

Α Ε 715

544 20000

ΛΟΓΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΑΡ. 2

N. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Β' 2

327

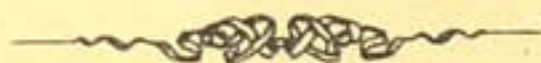
καρτ 54/2

228

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΤΟΜΟΣ Β'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ
1921

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
Αριθ. εις. 715

Ὁ προκείμενος δεύτερος τόμος τῶν «Λαογραφικῶν Συμμεί-
κτων» ἐκδίδεται ἐνῶ νωπὴ εἶναι εἰσέτι ἡ γῆ ἢ καλύπτουσα τὸν
Ν. Γ. Πολίτην. Τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια δὲν ἐπρόφθασε νὰ τὰ
διεξέλθῃ μέχρι τέλους ἅπαντα καὶ νὰ τὰ διορθώσῃ ὁ ἴδιος. Ὁ ἐπί-
κουρος ταξινόμος παρὰ τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ κ. Δ. Ἀποστολί-
δης ἀνέλαβε τὴν διόρθωσιν τῶν ὑπολειφθέντων τυπογραφικῶν
φύλλων, ἣν καὶ ἐπετέλεσε μετὰ ζήλου καὶ τῆς δεούσης προσοχῆς.
Τὸν δὲ ἐν τέλει τοῦ βιβλίου εὗρισκόμενον λεπτομερῆ «Πίνακα ὀνο-
μάτων καὶ πραγμάτων», ὃν δὲν εἶχε προφθάσει νὰ ἀποπερατώσῃ
ὁ συγγραφεύς, συνεπλήρωσεν ἐπιμελῶς ὁ ἐπίκουρος ταξινόμος παρὰ
τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ κ. Ἰω. Μ. Ἀποστολάκης.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ Β' ΤΟΜΟΥ

Σελίδες

1. Ἑλληνικοὶ μεσαιωνικοὶ μῦθοι περὶ Φειδίου, Πραξιτέλους καὶ Ἴπποκράτους.	1 — 17
2. Βυζαντιναὶ παραδόσεις. (Ὁ μαγικὸς καθρέπτης. Ὁ θαυμαστὸς πλάτανος. Κασία).	18 — 32
3. Ἡ Γοργόνα τῆς Ἀτταλείας.	33 — 38
4. Παρατηρήσεις περὶ τινῶν δημοσιευμάτων ἀναφερομένων εἰς ἑλληνικὰς παραδόσεις.	39 — 71
<p>Παραδόσεις περὶ τῶν Καλῶν τῶν ὄρέων 39.— Περὶ μεταμορφώσεως τῆς Βάτου 41.— Μελισσανδροῦ 42.— Παραδόσεις περὶ Καλλικαντζάρων 43.— Παραδόσεις 43.— Θεσσαλικαὶ παραδόσεις 47.— Παραδόσεις περὶ τοῦ τάφου τοῦ Κωνσταντίνου 49.— Τὸ φίδι 49.— Τὸ νερὸ ποῦ κοιμᾶται 56.— Αἰτιολογικαὶ παραδόσεις 58.— Παρατηρήσεις περὶ τῶν λακωνικῶν παραδόσεων τῆς Μεγάλης Μαντινείας 60.— Τὰ καλάμια κ' ἡ βροχὴ 61.— Ὁ Καῦάφας ἐν Κρήτῃ 62.— Τὸ γραμμένο ἄλλας 62.— Μανδραγόρας 63.— Τὸ λειῶμα 64.— Οἱ Καλλικάντζαροι 65.— Παραδόσεις περὶ Πλάτωνος. Κωνσταντινᾶτα 67.</p>	
5. Ὁ συγγραφεὺς τῆς Καινῆς ἱστορίας.	72 — 76
6. Δημῶδεις κοσμογονικοὶ μῦθοι.	77—109
7. Ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους.	110—153
8. Ἡ Σελήνη κατὰ τοὺς μύθους καὶ τὰς δοξασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.	154—177
9. Οἱ περὶ ἀστέρων καὶ ἀστερισμῶν μῦθοι.	178—208
10. Μάρτης.	209—217
11. Γαμήλια σύμβολα.	218—267
12. Τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως ἀγγείων κατὰ τὴν κηδεῖαν.	268—283
13. Ὠκυτόκια.	284—316
14. Ὑβριστικὰ σχήματα. (Σφάκελο. Μοῦντζα. Ποῦλος. Σαμάρκο) Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.	317—363 365—375

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελίς	11	στίχος κειμένου	2	κάτωθεν: ἀντί αὐτὸν γράφε αὐτήν.
»	53	» σημειώσεων	4:	ἀντί ταφῆς γράφε ψυχῆς.
»	64	»	1:	» Sprache κ.υ. γράφε Sprache u.
»	64	»	2:	» üdl. γράφε Südl.
»	137	»	9:	» Schwidt γράφε Schmidt.
»	298	» κειμένου	2:	» Περίαπτ » Περίαπτα.
»	351	» σημειώσεων	2	κάτωθεν: ἀντί μέ- » μέ.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

ΠΕΡΙ

ΦΕΙΔΙΟΥ, ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ ΚΑΙ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ *

La tradition hellénique et la légende de Phidias de Praxitèle et de la fille d'Hippocrate au moyen âge, par M. C. Sathas. Paris 1883 (Extrait) 80v σ. 28.

«Ἡ τῶν κλασσικῶν παραδόσεων μεταποίησις εἰς χριστιανικά συναξάρια», λέγει ἀρχόμενος τοῦ λόγου ὁ συγγραφεὺς τῆς προκειμένης πραγματείας, ὁ γνωστὸς ὁμογενὴς μεσαιωνοδίφης, «εἶναι θέμα, οὗ ἡ μελέτη ἀποδείκνυται » χρήσιμος τῇ τε ἱστορίᾳ καὶ τῇ ἐθνογραφίᾳ. Ἀρκεῖ ἐνίοτε εἰς ἀπλοῦς μῦθος, » ὅπως τεκμηριώσῃ ὅτι οἱ κάτοικοι μέρους τινὸς τῆς κλασσικῆς χώρας δὲν ἐξε- » στησαν ἐπὶ τοσοῦτον τῆς ἑαυτῶν φύσεως, ὥστε νὰ ἐπιλησθῶσι τῶν προγό- » νων καὶ ν' ἀπολέσωσι τὴν μνήμην τῶν μυθολογικῶν καὶ ἱστορικῶν παραδό- » σεων τῶν παλαιῶν κατοίκων τῆς αὐτῆς χώρας».

Εἶναι βεβαίως ἀναντίρρητον, ὅτι διὰ τῆς μελέτης τῶν μύθων καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐναργῶς καταδεικνύεται τὸ ἀδιάσπαστον τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως· διότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐ μόνον διετήρησεν ἐλάχιστα παρεφθαρμένα τὰ κυριώτατα τῶν ἀποτελούντων τὴν βάσιν τῆς παλαιᾶς δημώδους θρησκείας στοιχείων, ἀλλὰ καὶ ἡ μυθοπλαστικὴ δύναμις αὐτοῦ τοὺς αὐτοὺς, ὡς τὸ πάλαι, ἀκολουθεῖ κανόνας ἐν τῇ ἐκδηλώσει αὐτῆς. Εἶναι, δ' ὄντως θαυμαστὴ ἡ τοῦ λαοῦ ἐμμονὴ εἰς τὰ πάτρια· μῦθοι πανάρχαιοι, ὧν τὰ ἴχνη θὰ ὑπελαμβάνομεν ὡς παντελῶς ἐξαφανισθέντα, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς σιωπῆς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἀπὸ στόματος εἰς στόμα φερόμενοι ἐπὶ χιλιετηρίδας διετηρήθησαν μέχρι τοῦδε σχεδὸν ἀμετάλλακτοι.

Ἄλλ' ὅσῳ διδακτικὴ καὶ χρήσιμος εἶναι ἡ μελέτη τῶν τοιαύτων μύθων, τόσῳ ἀφ' ἑτέρου ἀκροσφαλῆς καὶ δυσχερεστάτη ἀποβαίνει ἡ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων ἐξέτασις, τῶν ἀμέσως συνδεομένων πρὸς τὸν βίον ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τῶν παλαιῶν χρόνων, ὅταν μάλιστα διὰ τῆς τοιαύτης ἐξετάσεως σκοπῆται ἡ διαφώτισις τῆς ἱστορίας ἢ τῆς ἐθνολογίας.

Ἡ φήμη τῶν ἐν τοῖς γράμμασιν, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διαλαμψάντων σπανίως ὑπερβαίνει τὸν οὐδὸν τοῦ σπουδαστηρίου τῶν λογίων, αἱ δ' ἔνεκα ὑπερβολικοῦ θαυμασμοῦ ἢ ἀμαθίας ἐνίοτε διαπλαττόμεναι μυθώδεις περὶ αὐτῶν διηγήσεις οὐδαμῶς ἐξικνοῦνται μέχρι τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς ἀναγνωρίζει καὶ ἀσπάζεται συνήθως μόνον τὰ ἐπινοήματα τῆς ἰδίας φαντασίας, περικαλύπτει δὲ διὰ μυθικοῦ πέπλου τὸν βίον ἐξόχου ἀνδρός, μόνον ἂν οἱ τὸν βίον τούτου πρὸς χάριν τοῦ λαοῦ γράφοντες συνδέωσι τὸ ὄνομα του πρὸς παλαιὰς δημώδεις παραδόσεις. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ λαὸς ἀπεδέχθη καὶ ἐπαναλαμβάνει τὰς ἐν ταῖς ποικίλαις διασκευαῖς τῆς ἱστορίας τοῦ Ψευδοκαλ-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας 1883 τ. Α' σ. 77-101.

λισθένους μυθικάς διηγήσεις, αίτινες κατά τὸ πλεῖστον ἦσαν γνωσταὶ καὶ δημοτικώταται πολλῶ προτοῦ ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν μακεδονικὸν ἥρωα. Εἰς δὲ τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως Λέοντα τὸν σοφὸν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χρονογράφων μυθοπλαστίαι δημῶδεις, κοιναὶ δὲ εἰς τοὺς πλείστους εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, αἷτινες ὑπὸ μεσαιωνικῶν συγγραφέων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀποδίδονται εἰς τὸν ποιητὴν Βεργίλιον. Ἀγνοοῦμεν ἂν ἀπεδέχθη καὶ ταύτας ὁ λαός· εἶναι δ' ὅμως τοῦτο πιθανώτατον, διότι οὕτω παρουσιαζόμεναι αἱ διηγήσεις προσκτῶνται κῦρος καὶ εὐπροσδεκτόταται καθίστανται συνδέουσαι μετ' ὀνομάτων ἱστορικῶν τ' ἀνώνυμα καὶ ἀόριστα πλάσματα τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ. Σπανιώτατα δ' ὅμως δύναται τις νὰ εὕρῃ παράδειγμα διαδόσεως παρὰ τῶ λαῶ μύθων ὑπὸ λογίων ποιηθέντων.

Ὅθεν ὁ ἐρευνῶν τὰς τοιαύτας παραδόσεις ὀφείλει πρωτίστως κατὰ τὰ ἐνόντα νὰ διακρίνη τίνες τούτων εἶναι καθαρῶς δημοτικαὶ καὶ τίνες ἐπλάσθησαν ὑπὸ λογίων, ἄγνωστοι παραμείνασαι εἰς τὸν λαόν. Μόνον δ' ἐκ τῆς μελέτης τῶν πρώτων δύναται ν' ἀρυσθῇ ἱστορικὰ καὶ ἐθνολογικὰ πορίσματα· διότι αἱ ὑπὸ τῶν λογίων ἐπινοηθεῖσαι οὐδὲν διδάσκουσιν, ἀλλὰ περιέχουσιν ἀπλῶς τὸ μέτρον τῆς μυθοπλαστικῆς δυνάμεως αὐτῶν· ἥκιστα δὲ παντῶν νομιζομεν δύναται τις νὰ στηριχθῇ εἰς τὰς ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων ἀναφερομένας, αἷτινες κατὰ μέγα μέρος εἶναι ἀπόρροια ἀκρισίας καὶ παχυλῆς ἀμαθίας. Ὅτι δὲ ἡ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων ἐξέτασις πρέπει νὰ γίνηται κατὰ τὸν κανόνα τοῦτον ἀποκλειστικῶς, μκρυρεῖ ἀριδῆλως ἢ προκειμένη πραγματεία τοῦ κ. Σάθα. Ὁ συγγραφεὺς, καίπερ ἐγκρατέστατος τῶν τοιούτων μελετῶν καὶ εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐμβριθύνης εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαιωνοῦ, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἠκολούθησεν ἐν ταῖς ἐρευναῖς του τοιαύτην μέθοδον, περιέπεσεν εἰς λάθη σπουδαίότατα συνδέσας τ' ἀσύνδετα καὶ ἐξ ἀνυπάρκτων παραδόσεων ὀρμηθεὶς εἰς διατύπωσιν γενικῶν καὶ τολμηροτάτων σκέψεων περὶ τῆς ἐθνολογίας τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Τὰς σκέψεις δὲ ταύτας τοῦ κ. Σάθα καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ ὑποβάλωμεν εἰς αὐστηρὰν βάσανον, καὶ τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον τιμῶμεν κατ' ἀξίαν τὸν ἄνδρα καὶ ἀνομολογοῦμεν ὅτι τὰ μάλιστα ὠφέλησε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα μετὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον καὶ τὸν Ζαμπέλιον οὐ μικρὸν συντελέσας εἰς προαγωγὴν τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν παρ' ἡμῖν· διότι φρονοῦμεν ὅτι ὅσῳ μείζον τὸ κῦρος τῶν τοιαύτας ἡμαρτημένας γνώμας ὑποστηριζόντων, τοσοῦτω μείζων καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν προσγινομένη βλάβη, ἀποπλανωσῶν ἀπὸ τῆς εὐθείας τοὺς κατόπιν ἐρευνητάς.

Α'

Ἐν Ρώμῃ ἐν τῇ πλκτεία τοῦ Κυριναλίου ἴστανται δύο κολοσσικοὶ μαρμάρινοι ἵπποι, οὓς κρατοῦσιν ἀπὸ τῶν χαλινῶν γυμνοὶ νεανίαι. Οὗτοι εὐρέθησαν ἐν ἔτει 1589, φέρουσι δὲ ἐπιγραφὴν ψευδεπίγραφον, δηλοῦσαν ὅτι ἐποιήθησαν ὑπὸ τοῦ Φειδοῦ καὶ τοῦ Πραξιτέλους· κατὰ τινὰ παράδοσιν ἐποιήθησαν οὗτοι ἐν ἀγῶνι τῶν δύο καλλιτεχνῶν, οὗ θέμα ἦτο ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Ἀλεξάνδρου δαμάζοντος τὸν Βουκέφαλον. Ἐτέρα παράδοσις παλαιότερα, ἀπαντῶσα ἐν τῶ κατὰ τὴν IB' ἐκαντονταετηρίδα γεγραμμένῳ συνταγματικῶ Mirabilia Urbis Romae, ἀναφέρει ὅτι ἐπαρουσιάσθησάν ποτε εἰς τὸν αὐτοκράτορα Τιβέριον δύο νέοι φιλόσοφοι γυμνοί, οἱ ἅγιοι Πραξιτέλης καὶ Φειδίας. Ὁ αὐτοκράτωρ τοὺς εἶδε μετ' ἀπορίας καὶ ἠρώτησε διατί περι-

ἤρχοντο οὕτω γυμνοί. Οὗτοι δ' ἀπεκρίθησαν ὅτι εἶναι γυμνοί, διότι εἰς τοὺς ὀφθαλμούς των πᾶν μυστήριον ἀποκαλύπτεται καὶ τὸ πᾶν παρουσιάζεται εἰς αὐτούς γυμνὸν καὶ ὅτι δύνανται ἐπὶ λέξει νὰ ἐπαναλάβωσι πάντα λόγον, ὃν κατ' ἰδίαν ἤθελεν εἶπῃ, καὶ αὐτούς τοὺς μυχιαστάτους διαλογισμοὺς αὐτοῦ. Ἐντὶ δὲ πάσης ἄλλης ἀμοιβῆς διὰ τοῦτο ἐζήτησαν ἐν μνημεῖον. Πεισθεὶς μετὰ δοκιμασίαν περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λόγων των ὁ αὐτοκράτωρ ἔστησε τὸ μνημεῖον τῶν δύο μαρμαρίνων ἵππων εἰς συμβολικὴν παράστασιν τῶν κραταιῶν ἐξουσιαστῶν τοῦ κόσμου τούτου. Παρὰ τοὺς ἵππους δ' ἔστησε γυμνοὺς ἄνδρας, ὧν οἱ ὑψωμένοι βραχίονες καὶ οἱ γρόνθοι ἐμφαίνουσι τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ μέλλοντος, ἡ δὲ γυμνότης ἀπεικονίζει συμβολικῶς ὅτι πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι εἶναι γυμναὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Ὁ μῦθος οὗτος προῆλθεν ἀναμφιβόλως ἐκ δημόδους ἐξηγήσεως τῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων, ἅτινα ἦσαν βεβαίως περιφανῆ κατὰ τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τῶν θαυμασιῶν τῆς πόλεως Ρώμης.

Παραπλησίους μύθους, ἀποκυήματα τῆς φαντασίας ἀμαθοῦς ὄχλου, ἀρεσκομένου εἰς θαυμάσια διηγήματα περὶ ὑπερφυσικῶν πραγμάτων, διηγούντο καὶ οἱ βυζαντινοὶ περὶ τινῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μνημείων τῆς ἀρχαίας τέχνης, ὡς μαρτυροῦσι τὰ βιβλία Γεωργίου τοῦ Κοδινῶν περὶ ἀγαλμάτων καὶ περὶ κτισμάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ σύντομοι χρονικαὶ παραστάσεις ἀνωνύμου βυζαντινοῦ συγγραφέως. Πολλοὺς δὲ τοιοῦτους μύθους ἐπλασε καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς πρὸς ἐξήγησιν διαφόρων μνημείων τῆς ἀρχαιότητος, περὶ ὧν ἐν πλάτει θὰ διαλάβωμεν ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ τῆς Νεοελληνικῆς ἡμῶν μυθολογίας¹⁾.

Καίτοι δ' ὅμως ὁ μῦθος περὶ τῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων ἦτο προδήλως τοπικός, ἐν Ρώμῃ πλάσθεὶς, ὁ κ. Σάθας ζητεῖ ν' ἀνεύρῃ αὐτὸν καὶ ἐν Βυζαντίῳ. Ἀποφαίνεται δὲ μετὰ θετικότητος ὅτι «ἐν ᾧ ἡ ρωμαϊκὴ φαντασία μετέβαλεν εἰς μάγους τοὺς δύο καλλιτέχνους, ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἐπιστεύετο ἕτερος μῦθος οὐχ ἦττον παράξενος»· προστίθησι δὲ, ὅτι «ἡ σύνδεσις τῶν ὀνομάτων τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους ἐν τοῖς αὐτοῖς μύθοις, ἐν τε Ρώμῃ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπεμφαίνει ὅτι αἱ τοιαῦται δεισιδαίμονες παραδόσεις μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσι πηγὴν». Κατὰ τὸν κ. Σάθαν λοιπὸν «οἱ Βυζαντινοὶ ἐπίστευον ὅτι ὁ Φειδίας καὶ ὁ Πραξιτέλης ἦσαν οὐχὶ γυμνοὶ φιλόσοφοι, οὐδὲ ἅγιοι, ὡς οἱ Ρωμαῖοι ἐδόξαζον, ἀλλ' ὄντα ὑπερφυσικά, μαρμαρίνοι καὶ χαλκοὶ ἄνδρες, δυνάμενοι νὰ ὑποστῶσιν ἀκινδύνως τὴν τρομερωτάτην τῶν δοκιμασιῶν». Ἦτο δ' ἡ δοκιμασία αὕτη ἡ διὰ μύδρου δικτύρου δικαστικὴ ἀπόδειξις, ἥτις κοινοτάτη ἐν τῇ δυτικῇ καὶ τῇ βορείῳ Εὐρώπῃ, γνωστὴ δὲ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, εἶχεν εἰσαχθῆ καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον «ὅπου ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους». (Cette ordalie portait chez les Byzantins le nom de Phidias—Praxitèle).

Πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων τοῦ κ. Σάθας φέρει τὴν μαρτυρίαν Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου, ὅστις ἀφηγούμενος τὰ κατὰ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον καταγγελθέντα ὡς συνωμότην κατὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Βατάτζη (1252), λέγει ὅτι, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχον οἱ μαρτυροῦντες, ἠὲ τρέπιστο τῷ τε κατηγορῶ Μαγκλαβίτῃ καὶ τῷ Παλαιολόγῳ Μιχαὴλ στρατιωτικὴ τις ἀπόδειξις,

1) [Πρβλ. Παραδόσ. σ. 52 κ.έ. (Γ' Ἕλληνας, Ἄνδρειωμένοι) 72 κέ. (Ζ' Ἀρχαῖα κτίρια καὶ μάρμαρα) καὶ σ. 729 κέ. 754 κέ.]

ἡ διὰ τῆς μάχης διάπειρα· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Παλαιολόγος, καίπερ ἠττηθεὶς ἐν τῇ μονομαχίᾳ δὲν ὠμολόγει τὴν ἐνοχὴν αὐτοῦ, οἱ δικασταὶ προέτειναν αὐτῷ ν' ἀναίρεσθαι τὴν καταγγελίαν διὰ τινος θαυματοποιίας, ἦτο δὲ τοῦτο ἡ διὰ μύδρου ἀπόδειξις. Ἄλλ' ὁ Παλαιολόγος ἠρνήθη λέγων, ὅτι «des jongleurs comme Phidias et Praxitèle, hommes de marbre et de bronze, pouvaient seuls affronter une épreuve si terrible». Ὁ κ. Σάθας παραπέμπει εἰς Ἀκροπολίτου στηλ. 1108 καὶ 1112 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Migne, καὶ παράθετει ἐπὶ λέξει τὸ ἐπόμενον χωρίον αὐτοῦ: «τὸ δὲ μύδρου κρατῆσαι τερατουργοῦ τινος, οἷος ἦν Φειδίας καὶ Πραξιτέλης...»

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀρκούντως παράδοξα φαίνονται ἡμῖν ταῦτα, πολλῶν δὲ περιεργότερα ἢ πεποιθήσεις, μεθ' ἧς ὁ κ. Σάθας βεβαιοῖ ὅτι τοιαῦτοι ἀνόητοι θρύλοι περὶ τῶν δύο ἐξοχωτάτων τῆς ἀρχαιότητος ἀγαλματοποιῶν, ἦσαν κοινότατοι ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους.

Ὅτι Ρωμαῖος καλόγηρος ἔγραφε κατὰ τὴν IB' ἐκάντονταετηρίδα, ἐν χρόνῳ καθ' ὃν πυκνὸς ἀμαθίας ζόφος ἐσκότιζε τὴν Εὐρώπην, μύθους τερατώδεις περὶ τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους, τοῦτο οὐδὲν ἐνέχει τὸ ἄτοπον καὶ ἀπίθανον. Ἄλλ' ὅταν ἀναγινώσκωμεν εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ συγγραφεῖς μάλιστα εἰς χυδαίαν γράφοντας γλῶσσαν, οἷος ὁ Τζέτζης, θαυμασίας διηγήσεις περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς δεξιότητος τοῦ Φειδίου, ὅταν ἐξ αὐτῶν μαυθάνωμεν ὅτι ἔργα τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους, ἢ ὡς τοιαῦτα ὑπὸ τῶν πολλῶν πιστευόμενα, ἐσώζοντο μέχρι τινὸς καὶ ἐθαυμάζοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει, πῶς νὰ συμβιβάσωμεν ταῦτα μετὰ τῆς γνώμης ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐθεώρουν τοὺς μεγάλους ἐκείνους ἄνδρας τερατουργοὺς καὶ γόητας, ὄντα ὑπερφυσικά, ἐκ μαρμάρου ἢ ἐκ χαλκοῦ; Ἡμεῖς τοῦλάχιστον φρονοῦμεν ὅτι ὁ κ. Σάθας ἀντὶ νὰ ἐξαγάγῃ τοιαῦτα πορίσματα ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀκροπολίτου ὤφειλε μᾶλλον νὰ μιμηθῇ τὸν πρῶτον τοῦ συγγραφέως τούτου ἐκδότην Δούσαν, ὅστις ἐκφράζει τὴν ἀπορίαν του πῶς τοιαῦτα ἀναφέρονται περὶ τῶν ἐπιφανεστάτων ἐκείνων καλλιτεχνῶν καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ κατανοήσῃ τί αἰνίττεται ὁ συγγραφεὺς, ἂν μὴ εἶναι οἱ λόγοι του κενὰ ληρήματα.

Ἄλλ' εἶπε ὁντως τοιούτους λόγους ὁ Παλαιολόγος ἢ ἔγραψεν αὐτοὺς ὁ Ἀκροπολίτης; Τὸ χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἐγένετο ἡ πρώτη τοῦ κειμένου ἐκδοσις, γραφὴν ὑπὸ Θεοδοσίου Ζυγομαλά τοῦ Ναυπλιέως, ἦτο κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐκδότου εἰς ἄκρον διεφθαρμένον καὶ ἐλλιπέστατον (exemplar ita corruptum, tot lacunis et maculis oppletum, tam denique ab omni parte culpa amanuensis vitiosum, ut nihil minus quam historia aliqua inde elici posse videretur). Εὐτυχῶς ἐσώθη καὶ ἕτερον ἀντιγραφον πληρέστερον, ἐν ᾧ οἱ λόγοι τοῦ Παλαιολόγου φέρονται οὕτω «εἰ δὲ θαυματοργῆσαί με θέλετε, ἄλλ' ἐγὼ οὐκ εἰμι τοιούτος, ὥστε καὶ τερατοποιίας ἐργάζεσθαι. Σιδηρὸς δὲ » πεπυρακτωμένος, εἰ ἐν χερσὶ ἰνθρώπου ζωοῦ οὗτος ἐμπέσει, οὐκ ἴδω » πῶς ἂν οὐ καύσειε αὐτή, εἰ μὴ πού τις ἐξεσται τῷ Φειδίᾳ ἐκ λίθου ἢ τῷ » Πραξιτέλῃ, ἢ καὶ ἀπὸ χαλκοῦ εἰργασται¹⁾».

Γαῦτα εἰς οὐδένα βεβαίως νὰ φαῖται σκοτεινὰ καὶ ἀκατανόητα· μόνον, εἶπε κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην ὁ Παλαιολόγος, ἂν ἦτό τις λιθινὸς ἀνδριάς, ἐξεσμένος, κατεσκευασμένος ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἢ τοῦ Πραξιτέλους ἢ χαλκοῦς, δὲν θὰ ἐκκίετο ὑπὸ τοῦ διαπύρου μύδρου. Ὁ Φειδίας καὶ

1) Ἀκροπολίτ. στ. 1112 ἐκδ. Migne σ. 103 ἐκδ. Βόννης.

ὁ Πραξιτέλης δὲν ἀναφέρονται ὡς τερατουργοί, ἀλλ' ὡς οἱ ὀνομαστότατοι τῶν γλυπτῶν. Οὕτω δὲ παντελῶς ἀνύπαρκτος ἐξελέγχεται ὁ μωρὸς μῦθος περὶ τῶν διασῆμων καλλιτεχνῶν, εἰς οὗ τὴν διάπλασιν συνετέλεσεν ἀμαθὴς ἀντιγραφεὺς τοῦ Ἀκροπολίτου, συνταμῶν ἀνοήτως τὸ ἀρχικὸν κείμενον. Ἀπορὸν ὁμῶς φαίνεται ἡμῖν πῶς ὁ κ. Σάθας οὐ μόνον δὲν ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του εἰς τὸ χωρίον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ συνεχῶνευσεν ἐν τῇ γαλλικῇ μεταφράσει, ἣν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἀμφοτέρω τὰ χωρία, τὸ τε ὑγιῶς ἔχον καὶ τὸ πλημμελέστατον.

Ἐξετάζων ἀκολούθως ὁ κ. Σάθας τὰ περὶ τῆς δικαστικῆς ἀποδείξεως διὰ μύδρου ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἔθιμον ἰδιάζον εἰς τὸ ἀλβανικὸν γένος, τοῦτο δὲ θεωρεῖ τεκμήριον τῆς ἀλβανικῆς καταγωγῆς τοῦ πρώτου εἰσαγαγόντος τὸ μέσον τοῦτο τῆς ἀποδείξεως εἰς τὸ κράτος του αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Βατάτζη¹). Εἶτα δὲ προσθέτει ταῦτα:

« Ἀγνοοῦμεν ἂν ἡ διὰ μύδρου ἀπόδειξις τῶν Ἀλβανῶν Κυπρίων ἐσχετίζετο » μετὰ τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Πραξιτέλους, ὡς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἀπαντῶσιν » αἱ πρῶται ἐνδείξεις μυθικοῦ Φειδίου. Ἐν τοῖς γνωστοῖς ἡπειρωτικοῖς χρο- » νικοῖς εὑρηται καὶ συγκεχυμένον τι ἀπόσπασμα, μεταβιβάζον ἡμᾶς εἰς τοὺς » μυθικοὺς χρόνους. Κατὰ τὸν ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ περιεχόμενον » μῦθον, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν ἀποικίαν εἰς τὴν χώραν τῶν Μολοσσῶν καὶ » τῶν Χαόνων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Ἀτλαντός τινος, ὅστις εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν » σοφὸν Ἀριστόβουλον, τὸν συμμαθητὴν τοῦ Ἀφειδία. Οἱ Ἀθηναῖοι » δὲ φθνήσαντες τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ἀποικίας ἐκείνης ἐξώρισαν τοὺς ἀρχη- » γοὺς καὶ μάλιστα τὸν συμμαθητὴν τοῦ Φειδίου, « γράψαντες εἰς ὅλους τοὺς » τόπους ὅτι εἶναι ψεύστης καὶ ἀπατεῶν »²).

« Δυστυχῶς », ἐπιλέγει ὁ κ. Σάθας « τὸ χρονικὸν ἀκέφαλον περιωθὲν οὐδὲν » λέγει περὶ Φειδίου, οὗ τὸ ὄνομα ἄπαξ μόνον ἀναφέρεται. Ὅθεν εἰμὲθα ἐλεύ- » θεοι νὰ ὑποθέσωμεν (1) ὅτι εἶχον ἤδη οἱ Ἀλβανοὶ διαπλάσῃ μῦθον περὶ τοῦ » Φειδίου, βᾶσιν ἔχοντα πιθανῶς τὴν περιλάλητον διάστασιν τοῦ καλλιτέχ. ου πρὸς » τοὺς Ἀθηναίους. Ἀναμφιβόλως δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ μυθολογικὸν πνεῦμα διε- » πλάσθη καὶ ἡ ρωμαϊκὴ παράδοσις περὶ τοῦ ἐπιφανοῦς γλύπτου, καθ' ἣν » οὗτος διέτρεχε γυμνὸς τὸν κόσμον. Ὁ δ' ἀφελὴς ἀναχρονισμὸς τῆς παραδόσεως » ἐκείνης, οὐ ἔνεκα ὁ Φειδίας παρίσταται σύγχρονος Ἀλεξάνδρῳ τῷ μεγάλῳ, » ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ μῦθος ἐπλάσθη ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, ἧ.οι ὑπὸ » τῶν Ἀλβανῶν.

» Ἡ σύνδεσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Φειδίου τῇ διὰ μύδρου δικαστικῇ ἀποδείξει

1) Τὴν γνώμην του ταύτην στηρίζει ὁ κ. Σάθας καὶ εἰς τὴν διαφωνίαν τῶν συγγραφέων περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Βατάτζη καὶ εἰς τὴν σύγχυσιν τῆς ὀρογραφίας τῆς Μακεδονίας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, οἵτινες συνέχουν κατ' αὐτὸν τοὺς Ἀλβανούς με τοὺς Μακεδόνες. Ἀλλὰ τὴν διαφωνίαν, ἣν λέγει, ἡμεῖς τοῦλάχιστον δὲν ἐδυνήθημεν νὰ διακρίνωμεν. Οἱ συγγραφεῖς, ὧν τὴν μαρτυρίαν ἐπιχλευῖται, λέγουσι τὸν Βατάτζην Θράκα ὁ μὲν Ἐρζαίμιος πατρίδα αὐτοῦ ἀναγράφει τὸ Διδυμότειχον (τῆς Θράκης), ὁ δὲ Ἀγιορείτης Νικόδημος (ἂν εἴναι πηγὴ ἀσφαλῆς συγγραφεὺς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος) τὴν Ἀδριανούπολιν, ἣτοι ἑτέραν πόλιν τῆς Θράκης. Ἐν δὲ τὸ ὑπὸ Λεγράνδ ἐκδοθὲν παρισινὸν χειρόγραφον τῶν χρησμῶν Λέοντος τοῦ σοφοῦ λέγει Θεσσαλὸν τὸν Βατάτζην, ἕτερον χειρόγραφον τῶν αὐτῶν χρησμῶν, οὗ ἀντίγραφον ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν, λέγει αὐτὸν Θράκα. (Βιβλιοθήκη τοῦ Μονάχου κῶδ. ἑλλην. 551 φ. 291 α.)

2) Ἡπειρωτικῶν σ. 264, 267 τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως τῆς Βυζαντιδος. (Κ. Ν. Σάθας).

» εύκόλως ἐξηγεῖται διὰ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος τῆς ἀθώσεως τοῦ συκο-
» φαντηθέντος καλλιτέχνου. Ὁ τὸν μῦθον ἐπινοήσας λαὸς ὑπέλαβεν ὅτι ὁ κατη-
» γορηθεὶς γλύπτης ἀπέδειξε τὴν ἀθώτητα διὰ μύδρου».

Ἄγνοοῦμεν τί πρῶτον νὰ θαυμάσωμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω λόγοις τοῦ κ. Σάθα· τὴν εύκολίαν, μεθ' ἧς ταυτίζει τοὺς Ἀλβανούς μετὰ τοὺς παναρχαίους Ἡπειρώτας καὶ εἶτα μετὰ τοὺς Μακεδόνας ἢ τὴν ἀύθαιρσίαν αὐτοῦ μετατιθέντος διηγήσεις περὶ συμβάντων τῶν ἡρωικῶν χρόνων εἰς τὸν Ε' π. Χ. αἰῶνα, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Φειδίου. Διότι πρόδηλον ὅτι συμβάντα τῶν μυθικῶν χρόνων ζητεῖ νὰ ἱστορήσῃ τὸ χρονικόν, ἀφ' οὗ ἀναφέρει βασιλέα Ἡπειροῦ Ἀιδώνιον, ἦτοι τὸν μυθικὸν Ἀιδωνέα, καὶ ἀφ' οὗ ρητῶς σημειοῦται ὅτι ὁ γράψας τὴν ἱστορίαν τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἀποίκων ἦτο μαθητὴς τοῦ Σόλωνος ¹⁾.

Ἄλλὰ καὶ ταῦτα ἂν παρίδωμεν, πάλιν ὁ μυθικός τῶν Ἀλβανῶν Φειδίας ἐξελέγχεται ἀνυπόστατος. Ὀφείλεται δὲ καὶ οὗτος, ὡς ὁ τερατοποιὸς Φειδίας τῶν Βυζαντινῶν, εἰς λάθος ἀμαθοῦς ἀντιγραφέως. Τὸ ὑπὸ τοῦ Πουκεβίλ τὸ πρῶτον καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Βέκκερ ἐν τῇ Βυζαντίδι δημοσιευθὲν κολοβὸν ἡπειρωτικὸν χρονικὸν ἐξεδόθη τῷ 1871 πλήρες καὶ ἀκριβέστερον ἐν τοῖς Νεοελληνικοῖς ἀναλέκτοις τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ. Ἐν αὐτῷ οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα Ἀφειδίας, ἐφ' οὗ τοσαύτας ἐπωκοδόμησεν εἰκασίας ὁ κ. Σάθας, τὸ δ' οἰκεῖον χωρίον ἔχει ὡς ἐξῆς. «Ἄλλ' ὁ Ἄτλας ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν σοφὸν Ἀριστόβουλον ὡς συμβοηθὸν ἀπὸ τὴν Ἀφίδναν» ²⁾.

Νομίζομεν ὅτι ἀναλαβὼν ὁ κ. Σάθας νὰ γράψῃ περὶ τῶν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους κυκλοφορούντων ἐν Ἑλλάδι μύθων περὶ τοῦ Φειδίου, ἀντὶ νὰ καταναλώσῃ τὴν εὐφυΐαν αὐτοῦ εἰς ἐπισώρευσιν εἰκασιῶν καὶ εἰς συναρμογὴν καὶ ἐρμηνείαν ἀσχέτων πρὸς τὸ θέμα μαρτυριῶν, ὧφειλε μᾶλλον νὰ περισυναγάγῃ τὰς εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς φερομένας παραδόσεις περὶ τῆς ἐξόχου τέχνης τοῦ Φειδίου, περὶ τοῦ μυθώδους ἀγῶνος αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἀλκαμένου (Τζέτζ. Χιλιάδ. Η, 340 κ.έ.), περὶ τῆς τέχνης τῶν καλλίστων ἔργων του καὶ δὴ τῆς χρυσελεφαντίνης Παρθένου καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός, περὶ ὧν περιέργους μύθους διηγοῦνται οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς καὶ τέλος περὶ τῶν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν Πραξιτέλη ἀποδιδόμενων ἔργων, ἐκ τῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετενεχθέντων. Οὕτω θὰ συνέγραφε κεφάλαιον συμπληρωτικὸν τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ μάλιστα ἐνδιαφέρον καὶ θ' ἀπέφευγε τὴν παγίδα, ἣν ἔστησαν αὐτῷ μωροὶ ἀντιγραφεῖς.

Β'

Περὶ τῆς κόρης τοῦ Ἴπποκράτους ὁ κ. Σάθας ἀναφέρει ἓνα μῦθον εἰλημμένον ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ κατὰ τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα ζήσαντος Ἀγγλοπεριηγητοῦ Sir John Mandeville ³⁾. Οὗτος ἔχει ὡς ἐξῆς κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Σάθα: «Ὁ Ἴπποκράτης ἦτο κραταῖος βασιλεὺς τῆς Κῶ καὶ τῆς Ρόδου (Λίνδου)· ἀποθανὼν κατέλιπε τὴν βασιλείαν εἰς τὴν ὠραιοτάτην θυγατέρα» του. Ἡ Ἄρτεμις, φθονήσασα τὴν νεαρὰν βασιλίδαν διὰ τὴν καλλονὴν αὐτῆς,

1) Αὐτ. σ. 267 «Εἰς μαθητὴς τοῦ Σόλωνος, Ἐπικύδης τὸ ὄνομα, ἔγραψεν ὀλίγας ἐνθυμήσεις περὶ τούτων τῶν ἡρώων ἀνδρῶν».

2) Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα τ. Α' μέρ. Β' σ. 9.

3) Ἄγνοοῦμεν διατί ὁ κ. Σάθας γράφει πάντοτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Mauendeville.

» τὴν μετεμόρφωσεν εἰς εἰδεχθῆ δράκοντα, ὅστις φωλεύων ἐν σπηλαίῳ τῆς
 » Λίνδου (;) ἠρήμου τὸν τόπον. Ἐπιστεύετο δὲ ὅτι, ἂν τις κατώρθωνε νὰ φιλήσῃ
 » τὸ τέρας εἰς τὰ χεῖλη, ἢ κόρη τοῦ Ἴπποκράτους ἀναλαμβάνουσα παραχρῆμα
 » τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, θ' ἀντήμειβε τὸν λυτρωτὴν, προσφέρουσα αὐτῷ τὴν
 » χεῖρα, τοὺς θησαυροὺς καὶ τὸ στέμμα αὐτῆς. Ἐν τοῖς ἀποπειραθεῖσι τοιοῦτον
 » ἐπικίνδυνον τόλμημα μνημονεύεται καὶ εἰς ἀνδρεῖος ἱππότης ἐκ Ρόδου (;), ὅστις
 » ἐπιβαίνων θυμοειδοῦς ἵππου εἰσέδυσεν εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ δράκοντος. Ἴδὼν
 » τὸν λυτρωτὴν τοῦ τέρας ἤγειρε τὴν κεφαλὴν, ἵνα δεχθῆ τὸ φίλημα· ἀλλ' ὁ
 » ἵππος πτοηθεὶς ὤρμησε πρὸς τὴν θάλασσαν, παρασύρας τὸν ἀναβάτην,
 » ἀμφοτέροι δὲ κατασυνετρίβησαν ἐπὶ βράχου».

Μὴ εὐρῶν ὁ κ. Σάθας τὸ ἀγγλικὸν κείμενον τῆς περιηγήσεως τοῦ Mandeville, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον, καθ' ὅσον γινώσκωμεν, τῷ 1839, εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν παλαιὰν ἰταλικὴν μετάφρασιν, τῷ 1478 ἐν Βολωνίᾳ ἐκδοθεῖσαν. Τὴν ἐκδοσιν τοῦ πρωτοτύπου, μὴ ὑπάρχουσαν ἐν ταῖς ἐνταῦθα βιβλιοθήκαις, δὲν ἠδυνήθημεν καὶ ἡμεῖς νὰ συμβουλευθῶμεν, ἀναγκαζόμεθα δὲ ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς ἀπόσπασμά τι ἀτελές, περιεχόμενον ἐν τῇ History of fiction τοῦ Dunlop. Τοῦτο διαφέρει τὰ μέγιστα τῆς ἀνωτέρω μεταφράσεως τοῦ κ. Σάθα, διότι οὔτε ἱππότης ἐκ Ρόδου ἀναφέρεται ἐν αὐτῷ οὔτε ἡ πόλις τῆς Ρόδου Λίνδος, ἀλλ' ἡ Lango, ἣτις εἶναι οὐχὶ ἡ Λίνδος, ἀλλ' ἡ νῆσος Κῶς· εἶναι δὲ αἱ διαφοραὶ αὗται σπουδαιόταται, διότι ἐπ' αὐτῶν στηρίζεται ὁ κ. Σάθας, ὅπως καταδείξῃ τὴν ὁμοιότητα τοῦ μύθου πρὸς ἕτερον ρόδιον, περὶ οὗ κατωτέρω. Μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξηγήσωμεν ἄλλως τὰς διαφορὰς ταύτας ὑποθέτομεν ὅτι ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλου κειμένου καὶ οὐχὶ τοῦ ἐκδοθέντος. Ἐχει δὲ τὸ παρά Dunlop ἀπόσπασμα ὡς ἔπεται.

«Πολλοὶ λέγουσιν ὅτι ἐν τῇ νήσῳ Κῶ (Lango) ζῆ ἀκόμη ἡ κόρη τοῦ Ἴπποκράτους (Yrokras) ἐν σχήματι καὶ μορφῇ μεγάλου δράκοντος, ἔχοντος
 » μῆκος ἑκατὸν ὀργυιῶν, ὡς λέγουσι, διότι ἐγὼ δὲν τὴν εἶδον, καὶ οἱ κάτοικοι
 » τῆς νήσου καλοῦσιν αὐτὴν κυρίαν τῆς χώρας (Ladie of the Land). Εἰς
 » νέος, οὐδὲν περὶ τοῦ δράκοντος γινώσκων, ἀποβιβασθεὶς ἐκ τοῦ πλοίου του,
 » περιήρχετο εἰς τὴν νῆσον, μέχρις ὅτου ἔφθασεν εἰς τὸ σπήλαιον. Ἐκεῖ εἶδε
 » μίαν παρθένον, ἡ ὁποία τὸν προσεκάλεσε νὰ ἐπανέλθῃ τὴν ἐπαύριον, ἀφ' οὗ
 » πρῶτον χειροτονηθῆ ἱππότης, διὰ νὰ τὴν φιλήσῃ εἰς τὸ στόμα, καὶ νὰ μὴ
 » φοβηθῆ τίποτε.—Δὲν θὰ σοῦ κάμω τὸ παραμικρὸν κακόν, ἂν καὶ θὰ μὲ ἰδῆς
 » νὰ μεταμορφωθῶ εἰς δράκοντα· διότι, ἂν καὶ ἡ θεὰ μου θὰ εἶναι φρικαλέα καὶ
 » ἀποτρόπαιος, ὅμως πρέπει νὰ μάθῃς ὅτι τοῦτο προέρχεται ἀπὸ μαγγανείας·
 » μὴ ἀμφίβαλλε, δὲν εἶμαι διαφορετικὴ ἀπὸ ὅ τι μὲ βλέπεις, ἦτοι γυνή, καὶ ἂν μὲ
 » φιλήσῃς, θὰ λάβῃς ὅλον αὐτὸν τὸν θησαυρὸν καὶ θὰ γίνῃς αὐθέντης μου καὶ
 » αὐθέντης τῆς νήσου ταύτης»¹⁾.

Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ Mandeville, ὃν μόνον ἀναφέρει ὁ κ. Σάθας, καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς μνημονεύουσι τὸν μῦθον τοῦτον, ὃν κωακὸν λέγουσι καὶ οὐχὶ ρόδιον. Οἱ παλαιότεροι τούτων εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἰσπανικοῦ μυθιστορήματος Τιράντου τοῦ Λευκοῦ (Tirante el Blanco) καὶ ὁ κατὰ τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα περιηγηθεὶς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου ἰταλὸς Bondelmonte. Ἐν ἐπεισόδιον τοῦ ἰσπανικοῦ μυθιστορήματος, γραφέντος πιθανῶς τῷ 1400, ἐκδοθέντος

1) Dunlop Geschichte der Prosadichtungen; deutsch. von F. Liebrecht σ.173-4. Βλ. καὶ ἀνωνύμου, The serpent of Cos. Lond. 1878 σ. 81-82.

δ' ἐν Βαλεντία τῷ 1490, στηρίζεται ἐπὶ τοῦ μύθου τούτου. Ὁ Espertius, πλέων ἐξ Ἀφρικῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς συνάντησιν τοῦ Τυράντου, ἀποληφθεὶς ὑπ' ἀνέμων ἦλθεν εἰς τὴν νῆσον Κῶ, ὅπου ἀπέδωκε τῇ κόρῃ τοῦ Ἴπποκράτους τὴν προτέραν μορφήν. Αὕτη ἐπεφάνη αὐτῷ ὑπὸ τὴν μορφήν δράκοντος, ὡς τὴν εἶχε μεταμορφώσῃ ἡ Ἄρτεμις ἀλλὰ φιλήσας αὐτὴν ὁ ἱππότης εἰς τὸ στόμα, ἔλυσε τὴν μαγείαν¹). Ὁ δὲ Bondelmonte ἐκθέτει ὡς ἑξῆς τὸν κωακὸν μῦθον. «Dicitur etiam et affirmatur, quod filia Hippocratis per insulam viva » apparet, qua loquente tecum diu et narrante multa, infortunium » suum infelicem connumerat, rogabatque saepe creatorem ut a tanta » poena eam dignaretur liberare. Et, cum plura loqueretur, non longe » a paternis domibus, lamentabilibus vocibus in sex vel in octo annis » semel contigisse transformationem hanc, ut a multis civibus compro- » batur² »).

Ἐνα καὶ ἡμισυ αἰῶνα περὶ τοῦ Bondelmonte διηγεῖται τὸν αὐτὸν μῦθον ὁ Ἰταλὸς Porcacchi, οὗ τὸ περὶ τῶν ὀνομαστῶν νήσων τοῦ κόσμου βιβλίον ἐξεδόθη τὸ πρῶτον τῷ 1576 : «Οὐχὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν», λέγει οὗτος ἐν τῷ περὶ τῆς Κῶ μέρει τοῦ συγγράμματος του, ἀνεφάνη ἐκεῖ μέγιστος ὄφις, κατα- » βροχθίζων τὰ βοσκήματα, καὶ οἱ δεισιδαίμονες ἔλεγον, ὅτι ἦτο ἡ κόρη τοῦ » Ἴπποκράτους, ἡ ὁποία οὕτω μεγίστη μάγισσα, ζῆ ἀκόμη ὑπὸ τὴν μορφήν ἐκεῖ- » νην. Περὶ ταύτης πολλὰ ἄξια λόγου διηγοῦνται οἱ παλαιότεροι συγγραφεῖς³ »). Τέλος κατὰ τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα ὁ Boschini γράφει τὰ ἐπόμενα ἐν τῷ περὶ τῆς νήσου Κῶ κεφαλαίῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης περιγραφῆς τοῦ Αἰγαίου πελάγους : «Μέχρι τοῦ νῦν ὑπολαμβάνουσιν ὡς ἀληθῆ τὴν ἀνοησίαν ταύτην, » ὅτι ἡ κόρη τοῦ Ἴπποκράτους ἐπιφάνεται αὐτοῖς ὡσεὶ ἦτο ζωντανή, καὶ ὅτι » τοῖς διηγεῖται διάφορα πράγματα⁴ »). Ἀγνοοῦμεν, ἂν καὶ ἀλλαγῶ γίνεται μνεία τοῦ μύθου, ὅστις ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ Leigh Hunt (ἐν τῷ Indicator) διεσκευάσθη εἰς διήγημα, ὑπ' ἑτέρου δὲ ἀνωνύμου εἰς ποίημα⁵). Δυνάμεθα δ' ὅμως νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐφθαρμένην παραλλαγὴν ὁμοίου ἑλληνικοῦ μύθου τὴν διήγησιν τοῦ Στραπαρόλα, καθ' ἣν ἡ κόρη τοῦ Ἀπόλλωνος εὐρίσκετο ἐν πύργῳ, πολλοὺς θησαυροὺς ἐγκλείοντι, φρουρουμένη ὑπὸ ὄφρα καὶ βασιλί- σκου, οὓς φονεύσαντες οἱ ἥρωες ἔλαβον τὴν τε κόρην καὶ τοὺς θησαυροὺς⁶).

Μῦθοι ἀπράλλακτοι τῷ ἑλληνικῷ τύπῳ περὶ τῆς κόρης τοῦ Ἴπποκρά- τους φέρονται παρὰ πλείστοις λαοῖς. Ὁ Dunlop συγκρίνει τούτῳ ἐπεισόδιόν τι τοῦ ἐρωτευμένου Ὀρλάνδου τοῦ Ἰταλοῦ ποιητοῦ Βέρνη (Βιβλ. Β', ἄσμ. 26), σκωτικὴν τινὰ παραλόγην (ballade) περὶ Κωμπιῶνος καὶ διήγησιν τινὰ τῶν περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος γραφέντων Contes Amoureux de Jean Flore. Ὁ δὲ μεταφραστὴς αὐτοῦ F. Liebrecht παραβάλλει τὸν μῦθον πρὸς ἐπεισό- διόν τι τοῦ ἱπποτικοῦ μυθιστορήματος Silves de la Selva⁷). Εἰς τούτους δύνανται

1) Παρὰ Dunlop, αὐτ. σ. 173. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἀναφέρει, ὅτι νεώτερός τις Γάλλος περιηγητὴς, οὗ ἐλητμόνησε τὸ ὄνομα, βιβλιοὶ ὅτι ἡ παράδοσις σφύζεται ἐτι ἐν Κῶ. Ὁ δὲ μεταφραστὴς αὐτοῦ Liebrecht παραπέμπει εἰς Felicis Fabri Evagat. III, 267 κ.ε. ἐνθα ἐκίθεται ὁ αὐτὸς μῦθος.

2) Bondelmonte, Liber Insularum 45 (σ. 103 ἐκδ. Sinner Λειψ. 1824).

3) Thom. Porcacchi, L'Isole piu famose del mondo. Venet. 1686 σ. 78.- Ἐκ τούτου Dapper, Description des isles de l'Archipel. Amsterd. 1703 σ. 177.

4) M. Boschini, L'Archipelago. Ven. 1658 σ. 60

5) The serpent of Cos, a poem. London, 1878.

6) Straparola, Tred. piacevole notte VII, 5.

7) Dunlop, σ. 174. 481.

νά προστεθῶσι παμπληθεῖς παραδόσεις τῶν γερμανικῶν λαῶν, περὶ ὧν ὁ Γρίμμ ἐν τῇ γερμανικῇ αὐτοῦ μυθολογίᾳ γράφει τὰ ἐπόμενα : « Ἐτέρα δυσχέρεια τῆς » λυτρώσεως (τῶν μαγευμένων λευκῶν γυναικῶν ἢ παρθένων) εἶναι ὅτι ὀφείλει » ὁ λυτρώτης νὰ φιλήσῃ τρίς τὴν παρθένον ὑπὸ φρικαλέαν μορφήν παρουσιαζο- » μένην, οἷαι ὄφεις, δράκοντος, φρύνου, βχτράχου. Καὶ ἐν τῷ παλαιῷ ποιήματι » τοῦ Lanzelot ἀναφέρεται τὸ τοιοῦτον φιλῆμα εἰς τὸ στόμα δράκοντος, ὅστις » διὰ τούτου μεταμορφοῦται εἰς ὠραίαν γυναῖκα ¹). Παραβλητέα προσέτι τούτοις ἕτερα σκωτικὴ παραλογή περὶ τοῦ κόμητος Tamlane καὶ τῆς Janet κομήσεως τοῦ March ²) καὶ περσικὸς τις μῦθος περὶ βασιλέως τῆς Σινικῆς ὅστις ἔσωσέ ποτε λευκὸν ὄφιν, ἀναλαβόντα τὴν ἀρχικὴν μορφήν του, ἣτις ἦτο οὐρανίας κόρης (περὶ) ³).

Τὴν ἀρχὴν τῶν τοιούτων μύθων δυνάμεθα ν' ἀναζητήσωμεν ἐν τοῖς παλαι- τάτοις τῶν ἀρίων ἐθνῶν, παρ' οἷς κοινόταται εἶναι αἱ διηγήσεις περὶ θεϊκῶν ἢ δαιμονίων παρθένων, αἵτινες μετὰ ποικίλας μεταμορφώσεις εἰς δράκοντα καὶ εἰς ἄλλα θηρία ὑποτάσσονται εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ διώκοντος ἢ ἐρωμένου ἀν- δρός. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὁ μάλιστα ὁμοιάζων τῷ νεωτέρῳ τύπῳ τῶν μύθων περὶ λυτρώσεως δρακοντομόρφων παρθένων εἶναι ὁ περὶ ἀρπαγῆς τῆς Θέτιδος ὑπὸ τοῦ Πηλέως ⁴), σχετικοὶ δ' εἶναι καὶ οἱ μῦθοι τῆς συλλήψεως τοῦ Πρωτέως ὑπὸ τοῦ Μενελάου ⁵) καὶ τοῦ Νηρέως ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους ⁶).

Ὁ Dunlop εἰκάζει ὅτι εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ κωακοῦ μύθου συνετέλεσε τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἴπποκράτους Δράκοντος· τοῦτο φαίνεται πιθανώτατον, διότι οὐ μόνον υἱὸς Ἴπποκράτους ἀναφέρεται Δράκων, ἀλλὰ καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ οὕτως ἐκαλεῖτο κατὰ τὴν μαρτυρίαν συγγραφέων τινῶν, καὶ ἕτερος Δράκων μνημονεύεται ἔγγονος τοῦ Ἴπποκράτους καὶ πάππος ὁμωνύμου ἱατροῦ ⁷). Ἡ τοιαύτη δὲ συγχώνευσις μυθικῶν παραδόσεων μετὰ τῆς ἱστορίας ἀνδρῶν ἐπιφανῶν εἶναι συνηθεστάτη. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν τῇ νήσῳ Ἀσκληπιεῖον καὶ ὁ ἐν αὐτῷ τρεφόμενος βεβασίως ὄφιν θὰ συνετέλεσαν εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ μύθου· διότι κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὅτε ἡ μνήμη τοῦ ὀνομαστοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ δράκοντος θὰ παρέμενεν ἀκμαία, ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ μεγαλοποιούσα πάντοτε τὰ πράγματα, ὅπως καταστήσῃ θαυμασιωτέραν τὴν παράδοσιν θὰ συν- ἔδωσε πρὸς αὐτὴν τὸν κοινότατον μῦθον περὶ τῆς ὄφρομορφου παρθένου. Ἄλλως δὲ αἱ μυθῶδεις παραδόσεις περὶ τῶν Ἀσκληπιείων δὲν ἦσαν σπάνιαι κατὰ τοὺς

1) Grimm, Deutsche Mythologie σ. 921 (809-810 δ' ἐκδ.). Ἐκτὸς δὲ τῶν ὑπὸ τοῦ του μνημονευομένων συγγραφέων βλ. καὶ Mannhardt Wald- u. Feldkulte II σ. 63.- Rochholz, Aargauer Sagen ἐν Zeitschrift f. deutsche mythol. II, σ. 225-7. Resie, Hist des sciences occultes τ. I σ. 202-3. Gubernatis, Die Thiere in der indogerm. Myth. deutsch v. Hartmann, τ. II σ. σ. 660 κ. ἐ. Bolte-Polivka Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm 1915 τ. II σ. 271.

2) W. Scott, Minstrelsy of Scottish bards, τ. II σ. 193.

3) Hammer, Rosenöl σ. 161 4.

4) Βλ. Σοφοκλ. ἐν Σχολ. εἰς Πινδ. Νεμ. Γ. 60 (μεταμόρφ. εἰς δράκοντα). Πρβλ. καὶ Πανσαν. Ἐ, γ', 1 ἐν ἀπεικονίσει ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου· ἀκαὶ ἀπὸ τῆς χει- ρὸς τῆς Θέτιδος ὄφιν ἐπὶ τὸν Πηλέα ἐστὶν ὄρμων. Τῶν περὶ Πηλέως καὶ Θέτιδος μύθων πολλὰ λείψανα περιεσώθησαν εἰς περὶ τῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, περὶ ὧν θὰ διαλά- βωμεν ἀλλαχοῦ.

5) Ὀδυσ. Δ, 365-570

6) Ἀπολλοδώρ. Β', ε', 11. Ἀπεικονίσεις ἐν ἔργῳ τῆς πανορχαίας ἑλλ. τέχνης βλ. παρὰ Milchhöfer, Die Anfänge der Kunst 1883 σ. 185.

7) Σουίδ. ἐν λ. Δράκων.

χριστιανικούς χρόνους. Ούτως ἐν συναξαρίῳ τῆς ἀγίας Παρασκευῆς ὁ Ἀσκληπιὸς παρίσταται ὡς βασιλεὺς, ἔχων δράκοντα φοβερῶτατον, ἐμφωλεύοντα ἔξωθεν τῆς πόλεως, εἰς δὲν παρεῖχεν εἰς βρῶσιν τοὺς καταδικαζομένους εἰς θάνατον. Τοῦτον τὸν δράκοντα, καπνοὺς ἐξερευγόμενον, ἐμφυσήσασα ἡ ἀγία καὶ σταυροκοπηθεῖσα, ἠνάγκασε μέγα συρίζαντα νὰ διαρραγῇ καὶ ν' ἀφανισθῇ ἐκεῖθεν ¹⁾). Ἐν ἐτέρῳ δὲ συναξαρίῳ μνημονεύεται δράκων τοῦ ἐν Λαοδικείᾳ Ἀσκληπιείου, ἔχων εἴκοσι πηγῶν πλάτος καὶ ὀγδοήκοντα μήκους ²⁾).

Ἄλλ' ὁ κ. Σάθας, πλατῆθεις ἴσως ἐκ τῆς ιδέας ὅτι ὁ περὶ τῆς κόρης τοῦ Ἰπποκράτους μῦθος εἶναι ρόδιος, ἀλλαγῶ ἀναζητεῖ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ὡς εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Βιτρουβίου (II, 8), Ἀρτεμισία ἡ βασίλισσα τῆς Καρίας, νικήσασα τοὺς Ροδίους, ἔστησεν ἐν Ρόδῳ τρόπαιον τῆς ἑαυτῆς νίκης, ποιήσασα δύο χαλκᾶ ἀγάλματα, ὧν τὸ εἰ μὲν ἀπεικόνιζε τὴν Ροδίων πόλιν, τὸ δ' ἕτερον ἑαυτὴν, στιγματίζουσαν τὴν πόλιν. Ἐν τῷ μετὰ ταῦτα χρόνῳ οἱ Ρόδιοι ἀδυνατοῦντες νὰ καταστρέψωσι τὸ τρόπαιον, καθιερωμένον ὄν, περιέβαλον αὐτὸ διὰ τείχους ὑψηλοῦ καὶ ἐκάλεσαν τὸ χωρίον ἄβρατον. Στηριζόμενος δὲ ὁ κ. Σάθας εἰς ὅσα ὁ Γάλλος περιηγητὴς Thevet (1575) γράφει περὶ ἀρχαίου τινὸς μνημείου, ὅπερ οἱ Ρόδιοι ἔλεγον ὅτι μετεκομίσθη ὑπὸ τῶν ἱπποτῶν ἐκ τῆς Χερσονήσου τῆς Δωρίδος (Καρίας), εἰκάζει ὅτι ἡ παράδοσις τῶν κατοίκων ἀνεφέρετο εἰς τὸ ὑπὸ τῆς Ἀρτεμισίας ἰδρυθὲν μνημεῖον. Τὸ ὄνομα τῆς Ρόδου, λέγει προσέτι, ἀκατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Bochart, φοινικιστὶ (Gesirath—Rod) σημαίνει » νῆσον ὄφρων, ἂν δ' ἡ ἐτυμολογία αὕτη εἶναι ὀρθή, ἡ τῆς Καρίας βασίλισσα, » καθὸ σημεῖτις, τὴν ἐγίνωσκε βεβαίως, καὶ οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ ὑποθέσωμεν » ὅτι τὸ ἀγαλμα τῆς Ρόδου εἶχε σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν μορφήν ὄφρος». Θεωρεῖ δὲ πιθανόν, ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γεγονότος τούτου ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ παρέπλασε τὸ ἀγαλμα τῆς Ροδίων πόλεως εἰς τὴν ὄφρομορφον κόρην τοῦ Ἰπποκράτους καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τῆς ἐκ φθόνου μεταμορφώσεως ταύτην θεᾶς Ἀρτέμιδος εἶναι αὐτὸ τὸ τῆς Ἀρτεμισίας παραφθαρέν.

Ὁρθῶς δ' ὅμως ποιῶν ὁ κ. Σάθας μετὰ πολλῶν ἐνδοιασμῶν προτείνει τὰς εἰκασίας ταύτας. Τὸ ὑπὸ τοῦ Γάλλου περιηγητοῦ ἀναφερόμενον ἀρχαῖον μνημεῖον ἦτο ἴσως λιθίνη σαρκοφάγος, ὡς συνάγομεν ἐκ τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ. Ἄλλως δὲ ἡ τῆς Καρίας βασίλισσα οὐδέποτε ἦτο δυνατὸν ν' ἀνεγείρῃ μνημεῖον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς φοινικικῆς τέχνης ἢ μᾶλλον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐτυμολογιῶν τοῦ ἑβραιομανοῦς Βοχάρτου, ὅστις καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐλληνικωτάτας λέξεις πειρᾶται ν' ἀνεύρῃ σημιτικὰς ρίζας. Ἡ μετὰ τὸν σύζυγον αὐτῆς Μαύσωλον ἀπὸ τοῦ 352—350 π. Χ. βασιλεύσασα τῆς Καρίας Ἀρτεμισία σφόδρα ἀμφίβολον ἂν ἦτο σημιτικῆς καταγωγῆς, βεβαίωτατον ὅμως καὶ ἱστορικῶς μεμαρτυρημένον ὅτι ἐκαλλιέργει μετὰ ζήλου τὰ ἐλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἐλληνικὴν τέχνην. Ἡ πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου τῆς Ἀλικαρνασσὸς ἦτο ἐλληνικωτάτη· ἡ δὲ πρὸς ἐξύμνησιν τοῦ θανόντος συζύγου τῆς θεῖσα ἀγῶνα ἐλληνικῶν λόγων καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν μετακαλέσασα πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Μυσσωλείου, εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐν μνημείῳ, ὅπερ ἤγειρε πρὸς καταισχύνησιν τῶν Ροδίων, προέκρινε τοὺς τερατομόρφους τύπους τῆς ἀσιατικῆς τέχνης; Τὸ ὄφρομορφον ἀγαλμα τῆς Ρόδου θὰ ἐθεώρουν βεβαίως γριφώδη παράστασιν ἐστερημένην ἐννοίας οἱ πολέμιοι αὐτῆς, οἵτινες δὲν συνεμερίζοντο τὴν γνώμην τοῦ Βοχάρτου περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος τῆς νήσου τῶν,

1) Μηναιῖον Ἰουλ. 26.

2) Μηναιῖον Ὀκτωβρ. 8.

ἀλλὰ παρήγον αὐτὸ ἐκ τοῦ ρόδου ἢ τοῦ ροιδίου, ὡς ἐμφαίνουσι καὶ τὰ ἐν τοῖς νομίσμασιν αὐτῶν σύμβολα. Νομίζομεν δ' ἀναντίρρητον ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Ροδίων πολέως ἦτο πεποιημένον κατὰ τὸν συνηθέστατον τύπον τῆς προσapoποιίας πόλεων καὶ δήμων, δηλονότι ἀπεικόνιζε τὴν Τύχην τῶν Ροδίων.

Ὁ κ. Σάθας ταυτίζει προσέτι τὸν κωακὸν μῦθον, ὃν στηριζόμενος εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰταλοῦ μεταφραστοῦ τοῦ Mandeville ὑπολαμβάνει ρόδιον, μετὰ τοῦ ροδίου μύθου περὶ τοῦ φόνου μεγάλου δράκοντος, ἐν σπηλαίῳ τῆς νήσου φωλεύοντος, ὑπὸ τοῦ Dieudonné de Gozon (1324), τοῦ μετὰ ταῦτα μεγάλου μαγίστορος τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν γενομένου¹). Ὅτι ἡ διήγησις περὶ τῆς ἀνδραγαθίας τοῦ ἰππότου, ἥτις ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῆ νομίζεται, εἶναι μυθώδης, ἀποδεικνύεται, κατὰ τὸν κ. Σάθαν, ἐκ τῆς παρὰ τῷ Mandeville παραδόσεως, ὅστις καίπερ περιηγηθεὶς τὴν νῆσον εἴκοσιν ἔτη περίπου πρὸ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν μυθολογεῖται ὅτι ἐφρονεύθη ὁ δράκων, διηγεῖται ὅμως σχεδὸν ἀπαραλλάκτως τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Μόνην δὲ διαφορὰν ἀπ' ἀλλήλων εὐρίσκει ὁ κ. Σάθας ταύτην, ὅτι, ἐν ᾧ παρὰ Mandeville ἰππότης καὶ ἵππος θνήσκουσι πεσόντες εἰς τὴν θάλασσαν, κατὰ τὰ χρονικά τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν, ὁ ἰππότης ἀπέκτεινε τὸ θηρίον. Εἰς τὸ μεταίχμιον ὅμως τῶν δύο διηγήσεων εὐρηται κατὰ τὸν κ. Σάθαν συνδέουσα αὐτὰς παλαιὰ τις τοιχογραφία ἐν Ρόδῳ, ἐν ᾗ ἀπεικονίζεται ἵππος ἐπτοημένος καὶ πρὸς τὴν θάλασσαν τρέχων²).

Τὸ μῦθῶδες ὅμως τοῦ εἰς τὸν μέγαν μαγίστρα ἀποδιδόμενου ἄθλου ἀποδεικνύεται νομίζομεν οὐχὶ ἐκ τῆς κωακῆς παραδόσεως, ἥτις, ὡς καὶ παρακατιόντες θὰ ἴδωμεν, εἶναι ὅλως ἄσχετος αὐτῷ, ἀλλ' ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων πειστικωτέρων καὶ ἀσφαλεστέρων. Ἡ παλαιότατη μνεία τῆς ἐν Ρόδῳ δρακοντοκτονίας εὐρηται, καθ' ὅσον ἡμεῖς τοῦλάχιστον γινώσκουμεν, ἐν χειρογράφῳ χρονικῷ τοῦ Ἐλευθερίου, ροδίου μοναχοῦ θανόντος τῷ 1545, ἥτοι δύο ἀκριβῶς αἰῶνας μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Gozon εἰς μέγαν μαγίστραν ἀναφέρεται δ' ἐν αὐτῷ ὁ τοῦ δράκοντος φόνος ἀπλῶς ἀνευ λεπτομερειῶν³). Κατὰ τὸ 1637 ὁ Thevenot εἶδεν ἐν μιᾷ πύλῃ τῆς Ρόδου (porte de la marine) καθηλωμένην τὴν κεφαλὴν τοῦ θηρίου⁴) τὴν κεφαλὴν ταύτην εἶδε περὶ τὰ τέλη τοῦ 13' αἰῶνος καὶ ὁ φλαμανδὸς περιηγητῆς Δάππερ⁵), ἐσώζετο δὲ μέχρι τοῦ 1837, καὶ πολλοὶ τῶν περιηγητῶν βλέποντες αὐτὴν ἐπίθοντο ὅτι ὄντως ὑπῆρξέ ποτε ὁ τρομερὸς δράκων⁶).

1) Ὁ κ. Σάθας παραπέμπει εἰς Hammer, Hist. de l'empire ottoman τ. III σ. 273 (τῆς ἑλληνικῆς μεταφρ. Κροκιδᾶ τ. II σ. 495)

2) Ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ ταύτῃ, ἣν ἐκ τουρκικῆς τινος οἰκίας ἀντέγραψε πιστῶς ὁ Rottiers (Monumens de Rhodes 1828 πίν. 28), οὐδαμοῦ φαίνεται θάλασσα. Ὁ ἵππος πεσόντος τοῦ ἀναβάτου, συνωδᾷ τῇ παρὰ Vertot διηγήσει, τρέχει ἀδέσποτος ἐν τῇ πεδιάδι· ἄλλως δ' ἄσχετα ὅλως τῷ παρὰ Mandeville μύθῳ εἶναι ὅ τε παριστάμενος θεράπων καὶ οἱ δύο κύνες τοῦ ἰππότου. Ὁ κ. Σάθας εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἀτελέστερον ἀντίγραφον δημοσιευθὲν κατὰ τὴν παρὰ Rottiers εἰκόνα, ἐν Lacroix, Isles de la Grèce πίν. 22.

3) Παρὰ Rottiers, Description des monumens de Rhodes Brux. 1830 σ. 245.

4) Thevenot. Voyages 3e ed. Amsterdam, 1727 κ. 73 σ. 371-2.

5) Ἐν Πύλῃ Ἀγίου Γεωργίου. Dapper, Description des isles de l'Archipel. Amsterdam, 1703 σ. 98. (Ὁ αὐτὸς διηγεῖται καὶ τὰ κατὰ τὴν δρακοντοκτονίαν).

6) Ὁ Berg (Die Insel Rhodus. 1864 σ. 90) λέγει ὅτι κατὰ τὰς μαρτυρίας γερόντων, ἡ κεφαλὴ ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τῆς πύλης τοῦ ἁγ. Ἰωάννου εὐρισκομένη κατέπεσε κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀνακριβές, διότι εἶδον αὐτὴν τῷ 1828 ὁ Rottiers (ἐνθ. ἄν. σ. 236) καὶ τῷ 1831 οἱ Michaud καὶ Poujoulat (Correspondance d'Orient τ. IV σ. 21). Οἱ τελευταῖον περὶ τῆς νήσου Ρόδου γράψαντες Billotti et

Ἐν ἐκτάσει διηγεῖται τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Ρόδῳ φόνου τοῦ δράκοντος ὑπὸ τοῦ Gozon μετὰ πολλῶν μυθικῶν λεπτομερειῶν ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος (1726) γράψας τὴν ἱστορίαν τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν Vertot ¹⁾, τούτου δὲ τὴν διήγησιν παρέλαβον πολλοὶ μετ' αὐτὸν συγγραφεῖς ²⁾· ὑπάρχουσιν οἱ φρονουῦντες, ὅτι ἡ διήγησις δὲν εἶναι παντελῶς ἐστερημένη ἱστορικῆς βάσεως, ἐπάγοντες εἰς ἐνίσχυσιν τῶν λόγων τῶν τὴν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Gozon ἀπεικόνισιν τῆς δρακοντομαχίας ³⁾ καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Rottiers εὑρεθεῖσαν τοιχογραφίαν, ἣν ὑπολαμβάνουσι γραφεῖσιν ὑπὸ συγχρόνου τῷ μεγάλῳ μαγίστῳ ἐκεῖνῳ ζωγράφῳ. Ἄλλ' ὅτι ὑπῆρχε τοιαύτη παράστασις ἐπὶ τοῦ πρὸ μακρῶν χρόνων καταστραφέντος τάφου τοῦ Gozon οὐδαμῶθεν βεβαιοῦται, ἀπιθανώτατον δὲ ὅτι ἡ τοιχογραφία εἶναι τοῦ ΙΔ' αἰῶνος· ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῆς τέχνης αὐτῆς, εἶναι πολλῶ μεταγενεστέρα. Ἄλλοι πάλιν λέγουσιν ὅτι ὁ μῦθος ἐπλάσθη ἐκ τῆς ἐν τῇ πύλῃ ἀνηρημένης κεφαλῆς, ἣτις ἦτο κατὰ τινὰς καρχαρίου, κατ' ἄλλους δὲ κροκοδείλου, καὶ ὑποθέτουσιν ὅτι τὸ φονευθὲν τέρας ἦτο κροκοδείλος ἐκ τῆς γείτονος Αἰγύπτου μετακομισθεὶς ἐν ἔρματι πλοίου ⁴⁾, ἢ ὅτι ἡ κεφαλὴ ἀπέμεινεν ἐκ σκελετοῦ κροκοδείλου, οἷους ἐσυνήθιζον νὰ ἐκθέτωσιν ἐν τοῖς καταστήμασιν αὐτῶν οἱ παλαιοὶ φαρμακοποιοὶ ⁵⁾. Τέλος ὁ Βιλιώτης ἐν τῷ νεωτάτῳ αὐτοῦ περὶ Ρόδου συγγράμματι ὑποστηρίζει ἐλθύμως τὴν ἀλήθειαν τῆς διηγήσεως, ἀναφέρει δὲ καὶ παράδοσιν τινὰ τῶν σημερινῶν Ροδιῶν, ἣτις ὁμοῦς οὐδαμῶς φέρει τὰ στοιχεῖα δημώδους παραδόσεως, εἶναι δὲ ἀπαράλλακτος σχεδὸν τῇ ἀφηγήσει τοῦ Βερτώ. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην τὸ τέρας ἐφώλεεν ἐν σπηλαίῳ παρὰ τὸ Σαντουρλῆ, τότε Μαυρας καλουμένῳ· ἦτο δ' ὡσεὶ κροκοδείλος μέγας, ὁμοῖος μὲ τὰς μεγάλας σαύρας, αἰτινες φαίνονται τὰ θέρους ἐπὶ τῶν παλαιῶν τοίγων· ἐκτὸς δὲ τῶν ποδῶν καὶ τῶν ὀνύγων εἶχε καὶ δύο μικρὰς πτέρυγας· εἶχε δὲ κεφαλὴν μακρὰν καὶ πλακωτὴν, ὧσα ἡμιόνου, πυρίνους ὀφθαλμούς, μέγεθος ἵππου καὶ σιδηρόχρουν φολιδωτὸν δέρμα· ὁ αὐτὸς δ' ἀναφέρει καὶ παράδοσιν τινὰ τῶν ἐν τῇ νήσῳ Τούρκων, παντελῶς διάφορον τῆς τῶν Ἰωαννιτῶν· ὅτι δηλαδὴ εἰς δερβίσης ἀναλαβὼν νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὸν ἀκαινόμενον τὴν Ρόδον δράκοντα ἐφόρτωσε τεσσαράκοντα ὄνους μὲ ἄσβεστον καὶ ἔφερον αὐτοὺς πλησίον τῆς φωλεᾶς τοῦ δράκοντος· οὗτος κτεβρόχθισεν ὑποζύγια μετὰ τῶν φορτίων τῶν, ἀλλ' ὅτε ὕψως κατασβέσῃ τὴν δίψαν τοῦ ἐπιεν ἐκ τοῦ παρακειμένου ἔλους, ἤναψεν ἡ ἄσβεστος καὶ ἔκαυσεν αὐτόν ⁶⁾.

Collret (L'île des Rhodes. Rhodes 1831 σ. 152) βεβαιοῦσιν ὅτι τὸ κρανίον ἐσώζετο μέχρι τοῦ 1837, καθηλωμένον ἐν τῇ πύλῃ d'Amboise, ὅτε ἀνοικοδομουμένου τοῦ φρουρίου ἐσφίθη. Ὁ *Dumont* (*Voyage du Levant*), ὅστις μέχρι τῆς μεταβάσεώς του εἰς Ρόδον ἐθεώρει μ.θ. ὡδὴ τὴν περὶ τοῦ Gozon διήγησιν, ἐπεσθη περὶ τῆς ἀληθείας, ὅτε εἶδε τὴν κεφαλὴν (*Michaud* αὐτ.).

1) *Vertot*, Histoire de l'ordre des Johannites τ. II βιβλ. V σ. 24 κ. ἔ.

2) *Eug. Flandin* Rhodes κεφ. 6.— *Danche* St Georges σ. 174 κ. ἔ.— «Περὶ τοῦ ἐν Ρόδῳ ὄφρατος». (Πανδῶρ. τ. Δ').— *K. N. Σάθης*, περὶ δύο ὄφρατων ἐν Ἰλισσῷ τ. Α' (1868) σ. 237—238. *Schiller* Der Kampf mit dem Drachen (Ballade).

3) *Michaud et Poujonlat* ἀνθ. ἀν. IV σ. 22.

4) *Ross*, Inselreisen τ. III σ. 94.

5) *Berg*, Die Insel Rhodus σ. 86 κ. ἔ. Βλ. καὶ τοὺς ἐξῆς συγγραφεῖς οἱ τινες παραδέχονται ἱστορικὴν ὁπωσδήποτε βάσιν τοῦ μύθου: *Lacroix* Îles de la Grèce σ. 156—157.— *Rottiers*, Description des monumens 1830 σ. 239—245.— *Guérin*, Rhodes σ. 45.— *Salverte*, Des sciences occultes. Not. A § 10. II. Λάμπρον ἐν Πανδῶρ τ. ΙΓ' σ. 402.

6) *Biliotti* ἐνθ. ἀνωτ. σ. 146—155.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταδεικνύεται, ὅτι ὁ μῦθος περὶ τοῦ ροδίου δράκοντος ἀνάγεται εἰς τὸν κύκλον τῶν μύθων περὶ δρακοντοκτόνων ἡρώων, οὗ ὁ ἀρχαιότατος τύπος εὔρηται ἐν τοῖς ὕμνοις τοῦ Ριγ Βέδα, τοῖς ὕμνοισι τὴν νίκην τοῦ Ἴνδρα κατὰ τοῦ Βίρα. Ὁ κύκλος οὗτος ἀσχετος ὢν τῷ ἑτέρῳ περὶ ὄφρομόρφων παρθένων, εἰς δὲν ἀνάγεται ὁ κωαλὸς μῦθος περὶ τῆς κόρης τοῦ Ἴπποκράτους, περιλαμβάνει παμπόλλους μύθους τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μυθολογίας. Τούτων ἱκανὰ λείψανα περισσώθησαν εἰς τοπικὰς παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, ὧν κυριώτεροι εἶναι ἐκτὸς τῶν περὶ δρακοντοκτόνων ἁγίων καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, κί περιβεβλημένοι, οὕτως εἰπεῖν, ἱστορικὸν χρῖσμα· οὕτως ἐν Τραπεζοῦντι πιστεύουσιν ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος πιθανώτατα ὁ Γ', ἀπέκτεινε δράκοντα ἐμφωλεύοντα εἰς ἀπήστιασιν ὥρας ἀπὸ τῆς πόλεως, ἐξ οὗ ἡ πλησίον πηγὴ, ἐξ ἧς ἔπιπε τὸ θηρίον, δρακοντοπέγαδον μέχρι σήμερον ὀνομάζεται¹⁾. Ἐν Κεφαλληνίᾳ κατὰ τινα παράδοσιν, δύο ἀδελφοὶ Βρεσκάνοι καλούμενοι ἐφόνευσαν τῷ 1509 φοβερὸν δράκοντα φωλεύοντα ἐν τῷ δάσει τοῦ ἁγίου Νικολάου, εἰς τὸ Ἀνεμοδοῦρι, κατατρώγοντα δὲ κτήνη καὶ ἀνθρώπους· ὡς ἀναφέρει ἐπίσημον ἐγγραφοῦν τοῦ τότε προβλεπτοῦ Φαντίνου Μαλιπιέρου, δι' οὗ παραχωρεῖται ἐν φέουδον εἰς τοὺς ἀνδρογαθήσαντας ἀδελφοὺς «ὁ φονευθεὶς δράκων ἐξισοῦτο κατὰ τὸν ὄγκον μὲ δύο βόας καὶ κατεβρόχθιζεν εὐκόλως ὀλόκληρον ἄνθρωπον· τὸ μῆκος αὐτοῦ ἦτο ἑπτὰ πηχῶν καὶ εἰς ἑκάστην τῶν πλευρῶν» εἶχε μίαν πτέρυγα—κατεκάη δὲ πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου»²⁾. Ἐν τῷ Μεγάλῳ σπηλαίῳ τῆς Ἀγαίας ἀστραπὴ ἐξελκοντισθεῖσα ἐκ τῆς εἰκόνης τῆς Παναγίας, ἧτις κατὰ τὴν παράδοσιν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, ἔκτεινε τὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ φωλεύοντα δράκοντα³⁾, οὗ τὸ κρανίον φυλάσσεται ἀκόμῃ ἐν τῇ μονῇ, διότι ἐν πρὸ πολλῶν ἐτῶν μοι τὸ ἐπέδειξαν οἱ μοναχοί. Συνελθόντι δ' εἰπεῖν, ἐν πάσῃ σχεδὸν γωνίᾳ τῆς Ἑλλάδος εὑρίνται τοιοῦτοι μῦθοι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κῷ διηγοῦντο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Bondelmonte παρόμοιον τινα⁴⁾, πρὸς δὲ μᾶλλον καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν ρόδιον ἐδύνατο ὁ κ. Σάθας νὰ συσχετίσῃ τὸν περὶ τῆς κόρης τοῦ Ἴπποκράτους.

Ὁ Ραοὺλ Ροσέτ⁵⁾ εἰκάζει ὅτι ὁ ρόδιος μῦθος περὶ τοῦ δρακοντοκτόνου ἵπποτου ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ παλαιοῦ περὶ Φόρβαντος, ὅστις μεταπεμφαμένων τῶν Ροδίων κατὰ μαντεῖαν ἀνεῖλε τοὺς ὑπερμεγέθεις ἕφεις τοὺς πολλοὺς τῶν ἐγγωρίων διαφθείραντας, καὶ τὴν νῆσον ἡλευθέρωσε τοῦ φόβου⁶⁾. Νομίζομεν ὅτι οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔχει ἀνατρέξωμεν εἰς χρόνους ἀπωτάτους, ὅπως ἀνεύρωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ νεωτέρου ροδίου μύθου· οὗτος εἶναι ἴσως ἰδιαιτέρα μορφή, τοπικὸν ἐν Ρόδῳ προσλαβοῦσα χαρακτῆρα, τοῦ κοινοτάτου καὶ γνωστοτάτου μύθου περὶ τοῦ δρακοντοκτόνου ἁγίου Γεωργίου. Τὴν εἰκασίαν ταύτην ἐνισχύουσιν αἱ σωζόμεναι ἐν Ρόδῳ εἰκόνας τοῦ ἁγίου, αἱ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς κυριαρχίας τῶν ἵπποτῶν ποιηθεῖσαι. Ἐν τινι ἀναγλύφῳ ἀπεικονίζεται ὁ ἅγιος κτείνων τὸν

1) Fallmerayer, Fragmente aus dem Orient. 1845 τ. I σ. 140.—Τριανταφυλλίδου, οἱ Φυγάδες. Ἀθ. 1870 σ. 38.

2) Κ. Ν. Σάθας ἐν Ἰλισσῶ 1868 τ. Α'. σ. 238—9.—Βλ. περίληψιν τοῦ ἐγγράφου ἐν Ἀίνῳ (περιοδικ. Κεφαλληνίας) ἔτ. Α'. Ἰαν. 1883 σ. 317—319 (Παραδόξ. ἀρ. 383 καὶ σ. 976 κέ.).

3) [Κ. Οἰκονόμου] Κριτορικὸν ἢ προσκυνητᾶριον τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Ἀθ. 1840 σ. 48 (Παραδόσεις ἀρ. 382 καὶ σ. 975).

4) Bondelmonte σ. 103 ἐκδ. Sinner.

5) Raoul Rochette, Hist. critique des colonies grecques τ. I σ. 339 Πρὸβλ. καὶ Hammer ἐνθ. ἀν.

6) Διόδωρ. Σικελ., Ε, 58.—Hygin., Poet. Astr. 14.

δράκοντα, κάτωθεν δ' αὐτοῦ εἶναι γεγλυμμένα τὰ οἰκόσημα πολλῶν ἵπποτων¹⁾. Παλαιά τις δὲ τοιχογραφία ἀπεικονίζει αὐτὸν ἔριππον φονεύοντα τὸν δράκοντα, φέροντα δὲ πανοπλίαν Ἰωαννίτου ἵπποτου²⁾. Εὐχερεστάτη δ' ἦτο ἡ ἐν ταῖς παραδόσεσι τοῦ λαοῦ μετάπτωσις τοῦ ἐν σχήματι ἵπποτου ἀγίου εἰς ἀληθῆ ἵπποτιν τοῦ τάγματος.

Γ'

Προτοῦ νὰ περὶνωμεν τὸν λόγον, ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν ὀλίγας παρατηρήσεις, εἰς ὅσα ὁ κ. Σάθας γράφει περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ μύθων κατὰ τοὺς μέσους χρόνους· διότι ἐκ τούτων ὀρμώμενος ἐπαναλαμβάνει ὅσα καὶ προγενεστέρως ἔγραψε περὶ τοῦ πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς κυρίας Ἑλλάδος μίσους τῶν Βυζαντινῶν καὶ εἰς ἐθνολογικὰ πορίσματα καταλήγει οὐχὶ ἀσφαλῆ καθ' ἡμᾶς.

Οἱ περὶ Ἀχιλλέως μῦθοι, ὡς ἀποφάνεται ὁ κ. Σάθας, ἦσαν διαδεδομένοι ἐν Ἡπείρῳ, ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἀττικῇ. Γνωστόν, προστίθουσιν, ὅτι διὰ τοῦ ἱεροφάντου Νεστορίου ἡ λατρεία αὐτοῦ εἰσῆχθη εἰς Ἀθήνας κατὰ τὰς ἀρχὰς (γράφει περὶ τὰ τέλη) τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος· τὸ δὲ φάσμα αὐτοῦ ἐπιφανὲν παρὰ τὸ ἀγαλμα τῆς Προμάχου ἐφόβησε τὸν Ἀλάριχον. Ἀλλὰ τὰ γεγονότα ταῦτα ἀναφερόμενα εἰς χρόνους, καθ' οὓς οἱ Ἀθηναῖοι ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὴν παλαιὰν θρησκείαν, οὐδαμῶς ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ περὶ Ἀχιλλέως μῦθοι διετηρήθησαν παρ' αὐτοῖς ἐκχριστιανισθεῖσιν. Ἐπίσης ἀβάσιμον εἶναι, ὅτι «ἐν αὐτῷ τῷ Βυζαντίῳ ἀπαντῶσιν ἕλην τῆς λατρείας τοῦ Ἀχιλλέως». Ὁ γαλλοῦς ἀνδριάς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, ὃν ἀναφέρει πρὸς βεβαίωσιν τῶν λόγων, ἀποδεικνύει μόνον ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὸν καλλιτέχνης ἐμιμήθη τὸν καλλιτεχνικὸν τύπον τῶν ἀρχαίων παραστάσεων τοῦ Ἀχιλλέως ἐπόμενος τῇ συνηθείᾳ προγενεστέρων καλλιτεχνῶν, οἵτινες ἀπεικόνιζον Ρωμαίους αὐτοκράτορας κατὰ τὸν τύπον θεῶν, θεαινῶν καὶ ἡρώων. Τὸ περὶ τοῦ ἀνδριάντος τούτου χωρίον τοῦ Προκοπίου εἶναι σαφέστατον καὶ δὲν ἐπιδέχεται ἄλλην ἐξήγησιν, ὡς ἡ λατινικὴ μετάφρασις αὐτοῦ, ἐν ἣ γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως *cultus*, δύο διάφορα πράγματα σημαίνουσης, στολὴν καὶ λατρείαν. Ἐχει δὲ τὸ χωρίον τοῦ Προκοπίου ὡς ἐξῆς : «ἔσταλται δὲ Ἀχιλλεὺς ἡ εἰκὼν· οὕτω γὰρ τὸ σχῆμα καλοῦσιν, ὅπερ ἀμπέγεται»³⁾.

Ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐμμονὴ εἰς τὰ πάτρια προεκάλεσιν ὡς εἰκός, τὴν ἀντίδρασιν τῆς Ἐκκλησίας, ὃ δὲ ἐπίσημος κόσμος τοῦ Βυζαντίου ἐπετίθετο κατὰ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος καὶ ὕβριζεν αὐτούς, κατὰ τὸν κ. Σάθαν. «Πρὸς τὸν σκοπόν», λέγει, «τοῦ νὰ ἐξαλείψωσιν ἀπὸ τῆς μνήμης τοῦ λαοῦ πᾶν ἕλκος τῆς ἀρχαίας παραδόσεως προέβησαν καὶ μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ ἐπινοήσωσι μύθους ὑπεργελοῖους. Τὸ πρῶτον τότε κατηνέχθη τραῦμα βαρὺ κατὰ τῆς ὑπερηφανίας τῶν Ἑλλήνων μαθόντων ὅτι οἱ πρόγονοὶ των ἦσαν κοινοὶ κακοῦργοι. Διὰ τοῦ ἥμιστα εὐσυνειδήτου καλάμου τῶν Βυζαντινῶν ὁ τάλας ἐκεῖνος Ἀχιλλεὺς μετεμορφώθη αἴφνης εἰς ὦμόν Σκύθην, ἀπελαθέντα δι' ἐγκλήματα τῆς Σκυθίας. Κατὰ τὸν Τζέτζην, ὁ ἐξόριστος οὗτος ἐβασίλευσεν

1) *Berg*, *Rhodus* εἰκ. 13 σ. 91.

2) *Rolliers*, *Monumens de Rhodes* πιν. 61. *Description* σ. 370.

3) *Προκόπ.*, π. κτισμ. Α, 2. τ. Γ' σ. 182 Βονν.

» ἐν Ἀργεὶ τῷ Πελασγικῷ· βυζαντιακὴ δὲ τις παρένθεσις ἐν τῇ βίβλῳ Στε-
 » φάνου τοῦ Βυζαντίου μετέθεσε τὸ Ἀργος ἐκεῖνο εἰς Σκυθίαν. Ἀφ' οὗ δὲ τοι-
 » οῦτον ἠκολούθουν σύστημα, εὐνόητον εἶναι διατὶ οἱ καθ' ὄλον τὸν μεσαίωνα
 » ἐγκαυχώμενοι ὅτι ἦσαν ἀληθεῖς Ἕλληνες παρίστανται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν
 » μύθων ὡς ἀπόγονοι Σλάβων καὶ Βουλγάρων. Ἀφοῦ ὁ ἀκραιφνέστατος τύπος
 » Ἕλληνας, ὁ Ἀχιλλεύς, ἐγένετο Ταυροσκύθης, τί θὰ ἦσαν οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ;
 » Τὴν ἀπόκρισιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο παρέχει ἡμῖν ἀφελῆς χρονογράφος,
 » ὁ Ἰωάννης Μαλάλας (σελ. 97 Bonn.). Τῶν λεγομένων Μυρμιδόνων
 » τότε, νυνὶ δὲ λεγομένων Βουλγάρων. Σοφώτερος τούτου συγγραφεὺς ὁ Ἰωάν-
 » νης Τζέτζης βεβαιοῖ ὅτι οἱ Μυρμιδόνες ἦσαν μῦγμα Οὐνῶν καὶ Βουλγάρων
 » (Οὐνῶν, Βουλγάρων στρατεύματα τῶν Μυρμιδόνων ἄγων). Ἄλλ' ἐπιλησθεῖς
 » ὄσων εἶπε, προστίθησι κατωτέρω, ὅτι οἱ μὲν Βούλγαροι ἦσαν οἱ παλαιοὶ Παί-
 » νες, ἐν ᾧ οἱ Μυρμιδόνες ἦσαν Ἕλληνες. Ἀλλὰ Μιχαὴλ ὁ Ἀταλειάτης ἐμμένει
 » πιστότερος εἰς τὸν βυζαντιακὸν μῦθον ἀποκαλῶν τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων
 » ἄρχοντα τῶν Μυρμιδόνων».

Ὁ κ. Σάθας ὑπολαμβάνει μοχθηρίαν τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀκρισίαν· ἂν οἱ
 βυζαντινοὶ ἠκολούθουν σύστημά τι, τοῦτο δὲν ἦτο σύστημα ἐξευτελισμοῦ τῶν
 Ἑλλήνων, ἀλλὰ σύστημα ἀνοήτου εὐημερικῆς ἐξηγήσεως τῶν παλαιῶν μύθων.
 Ἀκατανόητον δὲ θὰ ἦτο πῶς αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ συγγραφεῖς, οἱ Μυρμιδόνας τοὺς
 Βουλγάρους καὶ Σκύθην τὸν Ἀχιλλέα ὀνομάζοντες, ἀναγράφουσι διαπρεπεῖς
 ἀρετὰς αὐτοῦ, ἐκτὸς ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἐζήτουν οὐχὶ νὰ ἐξευτελίσωσι τοὺς
 Ἕλληνας, ἀλλὰ νὰ ἐξυμνήσωσι τοὺς Βουλγάρους. Τὸν Ἀχιλλέα ὁ Μαλάλας συν-
 αριθμεῖ ἀλλαχοῦ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν καὶ τὴν πατρίδα αὐτοῦ Ἀργος
 τῆς Ἑλλάδος ὀνομάζει ¹⁾ καὶ ἐγκωμιάζει τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰς λοιπὰς ἀρετὰς
 αὐτοῦ ²⁾. Ὁ δ' εὐήθης Ἑρμονιακὸς ὁ λέγων περὶ Ἀχιλλέως, ἐν τῷ κεφαλαίῳ
 «περὶ τῆς σημασίας τῶν συναχθέντων κρειττόνων Ἑλλήνων», ὅτι εἰς τὴν ἐπὶ
 Τροίαν στρατείαν

*Φέρει στρατεύματα Βουλγάρων
 Οὐγγρων τε καὶ Μυρμιδόνων ³⁾*

στρεβλώνει ἀλλαχοῦ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διὰ νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν ἀνδρείαν
 αὐτοῦ διὰ καταλλήλων ἐπιθέτων, οἷον λ. χ. τὸ *γίγαντοτεβροιαρόχειο* ⁴⁾. Ὅθεν
 οὐχὶ ὅπως ὑβρίσωσι τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ δι' ἄλλον λόγον ὀνομα-
 ζοῦσιν οἱ βυζαντινοὶ Σκύθην τὸν Ἀχιλλέα, καὶ τὰ σκυθικὰ καλούμενα ἔθνη ταυ-
 τίζουσι μετὰ τοὺς Μυρμιδόνας, ὧν ἤρχεν ὁ Ἀχιλλεύς. Ἦτο δὲ ὁ λόγος οὗτος ἡ μακρία
 πρὸς ἱστορικὴν ἐρομηνεῖαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μύθων· οἱ βυζαντινοὶ χρονο-
 γράφοι, οἱ θαυμάζοντες τὴν σοφίαν τοῦ εὐημερικοῦ Παλαιφάτου, καὶ αὐτὸν τὸν
 Δία λέγοντες Ἀσσύριον, ἵνα τὸν παραστήσωσιν ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον, ἦτο
 ἐπόμενον νὰ πλάσωσι παραπλήσια καὶ περὶ Ἀχιλλέως, ἀφ' οὗ μάλιστα οὕτω
 ποιοῦντες δὲν ἀπεμακρύνοντο πλὴν τῆς ἀρχαίας μυθικῆς παραδόσεως. Ἡ σύν-
 δεσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀχιλλέως μετὰ τῶν Σκυθῶν δὲν εἶναι κακόβουλος ἐπί-
 νοια τῶν Βυζαντινῶν, σκοποῦσα τὸν ἐξευτελισμὸν τῶν Ἑλλήνων, ὡς πιστεύει

1) Μαλάλα σ. 108. 111. 129 καὶ ἀλλ. Βόνν.

2) αὐτ. σ. 122. 123. 131. 132.

3) *Μαυροφρόδου*, Ἐκλογή μνημείων σ. 107.

4) Αὐτ. σ. 145.

ὁ κ. Σάθας. Κατὰ τὰ τέλη τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. ὁ Ἀλκαῖος ἔλεγε τὸν Ἀχιλλέα ἄνακτα τῶν Σκυθῶν.

Ἀχιλλεῦ, ὁ γὰρ Σκυθικὸς μέδεις. 1)

Καὶ τοῦτο διότι κατὰ παλαιότατον μῦθον, ἀναφερόμενον καὶ ὑπὸ τῶν κυκλικῶν ποιητῶν, ²⁾ τὸν Ἀχιλλέα θανόντα ἀναπαύσασα ἡ Θέτις διεκόμεσεν εἰς τὴν Λευκὴν νῆσον ἐν τῷ Εὐξείνῳ· ἔκειτο δ' ἡ νῆσος αὕτη πρὸς ἄρκτον τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δανουβίου, πρὸς τῇ λξένῳ πλευρᾷ τῆς Σκυθίας, καὶ ἦτο, ὡς ἐκ τῶν περιγραφῶν τῶν ἀρχαίων γεωγράφων συνάγεται, αὐτὴ ἡ καλουμένη νῦν Φιδονῆσι, ³⁾ ἐμυθεύετο δ' ὅτι ἐν ταύτῃ ἐβίου ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ τῆς Ἑλένης, καὶ ἔθυσον αὐτῷ οἱ προσορμιζόμενοι ναυτίλοι· τοὺς μύθους τούτους ἀναφέρουσι πάμπολλοι τῶν παλαιῶν συγγραφέων ⁴⁾, εὐεξήγητος δ' εἶναι ἡ συνωδὰ τῷ εὐημερικῷ συστήματι μετάπλασις αὐτῶν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐκτὸς τῶν περὶ τῆς Λευκῆς νήσου μύθων τὸ τοῦ Ἀχιλλέως ὄνομα ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχῶ τῆς Σκυθικῆς καὶ τοπικὰ ὀνόματα φέρονται, οἷα Ἀχιλλεῖος δρόμος, Ἀχιλλεῖος κόμη κλπ. Ὅθεν πρόδηλον εἶναι, ὅτι δὲν ἐσχέτισα, πρῶτοι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀχιλλέως μετὰ τῶν Σκυθῶν οἱ Βυζαντινοί, καὶ ὅτι δὲν ἐνόησαν ἀρχαῖα κείμενα, ὅπως παράσχωσι κύρος εἰς τὰς ὑβρεῖς των κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Λέων ὁ Διάκονος, δὲ ἐπὶ τοιαύτῃ κακοηθείᾳ καταγγέλλει ὁ κ. Σάθας, ἀναφέρει μὲν χωρίον ἐκ τοῦ Περίπλου, ὡς λέγει, τοῦ Ἀρριανοῦ, καθ' ὃ ὁ Ἀχιλλεὺς ἦν Σκύθης ἐκ τῆς Μυρμηκιῶνος καλουμένης πολίγνης, παρὰ τὴν Μαιῶτιν λίμνην κειμένης, καὶ τὸ χωρίον τοῦτο δὲν εὐρίσκεται ἐν τῷ περισηθέντι Περίπλῳ τοῦ Ἀρριανοῦ· ἀλλ' ὁ βυζαντινὸς ἱστοριογράφος δὲν παρεποίησε βεβαίως κείμενα, ἀλλ' ἐξέλαβεν ἴσως ὡς ἔργον τοῦ Ἀρριανοῦ τινα τῶν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ φερομένων Περίπλων τοῦ Εὐξείνου καὶ τοῦτο λέγομεν, διότι ἐν ἐπιτομῇ τινι τοῦ Περίπλου τοῦ Ἀρριανοῦ, ἐπ' ὀνόματι μὲν αὐτοῦ φερομένη ἀλλὰ καὶ πολλὰς περιεχούση προσθήκας καὶ παρεμβολὰς, ἀναφέρεται ἡ πολίγνη Μυρμηκιῶν, ἧς οὐδαμῶς μνημονεύει ὁ τοῦ Ἀρριανοῦ Περίπλους.

Ἡκιστα δ' ἀποδεκτὰ φαίνονται ἡμῖν τὰ τολμῆρὰ ἐθνολογικὰ συμπεράσματα, ἅτινα ἐξάγει ὁ κ. Σάθας ἐκ δεδομένων τόσῳ ἀκροσφαλῶν. Ἐπειδὴ συγγραφεὺς τις τῶν μέσων χρόνων καλεῖ τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ Μελιγγοὺς Μυρμιδόνας, ὁ κ. Σάθας λησμονῶν ὅσα ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι γράφει περὶ τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες Μυρμιδόνας ὀνόμαζον τοὺς Βουλγάρους καὶ ἄλλα σλαβικὰ ἔθνη, οὐ μόνον θεωρεῖ τοὺς Μελιγγοὺς γνησίους Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν διατείνεται ὅτι εἶναι μετάφρασις τοῦ τῶν Μυρμιδόνων. Διότι οἱ τε Τζάκωνες καὶ Ἀλβανοὶ μηλιγγόνι λέγουσι τὸν μυρμηκα, ἐξ οὗ ἐτυμολογεῖται καὶ τὸ ὄνομα τῶν Μυρμιδόνων. Μη(ε)λιγγόνι λέγουσι τὸν μύρμηκα καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχῶ ἴσως· ἀλλὰ πρὶν ἢ πολεμηθῆ διὰ τοιούτων ἐτυμολογικῶν ὅπλων ἢ μέχρι τοῦδε κρατοῦσα γνώμη περὶ τῆς σλαβικῆς καταγωγῆς τῶν Μελιγγῶν, ἀναγκαῖον ἦτο ν' ἀποδειχθῆ ^{α')} ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Μυρμιδόνων ὡς ἔθνος διετηρήθη ἀπὸ τῶν ἡρωϊκῶν μέχρι τῶν βυζαντινῶν χρόνων, διότι μέ-

1) Ἀποσπ. 48 Bergk (49 Matth.) Πρωτ. Ἐῤυσταθ., εἰς Διον. περιήγ. 306.

2) Ὑπὸ τοῦ Ἀρκίνου ἐν Αἰθιοπίδι (Φωτ. βιβλ. 239).

3) C Müller, εἰς Ἀρριαν. περίπλ. 32 (Geographi Graeci minores I ἔκδ. Παρισίων Dido').

4) Βλ. τὰς μαρτυρίας πάντων τῶν συγγραφέων παρὰ Müller αὐτ.

χει τοῦδε ἐγινώσκωμεν ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους οὐδὲν ἑλληνικὸν ἔθνος ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦτο· β') ὅτι οὕτως εὐκόλως οἱ λαοὶ μεταφράζουσι τὰ ὀνόματά των, ἵνα διασώσωσι τὴν λησμονουμένην ἀρχικὴν ἑτυμολογίαν αὐτῶν· γ') ὅτι ἡ ἑτυμολογία τοῦ ὀνόματος τῶν Μυρμιδόνων ἐκ τοῦ μύρμηξ, ἥτις εἶναι βεβαίως παλαιά, εἶναι καὶ ὀρθή, διότι ἄλλοι παρῆγον τὸ ἔθνικόν τοῦτο ὄνομα ἄλλοθεν· δ') ὅτι ἡ λέξις μελλιγγόνι εἶναι ἑλληνική καὶ ε') ὅτι ὁ βυζαντινὸς συγγραφεὺς δὲν ὠνόμασε τοὺς Μελλιγγούς Μυρμιδόνας διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν οἱ ἄλλοι βυζαντινοὶ ἐκάλουν οὕτω τοὺς Βουλγάρους καὶ τὰ σκυθικὰ ἔθνη ἐν γένει, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκ τῶν Μυρμιδόνων καταγωγὴν αὐτῶν.

Ἐξετάθη ἡμῖν εἰς μῆκος ὁ λόγος, διότι καίπερ ἀναγκωρίζοντες τὴν πολλὴν ἀξίαν τοῦ κ. Σάθα, καὶ τὴν εἰδικότητα, ἣν ἐκτήσατο ἐν τῇ ἐρευνῇ ἱστορικῶν ζητημάτων παμπληθεῖς ἐκδοὺς μέχρι τοῦδε σπουδαίας μελέτας καὶ πολυτιμότητα περισυναγαγὼν καὶ διασώσας ἱστορικὴν ὕλην, οὐδαμῶς ὅμως ἀσπαζόμεθα τὴν μέθοδον, ἣν ζητεῖ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν. Ὁ κ. Σάθας φρονεῖ ὅτι μόνον δι' εἰκασιῶν τολμηρῶν κάπως εἶναι κατορθωτὸν νὰ ἐξαχθῇ ὀλίγον φῶς ἐκ τοῦ κυκεῶνος τῶν μύθων. Διαφωνοῦντες δ' αὐτῷ ὡς πρὸς τοῦτο πρῶσεπαθήσαμεν ν' ἀποδείξωμεν ὅτι αἱ τολμηραὶ εἰκασίαι σκοτίζουσιν ἀντὶ νὰ διαφωτίσωσι καὶ ἀπομακρύνουσιν ἀπὸ τῆς εὐθείας ὁδοῦ· μόνον δὲ διὰ τῆς ἐπιμελοῦς συλλογῆς τῆς σφζομένης ὕλης καὶ τῆς αὐστηρᾶς βασάνου ταύτης εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσωμεν εἰς συμπεράσματα ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ *

Ο ΜΑΓΙΚΟΣ ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ.—Ο ΘΑΥΜΑΣΤΟΣ ΠΛΑΤΑΝΟΣ.—ΚΑΣΙΑ

Jean Psichari Le miroir importun. Extrait de Recueil de textes étrangers. Paris 1888 4ον σ. 3 (σ. 57—59).

L'arbre chantant. Paris 1910 (Mélanges offerts à M. Émile Chatelain par ses élèves et ses amis). 4ον σ. 628-638.

— Cassia et la pomme d'or. Paris 1910 (École pratique des hautes études. Section des sciences historiques et philologiques) 8ον σ. 54.

Αἱ πραγματεῖαι αὐται τοῦ κ. Ψυχάρη διαλαμβάνουσιν ἐκάστη περὶ μιᾶς βυζαντινῆς μυθικῆς διηγήσεως, ἀναφερομένης εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοφίλου ἢ τοῦ Μιχαῆλ τοῦ Γ', ὧν τὸ κείμενον, ὅπερ κριτικῶς ἐπεξεργασμένον συνδημοσιεύεται, ἐλήφθη ἐκ δημοδεστέρας τινὸς βυζαντινῆς χρονογραφίας. Τὸ περιέχον ταύτας χειρόγραφον χρονικόν, γραφὸν κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα, ἀποκείμενον δ' ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου (ἀρ. 462, κατὰ παλαιότεραν ἀρίθμησιν 569), ἐμελέτησεν ὁ Ψ. τῷ 1886 καὶ ἀντέγραψε μέρος τοῦ χρονικοῦ μὴ δυνηθεὶς ἐλλείψει χρόνου ἕνεκα τῆς βραχείας αὐτοῦ διαμονῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀντιγραφὴν. Ἐκ τοῦ ἀντιγράφου τοῦ δ' ἐξέδωκεν ἤδη τῷ 1888 ἐν τῷ Recueil de textes étrangers (σ. 57—59), τῷ παρὰ τῷ τυπογράφῳ A. Lanier ἐκδιδομένῳ, τὴν περὶ τοῦ μαγικοῦ καθρέπτου μυθώδη διήγησιν, ἣν διὰ τὸ δυσεῦρετον τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἀνετύπωσεν ἐν ἐπιμέτρῳ τῆς περὶ Κασίας πραγματείας (σ. 51—3). Τὸ δ' ἀντίγραφον αὐτοῦ ἔδωκεν εἰς τὸν Ρῶσον Kirpitschnikow, δημοσιεύσαντα περιγραφὴν τοῦ κώδικος καὶ παρατηρήσεις περὶ τοῦ χρονικοῦ ἐν Byzant. Zeitschrift 1892 τ. I σ. 303 κέ.

348 Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τούτου ἀναλαβὼν τὸ χειρόγραφον | ἐξέδωκε τὰς ἄλλας δύο διηγήσεις ἐν ταῖς πραγματεῖαις του περὶ τοῦ τραγουδοῦντος δένδρου καὶ περὶ τῆς Κασίας. Ἐκ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἀφορμώμενος παρέχει ἀξιολογώτατας πληροφορίας ἐν τῇ τελευταίᾳ πραγματεία καὶ περὶ ἄλλων τινῶν κώδικων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ ἐπάγεται ἐν παρόδῳ παρατηρήσεις, μαρτυρούσας βαθεῖαν γνῶσιν τῆς τουρκικῆς, περὶ τῆς χρησιμότητος τῶν δημοδῶν ἑλληνικῶν κειμένων εἰς τὴν διαφώτισιν ζητημάτων τῆς φωνητικῆς τῆς παλαιότερας ὀσμανικῆς τουρκικῆς γλώσσης.

Περὶ τοῦ χρονικοῦ ὁ μὲν Bächtel ἐν Byzant. Zeitschrift (1898 τ. VII σ. 588 κέ.) εἶκασεν ὅτι εἶχεν ὡς πηγὴν καὶ τὴν δημώδη παράφρασιν τῆς χρονογραφίας τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ· ὁ δὲ Preger (αὐτ. 1902 τ. XI σ. 4 κέ.) καθώρισε τὴν συγγένειαν τούτου πρὸς τὸ Ἱστορικὸν βιβλίον, τοῦ ὁποίου ἡ συγγραφὴ πεπλανημένως ἀπεδόθη εἰς ἀνύπαρκτον μητροπολίτην Μονεμ-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1918 τ. 5' σ. 347—367.

Βασίλας Δωρόθεον, πρὸς τὸν γνωστότατον δηλ. εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν Χρονογράφον. Ἀλλὰ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν δύο χρονικῶν δὲν ἠδυνήθη οὗτος νὰ ὀρίσῃ ἀκριβέστερον, καθόσον τὸ τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου ἐγίνωσκε μόνον ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Kirpitschnikow δημοσιευθέντων ἀποσπασμάτων(1). Ἐνῶ ἐκ τῶν τριῶν ὑπὸ τοῦ Ψ. δημοσιευθέντων ἀποσπασμάτων καταφαίνεται ἡ ταυτότης τῶν δύο χρονικῶν καὶ δύναται, ὡς νομίζομεν, νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι ἀμφότερα ἀνήκουσι μετ' ἄλλων τινῶν ἀνωνύμως φερομένων εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν χρονικῶν, ἐλαχίστας καὶ ἀσημάντους παραλλαγὰς ἀπ' ἀλλήλων παρουσιαζόντων, καὶ ὅτι τὸ τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου, ἀντιβαλλόμενον πρὸς τὸ ἱστορικὸν βιβλίον τοῦ Ψευδοδωροθέου εἶνε συνοπτικώτερον καὶ ἐλλιπέστερον.

Ὁ κ. Ψυχάρης πρῶτος διέγνωσεν εὐστόχως τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τοῦ χρονικοῦ τούτου ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως καὶ ὑπέδειξε ταύτην ἐν τῇ βραχείᾳ σημειώσει, τὴν ὁποίαν ἐπισυνῆψεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ περὶ τοῦ μαγικοῦ καθρέπτου ἀποσπάσματος. Μετὰ τὸν Ψ. ὁ Kirpitschnikow (Byz. Zeitschrift I, 305) ἔκρινεν ἐπίσης τὸ χρονικὸν οὐχὶ ἄνευ ἀξίας διὰ τὴν λαογραφίαν καθόλου, ἰδίᾳ δὲ διὰ τὴν δημῶδη βυζαντινὴν μυθοπλαστίαν. Ὁ δὲ Preger (B. Z. XI, 15), ὁμολογῶν ὅτι τὰ εἰς τοὺς παλαιότερους χρόνους ἀναφερόμενα μέρη αὐτοῦ ἐλαχίστην ἔχουσιν ἱστορικὴν ἀξίαν, παρατηρεῖ ὅτι εἶναι ἀξιολογώτατα διὰ τὸ πλῆθος τῶν δημῶδων παραδόσεων. Καὶ ὁ Ψ. πάλιν ἐν τῇ περὶ Κασίας πραγματείᾳ (σ. 16) καταδεικνύει τὴν ἐξαιρετικὴν σημασίαν τοῦ χρονικοῦ, γραφέντος πρὸς χρῆσιν τῶν πολλῶν καὶ ἀποθησαυρίσαντος μόνον τὰ θαυμάσια ἢ τερπνὰ ἀκούσματα. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ αἰτὸ παρατηροῦμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν χρονικῶν, καὶ δὴ καὶ περὶ τοῦ Ἱστορικοῦ βιβλίου τοῦ Ψευδοδωροθέου, ὅπερ πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐχρησίμευσεν ὡς πηγὴ λαογραφικῶν εἰδήσεων (*).

Καὶ αἱ τρεῖς μυθικαὶ διηγήσεις, τὰς ὁποίας ἀπέσπασεν ἐκ τοῦ χρονικοῦ ὁ Ψ., συνάπτονται πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοφίλου (829-842) καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ' (842-867). Τὰς διηγήσεις ταύτας θὰ ἐξετάσωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς προσπαθοῦντες νὰ καθορίσωμεν τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἀπηρτίσθησαν, καὶ νὰ ἐξεύρωμεν τὸν λόγον, τὸν κανονίσαντα τὴν διατύπωσιν αὐτῶν, ὁποία πρόκειται ἡμῖν ἐν ταῖς Χρονικοῖς.

Α'

Ο ΜΑΓΙΚΟΣ ΚΑΘΡΕΠΤΗΣ

Ἡ περὶ τοῦ ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως μαγικοῦ καθρέπτου διήγησις ἐκτίθεται ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Μιχαήλ. Τὴν διήγησιν παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ Ἱστορικοῦ βιβλίου τοῦ Ψευδοδωροθέου

(1) Παράδοξος φαίνεται ἡ εἰκασία τοῦ Preger (ἐνθ. ἀν. σ. 15), ὅτι συγγραφεὺς τοῦ Βιβλίου Ἱστορικῶ εἶναι Βενετός· ἐκ τῶν προηγουμένων τεκμηρίων οὐδὲν ἄλλο συνάγεται, εἰ μὴ ὅτι ὁ γράφων ἐγίνωσκε τὴν Βενετίαν καὶ διέμεινέ ποτε ἐν αὐτῇ.

(2) Ἐνδεκα μυθώδεις διηγήσεις ἐξ αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν ὁ Félix Liebrecht ἐν Zeitschrift f. deutsche Philologie τ. II σ. 177-183=Zur Volkskunde, Heilbronn 1879 σ. 807. Περὶ τινῶν ἄλλων παραδόσεων βλ. Πολίτου Παραδόσεις σ. 651. 680.

(σ. 343—4 τῆς ἐν Βενετία ἐκδόσεως τοῦ 1750) διακρίνοντες διὰ κυρτῶν γραμμάτων ὅσα ἐπιπλέον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου περιέχονται παρὰ τῷ Ψευδοδωροθέῳ καὶ σημειῶνοντες ἐπιμελῶς πᾶσαν διαφορὰν τῶν δύο κειμένων.

Ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, ἀφοῦ παρέστη εἰς ἀγῶνας ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ παλάτιον καὶ ἐπεδόθη εἰς εὐωχίαν καὶ πότους μετὰ τῶν φίλων του (σ. 343):

καὶ ἐκεῖ εἰς τὴν μεγάλην χαρὰν καὶ εὐθυμίαν ὅπου εἶχαν, ἦλθεν ὁ γραμματικὸς του καὶ εἶπε· νὰ ἡξεύρης, ἀφέντη βασιλεῦ, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐτοιμάζονται μὲ φουσαῖτα, καὶ ἔρχονται καταπάνω τῆς βασιλείας σου νὰ σὲ πολεμήσουν. Καὶ νὰ ἀκούετε¹⁾ πόθεν τὸ ἔμαθεν ὁ γραμματικὸς. Ἡ βασιλεία εἶχεν ἓνα καθρέφτην μέγαν καὶ θαυμαστόν, τὸν ὁποῖον τὸν ἔκαμε μὲ ἀστρονομικὴν τέχνην Λέων ὁ σοφός²⁾. Καὶ ἐκεῖ μέσα ἔβλεπες ὅλον τὸν κόσμον, τοὺς βασιλεῖς, τοὺς ἀφέντας, τοὺς στρατηγούς, τὰ φουσαῖτα³⁾, τὰ ἄλογα, τὰ ἄρματα, τὰ κάστρη, τὰ χώρας, καὶ εἴ τι ἤθελες καὶ ἐπεθύμεις νὰ ἴδῃς εἰς ἄλλον κόσμον⁴⁾, ὑπήγαινες καὶ τὸ ἔβλεπες εἰς τὸν καθρέφτην, καθὼς νὰ ἦσουν καὶ εἰς τὸν κόσμον ἐκεῖνον νὰ τὸ ἔβλεπες⁵⁾ καὶ εἴ τι συμβουλίας⁶⁾ καὶ ἀπόφασιν ἔκαμναν οἱ βασιλεῖς, καὶ οἱ ἄλλοι αὐθένται διὰ πᾶσαν ὑπόθεσιν⁷⁾, καὶ περὶ πολέμων πόσα φουσαῖτα ἐσύναζαν καὶ πῶς τὰ ἄρμάτωναν, καὶ ποῦ θέλουν νὰ ὑπαγαίνουν⁸⁾, ἐκεῖ τὰ ἔβλεπες ὅλα καταλεπτῶς. Καὶ οὕτως⁹⁾ ὁ γραμματικὸς ἐπῆγεν¹⁰⁾ εἰς τὸν καθρέφτην, καὶ εἶδε τὰ φουσαῖτα τῶν Τουρκῶν, ὅπου ἔμαζώνοντο νὰ ἔλθουν νὰ πολεμήσουν τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὑπῆγε καὶ εἶπέ το¹¹⁾ τοῦ βασιλέως. Καὶ καθὼς τὸ ἤκουσεν¹²⁾ ὁ βασιλεὺς ἐκεῖ εἰς τὴν τράπεζαν¹³⁾, ἐφάνη του πολλὰ κακὸν διὰ τὴν χαρὰν ὅπου εἶχε καὶ ἐχαίρετο¹⁴⁾. Καὶ διὰ νὰ μηδὲν παύσουν οἱ χοροὶ¹⁵⁾ καὶ τὰ παιγνίδια καὶ ἡ τράπεζα¹⁶⁾, ἀπέστειλεν ἓνα ἀπὸ τοὺς ὑπηρέτας του καὶ ἐτζάκισεν τὸν τελείως καὶ συνέτριψε¹⁷⁾ τὸν καθρέφτην ἐκεῖνον τὸν πολυτίμητον καὶ ἀξιέπαινον. Καὶ τὸν γραμματικὸν ὕβρισε ὕβριτας μεγάλας καὶ ἐδίωξέ τον¹⁸⁾ ἀπὸ τὸ παλάτιον¹⁹⁾.

Ὁ μαγικὸς καθρέπτης δὲν εἶναι ἐπίνοια τοῦ χρονογράφου, ὅστις συνέδεσε μόνον πρὸς τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Μιχαήλ τὴν περὶ τούτου διήγησιν. Μαγικὰ κάτοπτρα, ἀποκαλύπτοντα τὰ μακρὰν συμβαίοντα ἢ παντοίας ἄλλας ἔχοντα θαυμαστάς ιδιότητας, μνημονεύονται καὶ εἰς παραμύθια καὶ εἰς μυθικὰς διηγήσεις πολλῶν λαῶν. Τοιαῦτα παραμύθια φέρονται καὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ. Εἰς ἓν ἀνέκδοτον τοῦ χωρίου Βόθρων τῆς Νάξου ἡ μία τῶν τριῶν θυγατέρων βασιλέως ζητεῖ ἀπὸ τὸν μέλλοντα νὰ ταξιδεύσῃ πατέρα της νὰ τῆς φέρῃ «έναν κατρέφτην νὰ βλέπῃ μέσα ὅ τι γίνεται ἔς ὅλον τὸν κόσμον». Ὁ βασιλεὺς ἀεψούνισεν καὶ τῶν τριωνῶν του θυατερῶ ὅτι τοῦ παραγγείανε, καὶ ἐκείνη ποῦ πῆρεν τὸν κατρέφτην ἐκάθουντανε μερουνηχτοῦ καὶ θώρειε τ' ἐγίνουσαν ἔς τὸν κόσμον». Εἰς ἄλλο παραμύθιον τῆς Ἁγίας Ἀννης τῆς Εὐβοίας ἀναφέρεται παλαιὸς καθρέπτης, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφαίνοντο τὰ μακρὰν

1) Νὰ ἀκούετε καὶ ἄλλο ἄξιον λύπης. (Χρον. μετοχ. Π. Τάφου).

2) τὸν ὁποῖον λέγουν ὅτι τὸν εἶχαν καμωμένον μὲ λεκανομαντεία.

3) φουσαῖτα 4) κόσμον, τὰ συμβουλία ὅπου ἔκαμναν, τοὺς λόγους ὅπου ὠμίλουν.

5) καθὼς νὰ ἤθελες εἶσθαι εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον νὰ τὸ ἐβλέπῃς.

6) συμβούλιον 7) περὶ πάσης ὑποθέσεως 8) ποῦ ἤθελαν νὰ ὑπάγουν

9) ἔτσι 10) ἐπῆγεν 11) τὸ εἶπε 12) ἔμαθεν 13) τρ. ὅπου ἦσαν

14) ἐχαίρετον 15) αἱ χαρὰι 16) τράπεζα 17) ἐτζ. τελείως καὶ ἐσυνέτριψε

18) καὶ τὸν ἀπεδίωξε 19) π. αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τὴν τιμὴν ὅπου εἶχεν.

υπάρχοντα⁽¹⁾. Εἰς ἄλλο πάλιν τοῦ αὐτοῦ τόπου μία βασιλοπούλα κατέχει καθρέπτην, εἰς τὸν ὅποιον φαίνονται ὅλα, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν κρύπτωνται⁽²⁾. *Ἡ ὁ βασιλεὺς ἔχει καθρέπτην, δεικνύοντα πάντα ἐχθρὸν εἰσερχόμενον εἰς τὸ βασιλεῖόν του⁽³⁾. Εἰς ἕν κυπριακὸν ἀναφέρεται «ἕνα γυαλλῖν» ὅπου φαίνεται ὅλος ὁ κόσμος μέσα⁽⁴⁾. Κεθόλου δὲ τῶν μαγικῶν κατόπτρων γίνεται μνεία εἰς πολυπληθῆ παραμύθια εὐρωπαϊκῶν⁽⁵⁾ καὶ ἀσιατικῶν | λαῶν⁽⁶⁾, καθὼς καὶ 352 εἰς εὐρωπαϊκὰς μυθοπλαστίας τῶν μέσων χρόνων⁽⁷⁾.

1) *Hahn* Griech. u. alban. Märchen τ. II σ. 203 ἀρ. 9 παραλλ. 2.

2) Αὐτ. I 217 ἀρ. 61. 3) Αὐτ. I 284 ἀρ. 51.

4) *Σακελλαρίον* Κυπριακά, 'Αθ. 1868 τ. Γ' σ. 166. ('Αθ. 1891 τ. Β' σ. 328). Τὸ παραμύθιον τοῦτο εἶναι παραλλαγή τοῦ γαλλικοῦ τῆς "Ομορφῆς καὶ τοῦ θηρίου, κάτοπτρον δὲ τοιοῦτο ἀναφέρεται εἰς πολλὰς εὐρωπαϊκὰς παραλλαγὰς αὐτοῦ. (βλ. *Bolte-Polivka*, Anmerkungen zu Grimm τ. II σ. 230, 233, 243, 245).

5) βλ. *Afanasiëff* Narodnyia russkii skazki VII ἀρ. 241 VIII ἀρ. 18. *Scott* Walachische Märchen σ. 154 ἀρ. 13: Μαγικὸν κάτοπτρον, ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ ἀπώτατα εὐρισκόμενα ἀντικείμενα εἴτε ἦσαν εἰς τοὺς ἄλλους ὁρατὰ εἴτε μὴ ἐφαίνοντο ὅπως ἦσαν, καὶ μόνον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μορφήν δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ ἐν αὐτῷ ὁ κάτοχος. Αὐτ. σ. 106 ἀρ. 5: Κάτοπτρον ἐρωτώμενον ποῖα εἶναι ἡ ὠραιότερα γυνὴ καὶ ἀποκρινόμενον. "Ομοιον κάτοπτρον ἐν ταῖς παραλλαγαῖς τῆς *Schneewittchen* (βλ. *Bolte-Polivka* τ. I 463)· ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς τούτου παραλλαγαῖς ἀντὶ κατόπτρου ἐρωτᾶται ὁ "Ἡλιος (*Πολίτου* ὁ "Ἡλιος κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους, 'Αθ. 1882 σ. 36 κέ.) καὶ μόνον ἐν *ζακυνθία* παραλλαγῇ ἡ ἐρωτώσα τὸν ἥλιον κρατεῖ εἰς χεῖρας κάτοπτρον. (*B. Schmidt* Gr. Märchen, Sagen σ. 110). Πρβλ. *Hüsing* die iranische Überlieferung σ. 10, 31, 215.

6) *Kinos* Türkische Volksmärchen aus Stamboul σ. 69, 70, 71 (μαγικὸν κάτοπτρον ὅπου ἐφαίνετο ὅλος ὁ κόσμος) σ. 235 (εἰς ὃ ἐβλεπεν ὁ κάτοχος τοῦ βασιλεὺς τὴν πρῶταν ὃ τι θὰ τῷ συνέβαινε τὴν ἡμέραν) σ. 299 (τεμάχιον κατόπτρου, ἔχον τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ ἡ μαγικὴ λυχνία τοῦ 'Αλαδίνου). Εἰς τὴν *Χαλιμᾶν* ἀναφέρεται σωλὴν ἐξ ἐλέφαντος, δι' οὗ δύνανται νὰ ἴδωσιν ὅτι ἐπιθυμεῖσιν. (*Chauvin* Bibliogr. des ouvrages arabes τ. VI σ. 133)· καὶ μαγικὸν κάτοπτρον πρὸς δοκιμὴν τῆς ἀγγελίας γυναικός. (1001 Nacht, Breslau 1827 τ. VI σ. 166).

7) 'Ο μάγος Βιργίλιος δεικνύει ἐν κατόπτρῳ εἰς ἕνα ἱππότην τὴν σύζυγόν του ἀπιστοῦσαν κατ' οἶκον καὶ σκευωροῦσαν μετὰ τοῦ ἐραστοῦ τῆς τὸν θάνατον αὐτοῦ' (*von der Hagen* Erzählungen und Märchen 1838 παρὰ *J. Scheible* das Kloster, Stuttg. 1846 τ. II σ. 127.—βλ. καὶ *Gesta Romanorum*, ed. Keller κεφ. 102). Εἰς τὴν *Faery Queen* τοῦ *Spencer* ὁ Μέρλιν κατασκευάζει μαγικὸν κάτοπτρον, εἰς τὸ ὅποιον μία κόρη ἐβλεπε τὴν εἰκόνα τοῦ ἐρωμένου τῆς. (*Dunlop-Liebrecht* Geschichte der Prosadichtungen σ. 201). Εἰς τὸν κόμητα τοῦ *Surrey* ὁ *Cornelius Agrippa* δεικνύει ἐν κατόπτρῳ τὴν μακρὰν εὐρισκομένην ἐρωμένην του. (*Walter Scott* Lay of the last Minstrel c. 6=*Dunlop-Liebrecht* αὐτ.). Ἀνάλογοι εἶναι αἱ διηγήσεις τοῦ "Αμαδῆς τῆς Ἑλλάδος (οὗ ἡ πρώτη ἐκδοσις τοῦ ἰσπανικοῦ κειμένου εἶναι τοῦ 1536) περὶ πόργου τῆς οἰκουμένης, ἐν ᾧ διὰ μαγείας ἐφαίνοντο ὅλα τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν οἰκουμένην. *Dunlop-Liebrecht* ἐνθ. ἀν. σ. 155)· καὶ ἡ περὶ κατασκευῆς ὑπὸ τοῦ Βιργιλίου τελέσματος πρὸς φυλακὴν τῆς Ρώμης (ἡ *Salvatio Romae*), συνισταμένου ἐξ ἀγαλμάτων, τῶν ὁποίων οἱ κωδωνισμοὶ ἐμήνουν τοὺς ἀπειλοῦντας τὴν πόλιν κινδύνους. (*v. d. Hagen* ἐν *J. Scheible* das Kloster τ. II σ. 140)· τὸ τέλοςμα τοῦτο τοῦ Βιργιλίου κατὰ τινὰς παραλλαγὰς ἦτο μαγικὸν κάτοπτρον, δεικνύον πόθεν ὑπῆρχε κίνδυνος πολέμου καὶ ποῦ εὐρίσκοντα τὰ κλαπέντα ἀντικείμενα. (βλ. *Chauvin* Bibliographie des ouvrages arabes 1904 τ. VIII σ. 188 κέ. καὶ τοὺς συγγραφεῖς, εἰς οὓς παραπέμπει). Μαγικὸν κάτοπτρον ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ πρεσβυτέρου παραδόσεις· εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ (§ 71 τῆς ἐκδ. *Zarneke*) μνημονεύεται κάτοπτρον εἰς κορυφὴν στήλης δεικνύον πάντα τὰ τεκταινόμενα εἰς τὰς γείτονας καὶ τὰς ὑποτελεῖς χώρας. (βλ. καὶ *v. d. Hagen* Briefe in die Heimath τ. IV σ. 119. *Oppert* der Presbyter Joannes in Sage und Geschichte σ. 175 κέ.). Κατὰ τινὰ μεσαιωνικὴν παραλλαγὴν τῶν Τρωϊκῶν μύθων καὶ τὸ παλλάδιον ἦτο τοιοῦτο κάτοπτρον (*Caxton*, *Troye Boke* βιβλ. II κεφ. 22 παρὰ *Du Meril* *Melanges* σ. 470).

Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἀξία εἶναι ἡ συχνωτάτη μνεῖα μαγικῶν κατόπτρων ὑπὸ Ἀράβων συγγραφέων τῶν μέσων χρόνων, καὶ δὴ κατόπτρων εὐρισκομένων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ γενικῶς ἐν Αἰγύπτῳ. | Ἡ Σύνοψις τῶν θαυμασιῶν περιέχει ἀναγραφὴν πολλῶν τοιούτων κατόπτρων ἐν Αἰγύπτῳ¹⁾, δύο δὲ τούτων μνημονεύει καὶ ἕτερον ἀραβικὸν ἔργον τοῦ ΙΑ' αἰῶνος «Αἱ πολύτιμοι λίθοι τῆς θαλάσσης»²⁾. Τὸ μὲν κάτοπτρον ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σουριδ κατασκευασθέν, ὅπου ἐφαίνοντο τὰ συμβαίνοντα εἰς τὰ ἑπτὰ κλίματα τοῦ κόσμου καὶ οἱ ἐκ παντοίων διευθύνσεων ἐρχόμενοι εἰς Αἴγυπτον ταξιδιῶται· τοῦτο ἦτο τοποθετημένον ἐπὶ χαλκοῦ φάρου³⁾. Τὰ δὲ κάτοπτρα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Σᾶ ἐκ τῆ πόλει Σᾶ ἐπὶ πύργων παραλίῳν τεθειμένα· καὶ ἄλλα μὲν τούτων συγκεντρώνοντα τὰ ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἐπὶ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων κατέκαιον αὐτά, εἰς ἄλλα ἐφαίνοντο αἱ ἀντιπέραν τῆς θαλάσσης πόλεις, εἰς ἄλλα πᾶσαι αἱ χῶραι τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἡ εὐφορία ἢ ἀφορία αὐτῶν, καθὼς καὶ πάντα ἐν γένει τὰ μέλλοντα νὰ συμβῶσι⁴⁾. Καὶ ἄλλοι δὲ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς, πλὴν τῶν Ἀράβων, ἀναφέρουσι θαυμαστὸν μετάλλινον κάτοπτρον ἐπὶ τοῦ φάρου τῆς Ἀλεξανδρείας, δεικνύον ἀπὸ μεγίστης ἀποστάσεως τὰ καταπλέοντα εἰς τὸν λιμένα πλοῖα⁵⁾.

Αἱ θαυμάσιαι αὗται διηγήσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ἐπλάσθησαν ἐκ τοῦ μηδενός· τούναντίον δὲ φαίνεται πιθανώτατον, ὅτι εἶναι ἀπηχῆσεις τῶν παραδόσεων περὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐπιστήμης. Γὰρ ἐν λατινικῇ μεταφράσει περισωθέντα Κατοπτρικὰ τοῦ Ἡρώου τοῦ Ἀλεξανδρέως, τὰ ὅποια ἐν κεφ. 11-18 δεικνύουσιν ὅπως καταπληκτικὰ ὀπτικὰ φαινόμενα παράγουσιν οἱ παντοειδεῖς τεχνικοὶ συνδυασμοὶ τῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν κοίλων κατόπτρων, ἐξηγοῦσι πῶς ἦτο δυνατὸν ἐκ θετικῶν δεδομένων ἢ δημώδης φαντασία νὰ διαπλάσῃ τοὺς περὶ τῶν μαγικῶν κατόπτρων μύθους⁶⁾. |

354 Τὸν μαγικὸν καθρέπτην τοῦ Βυζαντίου εἶχε κατασκευάσῃ κατὰ τὸ Βιβλίον ἱστορικὸν τοῦ Ψευδοδωροθέου ὁ Λέων ὁ σοφὸς μετ' ἀστρονομικὴν τέχνην, ἀλλὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου δὲν ἀναφέρει ὄνομα τεχνίτου, περιοριζόμενον εἰς τὴν δῆλωσιν, ὅτι ἦτο κατασκευασμένος μετ' ἠερομαντείας. Ὁ ἀναχρονισμὸς τοῦ Ψευδοδωροθέου, καὶ τοῦ παλαιοτέρου χρονογράφου Μιχαήλ τοῦ Γλυκᾶ, ἀποδωσάντων τὴν κατασκευὴν ἔργου καταστραφέντος ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ τοῦ Γ' εἰς τὸν εἴκοσι περίπου ἔτη μετ' αὐτὸν βασι-

1) *Cara de Vaux* L'abrégé des merveilles, traduit de l'arabe d'après les manuscrits de la Bibl. nationale. Par. 1898 σ. 175. 201. 234 238. 250. 275, 281. 282. 286. 293.

2) *Wüstenfeld* ἐν *Orient und Occident* τ. I σ. 331. 335.

3) *Cara de Vaux* σ. 201. *Or. u. Occ.* σ. 331.

4) *Cara de Vaux* σ. 282. 293. *Or. u. Occ.* σ. 335.

5) *Herbelot* *Bibliothèque orientale* σ. 564 (ἐκδ. 1776). *Μασουδὶ παρὰ De Guignes* ἐν *Notices et extraits des manuscrits* τ. I σ. 25 κέ. *Benjamin de Tudela Itinerarium*, ed. Asher τ. I σ. 155.

6) Πρβλ. *Berthelot* ἐν *Journal des Savants* 1899 σ. 248. 253. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀναγεννήσεως ἡ μαγικὴ τέχνη ἐπηγγέλλετο τὴν κατασκευὴν μαγικῶν κατόπτρων. Ἡ Αἰκατερίνη τῶν *Μεδίλων* λέγεται ὅτι κατεῖχε τοιοῦτο κάτοπτρον. (*Reinaud* *Monuments arabes, persans et turcs* τ. II σ. 418). Ὁ *J. B. Porta* (*Magia naturalis* βιβλ. XVII κεφ. 2) δίδει ὁδηγίαν πρὸς κατασκευὴν κατόπτρων «*quae longe et in aliis locis geruntur*». Καὶ μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν δὲν ἐξέλιπεν ἢ εἰς ταῦτα πίστις. (*E. Salverte* *des sciences occultes* σ. 218. *Sédir*, *Les miroirs magiques: divination, clairvoyance, royaume de l'astral, évocation, consécration etc.* Paris 1895).

λεύσαντα Λέοντα, προέρχεται ἐκ τῆς συγκεντρώσεως εἰς τὸν βασιλέα τοῦτον μυθικῶν διηγήσεων περὶ θυμασίων κατασκευασμάτων. Διότι εἰς αὐτὸν ἀπεδίκετο καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς μαρμαρίνης χελώνης, ἣτις περιτρέχουσα τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκαθάριζεν αὐτάς, καὶ τοῦ δικαιοκρίτου, ἥτοι τῆς ἐκ πορφυροῦ μαρμάρου χειρός, ἣτις ὥριζε τὴν δικαίαν τιμὴν τῶν πωλουμένων πραγμάτων ¹⁾, καὶ ἡ τοῦ θαυμαστοῦ πλατάνου.

Τὸν λόγον, δι' ὃν ἡ περὶ τοῦ μαγικοῦ καθρέπτου διήγησις προσηρμόσθη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Γ', πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν ἀδιαφορίαν αὐτοῦ περὶ τῶν συμφερόντων καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ κράτους, ἀποστέρωντος καὶ νὰ μανθάνη τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτὸ κινδύνους. Οἱ χρονογράφοι ἀφηγοῦνται δύο χαρακτηριστικὰ γεγονότα περὶ τούτου. "Ὅτε ποτέ, ἰστάμενος ἐπὶ ἄρματος, ἦτο ἔτοιμος νὰ μετάσχη ἵππικῶ ἀγῶνος, ἦλθεν ἐν σπουδῇ ὁ πρωτονοτάριος καὶ ἐπέδωκεν αὐτῷ γράμματα τοῦ δομestίκου τῶν σχολῶν, ἀγγέλλοντα ἐπιδρομὴν τῶν Σχρακηνῶν καὶ δῆωσιν τῆς Ἀσίας ὀργισθεῖς δὲ ὁ αὐτοκράτωρ ἐπετίμησεν αὐτὸν σφοδρῶς διὰ τὸ ἄκαιρον ἄγγελμα, ἐνῶ σπουδαιοτάτη φροντίς περὶ τοῦ ἵππικῶ ἀγῶνος ἀπησχόλει αὐτόν ²⁾". Ἄλλοτε ³⁶⁵ δὲ διέταξε νὰ μὴ ἐνεργῶσιν οἱ πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως φανοί, δι' ὧν ἀπὸ κορυφῆς εἰς κορυφὴν ὁρέων μετεδίδοντο αἱ ἀγγελίαι περὶ ἐπιδρομῶν βασιβάρων, ἵνα μὴ περισπᾶται ἡ προσοχὴ τῶν θεατῶν ἀπὸ τῆς ἡμιοχείας αὐτοῦ ³⁾. Διατάσων ὁ βασιλεὺς τὴν μὴ ἐνέργειαν τῶν γειτονούντων τῇ πρωτεύουσῃ πυρσῶν, δι' ὧν ἐμάνθανε τὰς ἐπιβουλάς τῶν πολεμίων, συνέτριβε τὸν μαγικὸν καθρέπτην τὸν ἀποκαλύπτοντα τὰ σχέδια τῶν πολεμίων.

Β'

Ο ΘΑΥΜΑΣΤΟΣ ΠΛΑΤΑΝΟΣ

Ἡ περὶ τοῦ θυμαστοῦ πλατάνου διήγησις ἔχει ὡς ἑξῆς ἐν τῷ Ἱστορικῷ βιβλίῳ τοῦ Ψευδοδώροθεοῦ (σ. 342):

«Εἰς τὸν καιρὸν ὅπου ἐβασίλευεν ὁ πατὴρ του ὁ Θεόφιλος ⁴⁾, ἔκαμεν ὁ πατὴρ του ἓνα πρᾶγμα θαυμασιώτατον ⁵⁾ εὐμορφότατον καὶ ἄξιον νὰ τὸ βλέπῃ καθ' ἕκαστος ⁶⁾ ἄνθρωπος νὰ χαίρεται ⁷⁾. Ἐκαμεν ἓνα πλάτανον μέγαλον ὀλόχρυσον, καὶ ἔκαμε καὶ πᾶσα γενεὰς πουλὶ καὶ ἔβαλέν τα ⁸⁾ ἀπάνω. Ἐκαμε ⁹⁾ καὶ δύο λεοντάρια, καὶ ὄρνεα καὶ ὄργανα, καὶ ἄλλα διάφορα ἔργα ὀλόχρυσα εἰς

1) Αἱ διηγήσεις αὗται, καθὼς καὶ ἡ περὶ τῆς τιμωρίας τῆς ἐμπαιξάσης τὸν αὐτοκράτορα γυναικῆς, εἶναι ἀντίστοιχοι πρὸς τὰς ρωμαϊκὰς τῶν μέσων χρόνων περὶ τοῦ μάγου Βιργιλίου.

2) Συνεχιστ. Θεοφάν. 198-9. Γεώργ. Κεδρην. τ. II σ. 175 Bonn. Μιχαὴλ Γλυκᾶς Δ' σ. 542, 11.

3) Συνεχ. Θεοφ. σ. 198. Γεώργ. Κεδρην. αὐτ. Μιχ. Γλυκᾶς Δ' σ. 543.—Τὴν ὑπὸ τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους ἱστορουμένην κατάπαυσιν τῆς ἐνεργείας τῶν πυρσῶν θεωρεῖ καὶ ὁ Kirpitschnikow (Byz. Zts. I 315), ὡς τὴν ἱστορικὴν βάσιν τῆς περὶ τοῦ μαγικοῦ καθρέπτου διηγήσεως.

4) ὅπου ἔ. Θεόφιλος ὁ πατὴρ αὐτοῦ (Χρον. μετοχ. Παναγ. Τάφου)

5) ἐκατασκεύασεν αὐτὸς ὁ Θεόφιλος ἓνα ἔργον ὑπερθαύμαστον

6) ἐβλέπῃ πᾶσα 7) νὰ ἔχη χαρὰν μεγάλην 8) τὸ ἔβαλεν 9) "Ε. δὲ

τὸ σφυρί ¹⁾ καὶ εἰς τὸ ἀμόνι φτιασμένον τὸ χουσάφι ²⁾). Καὶ ὅταν ἤθελε δώσῃ ³⁾ ὁ ἄνεμος, ἐσείετο ὁ πλάτανος καὶ ἐσείοντο καὶ τὰ πουλῖα· καὶ ἐλάλει κάθε ἓνα ⁴⁾ τὴν φωνὴν του. Ὁμοίως ἐπαιζαν καὶ τὰ ὄργανα μετὸν ἄνεμον καὶ ὅλα τὰ ἔργα ὅπου εἶχε κκιωμένα, καὶ ἦτον ὑπερθύμαστον πρᾶγμα νὰ τὸ
 356 βλέπη τινάς, ἢ νὰ τὸ ἀκούῃ ⁵⁾). Καὶ ὅσοι τὸ ⁶⁾ ἐβλέπαν εἶχαν μεγάλην χαρὰν ⁷⁾ βλέποντας μετὰ πόσῃ σοφίαν καὶ μετὰ πόσῃ τέχνῃ τὰ ἔκαμε ⁸⁾). Καὶ τοῦτα ἦταν ποιήματα τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ μετὰ τέχνῃν ἀστρονομικῇν. Καὶ ὡσάν ἐξώδιασεν ὅλον τὸν βίον τῆς βασιλείας ὁ ἀνάξιος βασιλεὺς ὁ Μιχαήλ, ἠναγκάσθη ἀπὸ τῆς ἀγνωσίας του καὶ ἀπὸ τῶν κακῶν συμβουλατόρων, καὶ ὥρισε ⁹⁾ τοὺς χρυσοχοὺς καὶ ἐχάλασεν ¹⁰⁾ αὐτὸ τὸ εὐμορφότατον κάλλος καὶ ἐχάθη ¹¹⁾ ἀπὸ τὴν βασιλείαν. Καὶ τὸ ¹²⁾ ἐκοψαν καὶ τὸ ¹³⁾ ἐβαλαν εἰς τὰ χωνία καθὼς ἦτον ὁ πλάτανος ὅλος στολισμένος ¹⁴⁾ μετὰ τὰ πουλῖα καὶ μετὰ τὰ λεοντάρια, μετὰ τὰ ὄρνεα ¹⁵⁾, μετὰ τὰ ὄργανα, καὶ μετὰ τὰ ἄλλα ἔργα, καὶ ἐχώνευσαν αὐτὰ εἰς τὴν φωτιάν. Καὶ ἐζύγισάν τα ¹⁶⁾ καὶ ἐβγῆκιν διακόσια κεντηνάρια χουσάφι καθαρῶν.

Ἡ διήγησις αὕτη φέρεται καὶ περ' ἄλλοις χρονογράφοις ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν κατὰ τὰς βασιλείας τοῦ Θεοφίλου καὶ Μιχαήλ, τῶν ὁποίων πάντων τὰς μαρτυρίας ἀναφέρει ὁ κ. Ψυχᾶρης ¹⁷⁾ παρατηρῶν ἅμα ὅτι δὲν πρέπει νὰ ταυτισθῇ ἢ κατὰ ταύτην ὑπὸ Μιχαήλ τοῦ Γ' καταστραφεῖσα χρυσῇ πλάτανος πρὸς τὰ ἐν τῷ βασιλείῳ θρόνῳ τῶν βυζαντινῶν ἀνακτόρων ὑπάρχοντα, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, δένδρα καὶ πτηνὰ καὶ λέοντας, εἰς τὰ ὁποῖα κατὰ πρόσταξιν προσεδίδετο κίνησις καὶ φωνὴ ἐν ταῖς ὑποδοχαῖς τῶν ξένων πρέσβειων ¹⁸⁾, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ περιγράφων ταῦτα, μνημονεύει ἀλλοχου τὴν καταστροφὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ τῆς χρυσῆς πλατάνου ¹⁹⁾.

1) κκιωμένα εἰς τὸ σφ. 2) γεναμένα μετὰ σοφίαν καὶ τέχνῃ μεγάλη. 3) βαρέσῃ

4) καὶ ὡ τοῦ θαύματος καθένα ἐλεγε τὴν φωνήν του.

5) νὰ τὰ ἀκούῃ ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ τὰ ἐβλέπη. 6) τὰ

7) χ. μ. 8) ἐβλέποντα μετὰ πόσῃ σ. καὶ τέχνῃ ἐγένε.

9) ὅμως ὥρισεν ὁ ἀνάξιος βασιλεὺς 10) ἐχάλασαν 11) ὑστερήθη

12) τὸν 13) τὸν 14) ἐστολισμένος

15) Ὁ κ. Ψ. ἐκλαμβάνει ὡς ἀκριβῶς συνωνύμους τὰς λέξεις πουλῖα καὶ ὄρνεα παρατηρῶν ὅτι ἀπὸ τοῦ ΙΑ' μέχρι τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἕκαμον οἱ γράφοντες ἐκ παραλήλου χρῆσιν τῆς δημώδους καὶ τῆς ἀρχαίας λέξεως. Ἄλλ' ὅπως ἐν τῇ δημώδει οὕτω καὶ ἐν ταῦθα ὑπάρχει διαφορὰ τῆς σημασίας τῶν δύο λέξεων. Ὁρνεα εἶναι τὰ ἄγρια καὶ μεγάλα πτηνὰ· ἐκεῖνα δέ, τὰ ὁποῖα οἱ εἰς δημῶδη γλῶσσαν γράφοντες χρονογράφοι καλοῦσιν ὄρνεα, οἱ ἀρχαῖζοντες λέγουσι γρῦπας.

16) καὶ ὡσάν τὰ ἐχώνευσαν, τὰ ἐζύγισαν

17) Μιχαήλ Γλυκᾶς σ. 543: «Οὗτος ὁ Μιχαήλ χρημάτων ἀπορήσας καὶ τὰς χρυσᾶς ἐκεῖνας πλατάνους, ἃς ὁ φιλόσοφος κατεσκεύασε Λέων, — ἐν αἷς στρουθοὶ καθήμενοι διὰ μηχανῆς ἐκελάδουν, ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς λέοντας, ἃς πρὸς ἐκπληξιν τῶν ἐθνῶν μεμηγάνηται (καὶ οὗτοι γὰρ ἔστιν ὅτε βρυχώμενοι ἐθαυμάζοντο) κατακόψας ἀνάλωσεν». Κεδρην. τ. II σ. 160. Συνεχ. Θεοφάν. σ. 173 Bonn.

18) Ἐκθεσ. βασιλ. τάξ. Β' 15 (τ. I σ. 569) κατὰ τὴν δεξιῶσιν πρέσβεως: «καὶ ποιῶντος τοῦ λογοθέτου τὰς συνήθεις ἐρωτήσεις εἰς αὐτὸν ἀρχονται βρυχᾶσθαι οἱ λέοντες καὶ τὰ ὄρνεα τὰ ἐν τῷ σέντζῳ, ὁμοίως καὶ τὰ ἐν τοῖς δένδροις ἄδειν ἐναρμονίως· τὰ ζῶα τὰ ἐν τῷ θρόνῳ ἀπὸ τῶν ἰδίων βαθμῶν ἀνορθοῦνται — καὶ πάλιν μετ' ὕληγον παύουσι τὰ ὄργανα, καὶ οἱ λέοντες ἠρεμοῦσι, καὶ τὰ ὄρνεα τοῦ ἄδειν παύονται, τὰ τε θηρία τοῖς ἰδίοις τόποις καθέζονται».

19) Κωνστ. Πορφυρογένν. Ἱστορικὴ διήγησις τοῦ βίου Βασιλείου 29. (Συνεχ. Θεοφ. σ. 257 Bonn): «συγγωνεύσας, λέγω δὴ τὴν χρυσῇν ἐκεῖνην καλουμένην πλάτανον καὶ τοὺς δύο ὀλοχρῦσους γρῦπας καὶ τοὺς δύο χρυσοὺς σφυρηλάτους λέοντας, καὶ τὸ ὀλοχρυσον ὄργανον.» Τοὺς χρυσοὺς σφυρηλάτους λέοντας καὶ τοὺς γρῦπας καὶ τὸ ὄργανον, πλὴν τῆς πλατάνου, μνημονεύουσι καὶ ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους.

“Αν καὶ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀναμφισβητήτως βέβαιον, ὅτι πάντα τὰ ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως ἀναφέρονται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἐγράφησαν ὑπ’ αὐτοῦ, οὐδὲν ἤττον ἢ ὑπαρξίς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μακεδονικῆς δυναστείας τοιούτων αὐτομάτων μηχανημάτων, ὅποια τὰ καταστραφέντα ἐπὶ Μιχαήλ, βεβαιοῦται ὑπὸ συγχρόνων συγγραφέων¹). Φαίνεται δὲ βέβαιον ὅτι ταχέως ἀντικατεστήθησαν τὰ χωνευθέντα ὑπὸ ἄλλων ὁμοίων, ἀφοῦ ἐκρίνοντο ταῦτα ἀναγκαῖα «πρὸς ἐκπληξιν τῶν ἐθνῶν²)».

“Ἄλλως δὲ ἡ κατασκευὴ τοιούτων μηχανημάτων ἦτο ἐκπαλαι γνωστὴ καὶ οὐχὶ ἀσυνήθης. Ὁ Ἡρώων ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἰς τὰ δύο βιβλία τῶν Πνευματικῶν αὐτοῦ καὶ εἰς τὰ *Ἀυτοματοποιητικὰ* παρῆγεν ὁδηγίας πρὸς ἐκτέλεσιν παραπλησίων ἔργων, ἀναγομένων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς θαυματοποιικῆς³). Ἐκ τῆς αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ διακοσμητικὴ αὐτῆ συνήθεια μετεδόθη καὶ εἰς τὰς αὐτὰς τῶν ἡγεμόνων | τῆς Ἀσίας. Ὁ Ἀβουλφέδας, περιγράφων δεξιῶσιν πρέσβεως τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τῷ Χαλίφῃ τῷ 967, ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ αἰθούσῃ ἀργυροῦν δένδρον, εἰς οὗ τοὺς κλάδους ἐκάθηντο ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ πτηνὰ, κελαδοῦντα καὶ κινούμενα διὰ μηχανῆς⁴). Εἰς δὲ τὸ μέσον τῆς μεγάλης αἰθούσης τοῦ παλατίου τοῦ Χαλίφου Μοκταδερ ἐν Βαγδάτῃ ὑπῆρχε χρυσοῦν δένδρον, ὅπερ εἶχε δεκαοκτὼ κυρίου κλάδους, ἐφ’ ὧν πληθὺς ἀργυρῶν πτηνῶν ἐκινουῦντο καὶ ἐκελάδουν⁵). Καὶ εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ μεγάλου Χάνη τῶν Μογγόλων, κατὰ τὴν μαρτυρίαν παλαιοῦ Ἀγγλοῦ περιηγητοῦ, κατὰ τὰς ἐορτὰς ἐκομίζοντο μεγάλαι χρυσαῖ τράπεζαι, ἐφ’ ὧν ὑπῆρχον χρυσοῖ τάωνες καὶ παντοῖα γένη πτηνῶν, ὅλων χρυσοῦν, κινούντων τὰς πτέρυγας καὶ κελαδούντων⁶). Καὶ σήμερον ἀκόμη πλούσιοι κινέζοι καὶ ἀνναμίται ἔχουσιν εἰς τὰς αἰθούσας των δένδρα χρυσᾶ ἢ ἐλεφάντινα ὕψους ἡμίσεος μέτρου περίπου μὲ μορφὰς ζῴων ἢ ἀνθρώπων ἐπὶ τῶν κλάδων των καὶ μὲ πυξίδας μουσικῆς εἰς τὴν ρίζαν⁷).

Ἡ ἀνάμνησις τῆς χρυσοῦς πλατάνου τῶν βασιλείων τῆς Κωνσταντινουπό-

1) Ὡς τοῦ Λιουτπράνδου παρὰ *Pertz Monumenta Germ. histor. V Script.* τ. III σ. 338 εἰς φύλλον, οὗ τὴν μαρτυρίαν ἀναφέρει καὶ ὁ Ψ’.

2) Ὁ κ. Ψ’ πιστεύει ὅτι ἡ χρυσοῦς πλατάνος δὲν εὐρίσκετο ἐνδον τοῦ παλατίου, ἀλλ’ εἰς τὸ ὑπαιθρον. Νομίζομεν δ’ ὅμως ὅτι συναπετέλει καὶ αὐτὴ ἐν σύστημα μετὰ τῶν λεόντων καὶ τῶν γρυπῶν καὶ τοῦ μουσικοῦ ὄργάνου πρὸς διακόσμησιν τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου. Ὁ Πορφυρογεννήτος ἀναφέρει τὰς κινήσεις καὶ τοὺς βρυχηθμούς τῶν λεόντων ἐν τῷ θρόνῳ, καθὼς καὶ τὰς ματα τῶν ἐν τοῖς δένδροις πτηνῶν.

3) Πολὺ πρὸ τοῦ Ἡρώωνος ὁ Ἀρχύτας ὁ Ταραντίνος λέγεται ὅτι κατασκευασεν αὐτόματον ξυλίνην περιστεράν (*Ani. Gell.* X, 12) καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ε’ αἰῶνος μ. Χ. ὁ Βοήθιος κατασκευάσεν αὐτόματα χαλκᾶ πτηνὰ (*Cassiodor Epist.* V, 45).

4) *Reiske* εἰς Πορφυρογένν. τ. II σ. 42-5 Bonn. Κατὰ τὸν *Reiske* καὶ Χρονογράφος τις Σάξων ἀναφέρει ὁμοιον δένδρον ἐν Γερμανίᾳ τῷ 1265.

5) *Herbelot Bibliothèque orientale* ἐν λ. Moelader. (*F. Liebrecht Zur Volkskunde* σ. 90).

6) *Mondeville* γερφ. 20, ἐν *Early Travels* ed. Wright, London 1848 σ. 235 (παρὰ *F. Liebrecht* ἐνθ. ἀν.). Δένδρον ἀργυροῦν μὲ μηχανισμόν κατασκευάσε διὰ τὸν χάνην τῶν Τατάρων παρισινὸς τεχνίτης τοῦ ΙΓ’ αἰῶνος, κατὰ τὸν *L. de Beylié* (*L’habitation byzantine*, Paris 1903 σ. 131), ἀγνωστον πόθιν παραλαβόντα τὴν εἰδησιν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ δένδρου.

7) *L. de Beylié* αὐτ.

λεως παρέσχε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν ποιητὴν ἑλληνικοῦ ἔπους τοῦ ἸΔ' Ἰσως αἰῶνος πρὸς περιγραφὴν ὁμοίου δένδρου ἐν φανταστικῷ παλατίῳ:

Ἡ μήτηρ δὲ τῆς εὐγενοῦς ἐκείνης τῆς κουρτέσας χρυσὴν ἐποῖκε πλάτανον, μέσον τοῦ κήπου σταίνει, καὶ γένος ἅπαν τῶν πουλιῶν χρυσὰ κατασκευάζει ἐντέχνως ὅλα ἐκάθουνταν ἐκεῖνα εἰς τὴν πλατάνην, ἐπνέασιν οἱ ἄνεμοι καὶ ἐκεῖνα ἐκιλαδοῦσαν, ἕναν καθέναν τὸ αὐτὸ τὸ μέλος τὸ οἰκεῖον. | Τὰ δὲ χρυσὰ πουλίτζια, τὰ τῆς χρυσοπλατάνου, οἷος ἄνεμος ἐπνεεν, πάντοτε ἐκιλαδοῦσαν¹⁾.

359

Γ'

Κ Α Σ Ι Α

Ἡ περὶ τῆς Κασίας παράδοσις ἐκτίθεται ὡς ἐξῆς ἐν τῷ Ἱστορικῷ βιβλίῳ τοῦ Δωροθέου (σ. 327-8) καὶ ἐν τῷ χειρογράφῳ Χρονικῷ τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου:

«Θέλων οὖν ὁ Θεόφιλος νὰ πάρῃ²⁾ γυναῖκα, ὅπου νὰ τὴν ἰδῆ νὰ τοῦ ἀρέσῃ, ἔστειλεν εἰς πάντα τόπον³⁾ ὅπως νὰ ἐκλέξουν τιμίας εὐγενικὰς⁴⁾ ὠραίας παρθένους⁵⁾· καὶ οὕτως ἐσυνάχθησαν, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἦτο καὶ ἡ σοφωτάτη Κασία· ἐρχομένων τῶν παρθένων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸν ὁρισμὸν τοῦ βασιλέως, ἤρχετο καὶ ἡ ἁγία Θεοδώρα, τῆς ὁποίας ἡ πατρίδα τῆς ἦτο ἡ Παφλαγονία· καὶ ὡς ἤρχετο, ἕνας ἀγιώτατος ἄνδρας, ὁ ὁποῖος ἐπάνω εἰς μίαν στήλην ἔστικεν, εἶπε τῆς Θεοδώρας, ὅτι (σ. 328) αὐτὴν παίρνει ὁ βασιλεὺς γυναῖκα καὶ γίνεται βασίλισσα. Καὶ οὕτως ἐσυνάχθησαν τὰ κοράσια⁶⁾ εἰς τὸ παλάτι τοῦ βασιλέως, τὰ ὁποῖα, ὡς λέγουν, ἦσαν δώδεκα. Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς πρὸς αὐτὰ τὰ κοράσια, ὅτι ὁποίας⁷⁾ δώσω τὸ μῆλον, αὐτὴ νὰ εἶναι⁸⁾ γυναῖκά μου. Καὶ οὕτως ἐπῆρε τὸ μῆλον καὶ τὸ ἐβάστα εἰς τὸ χέρι του· καὶ ἶδεν ὅλα τὰ κοράσια ἕνα καὶ ἕνα, καὶ ἔβγαλε τὰ δέκα ὅπου δὲν τοῦ ἄρεσαν⁹⁾ 360 ἔμειναν δὲ τὰ δύο, ἡ Κασσία καὶ ἡ Θεοδώρα¹⁰⁾. | Καὶ τόσον εὐμορφότατα ἦσαν καὶ αἱ δύο, ὥστε δὲν ἤμπόρεια νὰ ξεχωρίσῃ νὰ εἰπῆ ποία εἶναι ἡ εὐμορφότερα¹¹⁾, καὶ ἐθαυμάζετο καὶ ἐλυπεῖτο τὶ νὰ κάμῃ. Τότε λέγει¹²⁾, καλῶς

1) Διήγησις Ἀχιλλέως στ. 739—763 σ. 23—24 ἐκδ. W. Wagner. σ. 61 Hesselting. Καὶ τὸ μεσαιωνικὸν ἔπος τοῦ Καλλιμάχου καὶ Χρυσορρόης ἀναφέρει χρυσοῦν δένδρον μετὰ πολυτίμων λίθων ἀντὶ καρπῶν ἀλλ' ἄνευ πτενῶν (Lambros Romans grecs σ. 14). Ἀπήχθουν τῶν περὶ χρυσοῦ δένδρου διηγήσεων εὐρίσκομεν καὶ εἰς τουρκικὸν παραμῦθιον, διηγούμενον ὅτι εἰς τὸν κήπον τῆς βασιλίσσης τῶν δαιμονίων ὑπῆρχε κλάδος μετὰ πολλὰ κλωνία, ὧν καθὲν εἶχε πολλὰ φύλλα καὶ εἰς κάθε φύλλον ἐκάθητο ἕν πουλί μετὰ διαφορετικὴν ἕκαστον φωνὴν (Kinos, Turkische Märchen σ. 69).

2) Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς εἶναι νὰ ἐπάρῃ (Χρον. μετοχίου Παναγ. Τάφου).

3) εἰς πᾶσα τόπον ὅπου ὄριζεν 4) καὶ εὐγενεσ ἄτας 5) παρθένος

6) ἀπὸ πᾶσα τόπον καὶ ἦλθαν τὰ κορίτσια 7) ὅτι εἴ τινος δώσω

8) εἶναι 9) βαστῶντα δὲ ὁ βασιλεὺς τὸ μ. ἔβλεπε νὰ κορίτσια ὅλα, καὶ τὰ δέκα δὲν τοῦ ἄ. 10) ἡ Θεοδώρα καὶ ἡ Κασία.

11) Καὶ ἦσαν καὶ αἱ δύο, πολλὰ εὐμορφόταταις καὶ δὲν ἦ. νὰ χωρίσῃ ἀπὸ ταῖς δύο νὰ εἰπῆ ποία εἶναι ἕνα εὐμορφότερη νὰ τὴν ἐπάρῃ 12) εἶπε

εἶπαν ¹⁾ ὅτι ἀπὸ τὴν γυναῖκα ²⁾ ἔγιναν τὰ κακά· ἡ δὲ σωφωτάτη ³⁾ ἀπεκρίθη καὶ τοῦ εἶπεν, ὅτι ἀπὸ τὴν γυναῖκα ⁴⁾ ἐβλάστησαν τὰ ἀγαθὰ, καὶ ἀπὸ τὴν γυναῖκα ἔγινεν ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου, καὶ ἐσώθη τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ διαβόλου» ⁵⁾. Ὁ δὲ Θεοφίλος ὡς εἶδε πῶς ἐπροπέτησε ⁶⁾ καὶ δὲν ἐντράπη τὸν βασιλέα ἐβαρέθη πολλά, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἔδωκε τὸ μῆλον ⁷⁾ τῆς Θεοδώρας καὶ ἐπῆρέ την ⁸⁾ γυναῖκα. Ἡ δὲ Κασία εἶπεν, ὅτι ἐπειδὴ δὲν ἔγινε βασίλισσα τοῦ προσκαίρου τούτου κόσμου, νὰ γίνω τῆς αἰωνίου βασιλείας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ οὕτως ἐπήγει εἰς τὸ μοναστήριον καὶ ἔγινε καλογραία, καὶ ἠγγίασε ⁹⁾· καὶ αὐτὴ ¹⁰⁾ ἔκαμε καὶ τὸ τροπάριον ὁποῦ ψάλλεται τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ Τετράδι. «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή».

Ἡ διήγησις εἶναι ἡ αὐτὴ, ἣν μὲ ἐλαχίστας τινὰς καὶ παντελῶς ἀσημάντους παραλλαγὰς μᾶς παραδίδουσιν οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι ¹¹⁾, ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἴσως ἀρυόμενοι πάντες πηγῆς. Ὁ μυθικός αὐτῆς χαρακτήρ εἶναι πρόδηλος, καίτοι οὐκ ὀλίγοι νεώτεροι συγγραφεῖς παραδέχονται ἀνευδοιάστως τὴν ἀξιοπιστίαν αὐτῆς ¹²⁾, καὶ | οἱ ἐπιχειρήσαντες λογοτεχνικὰς διασκευὰς 364 φαίνονται ὅτι τὴν θεωροῦσιν ἐνέχουσαν πυρῆνα ἱστορικῆς ἀληθείας ¹³⁾.

Ἀφετηρία τῆς διαπλάσεως τῆς παραδόσεως εἶναι ἡ προσδιδόμενη εἰς τὴν προσφορὰν μῆλου συμβολικὴ σημασία τῆς προτιμήσεως ἢ ἡ συναφῆς αὐτῇ τῆς ἐκδηλώσεως ἐρωτικοῦ συναισθήματος. Πόθεν καὶ πῶς προσέλαβε τὸ μῆλον τὴν σημασίαν ταύτην εἶναι δύσκολον νὰ διαγνωσθῇ, πᾶσαι δὲ αἱ προταθεῖσαι

1) εἰ. οἱ διδάσκαλοι 2) γυναῖκαν 3) σ. Κασία 4) καὶ ἀπὸ τὴν γυναῖκαν

5) δηλονότι ἀπὸ τὴν ἁγίαν Θεοτόκον 6) τὴν προπέτειαν αὐτῆς

7) τὸ μῆλο 8) τὴν ἐ. 9) ἠγγίασεν, ὁποῦ τὴν ἐθαύμαζαν πολλοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν.

10) Αὐτὴ δὲ

11) Ἀναγραφὴν αὐτῶν βλ. παρὰ Krumbacher Kasia, München 1897 σ. 313. *Psichari Casia* σ. 17.

12) Ἡ ἀπορία τοῦ κ. Ψυχάρη (σ. 47) ὅτι ἡ περὶ τοῦ γάμου τοῦ Θεοφίλου διήγησις εἰς οὐδὲνα ἐφάνη ὑποπτος, δὲν εἶναι δικαιολογημένη. Καὶ ὁ Lebeau καὶ ὁ Schlosser μετ' ἐπιφυλάξεως δέχονται τὴν ἱστορικότητα τῆς διηγήσεως, καὶ τῶν ἡμετέρων ὁ Παπαρρηγόπουλος καὶ ὁ Λάμπρος ἀπορρίπτουσιν αὐτὴν ὡς ἀνέχϊαν πίστεως· ὁ μὲν Π. (Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Βιβλ. Γ' κεφ. 6 τ. Γ' σ. 668 ἐκδ. Κωνσταντινίδου) ἐκφράζει πολλὰς ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας αὐτῆς· ἐκθέτει τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς συζύγου ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου «ὅπως τοῦλάχιστον ἱστοροῦντο ὑπὸ τῶν χρονογράφων», παρατηρεῖ δ' ὁμοίως, ὅτι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐνταῦθα περὶ τὰ καθέκαστα λέγουσιν ἀληθῆ, ὡς πρὸς τὸν χρόνον ὁμοίως τοῦ γάμου ὁμολογουμένως σφάλουσιν. Ὁ δὲ Λάμπρος (Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τ. Δ' σ. 121) θεωρεῖ ταύτας ὡς θρύλλον, παρατηρῶν καὶ τὸν ἀναχρονισμόν τοῦ γάμου. Ὁ δὲ E. W. Brooks (The marriage of the Emperor Theophilos ἐν Byz. Zeitschrift 1901 τ. X σ. 540-5) κατέδειξεν ὅτι τὰ περὶ τοῦ γάμου τοῦ Θεοφίλου δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὰ χρονολογικὰ δεδομένα.

13) Εἰς τὰς λογοτεχνικὰς διασκευὰς πλὴν τῶν διηγημάτων τοῦ H. Lingg (Byzant. Novellen, No 3 Nikisa, ἐν τῇ Universalbibliothek τοῦ Reclam ἀρ. 3600) καὶ τῆς Ἀλεξάνδρας Παπαδοπούλου (Τὸ μῆλο τῆς ἀγάπης ἐν Ἐστία 1893 σ. 358-9), τὰς ὁποίας ἀναφέρουσι καὶ ὁ Krumbacher (σ. 314) καὶ ὁ Ψυχάρης (σ. 18), πρόσθετος ἡ σχοινοτενέστατον καὶ φορτικώτατον μυθιστόρημα τοῦ A. N. Κυριακοῦ Ἡ Κασιανὴ (δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ἐν ἐπιφυλλίδι τῆς ἀθηναϊκῆς ἡμερηίδος Χρόνος, καὶ εἰς ἴδιον τόμον, ἐν Ἀθήναις 1896, ἐκδ. δ' 1911), τὸ ἐπικολυρικὸν ποίημα τοῦ A. N. Βεργαδοῦ Εἰκασία, Ἀθ. 1856, οὗ τὴν ὑπόθεσιν μετεσκευάσεν εἰς δράμα ὁ A. Σταματιάδης (Κασσιανὴ καὶ Ἀκύλας. Ἀθ. 1866, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911, μετάφρ. εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ Jos. P. Corry, Syra 1877)· καὶ στιχοῦργημα τοῦ E. K. «Τὸ δοξαστικὸν τῆς μεγάλῃς Τετάρτης μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ εἰς στίχους δεκαπεντασυλλάβους» ἐν I. Βογιατζῆ Ἱεροτελεστικὸν τεῦχος, Πάτρ. 1893. σ. 267.

εἰκασίαι φαίνονται ἀσύσταφοι, ἀπὸ τῆς τοῦ Κλεάρχου τοῦ Σολέως κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, μέχρι τῆς νεωτάτης τοῦ H. Gaidoz¹⁾. Ἀναμφισβήτητον εἶναι μόνον ὅτι ἐκπαλαί εἶναι γνωστὴ εἰς διαφόρους λαοὺς καὶ φαίνεται βαθύως ἐρριζωμένη εἰς τυπικὰς συνηθείας καὶ νόμιμα. Ὁ ἀρχαῖος μῦθος περὶ τοῦ μήλου τῆς Ἐριδος καὶ τῆς κρίσεως τοῦ Πάριδος μαρτυρεῖ τοῦτο²⁾, ἐπίσης καὶ ὁ παρηλλαγμένος πῶς τοῦ ἀγῶνος περὶ μνηστείας τοῦ Ἰππομένους καὶ τῆς Ἀταλάντης³⁾. Ὅτι τὰ μήλα ἦσαν ἀεράσματα καὶ ἔρωτος ποιητικὰ⁴⁾ καὶ διὰ τοῦτο ἦσαν ἱερὰ τῇ Ἀφροδίτῃ⁵⁾ φαίνονται ὑστερογενεῖς ἐννοιαὶ τῶν Ἑλλήνων, προελθούσαι ἐξ ὑπάρχουσῶν ἐκπαλαί συνηθειῶν. Τὸ μήλον ἦτο ἀνέκαθεν ἐρωτικὸν σύμβολον⁶⁾. Τὸ ἔθος τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ἔρωτος διὰ μηλοβολίας εἶναι κοινὸν εἰς πολλοὺς λαοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους. Συχνότατα γίνεται μνεῖα τούτου εἰς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους συγγραφεῖς⁷⁾, καὶ εἰς μνημεῖα τῆς ἀρχαίας τέχνης⁸⁾. Ἀναφέρεται δὲ πολλάκις ἀποστολὴ μήλων ὡς δώρου εἰς ἐρωμένην⁹⁾ ἢ ὡς μήνυμα ἔρωτος¹⁰⁾. Τὸ ἔθος τῆς διὰ μηλοβολίας ἐκδηλώσεως ἔρωτος ὑπεμφαίνεται εἰς τὴν περὶ Condla τοῦ ἐρυθροῦ καὶ μιᾶς Μίρας ἰρλανδικὴν παράδοσιν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἣτις παρέσχε τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὸν H. Gaidoz πρὸς σύνταξιν τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης μονογραφίας του. Ὁ αὐτὸς παρατηρεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐθίμου καὶ εἰς τοὺς Ἰθαγενεῖς τῆς Ταΐτης τῆς Πολυνησίας.

Παρὰ τῶν σημερινῶν ἑλληνικῶν λαῶν διατηρήθησαν πολλὰ μαρτύρια τῆς συνηθείας ταύτης, εἴτε ζῶντα ἐν τοῖς ἐθίμοις, εἴτε ὡς ἀνάμνησις εἰς τὰ μνημεῖα τοῦ λόγου. Τὸ μήλον ὡς μήνυμα ἔρωτος ἀναφέρεται εἰς δημοτικὰ ἄσματα¹¹⁾, μῆλα ἀποστέλλονται εἰς τὴν ἐρωμένην¹²⁾, ἐνίοτε ἀποδεδηγμένα, ὅπως καὶ παρὰ

1) Κλεάρχος ὁ Σολεὺς παρ' Ἀθηναίων IB' 553 c (=FHG. II 315). H. Gaidoz. La réquisition d'amour et le symbolisme de la pomme en Annuaire de l'Ecole pratique des hautes études 1902 σ. 533. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ συμβουλευθῶ τὴν πραγματείαν τοῦ B. O. Forster Notes on the symbolism of the apple in classical antiquity τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν Harvard Studies in classical philology, Boston 1899 τ. X.

2) Τὸν μῦθον τῆς κρίσεως τοῦ Πάριδος συνάπτουσι πρὸς τὴν περὶ Κασίας διήγησιν ὁ Krumbacher καὶ ὁ Brooks (ἐνθ. ἀν. σ. 541).

3) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher Lex. I 666. 2688. Pauly-Wissowa Encyclop. τ. II σ. 1890 τ. VIII σ. 1887. Πρόσθετος Διογενίαν. 263. Ἀποστολὴν 387.

4) Σχολ. Θεοκρίτ. Β' 120.

5) Σχολ. Ἀριστοφάν. Νεφ. 957. Βλ. Bötticher Baumkultus σ. 461 κέ. Ἡ Ἀφροδίτη ἐκ τῶν μήλων εἶχε τὴν ἐπίκλησιν Μηλεία. (Roscher Lex. II 2622).

6) Εὐστ. εἰς Ὀδυσ. Η σ. 1572. 48. Dillthey de Callimachi Cydippe σ. 114 κέ.

7) Ἀριστοφ. Νεφ. 997. Θεοκρίτ. Ε 88. ζ' 6. Λουκιαν. Τόξαρ. 13. Ἐταιρ. διάλ. 12. 1 καὶ Reiz καὶ αὐτ. Ἀλκιφρ. Ἐπιστ. Γ' 62, 2. Λόγγ. Α' 23. Γ' 25. Ἀριστοταίρετ. Α' 25 σ. 365 Boissonade. Νικήτ. Ἐγγεῖαν. ζ' 506. Διογεν. 263. 563. Γρηγόρ. Κύπρ. Λουγδ. 72. Ἀποστολ. 387. Πλουτάρχ. π. τῶν παρ' Ἀλεξάνδρ. παροιμιῶν 44 σ. 21 Crusius. Ἡούλ. λ. μήλω βαλεῖν. Φώτ. λ. μήλω βάλλειν. Σουίδ. λ. βάλλειν μήλοισ, μήλοισ βάλλειν, μήλω βληθῆναι.

8) Περιγραφὴ εἰκόνης Ἐρώτων βαλλόντων ἀλλήλους μήλοισ παρὰ Φίλοστρατ. Εἰκ. Α' 6. Πρβλ. Μεγαλὴ Ἀκομινάτ. τ. Β' σ. 18 Λάμπρου: εἰηλοβόφοντας γὰρ ἀλλήλους καὶ τοὺς Ἐρωτας γράφουσιν.—Παραστάσεις μηλοβολίας: Stephanus ἐν Compte rendu 1860 σ. 86. 1872 σ. 160. 1873 σ. 17.

9) Θεοκρίτ. Β' 120. Γ' 10 ΙΑ' 10. Vergil. Ecl. III 70. Catull. LXV 19. Propert. I, 3, 24.

10) Ἀνθολογ. Παλατ. Ε 79. 78 (= Διογέν. Λαέρτ. Α' 23). Φίλοστρ. Ἐπιστ. 62.

11) Παρνάσσος Α' σ. 393, 9.

12) Οἰκονομοπούλου Λερισκὰ σ. 80. Λιλέκον Ἐπιδόρπιον σ. 89. Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλ. σ. 158, 93. Ἐφ. Φιλομαθ. 1871 σ. 2382. Passow 443. 646, 21.

τοῖς ἀρχαίοις: «Δύο μηλαράκια σοῦ στείλα, τὸ ἓνα δαγκαμένο / Ἄνάμεσα
'ς φτῆ δαγκανιά φιλή σοῦ χω σταλμένο»¹⁾. Σπουδαίαν δὲ θέσιν κατέχει τὸ
μῆλον εἰς τὰ γαμήλια ἔθιμα. Ἡ νύμφη παρομοιάζεται μὲ μηλιάν²⁾ ἢ μὲ
μῆλον³⁾, εἰς ἄσματα δὲ ἀναφέρονται ἀποστολὴ μῆλων πρὸς αἰτησιν εἰς γά-
μον⁴⁾ ἢ δωρεὰ μῆλου εἰς ἐνδειξιν ὑποσχέσεως γάμου⁵⁾. Ἐνιαχοῦ ὑποδέ-
χονται τὸν μνηστῆρα εἰς τὴν κατοικίαν τῆς νύμφης διὰ μηλοβολίας ἢ ἀνθο-
βολίας⁶⁾. Καὶ ὁ γαμβρὸς ὅταν μεταβαίνει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης διὰ τὴν
τὴν πάρη μὲ τὸ συμπεθερεῖο ρίπτει μῆλον⁷⁾. Ἡ δὲ νύμφη βάλλει διὰ μῆλου,
ἐφ' οὗ εἶναι ἐμπεπαρμένα νομίσματα, μίαν τῶν παρισταμένων παρθένων, ἢ
ὁποῖα δέχεται ὡς εὐλοκόνον τὸ βλῆμα⁸⁾. Καὶ ὅταν θὰ ἐμβῆ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ
γαμβροῦ ἢ νύμφη πατεῖ ἐν μῆλον ἢ ἐν κυδώνιον, τὸ ὁποῖον θέτουν εἰς τὸ κατώ-
φλιον⁹⁾.

Ὁμοια ἔθιμα ὑπάρχουσι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας
οἱ μνηστῆρες προσφέρουσι δῶρα μῆλα¹⁰⁾. Παρὰ Ρωμοῦνοις κατὰ τὴν δια-
πραγματεύσιν συνοικεσίου ὁ νέος προσφέρει εἰς τὴν γέαν μῆλον ἐμπεπαρμένον
μὲ ἀργυρὰ νομίσματα. Ἄν τὸ δεχθῆ ἢ νέα, ὁ ἀρραβὼν θεωρεῖται συντετελε- 364
σμένος¹¹⁾. Ἐν Σερβίᾳ ὁ μνηστῆρ προσφέρει εἰς τὴν μνηστῆν μῆλον, ὡς ἐχέγ-
γυον ἀγάπης¹²⁾. Ἐν Βοσνίᾳ τὸ μῆλον δίδεται ὡς ἀρραβῶν¹³⁾. Ἐν Βουλγαρίᾳ
τὸ μῆλον εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν δῶρον τῆς ἀγάπης¹⁴⁾ ἢ νύμφη δίδει ἢ ρίπτει
μῆλον εἰς τὸν γαμβρόν¹⁵⁾. Ὁ γαμβρὸς εἰς ὄλους ὅσοι τὸν κερνοῦν δίδει μῆλον,
ἔχον ἐμπεπαρμένον νόμισμα¹⁶⁾· οἱ δὲ συμπεθεροὶ κομίζουσι εἰς τὸν γαμβρόν
παρὰ τῆς νύμφης ἓνα κλῶνα μὲ μῆλα¹⁷⁾· καὶ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ φλάμπουρου
τοῦ γάμου ἐμπήγουν χρυσομένον μῆλον¹⁸⁾. Ἐν Γεωργίᾳ κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας
ὁ μελλόνυμφος προσέφερεν εἰς τὴν μνηστῆν του τὸν δακτύλιον τοῦ ἀρραβῶνος
καὶ μῆλον χρυσομένον. Παρὰ πολλαῖς δὲ τουρκικαῖς φυλαῖς δίδεται ὑπὸ τοῦ

1) Κορσικῆς ἐλληνικὸν (Φαρδύ, Ἱστορία τῆς Κορσικῆς σ. 182 ἀρ. 14). Μῆλα ἀπο-
δεδηγημένα: Λουκιαν. Ἐταιρ. διάλ. 12, 1.

2) Κανελλάκη σ. 139, 10. 154, 54. *Georgeakis et Pineau Folklore de Lesbos*
σ. 181. 185.

3) Κανελλάκη σ. 132, 6. *Georgeakis* σ. 184. Πρβλ. *Jeannarakis* Ἄσματα κρητικὰ
217, 280. *Passow* 539, 584 α. Μῆλον ὡς κολακευτικὴ προσηγορία ἐρωμένου παρὰ *Σαχλήκη*
στ. 354 (*Annuaire de l'Assoc. pour l'enc. des ét. gr.* 1871 σ. 237).

4) Σύμης: ΚΠ. Σύλλ. ΙΘ' 216, 1.

5) Πολίτου Ἐκλογαὶ ἀρ. 103. Μῆλον χρυσοῦν ὡς γαμήλιον δῶρον διδόμενον εἰς τὴν
νύμφην ὑπὸ συγγενοῦς. (Αὐτ. 85, 7).

6) *Fauriel*, *Chants populaires* τ. I. σ. XXXIII. *Wachsmuth* *das alte Griech. im*
neuen σ. 83. Ἄλλ' ἐν Μακεδονίᾳ, κατὰ τὸν *Abbot* (*Macedon. Folklore* σ. 148) τὸ ἀρχαῖον
ἔθιμον τῆς μηλοβολίας θεωρεῖται νῦν ἀπρεπὲς ὑπὸ τῶν νεανίδων.—Ἰπαινίσσεται Ἰσως
τὸ ἔθιμον τοῦτο ὁ *Νικήτας Χωνιάτης* σ. 183 Bonn. «Ἐρωτας... μηλοβολοῦντας τε καὶ
δαδουχοῦντας Ἀνδρόικον.»

7) Καταφύγιον Ὀλύμπου. (Ἐστία ΙΕ' 360).

8) Καρυαὶ Καβακλί· Δουλουδοπούλου Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἔθιμων κτλ. σ. 187.

9) Λαγκαδία Γορτυνίας. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη).

10) *Archivio per le tradiz. popolari* 1904 τ. XXII σ. 270.

11) *Scholt* *Walachische Märchen* σ. 73.

12) *A. de Gubernatis* *Storia comparativa degli usi nuziali*, Milano 1888 σ. 405.

13) *Bosniische Mitteil.* VI, 368=Zts. des Ver. f. Volksk. 1915 σ. 341.

14) *Zeitschrift f. vergleichende Rechtswissenschaft* τ. 31 σ. 224. 245 246. 284.
= *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1915 σ. 339.

15) *Zts. f. vergl. Rechtsw.* τ. 31 σ. 251. 257.= *Zts. d. Ver. f. Volksk.* 1915
σ. 339.

16) *Strauss* *die Bulgaren* σ. 324. 17) Αὐτ. σ. 314. 18) Αὐτ. σ. 320.

μελλονύμφου εἰς τὴν μνηστὴν μῆλον εἰς ἔνδειξιν προτιμήσεως¹⁾. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Περσίᾳ τέλος ὁ γαμβρὸς εἰσῆρχετο εἰς τὸν θάλαμον «προφαγῶν μῆλον»²⁾.

Τῆς δὲ παραδόσεως περὶ ἐκλογῆς συζύγου διὰ μηλοβολίας ἀπηχῆσαι ἔχομεν εἰς δημώδη παραμύθια. Εἰς τινὰ ἑλληνικὰ ἢ βασιλοπούλα ἐκλέγει τὸν μέλλοντα σύζυγόν τῆς βάλλουσα διὰ μῆλου τὸν προτιμώμενον ἐκ πλήθους μνηστήρων³⁾, εἰς ἄλλα δὲ ὁ ἀνὴρ ἐκλέγει διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου τὴν γυναῖκα⁴⁾. Παραπλήσια εἶναι καὶ τὰ παραμύθια, ἐν οἷς ὁ ἄγνωστος πατὴρ ἀνακαλύπτεται, βαλλόμενος διὰ μῆλου ὑπὸ τοῦ ἀνηλικίου υἱοῦ του⁵⁾.

365 Συναφῆς πρὸς τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν τοῦ μῆλου εἶναι καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ εἰς μαγγανείας καὶ φίλτρα. Εἰς τὸ δημοτικὸν ἄσμα τῆς Λιογιέννητης τρία μῆλα διδόμενα παρὰ μαγίσσης εἶναι ἰσχυρότατον φίλτρον⁶⁾. Ὡς ἱστορεῖ δ' ὁ Χωνιάτης⁷⁾, μῆλον περσικὸν ἢ, κατὰ τὸ δημωδέστερον κείμενον τῆς ἱστορίας του, μῆλον εὐμορφον ἐμβάλλει οἷστρον εἰς παρθένον. Καὶ τὰ μαγικὰ βιβλία περιέχουσιν ὁδηγίαν πρὸς κατασκευὴν φίλτρων δι' ἐπιγραφῆς μαγικῶν χαρακτήρων ἐπὶ μῆλων⁸⁾.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ εἶχεν ἄφθονα καὶ πρόχειρα τὰ στοιχεῖα πρὸς συναρμολόγησιν τῆς περὶ τοῦ μῆλου τῆς Κασίας παραδόσεως. Καὶ τὸν μὲν λόγον, δι' ὃν ἡ ἀπόκρισις τῆς Κασίας παρίσταται ὑπὸ τῶν χρονογράφων ὡς ἐξοργίσασα τὸν αὐτοκράτορα, διέγνωσεν εὐστοχώτατα ὁ κ. Ψ. Ὁ εἰκονομάχος οὗτος, εἰς οὗ τὴν διάνοιαν συνηνοῦτο ἀδιασπάστως καὶ συνεταυτίζετο ἡ ἰδέα τῆς Θεοτόκου πρὸς τὴν εἰκονικὴν τῆς παραστάσιν, δὲν ἠδύνατο ν' ἀνεχθῆ οἰονδήποτε ἐγκώμιον αὐτῆς, ὑπολαμβάνων, ὅτι εἶχε τὸν πλάγιον σκοπὸν τῆς ἀποδοκιμασίας τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ. Καὶ ὡς παραδίδεται, ὅτι αὐστηρῶς κατεδίωκε ἀπάντας τοὺς τὰς θείας ἐκτυποῦντας μορφὰς ζωγράφους, ὧν οἱ πλεῖστοι ἦσαν ζωγράφοι τῆς Θεοτόκου⁹⁾, οὕτω πιθανώτατον εἶναι ὅτι δὲν θὰ ἦτο | ἀνεκτὴ εἰς αὐτὸν καὶ ἡ

1) Journal Asiatique 1831 τ. 8 σ. 110.

2) Στεράβ. ΙΕ' 433, 18.

3) Ζήτσας: *Hahn* ἀρ. 6 τ. I σ. 94. Σύρας: *Λύτ.* ἀρ. 70 τ. II 56. Ὁ *Rohde* (*Gr. Roman* 1876 σ. 46) παραβάλλει πρὸς ταῦτα τὴν παρὰ Φιρδούση περσικὴν παράδοσιν ἐκλογῆς συζύγου διὰ βολῆς πορτοκαλλίου.

4) Ζηκύνθου: *B. Schmidt* *Gr. Märchen usw* σ. 85.—Ὁμοιον φλαμανδικόν: *Revue des traditions populaires* 1901 XV σ. 222-3.

5) *Rohde* ἐνθ. ἀν. σ. 47.

6) *Πολίτου* Ἐκλογαὶ ἀρ. 74.

7) *Νικήτ. Χωνιάτ.* σ. 192 Bonn.

8) Σολωμονικὴ Ἐθν. βιβλ. Ἀθην. κῶδ. 1265 φ. 38α. 40α. 53β. Ἐν τῷ Καλλιμάχῳ καὶ Χρυσορρόῃ (στ. 1206 κέ.) γραῖα μάγισσα κατασκευάζει ὀλόχρυσον μῆλον μαγεμένον «γράμμασι κακομαγικοῖς καὶ λόγοις μαντευμάτων» (*Lambros, Romans Grecs* σ. 51). Ἐν τῇ Δύσει μῆλα μὲ μαγικὰς ἐπιγραφὰς ἐδίδοντο εἰς βρωσίν πρὸς θεραπείαν ἐκ πυρετοῦ ἢ καὶ ἄλλων τινῶν νόσων. *Bernardino da Siena Opera* 1531 τ. IV σ. 42 παρὰ *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1912 τ. 22 σ. 130. Βλ. αὐτ. 1901 τ. 11 σ. 274. 278.

9) Ὁ τι παρατηρεῖ ὁ κ. Ψ. περὶ τοῦ ζωγράφου Λουκά προέρχεται ἐξ ἀβλεψίας. *Le continuateur de Theophane*, λέγει, nous parle d'un certain Lucas qui avait exécuté une image de la Vierge; ce Lucas et quelques autres excitèrent à tel point la fureur de l'empereur, qu'après leur avoir fait subir bien des supplices, il les chassa de Constantinople. Ὁ συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους (σ. 101 Bonn.) ἐννοεῖ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν («Λουκάς ὁ θεῖος»), ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν παράδοσιν ἐζωγράφησε τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου· οἱ δὲ καταδιωχθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἦσαν ὁ Λάζαρος καὶ ἄλλοι σύγχρονοι ζωγράφοι, οἱ ἐπικαλούμενοι πρὸς ἀπόδειξιν τῆς παλαιότητος τῆς τῶν εἰκόνων τιμῆς, ὅτι ἡ ἐκτύπωσις αὐτῶν ἦτο ἐσύντροφός τε τῶν ἀποστόλων καὶ ὁμοδίαιτος.

ἐξύμνησις τοῦ προτύπου. Ἡ δ' ὅλη διήγησις περὶ ἐκλογῆς διὰ τοῦ μήλου τῆς συζύγου τοῦ Θεοφίλου φαίνεται μᾶλλον πλασθεῖσα ἕνα αἰῶνα περίπου μετὰ τοὺς γάμους τοῦ Θεοφίλου ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ βασιλέως Θεοφίλου καὶ τοῦ Μιχαὴλ ἔζη ἡ μοναχὴ Κασία (ἢ Ἰκασία ἢ Εἰκασία), ἣτις καὶ ἔκτισεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονήν, κληθεῖσαν αὐτὰ Κασίας». Ἡ μοναχὴ αὕτη, παρθένος ὠραία τῷ εἶδει, εὐπρεπῆς καὶ εὐλαβῆς, ἐλέγετο ἅμα καὶ σοφωτάτῃ, ποιήσασα καὶ μελωδῆσασα κανόνας πολλοὺς καὶ στιχηρά ¹⁾, ἐν οἷς καὶ τὸ εἰς τὴν πόρνην ἰδιόμελον τὸ ψαλλόμενον ἐν τῷ ἑσπερινῷ τῆς Μεγάλῃς Τετάρτης «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή». Οὐδόλως δ' εἶναι παράδοξον, ὅτι ἡ λαϊκὴ φαντασία ἀνεζήτησε τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὠραία πλουσία καὶ σοφὴ παρθένος ἀπεσύρθη τοῦ κόσμου καὶ προσεπάθησε νὰ εὕρῃ τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς ἐντὸς τῶν τειχῶν μοναστηρίου. Ἡ αἰτία θὰ ἦτο μεγάλη τις συμφορὰ ἢ θανάσιμὸν τι ἀμάρτημα. Ὡς συμφορὰν λοιπὸν ἐπλασαν τὴν ἀπροσδόκητον διάψευσιν τῆς ἐλπίδος τῆς ἀναβάσεως εἰς τὸν θρόνον, ἀλλὰ καὶ ἀμάρτημα ἐφάντασθησαν ὅτι θὰ εἶχε πρὸς ἐξιλέωσιν ἢ ποιήτρια τοῦ «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις», ἡ ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν πολλῶν συνταυτιζομένη πρὸς τὴν γυναῖκα, περὶ ἧς ὁμιλεῖ τὸ δοξαστικόν. Ἦτο ὁ φθόνος, ὃν φυσικὸν ἐνομίσθη νὰ αἰσθανθῇ, πρὸς τὴν ἀφαρπάσασαν ἀπ' αὐτῆς τὸ βασιλικὸν στέμμα ²⁾.

Δὲν μοὶ φαίνεται πιθανόν, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὸ μέτριον ἐκεῖνο ποιητικὸν κατασκευάσμα τῆς Κασίας, τὸ εἰς τὴν πόρνην ἰδιόμελον, προεκάλει τὸν ἀκατανόητον θυμασμὸν, ποῦ κινεῖ σήμερον. Ἄλλ' ὅπως δῆποτε συνετέλεσέ πως βεβαίως καὶ αὐτὸ εἰς τὴν διάπλασιν τῆς παραδόσεως. Συνάπτεται δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ἕτερα παράδοσις, ἀποτελοῦσα τρόπον τινὰ τὴν συνέχειαν καὶ τὴν | κατακλειδὰ τῆς περὶ τοῦ γαμηλίου μήλου. Κατ' αὐτῆν, ἐν ᾧ ἡ 367 Κασία συνέθετεν εἰς τὸ κελλίον τῆς τὸ τροπάριον καὶ εἶχε φθάσῃ μέχρι τῶν στίχων «καταφιλήσω τοὺς ἀχράντους σου πόδας. Ἀποσμήξω τούτους δὲ πάλιν τοῖς τῆς κεφαλῆς μου βοστρύχοις» ἤκουσεν αἴφνης βήματα καὶ εἶδεν ἐρχόμενον ἐκεῖ τὸν αὐτοκράτορα Θεοφίλον φοβηθεῖσα δ' ἐξῆλθε τοῦ κελλίου καὶ ἐκρύβη». Ὁ δὲ βασιλεὺς, εἰσελθὼν εἰς τὸ κελλίον καὶ ἰδὼν τὸ χειρόγραφον τοῦ ἡμιτελοῦς ᾄσματος, προσέθεσεν ὑπαινισσόμενος τὴν φυγὴν τῆς μοναχῆς: «ὦν ἐν τῷ περὶ εἶσθαι Εὐχὴ τὸ δειλινὸν κρότον τοῖς ὠσίν ἠχηθεῖσα τῷ φόβῳ ἐκρύβη». Ἡ Κασία συνεπλήρωσε τὸ ᾄσμα, διατηρήσασα καὶ τὴν βυζαντινὴν προσθήκην. Διὰ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ βασιλέως θέλει ἴσως νὰ ὑποδηλώσῃ ἡ παράδοσις, ὅτι ὑπέκαιεν εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἔρωσ πρὸς τὴν Κασίαν, οὐ τὴν ἐκδήλωσιν ἐζήτει ν' ἀποφύγῃ ἡ μοναχὴ.

Πόθεν ἐλήφθη ἡ παράδοσις αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω. Ἀναφέρεται ὑπὸ νεωτέρων συγγραφέων, οἵτινες δὲν μνημονεύουσι τὴν πηγὴν, ἐξ ἧς ἠρύσθησαν αὐτὴν ³⁾. Καὶ ἐγὼ πολλάκις τὴν ἤκουσα ἀπὸ στόματος πολλῶν,

1) Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως I 53. III 196 (Scriptores rerum Constantinopol. rec. Th. Preger σ. 142, 276). Πρὸς βλ. Κωδιν. σ. 123, 13 Bonn.

2) Τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐκφέρει καὶ ἡ Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου ἐν τῷ διηγήματι αὐτῆς «Στὸ μοναστήριον» (Παναθηναϊκὰ 1902 τ. Ε' σ. 82): «Σὲ ζήλεψα» (λέγει ἡ Κασσιανὴ πρὸς τὴν Θεοδώραν) «ἔδαν σὲ εἶδα νὰ περναῖς μὲ τὸ μῆλο στὰ χεῖρα ἢ νύφη ἢ ἐκλεκτὴ τοῦ Θεοφίλου. Μέσα στὸ μοναστήριον ἦλθα νὰ κρύψω τὴ λύπη μου. Ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀμαρτωλὴ ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις περιπεσοῦσα.»

3) Βλ. π. χ. Γ. Ι. Παπαδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἀθ. 1890 σ. 252. Γ. Λαμπάκη. Ἡ μοναχὴ Κασσιανὴ, ἡ ὠραία εὐσεβεστάτη καὶ σοφωτάτη ὑμνολόγος τῆς ἐκκλησίας, Ἀθ. 1912 σ. 98 κέ. Ν. Χ. Ἀμβράζη

ικανὸν χρόνον προτοῦ ἴδωσι τὸ φῶς τὰ ἐν τῇ ὑποσημειώσει ἀναγραφόμενα δημοσιεύματα. Οὐδόλως δ' ἀμφιβάλλω, ὅτι εἶναι γνησία βυζαντινὴ παράδοσις, καὶ ἂν δὲν εὐρίσκεται εἰς κανένα παλαιότερον συγγραφέα, μεταδιδόμενη προφορικῶς. Ἄξιαν δὲ προσοχῆς νομίζω τὴν διαφαινομένην ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ προσπάθειαν πρὸς ἐξήγησιν τῶν παρελκόντων δύο ληρωδῶν στίχων, τῶν οὐδὲν ἀναγκαῖον λεγόντων, ἀτέχνως δὲ προσηρμοσμένων εἰς τὸ ἄλλο ᾄσμα. Πρέπει ν' ἀνομολογηθῇ ὅτι πολὺ δεξιῶς ἐξήγησεν ὁ πλάσας τὴν παράδοσιν τὴν ἀνωμαλίαν αὐτὴν τοῦ τροπαρίου.

ὁ βίος τῆς ἐμπνευσμένης μοναχῆς καὶ ἐξόχου τῆς ἐκκλησίας ὑμνολόγου Κασσιανῆς, Ἰθ. 1912 σ. 35. Καὶ εἰς πάσας τὰς ἐλληνικὰς ἐφημερίδας, ὅσαι ἀπὸ τριακονταετίας καὶ πλέον εἰς τὸ φύλλον τῆς μεγάλης Τετάρτης δημοσιεύουσιν κατ' ἔτος ἀρθρίδια περὶ τοῦ τροπαρίου τῆς Κασσιανῆς, ἐπαναλαμβάνεται ἡ παράδοσις ὡς ἱστορικὸν τοῦ βίου αὐτῆς.

Η ΓΟΡΓΟΝΑ ΤΗΣ ΑΤΤΑΛΕΙΑΣ *

Ἐν ἰδίᾳ περὶ τῶν Γοργόνων πραγματεία καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ἑλληνικῶν 172
 παραδόσεων ¹⁾ ἐζήτησα νὰ καταδείξω πῶς ἐκ τῆς συγχωνεύσεως τῶν περὶ
 Γοργόνων, Σειρήνων καὶ Σκύλλης ἀρχαίων μύθων προῆλθον αἱ περὶ Γοργόνων
 παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ καὶ πῶς πρὸς ταύτας συνυφάνθησαν μυθικαὶ
 περὶ Ἀλεξάνδρου διηγήσεις τοῦ παρηκμακότου ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν βυζαντινῶν
 χρόνων. Τῶν ἀρχαίων Σειρήνων χαρακτῆρας ἔχουσιν αἱ σημεριναὶ Γοργόνες
 μόνον τὸ μελωδικὸν ἄσμα καὶ τὴν ἐν τῇ θαλάσῃ (ἀλλ' ὄχι ἐν νήσῳ) διαμονήν.
 Τοῦ δὲ πολυθρύλητου ὁμηρικοῦ μύθου περὶ Ὀδυσσεῶς καὶ τῶν Σειρήνων δὲν
 ἦτο γνωστὸν ἂν διετηρήθη ἀνάμνησις παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ· ἀλλ' ἐσχάτως
 μοὶ ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Καλυμνίου διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας κ. Γ. Κλ.
 Ζερβοῦ ἡ ἐπομένη καλυμνία παράδοσις, ἣτις περιέχει τὰ κυριώτατα στοιχεῖα
 τοῦ μύθου τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ ἐν ἣ τὰς Σειρήνας ἀντικαθιστᾷ ἡ Γοργόνα.

«Ἡ Γοργόνα ἦτον ἀντρειωμένη²⁾ ἐνεῖσ' ἐν ἴταιρόν της³⁾. Τὰ καράβζ'ια
 ἔς τὰ παννιά, καὶ κείνη τὰ σταματοῦσε μὲ τ' ἄπλωμα τῷ σσ'ερζ'ιῶν της⁴⁾ κι'
 ἀρσ'ινοῦσε τὸ τραοῦι ποῦ λώλλαινε. Κι' ὁ καπετᾶνος ὠρμοῦσε νὰ τὴ ψάση⁵⁾
 ποῦ τὰ μαλλιά ποῦ τον ἀνέπλεκα καὶ ξαπλωτὰ ἔς τὴ θάλασσ'α, καὶ κείνη βουλ-
 λοῦσε· κ' ἤπερτε - ν - ὁ καπετᾶνος ἔς τὴ θάλασσ'α κ' ἠπνίετο. Ἡ Γοργόνα
 ἦτομ ποῦ τὴμ μέση καὶ κάτου ψάρι. Κι' ὅσοι περνοῦσαν ἀνάμεσα Τέλεντος⁶⁾
 καὶ Καστελ | λιού, γιὰ νὰ ξεγλυτώσουν, ἤένναν⁷⁾ τὸ γκαπετᾶνο ἔς τὸ κατάρτι 173
 γιὰ ἔς τὸ τιμόνι κ' ἤστουππάλιαζαν τ' αὐσιὰ τως⁸⁾ οἱ ναῦτες μὲ παμπάκι.
 Ὁ καπετᾶνος ποῦ κουε τὸ τραοῦιν τῆς Γοργόνας ποῦ τὴ λαχτάρρα τοῦ μελι-
 τωμοῦ της ἤσπαρτάρει κ' ἠνεκούφα κ' ἠχτύπα⁹⁾ ἔς τὴγ κουβέρτα ὡς που
 περνοῦσαν τὸ μπουγάζι.—Τὴ Γοργόνα λένε πῶς τὴν ἠσκότωσε ὁ ἄης Κωσταν-
 τῖνος ποῦ ναι ἔς τὸ κάστρο τῆς Τέλεντος».

Περὶ τῆς προελεύσεως τῆς παραδόσεως ταύτης ὁ κ. Ζερβὸς σημειώνει τὰ
 ἐξῆς: «τὴν ἄκουσα ἔς τὸν Ἐμπορειὸ (ἀπόμερο λεμάνι τῆς νήσου Καλύμνου
 μὲ λίγα σπίτια, ποῦ κατοικοῦνε βοσκοὶ καὶ ρεσπέρηδες) ἀπὸ τὴ γριά Πετζ'α-
 λίνα καὶ τὸν ἄντρα της Ἀντώνη Πετζ'αλη, ἴσαμε 75-80 χρονῶ, π' ἀνέκαθε
 κατοικοῦν ἔς αὐτὸ τὸ μέρος, ποῦ βλέπει ἀντικρυ τὸ Καστέλλι καὶ τὴν Τέλεντο,
 κι' ἀνάμεσα τὸ μπουγάζι. Δὲν πάτησαν ποτέ τους σὲ σχολειό, κι' οὔτε πηγαίνουν

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1911 τ. Γ' σ. 172-180.

1) Ν. Γ. Πολίτου, ὁ περὶ τῶν Γοργόνων μῦθος παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Ἐν Ἀθ. 1878
 (= Παρνασσὸς τ. Β')—Παραδόσεις σ. 1165 κέ.

2) = Δὲν εἶχε τὸ ταῖρι της, τὸν ὁμοίον της.

3) = Νὰ τὴν πιάσῃ, νὰ τὴν συλλάβῃ.

4) Τέλεντος, νησίς πρὸ τῆς Δ παραλίας τῆς Καλύμνου. Καστέλλι ἀκρωτήριον τῆς
 Καλύμνου.

5) = ἠδένησαν, ἔδεναν.

6) = Ἐστούππωναν, ἔφρασσον τὰ αὐτιά των.

7) = Ἐσπαιρε, ἀνηγείρετο κ' ἐχτύπα.

ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ Β'

ς τὴν πόλιν. Τὴν ἄκουσαν, καθὼς μοῦ εἶπαν, ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ πάππου τως».

Ἐκ τῆς πληροφορίας ταύτης βεβαιοῦται μὲν ὅτι ἡ παράδοσις ἀπὸ αἰῶνος καὶ πλέον δὲν ὑπέστη λογίαν ἐπήρειαν, ὑπὸ ἀγραμμάτων καὶ ἀκοινωνήτων ἀνθρώπων διατηρουμένη, ἀλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι εἶναι αὐτὸς ὁ ὁμηρικὸς μῦθος, ἐκπαλαὶ ἀπὸ στόματος μεταδιδόμενος· ἀδύνατος δ' εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου, καθ' ὃν εἴτε ἀμέσως ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν εἴτε ἐκ βιβλίων οἰωνοδήποτε διὰ λογίων παραδοθεὶς ἐγένε κτῆμα τοῦ λαοῦ. Ἐκ τινῶν δ' ὅμως ἐνδείξεων ἀφορμώμενοι δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὸν πιθανὸν χρόνον τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ σημερινοῦ τύπου τῆς δημώδους παραδόσεως. Εἶναι δ' αἱ ἐνδείξεις αὗται πρῶτον μὲν ἡ ἀντικατάστασις τῶν Σειρήνων ὑπὸ τῆς ἐναλίας Γοργόνας, ἔπειτα δ' ὁ ἐντοπισμὸς τῆς παραδόσεως παρὰ τὴν Κάλυμνον, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἡ Γοργόνα πνίγει τοὺς ναυτιλλομένους, καὶ ὁ φόνος αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου.

Εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου περὶ τοῦ φόνου ὑπὸ τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου 174 συνετέλεσαν πιθανώτατα παραστάσεις ἐπὶ περιάπτων, ἀπεικονίζουσαι θεὸν ἢ ἥρωα κτείνοντα νόσον ὑπὸ μορφὴν θηλείας δαίμονος. Μία τῶν παραστάσεων τούτων εἶναι ἡ τοῦ γοργοφόνου Περσέως, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «φύγε, ποδάγρα, Περσεύς σε διώκει». ¹⁾ Ἄλλαι τοῦ αὐτοῦ τύπου ἐπὶ παλαιῶν χριστιανικῶν περιάπτων εἶναι ἡ τοῦ Σολομῶντος ἐφίππου ἢ ἀγγέλων ἢ τοῦ Θεοῦ, λογιζόντων τὴν θήλειαν δαίμονα ²⁾. Ἐκ τοιούτων δὲ παραστάσεων φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἡ περὶ τοῦ φόνου τῆς Γοργόνας ὑπὸ τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου διὰ συμφυρμῶν ἀπηγήσεων τοῦ μύθου περὶ τοῦ φόνου τῆς Μεδούσης ὑπὸ τοῦ Περσέως καὶ τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ φόνου θηλειῶν δαιμόνων ὑπὸ τοῦ Περσέως, τοῦ Σολομῶντος, τῶν ἀγγέλων κλπ. Καὶ ἂν μὴ ὑπῆρχον περιάπτα, ἔχοντα ἀπεικόνισιν τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου, ἀντὶ τούτων ἤρκει πρὸς διάπλασιν τοῦ μύθου καὶ ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ προστάτης τοῦ χριστιανισμοῦ ἅγιος κατέλυσε τὸ κράτος τῶν δαιμόνων, ἦν ἐνίσχυεν ἴσως ἡ ὑπαρξίς τυχὸν ἐκκλησίας τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου ἐν τῇ νησίδι Τελένδω.

Περὶ δὲ τῆς συνταυτίσεως τῆς Γοργόνας πρὸς τὰς Σειρήνας διέλαβον ἐκτενῶς ἀλλαγῶν. Ἦδη κατὰ τὸν 5' αἰῶνα μ. Χ. αἱ ὀρνιθόσωμοι Σειρήνες τῶν παλαιῶν ἐνομίζοντο ἐνάλοι δαίμονες ἰχθυόποδες ἢ εἰς ἰχθὺν ἀπολήγουσαι. Ὁ δ' ἐντοπισμὸς παρὰ τὴν Κάλυμνον ἢ ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀτταλείας παρουσιάζεται καὶ ἐν συμαϊκῇ παραδόσει, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ συλλογῇ μου ³⁾. Κατὰ ταύτην ἡ Βεργόνα τῆς Ἀτάλειας κατοικεῖ «ς τὸν κόρφο τῆς Ἀτάλειας», 175 καὶ ὁ τρόπος, δι' οὗ φέρει ὄλεθρον εἰς τοὺς ναυτιλλομένους εἶναι παραπλήσιος πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς καλυμνίας παραδόσεως ἀναφερόμενον· «πηγαίνει κοντὰ ἔς τὰ καράβια ποῦ περνοῦν καὶ γίνεται ξέρη, καὶ ρίχτει τὰ μαλλιά της ἀπάνου του, τὸ τραυᾶ, τὸ ἀναποδογυρίζει καὶ τὸ βουλιάζει.»

1) Βλ. R. Heim *Incantamenta magica graeca et latina* σ. 480 κέ. ἀρ. 59 κέ. *Kuhnert* ἐν *Roscher Lexik. d. Mythol.* τ. III σ. 2027-8.

2) Heim αὐτ. G. Schlumberger ἐν *Revue des études grecques* 1892 τ. V σ. 74 κέ.—Ὁ τύπος τῶν τοιούτων παραστάσεων εἶναι ἴσως ὁ τοῦ Ποσειδῶνος ἐφίππου, ἀφιέντος δόρυ ἐπὶ τὸν γίγαντα Πολυβότην. (Πρβλ. *Hitzig u. Blümmer* εἰς *Παυσαν.* Α' β' 4 τ. I σ. 130—1 *Fraser*, *Pausanias* τ. II σ. 48—50). Ὅτι τοῦ τύπου τούτου τοῦ Ποσειδῶνος παρομοία ἐγένετο χρῆσις ἐν περιάπτοις ὑπεμφαίνουσιν ἢ ἐπωδῇ ἐν Ἰππιατρικ. κ. 22 σ. 15 κέ. (Heim ἐνθ' ἀν.) «φεῦγε, κακὴ μᾶλι, διώκει σε Ποσειδῶν» καὶ τὰ ἐφεξῆς ἐν τῇ αὐτῇ ἐπωδῇ περὶ θαλασσίων θηρίων, ἠδιδωκόντων τὴν μᾶλιν, τὰ ὅποια λαμπρῶς ἐπεξηγοῦνται διὰ τῶν εἰκόνων τῶν ὑπὸ τοῦ Schlumberger δημοσιευθέντων περιάπτων.

3) Παραδόσεις ἀριθ. 553 σ. 310.

8 10

Ἡ συμαϊκὴ αὐτὴ παράδοσις, ὡς παρετήρησα ¹⁾, διαφέρουσα τῶν ἄλλων πανελληνίων περὶ τῆς Γοργόνας παραδόσεων, εἶναι παραλλαγὴ παλαιότερας ἑλληνικῆς, ἐπιχωριαζούσης εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας καὶ τὰς νοτίους Σποράδας, τὴν ὁποίαν διέσωσαν μεσαιωνικοὶ τινες συγγραφεῖς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Μόνον στοιχεῖον τῆς πηλαιοτέρας ταύτης παραδόσεως διετήρησεν ἡ συμαϊκὴ τὴν φθοροποιὸν ἐνέργειαν θαλασσίου τέρατος ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀτταλείας. Ἄλλα δ' ὁμῶς στοιχεῖα φέρονται εἰς παραδόσεις τῆς Καλύμνου, τὰς ὁποίας συνέλεξεν ὁ κ. Ζερβός.

Κατὰ ταύτας ἡ Γοργόνα ἦτο βασιλοπούλα τῆς Τελέντου, τῆς παρὰ τὴν Κάλυμνον νησιδος. Μία τῶν παραδόσεων τούτων ἀφηγεῖται ἀπλῶς τὸν ἀτυχῆ ἔρωτα τῆς βασιλοπούλας πρὸς βασιλόπουλον τοῦ ἀκρωτηρίου Καστελλιῦ τῆς Καλύμνου, καὶ τὴν αὐτοκτονίαν αὐτῆς. Οὐδεμίαν μνεῖα γίνεται τῆς Γοργόνας· ἀλλ' ὑπονοεῖται ὅτι πεσοῦσα εἰς τὴν θάλασσαν ἡ βασιλοπούλα ἐγένετο Γοργόνα.

«Στὸ νησί τῆς Καλύμνος, πάνω ἔς τὸ Καστέλλι, ἦταν ἓνα βασιλιόπουλλο· ἀντικρὺς τὸ νησάκι τῆς Τελέντου ζοῦσε μιὰ βασιλιοπούλλα κι' ἀγαπεόνταν.— Μιὰ πρώτη Ἀνάστασις ²⁾ βγήκε ἀπὸ τὴν ἐκκλησιά μὲ τοὺς δούλες τῆς καὶ πῆε ἔς τὸ κανιάλι, θέλοντας νὰ δῆ, ἀν τὴν ἀγαποῦσε τὸ βασιλιόπουλλο, ὁ Φράγκος ³⁾. Ἔστησε ἔς ἓνα ξύλο τὴ λαμπριάτικη λαμπάδα τῆς, κ' εἶπε. «Ἄν φτάση ἀγνάντια ἔς τὸ Καστέλλι, καὶ δὲ τὴ σβῆσῃ ὁ ἀγέρας κ' ἡ θάλασσα, θὰ πῆ πῶς μ' ἀγαπᾷ, ἀλλιῶς, ὄχι». Ὁ ἀγέρας καὶ τὸ κύμα σβῆσαν τὴ λαμπάδα, σὰν κόντεψε νὰ φτάσῃ ἔς τὰ βράχια τοῦ Καστελλιῦ. Κ' ἡ βασιλοπούλλα ἔπεσε ἔς τὴ θάλασσα καὶ πνίγη».

Κατ' ἄλλην παράδοσιν ἡ βασιλοπούλα ἀπέστεργε τὸν ἔρωτα τοῦ Φράγκου ¹⁷⁶ καὶ ἐκ κατάρας τούτου ἡ καὶ τῶν γονέων τῆς (διότι ἡ παράδοσις δὲν εἶναι σαφῆς) ἐγένετο Γοργόνα.

«Ἡ βασιλιοπούλλα τῆς Τελέντου ἐν ἡστέρζετο νὰ μπῆ σὲ κόσμος καὶ νὰ πάρῃ ἀντραν τῆς τὸ βασιλιόπουλλο τοῦ Καστελλιῦ. Κ' ὕστερις ἠκαταράστηκέν τῆς. «Ἄμε, κόρη μου, καὶ νὰ ἐνῆς Γοργόνα καὶ νὰ βουλλᾷς ἔς τὴ θάλασσα». Λέ· «Θὰ ἐνω θέλω, μὰ θὰ τρώω τοὺς ἀθρώπους.» Καὶ σὰν ἠπλεβζ' ἐν ἡ Γοργόνα, ἠκαταρζ'ιούνταν τῆς. «Ἄμε, καὶ νὰ πααίννης σ'ιλιᾶες ὀρζ'ιές ⁴⁾ κάτω.» Κ' ἠβούττ'α κ' ἠπάαινε ἔς τὴ ζῆ ⁵⁾ τῆς θάλασσας, κάτω ἔς τὰ βάθη τῆς θαλάσσου».

Τρίτη παράδοσις, συγγενεστέρα πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν, ἀναφέρει βιασμόν τῆς νεκρᾶς βασιλοπούλας ὑπὸ τοῦ ἀποκρουσθέντος ἔραστοῦ αὐτῆς καὶ τὴν ἐκ τῆς βδελυρᾶς πράξεως γέννησιν τῆς Γοργόνας. Ἡ παράδοσις αὕτη μνημονεύει καὶ τὰ ἐν τῇ θαλάσσει ἀνημμένα κηρία, ὡς τέχνασμα τοῦ ἔραστοῦ καὶ ὄχι ὡς μαντικὸν τρόπον, καθὼς ἡ πρώτη.

«Ἡ βασιλιοπούλλα τῆς Τελέντου ἐν ἤθελε τὸ βασιλιόπουλλο τοῦ Καστελλιῦ, κ' ἡστέρζε νὰ τὸ πάρῃ μὲ τὸ στέσημα, ⁶⁾ ἃ μπορούσε νὰ ἐμίση ⁷⁾ τὴ θάλασσα μὲ φῶτα. Κεῖνος ἠμάζεψε ἀσποῖλλους ⁸⁾ κ' ἠκαμνέν τους

1) Αὐτ. σ. 1198.

2) Ἡ πρώτη κατὰ τὴν νύκτα λειτουργία τῆς ἀναστάσεως τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα.

3) «Σιμὰ ἔς τὴ Τελέντο εἶναι ἓνας μέγας βράχος, ἀξώμωλος· τὸν λένε Φράγκο, κ' ἴσως νὰ ἔχη παρμένο τ' ὄνομα ἀπὸ το βράχο τοῦ Καστελλιῦ.» (Σημ. Γ. Κλ. Ζερβοῦ)

4) =χιλιάδες ὀργμαῖς. 5) =γῆ. 6) =στοίχημα, ἄθλος.

7) =γεμίση. 8) =ἀσφοδέλους.

σωρούς σωρούς και 'ς τὴν μέσην ἠκάρφωννε κερζ'ιά κ' ἤλαψε γούλο τὸ πέλαρος. Ἡ βασιλιοπούλλα πού τὴ σκάσην της, πού ἔν τὸν ἤθελε, ἠπέθανε τὴν ἄλλην ἡμέρα. Πέρασεμ πέρα τὸ βασιλιόπουλλο και τὴν ἤξέθαψε τριῶμ μερῶ πεθαμένη, και τὴν ἠκοιμήθηκε κ' ἠένηκεν ¹⁾ ἡ Γοργόνα. Κ' ἠγνεφεν ²⁾ ἡ Γοργόνα τὰ μαλλιά της κ' ἠκαταπόντιζε τὰ καράβζ'ια. Ζὰμ πέρασε ὁ ἄης Νικόλας, πελεμουῖσε νὰ καίνατιση ³⁾ και κεινοῦ τὸ καίκιν του, κ' ἠξώρισέν τη σὲ μέρος μακρινό.

Τὴν μεσαιωνικὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν διέσωσαν τέσσαρες Ἀγγλοὶ συγγραφεῖς τῶν μέσων χρόνων, τῶν ὁποίων τὰ κείμενα παρέθεσα ἀλλαγῶ ⁴⁾.
 177 Εἶναι δ' οὗτοι ὁ Gualter Map (ὅστις ἔγραφε | κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ ΙΒ' αἰῶνος), ὁ Roger de Hoveden (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος), ὁ John Bromton, ὁ Γερβάσιος ὁ Τιλβεριεύς (τῶν ἀρχῶν πιθανῶς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ⁵⁾) και ὁ John Mandeville (τοῦ ΙΕ' αἰῶνος). Ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ὁδηγούμενος ὁ Salomon Reinach ἠδυνήθη ἐν διατριβῇ ἐπὶ ἐσχάτων δημοσιευθείσῃ ⁶⁾, νὰ διαφωτίσῃ δι' εὐστοχωτάτου συνδυασμοῦ και κριτικῆς τῶν μαρτυριῶν σκοτεινὴν τινα και ἀκατανόητον κατηγορίαν κατὰ τῶν Ναϊτῶν, εἰς ἣν μεγίστη ἀπεδόθη σπουδαιότης κατὰ τὴν δίκην και καταδίκην αὐτῶν (1307-1313). Οἱ Ναῖται κατηγοροῦντο ὅτι ἐλάτρευον μυστηριώδες εἶδωλον, καλούμενον Baphomet, τὸ δὲ εἶδωλον τοῦτο κατὰ τινὰς μαρτυρίας ἦτο κεφαλή ἢ κεφαλαὶ ἔχουσαι μαγικὰς δυνάμεις. Δύο δὲ τῶν μαρτυριῶν τούτων ἐξαίρει ὁ Reinach, μεταγράφομεν δ' ἐξ αὐτῶν τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν κεφαλὴν διήγησιν ὡς κάλλιστον συμπλήρωμα τῶν περὶ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως ἐκ τῶν βιβλίων τῶν Ἀγγλῶν συγγραφέων συναγομένων. Ἡ μία εἶναι τοῦ Antonio Succi, χορηματίσαντος συμβολαιογράφου τῶν Ναϊτῶν ἐν Συρίᾳ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη, εἰλημμένη ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ *Michelet Procès des Templiers* τ. I σ. 645 και ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς κατηγορίας τὸ μνημονεῦον τὴν κεφαλὴν, πολλάκις ἤκουσα εἰς τὴν πόλιν Σιδῶνα λεγόμενα τὰ ἐξῆς: Κάποιος εὐγενῆς Σιδώνιος εἶχεν ἀγαπήσῃ κάποιαν εὐγενῆ γυναῖκα Ἀρμενίαν. Ἐν ὅσῳ ἔζη δὲν τὴν ἐγνώρισε, ἀλλ' ὅτε ἀπέθανε τὴν ἐβίασε κρυφὰ εἰς τὸν τάφον της τὴν ἰδίαν ἡμέραν πού τὴν ἔθαψαν. Μετὰ τὴν πρᾶξιν ἤκουσε φωνὴν πού τοῦ ἔλεγε: «Γύρισε, ὅταν θὰ ἔλθῃ ἡ ὥρα τοῦ τοκετοῦ, και θὰ εὕρῃς τότε μίαν κεφαλὴν, τὴν θυγατέρα τῶν ἔργων σου». Ἐπιστάντος τοῦ χρόνου ὁ εἰρημένος στρατιώτης (*praedictus miles*) ἐπανῆλθεν εἰς τὸν τάφον και εἰς τὰ σκέλη τῆς θαμμένης γυναικὸς
 178 εὗρεν ἀνθρωπίνην κεφαλὴν. Ἡ φωνὴ ἠκούσθη και πάλιν και | τοῦ ἔλεγε: «Φύλαξε καλά αὐτὴν τὴν κεφαλὴν, διότι ὅλα τὰ ἀγαθὰ θὰ σοῦ ἔλθουν ἀπὸ αὐτῆν».

Ἡ ἑτέρα μαρτυρία, τοῦ μοναχοῦ Hugues de Faure, εἰλημμένη ἐπίσης ἐκ τοῦ *Michelet* (τ. II σ. 238), εἶναι λεπτομερεστέρα. Κατὰ τᾶλλα μὲν ἡ διήγησις εἶναι πλὴν τινῶν ἐπουσιωδῶν παραλλαγῶν ἡ αὐτή, ὡς ὑπὸ τῶν Ἀγγλῶν

1) = ἠγέννηκε, ἔγινε.

2) = ἔνευε, ἐκίνησε. 3) = νὰ σταματήσῃ, δεσμεύσῃ. Ἴσως ἐκ τοῦ καίνετα (βενετ. caeneta).

4) Ὁ περὶ τῶν Γοργόνων μῦθος σ. 5. Παραδόσεις σ. φ. 1198-1202.

5) Ὅτι δὲν ἔγραψεν οὗτος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὡς κοινῶς νομίζεται, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ', συνάγω ἐκ τούτου, ὅτι ἀναφέρει ὡς ὑποτελῆ τῶν σουλτάνων τοῦ Ἰκονίου τὴν Ἀττάλειαν, ἧτις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Σελτζουκιδῶν τῷ 1275.

6) *La tete magique des Templiers* ἐν *Revue de l'histoire des religions* 1911 τ. 63 σ. 25-39.

εκτίθεται, μίαν δὲ μόνην, ἀλλὰ σπουδαιοτάτην διαφορὰν παρουσιάζει, ὅτι ἡ κεφαλή ἦτο αὐτῆς τῆς νεκρᾶς, ἣν ἀπέτεμεν ὁ ἀνόσιος τυμβωρύχος. Ἡ δὲ διαφορὰ αὕτη ὑπεμφαίνει συμφυρμὸν τῆς παραδόσεως ταύτης καὶ ἐτέρας βυζαντινῆς περὶ τῆς Γοργόνας, ἣν γινώσκομεν ἐκ τοῦ Φυσιολόγου ¹⁾.

«Ὅταν ἐκυριεύθη ἡ Ἀκρη (= Ἀκη, Πτολεμαῖς), ὁ μάρτυς εὐρίσκετο εἰς τὴν Κύπρον. Ἐκεῖ ἤκουσεν ἀπὸ ἓνα στρατιώτην, ποῦ ἦτο μπάιλος εἰς τὴν Λιμασό (= Λεμισόν), ὅτι ἓνας εὐγενῆς εἶχεν ἀγαπήσῃ μίαν κόρην ἀπὸ τὴν Μαράκλειαν τῆς Τριπόλεως. Μὴ δυνάμενος νὰ τὴν ἀποκτήσῃ ζωντανήν, τὴν ἐξέθαψε μετὰ τὸν θάνατόν της, συνευρέθη μὲ αὐτὴν καὶ τῆς ἔκοψε ἔπειτα τὴν κεφαλὴν. Μία φωνὴ τοῦ παρήγγειλε νὰ φυλάττῃ ἐπιμελῶς αὐτὴν τὴν κεφαλὴν, διότι εἶχε τὴν δύναμιν ν' ἀφανίζῃ καὶ νὰ διασκορπίζῃ ὅ τι ἔβλεπε. Τὴν ἐσκέπασε λοιπὸν καὶ τὴν ἀπέθεσεν εἰς κιβώτιον. Ὑστερον ἀπὸ ὀλίγον καιρὸν, εἶχε πόλεμον μὲ τοὺς Ἕλληνας, ποῦ ἐκατοικοῦσαν τὴν Κύπρον καὶ τὰ πλησίον μέρη, καὶ μετεχειρίσθη αὐτὴν τὴν κεφαλὴν ἐναντίον τῶν πόλεων καὶ τῶν στρατοπέδων τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔφθανε μόνον νὰ τὴν δείξῃ διὰ νὰ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς ἐχθροὺς του. Μίαν φορὰν ποῦ ἐταξίδευεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ καταστρέψῃ αὐτὴν τὴν πόλιν, συνέβη νὰ τοῦ κλέψῃ ἡ γραῖα τροφός του τὸ κλειδί τοῦ κιβωτίου διὰ νὰ ἰδῇ τί εἶχε μέσα, καὶ ἔβγαλε τὴν κεφαλὴν. Παρευθὺς ἐσηκώθη φοβερὰ τρικυμία καὶ τὸ καράβι ἐβούλιαξε· καὶ μόνον μερικοὶ ναῦται ἠμπόρεσαν νὰ σωθοῦν καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἐμαθητεύθη τί ἔγινε. Ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, λέγουν, δὲν ὑπάρχουν πλέον ψάρια εἰς αὐτὸ τὸ μέρος τῆς θαλάσσης».

Ἄλλος δὲ μάρτυς ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπιφαίνεται μία μυστηριώδης κεφαλή εἰς σίφωνα πλησίον τῆς Σατάλιας (Ἀτταλείας) καὶ τότε ὅλα τὰ πλοῖα ποῦ εὐρίσκονται εἰς αὐτὴν τὴν θάλασσαν τρέχουσι 179 μεγάλους κινδύνους. Καὶ ἡ μαρτυρία δ' αὕτη ἀναφέρεται βεβαίως εἰς ἄλλην μεσαιωνικὴν ἑλληνικὴν δοξασίαν περὶ κεφαλῆς δράκοντος ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Σατάλιας, ἀναρροφούντος τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης καὶ τὰ προστυγχάνοντα πλοῖα, ἣν δοξασίαν μνημονεῖ ἐπίσης ὁ Ἄγγλος χρονογράφος Hoveden ²⁾.

Αἱ μαρτυρίαι αὗται, ὡς μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἶκασεν ὁ Reinach, ἐχρησίμειυσαν ὡς ἀφετηρία πρὸς διατύπωσιν τῆς κατηγορίας κατὰ τῶν Ναϊτῶν ἐπὶ ἀπιστία καὶ μαγεία. Ὁρθῶς δ' οὗτος διέγνω, ὅτι ἡ ἐν τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ μοναχοῦ περιεχομένη παράδοσις ἐνέχει μείζονα σημασίαν· δὲν εἶναι μὲν αὐθεντικωτέρα τῶν ἄλλων, ὡς ἰσχυρίζεται, διότι καὶ αὗται εἶναι ἐπίσης αὐθεντικαὶ καὶ ἀνόθευτοι, ἀλλὰ προδήλως εἶναι ἡ ἀρχαικωτέρα. Τὸ ἐπεισόδιον τῆς βδελυρᾶς συνουσίας τοῦ στρατιώτου πρὸς τὸ σῶμα τῆς νεκρᾶς προσετέθη, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ παρετήρησα, εἰς τὴν παράδοσιν ἐκ παλαιοῦ ἐπίσης μύθου. Ἄλλ' ὁ πρωτόθετος μῦθος, τοῦ ὁποίου ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ διατύπωσις διετηρήθη ζωντανὴ ἐπὶ χίλια καὶ πλέον Ἴσως ἔτη μέγχοι τῆς σήμερον, εἶναι ὁ περὶ ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς τῆς Μεδούσης ὑπὸ τοῦ Περσέως, προσλαβὼν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ διατυπώσει νέαν μορφήν διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ βιασμοῦ τῆς νεκρᾶς καὶ τῆς ἐπιδράσεως ἀρχαίων εἰκονικῶν, παραστάσεων τοῦ Γοργονείου ἐν τῷ μέσῳ κυμάτων τῆς θαλάσσης ³⁾. Ἴσως δὲ δὲν πρέπει νὰ

1) Πολίτου Παράδοσεις σ. 1166-7

2) Αὐτ. σ. 1204.

3) Αὐτ. σ. 1202-3.

φανῆ λίαν τολμηρὰ ἢ γνώμη τοῦ Max Mayer ¹⁾, ὅτι ἡ πρώτη ὑποτύπωσις τῆς Γοργόνας ἦτο θαλασσίας κητοειδοῦς δαίμονος, παραλλαγή δὲ τοῦ πρωτοθέτου μύθου εἶναι ὁ περὶ τοῦ φόνου τοῦ κήτους ὑπὸ τοῦ Περσέως πρὸς λύτρωσιν τῆς Ἀνδρομέδας· ὅτι κυριωτάτη ἔδρα τῶν περὶ Περσέως μύθων ἦτο τὸ πάλαι ἢ Ρόδος, ὁπόθεν διεδόθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν οὐ μόνον εἰς τὴν γείτονα Λυκίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὑπὸ Ροδίων ἀποικισθεῖσαν Κιλικίαν, καὶ εἰς ἄλλους τόπους τῆς Ἀσίας, οἷον τὸ Ἰκόνιον· καὶ ὅτι ἀπὸ τῶν περὶ Περσέως μύθων διεπλάσθησαν καὶ ὁ μῦθος περὶ τοῦ φόνου τοῦ ἐν Ρόδῳ δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἱππότου Θεοδότου τοῦ Γοζόν, καὶ ὁ περὶ δρακοντοκτονίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου (ἐντοπισθεὶς ἐν Ἰόπῃ καὶ ἐν Λύδῃ τῆς Παλαιστίνης). Παραφύας δὲ τοῦ περὶ τοῦ Περσέως καὶ τῆς Γοργόνας μύθου εἶναι καὶ ἡ παράδοσις περὶ τῆς ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀτταλείας φοβεραῆς κεφαλῆς.

Ὅπως ἂν ᾖ, ἀρκούντως περίεργον εἶναι, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις τῶν μέσων χρόνων τοιαύτην εἶχε ροπήν εἰς τὴν ἐκβασιν σπουδαιοτάτου γεγονότος τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τῆς δίκης τῶν Ναϊτῶν.

1) Ἐν Verhandlungen der vierzigsten Versammlung deutscher Philologen 1890 σ. 347.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Παραδόσεις περί τῶν Καλῶν τῶν ὀρέων*.

Θεοφράστου, Ἀπὸ τὰ νησιωτικὰ διηγήματα. Οἱ καλοὶ τῶν ὀριῶν. Λαϊκὴ παράδοσις. (Ἐν τῷ Κόσμῳ, περιοδ. συγγράμμ. Σμύρνης 1 Μαρτ. 1909 ἔτ. Α' ἀρ. 6 σ. 88).

Παράδοσις εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ δυστυχῶς διεσκευασμένη εἰς διήγημα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ διακρίνεται τί εἶναι τὸ δημῶδες καὶ τί προσθήκη τοῦ συγγραφέως. Οὐδὲ ὁ τόπος ἀναφέρεται, ὅπου αἱ παραδόσεις ἐπιχωριάζουσιν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς ἐξέλεξεν ὡς ψευδώνυμον τὸ ὄνομα τοῦ διασήμου Ἐρεσίου φιλοσόφου καὶ γράφει ἐξ Ἐρέσου, πιθανῶς ἐρέσιαι ἢ καθόλου λεσβιακαὶ θὰ εἶναι καὶ αἱ παραδόσεις. Παραλαμβάνω ἐκ τοῦ διηγήματος ὅσα φαίνονται δημῶδη.

Μιὰ γριὰ τοὺς ἀπάντησε (τοὺς Καλοὺς τῶν ὀριῶν;) πηγαίνοντας εἰς τὸ μύλο τὰ μεσάνυχτα. Γδύθηκε κ' ἔσυρε τὸ χορὸ γυμνή, κ' ἐκεῖνοι σφύριζαν γύρω της σὰ δαιμονισμένοι¹).

Ἐνας ἐκουτσάθη σὲ μιὰ κακὴ ὥρα ἔτοι γιὰ τὸ τίποτε. Εἶπαν τότε πῶς οἱ Καλοὶ τῶν ὀριῶν τὸν ἐκούτσαναν, γιατί πέρασε πάνω ἀπὸ τὸ τραπέζι των, τὴν ὥρὰν ποὺ ἐκεῖνοι τρώγανε²). Ἐξώδεψε πολλὰ στοὺς γιατροὺς μὰ δὲν εἶδε καμμία ὠφέλεια. Ὑστερα ἀκολούθησε τὴ συμβουλή ποὺ τοῦ δῶκε κάποιος γέρο Μῆτσος καὶ ἐπῆγε εἰς τὸ τρίστρατο ἐκεῖ ψηλὰ στὸ δρόμο τῶν μύλων, παραμονὴ τῆς πρώτης τοῦ Σταυροῦ, εἶναι ἡ βραδεῖα ποὺ βγαίνουνε οἱ ξωρισμένοι, γυρεύοντας τὴν ἀδερφή των τὴν Καλλὴ στῆς γῆς τὰ τέσσαρ' ἄκρα. Ἦταν φεγγάρι, καρτέρεζε πολλὴ ὥρα καὶ ἄκουσε μακριὰ ἀπὸ τοὺς μύλους νὰ κράζῃ ὁ πετεινός. Ἦταν μεσάνυχτα, καὶ τὴν ἴδια στιγμὴ ἄκουσ' ἓνα σφύριγμα, καὶ ξάφνου ὁ δρόμος μαύρισε ἀπὸ τ' ἀλόγατα καὶ ἀκούστηκε τὸ ποδοβολητὸ χιλιάδων ποδαριῶν³). Καὶ κάτι πράματα πὰ ζτ' ἄλλαγα σὰν ἄνθρωποι, μὰ μαῦροι, σιχαμένοι, τρομεροί, μὲ μάτια σὰν ἀστροπελέκι (;). Κι' ἀπ' ὄλους πιὸ μπροστὰ ἐπήγαιν' ἓνας ἀψηλός, ποὺ ὄλο φώναζε στοὺς ἄλλους καὶ πρόσταζε. Σὰν ἐκοντοζύγωσαν, ὁ ἄνθρωπος ξαπλώθηκε στὴ μέση τοῦ δρόμου. Ἐκεῖνοι τὸν εἶδαν, ἐγέλασαν, ξεπέζεψαν, ἀνάψανε κοντὰ του μιὰ

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1909 τ. Α' σ. 347—350.

1) Πρβλ. διαφόρους παραδόσεις περὶ Καλλικαντζάρων (Πολίτου Παραδόσεις ἀρ. 619. 620 σ. 351—2. 1336—7), στοιχειῶν (αὐτ. ἀρ. 549), Νεραίδων (αὐτ. ἀρ. 730) καὶ τὴν λεσβιακὴν περὶ τῆς ἀντρειωμένης καὶ τῶν δαιμονίων (αὐτ. ἀρ. 879).

2) Ὁμοίως παραδόσεις περὶ Νεραίδων, αἱ ὁποῖαι λαβώνουν ὅποιον πατήσῃ ἢ διασκελισθῇ τὸ ἀόρατον τραπέζι των βλ. παρὰ Πολίτ. αὐτ. ἀρ. 732—4.

3) Ἐφιππος συνοδεία δαιμονικῶν ὄντων ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν κρητικὴν παράδοσιν παρὰ Πολίτ. ἀρ. 694 σ. 408—9.

μεγάλη φωτιά κι' ἀρχίσανε χορό. Ἀπάνω στο χορό τοῦ διναν κάποτε καμιά κλωτσιά και σπαρταροῦσαν νὰ γελοῦν, ὅμως αὐτὸς μιλιὰ! Αἰσθανόταν τὴ ζέστα τῆς φωτιάς και κάπου κάπου τὸν ἐπιανε ἀνατριχίλα, ὅταν τὸ κρῦο φόρεμά τους ἀγγίξει τὸ πρόσωπό του. Ποιὸς ξέρει πόση ὥρα χορεύανε. Ξάφνου ἀκούστηκε τὸ κράξιμο τοῦ πετεινοῦ. «Ὁ μαῦρος εἶναι! τὴ δουλειά σας» φωνάζει ἓνας ἀπ' τὸ χορό. Περνάνε δυὸ λεφτὰ και πάλ' ὁ πετεινός. «Ἦταν ὁ κόκκινος! κοιτάζετε τὸ χορό σας!» φωνάζουν. Πέρασαν δυὸ λεφτὰ και τρίτος πετεινός. «Ὁ ἄσπρος ἦταγε! φευγιό!»¹⁾ φωνάζανε ὅλοι μαζί. Καὶ τότες νὰ σουνα νὰ βλεπες τοὺς ξωρκισμένους με τί βία και με τί κακὸ ἀνέβαιναν στ' ἀλόγατά των κ' ἐφευγαν. Καὶ πίσω πίσω πόμεινεν ἓνας κουτσὸς χωρὶς ἄλογο, πὸ διάβαινε με βία, μὰ πολὺ ἀργὰ σὰν τὴ χελῶνα. Τότες ἤρθανε στὸ νοῦ του οἱ συβουλές τοῦ γέρο Μήτσου. «Ὁ τελευταῖος τους εἶναι χωλός· μὴν τὸν ἀφήσης· θὰ σὲ γιάνη, γιατί κείνος σ' ἔκανε κουτσό»²⁾. Σηκώθη λοιπὸν και τὸν ἄρπαξε ἀπὸ τὸ χωλό του πόδι και δὲν τὸν ἄφηνε, με ὅλες τὲς φοβέρες και τὰ παρακάλια του· βαρέθηκε εἰς τὸ στερνὸ ὁ τρισκατάρατος και τοῦ λέει. «Τὸ πόδι σου, βρέ κουτσέ, κακόκουτσε, ἀναθεματισμένε, ἔχε το, χτύπα το στὸ κεφάλι σου.» Ἐκείνη τὴν ὥρα κατάλαβε τὸ βλαμμένο πόδι του νὰ τρίξη δυνατὰ και σηκώθηκε γερός.

Πάντα τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ παράδοσις αὕτη, ὡς κατεδείχθη εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, εἶναι κοινὰ και εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς παραδόσεις. Τὸ ἰδιάζον δ' ὅμως τῆς λεσβιακῆς εἶναι, ὅτι ἐν ταύτῃ ἐμφανίζεται νέα κατηγορία δαιμονικῶν ὄντων, οἱ *Καλοὶ τῶν ὀριῶν*, ἀγνώστων εἰς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Οἱ *Καλοὶ τῶν ὀριῶν* ἔχουσι πολλὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν *Κηλικαντζάρων*, οἵτινες ἐνιαχοῦ δι' εὐφημητικοῦ ὀνόματος ἐπίσης καλοῦνται *καλλισπούδηδες*, *χρυσασφεντάδοι*, Ἄς ἐμᾶς *καλοὶ* (Παραδόσεις σ. 1257-8). Εἶναι ἐπίσης μαῦροι και σ.χαμένοι, ὡς οἱ *Κηλικάντζαροι* (αὐτ. σ. 1292-3), και ἀφαιροῦσι τὴν φωνὴν τοῦ ἀποκρινομένου εἰς αὐτοὺς (αὐτ. σ. 1301). Ἀδελφὴ των εἶναι ἡ *Καλή*, ἡ πρώτη τῶν *Νεράιδων* (αὐτ. σ. 393), σχέσις δὲ τῶν *Κηλικαντζάρων* πρὸς τὰς *Νεράιδας* ἐμφαίνεται και εἰς ἄλλας παραδόσεις (αὐτ. σ. 351.1322). Ἄλλ' ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐμφανίζονται, ἀντίκειται εἰς τὴν συνταύτισιν τῶν *καλῶν τῶν ὀριῶν* πρὸς τοὺς *Κηλικαντζάρους*, οἵτινες μόνον κατὰ τὰ δωδεκάημερα ἐπιφαίνονται.

Τὸ δ' ὄνομα αὐτῶν ἐνθυμίζει τὴν *Κηλήν* τῶν ὀρέων τῶν βυζαντινῶν παραδόσεων (*Ψελλὸς* πρ' *Ἀλλατίφ* de Graecorum hodie quorundam opinationibus σ. 160). Τὸ ὄνομα τοῦτο διεσώθη παρεφθαρμένον ἐν Κύπρῳ μόνον, ὅπου ἡ *Κάλη* ἢ *Κηλή* τῶν β.κ.ῶν (=Ἑβραίων) πιστεύουσιν ὅτι εἶναι δαιμόνισσα, ποῦ ἔχει μεγάλην δύναμιν (*Πολίτου* Παραδόσεις σ. 394). Ἐν τῇ λεσβιακῇ παραδόσει ἡ *Κηλή* λέγεται ἀδελφὴ τῶν *Κηλῶν τῶν ὀριῶν* και ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ κυρὰ *Κάλω* εἶναι ἡ ἀρχόντισσα τῶν *Νεράιδων*, ἔλκουσα πιθανῶς τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς ἡγεμόνος τῶν νυμφῶν *Κηλλιστοῦς*. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅπόσον ἐπιθυμητὴ εἶναι ἡ ἐξακρίβωσις τῶν ἐν Λέσβῳ ἢ ἀλλαχοῦ φερομένων παραδόσεων περὶ τῶν *Κηλῶν τῶν ὀριῶν*.

1) Περὶ διαλύσεως τοῦ χοροῦ και τῆς ἐξαφνίσεως τῶν νυκτερινῶν δαιμονίων μετὰ τὴν τρίτην φωνὴν τοῦ ἀλέκτορος βλ. ὅσα ἐσημείωσα εἰς Παραδόσεις σ. 1310 κέ.

2) Βλ. Παραδ. ἀρ. 710. 711. Καὶ ἐν ταύταις ἡ κουτσὴ *Νεράιδα* κουτσαίνει τὸν ἄνθρωπο και αὕτη πάλι τὸν θεραπεύει.

Παραδόσεις περί μεταμορφώσεως τῆς Βάτου *

*Αγίδος Θέρον [Σ. Γ. Θεοδωροπούλου], Οἱ θρύλοι τοῦ Μυστρός. Ὁ Βάτος (ἐν Σπαρτιατικῷ ἡμερολογίῳ 1908 ἐτ. Θ' σ. 30).

Λακωνικὴ παράδοσις ἐν φράσει τεχνητικῆ, ἀπομακρυνομένη τῆς δημώδους ἀπλότητος, περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ βάτου. Ὁ Βάτος ἦταν ἔμπορος, ὁμορφος πολὺ, ποὺ γύριζε τὰ χωριὰ καὶ πουλοῦσε ἀκριβὰ τοῖςπραμάτειαις του. Τρεῖς κοπέλλαις, ποὺ ψώνιζαν κάθε τόσο τόνα καὶ τ' ἄλλο χωρὶς νὰ ἔχουν χροῖα, γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν ἀκριβὴ του πρᾶματεια καὶ ἀπὸ τὰ γλαρὰ μάτια του, πῆγαν ἕνα μεσημέρι στὸ λαγκάδι ποὺ ἦσαν οἱ Καλαῖς Κυράδες καὶ τρεῖς παρεκάλεσαν νὰ τὸν συνεπάρουν. Οἱ Νεράιδες τοῖς ἀκούσαν καὶ τὴν ἄλλην ἡμέρα, ποὺ πέραγεν ὁ Βάτος τὸ μεσημέρι τραγουδῶντας, ἡ πρώτη Νεράιδα τὸν καταράστη νὰ γενῆ δενδρικό. Κι ἀπὸ τότενεσ ὁ μορφονιὸς ὁ Βάτος ἔγινε δεντρικό· καὶ ὅποιος διαβάτης σιμώνη πλάϊ στὴ φράχτη, ποὺ εἶναι μπλεγμένος ὁ Βάτος, τὸν ἀδράχνει μὲ τοὺς κλαμούς του, τοῦ τραυάει τὸ φόρι του καὶ τοῦ λέει: «Καὶ τοῦτο ἀπὸ μένα τό χεις ψωνισμένα».

Τὸ τελευταῖον μέρος τῆς παραδόσεως, μὴ συναπτόμενον ὀργανικῶς πρὸς τὰ προηγούμενα, ὑπεμφαίνει συμφυρομὸν δύο διαφόρων παραδόσεων. Ἐκ δὲ τοῦ Αἰσωπείου μύθου τῆς Νυκτερίδος, τοῦ Βάτου καὶ τῆς Αἰθυίας (306. 306β Halm) συνάγεται, ὅτι ἀληθῶς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὑπῆρχε παράδοσις περὶ μεταμορφώσεως τῆς Βάτου, καθ' ἣν αὕτη ἦτο ἔμπορος ὑφασμάτων, ναυαγήσαντος δὲ τοῦ πλοίου, ἐν ᾧ εἶχε φορτώσῃ τὴν περιουσίαν της, καὶ ἀπολέσασα τὰ πάντα, μετεμορφώθη εἰς τὸν ὁμώνυμον θάμνον· διὸ «τῆς τῶν παρόντων ἐσθῆτος ἐπιλαμβάνεται, εἴ που τὴν οἰκίαν ἐπιγνοίη ζητοῦσα».

Πρὸς τὸν αἰσωπείον τοῦτον μῦθον εἶναι ὁμοιοτάτη θεσσαλικὴ παράδοσις, ἂν δὲν εἶναι αὕτη παράφρασις ἀπλῆ τοῦ μύθου, διὰ τῶν λογίων μεταδοθεῖσα εἰς τὸν λαόν. Κατὰ ταύτην συνεταιρίσθησαν ὁ βάτος, ἡ νυκτερίς καὶ ὁ λάρος πρὸς ἐμπορίαν καταβαλόντες ὁ μὲν βάτος πολυτελῆ ἐπενδύτην, ὁ λάρος ἀγγεῖα χάλκινα καὶ ἡ νυκτερίς τὰ κεφάλαια, δανεισθεῖσα τὰ χρήματα παρὰ τοκογλύφων. Ἐφόρτωσαν τὰ ἐμπορεύματα ἐπὶ πλοίου, τὸ ὁποῖον ἐναυάγησε. Περισωθέντες ἐκ τοῦ ναυαγίου οἱ τρεῖς σύντροφοι μετεμορφώθησαν, καὶ ἔκτοτε ὁ μὲν λάρος περιπίπτει τὰ πελάγη ἀναμένων πότε νὰ στερειύσῃ ἡ θάλασσα διὰ νὰ εὔρη εἰς τὸν βυθὸν αὐτῆς τὰ χάλκινα ἀγγεῖά του, ἡ βάτος συλλαμβάνει διὰ τῶν ἀκανθῶν της τὰ ἐνδύματα τῶν διαβατῶν ἐλπίζουσα ν' ἀνεύρη τὸν ἀπολεσθέντα ἐπενδύτην καὶ ἡ νυκτερίς κρύπτεται τὴν ἡμέραν καὶ ἐμφανίζεται τὴν νύκτα φοβουμένη τὴν καταδίωξιν τῶν δανειστῶν (Ἀθῆναι, μηνιαῖον παράρτ. Β' σ. 1650-1). Κατ' ἄλλην δὲ παράδοσιν συνεταιρίσθησαν ἡ βάτος καὶ ὁ γλάρος καὶ ναυαγήσαντος τοῦ πλοίου ἀναζητοῦσι τὰ ἐμπορεύματά των, ἡ μὲν βάτος συλλαμβάνουσα διὰ τῶν ἀκανθῶν της πάντα διερχόμενον πλησίον αὐτῆς, ὅπως ἀνεύρη τὸν κλέπτην, ὁ δὲ γλάρος βυθιζόμενος ἐκάστοτε εἰς τὴν θάλασσαν μὲ τὴν ἐλπίδα ν' ἀνεύρη τ' ἀπολεσθέντα εἰς τὸν βυθὸν αὐτῆς. Τίνος τόπου εἶναι ἡ παράδοσις δὲν σημειώνει ὁ ἐκδότης αὐτῆς (Ἀπ' ὄλα δι' ὄλους 1904 ἀρ. 52 σ. 849). [Βλ. καὶ κατωτέρω σ. 47].

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λογογραφίᾳ Α' σ. 405-6.

✓ **Παράδοσις περί τοῦ ἄνθους μελισσαντροῦ ***

* *Αγίδος Θέρου* [Σ. Ι. Θεοδωροπούλου]. Οἱ θρύλοι τοῦ Μυστρῶς. Ἡ Μελισσαντροῦ (Αὐτ. σ. 36).

Μελισσαντροῦ ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ Μελίσσαντρου, ἐμπόρου, τὸν ὁποῖον Ἀλγερινῶι πειραταὶ ἠχμαλώτισαν καὶ ἐφόνευσαν συλήσαντες τὸ πλοῖόν του. Μαθοῦσα τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡ σύζυγος ἀπέθανεν ἐκ τῆς λύπης. «Κι ἀπάνω στὸ μνημοῦρι τῆς φύτρωσε τὸ λουλουδι πού χει τ' ὄνομά της.» (Τὸ ἄνθος τοῦτο καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν ὄνομα αὐτοῦ μοὶ εἶναι ἄγνωστα). Πιστεύει δ' ὁ λαὸς ὅτι «σὰν τοῦ εἰπῆς τὸ μοιρολόγι ἀπάνου του, ξηραίνονται τὰ φύλλα του κ' οἱ κλώνοι καὶ τὰ λούλουδα καὶ σωριάζονται μονομιᾶς χάμου.»

Τὸ τραγοῦδι εἶναι τὸ ἐξῆς:

Μελισσαντροῦ μὲ τὸν ἀνθό,
 πὺ εἶγες τὸν ἄντρα τὸν καλό
 ὁποῦ τὸν ἐσκοτώσανε στῆς Μπαρμπαριάς τὰ μέρη,
 κ' ἔκανες ὄρκο στὸ Θεό, μὴν κάνης ἄλλο ταῖρι.

Ἡ αὐτὴ παράδοσις, ὡς ἐπιχωριάζουσα ἐν Ἀργεῖ, ἐκτίθεται ἀπαρλλάκτως καὶ ἐν τῇ ἐφημερίδι τοῦ Ἀργεῖος «Μυκῆναις» τῷ 1902. (Βλ. καὶ Παναθήναια 1902 τ. Γ' σ. 352).

✓ **Μελισσανδροῦ ****

Σπ. Μηλιαράκη. Ἡ μελισσανδροῦ τοῦ Ἀργεῖος. (Ἀργολικὸν ἡμερολόγιον τοῦ 1910 Ἐν Ἀθῆν. σ. 243—6).

Ὁ Μηλιαράκης προσδιορίζει τὸ φυτὸν, εἰς ὃ ἀναφέρεται ἡ παράδοσις, περὶ ἧς βλ. Λαογραφ. Α' σ. 408. Τὸ φυτὸν τοῦτο εἶναι τὸ Οὐέρβασκον τὸ κολπῶδες (*Verbascum sinuatum* L. ¹⁾). Μανθάνομεν δ' ἐκ τῶν παρατηρήσεων τοῦ Μηλιαράκη, ὅτι τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ περὶ τῆς ιδιότητος τοῦ φυτοῦ, τοῦ νὰ συγκινηθῆται, ὅταν πλησίον του κλαύσῃ τις ἢ μοιρολογήσῃ, ὥστε τὰ φύλλα του μαραινόμενα πάραυτα νὰ πίπτουν, δὲν εἶναι ὅλως μυθικὸν πλάσμα, μὴ στηριζόμενον ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως. Διότι ὄντως τὸ φυτὸν συγκινεῖται. «Ἐὰν ἐν ἡμέρᾳ εὐδία μετὰ μετρίαν ἡλίαν (οὐχι δὲ μετὰ τὸ ἰσχυρὸν καῦμα τοῦ θερινοῦ ἡλίου) πληξώμεν ἐπανειλημμένως διὰ τῆς βακτηρίας ἡμῶν

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1909 Α' 408.

**) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1910 τ. Β' σ. 165—6.

1) Ἐν τῇ προκειμένῃ διατριβῇ ὁ Μηλιαράκης λέγει γενικώτερον, ὅτι μεταξύ τῶν ὀνομάτων εἰδῶν τοῦ γένους Οὐερβάσκου εἶναι καὶ ἡ μελισσανδροῦ, καὶ ὅτι εἶδη τοῦ Οὐερβάσκου φυόμενα ἐν Ἀργολίδι εἶναι κυρίως Οὐ. τὸ μικρόσυρον, οὐ. τὸ φλομοειδὲς καὶ οὐ. τὸ κολπῶδες. Ἀλλ' ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ «Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν», τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου (Δ' 1910 σ. 301—2=65—66), ἐν ἧ ἀναγράφει πλεῖστα δημῶδη ὀνόματα εἰδῶν τοῦ Οὐερβάσκου, τὸ ὄνομα μελισσανδρῶ φέρεται ὡς τὸ τοῦ εἶδους *Verbascum sinuatum* L., ἐπιχωριάζον ἐν Κρήτῃ, Σίφνῳ, Ἀργεῖ καὶ Μάνῃ. Εἰς οὐδὲν δ' ἄλλο εἶδος ἀποδίδεται τὸ αὐτὸ ὄνομα.

τὸν κορμὸν οὐερβάσκου τινὸς τῶν (ἐν Ἀργολίδι φυομένων) εἰδῶν καὶ ἀναμεινόμεν, παρατηροῦμεν μετὰ πάροδον 2—3 λεπτῶν, ὅτι τὰ ἔνθη αὐτοῦ ἄρχονται καταπίπτοντα, κατ' ἀρχὰς μὲν ὀλίγα τινὰ καὶ βραδέως, μετ' ὀλίγον δὲ χρόνον ἀφθονώτερα. Ἐὰν τὸ φυτόν βρεθῆ ἀνθέων, μετὰ πληξίν ἐπακολουθεῖ ἀληθῆς βρογῆ αὐτῶν, τὸ δὲ ἔδαφος καλύπτεται ὑπ' αὐτῶν πυκνῶς. Δὲν θεωρεῖ δὲ ἀπίθανον ὁ Μηλιαράκης εἰς περιστάσεις, καθ' ἃς ἔνεκα καιρικῶν λόγων τὸ φυτόν διατελεῖ ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτοῦ εὐαισθησίᾳ, ὅτι καὶ διὰ τῆς δονήσεως τοῦ φυτοῦ διὰ τοῦ ἀέρος τῆς φωνῆς δίνονται νὰ ἐπέλθῃ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ἀνοβολία αὕτη τῆς μελισσανδροῦς ἀνάγεται εἰς τὰ ἐρεθιστικὰ φαινόμενα τῶν φυτῶν, ἃ τινὰ ἐξηγοῦνται ἐκ καθαρῶς μηχανικῶν λόγων.

Διὰ τῶν παρατηρήσεων τούτων τοῦ Μηλιαράκη παρέχεται ἀξιολογώτατη συμβολή εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ τρόπου τῆς δημιουργίας τῶν παραδόσεων. Ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐκ τῆς παρατηρήσεως περιέργου τινὸς φυσικοῦ φαινομένου ὁρμωμένη ἢ ὡς περιέργου καὶ παραδόξου προσπίπτοντος εἰς αὐτὴν ἀναζητεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ προσδίδει εἰς τοῦτον ποιητικὴν μορφήν.

Παραδόσεις περὶ Καλλικατζάρων *.

Πάνου Κ. Σμυρνιώτη. Οἱ Λυκοκατζαραῖοι. Ζωγραφιᾶς ἀπ' τῆ χωριάτικῃ ζωῇ. (Σπαρτιατικὸν ἡμερολόγιον 1908, σ. 43—5).

Περιγραφή ἐσπερίδος κατὰ τὰ δωδεκάημερα ἐν τῇ οἰκίᾳ ποιμένας, ἐν χωρίῳ τινὶ τῆς Λακεδαίμονος πιθανῶς (ὄνομα χωρίου ἢ τόπου δὲν ἀναφέρεται). Εἰς τὴν διήγησιν παρεμβάλλονται δεξασίαι τινὲς περὶ τῶν Καλλικατζάρων, γνωσταὶ καὶ ἄλλοθεν. Ὅτι τὰ δαιμόνια τοῦ δωδεκαήμερου λέγονται Λυκοκατζαραῖοι (τὸ ὄνομα τοῦτο παρετήρησα ὅτι ἐπιχωριάζει ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ Κυνourία· βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις σ. 1244—5). Ὅτι αἱ εἰσχωρεῦσαι εἰς τὴν καλύβην σταγόνες τῆς βρογῆς προέρχονται ἐξ αὐτῶν, ζητούντων νὰ μαγαρίσουν τοὺς ἐνοικουῦντας (βλ. Παραδόσεις σ. 1296, 1298). Ὅτι ἐπιφαίνονται κατὰ τὸ δωδεκάημερον (αὐτ. σ. 1259), ὅτι μαζώνουν τὰ παιδιὰ πού κλαῖνε (πρβλ. αὐτ. σ. 1304). Ὅτι τὰ μούτρα τους εἶναι κατάμαυρα (βλ. αὐτ. σ. 1293), ὅτι φοροῦν τσαρούχια στὸ ἓνα πόδι τ' ἀνθρωπινὸ καὶ ὅτι τὸ ἄλλο πόδι τους εἶναι γαῖδουρινὸ (αὐτ. σ. 1294) καὶ ὅτι λαμπυρίζουν τὰ μάτια τους καὶ τὰ δόντια τους (αὐτ.) καὶ ὅτι φεύγουν, ὅταν ἀγιάζουν τὰ νερά τραγουδοῦντες ἄσμάτιον σκωπτικὸν τοῦ ἀγιάζοντος ἱερέως. Τὸ παρατιθέμενον δ' ἄσμάτιον εἶναι ὁμοιότατον πρὸς τὸ πρῶτον τῶν ἀναγεγραμμένων ὑπ' ἐμοῦ ἄσματιῶν, τὸ καλαματιανὸν (σ. 1035).

Παραδόσεις **.

Ἀθῆναι. Μηνιαῖον παράρτημα. Ἐν Ἀθήναις, ἀρ. 10 σ. 1277—1285. Ὁ διαγωνισμὸς τοῦ παραοτήματος. Θεσσαλικαὶ παραδόσεις ὑπὸ Δ. Α. Χατζηγιάννη (σ. 1277—1280). Μεσσηνιακαὶ παραδόσεις ὑπὸ Θ. Γούνα (σ. 1280—4). Κατακλυσμὸς καὶ ὄντογονία ὑπὸ Γ. Α. Β. (σ. 1284—5).

Τὸ περιοδικὸν τοῦτο προεκήρυξεν ἀγῶνα χρηματικὸν «πρὸς συγγραφὴν τῶν κρατουσῶν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ παραδόσεων», παρατεῖναν δὲ τὴν

*) Λαογραφ. Α' σ. 406.

**) Λαογραφαί Α' σ. 655—661.

προθεσμίαν αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ δημοσιεύσῃ «ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀποσταλίσων παραδόσεων ἐκείνας, αἵτινες ἔργονται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, ὅπως ἀμφισβητήσωσι τὸ γέρας». Δυστυχῶς δ' ὅμως τῆς ἀγαθῆς προθέσεως τοῦ ἀγωνοθέτου δὲν ἦσαν ἀντάξιοι οἱ καρποὶ τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ παντελῶς ἄχρηστοι καὶ κενοὶ ἀποδεικνύονται, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν δημοσιευθέντων δειγμάτων. Τὰ αἷτια δὲ τούτου εἶναι πρῶτον μὲν ὅτι οἱ κατελθόντες εἰς τὸν ἀγῶνα δὲν εἶχαν, ὡς φαίνεται, σαφῆ ἔννοιαν τοῦ τί ἐστὶ παράδοσις καὶ δεύτερον ὁ παράδοξος ὅρος τῆς προκηρύξεως τοῦ ἀγῶνος, καθ' ὃν τὰ μνημεῖα τῆς δημόδου φιλολογίας δὲν ἐπετρέπετο νὰ γραφῶσιν εἰς γλῶσσαν δημῶδη. Οὕτω δ' οἱ φιλοδοξοῦντες νὰ λάβωσι τὸ ἄθλον τοῦ ἀγῶνος προσήγαγον ἀντὶ γνησίων δημοτικῶν κειμένων ἀπειροκάλους διασκευὰς αὐτῶν καὶ παραφράσεις.

Τούτων κατώτεροι παντὸς λόγου εἶναι αἱ «Θεσσαλικαὶ παραδόσεις» τοῦ Δ. Α. Χατζηγιάννη, πέντε ἐν ὄλῳ. Μὴ γινώσκων οὗτος νὰ διακρίνῃ τῶν παραδόσεων τὰ δημοτικὰ ἄσματα, περιέλαβεν εἰς τὴν ὑπεβληθεῖσαν συλλογὴν του καὶ τρία δημοτικὰ ἄσματα λύσας τὰ μέτρα αὐτῶν καὶ διὰ ληρωδῶν πλατυσμῶν μεταβαλὼν ταῦτα εἰς παιδαριώδη ρητορικὰ γυμνάσματα. Ἡ πρώτη τῶν λεγομένων παραδόσεων τούτων εἶναι τὸ ἀκριτικὸν ἄσμα περὶ τοῦ Κωσταντῆ, τοῦ ἐξευγμένου «μαζὶ μὲ τὸ βουβάλι» καὶ μεταφέροντος μάρμαρα. (Πρὸβλ. *Jeannarakí*, Ἄσματα κρητικὰ σ. 4 ἀρ. 5. *Μανωλάκη*. Καρπαθιακὰ σ. 232 ἀρ. 23. Ζωγράφ. ἀγῶν Α' σ. 306 ἀρ. 26. Ὁ φάρος τῆς Ἀνατολῆς 1902 σ. 296 κ. π. ἄ.). Τὸ ἄσμα τοῦτο ὑπολαμβάνει ὁ συλλογεὺς ὡς παράδοσιν περὶ τῆς ἐκ Θεσσαλίας προελεύσεως τῶν μαρμάρων, δι' ὧν ἐκτίσθη ἡ ἁγία Σοφία ἐν Κωνσταντινουπόλει.—Τὴν δευτέραν, ὡς λέγει, πολλάκις ἤκουσε ἀπὸ τὴν γραῖαν μάμμην του, ὅτε εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ χωρίου του ἐφοίτα, ἀκατὰ τὰς μακρὰς τοῦ χειμῶνος νύκτας, καθ' ἃς ὁ παταγώδης » ἦχος τοῦ μετὰ σφοδρότητος πνέοντος βορρᾶ καὶ ἡ πένθιμος φωνὴ τοῦ ἐπὶ » τῆς στέγης ἀγροτικῆς τινοῦ οἰκίας καὶ ἐν τῷ σκότειν ἠθροῦντος πτηνοῦ » ἠκούοντο μόνον ἢ) Ἀναφέρεται δ' ἡ παράδοσις αὕτη εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν καὶ τὸν μαρμαρωμένον βασιλιάν, οὐδὲν περιέχουσα στοιχεῖον μὴ γνωστὸν, εἰ μὴ ὅτι οἱ μὴ περατώσαντες τὴν διακοπεῖσαν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ λειτουργίαν ἀπελιθώθησαν, καθὼς καὶ οἱ ψάλλται μετ' αὐτῶν κρατοῦντες ἀνοικτὰ τὰ βιβλία ἐμπρὸς των. (Βλ. τῶν ἐμῶν Παραδόσεων ἀρ. 33. 35 σ. 22. 23 καὶ σ. 658—674. 678—9).

Ἡ τρίτη δὴθεν παράδοσις εἶναι φλύαρος παράφρασις τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος περὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἀρτης. Μικρὸν δεῖγμα τῆς πολυλόγου λεξιθρησίας τοῦ συλλογεῖως ἔστω ἡ παράφρασις ἐνὸς μόνου στίχου τοῦ ἄσματος: «Ὀλημερίς τὸ χτίζανε, κί' ἀποβραδιοῦ γκρεμιέται». Ὁ στίχος οὗτος ἀναπτύσσεται εἰς τὰς ἐξῆς κομψοεπεῖς φράσεις: «Καθ' ἐκάστην ἀπ' ὄρθρου βαθέος » μέχρι περὶ λύγων ἀφὰς μετὰ πολλῆς ζέσεως ἐπελαμβάνοντο τοῦ ἔργου, τὴν » δ' ἐπομένην ἐγειρόμενοι περίλυποι ἐώρων καταπεπτωκός, ὅ τι εἶχον κατα» » σκευάση. Τίς δ' οἶδε ποσάκις ἀγρυπνοῦντες, ἵνα τὸ αἷτιον ἀνακαλύψωσι » τῆς πτώσεως, δὲν θὰ εἶδον ἄφωνοι καὶ σφόδρα ἐλπεπληγμένοι τὴν γεφυραν » κατακρημνιζομένην μετὰ πολλοῦ πατάγου ἐντὸς τοῦ ὀρμητικοῦ τῆς Ἡπείρου » ποταμοῦ». Τῆς παραφράσεως προτάσσονται τινὰ περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως στοιχεῖον παρὰ τῷ λαῷ, ἅτινα ὁ χρηστὸς συλλογεὺς παρέλαβε κατὰ λέξιν ἐκ τῶν ἐμῶν Παραδόσεων (σ. 1052), ἃς οὐδαμοῦ μνημονεῖται.

Ὡς τετάρτη παράδοσις φέρεται ἄλλη παράφρασις Θεσσαλικῆς παραλλαγῆς τοῦ δημῶδου ἄσματος περὶ τοῦ κάστρου τῆς ὠριάς, περὶ οὗ βλέπε Παραδόσεις ἀριθ. 86 σ. 50—1 καὶ σ. 776 κέ. Περὶ ἄλλης Θεσσαλικῆς παραλλαγῆς

βλ. Λαογραφίας τ. Α' σ. 361.—'Η δὲ τελευταία παράδοσις εἶναι περὶ τριῶν δένδρων, εὐρισκομένων παρὰ τὴν Πλασιάν (τοῦ δήμου Δωτίου ἐν τῷ νομῷ Λαρίσης) κατὰ τὴν εἰς Ἀγιάν φέρουσαν ὁδὸν καὶ καλουμένην «τὰ τρία ἀδέρφια». Ταῦτα πιστεύουσιν ὅτι ἐφύησαν ἐκ τοῦ αἵματος τριῶν ἀδελφῶν, φονευθέντων ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ ὑπὸ ληστῶν. (Περὶ δένδρων φυομένων ἐκ τοῦ χυθέντος ἀνθρωπίνου αἵματος βλ. Παραδόσεις σ. 643 κέ. Λαογραφ. Α' σ. 199).

Πολλὴν τούναντίον σπουδαιότητα ἔχουσιν αἱ ὑπὸ Θ. Γούνα δημοσιευόμεναι πέντε μεσσηνιακαὶ παραδόσεις, αἵτινες ἠδύνατο νὰ συγχωρευθῶσιν εἰς μίαν, ἀναφερόμεναι πᾶσαι εἰς τεραστίαν τὸ μέγεθος ἀγριελαίαν, φυομένην ἐν μέσῳ συκῶνος «κειμένου παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἀπὸ Μεσσήνης (ἐννοεῖ βεβαίως τὴν ἐπιστήμως οὕτω μετονομασθεῖσαν κωμόπολιν Νησί) εἰς τὴν μονὴν Βουλκάνου (1)». Τὸ δένδρον τοῦτο πιστεύουσιν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν δημοσιευομένων παραδόσεων, ὅτι εἶναι στοιχειωμένο. Διηγούνται δ' ὅτι ὁ πρὸ ἐξήκονταετίας συνταράξας τὴν Μεσσηνίαν δημογέρτης μοναχὸς Παπουλάκης ἔλεγε περὶ αὐτοῦ: «Βλέπουμε αὐτὴν τὴν ἀγριελαίαν; θὰ ρθῆ καιρὸς ποῦ θὰ πινηγῆ ἐδῶ τὸ μουσκάρι στὸ αἷμα». Ἀνέφερε δηλονότι εἰς τὴν ἀγριελαίαν ἐκείνην τὴν παράδοσιν τῆς μεγάλης αἵματοχυσίας ποῦ θὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων (βλ. Παραδόσεις σ. 672). Καὶ νῦν οἱ διερχόμενοι ἐκεῖθεν ἐν ὥρᾳ νυκτὸς δὲν τολμῶσι νὰ ὁμιλήσωσιν ἐκ φόβου μὴ τοὺς πάρῃ τῆ φωνῆ τὸ στοιχείο, μόνον δ' ὅταν «περάσουν τὰ ὄριά του» δὲν ἔχει δύναμιν νὰ τοὺς βλάψῃ (πρβλ. Παραδόσεις σ. 449). Οἱ ἐπιχειρήσαντες νὰ τὴν κόψωσιν ἔπαθον κακά, ὅτε δ' ὁ Ἰμπραῖμ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ εἰς Πελοπόννησον, μαθὼν τοῦτο, διέταξε νὰ τὴν κατακόψουν ἐνώπιόν του, οἱ δύο Ἀράπηδες στρατιῶται, εἰς οὓς ἀνετέθη τὸ ἔργον, εὐθὺς ὡς ἐπληξάν τὴν ἐλαίαν διὰ τῶν πελέκεων ἔπεσαν λιπόθυμοι (2). Ὁ Ἰμπραῖμ ὀργισθεὶς ἤθελε νὰ τὴν καύσῃ, ἀλλ' ἠσθένησε. Τότε προσελθόντες πρὸς αὐτὸν τρεῖς χωρικοί, ἀύπεσθέθησαν νὰ τῷ δεῖξωσι μέγαν κεκρυμμένον θησαυρὸν (ὑπὸ τὴν ἐλαίαν) ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ διορίσῃ αὐτοὺς ἐν τῷ χωρίῳ των δημογέροντας καὶ νὰ τοὺς δώσῃ ἐκ τοῦ θησαυροῦ τὸ ἀνήκον. Ἐβεβαίουν δ' οἱ χωρικοὶ οὗτοι ὅτι πολλάκις εἶδον τὴν νύκτα Ἀράπην, ὀδηγοῦντα εἰς βοσκήν τὸν θησαυρὸν ἐκεῖνον (3). Ὁ Ἰμπραῖμ ἐπέτρεψε τὴν ἀναζήτησιν τοῦ θησαυροῦ καὶ διέταξε πολυαριθμοὺς στρατιώτας νὰ σκάψωσι τὸν ὄγκρον, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εὐρέθη τίποτε, ἐφόνευσε τοὺς χωρικοὺς καὶ ἐνέπηξε τὰς κεφαλὰς των ἐπὶ τῆς ἐλαίας. Καὶ πρὸ ὀλίγον ἐτῶν νέα ἀνασκαφὴ ἐγένετο πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ θησαυροῦ, καὶ αὕτη ἀνευ ἀποτελέσματος, ὁ δὲ κύριος τοῦ κτήματος, μὴ τολμῶν νὰ ἐκριζώσῃ τὴν ἀγριελαίαν, ἀφήνει ἐκ δεισιδαίμονος φόβου μεγάλην ἔκτασιν γῆς περὶ αὐτὴν χέρσον.

Ἡ ἀγριελαία ἐκείνη καλεῖται ὑπὸ τῶν Μεσσηνίων, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ γράφοντος, «ἡ ἐρωμένη τοῦ βασιλιᾶ», ἀν καὶ ἡ λέξις ἐρωμένη εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸν λαόν. Λέγεται δὲ περὶ αὐτῆς, ὅτι ἦτο ἄλλοτε νεαρὰ ποιμενὶς καὶ μετεμορφώθη εἰς δένδρον διὰ τινὰ ἀσεβῆ πρᾶξιν τῆς. Ἀλλ' εἰς τὴν διασκευὴν εἰς καθαρεύουσαν τῆς παραδόσεως τσσαῦτα ἀναμιγνύονται στοιχεῖα μὴ

1) Τὸ Νησί ἀπέχει πολλὰ χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Μεσσήνην, καὶ ἀναγκαῖον ἦτο νὰ προσδιορίσῃ ὁ συλλογὸς ἀκριβέστερον τὸν τόπον.

2) Περὶ τῆς τιμωρίας τῶν ἐκριζούτων ἢ τεμνόντων στοιχειωμένα δένδρα βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις σ. 916—8.

3) Περὶ βοσκήσεως τοῦ θησαυροῦ ὑπὸ τοῦ φύλακος Ἀράπη βλ. Παραδόσ. σ. 1046 κέ.

δημώδη, ὥστε ἀδυνατεῖς νὰ διακρίνης τίνα τούτων προσετέθησαν ὑπὸ τῶν συλλογέως καὶ τίνα προῆλθον ἐκ τῆς ἐπηρείας λογίων ἢ ἐκ μαθητικῶν ἀναμνήσεων. Διότι ἀναφέρονται καὶ εἰλωτες, καὶ γερουσιασταὶ τῆς Σπάρτης (ἂν καὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν σπαρτιατικὴν γερουσίαν οὐδέποτε ἐλέγοντο γερουσιασταὶ), καὶ νόμοι σπαρτιατικοὶ καὶ ἱερὸν τοῦ Ἰθώματα Διὸς καὶ χρηματῶν. Ἀποκαθαιρομένη δὲ ἡ παράδοσις κατὰ τὸ δυνατόν τοῦ περιττοῦ φόρτου ἔχει ὡς ἐξῆς:

Εἰς τὴν Σπάρτην νεαρὸς βασιλεὺς ἠγάπα νεαρὰν ποιμενίδα Εἰλωτίδα, τὴν ὁποίαν σφόδρα ἐλυπεῖτο ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ νυμφευθῆ, διότι αἱ σπαρτιατικοὶ νόμοι ἐτιμῶρουν διὰ θανάτου τὴν μετὰ τῶν δούλων ἐπιγαμίαν». Τὴν ἠγάπα δὲ καὶ ἐκείνη καὶ συνηγνῶντο καθ' ἐκάστην οἱ δύο ἐρασταὶ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐρώτα ἐπὶ πολὺν χρόνον, μέχρις ὅτου ἐνηλικιωθέντος τοῦ βασιλέως οἱ Σπαρτιατῆται ἠξίωσαν νὰ νυμφευθῆ. Ἐκεῖνος, μὴ τολμῶν νὰ τοῖς ἀποκαλύψῃ τὸν ἔρωτά του, ἐζήτησεν ἀναβολήν, ὅπως δῆθεν σκεφθῆ, καὶ ἔτρεξεν εἰς τὴν ἀναμένουσαν αὐτὸν κατὰ τὸ σῆμα ἐρωμένην νὰ τῇ ἀνακοινώσῃ θρηγῶν τὴν ἀξίωσιν τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐκείνη δὲ ἀτάραχος ἀκούσασα τὸ ἄγγελμα, τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι προτοῦ παρέλθῃ ἡ ταχθεῖσα προθεσμία, οἱ σπαρτιατικοὶ νόμοι θὰ ἐπιτρέπωσι τὸν γάμον των. Ὀδοιποροῦσα δὲ τὴν νύκτα, μετέβη εἰς τὴν Ἰθώμην, ὅπου ὑπῆρχε μαρμαρίνη στήλη «συμβολίζουσα τὴν ἐλευθερίαν τῆς χώρας» διότι, ἂν ἡ στήλη ἐκομίζετο εἰς τὴν Σπάρτην, ἡ Μεσσηνία θὰ κατεστρέφετο. Τοῦτο γινώσκοντες καὶ οἱ Σπαρτιατῆται εἶχον ὀρίσῃ, ὅστις κατῶρθωνε νὰ φέρῃ τὴν στήλην ἐκείνην εἰς Σπάρτην, ἂν ἦτο Εἰλωτῆς, θὰ ἐλάμβανε τὴν ἐλευθερίαν του. Ἡ ἐρωμένη τοῦ βασιλέως ἐφθασεν εἰς Ἰθώμην, διαλαθοῦσα δὲ τοὺς φύλακας ἀπέσπασε τὴν στήλην καὶ φέρουσα αὐτὴν ἐπὶ τῶν ὤμων τῆς κατῆλθε τοῦ ὄρους καὶ ἐπανήρχετο σπεύδουσα εἰς Σπάρτην. Οἱ δὲ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἀντιληφθέντες τὴν πρῶταν τὴν ἐξαφάνισιν τῆς στήλης, ἔντρομοι ἰκέτευσον τὸν Θεὸν νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἀσεβῆ κλέπτην. Ὁ Θεὸς εἰσήκουσε τὰς δεήσεις των καὶ ἡ ποιμενὶς προτοῦ νὰ ἐξέλθῃ τῶν ὀρίων τῆς Μεσσηνίας μετεμορφώθη εἰς ἐλαίαν. Καὶ σήμερον εἰς τὸ ἐν Μυρομάτῃ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Μεσσηνίᾳ μουσεῖον οἱ χωρικοὶ δεικνύοντες τεμάχιον ἐνεπιγράφου στήλης, προσηρμοσμένον εἰς μαρμαρίνην πλάκα, λέγουσι: «Βλέπουτε αὐτὴ τὴν κολόννα; Εἶναι κείνη πῶκλεψε ἡ Σπαρτιατίσση πῶ ἀπὸ τὴν κατὰρα τοῦ Θεοῦ εἶναι κάτω κεῖ στὸ Ναζίρι γενομένη ἐλιά. Νὰ καὶ τ' ἀγνὰρι τῆς στήν πλάκα πῶ πάτησε κ' ἔμεινε».

Τὰ πλεῖστα τῶν στοιχείων τῆς παραδόσεως ταύτης εἶναι κοινὰ καὶ εἰς ἄλλας δημώδεις παραδόσεις. Πρῶτον ἡ τεραστία ρώμη τῶν ἀρχαίων Ἑλληνίδων. Εἶναι γνωστὴ καὶ παροιμία παράδοσις, μεσσηνιακὴ ἐπίσης, κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν μονόλιθον μεσόδημην τῆς πύλης τῆς Ἀρκαδίας, ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐκόμισεν ἀπὸ μακρὰν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς μία Ἑλλήνισσα (1) ἔπειτα ἡ ἀποτύπωσις ἰχνῶν ἐπὶ λίθων (2), ἡ σύνδεσις θαυμασίων διηγήσεων πρὸς ἀρχαίας στήλας καὶ ἄλλα μνημεῖα (3). Τὰ δὲ περὶ τῆς ἐξαρτήσεως τῆς σωτηρίας τῆς Μεσσηνίας ἐκ τῆς διατηρήσεως μιᾶς στήλης εἰς τὴν θέσιν, εἰς ἣν ἦτο ἐστημένη, ἀνάγονται εἰς τὰς βυζαντινὰς δοξασίας περὶ τῶν τελεσμάτων (4).

1) Παραδόσ. σ. 56 ἀρ. 101. Περὶ τῆς ρώμης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων βλ. αὐτ. σ. 729 κέ.

2) Αὐτ. σ. 733 κέ.

3) Αὐτ. πολλαχοῦ, ἰδίως σ. 754. 755. 765.

4) Αὐτ. σ. 1056 κέ.

Εἰς τὴν παράδοσιν προστίθεται καὶ ἄλλο ἐπεισόδιον ποιητικόν, τῶν ἐρώτων τῆς Ἰσαβέλλας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πρίγκιπα τοῦ Μορέως Γουλιάμου, καὶ νεκροῦ ποιμένος. Τοῦτον κατὰ τινὰ ἐκδρομὴν τῆς ἡ πριγκιποποῦλα εἶδε καθήμενον ὑπὸ τὴν ἐλαίαν καὶ παίζοντα τὴν φλογέραν του (τὴν σύριγγα κατὰ τὸν συλλογέα) καὶ ἠγάπησεν ἐμμανῶς· ὅπως δὲ συναντᾶται μετ' αὐτοῦ συχνότερον ἐπεισε τὸν πατέρα τῆς καὶ τῆς ἐκτίσε πύργον ἐκεῖ που πλησίον· ὁ πύργος, οὗ τὰ ἐρείπια σώζονται, λέγεται Μελισσόπυργος λαβὼν τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἀρθόνως περὶ αὐτὸν φουμένου μελισσοχόρου. Μετὰ τινὰ καιρὸν ὁ πατὴρ ἀνεκάλυψε τὴν κατασιχύνην τῆς θυγατρὸς του καὶ ὀργισθεὶς ἐκρέμασε τοὺς ἐραστὰς εἰς τὴν ἐλαίαν· εὐσπλαγγισθεὶς δὲ τὴν θυγατέρα του διέταξε νὰ τὴν καταβιβάσωσιν ἡμιθανῆ τοῦ δένδρου· ἀλλ' αὕτη ὡς εἶδε νεκρὸν τὸν ἐρώμενον παρεφρόνησε. Τί τούτων ἀνήκει εἰς τὸν λαὸν καὶ τί εἶναι πλάσμα τοῦ συλλογέως, δὲν ἤξεύρομεν. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι οὔτε τὴν Ἰσαβέλλαν, τὴν Ζυμπέαν τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μορέως, οὔτε τὸν πρίγκιπα Γουλιάμον ἐνθυμεῖται ὁ λαός.

Ἡ «Κατακλυσμὸς καὶ ἡ ὄντογονία» τοῦ Γ. Α. Β. ὁ ἐπακολουθῶν εἰς τὰς Μεσσηνιακὰς παραδόσεις εἶναι ἐπιστημονικὴ δῆθεν συζήτησις περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε! Πῶς εἰσεχώρησεν εἰς τὰς παραδόσεις, καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἐρχομένας «εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν» καὶ ἀξιούσας νὰ λάβωσι τὸ γέρας τοῦ ἀγῶνος ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν. Ἴσως διότι κατὰ τὸν γράψαντα ὁ κατακλυσμὸς εἶναι γεγονὸς, τὸ ὁποῖον «παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἡ παράδοσις, ἣτις ἐγαλούχησε τὴν ἀγνωστοῦσαν ἀνθρωπότητα καὶ ἐσώρευσεν εἰς τὴν γωνίαν τῆς πλάνης τοῦ ἐγκεφάλου τοσαῦτα γραοπρεπῆ δόγματα!»

✓ Θεσσαλικαὶ παραδόσεις*.

Δ. Α. Χατζηγιάννη. Θεσσαλικαὶ παραδόσεις. (Ἀθήναι, μηνιαῖον παράρτημ. ἔτ. Β' σ. 1650—2.

Ἡ αὐτὸς συλλογεὺς, περὶ οὗ ἄνωτέρω (σ. 656 κέ. [σ. 44]) ἔγινε λόγος, δημοσιεύει μετὰ τὴν αὐτὴν ἀπεραντολογίαν τρεῖς παραφράσεις δημοδῶν παραδόσεων καὶ παραμυθίων. Περὶ τοῦ πρώτου, τοῦ μύθου τῆς μεταμορφώσεως τῆς βάτου, τῆς νυκτερίδος καὶ τοῦ λάρου, διελαβομεν ἄνωτέρω σ. 405—6 [σ. 44]. Ὁ μῦθος εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Αἰσώπειος 306 Halm, καὶ φαίνεται μᾶλλον, ὡς καὶ ἄλλαχού παρετηρήσαμεν, ἀπλῆ παράφρασις αὐτοῦ διὰ τῶν λογίων μεταδοθεῖσα εἰς τὸν λαόν.

Τὸ δεύτερον εἶναι παραμύθιον, περὶ πτωχοῦ χωρικοῦ ἐν παντὶ ἀτυχοῦντος, ὅστις ἀπεράσισε νὰ μεταβῆ πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς τύχης του ἐλπίζων νὰ κατορθώσῃ μεταβολὴν αὐτῆς. Ἐπὶ κορυφῆς ὄρους εἶδεν ὅτι ἡ τύχη του ἦτο κρήνη, ἐξ ἧς ὀλίγον ἀπέσταζεν ὕδωρ, ἐνῶ ἐξ ἄλλων κρηνῶν, συμβολιζουσῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὰς τύχας, ἔρρεεν ἀφθονώτατον. Μαθὼν πλέον ὅποια ἦτο ἡ τύχη του, ἠθέλησε νὰ μεταβῆ εἰς τοῦ βασιλέως καὶ νὰ τὸν βεβαιώσῃ ὅτι ἡ τύχη αὐτοῦ εἶναι ἀνεξάντλητος. Ὁ δὲ βασιλεὺς συμπαθήσας διέταξε νὰ τῷ δοθῶσι δύο πινάκια ζωμοῦ (:), εἰς ὧν τὸ ἕτερον ἐνεβλήθησαν φλωρία. Ἄλλ' ἀκριβῶς τοῦτο ἔδωκεν ὁ ἀτυχὴς εἰς φίλον, ὃν συνήντησε. Πληροφορηθεὶς δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ τεθῶσι δύο σακκίδια πλήρη χρυσῶν νομισμάτων εἰς κατα-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ Α' 668—670.

φανῆ θέσιν γεφύρας, δι' ἧς παρήγγειλεν εἰς τὸν γεωργὸν νὰ διέλθῃ κομίζων ἐπιστολὴν εἰς ἄνθρωπον, εὐρισκόμενον εἰς τὴν ἑτέραν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ. Ἄλλ' ὁ χωρικός φθάσας πρὸ τῆς γεφύρας ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς θέλων νὰ λάβῃ πείραν τοῦ πῶς διέρχονται οἱ τυφλοὶ τὰς γεφύρας. Τρίτη δὲ ἀπόπειρα τοῦ βασιλέως, ὅπως βοηθήσῃ τὸν ἀτυχῆ, ἔφερε τὸν θάνατον αὐτοῦ. Διότι τὸν ἐκάλεσε νὰ μετάσχῃ ἀγῶνος δίσκου, εἰς ὃν εἶχε δεξιότητα, ἀλλ' ὁ δίσκος βληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀτυχοῦς προσέκρουσεν εἰς τοῖχον καὶ ἐπιστραφεὶς τὸν ἐτραυμάτισε θανασίμως.

Τὸ παραμύθιον τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν παραμυθίων, περὶ τῶν ἀτυχῶν, οἵτινες πορεύονται ὅπως εὐρωσι τὴν μοῖραν των καὶ ἐπιτύχῳσι μεταστροφὴν αὐτῆς ἢ μάθῳσι τὸν λόγον τῆς διηνεκοῦς δυστυχίας των. Παραπλῆσια εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ποιήματος «Λόγου παρηγορητικοῦ περὶ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας»⁽¹⁾. Συνήθως τὰ τοιαῦτα συνδέονται μετὰ τῶν ἐπεισοδίων τῶν ἀνεξηγήτων θαυμάτων, ὧν τὴν ἐξήγησιν μανθάνουσιν οἱ ἀτυχεῖς ἐν τῇ κατοικίᾳ τῆς Μοίρας⁽²⁾. Ἐνίοτε καταλήγουσιν εἰς εὐτυχίαν, τῶν ἀτυχῶν ἐπιτυγχανόντων τὴν διόρθωσιν τῆς μοίρας των⁽³⁾, συνήθως δ' ὅμως ἀποδεικνύεται τὸ ἀμετάκλητον τῆς ἐφάπαξ καθορισθείσης τύχης τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ προκείμενον παραμύθιον εἶναι ἀτελὲς καὶ κακῶς ἐκτεθειμένον, ἐλλείπει δ' ὁ προσήκων λόγος τῶν ἐπεισοδίων αὐτοῦ. Παραλλαγή αὐτοῦ καλλίστη ἐκ Λέσβου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Kretschmer⁽⁴⁾.

Τρίτον δ' ἀναφέρει δύο παραδόσεις, συνδεομένας πρὸς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Εὐδρίου, τὴν ὁποίαν ἀνορθογράφως γράφει Εὐίδριον. Πῶς ἔκειτό δ' ὅμως ἡ ἀρχαία πόλις δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Ἄλλ' ὁ συλλογεὺς προτιμᾷ νὰ εἶναι ἀσαφὴς καὶ ἀοριστολόγος ἢ νὰ ρυπάνῃ τὰς καθαρευούσας σελίδας του μὲ χυδαίας σημερινὰς τοπωνυμίας. Ὑποθέτομεν ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ λόγου Κτοῦρι ἐρειπίων, μετὰξὺ τῶν χωρίων Σιμικλῆ καὶ Δεμερλῆ, διότι ταῦτα κεῖνται ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ σημερινοῦ δήμου Εὐδρίου. Πλησίον τῶν ἐρειπίων εἶναι μικρά, ἀλλὰ βαθυτάτη λίμνη, ἧς τὰ ὕδατα ἰσχυρῶς περιδινούνται. Οὔτε ἄνθρωπος οὔτε λέμβος δύνανται νὰ ἐπιπλεύσωσιν εἰς τὰ ὕδατα αὐτῆς, διηγοῦνται δὲ ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ τουρκοκρατίας τουρκαλβανὸς κυνηγός, τολμήσας νὰ εἰσέλθῃ ὅπως συλλάβῃ πτηνὸν πεσόν ἐν αὐτῇ ἐπνίγη, ἂν καὶ ἦτο δεινὸς κολυμβητής.— Ἴσως περὶ τῆς λίμνης ταύτης φέρεται τις παράδοσις, ὁμοία πρὸς τὰς ἀλλαγῶν τῆς Ἑλλάδος γνωστὰς περὶ ἀπάτων λιμνῶν καὶ βουλιαγμένων τόπων⁽⁵⁾.

Ἐπίσης διηγοῦνται ὅτι τὰ ἐν τῷ λόφῳ ἐκείνῳ ἀρχαῖα τείχη ἐκτίσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ τὰ κυκλώπεια τείχη τῆς δίωρον ἀπεχούσης Φαρσάλου. Οἱ δὲ κτίσαντες αὐτὰ ἐργάται ἦσαν τόσον ρωμαεῖοι, ὥστε «διὰ φωνῶν μὲν μεθ' ὅλην τὴν ἀπόστασιν συνεννοοῦντο πρὸς ἀλλήλους, ἀντήλλασον δὲ καὶ τὰ ἐργαλεῖα ἀμοιβαίως διὰ γυμνῆς χειρὸς ρίπτοντες αὐτὰ ἀπὸ τοῦ μὲν (!) εἰς τὸ ἕτερον ὄρος».—Περὶ ὁμοίων παραδόσεων βλ. Παραδόσ. ἀρ. 93 καὶ σει. 731.

1) Σπ. Π. Λάμπρου, *Romans Grecs* σ. 289 κέ. Ν. Ἑλληνομν. τ. Γ' σ. 407 κέ.

2) E. Kuhn, *Zur byzant. Erzählungslitteratur ἐν Byz. Zeitschrift* τ. IV 246 κέ.

3) Πολίτου, *Νεοελλην. μυθολ.* σ. 224.

4) Kretschmer, *Der heutige lesbische Dialekt*, Wien 1905 σ. 536—8.

5) Βλ. Παραδόσ. σ. 60. 702.

✓ Παραδόσεις περί τοῦ τάφου τοῦ Κωνσταντίνου*.

N. Βασιλειάδου, ὁ τάφος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. (Κρητικὴ στοά, Ἑράκλειον 1909 τ. Β' σ. 318—321).

Περὶ τῶν παραδόσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν τάφον τοῦ τελευταίου Ἑλληνοσ αὐτοκράτορος (περὶ ὧν βλ. *Πολίτου*, Παραδόσ. ἀρ. 34 σ. 675 κέ.). Τέσσαρες εἶναι οἱ τόποι, ὅπου διάφοροι παραδόσεις θέτουσι τὸν τάφον τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου 1). Εἰς τὸν δεξιὸν διάδρομον τοῦ Γεσίλ τζαμί εἰς τὸ Τζουβαλί, ὅπου ἦτο ἐκκλησία τῆς ἁγίας Θεοδοσίας εἰς ταύτην μετεκομίσθησαν τὰ ἱερὰ λείψανα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Χριστοδοῦλου. 2) Εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Βεφᾶ, ὅπου ἄλλοτε ἔκαie κανδήλα καὶ μιὰ ἰτέα ἐσκήαζε αὐτὸν ὕπνον τοῦ ἀποθαμένου» (Παραδόσ. αὐτ.). Νῦν, ὡς λέγει, ἤλθον μετανάσαι καὶ ἐγάλασαν τὸν τάφον. 3) Παρὰ τὸ ἁγίασμα τοῦ Βαλουκλί. 4). Δεξιὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς ἁγίας Σοφίας ὁ ἱμάμης δεικνύει ἐν μάρμαρον βεβαίῳ ὅτι ἐκεῖ εἶναι θαμμένος ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ. Ὁ λαὸς (οἱ Ἑλληνοσ βεβαίῳσ) μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς πηγαίνει παραπλεύρως τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀκούει ἤχον ψαλμοψῳδίας, ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς ἐξερχομένων, καὶ βλέπει «ὡσάν ἓνα νεκρὸν θαμμένον κατάβαθα καὶ ἓνα παπᾶ νὰ λειτουργῆ, κατάλευκα ντυμένον. Ἐχει τὴν ὄψιν ὁ νεκρὸς ζωντανή, σάν νὰ κοιμᾶται. Σὲ κάθε κνήμη του χρυσοκοπάει δικέφαλος ἀετὸς μισσοσβησιμένος καὶ ἀπὸ πλάγι εἶναι ἓνα σπαθί 'ς τὸ χρῶμα τῆς φωτιᾶς μὲ σπασμένο τὸ θηκάρι».

Μέχρι τοῦδε δὲν ἦτο γνωστὴ ἄλλη παράδοσις περὶ τοῦ τάφου τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου πλὴν τῆς θετούσης αὐτὸν παρὰ τὸ Βεφᾶ Μειδάνι. Ὁ δὲ λυρικός καὶ ρητορικός τόνος τῆς διατριβῆς ταύτης γεννᾷ τὴν ὑπόνοιαν μὴ αἰ ἐν αὐτῇ μνημονευόμεναι παραδόσεις εἶναι πλάσματα φιλοπάτριδος φαντασίας.

✓ Τὸ φίδι**.

(Συλλογὴ Ἑπ. Γ. Παππαμιχαήλ).

1) Βούρβουρα.

«Πές μου καὶ τί σοῦ χάρισαν αὐτοῦ στὸν Κάτου κόσμος;
—Τὰ μαῦρα φίδια μοῦ δωκαν νὰ τὰ στεροβοσκήσω.
Στὰ γόνατά μου τὰ βαστῶ, στὰ στήθη μου τὰ βόσκω
καὶ πίσω στοῖς πλατίτσες μου ἔχουνε τὴ φωλιά τους».

2) (Παλαιοχώριον)—Τὸ φίδι εἶναι ὀχτρός. Εἶπε ὁ Θεός: «Ὅμοιος γλέπει φίδι καὶ δὲν τὸ χτυπάει, τὴν κατάρρα μου νὰ γῆ».

3) Τὸ φίδι τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ὁ νοικοκύρης.

«Ἐγὼ (ἔλεγε χωρική ἐκ Πλατανακίου τοῦ δήμου Γλυππίας) δὲν τὸ ἔξερα ἢ κακομοῖρα. Γλέπω νὰ φορᾶ μπόπ! νὰ πέση σὰ φουσκωμένο ἄσκι

*) Λαογρ. 1910 τ. Β' σ. 172—3.

**) Λαογραφία 1912 τ. Γ' σ. 477—485.

ὄχ τὴν ὄστρέχα ἓνα θεριακωμένο φίδι. Ἔτρεξα καὶ τὸ σκότωσα. Ἡ γειτόνισσα μου εἶπε—βάλτου τώρα σάβανο καὶ θάψε το.—Τὸ θαψα, ἀλλὰ τοῦ κάκου! τὴν ἴδια χρονιά ἔχασα τὸ νοικοκύρη μου».

4) Τ' ἀντρόενο ἂν ἰδῆ φίδια καβαλλικεμένα δὲν κάνει νὰ τὰ ξεχωρίσῃ, γιατί ξεχωρίζει κι' αὐτό· ἔτσι τὰ χώρισε κ' ἡ μακαρίτισσα ἡ ἀδερφή μου καὶ τὴ χώρισε ὁ Χάρος τὴν ἴδια χρονιά.

5) Ὅποιος σκοτώσῃ φίδι τὴν ἀνοιξή, θὰ χάσῃ τὴν υἰγιάνειά του.

6) Τὴν πρώτη ἡμέρα πού ἀλλάζουσι τὰ πρόβατα μαντρί δὲν κάνει ὁ τσοπάνης νὰ σκοτώσῃ φίδι γιατί ξελεθρίζουσι (ἐξολοθρεύονται) τὰ πρόβατα.

7) Στοῦ* τ' ἀμπέλι χρόνια τώρα πολλά εἶναι νὰ μεγάλο φίδι. Αὐτὸ τοῦ δίνει τὰ λεφτά πού ἔχει. Πολλοὶ παραφύλαζαν νὰ τὸ σκοτώσουν, ἀλλὰ δὲν μποροῦν.

8) Στὸν τάφο τοῦ * ἀπὸ τὰ πολλά κλάματτα ποιάς ξέρει;—παρουσιάστηκε τὴν ὥρα πῶκλαιε στὸ κεφάλι ἡ μάννα του ἓνα φίδι μεγάλο. Τρόμαξε κ' ἔβαλε τίς φωνές. Ἔτρεξε ὁ Γέρο-Μήλιος καὶ τὸ σκότωσε. Τὴν ἴδια χρονιά πέθανε καὶ αὐτός.

9) Τὴν τρίτη μέρα πηγαινέει νὰ φίδι στοὺς πεθαμένους καὶ τοὺς τρώει τὰ μάτια.

10) Ἦτανε νὰ βολὰ βασιλοπούλα καὶ βασιλόπουλο, ἀγαπημένο ἀντρόγυνο. Συφωνήσανε, ἂν πεθάνῃ ὁ ἓνας, ὁ ἄλλος νὰ τὸν φυλάξῃ μέρα νύχτα σαράντα ἡμέρες. Πέθανε τὸ βασιλόπουλο. Τὸ λοιπὸν ἡ βασιλοπούλα πιστὴ στὸν ὄρκον τὸν ἐφύλαξε καὶ σκότωσε τὸ φίδι πού βούτηξε νὰ φάῃ τὰ μάτια τοῦ πεθαμένου. Τότε μονοκοπανιὰ συνάχτηκαν οὐλα τ' ἄλλα φίδια καὶ ἀρχίνησαν νὰ τὸ κλαῖνε λυπητερά λυπητερά. Ἐνα τότε εἶπε· «Τί κάθεστε καὶ κλαῖτε; Πηγαινέτε νὰ φέρετε τὸ δεῖνα χορτάρι, νὰ τὸ βάλετ' ἀπάνου ν' ἀναστηθῆ». Ἔτσι καὶ γίνηκε. Τ' ἄκουσε κ' ἡ βασιλοπούλα, ἔβαλε ἀπὸ τὸ ἴδιο χορτάρι στὸν ἀγαπημένο της καὶ τὸν ἀνάστησε.

Παρατηρήσεις περὶ τῆς ἀνωτέρω συλλογῆς.

1) Μοιρολόγιον κοινότατον, τοῦ ὁποίου φέρονται πλεῖστα παραλλαγαί. βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις σ. 1083 σημ. 1.

2) Πηγὴ τῆς δοξασίας ταύτης εἶναι οἱ κατὰ τὴν Γραφήν (Γένεσ. γ' 15) λόγοι τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ὄφιν.

3) Καὶ ἡ παράδοσις αὕτη, καθὼς καὶ ἡ ἐν τῷ 7, ἀνάγεται εἰς τὰς παραδόσεις περὶ οἰκουροῦ ὄφειος, τοῦ ὁποίου ὁ φόνος πιστεύεται ὅτι ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν τῆς εὐημερίας τοῦ οἴκου. Βλ. Παραδόσ. σ. 1073. Πιθανῶς εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγεται καὶ ἡ ἐν 6 ἀναγραφομένη δεισιδαίμων δοξασία.

Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ μανθάνομεν ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ὅτι θεωρεῖται ἀναγκαῖον νὰ κηδεύσῃ τὸν ὄφιν ὁ φονεύσας. Ὅτι ἐν τούτῳ ὑπολαμβάνει ἀρχαία δοξασία συνάγομεν ἐκ τοῦ κωικοῦ μύθου, καθ' ὃν ὁ Κρίσαμις, ἀνὴρ πλοῦσιος εἰς ποιμίαια, φονεύσας ἔγγελον, ἥτις ἐπιφανομένη κατ' ἔτος κρηπαζέε τὸ κάλλιστον τῶν προβάτων, ἀπώλεσθη παγγενεῖ, διότι δὲν ἐφρόντισε νὰ καταθάψῃ αὐτήν, καὶ τοι ἐπιφανεῖσα κατ' ὄναρ τὸν διέταξε νὰ τὸ πράξῃ (1).

1) Ἡσίο. Σουίδ. λ. Κρίσαμις. Φωτ. Λεξ. 179, 179, 10 Ζηρόβ. 364.—Ἐν τῷ μύθῳ ὑπεμφαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἔγγελον, ταυτιζομένην πρὸς τὸν ἀγαθὸν δαίμονα, τὸν οἰ-

4) Ἡ δοξασία αὕτη ἐνθυμίζει τὸν ἀρχαῖον περὶ Τιβερίου μῦθον, ὁ ὁποῖος κτυπήσας διὰ τῆς βακτηρίας δύο συμπεπλεγμένους ὄφεις μετέβαλε τὸ γένος εἰς γυναῖκα καὶ ἀνέλαβεν ὕστερον τὴν ἀνδρικήν μορφήν κατὰ τὸν αὐτὸν πάλιν τρόπον⁽¹⁾. Συναρπαστέρα δ' ὅμως πρὸς ταύτην εἶναι ἡ περὶ Τιβερίου Γράκχου παράδοσις, ἣτις ἀναφέρεται πιθανῶς εἰς τιαυτήν τινὰ δοξασίαν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Γιβ. Γράκχ. 1) ἀλέγεται ποτε συλλαβεῖν αὐτὸν ἐπὶ τῆς κλίνης ζεύγος δρακόντων, τοὺς δὲ μάντις σκεψαμένους τὸ τέρας ἄμφω μὲν οὐκ εἶναι ἀνελεῖν οὐδὲ ἀφρεῖναι, περὶ δὲ θάτερόν τι δικιεῖν, ὡς ὁ μὲν ἄρρην τῷ Τιβερίῳ φέροι θάνατον ἀναιρεθείς, ἡ δὲ θήλειαν τῇ Κορνηλίᾳ. Τὸν οὖν Τιβερίον καὶ φιλοῦντα τὴν γυναῖκα καὶ μᾶλλον αὐτῷ προσήκειν, ὄντι πρεσβυτέρῳ, τελευταῖαν ἠγούμενον, ἐτι νέας εὐσης ἐκείνης, τὸν μὲν ἄρρηνα κτεῖναι τῶν δρακόντων, ἀφρεῖναι δὲ τὴν θήλειαν· εἶτα ὕστερον οὐ πολλῷ χρόνῳ τελευτήσκει».

Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ἡ τύχη τῶν συζύγων ἦτο συνδεδεμένη πρὸς τὴν τοῦ ζεύγους τῶν ὄφρων, τοῦ μὲν οἰκοδεσπότη πρὸς τὴν τοῦ ἄρρητος, τῆς δὲ οἰκοδεσποίνης πρὸς τὴν τῆς θήλειας. Καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας ὁμοίως πιστεύεται ὅτι ἐκάστη οἰκία ἔχει ζεύγος ὄφρων, ἄρρηνα καὶ θήλειαν, οἵτινες δὲν ἐπιραίνονται εἰ μὴ ἂν ἀποθάνῃ ὁ οἰκοδεσπότης ἢ ἡ οἰκοδέσποινα, τότε δὲ καὶ ὁ ἕτερος τῶν ὄφρων θνήσκει.⁽²⁾

5) Τὴν δοξασίαν ταύτην μανθάνομεν τὸ πρῶτον ἐκ τῆς προκειμένης ἀνακρινώσεως, δυσχερῆς δὲ φαίνεται ἡ διάγνωσις τῆς ἐννοίας καὶ τῆς προελεύσεως αὐτῆς. Σχέσις τοῦ ὄφρος πρὸς τὴν υἱεῖαν ὑπόκειται καὶ εἰς τὰς ἀρχαίας ἐλληνικὰς ὀρησκευτικὰς παραστάσεις, τὰς συνδεούσας τὸν ὄφιν πρὸς θεότητα τῆς υἱεῖας, ὡς τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὴν Ὑγίειαν. Ἄλλ' ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ φόνου τῶν ὄφρων δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ὁ δὲ περιορισμὸς αὐτῆς μόνον κατὰ τὴν ἀνοιξὴν δεικνύει ὅτι οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὰς ἀρχαίας ὀρησκευτικὰς παραστάσεις. Μᾶλλον δὲ πρὸς ταύτας φαίνονται συγγενεῖς αἱ γερμανικαὶ δοξασίαι, ὅτι οἱ ὄφεις καταστρέφουσι πᾶν δηλητήριον καὶ οἱ δὲν πρέπει νὰ φονεύωνται, διότι ὁ φόνος αὐτῶν θά συνεπήγετο αὐξήσιν τῶν δηλητηρίων καὶ καταστροφὴν τῶν βοσκημάτων⁽³⁾.

Ἐπίσης οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν κινουριακὴν δοξασίαν ἡ πανελλήνιος περὶ προφυλάξεως ἀπὸ πάσης βλάβης τῶν ὄφρων, οἵτινες νομίζονται οἰκουροί, ἀπόρροια οὐτα τῆς εὐλαβείας πρὸς τὸν ἀγαθὸν δαίμονα τοῦ οἴκου (βλ. ἄνωτ. 3). Ἐξ ἄλλης δ' ὁμοίως ιδέας, ἥτοι τοῦ φόβου ἐκδικήσεως τοῦ γένους τῶν

κουρὸν ὄφιν, ὠφείλειν ὁ Κρίσκιμος τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐν ἀρ. 7 παράδοσιν πηγὴ τοῦ πλοῦτου τοῦ Κινουρέως χωρικοῦ εἶναι ὁ ἐν τῇ ἀμπέλῳ αὐτοῦ δικαιώμενος μέγας ὄφρις. Ἡ συνταύτισις τοῦ ὄφρος καὶ τῆς ἐγγέλυος ὑποτίθεται ἴσως καὶ ἐν τῷ ἀρχαίῳ μῦθῳ περὶ τοῦ Κάδμου καὶ τῶν Ἐγγελέων. Ὁ εἰς δράκοντα μεταμορφωθείς Κάδμος ἄρχει ἐν Ἰλλυρία τῶν Ἐγγελέων. (πρὸς βλ. Gruppe Griech. Mytholog. σ. 358). Ἐξ ἀφορμῆς τούτων καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Λουκανοῦ (Phars. III 189) βεβαιώνει ὅτι *enchelys dicitur draco*.—Κηδεία φονευθέντος ζώου ἀναφέρεται ὡς παλαιὸν ἀττικὸν νόμιμον ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Ἀπολλων. Ροδ. Α' 124: «ὁ ἀποκτείνων λίκον ἀγείρει αὐτῷ τὰ πρὸς ταφήν».

1) Ἡσιόδ. παρὰ Σχολ. Λυκόφρ. 683. Τζέτζ. αὐτ. Ἀπολλοδόρ. Γ' σ' 7. Σχολ. Ἀμβρ. καὶ Ἀρλ. εἰς Ὀδ. Κ 494. Εὐστ. εἰς Ὀδ. σ. 1665, 41 κέ. Φλεγ. Τράλλ. π. θαυμ. 4 σ. 73 Κ. Ἄντ. Αἰβω. 17. Ovid. Metam. III 324 κέ. Hygin. fab. 75.

2) Grimm, deutsche Mythologie 4 έκδ. σ. 572.

3) Wuttke der deutsche Volksabergl. 3 έκδ. § 153 σ. 115. Ἡ δοξασία ὅτι οἱ ὄφεις καταστρέφουσι πᾶν δηλητήριον προέρχεται ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, ὅτι οἱ δράκοντες «τὰς θανατηφόρους ρίζας ἐσθίουσι καὶ τὰς πόδας μέντοι τὰς τιαυτάς» (Ἀλλ. Ζ' ἰστ. ζ' 4).

ὄφρων, προέρχεται καὶ ἡ ἀποφυγὴ τοῦ φόνου ὄφρων ὑπὸ τινῶν ἰθαγενῶν φύλων τῆς Ἀμερικῆς⁽¹⁾.

Κατὰ τινὰ ἐσθωνικὴν δοξασίαν⁽²⁾ τὴν ἀνοιξιν καὶ δὴ κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγίου Μάρκου κατ' Ἀπρίλιον συναθροίζονται πάντες οἱ ὄφεις περὶ τὸν βασιλέα των, τὴν δὲ ἡμέραν ἐκείνην οἱ γεωργοὶ δὲν ὀργώνουν ἐκ φόβου μὴ πάθουν τι αἰφνιδίως τὰ ζῶά των (καταπατοῦντα ἄρα γε ὄφιν τινὰ τῶν μεταβαινόντων εἰς τὸν τόπον τῆς συγκεντρώσεως;). Μὴ γινώσκοντες πλείονας λεπτομερείας περὶ τῆς δοξασίας ταύτης ἀδυνατοῦμεν νὰ κρίνωμεν, ἂν ἐχῆ συνάφειάν τινα πρὸς τὴν κυνουριακὴν. Δὲν εἶναι δ' ὅμως ἀπίθανον, ὅτι ἀμφοτέραι ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐξοδὸν τῶν ὄφρων κατὰ τὸ ἔαρ ἀπὸ τῆς χειμερινῆς νάρκης καὶ εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ δέρματός των, ἧτις κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐγένετο ἐπίσης τὸ ἔαρ⁽³⁾.

6) Ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τὰς δοξασίας περὶ τοῦ οἰκουροῦ ὄφρος. Ὁ ποιμὴν δὲν φρονεῖει ὄφιν, διότι ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι ὁ οἰκουρὸς τῆς νέας μάνδρας.

7) Καὶ αὕτη ἀνάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν αὐτῶν δοξασιῶν. Βλ. τὰ σημειωθέντα ἀνωτέρω εἰς ἀρ. 3.

8) Ὁ ὄφις εἶναι ἐνσάρκωσις τοῦ ἀφηρωϊσθέντος νεκροῦ. Βλ. Παραδόσεις σ. 1083. 1085. 1086.

9) Βλ. αὐτ. σ. 1083. Ἐν τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ παρατηρεῖται συμφυρμὸς μετὰ τῆς ἐτέρας περὶ ἀφρομιάσεως τῆς τροφῆς, μεταδιδόμενων τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἐσθιομένου μέλους ζῶου ἢ τοῦ ζῶου ὅλου εἰς τὸν ἐσθιοντα⁽⁴⁾. Τὴν ὀξυτάτην ὄρασιν αὐτοῦ πιστεύουσι κατὰ ταῦτα ὅτι ἐνισχύει ὁ ὄφις διὰ τῆς βρώσεως τῶν ὀργάνων τῆς ὄρασεως τοῦ ἀνθρώπου. Πιστεύουσι δ' ὅτι τρώγει τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νεκροῦ τὴν τρίτην ἡμέραν, διότι συμπληρωθεῖσάν των τριῶν ἡμερῶν ἢ τέως περιπολοῦσα ψυχὴ, κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας, ἐγκαταλείπει τέλει τὸ σῶμα⁽⁵⁾.

1) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Frazer* *The golden Bough* ἐκδ. 2 τ. II σ. 395—6.—Κατὰ τὸν φιλόσοφον Κλέαρχον (παρ' *Αἰλ.* Ζ' ἰστ. IV' 34) μόνοι τῶν Πελοποννησίων οἱ Ἄργεῖοι δὲν ἀπέκτεινον ὄφιν.

2) *Kreuzwald der Ehsten abergläubische Gebraüchen*, Petersb. 1855 σ. 55 παρὰ *W. Schwartz* d. Ursprung d. Mythologie σ. 27.

3) Ἀριστοτέλ. Ζ. ἰστ. Η' ιθ' 3 «ἐνδύουσι (τὸ γῆρας ὄφεις) καὶ τοῦ ἔαρος, δταν ἐξίωσι καὶ τοῦ μετοπώρου πάλιν».—*Αἰλιαν.* Ζ. ἰστ. Θ' 16 «ὕππερχομένου τοῦ ἔρος δρᾶ τοῦτον (τὴν ἀπόδυσιν τοῦ γήρατος ὁ ὄφις).

4) Βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις σ. 1132 κέ.

5) Καὶ πολλαὶ ἄλλαι δοξασίαι καὶ ἐπικήδεια ἔθιμα συνδέονται πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην. Καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπιστεύετο ὅτι ἡ ψυχὴ παραμένει ἐπὶ γῆς ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. (Βλ. *Krumbacher* *Studien z. den Legenden des Hl. Theodosios* σ. 349). Ἐξήτουν δ' οἱ θεολογοῦντες νὰ στηριξῶσι τὴν δοξασίαν ταύτην εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Χριστοῦ τὴν τρίτην ἡμέραν εἰς τοὺς μαθητὰς (*Φίλιππ. Μονότ.* ἐν *Migne Patr. gr.* τ. 127 σ. 877).—Ἡ ψυχὴ τοῦ θανόντος διαμένει ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν τῷ δωματίῳ, ἐν ᾧ ἐγένετο ἡ πρόθεσις τοῦ νεκροῦ. (Κατιρλί τῆς Ριθυνίας. *II. Γ. Μακροῦ* τὸ Κατιρλί σ. 100).—Ἡ ψυχὴ μένει ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν τῇ οἰκίᾳ. (Νίσυρος. *I. Παλαδοπούλου* Γενικὴ περιγραφὴ Νισύρου σ. 70). Τὴν τρίτην ἡμέραν ὁ ἱερεὺς δίδει τὸ τρισάγιον, οἱ δὲ πενθοῦντες ἀσιτοῦσιν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας (αὐτ.).—Ἐν Κύθῳ ἐπὶ τρεῖς νύκτας μετὰ τὸν θάνατον διατηροῦσι τὸ ἀντίψυχο, ἀμυδρὸν φῶς παρὰ τὸ προσκεφάλαιον, ὅπου ἐξεψύχησεν ὁ νεκρός, διότι πιστεύουν ὅτι ἡ ψυχὴ ἐπικνέρεται καὶ ἀγαλεῖται περὶ τὰ συνήθη ἔργα αὐτῆς. (*Βάλληδα* *Κυθνιακά* 1882 σ. 114).—Ἐν Λέσβῳ, ἐκεῖ ὅπου ἐξεψύχησεν ὁ νεκρός, καίουν κανδηλί ἐπὶ τρία ἡμερο-νύκτια, διότι ἐπιστρέφει ἡ ψυχὴ ἀναζητοῦσα τὸ σῶμα. (*Georgeakis et Pineau* *Folklore de Lesbos* σ. 332).—Ἡ αὐτὴ συνήθεια καὶ ἐν Καρδίττῃ (κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ ἱερέως Ἄν.

10) Τοῦ παραμυθίου τούτου πλεῖστα φέρονται παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ παραλλαγαὶ ἐν ἐπεισοδίοις ἄλλων παραμυθίων, ὅχι δ' αὐτοτελεῖς ὡς ἐνταῦθα (1). Ὁ ἀρχικὸς τύπος τούτου εἶναι ὁ μῦθος περὶ τοῦ Μινωΐδου Γλαύκου· τοῦτον

Λαδιᾶ) καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ Πελοποννήσῳ (κατ' ἰδίας παρατηρήσεις). Ἐν Σύρῳ δὲν σαρώ-
νουςι τὴν οἰκίαν πρὶν παρέλθουν τρεῖς ἡμέραι (Παρθενῶν 1872 τ. Β' σ. 1200).—Ὁμοίως
ἐν Σύμῃ μέχρι πῆς τρίτης ἡμέρας (Ζωγράφ. ἀγών σ. 216).—Συναφῆς πρὸς τὰς δοξασίας
ταύτας εἶναι ἡ ἐλέσις μνημοσύνου ὑπὲρ τῆς ταφῆς τοῦ τεθνεῶτος τὴν τρίτην ἀπὸ τοῦ
θανάτου ἡμέραν (τὰ τρίτα, τὰ τρίμερα), ἐκ παλαιᾶς συνηθείας, διότι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις
τὰ τρίτα ἦσαν τὰ κατὰ τὴν τρίτην ἀπὸ τῆς ἐκφορᾶς ἢ τοῦ θανάτου ἡμέρας ἐκφερόμενον ὑπὲρ
τῶν νεκρῶν ἄριστον (βλ. Rohde Psyche 3 ἐκδ. I σ. 232).

Αἱ συνήθειαι αὗται ἐπιχωριάζουσι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Παρὰ Βουλγάρους ἐπὶ τρεῖς
ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκφορὰν μεταβαίνουσιν εἰς τὸν τάφον καθημερινῶς τὸ πρωὶ 3—5 γυναῖκες,
ἀνάπτουσι κωνδύλιον καὶ θέτουσι παρὰ τὸν τάφον οἶνον καὶ ὕδωρ (Ad. Strauss, die
Bulgaren σ. 451), εἰς δὲ τὸ δωμάτιον, ὅπου ἐξεψύχθησεν ὁ νεκρὸς, ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας παρα-
θέτουσιν βούτυρον καὶ οἶνον διὰ τὴν τριγυρίζουσαν εἰς τὴν οἰκίαν ψυχὴν (αὐτ. 446)
Ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίῃ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ οἰκία τοῦ θανόντος θεωρεῖται ἀκά-
θαρτος· τὸ ὕδωρ χύνεται, πῦρ δὲν ἀνάπτεται, οἱ δ' ἐξεργόμενοι τῆς οἰκίας νίπτον-
ται. (Zeitschrift f. das österr. Verein f. Volksk. τ. VI σ. 62). Ἐν Γερμανίᾳ
πιστεύουσιν ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπάνοδος τῶν νεκρῶν τὰς πρώτας τρεῖς ἡμέρας καὶ
εἰς τοῦτο ἀποδίδεται τὸ ἔθιμον τῆς ταφῆς κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν. (Zeitsch. d. Ve-
reins f. Volksk. 1901 σ. 19).—Ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Περσῶν διδάσκει ὅτι
ἡ ψυχὴ μένει τρεῖς νύκτας πλησίον τοῦ σώματος, καὶ σήμερον ἔτι οἱ πρεσβεύοντες αὐτὴν
προσφέρουσιν ἐπὶ τρεῖς νύκτας θυσίας, ἢ δ' οἰκογένεια τοῦ τεθνεῶτος ἀπέχει κρεῶν.
(βλ. Revue de l'hist. des religions 1899 τ. 39 σ. 238 κέ.).

1) Μιτυλήνης. Μία φίδα ἀνασταίνει διὰ βοτάνου τὰ σκοτωμένα παιδιὰ τῆς, διὰ τοῦ
ἀπολειφθέντος κομματίου τῆς βοτάνης ἀνασταίνει νεκρὸν ὁ ἰδὼν αὐτήν. (Kretschmer Lesb.
Dialekt σ. 476).—Ἀγίας Ἄννης Ἰβυβόας. Μία μάννα ἀνασταίνει τὸν φονευθέντα υἱὸν
τῆς ἐπιθέσασα βότανον, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὅτι ἐπέθεσεν ὄφρις εἰς φονευθέντα ὑπ' αὐτῆς ὄφρις
καὶ τὸν ἀνέστησεν. (Hahn Gr. u. alb. Marchen τ. II σ. 204).—Ἐύσσος Ἠπείρου. Παπῆς
καὶ παπχιδιά κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ φονευθέντος υἱοῦ τῶν βλέπουσι δύο ὄφρις μαχο-
μένους, τῶν ὁποίων ὁ ἕτερος ἐφονεύθη· ὁ παπῆς παραγγέλλει τὴν παπαδιὰν νὰ σκεπάσῃ
μὲ φύλλα τῶν νεκρῶν ὄφιν. Ἰδὼν δ' ὅτι τὰ φύλλα τοῦ ἀπέδωκαν τὴν ζωὴν εἶπεν εἰς τὴν
παπαδιὰν νὰ γεμίσῃ τὰ θυλάκιά τῆς ἀπὸ αὐτὰ τὰ φύλλα, καὶ δι' αὐτῶν ἀνέστησεν τὸν
υἱὸν τῶν (Hahn τ. II σ. 260).—Θήρας. Παπαδιὰ ἀνασταίνει ἀνδρειωμένον υἱὸν τῆς μὲ
χόρτα, μὲ τὰ ὁποῖα εἶχε σκεπάσῃ ὄφιν φονευθέντα ὑπ' αὐτῆς καὶ ἀναστηθέντα μὲ τὴν δύ-
ναμιν τῶν χόρτων ἐκείνων. (Ἀνέκδοτον τῆς συλλογῆς μου).—Σύρας. Ἐκ τῶν παλαιόντων
ὄφρων ὁ διχοτομηθεὶς ἐζωντάνευσεν, ὄφρῳ τὰ δύο κομμάτια αὐτοῦ ἐσύρθησαν εἰς πλησίον
εὐρισκόμενον βότανον καὶ τὸ ἤγγισαν. Τοῦτο παρέλαβον οἱ ἰδόντες καὶ δι' αὐτοῦ ἀνέστη-
σαν νεκρὸν. (Hahn τ. II σ. 274).—Ἑλληνικὸν Ροκκαφόρτης. Σάυρα ἐπιναφέρει εἰς εὐνὴν
ζωὴν ἄλλην σάυραν ἐπιθέσασα ἐπὶ τῆς θανασίμου πληγῆς βοτάνην, διὰ ταύτης δὲ μιμού-
μενος τὴν σάυραν ὁ ἰδὼν αὐτὴν ἄνθρωπος ἀποδίδει τὴν ζωὴν εἰς νεκρὸν. (La Calabria
1894 τ. VIII σ. 27).

Ὁ Χριστόφορος Ἄγγελος († 1638), ἀγνοῶ, ἂν κατὰ παλαιότεραν τινὰ πηγὴν ἢ κατὰ
δημιώδη ἑλληνικὴν δοξασίαν (πρβλ. τὴν παραλλαγὴν τῆς Σύρας, ἀνωτέρω), ἐκθέτει
τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ ὄφρις τεμνόμενοι θεραπεύουσιν αὐτοὶ ἐκυτοῦς. Ἀντιγράφῳ ὤδε τὴν
πρικοπὴν ἐκ τοῦ περιέργου καὶ σπανίου ἑγγχειριδίου περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σημερινῶν
εὐρισκόμενων Ἑλλήνων» (ed. Fehlavii, Lips. 1671 κεφ. 2 σ. 42, 44. Τὸ βιβλίον τοῦτο
ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Κωνταβρυγίᾳ τὸ 1619): «Ἐχουσι γὰρ ἔθος οἱ ὄφρις τοιοῦτον, ὅταν
τις ἐχθρὸς θέλῃ ἀποκτεῖναι τὸν ὄφιν, ὁ ὄφρις φεύγει ὅσον δύναται, ὡς εἰ μὲν
δυνήθῃ κρυβῆναι ὄλος, καλῶς ἔχει. Ἐάν δὲ μὴ δυνήθῃ κρυβῆναι ὄλον τὸ σῶμα
παραδίδωσι πρὸς τὸ κόπτεσθαι. Καὶ ὅταν ὁ ἐχθρὸς παρέλθῃ, τότε ἡ κεφαλὴ τοῦ
ὄφριος ἐξέρχεται μόνη, κενωρισμένη ἀπὸ τῶν μερῶν τοῦ σώματος, καὶ πορεύεται
πρὸς τινὰ χόρτον, ὃν αὐ. ἢ οἶδε, καὶ λαμβάνει τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῆς τὸν χόρτον, καὶ οὕτως
ἐξέρχεται πρὸς τὸ λοιπὸν κεκομμένον σῶμα καὶ ἀλείφει τὸ κεκομμένον μέρος τοῦ σώματος
αὐτῆς σὺν τῷ χόρτῳ, καὶ ἔπειτα στρέφει τὸ κεκομμένον μέρος τῆς κεφαλῆς καὶ συναρμόττει
τῷ κεκομμένῳ μέρει, τῷ προτέρῳ ἀλειφθέντι τοῦ σώματος. Καὶ οὕτως ἴσται ἐκείνῳ τῷ
κεκομμένῳ μέρει. Καὶ οὕτω ποιεῖ ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη τὰ κεκομμένα, ἕως οὐ πάντα
λαθῶσι, καὶ οὕτω τελείως ἀπέρχεται ὑγιής.»

ψυχῆς

θανόντα ανέστησεν ὁ μάντις Πολύιδος, ὃν ὁ Μίνως ἐνέκλεισε μετὰ τοῦ νεκροῦ, ἐπιθέσας ἐπὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ τὸ χόρτον, δι' οὗ εἶδεν ὅτι ὄφρις ἀνέστησεν ἄλλον ὄφιν νεκρὸν (1). Παραλλαγή τοῦ μύθου τούτου εἶναι ὁ βοιωτικὸς περὶ τοῦ Ἀθηδονίου Γλαύκου, ὅστις ἰδὼν ἰχθῦς (ἢ λαγωὸν) ἀναζωογονηθέντας εὐθὺς ὡς ἤγγισαν χόρτον τι ἔγινεν ἀθάνατος φαγὼν τὸ χόρτον τοῦτο (2). Ἐτέρα παραλλαγή πλησιεστέρα πρὸς τὴν κρητικὴν περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μίνως εἶναι ἢ περὶ τοῦ Τύλωνος, ὅστις φονευθεὶς ἀνεστήθη διὰ τῆς βοτάνης, δι' ἧς δράκων ἀνέστησε τὸν νεκρὸν σκύμου του (3). Διασκευὴ τῆς παραλλαγῆς ταύτης εἶναι πιθανῶς ἢ παρὰ Νόννω (ΚΕ' 451 κέ.), καθ' ἣν ἡ νύμφη Μορία ἀνέστησε τὸν ἀδελφὸν τῆς Τύλον ἰδοῦσα πῶς δράκαινα ἀνέστησε φονευθέντα δράκοντα διὰ τοῦ φυτοῦ, τοῦ καλουμένου Διὸς ἄνθος. Εἶναι δ' ἢ παραλλαγή αὕτη λυδικὴ ἴσως, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Τύλωνος, ὀνόματος ἀρχαίου βασιλέως τῶν Λυδῶν καὶ ἐκ τοῦ ἀναγράφαντος τὸν μῦθον Ξάνθου, συγγραφέως Λυδικῶν (4).

Τὸ πλῆθος τῶν παραλλαγῶν δεικνύει τὴν εὐρυτάτην διάδυσιν τοῦ μύθου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐξηγεῖ τὴν διατήρησιν αὐτοῦ εἰς πολυάριθμα παραμύθια διαφόρων λαῶν. Ἀναγραφὰς τοιούτων παραμυθίων ἐδημοσίευσαν οἱ ἐπόμενοι συγγραφεῖς συμπληροῦντες ἀλλήλους: *Grimm* *Kinder- u. Hausmärchen* ἀρ. 16 (σημ. τ. III σ. 27). *Bolte-Polivka* *Anmerkungen zu Grimm* τ. I σ. 127. *Hahn* *Gr. u. alban. Märchen* τ. I σ. 56. *Rohde* *Der griech. Roman* 1876 σ. 126. *W. Schwartz* *die poetischen Naturanschauungen* τ. I σ. 4. *Bédier* *Les fabliaux* σ. 83. *René Basset* *Nouveaux contes berbères*, Par. 1897 σ. 221-4 σημ. 193. Ὁ αὐτὸς ἐν *Revue des tradit. popul.* 1906 σ. 228. *L. Săineanu* *Basmale Române*, Bucur. 1895 σ. 45-6. *Frazer* *Pausanias* τ. V σ. 96 (εἰς Πausan. Θ', κβ' 7). *Gaston Paris* ἐν *Zeitschr. d. Vereins f. Volksk.* 1903 σ. 137 κέ. *Antti Aarne* *Verzeichniss der Märchentypen* ἀρ. 612.

Ἡ ἐν τῇ κυνourιακῇ παραλλαγῇ μνημονευομένη ἀμοιβαία ὑπόσχεσις τῶν συζύγων νὰ φυλάξῃ ὁ ἐπιζήσας αὐτῶν τὸν νεκρὸν τοῦ ἑτέρου νυκθήμερὸν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ συζύγου διὰ τῆς ὑπὸ τῶν ὄψεων ἀποκαλυφθείσης βοτάνης φαίνεται ὡσπερ ἀπήχησις τοῦ κρητικοῦ μύθου. Διότι καὶ ὁ μάντις Πολύιδος συνεκλείσθη μετὰ τοῦ παιδὸς τοῦ Μίνως ἐν τάφῳ (in monumento κατὰ τὸν Ὑγῖνον, ἐν οἰκήματι κατὰ τὸν Τζέτζην) καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ νεκροῦ ἔγινε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Πλείστας δ' ὅμως ὁμοιότητας ἐν ταῖς λεπτομερείαις παρουσιάζει ἢ παραλλαγή αὕτη πρὸς σύστημα παραμυθίων, τὸ ὁποῖον ἰδιαίτερος ἐξήτασεν ὁ *Gaston Paris*, ἐνθ' ἂν. Ταῦτα εἶναι ἐν γερμανικὸν παρὰ *Grimm*, δύο ἰταλικὰ τῶν Ἀβρουγιῶν, ἐν καταλανικὸν, δύο τῆς γαλλικῆς Βρεττανίας, ἐν τῆς Λοθριγγίας

1) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Gädechens* *Glaukos* σ. 134 κέ. καὶ ἐν *Roscher's Lex. d. Mythologie* τ. I σ. 1687-8. *Weicker* ἐν *Pauly-Wissowa Real-Encyclop.* τ. VII σ. 1415. *Πολύτου* *Παραδ.* σ. 1129 κέ.

2) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Gädechens* *Glaucos* σ. 33 κέ. 42 κέ. καὶ ἐν *Roscher* ἔ. ἀ. τ. I σ. 1679. *Bergk* ἐν *N. Jahrbücher f. Philologie u. Pädag.* τ. 81 σ. 384 κέ. *Weicker* ἐνθ. ἀν. σ. 1409 κέ. — Ὁ περὶ τῆς πύρας τῆς ἀθανασίας μῦθος μετηνέθη ἀπὸ τοῦ Ἀθηδονίου καὶ εἰς ἄλλον Γλαῦκον τὸν Ποτηνέα. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Wilisch* ἐν *Roscher's Lexikon* τ. I σ. 1690.

3) Ξάνθου ἀπ. 16 πρὸς *Plin.* N. h. 25, 14.

4) *Tümpel* ἐν *Roscher's Lexikon* τ. II σ. 3211. Βλ. καὶ *Türämer* αὐτ. τ. III σ. 1484.

καὶ ἑρωσικόν. Ἐκ τῆς ἀντιβολῆς τῶν παραλλαγῶν ὁ Paris ἀποκαθιστᾷ τὸν παλαιότατον εὐρωπαϊκὸν τύπον τοῦ συστήματος τούτου τῶν παραμυθίων ὡς ἐξῆς:

Εἷς ἀνὴρ καὶ μία γυνή (αὕτη βασιλοπούλα) συμφωνοῦσι μεθ' ὅρκου ὅτι, ὅταν ἀποθάνῃ ὁ εἷς, ὁ ἕτερος θά συνταφῆ ζῶν μετ' αὐτοῦ¹⁾. Ἀποβνήτκει ἡ γυνή, ὁ δὲ ἀνὴρ τηρεῖ τὴν ὑπόσχεσίν του. Ἐν τῷ τάφῳ βλέπει ἕσθιν προσέρποντα πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ τὸν φονεύει· τότε ἔρχεται ἄλλος ἕσθιν μετὰ μίαν βοτάνην, δι' ἧς ἐγγίζει τὸν νεκρὸν καὶ τὸν ἀνιστᾷ. Ὁ ἀνὴρ ἀρπάζει τὴν βοτάνην, ἐγγίζει δι' αὐτῆς τὸν νεκρὸν τῆς συζύγου του καὶ τὴν ἐπαναφέρει εἰς τὴν ζωὴν. Εἰς τὸ παραμύθιον προστίθενται καὶ ἄλλα ἐπεισόδια περὶ ἀπιστίας τῆς σωθείσης συζύγου καὶ τιμωρίας αὐτῆς.

Τὸ κυνourιακὸν παραμύθιον παρουσιάζει τὰς ἐπιμένας διαφοράς. Ὅτι περιορίζεται εἰς μόνον τὸν ἀρχαῖον μῦθον ἀνευ τῶν ἐπεισοδίων, ἅτινα ἀποτελοῦσιν ἴδιον κύκλον παραμυθίων, τὸν τῆς ἀπίστου συζύγου, καὶ εἶναι φανερὸς ἐκ τούτου ὁ χαρακτήρ αὐτῶν ὡς ὑστέρως προσθήκης. Ἐπειτα ὅτι ἡ γυνή καὶ οὐχὶ ὁ ἀνὴρ ἐπιζῆ καὶ ἐπαναφέρει εἰς τὴν ζωὴν τὸν σύζυγον. Ἀμεσον δὲ συνάφειαν πρὸς ἔθιμα καὶ δοξασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐκ τούτων ἐξηγούμενοι, ἔχουσιν αἱ ἄλλαι διαφοραὶ· πρῶτον ἡ αἰτιολογία τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄφραως, ὡς ἐρχομένου νὰ φάγῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νεκροῦ (πρὸς τὴν προηγουμένην ἐν ἀρ. 9 δοξασίαν), δεύτερον ὁ περὶ τὸν νεκρὸν ὄφιν Ὁρῆνος τῶν ἄλλων ὄφρων, ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν παρ' ἡμῶν κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ νεκροῦ Ὁρῆνον καὶ τρίτον ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας²⁾.

1) Ἡ συγκυρόρις καὶ τοῦ ἐπιζῶντος τῶν συζύγων μετὰ τοῦ ἀποθανόντος ἀναφέρεται ἐνίοτε εἰς παραμύθια εἴτε ὡς παράδοξον νόμιμον ἐπικρατοῦν εἰς χῶραν τινὰ εἴτε ὡς ἐκτέλεσις ἀμοιβαίας ὑποσχέσεως τοῦ ἀνδρογύνου. Ἄλλ' ἡ ταφὴ ἢ ὁ θάνατος τῆς ἐπιζώσης γυναικὸς κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ ἀποθανόντος συζύγου ἀληθῶς ἐπεβλήθη ὑπὸ τῶν ἐθιμῶν ἀρχαίων τινῶν βαρβάρων λαῶν καὶ μέχρις ἐσχάτων ἐν Ἰνδικῇ. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ V. Chauvin Bibliographie des ouvrages arabes 1903 τ. VII σ. 20.

2) Τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν γίνεται μνημόσυνον ὑπὲρ ἀνοπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ θανόντος (τὰ σαράντα). Βλ. περὶ τῶν μνημοσύνων τούτων (H. Usener Heil. Theodosios σ. 135 λέ. K. Krumbacher Studien zu den Legenden des Hl. Theodosios σ. 344—5.) Ὡς λόγος τοῦ μνημοσύνου φέρεται ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ ἐπὶ 40 ἡμέρας μένει ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Χριστὸς, ὁ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἀναλήθηθεῖς. (B. Φίλιππον τὸν Μονότροπον [I A' ἐκ.] ἐν Migne Patr. gr. §. 123 σ. 877). Ἐκ τῶν πολλοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἀπὸ τοῦ θανάτου ἀναφερομένων συνηθειῶν καὶ δοξασιῶν ἀναγράφονται τινες: Ἐν Νίῳ πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ περιπλανᾷται ἐπὶ τῆς γῆς ἐπὶ 40 ἡμέρας (Καλλιάνη Χιακὰ ἀνάκτα σ. 311). Ἐν Ἠπειρῷ ὅτι ἐπὶ 40 ἡμέρας μένου ἀκέραια τὰ σώματα ἐν τῷ τάφῳ, τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν ἀρχίζει ἡ ἀποσύνθεσις αὐτῶν (Ζωγράφ. σ. 122 ἀρ. 187). Ἐν Λέσβῳ καίουν κανδήλαν ἐπὶ τοῦ τάφου ἐπὶ 40 νύκτας ((Georgaklis et Pineau Folklore de Lesbos σ. 322). Ἐν Κρήτῃ θέτουν ἐπὶ τοῦ τάφου λάγηνον ὕδατος ἐπὶ 40 ἡμέρας, ἵνα πίνῃ, ὅταν διψῆσῃ ἡ περιφερομένη ψυχὴ τοῦ νεκροῦ. (Bybilakis Neugr. Leben σ. 67. Πανδῶρ. τ. IZ' σ. 331). Ἐν Καρυῶ τοῦ Ὀλύμπου (κατ' ἀνακρίνωσιν Ἄθ. Κ. Οἰκονομίδου) αἱ συγγενεῖς γυναῖκες ἐπὶ 40 ἡμέρας τὴν προίαν καὶ τὴν ἐσπέραν προσέρχονται εἰς τὸν τάφον καὶ θρηνοῦσιν. Ἐν Λιβισίῳ ἐπὶ 40 ἡμέρας οἱ γονεῖς τοῦ θανόντος δὲν μεταβαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ δὲν ἀλλάσσουν ἐνδύματα. (Ξενοφάνης 1907 τ. Δ' σ. 237). Ἐν Πελοποννήσῳ ἐπὶ 40 ἡμέρας δὲν ἐκκλησιάζονται. Καὶ ἄλλα πολλὰ παραδείγματα ἠθονάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἰς ταῦτα μαρτυροῦντα τὴν διάδοσιν τοιούτων δοξασιῶν παρὰ τῷ ἡμετέρῳ λαῷ. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς καὶ παρ' ἄλλοις εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς φέρεται ἡ δοξασία περὶ ἐπανόδου τῆς ψυχῆς τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἢ περιπλανήσεως αὐτῆς εἰς τὴν γῆν ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ συνηθεῖαι παρατηροῦνται συναφεῖς πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην. (Βλ. v. Negelien ἐν Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde 1901 σ. 19). Ἐν Ἐρζεγο βίην πιστεύουν ὅτι ἡ ψυχὴ πλα-

17(3)
14

Ὁ μῦθος περὶ ἀναβιώσεως ἢ θεραπείας τῶν θανασίμων πληγῶν ὄφρων διὰ βοτάνης γνωστῆς εἰς αὐτοὺς ὡς τετελέσθη ἐκ διαφόρων μυθικῶν στοιχείων. Τὸ κυριώτατον τούτων εἶμι ἡ κοινοτάτη δοξασία περὶ βοτάνης ἢ ὕδατος, κατανικόντων τὸν θάνατον· ἔπειτα ἡ δοξασία ὅτι πολλὰ ζῶα, μάλιστα δὲ πάντων ὁ κύων καὶ ὁ ὄφις, γινώσκουσι τὰ φάρμακα τῶν ἰδίων νόσων⁽¹⁾. Τρίτον ὅτι τῶν ὄφρων τὰ ἀποτεμνόμενα μέλη καὶ αὐτοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐξορυσσόμενοι φύονται πάλιν⁽²⁾. Ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν στοιχείων τούτων πιθανῶς διεπλάσθη ὁ περὶ Γλαύκου μῦθος.

Ὁμοίως τις μῦθος, ὃν εὐρίσκομεν εἰς τῆς Marie de France τὸ *Lai d'Eliduk*⁽³⁾, δεικνύει πῶς ἐξ ἀκριβῶν ἢ ἐσφαλμένων παρατηρήσεων φυσικῶν πραγμάτων σχηματίζονται μῦθοι σὺν τῷ χρόνῳ διὰ μεταβολῶν καὶ προσθήκης φανταστικῶν στοιχείων. Κατὰ τὸν μῦθον ἐκεῖνον γαλῆ διὰ τινος βοτάνου ἀνέστησεν ἄλλην νεκρὰν γαλῆν. Τὴν φυσικὴν δὴθεν παρατήρησιν, ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ μῦθος, μανθάνομεν ἐκ συγγραφῆς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, καθ' ὃν ἡ γαλῆ, καταπονηθεῖσα ἐκ μακρᾶς πάλης πρὸς ὄφιν, ἀνακτᾷ τὰς δυνάμεις ἐντριβομένη διὰ χειροφύλλου ἢ ἄλλης τινὸς βοτάνης⁽⁴⁾. Αὕτη δ' ὁμοίως δὲν στηρίζεται εἰς πραγματικὴν παρατήρησιν, ἀλλὰ εἶναι μεταβεβλημένη καὶ παραμυρομένη ἐπικνάλησις παρατηρήσεως ἀρχαίου φυσιοδίφου, πιθανῶς τοῦ Ἀριστοτέλους: «Ἡ γαλῆ ὁπότε πρὸς ὄφιν συμπλακῆ, πηγάνου ἐσθίει τούτου γὰρ ἡ ὄσμη—ὄφρσι δεινῶς ἐναντία⁽⁵⁾».

✓ Τὸ νερὸ ποῦ κοιμᾶται*.

Τῆς μνημονευομένης ἀνωτέρω προομιίας⁽⁶⁾ φέρονται αἱ ἐξῆς παραλλαγῆ ἐν Ἠπειρῷ μὲν ἀτὰ νερὰ κοιμῶνται, οἱ ἐχθροὶ δὲν κοιμῶνται⁽⁷⁾», ἐν Γορτυνίᾳ δὲ ἀτὸ ποτάμι κοιμᾶται, ὁ ἐχθρὸς δὲν κοιμᾶται⁽⁸⁾». Ἀπαράλλακτον ἔχρουσι τῆς προομιίαν καὶ οἱ Ἀλβανοὶ⁽⁹⁾ καὶ οἱ Τοῦρκοι⁽¹⁰⁾, ἐνῶ

ναῖται ἐπὶ 40 ἡμέρας περὶ τὸν τάφον ἢ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἰδίως δὲ περὶ τὰ ἐνδύματα τοῦ νεκροῦ διὸ ἀνάπτουν καὶ τὰς 40 ἡμέρας κηρίον ἢ κανδήλι καὶ φέρουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κηρία ἢ πινάκια κολλύβων καὶ δὲν λέγουσιν κακὸν λόγον περὶ τοῦ νεκροῦ. (*Zeitschrift f. Österreich. Verein f. Volksk.* τ. V σ. 210).

1) Πρβλ. *Αἰλίαν*, Ζ. ἰστ. Γ' 4.

2) «Ἐάν τις ἐκκεντήσῃ τὰ ὄμματα τῶν ὄφρων φασὶ φύσθαι πάλιν. Καὶ αἱ κέρκι δὲ ἀποτεμνόμενα τῶν τε σαρῶν καὶ τῶν ὄφρων φύονται» (*Ἀριστ.* Ζ. ἰστ. Β' β' 12).

3) Ἐκδ. K. Warnke ἐν *Bibliotheca Normannica* 3 (Hale 1885).

4) *Gervasiū Tilberiensis Otia imperialia* III 38 σ. 974 Leibnitz.

5) *Ἀριστοφ. Βυζαντ.* Ζ. ἰστ. Β' 385. 387 σ. 111. 112 ἐκδ. Σπ. Π. Λάμπρου.

*) Λαογρ. 1912 τ. Γ' σ. 502—4.

6) «Τὸ νερὸ κοιμᾶται, ἀλλὰ ὁ κακὸς ἄνθρωπος δὲν κοιμᾶται». (Καστρίου Κουκουριάς).

7) *Πολίτου* Προομιίαι (τοῦ ἀνεκδότου μέρους) λ. ἐχθρὸς 14=Κατζίούλη Ἐπίμετρον, χειρόγρ.) ἀρ. 516. Ἀραβαντινοῦ Προομιιαστήριον ἀρ. 1891. Βασιλείου Προομιίαι δημ. σ. 291, 91.

8) Π. Π. λ. ἐχθρὸς 17=Παπαζαφειροπούλου Περισυναγωγὴ σ. 298. 1016 καὶ παρὰ Ν. Λάσκαρη (ἐκ Λάστας).

9) *Dozon*, Manuel de la langue Chkipe σ. 124, 32: «Λιούμι φλιέ, ἡσμι φλιέ» τῶν Μουσουλμάνων Ἀλβανῶν τῆς Φράσκαρης.—Ὁ *Pouqueville* (*Histoire de la régénération de la Grèce*, Paris 1824 τ. I. σ. 49) ἀναφέρει παραλλαγὴν (ἂν εἶναι ἀκριβῆς ἢ μετάφρασις), τὴν ὁποίαν ἤκουσεν ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Ἀλλῆ πρσᾶ: «L'eau dort, mais l'envie ne dort jamais».

10) «Σοῦ ουγιούρ, διουσιμὲν ουγιουμάζ» (*Osman. Sprichwörter*, Wien 1865, ἀρ. 279. *Μαλοῦφ* Νασρεδίν Χόντζα ἀσταῖα, Σμόρνη 1861 σ. 29, 17. *Decourdemanche* Mille et un proverbes turcs ἀρ. 456).

ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ἐκφράζουσι τὴν αὐτὴν ἔννοιαν περὶ τοῦ ἐχθροῦ ἀνευ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὸ νερόν⁽¹⁾, ἴσως διότι καὶ ἂν εἶχόν ποτε τὴν δοξασίαν περὶ τοῦ ὕπνου τοῦ νεροῦ τὴν ἐλησμόνησαν ἐντελῶς⁽²⁾.

Ἐν Κρήτῃ, ὅπου ἐπικρατεῖ ἐπίσης ἡ αὐτὴ δοξασία, πιστεύουν ὅτι τὸ νερόν κοιμᾶται μίαν ὥραν τὴν νύκτα· ὁ δ' ἐπιθυμῶν νὰ πῆη πρέπει νὰ τὸ ἐξυπνήσῃ ταρασσών αὐτὸ διὰ τῆς χειρὸς ἀπαλῶς· ἄλλως τὸ νερόν ἀγανακτεῖ καὶ τοῦ παίρνει τὸ νοῦ του⁽³⁾. Συνκφῆς εἶναι ἡ ἠπειρωτικὴ, ὅτι δὲν πρέπει νὰ διασκελίξῃ κανεὶς νερόν τὴν νύκτα⁽⁴⁾.

Ὡς ἀντίδρασις δὲ τῆς χριστιανικῆς εὐσεβείας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους πρέπει ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ τὸ παράγγεγμα, ὅπως ἐπικαλῶνται τὸ ὄνομα τοῦ ἀγγέλου τῶν ποταμῶν καὶ τῶν ὑδάτων οἱ τὴν νύκτα διαβαίνοντες ποταμὸν ἢ πίνοντες ὕδωρ⁽⁵⁾.

Παρ' ἄλλοις λαοῖς δὲν ὑπάρχει, καθόσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γινώσκω, τοιαύτη δοξασία, εἰ μὴ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς καὶ τοῖς Τούρκοις, ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὴν περὶ τοῦ κοιμωμένου νεροῦ παροιμίαν, τὴν προϋποθέτουσαν τὴν περὶ τούτου πίστιν, δὲν παρέλαβον οὔτοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Μόνον δ' ἡ σουηδικὴ δεισιδαιμονία, ὅτι ὁ διερχόμενος τὴν νύκτα ἀπὸ νερόν πρέπει νὰ πτύσῃ τρίς πρὸς ἀνατροπὴν παντός ἐνδεχομένου κακοῦ⁽⁶⁾, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπαγόρευθεῖσα ὑπὸ παραπλησίας τινὸς δοξασίας περὶ ἐνοικήσεως πονηρῶν πνευμάτων εἰς τὰ ὕδατα κατὰ τὴν νύκτα. Συγγενεῖς δὲ πῶς εἶναι καὶ αἱ γερμανικαί, ὅτι τὸ ἀντλούμενον ὕδωρ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου τὴν μεγάλην Παρασκευὴν καὶ τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα γάνει τὰς θυμασίας ἰδιότη-
 τας αἴψου, ἂν τυχόν ὀμιλήσῃ ὁ ἀντλῶν⁽⁷⁾. — Οὐδὲν ὅμως δ' ἀπίθανον νὰ μὴ εἶναι ἄσχετα πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην καὶ τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις φερόμενα περὶ τῆς πηγῆς τοῦ Διὸς ἐν Δωδώνῃ, τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ ἀπεκαλεῖτο ἀναπαυόμενον καὶ περὶ τῆς ὁποίας ἔλεγον ὅτι ἐστεῖρευσεν κατὰ τὴν μεσημβρίαν, καὶ εἶτα ὅτι τὸ ὕδωρ αὐτῆς κατὰ μικρὸν αὐξάνον ἐπληθύνετο τὸ μεσονύκτιον, καὶ ὕστερον πάλιν βαθμηδὸν ἠλαττοῦτο⁽⁸⁾.

Ἡ περὶ τοῦ ὕπνου τοῦ νεροῦ δοξασία καὶ περὶ τιμωρίας τῶν ταρατόντων τὴν ἀνάπαυσιν αὐτοῦ φαίνεται ἐνέχουσα τὸν χαρακτῆρα παλαιότη-
 τος πρωτογενεῶς Ὀρησκευτικῆς παραστάσεως. Διότι παρουσιάζεται πάσχιον καὶ ἐνεργοῦν αὐτὸ τὸ στοιχεῖον τῆς φύσεως καὶ ὄχι κεχωρισμένη αὐτοῦ ἀνθρω-
 πόμορφος ἢ θηριόμορφος προσωποποιία. Φέρεται δ' ὅμως παρὰ τῷ ἡμε-

1) Γαλλικὴ παροιμ. «*Ennemi ne dort*» (*Hilaire le Gai Petite encycl. des proverbes français*, Par. 1852 σ. 245. *Leroux de Lincy Le livre des proverbes français*, Par. 1859 τ. 11 σ. 239, 296. — Καταλανικὴ παρὰ *Cortils y Vieta Etologia de Blanes*, Barcelona 1886 σ. 183, 89. — Γερμανικὴ καὶ Ὀλλανδικὴ παρὰ *Wander Deutsches Sprichwörter—Lexicon* τ. I σ. 967, 26.

2) Ἐν τῇ γαλλικῇ συνήθει εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ρ. *dormir* ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀκινή-
 τεῖν, ἀτρεμεῖν, ὅθεν λέγεται *l'eau qui dort* (τὸ στάσιμον ὕδωρ), *là, où l'eau dort* (ὅπου τὸ ὕδωρ δὲν ταρασσεται), ὡς ἐπίσης λέγεται *l'argent qui dort* (τὰ νεκρὰ χρήματα), *une toupie, une rose des vents dorment* κττ.

3) Ἐστία τ. IZ' σ. 336. Πολίτων, Παράδοσεις ἀρ. 662.

4) Ζωγράφ. ἀγών Α σ. 192.

5) Ἰατροσόφριον, κῶδ. 2316 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων παρὰ *Legrand Bibliothèque gr. vulgaire* τ. II σ. XX, XXI.

6) *Grimm*, *Deutsche Mythologie* 4 ἐκδ. τ. III σ. 479, 40.

7) *Wuttke*, *Deutscher Volksaberglaube* 3 ἐκδ. σ. 72, 74. § 83, 87.

8) *Plin.* N. H. II 106.

τέρω λαῶ ἢ αὐτῇ δοξασία καὶ ὑπὸ τύπους χωρισμοῦ τῆς μορφοειδοῦς ψυχῆς τοῦ στοιχείου ἀπὸ τῆς ὕλης αὐτοῦ (1). Οὕτως ἐν Μυκόνῳ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Villoison, πρὸ τῆς ἀντλήσεως τοῦ ὕδατος ἐχαιρέτιζον τρεῖς τὸ τελῶνι (2). Ἐν Ἀστυπαλαίᾳ δὲν πίνει κανεῖς ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ πηγαδιοῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖον βγαίνει ἓνα στοιχείο. ἂν δὲν κάμη πρῶτα τὸ σταυρὸ του, γιὰτ' ἀλλιῶς παθαίνει ἀπὸ τὸ στοιχείο (3). Πολλὰ δὲ παραδόσεις φέρονται παρ' ἡμῶν περὶ στοιχείων τῶν πηγαδιῶν ἢ πηγῶν, βλαπτόντων τοὺς ὀπωσδήποτε ἐνοχλοῦντας αὐτά (4).

Ἡ ἀνθρωπομορφικὴ προσωποποιία τῶν πηγαίων ὑδάτων ἐπλασε τὰς Ναϊάδας, τὰς Ὑδριάδας καὶ τὰς Πηγαίας νόμφας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μυθολογίας. Τὴν θέσιν τούτων ἐπέχουσι παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῶ οἱ Νεράιδες (5), οἱ Λάμιας (6), ἢ Πηγαδίστρα (7). Κατὰ τὴν μνημονευομένην ἀνωτέρω κυνουριακὴν παράδοσιν, τὴν ὥραν τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε τὸ νερὸν τῆς κρήνης παύει νὰ ρέη, ἐξέρχεται ἢ προσωποποιούσα αὐτὸ Λάμια, περιπατεῖ καὶ κάθηται εἴτα ἀνω τῆς κρήνης (κτενίζουσα μὲ χρυσὸν κτένι τὴν μακρὰν ξανθὴν κόμην τῆς, κατ' ἄλλας παραδόσεις) ὅταν δ' ἐπανέλθῃ εἰς τὸ νερὸν, ἐξακολουθεῖ ὁ διακοπεῖς ροῦς αὐτοῦ. Κατὰ γορτυνιακὰς πάλιν παραδόσεις, τὸ νερὸν κοιμᾶται, ὅταν εὐρίσκεται ἐντὸς αὐτοῦ ἡ Νεράιδα. Καὶ διὰ νὰ φύγῃ ἡ Νεράιδα καὶ τρέξῃ πάλιν τὸ νερὸν, πρέπει νὰ τὸ ταραξῶσι ρίπτοντες λίθον εἰς αὐτό (8).

Ἄγνωστος ἄλλοθεν εἶναι ἢ κατὰ τὴν αὐτὴν κυνουριακὴν παράδοσιν προσωποποιία τῆς κρήνης ὡς κεφαλῆς ταύρου, ἐνθυμίζουσα τοὺς ταυρομόρφους ποταμοὺς τῆς ἀρχαίας μυθολογίας (9). Μόνον ἐν θηραϊκῷ τινι παραμυθίῳ τὸ στοιχείο ποταμοῦ ἔχει ὄνομα Βωδοκεφάλας (10).

Αἰτιολογικαὶ παραδόσεις.

1. Τὰ φιλαδέλφια *

Ἄγνοοῦμεν τί πτηνὸν εἶναι τὸ ὑπὸ τῶν Χίων φιλάδερος καλούμενον καὶ ἂν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ ἀλλαχοῦ μηλαδέλφι (ἤτοι ἑτεροθαλῆς ἀδελφός), ὅπερ ὁ *Heldreich* (*La Faune de Grèce*, Ath. 1878 σ. 31) ταυτίζει πρὸς

1) Παρομοίως παραστάσεις ἀνήκουσι εἰς διάφορα στάδια ὀρθογενετικῆς καταστάσεως διακρίνονται καὶ εἰς τὰς νεοελληνικὰς δοξασίας περὶ δένδρων. Βλ. *Πολίτου Παραδόσεις* ἀρ. 323—366.

2) Ἐν *Malle Brun Annales des voyages* τ. II σ. 180. (*Πολίτου Νεοελλ. Μυθολογ.* σ. 132. Παραδόσεις σ. 1070).

3) *Πολίτου*, Παραδόσεις ἀρ. 470 καὶ σ. 1071.

4) Βλ. αὐτ. ἀρ. 466 κέ. καὶ σ. 1071—2.

5) Νεράιδες, προσωποποιία ποταμῶν, ρυάκων, φρεάτων. Βλ. αὐτ. ἀρ. 664 κέ.

6) Λάμιας, νόμφαι τῶν πηγαίων ὑδάτων. Βλ. αὐτ. ἀρ. 806—811.

7) Πηγαδίστρα, νόμφη τῶν πηγῶν ἐν Οἰνῳ τοῦ Πόντου. αὐτ. ἀρ. 669.

8) Αὐτ. ἀρ. 663. Ἐκεῖνον, ὅστις τολμήσῃ νὰ πάρῃ νερὸν ἀπὸ τὴν βρύσην τὸ καταμεισήμερον ἢ τὰ μεσάνυχτα, ἢ Λάμια τὸν βαρεῖ καὶ ἢ πεθαίνει ἢ τραυαεὶ μακρὴν ἀρρώστειαν. Ἀρχαϊκὴ παράδοσις (αὐτ. ἀρ. 896).

9) Συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν βλ. παρὰ *Lehnert* ἐν *Roscher Lexikon d. Mythologie* τ. I σ. 1489 κέ. καὶ *Waser* ἐν *Pauhy-Wissowa Real-Encyclopädie* τ. VI σ. 2780—2.

10) *Lawson Modern Greek Folklore* σ. 278.

* Λαογραφία 1916 τ. Ε' σ. 639—640.

τὸν Aquilla Bonelli Temn. Σκανίτης δὲ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ κόκκινον ὄρνιθον ἀλλαχοῦ λέγεται ὁ γυψ ὁ πυρρός (vultur fulvus), ὁ γυψ ὁ μείζων τοῦ Ἀριστοτέλους (Heldreich αὐτ. σ. 30. O. Keller die antike Thierwelt, Lpz. 1913 τ. II σ. 32). Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Τσιροπινᾶ (τὸ ὅποιον καὶ ὡς οἰκογενειακὸν ὄνομα ἀπαντᾷ εἰς τὰς Κυκλάδας) εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἐξεως αὐτοῦ τοῦ πίνειν τσίρον, δηλ. ὄρνιθον τοῦ γάλακτος (ἰταλ. siego, βλαχ. zer). Ὁ φίλος συνάδελφος κ. Ν. Ἀποστολίδης, καθηγητῆς τῆς ζωολογίας, μοι γράφει περὶ τοῦ πτηνοῦ τούτου τὰ ἑξῆς: «Ὁ τσιροπινᾶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι ὁ μικρότερος τῶν γυψῶν τῆς Νοτίου Εὐρώπης, ὁ καλούμενος Neophron periporpterus L. καὶ κοινῶς ἀσπροπάρης καὶ τυροκόμος ἐν Θεσσαλίᾳ. Οὗτος νεοττεύει εἰς τὰ ὑψηλὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαίτη πηλίσιον τῶν μερῶν, ὅπου ὑπάρχουσι ποιμνιοστάσια ἢ βόσκουσιν ἀγέλας αἰγῶν καὶ προβάτων, διὰ τὴν δύναται εὐκολώτερα νὰ προμηθεύεται τὴν τροφήν του ἀπὸ τῶν ριπτομένων λειψάνων τῶν σφαζομένων ζώων καὶ τῶν προϊόντων τῆς τυροκομίας. Ἀναφέρουσιν ὅτι πολλάκις ἀρπάζει καὶ ὀλόκληρον σακκίδιον (τσαντίλα) πλήρες ἀποστάζοντος γλωροῦ τυροῦ. Παρ' ἡμῶν ἔρχεται κατὰ τὰ μέσα Μαρτίου, δι' ὃ καὶ οἱ ποιμένες τὴν ἀφιξίν του θεωροῦσι, καὶ δικαίως, ὡς σημειοῦσαν τὴν ἐναρξίν τῆς ἀνοιξέως». Ὁ δὲ Heldreich σ. 32 ἀναφέρει ὅτι καὶ ἄλλο ὄνομα τοῦ γυψοῦ τούτου ἐπιχωριάζει ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι τοῦ κούκου τ' ἄλογο διότι πιστεύουν ὅτι ὁ κόκκυξ ἔρχεται τὴν ἀνοιξίν φερόμενος ἐπὶ τῶν νώτων αὐτοῦ.

Ἡ παράδοσις εἶναι ἀτελής, διότι προδήλως εἶναι παράδοσις αἰτιολογικὴ καὶ πρὸς ἐξήγησιν ἰδιωμάτων ταῦ ἐν λόγῳ ὄρνιθου ἐπλάσθη ἢ μεταμόρφωσις ποιμένων, ἐξακολουθούντων καὶ ὑπὸ τὴν νέαν μορφήν αὐτῶν τὰ πρότερα ἔργα καὶ τὰς συνηθείας των. Τοιαῦται παράδοσις περὶ μεταμορφώσεων ποιμένων εἰς πτηνὰ φέρονται πολυάριθμοι παρὰ διαφόροις λαοῖς. (Βλ. Dähnhardt Natursagen 1910 τ. III σ. 392 κέ.). Ὁμοίως παράδοσις ἔχει καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός. (Βλ. τὰς ἐμὰς Παραδόσεις ἀρ. 339, 340, 357, 360, 361). Μία τούτων (ἀρ. 339) ἀναφέρεται εἰς τὴν συνήθειαν τοῦ ἀετοῦ νὰ τρώγῃ πρῶτα τὰ σπλάγχνα τῶν ἀγρευομένων ὑπ' αὐτοῦ ζώων, τὴν ὁποίαν καὶ ἡ προκειμένη παράδοσις ὑπαινίσσεται.

2. Γιατί τὰ σκύλα μυρίζονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο.

Αἰτιολογικὴν παράδοσιν τῶν Πατρῶν περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἐδημοσίευσεν ἐν Παραδ. ἀρ. 1010 ἐκ Δελτ. ἱστορ. ἐθνολ. ἔταιρ. 1884 Α' σ. 531. Ἐν αὐτῇ φέρεται ἄλλο αἶτιον· οἱ σκύλοι διὰ τὴν νὰ μὴ ἀποθνήσκουν ἄνευ ἰατρικῆς περιθάλψεως ἐστειλαν διὰ κοινῆς ἐράνου ἓνα σκύλον εἰς τὴν Φραγκιαν νὰ σπουδάσῃ ἰατρικὴν. Ἀλλ' ἐκεῖνος τοὺς ἠπάτησεν, ἐπῆρε τὰ χρήματα καὶ δὲν ἐπανῆλθε, διὰ τὴν τὸν ἀνεβρουν δὲ οἱ σκύλοι ὁσφραίνονται ἀλλήλους φρονούντες ὅτι ὁ ἀπατήσας αὐτούς θὰ μυρίζη ἀπὸ γιαιτρικῆς.

Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἰδιώματος ἐκείνου τῶν σκύλων ὑπάρχουσι παρὰ διαφόροις λαοῖς ποικίλαι παράδοσις, ὧν ἡ παλαιότατη εἶναι ἡ παρὰ τῷ Ρωμαίῳ μυθογράφῳ Φαίδρῳ (IV 18). Ὡς ἐνεστὶ πλήρη συλλογὴν αὐτῶν παρέχει ὁ O. Dähnhardt (Natursagen 1912 τ. IV σ. 105, 129 κέ., 135 κέ.). Ἀλλ' αἱ δύο ἑλληνικαὶ δὲν παρουσιάζουσιν ὁμοιότητά τινα πρὸς ταύτας. Μόνον τὸ ἐν τῇ ἀργείᾳ παράδοσις θέμα τῆς ἀπωλείας ἐγγράφου κατὰ τὴν διάβασιν ποταμοῦ ἔχουσι πολλαὶ κοινὸν πρὸς ἀλλήλας. (Βλ. ἰδίως Dähnhardt σ. 129). Παρεμ-

φερής δέ πως πρὸς μὲν τὴν πατραϊκὴν εἶναι γερμανικὴ τις παράδοσις (¹), πρὸς δὲ τὴν ἀργεῖαν μία λαταυικὴ (²).

3. Γιατί μαλώνουν ὁ σκύλος μὲ τὴν γάτα.

Ἐλληνικήν τοιαύτην παράδοσιν ἐκ Πατρῶν βλ. ἐν Παράδοσις ἀρ. 1001, εἰλημένην ἐκ Δελτ. ἱστ. ἑταιρ. 1884 Α' σ. 532 (ἀνατυπωθεῖσαν ἐν Ἐθν. ἀγωγῆς Ἀθ. 1899 σ. 355). Ἐν τῇ προκειμένῃ ἀργεῖα φέρεται διάφορον τὸ αἷτιον τῆς ἐχθρότητος τῶν σκύλων πρὸς τοὺς γάτους καὶ ἐλλείπει ἢ ἐν τῇ πατραϊκῇ προσθήκῃ περὶ τοῦ αἰτίου τῆς διώξεως τῶν ποντικῶν ὑπὸ τῶν γάτων, ἀποδομένου εἰς καταστροφὴν ὑπ' ἐκείνων ἐγγράφων τῶν σκύλων, κατεχομένων ὑπὸ τῶν γάτων πρὸς φύλαξιν. Πολυπληθεῖς τοιαῦται παραδόσεις ἀπαντῶσι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, αἱ πλεῖσται δ' ὅμοιον αἷτιον τῆς ἐχθρότητος τῶν σκύλων πρὸς τοὺς γάτους καὶ τούτων πρὸς τοὺς ποντικούς ἀναφέρουσι τὴν καταστροφὴν ἐγγράφων, ὡς περιεχόμενον δὲ τῶν ἐγγράφων αὐτῶν πολλαὶ μνημονεύουσι συμβάσεις ἢ διατάξεις περὶ τροφῆς. Ἐκτενωῶς περὶ τῶν παραδόσεων τούτων διαλαμβάνουσιν ὁ *J. Bolte* ἐν *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1911 σ. 164—8 καὶ ὁ *O Dähmardt* *Natursagen* IV 103 κέ. 119 κέ. 297 κέ. Εἰς τὸν πίνακα τοῦ *Antti Arne* (*Verzeichhniss d. Märchantypen* ἐν *FFC.* 3) ὁ τύπος τῶν τοιούτων μύθων τάσσεται ὑπ' ἀριθ. 200.

✓ Παρατηρήσεις περὶ τῶν λακωνικῶν παραδόσεων τῆς Μεγάλῃς Μαντινείας*.

Ἡ πρώτη παράδοσις εἶναι παραλλαγή τῶν ἐν τῇ ἐμῇ συλλογῇ ὑπ' ἀριθ. 622, 624—626. Πρβλ. αὐτ. σ. 1342. Ἡ δευτέρα παραλλαγή τῶν ὑπ' ἀρ. 619, 620 καὶ σ. 1336—7. — Ἡ τρίτη φέρεται ἀλλαχού ὡς εὐτρόπελος διήγησις, ἐξ ἧς ἡ προοιμία «Βάρ' τῆς νιᾶς μὲ τὴν καλάμα καὶ τῆς γραῖας μὲ τὴν ματσούκα (Π. Π. Δ' σ. 127 λ. γραῖα 10). Ὅτι γραῖα πενθερὰ ἐβασάνιζε τὴν νύμφην τῆς ἀναγκάζουσα αὐτὴν νὰ ἐργάζεται μέχρι βαθείας νυκτός. Ἡ νέα παρεπονέθη εἰς τοὺς ἀδελφούς τῆς, οἱ ὅποιοι, διὰ νὰ τὴν σώσουν ἀπὸ τὰ βασάνια τῆς πενθερᾶς, τῆς, ἤλθον τὴν νύκτα εἰς τὸ σπίτι τῆς προσποιούμενοι ὅτι ἦσαν Παραωρίταις, ἧτοι ἐξωτικά ποῦ βγαίνουν παράωρα. Καὶ ἤρχισαν νὰ δέρουν ἀμφοτέρας· ἀλλὰ τὴν μὲν ἀδελφὴν των ἔδερν μὲ μίαν καλάμαν, ποῦ ἔκαμνε πολὺν κρότον καὶ δὲν ἐπόνει καθόλου, τὴν δὲ γραῖαν μὲ χονδρὴν ματσούκαν, ποῦ τὴν ἐσακάτεψαν στὸ ξύλο. Ἀπὸ τότε δὲν ἐτόλμησεν αὐτὴ νὰ ἐπιβάλη εἰς τὴν νύμφην τῆς νυκτερινὴν ἐργασίαν.

Ἡ 4η παράδοσις καταδεικνύει τὴν συνάφειαν τῶν περὶ Νεράιδων παραδό-

1) Παρὰ *Dähmardt* IV 136, 2: Στέλλεται σκύλος ὅπως ζητήσῃ συμβουλήν δι' ἄλλον πάσχοντα σκύλον. Ὁ ἰατρός τῷ δίδει φάρμακα, ἀλλ' ἐκεῖνος ἐξαφνίζεται καὶ οἱ σκύλοι τὸν ζητοῦν ὀσφραϊνόμενοι ἀλλήλους, μήπως εἰς τινα διακρίνουν ὄσμήν φαρμάκων.

2) Αὐτ. IV 134: Εἰς ἓνα πόλεμον βασιλεὺς κινδυνεύων νὰ καταστραφῇ ἔγραφε πρὸς ἄλλον φίλον βασιλέα ὅλα τὰ μυστικά του, καθὼς καὶ τὸν τόπον, ὅπου εἶχε κρυμμένους τοὺς θησαυρούς του, καὶ ἔστειλε τὴν ἐπιστολὴν κρύφας αὐτὴν ὑποκάτω ἀπὸ τὴν οὐρὰν σκύλου. Ἀλλ' ὁ σκύλος οὗτος οὔτε εἰς τὸν βασιλέα μετέβη οὔτε ἐφάνη ποῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἔκτοτε οἱ σκύλοι ἐξετάζουν μὲ τὸ ρύγχος των μὴ εὗρουν τὴν ἐπιστολὴν ὑπὸ τὴν οὐρὰν τινος ἐξ αὐτῶν.

*) Λογογράφ. Γ' σ. 252.

σεων πρὸς τὰς δοξασίας περὶ δριμῶν. Ἡ ἐπήρεια, τὴν ὁποίαν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου ἢ κατὰ Μάρτιον πιστεύεται ὅτι ἔχει τὸ ὕδωρ εἰς ξύλα, ἐνδύματα καὶ σώματα, δὲν ἐξηγεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ σαφῶς ἐκ τίνος ἀφορμῆς προέρχεται. Ἀλλὰ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐπίστευεν ὁ λαὸς εἰς τὴν ὑπαρξίν δαιμονικῶν ὄντων, ἀσκούντων τὴν κακοποιὸν ἐνέργειαν αὐτῶν εἰς ὠρισμένον τινὰ χρόνον, νομφῶν τινῶν τῶν ὑδάτων, ἰδιαιτέρον ὄνομα ἔχουσῶν. Καὶ ἡ μὲν πίστις αὕτη ἀπὸ πολλοῦ ἐξέλιπε, διετηρήθησαν δ' ὅμως ἱκανὰ τεκμήρια, βεβαιούντα τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει, καθ' ἣν ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ κολυμβήματος κατ' Αὐγούστον ἀποδίδεται εἰς τὰς Νεραίδας. Ἄλλο τεκμήριον εἶναι τὸ ὄνομα Ἀλουστίνκις, τὸ ὁποῖον ἐν Σύμῃ εἶναι ὄνομα Νεραίδων (Π. Παραδ. ἀρ. 657, 658), ὡς παρετήρησε καὶ ὁ B. Schmidt (ἐν N. Jahrbücher f. d. klass. Altertum 1911 τ. 27 σ. 656). Ἐν Μανθουρέᾳ τῆς Ἀρκαδίας πιστεύουσιν, ὅτι τὴν βλάβην τῶν ὑφασμάτων κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου ἐπιφέρουν αἱ Νεραίδες. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἰω. Π. Σταθοπούλου τ. φ.)—Καὶ ἡ ἑνωτέρω (Λχογρ. 5 σ. 113) δημοσιευθεῖσα παράδοσις ἐκ Μυγέρης τῶν Γρεβενῶν ἀποδεικνύει σαφῶς ὅτι καὶ αἱ τοῦ Μαρτίου δριμὲς ἀποδίδονται εἰς τὴν ἐνέργειαν δαιμονίων.

Ἡ 5 παράδοσις εἶναι παραλλαγή τῆς ἀρκαδικῆς, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ ἐμῇ συλλογῇ τῶν Παραδόσεων ἀρ. 341. Ὡς παρετήρησα (σ. 937), ἡ παράδοσις αὕτη ἐποιήθη προδήλως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. Καὶ φαίνεται μᾶλλον ὅτι εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ᾄσμα, μὲ λειωμένα τὰ μέτρα ἐξ ἀνημοσύνης, ὡς δεικνύουν καὶ λείψανα στίχων διατηρηθέντα, οἷον: Πολάτσ' εἶναι τσ' ἄς τσιλαῖδῃ, πολάτσ' εἶναι τσ' ἄς λέη.—Θέ μου, κάμε με πουλί, κάμε με νεκροπούλι, νὰ περπατάου τὰ μνήματα, νὰ κλαίου τοὺς πεθαμένους κτλ.—Τὸ ἐπεισόδιον τῆς σκορπίσεως τοῦ σιτου καὶ τῆς συλλογῆς αὐτοῦ κατὰ κόκκους παρενεβλήθη κατὰ συμφυρμὸν πρὸς ἄλλας παραδόσεις. (Βλ. Πολίτου Παραδ. σ. 938).

Τὰ κιλάμια κ' ἡ βροχή*.

(Παράδοσις Νικομηδείας).

Εἰς ἕν ὄφλλον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκδιδομένης καθημερινῆς ἐφημερίδος «Χρόνος» (ἔτ. Α' ἀριθ. 151, 28 Ἰουνίου 1914), ἀποσταλὲν ἡμῖν τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ ἐκδότου τῆς Μουσικῆς κ. Γ. Παχτίκου, δημοσιεύει τις ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Ἀρίσταρχος παράδοσιν, ἣν, ὡς λέγει, ἤκουσεν εἰς τὰ περίχωρα τῆς Νικομηδείας, ὅπου ὑπάρχουν πολλαὶ λίμναι καὶ λιμνάζοντα ὕδατα. Δυστυχῶς ὁ γράφων, ὅστις φαίνεται μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἔχων εἰδησιν τῆς λαογραφικῆς μεθόδου καὶ παντελῶς ἀγνοῶν τὰς λαογραφικὰς ἐρεῦνας, ἐξέτεινεν εἰς μῆκος τὰ περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης καὶ παρέσθειρεν αὐτὴν διὰ στομφωδῶν πλατυσμῶν, ὥστε δυσκόλως δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸν ἀληθῆ δημῶδη πυρῆνα τοῦ ρητορικοῦ κατασκευάσματος αὐτοῦ.

Τὰ γνήσια δημῶδη στοιχεῖα τῆς παραδόσεως θὰ ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ταῦτα: Τὸ καλοκαῖρι, ἓνα μεσημέρι, παρ' ὃ ἥλιος ἔκαιε παραπολύ, ὅλα τὰ φυτὰ ἔγειραν κάτω τὰ κεφάλια καὶ παρακαλοῦσαν τὸ Θεὸ νὰ τοὺς

*) Λαογραφία 1914 τ. Δ' σ. 740.

στείλη λίγη δροσιά. Τότε ἀπὸ τῆς λίμνης μέσα ἀκούστη μιὰ φωνὴ ποὺ ἔλεγε μελanchόλως: «Θεέ μου, λίγη βροχὴ δὲ θὰ ρῆξῃς, ἐκαθήκαμε!» Ἦσαν τὰ καλά-μια ποὺ ἐπικραποῦνταν καὶ ἐφώναζαν περισσότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα φυτά, ἐν καὶ ἦσαν ὡς τὸ λαμπρὸ βουτηγμένα στὰ νερὰ τῆς λίμνης.

Ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη εἰσφέρει ὅτι ὁ λαὸς ἔχει γνῶσιν τῆς ὑπεροχῆς τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἀπὸ τῶν ἄλλων, διότι εἶναι κατάφορα ἠλεκτρισμοῦ, μεγάλην ἔχοντος ροπὴν ἐπὶ τῆς βλαστήσεως.

Ὁ Καϊάφας ἐν Κρήτῃ *

Ἡ ἐν Κρήτῃ τοποθεσία Καϊάφα, κειμένη εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐκτὸς τῆς πόλεως Ἡρακλείου] πλησίον τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Κνωσοῦ μνημονεύεται ἐν φ. 303β τοῦ ὑπ' ἀριθ. 10 κώδικος τῆς Πανεπιστημιακῆς βιβλιοθήκης τῆς ἐν Σουηδία Οὐψάλας. Ἐγράφη τὸ παρὸν ψαλτήριον διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ θεοσεβεισταίου ἱερέως κυροῦ Νικολάου τοῦ Κρητικοῦ ἐν τῷ χωρίῳ τῷ ἐπισημασμένῳ ὡς Καϊάφας ἐν μηνί Ἰουνίῳ κς] εἰς τὸν ἔτει ἰνδ. ζ' (=1369). Μεταξὺ τῶν λέξεων Καϊάφας καὶ] μηνί τρεῖς περίπου στίχοι διεξεσμένοι ἐν ἀρχῇ τοῦ φ. 304α. Ἴδε Craux Martin Notices sommaires des manuscrits grecs de Suède ἐν τοῖς Archives des missions scientifiques Σειρᾶς τρίτης τ. ΙΕ' (1889) σ. 398 κέ. Τὸ ἐπώνυμον Κρητικὸς τοῦ γράψαντος ἱερέως ἀποδεικνύει ὅτι μᾶλλον περὶ τοῦ εἰρημένου χωρίου τῆς Κρήτης πρόκειται ἢ περὶ τῆς ὁμωνύμου ἐν Ἡλείᾳ τοποθεσίας, ἣν ἔλαβε καὶ ἡ λίμνη ἢ λεγομένη Καϊάφα. Τοῦ πελοποννησιακοῦ Καϊάφα τὸ ὄνομα ἀνέρχεται τοῦλάχιστον εἰς τὸν 15' αἰῶνα, καθ' ὃν ἐγράφη ὁ κουτλουμουσικὸς κώδιξ 220, ἐν ᾧ μνημονεύεται.

(Σπ. Λάμπρος ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι τ. Γ' (1913) σ. 491).

Τὸ παρὰ τὸ Ἡρακλείον τῆς Κρήτης χωρίον Καϊάφας ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐξ ἀρχαίου μνημείου, ὅπερ τάφρον τοῦ Καϊάφα ὀνομάζει δημόδης κρητικῆς παράδοσις (τῶν ἐμῶν Παραδόσεων ἀρ. 189), ἣς τὰ στοιχεῖα εὐρίσκονται ἐν τῷ ἀποκρύφῳ βιβλίῳ τῶν πεπραγμένων τῷ Πιλάτῳ. Περὶ τούτων διαλαμβάνομεν ἐν Παραδ. σ. 792—3. Τὸ παλαιότερον ἐγγραφοῦν, ἐν ᾧ ἀναφέρεται τὸ χωρίον Καϊάφα εἶναι τοῦ 1248.

Τὸ γραμμένον ἄλας **

Εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν ὑπάρχει βράχος, ἀπὸ οὗ ὀνομάσθη ἡ περὶ τοποθεσίαν τὴν Γραμμένον ἄλας. Εἶναι δὲ τὸ Γραμμένον ἄλας λατινικὴ ἐπιγραφή, κατὰ δὲ τὴν περισφωζομένην ἐτι λαϊκὴν ἐκεῖ παράδοσιν δι' αὐτῆς [οὕτω!] ἀναφέρεται τὸ καταναλωθὲν ἄλας κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς διαφράγος [γράφει διασφράγος] τῶν Τεμπῶν ἢ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ αὐτῶν. Κανεὶς δὲ τῶν περιηγητῶν τῶν μετὰ μεγίστου ἐνθουσιασμοῦ καὶ λεπτομερειῶν περιγράφαντων τὰ παραδείσια Τέμπη δὲν ἔλαβε τὸν κόπον, ἐκ φιλανθρωπίας τοῦλάχιστον, νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τοὺς ὀνομάζοντας ἢ ἐρμηνεύοντας οὕτω τὴν ἐπιγραφὴν ὅτι αἱ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ βράχου πέντε [γράφει εἰς] λατινικαὶ λέξεις:

*) Λαογραφία 1914 τ. Δ' σ. 740—1.

**) Αὐτ. σ. 741.

L. Cassius Longinus proconsul Tempe mativi [ούτω!] δὲν ἔχουν καμμίαν ἀπολύτως σχέσιν πρὸς τὸ ἄλλας κτλ.»

Γάνωτέρω ἀπεσπάσθησαν ἐκ φλυάου καὶ ψυχρᾶς χαριτολογίας περὶ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Τεμπῶν καὶ τῆς ἀναφερομένης εἰς αὐτὴν δημώδους παραδόσεως, ἣν ὁ πρόφην ἐφέτης κ. Γ. Δ. Ἀμπελᾶς κατέτεινεν εἰς τέσσαρας ὅλας σελίδας τοῦ Ἡμερολογίου «Πινακοθήκης» καὶ «Ἑλληνικῆς ἐπιθεωρήσεως» (ἔτ. Α' σ. 192—195). Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος παράδοσις ἔχει περιληφθῆ εἰς τὰς ἐμὰς Παραδόσεις ἀρ. 145, ἡ δὲ ἐπιγραφή ἐδημοσιεύθη ἐν C.I.L. I 618, ὅπου καθὼς καὶ ἐν τ. III 588 ὑπάρχει βιβλιογραφικὴ σημείωσις τῶν μνημονευόντων αὐτὴν περιηγητῶν ἢ ἀρχαιολόγων, εἰς οὓς προσέθεσά τινας μὴ ἀναγραφόμενους ἐν τῇ σημειώσει ἐκείνῃ ἐν Παραδόσ. σ. 759. Τούτους πάντας τοὺς γράψαντας περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος (πλὴν τοῦ κ. Ν. Γεωργιάδου) ἀγνοεῖ ὁ κ. Ἀμπελᾶς, ὅστις φοβούμεθα, ὅτι κατακρίνων τοὺς περιηγητάς, διότι δὲν ἔλαβον τὸν κόπον νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἐπιγραφὴν, θὰ περιήρητο εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν, ἂν προσεκαλεῖτο νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὸς τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς, ὡς τὸ ἀνέγνωσε, μάλιστα δὲ τὴν τελευταίαν ἀνύπαρκτον λέξιν mativi.

✓ Μανδραγόρας*.

Ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Ἀρχεῖα τῆς Ιατρικῆς καὶ βιολογίας (1917 σ. 1—6) ὁ καθηγητὴς τῆς βοτανικῆς ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Σπ. Μηλιαράκης πραγματεύεται περὶ τῶν εἰς τὸν μανδραγόραν ἀναφερομένων δεισιδαιμονιῶν. Μετὰ τὴν ἀναγραφὴν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπικρατουσῶν προλήψεων καὶ τὴν μνείαν ὅτι ὅπως συνέβη καὶ ἐπὶ ἄλλων ἀρχαίων δεισιδαιμονιῶν παρέμειναν σποραδικῶς εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, ἰδίως δὲ εἰς τὴν Νότιον Ρωσίαν ἱκανοὶ πιστοὶ εἰς τὰς μαγικὰς δυνάμεις τοῦ μανδραγόρου, καὶ ἂν οὐχὶ κατὰ τὴν ἑκτασιν τῶν παρελθόντων αἰώνων, ἐπάγεται τινα περὶ τῶν πρὸ ἡμῶν δοξασιῶν ἀρνούμενος ταῦτα ἐκ τῶν ἐμῶν Παραδόσεων σ. 904 κέ. Παρατηρεῖ δὲ ταῦτα: «Τίνας δεισιδαιμονίας περὶ τοῦ φυτοῦ τούτου ἐπικρατοῦσι πρὸ ἡμῶν δὲν γνωρίζω, διότι ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Πολίτου ἀναγραφόμενων, οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, ὑπάρχει πληροφορία τις».

Πλὴν τῶν ἐν σ. 904 κέ. τῶν Παραδόσεών μου περὶ μανδραγόρου σημειουμένων διαλαμβάνω τινὰ καὶ ἐν σ. 1328, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἀνέκδοτον ἔτι μέρος τῆς συλλογῆς τῶν Παιριμιῶν ἐν λ. μανδραγοῦρα. Φέρεται ἐν Μάνῃ παιριμία τις, δηλοῦσα ὅτι ὁ μανδραγόρας κέκτηται θαυμασίας θεραπευτικὰς ιδιότητας: Μανδραγοῦρα κί' ἀνερίδα κί' ἄλλο ἓνα χορταράκι, ἂν τὸ ξεραν οἱ μφινάδες, δὲν ἐγάναν τὰ παιδιὰ τους 1). Ἐν δὲ Ἀρτάκη τῆς Κυζίκου ἡ παιριμιώδης φράσις: Εἶσαι σὲ μανδραγοῦρα 2) σημαίνει «τὰ χεῖς χαμένα», προήλθε δὲ πιθανῶς ἐκ τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸν μανδραγόραν ναρκωτικῆς ιδιότητος.

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Λογογραφίᾳ 1917 τ. ζ' σ. 259—260.

1) Πανδῶρ, τ. ΙΘ' σ. 277.—Ἐργμ. Φιλομάθ. 1869 σ. 1742. Ἄλλαι παραλλαγὴ τῆς παιριμίας ταύτης δὲν καταλέγουσι καὶ τὸν μανδραγόραν εἰς τὰ βότανα ταῦτα. (βλ. Πολίτου Παιριμ. τ. Β' σ. 328 λ. ἀντοναῖδα 1 (Κυθήρων). Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους 1904 ἀρ. 48 σ. 781 (Ζακύνθου).

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Φιλῆντα.

Ἐκ τοῦ ἀνθρωπομόρφου σχήματος τῆς ρίζης τοῦ μανδραγόρου προῆλθεν ἡ εὐφημητικὴ ὀνομασία τοῦ φυτοῦ καλάνθρωπος¹⁾, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν ποντικὴν ὀνομασίαν τῶν Καλλικαντζάρων "As emās kaloi (Παραδόσεις σ. 1258) καὶ τὴν κοινοτέραν τῶν Νεραίδων Καλοκυράδες.

Εἰς τοὺς εἰδικῶς περὶ τῶν περὶ μανδραγόρου δοξασιῶν πραγματευθέντας, οὗς ἀναγράφω ἐν σ. 915 τῶν Παραδόσεων, ἄς προστεθῇ καὶ ἡ μετὰ τὴν ἐκδοσιν τούτων δημοσιευθεῖσα μονογραφία τοῦ C. B. Randolph (The Mandragora of the ancients in Folklore and Medicine ἐν Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences, Boston 1905 τ. XL σ. 485—537). Περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Νοτίῳ Ρωσσίᾳ ἐπικρατουσῶν δεισιδαιμονιῶν περὶ τοῦ μανδραγόρου, ὧν μνημονεύει ὁ κ. Μηλιαράκης, βλ. J. Janvorskii, die Mandragora im süd-russischem Volksglauben ἐν Zeitschrift f. österr. Verein f. Volks. τ. II σ. 353 κέ. τ. III σ. 63—4.

Ὁ κ. Μηλιαράκης παρατηρεῖ ὅτι ὁ Διοσκουρίδης περιγράφων τὸν μανδραγόραν οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τοῦ ἀνθρωποειδοῦς τῆς ρίζης. Τοῦτο εἶναι ἀκριβές· οὐδὲν ἦττον ὁ συγγραφεὺς ἐκεῖνος ἀναγράφων τὰ διάφορα ὀνόματα τοῦ μανδραγόρου προσθέτει ὅτι Πυθαγόρας ἐκάλει αὐτὸν ἀνθρωπόμορφον (Διοσκουρίδ. π. ὕλ. ἱατρ. Δ' 76 σ. 570 Kuhn).

✓ Τὸ λειῶμα *.

(Βοιωτικὴ παράδοσις).

Ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Ν. Γ. Παππαδάκης ἐν τῇ καλλίστῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Περὶ τὸ Χαρόπειον τῆς Κορωνείας» (ἐν Ἀρχαιολογικῷ δελτίῳ 1917 τ. Β' σ. 258) ἀναγράφει τὴν ἐξῆς βοιωτικὴν παράδοσιν:

«Αὐτὰ δὴ τὰ παχιά χωράφια τὰ εἶχε μιὰ φορὰ ἓνας τυφλός, καὶ τὰ δινε σὲ κολλήγους νὰ τὰ δουλεύουν. Ἐνας ὅμως ἀπὸ δαύτους κάποτε, ἄνθρωπος ἄδικος, εἰς τὸ μοίρασμα τοῦ σιταριοῦ ἀπάνω στ' ἄλῳνι, ἐκαλογομίζε τὸ κοιλὸ πάντα καὶ τ' ἄδειαζε στὸ δικό του σωρό, στοῦ συντρόφου του τὸ μέρος ὅμως ἔχυνε μόν' ὅσο χωροῦσε ἀνάποδα τὸ κοιλὸ, στὸ γῦρο, ἀποκάτ' ἀπὸ τὸν πάτο· καὶ τὸν ρωτοῦσε κάθε φορὰ. «Βλέπεις, σύντροφε;—Βλέπ' ὁ Θεός», ἀπαντοῦσε ὁ τυφλὸς ἀνύποπτα, ὡς τὸ τέλος· τότες ὅμως, νά! ὁ Θεός, πού τῶντες ἐβλεπε, τοῦ κάνει ξάφνου χῶμα τὸ σωρό του. Ἔτσι γένηκε τὸ λειῶμα».

Ὁμοίαν νεοελληνικὴν παράδοσιν ἀναφέρει ὁ κ. Ν. Γ. Παππαδάκης τὴν μεγαρικὴν ἐν ταῖς ἐμαῖς Παραδ. ἀρ. 297, ὅπου ὅμως ἄλλη φέρεται αἰτία τῆς μεταβολῆς τῶν σωρῶν σίτου εἰς χωματολόφους.

Ὁ μῦθος ἀνευ τῆς κατακλειδῆς τῆς τελικῆς μεταμορφώσεως καὶ τῆς ἀναφορᾶς εἰς ὠρισμένους τόπους, ἧτις μεταβάλλει αὐτὸν εἰς παράδοσιν, εἶναι κοινὸς παλαιοῦ τῆς Ἑλλάδος. Μία ἐπτανήσιακὴ διατύπωσις αὐτοῦ (παρὰ Γ. Καβαβία ὁ πρακτικὸς λόγος, Κέρκυρα 1876 σ. 23 ἀρ. 993) ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Ἀναποδογυρισμένο ἔχοντας τὸ κουβέλι, ἐμέτραγε ἓνας μιὰ φορὰ, γιὰ νὰ παραδώσῃ τοῦ στραβοῦ τοῦ σέμπρου του τὸ μερδικό του τὰ κουκκιά. Καὶ γιὰ νὰ τοῦ ἀποδείξῃ πῶς τοῦ τὰ ἐμέτραε ὑπέρχεῖλα, καὶ πῶς δὲ θέλει νὰ ὠφε-

1) Καλάθρεπτος ἐν Μυκόνῳ (K. Dieterich Sprache u. Volksüberlieferung d. Südl. Sporaden σ. 230). Καλαθροπάριον ἐν Κύπρῳ (Λαογραφ. Ε' 642).

*) Λαογρ. 1917 τ. Γ' σ. 261—2.

ληθῆ ἀπὸ τῆ στραβομάρα του, τοῦ ἔπαιρνε τὸ χέρι, τοῦ ἄνοιγε τὴν ἀπαλάμη, τοῦ τὴν ἀπίθωνε ἀπὰ στὰ σωριασμένα τὰ κουκκιά καὶ τοῦ ἔλεγε: «Βλέπεις, σέμπρει;» Ὁ στραβὸς ἦ γιὰ τὸ τοῦ ἔμεινε κάποια ὑποψία ἢ ἄθελα ἔτσι... ἀπιλο-γιόνταν καὶ ἔλεγε: «βλέπει ὁ Θεός».

Ὁ μῦθος οὗτος συνεπτύχθη εἰς παροιμίαν, ἧς φέρονται διάφοροι παραλαγαί (*). Τοιαύτη τις παραλλαγή φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ἡ μεσαιωνικὴ παροιμία: «πολέμα ὡς πολεμᾶς, ἀμὴ ὁ Θεὸς θεωρεῖ» (Ἄθων. συλλογὴ Γ' 31 ἐν ΠΠ. τ. Α' σ. 17), ἐνέχουσα τὴν ἐννοίαν, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει καὶ ἡ ἀρχαία γνώμη «ἔστι δίκης ὀφθαλμός, ὃς τὰ πάνθ' ὄρα» καὶ ἄλλαι τινές (ΠΠ. λ. θεὸς ἀρ. 215).

Τὴν αὐτὴν παράδοσιν εὐρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἴταλὸς συγγραφεὺς τῶν μέσων τοῦ 15' αἰῶνος (**) ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν χωρικῶν τὸ σικελικὸν βουνὸν Μόδιον (il Moggio) ἐκλήθη οὕτως ἐκ τοιαύτης αἰτίας. Ἦσαν δύο ἀδελφοί, ὧν ὁ ἕτερος τυφλός, οἵτινες συνεκόμισαν μεγάλην ποσότητα σίτου ἐκ τῆς ἐσοδείας τῶν ἀγρῶν των. Κατὰ τὴν διανομὴν δὲ ὁ βλέπων ἀδελφὸς εἰς τὸ μερίδιόν του ἐκένου πλήρες τὸ μόδιον, διὰ δὲ τὸ μερίδιον τοῦ ἀδελφοῦ του ἐγέμιζε μόνον τὸ μόδιον ἀναποδαγυρισμένον. Ὁ τυφλὸς ψηλαφῶν τὸν σῖτον, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀπάτην, ἔλεγεν: «Ἄν δὲν βλέπω ἐγώ, βλέπει γιὰ μὲ ὁ Θεός». Ἀφοῦ ἐμοιράσθη τὸ σιτάρι καὶ ἔγινε μεγάλος σωρὸς τὸ μερίδιον τοῦ δολίου ἀδελφοῦ, ἐπῆλθεν ἐκ θαύματος πῦρ ἐξ οὐρανοῦ καὶ κατέκαυσε καὶ αὐτὸν καὶ τὸν σωρὸν του, ὁ ὁποῖος ἔγινεν ἓνα ὑψηλὸν βουνὸν κοκκινωπὸν.—Παραπλήσια δὲ παραδόσεις φέρονται καὶ σήμερον παρὰ τῷ ἰταλικῷ λαῷ, ὡς σημειώνει ὁ G. Pitré.

Ἄλλην ἀναφέρει τὴν θείαν τιμωρίαν ὁμοίου δόλου σουηδική τις παράδοσις. Διένεμον τὰ χρήματά των τρεῖς καλογραῖαι, ὧν ἡ μία τυφλή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναστρέφουσαι τὸ μέτρον ἔδιδον τὸ μερίδιόν της, θέτουσαι εἰς τὸ ἀβαθὲς μέρος, ἀφοῦ προῶτον τὴν ἐκάλουν νὰ ψηλαφήσῃ αὐτό. Ἡ τυφλὴ ὑποπτευθεῖσα τὸν δόλον εἶπεν. «Ἄν μὲ γελάτε, νὰ βουλιάξῃ ἡ πόλις μαζί σας». Μόλις λοιπὸν ἐτελείωσεν ἡ διανομή, τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐβυθίσθη (*).

✓ Οἱ Καλλικάντζαροι. *

Ἐκ τῆς ἐν Ἰκαρίᾳ ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Νέα Ἰκαρία» (ἔτος Β' ἀριθ. 81 τῆς 26 Δεκεμβρίου 1915) ἀρυόμεθα τὰς ἐπομένας εἰδήσεις περὶ τῶν φερομένων ἐν τῇ νήσῳ παραδόσεων περὶ Καλλικαντζάρων καὶ Στριγγλῶν.

1) «Βλέπεις, στραβέ;—Βλέπει ὁ Θεός». (Π. Π. λ. θεὸς ἀρ. 60. Ἄλλαι παραλλαγαὶ αὐτ. ἀρ. 61. 66).

2) *Giul. Filot degli Omodei* Descrizione della Sicilia, βιβλ. I σ. 51—52 (ἔδ. G. di Marzo, Palermo, 1876) ἐν Archivio per le tradiz. popolari 1898 τ. XVII σ. 227—8.

3) *E. Meier*, Deutsche Sagen aus Schwaben, Stuttgart 1852 τ. I σ. 33. *Revue des trad. popul.* 1891 τ. VI σ. 517.—Ὁ *Simrok* (Deutsche Mythologie ἔκδ. 4, § 105 σ. 341), ἀγνωσθὲν παραλαμβάνων, λέγει ὅτι ἐν τοῖς γερμανικοῖς μύθοις διὰ τοῦ αὐτοῦ δόλου ἐξαπατᾷ τὴν ἀγαθὴν Μοῖραν ἢ κακὴ ἐν τῇ διανομῇ τῶν ἀγαθῶν τὸ μέτρον, ἐν ᾧ τὰ χρυσᾶ νομίσματα, παρουσιάζει ἀντιστρόφως, ὥστε μόνον τὸ ὀλίγον μέρος μεταξὺ πυθμένος καὶ κάτω χειλέων πληροῦται.

*) Λαογραφία 1917 τ. 5' σ. 262—4.

Ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος αὐτῶν εἶναι *Καλλιτσαντέροι*, ὅστις εἶναι ἄγνωστος ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. (Πρβλ. τὰς ἡμετέρας Παραδόσεις σ. 1242 κ. ε.). Παρίστανται δ' ὡς ἔχοντες σῶμα ἀνθρώπου, ἀλλὰ πόδας καὶ κεφαλὴν τράγου⁽¹⁾. Βλάβας μεγάλας εἰς τοὺς ἀνθρώπους δὲν προξενοῦσιν⁽²⁾. Ἔρχονται εἰς τὴν νῆσον ἀκριβῶς τὸ μεσονύκτιον τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων διαπεραιούμενοι ἐπὶ φλοιῶν καρυδίων (καρυδότσοφλα)⁽³⁾, παραμένουσι δὲ μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν Φώτων. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐλεύσεώς των, ὅσοι ἔχουσιν ὄξειαν τὴν ἀκοήν, ἂν προσέξουν, ἀκούουν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς νήσου, κυρίως εἰς ταῖς ἀμμουδιαῖς, τοῖς φωνῆς καὶ τὸ ἀραβαῖσι ποῦ γίνεται, ὅταν ἀνασύρουν τὰ κατκία των. Κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα τῆς διαμονῆς των ἐν τῇ νήσῳ προξενοῦν ἀρκετὰς ζημίας· καὶ πρῶτον μαγαρίζουν τὰ μέρσινα (μύρτα) καὶ ὅλους τοὺς ἐκτεθειμένους καρπούς. Διὰ τοῦτο οἱ Ἰκαῖοι διὰ νὰ φάγουν αὐτοὺς ἀναγκάζονται νὰ τοὺς πλύνουν ἐπιμελῶς, ὅπως τοὺς ἀποκαθάρουν ἀπὸ τὰ μαγαρίσματα τῶν Καλλιτσαντέρων. Ἐπειτα εἰσέρχονται εἰς τὰς οἰκίας τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὰς καπνοδόχας καὶ ἀρπάζουν ὅτι εὔρουν, ἐνδύματα τροφάς⁽⁴⁾. Πλὴν δὲ τῶν ἀρπαζομένων τροφίμων, μαγαρίζουν καὶ τὰ ὑπόλοιπα· διὸ κρίνεται ἀναγκαῖον νὰ σκεπάζωνται καλῶς τὰ διάφορα δοχεῖα⁽⁵⁾. Ἡ μεγαλυτέρα δ' ὁμῶς καταστροφή, τὴν ὁποίαν προξενοῦσιν εἰς τοὺς Ἰκαίους οἱ Καλλιτσαντέροι, γίνεται εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν. Ἀρέσκονται εἰς τὰς ζφοκλοπίας καὶ ζφοκτονίας. Προτιμοῦν τὰ μικρὰ κατσίκακια, ἀλλ' ἐλλείψει τοιούτων ἀρπάζουν τράγους αἴγας, βοῦς καὶ ὅ τι ἄλλο μείνη ἔξω τῶν στάβλων κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν διστάζουν οἱ Καλλιτσαντέροι νὰ θραύσουν καὶ τὴν συνήθως σκθρὰν θύραν τοῦ στάβλου διὰ νὰ κλέψουν τράγους καὶ αἴγας, ὅταν σπανίζουν τὰ θηράματα ἐν τῇ ὑπαιθρῳ. Τὰς μεγίστας δὲ ζημίας ἐπιφέρουν, ὅταν οἱ κάτοικοι ἔχουν οἰκονομικὰς δυσφορίας. Ὅταν εἰς τὸ νησί ὑπάρχη πείνα, λιμιάσσουν καὶ οἱ Καλλιτσαντέροι καὶ κάμνουν θραῦσιν εἰς ὅ τι εὔρουν, ἐνῶ εἰς τὰ ἔτη τῆς εὐημερίας ἀρκοῦνται μόνον νὰ μαγαρίζουν τὰ τρόφιμα.

Τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων ἀπέρχονται ἀφήγοντες εἰς τὴν νῆσον τὰ πλοῖα των, δηλ. τὰ καρυδότσοφλα, τὰ ὁποῖα τῆδε κάκεισε εὐρίσκονται ἐσκορπισμένα εἰς τὴν παραλίαν. Ἐγκαταλείπουν δὲ τὰ πλοῖα, διότι πάντοτε ἀναχωροῦν ἐν σπουδῇ. Λησμονοῦν τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων καὶ ἔξαφνα ἀκούοντες τὴν ἐξ οὐρανοῦ φωνὴν «Οὗτος ἐστὶν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠυδόκησα» διασκορπίζονται καὶ θαλασσοῦνον χωρὶς καρυδότσοφλα.

Ὡς συνάγεται ἐκ παραδόσεώς τινος, τὴν ὁποίαν ἀναγράφει ἡ ἐφημερίς, αἱ περὶ Καλλικαντζάρων δοξασίαι καὶ ἐν Ἰκαρία, καθὼς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος⁽⁶⁾, συμφύρονται πρὸς τὰς περὶ λυκανθρωπίας καὶ τὰς περὶ Στριγγλῶν. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην, πρὸ σκράντα χρόνων κάποιος ἀπὸ τὸ χωρίον

1) Καὶ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Σιφνίων ὁ Καλλικάντζαρος ἀντὶ ποδάρια ἔχει καλλίκα σὰν τῆς κασίικας. (Παραδ. σ. 1295). Περὶ ἄλλων παραστάσεων τραγοπόδων δαιμόνων βλ. αὐτ. σ. 1215.

2) Πρβλ. αὐτ. σ. 1290.

3) Παραπλήσια μυθολογοῦσι καὶ οἱ Σικελῖοι. Τὰ Σικελικαντζούρια ἐτοιμάζουν τὸ καράβι τους ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ σαρανταήμερου, καὶ ἔρχονται εἰς τὴν νῆσον τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων, παραμένοντα μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανίων. (Παραδ. ἀρ. 599 σ. 339). Καὶ ἐν Οἰνῳ τοῦ Πόντου διαπεραιοῦνται ἐπὶ λέμβου. (Αὐτ. σ. 1332).

4) Εἰσοδος τῶν Καλλικαντζάρων εἰς τὰς οἰκίας διὰ τῆς καπνοδόχης ἀναφέρεται συνηθέστατα καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις. (Αὐτ. σ. 1302 κέ.).

5) Βλ. αὐτ. σ. 1298

6) Βλ. αὐτ. σ. 1324 κέ.

Αμάλου, ἐγκαρδιωθείς μίαν ἐκ τῶν ἡμερῶν τούτων, ἐξῆλθε τοῦ οἴκου του διὰ τὴν ἀνάγκη φρονέσθη ἕνα Κιλλικὸν ἀνέρονα. Τῷ παρουσιάσθη οὗτος ὑπὸ μορφῆν αἰγὸς μεγαλοσώμου, ἡ ὁποία τὸν ἐπλησίασεν. Ὁ Ἀμαλιώτης δὲν ἔχασε καιρὸν. ἤρπασε τὴν αἰγα ἐκ τῶν κεράτων καὶ ἐνέπηξεν εἰς τὸν λαιμόν της τὸ μαυρομάνικο μαχαῖρι του, τὸ ὁποῖον εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀγορασμένον ἀπὸ τὴν Σμύρνη. Μὲ ὑπερφυσικὴν ὁμῶς δύναμιν ἀπώθηθεις ὑπὸ τῶν κεράτων τῆς αἰγὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτήν, τρέχουσαν πρὸς δυσμάς· τὴν εἶδεν ὀλοφάνερα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης νὰ θαλασσοῦσῃ εἰς τὸ πρὸς τὴν Μύκονον Ἰκάριον πέλαγος. Εἶχε λησιμονήσῃ τὸ γεγονός, ὅταν μετὰ πέντε χρόνια ὁ Ἀμαλιώτης, ταξιδεύσας εἰς Μύκονον, ὡς ναύτης ἀνθρακοφόρου πλοίου, καὶ φιλοξενούμενος εἰς τινὰ οἶκον, ἀνεγνώρισε τὸ μαυρομάνικο μαχαῖρι του, μὲ τὸ ὁποῖον ἡ φιλοξενούσα γραῖα ἔκοπτε τὸν ἄρτον. Ἡ γραῖα ἐκείνη, ὡς ἔμαθε παρὰ τῶν Μυκονίων, ἄλλοτε ἐστρίγγλιαζε καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶχε διαπεραιωθῆ ὡς στρίγγλα εἰς τὸ Ἀμάλου, ὅπου ὑπὸ μορφῆν αἰγὸς παραμονεύουσα νὰ κλέψῃ ἢ νὰ μαχαρίσῃ τὰ τρόφιμα τοῦ Ἀμαλιώτη ὑπέστη τὴν ἐπίθεσιν αὐτοῦ καὶ συναπήγαγεν εἰς Μύκονον τὸ ὄπλον του.

Ἡ Μύκονος θεωρεῖται καὶ ἀλλαχοῦ ὡς πατρίς τῶν Στριγγλῶν. (Βλ. Παραδόσεις ἀρ. 826 σ. 502). Ἡ ἀναλαβοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν στρίγγλα ἀναγνωρίζεται ἐκ τοῦ ὄπλου, δι' οὗ ἐπληρώθη. Ὁ συνήθης τύπος τῆς ἀναγνωρίσεως εἰς τὰς πολυπληθεῖς ὁμοίας παραδόσεις ἄλλων λαῶν εἶναι ἐκ τῆς πληγῆς, ἢ ὑπὸ τὴν μορφῆν ζώου ἔλαβον, διατηρουμένης καὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. (Βλ. Grimm Deutsche Mythologie σ. 919. F. Liebrecht Des Gervasius v. Tilbury Otia imperialia σ. 137. Hertz Der Werwolf σ. 71 κ. ἐ. Πολίτου Νεοελλ. μυθολ. σ. 191).

✓ Παραδόσεις περὶ Πλάτωνος.— Κωνσταντινᾶτα*.

E. W. Hasluck Plato in the Folk-lore of the Konia Plain. (Ἀπόσπασμα τοῦ Annual of the British School at Athens. XVIII 1911 σ. 265—9).

—Constantinata. (Ἀπόσπ. τῶν Essays and Studies presented to W. Ridgeway, Cambridge 1913).

Εἰς ἀπόστασιν τεσσαράκοντα περίπου χιλιομέτρων δυτικῶς τοῦ Ἰκονίου, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Κιριλί Κεσαμπᾶ εἰς Μπεκσεχίρ, σώζονται λείψανα ἀρχαιοτάτου, πιθανῶς χετταίου, μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων οἰκοδομήματος, ὑπεροκείμενα πηγῆς, ἧς τὰ ὕδατα χύνονται εἰς τὴν ἐγγύτατα κειμένην λίμνην Κάραλιν. Ἡ πηγὴ αὕτη καλεῖται ὑπὸ τῶν περιοίκων Ἐφλατοῦ, μπουναρί (κεφαλόβρυσον τοῦ Πλάτωνος). Πόθεν καὶ πῶς τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου φιλοσόφου εἰσεχώρησεν εἰς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους τουρκικοὺς πληθυσμούς; Ὁ Perrot⁽¹⁾ ἐκφέρει τὴν ὑπόνοιαν μήπως ἐπιχωριάζει σχετικῆς παραδόσεως καὶ θεωρεῖ εὐκταίαν τὴν ἐξακρίβωσιν τούτου. Ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ Hasluck ἐν τῇ διατριβῇ του «ὁ Πλάτων ἐν τῇ λαογραφίᾳ τῆς πεδιάδος τοῦ Ἰκονίου», καὶ ἡ ὀνομασία αὕτη, καθὼς καὶ ἄλλης πηγῆς ἐν αὐτῷ τῷ Ἰκονίῳ, ἐξηγεῖτο ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ τῶν Ἀράβων φιλοσόφ-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1916 τ. Ε' σ. 659—664.

1) Perrot et Chipiez Histoire de l' art τ. III σ. 730.

φων και κατ' ακολουθίαν και υπό τῶν Σελζουκιδῶν τοῦ Ἰκονίου Τούρκων. Ἄλλ' ὁ σοφὸς Ἄγγλος ἀρχαιολόγος ἠδυνήθη νὰ διαφωτίσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο δι' εὐστόχου ἀναζητήσεως τῶν λόγων, ἐξ ὧν προῆλθον και δύο ἄλλαι ὅμοιαι τοπωνυμιαί τοῦ μέρους τούτου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καθὼς και μία παράδοσις περὶ Πλάτωνος, ἀναφερόμεναι ὑπὸ τοῦ Τούρκου γεωγράφου τοῦ 15' αἰῶνος Χατζῆ Κάλφα. Εἰς ταῦτα δὲ προσέθηκε και τρεῖς μικρασιατικὰς περὶ Πλάτωνος παραδόσεις, ἀνακοινωθείσας αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Προδρόμου Πετρίδου.

Ὁ Χατζῆ Κάλφας ἀναφέρει ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Ἰκονίου «τάφον τοῦ θείου Πλάτωνος». Τὸν αὐτὸν τάφον μνημονεῖ και ὁ παλαιότερος τοῦ Χατζῆ Κάλφα γεωγράφος τοῦ 17' αἰῶνος Γιακούτ ὡς εὐρισκόμενον «εἰς τὴν πλησίον τοῦ τζαμίου ἐκκλησίαν». Ἐπειδὴ δ' ὅμως και Ρῶσός τις προσκυνητῆς τοῦ 18' αἰῶνος ἀναφέρει εἰς τὴν αὐτὴν ἐκκλησίαν τάφον τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοθέου (= Ἀμφιλοχίου), ὁ κ. Hasluc συνδυάζων τὰς μαρτυρίας ταύτας ἀποφαίνεται, ὅχι ἀπιθάνως, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου και ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμφιλοθέου εὐκόλως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἠδύνατο νὰ παραφθαρῇ εἰς τὸ γνωστὸν Φλατόν. Ἀναφέρει προσέτι ὁ Χατζῆ Κάλφας και ποταμὸν τοῦ Πλάτωνος παρά τι χωρίον τῆς Καππαδοκίας και παράδοσιν, ἣν ἤκουσε παρά τὸ Ἰκόνιον, ὅτι ἡ πεδιάς τοῦ Ἰκονίου ἤτό ποτε λίμνη, τὴν ὁποίαν ἀπεξήρανε ὁ Πλάτων. Παραπλήσιαν δὲ παράδοσιν ἤκουσεν ἀπὸ τοῦς περιοίκους τῆς λίμνης Ἐγερδὶρ ὁ πρῶτος ἀνακαλύψας τὰ εἰσείπια τοῦ Ἐφλατόν μπουναρὶ Ἄγγλος Ἀμιλτον, ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς λίμνης ἐκείνης κατεχόμενος χώρος ἦτο πρὸ 800 ἐτῶν πεδιάς διαρροεμένη ὑπὸ ποταμοῦ, τὴν ὁποίαν μετέβαλεν εἰς λίμνην ἀποφράξας τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ μάγος τις ὀνόματι Πλάτων (Ἐφλάτ).

Οὕτω τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος, ὡς παρατηρεῖ ὁ Hasluc, συνδέεται πρὸς ὑδραυλικὰ ἔργα, και δὴ ἐν χώρῃ, ἧς ἡ προμήθεια τοῦ ὕδατος κανονίζεται δι' ἀποκρύφων και μέχρι τοῦδε ἀτελῶς γνωστῶν ὑπογείων ἀγωγῶν. Τ' ἀποδιδόμενα δ' εἰς τὸν Πλάτωνα μαγικὰ ἢ μηχανικὰ ἔργα ἐν Ἰκονίῳ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ μυθικὰ ἔργα τοῦ Ἡρακλέους ἐν Ἡλιδι, Θεσσαλίᾳ, Λέρνῃ και Φενεῶ και τῶν Μινυῶν ἐν Βοιωτίᾳ· ἐμφαίνουσι δὲ ὅχι μόνον ὑπεράνθρωπον δεξιότητα, εἴτε μαγικὴν εἴτε θείαν, ἀλλὰ και ὑπερόχους τῶν παλαιότερων χρόνων τεχνικὰς γνώσεις, τῶν ὁποίων ἀμυδρὰν και ἀσαφῆ ἔννοιαν παρέχουσι τὰ σωζόμενα μνημεῖα τῶν χρόνων ἐκείνων. Καὶ ἡ ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἰκονίου ἄρδευσις και ἡ ἀποχέτευσις τῶν ὑδάτων ἀπεδίδετο εἰς θείας ἐνεργείας, ἀλλ' οἱ περὶ τούτων ἐπιχώριοι μῦθοι ἀπωλέσθησαν, μόνον δ' ὀλιγίστων τινῶν διακρίνονται τὰ ἔγνη ὑπὸ τὸ ἑλληνικὸν περίβλημα, ὅπερ προσέλαβον⁽¹⁾.

Εἶναι ἄγνωστον, λέγει ὁ Hasluc, ἂν ὑπάρχῃ θρησκευτικὴ τις παράδοσις περὶ τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἢ ἄλλου τινὸς ἁγίου, ἀποδίδουσα εἰς αὐτὸν θαῦμά τι παραπλήσιον πρὸς τὸ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐν Κολοσσαῖς ἢ πρὸς τὰ τοῦ Πλάτωνος. Τὸ γεγονός δ' ὅμως τοῦ τάφου τοῦ Πλάτωνος εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἐνισχύει τοιαύτην ὑπόθεσιν. Πάντως αἱ περὶ Πλάτωνος μικρασιατικαὶ παραδόσεις οὔτε ὡς περιλήμματα ἀρχαίων μύθων οὔτε ὡς

1) Περὶ τῶν τοιούτων ἐν Ἰκονίῳ ἐπιχωριαζόντων μύθων τοῦ Περσέως διελάβομεν ἐν Λογογράφ. Δ' 220 κέ. Ὁρθῶς ὁ Hasluc ἐνδοιάζει περὶ τοῦ δημώδους χαρακτήρος τῶν ὑπὸ Cuinei και ὑπὸ Ἰωακείμ Βαλαβάνη (Μικρασιατικὰ σ. 110) ἀναφερομένων παραδόσεων ὑποθέτων ὅτι εἶναι μᾶλλον ἐπιχώριος συμφορμὴς ἀρχαίων μύθων. Οὐδὲ τοιοῦτος συμφορμὸς εἶναι, ἀλλ' ἀπλῆ ἐπανάληψις τῶν βυζαντινῶν μυθοπλαστιῶν· ἄλλως δὲ ὁ Βαλαβάνης δὲν παρουσιάζει ταύτας ὡς δημῶδεις, ἀφορμὴν δ' ὅπως ὑποτεθῆ τοῦτο παρέσχε τὸ ἀσαφὲς τῆς ἐκφράσεως αὐτοῦ.

συνεχῆς διατήρησις παραδόσεως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον αὐθιγενεῖς, ἐπειδὴ οἱ φυσικοὶ ὄροι τῆς χώρας ἦσαν ἐν παντὶ χρόνῳ προσφυεῖς πρὸς γένεσιν μύθων οὕτως ἀπλοῦ τύπου.

Ἐν ἐπιμέτρῳ ἐπάγεται ὁ Η. τρεῖς παραδόσεις, ἀνακοινωθείσας αὐτῷ, ὡς ἀνωτέρω ἐλέγχθη, ὑπὸ Ἑλληνας, παρατηρεῖ δ' ὅτι εἰς ταύτας συνάπτονται ὁ Πλάτων καὶ τὰ ἔργα του πρὸς τὸ Ἰκόνιον, τὸ ὁποῖον ἱστορικοὶ λόγοι ὀδηγοῦσιν ἡμᾶς νὰ θεωρήσωμεν ὡς κοιτίδα τοῦ μύθου.

Καὶ πρῶτον μὲν τὸ Ἐφλατοῦν Μπουναρὶ θεωρεῖται ὡς τὸ μέρος, ὅπου ὁ Πλάτων ἔφραξε μὲ βάμβρακα, πίσσαν καὶ ὀγκολίθους⁽¹⁾ τὴν ἐξοδὸν ὑπογείου ποταμοῦ ἀπειλῶν νὰ καταποντίσῃ τὸ Ἰκόνιον. Ὁ Πλάτων γενικῶς πιστεύεται ὅτι ἦτο τουρκόπουλον, τὸ ὁποῖον τινὲς προσθέτουν ὅτι ἦλθεν ἀπὸ τὸ Βαχδάτι.—Ἐπειτα τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος συνάπτεται μέχρι τοῦδε ἁορίστως πῶς πρὸς τὴν ἐν Ἰκονίῳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου· ἄλλοι νομίζουσι ὅτι ἦτο τὸ παρατηρητήριον αὐτοῦ, ἄλλοι πάλιν «ἔχουν ἀκουστά» ὅτι εὕρεσκειται ἐν αὐτῷ ὁ τάφος του.—Καὶ τρίτον ὁμοίαν παράδοσιν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Hamilton μνημονευομένην περὶ τῆς λίμνης τοῦ Ἐγερδὶρ ἀναφέρεται εἰς τὴν Κάραλιν. Ὁ Πλάτων ἔφραξε τὴν ἐξοδὸν τῆς λίμνης πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ φέρῃ νερὸν εἰς Ἰκόνιον, ἀλλὰ παρητήθη τοῦ σκοποῦ ἰδὼν ὅτι καταποντίσθη μία πόλις κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου του.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ διατριβῇ αὐτοῦ, περιληφθεῖσιν ἐν τῷ πανηγυρικῷ τόμῳ, τῷ προσενεχθέντι τῷ William Ridgeway ἐπὶ τῇ ἐξηκοστῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ (σ. 635—8), ὁ κ. Hasluck ἐξετάζει τὰς σημερινὰς ἐλληνικὰς⁽²⁾ δεισιδαίμονας δοξασίας διὰ τὰ Κωνσταντινᾶτα, τὰ σκυφοειδῆ δηλ. νομίσματα, τὰ ὑποτιθέμενα ὅτι ἐκόπησαν ὑπὸ τοῦ Ἰσακποστόλου Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ ὅτι ἐνεκα τούτου ἐνέχουσι θυμασίας δυνάμεις. Τὰς δοξασίας ταύτας μνημονεῖ ἐν συντόμῳ ὡς παγκοίνας, παραθέτει δὲ καὶ μαρτυρίαν συγγραφῆς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος περὶ τῆς πεποιθήσεως τῶν χριστιανῶν τῆς Λακωνικῆς καὶ γενικῶς ὅλων τῶν Ἑλλήνων ὅτι τὰ κωνσταντινᾶτα θεραπεύουσι τὴν ἐπιληψίαν καὶ τοὺς πυρετούς⁽³⁾.

Ἄλλ' ὁ Η. ἐνδιέτριψεν εἰς τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῶν νομισμάτων, τὰ ὁποῖα ὁ λαὸς νομίζει Κωνσταντινᾶτα. Ταῦτα δὲ εἶναι βυζαντινά, ἐνετικὰ καὶ κυπριακὰ τῶν Λουσινιάνων νομίσματα, ὧν ὁ τύπος παρουσιάζει κάποιαν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀγιογραφίαν, τὴν ἀπεικονίζουσαν τὸν ἅγιον Κωνσταντῖνον καὶ τὴν ἁγίαν Ἐλένην ὀρθίους ἀντωποῦς ἐκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ.

Τὰ κωνσταντινᾶτα φοροῦν ἔγκυρι γυναῖκες πρὸς προφύλαξιν καὶ πρὸς εὐκολίαν τοῦ τοκετοῦ καὶ παιδία ὡς προβασκάνια, πιστεύεται δὲ ὅτι ἐπιφέρουν ἀσφαλῆ καὶ τρυφερὰ ζύμωσιν τοῦ φυράματος τῶν ἀλεύρων καὶ τῆς γιαιούρης. Καθόλου εἶναι νομίσματα πολυτιμότερα εἰς τὸν κάτοχον διὰ τὰς

1) Δι' ἐρίων καὶ λεβήτων ἀποφράσσονται αἱ ἐξοδοὶ τῶν πηγῶν καὶ στεριεῦουσιν αὐταὶ κατὰ τὰς ἐλληνικὰς παραδόσεις. (Λαογρ. Α' 329. Γ' 274. Δ' 449).

2) Ἡ ἔκφρασις τοῦ Η. εἶναι μᾶλλον ἀόριστος· «the Christian populations of the Levant» ἐνῶ εἶναι ἀναγκαῖον διὰ τὴν ἀκρίβειαν νὰ διακρίνηται ἡ λαογραφία ἐκάστου ἔθνους, μάλιστα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

3) *La Guillelière Lacédémone ancienne et nouvelle* 1676 σ. 578. Τὸν συγγραφέα τοῦτον ὑπολαμβάνει ὁ Η. περιηγητὴν· ἀλλ' ὁ σύγχρονος αὐτῷ Spon ἀπεκάλυψεν ὅτι οὐδέποτε ἐπάτησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Guillet, ὡς εἶναι τὸ πραγματικὸν ὄνομα αὐτοῦ· οὐδὲν ἦττον ἀκριβεῖς εἶναι αἱ πλεῖστα τῶν πληροφοριῶν, ἅς περὶ τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων παρέχει, διότι στηρίζονται εἰς ἀνακοινώσεις τῶν ἐν Ἀθήναις Καπουκίνων.

ἰδίως

θαυμασίας αὐτῶν ιδιότητος. Ὁ Η. ἀναφέρει καὶ ἄλλην περὶ θαυμασιωτέρας ιδιότητος τοῦ κωσταντινάτου δοξασίαν, τῆς ὁποίας τὴν ὑπαρξίν βεβαιώνει μόνον ὁ *W. Turner* (*Tour in the Levant* III 512)· ὅτι τὸ κωσταντινάτον τιθέμενον εἰς κόσκινον ἐνεργεῖ, ὅπως μὴ διαρρεύσῃ ἐμβαλλόμενον ὕδωρ. Τοιαύτη δοξασία, τῆς ὁποίας ἄλλως ὁ ἔλεγχος εἶναι εὐχερέστατος, δὲν φέρεται παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἄγνωστον δὲ πῶς ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ, ἴσως ἐκ παρεξηγήσεως τῆς δημώδους παροιμίας «κουβαλεῖ μὲ τὸ κόσκινο νερό⁽¹⁾».

Ἄλλ' ἀντὶ ταύτης καὶ ἄλλαι κρατοῦσι παρ' ἡμῖν περὶ τῶν κωσταντινάτων δεισιδαίμονες δοξασίαι, πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ τοῦ κ. Η. μνημονευομένων, τὰς ὁποίας ἀναγράφομεν ὧδε προσθέτοντες ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ καὶ σχετικὰς τινὰς παρατηρήσεις.

Εἰς τὸ ἅγιον κωσταντινάτον ἀποδίδονται καὶ αἰμοστατικαὶ ιδιότητες, ἀφομοιοῦται δηλ. ὡς πρὸς τοῦτο ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ μὲ τὴν λίθον αἰμοσιάτην, εἰς τὴν ὁποίαν παρομοία ἀποδίδεται ἐνέργεια. Ἄλλη θεραπευτικὴ ἐνέργεια τοῦ κωσταντινάτου εἶναι ἐπὶ τῆς ἀνυπάρκτου νίσου, ἡ ὁποία λέγεται γύρισμα τοῦ ἀφαλοῦ· τῆς νόσου ταύτης ἐπιτηδεύονται τὴν ἴασιν ἐδήμονες γραῖαι, στρέφουσαι ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ τὸν δείκτην τῆς δεξιᾶς δι' ὑφασματος περιβεβλημένον, ἀλλὰ συντελεστικωτάτη θεωρεῖται ἡ ἐπικουρία τοῦ σκυφοειδοῦς κωσταντινάτου, διὰ τοῦ ὁποίου πιστεύεται ὅτι ἐπαναφέρεται ἀσφαλῶς ὁ ὀμφαλὸς εἰς τὴν κανονικὴν του θέσιν. Φορεῖται δ' ὡς περιάπτου ὄχι μόνον ὑπὸ ἐγκύων γυναικῶν καὶ ὑπὸ νηπίων, ἀλλὰ καὶ ὑπ' ἀνδρῶν⁽²⁾. Διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις νομίζεται ὅτι ἔχει τὴν δύναμιν νὰ προφυλάσῃ ἀπὸ τῶν πληγῶν ὁ φορῶν κωσταντινάτον εἶναι ἄτρωτος, δὲν τὸν κολλάει ἢ δὲν τὸν πιάνει βόλι⁽³⁾.

Τὴν δύναμιν ταύτην πιστεύεται ὅτι ἔχει κοινὴν μὲ τὸ τίμιον ξύλον, καθὼς καὶ τὰς ἄλλας δυνάμεις, ὡς τὴν τῆς ζυμώσεως⁽⁴⁾. Διὰ τοῦτο ἡ βάσανος τῆς γνησιότητος καὶ τοῦ κωσταντινάτου, καθὼς καὶ τοῦ τιμίου ξύλου, γίνεται ἐμβαλλομένου τοῦ περιέχοντος τίμιον ξύλον περιάπτου ἢ τοῦ νομίσματος εἰς φύραμα ἀλεύρων ἀνευ ζύμης, ὅπως προκαλέσῃ τὴν ζύμωσιν αὐτοῦ, ἐνίοτε δὲ τιθεμένου ἐπὶ ἀλέκτορος ἢ ὄρνιθος, καθ' ἧς πυροβολοῦν, βέβαιον ὅτι δὲν τὴν βλάπτουν, ἂν εἶναι γνήσιον⁽⁵⁾.

Ἡ ἐξομοίωσις τοῦ κωσταντινάτου καὶ τοῦ τιμίου ξύλου στηρίζεται εἰς θρησκευτικὴν παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅτε ἡ ἁγία Ἐλένη ἀνεῦρεν ἐν Ἱεροσολύμοις τὸν σταυρὸν, ἐφ' οὗ ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς, ἐδιχοτόμησεν αὐτόν, καὶ τὸ μὲν ἐν μέρος κατέλιπεν εἰς Ἱεροσόλυμα, τὸ δ' ἕτερον παρέλαβεν εἰς Κωνσταντινούπολιν· τὰ δὲ προιονίδια τοῦ σταυροῦ περισυλλεχθέντα ἐρρίφθησαν εἰς χωνευτήριον μετὰ διαφόρων πολυτίμων μετάλλων καὶ ἐκ τοῦ κράματος τούτου κατεσκευάσθησαν τὰ κωσταντινάτα⁽⁶⁾. Ἄγνοῶ, ἂν ἡ παράδοσις αὕτη περιλαμβάνεται εἰς τι

1) Π. Π. λ. νερό 30. 27. 36. 39α. 59. Ἄν καὶ ἡ παροιμία αὕτη εἶναι ἀρχαία (κοσκίνο φέρειν ὕδωρ κ.τ.τ.) καὶ φέρεται εἰς πολλοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς.

2) Πρβλ. καὶ *Ross Königsreisen* II 136.

3) *Jeannarakí* Ἄσματα κρητικὰ σ. 316. Π. Βλαστοῦ. Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ, Ἄθ. 1883 σ. 145. *Rennel Rodd* The customs and lore of modern Greece, London 1892 σ. 162.

4) Βλ. Λαογραφ. Δ' 320 (Καλάβρυτα).

5) Αὐτ. Γ' 702.

6) Π. Βλαστός ἐνθ' ἂν.

τῶν πολυπληθῶν φερομένων συναξκρίων περὶ εὐρέσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ἄλλ' ὅτι εἶναι παλαιὰ καταφαίνεται ἐξ ὁμοίας βουλγαρικῆς παραδόσεως (1), ἣτις πάντως εἶναι εἰλημμένη ἐκ μεταφράσεως βυζαντινοῦ κειμένου.

Τὰς αὐτὰς δυξασίας περὶ τῶν κωσταντινάτων φαίνεται ὅτι ἔχουσι καὶ οἱ Ἑλληνόβλαχοι τῆς Μακεδονίας· τὰ νήπια κρίνεται ἀπαραίτητον νὰ φέρουν πρὸ τῆς βαπτίσεως πλὴν ἄλλων φυλακτηρίων καὶ κωσταντινάτων (2). Οἱ δὲ Βούλγαροι πιστεύουν ὅτι ὠφελοῦνται οἱ πάσχοντες, ὅταν πίνωσιν ὕδωρ ἐκ τοῦ κοιλώματος τοῦ κωσταντινάτου (3). Ἄλλὰ ἡ χρῆσις ὡς περιάπτων νομισμάτων τινῶν, μάλιστα ἀρχαίων, διὰ τὰς ἐν ἐν αὐτοῖς παραστάσεις ἢ δι' ἄλλον οἰονδήποτε λόγον καὶ ἢ ἀπόδοσις θαυμασίων δυνάμεων εἰς αὐτὰ εἶναι κοινὴ εἰς πολλοὺς λαοὺς (4). Ἄν καὶ ἄλλα νομίσματα πλὴν τῶν κωσταντινάτων ἐπέχουσι καὶ παρ' ἡμῖν θέσιν περιάπτων, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω. Ἄγγλος τις περιηγητὴς ἀναφέρει ὅτι αἱ Γαλαξιδιώτισσαι κατὰ τὸ τέλος τοῦ III' αἰῶνος ἐσυνήθιζον νὰ φοροῦν ὡς φυλακτῆρια νομίσματα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου (5)· ἀλλ' ἂν ἀληθῶς ὡς φυλακτῆρια ἢ κοσμήματα μᾶλλον τὰ ἐφόρου, εἶναι δύσκολον σήμερον νὰ ἐξακριβωθῇ.

1) *Ad. Strauss* die Bulgaren σ. 138.

2) *Γ. Σαγιαξῆς* ἐν *Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde* 1894 IV σ. 139.

3) *Strauss* ἐνθ. ἀν.

4) *S. Seligmann* der böse Blick u. Verwandtes, Berlin 1910 τ. II σ. 22—3.

5) *Dodwell* Reise durch Griechenland τ. I σ. 192 (παραπέμπων εἰς *Clarke Travels in Greece*).

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ*

Der Philosoph und Grammatiker Ptolemaios Chennos. Leben, Schriftstellerei und Fragmente (mit Ausschluss der Aristotelesbiographie). Erster Teil, Einleitung und Text. Schönningh 1914. (Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums hsg. von E. Drerup, H. Grimme u. J. P. Kirsch, τόμ. VII τεύχ. 2) 8ον σ. XCVI, 57.

Ο Ἀλεξάνδρεὺς Πτολεμαῖος ὁ Ἡρασιώνος, ὁ προσαγορευόμενος Χέννος⁽¹⁾ εἶναι γνωστὸς κυρίως ἐκ τῆς ἐπιτομῆς τῆς *Καινῆς ἱστορίας* αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέδωκεν ὁ Φώτιος ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ του. Διότι ἐκ τῶν ἄλλων ὑπὸ τοῦ Σουΐδου ἀναφερομένων ἔργων αὐτοῦ, τῆς *Σφιγγὸς* καὶ τοῦ *Ἀνθομήρου*, οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον λείψανον διεσώθη. Ἡ ἐπιτομὴ αὕτη τῆς *Καινῆς ἱστορίας* συνεξεδίδετο, ὡς εἰκός, μετὰ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φωτίου, τῆς ὁποίας τελευταία κριτικὴ ἔκδοσις εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ τοῦ Imm. Bekker (1824—1825), διότι ἡ μεταγενεστέρα ταύτης (1860) ἐν τῇ *Ἑλληνικῇ πατρολογία* τοῦ Migne εἶναι ἀπλῆ ἀνατύπωσις· ἰδιαιτέρας δ' ἐκδόσεις αὐτῆς εἶχομεν πλὴν τῆς πρώτης τοῦ Th. Gale (ἐν Παρισ. 1675), ὅπως ἀσημάντου, τὴν τοῦ J. I. C. Roudez (ἐν Λιψία 1834) καὶ τὴν τοῦ Ant. Westermann ἐν τοῖς *Μυθογράφοις* αὐτοῦ (ἐν Βρουναβ. 1843). Εἰς ταύτας προστίεται νῦν ἡ τοῦ κ. Ἀντωνίου Χατζῆ, ἣν ὀρθῶς καὶ εὐλόγως ὁ ἐκδότης χαρακτηρίζει ὡς πρώτην πλήρη ἔκδοσιν. Διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι συμπεριελήφθησαν ἐν ταύτῃ πάντα τὰ λείψανα τῆς *Καινῆς ἱστορίας*, ἤτοι παρὰ τὴν ἐπιτομὴν τοῦ Φωτίου καὶ τὰ παρ' Εὐσταθίῳ τῷ Θεσσαλονίκῃ καὶ τῷ Τζέτζῃ ἀποσπάσματα αὐτῆς καὶ χωρία τινὰ σχολιαστῶν τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Λυκόφρονος κἄ., διευκρινοῦντα τὴν διατύπωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου ἱστορουμένων, ἡ ἔκδοσις ἐγένετο ἐπὶ νέων καὶ ἀσφαλεστέρων βάσεων. Συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Edgar Martini περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κειμένου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φωτίου πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου δὲν περιορίσθη εἰς μόνον τὸν παλαιότατον κώδικα τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης (A) τοῦ I' αἰῶνος, ἀλλ' ἀπέδωκε τὴν προσήκουσαν σημασίαν καὶ εἰς τὸν ἕτερον (M) τῆς αὐτῆς βιβλιοθήκης τοῦ IB' αἰῶνος, ἀφοῦ, ὡς κατέδειξεν ὁ Μαρτίνι, πάντα τὰ λοιπὰ χειρόγραφα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν δύο τούτων. Πρὸς τοῦτο εἶχε τὴν ἀντιβολὴν ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων ὑπὸ τοῦ Μαρτίνι, παραχωρηθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του, εἰς δὲν καὶ ἀφιερῶνται ἡ ἔκδοσις, καὶ ὅστις παρέσχεν αὐτῷ προσέτι καὶ πλείστας ἰδίας κριτικὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ κειμένου. Ὡς ἐκ τούτου ἡ προκειμένη ἔκδοσις ἔχει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι παρουσιάζεται καὶ ὡς δεῖγμα ἢ πρόδρομος τῆς ἀπὸ μακροῦ ἀναμενομένης ὑπὸ τοῦ φιλολο-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1917 τ. Γ' σ. 282—8.

1) Ἀπὸ τοῦ γεννιούπητῆνοῦ ταριχευομένου ἐν Αἰγύπτῳ. Πιθανῶς τὸ ὄνομα εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ Χένος, ὅπερ ὡς ὄνομα κόσμου τῆς κρητικῆς πόλεως Λατοῦς ἀναγινώσκειται ἐν τελευταίῳ δημοσιευθείσῃ ἐπιγραφῇ τοῦ Β' αἰῶνος π. Χ. (Ἀρχαιολ. δελτίον 1916 ζ. Β' σ. 1).

γικοῦ κόσμου ἐκδόσεως τῆς τοῦ Φωτίου Βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ Μαρτίνι. Συνεισέφερε δὲ καὶ αὐτὸς ὁ κ. Χατζῆς πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου παρατηρήσεις, ὧν τινες εὐστοχοί, ἰδίως αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὸν τονισμόν λέξεωιν τινων, ἀλλὰ καὶ τινες ἀδόκιμοι ἢ πλημμελεῖς, οἷον τὸ ἐν σ. 23,2 τῆ, ὅπου ἐκ τῶν δύο φερομένων γραφῶν προκρίνει τὸ ἐπίρρημα τῆ, ἀντὶ τῆς προστακτικῆς τῆ, τὸ ἐν σ. 39,32 «φιάλην ἐγγεγλυμμένην Ἐρωτα χρυσεῖν», ὅπου ἂν καὶ πῶς ἐνδοιάζων ἀναγινώσκει Ἐρωτι καὶ τὴν ἐν σ. 44,12 διόρθωσιν τοῦ Λευκοπέτραν εἰς Λευκόπετραν.

Τῆς ἐκδόσεως προτάσσεται ἐκτενὴς εἰσαγωγή, ἐν ἣ ὁ ἐκδότης ἀκριβολογῶν περὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ ἔργου του καταλήγει εἰς πορίσματα ἀσφαλῆ, καταρρίπτοντα τὰς ἐπικρατούσας περὶ αὐτοῦ γνώμας καὶ τάσσοντα εἰς τὴν προσήκουσαν αὐτῷ θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Ὁ Πτολεμαῖος Χέννος ἐθεωρεῖτο ὡς συγγραφεὺς πλὴν τῆς Σφριγγὸς καὶ τοῦ Ἀνθομήρου, ὧν οὐδὲν γνωρίζομεν εἰ μὴ τὴν ἐπιγραφὴν, μόνης τῆς Καινῆς ἱστορίας· ἀφ' ὅτου δὲ ὁ R. Hercher ἐν ἰδίᾳ μονογραφίᾳ, δημοσιευθείσῃ εἰς συμπληρωτικὸν τόμον τῶν *Jahrbücher f. class. Philologie* τῷ 1856, ἐπραγματεύθη περὶ τῆς ἀξιοπιστίας ταύτης διατεινόμενος ὅτι ἀποτελεῖ συναγωγὴν πεπλασμένων εἰδήσεων καὶ στιγματίζων τὸν συγγραφέα ὡς ἀπατεῶνα, ὁ Πτολεμαῖος παρωράθη καὶ κατεφρονήθη. Ὅσακις δὲ τυχὸν ἀνεφέρετο ἡ μαρτυρία αὐτοῦ, ἀνεφέρετο πάντοτε μετ' ἐπιφυλάξεως, ἥτις ἐθεωρεῖτο ἐπιβαλλομένη, προκειμένου περὶ συγγραφέως τοιοῦτου. Ἀλλὰ τῷ 1889 ὁ Χρίστ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς Ἱστορίας του τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐξέφρασε τὴν εἰκασίαν, ὅτι ὁ ἡμέτερος Πτολεμαῖος ἦτο ὁ αὐτὸς καὶ ὁ φιλόσοφος Πτολεμαῖος ὁ ξένος, ὃν ἀναφέρει Ἄραψ· συγγραφεὺς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ὡς φιλόσοφον ἐπιφανῆ, γράψαντα βίον τοῦ Ἀριστοτέλους, διασωθέντα ἐν ἀραβικῇ μεταφράσει. Ἡ εἰκασία αὕτη τοῦ Χρίστ, προσκρούσασα κατ' ἀρχὰς εἰς τινὰς ἀντιρρήσεις, ταχέως ἐγένετο ἀσπαστή, καὶ νῦν οὐδεὶς πλέον διαμφισβητεῖ τὴν ταυτότητα τοῦ Χέννου καὶ τοῦ φιλοσόφου Πτολεμαίου. Ὁ δὲ κ. Χατζῆς ἠδυνήθη δι' ἐπιμελοῦς περισυναγωγῆς πασῶν τῶν μαρτυριῶν καὶ ἐμβριθοῦς κριτικῆς βασάνου αὐτῶν ν' ἀναπτύξῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Χρίστ ἐξενεχθεῖσαν γνώμην καὶ ν' ἀποδώσῃ μὲν εἰς τὸν Χέννον τὸν βίον τοῦ Ἀριστοτέλους, πιθανῶς δὲ καὶ γραμματικὰ τινὰ καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα, φερόμενα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πτολεμαίου, νὰ διακρίνῃ δ' ὡς ξένα πρὸς αὐτὸν ἄλλα, θεωρηθέντα ὑπὸ τινων ὡς ἔργα αὐτοῦ, ἦτοι τὸν Ἀγῶνα Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου, τὴν λιπογράμματον Ἰλιάδα, τὰ συνταγμάτια «Περὶ κριτηρίου καὶ ἡγεμονικοῦ», «Περὶ τῶν στοιχείων» καὶ τὰ «Ὀπτικά».

Ἡ ἀναγνώρισις δ' ὁμοίως τοῦ Πτολεμαίου ὡς ἐπιφανοῦς φιλοσόφου δὲν ἔσχυσε ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς δυσφημίας, ἣν περιῆψεν εἰς αὐτὸν ὁ ἀπηνῆς, ἀλλ' ἄδικος ἔλεγχος τοῦ R. Hercher. Καὶ ὡς κυριωτάτη ἀρετὴ τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Χατζῆ δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀνασκευὴ, ἣν ἐπιχειρεῖ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ, τῶν γνώμων τοῦ γερμανοῦ κριτικοῦ, τὰς ὁποίας, ὡς παρατηρεῖ ἐν σ. LIII, ἀσπάζονται σήμερον πάντες ἄνευ ἐξαιρέσεως (*das Ergebnis seiner... Untersuchung... wird heutzutage von allen ohne Ausnahme angenommen*). Ἡ ἀπόλυτος αὕτη βεβαίωσις δὲν εἶναι ἀκριβής. Πρῶτον μὲν ὁ C. Müller (*Geogr. Graeci min.* τ. I σ. LII) ἔφερεν ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Hercher, τοῦτο δὲ γινώσκει καὶ μνημονεύει ὁ κ. Χατζῆς. Ἐπειτα καὶ ἐγὼ καὶ ἐν τῷ φροντιστηρίῳ μου ἔδωκα πρὸ ἐτῶν ὡς θέμα τὴν ἔρευναν τοῦ περὶ

τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Πτολεμαίου ζητήματος μετ' εἰσήγησιν ὑπὲρ ταύτης καὶ πολλάκις διεκήρυξα ἀντίθετον πρὸς τὴν τοῦ Hercher γνώμην, ὡς ἐν Παναθηναίοις (1901 τ. Β' σ. 125), ἐν Παραδόσ. 1904 σ. 1109 καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας τοῦ Christ (1905 τ. Β' σ. 547).

Τὰ προσαγόμενα ὑπὸ τοῦ κ. Χατζῆ ἐπιχειρήματα εἶναι πάντα ἀρκούντως ἰσχυρὰ καὶ σπουδαίως συντελοῦσιν εἰς ἀνασκευὴν τῆς περὶ ἀναξιοπιστίας τοῦ Πτολεμαίου γνώμης· νομίζομεν δ' ὅμως ὅτι ἡ ἀνασκευή θὰ ἦτο πληρέστερα καὶ οὐδένα θὰ κατέλιπεν ἐνδοιασμὸν περὶ τῆς εἰλικρινείας τοῦ ὡς ψευδολόγου διαβληθέντος συγγραφέως, ἂν ὁ κ. Χατζῆς ἐγίνωσκε καὶ ἐχρησιμοποιοῖε τὸ πλῆθος τῶν σποράδην γενομένων παρατηρήσεων, καὶ δὴ καὶ ὑπ' ἀνδρῶν προκατειλημμένων κατὰ τοῦ συγγραφέως, περὶ πολλῶν τῶν κατὰ μέρος εἰδήσεων αὐτοῦ. Πρὸς βεβαίωσιν τούτου ἀρκούμεθα νὰ μνημονεύσωμεν ὀλίγα τινὰ παραδείγματα.

Ὁ Max Meyer (ἐν Roscher's Ausf. Lex. II 325,30) ὁμολογεῖ ὅτι τὰ περὶ τῆς Ἀρχῆς δὲν εἶναι πλάσμα τοῦ ἀπατεῶνος, ὡς οὐδὲ τὰ περὶ τῶν ἵππων τοῦ Ἀχιλλέως.—Περὶ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου, ἐξ ἧς εὐστόχως ὁ Χατζῆς εἰκάζει ὅτι ὁ Πτολεμαῖος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν παραγνωσθεῖσαν γραπτὴν πηγὴν, ὁ Hultsch (ἐν Pauly Wissowa RE. τ. II σ. 160) ἀποφαίνεται, ὅτι τὰ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ περὶ μελετῶν τοῦ Ἀπολλωνίου δὲν πρέπει ν' ἀπορριφθῶσιν ὡς ψευδῆ, παρὰ τὴν κιβδηλίαν τοῦ συγγραφέως, διότι ὀρθῶς παρὰ τούτῳ κεῖνται καὶ τὰ περὶ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐξῆσεν ὁ Ἀπολλώνιος¹⁾.—Ἄλλοι πάλιν ἄνευ ἐνδοιασμοῦ ἐγκρίνουσι τὴν εἰς τὸν Πτολεμαῖον (σ. 24, 22) στηριζομένην διόρθωσιν τοῦ Ἀθηναίου ὑπὸ τοῦ Tourpius περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Μάτριδος²⁾.—Ὁ Rossbach (ἐν Pauly-Wissowa RE. τ. IV σ. 2213) τὴν περὶ Δάρητος τοῦ Φρυγῆς μαρτυρίαν τοῦ ψευδομυθογράφου, ὡς τὸν ἀποκαλεῖ, Πτολεμαίου (σ. 18, 17), καίπερ ἀναξίαν πίστεως κρίνων, ἀναγκάζεται ἐν τούτοις νὰ ὁμολογήσῃ ὡς ἀκριβῆ.—Ὁ Bloch (ἐν Roscher's Ausf. Lex. III σ. 245) ἐξ ἀφορμῆς τῶν θείων ἀλῶν, οὓς ἐμυθολογεῖτο ὅτι προσέφερε δῶρον ὁ Νηρεὺς εἰς τὸν Πηλέα, παρατηρῶν ὅτι τὰ περὶ τούτου ἐλήφθησαν προδήλως ἐκ φιλολογικῆς τινος πηγῆς ἀναγνωρίζει ὅτι καθόλου ὁ Πτολεμαῖος εἶναι πολὺ ἀνώτερος τῆς φήμης του.

Οὕτω παρατηρεῖται τὸ περίεργον φαινόμενον, ὅτι καὶ οἱ πεπεισμένοι περὶ τῆς ψευδολογίας τοῦ Πτολεμαίου, ὡσάκις προσεκτικώτερον ἐξετάζουσιν εἶδησιν τινὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένην, ἀναγνωρίζουσιν ὅτι εἶναι ἀκριβῆς. Ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει, ὡσάκις ἔχομεν τὴν ἐπικουρίαν καὶ ἄλλων μαρτυριῶν, πρὸς ἃς συνδυαζόμενα καὶ ἀντιβαλλόμενα αἱ παρὰ Πτολεμαίου ἐλέγχοντι ὡς ἄξιαι πίστεως. Δυσχερέστατος δ' ὅμως καθίσταται ὁ ἔλεγχος ἔνεκα αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς Καινῆς ἱστορίας. Ὡς κατέδειξεν ὁ κ. Χατζῆς, τὸ ἔργον τοῦ Πτολεμαίου εἶναι τοῦ εἶδους τῶν συμμείκτων, ὅπερ ἠῦδοκίμει ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς γραμματικῆς κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν. Ὁ συγγραφεὺς, γνήσιος περιπατητικὸς, ἠσμένειζεν εἰς τὴν περισυναγωγὴν παντοδαπῶν μυθολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων ἀναφερομένων εἰδήσεων, μάλιστα δ' ἐκείνων ὅσαι,

1) Ἀκριβῶς δὲ τὴν περὶ Ἀπολλωνίου εἶδησιν ταύτην ἀπορρίπτει ἀδιστακτῶς ὡς ἄνευ ἀξίας ὁ Sussemitz (Gesch. der griech. Litteratur in der Alexandrinenzzeit τ. I. σ. 756. 237), στηριζόμενος εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Hercher ἀποδειχθὲν φιλοψευδὲς τοῦ Πτολεμαίου.
2) Βλ. Alb. Dieterich Kleine Schriften. Lpz. 1911 σ. 162.

ἀγνωστότεροι ἢ πρᾶδοξότεροι, ἐφαίνοντο ὡς ἐπανορθοῦσαι τρόπον τινὰ ἄλλας ἐπικρατούσας. Τὰς εἰδήσεις ταύτας ἐπιζητῶν τὸ καινὸν καὶ ἰδιάζον ἤρθετο ἐκ ποικίλων πηγῶν, τῶν πλείστων ἀγνώστων ἡμῖν. Ἄλλ' ἂν δύναται ἴσως δικαίως νὰ κατακριθῇ ὡς ἄκριτος ἐν πολλοῖς συλλογεῖς ἀπιθάνων εἰδήσεων, δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πλαστοουργήσας ταύτας. Κατὰ φανῆ καὶ ἀποσπαστικῶς ἐπόδειξις τῆς εἰλικρινείας αὐτοῦ παρέχουσιν ἔστιν ὅτε καὶ αὐτὰ τὰ σφάλματά του. Ὁ κ. Χ. κατέδειξεν (σ. LXII) ὅτι ἡ ἀκατανόητος εἰδήσις αὐτοῦ περὶ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου ἄγει ἡμᾶς εἰς ἀσφαλές συμπέρασμα ὅτι ἠρύσθη ταύτην ἐκ βιβλίου. Λέγει δηλ. ὁ Πτολεμαῖος ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος Ε' ἐκαλεῖτο, διότι τὸ σχῆμα εἶναι πρᾶξερές πρὸς τὸ τῆς σελήνης, περὶ ἣν ἐκεῖνος μάλιστα κατέγινεν. Ἀλλὰ τὸ σχῆμα τοῦ Ε' δὲν παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὸ τῆς σελήνης, εἶναι δὲ φανερόν ὅτι εἰς τὴν γραπτὴν πηγὴν ἄλλο τι ἔκειτο, κακῶς ἀναγνωσθὲν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἦτο δὲ τοῦτο τὸ Σῆγμα τοῦ ὁποῖου τὸ μηνυειδὲς σχῆμα (C) ὑπεθυμίζει τὴν σελήνην, ἠδύνατο δὲ εὐκόλως νὰ ἐκληφθῇ ὡς Ε'. Ἄλλην ἐκ παραληψέως ἀπόδειξις προσάγει ὁ κ. Χ. ἐν σ. LXIV. Τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς τοῦ Κανδαύλου, τὸ ὁποῖον ἀποσιωπᾷ ὁ Ἡρόδοτος, δὲν διέφυγε τὰς ἐρεῖνας τοῦ Πτολεμαίου, ὅστις ἀνθ' ἐνὸς μάλιστα ἀνεῦρε πλείονα ἐκαλεῖτο λέγει Νυσία ἢ Τουδῶ ἢ κατ' ἄλλους ἄλλως. Τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν εἶναι εἰκῆ πεπλασμένα, ἀλλ' ἐλήφθησαν ἐκ διαφόρων πηγῶν· ὁ κατὰ αἰῶνα περίπου παλαιότερος τοῦ Πτολεμαίου ἱστορικὸς Νικόλαος ὁ Δαμασκηνὸς ὀνομάζει Τουδῶ θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῶν Μυσῶν τὴν γυναῖκα τοῦ Κανδαύλου. Ὡς δ' εἶκασεν ὁ C. Müller, ὁ Πτολεμαῖος ἐντὶ «Τουδῶ ἢ Μυσία», ὅπερ εὔρεν ἐν τῇ πηγῇ αὐτοῦ, κακῶς ἀναγνώσας «Τουδῶ ἢ Νυσία» ἐδημιούργησε τὸ νέον ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ Κανδαύλου.

Καθόλου δ' εἰπεῖν ἐκ τῶν παρὰ Πτολεμαίῳ εἰδήσεων πᾶσαι ἐκεῖναι, περὶ ὧν συμπίπτει νὰ ἔχωμεν καὶ ἄλλοθεν ἀμέσους ἢ ἐμμέσους πληροφορίας, ἐξελέγχονται ὡς προερχόμεναι ἐξ εὐσυνειδήτου συλλεκτικῆς ἐργασίας. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ ἐκείνων, αἵτινες δὲν ἐπιμαρτυροῦνται μὲν ὑπὸ ἄλλου τινὸς συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πεπλασμένα, διότι ἡ παραπλήσια εὐρίσκονται καὶ παρ' ἄλλοις ἢ ἐνισχύονται ἐξ ἀσχέτου τινὸς πρὸς αὐτὰς μαρτυρίας.

Οὕτω λ. γ. ἐκ τῆς περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδώνιδος εἰδήσεως (σ. 43, 20) ὁ κ. Σίμος Μενάρδος (ἐν *Journal of Hellenic Studies* 1908 τ. 28 σ. 103) διορθῶν τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ἡσυχίου τὸ παραδεδομένον ἐν Ἀργεῖ εἰς ἐν Ἀργεῖ ἀποκατέστησεν ἐπιχώριον κυπριακὸν μῦθον, ὃν μόνος ὁ Πτολεμαῖος φαίνεται διασώσας⁽¹⁾.—Ὁ μῦθος περὶ ἐναλλαγῆς τοῦ κεκαυμένου ἀστραγάλου τοῦ Ἀχιλλέως μετὰ τοῦ ἀστραγάλου τοῦ Γίγαντος Δαμύσου (σ. 39, 13) εἶναι συγγενῆς πρὸς τὸν πασίγνωστον περὶ ἀντικαταστάσεως τῆς καταβρωθείσης ὠμοπλάτης τοῦ Πέλοπος δι' ἐλεφαντίνης⁽²⁾. Ὑπάγονται δ' ἀμφότεροι οἱ μῦθοι οὗτοι εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν μετὰ πολυπληθῶν ὁμοίων

1) Τὴν διόρθωσιν ταύτην τοῦ κ. Μενάρδου δὲν μνημονεύει ὁ κ. Χατζῆς ἐν τῷ κριτικῷ ὑπομνήματι ἀγνοῶν τὴν ἐν τῷ *Journal* δημοσιευθεῖσαν διατριβήν.

2) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Roscher Lexic. d. Mythol.* τ. III σ. 1170. *Pfister Der Reliquienkult im Altertum* σ. 208 (RGVV τ. V).

μύθων, παρχμυθίων, ἐθίμων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων λαῶν⁽¹⁾. — Ὁ τάφος τοῦ ἐκκεκομμένου δακτύλου τοῦ Ἡρακλέους μόνον ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου ἀναφέρεται· ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐφέροντο πολλὰ παραδόσεις περὶ ἰδιαιτέρας ταφῆς μελῶν τοῦ σώματος ἡρώων⁽²⁾ καὶ δὴ καὶ ὁ πλησίον τῆς Μεγαλοπόλεως τύμβος, ὁ καλούμενος Δακτύλου μνήμα, ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο τοῦ δακτύλου τοῦ Ὀρέστου⁽³⁾. — Ἐν τῷ Γ' βιβλίῳ (σ. 23, 22) ἱστορεῖ ὁ συγγραφεὺς ὅτι ὁ τοῦ Πτολεμαίου κύων ἀνασχισθεὶς μετὰ θάνατον εὐρέθη ἔχων τετριχωμένην τὴν καρδίαν· ἐν δὲ τῷ Ζ' (σ. 43, 1) ὅτι ἐπίσης τετριχωμένη εὐρέθη καὶ ἡ καρδία τοῦ Στιχίου τοῦ Αἰτωλοῦ. Καὶ περὶ τούτων μὲν οὐδεὶς ἄλλος συγγραφεὺς ἀναφέρει τι· ἀλλ' ἀποδίδουσι τὸ αὐτὸ θαυμάσιον ἀνατομικὸν φαινόμενον ὁ μὲν Στέφανος ὁ Βυζάντιος (λ. Ἀνδανία) εἰς τὸν Ἀριστομένη, ὁ Ψευδοπλούταρχος (Συναγ. παραλλ. 4. σ. 306 d) εἰς τὸν Λιωνίδα, ὁ Σουίδα εἰς τὸν Ἐρμογένη (λ. Ἐρμογένης) καὶ ὁ Εὐστάθιος (εἰς Ὁμ. 78, 46) εἰς τὸν Λύσανδρον καὶ τὸν κύνα τοῦ Ἀλεξάνδρου⁽⁴⁾.

Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τοῦ κ. Χατζῆ θὰ ἐκδοθῆ καὶ δευτέρον μέρος, περιέγον ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα, ὅπερ ἔνεκα τοῦ πολέμου δὲν ἐτυπώθη κατὰ τὸ 1915, ὡς προανήγγειλεν ὁ ἐκδότης.

1) Βλ. *Maunhardt Germanische Mythen* σ. 42 κέ. 57—74. *Frazer The golden Bough* τ. II σ. 418 κέ. Ἐν θηραϊκῷ παρχμυθίῳ ἡ οὐρά ἐλαφίου, τὴν ὁποίαν κατέφαγε δρακόντισσα, ἀντινατεστάθη διὰ χρυσοῦς (Παρνασσ. Ε' σ. 444).

2) *Pfister* αὐτ. σ. 321 κέ.

3) *Pausan.* Η' λδ' 2. *Frazer Pausanias* τ. IV σ. 354 κέ.

4) Ἐκ τοιαύτης τινὸς δοξασίας ἔχουσιν ἴσως τὴν ἀρχὴν καὶ αἱ μεταφορικαὶ ἐκφράσεις τῆς δημώδους «ἐμέλλιασε ἡ καρδιά μου» «τοῦ ἀέλλιασε τὴν καρδιά» = τὸν κατεπίκραν («Αραβαντιν. Γ)ωσσάρ. ἡπειρωτ. σ. 60. Β) καὶ Πολίτου Παροιμ. Δ' σ. 26. Πρβλ. καὶ τὴν ἰσπανικὴν παροιμίαν: *tener pelos en el corazon*: (*Wander Deutsches Sprichwörterlexikon* σ. 226, 186).

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΚΟΣΜΟΓΟΝΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ *

Α'

Σχέσις τῶν θεολογικῶν κοσμογονικῶν συστημάτων πρὸς τὰς δημώδεις δοξασίας.—Νεοελληνικαὶ παραδόσεις περὶ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς.—"Ὁμοίαι πολυνησιακαὶ καὶ ἀφρικανικαί.—Μῦθοι καὶ δοξασίαι περὶ ἐνώσεως ἐν ἀρχῇ καὶ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς παρὰ τοῖς Σίναϊς, τοῖς Ἰνδοῖς, τοῖς Βαβυλωνίοις, τοῖς Φοίνιξι, τοῖς Ἑβραίοις καὶ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις.

Αἱ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων καὶ περὶ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου δοξασίαι, τὰς ὁποίας διδάσκουσιν αἱ θρησκεῖαι τῶν προηγμένων εἰς τὸν πολιτισμὸν λαῶν, δοξασίαι ὑψηλαὶ τὰ πολλὰ καὶ ἐκ ποιητικῆς ἐκλάμπουσαι αἰγλης ἢ βαθείας φιλοσοφικῆς θεωρίας ἀπόρροιαί, πόρρω ἀφίστανται ἀναντιρρήτως τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, πειρωμένου νὰ ἐξηγήσῃ τὸ μέγα μυστήριον τῆς δημιουργίας. Ἐχρειάσθη μακρὸς νὰ παρέλθῃ χρόνος, ὅπως αἱ ταπειναὶ καὶ ἄξεστοι παραστάσεις τῆς νηπιαζούσης ἀνθρωπότητος κατὰ μικρὸν ἐξευγενίζόμεναι καὶ καλλυνόμεναι μορφωθῶσιν εἰς συστήματα ἀρμονικὰ καὶ τέλεια κοσμογονίας καὶ θεογονίας. Διότι καὶ τὰ θεολογικὰ ἢ φιλοσοφικὰ συστήματα, τὰ ἐξετάζοντα τὴν φύσιν καὶ τὴν αἰτίαν τῶν φαινομένων καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα συνάφειαν αὐτῶν, ἀφετηρίαν ἔχουσι τοιαύτας παραστάσεις· μετὰ προσοχῆς δ' ἐρευνῶντες, ὅπου δὲν ἐλλείπουσιν ἐπαρκῆ βοηθήματα, δυνάμεθα ἴσως πολλαχοῦ νὰ παρκαλουθῶμεν τὰ διάφορα στάδια τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς πρωτογόνου κοσμογονικῆς δοξασίας καὶ ν' ἀνεύρωμεν ἴχνη ταύτης, ἀσυνειδήτως διατηρούμενα ἐν τῇ γλώσσῃ, ἐν ταῖς προλήψεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ λαοῦ.

Διὰ τοιαύτης ἐρεῦνης δυνάμεθα ἴσως νὰ συναγάγωμεν διδακτικώτατα 580 πορίσματα καὶ περὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς κοσμογονικῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Αἱ θεωρίαι τῶν Ἑλλήνων θεοσόφων καὶ φιλοσόφων, ἀπὸ τοῦ Φερεκίδου καὶ τοῦ Ἐπιμενίδου μέχρι τῶν τελευταίων μυστῶν τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἔχουσι κατὰ πλάτος μελετηθῆ καὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς ξένα θρησκευόμενα· καὶ κατεδείχθη μὲν ἡ οὐχὶ δυσδιάγνωστος ροπή· ἢ πρὸς διάπλασιν αὐτῶν ἔσχον τὰ τῶν ἀσιατικῶν θρησκευτικῶν κοσμογονικῶν δόγματα, ἢ ἀνεύρεσις δ' ὅμως καὶ διάκρισις τῶν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς θεωρίαις ὑπολανθανουσῶν ἐνιαχοῦ δημωδῶν δοξασιῶν δὲν εἶναι βεβαίως εὐχερής. Ἄλλ' οὐδ' ἐκ τῶν παρὰ τοῖς πλαιοτάτοις ποιηταῖς κοσμογονικῶν μύθων δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἔννοιαν σαφῆ καὶ πλήρη τῶν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν θεῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ καὶ νὰ μάθωμεν τίνες πρὸ τῶν ποιησάντων θεογονίαν τοῖς Ἕλλησιν ἐξευρέθησαν λύσεις τῶν περὶ τοῦ κόσμου ἀπορημάτων, ἅτινα ἀπασχολοῦσι τὸν νοῦν παντὸς ἀνθρώπου, καὶ αὐτοῦ τοῦ κατὰ

*) Ἐδημοσιεύθη, ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας 1894 τ. Δ' σ. 579—626.

φύσιν. Ἐν αὐτῇ τῇ ὁμηρικῇ κοσμογονίᾳ παρετήρησάν τινες ἐπήρειαν τῶν δογμάτων τῶν Βαβυλωνίων⁽¹⁾, πάντως δ' οὔτε παρ' Ὀμήρῳ οὔτε παρ' Ἡσιόδῳ περιεσώθησαν ἀναλλοίωτοι αἱ δημώδεις κοσμογονικαὶ δοξασίαι, ἀλλὰ πολυχῶς αὐταὶ διεσκευάσθησαν ἐξωραϊσθεῖται πικητικῶς, πιθανῶς δὲ καὶ παραφθορεῖσαι κατὰ τι μέρος.

Πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν ἐξ ἀρχῆς κοσμογονικῶν μύθων τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἀπερικοσμητῶν καὶ ἀμεταπλάστων, δύνανται, νομίζομεν, νὰ καθοδηγήσωσιν ἡμᾶς προχόδοις τινὲς τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ | συνδυαζόμεναι πρὸς τὰ περισωθέντα ἔχνη τῶν μύθων ἐκείνων, οὓς ἐν πολλοῖς διευκρινουῖσι καὶ συμπληροῦσιν. Ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ κατάστασιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς αἱ παραδόσεις αὐταὶ ἔχουσι τύπον ἀρχαϊκώτατον ἐμφαίνουσαι ἀφελῆ καὶ παιδαριώδη ἀντικρὺ ἀντίληψιν τῆς κοσμικῆς διατάξεως, ὁποῖαν μόνον παρὰ τοῖς κατὰ φύσιν λαοῖς περατηροῦμεν. Τὰς παραδόσεις δὲ ταύτας ἀναγράφομεν ὧδε προσθέτοντες καὶ τὰς διαφορὰς αὐτῶν κατὰ τόπους παραλλαγᾶς.

Τὸν παλαιὸν καιρὸν ὁ θεὸς ἤγγιξε σχεδὸν τῇ γῆν, ὥστε τὸν ἔβλεπαν καὶ τὸν ἐμάλαζαν (τὸν ἐψηλάφον) τὰ βόιδα. Τὰ βόιδα μάλιστα καὶ τὸν ἔλειγαν. 581 Καὶ ἐντεῦθεν ἡ παροιμία: Ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ γλύφαν τὰ βόιδια τὸ θεὸς ἢ τὸν οὐρανὸν, ἦτοι πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων⁽²⁾. Λέγουσι μάλιστα πῶς ἂν ἐπρόφθαμε τὸ βόιδι νὰ τὸν λείξῃ καὶ τρίτην φορὰν, θὰ ἤμποροῦσε νὰ μιλήσῃ καὶ νὰ εἰπῇ *μαννά*⁽³⁾.

Κατὰ τινὰ δὲ μεσσηνιακὴν παράδοσιν, τὸν καιρὸ ποῦ ὁ οὐρανὸς ἦταν κολλητὰ μετὰ τῇ γῆ, ἕνας κακὸς ἄνθρωπος ἔσρηξε μιὰ φορὰ ἀσβουνιά εἰς τὸ πρόσωπο τοῦ θεοῦ καὶ αὐτὴ ἐκόλλησε ἔς τὸ φεγγάρι, καὶ ἀπὸ τότε ἔμειναν εἰς αὐτὸ ὡς τῶρα τὰ σημάδια ποῦ ἔχει. Ἐδύωσε λοιπὸν ὁ Οὐρανὸς, γιατί καὶ ἄλλα κατὰ τοῦ εἶχαν καμωμένα οἱ ἄνθρωποι καὶ εἶπε ἔς τὴ θάλασσα νὰ τοῦ δώσῃ ὕψος καὶ νὰ τῆς δώσῃ ἐκεῖνος βάθος. Καὶ ἀπὸ τότε τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ εἶναι ὅσο τὸ βάθος τῆς θάλασσας⁽⁴⁾. Ταῦτα μετ' ἀσημάντων παραλλαγῶν ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἀλλαγῶν τῆς Ἑλλάδος⁽⁵⁾.

Ἐτέρα δὲ παράδοσις τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Μάνης λέγει ὅτι ἐπειδὴ ὁ θεὸς δὲν ὑπέφερε νὰ τὸν γλύφουν τὰ βόιδα, εἶπε τῆς θάλασσας: «Δὸ μου θάλασσα, ὕψος νὰ σοῦ δώσω γὼ βάθος!». Καὶ ἐκλώπησεν ὁ θεὸς τὴ θάλασσα καὶ ἔγινε

1) *Elard Hugo Meyer*, die Eddische Kosmogonie. Freiburg i. B. 1891 σ. 10.

2) Τὴν παροιμίαν ταύτην ἤκουσα ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Τριπόλει [Παραδόσ. ἀρ. 219 καὶ σ. 806. Κατὰ παράδοσιν τῆς Σωζοπόλεως, ἀνακοινωθεῖσάν μοι ὑπὸ Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου «Ὁ οὐρανὸς ἦτονε τόσο χαμηλὰ ποῦ στὸν ἄγλυφον τὰ μουσκάρια, μὰ ὕστερα πὲ τοῖς πολλαῖς ἀμαρτίαις τοῦ κόσμου νέβηκε ἀψηλά, κι' ὅσο πάει ἀψηλώνει». — Ἐν τῇ ἀλβανικῇ ἡ φράσις *e ka lpi llopa* λέγεται ἐπὶ καθαρωτάτου (*G. Meyer Alban. Studien VI* σ. 14, 122)].

3) Κυπριακὴ παράδοσις (*Λουκά*, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 1).

4) Τὴν παράδοσιν ταύτην ἐδημοσιεύσαμεν τὸ πρῶτον ἐν πραγματεία ἡμῶν, ἐπιγραφομένην *Der Mond in Sage u. Glauben der heutigen Hellenen* παρὰ *Roscher*, *Ueber Selene u. Verwandtes*. Lpz. 1890 σ. 179, ἀναδημοσιευομένην ἐν τῷ ἀνά χειρας τόμῳ. [Παραδόσ. ἀρ. 227 καὶ σ. 809. Κατὰ τὴν αἰτωλικὴν παράδοσιν (αὐτ. ἀρ. 226), ὅταν ὁ οὐρανὸς ἦτο χαμηλὸς καὶ τὸν ἐφθαναν τὰ βόιδα, τὰ βόιδα ἐγλύφον μετὰ τὴν γλύφωσαν τὸν φεγγάρι καὶ τὰ μαυράδια αὐτοῦ εἶναι βοῖδογλυψαῖς.]

5) Ὁμοίαν παράδοσιν τῆς ὑπὸ τὸν Παρνασσὸν Ἀράχουβας (ἐπαρχ. Λεβαδείας) ἐδημοσίευσαν ὁ *Γ. Κρέμος* ἐν τῇ ἐφημερίδι *Νέφ Ἑλλάδι* 26 Ὀκτωβρ. 1874 ἀρ. 35 καὶ ὁ *B. Schmidt* *griech. Märchen, Sagen etc.* Lpz. 1877 σ. 133. Ἐν ταύτῃ ἀναφέρονται καὶ τὰ βόιδα ποῦ ἐγλύφον τὸν οὐρανὸν καὶ προστίθεται ὅτι παντοῦ ἡ θάλασσα ἦταν τότε ἀνάβαθη [βλ. Παραδόσ. ἀρ. 218].

βυθύτερη, καὶ ἡ θάλασσα πάλι τὸ θεὸ καὶ ἔγινε ψηλότερος, καὶ ἔτσι ἐχωρίστηκαν καὶ οἱ δύο.

Ἄγγλος δὲ τις περιηγητῆς ἤκουσε παρὰ ποιμένων τοῦ θεσσαλικοῦ Ὀλύμπου, ὅτι ἄλλοτε ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἤγγιζαν ἐπάνω εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλ' ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ οἱ ἄνθρωποι ἐπονηρεύθησαν, ἀνέβη ὁ θεὸς ὑψηλότερα (1).

Ὡς δ' ἀρκαδική τις παράδοσις ἀναφέρει, ὁ οὐρανὸς τὸν παλαιὸν καιρὸν ἦτο κολλητὸς μετὰ τὴν γῆν· ἦτον γυάλινος καὶ μεριαῖς μεριαῖς μαλακός. Μερικοὶ ἄνθρωποι ἐκάρφωσαν μίαν φορὰν ἐν ἀρκουδοτόμαρῳ καὶ τὰ καρφιά ἔγιναν ἄστρα καὶ φαίνεται ἀκόμη καὶ ἡ οὐρὰ τῆς ἀρκούδας εἰς τὸν οὐρανόν. Τὴν παράδοσιν ταύτην συμπληρῶναι ἑτέρω, | ἀρκαδικῆ ἐπίσης, ὅτι μίᾳ βασιλοπούλῃ ἀπὸ 582 κατάρχῃ ἔγινεν ἀρκούδα καὶ τὸ τομάρι τῆς ἐκάρφωσαν εἰς τὸν οὐρανόν (2).

Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Πελοποννήσου, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Κύπρῳ, προσθέτουσιν ὅτι ὁ θεὸς καὶ ἡ θάλασσα συνεφώνουν νὰ λακτιζῶσιν ἀλλήλους, μέχρις οὗ τύχωσι τοῦ προσήκοντος ὕψους καὶ βάθους. Πρῶτος ἐλάκτισεν ὁ οὐρανὸς (καὶ οὐχὶ πλεόν ὁ θεὸς) καὶ ἡ θάλασσα ἐγένετο βυθύτερα· ἡ θάλασσα ἀνταπέδωκε τὸ λακτισμα, ὁ δὲ οὐρανὸς ὑψώθη ἀρκούτως, ἀλλὰ χρειζόμενος πλειότερον ὕψος ἐλάκτισεν ἐκ δευτέρου τὴν θάλασσαν. Ἐκείνη ὁμῶς ζηλεύουσα τὸν θεὸν καὶ θέλουσα διὰ τοῦ μείζονος βάθους αὐτῆς νὰ ὑπερέχη, δὲν ἀντελάκτισε καταπατήσασα τὴν συμφωνίαν. Ὁ οὐρανὸς κατήγγειλε τοῦτο εἰς τὸν θεόν, ὅστις ὀργισθεὶς κατ' αὐτῆς καὶ βουλόμενος νὰ περιστείλῃ τὴν ἀλαζονείαν τῆς τὴν ἐχαλίνωσε διὰ τριῶν τριχῶν ἰππείας οὐραῖς. Καὶ ἔκτοτε μυκᾶται ἡ θάλασσα καὶ ἀπειλεῖ τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ θραύσῃ τὸν χαλινόν. Κατὰ τὸν Λουκᾶν, ἐν Κύπρῳ σώζεται μακρὸν ᾄσμα, ὑπόθεσιν ἔχον τὸν μῦθον τοῦτον, οὗ δυστυχῶς δύο μόνον στίχους κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ, τοὺς ἐπομένους:

Ἡ θάλασσα τὸν οὐρανὸ πολλὰ τὸν φοβερίζει.
γιατὶ τὴν ἐχαλίνωσε χαμαὶ καὶ μουγκαρίζει (3).

Πιστεύουσι δ' ἐν Κύπρῳ, ὅτι ἡ ὀργισμένη θάλασσα κατώρθωσε ν' ἀποκόψῃ μέχρι τοῦδε τὰς δύο τοίχας καὶ μόνον διὰ μιᾶς χαλινούται. Ἄν καὶ ταύτην διαρρήξῃ, θὰ ξαπολυθῇ καὶ (ἀ πνίξῃ ὅλην τὴν λίκουμνην (4)).

Ὅτι ὁ οὐρανὸς ἦτο πρῶτα τότῳ χαλινός, πρὸ τὸν ἔγλυφον τὰ βοιδάκια, ἀναφέρει καὶ παράδοσις τις τῶν Λεχρινῶν τῆς Ἡλεας. Προστίθεται δ' ἐν ταύτῃ ὅτι τὸ φίδι ἀπὸ φθόνου ἀναψῆ μεγάλη φωτιά γιὰ νὰ τὸν κάψῃ· ἡ καλόγηρος γουστερίτσα ὁμῶς, ἀν καὶ εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδιαν γενιά μετὰ τὸ φίδι, ἐβοήθησε τὸν οὐρανόν, καὶ ἔφερε μετὰ τὸ στόμα τῆς νερὸ ἀπὸ τῆς θάλασσης καὶ ἐσβύσε τὴν φωτιά. Καὶ τότε ὁ οὐρανὸς ἐθύμωσε μετὰ τὴν κακίαν τῶν γειτόνων του καὶ ἐζήτησε ὕψος | ἀπὸ τῆς θάλασσης, νὰ τῆς δώσῃ καὶ αὐτὸς βάθος· ἡ θάλασσα τὸ 583

1) *Urquhart*, *The Spirit of the East*. 2d ed. Lond. 1839 τ. I σ. 417. [Βλ. Παραδόσεις ἀρ. 217 καὶ σ. 805].

2) Τὴν παράδοσιν ταύτην ἤκουσα ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ, προαστείῳ τῆς Τριπόλεως. Εἰς ταύτην συνεχωνεύθη καὶ ἀστρονομικὸς μῦθος περὶ τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Ἀρκτοῦ, ὡς διαλαμβάνομεν ἀλλαχοῦ τὸν λόγον ποιούμενοι περὶ τῶν ἀστερισμῶν κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους (Ἀττικὸν ἡμερολόγιον 1882 σ. 263) [Παραδόσεις ἀρ. 241.242 καὶ σ. 815 κ.έ.].

3) Λουκᾶς, ἐνθ' ἀν. σ. 2. [Παραδόσεις ἀρ. 218].

4) Αὐτ. σ. 3.

ἐδέχθη, τὸν ἐβοήθησε νὰ σηκωθῆ ὑψηλά, καὶ ἀπὸ τότε ὁ οὐρανὸς ἀνέβη ἐκεί-
 ὃπου τὸν βλέπομεν σήμερα⁽¹⁾).

Εἰς τὰς πρᾶξεις ταύταις παρατηροῦμεν τὰ ἐξῆς: Πρῶτον ὅτι ἐπικρατεῖ
 ἐν αὐταῖς σύγχυσις ἢ συνταύτισις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ· δεύτερον πιστεύ-
 εται ὅτι ὁ οὐρανὸς ἐν ἀρχῇ ἦτο προσκεκολλημένος εἰς τὴν γῆν καὶ ἦτο τοσοῦτον
 χαμηλός, ὥστε νὰ τὸν φθάνωσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῶα· τρίτον ὅτι οἱ βίαι-
 ἔλειγον τὸν οὐρανὸν καὶ ἐκ τούτου ἐμελλον νὰ μεταβάλωσι φύσιν· ἔπειτα ὅτι
 ἀπεφάσισεν ὁ Θεὸς νὰ χωρισθῆ ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ὁ χωρισμὸς οὗτος ἐπῆλθε
 βιαίως, δι' ἀμοιβαίων λακτισμάτων τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης·
 ὅτι αἰτία κυριωτάτη τοῦ χωρισμοῦ ἦσαν αἱ εἰς τὸν οὐρανὸν ὑβρεῖς τῶν ἀνθρώ-
 πων ἢ αἱ ἀμαρτίαι αὐτῶν· ὅτι ἡ θάλασσα συγκρατεῖται εἰς τὰ ὄρια αὐτῆς διὰ
 τριῶν τριγῶν ἵππουρίδος· ὅτι ἐπίκειται ὁ καταποντισμὸς τῆς γῆς, ἂν δυνηθῆ
 ἡ θάλασσα νὰ διαρρήξῃ καθ' ὀλοκληρίαν τὸν χαλινόν, ὃν ἐν μέρει ἔχει φθεῖρα
 καὶ ὅτι ὁ ὄφις προσεπάθησε νὰ καύτῃ τὸν οὐρανόν, ἐσβῆσε δὲ τὴν πυρὰν τῆς
 σαύρα.

Πρὶν ἐξετάσωμεν ἰδίᾳ ἐκάστην τῶν παρατηρήσεων τούτων, ἴδωμεν, ἂν
 καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἀπαντῶνται ὅμοιαι ἢ παραπλήτεια παραστάσεις.

Παράδοξον βεβαίως ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ὅτι οἱ μῦθοι περὶ τῆς ἐν
 ἀρχῇ ἐνώσεως καὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς εἶναι τὰ
 μάλιστα διαδεδομένοι ἀνὰ τὰς πλείστας νήσους τῆς Πολυνησίας⁽²⁾. Τῆν
 τελειωτάτην διατύπωσιν τούτων παρὰ τοῖς Μαορί (τοῖς Ἰθαγενέσι τῆς Νέας
 Ζηλανδίας) ἀνέγραψεν ὁ Ἄγγλος διοικητὴς τῆς νήσου sir Georges Grey,
 κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τῶν Ἰθαγενῶν ἱερέων ἢ μάγων⁽³⁾, καὶ ταύτην
 584 παραθέτομεν ὧδε ἐν περιλήψει ἀπολυμνοῦντες τοῦ προσθέτου ποιητικοῦ
 κόσμου. Οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι κατάγονται ἀπὸ τὸν Ράγκι, τὸν οὐρανόν, καὶ τὴν
 Πάπα, τὴν γῆν, οἱ ὅποιοι ὅμως ἦσαν τόσον σφιγκτὰ ἐνωμένοι, ὥστε παρ' ἴ-
 σταν σκότος ἐκάλυπτε τὰ πάντα. Πολὺν καιρὸν τὰ τέκνα αὐτῶν ἠγανάκτου
 διὰ τοῦτο, ἀλλ' εἰς μάτην. Ἐπὶ τέλους μὴ δυνάμενα νὰ ὑποφέρωσιν ἐσκέ-
 φθησαν τί νὰ κάμωσι, καὶ τότε ὁ Τουματαουέγκα, ὁ ἀυθαδέστατος ὄλων,
 εἶπεν: «Ἄς σκοτώσωμεν τὸν Ράγκι καὶ τὴν Πάπα». Ὁμως ὁ Τάνε-μαχοῦτα,
 ὁ πατὴρ τῶν δασῶν, εἶπε τότε πρὸς τοὺς πέντε μεγαλυτέρους ἀδελφοὺς
 του: «Ἄς μὴ τοὺς σκοτώσωμεν, καλύτερα νὰ τοὺς χωρίσωμεν, ν' ἀνεβῆ ὁ
 οὐρανὸς πολὺ ὑψηλά ἐπάνω μας, καὶ ἡ γῆ νὰ μείνῃ ὑποκάτω ἀπὸ τοὺς πόδας

1) *A. Καρκαβίτσα*. Μικρὸν ἡμερολόγιον ἐν Ἑβδομάδι 1886 σ. 42.—Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ
 δικαιοσύνη τῆς θαλάσσης ἐν Ἑστία 1894 σ. 371. [Τοῦ αὐτοῦ Λόγια τῆς πλώρης σ. 57—8.
 Παραδόξ. ἀρ. 220].

2) *Andrew Lang*. La Mythologie. Par. 1886 σ. 165.—*Edw. Tylor*, Primitive
 Culture, 3d ed. London 1891 τ. I σ. 325.—*Bastian*, die Schöpfungssage der Poly-
 nesier ἐν Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropologie 1893 σ. 212.

3) Τὸ μορρικὸν κείμενον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Grey τῷ 1854, ἡ δ' ἀγγλικὴ
 μετάφρασις ἐν τῷ συγγράμματι του Polynesian Mythology σ. 1 κέ. Τὸν αὐτὸν δὲ μῦθον
 μετ' ἀσημάντων παραλλαγῶν ἐδημοσίευσε καὶ ὁ *R. Tylor* New Zealand σ. 114 κέ. Ἐκ
 τούτων παρελήφθη ὁ μῦθος ἐν τοῖς ἐξῆς συγγράμμασι: *Waitz—Gerland*, Anthropologie.
 Lipz. 1872 τ. VI σ. 245 κέ.—*Edw. Tylor* ἐνθ. ἀν. I σ. 322 κέ.—*A. Reville*, Les reli-
 gions des peuples non civilisés. Par. 1883 τ. II σ. 27 κέ.—*Andrew Lang* ἐνθ' ἀν. σ. 109.
 164. Τοῦ αὐτοῦ, Myth, Ritual and Religion. London 1887 τ. I σ. 193. 301—2.—Τῆν
 παράδοξον τῶν Μαορί ἀναφέρει καὶ ὁ Ἄγγλος *J. White* ἐν τῷ συγγράμματι του The ancient
 history of the Maori, his Mythology and Traditions (Lond. 1888)· ἀλλὰ τὸ σύγγραμμα
 τοῦτο γινώσκω μόνον ἐξ ἀναλύσεως αὐτοῦ, δημοσιευθεῖσης ἐν τινὶ βιβλιογραφίᾳ.

12

125

μας | φύγη ἀπὸ κοντά μας ὁ οὐρανός· ἀλλὰ νὰ μείνη μαζί μας ἡ γῆ, ποῦ εἶναι μητέρα μας καὶ μᾶς τρέφει». Ὅλοι τότε ἐδέχθησαν, πλην τοῦ Ταουχίρι-μᾶ-τέα, τοῦ πατρὸς τῶν ἀνέμων καὶ τῶν τρικυμιῶν, διότι αὐτὸς ἠγάπα τοὺς γονεῖς περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του. Ἐσηκώθη λοιπὸν πρῶτος ὁ Ράγκο-μᾶ-τάνε, ὁ πατὴρ τῶν ἡμέρων λαχάνων καὶ ἐπεχείρησε νὰ χωρίσῃ τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τὴν γῆν, ἀλλὰ εἰς μάτην· ὁμοίως δὲν τὸ κατώρθωσαν οὔτε ὁ Τογκαλόα, ὁ πατὴρ τῶν ἰχθύων καὶ τῶν ἐρπετῶν, οὔτε ὁ Χαούμια-τικιτίκι, ὁ πατὴρ τῶν ἀγρίων λαχάνων, οὔτε ὁ Τουματαουέγκα, ὁ πατὴρ τῶν γενναίων ἀνθρώπων. Τότε ἐσηκώθη ὁ Τάνε-μαχοῦτα, ὁ πατὴρ τῶν δασῶν καὶ ἐπεχείρησε νὰ χωρίσῃ τοὺς γονεῖς του· ἐστήριξε τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν ράχιν εἰς τὴν μητέρα καὶ μὲ τοὺς πόδας ἐλάκτισε τὸν πατέρα του τὸν οὐρανόν, καὶ οὕτως ἐχωρίσθησαν. Ἄλλ' ὁ Τάνε-μαχοῦτα καὶ ἔπειτα δὲν ἠσύχασεν· ἡ κεφαλὴ του μένει ριζωμένη εἰς τὴν γῆν, καὶ μὲ τοὺς πόδας ἐμποδίζει τὸν οὐρανὸν νὰ πέσῃ.

Καὶ ἐν τῇ νήσῳ Σαμόα τῆς Πολυνησίας οἱ ἰθαγενεῖς διηγοῦνται ὁμοίον μῦθον, ἐν ᾧ ὅμως ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ δὲν προσωποποιοῦνται. | Ὁ οὐρανός, 585 κατ' αὐτούς, ἦτο τόσον χαμηλά, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ἔρπωσι. Τὸ ἄρον καὶ ἄλλα φυτὰ τὸν ἐσήκωσαν ὀλίγον ὑψηλότερα, ἀλλὰ πάλιν ἐκτύπων τὰ κεφάλια των οἱ ἄνθρωποι. Τότε ἦλθεν ἄνθρωπός τις, τὸν ὁποῖον τινὲς ὀνομάζουσι Τικιτίκι, καὶ αὐτὸς ἀπὸ εὐγνωμοσύνης, διότι μία γυναῖκα τοῦ ἔδωκε νὰ πῆ, τὸν ἀνέβασεν ὑψηλά. Δεικνύουν μάλιστα ἀκόμη τὸ μέρος, ὅπου ἐβλάστανον τὰ φυτὰ ἐκεῖνα, καὶ ὅπου φαίνονται τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν τοῦ Τικιτίκι (1). Ἐπίσης ἀπροσώπως φαντάζονται τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τῆς νήσου Ταχίτης. Διηγοῦνται δ' ὁμοίως ὅτι ἦσαν κολλημένοι πρότερον καὶ ἀνύψωσε μικρὸν τὸν οὐρανὸν ἡ χαμαίζηλος βοτάνη τέβα (δρακόντιον τὸ πολύφυλλον), ἔπειτα δὲ ἀνεβίβασεν αὐτὸν εἰς τὸ σημερινὸν ὕψος ὁ θεὸς Ροῦ (2). Κατὰ δὲ τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ραροτόγκας ἄνθρωπός τις, ἐντείνας τὰς προσπάθειάς του, ἀφ' οὗ πολυπληθῆ έντομα τὸν ἐβοήθησαν νὰ λύσῃ τὰ συνδέοντα τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν γῆν σχοινία, ἀνεσήκωσε τὸν οὐρανὸν πρῶτον μὲν μέχρι τοῦ ὕψους τῆς βοτάνης δρακοντίου τοῦ πολυφύλλου, ἔπειτα μέχρι τοῦ ὕψους δένδρου τινὸς ὁμοίου τῇ ἱερᾷ συκῇ, εἶτα μέχρι τοῦ ὕψους τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων καὶ τελευταῖον μέχρι τοῦ σημερινοῦ ὕψους. Καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς τιμᾶται ἕκτοτε ὡς θεὸς (3).— Ἄλλως ὅμως διηγοῦνται τὰ κατὰ τὸν χωρισμὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ραϊατέας. Τερατώδης σηπία ἐκράτει τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλ' ἐφόνευσε αὐτὴν ὁ θεὸς Μαοῦι καὶ οὕτως ἀνῆλθεν ὁ οὐρανός ὑψηλά (4). Τέλος οἱ ἰθαγενεῖς τῆς νήσου Μαγκίας (ἐν τῷ πολυνήσῳ Κούα) ἔχουσι μῦθον τινὰ παραπλήσιον πρὸς τὸν τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ραροτόγκας. Ἄλλοτε, λέγουσιν, ὁ οὐρανός ἤγγιζε σχεδὸν τῇ γῆν καὶ οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ περιπατῶσι τετραποδητί. Ὁ Ροῦ καὶ ὁ υἱὸς του Μαοῦι ἀνεσήκωσαν τὸν οὐρανὸν πρῶτον μὲ τὴν ράχιν των, ἔπειτα γονατίσαντες τὸν ἐσήκωσαν ὀλίγον περισσό-

1) Turner, Polynesia σ. 245. Ἐκ τούτου Waitz-Gerland ἐνθ' ἄν. VI σ. 249. Andrew Lang, Myth, Ritual and Relig. I σ. 196.

2) Ellis, Polynesian Research. τ. I σ. 116. Ἐκ τούτου Waitz-Gerland VI σελ. 249-250. Bastian, der Mensch in der Geschichte. Lpz. 1860 τ. III σ. 189.

3) Waitz-Gerland σ. 250.

4) Waitz-Gerland, αὐτ.

586 τερον, ἔπειτα ὄρθιοι ἐγερθέντες τὸν ἀνύψωσαν περισσότερον μὲ τοὺς ὤμους των, ὕστερον ὕψωσαν καὶ τὰς χεῖράς των καὶ εἶτα τὸν ἐστήριξαν εἰς τὸ ἄκρον τῶν δακτύλων. Τότε δὲ τεραστίως μεγεθυνθέντες τὸν ἔστησαν εἰς τὸ σημερινόν του ὕψος⁽¹⁾.

Καὶ παρ' ἄλλοις δ' ἀγρίοις, τοῖς Ἀκουαπλιμ (φυλὴ τῶν Ἀσαντι ἐν Ἀφρικῇ) εὐρίσκομεν παραπλησίαν παράδοσιν. Ὁ οὐρανός, κατ' αὐτούς, ἦτο τὸν παλαιὸν καιρὸν πλησιέστερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ σήμερον, καὶ ὁ θεὸς πολλάκις καθωδήγει τοὺς ἀνθρώπους διὰ σοφῶν συμβουλῶν, ὕστερον ὁμοίως ἀπεμακρύνθη ἀπ' αὐτούς καὶ κατοικεῖ τώρα μακρὰν εἰς τὸν οὐρανόν⁽²⁾.

Κατὰ παράδοσιν τῶν Τεμπέ, ἰθαγενῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὁ οὐρανός ἦτο πλησίον τῆς γῆς καὶ τὰ πουλιὰ συνεφώνησαν νὰ τὸν σηκώσουν ὑψηλότερα⁽³⁾. Οἱ Βχροτόσοι τῆς Ἀνω Ζυμπέξης μυθολογοῦσιν, ὅτι ὁ θεὸς Λεζά διέμενε ἄλλοτε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καὶ εἶτα ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανὸν τῇ βοήθειᾳ ἀράχνης⁽⁴⁾. Ἄλλοι λαοὶ διηγοῦνται ὅτι ὁ οὐρανός ἀνῆλθεν ὑψηλότερον ἐξ ὕβρεως τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτόν. Κατὰ παράδοσιν τῶν Βοτιάκων, μία γυναῖκα ἔριψεν εἰς τὸν οὐρανὸν τὰ λερωμένα σπάργανα τοῦ τέκνου της καὶ ἀπὸ τότε ἀνέβη πολὺ ὑψηλὰ ὁ οὐρανός⁽⁵⁾. Παραπλησία παράδοσις φέρεται καὶ πρὸς τοὺς Μαύροισι τῆς Ἀφρικῆς ὅτι ἐξ ὕβρεως μιᾶς γυναικὸς ὁ οὐρανός ἀνῆλθεν ὑψηλότερον⁽⁶⁾.

Τοιαύτη εἶναι ἡ ὁμοιότης τῶν πολυνησιακῶν μύθων πρὸς κοσμογονικοὺς μύθους ἄλλων λαῶν, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ διαλάβωμεν, ὥστε ὑπάρχουσιν αἱ ἰσχυριζόμενοι, ὅτι ἔχουσι πάντες κοινὴν πηγὴν καὶ ἄμεσον ἀμοιβαίαν σχέσιν μεταδοθέντες διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν⁽⁷⁾. Ἀλλὰ καίτοι δὲν φαίνεται πικντελῶς ἀπίθανος ἡ ἐπικοινωνία τῶν Πολυνησίων καὶ τῶν Ἀσιατικῶν ἐθνῶν διὰ τῶν Σινῶν (πρὸς τοὺς ὁποίους, ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν ἦσαν ἄγνωστοι παραπλήσιοι μῦθοι), ὁμοίως δυσκολώτατον εἶναι ν' ἀξιωθῇ παραδοχῆς καὶ πίστεως ἡ γνώμη αὕτη, πολλὰ γεννώσα δυσεπίλυτα ζητήματα καὶ πολλὴν ἔχουσα ἀμφιλογίαν. Οὐδ' εἶναι οὕτως εὐεξήγητος ἡ ἐν τῇ λεπτομερείᾳ ὁμοιότης τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν πολυνησιακῶν μύθων, ἐν ᾧ δὲν παρατηροῦνται ὁμοιότητες τῶν καθ' ἕκαστα εἰς τοὺς μύθους τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν, προσομοιάζοντας πρὸς τοὺς πολυνησιακοὺς ἐν τοῖς γενικωτάτοις τύποις μόνον. Εὐστοχώτερον δὲ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ αὐτὰ φαινόμενα τῆν αὐτὴν αἰσθησὶν παρόχουσιν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν ἀνθρώπους καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον γίνεται ἡ μυθολογικὴ διατύπωσις αὐτῶν. Κατὰ τὸν Tylor ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ εἶναι πατήρ καὶ μήτηρ πάντων τῶν ὄντων παρήγαγε κατὰ φυσικὸν λόγον τὸν μῦθον ὅτι ἐν παλαιστοτάτοις χρόνοις συνώκουν ἐν τῷ αὐτῷ, ὕστερον ὁμοίως ἐχωρίσθησαν⁽⁸⁾. Καὶ ἄλλαι δ' ὁμοίως παραστάσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν διάπλασιν τῶν ἐν λόγῳ μύθων⁽⁹⁾. Τὰ ὄρη, ὧν φαίνεται

1) W. W. Gill, Myths and Songs from the South Pacific, Lond. 1876 σ. 59.

2) Waitz, Anthropologie. Lpz. 1860 τ. II σ. 171.

3) Zeitschrift f. Ethnologie 1915 σ. 289.

4) Revue des tradit. populaires 1894 τ. IX σ. 670.

5) Munkácsi B. Votjak népköltészeti hagyományok 53= Strauss die Bulgaren σ. 88.

6) Petermann Mitteilungen aus J. Perthes' geograph. Anstalt 1856 σ. 465= Strauss die Bulgaren σ. 88.

7) Elard Hugo Meyer ἐνθ' ἄν. σ. 8.

8) Edw. Tylor. Primitive Culture 1891 τ. I σ. 325.

9) Βλ. καὶ Reville ἐνθ. ἄν. II σ. 29.

ἔφαπτόμενος ὁ οὐρανὸς εἰς τὸ πέρασ τοῦ ὀρίζοντος, | ὑπολαμβάνονται ὡς στῦλοι 587
 ὑποβαστάζοντες τὸν οὐρανὸν καὶ ἐμποδίζοντες νὰ καταπέσῃ ἐπὶ τῆς γῆς· τὰ
 δ' ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων δένδρα, τῶν ὁποίων ἡ μὲν κεφαλὴ εἶναι βαθέως
 ἐρριζωμένη εἰς τὴν γῆν, οἱ δὲ κλάδοι φαίνονται ὡσπερ πόδες ἀνατεταμένοι
 παρέχουσι τὴν ἔννοιαν τοῦ διὰ λακτισμάτων χωρισμοῦ. Τῆς δ' ἐν ἀρχῇ ἐνώ-
 σεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καθημερινὴν εἰκὼνα ἔχομεν κατὰ τὰς σκοτεινάς
 νύκτας, ὅτε φαίνονται συγγεόμενοι ὁμοῦ καὶ συνταυτιζόμενοι ὁ οὐρανὸς
 καὶ ἡ γῆ, ὅτε ὁ οὐρανὸς φαίνεται ὅτι πλακώνει τὴν γῆν κατὰ τὴν εἰκονικὴν
 ἔκφρασιν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Αἱ προκστάσεις δὲ αὗται διευπλώθησαν ἐκα-
 σταχοῦ εἰς μύθους συμφώνως πρὸς τὸ μυθολογικὸν πνεῦμα καὶ τὴν ἰδιά-
 ζουσαν εἰς ἕκαστον λαὸν μυθικὴν ἀντίληψιν τῶν φυσικῶν φαινομένων,
 οὐδεμία δὲ πρὸς τὴν ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν μετάδοσιν τῶν μύθων
 ἀπὸ λαοῦ τινος εἰς τοὺς ἄλλους, παρ' οἷς ἀπαντῶνται οὗτοι.

Ἐξακολουθήσωμεν τὴν ἀναζήτησιν τῶν μύθων τούτων καὶ παρ' ἄλλοις
 λαοῖς.

Ὁ μῦθος εὐρίσκεται καὶ ἐν Σινικῇ. Παλαιὰ τις σινικὴ παράδοσις⁽¹⁾
 ἔχει οὕτως: Πολλοὶ λέγουσιν ὅτι κάποιος ὀνομαζόμενος Πουάγκ-κοῦ ἤνοιξε
 ἡ ἐχώρισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, οἱ ὁποῖοι πρότερον ἦσαν στερεὰ προσκολ-
 λημένοι.

Ἐν δὲ τοῖς Βέδαις ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἀναφέρονται ὡς γονεῖς οὐ μόνον τῶν
 ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν θεῶν προσεπικαλούμενοι πατὴρ μὲν ὁ οὐρανὸς,
 μήτηρ δὲ ἡ γῆ⁽²⁾. Ὅτι ὁμοῦ τὴν ἐν ἀρχῇ ἐνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν ὑπαι-
 νίσσονται καὶ χωρία τινὰ τῶν ὕμνων τοῦ Ριγ Βέδα δὲν φαίνεται βέβαιον⁽³⁾.

Ἄλλ' ἐκ τῆς Aitareya | Brahmana γίνεται δῆλον ὅτι ἡ τοιαύτη δοξασία δὲν 588
 ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἰνδοὺς. Παραθέτομεν δ' ὡς τὴν ἀναφερομένην
 εἰς ταύτην περικοπήν· «Οἱ δύο οὗτοι κόσμοι (ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ) ἦσαν ἄλλοτε
 ἠνωμένοι. (Ἐπειτα δ') ἐχωρίσθησαν. (Μετὰ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν) οὔτε βροχὴ
 ἐπιπτε οὔτε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἀνέτελλε. Τὰ δὲ πέντε γένη τῶν ὄντων (θεοί,

1) Ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Fremare παρὰ Pauthier, Les livres sacrés de l'Orient σ. 19.
 Τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ περιηγητὴς Corn. Malepief, οὗ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ
 ἐν Ρουέν τῷ 1725 τυπωθέντος Recueil des Voyages (τ. VI σ. 170) δημοσιεύει ὁ René
 Basset ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τῆς Revue des trad. populaires (τ. IX σ. 474): «Οἱ Σιν-
 ναι πιστεύουσιν ὅτι ὁ οὐρανὸς, ἡ Γῆ καὶ ἡ θάλασσα ἦσαν ἀπ' αἰῶνων ἠνωμένοι. Ἀλλὰ
 κάτοικός τις τοῦ οὐρανοῦ, ὀνόματι Ταῖν, κατῴρθωσε νὰ χωρίσῃ τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τῆς γῆς,
 καὶ ὁ μὲν οὐρανὸς ἔμεινεν ὑψηλὰ, ἡ δὲ γῆ εἰς τὰ χαμηλὰ μέρη».

2) Παραπομπὰ εἰς τὰ σχετικὰ χωρία τῶν Βεδῶν παρὰ Muir, Original Sanskrit
 Texts. Lond. 1884 τ. V σ. 22-23.

3) Ἐν τῇ γαλλικῇ μεταφράσει τοῦ Langlois φαίνονται ἀναφερόμενα εἰς τοιαύτην
 τινὰ δοξασίαν τὰ ἐπόμενα πέντε χωρία, ὅτινα διαφόρως ἐρμηνεύουσιν ὁ Ἄγγλος Wilson
 καὶ ὁ Γερμανὸς Ludwig. Ἀδυνατοῦντες νὰ ἐξελέγξωμεν τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεταφράσεως,
 ἀρκούμεθα εἰς ἀπλὴν παράθεσιν αὐτῶν. Langlois τ. II σ. 40 (Τμήμα Γ' ἀναγν. II, ὕμνος 2,
 ἐδάφ. 13). «Au moment où s'opère la séparation du Ciel et de la Terre κτλ.» τ. III σ.
 16 (Τμ. Ε', ἀν. I ὕμν. 6, 1.2) «Quoique séparés, en vous circule une semence féconde,
 et vous remplissez l'office de Varouna. O Ciel et Terre... éloignés par une espèce de
 divorce». Πρὸς Ludwig I, 183 «Dyâus und Prithivi, durch des Varuna Satzung....
 auseinander gespreitzt sind sie».—τ. III σ. 314 (Τμ. Γ' ἀν. III ὕμν. 6, 4) περὶ τοῦ
 Ἰνδρα. «Tu séparas ces deux (grands) compagnons (le Ciel et la Terre).»—τ. IV
 σ. 38 (Τμ. Ζ' ἀν. II ὕμν. 4, 3) περὶ τοῦ Σόμα· «il a séparé ces deux grands et immenses
 corps, et leur a communiqué une force indestructible».—σὺτ. σ. 24 (αὐτ. ὕμν. 6, 2)
 «Le dieu (Soma).... a séparé le Ciel et la Terre». Πρὸς Ludwig, II, 860. «hat et....
 beide erde und himmel von einander gelöst».

ἄνθρωποι κλπ.) οὐδαμῶς ἤγον ἡσυχίαν ἔνεκα τούτου. ("Ὅθεν) οἱ θεοὶ συνδιήλλαξαν ἀμφοτέρους τοῦ κόσμου. Ἀμφοτέροι συνῆψαν γάμον κατὰ τὰ παρὰ τοῖς θεοῖς κρατοῦντα νόμιμα» (1). Ἐν τῇ διατυπώσει ταύτῃ τῆς Ἰνδικῆς δοξασίας ὑπολαμβάνει βεβαίως σύγχυσις τις, διότι μετὰ τὴν πρώτην ἔνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς γίνεται λόγος περὶ νέας ἐνώσεως αὐτῶν διὰ γάμου· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ σύγχυσις προῆλθεν ἐκ τοῦ διασκευάσαντος ποιητοῦ, θελήσαντος νὰ συμβιβάσῃ ταύτην καὶ τὴν ἑτέραν δοξασίαν, καθ' ἣν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ εἶναι γονεῖς πάντων τῶν ὄντων, καὶ ὡς τοιοῦτοι ἀρρήκτως ἔσαι συνδεδεμένοι διὰ γάμου νομίμου.

Παραπλησίας παραδόσεις ἀνευρίσκουμέναι καὶ παρὰ σημιτικοῖς λαοῖς. Ἐν τῇ βαβυλωνίᾳ κοσμογονίᾳ, τὴν ὁποίαν διδασκόμεθα ἐκ τῶν ἐνεπιγράφων πλίνθων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Σαρδαναπάλου (Ἀσουρβανιπάλ), ἐν ἀρχῇ ὑπῆρχον ὁ Ἀπσοῦ (Ἀπασῶν παρὰ Δαμασκίῳ, ἡ ἄβυσσος τῆς Γενέσεως) καὶ ἡ Τιᾶμαβ (ἡ θάλασσα, ὡς ἐρμηνεύεται τὸ ἔλεμα τῆ βοθηεία τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης)· οὗτα ἐγέννησαν τοὺς οὐρανίους καὶ τοὺς ἐπιγείους θεοὺς· ἡ Τιᾶμαβ δὲ παρήγαγε πολλὰ τέρατα καὶ ἐκακοποίησε τοὺς θεοὺς· οἱ πλεῖστοι τούτων ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτῆς καὶ ἐπεχείρησαν νὰ τὴν δεσμεύσωσιν· πρωτηγωνίστησε δ' εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ θεὸς Μαρδούκ (ὁ Βῆλος τοῦ Βηρώσσου), διασχίσας τὴν κοιλίαν τῆς Τιᾶμαβ καὶ κατακόψας διὰ τοῦ ξίφους τὰ ἐν αὐτῇ. Οὗτος ἔτεμε τὰς φλέβας τοῦ αἵματος τῆς Τιᾶμαβ καὶ παρέδωκεν αὐτὸ εἰς τὸν βορρᾶν νὰ τὸ κομίσῃ εἰς ἀποκρύφους τόπους, ἐδιχοτόμησε δὲ τὸ σῶμα αὐτῆς. Καὶ τὸ μὲν ἡμισυ αὐτῆς ἐποίησεν οὐρανόν, τὸν ὁποῖον ἐκλείσει διὰ κλείθρου, ὅπως μὴ ἐκχυθῇ τὸ ὕδωρ, τὸ δ' ἄλλο ἡμισυ γῆν (2). Σύμφωνας δὲ πρὸς τὴν κατὰ τὰς σφηνοειδεῖς ἐπιγραφὰς ἔκθεσιν τῆς κοσμογονίας τῶν Βαβυλωνίων εἶναι καὶ ἡ παρὰ τῷ Βηρώσσῳ. Κατὰ ταύτην πάντων τῶν τερατωδῶν ζώων ἤρχε γυνή, ἡ ὄνομα Ὀμόρωκα, ἐλληνιστὶ μεθερμηνευόμενον θάλασσα. Λέγεται δὲ τὸν Βῆλον ἀσχίσει τὴν γυναῖκα μέσσην, καὶ τὸ μὲν ἡμισυ ποιῆσαι γῆν, τὸ δὲ ἄλλο ἡμισυ οὐρανόν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶα ἀφανίσει. . . . Τὸν δὲ Βῆλον, ὃν Δία μεθερμηνεύουσι, μέσον τεμόντα τὸ σκότος χωρίσει γῆν καὶ οὐρανόν ἀπ' ἀλλήλων καὶ διατάξαι τὸν κόσμον» (3).

Ἀσαφέστερα εἶναι τὰ τῆς κοσμογονίας τῶν Φοινίκων, διότι ὅσα περὶ ταύτης γινώσκουμέναι ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Φίλωνος τοῦ Βυβλίου εἶναι βεβαίως ἀναμειγμένα μεθ' ἐλληνικῶν μύθων, καίτοι ἡ φοινικικὴ ἱστορία τοῦ Φίλωνος παρουσιάζεται ὡς μετάφρασις εἰς τὴν ἐλληνικὴν φοινικικῆς συγγραφῆς Σαγγουνιάθωνος τοῦ Βηρυτίου, συνταχθείσης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τοῖς φοινικικοῖς ἱεροῖς ἀναγραφῶν καὶ τῶν κατὰ πόλιν ὑπομνημάτων. Κατὰ τὸν Φίλωνα, χαλεπαίνουσα ἡ Γῆ, διότι καὶ ἄλλας εἶχε γαμετὰς ὁ Οὐρανός, «τὸν Οὐρανὸν ζηλοτυποῦσα ἐκάκιζεν, ὡς καὶ διαστῆναι ἀλλήλων. Ὁ δὲ Οὐρανὸς ἀποχωρήσας αὐτῆς μετὰ βίας ὅτε καὶ ἐβούλετο ἐπιδῶν καὶ πλησιάζων αὐτῇ, πάλιν ἀπηλλάττετο· ἐπεχείρει δὲ καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς παῖδας διαφθείρειν» (4).

1) Aitareya Brahmana IV, 27 παρὰ Muir ἐνθ. ἀν. σ. 23.—Περὶ τούτου πιθανῶς διαλαμβάνει καὶ πραγματεία τις τοῦ J. Darmsteter, ἣν δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ συμβουλευθῶμεν. Ἡ πραγματεία αὕτη ἐπιγράφεται La légende de l'Aitareya Brâhmana et celle d'Euripide καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς Essais orientaux τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως.

2) Jensen, die Kosmologie der Babylonier σ. 299, 300. Elard Hugo Meyer ἐνθ. ἀν. σ. 4. Maspero Histoire ancienne des peuples d'Orient τ. I σ. 542—3.

3) Βηρώσσος παρὰ Γεωργ. Συγγέλω σ. 52, 53 Bonn. (Fragm. hist. graec. ed Müller τ. III σ. 497).

4) Fragm. hist. Graec. τ. III σ. 567 ed. Müller.

“Ὅθεν ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα ἔριν ἐν ἀρχῇ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἐπενεγκοῦσαν τὸν χωρισμὸν αὐτῶν· ἀλλ’ ἐν τούτοις κατάδηλος εἶναι ἡ ροπὴ, ἣν ἔσχεν εἰς διάπλασιν αὐτῶν τὸ εἰς τὴν ἀνθρώπομορφίαν ἀσμενίζον ἑλληνικὸν πνεῦμα, 590 ἔτι δὲ μᾶλλον ἐν τῇ ἐπομένῃ διηγήσει περὶ ἐξελάσεως τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Κρόνου, περὶ τῆς βασιλείας τούτου καὶ τέλος περὶ τῆς ἀποτομῆς τῶν αἰδοίων τοῦ Οὐρανοῦ, ἅτινα πάντα φαίνονται μᾶλλον ὡς τις διασκευὴ τοῦ παρ’ Ἡσιόδῳ μύθου. Τούναντίον παντελῶς ἄσχετον πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους εἶναι τὸ παρὰ Φίλωνι ἐπεισόδιον τοῦ πολέμου τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τοῦ Πόντου, ὑπομιμνήσκον τὴν κατὰ τὰς νεοελληνικὰς παραδόσεις ἔριν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης. «Εἶτα πάλιν Οὐρανὸς πολεμεῖ Πόντῳ καὶ ἀποστὰς Δημαροῦντι προστίθεται· ἐπεισὶ τε Πόντῳ ὁ Δημαροῦς, τροποῦται τε αὐτὸν ὁ Πόντος (¹).»

Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ παρ’ Ἑβραίοις κοσμογονία ὑπολανθάνει ἡ δοξασία τοῦ ἐν ἀρχῇ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅπερ εὐεξήγητον φαίνεται διὰ τὴν καταφανῆ συγγένειαν τῆς ἑβραϊκῆς καὶ τῆς τῶν Βαβυλωνίων κοσμογονίας. Κατὰ τὴν Γένεσιν, ὁ θεὸς διεχώρισε τὸ ὕδωρ, τὴν πρώτην κοσμικὴν ὕλην, εἰς δύο, εἰς τὸ οὐράνιον ὕδωρ, ὅπερ διὰ τοῦ στερεώματος, τοῦ οὐρανοῦ θόλου, ἐμπόδισε νὰ καταπίπτῃ, ὡς ὁ Μαρδοχὺ τῶν Βαβυλωνίων διὰ κλείθρου, καὶ εἰς τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ ὕδωρ, τοῦ ὁποίου συναχθέντος εἰς συναγωγὴν μίαν ὠφθῆ ἡ ξηρὰ (²). Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἑβραϊκὸν ῥῆμα ἐν τῷ πρώτῳ ἐδάφιῳ τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς Γενέσεως (*bara*) κυριολεκτεῖται κατὰ τοὺς ἑβραϊστὰς ἐπὶ τοῦ τέμνειν· ὅθεν κατὰ λέξιν μεταφραζόμενον τὸ ἐδάφιον ἐκεῖνο σημαίνει ὅτι ἐν ἀρχῇ ἔτεμεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· δηλονότι ἡ παράστασις τῆς δημιουργίας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς προσεγγίζει εἰς τὴν τῶν Βαβυλωνίων.

Πάντων δὲ λεπτομερέστατοι ἦσαν οἱ περὶ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς μῦθοι τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ἐπιχωριάζοντες μὲν ἐν τῷ Ἑρμοπολίτῃ νομῷ τῆς μέσης Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ἀλλαγῶς τῆς χώρας διαδεδομένοι. Κατ’ ἀντίθεσιν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν ἄλλων λαῶν παρ’ Αἰγυπτίοις τοῦ μὲν οὐρανοῦ προσωποποιία ἦτο ἡ θῆλυια θεὰ Νουίτ ἢ Νούτ, τῆς δὲ γῆς ἄρρην 591 θεός, ὁ Κήβ (³). Ἐν ἀρχῇ οἱ δύο θεοὶ ἀνεπαύοντο ἐντὸς τῆς πρώτης ὑγρᾶς κοσμικῆς ὕλης, τοῦ Νού, σφιγκτῶς ἐνηγκαλισμένοι, ἐπικειμένης τῆς Νουίτ ἐπὶ τοῦ Κήβ. Ἀλλ’ ἐχωρίσθησαν ἄκοντες τὴν ἡμέραν τῆς δημιουργίας ὑπὸ τοῦ θεοῦ Shu, ὅστις εἰσχωρήσας μεταξὺ αὐτῶν ἀνύψωσε διὰ τῶν χειρῶν τὴν θεὰν τοῦ οὐρανοῦ Νουίτ. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως ν’ ἀποχωρίσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὸ ζεῦγος τῶν θεῶν, διότι, ἐν ᾧ ὑψώσε τὸ ἄλλο σῶμα τῆς Νουίτ παραλλήλως τοῦ κατακειμένου σώματος τοῦ Κήβ, ἀποτελέσαν τὸν ἀστερόεντα οὐρανόν, αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτῆς κατέπεσαν παρὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας τοῦ

1) Αὐτ. τ. III σ. 586. Περὶ τῆς τάξεως τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἐν τῇ διηγήσει τοῦ Φίλωνος καὶ περὶ τῆς πιθανῆς συμπληρώσεως αὐτοῦ βλ. *O. Gruppe, die griechischen Culte u. Mythen*. Lpz. 1887 τ. I σ. 359.

2) Τὸ ὑπεράνω τοῦ στερεώματος ὕδωρ καταπίπτει ὡς ὕετος εἰς τὴν γῆν διὰ τῶν καταρακτῶν ἢ τῶν θυρῶν τοῦ οὐρανοῦ (Γένεσ. Ζ’ 11 Η’ 2. Ψαλμ. ΠΖ’ 23). Τὴν δοξασίαν ταύτην παραδεχόμενοι, ὡς εἰκός, ἀναπτύσσουσι καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας. (Πρβλ. *Πολίτου*, *Δημ. μετεωρ. μῦθοι* σ. 17).

3) Κατὰ τὴν μεταγραφὴν τοῦ ὀνόματος παρ’ Ἑλλήσιν, οἵτινες ἐπαύτιζον τὸν θεὸν τῷ Κρόνω. Ὁ *Brugsch* (*Religion u. Mythologie der alten Aegypter*. Lpz. 1888 σ. 576) ἀναγινώσκει τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ Qeb ἢ Seb, ἄλλοι δ’ αἰγυπτιολόγοι Sib ἢ Sibou.

θεοῦ τῆς γῆς ἀποτελέσαντες τοὺς ἀσαλεύτους στύλους τοῦ οὐρανοῦ⁽¹⁾. Πολυάριθμοι σφίζονται εἰκόνες τοῦ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, τῶν ἀνυψώσεων τοῦ Shu», ὡς τὸν ἀπεκάλουν οἱ Αἰγύπτιοι, παριστώσαι τὸν θεὸν τοῦτον ὑποβαστάζοντα διὰ τῶν ἀνατεταμένων χειρῶν τὴν Νουίτ, ἔχουσαν τὸ σῶμα πεποικιλμένον δι' ἀστέρων, τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἐντὸς νεύουσαν, τὰς δὲ χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καθειμένους καὶ ἐπιψαύοντας τὸ ἔδαφος, κάτω δὲ τὸν Κῆβ κατακεκλιμένον ἐν ἀνωμάλῳ στάσει τοῦ σώματος, ὑποδηλούσῃ τὰς ἀνωμαλίας τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς⁽²⁾. "Ἐν τινι δὲ τοιχογραφίᾳ βασιλικῆς τάφου ἐν Βιβάν ἐλ Μολούκ ἀντιάνθρωπομόρφου θεᾶς τοῦ οὐρανοῦ ἀπεικονίζεται ἡ Νουίτ ἐν σχήματι ἀγελάδος, ἧς τὴν ἀστερόεσσαν γαστέρα ὑποβαστάζει ὁ θεὸς Shu⁽³⁾. Κατὰ τινὰ τοπικὴν παραλλαγὴν τοῦ μύθου, ἀνύψωσεν ὁ θεὸς οὗτος οὐχὶ τὴν Νουίτ, ἀλλὰ τὴν Ἀθῶρ ἐν μορφῇ βοός, τικτούσης ἐκάστην πρωτῶν ἐκ τοῦ ἀνθρωπομόρφου Κῆβ τὸν ἥλιον ὑπὸ μορφὴν μόσχου. Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγὴν, ὁμοιάζουσιν πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν ἰθαγενῶν 592 τῆς νήσου Μαγκίας, ὁ Shu δὲν ἠδυνήθη | ν' ἀνυψώσῃ ἀμέσως τὸν οὐρανόν, ὅτε ἐχώρισεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς. Ἀλλὰ πρῶτον εἰσεχώρησε πρηγῆς καὶ κυρτώσας τὸ σῶμα ἐβάστασε τὴν Νουίτ ἐπὶ τῆς ράχους, ἔπειτα γονατίσας ἀνύψωσεν αὐτὴν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του, καὶ τελευταῖον ἐγερθεὶς ὄρθιος ἀνέτεινε τὰς χεῖρας. Ἐπειδὴ δ' ὁσονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ μέγεθος θεοῦ τινος πάντως δὲν ἐξισοῦται πρὸς τὴν ἀπόστασιν τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς, ὁ θεὸς Shu, καθ' ἃ ἀναφέρεται ἐν τῇ Νεκροβίβλῳ τῶν Αἰγυπτίων, ἀνέβη εἰς κλίμακα, ὅπως ἀναβιβάσῃ τὸ σῶμα τῆς Νουίτ εἰς τὸ σημερινὸν ὕψος τοῦ οὐρανοῦ· ἔστησε δὲ τὴν κλίμακα ἐπὶ ὑψώματός τινος κειμένου ἐν Ἐρμουπόλει τῇ μεγάλῃ⁽⁴⁾.

Οἱ Αἰγύπτιοι ἐφαντάζοντο ὅτι ἄφ' οὗ ἐχωρίσθη οὕτως ὁ οὐρανὸς τῆς γῆς, ἔμεινεν ἑσαεὶ ἐστηριγμένος εἰς τὰ ὕψη ὑπὸ τοῦ θεοῦ Shu, ἀντιστοιχοῦντος οὕτω πρὸς τὸν Ἄτλαντα τῶν ἐλληνικῶν μύθων. Ὡς ἀναφέρει ἐπιγραφὴ ἐν τῷ μνημονευθέντι βασιλικῷ τάφῳ ἐν Βιβάν ἐλ Μολούκ, ὁ θεὸς τοῦ φωτός Ρᾶ ἐκέλευσε τῷ θεῷ τοῦ ἀέρος Shu νὰ φέρῃ διηνεκῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ σῶμα τῆς οὐρανίας βοός⁽⁵⁾· κατ' ἄλλην δ' ἱερογλυφικὴν ἐπιγραφὴν, ὁ Shu, ἄφ' οὗ ἀνήγειρε τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τῶν τεσσάρων στύλων αὐτοῦ, τὸν ἐστήριξεν ὡς αἰθῆρ, φέρων τὸν οὐράνιον θόλον· καὶ ἐστάθη ὑποκάτω αὐτοῦ ὡς μέγας στύλος, θεὸς 1 Ἀνού· ὅθεν καλεῖται Shu ὁ οὐρανοφόρος⁽⁶⁾. Συνήθως ὅμως ἤτο τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ διάφορος ταύτης παράστασις· ἡ θεὰ τοῦ οὐρανοῦ κατήρχετο καθ' ἐκάστην ἐπὶ τῆς γῆς, ἠνοῦτο μετὰ τοῦ θεοῦ τῆς γῆς Κῆβ καὶ συνελάμβανε τὸν ἥλιον, ὃν ἔτικτε κατὰ τὸ τέλος τῆς δωδεκάτης ὥρας τῆς νυκτός· ἐξερχόμενος δ' ὁ ἥλιος ἐκ τῶν λαγόνων τῆς Νουίτ ἔπλεε τὴν ἡμέραν διὰ τῆς κοιλίας καὶ τοῦ στόματος μέχρι τοῦ στόματος τῆς μητρός του, καταπινοῦσης αὐτόν. Ἐκ τῆς καταβάσεως δὲ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἐπήρχετο ἡ νύξ· τὴν δὲ πρωτῶν ὁ θεὸς Shu

1) Βλ. *Brugsch* ἐνθ. ἀν. σ. 203 κέ.—*Maspero* ἐν *Revue de l'hist. des religions*. 1888 τ. 18 σ. 274.—Τοῦ αὐτοῦ, *Histoire ancienne des peuples d'Orient*. Par. 1894 τ. I σ. 128-9. 140. [*Roscher Lex. d. Mythol.* (1899) τ. III σ. 487 κέ.].

2) Βλ. πολλὰς τῶν τοιούτων εἰκόνων παρὰ *Lanzzone*, *Dizionario di Mitologia Egizia*. Torino, πίν. 155-163. *Brugsch* ἐνθ. ἀν. σ. 210.

3) *Brugsch* σ. 208.

4) *Maspero*, ἐν *Revue de l'hist. des Relig.* τ. 18 σ. 274-5.

5) *Brugsch*, σ. 207 *Maspero* τ. 18 σ. 276.

6) *Brugsch* σ. 209.

ἀπεχώριζε τὴν Νουίτ ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τοῦ συζύγου τῆς, καὶ μόνον αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτῆς ἔμενον προσηλωμένοι εἰς τὴν γῆν ἀποτελοῦντας τοὺς τέσσαρας στύλους τοῦ στερεώματος⁽¹⁾.

Ὅτι ἀνεπτύχθη ἡ αἰγυπτιακὴ θεολογία, αἱ χονδροειδεῖς καὶ ἀπειρόκαλοι⁵⁹³ παραστάσεις αὐταὶ ἠρμηνεύοντο συμβολικῶς ὑπὸ τῶν ἱερέων, ὁ δὲ θεὸς Shu ἔθεωρεῖτο σύμβολον τοῦ πληροῦντος τὸν μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς χῶρον ἀέρος. Ἄλλ' εἰς τὴν διάπλασιν αὐτῶν συνετέλεσε μᾶλλον ἀντίληψις ἀπλουστέρα τῶν φυσικῶν φαινομένων. Κατὰ τὸν Brugsch⁽²⁾, ὁ κοῖλος θόλος τοῦ οὐρανοῦ ἐξωμοιοῦτο πρὸς τὴν λύττωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ παρεβάλλετο πρὸς μητέρα, φιλοστόργως κύπτουσαν πρὸς τὸ τέκνον τῆς· ἐφαντάζοντο δὲ τὸν οὐρανὸν ὡς γυναῖκα, ἧς τὸ μακρὸν σῶμα ἐξετείνετο ὑπὲρ τὴν γῆν· καὶ τὴν μὲν ὀσφύν αὐτῆς ἔθετον πρὸς ἀνατολάς, διότι ἐκεῖθεν ἀνεφαίνετο ἐκάστην πρωΐαν ὁ ἥλιος, τὸ ἐκ τρύτης γεννώμενον παιδίον, ἐν τῇ δύσει δ' ὑπέθετον τὰς χεῖρας τῆς θεᾶς, δι' ὧν παραλαμβάνουσα τὸ τέκνον τῆς ἐκοίμιζεν. Ὅθεν κατὰ ταῦτα ὅλως διάφορος τῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων λαῶν ἦτο ἡ ἀντίληψις τῶν Αἰγυπτίων, καίπερ ὁμοίους μύθους παραγαγοῦσα· καὶ μόνον τὴν γένεσιν τῆς νυκτὸς ἀπέδιδον εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν, τὴν ἔνωσιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, καὶ τὸν διαρκῆ χωρισμὸν αὐτῶν ὑπελάμβανον συντελούμενον ὑπὸ θεοῦ ὑποβαστάζοντος τὸν οὐράνιον θόλον.

B'

Ὅμοιαι δοξασίαι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.— Παρ' Εὐριπίδῃ.— Ὁ μῦθος περὶ Ἐλικῶνος καὶ Πηγᾶσου.— Ὁ μῦθος περὶ τοῦ Ἀτλαντος.— Ὁ ἀκρωτηριασμὸς τοῦ Οὐρανοῦ κατὰ τὸν Ἡσίοδον.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπισκοπῆσεως τῶν φερομένων δοξασιῶν περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ ἐνώσεως καὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς πιστοῦται, νομίζομεν, ἡ ἐξενεχθεῖσα ὑφ' ἡμῶν γνώμη, ὅτι πρέπει αὐταὶ νὰ θεωρηθῶσιν αὐθιγενεῖς, αὐτοτελῶς ἐκαστῆς διαπλασθεῖσαι ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων, κατὰ λόγον τῆς ἰδιαζούσης εἰς ἕκαστον λαὸν μυθοπλαστικῆς δυνάμεως. Διότι οὐδεὶς θὰ πεισθῇ ὅτι κοινήν ἔχουσαι πηγὴν μετε-⁵⁹⁴δόθησαν ἀπὸ ἐνὸς λαοῦ εἰς τοὺς ἄλλους διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίας αὐτῶν. Ἡ πηγὴ δοξασιῶν, αἰτινες εὐλόγως δύνανται νὰ κληθῶσι παγκόσμιαι, ὡς ἀπαντώμεναι ἐν τῷ ἀρχαίῳ καὶ τῷ νέῳ κόσμῳ, ἐν παλαιοτάταις θρησκείαις καὶ ἐν ταῖς παραδόσεσι σημερινῶν λαῶν, πρέπει ν' ἀναζητηθῇ μᾶλλον ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, ἐν τῷ τρόπῳ καθ' ὃν ἀντιλαμβάνεται καὶ διατυπώνει τὰς ἐννοίας περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Μόνον δ' οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὁμοιότης μυθικῶν παραστάσεων παρὰ λαοῖς παντελῶς ξένους πρὸς ἀλλήλους.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ λαοῦ τὰς τοιαύτας παραδόσεις νομίζομεν περιλείμματ'α τοῦ προϊστορικοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὑποθεθῶσι χυδαῖοι καὶ ἀμαθεῖς οἱ τρύτης διηγούμενοι

1) Maspero ἐν Revue d'histoire des Religions 1887 τ. 15 σ. 276-7.—1888 τ. 18 σ. 275-6.

2) Ἐνθ. ἀν. σ. 205.

καὶ πιστεύοντες, ἀρκούντως ἰσχυρὰ εἶναι τῆς θρησκείας καὶ τῶν πεπει-
 δευμένων ὁμοειδῶν ἢ ροπῇ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν, ὅπως καταστήσῃ ἀδύνατον
 ἐν τοῖς νῦν χρόνοις τὴν γένεσιν παρομοίων νηπιωδῶν παραστάσεων. Πάντως
 δὲ οὐδ' ἐξώθεν ἐκομίσθησαν αὐτῇ. Ἀλλὰ διετηρήθησαν ἐκπαλαι συμφώνως
 πρὸς τὸν ὑπὲρ ἐθνολόγων κληθέντα νόμον τῆς ἐπιβιώσεως (survival in the
 culture), δι' οὗ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐμμονὴ τοῦ λαοῦ εἰς ἔθιμα καὶ δοξα-
 σίας, ὧν ἐξέλιπεν ἀπὸ πολλοῦ πᾶσα δικαιολογητικὴ αἰτία, καὶ τὰ ὅποια
 οὐδεμίαν ἔχοντα νῦν ἐννοίαν διατηροῦνται, μόνον διότι προϋπῆρξαν⁽¹⁾. Ὅθεν,
 καὶ ἂν μὴ εἴχομεν ἄλλο τεκμήριον, ἐξ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐν λόγῳ παρα-
 δόσεων ἠδυνάμεθα ἐνεπιδοιάστως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἦσαν γνωσταὶ καὶ εἰς τοὺς
 ἀρχαίους Ἕλληνας. Ἀλλὰ τοιαῦτα τεκμήρια δὲν ἐλλείπουσι, καίτοι ἄπορον
 βεβαίως φαίνεται πῶς περισώθησαν ἐν τοῖς μνημείοις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς
 γραμματείας. Διότι πιστῶς μὲν ὁ λαὸς τηρεῖ τὰπειρόκαλα τῶν παλαιοτάτων
 χρόνων πλάσματα, οἱ ποιητὰὶ ὅμως καὶ οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς ἢ καταφρονοῦντες
 δὲν ἀξιοῦσι τὰυτὰ μνείας, ἢ οὕτω μετασκευάζουσιν αὐτὰ περικαλλύνοντες
 καὶ μεταβάλλοντες, ὥστε τὰ καθιστῶσιν ἀδιάγνωστα.

Ἐκ τοῦ Εὐριπίδου μαθάνομεν ὅτι κατὰ τὸν 4^ο αἰῶνα ὑπῆρχεν ἡ δοξασία
 περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ ἐνότητος καὶ τοῦ μετὰ τὰυτὰ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς
 595 γῆς. Ἐν ἀποσπάσματι τῆς Μελανίππης τῆς σοφρῆς ὑποτίθεται λέγων τις,
 πιθανῶς ὁ ἕτερος τῶν υἱῶν τῆς Μελανίππης:

κοῦκ ἐμὸς μῦθος, ἀλλ' ἐμῆς μητρὸς πάρα,
 ὡς οὐρανὸς τε γαῖά τ' ἦν μορφῇ μία·
 ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
 τίκτουσι πάντα κἀνέδωκαν εἰς φάος,
 δένδρη, πετεινά, θῆρας (ὡς θ' ἄλλη τροφῆ)
 γένος τε θνητῶν⁽²⁾.

Οἱ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο διασώζοντες συγγραφεῖς λέγουσιν ὅτι παρέ-
 λαβεν ὁ Εὐριπίδης τὴν διδασκαλίαν παρὰ τοῦ Ἀναξαγόρου. ὁ Ἀναξαγόρας,
 λέγει ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, προσεφοίτησεν Εὐριπίδης. Ἀναξαγόρου
 δὲ λόγος ἐστίν, ὅτι πάντα ἐν πᾶσιν, εἴτα ὕστερον διεκρίθη· μετὰ ταῦτα
 ὠμίλησε καὶ Σωκράτης, καὶ ἐπὶ τὸ εὐπορώτερον ἤγαγε τὸν λόγον. Ὁμολογεῖ
 οὖν τὴν μαρτυρίαν τὴν ἀρχαίαν διὰ τῆς Μελανίππης⁽³⁾. Ὁμοίως καὶ Διό-
 δωρος ὁ Σικελιώτης. «Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν μίαν ἔχειν
 ἰδέαν οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως... Ἔοικε δὲ περὶ
 τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ' Εὐριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητῆς
 ὢν Ἀναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ. Ἐν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως⁽⁴⁾.
 Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Εὐριπίδης ἀναφέρεται εἰς τὴν δημώδη
 δοξασίαν, ἣν καὶ ὁ Ἀναξαγόρας μὴ ἀγνοῶν προσήρμοσεν ἴσως εἰς τὰς φιλο-
 σοφικὰς του θεωρίας. Ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Εὐριπίδου ἔχομεν ἀπλῆν καὶ
 σαφῆ τὴν περὶ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς ἰδέαν, οὐδὲν δὲ λέγει
 ὁ ποιητὴς πλέον τῆς παραδόσεως οὐδὲ φαίνεται ὑπονοῶν τι τῶν Ἀναξα-

1) Πρβλ. Tylor, Primitive Culture : I σ. 70.

2) Ἀπ. 488 Nauck.

3) Τέχν. Ρητορ. Θ' 11 τ. Ε' σ. 356.

4) Α' 7 καὶ ἐκ τούτου Βύσέβ. Εὐαγγ. προπαρ. σ. 20.

γορείων δογμάτων περὶ κινήσεως ὑπὸ τοῦ νοῦ, περὶ περιχωρήσεως καὶ ἀποκρίσεως ὑπὸ βίας καὶ τυχύτητος⁽¹⁾. Τοῦναντίον δὲ φανερόν εἶναι ὅτι τὴν αὐτὴν παρεμβάλλων ιδέαν εἰς τὸ ἔπος του ὡς ἀπὸ στόματος τοῦ Ὀρφέως Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος (Α' 496-7) ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς φιλοσοφικάς δόξας τοῦ Ἐμπεδοκλέους:

Ἦειδεν δ' ὡς γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα,
τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μιῇ συναρηρότα μορφῇ
νεῖκος ἐξ ὄλοοῦ διέκριθεν ἀμφὶς ἕκαστα⁽²⁾.

Τοῦ δ' ἐν ταῖς νεοελληνικαῖς περαδύσεσι πλάσματος τῆς διὰ λακτισμά- 596
των βελούσεως τῆς θηλάσσης καὶ ἀνυψώσεως τοῦ οὐρανοῦ ἀντίστοιχον ἔχομεν
παρὰ Νικάνδρῳ τῷ Κολοφωνίῳ τὸν μῦθον περὶ παρακωλύσεως τῆς ἀνυψώσεως
τοῦ Ἐλικῶνος διὰ λακτισμάτων τοῦ Πηγάσου. Ἐν τῷ μουσικῷ ἀγῶνι
τῶν Πιερίδων καὶ τῶν Μουσῶν, διηγεῖται ὁ ποιητὴς οὗτος, ὅτι μὲν ἦδον
αἱ θυγατέρες τοῦ Πιέρου οὐδὲν ὑπέκρουε πρὸς τὴν γορείαν, ἀπὸ δὲ Μουσῶν
ἴσχυε μὲν οὐρανὸς καὶ ἄστρα καὶ θάλασσα καὶ ποταμοί⁽³⁾, ὁ δ' Ἐλικῶν
ἠύξετο κηλούμενος ὑφ' ἠδονῆς εἰς τὸν οὐρανόν, ἄχρῳ αὐτὸν βουλή Πουσει-
δῶνος ἔπαυσε ὁ Πηγᾶσος τῇ ὀπλῇ τὴν κορυφὴν πατάξας⁽⁴⁾. Ὁ μῦθος
οὗτος οὐδαμῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ μετχρυσιστέρον ποιητικὴ προσθήκη εἰς
τὸν μῦθον περὶ ἀναβλύσεως τῆς Ἰππου κρήνης ἐν Ἐλικῶνι⁽⁵⁾, ὅπως
διάφορον ἐκείνου, ἀνυψώμενον δ' εἰς τὸν τύπον τῶν μύθων περὶ ἀναβλύ-
σεως πηγῶν ἐκ πλήγματος, συμβόλου τῆς ἀστραπῆς. Οὐδὲ φαίνεται πιθανόν
ὅτι ἐπενόησε νέον μῦθον πρὸς διακόσμησιν τῆς διηγήσεως τοῦ ὁ ψυχρὸς
καὶ ξηρότατος Κολοφώνιος ποιητὴς, οὗ ἡ ἀξία ἔγκειται μᾶλλον ἐν τῇ
ἐπιμελεῖ περισυναγωγῇ ἐκ παντοδαπῶν πηγῶν, μυθικῶν καὶ ἄλλων εἰδή-
σεων· εἰς τοὺς πηλαιοὺς δὲ καὶ λησμονημένους μύθους, εἰς τοὺς ὁποίους
τὸ παράδειγμα τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀκολουθῶν ἡσμενίζε καὶ ὁ Νικάνδρος,
οὐχὶ ἀπεικόντως δυνάμεθα νὰ κατχλέξωμεν καὶ τὸν ἐλικῶνιον τούτον.

Καὶ ὁ μῦθος περὶ τοῦ Ἀτλαντος⁽⁶⁾ προϋποθέτει ἀναγκαίως τὰς δοξασίας

1) [Τὸ ἀπόσπασμα τῆς Μελανίππης ἀναγνωρίζει καὶ ὁ *Alb. Dieterich* (*Mutter Erde* σ. 42), ὅτι μαρτυρεῖ θερησκευτικὴν ἀντίληψιν ἀκραιφνῶς δημώδη, ἀλλὰ δὲν παρατηρεῖ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἡσιόδου.]

2) [Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀπολλωνίου, εἰς τὸ ὁποῖον διαβλέπει ὀρφικά διδάγματα, σχετίζει πρὸς τὸ ἀπόσπασμα τῆς Μελανίππης ὁ αὐτὸς *Dieterich* (*Nekyia* σ. 101 κέ.).]

3) Ὁμοίαν ιδέαν περὶ τῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς συχνάκις ἐκφράζουσι καὶ τὰ ἡμέτερα δημοτικὰ ἔσματα· π. χ. παρὰ *Fauriel* τ. II σ. 80 (*Passow* ἀρ. 513).

Κοράσιον ἐτραγοῦδῃσεν ἐπάνω σὲ γεφῦρι,
καὶ τὸ γεφῦρι ῥάγισε, καὶ τὸ ποτάμι σταθῆ,
καὶ τὸ στοιχεῖο τοῦ ποταμοῦ, καὶ αὐτὸ ἔς τὴν ἄκρη ἐβγήκε.

Πρβλ. *Schmidt*, *Griech. Märchen etc.* [σ. 204 ἀρ. 60. Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημ. ἔσμάτων τῆς Ἠπείρου σ. 286 ἀρ. 473.

4) Παρ' Ἀντωνίῳ *Lisberg*, *Μεταμορφ.* 9.

5) Ὡς εἰκάζει ὁ *Weizsäcker* ἐν *Roscher's Lex. d. Mythol.* I στ. 2679.

6) Ελ. *Welcker*, *Griech. Götterl.* τ. I σ. 745 κέ.—*Preller*, *griech. Mythol.* 3ης ἐκδ. κ. I σ. 460-464 (τῆς 4ης ἐκδ. σ. 561-6).—*Stoll* ἐν *Roscher's Lex. d. Mythol.* I στ. 704 ἄρ. καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους συγγραφεῖς.—*Max Meyer*, *die Giganten u. Titanen* σ. 86 κέ. [*Wernicke* ἐν *Pauly-Wissowa Real-Encycl.* τ. II (1896) σ. 2119—2133. *Gruppe Griech. Mytholog.* σ. 382 κέ.].

597 περὶ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς· ὁ Ἄτλας εἶναι τὸ ὄρος, τὸ ὑποβαστάζον τὸν οὐράνιον θόλον, ὅπως μὴ καταπέσῃ πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς· ἐπειδὴ δ' ὁ οὐρανὸς φαίνεται ἐφαπτόμενος εἰς τὸ πέρασ τοῦ ὀρίζοντος οὐ μόνον ὄρεων, ἀλλὰ πολλαχοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, συνδυάζεται ὁ Ἄτλας καὶ πρὸς ἐναλίους δαίμονας⁽¹⁾. Προσωποποιήσαντες δ' αὐτὸν ἐπλασαν ὅτι φυλάττει τοὺς ἀνέχοντας τὸν οὐρανὸν κίονας, εἶτα δ' ὅτι αὐτὸς φέρει τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τῶν ὤμων, καὶ τελευταῖον ὅτι ἀπελιθώθη, ἢ κατὰ τὰς εὐημερικὰς τοῦ μύθου διαστροφάς, ὅτι ἦτο βασιλεὺς ἢ ἀστρονόμος. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα ὁ Ἄτλας φυλάττει τοὺς μακροὺς κίονας, οἵτινες κρατοῦσι κεχωρισμένους τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν:

ἔχει δέ τε κίονας αὐτῆς
μακράς, αἱ γαῖάν τε καὶ οὐρανὸν ἀμφὶς ἔχουσιν⁽²⁾.

Τοὺς ἀνέχοντας τὸν οὐρανὸν ραδινοὺς, ἦτοι εὐμεγέθεις κίονας, ἀναφέρει καὶ ὁ Ἰβυκος. Κατὰ δὲ τὴν Ἡσιόδειον Θεογονίαν ὁ Ἄτλας ἐν τοῖς πέρασι τῆς γῆς βαστάζει «κρατερῆς ὑπ' ἀνάγκης» τὸν εὐρὺν οὐρανὸν «κεφαλῇ τε καὶ ἀκαμάτησι χέρεσσι». Οὕτω δ' ἐκπλασάντουσι τὸν μῦθον καὶ οἱ πλείστοι τῶν μετὰ τὸν Ἡσίοδον ποιητῶν, καὶ ἐν τοῖς μνημείοις τῆς τέχνης ἀπεικονίζεται ὁ Ἄτλας φέρων ἐπὶ τῶν νώτων τὸν οὐρανόν. Μόνος δ' ὁ Αἰσχύλος συναρμόζων τοὺς παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσιόδῳ μύθους ποιεῖ τὸν Ἄτλαντα ἐρείδοντα διὰ τῶν ὤμων «κίον' οὐρανοῦ τε καὶ χθονός»⁽³⁾.

Εἶναι ἀληθές ὅτι πάντες οἱ περὶ τοῦ μύθου τούτου πραγματευθέντες νεώτεροι μυθολόγοι ὑπολαμβάνουσι τὸν μῦθον περὶ τοῦ ἀνέχοντος τὸν οὐρανὸν ὄρους Ἄτλαντος ἐπινόημα τῶν Ἑλλήνων γεωγράφων, οὐχὶ παλαιότερον τοῦ Ἡροδότου, τοῦ πρώτου δηλαδὴ μνημονεύοντος αὐτοῦ συγγραφέως⁽⁴⁾.
598 Ἀλλὰ πλημμελῆς ἀναντιρρήτως εἶναι ἡ τοιχύτη μέθοδος τῆς χρονολογικῆς κατχτάξεως τῶν μύθων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χρόνου, καθ' ἣν ἐζήσαν οἱ τούτους μνημονεύοντες συγγραφεῖς· ἕκαστος δὲ μῦθος πρέπει νὰ ἐξετάζηται καθ' ἑαυτὸν, καὶ ἐκ τεκμηρίων ἐσωτερικῶν μᾶλλον νὰ καθορίζωνται αἱ μεταβολαί, ἅς σὺν τῷ χρόνῳ ὑπέστη. Οὐδεὶς δὲ δύναται μετὰ πιθανότητος νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ ἀπλουστάτη παράστασις τοῦ ἀνέχοντος τὸν οὐρανὸν ὄρους εἶναι μεταγενεστέρα τῆς προσωποποιίας τοῦ Ἄτλαντος ἢ ὅτι προῆλθεν ἡ παράστασις αὕτη ἐκ τῆς ἄλλης τῆς τελειοτέρας καὶ πολυπλοκωτέρας περὶ ὑποστηρίξεως τοῦ οὐρανοῦ θόλου διὰ κίωνων. Οἱ Ἕλληνες δὲν θὰ ὠνόμαζον Ἄτλαντας ὄρη ἀπώτατα καὶ ἄγνωστα, ἄλλως δ' ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων καλούμενα, ἂν μὴ συνήθης ἦτο παρ' αὐτοῖς ἡ δοξασία ὅτι ὑψηλὸν τι μυθικὸν ὄρος, ὁ Ἄτλας

1) Κατὰ τὴν Ὀδυσσεΐαν (Α, 52) «θαλάσσης πάσης βένθεα οἶδεν» καὶ εἶναι πατήρ τῆς νόμφης Καλυψοῦς, ἣν ὁ Ἡσίοδος πλάττει Ὠκεανίδος· πρὸς αὐτὸν καταφεύγει ἡ Ἀμφιτρίτη διωκομένη ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος· ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν καὶ ἡ νῆσος Ἄτλαντις, καὶ ἡ θάλασσα (Ἄτλαντική θάλασσα) καὶ κῆτη Ἄτλαντικά. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ἄλλου θαλασσίου δαίμονος, τοῦ Πρωτόεως, ἀναφέρονται κίονες (*Vergil. Aen. XI, 262*).

2) Ὀδ. Α. 53. Ἡ ἐν τῷ κειμένῳ τεθεῖσα φαίνεται ἡμῖν ἡ ἀκριβεστάτη ἐρμηνεία τῶν ὁμοεικῶν στίχων, ὅς πολλοὶ ἄλλως ἐρμηνεύουσι. Τὰς διαφόρους ἐρμηνείας βλ. παρὰ *Roscher Lex. I* στ. 704-5 καὶ *Πανταζίδου, Ὀμηρ. λεξ. λ. Ἄτλας*.

3) Αἰσχύλ. Προμηθ. 348.

4) Μόνος ὁ *Jacobi* (*Handwörterbuch der Mythol. Neue Ausg. 1847* σ. 166-7 σ.) εἰκάζει ὅτι καὶ παρ' Ὀμήρῳ ὑπολαμβάνει ἡ ἐννοια τῆς ταυτίσεως τοῦ Ἄτλαντος πρὸς μέγα ὄρος περὶ τὴν γῆν, ὑποβαστάζον τὸν οὐρανὸν διὰ τῶν κορυφῶν του (στηλῶν). Τὴν γνώμην ταύτην συμμερίζεται καὶ ὁ *Göttling* (*gesammelte Abhand. I* σ. 188 κέ.).

(ἀπὸ τοῦ ἐπιτυχτικοῦ α καὶ τοῦ τλῆναι), ὑποβαστάζει τὸν οὐρανόν. "Οτι δ' ἐφαντάζοντο οἱ "Ἕλληνας τὰ ὑψηλὰ ὄρη μέχρις οὐρανοῦ φθάνοντα ἢ τοῦτον στηρίζοντα μαρτυροῦσιν ὁ Πίνδαρος ἀποκαλῶν τὴν Αἴτναν οὐρανίαν κίονα καὶ ὁ Αἰσχύλος τὰς κορυφὰς τοῦ Κουκάσου λέγων ἀστρογείτονας⁽¹⁾. "Ἄλλως δ' ὁ "Ἀτλας παρ' "Ἑλλησιν εἶναι ὄρος μυθικόν, μόνον δ' ἀπὸ τοῦ Πολυβίου καὶ ἐφεξῆς τρυτίζεται μὲ τὸ ἀφρικανικὸν ὄρος, τὸ καλούμενον σήμερον Ὑψηλὸν "Ἀτλαντι. Καὶ τινὲς μὲν τοποθετοῦσιν αὐτὸν ἐν τῇ μυθικῇ χώρᾳ τῶν Ὑπερβορέων⁽²⁾, ὁ δ' "Ἡρόδοτος, προσπαθῶν νὰ καθορίσῃ ἀκριβῶς τὴν θέσιν του ἐν 599^ο Λιβύῃ πρὸς τὰ ΝΔ τῆς Μικρᾶς Σύρτης, φωρᾶται ἐκ τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ ὅτι συγχωνεύει τὰς ἐπικρατούσας παρὰ τοῖς "Ἑλλησι δύο διαφόρους παραστάσεις τοῦ "Ἀτλαντος, ὡς ὄρος καὶ ὡς κίονος⁽³⁾.

Τὰς αὐτὰς παραλλαγὰς τοῦ μύθου ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις· τέσσαρα ὄρη ἀνέχουσι καὶ κατὰ τὰς δοξασίας αὐτῶν τὸν οὐρανόν εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος⁽⁴⁾. ἀλλ' ἀντὶ τῶν ὁρέων ἀναφέρονται συχνότατα στῦλοι τέσσαρες, ἐφ' ὧν ὁ οὐρανὸς ἐδράζεται, καὶ ὁ κόσμος ἐξοτιούται πρὸς ναόν, οὗ τὴν στέγην ὑποβαστάζουσι κίονες⁽⁵⁾. Ἐπὶ τῶν στύλων τούτων ἐστήριξε τὸν οὐρανὸν ὁ ἀνυψώσας αὐτὸν Shu κατὰ τινὰς ἐπιγραφὰς⁽⁶⁾. Ἀντὶ δὲ τῶν στύλων ἐν τῷ ζωδιακῷ κύκλῳ τῶν Γεντήρων (Denderah) ἀπεικονίζονται τέσσαρες θεαὶ βαστάζουσαι τὸν οὐρανόν⁽⁷⁾. Καὶ αὐτὸς ὁ θεὸς Shu παρίσταται ἐνίοτε φέρων ἐπὶ τῶν νώτων τὸν οὐρανόν, τινὲς μάλιστα ἰσχυρίζονται ὅτι ἐκ τῶν τοιούτων εἰκόνων τοῦ αἰγυπτιακοῦ θεοῦ παρέλαβε τὸν τύπον τοῦ "Ἀτλαντος ἡ ἑλληνικὴ τέχνη⁽⁸⁾. Παρ' Ἰνδοῖς δέ, ὡς ἐκ πολλῶν ὕμνων τοῦ Ριγ Βέδα συνάγεται, θεοὶ ὑποτίθενται στηρίζοντες ἢ βαστάζοντες τὸν οὐρανόν⁽⁹⁾. Οἱ δ' Ἰθαγενεῖς τῆς Μαχκίας, ὧν τὴν περὶ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ παράδοσιν ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, καλοῦσι τὸν ἀνυψώσαντα

1) Πίνδ. Πυθ. Α' 19. Αἰσχύλ. Προμηθ. 722. "Ἴσως ἐφέροντο καὶ ἐπιχώριοι μῦθοι παρ' "Ἑλλησι περὶ γειτονικῶν ὁρέων ἀνεχόντων τὸν οὐρανόν, οἵτινες ἐξέλιπον ἢ διεσκευάσθησαν εἰς ἀνθρωπομορφικούς. Τοιοῦτος φαίνεται ὁ ἀρκαδικὸς περὶ τοῦ Θαυμασίου ὄρος, περὶ τὸ ὁποῖον ἐμυθολογεῖτο ὅτι ὤκει ὁ "Ἀτλας (Διονυσ. Ἀλικαρν. Ρωμ. ἀρχ. Α' 6. Θαυμασίον κατὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ Σύλβουργ ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς χειρογράφοις Κουκάσιον). Ὁ ἀνθρωπος δὲν δύναται νὰ πεισθῇ ὅτι ὁ οὐρανὸς ἴσταται ἀστήρικτος, καὶ διὰ τοῦτο φαντάζεται ὡς στῦλον αὐτοῦ τὸ πρῶτον γνωστὸν αὐτῷ ὑψηλὸν ὄρος· κατὰ μικρὸν δὲ καὶ καθ' ὅσον ἀξάνουσιν αἱ γεωγραφικαὶ του γνώσεις τὸ ὄρος ἐκεῖνο μετατίθεται εἰς ἀπωτάτας ἢ μυθικὰς χώρας. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐκλίπη ἡ πίστις περὶ στύλου τοῦ οὐρανοῦ, ἀμείωτος διατηρεῖται ὁ θαυμασμὸς διὰ τὸ ἀστήρικτον αὐτοῦ. Τοιοῦτον θαυμασμὸν ἐκφράζει δημῶδες ἡπειρωτικὸν ἄσμα (Ἀραβαντ. σ. 388).

Θιαμαίνομαι τὸν οὐρανὸ πῶς στέκει δίχως στῦλο.

2) Ἀπολλόδ. Β' ε' 11.

3) Ἡρόδ. Δ, 184 ε' Ἔστι δὲ στεινὸν καὶ κυκλοτερές πάντη, ὑψηλὸν δὲ οὕτω τι λέγεται ὡς τὰς κορυφὰς αὐτοῦ οὐκ οἶά τε εἶναι ἰδέσθαι. Οὐδέποτε γὰρ αὐτὰς ἀπολείπεται νέφεα οὔτε θέρος οὔτε χειμῶνος· τοῦτον κίονα τοῦ οὐρανοῦ λέγουσιν οἱ ἐπιχώριοι εἶναι».

4) Maspero Hist. ancienne des peuples d'Orient. τ. I σ. 17-18.

5) Brugsch. ἔνθ. ἀν. σ. 201-2.—Πρβλ. καὶ ἐπιγραφὴν ἐπὶ στήλης τοῦ Ἀμμωνίου ἐν Καρνάκ, κατὰ μετάφρασιν I. Νερούτσου (ἐν Ἀθηναίῳ τ. Α' σ. 225)· ἐνέπνευσα τὸν φόβον σου ἐν πάσῃ τῇ χώρᾳ καὶ τὸν τρόμον σου ἕως περάτων, καὶ μέχρι τῶν στηλῶν τοῦ οὐρανοῦ (ὅπου τὰ ὄρη τὰ ὑψηλὰ, τὰ πρὸς βορρᾶν)».

6) Brugsch. σ. 208-9.

7) Αὐτ. σ. 203.

8) Maspero ἐν Revue de l'hist. des religions τ. 18 σ. 277.

9) Muir ἔνθ. ἀν. τ. V σ. 31-32. Οἱ θεοὶ εἶναι ὁ Μίτρας, ὁ Σαβίτρι, ὁ Βαρούνιας, ὁ Ἰνδρας καὶ ὁ Σόμας καὶ ὁ Ἰραναγάρφας.

τοῦτον Ροῦ οὐρανοφόρον⁽¹⁾. Ἄς μὴ παραλείπωμεν τέλος ὅτι καὶ ἐν τοῖς μαγικοῖς ἑλληνικοῖς βιβλίοις, ἐν οἷς πολλὰ στοιχεῖα παρελήρθησαν ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας, μνημονεύεται στῦλος ἀδαμάντινος ἀπό τοῦ κρατεῖ τὰ ἐπτὰ στερεώματα τῆς οἰκουμένης⁽²⁾.

Ἰδίως ὅμως κατάδηλος γίνεται ἡ ὑπαρξίς τριούτων δοξασιῶν παρὰ τοῖς παλαιοτάτοις Ἑλλήσιν ἐκ τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐπεισοδίου τούτου τῆς Θεογονίας προσκόπται εἰς πληθὺν δυσχερειῶν, τῶν ὁποίων τινὰς οὐδὲ παρετήρησαν οἱ ἐρμηνευταί, ὅσας δὲ παρετήρησαν, δὲν ἐδυνήθησαν νὰ λύσωσιν ἐπαρκῶς. Πάντες δ' ὁμολογοῦσιν ὅτι ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ ἐκείνῳ μεγάλη ἐπικρατεὶ σύγχυσις καὶ ἀσυναρτησία, ἰσχυρίζονται δ' οἱ πλεῖστοι ὅτι προῆλθον τχῦτα ἐξ ἀτέχνου συγχωνεύσεως δύο ἢ πλείονων παλαιοτέρων διασκευῶν τοῦ αὐτοῦ μύθου⁽³⁾. Ἀλλὰ καὶ οὕτω, καίτοι σφόδρα ὑποτιμᾶται τῆς Θεογονίας ὁ ποιητής, θεωρούμενος ἰνίκανος νὰ συναρμολογήσῃ τάντιφατικά στοιχεῖα τοῦ ἔπους του, δὲν εὐοδοῦται ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ἡ ἐρμηνεία, τὴ δὲ δραστήριον φάρμακον τῶν ἀτόπων παρεμβολῶν ἀχρηστον ἐλέγχεται. Μόνον δ' ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἀναφέρεται ὁ Ἡσίοδος εἰς τὴν παγκόσμιον δοξασίαν περὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ ὅτι αὕτη ἦτο γνωστοτάτη εἰς τοὺς ἀκρωτάς του, θὰ δυνηθῶμεν νὰ λύσωμεν εὐχερῶς τὰς γεννωμένας ἀπορίας.

Ὁ Ἡσίοδος⁽⁴⁾ ἀναγράφει πρῶτον ὀνομαστί τὰ ἐκ τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ γεννηθέντα δώδεκα τέκνα, ἢ ἀκριβέστερον τὰ ἐξ ζεύγη τῶν ἀρρένων καὶ θηλέων Οὐρανιδῶν⁽⁵⁾, ὧν δὲν ἀναφέρει τὸ σύνθημα παρὰ τοῖς μυθογράφοις περιληπτικὸν ὄνομα Τιτᾶνες. Τῶν παίδων τούτων νεώτατος καὶ δεινότατος ἦτο ὁ Κρόνος, ὅστις ἐμίσει τὸν σφριγῶντα πατέρα του (θαλερὸν δ' ἤχθησε τοκῆα). Μετὰ τχῦτα δ' ἀναφέρει τοὺς ἄλλους τρεῖς παῖδας τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς⁽⁶⁾, οἵτινες κοινὸν ὄνομα εἶχον, Κύκλωπες, καὶ ἔπειτα τοὺς ἄλλους τρεῖς μεγάλους τε καὶ ὀβριμούς παῖδας, ὧν παρασιωπᾶ τὸ κοινὸν ὄνομα (Ἑκατόγχειρες), ὑπεμφαινόμενον ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὴν περιγραφὴν τῶν Ἑκατογχείρων ἐπάγεται ὁ ποιητής:

Ὅσοι γὰρ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἐξεγένοντο,
δεινότατοι παίδων, σφετέρῳ δ' ἤχθηοντο τοκῆϊ
ἐξ ἀρχῆς.

Δηλαδὴ πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, οὐχὶ δὲ μόνον

1) Gill. ἐνθ. ἀν. σ. 59.

2) Ἰχτροσόφιον (ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2316 κώδικος τῆς ἐν Παρισίοις βιβλιοθήκης) φ. 320α παρὰ Legrand, Bibliothèque grecque vulg. τ. II σ. 18.— Ἀδελφὸν ἂν πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας ἔχει σχέσιν καὶ ἡ τὰ πάντα βραστάζουσα Immenseule, ἡ παγκόσμιος στήλη τῶν παλαιῶν Γερμανῶν (βλ. Grimm, deutsche Myth. 4ης ἐκδ. σ. 95 κέ. 667).

3) Πρβλ. H. Flach, Das System der Hesiodischen Kosmogonie. Lpz. 1874 σ. 33 «Dennoch beginnt an dieser Stelle schon der Faden der Kosmogonie sich zu verwickeln, und wir kommen jetzt zu einer Verwirrung, die durch die Vermischung zweier Erzählungen entstanden ist und schwerlich jemals ganz geheilt werden wird».

4) Θεογον. 132 κέ.

5) Παρὰ τὴν ἐναντίαν γνώμην τοῦ Götling καὶ ἄλλων τινῶν τὸ πατρωνυμικὸν τοῦτο δηλοῖ παρ' Ἡσιόδῳ τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἐν οἷς συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες, ἐν ᾧ Οὐρανίωνα λέγων ὁ ποιητής ἐννοεῖ τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς.

6) Τὴν γνώμην ὅτι καθ' Ἡσίοδον δὲν ἦσαν παῖδες τοῦ Οὐρανοῦ οἱ Κύκλωπες ἐπαρκῶς ἀνεσκεύασαν ὁ Hermann (Opusc. τ. VI σ. 176) καὶ ὁ Schoemann (Die hesiod. Theogonie. Berl. 1868 σ. 104 σημ. 2 καὶ ἐν Opusc. τ. II σ. 94).

οὐ Ἐκατόγχειρες, ἦσαν τῶν παίδων πάντων δεινότατοι, καὶ ἠγανάκτουν κατὰ τοῦ πατρὸς των ἐξ ἀρχῆς⁽¹⁾. Τὴν δ' αἰτίαν τῆς ἀγανακτήσεως τῶν Οὐρανιδῶν μαθάνομεν ἐκ τῶν ἐπιφερομένων· εὐθὺς ὡς ἐγεννᾶτο ἕκαστος αὐτῶν, τὸν ἀπέκρυπτεν εἰς τὰ βάθη τῆς Γῆς καὶ δὲν τὸν ἄφινε ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸ φῶς· εὐχαριστεῖτο δ' ἀπὸ τὸ πονηρὸν ἔργον τοῦ ὁ Οὐρανός:

καὶ τῶν μὲν ὅπως τις πρῶτα γένοιτο
πάντας ἀποκρύπτασκε, καὶ ἐς φάος οὐκ ἀνίησκε,
Γαίης ἐν κευθμῶνι, κακῶ δ' ἐπετέρπετο ἔργῳ
Οὐρανός.

Ἄλλ' ἔνδον στενοχωρουμένη ἡ Γῆ ἔστειλε καὶ ἐπενόησε δολίαν κακοτεχνίαν:

Ἡ δ' ἐντὸς στοναχίζεται Γαῖα πελώρη
στεινομένη· δολίην δὲ κακὴν ἐπεφράσσατο τέχνην.

Παραγαγοῦσα δηλαδὴ τὸν σίδηρον, κατασκεύασεν ἐξ αὐτοῦ μέγα δρέπανον, ὅπερ ἐπέδειξεν εἰς τοὺς παῖδας τῆς παρώρμησε δ' αὐτοὺς νὰ τιμωρήσῃ 602
σωσι τὸν ἀκήλαστον πατέρα των διὰ τὸ κακόν, ὅπερ ἔκαμε, διότι πρῶτος οὗτος ἀπρεπῆ ἐμελέτησεν ἔργα:

Παῖδες ἐμοὶ καὶ πατὴρ ἀ τ α σ θ ἄ λ ο υ, ἀ' κ' ἐθέλητε
πείθεσθαι, πατὴρ κ ε κ α κ ἦ ν τ ι σ α ἰ μ ε θ α λ ὶ β η ν
ὑμετέρου· πρότερος γὰρ ἄ ε ι κ ἔ α μ ἦ σ α τ ο ἔ ρ γ α.

Πάντες ὁμως κατακληφθέντες ὑπὸ φόβου ἐσιώπων, μόνος δ' ὁ Κρόνος θαρρήσας ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἔργον, διότι αὐτόν, ὡς ὑποτιθεταὶ λέγων, δὲν τὸν ἐμελλε διὰ τὸν μισητὸν πατέρα του· διότι πρῶτος οὗτος ἀπρεπῆ ἐμελέτησεν ἔργα, προσθέτει ἐπαναλαμβάνων τοὺς λόγους τῆς μητρὸς .

ἐπεὶ πατὴρ κ ε κ α κ ἦ ν τ ι σ α ἰ μ ε θ α λ ὶ β η ν
ὑμετέρου· πρότερος γὰρ ἄ ε ι κ ἔ α μ ἦ σ α τ ο ἔ ρ γ α.

Περιχαρῆς ἡ Γῆ ἐκάθισε τὸν παῖδα εἰς ἐνέδραν καὶ ἐνέθηκεν εἰς τὴν χειρὰ του τὸ δρέπανον, καθοδηγήσασα αὐτὸν τί πρέπει νὰ πράξῃ. Ἦλθε δὲ φέρων τὴν νόκτα ὁ μέγας Οὐρανός καὶ μετ' ἐρωτικῆς ὁρμῆς ἔπεσεν ἐπάνω τῆς Γῆς καὶ ἐξαπλωθεὶς ἐκάλυψεν αὐτήν. Ὁ δ' υἱὸς ἐκ τῆς ἐνέδρας ἤπλωσε τὴν ἀριστεράν, ὅπως φθάσῃ τὰ αἰδοῖα τοῦ πατρὸς, καὶ διὰ τοῦ ἐν τῇ δεξιᾷ δρεπάνου γοργὰ τὰ ἐθέρισε καὶ τὰ ἔρριψεν ὀπίσω του⁽²⁾. Ἐκ τῶν ρανίδων τοῦ αἵματος

1) Ἐσφαλμένως ἐρμηνεύουσι τὸ ἤχθοντο πάντες οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταί, ὑπολαμβάνοντες αὐτὸ παρατατικὸν τοῦ ρήματος ἔχθομαι· ἐκ τῆς παρερμηνείας δὲ ταύτης παραπλανώμενοι ἐπινοοῦσιν ἀτοπωτάτας δικαιολογίας τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ πρὸς τὰ τέκνα του, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ κάμωμεν λόγον. Ἄλλὰ τὸ ἤχθοντο πρέπει ἀναγκαίως νὰ ληφθῇ ὡς παρατατικὸς τοῦ ἔχθομαι. Δηλονότι ἔχομεν ἐνταῦθα διττολογίαν, ἐπαναλαμβάνοντος τοῦ ποιητοῦ περὶ πάντων τῶν τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ ὅτι ἐν στ. 138 εἶπε περὶ τοῦ Κρόνου, ὅπου κεῖται τὸ ἀνεπίδεκτον παρερμηνείας ρῆμα ἤχθηρε.

2) Ἀρχαιοτάτη καὶ πάγκοινος δεισιδαιμονία. Οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τοὺς ἐναγισμοὺς εἰς τοὺς καταχθονίους θεοὺς ἐφευγόν «ἄστροφοι» (Πρβλ. Σοφοκλ. Οἶδ. Κ. 490. Ἀπολλῶν. Ἄργον. Γ' 1037 κέ.). Σήμερον ἐν ταῖς μαγγανείαις, ἢ ὁσάκις νομίζουσιν ὅτι ἀκούουσι φωνὰς δαιμονίων, δὲν στρέφουσιν ὀπίσω τὴν κεφαλὴν (πρβλ. καὶ τὴν φράσιν ἐρήχνει πέτρα πίσω του). Ἡ δεισιδαίμων συνήθεια τοῦ ρίπτειν τι πρὸς τὰ ὀπίσω πρὸς ἐπιτέλειαν δεινοῦ τινος ἔργου ἢ τοῦ μὴ στρέφειν ὀπίσω τὴν κεφαλὴν ἀναφέρεται καὶ ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς μύθοις τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, τοῦ Ὀρφείως καὶ τῆς Εὐρυδίκης καὶ ἐν τῇ ἐβραϊκῇ διηγήσει περὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Λώτ. Ἄλλὰ περὶ τούτων πλατύτερον ἀλλαγῶ.

ἀς ἐδέχθη πάσας, ἡ Γῆ ἐγέννησε μετὰ παρέλευσιν χρόνου τινὸς τὰς Ἐρινύς καὶ τοὺς Γίγαντες καὶ τὰς Μελίαις Νύμφας. Ἐν δὲ τῷ ἀφρῶ, τῷ παραχθέντι περὶ τὰ μέλη τοῦ Οὐρανοῦ πεσόντα εἰς τὴν θάλασσαν, ἐμεγάλωσεν ἡ Ἀφροδίτη.

Μετὰ χάριεσαν περὶ τῆς θεᾶς τοῦ κάλλους καὶ τῶν ἐρώτων παρέμβασι, κολάζουσαν τὴν ἐκ τῆς διηγῆσεως περὶ τῆς στυγνῆς πράξεως φρίκην, ἐπιφέρονται ἐν τῇ Θεογονίᾳ οἱ ἐξῆς στίχοι:

-603

Τοὺς δὲ πατὴρ Τιτῆνας ἐπίκλησιν καλέεσκε
παῖδας νεικείων μέγας Οὐρανός, οὓς τέκεν αὐτός·
φάσκε δὲ τιταίνοντας ἀτασθαλίῃ μέγα ρέξαι
ἔργον, τοῖο δ' ἔπειτα τίσιν μετόπισθεν ἔσεσθαι.

Διὰ τῶν στίχων τούτων ὑπεμφαίνεται ὅτι ὁ ποιητὴς μυσάττεται τὸ ἀνόσιον ἔργον τῶν παίδων τοῦ Οὐρανοῦ, καίτοι ἐμμέσως κατακρίνεται τοῦτο, ὡς ἀπὸ στόματος τοῦ Οὐρανοῦ. Οὗτος, ὡς συνάγεται ἐξ αὐτῶν, προεγίνωσκε τὴν πράξιν τῶν παίδων του, οὓς ὀνειδίζων ἐκάλεε Τιτᾶνας· τὸ δ' ὄνομα τοῦτο κατὰ τὰς ἐπαγομένας δύο ἐσφαλμένας ἐτυμολογίας ἐσήμαινε ὅτι οἱ φέροντες αὐτὸ ἐμελλον νὰ διαπράξωσιν ἀνόσιον ἔργον καὶ ὅτι θὰ τιμωρηθῶσι διὰ τοῦτο. Διότι ὁ ποιητὴς παράγει αὐτὸ πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ τιταίνειν, μεταβάλλων χάριν τῆς ἐτυμολογίας τὴν προσωδίαν τῆς πρώτης συλλαβῆς (ἥτις ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ μόνον ἔχει τὸ ι μακρόν)· ὅθεν Τιτᾶνες εἶναι οἱ τείνοντες τὰς χεῖρας¹⁾, οἱ ἄρχοντες χειρῶν ἀδίκων, οἱ μεταρχόμενοι βίαν, οἱ ἀσεβῆ διαπράττοντες ἔργα (ὡς δεικνύει καὶ τὸ ἀτασθαλίῃ)· ἔπειτα φαίνεται ἀσπαζόμενος ὁ ποιητὴς καὶ τὴν φερομένην ἐπίσης παρ' ἀρχαίοις ἑτέραν ἐτυμολογίαν ἀπὸ τοῦ τίνω (=τιμωροῦμαι)²⁾.

Ἄν οἱ στίχοι οὗτοι ἦσαν ἔργον τοῦ ποιήσαντος τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, δύσκολον βεβαίως θὰ ἦτο νὰ ἐξευρεθῇ σχέσις τις τοῦ μύθου τούτου πρὸς τὰς δημῶδεις δοξασίας, περὶ ὧν ἡμῖν ὁ λόγος. Ἡ πράξις τῶν Οὐρανιδῶν παρίσταται δι' αὐτῶν στυγερά, ἀδικαιολόγητος καὶ ἀξιοποινος, ὡς ἄλλως κρίνεται καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων μυθογράφων, ἀγνοούντων τὴν ἐν ἀρχῇ ἔννοιαν τοῦ μύθου. Ὁ ἀδικῶν δὲν εἶναι πλέον ὁ Οὐρανός, ἀλλ' οἱ μισοὶ παῖδες αὐτοῦ. Τοὺς στίχους ὁμοῦς τούτους ἀθετοῦσιν ἀκολουθοῦντες τὸν Βόλφ οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων κριτικῶν ὡς ταράττοντας τὴν ἐνότητά τῆς διηγῆσεως καὶ ἀποδίδοντας εἰς πάντας τοὺς Τιτᾶνας τὸ ἔργον ἐνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ Κρόνου³⁾. Καίτοι δ' ὁ δεύτερος τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι ὀρθός, ἀσθενέστατα εἶναι τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῶν στίχων συνηγορούντων ὀλίγων κριτικῶν (Götling, van Lenner κ. ἄ.). Τινὲς παραδέχονται, ὡς καὶ ἄνωτέρω ἐλέχθη, ὅτι ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ εἶναι καταφανὴς ἡ συγχώνευσις δύο ἢ τριῶν διαφόρων διασκευῶν τοῦ αὐτοῦ μύθου. Κατὰ τὴν πρώτην οἱ Τιτᾶνες πάντες ἐξετέλεσαν τὸ ἀνόσιον ἔργον καὶ ταύτης τῆς διασκευῆς περισωθέντα λείψανα εἶναι οἱ προκείμενοι στίχοι· κατὰ τὴν δευτέραν

1) Ἐτυμολ. Μ. σ. 760 «οἱ τείνοντες τὰς χεῖρας».—Ἐτυμολ. Γουδ. σ. 530, 33 «οἱ οἱ τιταίνοντες χεῖρα καὶ κόπτοντες τὰ αἰδοῖα τοῦ πατρός».

2) Τὴν αὐτὴν ἐτυμολογίαν παραδεχόμενοι, ἀντίθετον ἀπέδιδον ἔννοιαν εἰς τὸ ὄνομα οἱ Ὀρφικοί. (βλ. Ἀθηναγόρ. Ἀπολογ. σ. 66 παρὰ Mullach, Fr. Philos. Gr. I σ. 172).

3) «Ein ungeschicktes Einschleichen» καλεῖ τοὺς στίχους τούτους ὁ ὁ Bernhardt (Griech. Litter. 3ης ἐκδ. τ. II σ. 310).

μόνος ὁ Κρόνος, καὶ κατὰ τὴν τρίτην οἱ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες⁽¹⁾. Ἄλλ' ἀκριβεστέρα ἐξέτασις καὶ ὀρθότερα ἐρμηνεία τοῦ μέρους τούτου τῆς Θεογονίας ἐλέγχουσιν ἀνυπόστατον τὴν γνώμην περὶ ἀσυναρτησίας τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως καὶ πείθουσιν ὅτι ἔντεχνον ἔχει τὴν οἰκονομίαν. Ὁ βεβλιζόμενων τῶν περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Τιτάνων τελευταίων στίχων, καταπίπτει ἀφ' ἑαυτῆς ἡ γνώμη περὶ τῆς πρώτης διασκευῆς τοῦ μύθου. Καὶ προδήλως οἱ στίχοι οὗτοι παρενεβλήθησαν ὑπὸ διασκευαστοῦ, μὴ προσέξαντος εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἔπους καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως παρανοήσαντος. Οὐ μόνον ὁ τόπος τῆς παρεμβολῆς δὲν εἶναι ὁ προσήκων, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Τιτάνων ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ ἐν τῇ Θεογονίᾳ. Ὁ Ἡσιόδος, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, δὲν ἀναφέρει τὸ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις μυθογράφοις κοινὸν ὄνομα τῶν δώδεκα τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἅτινα πρῶτα ἀναγράφει. Παρ' αὐτῶν Τιτᾶνες καλοῦνται οἱ πολεμήσαντες πρὸς τὰ τέκνα τοῦ Κρόνου καὶ καταχταρταρωθέντες, ἐκ δὲ τῶν δώδεκα ἐκείνων τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι μετέσχον τοῦ πολέμου ἢ Ρέα, ἢ μήτηρ τῶν Ὀλυμπίων, αἱ σύζυγοι τοῦ Διὸς Θέμις καὶ Μνημοσύνη, οἱ τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ θεοὶ Ὑπερίων καὶ Θεία, Κοῦρος καὶ Φοῖβη, πιθανῶς δὲ καὶ ὁ Ὠκεανὸς καὶ ἡ Τιθύς, οὗς ρητῶς ἐξαιροῦσιν οἱ παρὰ τοῖς Ὀρφικοῖς καὶ τῶν Ἀπολλοδώρῳ μεταγενέστεροι μῦθοι. Ἄλλως δ' ἐν τοῖς ἐν λόγῳ στίχοις τὸ ὄνομα Τιτᾶνες ἀναφέρεται εἰς πάντα τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἑκατογχείρων, καὶ οὐχὶ εἰς μόνον τὰ ἐν ἀρχῇ ὀνομασθέντα δώδεκα⁽²⁾. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι | κατὰ τὴν Τιτα- 605 νομαχίαν τοῦ Εὐμήλου εἰς τῶν Ἑκατογχείρων συνεμάχησε τοῖς Τιτᾶσιν⁽³⁾, ἀλλ' ὑπ' οὐδενός ποτε ἐκλήθησαν Τιτᾶνες οἱ Ἑκατόγχειρες καὶ οἱ Κύκλωπες. Κυρίως δ' ὁμῶς τὴν νοθείαν τῶν τεσσάρων τελευταίων στίχων ἐλέγχει ἡ ἐναντιότης τῶν περὶ τῆς πράξεως τῶν Οὐρανιδῶν γνωμῶν, διότι ἐν τούτοις μὲν ἐμμέσως ἀλλ' ἀυστηρῶς αὕτη καταδικάζεται, ἐν δὲ τῇ Ἡσιοδείῳ διηγήσει, ὡς θὰ ἴδωμεν, δικαιολογεῖται.

Οὐδ' ὅτι ὑπῆρχε δευτέρα διασκευὴ τοῦ μύθου, καθ' ἣν τὴν αἰτίαν τῆς πράξεως μόνος τῶν Οὐρανιδῶν ὑπεῖχεν ὁ Κρόνος, δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ἡκιστα δ' ὅτι ἀποτελεῖ αὕτη τὴν βᾶσιν τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως, καίτοι πάντες οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταὶ ὁμολογοῦσι τοῦτο. Διότι παρ' Ἡσιόδῳ πάντες οἱ παῖδες τοῦ Οὐρανοῦ γινώσκουσι τὸ μελετώμενον ἔργον, πάντες ἐπιθυμοῦσι τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ τὴν τιμωρίαν τοῦ πατρὸς, οὐδεὶς βοηθεῖ τούτῳ, οὐδεὶς ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορεῖ, ἄρα πάντες εἶναι ἔνοχοι καὶ μετέχοντες τῆς ἐπιβουλῆς, καίτοι οὐδεὶς αὐτῶν πλὴν τοῦ Κρόνου ἐτόλμησε νὰ ἐκτελέσῃ αὐτῇ χειρὶ τὸ δεινὸν ἔργον. Ἐκτίθενται δ' ἐν τῇ Θεογονίᾳ ταῦτα ἐν λογικῇ ἀκολουθίᾳ, καὶ οὐδεμίᾳ ἀσυναρτησία παρατηρεῖται, οὐδ' ἐλέγχει τι συναρμογὴν ἄτεχνον διαφόρων μύθων. Οἱ παῖδες τοῦ Οὐρανοῦ μισοῦσι πάντες τὸν πατέρα των, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐρμηνείαν τοῦ στ. 155, καὶ τὸ αἴτιον τοῦ μίσους των ἀναφέρει ὁ ποιητῆς· καὶ ἡ Γῆ πάσχει ἐκ τῶν κακουργιῶν τοῦ Οὐρανοῦ,

1) O. Gruppe, Die griech. Culte u. Mythen. Lpz. 1887 τ. I σ. 584 κέ.

2) Κατὰ τὸν O. F. Gruppe (Ueber die Theogonie des Hesiod. 1841 σ. 160) ἡ προσήκουσα θέσις τῶν στίχων 207—210 εἶναι μετὰ τὸν στ. 185, ὅθεν τὸ ὄνομα Τιτᾶνες ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ μνημονευομένους Γίγαντας. Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην οὐδεὶς ἄλλος ὑπεστήριξε.

3) Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ. A, 1165. Serv. ad. Aen. VI 287. B). καὶ M. Meyer, die Giganten u. Titane n σ. 201 κέ.

ἐπινοεῖ δὲ τὸν τρόπον τῆς τιμωρίας αὐτοῦ, καὶ τὸν λέγει εἰς τὰ τέκνα τῆς ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοι σιωπῶσι περιδεεῖς, μόνος δ' ὁ Κρόνος θαρσῆσας ἀναλαμβάνει τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου.

Οἱ δὲ ἰσχυριζόμενοι ὅτι καὶ τρίτην διασκευὴν τοῦ μύθου συνέπλεξεν ἐν τῇ διηγήσει περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ ὁ Ἡσίοδος εἰκάζουσι ὅτι εἰς τὴν διασκευὴν ἐκείνην ἀνήκουσιν οἱ στ. 139-160 περὶ τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἐκατογχείρων, περὶ τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ, ὡς νομίζουσι, πρὸς τούτους, καὶ τῆς καθείρξεως αὐτῶν, καθὼς καὶ περὶ τῆς λύπης τῆς Γῆς ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ τῆς ἐπινοήσεως τῆς δολίας κακοτεχνίας, ἣν ὁμῶς λέγουσιν
 606 ἄλλην παρὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σιδηροῦ δρεπάνου, καὶ δὴ τὴν γέννησιν τῶν Τιτάνων¹⁾. Ἐπάγουσι δὲ πρὸς στήριξιν τῆς εἰκασίας ταύτης σχετικούς μύθους ἐκ τῶν ὀρφικῶν, τῶν μεταγενεστέρων μυθογράφων καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἁσιατικῶν κοσμογονιῶν. Καὶ ἐμφαίνουσι μὲν ταῦτα εὐφυῶς καὶ πολυμάθειαν, ἀλλὰ δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὸ κείμενον τοῦ ἔπους, ὅπερ αὐθαιρέτως συμπληροῦσι καὶ παρερμηνεύουσιν. Ἀδεξίως συγκεκολλημένα εἰς τὴν Ἡσίοδειον διήγησιν ὑπολαμβάνουσι τὰ περὶ Κυκλώπων καὶ Ἐκατογχείρων, διότι καίτοι λέγει τὸν Κρόνον ὁ ποιητὴς νεώτατον τῶν τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, εἶτα διηγεῖται τὴν γέννησιν καὶ ἄλλων ἐξ παίδων αὐτῶν. Ἀληθῶς ὁμῶς ὁ Ἡσίοδος θέλει νὰ παραστήσῃ τὸν Κρόνον νεώτατον τῶν Οὐρανιδῶν, ἐπόμενος εἰς τὴν ἐν μύθοις καὶ παραμυθίοις συνηθέστατα διατυπωμένην δοξασίαν ὅτι ὁ νεώτατος εἶναι ὁ κράτιστος τῶν ἀδελφῶν²⁾. "Ὅτι δὲ μετὰ τὸν Κρόνον ἀναφέρει καὶ ἄλλους παῖδας τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντίφασις καὶ δὴ ὡς ἀντίφασις προελθοῦσα ἐξ ἀτέχνου συγχορευσεως μύθων ἀνομοίων. Διότι προδήλως ὁ ποιητὴς δὲν ἀναγράφει τὰ ὄνόματα τῶν παίδων κατὰ τὴν χρονολογικὴν τάξιν τῆς γεννήσεως ἐκάστου, ἀλλὰ κατὰ συστήματα³⁾: μετὰ τοὺς δώδεκα Οὐρανίδας, οἵτινες ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων μυθογράφων ἐκλήθησαν Τιτᾶνες, ἀναφέρει τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἐκατόγχειρας, τὰς μυθικὰς προσωποποιίας φυσικῶν φαινομένων. Τὸ σπουδαιότατον δ' ὁμῶς ἐπιχείρημα, ὅπερ φέρουσι πρὸς βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως τῆς τρίτης διασκευῆς εἶναι τὸ σφειτέρῳ δ' ἤχθητο τοκῆι τοῦ 155 στίχου ὁ Οὐρανὸς ἐμίσει τοὺς Ἐκατόγχειρας, λέγουσιν, οὕτως ἐρμηνεύοντες τὴν φράσιν, καὶ καθείρξεν αὐτούς, προσθέτουσιν, εἰς τούτους καὶ μόνους ἀναφέροντες τοὺς στ. 156 κέ. περὶ κατακρύψεως εἰς τὰ βῆθη τῆς Γῆς τῶν Οὐρανιδῶν καὶ ἀποστερήσεως τοῦ φωτός. Ὡς πιθανώτατον δὲ λόγον τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς τιμωρίας τῶν Ἐκατογχείρων ὑποθέτουσι τὸν φόβον αὐτοῦ μὴ καταλύσωσι τὴν ἀρχὴν του καὶ καταλάβωσι ταύτην οἱ δεινότατοι παῖδες του.
 607 Ἀλλὰ, καὶ ἂν μὴ ἐπιμείνωμεν εἰς τὴν παρερμηνείαν τῶν στ. 155 κέ., πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανὸν τὸν φερόμενον λόγον πρὸς ἐξήγησιν τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ; Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἰσχυρίων μάταιως ἀποβαίνει πᾶς ἀγὼν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ πεπρωμένου, ὁ δ' Οὐρανὸς προγινώσκων δὴ τὴν ἀρχὴν ἐμελλον νὰ λάβωσιν οἱ Ἐκατόγχειρες, διὰ τῆς καθείρξεως αὐτῶν θὰ ἐπέσπευδε τὸ μοιραῖον τέλος. Τοιοῦτος δ' ὁμῶς μῦθος περὶ ἀρχῆς τῶν Ἐκα-

1) O. Gruppe, Die gr. Culte u. Mythen σ. 585 κέ.

2) Πρβλ. τῆς ἡμετέρας Μελέτης περὶ τοῦ βίου τῶν νεωτ. Ἑλλήνων 1871, τ. Α' σ. 42.

3) Τὸ ἐπίρρημα οὐ γίνεται χρῆσις ἐν τῇ διηγήσει (στ. 139 εἰναιτο δ' αὐ Κύκλωπας, στ. 147 «ἄλλοι δ' αὐ... ἐξεγένοντο τρεῖς παῖδες») δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως χρονικόν, ἀλλ' ἀπλῶς δεικνύει μετάβασιν εἰς ἄλλην ἔννοιαν.

ταγχείρων είναι παντελῶς ἄγνωστος, ἐν ᾧ πάγκοινος ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ μῦθος περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Κρόνου. Ἀφ' οὗ δὲ οὐδ' ἐλάχιστον ὑπάσχει τεκμήριον, ὑποδεικνύον ὅτι ἐφέρετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τοιοῦτός τις μῦθος περὶ τῶν Ἑκατογχείρων, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ θεωρήσωμεν αὐθαίρετον πᾶσαν εἰκασίαν, προϋποθέτουσαν αὐτόν. Κατὰ ταῦτα δὲ τὰ περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ ἐν τῇ Θεογονίᾳ δὲν εἶναι συμπλήρωμα διαφόρων διασκευῶν τοῦ μύθου, ἀλλ' αὐτοτελῆς διήγησις, μὴ στερουμένη ἐνότητος καὶ συναφείας.

Ἐπιδείξαμεν ἀνωτέρω ὅτι, ὀβελιζομένων τῶν στίχων περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Τιτάνων, ὁ ποιητὴς φαίνεται δικαιολογῶν τὸ ἔργον τῶν Οὐρανιδῶν. Τὸν πατέρα μισοῦσι πάντες οἱ παῖδες, διότι πάντες ἐπασχον δεινὰ μετὰ τῆς μητρὸς ἐξ αὐτοῦ· λέγεται ἀτάσθαλος (στ. 164) καὶ δυσώνυμος (στ. 170), ἡ δὲ πρᾶξις τῶν παιδῶν χαρακτηρίζεται ὡς ἐκδίκησις τοῦ προσγενομένου αὐτοῖς κακοῦ (στ. 158), τῆς βλάβης ἢ τῆς δι' ἔργων ὕβρεως (στ. 164 κακὴν τεισαίμεθα λώβην)· ρητῶς δ' ἀναφέρεται ὅτι πρῶτος ὁ πατὴρ ἤρξε χειρῶν ἐδίλων (πρότερος γὰρ ἀεικέα μήσατο ἔργα στ. 166. 172), οὗ ἕνεκα κατὰ τὰς ἠθικὰς ιδέας τῶν ἀρχαίων ἡ πρᾶξις αὐτῶν ἦτο δικαία καὶ ἀξία ἐπαίνου, σκοποῦσα τὴν τιμωρίαν τοῦ ἀδικήσαντος. Οὐδὲν δὲ τούναντίον λέγει ὁ ποιητὴς, ὑπεμφαίνον δικαιολογίαν τοῦ Οὐρανοῦ καὶ κατάκρισιν τῶν παιδῶν του¹⁾.

Ἄλλὰ τίνος ἕνεκα ἐμίσουν τὸν Οὐρανὸν καὶ ἡ Γῆ καὶ οἱ παῖδες, τίς ἢ κακὴ⁶⁰⁸ λώβη, ἣν ὤσειλον νὰ τιμωρήσωσι, τίνα τὰ ἀεικέα ἔργα καὶ τὸ κακὸν ἔργον, ᾧ ἐπετέρπετο ὁ Οὐρανός, τίνος δ' ἕνεκα ὁ ὑπὸ τῆς Γῆς ὑποδειχθεὶς τρόπος ἐκρίθη ὁ καταλληλότερος πρὸς ἐκδίκησιν καὶ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ποικιλώταται εἶναι αἱ πρὸς ἐξήγησιν ἐξενεχθεῖσαι γνώμαι, αἱ πλείους βεβιασμέναι καὶ παντελῶς ἀστήρικτοι. Δὲν ἐδίστασαν μάλιστα τινες ν' ἀναζητήσωσι τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας καὶ ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς μυθολογίαις. Καὶ ἄλλος μὲν εὗρισκει τὸν λόγον τοῦ μίσους τῆς Γῆς πρὸς τὸν Οὐρανὸν ἐν τοῖς παρὰ Φίλωνι τῷ Βυβλίῳ φοινικικοῖς μύθοις εἰκάζων ὅτι ὡς ἐν ἐκείνοις καὶ ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς ἡ Γῆ ζηλοτυποῦσα ἐκάκιζε τὸν Οὐρανόν, διότι καὶ ἐξ ἄλλων γαιετῶν ἔσχεν αὐτὸς τέκνα²⁾· καίτοι τοῦ μὲν Οὐρανοῦ ὁ Ἡσίοδος δὲν γνωρίζει ἄλλην γαιετήν, δέκα δὲ τοιαύτας καταλέγει (στ. 886 κέ.) τοῦ Διός, οὐδὲν παθόντος ἐκ ζηλοτυπίας αὐτῶν. Ἄλλος δ' εἰκάζει ὅτι ὁ ἐλληνικὸς μῦθος ἦτο ξηρὸς καὶ ἐλλιπής, συνεπληρώθη δὲ καὶ ποιητικῶς διεσκευάσθη δι' ἀσιατικῶν μύθων, ὧν χαρακτηριστικώτατον θεωρεῖ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τοῦ Οὐρανοῦ³⁾.

1) Ὑπάρχουσιν ὁμῶς οἱ παραδεχόμενοι ὅτι ἐνιαχοῦ καταδικάζει ὁ ποιητὴς τὸ ἔργον τῶν Οὐρανιδῶν. Τὴν γνώμην ταύτην ἀσπαζόμενος καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ Ἡσιόδου Σττλ ἐρμηνεύει κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην τὰ ἐπόμενα χωρία. Στ. 155 ἐν ᾧ παρατηρεῖ: «ἀρίδην ὅτι ὁ Ἡσίοδος τὸν μὲν Οὐρανὸν δικαιολογεῖ, τὴν δὲ πρώτην αἰτίαν τῆς διχοστασίας ἐπιβάλλει τοῖς φύσει ἀσφόργοις καὶ σκληροῖς υἱοῖς». Ἄλλ' ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἐρμηνευθῇ ὁ στίχος ἐκεῖνος οὔτε ἐξ αὐτοῦ οὔτε ἄλλοθεν συνάγεται τοιαύτη ἔννοια. Ἐν στ. 160 παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι προσετέθη τὸ ἐπίθετον κακὴν «ὅπως δηλώσῃ τὴν τοῦ ἔργου ἀποδοκιμασίαν». Ἄλλὰ δι' αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ὡς κακοτεχνία ἢ παραγωγή τοῦ σιδήρου καὶ ἡ κατασκευὴ ὄπλου σιδηροῦ ἀπλῶς καὶ οὐχὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κρόνου. Ἐν στ. 180 τέλος παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἐπίθετον φίλου ἀναφερόμενον εἰς τὸν πατέρα τοῦ Κρόνου εὐὸν ἀσημαντόν ἂν εἴη, ἀλλ' ἐλέγχει, οἶμαι, τὸ παρὰ φύσιν ἔργον τοῦ υἱοῦ». Προκειμένου ὁμῶς περὶ τοῦ συνηθεστάτου κοσμητικῶν ἐπιθέτου, οὗ ἕνεκα τῆς συχνῆς χρήσεως ἀπετρίβη ἡ ἔννοια, οὐδεὶς βεβαίως θὰ συνομολογήσῃ μετὰ τοῦ ἐκδότου ὅτι ἐξήγησεν ἐπίτηδες ὁ ποιητὴς νὰ μεταβάλλῃ δι' αὐτοῦ τὸ σχῆμα τοῦ λόγου εἰς εἰρωνικόν.

2) *O Gruppe*, ἐνθ. ἀν. σ. 587.

3) *H. Flaßh*, ἐνθ. ἀν. σ. 36.

Οἱ πλεῖστοι ὁμῶς διαβλέπουσιν ἐν τῷ μύθῳ βαθυτέρας φιλοσοφικᾶς ἐννοίας. Διὰ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ, λέγουσὶ τινες, ὁ Κρόνος αἴθεσε τέρμα εἰς τὴν ὑπέρμετρον γονιμότητα τοῦ πατρὸς του καὶ οὕτως ἐξησφάλισε τὴν ἐν τῇ νέᾳ περιόδῳ ἀκώλυτον αὔξησιν πασῶν τῶν γηίνων καὶ οὐρανίων δυνάμεων» (1). Ἄλλ' ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν τίμῳ τρόπῳ ἡ γονιμότης παρεκώλυε τὴν αὔξησιν καὶ πῶς ὁ μὲν δεκαοκτῶ μόνα τέκνα γεννήσας Οὐρανὸς σκληρῶς ἐτιμωρήθη, ὁ δὲ πολυγονώτερος υἱὸς του καὶ τῶν πυτχμῶν πατήρ Ὁκεανὸς καὶ ὁ Νηρεὺς, ὧν ἑκάτερος πεντήκοντα ἐγέννησε κίτρας, δὲν ὑπέστησαν χεῖρονα. Ἄλλοι πάλιν τὸνναντίον ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Οὐρανὸς προσεπάθησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δημιουργίας διὰ τῆς καταστρεφῆς τῶν ἰδίων τέκνων καὶ εἶδενε δίκην τῶν ἀνόμων πράξεων, τὸ δ' ἔργον τῆς γενέσεως πρὸς στιγμὴν ἀνακοπὴν ἐκνελήφθη κανονικῶς πρωτοστατεῦντος τοῦ Κρόνου (2). Περιεργος ὅμως φανεται ἡ ἰδέα τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ ἔργου τῆς δημιουργίας διὰ τῆς καταστρεφῆς τοῦ πρώτου αἰτίου αὐτῆς, ἂν δὲ παρακώλυσις τῆς δημιουργίας θεωρηθῇ ἢ ἐξ ἀμφιβόλου ἐρμηνείας τοῦ Ἡσιόδου συναγομένη. κάθειρξις τῶν παίδων τοῦ Οὐρανοῦ, διατί νὰ μείνῃ ἀτιμώρητος ἢ σαφῶς ἀναφερομένη κάθειρξις τῶν Τιτάνων ὑπὸ τοῦ Διός; Ἄλλα τέλος, ἵνα εἰς τῆς κυριωτάτας γνώμας ἀσκεσθῶμεν, ἐρμηνεύουσι τὸν περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ μῦθον, ὡς σημαίνοντα ὅτι περιορίσθη ὑπὸ τοῦ Κρόνου ἡ ἄμετρος καὶ ποικιλωτάτη γένεσις, ὅπως τοῦ λοιποῦ ἐξακολουθῇ κανονικὴ καὶ συνεχῆς (3). Τὸνναντίον ὁμῶς ἡ ἀνώμαλος καὶ ἀκατάσχετος καὶ ἀκανόμιστος γένεσις ἀναφαίνεται μετὰ τὸν ἀκρωτηριασμόν τοῦ Οὐρανοῦ, ὅτε ἐγεννήθησαν ἐκ τοῦ Φόρκυος καὶ τῆς Κητοῦς δεινὰ τέρατα, καὶ τερατώδη τούτων τέκνα καὶ ὅτε, τὸ πάντων δεινότατον, τὸν Τυφῶνα, παρηγαγεν ἐξ ἐκυτῆς ἡ Γῆ.

Ἄλλ' ὅτισδήποτε καὶ ἂν φέρεται λόγος τοῦ μίσους τῆς Γῆς καὶ τῶν παίδων τῆς πρὸς τὸν Οὐρανόν, ἀκατανόητος πάντως ἀπομένει ὁ τρόπος, δι' οὗ ἐκποδῶν ἐπαίτησαν αὐτῶν. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐτύφλωνον ἢ ἔκειρον μοναχοὺς ὅσους ἤθελον ν' ἀπιστερήσωσι τῆς ἐλπίδος ἐπαόδου εἰς τὴν ἀρχήν. Ἄλλ' ἡ ἰδέα τῆς καταλύσεως τῆς ἀρχῆς διὰ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ κατέχοντος αὐτὴν εἶναι ἰδέα παντελῶς ξένη εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν. Οὐδὲ φαίνεται πιθανόν ὅτι ἐλήφθη ἐκ μύθων ἀσιατικῶν, ὡς ἐπιτυγχανομένης οὕτω τῆς ἐξασθενίσεως τοῦ ἀκρωτηριασθέντος (4). Διότι δὲν ἐσκοπεῖτο μόνη ἢ ἐξασθενίσις τοῦ κακουργήσαντος, ἀλλὰ καὶ ἡ τελεία ἀποτροπὴ τοῦ κακοῦ. Αὕτη δὲ δὲν ἐπετυγχάνετο οὐδὲ διὰ τοῦ ἄλλου συχνάκις μνημονευομένου τρόπου, τοῦ διαμελισμοῦ, ἐν μὲν τῇ αἰγυπτιακῇ μυθολογίᾳ τοῦ Ὁσίριδος, ἐν δὲ τῇ ἑλληνικῇ τοῦ Διονύσου, ἢ διὰ τῆς διατομῆς καὶ ἀρχιρέσεως τῶν νεύρων τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, ὡς ἐν τῷ περὶ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Τυφῶνος μύθῳ. Διότι κατὰ τοὺς αὐτοὺς μύθους τὸ μὲν σπασαχθὲν σῶμα συγκολλᾶται καὶ ἀποκαθίσταται ἀκμαῖον, τὰ δὲ νεῦρα ἀνκλαμβάνων ὁ θεὸς ἀνακτᾷ τὴν ἀπολετθεῖσαν ρώμην. Ἄνικανος ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν ἢ νὰ κληρονομήσῃ τὸν κατέχοντα αὐτὴν καθίσταται ὁ κατανικηθεὶς θεὸς κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους, ἂν καθεργχθῇ εἰς τὸν

1) Preller, Gr. Mythol. 3ης ἐκδ. τ. I σ. 46.

2) Decharme, Mythol. de la Grèce σ. 6.

3) Πρὸβλ. Welcker Griech. Götterlehre τ. I 2. σ. 274.

4) Flach ἐνθ. ἀν.

Τάρταρον ἢ ἂν ἐπιτεθῆ ὄρος ἐπὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὡς μυθεύεται περὶ τοῦ Γίγαντων. "Ὅθεν κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἄλλην ἔννοιαν ἔχει ὁ περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ μῦθος καὶ οὐχὶ τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τοῦ Οὐρανοῦ, τὴν καθάρεισιν τοῦ τυράννου, τοῦ ἄνευ λόγου δεσποτῶντος τὰ τέκνα του. Ὁ Welcker φρονεῖ ὅτι ὁ ἀκρωτηριασμός τοῦ Οὐρανοῦ σημαίνει τὴν συντέλεισιν τῆς δημιουργίας, τὴν ἐν χρόνῳ πεπερασμένην γένεσιν, δηλονότι ἔχει συμβολικὴν ἔννοιαν προσληθῆσαν ἐκ τῆς πρακτικῆς τῆς ἀπείρου ποικιλίας τῶν ὄντων (1). Ἄλλ' ἡ ἐξήγησις αὕτη συνδέεται στενωῶς πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ὅτι ὁ Κρόνος καὶ ὁ Οὐρανός δὲν ἦσαν θεοὶ πραγματικοί, ἀλλὰ πλάσματα παραχθέντα ἐκ τῆς παρανοήσεως τοῦ ἐπιθέτου τοῦ Διὸς Κρονίων, ὅπερ δὲν παραδέχεται οὗτος ὡς πατρωνυμικόν. Ἀποδεδεγμένου δ' οὗτος ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος ἢ λατρεῖα τοῦ Κρόνου ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς γλώσσαις (2), ἡ θεωρία αὕτη καταπίπτει ἀφ' ἑαυτῆς. Περὶ ἄλλων δὲ ἐξηγήσεων τοῦ μῦθου, ὁποῖα ἡ τοῦ Tiele (3), δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ὁ λόγος, διότι αὗται καταλείπουσιν ἀλύτους τὰς ἐκ τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως γενωμένους ἀπορίας, τῶν προτεινόντων αὐτὰς μὴ πολυπραγμονούντων καὶ περὶ τῆς εἰκονομίας τοῦ ἔπους.

Καθοδηγούμενοι δ' ὁμοίως ὑπὸ τῶν δημοδῶν δοξασιῶν περὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς διαβλέπομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐλληνικοῦ μῦθου καὶ ἀνευρίσκομεν ἐνότητά καὶ ἀλληλουχίαν ἐν τῇ Ἡσιοδείῳ διηγήσει (4). Ὁ οὐρανός ἐν ἀρχῇ ἦτο ἠνωμένος ἢ μᾶλλον | κολλημένος μετὰ τὴν γῆν (5)· τοῦτο δ', ὡς ἤδη εἶπομεν, εἶναι μυθικῆ εἰκῶν τῆς 611

1) Welcker, Die Hesiodische Theogonie. Elberfeld, 1865 σ. 118.

2) Βλ. Max Meyer ἀρθρ. Κρόνος ἐν Roscher's Lexikon d. Mythologie.

3) "Ὅτι ὁ Κρόνος εἶναι γόνιμος θεός, ὅστις φέρει τὴν νύκτα, ἀποτέμων τὸν φαλλόν τοῦ πατρὸς (τὸν ἥλιον) καὶ ρίπτων αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν (ἐν Revue de l'histoire des religions 1885 τ. XII σ. 271 κέ.).

4) "Ὅτι ὑπῆρχε σχέσις τις τῶν περὶ Κρόνου μῦθων πρὸς τὴν Πολυνησιακὴν παράδοσιν διέκρινεν ὁ Preller (Griech. Mythol. 3ης ἐκδ. τ. I. σ. 46. Ἄλλ' ὁ τελευταῖος ἐκδότης C. Robert ἀπέλειψε τὴν περὶ τούτου περικοπὴν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Γερμανοῦ μυθολόγου). Καὶ ἡμεῖς δ' ἐν πραγματικῇ βραβευσίῳ τῷ 1881 ἐν τῷ Ζωγραφείῳ ἀρχαῖοι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλληνικοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου κατεδείξαμεν τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πρὸς τὰς νοσηλικὰς καὶ τὰς τῶν ξένων λαῶν παραδόσεις, ἐν δὲ τοῖς ἀκαδημαϊκοῖς ἡμῶν μαθήμασι πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν ν' ἀναπ. ὕψωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἐπίσης κατέδειξε τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ μῦθου πρὸς τινὰς πολυνησιακὰς παραδόσεις, τὴν σινικὴν καὶ τὴν ἐν Aitareya Brāhmana Ἰνδικὴν ὁ Andrew Lang (Custom and Myth. 1885 σ. 45 κέ. καὶ ἐν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἀνωτέρῳ συγγράμμασι), συμπληρῶν δὲ τὸ ἔργον τούτου ἐπραγματεύθη περὶ τῆς ἔννοιαι τοῦ μῦθου τοῦ Κρόνου ὁ Ch. Ploix ἐν Revue de l'hist. des religions 1886 τ. XIII σ. 11 κ. ἐ. (Ἐλ. τοῦ αὐτοῦ, La nature des dieux. Par. 1888, σ. 424 κ. ἐ.). Ὁμοίως ὑποδεικνύει σχέσιν τοῦ ἐλληνικοῦ μῦθου καὶ τῆς πολυνησιακῆς τῶν Μαορί παραδόσεως καὶ ὁ Reville (ἐνθ. ἀν. II σ. 30).

5) "Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν Ἡλλήν ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ἐκφράζει ἰδέαν ὁμοίαν τῇ τοῦ Ὁρατίου (III 3. 7-8). «Ἐὰν κολληθῆ ὁ οὐρανός τῇ γῇ Θεόδωρος οὐ φοβεῖται». (Περὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν μακαρίων πατέρων 69 ἐν Migne, Patrol. gr. τ. 65 | 192). Ἄλλως ὁμοίως διατυπῶνται παραπλήσια ἰδέαι ἐν δημοδῶδε ἐρωτικῷ διστίχῳ :

Ὁ οὐρανός ἂν κτεβῆ, ἢ γῆ κ' ἂν πάη ἀπάνω |
δὲ σ' ἀπαρνοῦμι ἐγὼ ποτέ, ὅσο ποῦ νὰ πεθάνω,
(Αραβαντινοῦ σ. 339 ἀρ. 610).

πρὸς ὃν παραβλητέον τὸ τοῦ Θεόγνητος (869 κ. ἐ.).

"Ἐν μοι ἔπειτα πέσοι μέγας οὐρανός εὐρὺς ὑπερθεν...
εἰ μὴ ἐγὼ τοῖσιν μὲν ἐπαρκέσω οἱ με φιλεῦσιν κλπ.

f, 62.

ἐν τῇ νυκτὶ φαινομένης συνενώσεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς⁽¹⁾. Οἱ παλαιότεροι Ἕλληνας ὑπελάμβανον ὅτι τὸ σκότος ἐπῆρχετο ἐκ τῆς ἐρωτικῆς ὁμιλίας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, διότι ὁ οὐρανὸς ἐξηπλοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐκάλυπτεν αὐτὴν καθ' ὁλοκληρίαν⁽²⁾. Γραφικωτάτην δ' εἰκόνα τούτου παρέχει ὁ Ἡσίοδος:

Ἦλθε δὲ νύκτ' ἐπάγων μέγας Οὐρανός, ἀμφὶ δὲ Γαίῃ
 ἰμείρων φιλότητος ἐπέσχετο καὶ ρ' ἐτανύσθη
 πάντα.

Ἡ Γῆ ἐδυσφόρει, φέρουσα τὸ ἄχθος τοῦ Οὐρανοῦ, οἱ δὲ παῖδες αὐτοῦ
 612 | καταδεδικασμένοι εἰς τὸ σκότος, μὴ βλέποντες τὸ φῶς, ἠναγκασιμένοι νὰ κρύπτονται εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς ἔνεκα τῶν ἐρώτων τοῦ πατρὸς ἐμίσειν αὐτόν. Σαφῶς δ' ὁ Ἡσίοδος λέγει περὶ τοῦ Κρόνου ὅτι ἐμίσει τὸν πατέρα διὰ τὸ σφρίγος αὐτοῦ, θαλερὸν ἤχθηρε τοκῆα⁽³⁾.

Οἱ στ. 154–159 τῆς Θεογονίας περὶ τοῦ μίσους τῶν Οὐρανιδῶν πρὸς τὸν πατέρα καὶ τῶν παθημάτων αὐτοῦ, ὑπ' ἄλλων μὲν ἀτελῶς ἐρμηνευθέντες, ὑπὸ τῶν πλείστων δὲ καὶ ὅλως παρανοηθέντες συνετέλεσαν νὰ γίνῃ δεκτὴ καὶ ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη περὶ χασμάτων καὶ ἀσυναρτησίας τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως. Οἱ παραδεχόμενοι ὅτι ἀναφέρονται εἰς πάντα τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ⁽⁴⁾, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ ὀρθόν, ἀδυνατοῦσι νὰ ἐξηγήσωσι τίνος ἔνεκα ἐμίσει αὐτοὺς ὁ πατήρ, διότι οὕτως ἐρμηνεύουσι τὸν στίχον 155, ἀφ' οὗ μάλιστα περὶ τοῦ Κρόνου λέγεται ἐν ἄλλῳ στίχῳ ὅτι αὐτὸς ἐμίσει τὸν πατέρα νομίζοντες δ' ὅτι ἐν τοῖς ἄλλοις στίχοις ἱστορεῖται ἡ δέσμευσις καὶ ἡ κατατάρτασις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Οὐρανοῦ, προσκόπτουσιν εἰς μείζονας δυσχερείας διότι πῶς ἠδύνατο οἱ δέσμιοι, ἀφ' οὗ οὐδεὶς μνημονεύεται ἐλευθερωτῆς αὐτῶν, νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ κατὰ τοῦ πατρὸς ἔργον; Οἱ δ' ἀναφέροντες τοὺς στίχους εἰς μόνους τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἐκατόγχειρας⁽⁵⁾ ἀναγκάζονται νὰ καταγινώσκωσιν ἀτεχνίαν τοῦ ποιητοῦ ἀδυνατοῦντες νὰ λύσωσιν ἄλλως τὰς ἀπορίας. Καὶ μυθολογοῦσι μὲν ὅμοια οἱ Ὀρφικοὶ καὶ οἱ μεταγενέστεροι μυθογράφοι περὶ κατατάρτασιν τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἐκατογχείρων καὶ λυτρώσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Τιτάνων⁽⁶⁾. Ἄλλ' ἡ μέθοδος αὕτη τῆς συμπλη-

1) Κατὰ τὰς ἀρχαίας αἰγυπτιακὰς δοξασίας καὶ μετὰ τὸν βίαιον χωρισμὸν ὁ οὐρανὸς κατέρχεται ἐπὶ τῆς γῆς καθ' ἐκάστην νύκτα καὶ χωρίζεται τὴν πρωτὴν (Maspero ἐν *Revue de l'hist. des relig.* τ. 15 σ. 276 κέ. τ. 18 σ. 275 κέ).

2) Ἡ δημώδης γλῶσσα μεταχειρίζεται τὸ ρῆμα πλακώνω πρὸς δήλωσιν τῆς ἐπιθέσεως βάρους, καθὼς καὶ πρὸς δήλωσιν ἐρωτικῆς συνουσίας. Λέγεται δὲ καὶ μεταφορικῶς ἐπὶ ἐπεροχομένων κακῶν: ἐπλάκωσεν ἡ νύκτα (οὐδέποτε δὲ ἡ ἡμέρα), χεῖμωνας ἐπλάκωσι, ἐπλάκωσε βροχή, μᾶς πλάκωσε ἡ Τουρκιά· ἡ κυρία σημασία τοῦ ρήματος ὑπάρχει ἐν τῇ φράσει μᾶς πλάκωσαν τὰ γιόνια, ἧτις ὁμῶς λέγεται καὶ μεταφορικῶς. [Μόνον ὁ Καρκαβίτσας ἀπαξ ἔγραψε (Λόγια τῆς πλώρης) «ἐπλάκωσε ἡ ἡμέρα», ἀλλ' ἀμφίβολον, ἂν ἤκουσε τὴν φράσιν παρ' ἄλλου].

3) Κατὰ τὸν Σχολιαστὴν «Ἀρίσταρχος ἐπιλαμβάνεται ὡς οὐ καλῶς τοῦ πρεσβυτέρου Οὐρανοῦ θαλεροῦ εἰρημένου». Καὶ ἐξ ὑπερκριτικῆς πολυπραγμοσύνης οἱ πλείστοι τῶν ἐκδοτῶν ὀβελίζουσιν ὅλον τὸν στίχον.

4) Schoemann, *Opusc.* τ. II σ. 96 κέ.

5) Καὶ ὁμῶς ὁ στ. 154 εἶναι σαφές ὅτι ἀναφέρεται εἰς πάντας τοὺς Οὐρανίδας, διότι γραμματικῶς δὲν ἐρμηνεύεται ἄλλως. «Ὅσοι γὰρ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἐξεγένοντο» σημαίνει πάντες οἱ γεννηθέντες. Πρβλ. Ὀδ. Ε, 93 εἶσαι γὰρ νύκτες τε καὶ ἡμέραι ἐκ Διὸς εἰσίν».

6) Ὀρφ. ἀπ. 8. 18 παρὰ Mullach, *Fr. Phil. Gr.* τ. I σ. 172. 176. — Ἀπολλόδοσος Α' 2. 4.

ρώσεως τοῦ ποιητοῦ διὰ τῶν μεταγενεστέρων διασκευῶν τοῦ μύθου εἶναι ἀκροσφαλῆς, ἀφ' οὗ μάλιστα ὁ μῦθος ἐν τούτοις δὲν στερεῖται λογικῆς ἀλληλουχίας· διότι κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ἡ Γῆ ἀγανακτοῦσα ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν εἰς Τάρταρον ριφθέντων παίδων πείθει τοὺς Τιτᾶνας νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ πατρός, καὶ μετὰ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τούτου ἀνάγουσιν οἱ Τιτᾶνες τοὺς καταταρταρωθέντας ἀδελφούς. Παρ' Ἡσιόδῳ ὅμως πρῶτον μὲν οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ δεσμεύσεως τῶν Οὐρανιδῶν, καίτοι ἐν ἄλλοις χωρίοις τῆς Θεογονίας, προκειμένου περὶ τῆς αὐτῆς τιμωρίας, ἀναφέρονται πάντοτε τὰ δεσμὰ¹⁾. Ἐπειτα δέ, ὑπερ καὶ τὸ σπουδαιότατον, σιωπᾷ ὁ ποιητὴς τὰ κατὰ τὴν λύτρωσιν τῶν καταταρταρωθέντων Οὐρανιδῶν. Πρὸς ἐξήγησιν τούτου ἄλλοι μὲν ζητοῦσι συκίνην ἐπικουρίαν παραδεχόμενοι χάσματα ἐν τῇ Ἡσιοδείῳ διηγήσει· ἄλλοι δὲ τολμηρότεροι πλάττουσι νέον μῦθον, ὅτι ὁ Κρόνος ἀκρωτηριάσας τὸν πατέρα χάριν τῶν ἀδελφῶν δὲν ἀπηλευθέρωσε τούτους φοβηθεὶς περὶ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ τοὺς ἀφῆκε δεσμίους, μέχρις ὅτου ἠλευθέρωσεν αὐτοὺς ὁ Ζεὺς, ὡς ἐκτίθεται ἀλλαγῶ τῆς Θεογονίας (στ. 501 κέ. 617 κέ.). Δηλονότι τὴν παρερμηγείαν προσπαθοῦσι νὰ στηρίξωσι δι' ἄλλων παρερμηγείων. Καὶ περὶ μὲν τῆς δῆθεν ἀποτυχίας τοῦ σκοποῦ τῆς Γῆς ἕνεκα παρασπονδίας τοῦ Κρόνου, περὶ ὧν οὐδ' ὑπαινιγμὸν εὐρίσκουσι παρ' Ἡσιόδῳ, οὐδὲν λέγομεν. Ἄλλ' ἐκ τῶν στίχων ἐκείνων τῆς Θεογονίας περὶ καθείρξεως τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἑκατογχείρων συνάγεται ὅτι καθείρξεν αὐτοὺς ὁ Κρόνος καὶ ἠλευθέρωσεν ὁ Ζεὺς, ὁ Ἡσιόδειος δηλαδὴ μῦθος εἶναι ὅμοιος τῷ παρ' Ἀπολλοδώρῳ²⁾. Ἐν στ. 501-506 φέρεται ὅτι ὁ Ζεὺς ἔλυσε τῶν δεσμῶν τοὺς ἀδελφούς τοῦ πατρός του, οὐς ἀσυνέτως εἶχε δεσμεύσῃ ὁ πατήρ· οὗτοι δ' ἦσαν εἰ Κόκλωπες, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ δώρου, ὅπερ εὐγνωμονοῦντες ἔδωκαν τῷ Δί, τοῦ κεραυνοῦ. «Λῦσαι δὲ (Ζεὺς, τὸ ὑποκείμενον παραλαμβάνεται ἐκ προηγουμένου στίχου) πατροκασιγνήτους... οὐς δῆσε πατήρ ἀσειφροσύνησιν» ἐκ τῶν συμφραζομένων καταφαίνεται ὅτι πατήρ ἐννοεῖται ὁ τοῦ Διὸς καὶ οὐχὶ ὁ τῶν Κυκλώπων. Τούτου δ' ἕνεκα, δυσκόλου οὔσης τῆς παρερμηγείας, | προσφεύγουσιν τινες εἰς τὴν ἀθέτησιν τῶν στίχων. Ἐν δὲ στ. 617-628 λόγος γίνεται περὶ ἐλευθερώσεως ὑπὸ τοῦ Διὸς τῶν Ἑκατογχείρων, οὐς ὁμοίως καθείρξεν ὁ Κρόνος (πατήρ) μισήσας αὐτούς· ἀναφέρει δ' ὁ ποιητὴς καὶ τοῦ μίσους τὸν λόγον:

ἠγορέην ὑπέροπλον ἀγώμενος ἠδὲ καὶ εἶδος
καὶ μέγεθος.

Ὅτι πατέρα λέγων ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ τὸν Κρόνον συνάγεται καὶ ἐκ τῶν περὶ τῆς λυτρώσεως τῶν Κυκλώπων στίχων, ρητῶς δ' ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής, τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἔχομεν δικαίωμα νὰ ἐλέγξωμεν τὴν γνώμην ὡς παράδοξον σφάλμα. Οἱ δ' ὑπολαμβάνοντες ὅτι πατήρ εἶναι ὁ τῶν Ἑκατογχείρων

1) «Ὅλοῶν ἀπὸ δεσμῶν» (Θεογον. 501 περὶ τῆς καθείρξεως τῶν Κυκλώπων ὑπὸ τοῦ Κρόνου) «ἔδῃσε κρατερῶ ἐνὶ δεσμῶν» (στ. 617 ὁμοίως περὶ τῆς καθείρξεως τῶν Ἑκατογχείρων) «δεσμοῖσιν ἐν ἀργαλέοισιν ἔδῃσαν» (στ. 718 τοὺς καταταρταρωθέντας Τιτᾶνας οἱ Ἑκατόγχειρες).

2) Α' α' 5: «ὁ δὲ (Κρόνος) τούτους μὲν ἐν τῷ Ταρτάρῳ πάλιν δῆσας καθείρξε» — αὐτ. Α' β' 1 «ὁ δὲ Ζεὺς τὴν φρουροῦσαν αὐτῶν τὰ δεσμὰ Κάμπην ἀποκτείνας ἔλυσε».

Οὐρανός⁽¹⁾, ὄφελουσιν ἀναγκαίως νὰ παραδεχθῶσιν ὅτι τοὺς μὲν Κύνκλωπας ἔλυσε τῶν δεσμῶν ὁ Κρόνος καὶ πάλιν καθεῖρξε, τοὺς δ' Ἐκατόγχειρας ἀφῆκε δεσμίους.

Καθοδηγούμενοι ὅμως εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἡσιόδου ὑπὸ τῶν δημῶδων δοξασιῶν πειθόμεθα ὅτι δὲν εἶχε χρεῖαν ὁ ποιητὴς ν' ἀναφέρῃ λύτρωσιν τῶν Οὐρανιδῶν ἀπὸ τῶν κακῶν. Ὅσα ἔπασχον δὲν ἐκώλυον τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν αὐτῶν, ὁ δ' ἀκρωτηριασμὸς τοῦ πατρὸς ἐπέφερε ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἀπολύτρωσίν των. Τὰ κακὰ προήρχοντο ἐκ τῆς ἐρωτικῆς ὁμιλίας τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς. Καθισταμένης δ' ἀδυνάτου ταύτης διὰ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ⁽²⁾, οὗτος δὲν θὰ ἐπῆρχετο πλέον νὰ καλύπτῃ τὴν Γῆν, οἱ δὲ παῖδες του δὲν θὰ ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτονται εἰς τὰ βάθη τῆς Γῆς, ἀλλὰ θὰ ἐβλεπόν ἐλεύθεροι τὸ φῶς. Ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ παράδοξος τρόπος, ὃν κατὰ τὸν μῦθον ἐπενόησεν ἡ Γῆ πρὸς σωτηρίαν ἑαυτῆς καὶ τῶν τέκνων της.

Γ'.

615 | Συνταύτισις τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ οὐρανοῦ.—Βῆες ἐν τοῖς κοσμογονικοῖς μύθοις.—Αἱ ὕβρεις τῶν ἀνθρώπων αἰτία τῆς ἀνυψώσεως τοῦ οὐρανοῦ.—Ὅρια τῆς θαλάσσης.—Καταποντισμὸς τῆς γῆς.—Ὅρις καὶ σαύρα.—Μῦθοι περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων.

Αἱ δημῶδεις κοσμογονικαὶ παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἐνέχουσι καὶ ἄλλα τινὰ στοιχεῖα ἄξια ἰδιαίτερας ἐξετάσεως. Ἐν πρώτοις περίεργος φαίνεται ἐν αὐταῖς ἡ συνταύτισις ἅμα καὶ διάκρισις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ θεοῦ. Τὰ βόιδα λείχουν τὸν θεὸν ἢ τὸν οὐρανόν. Ὁ κακὸς ἀνθρώπος ρήγνει ἀσβουνιά εἰς τὸ πρόσωπο τοῦ θεοῦ, ὁ δ' οὐρανὸς ὀργίζεται καὶ ἀνέρχεται εἰς τὰ ὕψη· ἀλλὰ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ οὐρανὸς ἐλάκτισε τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ δ' ὅτι ὁ θεός. Διακρίνεται ὅμως σαφῶς ὁ οὐρανὸς τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς παραδόσεσιν ἐκείναις, καθ' ἃς ὁ οὐρανὸς καταγγέλλει τῆς θαλάσσης τὸν δόλον εἰς τὸν θεόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς γλώσσαις γίνεται κατὰ μετωνυμίαν ἀδιαφόρως χρῆσις τῆς σημαίνουσης τὸν οὐρανὸν λέξεως ἀντὶ τοῦ θεοῦ, ἐν τισὶ δ' ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ θεὸς εἶναι συνώνυμα⁽³⁾. Τοιαύτη μετωνυμικὴ χρῆσις τῆς λέξεως οὐρανός, μὴ οὐσα σπανία καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ, εἶναι συνηθιστάτη ἐν τῇ δημῶδει. Καὶ ἐν εὐχαῖς καὶ ἐν ὅρκοις ἐπικαλούμεθα τὸν οὐρανόν

1) *Völcker*, die Mythologie des Japetischen Geschlechtes. Giessen, 1824 σ. 300. «Unter jenem Binder kann nur der Uranus verstanden seyn, denn von ihm ist nur erzählt worden, dass er die Hecatonchiren gefesselt hatte, von Kronos aber dergleichen nichts». Οὕτως ἐμπέπτομεν εἰς τὸν διάλληλον τρόπον· ἐν στ. 157 ἐννοοῦνται οἱ Ἐκατόγχειρες, διότι τούτους δεσμεύει ὁ Οὐρανός ἐν στ. 617, ἐν στίχῳ δὲ 617 ἐννοεῖται ὁ Οὐρανός, διότι οὗτος δεσμεύει τοὺς Ἐκατόγχειρας ἐν στ. 157.

2) Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν ποντικῇ παροιμίᾳ (ἦν μοι ἀνεκοίνωσεν ὁ κ.Ι. Βαλαβάνης) ἀναφέρονται τὰ αἰδοῖα τοῦ Οὐρανοῦ. «Ἐγύρεψέ με τ' Οὐρανοῦ τὰ κάκαλα». Λέγεται δ' ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν μεγάλα καὶ δυσεπίτευκτα ζητούντων [Πολίτου Παροιμίαι τ. Δ' σ. 255 λ. γυσεύω 13].

3) Πρβλ. *Welcker*, Griech. Götterlehre τ. I σ. 130—134.—*Legge* ἐν Beilage zur Allgemeinen Zeitung. Augsburg 1880 ἀρ. 228 σ. 3339. «Die alten chinesischen Autoren, sowie auch die jetzige Volkssprache gebrauchen Thien, Himmel, im Sinne von Gott, gerade so wie die alten englischen Autoren und die jetzige lebende Volkssprache in England Himmel in diesem Sinne gebrauchen, und wie es doch wohl auch im Deutschen geschieht, vielleicht nicht so häufig». *Peschel* Völkerkunde 3 έκδ. σ. 269.

ἐννοοῦντες τὸν Θεόν, καθόλου δὲ παμπληθῆ παραδείγματα τοιαύτης χρήσεως ἔχομεν ἐν τῷ κοινῷ λόγῳ (1). Ἄλλ' ἐν ταῖς προκειμέναις παραδόσεσιν εἶναι 616 φανερόν ὅτι ἡ προσωποποιία τοῦ οὐρανοῦ ταυτίζεται μὲ τὸν ἐν οὐρανῷ οἰκοῦντα Θεόν, τὴν ιδέαν δὲ ταύτην δὲν εὐρίσκομεν ἐν ἄλλῃ τινὶ νεοελληνικῇ παραδόσει (2).

Τὰ δὲ βόιδα, τὰ ὅποια ἐν ταῖς νεοελληνικαῖς παραδόσεσι λείγουσι τὸν Θεόν, ἴσως ἔχουσιν ἐννοίαν τινα μυθικὴν, ἀτελῶς διατυπωμένην ἐν αὐταῖς, διαφεύγουσαν δ' ἡμᾶς. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι καὶ ἐν κοσμογονικοῖς μύθοις ἄλλων λαῶν ἀναφέρονται βόες. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐν αἰγυπτιακοῖς μύθοις ἡ βοῦς παρίσταται ὡς προσωποποιία τοῦ οὐρανοῦ καὶ ταύτην ἀνυψώνει ὁ Shu. Ἐν δὲ τῇ Ἑδδα ἀναφέρεται βοῦς ὀνόματι Audhumla, ἥτις λείγουσα τεμάχῃ πάγων ἀποκαλύπτει τὸν πατέρα τῶν Θεῶν, οἵτινες ἐποίησαν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν (3).

Ὁ Οὐρανὸς ἢ ὁ Θεὸς ἀνῆλθεν εἰς τὰ ὕψη ἀπομακρυνθεὶς τῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν αὐξοῦσαν κακίαν αὐτῶν, κατὰ τὴν μεσσηνιακὴν καὶ τὴν θεσσαλικὴν παράδοσιν. Εἶναι δὲ τοῦτο σχετικῶς νεώτερον στοιχεῖον τοῦ μύθου, διότι δεικνύει μετάπτωσιν τῆς ἐννοίας αὐτοῦ ἀπὸ φυσικῆς εἰς ἠθικὴν. Εὐρίσκομεν δὲ πλησίους ἀλληγορικοὺς μύθους καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ πορ' ἄλλοις λαοῖς. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὅταν παντελῶς ἐξαχρειωθῶσιν οἱ σημερινοὶ ἀνθρώποι, οἱ τοῦ σιδήρου γένους, τότε ἡ Αἰδῶς καὶ ἡ Νέμεσις, καλύπτουσαι 617 ἐξ αἰσχύνῃς τὸ πρόσωπον διὰ τῶν λευκῶν ἱματίων των θ' ἀνέλθωσιν ἐκ τῆς γῆς εἰς τὸν Ὀλυμπόν παρὰ τοῖς ἀθανάτοις ἐγκαταλείπουσαι τοὺς ἀνθρώπους

Καὶ τότε δὴ πρὸς Ὀλυμπόν ἀπὸ γθονὸς εὐρουδείης
λευκοῖσιν φαρέεσσι καλυψαμένω χόρα καλὸν
ἀθανάτων μετὰ φύλον ἴτον, προλιπόντ' ἀνθρώπους
Αἰδῶς καὶ Νέμεσις (4).

1) Ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ὀλίγιστα ἐκ μνημείων τῆς δημόδου φιλολογίας. α' Ὁ οὐρανέ, ποῦσαι ψηλά, κατέβα κάμω κρίσην. (Αραβαρινοῦ, Συλλογὴ δημοῶδων ἄσμ. σ. 305. Πρβλ. αὐτ. σ. 320 ὅπου ἀντὶ τοῦ οὐρανοῦ ἀναφέρεται ὁ Ἀλγερινός). αΜῆ μὲ σκοτώσης, οὐρανέ. αΜῆ μὲ πεθάνης, οὐρανέ (Αραβαρι. σ. 335 δίστ. 532. 533). Ἐν δημοτικῷ γαμηλίῳ ἄσματι τοῦ ὑπὸ τὸν Ὀλυμπόν χωρίου Καταφυγίου λέγεται περὶ τοῦ γαμβροῦ ὅτι «ὡς τὸν οὐρανὸ ἀπέτα καὶ τὸν Θιὸ παρακαλοῦσαι: Κύριε μ' κι' οὐρανέ, δός μοι πέρδινα» (Ἑστία 1883 τ. ΠΕ' σ. 361). Περιεργότατον δὲ παράδειγμα τῆς τοιαύτης χρήσεως εὐρίσκομεν ἐν τῷ σκώμματι τῶν περιοίκων τοῦ Λιβερτζίου (ἐν τῷ δήμῳ Ψωφίδας τῆς ἐπαρχίας Καλαβρυτῶν), οἵτινες, ἐπειδὴ τὸ χωρίον κυκλοῦμενον ὑπὸ ὄρεων ἔχει περιωρισμένον ὄριζοντα, γλευάζουσι τοὺς Λιβερτζινοὺς λέγοντας περὶ αὐτῶν ὅτι «ἔχουν ἕνα κόσκινο Θεὸν ἥτοι οὐρανὸν μεγέθους κοσκίνου (X. Π. Κορῆλλον, Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Τρίπολιν σ. 18). [Πρβλ. καὶ τὴν κυματὴν παροιμίαν: α' Ὅσα σκεπάζει ὁ γονιὸς δὲν τὰ σκεπάζει ὁ Θεός» (Π. Π. τ. Δ' σ. 85 λ. γονιὸς 18).—Διὰ τὴν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὁμοίαν χρῆσιν βλ. Γλοκὰ Στίχ. στ. 254 σ. 26 Legrand.]

2) Ἐν τῷ δημῶδει ἄσματι α' Ὁ Θεέ μου πῶς τὰ συχωρᾷς καὶ σὺ οὐρανέ πῶς τὰ βαστάς» κλπ. (Ζαμπέλιου, ἄσματα δημοτ. τῆς Ἑλλάδος σ. 597) ἡ προσωποποιία τοῦ οὐρανοῦ, καίπερ διακρινομένου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, δὲν εἶναι καθαρὰ ἡ ἐννοία τοῦ ἄσματος εἶναι ὅτι τὸ μέγα ἀδίκημα τῶν Τούρκων δὲν ἔπρεπε νὰ συγχωρήσῃ ὁ Θεός, ὁ δ' οὐρανὸς ἔπρεπε νὰ πέσῃ καὶ νὰ τοὺς καταπλακώσῃ.

3) Grimm D. Myth. σ. 527. 630-1 (δ' ἐκδ. σ. 464. 554).—Siurock, Deutsche Mythol. δ' ἐκδ. § 8 σ. 18.—Περὶ τῆς βοῦς ἐν τοῖς μύθοις καὶ ταῖς παραδόσεσι τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν λαῶν βλ. Mannhardt, German. Mythen σ. 3 κέ. De Gubernatis, Zoological Mythology. Lond. 1872 τ. 1 σ. 1 κέ.

4) Ἡσιόδ. Ἔργ. 197. Ἐν στ. 199 οἱ πλείστοι κώδικες ἔχουσιν ἴτην, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν δὲ ταύτην τὸ πρῆγμα παρίσταται ὡς γενόμενον, ἀλλ' ἡ ὅλη ἐννοία ἀπαιτεῖ μελωντικὴν σημάσιαν τοῦ ῥήματος, διὸ προκρίνουσι πολλοὶ τῶν ἐκδοτῶν τὸ ἴτον.

Κατ' ἄλλας παραλλαγὰς τοῦ μύθου ἡ παρθένος Δίκη ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καταστερισθεῖσα λέγεται Ἀστραία· τελευταία τῶν οὐρανίων θεῶν, κατὰ τὸν Ὀβίδιον⁽¹⁾, κατέλιπε τὴν αἰμόρφυρον γῆν ἡ παρθένος Ἀστραία. Κατὰ δὲ τὸν Ἰουβενάλιν (VI, 19—20) φεύγουσαν εἰς οὐρανοὺς ἠκολούθησεν αὐτὴν ἡ Αἰδώς (Pudicitia). Ἀνῆλθε δὲ κατὰ μικρὸν ἡ Δίκη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὅπου ἴσταται ἀκόμη ἐν τῷ ἀστερισμῷ τῆς Παρθένου. Ὡς διηγεῖται ὁ Ἄρατος, ὅτε οἱ ἄνθρωποι δὲν προσεῖχον εἰς τὸ δίκαιον, ἐγκατέλειπεν αὐτοὺς ἡ Δίκη καὶ ὑπεχώρει εἰς τὰ ὄρη· εἶτα δὲ πολέμων καὶ στάσεων γινομένων, ἀπομισήσασα τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν παντελῆ αὐτῶν ἀδικίαν, ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς⁽²⁾. Ὁμοίως κατὰ τοὺς ταλμουδικούς μύθους, ὁ θεὸς κατὰ μικρὸν ἀνῆλθεν εἰς τὸν ἑβδομον οὐρανὸν διὰ τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἀνθρώπων. Ὅτε ἠμάρτησεν ὁ Ἀδάμ, ὁ θεὸς διαμένων πρότερον ἐν τῇ Ἐδέμ, ἀνῆλθεν εἰς τὸν πρῶτον οὐρανόν· κατὰ τὴν ἀδελφοκτονίαν τοῦ Κάϊν ἀνῆλθεν εἰς τὸν δεύτερον, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐνῶχ εἰς τὸν τρίτον, κατὰ τὸν κατακλυσμὸν εἰς τὸν τέταρτον, κατὰ τὴν πυργοποιίαν εἰς τὸν πέμπτον, διὰ τὰς ἀμαρτίας τῶν Σοδομιτῶν εἰς τὸν ἕκτον καὶ καθ' ὃν χρόνον διέτριβεν ὁ Ἀβραὰμ ἐν Αἰγύπτῳ εἰς τὸν ἑβδομον⁽³⁾. Εἶδομεν δ' ἀνωτέρω ὅτι κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἐν Ἀφρικῇ Ἀκουεπίμ καὶ ὁ οὐρανὸς πληπέρτερον τῶν ἀνθρώπων κείμενος πρότερον ἀνυψώθη καὶ ὁ θεὸς ἀπεμακρύνθη μετ' αὐτοῦ.

618

Ἡ δὲ θάλασσα, ἣν ἡ παράδοσις ἄπιστον καὶ δολίαν χαρακτηρίζει⁽⁴⁾, ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ περιορισθεῖσα διὰ τριῶν τριγῶν ἐντὸς τεταγμένων ὀρίων. Ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος φαντάζεται ὅτι ἡ ἄμμος τῆς παραλίας εἶναι φραγμὸς ἀσθενέστατος πρὸς τὴν ὄρμην τῆς θαλάσσης, ἀποδίδει δὲ εἰς αἰτίαν ὑπερφυσικὴν τὴν μὴ κατάκλυσιν τῆς γῆς ὑπὸ τῶν ὑδάτων. Ὅτι δ' αἱ τρίγες εἶναι συμβολικὴ εἰκὼν τῆς ἄμμου φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀκολούθων στίχων ἀνεκδότου Τραπεζουντίου ἄσματος:

Ὅντεν ἐγτίστην κιβωτὸς κ' ἐθεμελιώθεν κάστρος,
καὶ μαργιλὼν ἡ θάλασσα τριγύρου μετὴν νάμμον⁽⁵⁾.

1) Ovid. Met. I, 149. 150.

2) Ἄρατ. Φαιν. 96.— Ἐρατοσθέην. Καταστερ. 9.— Hygin. Poet. Astron. II, 25

3) Bereschith Rabba τμ. 19 φ. 19c παρὰ Nork, Etymologisch-symbolisch-mythologisches Real-Wörterbuch τ. II σ. 209.

4) Infidum marmor τοῦ Βιργιλίου (Georg. I 254). Ὁμοίαι φράσεις τοῦ ἐπιγραμματογράφου Ἀντιπάτρον (Ἀνθολ. Θ' 407) καὶ τοῦ Σενέκα (Agam. 558) περὶ δολιότητος τῆς θαλάσσης εἶναι συνειλεγμένοι ἐν Roscher's Lex. τ. II σ. 2079. Χαρακτηριστικώτατος δ' εἶναι ὁ Αἰσώπειος μῦθος περὶ τοῦ ποιμένου καὶ τῆς θαλάσσης (ἀρ. 370 Halm. 49 Kor.), γνωστὸς καὶ εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαόν, ὅστις καὶ παροιμίαν ἔχει ἐξ αὐτοῦ ἐκπηγάσασαν ἐΞέρω γὼ τί θέλει, σὺκα πάλι θέλει.— Ἐν παρόδῳ δὲ παρατηροῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἴχνη τοῦ μύθου περὶ παρακωλύσεως τῆς ἀνυψώσεως τοῦ οὐρανοῦ ὑπὸ τῆς θαλάσσης φαίνεται ἐγκλείων ὁ ἀρχαῖος περὶ Ἐλικῶνος, καθ' ὃν βουλῆ τοῦ Ποσειδῶνος παρεκώλυσεν ὁ Πήγασος τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ὄρους.

5) Τὸ ἄσμα τοῦτο μοὶ ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάννου Βαλαβάνη. Οἱ στίχοι μικρὸν παρελλοχλημένοι ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν ἀθηναϊκῷ ἄσματι, δημοσιευθέντι ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Βύρωνι (τ. Α' σ. 152).

Ὅντας ἐστάθη ὁ Διγενὴς κ' ἐθεμελιώθη ἡ γῶρα
καὶ συστεριώθη ἡ θάλασσα τριγύρου μετὴν ἄμμου

(ἐν τῷ Βύρωνι ἐκ τυπογραφικοῦ λάθους μετεβλήθη τὸ ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ ὄνομα εἰς Γηγενῆς, ὡς μ' ἐβεβλίωσεν ἡ κοίτιμος Μαριάννα Γρ. Καμπούρογλου, ἡ δοῦσα τὸ ἄσμα πρὸς δημοσίευσιν).

Τὴν ἄμμον θεωρεῖ ὡς ὄριον ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεθὲν εἰς τὴν μανίαν τῆς θαλάσσης καὶ ὁ προφήτης Ἰερεμίας· «μὴ ἐμὲ οὐ φοβηθήσεσθε, λέγει κύριος, ἡ ἀπὸ προσώπου μου οὐκ ἐύλαβηθήσεσθε; τὸν τάξαντα ἄμμον ὄριον τῆ θαλάσση, πρόσταγμα αἰώνιον καὶ οὐχ ὑπερβήσεται αὐτό, καὶ τραχυθήσεται καὶ οὐ δυνήσεται, καὶ ἠγήτουσι τὰ κύματα αὐτῆς καὶ οὐχ ὑπερβήσεται αὐτό»⁽¹⁾. Τὴν αὐτὴν δ' ἐννοίαν φαίνονται ἔχοντες καὶ τὰ ἐξῆς τοῦ Ψαλμοῦ· «Ὁριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσονται (τὰ ὕδατα) οὐδὲ ἐπιστρέψουσι καλύψαι τὴν γῆν»⁽²⁾. Ἐκ 619 τούτων δέ, μάλιστα δ' ἐκ τοῦ Ἰερεμίου, παραλαμβάνουσι τὴν ἰδέαν περὶ ὀρίων καὶ χαλινώσεως τῆς θαλάσσης διὰ τῆς ἄμμου ὁ Βασιλείος καὶ ἄλλοι Ἑλληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς⁽³⁾. Ἐν τῇ βίβλῳ ὁμοίως τοῦ Ἰωβ ἀντὶ τῆς ἄμμου ἀναφέρονται ὄρια τῆς θαλάσσης κλειθρὰ καὶ πύλας⁽⁴⁾. Τοῦτο δὲ ἐπαναλαμβάνουσιν ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησίας Κλήμης καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ποιηταὶ Γεώργιος ὁ Πισίδης καὶ ὁ Θεοδόσιος⁽⁵⁾. Εἶναι | δ' αἱ παραστάσεις αὗται προδήλως 620 διάφοροι τῶν περὶ χαλινώσεως τῆς θαλάσσης διὰ τῆς ἄμμου τοῦ αἰγιαλοῦ, ἀντιστοιχοῦσαι μᾶλλον πρὸς τὰ κλειθρὰ, δι' ὧν ὁ θεὸς τῶν Βαβυλωνίων Μαρδοῦκ

1) Ἰερ. Ε. 22.

2) Ψαλμ. ΡΓ' 9.

3) Βασίλ. εἰς Ἐξαήμε. Δ' 3 ἐν Migne, Patr. Gr. τ. 29 στ. 84· «ἐκελεύσθη συναχθῆναι εἰς συναγωγὴν μίαν. Διὰ τοῦτο κινουμένη πολλάκις ἐξ ἀνέμων ἡ θάλασσα καὶ εἰς ὕψος μέγιστον διανοσταμένη τοῖς κύμασιν, ἐπειδὴν μόνον τῶν αἰγιαλῶν ἀφῆται, εἰς ἀφρόν διαλύσασα τὴν ὀριμὴν ἐπανῆλθεν. Ἡ ἐμὲ οὐ φοβηθήσεσθε, λέγει Κύριος, τὸν τιθέντα ἄμμον ὄριον τῆ θαλάσση, τῷ ἀσθενεστάτῳ πάντων, τῆ ψάμμῳ, ἡ ταῖς βίαις ἀφόρητος χαλινούται». — [Ἰωάν. Χρυσόστομ. Ἀποσπ. Ἐν Byz. Zts. 1907 σ. 184· «ταρασσομένη θάλασσα ταῖς ἐμβολαῖς τῶν πνευμάτων ἐκ πυθμένος καὶ ὠθουμένη βιαίως τῆς ψάμμῳ τοῖς ὄροις οὐχ ὑπερβαίνει ... καὶ ὁμοθῆσιον οὐχ ὑπερτρέχει τοῦ ψάμμῳ»]. — Μεθοδίου, περὶ τοῦ ἀπείρου οὐρανοῦ παρὰ Migne, τ. 18 στ. 241, 244· «Ὁὐχ ὑπερβαίνουσα τὸν οἰκτιρὸν τόπον, θεῖον τι πρόσταγμα πεφοβημένη». — (Ἐυστάθιου Ἀρτιοχίας) εἰς τὴν Ἐξαήμερον παρὰ Migne τ. 18 στ. 712· «ψάμμῳ χαλινωθεῖσα» «τῷ προστάγματι τοῦ κτίσαντος πεπεδημένη». — Ἀρθοῦν Κρήτης, εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τοὺς κοιμηθέντας· «εἰς ὃ τιθεῖς θαλάσση ψάμμον ὄριον; Φόβῳ δὲ τίνος χαλινουμένη συστέλλεται;». — Εὐχὴ πρὸ τοῦ ἀγίου βαπτίσματος· ἀφορισμὸς 2 (Ἐδολόγιον τὸ μέγα. Βενετ. 1872 σ. 126) «Θεὸν... θέντα ἄμμον θαλάσση ὄριον». — Θεοφύλακτ. Σιμοκάτ., Ἐπιστ. 2 (Epistolographi Gr. ed. Hercher σ. 764) «Ὁριον ὁ δημιουργὸς καὶ τῷ θαλαττίῳ διατάξατο κλύδωνι, καὶ τοῖς αἰγιαλοῖς τὸ πελάγιον κεχαλινώται ρεῖθρον, καὶ ψάμμος εἰς ἐστὶ μικρὰ ἠπαίρου καὶ θαλάττη μετὰ χιμῶν. Οὐ γὰρ ἀδικεῖν ἡ θάλαττα τὴν γείτονα γῆν συγκαχώρηται, πλινδρομεῖ δὲ πρὸς ἑαυτὸ τὸ ρεῖθρον κινούμενον, μεγάλην ἀπειλῆται τῆ χέρσῳ τὴν ἔφοδον». — Μιχαὴλ Ἀκομινάτ. τ. Β' σ. 151 ἐκδ. Λάμπρου· «ἀλλ' ὡς ὁ θεὸς τῆ θαλάσση ψάμμον ἔθηκεν ὄριον καὶ οὐκ ἐπιβάνει τῆς χέρσου τῆς γείτονος». — Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ὀππιανοῦ (Ρ' 33, 34) δις ἐλέγχει τὸν πατήρ ὡς ἀγνοοῦντα ὅτι ἐν τισιν ἡ θάλασσα ὑψηλοτέρα ἐστὶ τῆς γῆς, θεὸς δὲ δυνάμει οὐ κατὰ πρὸς βάνει τῆς γῆς». [Βλ. καὶ Θεοδοσίη; Κέρσου τ. 83 σ. 317 Migne. Πρὸς τὰς ἐπιρωτήσεις ἀποκρίσεις 144 σ. 133—4 ἐκδ. Κεραμέως. — Κυρίλλου προσηγορῶν εἰς τὸν ὅτιον υεόγιον 2 ἐν Anal. Bollandiana τ. X σ. 116—7. — Νικηφόρ. Γρηγορ. ΙΘ' 1 σ. 923 Bonn. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀγ. Θεοφανῶ 18 (Kurtz Zwei Griech. Texte über die hl. Theophano σ. 38). Καὶ ἐν τῷ μαγικῷ πεπύρω Παρισίων (ἀρ. 3009 στ. 47 κέ. ἐν Alb. Dieterich Abraxas σ. 140) ἀπαντᾷ ἡ αὐτὴ εἰκὼν· «ὀρί-τω σε τὸν περιθέντα ὄρον [γρ. ὄριον] τῆ θαλάσση τείχος ἐξ ἄμμου καὶ ἐπιτάξαντα αὐτῆ μὴ ὑπερβῆναι, καὶ ἐπήκουσεν ἡ ἄβυσσος»].

4) Ἰωβ ΑΗ' 8—11 (Renan, Le livre de Job σ. 166—7). «Ἐφραζᾶ δὲ θάλασσαν πύλας, ὅτε ἐμείμασσαν ἐκ κυλίας μητρὸς αὐτῆς ἐκπιμπομένη ἐθέμην δὲ αὐτῆ νέφος ἀμφί-ασιν ὀμίγη δὲ αὐτὴν ἐσπαογάνωσα· ἐθέμην δὲ αὐτῆ ὄρια περιθεῖς κλειθρὰ καὶ πύλας· εἶπα δὲ αὐτῆ. Μέχρι τούτου ἐλεύσεται, καὶ οὐχ ὑπερβήσεται, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντριβήσεται σου τὰ κύματα».

5) Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους Α' 20 σ. 25 ἐκδ. Hilgenfeld (Λιψ. 1876)· «Τὸ κύτος τῆς ἀπείρου θαλάσσης κατὰ τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ συσταθὲν εἰς τὰς συναγωγὰς οὐ παρεμ-

ἔκλεισε τὸν οὐρανόν, ὅπως μὴ ἐκγυθῶσι τὰ ὑπεράνω τοῦ στερεώματος ὕδατα καὶ πρὸς τὰς πύλας, δι' ὧν περιεκλείσθη τὸ ὕδωρ τῆς ἀβύσσου κατὰ τὴν βαβυλωνιακὴν κοσμογονίαν⁽¹⁾.

Ἄνισχυρον λέγουσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τὴν μανίαν τῆς θαλάσσης χαλινωθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν κυπριακὴν δ' ὅμως παράδοσιν ἀπέκλυσε μέχρι τοῦδε τὰς δύο τοίχας καὶ μόνον μίᾳ συγκροτεῖ τὴν ὄρμην αὐτῆς· ἂν δὲ καὶ τεύτην διαρρήξῃ, θὰ ξαπολυθῇ καὶ θὰ κατακλύσῃ ὅλην τὴν γῆν.

Τὴν περὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου δοξασίαν ἐπαναλαμβάνουσι συχνάκις αἱ δημώδεις παραδόσεις. Ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἀναφέρομεν τοὺς μύθους περὶ τῆς κατεδαφίσεως τῶν τριῶν ἐκ τῶν ὑποβασταζόντων τὴν γῆν τεσσάρων στύλων⁽²⁾ καὶ περὶ τῆς τομῆς τοῦ ἐν τῇ σελήνῃ δένδρου, μεθ' οὗ συνδέονται αἱ τοίχαι τῆς γῆς⁽³⁾, καθὼς καὶ τὸν ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως ἴσως ἐκπηγάσαντα μῦθον περὶ τῆς δεσμεύσεως τοῦ διαβόλου⁽⁴⁾. Ἄλλ' ἡ κυπριακὴ παράδοσις ἐνέχει ταῦτα τὸ ἐξαιρετικόν, ὅτι, ἐν ᾧ οἱ στῦλοι τῆς γῆς, τὸ δένδρον τῆς σελήνης καὶ οἱ ἀντισεῖς τοῦ διαβόλου ἀνανεοῦνται ἐκάστοτε, πᾶς δὲ κίνδυνος τῆς γῆς ἀποτρέπεται κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην, ἀποκοπέσης καὶ τῆς τρίτης τοίχης, θὰ καταποντισθῇ ὁ κόσμος. Ὅτι δ' ἡ ἔννοια τῆς καταστροφῆς τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἄγνωστος τῷ ἑλληνικῷ λαῷ μαρτυροῦσιν αἱ λέξεις συντέλεια, χαλεσμός, χάσις κόσμου, συνηθέσταται εἰς μεταφορικὴν σημασίαν, μάλιστα δ' ἐπὶ κατακλιθεῖσιν πιστεύουσι δὲ κοινῶς ὅτι | θὰ ἐπέλθῃ ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου μικρὸν μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ διαβόλου, ἧς θὰ προηγηθῇ δεινότατος αὐχμὸς⁽⁵⁾. Συγγενεῖς πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας εἶναι οἱ γερμανικοὶ μῦθοι περὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου⁽⁶⁾, οἵτινες πιθανώτατα κοινὴν μετ' αὐτῶν πηγὴν ἔχουσι τὴν Ἀποκαλύψιν. Ἡ δ' ἑλληνικὴ μυθολογία βάσιν ἔχουσα τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν ἰδιότητα τοῦ σύμπαντος, ἀμοιρεῖται οὐδὲν μύθων· ἀλλ' οὐκ ὀλίγοι τῶν ἀρχαίων οὐλοσόφων παρεδέχοντο τὸ φθαρτὸν τοῦ κόσμου, καὶ ἄλλοι ὅλως ἐδίεξαν ἵνα θὰ ἐπέλθῃ ἡ καταστροφή, οἱ δὲ στωϊκοὶ κατ' ἐκπόρωσιν⁽⁷⁾.

Διὰ τοῦ πυρὸς ζητεῖ νὰ καταστρέψῃ τὸν οὐρανὸν καὶ ὁ φθινοεὶς ἦεν, κατὰ τὴν ἡλιακὴν παράδοσιν· εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ὁ ὄφις αὗτος πολλὴν ἔφη,

βρίνει τὰ περιτεθειμένα αὐτῷ κλειθρα, ἀλλὰ καθὼς διάταξεν αὐτῷ οὕτω ποιεῖν.—*Iliad* γίον Πηϊδῶν Ἐξαήμερον στ. 393-5.

Ρῆξαι τε κλειθεῖς καὶ διαδράναι θέλει,
ἀνθέλκεται δὲ καὶ φορεῖται καὶ μένει
καὶ τὰς ἐν ὕδροις οὐ παρέργεται θύρας.

Θεοδοσίου Ἀγοράσ. Γ' 1-2 σ. 285 Bonn.

Ὁ τῆς ἀβύσσου τὰς πολυστόμους γύσεις
κλείων, χαλινῶν, ἐξανόγων, ἐξάγων.

1) Βλ. ἀνωτέρω σ. 84. Πρβλ. G. Smith, An account of Chaldean Genesis, γερμ. μεταφρ. Delitzsch σ. 72.

2) Βλ. τὴν ἡμετέραν Μελέτην τ. Α' σ. 26. Παραπλησίως ἰταλικὰς παραδόσεις περι-συνήγαγεν ὁ διαπρεπὴς λαογράφος G. Pitre πραγματευόμενος περὶ τῶν παραδόσεων τοῦ Colla Pesce (ἐν Archivio per lo studio delle tradiz. popolari τ. VII).

3) Μελέτης τ. Α' σ. 25.—Politts, Der Mond in Sage u. Glauben der heutigen Hellenen ἐν Roscher's Selene σ. 181.

4) Μελέτης τ. Α' μέρ. β' σ. 491-2.

5) Μελέτης σ. 112 κέ.

6) Grimm, Deutsche Myth. σ. 774 κέ. (δ' ἐκδ. σ. 678 κέ.).

7) Βλ. Zeller, Die Philosophie der Griechen .. I (δ' ἐκδ.) σ. 210, 229, 247, 626, 704, τ. III 1 σ. 151 κέ. 553, 555, 561.

σγέσιν πρὸς τὸν κρατοῦντα καὶ ἀποκρύπτοντα τὰ οὐράνια ὕδατα δράκοντα. Ἀπὸ τῶν βεδικῶν ὕμνων, ἐν ᾧ Ἰνδρὰς φρονεῖ, πρὸς τοὺς δράκοντας, οὓς κτείνουσιν οἱ θεοὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἡλίου ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς μύθοις καὶ καθόλου ἐν τοῖς περὶ δρχοντοκτονιῶν μύθοις πλείστον λαῶν, καθὼς καὶ πρὸς τοὺς κυρίους τῶν πηγῶν δράκοντας τῶν νεοελληνικῶν μύθων⁽¹⁾. Ἡ δὲ κλιόγνομη γουστεριτσα εἶναι πιθανῶς ἡ σαλαμάνδρα, ἣτις κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων «διὰ πυρὸς βαδίζουσα κατασβέννυσι τὸ πῦρ»⁽²⁾. Οἱ Θεσσαλοὶ πιστεύουσι νῦν ὅτι ἡ σαλαμάνδρα καταπίπτει εἰς τὴν γῆν μετὰ τῆς ἀστραπῆς ἢ ἀναφαίνεται μετὰ βροχῆν⁽³⁾. Καθόλου δ' ἡ σαύρα παρίσταται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ θρησκείᾳ καὶ ἐν ταῖς δοξασίαις νεωτέρων ἐθνῶν ὡς εὐόωτος προάγγελος τοῦ ἔθους καὶ τῆς εὐδίας, ἀγαπητὴ εἰς τοὺς θεοὺς, μάλιστα εἰς τὸν θεὸν τοῦ ἡλίου, εὗ τὰς βουλὰς ὑπετίθετο ὅτι | διὰ τῆς μαντικῆς ἀνεκοίνωνεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τὸν ἥλιον προσηγόρευαν οἱ ἀρχαῖοι καὶ σαῦρον⁽⁴⁾· οἱ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἀνάγοντες τὸ γένος Ἡλεῖοι Ἰαμίδαι ἐμαντεύοντο καὶ διὰ σαυρῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνατεθειμένου ἀνδριάντος ἐνὸς τούτων, ἔχοντος γαλεώτην πρὸς τὴν ὄλιν προσέρποντα τὴν δεξιὴν⁽⁵⁾. Υἱὸς δὲ τις τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν τῇ θεῖᾳ τοῦ Ἀπόλλωνος χώρα, τῇ τῶν Ὑπερβορέων γεννηθεὶς, ἐκαλεῖτο Γαλεώτης· ἀνῆγον δ' εἰς τοῦτον τὸ γένος οἱ Γαλεῶται, μάντις Σικελοί, διὰ σαυρῶν (γαλεῶν, γαλεωτῶν) πιθανῶς μαντευόμενοι⁽⁶⁾. Ἐν Σικελίᾳ δὲ νῦν πιστεύουσιν ὅτι εἶδος τι μικρᾶς σαύρας, καλουμένης κοινῶς San Giovanni, ἀνάπτει ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ κανδήλιον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ αἱ σαῦραι αὗται φέρουσι τύχην εἰς τοὺς κατέχοντας· οὐδεὶς δὲ τοῖμα νὰ τὰς φρονεῖσῃ, ἀν δὲ τοιούτῳ τι συμβῇ κατὰ λάθος, ὁ φρονεῖσας ζητεῖ διὰ ποικίλων ἐπωδῶν νὰ ἐξευμενίσῃ τὸ ζῶον καὶ νεκρὸν. Ἐν Βονωνίᾳ δὲ ἡ σαύρα φαινομένη προαγγέλλει τὸ ἔαρ. Ἐν Πεδεμοντῷ, Τοσκάνῃ καὶ Σικελίᾳ πιστεύουσιν ὅτι ἡ πρασίνη σαύρα (lacerta viridis, L.) ἔχει κίτρινον σταυρὸν εἰς τὴν κερτῆν καὶ εἶναι φιδάνθρωπος προσυλάττουσα τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τῶν ὕψων⁽⁷⁾. Ἡμοία παράδοσις περὶ προσυλάξεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν ὕψων ὑπὸ τῆς πρασίνης σαύρας φέρεται καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ⁽⁸⁾.

Εἰς τοὺς κοσμογονικοὺς μύθους ἠδύνατο νὰ ταχθῶσι καὶ τινες παραδόσεις καὶ πλάσματα τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζῴων· ἀλλὰ ταῦτα στενώτερον συνδέονται πρὸς ἄλ-

1) Μελέτη σ. 161 κέ.—Πολίτου, Περσίδες καὶ ἄλλης Γεώργιος ἐν Ἀπτικῷ ἡμερολογίῳ 1872 σ. 177 κέ. καὶ ἐν Λογογραφ. τ. Δ' σ. 185 κέ.

2) Ἀριστοτέλ. Ζ. ἰστ. Β', 10' 13. — Θεοφρ. ἀπ. ἀ. Γ' περὶ πυρὸς ἡ' 60. — Ἀντίγον. Καρύστ. 91. — Τιμόθ. Γαζ. 53 ἐν Hermes τ. σ. 28. Αἰλιαν. Ζ. ἰστ. Β' 31. — Ἡ δοξασία αὕτη διατηρεῖτο καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα, παρέμεινε δ' ἐνῆαχῶ καὶ μέχρι τοῦ νῦν.

3) Κατ' ἀνακοινώσεις τῶν κ. Γ. Δρασίνη καὶ Ἀλ. Κασαβέτη, ἐκ τοῦ Πηλίου. Παραπλησίαν δοξασίαν ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οἵτινες ἐπίστευον ὅτι ἡ σαλαμάνδρα φαινομένη προήγγελλε βροχῆν. (Θεόφραστ. ἀπ. ζ' β' 15 «Καὶ ἡ σαύρα φαινομένη ἦν καλοῦσι σαλαμάνδραν ... ὕδωρ σημαίνει»).

4) Πορφυρ. περὶ ἀπογῆς Δ' 16. Ἀντίθετος πρὸς τὰς τοιαύτας δοξασίας φαίνεται ἡ ἀράστασις τοῦ σαυροκτόνου Ἀπόλλωνος, ἧς ἀδελφὸς ἡ ἔννοια.

5) Πausan. στ' β' 2. Πρβλ. Cicero. de divin. I, 20, 39. — Στεφαν. Βυζαντ. λ. Γαλεῶται.

6) Στεφ. Βυζ. αὐτ.

7) De Gubernatis, Zoological mythology τ. II σ. 385 κέ.—Pitré, Usi e costumi, Palermo 1889 τ. III σ. 351 κέ.—Ἐν τῷ Φυσιολόγῳ ἀναφέρεται σαύρα τις καλουμένη ἡλιακὴ, ἣτις, ὅταν γηράσῃ, ἀποτυφλοῦται, ἀλλὰ προσβλέπουσα εἰς τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον ἀνακτᾷ τὴν ὄρσιν καὶ νέα γίνεται (βλ. τὴν ἐκδοσὴν τοῦ Karnejen ἐν Byzantin. Zeitschrift 1894 σ. 32).

8) Schweizer. Volskunde 1911 σ. 12.

λχος ἐξ ἰδεῶν διχφύρων προελθούσης δοξασίας, καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς ταύ-
 623 τας προσήκει νὰ γίνῃ περὶ αὐτῶν λόγος. "Ὅθεν περιοριζόμεθα ὡς ἐν
 τύπῳ καὶ ἀπλῶς νὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν τοιούτων παραδόσεων ἐπι-
 φυλασσόμενοι νὰ πραγματευθῶμεν περὶ αὐτῶν πλατύτερον ἀλλαχοῦ.

Πλεῖστοι νεοελληνικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ διάβολος ἀμιλ-
 λόμενος πρὸς τὸν θεὸν ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας ἐπλασεν ὁμοίως ζῶα
 ἀλλὰ τοῦ διαβόλου τὸ ἔργον ἦτο ἀτελές καὶ ὁ θεὸς ἢ ὁ Χριστὸς συνεπλήρωσεν
 αὐτὸ πρὸς βλάβην τοῦ διαβόλου ἢ πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω διη-
 γοῦντι περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ λύκου, ὅτι, ὅταν ἐπλασεν ὁ θεὸς τὸν ἀνθρω-
 πον, ἠθέλησε καὶ ὁ διάβολος νὰ πλάσῃ τὸν λύκον· ἀλλὰ δὲν ἐμπόρεσε καὶ νὰ τὸν
 ζωντανέψῃ, ὁ θεὸς ὅμως διὰ παιδείαν (ἦτοι τιμωρίαν αὐτοῦ) τὸν ἐπρόσταξε νὰ
 ζωντανέψῃ καὶ νὰ φάγῃ τὸν πλάστην του· ἀλλὰ μόνον τὸ ἓνα πόδι αὐτοῦ ἐπρό-
 λαβε νὰ φάγῃ ὁ λύκος, καὶ δι' αὐτὸ ὁ διάβολος εἶναι κουτσὸς καὶ τὸν λέγουσιν
 μονοπόδαρον καὶ λυκοφαγωμένον (1). Περὶ δὲ τῆς δημιουργίας τοῦ χρησιμοτάτου
 εἰς τὸν ἀνθρώπον ὄνου διηγοῦνται ἐν Ἀκαρνανίᾳ ὅτι, ὅταν ἔφτιασε ὁ θεὸς τὸν
 ἀνθρώπον, ἔφτιασε καὶ ὁ διάβολος τὴν γαῖδαρον, ἀλλὰ δὲν ἤμποροῦσε νὰ τὸν
 κάμῃ νὰ σαλέψῃ· καὶ ἀφ' οὗ πλέον ἀπελπίστηκε, παρακάλεσε τὸ Χριστὸ νὰ
 τοῦ βάλῃ ζωή. Τότε ὁ Χριστὸς εἶπε: «Σήκω, γαῖδοῦρι, νὰ ζήσῃ ἡ φτώχεια!»
 καὶ ἐσηκώθη καὶ ἐζωντάνεψε ὁ γαῖδαρος (2).

Παρόμοια παραδόσεις φέρονται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, θὰ διαλάβωμεν δ'
 ἐκτενέστερον περὶ αὐτῶν ἐν τῷ περὶ τοῦ Διαβόλου κεφαλαίῳ δευτέρας ἐκδό-
 εως τῆς Νεοελληνικῆς μυθολογίας ἡμῶν. Τὴν ἀρχὴν δ' ἔλαβον πιθανώτατα
 αὐταὶ ἐκ τῶν ὁρησκευτικῶν βιβλίων τῶν Βογομίλων, ἐν οἷς παρελήφθησαν
 ἐκ παλαιότερων ὁρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Διότι ἡ θεωρία,
 ὅτι τῆς δημιουργίας μετέσχον πλὴν τοῦ κατ' ἐξοχὴν δημιουργοῦ καὶ ἄλλοι
 θεοὶ ὑποδεέστεροι, ἦτο καὶ πρὸ τῶν Βογομίλων γνωστὴ. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πλά-
 τῶνος (3) διδασκόμεθα ὅτι ὁ τῶν θεῶν δημιουργὸς ἐκέλευσεν εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ
 πλασθέντας θεοὺς νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν τῶν ζῴων δημιουργίαν πλάττοντες
 624 τὸ θνητὸν μέρος τῶν ὄντων, ὅπερ ἐμελλε νὰ συνυφανθῇ μετὰ τοῦ ἀθανάτου.
 Κατὰ δὲ τὴν αἰγυπτιακὴν κοσμογονίαν πλὴν τοῦ δημιουργοῦ Pā καὶ οἱ ἄλλοι
 θεοὶ εἶχον τὴν δύνειν τῆς δημιουργίας διὰ τῶν δακρύων αὐτῶν, οἱ τε ἀγαθοὶ
 καὶ οἱ κακοὶ· οἱ μὲν ἀγαθοὶ θεοὶ παρῆγον τὰγαθὰ ὄντα καὶ τὰ χρήσιμα πράγματα,
 οἱ δὲ κακοὶ τὰ κακὰ ὄντα καὶ τὰ ἐπιβλαβῆ πράγματα· οἱ ὕψεις, οἱ σκορπιοί,
 τὰ δηλητηριώδη φυτὰ ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν δακρύων τοῦ Σήτ καὶ τῶν περὶ
 αὐτὸν δαυμόνων (4). Ἐπόμενοι τῷ Πλάτῳ παραδέχονται συνεργοὺς τῆς δημι-
 ουργίας Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, καὶ ὁ ὑπομνηματιστὴς τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου
 νεοπλατωνικὸς Χαλκιδεῖος. Τῶν δ' αἰρετικῶν χριστιανῶν τινες ἐπρέ-
 σβευον ὅτι ὁ κόσμος εἶναι δημιούργημα τῶν ἀγγέλων ἢ ὅτι ὑπούργουν
 οἱ ἄγγελοι τῷ θεῷ κατὰ τὴν δημιουργίαν (5). Τούτων δὲ τὰ δόγματα μετὰ τῶν

1) Βλ. τῆς ἡμετέρας Μελέτης σ. 472. Τῆς παραδόσεως ταύτης ὑπάρχουσι πολλαὶ
 παραλλαγαί· μίαν τούτων ἐδημοσίευσεν ὁ Λάζαρος Δούμας ἐν Revue des tradit. popu-
 laires 1893 σ. 283-4.

2) Ἀνεκοινώθη μοι ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀγρινίου κ. Εὐσταθίου Σταϊκού, ἰατροῦ.

3) Πλάτων. Τιμ. σ. 41 c. Καὶ ἐν τῇ περσικῇ ὁρησειᾷ οἱ Amschaspand εἶναι συνεργοὶ
 τοῦ Ὁρομάσδου.

4) Maspero, Histoire ancienne des peuples d'Orient τ. I σ. 156 κέ.

5) Κύριλλος Ἱεροσολύμων ἐν Migne, Patrol. gr. τ. 33 σ. 717.— Ἰωάν. Χρυσόστομος
 αὐτ. τ. 83 σ. 473.— Irenaeus c. haer. I, 24.— Περὶ δημιουργίας ὄντων ὑπὸ δαυμόνων
 ὑποδεεστέρων ἐν τῇ σακνδιναικῇ Ἐδδα βλ. Elard H. Meyer ἐνθ. ἀν. σ. 107 κέ.

αίγυπτιακῶν συνεκέρασεν ἢ τῶν Βογομίλων αἵρεσις, ἢ ἐν Βουλγαρία μὲν ἀναπτυγθεῖσα, διαδοθεῖσα δὲ καὶ πολλαχῶς τῆς ἄλλης Εὐρώπης κατὰ τὸν ΙΒ' μάλιστα αἰῶνα. Ἡ αἵρεσις αὕτη, ἣτις πολλὰ τῶν αἰρετικῶν δογμάτων τῶν Μανιχαίων, τῶν Μεσσαλιανῶν καὶ τῶν Παυλικιανῶν παρέλαβεν, ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Σατανᾶς ἐπιχειρήσας καὶ δεύτερον κόσμον νὰ δημιουργήσῃ ἐπλάσσε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ δὲν ἐδυνήθη νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς αὐτὸν ψυχὴν· ἰδὼν δὲ τὸ μάταιον τῶν ἀγόνων του παρεκάλεσε τὸν θεὸν νὰ τὸν ἐμφυσήσῃ ὑποσχεθεὶς ὅτι θὰ ἀνῆκεν ὁ ἄνθρωπος εἰς ἀμφοτέρους. Ἐσώθησαν δ' οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τοῦ κράτους τοῦ Σατανᾶ διὰ τοῦ Χριστοῦ. Καίπερ μὴ δυνηθεὶς ὅμως νὰ ἐμφυσήσῃ τὸν ἄνθρωπον ὁ Σατανᾶς ἔδωκε ψυχὴν εἰς τὸν ὄφιν, κατὰ τινὰ δὲ σερβικὴν παράδοσιν καὶ εἰς τὴν κίσσαν⁽¹⁾. Ἐκ τῶν τοιούτων λοιπὸν διηγήσεων προῆλθον αἱ ἐν λόγῳ νεοελληνικαὶ παραδόσεις καὶ αἱ παρόμοιοι τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἔθνῶν.

Τῶν μύθων περὶ γενέσεως τῶν ἀνθρώπων ἐκ δένδρων ἔγνη τινὰ μίνον⁶²⁵ ἀνευρίσκομεν ἐν νεοελληνικαῖς δοξασίαις καὶ παραμυθίαις. Περὶ τούτων δὲ θὰ διαλάβωμεν ἐν κεφαλαίῳ τῆς Νεοελληνικῆς μυθολογίας περὶ δημῶδους ψυχολογίας.

Ἐχει προσέτι ὁ καθ' ἡμᾶς λαός, καθὼς καὶ πάντες οἱ λαοί, καὶ μύθους κατ' ἐπίφασιν μὲν κοσμογονικούς, πράγματι δὲ αἰτιολογικούς. Διὰ τούτων προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ ἐξήγησιν μυθικὴν διαφόρων ἰδιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζῴων ἢ τῆς ἰδιαζούσης διαμορφώσεως χώρας τινός. Τοιοῦτοι μῦθοι περιελήφθησαν καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν Αἰσωπειῶν, ὡς ὁ περὶ τοῦ ὀστράκου τῆς γελώνης (ἀρ. 154 Halm), ὁ περὶ τῆς φιλοψευδίας τῶν Ἀράβων καὶ τῶν σκυτέων (ἀρ. 136, 141 H), ὁ περὶ τῆς συνέσεως τῶν μικροφυῶν καὶ τῆς ἀρροσύνης τῶν μακρῶν (ἀρ. 150 H) κτλ.⁽²⁾ Ὁμοιάζουσι δ' οὗτοι πρὸς τοὺς νεωτέρους καὶ κατ' αὐτὴν τὴν διατύπωσιν· ὡς περὶ τῆς φιλοψευδίας τῶν Ἀράβων λέγει ὁ ἀρχαῖος μῦθος ὅτι τὴν ἀρχὴν ἔχει ἐκ τῆς ἀρπαγῆς τοῦ φορτίου ψευμάτων τῆς ἀμάξης τοῦ Ἑρμοῦ, ἣν συντριβεῖσαν ἐν τῇ γῶρᾳ αὐτῶν διήρπασαν οἱ Ἀραβες⁽³⁾, οὕτω καὶ νῦν διηγοῦνται ὅτι οἱ Κεφαλλῆνες εἶναι ψεύσται, διότι ἐν τῇ γῶρᾳ των κατεχύθησαν τὰ ψεύσματα, διαρραγέντος τοῦ πεπληρωμένου ἐξ αὐτῶν σάκκου τοῦ διαβόλου· παραπλήσιος εἶναι καὶ ὁ μῦθος περὶ τῆς πετρώδους διαμορφώσεως τῶν Κραβάρων καὶ τῆς Μάνης⁽⁴⁾. Τινὲς ὅμως τῶν μύθων τούτων οὐδ' αἰτιολογικοὶ εἶναι, ἀλλ' ἀπλῶς πεπλασμένοι πρὸς γέλωτα, οἷος ὁ περὶ τοῦ Αἰσώπου ἐν ναυπηγίῳ (ἀρ. 19 H.) καὶ πνες ἄσεμνοι μῦθοι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου.

1) Βλ. *Girecek*, Geschichte der Bulgaren σ. 178.— *A. Pypin* u. *V. D. Spasovich*, Geschichte der slavischen Literaturen. Lpz. 1880 τ. I σ. 88 καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευμένους συγγραφεῖς.— *M. Caster*, Literatura populară româna. Bucur. 1883 σ. 255 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, *Graeco-Slavonic literature*. Lond. 1878 σ. 20.

2) Περὶ τούτων θὰ πραγματευθῶμεν ἐν τοῖς κεφαλαίοις περὶ γιγάντων καὶ περὶ μυθολογικῆς ζωολογίας τῆς ἡμετέρας Νεοελληνικῆς μυθολογίας. Πλουσία συλλογὴ τοιούτων μύθων παρὰ διαφόροις λαοῖς δημοσιεύεται ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Les pour quoi* ἐν τῇ *Revue des tradit. populaires* ἀπὸ τοῦ 1887 (τ. II σ. 433 κέ. ἢ τελευταία συλλογὴ ἐν τ. IX, 1894 σ. 165 κέ.).

3) Αἰσωπ. μῦθ. 141 H.—Βαβρίου ἀρ. 57.

4) Ἔστι 1890 τ. Β' σ. 259.—Ὁμοιον ἀρχαῖον μῦθον, ἐξηγοῦντα διατὶ ἡ Θεσσαλία ἦτο πολυφάρμακος, ἀπαντῶμεν παρὰ Μιχαὴλ τῷ Ἀκομινάτῳ (τ. Α' σ. 177 ἐκδ. Σ. Λάμπρου· ἐτὴν Μήδειάν φασι φεύγουσαν διὰ τοῦ Θετταλικοῦ πεδίου, τῶν φαρμάκων ἐκχυθέντων, πολυφάρμακον τὴν Θετταλίαν ποιῆσαι).—Ἀδελφον ἄν ρωμουνικὴν ἢ ἐλληνικὴν

Ο ΗΛΙΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΜΥΘΟΥΣ*

Ἀποβλέποντες εἰς τὴν πληθὺν τῶν μύθων, τῶν ἀποδεδειγμένως διαπλασθέντων ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἡλιακῶν φαινομένων, δυσεξήγητον θὰ εὐρίσκωμεν διατὶ ὁ ἥλιος δευτερεύουσαν κατέχει θέσιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ πανθέῳ. Ἄλλ' ἐπισταμένη μελέτη καὶ ἀνάλυσις τῶν ἡλιακῶν μύθων πείθει ἡμᾶς ὅτι οὗτοι, ὧν τὰ πρῶτα σπέρματα εἶναι κληροδότημα τῶν προϊστορικῶν Ἀρίων, ἐνωρὶς συνεταυτίσθησαν καὶ συνεμίγησαν μετὰ τῶν μύθων περὶ ἄλλων θεῶν. Ἀνάλογά τινα παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῇ ρωμαϊκῇ μυθολογίᾳ, ἐν ἣ οἱ θεοὶ Apollo, Liber, Hercules καὶ Mercurius προσέλαβον πολλοὺς χαρακτῆρας τοῦ θεοῦ Ἑλίου (Sol)· καὶ ἐν τῇ βεδικῇ, ἣτις πρὸς τῷ Sūryā, τῇ κυριωτάτῃ προσωποποιήσει τοῦ ἡλίου, ἀναφέρει καὶ ἑτέρας, ὡς τοὺς θεοὺς Savitri, Mitra, Vishnu, Pūshan, Aditya. Ἐνεκα τῆς τοιαύτης καταμερίσεως τῶν ἡλιακῶν μύθων ἡ σπουδαιότης τοῦ Ἑλίου ὡς αὐτοτελοῦς θεότητος ἐμειώθη σφόδρα, καὶ οὐ μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Βέδαις ὁ ἥλιος ἔστιν ὅτε τάσσεται ἐν θέσει ὑποδεεστέρας (¹).

Ἐν τοῖς κλασσικοῖς χρόνοις, καθόλου εἰπεῖν, ἡ τοῦ Ἑλίου λατρεία ἦτο ἀσυνήθης καὶ σπανιωτάτη· τὰ δ' ἐνιαχοῦ ὑπάρχοντα ἡ λ ι ε ῖ α καὶ οἱ βωμοὶ καὶ τ' ἀγάλματα τοῦ Ἑλίου ἠδύναντο ἴσως νὰ θεωρηθῶσι μᾶλλον λείψανα παλαιωτάτης λατρείας, ὑφισταμένης πρὸ τῆς συνταυτίσεως αὐτοῦ μετ' ἄλλων θεῶν (²). Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκ τῆς λατρείας ταύτης ἐκπηγασάντων παναρχαίων μύθων ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Ἡρακλέα καὶ ἄλλους ἡλιακοὺς ἥρωας καὶ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα. Καὶ οἱ μὲν εἰς τοῦτον ἀναφερόμενοι εἶναι οἱ ἰδανικώτεροι προσλαβόντες βαθμηδὸν ἠθικὴν ἔννοιαν καὶ εὐγενέστερον χαρακτῆρα· οἱ δὲ εἰς τὸν Ἡρακλέα διετήρησαν πιστότερον τὸν παλαιὸν ἄξεστον καὶ ἄτεχνον τύπον· καὶ συνετέλεσαν μὲν ὅπωςδὴποτε εἰς τοῦτο ἡ τε κωμωδία καὶ τὸ σατυρικὸν δράμα καὶ ἡ φιλοπαίγμων τέχνη, εὐαρέστως ἐνδιατρίβοντα εἰς θέματα τοιαῦτα, ἀλλὰ κυρίως ἡ διατήρησις τῶν ἀρχετύπων ἐκείνων μύθων ὀφείλεται εἰς τοῦτο, ὅτι ἦσαν προσφυέστατοι εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ γύδην ἕγλου, μὴ ὑπερβάλλοντες τὰ ὅρια τῆς διανοητικῆς ἀντιλήψεως αὐτοῦ. Τούτου δ' ἔνεκα εὐνόητον εἶναι, διατὶ οἱ πλεῖστοι μετὰ πάροδον αἰώνων πολλῶν διασώζονται καὶ παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ἐλαχίστας ὑποστάντες μεταβολὰς καὶ ἀλλοιώσεις.

παράδοσιν ἐπιναλαμβάνει ὁ Κ. Δακρόντες γράφων ἐν ἐπιστολῇ του: «Ἐσήμερον ὁ θεὸς τὰ χῶματα ἀπὸ τὰ νησιὰ (τοῦ Αἰγίου) καὶ τὰ ἔρριψε ἔς τὴ Βλαχιά, καὶ ἐσήμερον ταῖς πέτραις ἀπὸ τῆ Βλαχιά καὶ ταῖς ἔρριψε ἔς τὰ νησιὰ» (Legrand Ephémérides Daces σ. υλγ' - υλδ').

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν ἰδίῳ τεύχει ἐκ σ. 54 ἐν Ἀθήναις 1882.

1) Βλ. J. Muir Original Sanskrit texts, London 1872 τ. V σ. 158—9 (Subordinate position sometimes assigned to him (Sūrya). Πρβλ. Max Müller Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion, Strassburg 1880 σ. 311—3 (Die Sonne in untergeordneter Stellung).

2) Ἀναγραφὴν τῶν τόπων τῆς λατρείας τοῦ Ἑλίου βλ. ἐν Pauly-Wissowa Real Encyclop. τ. VIII σ. 63 κέ. Gruppe Griech. Mythol. ἐν τῷ πίνακι σ. 1764 λ. Helios L.

Σκοπὸς τῆς προκειμένης πραγματείας εἶναι ἡ περισυναγωγὴ τῶν μύθων τούτων τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ καὶ ἐν γένει τῶν περὶ τοῦ ἡλίου μυθολογικῶν παραστάσεων καὶ εἰκόνων. Τούτων ἐνταῦθα δύνανται ἴσως νὰ θεωρηθῶσι λείψανα παναρχαίων μύθων, ὧν οὐδεμίαν γίνεται μνεῖα εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἕτεροι δ' ἐξηγοῦνται ἢ συμπληροῦνται ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας ἢ ὑπὸ τῶν μύθων ἄλλων λαῶν. Εὐρηγται δ' ἐγκατεσπαρμέναι ἰδίως εἰς παραδόσεις καὶ εἰς δημοτικὰ ἄσματα καὶ εἰς παραμύθια, ἀλλ' ἐν τούτοις λίαν παρηλλαγμένα καὶ σκοτεινά. Ἰχνη προσέτι τούτων εὐδιάκριτα ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ, ἀσυνειδήτως διατηρούμενα, διότι πρὸ πολλοῦ ἔχουσιν ἀπολέσει τὴν μυθολογικὴν σημασίαν αὐτῶν.

Α'.

Ἡλιος ὡς ἄνθρωπος.—Ἀνατολή, μεσουράνημα καὶ δύσις αὐτοῦ. — Βασίλευμα. — Κατοικία τοῦ Ἡλίου.—Τρυπὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ πλάτις τοῦ Ἡλίου.—Ἡλιος φιλαίματος καὶ ἀδηφάγος.—Πατήρ, μήτηρ, ἀδελφοί, τέκνα, σύζυγος τοῦ Ἡλίου. —Γάμοι Ἡλίου καὶ Σελήνης.

Ὅχι μόνον οἱ δημῶδεις μῦθοι, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα καταδεικνύουσιν ὅτι ὁ ἐλληνικὸς λαὸς φαντάζεται τὸν Ἡλίον ἀνθρωπόμορον. Πρὸς παράστασιν τῆς ἀνατολῆς αὐτοῦ λέγεται κοινῶς, ὅτι ἐξεμύτισε, ὁ ἥλιος ξεμυτώνει, βγαίνει, βγήκε, πάει μία, δύο τριχιαῖς (ὀργυιαῖς, βουκέντραις, καλάμια, μπράτσα), πάει γιόμα. Τὸν ἐκατοῦρησεν ὁ ἥλιος, λέγουσιν οἱ χυδαιότεροι (ἐν Μεσσηνίᾳ) περὶ ἐκείνου, οὗ κοιμωμένου φωτίζουσι τὸ πρόσωπον αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου· ἢ τήραξε μὴ σε κατουρήση ὁ ἥλιος, ἦτοι ἐγέρθητι πρὸ τῆς ἀνατολῆς(1). Μεσουρανοῦντος δὲ τοῦ ἡλίου λέγουσιν ὁ ἥλιος στέκεται καταμεσημερίς· διότι φαίνεται εἰς τὸν λαὸν ὅτι ὁ ἥλιος ἴσταται μικρόν, κατὰ τὴν μεσημβρίαν, ὅπως ἀναπαυθῆ ἐκ τοῦ δρόμου· παιητικώτερον δ' ἐκφράζουσι παραπλησίαν ἰδέαν δημοτικὰ ἄσματα, ἀφηγούμενα ὅτι ὁ ἥλιος ἀνακόπτει τὴν πορείαν αὐτοῦ ἐξαλλος ἀκροώμενος τοῦ ἡδῆος ἄσματος ὠραίας κόρης :

Ἄπο τῆ στρίξη τ' ἀργαλιῶ καὶ τῆ γλυκειὰ λαλιά της
ὁ ἥλιος ἐξαστόχησε, δὲν πάει νὰ βασιλέψη (2).

ἢ ὅτι συμπαθῶν πρὸς πάσχοντα ἴσταται, ὅπως ἀκροασθῆ τὰ παράπονα αὐτῶν καὶ συμμερισθῆ τὴν λύπην των(3).

1) Πρβλ. τὴν παράστασιν τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς ὡς ρευστοῦ ἐν πολλοῖς μύθοις ἀγρίων λαῶν (Schwartz die poetischen Naturanschauungen I σ. 22 κ. ἐ.) Παραπλησία ἄσματος φράσις πρὸς ὀκηρὸν ἐγειρόμενον τοῦ ὕπνου μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου παρὰ Ἡρώδου II' 3.

2) Ἀραβαντιν. Συλλογὴ δημοτ. ἁσμάτων τῆς Ἠπείρου σ. 287 ἀρ. 474.—Ὁμοία βλ. ἐν Passow ἀρ. 539. Μαρούσου Τραγούδια ἔθνικα Β' σ. 84.

3) Γύπαρις πρ. Α' στ. 71—2 σ. 188 Σάθα: «Τὸν ἥλιο εἶδα νὰ σταθῆ χίλιας φοραῖς γρικῶντας τὰ πάθη μου καὶ νὰ κλαψε τὰ δάκρυα μου θεωρῶντας». Ἀραβαντιν. σ. 326 δίστ. 282. «Εἶδε τοὺς πόνους ποῦ τραυῶ ὁ ἥλιος μίαν ἡμέρα, καὶ πάει στὴ μαννοῦλα του μὲ μάτια δακρυσμένα.» Πρβλ. καὶ Ovid. Met. IV 198—9.

Ἄλλοτε δέ, ὡς ὅτε, κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους, ἰδὼν τὸ θυέστειον ἄγος, ἔθουε τὸ ἄρμα αὐτοῦ ἐπ' ἄλλην ὁδόν, ἴσταται θεώμενος τὴν θαυμασίαν τιμη-
ρίαν ἐγκλήματος καὶ ἀργεῖ νὰ δύση. Ἐν δημοτικῷ ἄσματι ἡ μάννα του ἐρωτᾷ.

«Ἡλιε μ', ποῦ βγαίνεις τὴν αὐγὴ κι' ἀργεῖς νὰ βασιλέψης,
σὲ καταριῶνται οἱ ἐργατειαῖς κ' οἱ ξενοδουλευταδες.....
Ἡλιε μ', τὸ τί εἶδες κι' ἀργησες νάρθης νὰ βασιλέψης;
—Μάννα μ', τὸ θάμα ποῦ εἶδα ἐγὼ ἐχτὲς 'ς τὸ πανηγύρι,
ποῦ πῆρ' ὁ λύκος τὸ παιδί ἀπ' τὴ ποδιά τῆς μάννας κτλ. (1)

Σύμφωνος πρὸς τὴν ἔννοιαν ταύτην εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἡλίου ὡς δρομέως ἐν
ἐκριτικῷ ἄσματι περὶ ἀγῶνος δρόμου τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ Διγενῆ:

Ἄφ
Ὁ Γιάννης μὲ τὸν ἥλιο συνορίζουνταν
τὸ ποιὸς νὰ πάη 'ς τὴ δύση γλιγορώτερα
κι' ὁ Ἡλιος ἐδιασκέλα ὄρη καὶ βουνὰ
κι' ὁ Γιάννης ὁ καϊμένος χαμολάγκαδα.
Κι' ὁ Ἡλιος ἐβραδιάστη 'ς τῆ μαννίτσας του,
κι' ὁ Γιάννης ὁ καϊμένος σὲ χαμόκλαδα (2).

Παραπλησίαν σημασίαν ἔχει καὶ ἡ ἐπίκλησις τοῦ Ἡλίου Ὑπερίων, κατὰ
τινας ἐτυμολογοῦντας τὴν λέξιν ἐκ τῆς προθέσεως ὑπὲρ καὶ τῆς μετοχῆς ἰών,
ἀλλ' ἡ ἐτυμολογία αὕτη εἶναι ἀναντιρρήτως ἐσφαλμένη· ἀντίστοιχον δ' ὅμως
εἶναι τὸ ψαλμικὸν περὶ τοῦ ἡλίου· «ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν τὴν ὁδὸν
αὐτοῦ» (3).

Ὅταν κλίνῃ ὁ ἥλιος πρὸς τὴν δύσιν λέγουσιν· ἐτσακισεν (ἢ ἔγυρε)
ὁ ἥλιος (ἢ ἡ ἡμέρα, ἢ παλάντζα)· τὸ τσακισμα, τὸ ἀπό-
κλωσμα τοῦ ἡλίου (4). τὰ πέσματα τοῦ ἡλίου (5). ἀντι-
στοιχοῦν πρὸς τὸ ὁμηρικόν: «ἐν δ' ἔπεσ' Ὀκεανῷ λαμπρὸν φάος ἡελίου» (6)
«τρέχει ὁ ἥλιος» παρὰ Κυπρίους=βαίνει πρὸς τὴν δύσιν (7). Ἡ δύσις
καλεῖται τὰ λιοκαθίσματα, (8) διότι κάθεται τότε, ἀναπαύεται ὁ
ἥλιος· «ὁ ἥλιος ἔκατσε», ἦτοι ἔδυσε, λέγουσιν ἐν Κεφαλληνίᾳ (9). Ἐπίσης
βουτᾶ ὁ ἥλιος, βούτημα ἢ βούτισμα τοῦ ἡλίου (10) καὶ μονο-
λεκτικῶς ἐν Κύπρῳ λιοβούτημαν ἢ γλιοβούτημαν (11)· ἡ λέξις

1) Ἰατροῖδου Συλλογὴ δημοτικῶν ἀσμάτων σ. 67. Ζωγράφ. ἀγῶν Α' σ. 86,56.

2) *Jeaitnaraki* Ἄσματα κρητικὰ σ. 113 ἀρ. 113 *Κοιὰση* Κρητικὰ ἄσματα σ. 232.
Ζωγράφ. ἀγῶν Α' 315,46 (Καρπάθου) 398 (Νισύρου).

3) Ψαλμ. ΙΗ' 6.

4) *Passion* ἀρ. 505 σ. 384 (Τραπεζοῦντος).

5) Ἐν Θήρᾳ, ἐν μόνῃ τῇ φράσει «Στὰ πέσματα τοῦ ἡλίου» (*Πεταλῶ* Ἰδιωτικὸν σ.
125).

6) Ἰλ. Θ 485 Πρβλ. τὸ λατιν. *sol praecipitans*.

7) Δουκᾶ Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 54.

8) Βλαστοῦ ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 162. Μανιάτικο μοιρολόγι: «Τὰ λιοκαθίσματα ποῦ
βασιλεῖει ὁ ἥλιος» (Παρνασσὸς ΙΓ' 951) Βλ. αὐτ. ΙΖ' 76. Ἀντίστοιχος εἶναι ἡ λέξις λιοβα-
ρέματα ἐπὶ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου (Αὐτ. σ. 80).

9) Βεργιωτῆ Κεφαλλην. σ. 196.

10) Κοραῖ Ἄτακτα τ. Δ' σ. 50. Παραδόσεις σ. 90: «τὴν ὥρα ποῦ βούτανε ὁ νῆλιος»
(Νάξ ς).

11) Σακελλαρίου Κυπριακὰ τ. Β' σ. 511, 554, 637. Καὶ ἐν Βιθυνίᾳ ἡλιοβούτημα λέ-
γεται τὸ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ἀρχεται νὰ δύῃ ὁ ἥλιος» (Ἀρχεῖον λεξικοῦ). Ἐν Χίφ

είναι ταυτόσημος πρὸς τὰς ἀρχαίας δύνειν, δύειν, δύσις καὶ πρὸς τὴν λατινικὴν mergere (1). Ὁμοίας λέξεις βορείων λαῶν ἀναφέρει ὁ Γρίμμ (2). Ἐμφαίνει δ' ἡ λέξις ἡλιοβούτημαν ἰδέαν περὶ λουτρῶν τοῦ ἡλίου ἐν τῇ δύσει, καὶ τοιαῦτα λουτρά ἀναφέρει ἡ δημώδης ποίησις (3). Εἶναι δὲ ταῦτα συναφῆ πρὸς τὴν ὁμηρικὴν περὶ βυθίσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ὠκεανῷ (4). Λουτρά τοῦ ἡλίου ἀναφέρουσι τινες ἀρχαῖοι ποιηταί· κατὰ τὸν Αἰσχύλον (5) ὁ ἥλιος ἀναπαύει τὸ σῶμα καὶ τοὺς ἵππους ἐν ταῖς θερμαῖς προχοαῖς τοῦ ὕδατος τῆς παντρόφου λίμνης τῶν Αἰθιοπίων παρ' ὠκεανῷ· «κατὰ τὴν δύσιν, λέγει ὁ Στάτιος, ὁ ἥλιος ἀποζευγνύει τοὺς πυρίπνους ἵππους καὶ λούει τὴν κόμην εἰς τὰ ὕδατα τοῦ ὠκεανοῦ» (6). Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς μύθοις ἄλλων λαῶν ἀναφέρονται λουτρά τοῦ ἡλίου· κατὰ τινὰς γερμανικὰς παραδόσεις ὁ ἥλιος λούεται τὴν νύκτα καὶ διὰ τοῦτο λαμπρὸς ἀνατέλλει (7). Ὁ Γρίμμ παραβάλλει τὸ τοῦ ἡλίου λουτρὸν πρὸς τὰ τῶν γερμανικῶν θεοτήτων Nerthus, Holda, αἵτινες μετὰ τὴν ἐν τῇ γῆ περιουσίαν ἐλούοντο. Κατὰ τινὰ δὲ σλαβικὴν δοξασίαν τὴν ἐσπέραν λούεται ὁ ἥλιος καὶ σφριγῶν καὶ καθαρὸς ἀνατέλλει τὴν πρωτὴν· ἡ θάλασσα ἐπέχει αὐτῷ θέσιν μητρός, εἰς τῆς ὁποίας τὰς ἀγκάλας βυθίζεται τὴν νύκτα (8).

Συνηθεστάτη δ' ὅμως πρὸς δῆλωσιν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου εἶναι ἡ χρῆσις τῶν λέξεων: βασιλεύει, ἐβασίλευσε ὁ ἥλιος· τὸ βασιλεμα, τὰ βασιλέματα τοῦ ἡλίου, τὸ ἡλιοβασίλεμα (9). Ἐν Χίῳ ἡ δύσις λέγεται βασιλιόδεσμα (10) κατὰ συμφυρμὸν τοῦ βασιλεύω καὶ γέρνω (ἔγειρε ὁ ἥλιος, γέρμα τοῦ ἡλίου) καὶ παρετυμολογίαν. Ἰδιωματικῶς δὲ βασιλεύου, βάσιμα ἡλιοῦ (= βασιλεμα) ἐν Βελβεντῷ τῆς Μακεδονίας (11), ἐν Ἀθήναις εἰς παλαιότερους χρόνους βασιλιεύω, βασιλίεμα (12), καὶ βασιλιάζει ἐν Βούρᾳ τῆς Καλαβρίας (13). Καὶ μεταφορικῶς βασιλεύουν τὰ μάτια, λέγεται, ὅταν ἀρχίζουσι νὰ κλείωνται ἐκ τοῦ ὕπνου (14).

δὲ οὐλήματα εἶναι δύσις ἡλίου, ἐκ τοῦ βουλῶ, βυθίζομαι, (Πασπάτη Χιακὸν γλωσσάριον σ. 122). Ἐν Κεφαλληνίᾳ κάποτε καὶ «ἐπνίγηκε» ὁ ἥλιος μετὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔδυσε (Βιργωτῆς ἐνθ. ἀν.)

1) «occursus, interitus, vel solis in oceanum mersio» (Festus).

2) Grimm deutsche Mythologie σ. 704 (619 δ' ἐκδ.)

3) Πασπάτης αὐτ. σ. 222 «Ἦμπεν ὁ ἥλιος στὸ λουτρὸ καὶ λούσθη καὶ χτενίσθη· Βάζει τὸν οὐρανὸ μαντί, τὴ θάλασσα μαγνάδι».

4) Ἰλιάδ. Θ. 438. Ἦμν. εἰς Ἑρμ. 68.

5) Παρὰ Στραβῶνι Α' 33.

6) Stat. Thebaid. III 407 κ. ἐ.

7) Kühn u. Schwartz Norddeutsche Sagen σ. 455.

8) Hannusch Slav. Myth. σ. 201.

9) Λιοβασίλεμα (Βλασιτοῦ ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 161).

10) Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 106.

11) Μπουτῶνας ἐν Ἀρχείοις νεωτ. ἑλλην. Α' β' σ. 77.

12) Ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλου (ἐν ἐφημ. Ἀθηνῶν Ἀστὺ ἀρ. 345 τῆς 17 Νοεμβρ. 1891) παραπλανηθεὶς ἐκ τῆς ὑγρᾶς προφορᾶς τοῦ φθόγγου λε περιπίπει εἰς περίεργα ἐτυμολογικὰ πορίσματα, νομίζων ὅτι τὸ βασιλεμα εἶναι ἀντὶ τοῦ μπασήλιεμα, τὸ ἔμπα τοῦ ἡλίου. «Τώρα, προσθέτει, ἡ καλλιαισθησία τοῦ λαοῦ τὸ μπασήλιεμα ἔκαμε βασιλιεμα καὶ τέλος βασιλεμα, ἕπερ τοσοῦτον παρενοήθη». Τὴν αὐτὴν δὲ παράδοξον ἐτυμολογίαν κάμνει καὶ ὁ Μ. Φιλιππας (Γραμματικὴ τῆς ρωμαϊκῆς γλώσσας σ. 127): «Ἐπειδὴ τὰ ἡπειρωτικὰ βασιλιέβω, χαλιέβω κτλ. στὴν κοινὴ τὰ λέμε βασιλέβω, χαλέβω κτλ., κατὰ τοῦτο εἶπαμε καὶ βασηλέβει ἀντὶς βασηλιέβει >μπασιλιέβει (μπάση+ἡλίου· τὸ μπ>β) παρετυμολογία ἀπ' ἄλλο τὸ βασιλεύω».

13) Morosi dialetti romaici ἐν Archivio glottolog. italiano τ. IV σ. 50.

14) Βλ. καὶ Βαλαωρίτου Ποιήματα τ. Β' σ. 537 (Βιβλιοθ. Μαρσαλῆ τ. Γ' σ. 414). Τὴν αὐτὴν μεταφορικὴν χρῆσιν «ἐβασίλευσαν τὰ μάτια του» ἔχουσι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐπὶ ἐκπνέοντος (Χριστοφορίδου Λεξικὸν σ. 313). Ἐπίσης παραλαβόντες ἐκ τῶν

Αἱ λέξεις βασιλεύω καὶ βασίλεμα εὐρίσκονται εἰς τὴν σημασίαν ταύτην ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος τοῦλάχιστον (1), ἀλλ' ἡ χρῆσις τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων τῆς Κάτω Ἰταλίας ὑποδεικνύει ὅτι εἰς πολὺ προγενέστερον χρόνον εἶχον εἰσαχθῆ εἰς τὴν γλῶσσαν. Νῦν εἶναι πάγκοινοι ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν γένεσιν τῆς μεταφορᾶς ταύτης ὁ Κοραῆς ἀποδίδει εἰς σύγχυσιν πρὸς τὸ ψαλμικὸν «ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο», ὅπερ ψαλλόμενον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις κατὰ τὸν ἑσπερινόν, γινόμενον συνήθως πρὸς τὴν ἑσπέραν, ὑπετέθη ἀναφερόμενον εἰς τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου. Ἄν καὶ ἡ συσχέτισις τῆς ψαλμικῆς ῥήσεως πρὸς τὸ φυσικὸν φαινόμενον εἶναι βασιμωτάτη, ἀλλ' ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἐκ ταύτης προῆλθεν ἡ μεταφορά, διότι μᾶλλον τοιαύτη συσχέτισις προϋποθέτει γνωστὴν καὶ κοινὴν τὴν μεταφορικὴν χρῆσιν (2). Εὐστόχως δ' ὁ κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις (3) ἀφορμώμενος ἐκ τῆς ἐν Οἰνῇ τοῦ Πόντου σημασίας τῆς φράσεως «ὁ ἥλιος ἐβασίλεψεν» — ἐμεσουράνησεν, ἀνέβηκεν ὑψηλά, παρετήρησεν ὅτι τὸ βασιλεύει ἐλέχθη τὸ πρῶτον ἐπὶ τοῦ μεσουρανοῦντος ἡλίου, βραδύτερον δὲ ἐλέγετο ἐπὶ τοῦ δύνοντος· καὶ ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν παρεκδοχὴν ταύτην, πρῶτον ἡ συνωνυμία πρὸς τὸ ῥῆμα κ ρ α τ ῶ ὁμοίως ἐπὶ τοῦ κλίνοντος εἰς τὴν δύσιν ἡλίου λεγόμενον, καὶ δεύτερον ἡ ἐκκλησιαστικὴ χρῆσις· διότι πλὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Κοραῆ μνημονευομένης ψαλμικῆς ῥήσεως ὁ κ. Χ. ἀναφέρει καὶ τὸ μετ' αὐτὴν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἑσπερινοῦ λεγόμενον ποιημάτιον Σωφρονίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων «φῶς ἰλαρόν», περιέχον τὰς λέξεις ἡλίου δύσις, φῶς ἑσπερινόν κτλ.

Ἄλλὰ πλὴν τῶν δύο τούτων καὶ ἄλλος τρίτος λόγος συνετέλεσε πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ διάδοσιν τῆς περὶ δύσεως τοῦ ἡλίου μεταφορᾶς, ἡ μυθολογικὴ εἰκὼν τοῦ βασιλικοῦ μεγαλείου τοῦ δύνοντος ἡλίου. Τοῦτο ὑπέδειξε πρῶτος ὁ Βενετοκλῆς, ὅστις ἀνασκευάζων τὴν γνώμην τοῦ Κοραῆ παρατηρεῖ, ὅτι «ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι πάντοτε ἐνόμιζον ὅτι ὁ ἥλιος ἡσυχάζει εἰς τὰ ἐν τῇ δύσει οἰκήματα αὐτοῦ, εἰς βασιλεία, ἐντεῦθεν ἐλέχθη ὅτι ὁ ἥλιος τότε βασιλεύει» (4). Παραστατικώτατα δὲ διαγράφει τὴν μυθολογικὴν ταύτην εἰκόνα ὁ Gaston Deschamps (5): «Εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταφρασθῆ γαλλιστὶ ἡ ἔκφρασις βασίλεμα τοῦ ἡλίου, ἔκφρασις ἐνέχουσα τὴν ἐννοίαν βασιλικῆς πορφύρας καὶ θριαμβικῆς δύσεως, καὶ ἀναβλαστήσασα ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τῆς Ἀνατολῆς τὴν ὥραν, καθ' ἣν ὁ ἥλιος κατέρχεται βραδέως ὡς τεραστία πυρκαϊὰ ὀπισθεν τοῦ ἰανθίνου προτειχίσματος τῶν μακρινῶν κορυφῶν». Ὁ ἥλιος ἐβασίλεψε σημαίνει καὶ ὁ

Ἑλλήνων μεταχειρίζονται τὴν αὐτὴν εἰκόνα καὶ ἐπὶ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου: *peredóti diei* = ἐβασίλευσεν ὁ ἥλιος (Αὐτ. σ. 100. 313 *L. Diefenbach Völkerkunde Osteuropas, Darmstadt 1880 τ. I σ. 69. G. Meyer ἐν Berl. philol. Wochenschrift 1883 σ. 303*). Οἱ Ρωμῶνοι ἔχουσιν ἀνάλογόν τινα φράσιν *soayele asfintes te* — ὁ ἥλιος ἀγιάζεται (*Per. Parahage Parallele Ausdrücke ἐν Weigand 1908 XIV σ. 139*). Βλ. προσθήκην ἐν τέλει τοῦ τόμου.

1) Ὁ Ducange ἐν Γλωσσαρίῳ σ. 180 φέρει παραδείγματα τῆς χρήσεως τοῦ ῥήματος καὶ τοῦ ὀνόματος ἐκ χειρογράφου γραμματικῆς τῆς κοινῆς γλώσσης τοῦ Ρωμανοῦ Νικηφόρου τοῦ Θεσσαλονικέως. Παραδείγματα ἀμφοτέρων ἐπίσης εὐρίσκονται ἐν ἀστρολογικῷ κώδικι τοῦ 15' αἰῶνος τῆς ἐν Ἑρλάγγῃ πανεπιστημιακῆς βιβλιοθήκης (ἀρ. 93 φ. 1β. 2α 2β) καὶ ἀλλαχοῦ ἐπὶ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων. Ὁ Κοραῆς ("Ατ. Β' 79) φέρει παράδειγμα ἐκ τοῦ τέλους τοῦ ΙΕ' αἰῶνος (Θανατ. Ροδ. στ. 398 σ. 44 Wagner).

2) Ἐκ τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας ἐνθυμοῦμαι, ὅτι, ὅσάκις ἤκουον ψαλλόμενον τὸ «ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν», ἐνῶ ὁ ἥλιος ἔρριπτεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὰς τελευταίας ἀκτῖνάς του, συνῆπτον τὸν ψαλμὸν πρὸς τὸν δύνοντα ἥλιον. Ἄλλὰ τοῦτο βεβαίως δὲν θὰ συνέβαινεν, ἂν μὴ εἶχε τὸ ἐβασίλευσε τὴν σημασίαν τοῦ ἔδουσε.

3) Λεξικογρ. ἀρχεῖον 1917 τ. Γ' σ. 17 κέ.

4) Ἐφημ. φιλομ. 1860 σ. 1249.—Βλ. καὶ τὴν προσθήκην ἐν τέλει τοῦ τόμου.

5) *La Grèce d'aujourd'hui* σ. 44.

ἥλιος ἔγινε βασιλεύς, μεταβάς εἰς τὰ βασίλεια δώματα αὐτοῦ, κείμενα ἐν τῇ δύσει (1). Τὸν ἥλιον ἀποκαλοῦσιν ἄνακτα ἢ βασιλέα ἀρχαῖοι ποιηταί (2). Κεῖνται δὲ τὰ βασίλεια τοῦ Ἡλίου πίσω ἀπὸ τὰ βουνά, πίσω ἀπὸ μίαν ραχοῦλα (3), ἀπώτατα ἐν τῇ δύσει. Ἐκεῖ εἶναι ἡ ἄκρη τοῦ κόσμου, τὰ πέρατα (ἢ τὰ τετραπέρατα) τῆς γῆς, κατὰ φράσιν διατηρηθεῖσαν παρὰ τῷ λαῷ πρὸς δήλωσιν ἀπωτάτης χώρας. Κρητικὸν τι ἄσμα λέγει:

Κάτω 'ς τὴν ἄκρα τ' οὐρανοῦ, 'ς τὴν τέλειωσιν τοῦ κόσμου,
φοφοῦν ἀγρίμια καὶ λαγοὶ κι' ἀλάφι' ἀπὸ τῆ δίψα (4).

Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ πείρατα γαίης (5), τὰ τέρματα γῆς (6) τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, «ἄστρον ἤχι λιοστρά πέλει καὶ τέρματα γαίης» (7) ἐν τῇ ἀπωτάτῃ δύσει, ὅπου τὸ Ἡλύσιον πεδίον καὶ αἱ τῶν μακάρων νῆσοι, ἢ κατ' ἄλλους ποιητὰς ἡ διψαλέα Λιβύη καὶ τὸ τῶν Αἰθιοπῶν γένος (8). Ἐντεῦθεν προέκυψε καὶ ἡ κατάρα νὰ πᾶς πίσω τὸν ἥλιο (9) καὶ κατὰ παραφθορὰν 'ς τὸν πίσω νῆλιο, ἥτοι εἰς μέρος ὅπου νὰ χαθῆς (10).

Εἰς τὰ βασίλεια αὐτοῦ εἰσέρχεται ὁ Ἡλιος δι' ὀπῆς (τροῦπα) ἀντιστοιχούσης πρὸς τὰς ἐν Ὀδυσσεΐ (Ω 12) πύλας ἡλίου. Εὐρίσκεται δ' ἡ ὀπή αὕτη ἐν τῷ πέρατι τοῦ ὀρίζοντος, ἐν σημείῳ ἔνθα ὁ οὐρανὸς ἐφάπτεται τῆς γῆς· ἐτέρα δ' ὁμοία εὐρίσκεται ἐν τῇ ἀνατολῇ· καὶ ἐκ ταύτης μὲν βγαίνει ἀνατέλλων, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας μπαίνει (11).

Ἐν τῷ ἀκροτάτῳ ἐκείνῳ σημείῳ τοῦ κόσμου, ἔνθα ὁ οὐρανὸς ἐφάπτεται τῆς γῆς, κατὰ τὰς ιδέας τοῦ λαοῦ, ὁ διεληθὼν διὰ μιᾶς τῶν ὀπῶν, τῆς ἀνατολικῆς ἢ τῆς δυτικῆς, δὲν δύναται ἀλλαχοῦ νὰ σταθῆ, εἰ μὴ ἀναβάς πρὸς τὰ ἄνω ἐπὶ τῆς ἔξω ἐπιφανείας τοῦ οὐρανοῦ (12). Ἐκεῖ δέ, ὑπεράνω τῆς δυτικῆς ὀπῆς ἐν τῷ οὐρανῷ, ὑπάρχουσι τὰ παλάτια τοῦ ἡλίου, ἔνθα ἀναμένει αὐτὸν ἡ μάγνα του. Διὰ τοῦτο ἐν παλαιῶν δημοτικῶν ἄσμα λέγει:

'Στοὺς οὐρανοὺς κι' ἂν κρυβηθῆς, 'ς τοῦ Ἡλιοῦ τὴν μάγν' ἂν ἔμπης (13).

'Ανάκτορα τοῦ ἡλίου ἀναφέρονται ὑπὸ μεταγενεστέρων ποιητῶν (14), περι-

1) Ὁ Grimm (D. M. σ. 618 δ' ἔκδ.) παρανοεῖ τὰς φράσεις δημοτικῶν ἄσμάτων ὁ ἥλιος ἐβασίλευε, ἐβασίλευσε, ὑπολαμβάνων ὅτι σημαίνουν ἐβασίλευεν ἄλλοτε καὶ δὲν βασιλεύει πλέον ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἀλλ' ὁ λαὸς λέγει καὶ κατ' ἐνεστῶτα βασιλεύει ὁ ἥλιος, ὅπερ κάμνει κατάδηλον τὸ σφαλερὸν τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας.

2) Bruchmann Epitheta deorum σ. 144. 145.

3) Ἐν δημοτικῷ ἄσματι εἰσάγεται λέγων ὁ Ἡλιος «Ἐψὲς ὄντας βασιλεῦσα πίσω τοῦ μιά ραχοῦλα» (Χασιώτη Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρὸν δημ. ἄσμ. σ. 105 ἀρ. 24). Ἐν ἐπωδῇ ἀθηναϊκῇ: «Ἀνάμεσα στὰ δύο βουνά, ποῦ θὰ καθῆσῃ ὁ ἥλιος» (Ἑβδομάς Α' σ. 88, 80).

4) Μ Π. Βοσττοῦ Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον 1865 σ. 44.

5) Ὀδυσσ. Δ. 563. Ἡοῖοδ. Θεογ. 518. Ἔργ. 168.

6) Κρατῖνος παρ' Ἀρποκρατίωνι λ. Κισθίγη (Meineke FCG. II 136)

7) Κοῖνι. Συμφ. I' 196.

8) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Koscher die Gorgonen, Lpz. 1876 σ. 27—28.

9) Κοινή. Βλ. καὶ Ασέκ. Ἐπιδόρπιον σ. 208.

10) Παροιμιώδης φράσις: Πῆγε πίσω τοῦ ἡλίου ἢ πίσω τὸν ἥλιον ἢ πίσω ἀπ' τὸν ἥλιο (Π. Π. λ. ἥλιος 48) καὶ «πῆγε κατὰ ἡλίου!» (Π. Π. ἥλιος 47).

11) «Μπαίνει ὁ ἥλιος» = δύει «τὰ μπάσματα τοῦ ἡλιοῦ» δύσις (Φθιώτις) καὶ ἡ μπάση ἡλιοῦ.

12) Γ. Κρέμος ἐν ἐφημερ. Νέα Ἑλλάδι 26 Ὀκτωβρ. 1874 ἀρ. 35. Παραδόσ. ἀρ. 221.

13) Legrand Recueil de chansons populaires σ. 58 ἀρ. 34.

14) Καὶ ὁ παλαιότερος ποιητὴς Μίμνερος (παρὰ Στράβωνι Α 47) ἀναφέρει χρυσοῦν θάλαμον, ἐν ᾧ κεῖνται αἱ ἀκτίνες τοῦ Ἡλίου ἐν τῇ πόλει τοῦ Αἰήτου παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ Ὠκεανοῦ.

γράφουσι δὲ ταῦτα ὁ Νόννος (IB' 1 κ. ἐ.) καὶ ὁ Ὀβίδιος (ἐν Μεταμορφ. Β' κ. ἐ.)· κατὰ τὸν Ρωμαῖον ποιητὴν τὰ βασίλεια τοῦ Ἡλίου (Regia Solis) κεῖνται ἐν τῇ ἀνατολῇ, εἶναι δ' ὠκοδομημένα ἐφ' ὑψηλῶν κιόνων, ἀπαστρῖς πτοντα ἐκ χρυσοῦ καὶ τιμίων λίθων. Καὶ παρ' ἄλλοις δὲ λαοῖς ἀπαντῶσθε μοιοὶ μῦθοι. Ὁ Ἡλιος, κατὰ σλαβικοὺς μῦθους, ἔχει ἴδιον οἶκημα (κατὰ τὸν πρωσικὸν καὶ τὸν λιθουανικὸν μῦθον, παλάτιον)· ἐκ τούτου ἐξέρχεται τὴν πρωΐαν, τὴν ἐσπέραν λούεται ἐν τῇ δύσει καὶ τὴν νύκτα ἐπιστρέφει εἰς αὐτὸ (1). Πολλὰ χωρία φιννικῶν ρουνῶν περιγράφουσιν οἰκίας καὶ αὐλὰς τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων (2).

Αἱ τῶν παραμυθίων δ' ὅμως περιγραφαὶ τῆς κατοικίας τοῦ ἡλίου δὲν συνάδουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς τῶν δημῶδων παραδόσεων. Ἐν ζακυνθίῳ παραμυθίῳ ὁ Ἡλιος, ἀρπάσας τὴν Μαροῦλαν, φέρει αὐτὴν εἰς τὴν κατοικίαν του, πῖ σ ω ἀ π ὀ τ ᾶ β ο υ ν ᾶ (3). Ἐν ἐτέρῳ δὲ παραμυθίῳ ἐπίσης ζακυνθίῳ, μία βασιλοπούλα φεύγει ἀπὸ τὸ βασίλειόν της καὶ ὑπάγει «ὄπου ἰδοῦν τὰ μάτια της»· φθάσα δὲ εἰς τοὺς πρόποδας ὄρους καὶ ἀναρριχηθεῖσα εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ βλέπει μακρὰν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ὀρίζοντος λευκὸν τι πρᾶγμα. Ἐρωτᾷ δὲ ἓνα καλόγηρον, ἐμφανισθέντα ἐνώπιόν της (ὅστις ἦτο ὁ προστάτης ἄγγελος αὐτῆς), τί εἶναι ἐκεῖνο ἐκεῖ·

«Αὐτὸ εἶναι, παιδί μου, τῆς λέγει ὁ καλόγηρος, ὁ πύργος τοῦ Ἡλίου καὶ ἐκεῖ βρίσκονται περισσότερα ἀπὸ δέκα χιλιάδες βασιλοπούλα, ποὺ ἤρθαν κινῆγι καὶ τὰ λίθῳσι ὁ Ἡλιος. Ἀλλὰ σὺ εἶσαι καλὸ κορίτσι καὶ δὲν θέλω νὰ σοῦ βγῆ σὲ κακό, ἀλλὰ σὲ καλό. Διὰ τοῦτο θέλω νὰ σοῦ ἐξηγήσω τὸ πρᾶγμα, καὶ ὄχι μόνο εἰς ἐσὲ νὰ ἐβγῆ σὲ καλό, ἀλλὰ νὰ μπορέσης νὰ κάμης καλὸ καὶ ἔς ἄλλους. Μάθε λοιπὸν πῶς πρέπει νὰ πᾶς εἰς ἐκεῖνον τὸν πύργον. Στὸ δρόμον θ' ἀκούσης βοή καὶ κακὸ καὶ ἀνθρώπιναις φωναῖς, τσοῖ φωναῖς, τῶν ἀδερφῶ σου, ποῦ θὰ σὲ καλοῦν, ἀλλὰ μὴν πιστεύεσαι, καὶ μὴ γυρίσης τὸ πρόσωπό σου, γιατί εἶναι δαιμόνια, καὶ ἂν γυρίσης θὰ μαρμαρώσης. Ἀμα φθάσης εἰς τὸν πύργον, ἄρπαξε γρήγορα μιὰ μεγάλη μπότιλια, ποῦ εἶναι ἔς ἓνα τραπέζι, τρέξε ὄξω καὶ ράντισε ὅλα τὰ λιθῳμένα βασιλόπουλα μὲ τὸ νερό τση, γιατί ἐκεῖ εἶναι νερό τση ζωῆς. Τότε θὰ ἰδῆς ἐμπρὸς σου ἓνα μεγάλο γίγαντα, ποῦ θὰ θέλῃ νὰ σὲ φάῃ. Μὴ δειλιάσης ὅμως, μόν' πέ του ἀμέσως πῶς ἴσα ἴσα αὐτὸν ζητοῦσες. Τότε θὰ ζητήσῃ νερό, καὶ νὰ τοῦ ἔχῃς ἀπὸ πρῶτα ἔτοιμο. Ἀμα πάρῃ τὸ νερό, θὰ σὲ πιάσῃ ἀπὸ τὸ χέρι καὶ θὰ σὲ φέρῃ εἰς τὸ παλάτι του καὶ θὰ σὲ πάρῃ γυναῖκα» (4).

Ὁ γίγας ἐκεῖνος εἶναι ὁ Ἡλιος, ὅστις ὅλην τὴν ἡμέραν λείπει ἔξω καὶ μόνον τὸ βράδυ ἐπιστρέφει. Ἄξιον σημειώσεως ἐν τῷ παραμυθίῳ τούτῳ εἶναι τὸ ἀναφερόμενον περὶ ἀπολιθώσεως τῶν προσερχομένων ἐγγύς τοῦ πύργου τοῦ Ἡλίου. Ἀλλὰ παραμύθια μυθολογοῦσιν, ὅτι ἀπολιθοῦνται ὑπὸ μαγισσῶν ἢ τοῦ διαβόλου οἱ πλησιάζοντες εἰς τὰς κατοικίας αὐτῶν. Τὸ προκείμενον δ' ὅμως παραμύθιον φαίνεται διατηρῆσαν εὐκρινέστερα ἴχνη ἀρχαίων μῦθων. Οἱ περὶ ἀπολιθώσεων μῦθοι, καίπερ διαφόρως ὑπὸ πολλῶν ἐρμηνευθέντες, ἀνάγονται κατὰ τὸ πλεῖστον μᾶλλον εἰς ἡλιακοὺς. Ὁ ἡλιακὸς ἦρως Περσεὺς ἀπολιθώνει διὰ τῆς γοργείας κεφαλῆς τοὺς κατοίκους τῆς Σερίφου(5),

1) *Hanusch Slav. Mythus* σ. 268.

2) *Castrén, Finnische Mythologie* σ. 58. 59.

3) *B. Schmidt Griechische Märchen usw.* Lpz. 1877 ἀρ. 14 σ. 104.

4) Αὐτ. ἀρ. 15 σ. 106 κέ. Παλάτιον τοῦ ἡλίου, εὐρισκόμενον εἰς τὴν ἀνατολήν, ἀναφέρει καὶ βλάχικα παραμύθια (βλ. *Sainéan Basmele române* σ. 246. *Revue des trad. populaires* τ. VIII σ. 600 κέ.) ὡς ἐπίσης καὶ ἄλλων λαῶν, οἷον βρετονικὰ (*Luzel, Contes populaires de la Basse Bretagne* I 66), καταλανικὰ (*Maspous y Labros Rondal-layre* I 41) κλπ.

5) *Φερεικῆς* παρὰ Σχολ. Ἀπολλων. Δ 1091. 1555. *Πινδάρ.* Πυθ. Ι' 74 κέ. Ἀπολλόδωρ. Β' δ' 3, 6.

ἡ δὲ τοῦ Ἡλίου θυγάτηρ Κίρκη μεταμορφώνει εἰς σῦς τοὺς εἰς τὴν κατοικίαν αὐτῆς ἐρχομένους· καὶ ἡ μεταμόρφωσις θεωρητέα παραλλαγή τῶν περὶ ἀπολιθώσεως μύθων. Κατὰ τινὰς γερμανικοὺς μύθους, γίγαντες ἀπολιθώνονται κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου (1), ὁμοίως καὶ οἱ Hedningen ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἔδδα (2). Ὁ Tylor μνημονεύει ὁμοίους μύθους τῶν ἰθαγενῶν τῆς Κεντρικῆς Ἀμερικῆς καὶ τῶν κατοίκων τῶν Φιτζίων νήσων (3).

Εἰς τὰ παλάτια αὐτοῦ ἀναμένει τὸν Ἥλιον, κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους, ἡ μάνα του, καὶ πρὶν εἰσέλθῃ διὰ τῆς ὀπῆς, ὡς διὰ θυρίδος, ρίπτει εἰς αὐτὸν σαράντα καρβέλια ψωμιά γιὰ νὰ τὸν προστάσῃ, γιὰ τὸ εἶναι λιμασμένος ἀπὸ τὴν πεῖνα. Καὶ ἅμα εἰσέλθῃ καὶ καθίσῃ τοῦ παρατίθενται σαράντα φούρνων καρβέλια, τὰ ὅποια ἐν ἀκαρεῖ καταβροχθίζει. Φοβερὰ δ' εἶναι ἡ ὀργή του καὶ ἀλίμονον εἰς τὴν μητέρα, ἀλίμονον εἰς πάντας τοὺς ἐν τοῖς βασιλείοις αὐτοῦ, ἂν μὴ εὖρη ψωμία ἔτοιμα! Τότε τρώγει πᾶν τὸ προστυχόν. Οὕτω ποτὲ δι' ἀμέλειαν ἢ ἀσθένειαν τῆς μητρὸς μὴ εὐρῶν ἔτοιμα τὰ ψωμιά, κατέφαγε τοὺς ἀδελφούς, τὰς ἀδελφὰς καὶ τὸν πατέρα του (4)· κατὰ τινὰ δὲ μῦθον καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα, διό, ὅταν ἀνατέλλῃ κόκκινος, λέγουσιν ἐν Πελοποννήσῳ, πῶς εἶναι ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς μάνας του, τὴν ὁποίαν ἐσκότωσε, διότι δὲν τοῦ εἶχεν ἔτοιμον τὸ φαγητόν (5). Ἐν Ἡπείρῳ δὲ λέγουσιν, ὅτι ἡ μήτηρ του οὐδέποτε τολμᾷ νὰ τὸν ἴδῃ ἐκ τοῦ πλησίον, διότι τὴν τρώγει· ἀλλὰ κρυφὰ τοῦ στρώνει τὸ τραπέζι γιὰ νὰ φάῃ, κ' εὐτὺς ἐκεῖνη γίνεται ἄφαντη καὶ κρύβεται καὶ τὸν κοιτάει ἀπὸ μακρὰ καὶ τὸν χαίρεται (6). Εἰς τὰ Λακκοβίκια τῆς Μακεδονίας νομιζοῦσιν, ὅτι κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἐπειδὴ τὴν ὥραν ἐκείνην θὰ φάγῃ ὁ ἥλιος, δὲν πρέπει νὰ τρώωσι τὰ παιδιά, διότι ἀποθνήσκουσιν οἱ γονεῖς των (7).

Ἡ μήτηρ τοῦ Ἡλίου ἔχει πάντοτε ἔτοιμα διὰ τὸ δεῖπνόν του τὰ ψωμιά· ταῦτα δὲ ψένονται ὄχι εἰς φούρνον, ἀλλὰ μὲ τὴν πύραν τοῦ ἰδίου τοῦ ἡλίου· ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀρά: Νὰ πᾶς κεῖ ποῦ ψένει ὁ ἥλιος τὸ ψωμί (8), ταυτόσημος πρὸς τὴν ἄλλην πίσω τὸν ἥλιο, ἧς ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, ἦτοι ἐκεῖ, ὀπόθεν οὐκ ἔστιν ἐπάνοδος, εἰς τὴν ἄκρην τοῦ κόσμου.

1) Grimm D. M. σ. 518 (455 δ' ἐκδ).

2) Μετάφρ. K. Simrock σ. 314.

3) Edw. Tylor La civilisation primitive (trad. franç.) τ. I σ. 404. Βλ. αὐτ. «On doit observer par rapport au mythe de Persée, qu'un des épisodes obscures qui s'y rattachent, la tête de Gorgone changeant en pierre ceux qui la regardent, répond au mythe du soleil lui-même».

4) Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι (N. Ἑλλάς ἀρ. 35). Ἐν Ἀθήναις παρὰ τοῦ κ. K. Ζησίου.— Παραδόσ. ἀρ. 222.

5) Παραδόσ. ἀρ. 224.

6) Αὐτ. ἀρ. 223.

7) Αὐτ. σ. 806. (Βλ. καὶ τὴν ἐν τῷ τέλει τοῦ τόμου προσθήκην).

8) Ταύτην εὐρίσκομεν καὶ ἐν νεοελληνικῷ ποιήματι γραφέντι ὑπὸ τοῦ Ἰούστου τοῦ ἐκ Κορώνης καὶ ἐκδοθέντι ὑπὸ Δ. Ζήνου, ἀγνώστῳ δὲ τῷ Ζαβίρα, τῷ Βρετῶ καὶ τῷ Σάθα. «Καὶ κεῖ ποῦ ψένει τὸ ψωμὶν ὁ ἥλιος, ὡσάν λέγουσιν» (Πένθος θανάτου, ζωῆς μάταιον, καὶ πρὸς θεὸν ἐπιστροφή Βενετ. 1543 φ. 6β). Συνήθως προσθέτουσι: «κ' ἡ θάλασσα τ' ἀλάτι» (Βλ. Π. Π. λ. ἥλιος 18—35 καὶ Ἀνατολ. ἐπιθεώρησ. Α' σ. 573. Λελέκον ἐπιδόρπιον σ. 200. Παταξοφουροπούλου Περιουναγωγὴ σ. 233. Ἐρυθραϊκὴ Χερσόνησος: ΚΠ. Σύλλογος ΙΘ' 138. Σάμος: Ἐπ. I. Σταματιάδου Σαμιακὰ Ε' σ. 89), ἢ τσ' ἡ θάλασσα τ' ἀλάτσι, ἢ τσ' ἄνεμος τὸ κουλουρι (Ἴος: Λαογραφ. Β' 610) ἢ τσί γι' ἄνεμους τὴν πίτα (Λέσβος, Ἀρχεῖον λεξικοῦ) ἢ καὶ ἡ κοπριά τὰ λάχανα (Συλλογὴ Βάρνερ, ἐν Π. Π. τ. Β' σ. 61) ἢ καὶ τὸ κά- νει κεραμίδι (Σωζόπολις παρὰ Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου). Ἐν Κρήτῃ ἐπὶ ὑπερβολικοῦ καύ- σωνος συνηθίζουσι τὴν φράσιν: «σήμερα ὁ ἥλιος ψήνει τὸ ψωμί» (Ἀρχ. Λεξ.).

Θρακική τις παράδοσις ἀναφέρει ὅτι κομμάτι παρεκεῖ ἀπὸ τὴν χώρα ποῦ ψήνεται ὁ ἥλιος τὸ ψωμί εἶναι οἱ Σκυλοκέφαλοι (1). Ἄλλ' ὁ τοιοῦτος προσδιορισμὸς δὲν θέτει τὸν τόπον ὅπου ψήνει ὁ ἥλιος τὸ ψωμί ἐντεῦθεν τῶν περάτων τῆς γῆς, θέλει δὲ μᾶλλον νὰ παραστήσῃ σαφέστερον ὅτι καὶ τὸ ἔθνος τῶν Κυνοκεφάλων ὤκει εἰς τὰς ἀπωτάτας ἐκεῖνας χώρας. Ἀντίστοιχος δὲ πρὸς τὰς ἀνωτέρω κατάρας εἶναι ἡ στέλλουσα τὸν κατάρaton «ἐκεῖ ποῦ βγαίνει ὁ ἥλιος», ἦτοι πάλιν εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τοῦ κόσμου (2).

Ἀφοῦ κορέσῃ τὴν πεινάν του, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ ἥλιος κοιμᾶται ἐπὶ μακρόν, καὶ ἀναστὰς τοῦ ὕπνου, ἐπανέρχεται ταχέως εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὀπὴν, ὀπόθεν ἀνατέλλει (3). Ὅταν κοιμᾶται δ' ὁ ἥλιος, κοιμῶνται τὰ πάντα ἐν τῇ γῆ· ὄχι μόνον ἄνθρωποι καὶ ζῶα, ἀλλὰ καὶ ἡ φύσις σύμπασα, διὸ λέγουσι κοιμοῦνται τὰ νερά, κοιμᾶται ἡ θάλασσα κτλ. (4).

Κατὰ δὲ τὴν πρώτην τῆς ἡμέρας τῶν θερινῶν τροπῶν πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἥλιος στρέφεται ὡς τροχός· ἐν Γκιουμουλτζίνα τῆς Θράκης ἐγείρονται λίαν πρῶτ' διὰ νὰ ἴδωσι τὸ θέαμα τοῦτο (5)· ἐν δὲ τῇ Οἰνῳ τῶν Πόντου οἱ παῖδες τὴν 24 Ἰουνίου τραγουδοῦν τὰ ἐξῆς: «Τρόπου (=τράπου) τρόπου, ἥλιε, ποῦ γυρίζουν τὰ λαλάτσια (=μικρὰ λιθάρια), ρσὰ μέτερα καὶ ρσὰ σέτερα (6). Καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Γαλλίας πιστεύουσιν, ὅτι ὁ ἥλιος χορεύει κατὰ τὴν ἀνατολήν του τὴν ἡμέραν ἐκείνην (7). Ὁμοίως καὶ οἱ Λατανοὶ παραδοκοῦσι νὰ ἴδωσι τὸν ἥλιον χορεύοντα ἢ πηδῶντα τὴν πρώτην τῶν θερινῶν τροπῶν (8). Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Γερμανίας πιστεύουσιν ὅτι τοῦτο γίνεται κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου (9). Ὁ Usener, ἀφοῦ ὑπέμνησεν ὅτι κατὰ τὴν Ὀδύσειαν (M 4) ἐν τῇ νήσῳ Αἰαίῃ, ὅπου ὤκει ἡ τοῦ Ἠλίου θυγάτηρ Κίρκη, «χοροὶ εἰσι καὶ ἀντολαὶ ἡελίοιο», συνδυάζων τὰς δοξασίας περὶ χοροῦ ἢ ἀλμάτων τῶν οὐρα-

1) Παραδόσ. ἀρ. 372.

2) Π. Π. ἥλιος 17—Ἀρβαντιν. Παροιμιστήρ. 175,14. Βενιζέλου Παροιμίαι σ. 75, 143. Πρβλ. Εὐρυπίδ. Φοῖνισ. 504.

3) Παραδόσ. ἀρ. 222. Κατὰ τινὰ ἐλληνικὸν μῦθον, ὁ ἥλιος, καθεύδων ἐν κλίνῃ χρυσοῦ, περαιοῦται πρὸς τὰς ἀνατολάς, Μίμνερος παρ' Ἀθηναίῳ (A' 470, α). Κατὰ τὸν Μιχ. Γλυκίτην (A' 38 Bonn. A' 6 σ. 26 ἐκδ. Εὐθυμιάδου) τὴν νύκτα ὁ ἥλιος ὑποτρέχει τὴν γῆν (ἐν τῇ ἐκδόσει Εὐθυμ. ἢ ἐσφαλμένη γραφὴ ὑπερέχοντος ἀντὶ ὑποτρέχοντος). Τοῦτο δὲ ἀναπτύσσει καὶ ἐν σ. 61, ἀπορρίπτων τὴν αἰγυπτιακὴν δόξαν, ὅτι ἐκ πλαγίου ποιεῖται τὴν διόδον πρὸς ἀνατολάς.—Κατὰ τινὰ σλαβικὰ παραμύθια, ὁ ἥλιος κοιμᾶται τὴν νύκτα εἰς τὰ γόνατα μιᾶς μοίρας (Soudica) μητρὸς αὐτοῦ (Chodzko Contes slaves σ. 32. 45. Usener Kl. Schriften τ. IV σ. 387). Ἐν τῇ Βορείῳ Θυριγγίᾳ ἐπιχωριάζει ἡ φράσις die Sonne geht zu Bett (ὁ ἥλιος πάγει νὰ πλαγιάσῃ) ἀντὶ τοῦ δῦει ὁ ἥλιος (Zts. d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 229).

4) Πρβλ. δημοτικὸν τι βαυκάλημα ἢ ἐρωτικὸν δίστιχον:

Κοιμᾶτ' ὁ ἥλιος ρ' τὰ βουνὰ κ' ἡ πέρδικα ρ' τὰ χιόνια,
κοιμᾶται τὸ πουλάκι μου ρ' τὰ μαλακὰ σεντόνια.

Παραλλαγὰς τούτου βλ. ἐν Jeannarakis ἀρ. 308 σ. 252. Passow σ. 530 ἀρ. 490. Ἀρβαντιν. σ. 332. Περὶ τῆς δοξασίας διὰ τὸ νερὸν ποῦ κοιμᾶται βλ. ὅσα ἐγράψαμεν ἐν Λαογραφ. Γ' 501—4 (ἀνωτέρω σ. 56—58).

5) Λαογρ. Β' 408: «Τ' ἄη Γιαννιοῦ... τοῦ προῦ σικώνιδου νύχτα, γιὰ νὰ διοῦν τοῦν ἥλιου ποῦ γυρίζ' σὰ μύλους». Καὶ ἐν Κερκύρᾳ γυρίζει σὰ ρόδα τοῦ ἄγ. Ἠλία (παρὰ Γ. Σαλβάνου). 6) Ἀρχ. λεξικὸν.

7) Nore Coutumes, mythes et traditions des provinces de France 1846 σ. 96. Revue des tradit. popul. 1904 σ. 478—Ἀλλαχοῦ τῆς Γαλλίας πιστεύουσιν, ὅτι ὁ ἥλιος χορεύει τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα (Mélusine τ. I σ. 146). Ἡ δοξασία δὲ περὶ ἀλμάτων χαρᾶς τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Πάσχα εἶναι καὶ πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας διαδεδομένη (βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν Usener kl. Schriften τ. IV σ. 186).

8) Usener αὐτ.

9) Αὐτ. σ. 185.

νίων σωμάτων και τὰς ποικίλας εἰδήσεις περὶ ὀρχηστικῆς λατρείας καὶ μύθους περὶ ὀρχήσεως, συνήγαγε τὸ πόρισμα, ὅτι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἤρχιζε νέον δρόμον του, τὴν ἡμέραν ἄρα καθ' ἣν ἐφαίνετο ὡσεὶ ἐκ νέου γεννώμενος ὁ ἥλιος, ἐπανηγύριζον δι' ἐορτασίμων ὀρχήσεων, καὶ ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ πυρρίχη καὶ ἄλλαι ὅμοιαι ταύτῃ θρησκευτικαὶ ὀρχήσεις (1).

Εὐρυτανικὴ παράδοσις παρουσιάζει περίεργον ἀνθρωπόμορφον παράστασιν τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ δρόμου αὐτοῦ. Ὁ Ἡλιος, κατὰ ταύτην, εἶναι ὡς ἄνθρωπος καὶ διανύει τὸν δρόμον του ὅτε μὲν συρόμενος ἐπὶ τῆς κοιλίας, ὅτε δ' ἰπτάμενος διὰ τῶν πτερυγῶν του τὴν νύκτα δ' ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀφετηρίαν του πορευόμενος διὰ τῶν ποδῶν τὴν μακρὰν ὁδὸν (2). Ἡ παράστασις πτερωτοῦ Ἡλίου, ἀσυνήθης μὲν, ἀλλ' ὄχι ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας (3), ἀντιστοιχεῖ μὲν πρὸς τὸν ὄρνιν, ὡς ἐφαντάζοντο τὸν ἥλιον οἱ ἀρχαῖοι Ἴνδοι καὶ οἱ Γερμανοί, ἐκφράζει δὲ τὴν ἐντύπωσιν πού κάμνει εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ ἡ ταχίστη ἐν τῷ οὐρανῷ περιφορὰ αὐτοῦ (4).

Εἰς τὴν ἀνθρωπόμορφον παράστασιν τοῦ ἡλίου ἀναφέρονται καὶ μεταφορικαὶ ἐκφράσεις περὶ ὀδόντων, ποδῶν καὶ κεράτων αὐτοῦ. «Ἡλιος μὲ δόντια» λέγεται ὁ λαμπρὸς ἀλλὰ μὴ θερμαίνων χειμερινὸς ἥλιος (5). Λέγεται δὲ ὁ ἥλιος ὅτι ἔχει ποδάρια, ἂν περὶ τὴν δείλην, στυγνάζοντος τοῦ οὐρανοῦ, ἀκτινοβολεῖ, ὅπερ θεωρεῖται σημεῖον ἐπικειμένης τρικυμίας (6) ἢ ἂν μετὰ τὴν ἀνατολὴν του ὑψούμενος ρίπτῃ διὰ μέσου τῶν νεφῶν δέσμας ἀκτίνων. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐν Καστελλορίζῳ λέγουσι παροιμιακῶς: «Ἡλιος ποδαρῆτος, Ἀγέρας φουρτουναῆτος», ὅτι δηλ. εἶναι σημεῖον τρικυμιώδους ἀνέμου (7). Κέρατα δὲ τοῦ ἡλίου ἀναφέρονται ἐν τῇ παροιμιώδει φράσει ἐπὶ ἀδυνάτων: «ὡς ποῦ νὰ βγάλῃ ὁ ἥλιος κέρατα» (8).

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας μύθους ἰδίως ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ὁ Ἡλιος χαρακτηρίζεται αἰμόδιψος καὶ ἀδηφάγος. Εἰς τὰς μυθολογικὰς ταύτας παραστάσεις βλέπομεν διατυπωμένας τὰς ἐντυπώσεις τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου περὶ τῶν φαινομένων τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ποικίλοι δ' εἶναι οἱ ἐκ τῶν παραστάσεων τούτων διαπλασθέντες μῦθοι, ὧν ἐνίους, μικρὸν παραλλάσσοντας ἴσως τῶν παλαιοτάτων, διετήρησεν ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ἀναφέρουσα αὐτοὺς εἰς τὸν Ἡρακλέα. Τὸ πορφυροῦν χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ, τὰ ἐρυθρὰ καὶ χρυσιζόντα νέφη, τὰ κοσμοῦντα αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνατολὴν καὶ μάλιστα κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, παρέχουσι τὴν εἰκόνα χρυσοῦ ἢ αἵματος. Καὶ οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἐφαντάζοντο ἴσως τὸν θεὸν τοῦ ἡλίου αἱματοφόρον ἢ ἐκ τοῦ αἵματος ἀνθρώπων ἢ τεράτων, τὰ ὅποια αὐτὸς ἀπέκτεινεν, ἢ ἐκ τοῦ ἰδίου αἵματος, πληγέντος ἢ φονευθέντος ὑπὸ τῶν δαιμόνων τῆς

1) Usener Pasparios ἐν Rhein. Mus f. philol. 1894 τ. II, σ. 461-471 (=kl. Schriften IV σ. 182-194).

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Στ. Βίου: «Οὐ ἥλιους εἶναι καὶ αὐτὸς σὰν ἀνθρώπους καὶ περπατᾷ μὲν κ' ἰὰ καὶ μὲ τὰ φτερά τ. Ἐχ' καὶ πουδάργια καὶ περπατᾷ ἅμα βασιλεύει.»

3) Kapp ἐν Roscher Lex. d. Mythol. I 1997 κ. ε. πρβλ. Ὁρφ. ἀποσπ. 49,3 Abel «Ἡέλιε, χρυσέησι ἀειρόμενε πτερύγεσσι».

4) Βλ. Kapp αὐτ.

5) Π. Π. λ. ἥλιος 35. (Ἡπειρος. Σωζόπολις). Καὶ οἱ Ρωμοῦνοι ἐπίσης λέγουσι *sōte cu dinti*, ἥλιος μὲ δόντια ἐπὶ τῶν ἀκάρπων περιποιήσεων μεγάλων πρὸς μικροὺς (Zanne Proverbele Românilor τ. I ἀρ. 278).

6) Νέα ἐφημερὶς (Ἀθηνῶν) 18 Ἰανουαρ. 1893.

7) Λαογρ. Δ' 292.

8) Γρ. Ν. Βερναρδάκη Λεξικὸν σ. 828β (σ. 748β, 2ης ἐκδ.). Ἐν Μάνη λέγουσι: «σὰ βγάλῃ ὁ ἥλιος κέρατα καὶ ἡ ἀχελῶνα γένεια» (Ἀρχ. λεξικοῦ).

νυκτὸς καὶ τῆς σκοτίας. «'Αναλογιζόμενοι», γράφει μυθολόγος τις, «ὅτι παρὰ » πᾶσι τοῖς λαοῖς ἡ λατρεία τοῦ ἡλίου ἦτο κατ' ἐξοχὴν αἵματοχαρῆς, συμπε- » ραίνομεν, ὅτι οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ἐσκέπτοντο οὕτως· ἀφοῦ αὐτὸς ὁ θεὸς » ἀνὰ πᾶσαν πρῶταν ἐξέρχεται ἐξ αἱματηροῦ λουτροῦ, ἔπεται ὅτι εἶναι φι- » λαίματος· ὅθεν καὶ ἡμεῖς, χαριζόμενοι εἰς αὐτόν, ὀφείλομεν νὰ χύνωμεν αἷμα, » καὶ ὅσον πολυτιμότερον τοῦτο, τόσον μᾶλλον εὐπρόσδεκτον· ἀνθρώπινον » ἄρα αἷμα» (1).

Διὰ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν εἰκόνων τούτων ἐξηγεῖται διατί ὁ ἥλιος ἐν τοῖς παραμυθίοις τοῦ λαοῦ παρίσταται ὡς γίγας ἀνθρωποφάγος, ἔχων μέγιστα χεῖλη καὶ στόμα πλατύτατον (2). Τὸ ζακύνθιον παραμύθιον, οὗ μέρος παρεθέ- σαμεν ἀνωτέρω, καλεῖ αὐτὸν μεγάλον γίγαντα, πρὸς τοῦτο δ' ἀντιστοιχεῖ τὸ παλαιὸν τοῦ ἡλίου ὄνομα Τιτᾶν (3). Ὁ ἥλιος, ὡς περιγράφεται εἰς τὰ παραμύθια, κατ' οὐδὲν σχεδὸν διαφέρει τῶν Γιγάντων καὶ τῶν Δρακόντων καὶ τῶν ἄλλων παρομοίων τεράτων. Ἐχει κατοικίαν καὶ σύζυγον, τρώγει ἀνθρώπους καὶ ὀσφραίνεται ἀνθρώπινο κρέας, ἀν κρύπτεται ἐν τῇ κατοικίᾳ του ἀνθρώπος. Παρέχει γονιμότητα εἰς στείρας γυναῖκας, ἀν τῷ ὑποσχεθῶσιν, ὅτι τὰ παιδία θ' ἀνήκουσιν εἰς αὐτόν ἅμα συμπληρώσαντα τὸ δωδέκατον ἔτος, καὶ μὴ ἐκπληρουμένης ἐκουσίως τῆς ὑποσχέσεως ἐξαναγ- κάζει πρὸς παράδοσιν τοῦ παιδίου (4). Ἀλλὰ περιποιεῖται αὐτὰ ἐν τῇ κατοικίᾳ του καὶ τὰ ἐξαποστέλλει οἴκαδε νοσταλγοῦντα διὰ πιστῶν ἐλάφων ἢ ἄλ- λων ζώων (5). Κατὰ τι ἀνέκδοτον σμυρναϊκὸν παραμύθιον, γέρων τις, οὗ διὰ δόλου ἐσφετερίσθη εἰς Ἑβραῖος τὴν περιουσίαν, λαβὼν καὶ τὴν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα του δούλους, ἀπελπισ φεύγει ἐκ τῆς πατρίδος του καὶ μετὰ πολυ- ἡμερον ὁδοιπορίαν φθάνει εἰς ἕνα τόπον ἔρημον. Ἐκεῖ βλέπει ἕνα πύργον καὶ καθήσας εἰς τὸ κατώφλιον ζητεῖ ὀλίγον ψωμίον ἀπὸ τῆν ἐξελθοῦσαν θερα- παινίδα. Αὕτη, κατὰ παραγγελίαν τῆς κυρίας αὐτῆς, τὸν προσκαλεῖ νὰ εἰσ- ἔλθῃ εἰς τὸν πύργον.

Ὁ γέρος, σὰν ἦρθε μέσα, καὶ σὰν τοῦ βάλανε καὶ ἤραγε, ἤρχισε ἡ κοκκίνα πᾶ καθότανε μέσα ἔς αὐτὸ τὸν πύργον νὰ τὸν ἐρωτᾷ πῶς κατήντησε ἐδῶ· ἐκεῖνος τότε τὰ ἔλεγε ἕνα καὶ ἕνα καὶ τὴν παρεκάλεσε νὰ τὸν βοηθήσῃ. Ἐκείνη σὰν ἤκουσε τὸ γέρο, τοῦ πε· «Ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ σοῦ κάμω τίποτα, μὰ σὰν ἔρθῃ ὁ ἄνδρας μου ὁ ἥλιος, τότε ἐκεῖνος ἡμπορεῖ νὰ σὲ βοηθήσῃ· μονάχα ἐγὼ θὰ τὸν καλοπιᾶσω καὶ θὰ τὸν δώσω πολὺ φαγί, γιὰ νὰ μὴ ζητήσῃ νὰ σὲ φάγῃ». Ἀμα ἐτελειώσε, ἀκούεται πολὺς κρότος, σὰν ἤκουσε ἡ κοκκίνα αὐτὸ λέγει τοῦ γέρου· «Ἦώρα πρέπει νὰ κρυφθῆς, γιὰτὶ καθὼς ἔλθῃ πεινασμένος, μπορεῖ νὰ σὲ φάγῃ». Τότε παίρνει εὐτὸς καὶ τότε κρούει ἔς ἕνα του- λάπι· σὰν τὸν ἐκρυψε, νὰ καὶ ἔρχεται ὁ ἥλιος καὶ εὐτὸς ἡμυρίζουτανε καὶ λέγει ἔς τὴν γυναῖκα του· «Ἀνθρώπινὸ κρέας μυρίζει! Κανένα ἄνθρωπο θὰ ἔχῃς κρυμμένο· νὰ μοῦ τότε φέρῃς γιὰ νὰ τὸν φάγω» (6). Αὕτη τότε τοῦ λέγει· «Δὲν ξέρεις, ἄνδρα μου, τί λέγῃς».

1) J. G. Hahn Sagwissenschaftliche Studien σ. 444—5.

2) Γ. Κρέμος ἐν Νέξ Ἑλλάδι ἀρ. 35.

3) M. Mayer de Giganten u. Titanen σ. 69. Jessen ἐν Pauly-Wissowa RE. τ. VIII σ. 74.

4) Ἐν Λαογρ. Ε' 468 κ. ἐ. ἀναγράφομεν τὰ ἐλληνικὰ παραμύθια περὶ ὑποσχέσεως παρα- δόσεως τοῦ γεννηθέντος παιδίου εἰς τὸν ἥλιον ἢ ἄλλον δαίμονα ἀντικαταστήσαντα αὐτόν· ἐξεφράσαμεν δὲ τὴν γνώμην, ὅτι αἱ παλαιότεραι τῶν παραλλαγῶν τοῦ μύθου τούτου φαίνεται, ὅτι εἶναι αἱ μνημονεύουσαι παράδοσιν εἰς τὸν ἥλιον ἢ τὸν θεόν, διότι προῆλθεν ἴσως ὁ μῦθος ἐκ τῶν ἀρχαίων μυθολογημάτων ἢ θρησκευτικῶν νομίμων περὶ θυσίας παιδίων εἰς τὸν θεόν.

5) Hahn Griech. u. alb. Märchen ἀρ. 41. Schmidt Gr. Märchen ἀρ. 14 σ. 104. Παρ- νασσὸς Η' σ. 713.

6) Ὁ ἥλιος καὶ ἡ Σελήνη παρίστανται ὡς ἀνθρωποφάγοι ἐν τοῖς παραμυθίοις καὶ ἄλλων λαῶν (Kuhn Märkische Sagen σ. 282 κ. ἐ. Schwartz Poet. Naturanschauungen τ. I σ. 135 κ. ἐ. καὶ ἐν Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen 1863 σ. 473, 475. Sainean Basmele Române σ. 579). Ἐν σερβικοῖς παραμυθίοις παρίστανται ὅτε μὲν ὡς εὐεργετικοί, ὅτε δὲ ὡς σκληροὶ καὶ ἀνθρωποφάγοι (Vuk Karadschitsch Serbische Volksmärchen ἀρ. 10).

κανένα άνθρωπο θέ να φαγες και σου μυρίζει ακόμη. Κάθισε να φάμε, τὸ τραπέζι εἶναι ἔτοιμον· και τότε παίρνει εὐτὸς και τὸν καθίζει 'ς τὸ τραπέζι. Σὰν ἔφαγε καλά καλά ὁ "Ἡλιος, τὸν ἐρωτᾷ ἡ γυναῖκα του, ἂν θέλῃ ακόμη. «Ὁχι» λέγει ἐκεῖνος, ἡχώρτασα πιά, και ἄνθρωπο ἂν εἶχα δὲν τὸν ἤτρωγα.—Μοῦ κάνεις ὄρκο, τοῦ λέγει ἡ γυναῖκα του, πὼς και ἄνθρωπο ἂν σοῦ φέρω δὲν τὸν τρώς;» Ὁ "Ἡλιος ὠρκίστηκε πὼς δὲν θέλει πειράξῃ κανένα. Τότε ἡ γυναῖκα του φέρνει τὸ γέρο και τοῦ διηγεῖται τὴν ἱστορία του. Ὁ "Ἡλιος σὰν τὴν ἤκουσε, τοῦ λέγει να πάῃ 'ς τὸ χωριὸ του να καταφέρῃ τὸν Ὀβριὸ να βάλῃ στοίχημα, πὼς ὁ "Ἡλιος δὲν θέ να βγῆ ἀπὸ τὴν ἀνατολή, ἀλλ' ἀπὸ τὴ δύση». Και τοῦτο ἐγένετο πράγματι, οὕτω δὲ ὁ γέρον ἀνέκτησε τὴν περιουσίαν του (1).

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι κατὰ τὰς δημῶδεις παραδόσεις, ὁ "Ἡλιος μυθολογεῖται, ὅτι ἐφόνευσε τοὺς ἀδελφούς, τὸν πατέρα, και αὐτὴν τὴν μητέρα του. Ὁ φόνος γονέων, ἀδελφῶν, τέκνων ἢ φίλων δύναται νομίζομεν να θεωρηθῆ, ὡς ἰδιάζων χαρακτήρ ἑλληνικῶν μύθων περὶ ἡλιακῶν ἡρώων και θεοτήτων (2). Εἶναι δὲ προδήλως λείψανον μυθολογικῶν παραστάσεων περὶ αἱματοχαροῦς ἡλίου. Πλεῖστοι ἐκ τῶν μύθων τούτων ἀναφέρονται εἰς τὸν Ἡρακλέα, περὶ οὗ μυθολογεῖται, ὅτι ὑπὸ μανίας καταλαμβανόμενος διέπραττε φόνους και εἶτα κατ' ἐπιταγὴν τοῦ δελφικοῦ μαντείου ἐδούλευεν ἢ ἐτέλει ἄθλους πρὸς καθαρμόν (3). Σπουδαιότατος δ' ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Θηβαϊκός, καθ' ὃν μανεῖς ὁ Ἡρακλῆς οὐ μόνον τὰ ἐκ τῆς Μεγάρας ἴδια τέκνα ἐφόνευσεν, ἀλλὰ και αὐτὴν τὴν μητέρα, ὡς ἔχει ἡ παρ' Εὐριπίδῃ διασκευὴ τοῦ μύθου. Οἱ Θηβαῖοι διηγοῦντο προσέτι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου (Θ', ια' 2), ὅτι και αὐτὸν τὸν πατέρα του ἐμελλε να φονεύσῃ, ὅτε ἐπιστάσα ἡ Ἀθηνᾶ ἔβαλε τὸν ἥρωα λίθῳ, ὃν σωφρονιστῆρα ὠνόμαζον· ὁ Εὐριπίδης μετέβαλε τὸν μῦθον πλάσας ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ πατρὸς ὠφείλετο εἰς τὴν παρέμβασιν τοῦ Θεσέως. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Πρέλλερ, ὅ τε μῦθος οὗτος περὶ τοῦ φόνου τῶν ἰδίων τέκνων και ὁ παραπλήσιος μεγαρικὸς περὶ Ἀλκαθίου ἀνεφέροντο ἐν ἀρχῇ εἰς τὸν θεὸν τοῦ ἡλίου (4). Ἐπίσης και περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐμυθολογεῖτο, ὅτι δίσκῳ βαλὼν ἀπέκτεινεν ἄκων τὸν ἐρώμενον Ἰάκινθον· και περὶ τοῦ Περσέως, ὅτι ἀπέκτεινε τὸν πάππον Ἀκρίσιον· ὁ Βελλεροφόντης πάλιν, κατὰ τινὰ ἄλλον μῦθον, ἐφόνευσε τὸν ἀδελφὸν Δηλιάδην (5). Ἄλλος δὲ ἥρωας, πιθανῶς ἡλιακός (6), ὁ Οἰδίπους, ἀπέκτεινε τὸν πατέρα και ἔγινεν αἷτιος τοῦ θανάτου τῆς μητρὸς και τῶν ἀδελφῶν και τέκνων· ὁ Θεσεὺς ἐπροξένησε τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς Αἰγέως και τοῦ υἱοῦ Ἰππολύτου· ὁ δὲ Κέφαλος, ὁ τῆς Ἡοῦς ἐρώμενος, ἐφόνευσε τὴν σύζυγον Πρόκριν.—Πάντες οἱ μῦθοι οὗτοι δύνανται ἴσως να ἐρμηνευθῶσι διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων τῆς ἀνατολῆς και τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου· τὸ πορφυροῦν τοῦ οὐρανοῦ χρῶμα ἐδήλου, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, ὅτι ὁ ἥλιος διέπραξε φόνον· ἐφόνευσε δὲ κατὰ τὰς διαφόρους ἐκάστοτε ἐντυπώσεις και κατὰ τὰς σχετικῶς μεταγενεστέρας ἀναπτύξεις τῆς μυθολογικῆς εἰκόνας τὴν μητέρα ἢ τὴν

(1) Παραλλογὴ τοῦ παραμυθίου τούτου ἐκ Πόργου τῆς Θύρας πρὸς ἃ P. Kretschmer-Neugriech. Märchen, Jena 1917 σ. 204 καὶ 47.

(2) Ἐν κρίσει περὶ τῆς προκειμένης πραγματείας (ἐν Deutsche Literaturzeitung 1883 σ. 45—6) ὁ Elard Hugo Meyer παρατηρεῖ, ὅτι ἡ παρατήρησις μου αὕτη δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἀπολύτως ἐκφερομένη, διότι και οἱ Νεοσκηλοὶ ἔχουσιν ὅμοιον μῦθον περὶ τοῦ Μάνι και οἱ Ἀλγοκίνοι περὶ τοῦ Μανιβῶ· πρὸς δὲ τούτοις και σημιτικοὶ ἡλιακοὶ μῦθοι παρουσιάζουσιν ἀναλογίας τινὰς, κατὰ τὰς ἐρμηνείας τοῦ Steinthal και τοῦ Goldzieher.

(3) Βλ. Preller Gr. Mythol τ. II σ. 163 (γ' ἐκδ.).

(4) Αὐτ. σ. 182.

(5) Ἀπολλόδορος, Β', γ' 1.

(6) Βλ. Cox The mythology of the Aryan nations τ. II σ. 68 καὶ.

ἀδελφὴν, ἤτοι τὴν Νύκτα⁽¹⁾, τὴν Ἥῳ, τὴν Σελήνην, τὴν πρωϊνὴν δρόσον ἢ τὰ ἴδια τέκνα, ἤτοι τὴν βλάστησιν (Ἰάκινθον), τοὺς ἀστέρας κλπ.

Ἐπίσης ἀρχαϊκὴ εἶναι καὶ ἡ παράστασις τοῦ ἡλίου ὡς ἀδηφάγου. Πλὴν τῶν παραδόσεων, ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο μνεῖα, περὶ καταβροχθίσεως ψωμίων κατὰ τὴν δύσιν, παραμύθια τινὰ ἀφηγοῦνται τὴν θαυμαστὴν πολυφαγίαν αὐτοῦ⁽²⁾. Ἡ ἀδηφαγία εἶναι κοινὸς χαρακτῆρ καὶ τῶν Γιγάντων, οἵτινες, κατὰ τὰ ἐλληνικὰ παραμύθια, τρώγουν ἐκ αὐτὸν πρόβατα ἔς τὴν καθησιά⁽³⁾. Ἀντιστοίχως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ εὐρίσκομεν πολλοὺς μύθους περὶ τῆς ἀδηφαγίας καὶ τῆς πολυποσίας τοῦ Ἡρακλέους, ὧν ἡ πρώτη σημασία παρενοήθη. Τοῦτο δὲ προῆλθε κυρίως ἐκ τῆς παρεμβολῆς ἀλλοτρίων μυθολογικῶν στοιχείων, καθιστώντων δυσδιάκριτον τὸν ἡλιακὸν χαρακτῆρα τῶν ἀρχαίων μύθων καὶ ὑποδεικνυόντων μᾶλλον σχέσιν τῆς λατρείας τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὴν τῶν διονυσιακῶν θεοτήτων, ἢ ἀναφερομένων εἰς τὴν λατρείαν αὐτοῦ ὡς ἀγωνίου καὶ ιδεώδους τύπου ρωμαλεωτάτου καὶ πολυφάγου ἀθλητοῦ. Ἄλλ' οἱ μὲν μῦθοι περὶ βουφάγου ἢ πολυφάγου Ἡρακλέους εἶχον πιθανῶς ἐν ἀρχῇ τὴν ἐννοίαν τῆς διαβρωτικῆς ἐνεργείας τοῦ ἡλιακοῦ θάλπου, οἱ δὲ περὶ τῆς πολυποσίας αὐτοῦ τὴν τῆς ἐξατμίσεως τῶν ὑδάτων ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Ὁ φλέγων ἡλιος ὑποτίθεται διψαλέος⁽⁴⁾, κατὰ τινὰ δὲ εἰκόνα τοῦ Νόννου (B, 499 κέ.) ἀμέλγων «ἐξ ὑδάτων μετανάστιον ἀτμίδα γαίης».

Οἱ ἀρχαιότατοι τῶν περὶ βουφάγου Ἡρακλέους μύθων εἶναι ἴσως οἱ τοπικοὶ ἐν Ρόδῳ καὶ ἐν τῇ Δρυόπων χώρᾳ (παρὰ τὴν Οἶτην), καθ' οὓς «βοηλάτου τινὸς λύσας τὸν ἕτερον τῶν ταύρων ἀπὸ τῆς ἀμάξης εὐωχεῖτο θύσας⁽⁵⁾». Οἱ μῦθοι οὗτοι εἶχον πιθανῶς σχέσιν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ ἥρωος, μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο ἡ συνήθεια τῶν Ρωδίων, οἵτινες θύοντες τῷ Ἡρακλεῖ, κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον, μετὰ καταρῶν τοῦτο ἐπραττον διατηροῦντες τὴν μνήμην ἐπεισοδίου τινὸς τοῦ μύθου. Παραπλήσιά τινὰ ἐμυθολογοῦντο περὶ Ἡρακλέους καὶ ἀλλαγῆς τῆς Ἑλλάδος. Ἰδία ἀξίως μνεῖας εἶναι ὁ πρὸς τὸν Λεπρέα ἀγὼν πολυφαγίας καὶ πολυποσίας⁽⁶⁾. Ἐνεκα τῶν μύθων τούτων ὁ Ἡρακλῆς ἐπωνομάζετο παμφάγος, πολυφάγος⁽⁷⁾, βουθοῖνας⁽⁸⁾, βουφάγος⁽⁹⁾, γύλιος⁽¹⁰⁾, πότης, edax, bibax⁽¹¹⁾. Τῆς ἀδηφαγίας καὶ τῆς πολυπο-

1) Μήτηρ τοῦ Ἡλίου εἶναι ἡ Νύξ, ἣτις θνήσκει τίκτουσα αὐτόν. Τῆς μυθικῆς ταύτης εἰκόνας χρῆσιν κάμνει καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐν χορικῷ ᾄσματι (Τραχίν. 94): «Ὀν ἀόλα γῆ ἐναριζομένα, τίκει κατευνάζει τε φλογιζόμενον Ἄλιον». Ἡ νύξ τίκει τὸν ἡλίον ἐναριζομένα, ἤτοι φονευομένη, διότι αὕτη εἶναι ἡ κυρία ἐννοία τοῦ ρήματος ἐναρίζω, αἱ δ' ἄλλαι ἐρμηνεῖαι τῆς ρήσεως εἶναι βεβιασμένα.

2) Τὸ ζακύνθιον παραμύθιον τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Μαρούλας ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἡλιος συνήκει ἐκάστοτε νὰ μὴ ἀπαιτῇ τὴν Μαρούλαν ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ τῷ δίδῃ ἡ μήτηρ τῆς μίαν πίτταν (Schmidt Gr. M. σ. 104).

3) Hahn gr. alb. Märchen ἀρ. 58 τ. 1. 310. Εἰς ἄλλο παραμύθιον ὁ Δράκος τρώγει ὡς ὁ Ἡλιος μία φουρνὰ καρβέλια (αὐτ. ἀρ. 4 σ. 81).

4) Schwartz Poet. Naturanschaffungen I σ. 138.

5) Ἀπολλόδωρ. Β' ε' 11,8. Ζ' γ', 1.

6) Ἀθήν. I 411—2. Αἰλιαν. Πουκ. Ἰστ. Α' 24. Πανσοφ. Ε' ε' 4.

7) Ὀρφ. ὕμν. ΙΑ' 6.

8) Ἀνθολ. Πλανούδ. 123.

9) Ἐδοιαθ. σ. 1513,4. Περὶ τοῦ βουφάγου Ἡρακλέους βλ. Welcker Gr. Götterlehre II 786. Preller Gr. Myth. 3 II 265 κ. ἐ. Gruppe Gr. Mythol. σ. 894, 3.

10) Ἡούζ. ἐν λ.

11) Περὶ βλ. Macroβ. Sat. V 21.—Περὶ τῆς πολυποσίας τοῦ Ἡρακλέους βλ. καὶ Ἀθήν. ΙΑ 498 de 499 b. ΙΒ' 512.

σίας αὐτοῦ πολλάκις ποιοῦνται μνεῖαν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, μάλιστα οἱ κωμικοὶ ποιηταί. "Ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἦτο ἀδηφάγος ἀποφαίνονται σχεδὸν πάντες ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς», λέγει ὁ Ἀθηναῖος (I' 411), ὅστις παραθέτει καὶ ἀποσπάσματα περὶ τούτου ἐκ τοῦ Βουσίριδος τοῦ Ἐπιχάρμου καὶ τῆς Ὀμφάλης τοῦ Ἴωνος καὶ τοῦ Πινδάρου. Σύνηθες δὲ τῶν ἀρχαίων κωμικῶν θέμα ἦτο τὸ τοῦ Ἡρακλέους πεινῶντος (1). Ἐν τοῖς Ὀρνισι τοῦ Ἀριστοφάνους (στ. 1693 κ. ἐ.) διακωμωδεῖται ἡ λαιμαργία αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ Ἀλκῆστιδι τοῦ Εὐριπίδου ὁ τοῦ Ἀδμήτου θεράπων εἰσάγεται θαυμάζων τὴν ἀμύθητον πολυφαγίαν καὶ πολυποσίαν τοῦ ἥρωος (2). Ὁμοίως καὶ ἡ τέχνη ἀπεικόνιζεν ἐνίοτε τὸν Ἡρακλέα, συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας ταύτας, δειπνοῦντα καὶ μεθύοντα ἐνίοτε μετὰ βακχικοῦ θιάσου (3).

Παραπλησίους μύθους ἀπαντῶμεν καὶ ἐν ταῖς μυθολογίαις ἄλλων ἐθνῶν. Κατὰ τὸν Creuzer, «ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Ἡρακλῆς ἐπωνομάζετο Γιγῶν· τὸ δὲ ὄνομα τοῦτο σημαίνει κραταιὸν ὄρχηστὴν ἢ θεὸν ἐπιτραπέζιον· ὅπως ἂν ἦ αἱ ἰδέαι αὐταὶ ὑπενθυμίζουσι τὰς ἀρχαίας θεότητας τῆς Φοινίκης, τῆς Φρυγίας καὶ τῆς νήσου Σαμοθράκης... ὡς ἐπιτραπέζιον παριστῶσι τὸν ἥρωα αἱ πανάρχαιαι θρησκείαι, ἡ δ' ἐλληνικὴ τέχνη ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς οὐχὶ σπανίως ἀπεικόνιζε τὸν ἥρωα καθήμενον παρὰ τράπεζαν καὶ σκύφος κρατοῦντα. Πιθανὸν ἐπίσης, ὅτι οἱ ρωμαϊκοὶ μῦθοι περὶ τῶν παλαιῶν ἱερέων τοῦ Ἡρακλέους Potitii ἢ Pinarii ἐπήγασαν ἐκ τῆς παραστάσεως Ἡρακλέους πότου. Ἴσως καὶ ὁ τῶν Φοινίκων Μελικέρτης (Μελκάρθ) ἦτο θεὸς ἐπιτραπέζιος» (4). Καὶ αἱ μὲν γινῶμαι αὐταὶ τοῦ Creuzer δέονται ἐπιμελεστέρας ἐξετάσεως καὶ βασάνου· ἀναμφισβήτητον δ' ὅμως, ὅτι ἐν τοῖς μύθοις πολλῶν λαῶν ἡ ἀδηφάγία καὶ ἡ φιλοποσία ἀναφέρονται ὡς χαρακτῆρες ἡλιακῶν θεοτήτων. Ὁμοίως πρὸς τὸν Ἡρακλέα εἶναι ὁ Γαργαντούας τῆς κελτικῆς μυθολογίας (5), ἀντίστοιχος δὲ πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Λεπρέως ὁ τοῦ Loki πρὸς τὸν Logi ἐν τῇ σκανδιναυικῇ· εἶναι δὲ ὁ Loki καὶ βουφάγος ὡς ὁ Ἡρακλῆς (6). Ὁμοίως ὁ Thor καταβροχθίζει ἕνα βουὸν παρὰ τῷ γίγαντι Thyrn (7) καὶ πίνει ἐκ μακροῦ κέρατος ὅλην τὴν θάλασσαν. Κατὰ τοῦτο δ' ὁμοιάζει, ὡς παρατηρεῖ ὁ Mannhardt (8), πρὸς τὸν βεδικὸν Ἴνδραν, τὸν ἀπληστον πότην τοῦ σόμα (9). Εἰς ταῦτα ἄς προστεθῇ, ὅτι καὶ οἱ γίγαντες (Riesen) τῆς γερμανικῆς μυθολογίας ἀναφέρονται ὡς ἀδηφάγοι καὶ φιλοπόται (10), ὡς ὁ Κύκλωψ τοῦ ἀρχαίου μύθου (11), οἱ γίγαντες καὶ οἱ δράκοι τῶν ἐλληνικῶν παραμυθίων, καὶ οἱ ἥρωες ἢ τὰ τέρατα τῶν παραμυθίων ἄλλων λαῶν (12).

1) Βλ. Σχολ. Ἀριστοφ. Βίρ. 741.

2) Εὐριπίδ. Ἀλκῆστ. 747 κ. ἐ. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ δράματι καὶ ἕτερος, δηλώδης ἐπίσης, ἀναφέρεται μῦθος, ὁ τῆς πάλης τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Θανάτου.

3) Βλ. Preller II 267 κ. ἐ. Welcker II σ. 787. A. Furtwängler ἐν Koscher Lex. d. Mythol. I 2181. 2216 κ. ἐ. 2249 κ. ἐ.

4) Creuzer Religions de l'antiquité, trad. par Guigniaut τ. II μέρ. II σ. 283—4.

5) Maury Histoire des religions de la Grèce τ. I σ. 553.

6) Βλ. W. Schwartz Ursprung der Mythologie σ. 186 Poet. Naturansch. I 139.

7) Edda, übers. v. K. Simrock σ. 64.

8) Germanische Mythen. Forschungen. 1858 σ. 99 κ. ἐ.

9) Muir Orig. sanskrit Texts. London 1872 τ. V σ. 88 κ. ἐ.

10) Grimm D. M. σ. 489 (432 δ' ἐκδ.).

11) Οἱ περὶ Κυκλώπων μῦθοι διετήρησαν πολλὰ ἴχνη ἡλιακῶν θεοτήτων, κατὰ τὸν W. Schwartz (Poet. Naturansch. I πολλαχοῦ).

12) Ὁ ἥλιος ἐν τσεχικῷ παραμυθίῳ (Chodzko, Contes des paysans slaves σ. 44)

Τὰ δὲ περὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἡλίου ἀποτελοῦσι σύστημα μύθων ἐκ τῶν περιεργωτάτων τῆς δημώδους μυθολογίας. Τὸν πατέρα του ἐφόνευσέ ποτε ὁ Ἡλιος βουλιμιῶν, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἣν ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν. Τῆς δὲ μητρὸς αὐτοῦ πολλάκις γίνεται μνεία εἰς τὰ δημοτικὰ ἄσματα. Ἡ μάννα τοῦ Ἡλίου ἐπαγρυπνεῖ ἐπὶ τῆς τακτικῆς πορείας αὐτοῦ καὶ καταρᾶται τὴν ξανθὴν κόρη, ἣτις διὰ μελωδικῶν ἁσμάτων σκανδαλίζει τὸν Ἡλιον καὶ ἀνακόπτει τὸν δρόμον του⁽¹⁾. Μητέρα τοῦ Ἡλίου ἀναφέρουσι καὶ σλαβικὰ παραμύθια⁽²⁾· εἰς ἓν μάλιστα τούτων αὕτη εἶναι γραῖα πτωχὴ, ζῶσα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ οὐδὲν ἔχουσα τὸ ἐξαιρετικὸν ἢ καὶ τὸ ὑποδεικνύον τὴν καταγωγὴν τῆς⁽³⁾. Κατ' ἄλλους σλαβικοὺς μύθους (παλαιοὺς πρωσσοικοὺς) μήτηρ τοῦ Ἡλίου εἶναι ἡ θάλασσα⁽⁴⁾. Ἡ παράστασις αὕτη προῆλθε βεβαίως ἐκ τῆς ἰδέας, τὴν ὁποίαν διεγείρει ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ ἡ δύσις αὐτοῦ, ὑπολαμβανομένη ὡς βύθισις εἰς τὸν ὠκεανόν. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους ὁ Ἡλιος διὰ τοῦ ὠκεανοῦ διαπεραιούται τὴν νύκτα πρὸς τὴν μητέρα καὶ τὴν ἄλλην οἰκογένειάν του⁽⁵⁾, ἡ δύνοντα δέχεται αὐτὸν εἰς τὰ κύματά τῆς ἢ Τηθύς⁽⁶⁾. Κατ' ἄλλην ἀντίληψιν, περὶ ἧς πρὸ μικροῦ ὠμιλήσαμεν, ἡ Νύξ τίχτει καὶ κατευνάζει τὸν Ἡλιον, ἐξ ἐτέρας δὲ πάλιν ἀντιλήψεως τῆς εἰκόνας τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου γεννᾶται ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ Ἡὼς ἢ μᾶλλον τὸ ἑωθινὸν καὶ τὸ ἑσπερινὸν λυκόφως εἶναι ἡ μήτηρ τοῦ ἡλίου. Ἐν τῷ Rig Veda ἡ Ἡὼς παρίσταται ὡς μήτηρ τοῦ ἡλίου⁽⁷⁾, καίτοι ἐν ἄλλοις βεδικοῖς ὕμνοις λέγεται ἀδελφὴ, ἐρωμένη ἢ σύζυγος αὐτοῦ⁽⁸⁾.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πουκεβίλ, ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατεῖ ἡ δοξασία, ὅτι ἡ Παναγία ἀνοίγει εἰς τὸν Ἡλιον τὴν πύλην τῆς ἀνατολῆς⁽⁹⁾, ἐπέχουσα οὕτω τὴν θέσιν τῆς Ἡούς. Ὁ Αἰμίλιος Βυρνούφ ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ Παναγία ἀντικατέστησε τὴν Ἀθηναῖν, ἣν ὑπολαμβάνει προσωποποιῖαν τῆς Ἡούς, καὶ τούτου ἕνεκα οἱ πλεῖστοι τῶν ναῶν τῆς Ἀθηναῖς, εἰς

¹ Ὁ *Kadernacher* (ἐν Rhein. Mus. f. Phil. 1911 τ. 66 σ. 177) ἀναφέρει παράλληλα πολυφαγίας ἐξ οὐαλικῶν καὶ σλαβικῶν παραμυθίων. Ἄλλα παράλληλα ἀγώνων πολυφαγίας ἐν παραμυθίαις διαφόρων λαῶν σημειώνει ὁ R. Köhler (Kl. Schriften τ. I σ. 86).

1) «Κι' ἀπὸ τὸν ὄχλο τ' ἀργαλειοῦ, κι' ἀπ' τὸν ἡχὸ τῆς κόρης | τὸν Ἡλιον ἐσκαντίλισε κι' ἀργεῖ νὰ βασιλέψῃ. | Τὸ μαθε ἡ μάννα τοῦ Ἡλιοῦ καὶ τήνε καταριέται. |—Κόρη, κι' ἂν εἶσαι ἀνόπαφρη, κακὴ μοῖρα νὰ λάβῃς|... ὁποῦ τὸν Ἡλιο μού καμες καὶ ἀργεῖ νὰ βασιλέψῃ κτλ.» Ἀκούσασα δ' ὁμοῦ παρ' αὐτῆς, ὅτι ἐτραγοῦδει, ἐπειδὴ ἔλαβε τὴν χαρμόσινον ἀγγελίαν, ὅτι ὁ σύζυγός τῆς ἀπὸν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὰ ξένα ἐμελλε ταχέως νὰ ἐπιστρέψῃ, ἡ μάννα τοῦ Ἡλιοῦ ἔπαυσε τὰς κατάρας τῆς καὶ τὴν ἠγάπησεν (*Μανούσου Τραγοῦδία Ἑθνικὰ Β'* σ. 84.—Βλ. καὶ *Passow* ἀρ. 539. *Αραβαρτιν.* ἀρ. 474).—«*Λιοῦ μάννα*» τοπωνυμία ἐν *Χίω* ἐν τῇ περιφερείᾳ Πυργίου (ΚΠ. Σύλλογος ΙΘ' 144)· εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἀναφέρεται εἰς μάνναν τοῦ Ἡλιοῦ, μᾶλλον φαίνεται ὅτι εἶναι κύριον ὄνομα Λιός=Ἡλίας.

2) *Vuk Karadschisch Volksmärchen der Serben* ἀρ. 9. 10.

3) *Krauss Sagen u. Märchen der Südslaven I* σ. 304.

4) *Hannsch Slav. Mythos* σ. 201.

5) *Στησίχορ.* ἀποσπ. 8.

6) *Ovid. Metam.* II 68—9.

7) *Rig Veda I* 8, 1 trad. Barthelemy Saint-Hilaire ἐν *Journal des Savants* 1853 σ. 467. Βλ. καὶ *Max Müller Vorlesungen über dem Ursprung u. die Entwicklung d. Religion.* Strassburg 1880 σ. 300.

8) *Max Müller* αὐτ. σ. 290 κ. ἑ. *Muir* ἐνθ. ἀν. σ. 190 κέ.

9) *Pouqueville Voyage en Grèce* τ. IV σ. 406 κεφ. 122.—Κλειδί τοῦ οὐρανοῦ, ποῦ ἀνοίγουνε τὸν ἥλιο, ἀναφέρεται καὶ εἰς δύο λεσβιακὰ ναναρίσματα (παρὰ Σ. Ἀναγνώστου, ἀρχεῖον λεξικοῦ): «Κοιμήσου, οὐρανοῦ κλειδί, π' ἀνοίγουνι τὸν ἥλιο». «Ἐσὺ σι τ' οὐρανοῦ κλειδί, τῆς κάτω γῆς ἢ βρύση».

χριστιανικούς μεταβληθέντες, αφιερώθησαν εἰς τὴν Παναγίαν (1). Ἐπειδὴ ἡ εἰκασία αὕτη φαίνεται ἡμῖν ἀβάσιμος, ἐπειδὴ ἡ μὲν ἀφιέρωσις ναῶν τῆς Ἀθηναῶν εἰς τὴν Παναγίαν, ἂν ὑπάρχουσι παραδείγματα τοιαύτης μεταβολῆς, ὠφείλετο εἰς ἄλλους λόγους (2), ἢ δὲ φυσικὴ ἔννοια τῶν περὶ Ἀθηναῶν μύθων εἶχε παντελῶς λησιμονηθῆ κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους· ἄλλως δὲ ἀμφίβολον σφόδρα, ἂν ἀνεφέροντό ποτε εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ἡοῦς. Ἡ παράστασις δ' ὅμως τῆς Παναγίας ὡς ἡοῦς ἦτο συνήθης, ἀφ' ὅτου συνεχωνεύθησαν ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ πολλὰ ἐκ τῆς λατρείας περσικῶν καὶ αἰγυπτιακῶν ἡλιακῶν θεοτήτων, τοῦ Μίθρα καὶ τοῦ Ὄρου, προσλαβόντος τοῦ Χριστοῦ χαρακτῆράς τινος αὐτῶν καὶ ἐπικληθέντος ἡ λ ί ο υ, ἡ λ ί ο υ τ ῆ ς δ ι κ α ι ο σ ῦ ν η ς κττ. (3). Ὅθεν πολλάκις ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ ἡ Παναγία ὑμνεῖται ὡς αὐγὴ μυστικῆς ἡμέρας, μήτηρ τοῦ ἡλίου Χριστοῦ, ὄρθρος φαινός κττ. (4). Ἐκ τῶν χριστιανικῶν δὲ τούτων ἰδεῶν ἐπήγαγεν ἀναμφηρίστως ἡ δημώδης δοξασία περὶ τῆς Παναγίας, ἀνοιγούσης τὰς πύλας τῆς ἀνατολῆς εἰς τὸν ἥλιον.—Ἐντεῦθεν πιθανῶς ἐλήφθη καὶ ὑπὸ τῶν Σλάβων ὁμοία δοξασία, καθ' ἣν ἡ Παναγία ἐπέχει παρὰ τῷ Ἠλίῳ μητρὸς θέσιν, διακρινομένη τῆς μυθολογικῆς μητρὸς αὐτοῦ. Βοσνιακὸν τι δημῶδες ἄσμα ἔχει οὕτω:

Μιά φορά ταξίδι πήγε ὁ ἥλιος
τρέχει ἡ μάνα του καὶ τὸν ρωτάει·
«Ποῦ θὰ μένης, ἥλιε μου, τὸ βράδυ;
ποιὸς τὸ δεῖπνο σου θὰ σοῦ ἐτοιμάζῃ
καὶ ποιὸς τὸ κρεβάτι σου θὰ στρώνῃ
καὶ πρωτὶ πρωτὶ θὰ σὲ ξυπνάῃ,
χώραις καὶ χωριά γιὰ νὰ ζεσταίνῃς;....

1) Burnouf. La légende athénienne σ. 67 κέ. Πρβλ. καὶ Lucy Garnett, The Women of Turkey σ. 125.

2) Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Περὶ τῆς τοπογραφικῆς σημασίας τῶν ἐκκλησιῶν ἐν Ἑλλάδι πρὸς ἀναγνώρισιν ἀρχαίων ναῶν, ἐν Λαογραφ. Δ' 12 κέ.

(3) Βλ. Piper Mythologie der christl. Kunst I σ. 96.

(4) Ἐν τῷ Ἀκαθίστῳ ὕμνῳ: «Χαῖρε τὸ φῶς ἀρρήτως γεννήσασα» (Οἶκος 4. Pitra Anecd. sacra I σ. 252. Christ et Paranihas Anthologia graeca carminum christian. σ. 141 στ. 44). «Χαῖρε, ἀστέρος ἀδύτου μήτηρ, | Χαῖρε, αὐγὴ μυστικῆς ἡμέρας» (Οἶκ. 10, Pitra σ. 254. Christ σ. 142 στ. 108—9). «Χαῖρε, ὅτι τὸν πολύφωτον ἀνατέλλεις φωτισμόν» (οἶκ. 23. Pitra σ. 261. Christ σ. 146 στ. 266).—Ὁμοίως καὶ ἐν κανόνι Ἰωσήφ τοῦ ὕμνογράφου εἰς τὴν Θεοτόκον, τῷ σαββάτῳ τοῦ ἀκαθίστου ὕμνου: «Ὁρθρος φαινός, χαῖρε ἡ μόνη | τὸν ἥλιον φέρουσα Χριστὸν | φωτὸς κατοικητήριον, | Χαῖρε τὸ σκότος λύσασα | καὶ τοὺς ζοφώδεις δαίμονας | ὀλοτελῶς ἐκμειώσασα» (Τριψῆδιον, σ. 283. Migne Patrol gr. τ. 105 σ. 1020. Christ σ. 248 στ. 248 στ. 29 κ. ἐ.). «Ἀνυμνοῦμέν σε βοῶντες· Χαῖρε ὄχημα | ἡλίου τοῦ νοητοῦ» (Christ σ. 249 στ. 122 κ. ἐ.). «Ὁφθης φωτισμὸς ἡμῶν καὶ βεβαίωσις | ὅθεν βοῶμέν σοι | χαῖρε ἄστρον ἄδυτον εἰσάγον κόσμῳ τὸν μέγαν ἥλιον» (Christ σ. 251). Καὶ πλείστα ἄλλα τοιαῦτα παραδείγματα εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις ὕμνογράφοις, ἅτινα ἄσκοπον κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν ὧδε. Περιοριζόμεθα δὲ νὰ προσθέσωμεν δύο ὅμοια ἐκ λειτουργικῶν βιβλίων τῶν καθολικῶν πρὸς ἐνδειξιν ὅτι δὲν εἶναι καὶ αὐτοῖς ἄγνωστος ἡ παράστασις τῆς Παναγίας ὡς ἡοῦς. «Aurora, Virgo, fuisti Solis intelligibilis justitiae, per quem ex ignorantiae tenebris sumus eruti» (Ex canone feriae II hebd. VI παρὰ Migne Patr. gr. τ. 105 σ. 1401).

O clere aube journée de lumière très pure
qui des peschier destruis la tenebre obscure.

(Ἐκ γαλλικῆς μεταφράσεως λατινικοῦ θεοτοκίου, κατὰ χειρόγραφον τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος πιθανῶς, παρὰ Gubernatis. Le novelline di Santo Stefano 1869 σ. 10. Ἀπόσπ. τῆς Rivista contemporanea naz. italiana. Βλ. καὶ Zeitschrift f. deutsche Philologie 1868 τ. I σ. 179).

—Μὴν πικραίνεσαι, καλή μου μάννα,
 ἔς τοῦ παντοδυνάμου θὰ κονεύω
 τοῦ Θεοῦ ἢ μάννα θὰ με τρέφῃ,
 τοῦ Θεοῦ ἢ μάννα θὰ μοῦ στρώνῃ
 καὶ πρωτὶ πρωτὶ θὰ με σηκώνῃ,
 χώραις καὶ χωριά γιὰ νὰ ζεσταίνω» (1).

Ἄδελφάς δὲ ἡλίου, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον ἡμεῖς ἤξεύρομεν, τὰ δημοτικὰ ἄσματα καλοῦσι μόνας τὰς ἀμιλλωμένας αὐτῶ ἐπὶ καλλονῇ(2). Ἐν τινι δὲ ἀλβανικῶ παραμυθίῳ τοῦ Πόρου ἀναφέρονται δύο ἀδελφαὶ τοῦ Ἡλίου, αἴτινες, ὡς αἱ Λάμιαι τῶν ἡμετέρων, παννίζουσι τὸν φούρνον διὰ τῶν μαστῶν καὶ φουρνίζουσι τὰ ψωμιά διὰ τῶν χειρῶν (3). Ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ἀναφέρονται ὡς ἀδελφαὶ τοῦ Ἡλίου ἡ Σελήνη καὶ ἡ Ἡώς, ἣν καὶ οἱ βεδικοὶ ὕμνοι λέγουσι πολλακίς ἀδελφὴν αὐτοῦ(4).

Τέκνα τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης εἶναι οἱ ἀστέρες, κατὰ τινὰ εὐρυτανικὴν παράδοσιν(5). Κόρην δὲ τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς κερὰ Θάλασσης ἀναφέρει θηραϊκὸν παραμύθιον(6). Ἄλλως δὲ παιδία καὶ θυγατέρες Ἡλίου λέγονται μεταφορικῶς παῖδες καὶ κοράσια ἐκθαμβούσης καλλονῆς. «Ἐλαμπεν ὁ νέος σὰν παιδί τοῦ ἡλίου», λέγει παραμύθιον τι(7). Καὶ μακεδονικὸν τι ἄσμα:

Καὶ κάμν' ἡ νύφη τὸ παιδί, παιδί ἀπὸ τὸν ἡλιο(8).

Οὕτω λέγει καὶ ὁ βυζαντινὸς Νικήτας ὁ Εὐγενιανός, περιγράφων τὴν ὠραιότητα τῆς Δροσίλλης.

Μητρὸς Σελήνης, πατρὸς Ἡλίου τέκνον(9).

Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἐπίθετον ἡ λ ι ο γ έ ν ν η τ ο ς ἢ ἡ λ ι ο γ ε ν ν η μ έ ν ο ς ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων ἐν παγκοίνῳ γρήσει πρὸς δήλωσιν θαυμασίας καλλονῆς(10). Παρομοίως δὲ καὶ τὸ ποντικὸν ἐπίθετον ἡ λ ο κ ό ρ α σ ο ν, ἦτοι τὸ

1) Rosen Bulgar. Volksdichtungen ἀρ. 18 σ. 99. — Ἐν δημοτικοῖς λεττικῶν ἄσμασιν ὁ Ἑσπερος καὶ ὁ Αὐγερινὸς καὶ ὅχι ἡ μήτηρ τοῦ ἡλίου εὐτρεπίζουσι τὴν κατοικίαν αὐτοῦ (W. Mannhardt ἐν Zeitschrift f. Ethnologie 1875 σ. 76 ἀρ. 4.6 καὶ σ. 289). Ὁ Αὐγερινὸς ἀνάπτει τὸ πρωτὶ φωτὶαν τοῦ ἡλίου, ὁ Ἑσπερος στρώνει τὸ βράδυ τὸ κρεβάτι του (Khesa) Litthuanische Volkslieder ἀρ. 78 σ. 207. Βλ. καὶ ἀρ. 81 σ. 223. Nesselmann Littuanische Volkslieder ἀρ. 1. 2).

2) «Αὐτὴ ναι τοῦ Ἡλίου ἡ ἀδερφή, τοῦ φεγγαριοῦ ἡ ξαδέρφη» (Κερκύρας. Μαρούσον Τραγούδια ἔθν. Β' 68). «Ψυχὴ μου, με τὸν ἡλιο ἔχεις ἀδερφοσύνη, | καὶ ὄντε μισεύει ὁ ἡλιος τς ἀχτίδες του σ' ἀφήνει» (Jeannarakis σ. 289 ἀρ. 246). «Ἐσὺ σαι ποῦ γεννήθηκες ἀντάμα με τὸν ἡλιο» (Αὐτ. σ. 270 ἀρ. 94. Φραγιζσακάκη Ἀριάδνη σ. 2).

3) Hahn ἀρ. 100. — Ἀδελφὴν ἡλίου ἀναφέρουσι καὶ ρωσικὰ παραμύθια (Ralsion. Contes populaires de la Russie; trad. Brucyge σ. 169—175. Ἡ μάγισσα καὶ ἡ ἀδελφὴ τοῦ ἡλίου).

4) M. Müller Ursprung d. Religion σ. 299.

5) Παρὰ Στ. Βίου: «Τ' ἀστέρια εἶναι πιδιὰ τοῦ ἡλίου καὶ τ' φεγγαριοῦ».

6) Παρνασσός τ. Δ' σ. 905—6.

7) Hahn τ. Ι σ. 213. Βλ. καὶ σ. 72.

8) ΚΠ. Σύλλογ. τ. Θ' σ. 194.

9) Νικήτ. Εὐγενιαν. Β' 76. Βλ. καὶ 85 κέ.: «Τέκνον Ἡλίου φέρουσα | πατρὸς ἐμφέρειαν Ἡλίου ἢ καὶ παρ' αὐτὸν ἀντερίζουσα πλέον».

10) «Κοράσιον ἡλιογέννητον» (Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη στ. 1716 σ. 290, Wagner «ἡλιογεννημένη» (Αὐτ. στ. 1553 σ. 286. στ. 1677 σ. 289 στ. 1784 σ. 295, στ. 1976 σ. 297 σ. 3414 337 W), «ἡλιογεννημέναις» (Φλώριος στ. 775 σ. 284, στ. 1532 σ. 311, στ. 1643 σ. 315 Μαυροφρύδου. Βλ. στ. 794 σ. 69, στ. 1519 σ. 94 Hesseling), «ἡλιογέννητος» (Ἀκρίτης, Κρυπτοφέρρης στ' 134. Τραπεζοῦντος στ. 2019 σ. 168), ἡλιογεννημένη (Ἀκρίτης Κρυπτοφέρρης Δ' 350), ἡλιογέννημα (αὐτ. στ. 635, 807), ἡλιογεννημένη (Διήγησις Ἀχιλ-

ὡς ἥλιος λάμπων κοράσιον⁽¹⁾.

Οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι ἀναφέρουσι πολλοὺς υἱοὺς τοῦ ἡλίου· ἰδίᾳ δ' ὁ ροδιακὸς ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἑπτὰ υἱοὺς καὶ μίαν θυγατέρα⁽²⁾, ὃν ἀριθμὸν εὐτυχέστατον νομίζουσιν αἱ ἑλληνίδες μητέρες, διὸ καὶ εὐχονται «νὰ κάμῃς ἕξ υἱοὺς καὶ μιὰ μηλιά» ἢ «καὶ μιὰ κόρη»⁽³⁾.

Σύζυγος τοῦ Ἡλίου εἶναι ἡ Σελήνη, κατὰ τὴν ἐπομένην περιεργοτάτην ἀθηναϊκὴν παράδοσιν⁽⁴⁾.

Ὁ Ἡλιος παντρεύτη τὴ Σελήνη· τὴν πῆρε γυναῖκα καὶ τὴν ἀγαποῦσε, ἀλλὰ καὶ τὴ ζήλευε παραπολύ. Γιὰ τοῦτο ὅσο ἦτο ὁ Ἡλιος ἐστὶ σπίτι, ἡ Σελήνη δὲν ἐφαίνετο, ἀλλ' ἔμενε κρυμμένη. Ἦθελε ὁμοίως νὰ ἔβγῃ καὶ αὐτὴ κομματάκι ἔξω καὶ τήραγε πότε θὰ βγῇ ὁ ἄντρας της, γιατί ἦταν κινηγὸς καὶ πήγαινε καθημέρα ἐστὶ κινῆγι. Ὄταν πέρναγε ὁ Ἡλιος πίσω ἀπὸ τὰ βουνά, ἅμα δὲν ἄκουγε τὰ βήματά του κοίταζε μπαμπουλωμένη ὡς τὰ μάτια πότε θὰ βγῇ. Ἄν ἔβλεπε τὴν ἀκολουθία του, τοῖς ἀχτίνες, ἔμενε σκεπασμένη· ἅμα ἐχάνετο καὶ ὁ τελευταῖος ἀπὸ τὴν ἀκολουθία του ἄνδρός της, ἔβγαινε τὸ πρόσωπό της καὶ ἐχαιρόταν τὸν κόσμον. Ἄμα πάλιν ἔβλεπε ἀπὸ τὰ βουνά τὴν ἀκολουθία ἐστὶν ἀνατολή, ἔμπαινε μέσα. Ἔτσι ζοῦσε πάντα καλὰ μὲ τὸν ἄνδρα της⁽⁵⁾.

Γάμος τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης περιγράφει καὶ τὸ ἐξῆς γαμήλιον ἠπειρωτικὸν ᾄσμα⁽⁶⁾.

Ὁ Ἡλιος ἐπαντρεύτηκε κ' ἐπῆρε τὸ Φεγγάρι.
Ἐκάλεσε καὶ ἐς τὴ χαρὰ συμπεθεριοὺς τᾶστέρια·
τὰ σύγνεφα τοὺς ἔστρωσε, στρώματα γιὰ νὰ κάτσουν,
τοὺς ἔβαλε προσκέφαλα τοῖς ράχαις ν' ἀκουμπήσουν,
τοὺς ἔβαλε καὶ τράπεζα, ἐς τοὺς κάμπους τὰ λουλούδια,
τοὺς ἔβαλε φαεῖ νὰ φαῖν, τὸ μόσκο καὶ τὰ ἄνθια,
κρασί τοὺς ἔδωκε νὰ πιοῦν θάλασσαις καὶ ποτάμια.
Κι' ἀπ' ὅλα τᾶστρα τοῦρανοῦ ὁ Αὐγερινὸς δὲν ἔρθε.
Κι' αὐτοῦ πρὸς τὸ ξημέρωμα ὁ Αὐγερινὸς ἐφάνη.
Φέρνει τὸν Ἰπνο ζωντανὸ ἐς τὰ νιόγαμπρα πεσκέσι,
φέρνει καὶ ἐς τοὺς συμπεθεροὺς λυχνάρι νὰ τοὺς φέξῃ,
νὰ φύγ'ν νὰ πᾶν ἐς τὰ σπίτια τους, τὰ νιόγαμπρα νυστάζουν.

Ἀλλὰ τὸ ᾄσμα τοῦτο δὲν ἔχει μυθολογικὴν ἔννοιαν, σκοποῦν ἀπλῶς νὰ παράσχῃ μεγαλοπρεπεστέραν προβολὴν τῆς εἰκόνας τῶν τελομένων γάμων

λέως στ. 1270 σ. 39, στ. 1365 σ. 42 Wagner). Λιογέννητη ὄνομα τῆς ἡρωίδος ἀκριτικοῦ ᾄσματος (Πολίτου Ἐκλογαὶ 74). Ἡλιόγεννη «ἐπὶ κόρης ἐξόχου καλλονῆς, οἶονεὶ ἐκ τοῦ ἡλίου γεννηθείσης» (Ἀραβατινοῦ ἠπειρωτικὸν γλωσσάριον σ. 41). «Ἡλιόγεννητος, ἐπὶ ὠραίων χαρακτήρων» (δηλ. χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου) (ἠπειρος. Ζωγράφων Α' 209).

1) Ἐν γαμήλιῳ ᾄσματι Ἀμισοῦ (Πλάτων τ. Β' σ. 527).

2) Διόδωρ. Ε' 56,5. Βλ. καὶ Σχολ. Πίνδ. Ὀλ. Ζ 131.

3) Ἐπίσης συνήθως ἡ εὐχὴ «ἐννιά υἱοὺς καὶ μιὰ μηλιά», ἢ κόρη. Βλ. καὶ Πολίτην ἐν Δελτ. Ἰστ. ἔταιρ. Β' 211.

4) Τὴν παράδοσιν ταύτην μοὶ διηγήθη ἡ εὐπαίδευτος κυρία Μαριάννα Γρ. Καμπούρογλου, ἥτις φιλοτίμως ἀπεθησαύρισε πολλὰ μνημεῖα τῆς δημώδους παραδόσεως καὶ πολλὰς πληροφορίας περὶ τοῦ βίου, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ λαοῦ. Τινὰ τούτων ἐδημοσίευσεν κατὰ καιροὺς εἰς περιοδικὰ συγγράμματα. Ἀνομολογῶ δ' αὐτῇ χάριτας διὰ τὰς πολυτίμους ἀνακοινώσεις, ἃς ὀφείλω εἰς τὴν εὐμενῆ αὐτῆς προθυμίαν.

5) Βλ. καὶ Παραδόσ. ἀρ. 225. Ἐκ τῆς περὶ Ἡλίου πραγματείας μου ἀνετυπώθη ἡ παράδοσις αὕτη καὶ ἐν Roscher Selene σ. 169. Lex. d. Mythol. τ. II σ. 1097.

6) Ζωγράφ. ἀγών Α' σ. 168 ἀρ. 316. Καὶ εἰς χιακὸν ᾄσμα περὶ ἐρώτων καὶ γάμου τοῦ ἡλίου (ΚΠ. Σύλλογος τ. ΙΘ' σ. 143) δὲν ὑπόκειται μυθολογικὴ παράστασις, διότι τὸ ᾄσμα τοῦτο εἶναι παραλλαγή τοῦ τῆς Λιογέννητης, ἀδελφον τίνος ἕνεκα λόγου τοῦ ἐραστοῦ ὀνομασθέντος Ἡλίου.

ἐπὶ τῆς ὅλης φύσεως, καὶ καταλήξῃ μετὰ χαριεντισμοῦ εἰς προτροπὴν πρὸς ἀποχώρησιν τῶν κεκλημένων. Κατὰ τοῦτο δὲ δύναται νὰ παραλληλισθῇ πρὸς μεταφορικὰς ἐκφράσεις βυζαντινῶν, παρομοιαζόντων ἐκλεκτὸν ζεῦγος νεονύμφων πρὸς τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην⁽¹⁾. Συναφεῖς πρὸς ταύτας εἶναι καὶ αἱ παρομοιώσεις εἰς δημώδη τραγούδια τῶν νεονύμφων, τοῦ μὲν γαμβροῦ πρὸς τὸν ἥλιον, τῆς δὲ νύμφης πρὸς τὴν σελήνην⁽²⁾. Ἀντίστοιχος δ' εἶναι ἐν τῷ ψαλτηρίῳ ἡ παραβολὴ τοῦ ἡλίου πρὸς νυμφίον ἐκπορευόμενον τοῦ παστοῦ αὐτοῦ⁽³⁾.

Οἱ ἑλληνικοὶ μῦθοι ἀναφέρουσι πολλὰ ὀνόματα συζύγων καὶ ἐρωμένων τοῦ Ἡλίου⁽⁴⁾. Κατὰ τὸν Στησίχορον, ὁ Ἡλιος διὰ τοῦ ὠκεανοῦ ἀφικνεῖται τὴν νύκτα «ποτὶ ματέρα κουριδίαν τ' ἄλοχον παιδὰς τε φίλους⁽⁵⁾». Ἡ δὲ Σελήνη μυθολογεῖται συνήθως ἀδελφὴ τοῦ Ἡλίου ὡς δ' ὅμως ἐν τοῖς βεδικοῖς ὕμνοις ἡ Ἡὼς ὅτε μὲν λέγεται ἀδελφὴ, ὅτε δ' ἐρωμένη ἢ σύζυγος τοῦ Ἡλίου, καὶ ἐν τῇ μυθολογίᾳ ἄλλων λαῶν παρίσταται ἡ Σελήνη ὡς ἀδελφὴ ἢ σύζυγος αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὑπῆρχον βεβαίως μῦθοι περὶ ταύτης σχέσεως αὐτῶν. Τούτου δ' ἕνεκα εἰκάζομεν, ὅτι ἐξ ἀρχαιότερων μύθων πηγάζουσι τὰ ὑπὸ μεταγενεστέρων ποιητῶν μυθολογούμενα, ὅτι ἡ Σελήνη ἐγέννησεν ἐκ τοῦ Ἡλίου τὸν Ἀμπελον⁽⁶⁾, τὸν Πενθέα⁽⁷⁾ καὶ τὰς τέσσαρας Ὠρας, ἀμφιπόλους τῆς Ἡρας⁽⁸⁾. Τοιοῦτος εἶναι καὶ ὁ παλαιότερος ἀττικὸς μῦθος περὶ γεννήσεως τῶν Τριτοπατόρων ἐκ τοῦ γάμου τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης⁽⁹⁾. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ κατηγορίαν δύνανται νὰ ταχθῶσι καὶ οἱ μῦθοι περὶ τῆς Πέρσης⁽¹⁰⁾ καὶ οἱ κρητικοὶ περὶ τῆς Πασιφάης⁽¹¹⁾. Ἴσως δὲ πρέπει νὰ συγκαταριθμηθῇ εἰς τοὺς μύθους τούτους καὶ ὁ ἀττικὸς περὶ Κεφάλου καὶ Πρόκριδος, ὅστις ἐν πολλοῖς ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἀνωτέρω παράδοσιν. Ὁ Ἡλιος μυθολογεῖται κυνηγὸς ὡς ὁ Κέφαλος καὶ ὡς ἐκεῖνος ζηλότυπος. Ἐδύνατό τις μάλιστα νὰ ὑπολάβῃ τὸν περὶ Ἡλίου μῦθον ἀρχαιότερον διὰ τὴν ἀπλότητα αὐτοῦ, τὴν πιστὴν παράστασιν τοῦ φυσικοῦ φαινομένου καὶ τὴν ἀφελῆ ἐξήγησιν τῆς ἐξ ὑπαμοιβῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης

1) Ἰωάννου τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὴν κραταιὰν Δούκαιναν ἐν Βυζαντινοῖς χρονικοῖς 1896 σ. 246: «ὡς ἔχῃς, ἡ καθαρὰ σελήνη καὶ φωταυγῆς, εἰς χρόνους συλλάμποντά σοι μακροὺς τὸν ἥλιον Κομνηνόν, οὐ καὶ ἔργα καὶ ὁμιλία καὶ πρόσωπον τηλαυγῆ πάντα καὶ σελασφόρα τυγχάνουσιν».

2) «Ἡλιος εἶν' ὁ υἱὸς γαμπρὸς κ' ἡ νύμφη ναι φεγγάρι, | φωστῆρες ἀπ' τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἔχουνε τὴ χάρη» (Γαμήλιον Θήρας: Νεοελλ. Ἀνάλλ. Β' 466, 46). Βλ. καὶ Χασιώτ. συλλ. τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρον δημ. ἀσμάτων σ. 41 ἀρ. 6. σ. 44, 15. 48, 30. Πλάτων Β' σ. 148.— Ἐν Κύπρῳ λέγουσι: «Σήμερον ὁ ἥλιος ἐγ γαμπρὸς» ὅταν ὁ ἥλιος δὲν φαίνεται, συννεφώδους ὄντος τοῦ καιροῦ (Π.Π. λ. ἥλιος 53α).

3) Ψάλμ. ΙΗ' 6. Πρβλ. *Alb. Dieterich Abraxas* σ. 107. «Die Sonne als Bräutigam ist ein altbekanntes Bild. Auch in neuen griechischen Volksliedern kommt es vor. Dass Christus so oft als Bräutigam vorgestellt wurde, in den bekannten Allegorien, mag sich daran angeschlossen haben».

4) *Koscher Lex. d. Myth.* I 2016. *Pauly-Wissowa RE.* VIII 78—80.

5) Ἀπόσπ. 8 (Ἀθῆν. ΙΑ' 469e).

6) *Νόνν.* Γ' 214.

7) *Αὔτ.* Α' 21 Α' 31. ΜΔ' 171.

8) *Κόιντ.* Γ' 337.

9) *Φιλόχορος*: ἐν Ἐτυμ. μεγ. σ. 768, 1. *Πρόκλ.* εἰς Ἡσιόδ. Ἔργ. 780.

10) *Koscher Selene* 135 κέ. *Lex. d. Mythol.* τ. III σ. 1983.

11) *Αὔτ.* σ. 1667. Περὶ γάμου Ἡλίου καὶ Σελήνης διαλαμβάνουσιν ὁ *Roscher αὔτ.* II σ. 3158 κέ. *Selene* σ. 77 κέ. *Nachträge* σ. 29. *Siecke die Liebesgeschichte des Himmels*, Strassburg 1892 σ. 3 κέ. *Gruppe Gr. Mythol.* σ. 937—8.

καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν διαφορῶν ἐπεισοδίων καὶ περιπετειῶν, δι' ὧν μεταγενέστεροι μυθολόγοι ἐκόσμησαν τὸν περὶ Κεφάλου καὶ Πρόκριδος μῦθον, συγχωνεύσαντες ἄττικους, κρητικούς, βιωτικούς καὶ κεφαλληνιακούς μύθους⁽¹⁾. Ὁ Κέφαλος εἶναι προσωποποίησης τοῦ ἡλίου, τοῦ ὁποῦ ἢ φωτοβόλος κεφαλὴ ἐπιφαίνεται τὴν πρωτὰν ἐν τῷ ὀρίζοντι, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὀρέων⁽²⁾, καὶ τὸν ὁποῖον ἢ τέχνη ἐνίοτε παρίστανε διὰ κεφαλῆς καλλικόμου. Ἡ δὲ Πρόκρις εἶναι ἢ σελήνη ἐν τῇ συνήθει αὐτῆς παραστάσει, γυναικὸς ἐξόχου καλλονῆς καὶ σεμνότητος⁽³⁾.

Οἱ περὶ γάμων τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης μῦθοι εἶναι πιθανώτατα πανάρχαιοι. Πρὸς τούτοις δὲ φαίνεται ὅτι ἔχει σχέσιν καὶ ὁ Ἰνδικὸς μῦθος περὶ τοῦ γάμου τοῦ Σούρυα (Ἡλίου) μετὰ τῆς Σόμα⁽⁴⁾, ἣτις συνεταυτίσθη πρὸς τὴν σελήνην ἐν τοῖς μετὰ τοὺς βεδικούς ὕμνους χρόνοις⁽⁵⁾. Παραπλησίους μύθους εὐρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Γερμανικὴ τις παράδοσις λέγει τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην συζύγους⁽⁶⁾. Ἐν τῷ βελγικῷ Λουξεμβούργῳ ὁ ἥλιος πιστεύεται σύζυγος τῆς σελήνης⁽⁷⁾, ὁμοίως καὶ ἐν Λιμουζίνῃ τῆς Γαλλίας⁽⁸⁾. Κατὰ τοὺς λαταυικούς μύθους ἢ Σαουλὲ (ἥλιος, θηλυκοῦ γένους) ἔχει ἄνδρα τὸν Μένεσις (σελήνη, γένους ἀρσενικοῦ), ὃν ζηλοτυποῦσα διεμέλισε διὰ τῆς σπάθης, τέκνα αὐτῶν θεωροῦνται τ' ἄστρα⁽⁹⁾. Ἐν παραδόσει τῶν ἰθαγενῶν τῆς Νέας Γουινέας ἀναφέρεται ὁ ἥλιος ὡς σύζυγος τῆς σελήνης καὶ λέγεται ὅτι ἐκ ζηλοτυπίας διέστησαν⁽¹⁰⁾. Κατὰ τοὺς παρὰ τὴν Νυάσσαν λίμνην οἰκοῦντας Κόνδε, ὁ ἥλιος εἶναι σύζυγος τῆς σελήνης καὶ τέκνα αὐτῶν τὰ ἄστρα⁽¹¹⁾. Οἱ δὲ Τλίγγιτ, ἰθαγενεῖς τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς, λέγουσιν ὅτι ἢ σελήνη (ἀρσενικοῦ γένους) εἶναι σύζυγος τοῦ ἡλίου (θηλυκοῦ γένους)⁽¹²⁾.

Περίεργος εἶναι καὶ ἡ σύγχυσις τῆς σχέσεως τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ὡς ἀδελφῶν καὶ συζύγων, ἐν δημοτικῷ ρωμουνικῷ ἄσματι· ὁ Ἡλιος καὶ ἡ Σελήνη ἦσαν ἀδελφοί, ἐπειδὴ δὲ ἠθέλησαν νὰ νυμφευθῶσι, κατηστερίσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ⁽¹³⁾. Παραπλήσιοι δὲ πρὸς τοὺς μύθους τούτους εἶναι μῦθοι ἀγρίων τινῶν λαῶν· οἱ Καραῖβαι νομίζουσι τὸν Αὐγερινὸν σύζυγον τῆς Σελήνης⁽¹⁴⁾, οἱ δὲ ἰθαγενεῖς τῆς Χρυσῆς ἀκτῆς τὸν Ἑσπερον μνηστῆρα αὐτῆς⁽¹⁵⁾.

1) Βλ. *Pretter Gr. Mythol.* II σ. 146.

2) *Décharme Mythol. de la Grèce antique* σ. 526.

3) *Pretter* II σ. 145. *Décharme* ἐνθ. ἀν. Κατὰ τὸν *Max Müller* (*Essais de mythologie comparée*; trad. G. Perrot σ. 110 κέ.) ἢ Πρόκρις εἶναι ἢ πρῶν ἢ δρόσος (πρῶξ—κίς) ἢ ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἐξατμιζομένη. Βλ. καὶ *Cox The mythology of the Aryan nations* τ. II σ. 91.—Ὁ *Roscher* (*Selene* 145) ἀναγνωρίζει ὅτι ἢ νεωτέρα ἀθηναϊκὴ παράδοσις περὶ Ἡλίου καὶ Σελήνης καθιστᾷ πιθανωτάτην τὴν ἐρμηνείαν τοῦ περὶ Κεφάλου καὶ Πρόκριδος μύθου.

4) *Indische Studien* τ. V σ. 269 κέ. 178 κέ.

5) *Muir Original sanscrit texts* τ. V σ. 270.

6) *Schönwerth Aus der Oberpfalz* τ. II σ. 57. Βλ. ἐν γένει *Schwartz Poet. Naturansch.* I σ. 159 κέ. 166. 147.

7) *Revue des trad. popul.* 1902 σ. 273. 590—1.

8) Αὐτ. σ. 340.

9) Αὐτ. 1892 σ. 257 κέ. *Rhesa Litth. Volkslieder*, Berlin 1843 ἀρ. 27 σ. 93 καὶ σ. 239—241. *Nesselmann* ἀρ. 1 σ. 1. Βλ. καὶ *Hannusch Slav. Mythus* σ. 269.

10) *Revue des trad. popul.* 1899 σ. 539—540.

11) *Verhandlungen d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie* 1893 σ. 296.

12) Αὐτ. 1895 σ. 231.

13) *Alexandri Chants populaires de la Roum.* 1855 σ. 53 κέ.

14) *Bastian* ἐν *Zeitschrift f. Ethnologie* 1872 σ. 378.

15) Αὐτ. σ. 380.

Β'.

"*Ἥλιος ὠραῖος.—Παρομοιώσεις.—Δίδει ὠραιότητα.—*"*Εἰς περὶ κάλλους.*

Ἡ θεὰ τοῦ ἡλίου, ἐν λαμπρότητι διανύοντος τὸν ἐν τῷ οὐρανῷ δρόμον του καὶ διὰ τῶν χρυσῶν ἀκτίνων του θαμβοῦντος τοὺς εἰς αὐτὸν ἀτενίζοντας, διεγείρει, ὡς εἰκός, τὴν ιδέαν τοῦ τελείου κάλλους. Εἰς τὴν δημῶδη ἑλληνικὴν ποίησιν εἶναι συνηθέσταται ποικιλώταται εἰκόνες καὶ παρομοιώσεις, εἰλημμένοι ἐκ τοῦ ἡλίου, πρὸς παράστασιν γυναικείας καλλονῆς. Οἱ ἐρῶντες ἀποκαλοῦσι τὴν ἀγαπωμένην ἡλίον (1), καὶ αἱ γυναῖκες ἐνιαχοῦ τὸν σύζυγον (2). Πολλὰ δ' ἐπίθετα ἔχομεν μὲ πρῶτον συνθετικὸν τὴν λέξιν ἡλιος πρὸς δῆλωσιν ὑπερόγου καλλονῆς. Πλὴν τῶν λιογεννητος καὶ ἡλοκόρασον, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω, τοιαῦτα ἐπίθετα εἶναι γνωστὰ εἰς ἡμᾶς τὰ ἐξῆς: Ἡλιογραμμένος (3), ἡλιοσκάμμαγκος ἢ ἡλιοσκάμμαγκισμένος (4), ἡλιοστάλακτος (5), λιόκαλος (6).

Τὸ κάλλος τοῦ ἡλίου λαμβάνεται ὡς ὅρος συγκρίσεως πρὸς τὸ ἀνθρώπινον, προπάντων πρὸς τὸ γυναικεῖον. Καλλίστη τῶν γυναικῶν εἶναι ἡ ἔχουσα «τοῦ ἡλίου τς ὀμορφιαῖς, τοῦ φεγγαριοῦ τσοῖ λάψαις (7)». Αἱ ὠραῖαι λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος. «Λάμπεις καὶ ἀκτινοβολεῖς, σὴν ἥλιος, σὰ φεγγάρι» λέγει γαμήλιόν τι ἄσμα, ἐγκωμιάζον τὴν νύμφην (8). «Κ' ἔφεγγε ὡς φέγγει ὁ ἥλιος ἀπὸ τὴν ὀμορφιά» περιγράφει τὴν καλλονὴν νεάνιδος ἄλλο ἄσμα (9). Παρόμοιαι ἐκφράσεις εἶναι συνήθεις εἰς τοὺς βυζαντινοὺς, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς πεζογράφους (10).

Κατὰ τὰ δημοτικὰ ἄσματα, ὅταν στολιζονται αἱ ὠραῖαι γυναῖκες, φαίνεται τὸ πρόσωπον αὐτῶν ὡς ἥλιος καὶ ὡς φεγγάρι (11), ἢ τῆς αὐτῆς παρομοιώσεως διὰ ποιητικῆς εἰκόνος ἐκφραζομένης φέρουσιν ἐν ἑαυταῖς τὸν ἥλιον.

1) Ἄρωτικὴν ὀνόμασαν ἡλίον τὴν γυναῖκα» (Φιλοσοφία κρασοπατέρα στ. 6, ἐκ χειρογράφου τοῦ 16' αἰῶνος παρὰ Legrand Recueil de chansons σ. 2). Ἡ πρώτη λέξις διορθωτέα ἀναμφιβόλως Ἄρωτικοί. [Ἡ εἰκασία ἡμῶν αὕτη ἐβεβαιώθη ἐξ ἄλλου κώδικος (N. Ἑλληνομνήμων 1904 σ. 441)]. Ἡπειρωτικὸν κωμαστικὸν ἄσμα (Ἀραβαντιν. σ. 371).

2) Ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου γυνὴ θρηνοῦσα τὸν ἄνδρα ἐπιφωνεῖ: «Ἥλιε μ', ἥλιε μ',» (Βαλαβάνης ἐν Ἀρχεῖῳ λεξικοῦ). Βλ. καὶ προσθήκην ἐν τέλει τοῦ τόμου.

3) Ἡλιογραμμένη: Ἀραβαντινοῦ Γλωσσάριον σ. 41.

4) ΚΠ. Σύλλογος τ. ΙΔ' 218. ~~262~~ 262. /Δ'

5) Αὐτ. ΙΔ' 218. Ὁ Περικλῆς Παπαχατζῆς (Parallele Ausdrücke u. Redensarten ἐν Weigand XIV Jahresbericht d. Inst. f. rum. Sprache σ. 157) ἀναφέρει ταυτόσημον κουτσοβλαχικὴν φράσιν: K'ikát din soare, καὶ ρωμουνικὴν: rupt din soare.

6) Λιόκαλη ἐπίκλησις τῆς Παναγίας ἐν Σέρραις. (Φιλίστωρ τ. Γ' σ. 211. Βυζαντινὰ χρονικά Ι σ. 677. Byzant. Zeitschrift τ. III σ. 243. 230—1).

7) Jeannarakí ἄσματα κρητικὰ ἀρ. 70 σ. 93.

8) ΚΠ. Σύλλογος τ. Η' σ. 276. Ὁμοια πολλὰ ἄλλα γαμήλια, ὡς Παρνασ. τ. Β' σ. 884 (Καστελλορίζου). Ἀραβαντιν. σ. 185 ἀρ. 286, σ. 192. ἀρ. 311, ἢ εὐχετικὰ (αὐτ. σ. 197 ἀρ. 321).

9) Jeannarakí σ. 131 ἀρ. 132. Βλ. αὐτ. σ. 141 ἀρ. 140.

10) Τιμαρίων 33 (Blissen Analekten τ. IV σ. 76): «τὸ πρόσωπον ἀποστίλβων δίκην ἡλίου»—Φλώριος καὶ Πλατζιαφλ. στ. 957 σ. 291. Μαυροφρ. «λάμπει ὡς (ἢ) σελήνη τὴν αὐγὴν, ὡς ἥλιος τὴν ἡμέραν κτλ.» Βλ. καὶ στ. 791 σ. 285 Μ. «καὶ λάμπουν ὡς τὸν ἥλιον καὶ πέμπουσιν ἀκτῖνες»—στ. 1219 σ. 300, στ. 924 σ. 289 Μ. Π. (Πρβλ. *Teza del nome Mπεχῆλ* σ. 8). *Μελετηριώτου* εἰς *Σωφροσύνην* στ. 2849—2851 ἐν *Notices et extr. des manuscrits* τ. XIX μέρ. II σ. 130. *Γεωργιλά* *Θανατικὸν* τῆς Ρόδου στ. 158 σ. 37. Wagner περὶ τῶν Ροδίων γυναικῶν «ὡσαν τὸν ἥλιον λάμπουσιν» κτλ.

11) Jeannarakí ἀρ. 245 σ. 183.

Ὁ ἥλιος ὄντεν πρωτοβγῆ ἔς τὰσθήθη σου κονεύγει
καὶ ἔς τὰ ξαθὰ σου τὰ μαλλιά πάγει καὶ βασιλεύγει⁽¹⁾.

Συνηθέστατα δὲ παραβάλλεται τὸ πρόσωπον τῆς ὑμνουμένης μὲ τὸν ἥλιον
καὶ τὰ στήθη μὲ τὸ φεγγάρι.

Βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι στήθος,
καὶ τοῦ κοράκου τὸ φτερό βάνει καμαροφρύδι⁽²⁾.

Ἀναφέρονται δ' αἱ εἰκόνες αὗται καὶ πρὸς ποιητικὴν παράστασιν τῆς λαμ-
πρότητος καὶ τοῦ ἀμυθῆτου πλοῦτου τῶν κοσμημάτων τῆς ὠραίας γυναικός.

Βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι κύκλο,
βάνει καὶ τὸν αὐγερινὸ διαμάντι δαχτυλίδι⁽³⁾.

ἦ:

Βάνει τὸν ἥλιο κούτελο καὶ τὸ φεγγάρι ἀσθήθι,
καὶ τοῦ κοράκου τὸ φτερό βάνει καμαροφρύδι,
τὴν ἄμμο τὴν ἀμέτρητη βάνει μαργαριτάρια,
τὰ χοχλαδάκια τοῦ γιαλοῦ τσικίγια ἔς τὸ λαιμόν τση⁽⁴⁾.

Καὶ κατὰ μὲν τὸ κρητικὸν ἔσμα τοῦτο, θέτει ἡ ὠραία τὸν ἥλιον εἰς τὸ μέ-
τωπον, κατὰ δὲ τὰ παραμύθια καὶ παιδία ὠραιότατα γεννῶνται ἔχοντα
ἐν τῷ μετώπῳ ἥλιον, ἄλλα φεγγάρι καὶ ἄλλα αὐγερινόν⁽⁵⁾. Αἱ δὲ γυναῖκες

1) (Ἐλπίδος Μελαινῆς) Κρητικὴ μέλισσα 1873 σ. 48, 18. (Παρομοίωσις τοῦ στή-
θους πρὸς ἥλιον, τῆς ξανθῆς κόμης πρὸς τὸ χροῶμα τοῦ δύνοντος ἡλίου). *Jeannarakī* σ. 278
ἀρ. 159 (=G. Meyer Gr. Volksl. 65, 43). *Φραντζεσκάκη Ἀριάδνη* σ. 29. *Ἀραβαντιν.*
σ. 338 ἀρ. 589. *Π. Γ. Μανρῆ* τὸ Κατιρλί σ. 82. Ἡ αὐτὴ παρομοίωσις καὶ ἐν γαμπλιῶ
ἄσματι ἀναφέρεται εἰς τὸν γαμβρὸν ἐφιππον (Χασιώτου Συλλογὴ σ. 35. Πρβλ. *Jeanna-*
rakī ἀρ. 104 σ. 109).

2) *Passon* ἀρ. 294. 295. 300. 310. 436. 438. *Λεῖκον Ἐπιδόρπιον* σ. 13. *Legrand*
Recueil σ. 302. *Ζωγρ. ἀγών Α'* σ. 7, 59. Καὶ εἰς παλαιὸν δημοτικὸν ἔσμα ἐκ τοῦ βιεναῖου
κώδικος παρὰ *Legrand* σ. 48 ἀρ. 19.

ἦσαν τὰ στήθη σου ἀνοικτὰ, φέγγουν με σὰν φεγγάρι,
ἐβγαίνει κ' ἐκ τὰ χεῖλη σου ἥλιος μὲ ταῖς ἀκτίνας.

(3) *Legrand* σ. 230 καὶ *Χασιώτη* σ. 35. *Ἀραβαντιν.* σ. 163 ἀρ. 243 σ. 198 ἀρ. 324.
Καλλιάνη Χιτσά ἀνάλ. σ. 74. «Τὸ φεγγάρι κύκλο» σημαίνει ὅτι ὁ κύκλος τοῦ προσώ-
που τῆς ὁμοιάζει πρὸς τὸν κύκλον τῆς σελήνης. Ἡ αὐτὴ δὲ εἰκὼν εὐρίσκεται καὶ εἰς τὸ μεσαι-
ωνικὸν ποίημα τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ροδάμνης (στ. 2163 σ. 301 Wagner): «παρεί-
καζες ἀνόμοιον τὸν κύκλον τῆς σελήνης, | ὅποταν ἐνὶ ὀλόκυκλος καθάριος καὶ γεμᾶτος, | ὡς
πρὸς τὴν στρογγυλότηταν τῆς κόρης τοῦ προσώπου».

(4) *Jeannarakī* ἀρ. 271 σ. 209, ἀρ. 1 σ. 1. *Μαρούσου Β'* σ. 78. «Ἐν τραγοῦδι ἀναφέρει
καὶ πουλὰρι ἀὐπῶχει ἥλιο ἔς τὸ μέτωπο, φεγγάρι ἔς τὰ καπούλια». (*Ἀραβαντιν.* σ. 197 ἀρ.
322). Κατὰ τι δὲ κωμαστικὸν ἄσματιον: «Δυὸ ἥλιοι εἶναι ποῦ βγαίνουν ἔς τὴ γῆς κάθε
πυρρό, ἕνας ἔς τὸ μέτωπό σου κ' ἄλλος ἔς τὸν οὐρανόν» (*Ἀραβαντιν.* σ. 363).

(5) *Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Β'* σ. 43, 44. Πρβλ. καὶ *τ. Α'* σ. 18 κέ. *Hahn* τ. I σ. 65 κέ. II σ.
288 καὶ ἀρ. 69 τ. II ἀρ. 99.—Κατὰ τι σερβικὸν παραμύθιον, γεννᾶται βασιλόπουλον, ἔχον
χρυσῶν ἄστρον εἰς τὸ μέτωπον (*Vuk Karadzitsch Volksmärchen der Serben* ἀρ. 10).
καὶ λιταυικὸν ἀναφέρει βασίλισσαν περικαλλῆ, περὶ τὸ μέτωπον ἔχουσαν τοὺς ἀστέρας,
ἐπὶ τῆς κορυφῆς τὸν ἥλιον καὶ ἐν τῷ ὀπισθοκράνῳ τὴν σελήνην (*Schleicher Litauische*
Märchen σ. 10). Ἐτερον παραμύθιον οὐγκρικὸν διηγεῖται περὶ τῶν τριῶν θυγατέρων βασι-
λέως, ὅτι ἡ μία εἶχεν ἀστέρα ἐν τῷ μετώπῳ, ἡ ἄλλη τὴν σελήνην ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ ἡ τρίτη
τὸν ἥλιον, ἐπίσης ἐπὶ τοῦ στήθους (*Zeitschrift f. deutsche Mythologie* τ. II σ. 283).
Ἐν ἰταλικῷ παραμυθίῳ ἀναφέρεται Sole e Luna, ὀνόματα παιδίων (*Basile Pentame-*
rone V 5) ἐν γαλλικῷ δὲ *Jour et Aurore* (*Perrault Contes des fées*. «Ἄλλα παράλληλα
ἀναγράφει ὁ Stan. Prato ἐν *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1895 σ. 376 κ. ἐ.). Οἱ ἀρχαῖοι
ὑποκοριζόμενοι ἐκάλουν ἡλίους τὰ ἀρσενικά τέκνα. «Ἦλιε τῆς ἐμῆς ψυχῆς» (*Ἀρτεμίδωρ.*
Β' 36 σ. 126= *Σουίδ. λ. Ἦλιος*). Τὰ δύο ἐκ τοῦ Ἀντωνίου τέκνα τῆς Κλεοπάτρας ἐπεκα-
λοῦντο Ἦλιος καὶ Σελήνη (*Πλουτάρχ. Ἀντών. 36. Σουίδ. λ. Ἰόβας. Τζέτζ. Χιλιὰδ. Θ.*
79. *Λέων γραμματικὸς* σ. 55 Bonn.)

τῆς Ἀττικῆς εἰς παλαιότερους χρόνους ἤξευρον τὴν τέχνην νὰ ἐφαρμόζωσιν ἐμπράκτως τὰς ποιητικὰς τῶν ἁσμάτων παρομοιώσεις ζωγραφίζουσαι κατὰ τοὺς γάμους τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἐπὶ τῶν παρεϊῶν τῆς νύμφης, εἴτε ὠραία ἦτο αὕτη εἴτε μή⁽¹⁾.

Παραπλησίαις ἐκφράσεις καὶ εἰκόνας εὐρίσκομεν, ἂν καὶ σπανίως, καὶ εἰς ἀρχαίους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς. Οὕτως εἰς τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀφροδίτην (στ. 89):

ὥς δὲ σελήνη

στήθεσιν ἀμφ' ἀπαλοῖσιν ἐλάμπετο, θαῦμα ἰδέσθαι.

Ἐπαινοῦσα δὲ τὸν ἐρώμενον ἢ φαρμακεύτρια παρὰ Θεοκρίτῳ (Β' 79) λέγει: «Στήθεα δὲ στίλβοντα πολὺ πλεον ἢ τύ, Σελάνα». Ὁ Νόννος πολλαχοῦ παρομοιάζει ὠραίας παρθένους πρὸς τὴν σελήνην⁽²⁾, καὶ ὁ Ἀχιλλεύς Τάτιος (Α' δ' 3) γράφει πρὸς παράστασιν τῆς καλλονῆς νεάνιδος. «Τοιαύτην εἶδον ἐγὼ ποτε ἐπὶ ταύρῳ γεγραμμένην σελήνην». Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς δὲ συγγραφεῖς εἶναι συχνόταται αἱ τοιαῦται παρομοιώσεις· ὁ ποιητὴς τοῦ Φλώριου καὶ τῆς Πλατῆ ἀφλώρας περιγράφει ὥς ἐξῆς τὴν καλλονὴν νεάνιδος:

πλὴν ἦτο ὠραιωμένη.

Εἰς ἡλικίαν (=ἀνάστημα) κυπάρισσος, σελήνη εἰς τὴν ὄψιν,

ὁ κύκλος τοῦ προσώπου τῆς τὸν ἥλιον ἀντηγύει·

τὸ κάλλος τῆς τὸ ἔμορφον φλόγα νὰ παρασταίνῃ⁽³⁾.

Ὁ δὲ ποιητὴς τοῦ Ἱμπερίου καὶ τῆς Μαργαρώνας τὰ ἐπίθετα φεγγαροπρόσωπη καὶ φεγγαρομίσοουδη ἔχει ὡς συνώνυμα τοῦ ἀγγελομοουσουδάτη⁽⁴⁾.

Κοινὰ καὶ συνήθεις εἶναι αἱ τοιαῦται ἐκφράσεις καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ὁ Stan. Prato ἐδημοσίευσεν πλουσιωτάτην συλλογὴν τούτων, προπάντων ἐκ τῆς ἰταλικῆς δημώδους ποιήσεως⁽⁵⁾. Ἀπαραλλάκτως ὡς εἰς τὸ ἐλληνικὸν τραγοῦδι «βάνει τὸν ἥλιο πρόσωπο καὶ τὸ φεγγάρι ἀστῆθι», ἐν ρωμαϊκῷ ὁ ἐραστὴς λέγει περὶ τῆς ἐρωμένης: *Porti la luna in petto, il sole in fronte*⁽⁶⁾. Καὶ ρωμουνικὰ καὶ ρωσικὰ παροιμιώδεις φράσεις προσομοιάζουσι τὸ κάλλος γυναικὸς πρὸς τὸν ἥλιον⁽⁷⁾. Καὶ εἰς φίννια δημώδη ἄσματα οὕτω περιγράφεται ὠραία παρθένος:

ἀπαστράπτει

ἐκ κροτάφων φῶς σελήνης

ἐκ τοῦ στήθους φῶς ἡλίου,

ἐκ τῶν ὠμων φῶς ἀρκτούρου,

ἐκ τῶν νώτων φῶς πλειάδος⁽⁸⁾.

1) Καμπούρογλου Ἱστορία τῶν Ἀθην. Α' σ. 203.

2) Νόνν. Α' 196. ΙΕ' 242. ΙΖ' 47 καὶ ἀλλαχοῦ.

3) Στ. 6—9 ἐν Wagner *Medieval Greek texts*, London 1870 σ. 1. *Mullách Conj. byzant.* σ. 38.

4) Στ. 34 σ. 241 Λάμπρου Πρβλ. Αὐτ. στ. 251 σ. 253 Λάμπρου. Βέλθανδρος Γ' 680—1 σ. 147 Legrand. Νικίτ. *Εὐγενισιν*. Γ' 336. Γ' 415. *Τρυφιδώωρ*. 514. Ἰωάν. *Εὐγενικοῦ* ἐκφράσεις 4 ἐν *Boissonade Anecd. nova* σ. 341.

5) Ἐν *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1895 σ. 363—383. 1896 σ. 24—52. (Sonne, Mond u. Sterne als Schönheitssymbole).

6) C. *Blessig* *Römische Ritornelle*, 1860 σ. 8.

7) *Zanne* *Proverbele Românilor* τ. II ἀρ. 5263. *Vlad. Dal* Παροιμίαι τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, ἐκδ. Β' τ. I σ. 236.

8) Kalewala. Rune X στ. 89 κέ. Μετάφρ. γερμανικῆ A. Schiefner.

Ὅχι μόνον δὲ ὠραιότατος χαρακτηρίζεται ὁ ἥλιος, ἀλλὰ καὶ λέγεται πηγὴ ὠραιότητος καὶ δοτὴρ καλλονῆς. Οὕτως ἐν ἐρωτικὸν δίστιχον εἰς τοῦτον ἀποδίδει τὸ κάλλος τῆς ἐρωμένης.

Ὅντε σ' ἐγέννα ἢ μάννα σου, ὁ ἥλιος ἐκατέβη,
καὶ σοῦ δωκε τὴν ὁμορφιά καὶ πάλι μετανέβη (1).

Ἄλλ' ὅμως τοσοῦτο λαμπρὰ ἐνίοτε περιγράφεται ὑπὸ δημοτικῶν ἄσμάτων καὶ παραμυθίων ἢ καλλονῆ γυναικῶν, ὥστε ὁ ἥλιος ἀδυνατεῖ νὰ συναγωνισθῇ πρὸς αὐτάς, ἢ μᾶλλον ὅπως μὴ ἀποσβεσθῇ ἢ αἴγλη του, πρέπει ἐξ ἐκείνων ν' ἀρυσθῇ καὶ φῶς καὶ ἀκτίνας.

Ὁ ἥλιος τς ἀχτίδες του ὅς πὰ νὰ τσοῖ στερέψη,
κι' ὅς ἔρθ' ἀπὸ τοῦ λόγου σου νὰ τσοῖ ξαναγυρέψη (2).

Τὸ κάλλος γυναικῶν θαμβώνει ἐνίοτε καὶ αὐτὸν τὸν ἥλιον·

Ὁ ἥλιος ὅταν ἔτυχε ἐσένα ν' ἀπαντήση,
ἀπ' τὴν πουλλή σου οὐμορφιά κι κείνους ἐζαλίστη (3).

καὶ καταλαμβάνεται οὗτος ὑπὸ ἐντροπῆς βλέπων γυναικας ὠραιότερας αὐτοῦ, ὡς λέγει ἄσμα τῶν ἐν Ὑδροῦντι Ἑλληνοῖταλῶν:

ὦ ἥλιε μου, ποῦ ὅλο τὸ κόσμο πραδεῖ,
ὦρια secundu τούη εἶδε τινό;
Καὶ ὁ ἥλιο μου πε· «Μοῦ κάνει ἀντροπή,
γιατὶ τούη ἔ πλέον ὦρια τὸ διπλό (4).

Πρὸς ἔκφρασιν ὑπερόχου καλλονῆς γυναικὸς λέγουσιν ὅτι προκαλεῖ τὸν ἥλιον εἰς ἀγῶνα κάλλους· «ἦτον ἔμορφος, τὸν ἥλιον ἔλεεν, γιὰ λάμπσον γιὰ θὰ λάμπω» λέγει παραμύθιον τῆς Τραπεζοῦντος (5). Καὶ δημοτικὰ ἄσματα παραστατικώτερον ἀναφέρουσι τοιαύτην πρόκλησιν, καὶ τὴν βεβαίαν κατίσχυσιν τῆς προκαλούσης ὠραίας:

Καὶ μὲ τὸν ἥλιο μάλωνε, μὲ τὸν ἥλιο μαλώνει·
«Γιὰ ἔβγα, ἥλιε μου, νὰ βγῶ, γιὰ λάμπσε γιὰ νὰ λάμπω».
Ἐλαμπσε ὁ ἥλιος τὸ ταχύ, μαραίνει τὰ χορτάρια,
κ' ἐγὼ μὲ τοῖς ἀχτίταις μου μαραίνω παλληκάρια (6).

Γ'.

Ἥλιος ὡς ὄμμα.—Πανδερχῆς.—Ἐρωτήσεις πρὸς τὸν Ἥλιον.—
Ἥλιος ὡς ἀγγελιαφόρος.

Μεταφορικῶς ὁ ἥλιος λέγεται μάτι τοῦ θεοῦ (ἐν Πελοποννήσῳ)· τῆς αὐτῆς δὲ μεταφορᾶς, θεωρουμένου τοῦ ἡλίου ἀπλῶς ὡς ὀφθαλμοῦ (7),

1) Jeannaraki σ. 279 ἀρ. 164. Βλαστοῦ ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 42. Passow σ. 456. Kind Μνημόσυνον σ. 22. Ζωγράφ. ἀγῶν Α' σ. 9 ἀρ. 87.

2) Jeannaraki ἀρ. 160 σ. 278. Φραντζεσκοάκη Ἀριάδνη σ. 30.

3) Λέσβιον παρὰ Στ. Ἀναγνώστου (Α. Α.) Παραπλησία ἰδέα καὶ ἐν σικελικῷ ἄσματι (S. Salomone Marino Canti popolari siciliani, Palermo 1867 ἀρ. 77): «La to' biddizza la suli comfuni» (ἡ ὁμορφάδα σου τὸν ἥλιο ζαλίζει).

4) Morosi Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto σ. 14 ἀρ. 12. Πολίτου Ἐκλογαί σ. 270,10.

5) Ἀστὴρ τοῦ Πόντου τ. Α' σ. 213.

6) Passow ἀρ. 536 (Ζωγράφ. ἀγῶν Α' στ. 97, 90). Παραλλαγὰς τοῦ ἄσματος τούτου βλ. Passow ἀρ. 537, 538. Ζωγράφ. ἀγῶν Α' σ. 161, 296, 305, 22. Μετάφρ. ἐν Dora d'Istria Excursions en Roumélie et en Morée τ. I σ. 154.

7) Αἰνιγμα χιακόν, ὁ ἥλιος. «Μ' ἔνα μάτι μονόματo ὄλον τὸν κόσμο βλέπω» (Καυλῶν Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 177 ἀρ. 76).

ἢ ὡς ὀφθαλμοῦ τοῦ Θεοῦ, ὄχι μόνον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας ἐποιοῦντο χρῆσιν (1), ἀλλὰ καὶ πάντες σχεδὸν οἱ λαοί, μὴδὲ τῶν ἀγρίων ἐξαιρουμένων (2). Ἐν τοῖς Βέδαῖς ὁ τοῦ ἡλίου θεὸς Savitti ὀνομάζεται ὄμμα τοῦ κόσμου (3), ἐν δὲ τῇ Μαχαβαράτα ἢ ἐπωνυμία αὐτῆ ἀναφέρεται εἰς ἕτερον τοῦ ἡλίου θεόν, τὸν Σούρυαν (4). Ἀλλαχοῦ τοῦ Ριγ-Βέδα ὁ Σούρυα καλεῖται «ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Μίτρα, τοῦ Βαρούνια καὶ τοῦ Ἄγνη» (5) ἢ τῶν δύο πρώτων ἀπλῶς (6). Ἐν τῇ περσικῇ θρησκείᾳ ὁ ἥλιος ἐθεωρεῖτο ὀφθαλμὸς τοῦ Ὀρομάσδου καὶ τοῦ Μίθρα (7). ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ ὁ δεξιὸς ὀφθαλμὸς τοῦ δημιουργοῦ (8). οἱ ἀρχαῖοι Γερμανοὶ ὑπελάμβανον αὐτὸν ὀφθαλμὸν τοῦ Ὀδίν (9), οἱ δὲ Σλάβοι τῶν Καρπαθίων τὸν λέγουσιν «ὀφθαλμὸν τῆς ἡμέρας» (10).

Ἐχει δὲ ὁ ἥλιος ὄμμα ὀξὺ καὶ ἀσφαλές· αὐτὸς ποῦ περπατεῖ ὄλον τὸν κόσμον (11), ἐπισκοπεῖ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, βλέπει τὰ πάντα καὶ οὐδὲν μένει εἰς αὐτὸν ἀπόκρυφον· νὰ μὴ σὲ ἰδῇ ὁ ἥλιος, εἶναι κατὰρα δεινοτάτη. Εἰσχωρεῖ πανταχοῦ καὶ τὰ πάντα διαφωτίζει· «κλειδώνω,

1) «Διὸς ὀφθαλμὸς» (Ἡσιόδ. Ἔργ. Ἡμ. 267). «ὁ γὰρ αἰὲν ὄρων κύκλος λεύσσει νιν Μορίου Διὸς» (Σοφοκλ. Οἰδ. Κ. 704) «χρυσέας Ἀμέρας βλέφαρον» (Σοφοκλ. Ἀντιγ. 100), «λαμπάδος ἱερὸν ὄμμα» (αὐτ. 789)· «ὄμμα αἰθέρος» (Ἀριστοφάν. Νεφ. 285). Παρὰ τοῖς ὀρφικοῖς ὁ ἥλιος ἐθεωρεῖτο ὡς ὀφθαλμὸς τοῦ Διὸς, συνταυτιζομένου μὲ τὸν κόσμον (παρ' Εὐσεβ. Προπ. Εὐαγ. ἀπ. Γ' 9. Στοιβ. Ἐκλ. Α' β' 23). «Τὸ κοινὸν ὄμμα τὴν πανοπτρίαν κόρη» (Γεωργ. Πισιδ. Ἐξαήμερον σ. 218). «Ὅμοιοι μεταφοραὶ εἰς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ περὶ σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων (Schwartz. Poet. Naturansch. I σ. 145, 146).—Περὶ τοῦ ἡλίου θεωρουμένου ὡς ὀφθαλμοῦ τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων λαῶν βλ. καὶ Gruppe Gr. Mytholog. σ. 380. Rapp ἐν Koscher Lex. d. Mythol. I σ. 1997: Jessen ἐν Pauly-Wissowa R. H. τ. VIII σ. 86). Καὶ αὐτὴ ἡ πρώτη σημασία τῆς ρίζης sāvel, ἐξ ἧς τὸ κοινὸν ὄνομα τοῦ ἡλίου εἰς τὰς γλώσσας τῶν Ἰαπετικῶν λαῶν εἶναι ἢ τοῦ ὀφθαλμοῦ. (Jessen αὐτ. σ. 58).

2) «Ὁφθαλμὸς τῆς ἡμέρας» ἐν Ἰάβα. Σουμάτρα, Μαδαγασκάρ. Οἱ Ἰθαγενεῖς τῆς Νέας Ζηλανδίας μυθολογοῦσιν, ὅτι ὁ Maui ἔθεσε τὸν ὀφθαλμὸν του ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐγένετο ἥλιος καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν δύο τέκνων του καὶ ἐγένοντο οἱ ἀστέρες (Edw. Tylor La civilisation primitive τ. I σ. 401, τῆς γερμ. μετφρ. τ. I σ. 344 κέ.)

3) Βλ. A. Weber Zwei Texte über Omina u. Portenta σ. 362.

4) III 166 κέ. παρὰ Muir σ. 161.

5) Rig Veda I, 115, 1 Max Müller.

6) Βλ. τὰ οἰκεία χωρία τοῦ Ριγ Βέδα παρὰ Muir σ. 157. M. Müller Ursprung d. Religion σ. 300, 305. Bloomfield on the myth of Heavenly Eye—ball, with reference to Rig Veda X 40, 9 ἐν American Journal of Philolog. 1896 XVIII 399 κέ.

7) Zend Avesta μετὰφρ. Spiegel καὶ Bleck. Yaçna II 35. Darmesteter Ormazd et Ahriman ἐν Biblioth. de l'école des hautes études, Par. 1877 τ. 29 σ. 31 κέ.

8) Le Page—Renouf, Vorlesungen über Ursprung und Entstehung der Religion 1881 σ. 176. Περὶ ὁμοίων παραστάσεων τῶν Ἑβραίων βλ. Golaziher der Mythos bei den Hebräern 1876 σ. 124 κέ.

9) Simrock deutsche Mythologie § 74 σ. 210 κ. Grimm deutsche mythologie σ. 665 (585—6 δ' ἐδ.).

10) Kochauswski παρὰ Chodzko Contes slaves σ. 33 σημ. Οἱ Πολωνοὶ λέγουσι τὸν ἥλιον μάτι τοῦ Θεοῦ ποῦ τὰ βλέπει ὅλα (Revue des trad. popul. 1895 τ. X σ. 421).

11) Ἐν ἀσματίῳ τοῦ Ὑδροῦντος (Morosi ἐνθ. ἀν. Pellegrini il dialetto greco-calabro σ. 43). Πρὸς τὴν φράσιν ταύτην ἀντιστοιχεῖ τὸ τοῦ ὀμηρικοῦ ὕμνου εἰς Διὸν ἠμῖν (στ. 69—70)

σὺ γὰρ δὴ πᾶσαν ἐπὶ γθόνα καὶ κατὰ πόντον
αἰθέρος ἐκ δίης καταδέρκεαι ἀκτίνεσσι.

καὶ τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Εὐριπίδου (Ἄνθολ. Append. 27 παρ' Ἀθην. Β' 61 β).

Ἦ τὸν ἀγήραντον πόλον αἰθέρος, Ἥλιε, τέμωνων
ἄρ' εἶδες κτλ.

μανταλώνω, τὸν κλέφτη βρίσκω μέσα», λέγει δημῶδες αἰνίγμα, ἐννοοῦν τὸν ἥλιον.

Οὕτω καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ Ἥλιος ἐνομιζέτο πανδερκῆς καὶ πανδαήμων· κατὰ τὰ ὀμηρικὰ ἔπη «πάντ' ἐφορᾷ καὶ πάντ' ἐπακούει»⁽¹⁾, ἐν δὲ τῷ ὀμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Δῆμητρα² λέγεται θεῶν σκοπὸς ἡδὲ καὶ ἀνδρῶν⁽³⁾. Ὁ Αἰσχύλος ἀποκαλεῖ αὐτὸν πανόπτῃν⁽⁴⁾ καὶ παντόπταν⁽⁵⁾. Ὁ Ἥλιος νοήσας τὴν ἀπιστίαν τῆς Ἀφροδίτης καταγγέλλει αὐτὴν εἰς τὸν Ἡφαιστον⁽⁶⁾, καὶ μόνος γινώσκων τὸν ἄρπαγα τῆς Περσεφόνης κατονομάζει αὐτὸν εἰς τὴν Δῆμητρα⁽⁷⁾. Καὶ πολλαχοῦ τῶν βεδικῶν ὕμνων λέγεται πανδερκῆς καὶ τηλωπὸς καὶ παντεπόπτῃς⁽⁸⁾. Κατὰ τοὺς γερμανικοὺς μύθους, ὁ θεὸς βλέπει διὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων⁽⁹⁾. Σλαβιστὶ δὲ (Τσεχιστὶ) ὀνομάζεται ὁ ἥλιος Djed vschevjed, ἦτοι ὁ τὰ πάντα εἰδῶς ἢ βλέπων γέρον⁽¹⁰⁾.

Βλέπων δὲ τὰ πάντα ὁ Ἥλιος, παρίσταται ἐπίσης ὑπὸ τῆς δημῶδους ποιήσεως καὶ ὡς συμπαθῶν τοὺς ἐν τῇ γῆ, καὶ ἄν που ἴδῃ τινὰ θλιβόμενον ἐρωτῶν νὰ μάθῃ τί τὸ αἴτιον τῆς θλίψεως καὶ παραμυθούμενος τοὺς πάσχοντας⁽¹¹⁾.

Ἐστὴν Πόλη σὲ θυμήθηκα κ' Ἥλιος μὲ παρηγόρα,
Ἄτσῶπα, πουλάκι μου, μὴν κλαῖς, κ' ἐγὼ τὴν εἰγδα τώρα,

λέγει ἐρωτικὸν δίστιχον⁽¹²⁾. Εἰς ἄλλο δὲ ἄσμα εἰσάγεται μία ἐλαφίνα, ἥτις ἀποφεύγει τὸν μετὰ τῶν ἄλλων ἐλάφων συναγελασμόν, καὶ

μόνον τάπόσκια περπατεῖ καὶ τὰ ζερβὰ κοιμᾶται,
κι' ὅθε εὖρη γαργαρὸ νερό, θολώνει καὶ τὸ πίνει.
Ὁ Ἥλιος τὴν ἀπάντησε, στέκει καὶ τὴ ρωτᾷει κτλ. ⁽¹³⁾.

Ἄλλοτε πάλιν, περίλυπος ἕνεκα τοῦ θανάτου ἥρωος, ἀφηγεῖται τὸ συμβεβηκὸς εἰς τὸ Φεγγάρι καὶ τὸν Αὐγερινόν.

1) Ἰλιάδ. Γ, 277. Ξ, 345. Ὀδ. Α, 109. Μ, 323.

2) Ὑμν. εἰς Δῆμητρ. 62. Πρβλ. Ὀδ. Θ. 302.

3) Αἰσχύλ. Προμηθ. 91.

4) Παρὰ Στράβωνι Α' 33.

5) Ὀδ. Θ. 270.

6) Ὑμν. εἰς Δῆμητρ. 75 κέ. — Πρβλ. Φαλάριδ. ἐπιστ. 104 ἐν Epistol. ed. Hercher σ. 439: «πάντων ἐπόπτῃς». — Γεώρ. Ησιόδ. Ἐξαήμε. στ. 225: «Οὐδὲν γὰρ αὐτοῦ τῆς φορᾶς ἀπεκρύβη». Ἐκ τῶν Ρωμαίων ποιητῶν βλ. Ovid. Met. II 32: «Sol oculis juvenem, quibus adspicit omnia, vidit»· αὐτ. IV 172: «Videt hic deus omnia primus». Βλ. καὶ αὐτ. IV 227. Vergil. Aen. IV 607. XII 676. Ἄλλας ἀρχαίας μαρτυρίας βλ. παρὰ Roscher Lex. Myth. I 1997. III 1540 κέ. Pauly-Wissowa R. E. VIII σ. 73, 84. Gruppe Gr. Myth. 380, 2. 587, 1.

7) Muir 157. M. Müller, ἐνθ. ἀν. σ. 305.

8) Grimm D. M. σ. 665 (586 δ' ἐκδ.).

9) Chodzko ἐνθ. ἀν. σ. 32, 39 σημ.

10) Ἡ βυζαντινὴ παροιμία «Ἄφ' ὧν ἐκαβαλλίκευσε, κῦρ Ἥλιε, μὴ τὸν κλαίης» (Krumbacher Mittelgr. Sprichw. ἀρ. 117 σ. 127) ἐμφαίνει τὴν συμπάθειαν τοῦ ἡλίου καὶ τὸ ὑπὲρ τῶν ἀνθρωπίνων παθημάτων ἐνδιαφέρον αὐτοῦ. Τὸ μὴ τὸν κλαίης = μὴ τὸν οἰκτίρης, ἀδιαφόρησον περὶ αὐτοῦ.

11) Passow σ. 567 ἀρ. 875.

12) Μανούσου Β' σ. 71. Βλ. καὶ Passow ἀρ. 398, 599. Ζωγράφων Α' σ. 145 ἀρ. 252.

Ὁ Ἥλιος ἐσκοτίδνιασε καὶ τὸ Φεγγάρι ἐχάθη,
 κι' ὁ καθαρὸς Λύγερινὸς ἐβγήκε ματωμένος
 τὰ τρία ἐκουβέντιαζαν, τὰ τρι' ἀράδα ἀράδα.
 «Τίνος εἶν' τ'ἀσπρο τὸ κορμί, ποῦ ναι χωρὶς κεφάλι ;
 Γυρίζει ὁ Ἥλιος καὶ τοὺς λέει, καὶ λέει τοῦ Φεγγάρου κτλ.»⁽¹⁾

Θλιβόμενος δὲ διὰ κακά, τὰ ὁποῖα βλέπει, ἀνατέλλει ἐνίοτε «κόκκινος, καταμελανιασμένος»⁽²⁾, καὶ ἐπὶ τῇ θεᾷ μεγάλης συμφορᾶς ἐκφράζει τὸν φόβον μὴ τὰ δάκρυα τοῦ πάσχοντος κατασβέσωσι τὴν φλόγα του⁽³⁾.

Ἄλλὰ καὶ παραγγελίας τῶν ἀγαπώντων διαβιβάζει πρὸς μακρὰν εὐρισκομένους, διότι αὐτὸς μόνος κάλλιον παντὸς ἄλλου γινώσκει ποῦ διαμένουσι καὶ τάχιστα βλέπει αὐτούς.

ὦ Ἥλιε μου, χαμήλωσε καὶ πᾶρε τὴ γραφή μου,
 περικαλῶ σε νὰ τὴν πᾶς κεῖ ποῦ ναι τὸ πουλί μου⁽⁴⁾.

Ἐν ἀλβανικῷ παραμυθίῳ στέλλει ἡ μήτηρ πρὸς τὴν μακρὰν ἀποῦσαν κόρην τῆς χαιρετίσματα μὲ τὸν ἥλιον τοῦ μεσημεριοῦ⁽⁵⁾. Ὁμοίως καὶ ὁ θνήσκων Αἴας παρὰ Σοφοκλεῖ (Αἴ. 845—851) λέγει πρὸς τὸν Ἥλιον.

Σὺ δ', ὦ τὸν αἰπὺν οὐρανὸν διφρηλατῶν,
 Ἥλιε, πατρώαν τὴν ἐμὴν ὅταν χθόνα
 ἴδης, ἐπισχὼν χρυσόνωτον ἠνίαν
 ἄγγελιον ἄτας τὰς ἐμὰς μόρον τ' ἐμὸν
 γέροντι πατρὶ τῇ τε δυστήνῳ τροφῷ.

Ὡς παντεπόπτης δ' ὁ Ἥλιος ἐρωτᾶται περὶ ἀγνοουμένων καὶ δυσσευνητῶν πραγμάτων, καὶ προθύμως ἀπαντᾷ εἰς τὰ ἐρωτήματα, κατὰ τὴν δημώδη ποίησιν καὶ τοὺς δημῶδεις μύθους.

Ἥλιε μου καὶ Φεγγάρι μου καὶ κοσμογυριστὴ μου,
 νὰ σ' ἀρωτήσω νὰ μοῦ πῆς, εἶδες το τὸ πουλί μου;
 —Εἶδα το τὸ πουλάκι σου κτλ.⁽⁶⁾

Εἰς ἓν δὲ μανιάτικον μοιρολόγιον ἐρωτᾶται ὁ Ἥλιος «μὴν εἶδε μιά νιά καλή», καὶ οὗτος ἀποκρίνεται, ὅτι τὴν ἐσπέραν τῆς χθῆς, διαβαίνων ἀπὸ τὸ περιβόλι τοῦ Ἄδῃ, ἔμαθε ὅτι τῆς ἔγραψαν τ' ὄνομα μὲ τοὺς ἀποθαμένους⁽⁷⁾.

Τὸν Ἥλιον παρακαλοῦσι καὶ αἱ Τραχίνιαι γυναῖκες παρὰ Σοφοκλεῖ (Τραχίν. 95 κ. ἑ.) νὰ τὰς πληροφορήσῃ ποῦ γῆς εὐρίσκεται ὁ Ἡρακλῆς. Καθὼς δὲ παρ' Ὀμήρῳ καταγγέλλει εἰς τὸν Ἡφαιστον τὴν ἀπιστίαν τῆς Ἀφροδίτης, εἰς ἀκριτικὰ ἄσματα σπεύδει νὰ πληροφορήσῃ τὸν Γιαννακὴν περὶ τῆς ἀρπαγῆς τῆς συζύγου του ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν⁽⁸⁾.

1) Χασιώτης σ. 105 ἀρ. 24. Ἐβδομάς 1889 ἀρ. 14 σ. 4. Καὶ εἰς σερβικὰ ἄσματα ὁμοίως ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη συνδιαλέγονται περὶ τῶν ἀνθρωπίνων (Vuk III 3).

2) Ἀραβαντιν. σ. 82 ἀρ. 96.

3) Legrand σ. 286 ἀρ. 127.

4) Παρνασσὸς τ. Α' σ. 394.

5) Hahn Alb. Studien II σ. 106. Gr. u. alb. Märchen ἀρ. 96.

6) Λαογρ. Α' 297, 123. Ὁμοίως ἐρωτήσεις καὶ πρὸς τὴν σελήνην. (Ἀραβαντιν. σ. 237 ἀρ. 400). Τὸ σχῆμα τοῦτο τῶν ἐρωτήσεων πρὸς τὸν ἥλιον ἂν εἶδέ τι, ἀπαντῶμεν καὶ παρ' ἀρχαίους ποιηταῖς, τῷ Εὐριπίδῃ (βλ. ἄνωτέρω σ. 134 σημ. 11) καὶ τῷ Θεοδέκτῃ (παρὰ Στοβαίῳ I' 8. Ἀπ. 10 Nauck).

7) Παρνασσὸς τ. ΙΖ' σ. 80.

8) ΚΠ. Σῶλλογος τ. ΙΘ' σ. 222, 228.

Συνήθως εἰς τὰ παραμύθια ἢ κακὴ μητρὶα ἢ ἡ πενθερὰ νεάνιδος, τῆς ὁποίας ἀπῆτησε τὸν θάνατον καὶ τὴν νομίζει ἀποθαμένην, καυχωμένη ἐνώπιον τοῦ Ἡλίου τὸν ἐρωτᾷ, ἂν γνωρίζῃ ἄλλην τινὰ ὠραιότεραν αὐτῆς·

Ἕλιε μου καὶ παράλιε μου καὶ κοσμογυριστὴ μου,
Εἶσαι καὶ σύ, εἶμαι κ' ἐγώ, μὰ εἶδες κι' ἄλλην ὁμορφύτερη (1);

Ὁ δὲ Ἡλιος ἀδυνατῶν ν' ἀποκρύψῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ νομιζομένη νεκρὰ εὐρίσκεται ἐν τῇ ζωῇ. Τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρον ἐκ τοῦ κύκλου τούτου τῶν παραμυθίων εἶναι ἐν ἀθηναϊκῶν (ἀνακοινωθέν μοι ὑπὸ τῆς Κας Μαρίας Γρ. Καμπούρογλου), περιέρχον καὶ διὰ τὴν παρεμβολὴν στίχων ἐν τῇ διηγήσει. Κατὰ τὸ παραμύθιον τοῦτο, ὁ υἱὸς μιᾶς Λάμιας ἐνυμφεύθη περικαλλεστάτην κόρην. Ἐπειδὴ δ' ὅμως δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν μητέρα του νὰ φεισθῇ αὐτῆς, ὑπεσχέθη νὰ τὴν φονεύσῃ ὁ ἴδιος καὶ παραλαβὼν αὐτὴν εἰς τόπον μακρινὸν καὶ μοναχικόν, ἔκτισεν οἰκίσκον, ἐν ᾧ τὴν ἔκρυψεν. Ἐπιστρέψας δέ, εἶπεν εἰς τὴν μητέρα του ὅτι τὴν ἐσκότωσε καὶ ἐκάθησε καὶ ἔκλαιεν. Ἡ Λάμια προσεπάθησε νὰ τὸν παρηγορήσῃ, ἀλλὰ μετὰ μικρὸν καταλιποῦσα αὐτὸν ἤρχισε νὰ καλλωπίζεται.

(1) Ἐξ ἀνεκδότου μεσσηνιακοῦ παραμυθίου.—Ὁ κ. B. Schmidt (Gr. Märchen usw. σ. 233) νομίζων ὅτι ἐσφαλμένως γράφομεν τὴν λέξιν παράλιε διορθώνει προσήλιε. Ἄλλ' ἡ λέξις ὀρθῶς ἔχει οὕτως, ὑπὸ τὸν αὐτὸν τύπον δ' ἐκφέρεται καὶ ἐν παιδικῷ ὁσματικῷ Φιλίππουπόλεως, τὸ ὁποῖον κατωτέρω δημοσιεύομεν. Ζακύνθιον παραμύθιον τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἔχει ὡς ἐξῆς τὴν πρὸς τὴν Ἡλίον ἐρώτησιν:

Ἕλιε μου, προσήλιο μου,
πές μου νὰ ζοῦν τὰ μάτια σου,
ποῖα εἶναι ἡ ὁμορφύτερη γυναῖκα τοῦ κόσμου;

(Schmidt αὐτ. ἀρ. 17 σ. 110)· καὶ ἐν ἐτέρῳ ἀνεκδότῳ σπαρτιατικῷ παραμυθίῳ φέρεται αὕτη οὕτω:

«Ἕλιε μου, παρήλιε μου, καὶ κοσμογυριστὴ μου,
Λάμπεις καὶ σύ, λάμπω κ' ἐγώ!
— Μὰ σὰν τῇ Θεοχάριτη,
μήτε σύ καὶ μήτ' ἐγώ.»

Ἐν παραμυθίῳ τοῦ Αἰγίου ὁ Ἡλιος ἐρωτῶμενος ὑπὸ δύο ἀδελφῶν περὶ ὠραιότητος, ἀποκαλύπτει, ὅτι ζῆ ἡ ὠραιότερα ἀδελφὴ αὐτῶν, ἣν ἐπειράθησαν ν' ἀποκτείνωσιν. (*D' Estournelles de Constant. La vie de province en Grèce* σ. 263. 265. 268). Ὁμοίως εἰς χιακὴν(;) παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ παραμυθίου. (*Buchon la Grèce continentale et la Morée* σ. 263—7. *Legrand Recueil de contes popul.* σ. 133 κέ. Ἄλλην χιακὴν παραλλαγὴν βλ. ἐν *Carnoy et Nicolaidis Trad. de l'Asie Mineure* σ. 91 κέ.). Ἐν ἀλβανικῷ δὲ παραμυθίῳ τῆς νήσου Πόρου ἡ μητρὶα ἐρωτᾷ οὕτω τὸν Ἡλίον «Ἕλιε, εἶμαι ὠραία καὶ εἶσαι ὠραῖος, ὅσα εἶναι γύρω μου εἶναι ὠραῖα, καὶ ὅσα γύρω σου ὠραῖα. Εἶναι κανεῖς εἰς τὸν κόσμον ὠραιότερος;» Καὶ ὁ ἥλιος ἀπαντᾷ «Ὁμορφὴ εἶσαι κι' ὁμορφος εἶμαι, ἀλλ' ὁμορφὴ σὰν τῇ Μαριγῶ δὲν εἶναι καμία εἰς ὅλον τὸν κόσμον» (*Hahn ἀρ. 103. Dozon Contes albanais* σ. 1 κέ.). Εἰς τὸ γερμανικὸν παραμύθιον τῆς Schneewittchen, τὴν αὐτὴν καὶ τ' ἀνωτέρω ἔχον ὑπόθεσιν, ἡ βασίλισσα δὲν ἐρωτᾷ τὸν ἥλιον, ἀλλὰ μαγικὸν κάτοπτρον. (*Grimm ἀρ. 53*). Ὁμοίως καὶ εἰς τὰς ἄλλας πολυπληθεῖς παραλλαγὰς τοῦ παραμυθίου τούτου παρ' εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς μαγικὸν κάτοπτρον ἐπέχει τὴν θέσιν τοῦ ἡλίου. Κατ' ἐξαιρέσιν δ' ὅμως ἀναφέρουσιν ὡς τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια, τὸν Ἡλίον ἀντὶ κατόπτρου, πλὴν τῶν ἀλβανικῶν, καὶ κουτσοβλαχικῆ παραλλαγῆ τοῦ χιακοῦ (*Sainéan Basmele române* σ. 750. 758), καὶ ὁμοιον βουλγαρικόν, καθὼς καὶ τινες τῶν ἰταλικῶν παραλλαγῶν τοῦ αὐτοῦ παραμυθίου. (*Archivio per le tradiz. popol.* τ. X σ. 322). Τὴν μέσην θέσιν μεταξὺ τῶν δύο διατυπώσεων κατέχει ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα ζακύνθια παραλλαγὴ, ἐν ἣ ἡ ἐρωτῶσα τὸν ἥλιον κρατεῖ εἰς χεῖρας κάτοπτρον.

«Εκεῖ ποῦ ἐβγήκε ἔς τὸν ἥλιο κ' ἐχτενίζονταν, λέει ἔς τὸν Ἥλιο :

«Ἥλιέ μου, κὺρ Ἥλιέ μου καὶ κοσμογυριστή μου,
πές μου ποιὰ ναι πιὸ ὁμορφη, ἐγὼ ἢ ἡ Μαρουδιώ ;

— Ὅμορφή σκι καὶ καλή σαι,
σὰν τῆ Μαρουδιώ δὲν εἶσαι»,

τῆς λέει ὁ Ἥλιος. «Καὶ ζῆ ἀκόμη ἡ Μαρουδιώ;» τοῦ λέει. «Ζῆ καὶ βασιλεύει», τῆς λέει ὁ Ἥλιος καὶ ἔτσι χωρὶς νὰ θέλῃ τὴν ἐπρόδωκε τὴν καϊμένη. «Καὶ δὲν μοῦ λές, Ἥλιε μου, ποῦ κάθεται;» τὸν ἀρωτᾷ ἡ Λάμια.— Ἄμα βγῶ ἀπὸ τὸ σπίτι μου, λέει ὁ Ἥλιος, τὸ πρῶτο πρόσωπο ποῦ θ' ἀπαντήσω εἶναι τῆς Μαρουδιῶς». — Πίσω ἀπ' τὸ βουνὸ τὴν εἶχε τὴν κακομοῖρα ! — Τότε τοῦ λέει ἡ Λάμια.

«Ἥλιέ μου, σὲ παρακαλῶ,
πάρε με πᾶ νὰ τὴν ἰδῶ,
γιατὶ τὴν ἔχω κόρη μου,
πολὺ τὴν ἀπεθύμησα».

Τὴν πῆρε λοιπὸν ὁ Ἥλιος καὶ πῆγαν. Ἐκεῖ ποῦ τὴν ἄφησε ἔς τὸ σπιτάκι τῆς Μαρουδιῶς, ἄμα τὴν εἶδ' ἡ Λάμια ἐγύθηκε ἀπάνω τῆς καὶ τὴν καταξέσκισε.

«Τότ' ὁ Ἥλιος μαύρισε
κὶ ὅλημερῆς δὲν ἔφραξε».

Ἐν ἄλλοις παραμυθίοις ἀναφέρεται, ὅτι πορεύονται εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ ὄχι μόνον οἱ θέλοντες νὰ μάθωσι παρ' αὐτοῦ ποῦ εὐρίσκονται ἄνθρωποι, ὧν ἀγνοεῖται ἡ τύχη, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ζητήσωσι παρ' αὐτοῦ, ὡς πανδαήμονος, τὴν ἐξήγησιν ἀκατανοήτων φαινομένων. Οὕτως ἐν ἀνεκδότῳ λακωνικῇ (ἐκ τοῦ χωρίου Σέλιτσας τῆς Ἀβίας) παραλλαγῇ τοῦ σμυρναϊκοῦ παραμυθίου, οὗ μέρος παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, ὁ μεταβάς νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἥλιου γέρων κατὰ τοῦ ἀπατήσαντος αὐτὸν Ἑβραίου, τὸν παρακαλεῖ συγχρόνως, ἀπ' εὐθείας καὶ ὄχι διὰ τῆς συζύγου τοῦ Ἥλιου, ὡς ἐν τῷ σμυρναϊκῷ παραμυθίῳ, νὰ τῷ ἐξηγήσῃ διατὶ μία πέτρα, ἣν εἶδε καθ' ὁδὸν, εἶναι μετέωρος, διατὶ ἐν ποτάμι εἶναι θολὸν πάντοτε, καὶ διατὶ αἱ κόραι, τὰς ὁποίας εἶδε θρηγούσας, δὲν ὑπανδρεύονται. Ὁ δὲ Ἥλιος ἀποκαλύπτει τὴν αἰτίαν τούτων καὶ τὸν τρόπον τῆς διορθώσεως (1).

Ἐν ἐτέρῳ ἀνεκδότῳ παραμυθίῳ σμυρναϊκῷ, ὁ ἥρωϊς ἀναζητῶν τὴν

(1) Τὸ παραμύθιον τοῦτο ὑπάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς λύσεως ἀπορημάτων ὑπὸ ὑπερτέρου τινὸς ὄντος, εἰς ὃ προστρέχει ἐξαιτούμενος ταύτην ὁ ἥρωϊς. Ἐν τῇ κατηγορίᾳ ταύτῃ ὁ *Aniti Larne* (Verzeichniss der Märchentypen, Helsinki 1910) καταλέγει τοὺς τύπους ὑπ' ἀριθ. 460 A. B. 461. 465 ABC. Ἄλλ' ἐν πᾶσι τοῖς τύποις τούτοις τὸ λῦον τ' ἀπορήματα ὑπερτέρον ὄν εἶναι ὁ Θεός, ὁ διάβολος ἢ ἡ τύχη. Καὶ ἐν μεσαιωνικῇ ἑλληνικῇ ἐπιπέτρῳ διασκευῇ τοῦ παραμυθίου (Λόγος περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας ἐν *Lambros Romans Grecs* σ. 289 κέ. Ν. Ἑλληνομνήμ. τ. Γ' σ. 402 κέ.) πρὸς τὴν Τύχην προσφεύγει ὁ ἀτυχῆς ζητῶν πῶς νὰ ἐξεύρῃ τρόπον ἀπαλλαγῆς τῶν κακῶν. Μόνον δ' ἐν τῷ προκειμένῳ ἑλληνικῷ καὶ ἐν τσεχικῷ παραμυθίῳ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦ διαβόλου ἢ τῆς τύχης λύει τὰ ἀπορήματα ὁ ἥλιος. (Τὸ τσεχικὸν παραμύθιον ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ *K. J. Erven*, Prag 1865 μετεφράσθη γαλλιστὶ ὑπὸ *Chodzko Contes Slaves* σ. 31 κέ. ἰταλιστὶ ὑπὸ *Em. Teza I tre capelli d'oro del nonno Satutto*, Bologna 1866 καὶ γερμανιστὶ ὑπὸ *Waldau Böhmisches Märchenbuch* σ. 587).

σύζυγόν του, αποφασίζει νὰ ὑπάγῃ νὰ εὔρη τὸ σπίτι τοῦ Φεγγαριοῦ· «ὡς ποῦ νὰ πάγῃ ἐκεῖ, χρειάστηκε μιὰ σιδερένια φορεσιά»· εὔρε δ' ἐκεῖ τὴν σύζυγον τοῦ Φεγγαριοῦ, ὑπερ ἐνταῦθα παρουσιάζεται ὑπὸ ἀνδρικήν μορφήν, αὕτη δὲ τὸν ἀπέκρυψε, μεταμορφώσασα αὐτόν, διὰ νὰ μὴ τὸν φάγῃ τὸ Φεγγάρι. Ἀμα ἦλθε τοῦτο, ἡ σύζυγός του τῷ παρέθηκεν ἄφθονον τροφήν, καὶ κατόπιν τὸ παρεκάλεσε θερμῶς νὰ μὴ πειράξῃ τὸν ξένον. Ἐδέχθη τὸ Φεγγάρι καὶ ἀναλαβόντος ἐκείνου τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν, τῷ λέγει.

«Ἐγὼ δὲν ξέρω ποιά εἶναι, μονάχα νὰ πᾶς ἔς τὸ ἀδελφό μου τὸν Ἥλιον, καὶ κείνος μπορεῖ νὰ σ' ἀρμηνέψῃ ποῦ εἶναι αὐτός». Τὸ παιδί, ὡς ποῦ νὰ πάγῃ πάλι ἔς τὸν Ἥλιον ἠγάλασε τὴ μιὰ φορεσίαν καὶ τὸ ἕνα ζευγάρι παπούτσι καὶ εἰάν ὑπῆγε ἔβαλε τὴν τρίτην φορεσίαν καὶ τὸ τρίτον ζευγάρι. Σὺν ὑπῆγε ἔς τὸν Ἥλιον καὶ τὸ ἄρωτᾷ καὶ κείνος τοῦ πεπῶ· δὲν ἔφερε τίποτα, μονάχα νὰ πάῃ ἔς τὴν ἀδελφήν του τὴν Πούλια γιὰ νὰ τοῦ πῇ ἐκεῖ ἡ πεῦ εἶναι αὐτή.

Αἱ τοιαῦται διηγήσεις τῶν παραμυθίων ἐκπηγάζουσι πιθανῶς ἐκ παλαιῶν μύθων, σὺν τῷ χρόνῳ παραφθαρέντων καὶ ἀλλοιωθέντων. Εἰς τούτους δὲ προδήλως ἀνάγεται καὶ παραπλήσιός τις ἀρχαῖος μῦθος ἐκ τῶν εἰς τὴν πλάνην τῆς Δήμητρος ἀναφερομένων, οἵτινες διεσώθησαν ἐν τῷ ὀμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Δήμητραν. Ὡς ἔχει ἡ διήγησις ἐν τῷ ὕμνῳ, ἡ Δήμητηρ συναντᾷ τὴν Ἐκάτην, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ Φεγγάρι τῶν παραμυθίων¹⁾. Καὶ αὕτη μὲν ἀτελεῖς παρέχει εἰς αὐτὴν πληροφορίας περὶ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κόρης, διότι μόνον τὴν φωνὴν ταύτης ἤκουσεν· ἀλλ' ὁδηγεῖ τὴν Δήμητραν εἰς τὸν Ἥλιον, παρ' οὗ μακθάνει αὕτη καταλεπτῶς τὰ κατὰ τὴν ἀρπαγὴν. Ὡς παραφθορὰν τῶν μύθων τούτων δυνάμεθα ἐπίσης νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὰ ἐν πάσαις ταῖς διασκευαῖς τῆς ἱστορίας τοῦ Ψευδοκαλλισθένου μυθολογήματα περὶ τῶν δύο λαλοῦντων προφητικῶν δένδρων τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης ἐν τῷ ἄκρῳ τῆς γῆς, ὧν τοῦτο μὲν προσηγόρευσε τὸν Ἀλέξανδρον ἐλλημιστί, ἐκεῖνο δὲ Ἰνδιστί²⁾. Ἐκ τοῦ Ψευδοκαλλισθένου ἴσως ἐλήφθη καὶ ἡ διήγησις μεσαιωνικοῦ τινος μυθιστορήματος τῆς ΙΔ' πιθανῶς ἑκατονταετηρίδος (ἐκδοθέντος τῷ 1473 ἐν Παδούῃ) τοῦ Guerino Meschino, ὅτι ὁ ἥρωας ἔμαθε παρὰ τῶν ἀστρολόγων, ὅτι μόνον γινώσκουσι τὰ κατὰ τοὺς γονεῖς αὐτοῦ τὰ δένδρα τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, τὰ εὐρισκόμενα ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἄκρῳ τῆς γῆς (κεφ. 28). Ταῦτα δ' εὔρεν εἰς τὰ πέρατα τῆς Ἰνδικῆς, ἔμαθε δὲ παρ' αὐτῶν μέρος μόνον τῆς ἀληθείας, σταλεῖς ὅπως μάθη τὰ ἐπίλοιπα εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς γῆς (κεφ. 60—62).

Ὅμοιαις διηγήσεις εὐρίσκομεν πλείστας εἰς παραμύθια καὶ ἄσματα ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Εἰς γερμανικὰ παραμύθια ἐρωτῶνται οὕτως ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες³⁾. Εἰς δὲ ὅμοια παραμύθια σλαβικῶν ἐθνῶν ἐρωτῶνται ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ ὁ ἄνεμος⁴⁾. Φλαμανδικόν τι παραμύθιον ἀναφέρει ἐπίσκεψιν εἰς τὸν Αὐγερινόν, τὸν θεὸν τῆς Σελήνης ὑπὸ τινος, θέλοντος ν' ἀνακοινώσῃ εἰς αὐτοὺς ἐντολὰς τῆς γραίας ἀδελφῆς των· κατοικοῦσι

1) Ἡ Σελήνη ἐπικαλεῖται ἐν ὀρφυκῷ ὕμνῳ (Θ' 27) πανδερκής, ὡς ὁ ἥλιος. Ἐν δημοτικῷ ἄσματι ἐρωτᾷ τις τὸ φεγγάρι καὶ ὄχι τὸν ἥλιον διὰ νὰ μάθη ποῦ εὐρίσκεται ὁ ἀγαπώμενος (Passow ἀρ. 453).

2) Ψευδοκαλλισθένης. Β' 44 σ. 93, Γ' 17 σ. 123 ἐκδ. Müller. Zacher Pseudocallisthenes σ. 161. Βίος Ἀλεξάνδρου. κώδ. βιβλ. Ἀγ. Μάρκου ἀρ. 408 φ. 119 α (στ. 4927 κέ. σ. 205 W. Wagner). Ausfeld der griech. Alexanderroman σ. 94 κέ.

3) Grimm, Kinder—u. Hausr. ἀρ. 25, 88. Βλ. καὶ Bolte u. Polivka Anmerkungen zu Grimm τ. I σ. 227 κέ. 233.

4) Bolte-Polivka αὐτ. σ. 229, 230.

δ' οὔτοι εἰς πόλεις καὶ ἐν γένει ὁ χαρακτήρ τοῦ παραμυθίου τούτου εἶναι νεωτερικώτερος (1). Εἰς λιθουανικά ἄσματα ἐρωτᾶται περὶ ἀπολεσθέντος πράγματος πρῶτος ὁ Αὐγερινός, εἶτα ὁ Ἑσπερος, εἶτα ἡ Σελήνη καὶ τελευταῖος ὁ Ἥλιος (2). Εἰς βουλγαρικὸν δὲ ἐρωτᾶ τὸν Ἥλιον περὶ τῶν συγγενῶν τῆς κόρη νυμφευθεῖσα ἐν τόπῳ μακρινῷ (3). Κατὰ τι σερβικὸν παραμῦθιον, ἀναγόμενον εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἐρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς, ἡ ζητοῦσα τὸν σύζυγόν τῆς πορεύεται εἰς τοῦ Ἥλιου, ἵνα τὸν ἐρωτήσῃ ποῦ εὐρίσκεται ἐκεῖνος. Ἡ μήτηρ τοῦ Ἥλιου τὴν ἀποκρύπτει, ἵνα μὴ ὁ υἱὸς τῆς, ὠργισμένος ἴσως ἐκ τῆς μακρᾶς πορείας, τὴν κακοποιήσῃ. Ὁ Ἥλιος, εἰσελθὼν εἰς τὴν κατοικίαν, λέγει ὅτι τοῦ μυρίζει ἀνθρωπινὸ κρέας. Ἄλλ' ὅμως μετὰ τὰς παρακλήσεις τῆς μητρὸς του ὑποδέχεται εὐμενῶς τὴν ξένην. Ἀδυνατῶν δὲ ν' ἀπαντήσῃ εἰς αὐτήν, τὴν παραπέμπει εἰς τὴν Σελήνην, ἣτις ἐνδέχεται νὰ εἶδεν αὐτὸν τὴν νύκτα· τῇ δίδει προσέτι καὶ δῶρα, ἅτινα τῇ ἐχρησίμευσαν εἶτα πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ συζύγου. Αἱ αὐταὶ σκηναὶ ἐπαναλαμβάνονται παρὰ τῇ Σελήνῃ καὶ παρὰ τῷ ἀνέμῳ, ὅστις τέλος ὀδηγεῖ αὐτήν (4). Κατὰ τὸ τσεχικὸν παραμῦθιον, τοῦ ὁποῦ ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, (σ. 138,1) ὁ ἥρωις μεταβαίνει εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Djed Vschvejed (τοῦ γέρου ποῦ τὰ ξεύρει ὅλα) διὰ νὰ πάρῃ τρεῖς χρυσᾶς τρίχας ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἥλιου· ἡ δὲ μάνα τοῦ Ἥλιου, ὑποδεχθεῖσα αὐτόν, τὸν προστατεύει, καὶ ὄχι μόνον τὰς τρεῖς χρυσᾶς τρίχας ἀποσπᾷ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ υἱοῦ τῆς, ἀλλὰ καὶ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ τὴν ἐξήγησιν τριῶν ἀπορημάτων, παραπλησίων πρὸς τὰ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ λακωνικῷ παραμυθίῳ.

Πλὴν τούτων καὶ εἰς φιννίους μύθους πολλάκις ἀναφέρονται ἐρωτήσεις πρὸς τὸν ἥλιον, ὡς τὰ πάντα εἰδότα (5). Ἐν τῇ Καλεβάλα ἡ μήτηρ τοῦ Lemminkäinen ἐρωτᾷ περὶ τούτου πρῶτην τὴν σελήνην, ἣτις ἀνεπαρκῶς ἀπαντᾷ εἰς αὐτήν καὶ εἶτα τὸν Ἥλιον, ὅστις τῇ παρέχει ἀκριβεστέρας πληροφορίας (6). Ὁμοίως καὶ ἡ παρθένος Μαρία ἐρωτᾷ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος υἱοῦ τῆς Χριστοῦ (7). Καὶ κατὰ τινὰ μογγολικὴν παράδοσιν, τὴν κρύπτῃν τοῦ Aracho δὲν δύναται ν' ἀνακαλύψῃ εἰς τοὺς θεοὺς ὁ ἥλιος, καὶ μόνῃ ἡ σελήνη κατορθώνει τοῦτο (8).

Δ'.

Λείψανα λατρείας τοῦ Ἥλιου. — Εὐχαὶ καὶ δεήσεις εἰς τὸν Ἥλιον. — Ὅρκος εἰς τὸν Ἥλιον. — Κῦρ Ἥλιος. — Ἀπαγόρευσις τοῦ ἀσχημονεῖν πρὸς τοῦ Ἥλιον. — Μαγγανεῖαι. — Προσφοραὶ εἰς τὸν ἥλιον. — Ἐπῳδαὶ εἰς τὸν ἥλιον.

Τῆς παναρχαιοτάτης τοῦ Ἥλιου λατρείας λείψανα δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς αὐτοῦ τελούμενα, αἱ πυραὶ καὶ αἱ κληδόνες, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ διαλαμβάνομεν, καὶ ἡ πρὸς ἀνατολὰς προσευχή (9). Τὴν δὲ

1) *Pleiffers' Germania* 1869 τ. XIV σ. 86—8.

2) *Khesa Lith. Volkslieder*, Berlin 1843 ἀρ. 81 σ. 221—3. *Nesselmann* ἀρ. 3 σ. 2.

3) *Rosen Bulgarische Volksdichtungen* σ. 59—60.

4) *Vuk Karadschitsch Volksmärchen d. Serben* ἀρ. 10.

5) *Castrén Finn. Mythol.* σ. 60—61. 62.

6) *Kalewala Rune* 15 στ. 161 κέ.

7) *Αὐτ. Rune* 58 στ. 373 κέ.

8) *B. Bergmann Nomadische Streifereien unter den Kalmucken* τ. III σ. 41 παρὰ *Grimm D. M.* σ. 590 (670).

9) Οἱ Πέρσαι προσεκύνουν τὸν Ἥλιον, στρέφοντες τὸ πρόσωπον πρὸς ἀνατολὰς. Ἡ εἰσὸδος τῶν ἐλληνικῶν ναῶν σχεδὸν πάντων ἦτο ἐστραμμένη πρὸς ἀνατολὰς. Κατὰ τοὺς

κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους λατρεῖαν τοῦ ἡλίου ἐν Ἑλλάδι ἀντικατέστησεπιθανῶς ἢ τοῦ ἁγίου Ἡλίου, περὶ ἧς ὀμιλοῦμεν κατωτέρω.

Περιλείμματα ἐπίσης παλαιᾶς λατρείας εἶναι ἴσως σπάνια εὐχαὶ εἰς τὸν ἥλιον καὶ ὄρκοι εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Ἐρωτόκριτον (Α 45) ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Ἀθήνας, ἄτεκνοι ὄντες,

τὸν Ἡλιο καὶ τὸν Οὐρανὸ συχινὰ παρακαλοῦσα

ν' ἀξιωθῶσι ν' ἀποκτήσωσι τέκνον. Καὶ εἰς δημοτικὰ ἄσματα ἀναφέρονται τοιαῦται δεήσεις, ὡς ἐν κρητικῶ:

Τὸ θιὸ παρακαλεῖ καὶ τὸ φεγγάρι,
τὸν Ἡλιο νὰ τοῦ δώσουσι τὴ χάρη (1)

καὶ ἐν ἀνεκδότῳ θηραϊκῶ διστίχῳ:

Τὸν Ἡλιον παρακαλῶ, τᾶστρα καὶ τὸ φεγγάρι (2).

Τὸν Ἡλιον ἐπικαλοῦνται μάρτυρα (3) καὶ ἐγγυητὴν τῆς ἐκτελέσεως πράξεως, δημοτικὸν δὲ ἄσμα διηγεῖται πῶς αὐτὸς ὁ Ἡλιος παρεμβαίνων μεριμνᾷ περὶ ἐκτελέσεως τῆς ὑποσχέσεως τοῦ εἰς αὐτὸν ὀρκισθέντος (4). Ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ μνημονεύεται ὄρκος εἰς τὰ οὐράνια σώματα, ἐν οἷς καὶ ὁ ἥλιος.

κι' ἀμνόγω του 'ς τὸν Οὐρανὸ, 'ς τὸν Ἡλιο, 'ς τὸ Φεγγάρι (Γ 1457)
καὶ μὰ τὸν Ἡλιο τὸ λαμπρό, τὸ Φῶς καὶ τὴ Σελήνη κτλ. (Δ, 1623).

Ἐν δὲ τῷ ἄσματι τοῦ Ἀρμούρη (στ. 176. 95. 143 Δεστούνη) ὁ γιὸς τοῦ Ἀρμούρη ὀρκίζεται εἰς τὸν ἥλιον καὶ εἰς τὴν μάνναν αὐτοῦ:

Μὰ τὸν κῦρ ἥλιον τὸν γλυκὺν καὶ τὴν γλυκειάν του μάνναν.

«Μὰ τὸν ἥλιον», εἶναι ὄρκος ὄχι ἀσυνήθης ἐν Πελοποννήσῳ (5), ἐν Κρήτῃ (6) καὶ ἐν Ἀμισῶ τοῦ Πόντου (7), καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐπίσης ὀρκίζονται εἰς τὸ μάτι τοῦ ἡλίου ἢ τοῦ ἄστρου (8).

Ζακύνθιον ἄσμα τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅπερ ἀμφίβολον ἂν εἶναι δημοτικόν (9) καλεῖ τὸν Ἡλιον ἀ φ ἔ ν τ η, ἀλλ' ἀναμφισβητήτως δημοτικὴ καὶ κοινοτάτη

μεταγενεστέρους χρόνους παρέλαβον τὴν συνήθειαν παρὰ τῶν Περσῶν οἱ Ρωμαῖοι καὶ ἐκ τούτων οἱ Χριστιανοί. Παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις διατηρήθη ἡ πρὸς ἀνατολὰς προσευχὴ, συμφῶνως δὲ πρὸς τὸ ἔθος τοῦτο κτίζονται αἱ ἐκκλησίαι, ὅπως οἱ ἐν αὐταῖς ἔχωσι πάντοτε πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον. Βλ. καὶ *Pauly Realencycl.* τ. VI σ. 1270. *Prel-ler-Robert Gr. Myth.* I σ. 434.

1) *Jeannarakī* ἀρ. 16 σ. 14.

2) Ἐκ συλλογῆς Ν. Πεταλᾶ.

3) «Ἡλιε—μαρτύρει» (*Μ. Φιλῆς* Γ' 9 στ. 39 τ. II σ. 18 Miller).

4) Ἐν νισυρίᾳ παραλλαγῇ τοῦ ἄσματος τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ (Ζωγράφ. ἀγών Α σ. 397 398). «Τὸν ἥλιο βάζουν μάρτυρα, τᾶστρη καὶ τὸ φεγγάρι» κτλ. Ἐν χιακῇ παραλλαγῇ *Κανελλιάκη Χιακὰ ἀνάλ.* σ. 58). «Βάλλουν τὸν οὐρανὸ κριτὴ, τὸν Ἡλιον μάρτυρα» (γρ. καὶ μάρτυρα τὸν Ἡλιο).

5) Λαογράφ. Α' 416.

6) «Μὰ τὸν ἥλιο ποῦ μᾶς φέγγει» (*Βλασιτοῦ ὁ Γάμος* σ. 162. *Χουρμούζη* Κρητικὰ σ. 33).

7) Ἀρχεῖον Λεξικοῦ.

8) *Hahn Alban. Stud.* II σ. 106.

9) Δημοσιευθὲν ὑπὸ Σ. *Δε Βιάζη* ἐν *Παρνασσῶ* Γ' 77.

εἶναι ἢ ταυτόσημος ἐπίκλησις κῦρ "Ηλιε. Εἶδομεν ταύτην πρὸ μικροῦ εἰς τὸ ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη, καὶ εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν μεσαιωνικὴν παροιμίαν «Ἄφ' ὧν ἐκαβαλλίκευσε, κῦρ "Ηλιε, μὴν τὸν κλαίης (¹)». Εἶναι δ' ἐπίσης συνήθης ἢ ἐπίκλησις αὕτη καὶ εἰς δημοτικὰ ἄσματα (²) καὶ εἰς ἐπωδὰς εἰς τὸν ἥλιον (³).

Τοῦ θρησκευτικοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν "Ηλιον ἐνδειξίς πρέπει βεβαίως νὰ θεωρηθῆ ἢ παρ' Ἡσιόδῳ ("Εργ. 727) ἀπαγόρευσις: «Μηδ' ἀντ' ἡλίου τετραμμένος, ὀρθὸς ὀμιχεῖν». Τοῦτο δὲ φυλάττουσιν ἐνιαχοῦ καὶ σήμερον ἐν Σύμῃ ἀποφεύγουσι νὰ οὐρῶσιν ἀπέναντι τοῦ ἡλίου, διότι ἢ τοῦτο πράττουσα βραδύνει νὰ νυμφευθῆ (⁴). Ἐν Ἡπείρῳ δὲ πιστεύουσιν, ὅτι ὁ οὐρῶν οὕτω θὰ πάθῃ ἰκτερον (⁵), διὸ ἢ ἀσθένεια αὕτη λέγεται καὶ λιοκροῦγμα, λιοκούρο, λιοκρούση (⁶). Ἐν δὲ τῷ ἀνωτέρω μνημονευθέντι λακωνικῷ ἐκ Σέλιτσας παραμυθίῳ, ὁ "Ηλιος ἀπαντῶν εἰς τὸ διὰ γέροντος ἀνακοινωθὲν ἀπόρημα τῶν θρηγουσῶν κορῶν, διατί ἔμενον ἀνύπανδροι, ταῖς ἀπεκάλυψεν ὅτι ἢ ἀγαμία ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὰς πρὸς τιμωρίαν, διότι ἢ σχημόνουν ἀπαπατοῦσαι ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ Ἡλίου.

Ἐνδειξίς ὁμοίως σεβασμοῦ ἦτο καὶ ἢ ἀπαγόρευσις τοῦ ἀπογυμνῶνεσθαι ἐνώπιον τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἣν ὡς θρησκευτικὸν παράγγελμα τῶν Περσῶν Μάγων ἀναφέρει ἀρχαῖος συγγραφεὺς (⁷). Ἄγνωστον ὂν καὶ ἢ ἐλληνικὴ θρησκεία ἀπηγόρευεν ἐπίσης τοῦτο, ἀλλ' ἐν μαγγανείαις ἴσως τὸ ἀντιθετὸν ἐγένετο, διότι εἰς τὴν μόνην περιελθοῦσαν εἰς ἡμᾶς παράστασιν καθελκύσεως τῆς σελήνης αἱ μάγισσαι ἀπεικονίζονται ὀλόγυμνοι κρατοῦσαι ἢ μὲν ράβδον, ἢ δὲ ξίφος (⁸). Καὶ παρ' ἡμῖν δ' εἰς μαγικὴν πράξιν ἐπιβάλλεται ἢ γύμνωσις ἐνώπιον τοῦ ἡλίου. Ἐν Λιβισίῳ τῆς Λυκίας πρὸς θεραπείαν ἀτροφικοῦ παιδίου προσφεύγουσιν εἰς τὴν λεγομένην μαγείαν τῶν αὐγῶν. Λαμβάνουσιν ἀνά τρία αὐγὰ ἐξ οἰκιῶν, ἐν αἷς οὐδέποτε συνέβη θάνατος, καὶ τὴν ἑσπέραν τῆς Παρασκευῆς τὰ ἐμβάλλουσιν εἰς ἀγγεῖον, ὅπερ ἐκθέτουσι δι' ὅλης τῆς νυκτὸς εἰς τὸ ὑπαιθρον· τὴν δὲ πρωΐαν τοῦ Σαββάτου τοποθετοῦσι τὸ πάσχον παιδίον γυμνὸν ἐνώπιον τοῦ ἡλίου, καὶ θραύουσαι τὰ αὐγὰ τὸ ἀλείφουσι δι' αὐτῶν ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν καὶ τοῦ φοροῦσι παλαιὰ ἐνδύματα ταῦτα δὲ μετὰ τρεῖς ἡμέρας καίουσιν εἰς τρίστρατον μὴ στρέφουσαι τὰ βλέμματα ἐκεῖ κατὰ τὴν ἐπάνοδον. Ἄν δ' ὁμοῦς ἀτελεσφόρητος ἀποβῆ ἢ μαγγανεία, προβαίνουσιν εἰς ἀφοσίωσιν τοῦ παιδίου εἰς τὸν ἥλιον, γινομένην ὡς ἐξῆς: Γεμίσασαι δι' ὕδατος ἐν ἀγγεῖον, ἐκένοον εἶτα αὐτὸ εἰς χύτραν, ὅπως

1) Σάθα Μεσαιων. βιβλιοθ. Ε' 563.

2) *Legrand Recueil* σ. 286 ἀρ. 127. Ζωγράφ. ἀγῶν Α' 398 ἀρ. 18.

3) Βλ. τὴν κατωτέρω δημοσιευομένην ἐπωδὴν τῆς Μάνης.— Περὶ τῆς ἐπικλήσεως Κύριος τοῦ Ἡλίου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις βλ. *Drexler* ἐν *Roschers Lex. d. Mythol.* II σ. 1760. Πρβλ. καὶ σ. 1768.

4) Ζωγράφ. ἀγῶν Α' 204.

5) Αὐτ. 15. 42. 193.

6) Λιοκρούση κυρίως λέγεται ἢ ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου. (Φθιώτις, Ἐφ. Φιλολ. 1859, Ζ' σ. 988). Ἐκρούξε ὁ ἥλιος=ἀνέτειλεν (ἐν Ἡπείρῳ—Βλ. καὶ Ἀραβαντιν. σ. 40 ἀρ. 44). Ἄλλε λέγεται καὶ ἢ στιγμὴ, ὅτε μόλις δυοῦσης τῆς σελήνης ἀνατέλλει ὁ ἥλιος, κρούων τὰς πρὸς δυσμὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλοτέρων ὄρεων (Ξεροκάμπι Λακεδαίμονος: Ἐφ. Φιλολ. 1857 σ. 126). Ἐν Μάνῃ δὲ λιοκρούση λέγεται ἢ ἀρχὴ τῆς φθίσεως τῆς σελήνης (Παπαϊσαμῆ ροπούλου Περισυναγωγὴ σ. 454). Ὁμοίως καὶ ἐν Κερκύρῃ.

7) *Plin.* 26, 6, 19.

8) *Tischbein Collection of engravings from ancient vases* τ. III πίν. 44, 5. *Rainach Repertoire des vases peints* τ. II 319.

βράσωσιν μίαν ὀκτῶν αἰγείου κρέατος· μετὰ δὲ τὴν παρασκευὴν τοῦ ζωμοῦ, μετήγγιζον αὐτὸν εἰς τὸ κενὸν ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος. Ἐπειτα δὲ ἔφερον τὸ βρέφος εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας καὶ ἐτοποθέτουσαν ἀντικρὺ τοῦ ἡλίου αὐτὸ ἐπὶ τριῶν ξυλαρίων, σταυροειδῶς τεθειμένων· ἐκάλουν δὲ καὶ κοράσιον ὀκτῶ ἕως ἐννέα ἐτῶν, τὸ ὁποῖον ἔχειε κατὰ μικρὸν ὄλον τὸν ἐν τῷ ἀγγεῖῳ ζωμὸν ἐπὶ τοῦ βρέφους. Ἐξαντλουμένου δὲ τοῦ ὕδατος, ἡ μήτηρ, ἀνυψοῦσα τὸ παιδίον πρὸς τὸν ἥλιον, ἔλεγε τρίς· «Νά, ἦλιε μου, μὴ ὁ τόπος σου, μὴ τὸ γιατάκι σου». Ὑστερον δὲ τὸ κοράσιον, λαμβάνον τὰ τρία ξυλάρια καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ ἡλίου στρεφόμενον, ἔλεγε τρίς· «Νά τὸ ἀμανάτι σου (=τὸ ἐνέχυρόν σου), ἦλιε μου», μεθ' ὃ ἀνεχώρει, χωρὶς νὰ στρέψῃ τὸ πρόσωπον (1).

Ὡς περιλείμματα ἀρχαίας λατρείας τοῦ ἡλίου δυνάμεθα ἴσως νὰ θεωρήσωμεν καὶ ἐπωδάς τινὰς εἰς τὸν ἥλιον, αἵτινες λησμονηθέντος τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν μετέπεσαν εἰς παιγνιώδη ἀσμάτια, ἀδόμηνα ὑπὸ τῶν παίδων τὰς χειμερινὰς ἡμέρας, ὡσάκισ τὸ ψῦχος εἶναι δριμύ, καὶ προπάντων ὡσάκισ ὁ ἥλιος καλύπτεται ὑπὸ νεφῶν. Τῶν ἐπωδῶν τούτων διακρίνονται δύο τύποι. Ὁ μὲν πρῶτος περιέχει ἢ ἀπλῆν παράκλησιν πρὸς τὸν ἥλιον, ὅπως μᾶς θερμάνῃ «Ἐλα, ἦλιε, κάψου ράχη» (2) ἢ τὴν «παρακάλεσιν τοῦ Ἥλιου», ὡς καλοῦσι τὴν ἐπωδὴν ταύτην ἐν Κρήτῃ, συνοδευομένην μεθ' ὑποσχέσεως προσφορῶν πρὸς αὐτόν.

Ἐβγα, ἦλιε, νὰ λιαστῶ,
καὶ κουλλούρια σοῦ βαστῶ,
μὲ τὸ μέλι, μὲ τὸ γάλα,
μὲ τὴν σιδεροκουτάλα (3).

Ὁ δ' ἕτερος παρακέλευσιν εἰς τὸν ἥλιον ν' ἀναλάβῃ τὴν προτέραν λαμπρότητα, ἀπαλλασσόμενος τῶν ἐπισκοτιζόντων αὐτὸν νεφῶν.

Ἥλιο μ' παραῆλιο μ',
Χρυσό μου παλληκάρι,
ἔβγαλε τὰ μαῦρα σου,
καὶ βάλε τὰ χρυσά σου (4).

1) Ξενοκράτης τ. Δ' σ. 179.

2) Ἐν Κρήτῃ, κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Ι. Καλαϊσάκη.—Ἐν Κορινθίᾳ: Λελέκου Ἐπιδόριον σ. 137) «Ἐλα, ἦλιε, κάψου ράχη, | κάψε τοῦ βοσκοῦ τὴν ράχη, | κάψε καὶ τὴν ἐδική μου, | νὰ σοῦ δώσω τὴν εὐκή μου».

3) Κρήτη. *Jeanparaki* ἀρ. 314 σ. 257. Ἐν παραλλαγῇ τῆς Κορινθίας προστίθενται καὶ οἱ ἐπόμενοι στίχοι, προσδίδοντες παιγνιώδη χαρακτῆρα εἰς τὴν ἐπωδὴν· «μὲ τὴν σιδεροκουτάλα, | κ' ἕνα βοῦιδι φουντουτό, κ' ἕνα γάιδάρο κουτσό, | κ' ἕνα σκύλο δαγκονιάρη, | κ' ἕνα μίστακο κρασί, | νὰ τὸ πίνῃς τὸ Γεννάρη | μὲ τὸ μπάριμπα μου τὸ Γιάννη». Λελέκου, αὐτ. Ἐν Ἀργυράδῃ τῆς Κερκύρας (παρὰ Μαλβίνας Σαλβάνου) «Ἐλα, ἦλιε, πύρωσέ με, | καὶ κουλοῦρα φόρτωσέ με, | ν' ἀνεβῶ σ' τὰ κεραμίδια, | νὰ σ' ἀνάψω τὰ κατήλια, | μὲ τὸ μέλι, μὲ τὸ γάλα, | μὲ τὴν σίδηρον (ἢ τὴν ἀργυρῆν) κουτάλα».

4) Ἐν Φιλιππουπόλει. (Πανδώρα 1861 τ. ΙΑ' σ. 471). Τοῦ τύπου τούτου, διαδεδομένου ἀνὰ πάσας τὰς ἐλληνικὰς χώρας, μοι εἶναι γνωστὰ αἱ ἐξῆς παραλλαγαί: Κορινθίας: «Ἥλιε μου, κῦρ Ἥλιε μου, | βάρ' τὰ σημαντήρια σου, | νὰ λιαστοῦν οἱ σκλάβοι σου, καὶ τὰ σκλαβοπούλια σου» (Λελέκου αὐτ.). Ἐν Βουρλιᾷ τῆς Λακεδαιμόνος: «Ἥλιε μου, κῦρ Ἥλιε μου, | βάλ' τὰ σημαντήρια σου, | καὶ ἀνάψε τὰ καντήλια σου, | νὰ ζεσταθοῦν οἱ σκλάβοι σου | καὶ τὰ σκλαβοπούλια σου» (κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐδῆ, ἱατροῦ ἐν Ἀθήναις 1880). Ἐν Μάνῃ: «Ἥλιε μου, κῦρ Ἥλιε μου, | βάλ' τὰ σημαντήρια σου, | ν' ἀνάψουν τὰ καντήλια σου, | νὰ πυρωθοῦν τ' αὐτάκια μου, | καὶ τὰ χερουλάκια μου» (Ἀρχεῖον λεξικοῦ).—Ἐν Νάξῳ (κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Μ. Κ. Κρίστη, καθηγητοῦ, 1876)· «Ἐβγα, ἔβγα ἦλιε μου, | πυροκοικαλίτη μου, | πύρωσε τὰ κόκκαλά μου, | νὰ σοῦ δώσω τὸν παρᾶ μου». Αὐτόθεν παραλ-

Αί ἐν τῷ πρώτῳ τύπῳ ἀναφερόμεναι προσφοραὶ εἶναι πλακοῦντες μετὰ μέλιτος καὶ γάλακτος, ὅποιαί αἱ προσφερόμεναι ἐνιαχοῦ εἰς τὰς Μοίρας ἢ τὰς Νεράιδες κατὰ τοὺς ἀνεμοστροβίλους, ἢ μνημονευόμεναι ἐν ἐπωδαῖς, συνοδευούσαις μαγικὰς πράξεις πρὸς ἐξίλασμον αὐτῶν. Κατὰ τινὰ ἀρχαῖον ἱστορικόν, οἱ Ἑμεσηνοί, θύοντες τῷ Ἡλίῳ, ἔσπενδον μέλι ἀντὶ οἴνου⁽¹⁾, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἔθουον αὐτῷ νηφάλια ἱερὰ καὶ προσέφερον πλακοῦντας καὶ μέλι⁽²⁾.

Αἱ δὲ τοῦ δευτέρου τύπου ἐπωδαὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐπωδὴν ἔξεχ', ὦ φίλ' ἥλιε, ἥτις καὶ αὕτη ὡσαύτως εἶχε μεταπέση εἰς παιδικὸν ἀσμάτιον· ἔχουσι δ' ἴσως ἀμφοτέραι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὰς δοξασίας τῶν κατὰ φύσιν ἀνθρώπων, φρονούντων ὅτι ἐκινδύνευεν ὁ ἥλιος ὁσάκις ἢ νέφη ἐκάλυπτον αὐτὸν ἢ κατὰ τῆς καταγιγίδος ἐφαίνετο παλαιῶν ἢ ἐκλείψει συνέβαινε· διὰ τοῦτο προσεπάθουν διὰ παντοίων τρόπων νὰ βοηθήσωσιν αὐτὸν καὶ νὰ τῷ ἐμπνεύσωσι θάρρος, κατὰ δὲ τὰς ἐκλείψεις, συγκρούοντες χαλκᾶ σκεῦη ἢ ἄλλως πως θορυβοῦντες ἐζήτουν νὰ φοβήσωσι τὰ ἀπειλοῦντα τὸν ζωοδότῃ ἥλιον θηρία ἢ δαίμονας. Περὶ τῆς ἐπωδῆς ἔξεχ', ὦ φίλ' ἥλιε, ὁ Πολυδεΐκης γράφει· «παιδιὰ κρότον ἔχει τῶν παιδῶν σὺν τῷ ἐπιβοήματι τούτῳ, ὅ πότε ταν νέφος ἐπιδράμη τὸν θεόν, ὅθεν καὶ Στράτις ἐν Φοινίσσαις: Εἶθ' ἥλιος μὲν πείθεται τοῖς παιδίοις, ὅταν λέγωσιν, "Ἐξεχ', ὦ φίλ' ἥλιε"⁽³⁾». Ἀνάλογός τις ἴσως ἦτο καὶ ἡ ἐπιφώνησις θαρ γ η λ ό ς, ἀδομένη κατ' ἀρχὰς ἴσως τῷ Ἡλίῳ καὶ εἶτα τῷ Ἀπόλλωνι, συνταυτισθέντι πρὸς αὐτὸν⁽⁴⁾. Ἐπίσης καὶ ἡ εἰς Ἀπόλλωνα φιληλιάς καλουμένη ᾠδὴ, ἥς μέμνηται ὁ Ἀθηναῖος (ΙΔ' 619b), πιθανῶς δὲν ἦτο ἄσχετος. Ὅμοια δὲ τοιαῦτα ἀσμάτια δὲν εἶναι ἄγνωστα καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Οὕτως ἐπὶ κλησις εἰς τὸν ἥλιον, ὅπως προκύψῃ τῶν νεφῶν, ἄδεται ὑπὸ παιδῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων

λαγὴ ἀκοσμητέρα, ἀλλ' ὑπεμφαίνουσα ἀνάμνησιν προσφορῶν πρὸς τὸν ἥλιον: α' Ἐ. ἔ. ἡ. μου π. μου, | πύρωσε τὴ ράχη μου | καὶ τὰ κόκκαλάκια μου, | νὰ σοῦ κάμω μιὰ κουλλοῦρα, | μὲ ταύγά, μὲ τὰ καρύδια, | μὲ τοῦ ποντικῶ τάρχιδια». Ὅσάκις δὲ βρέχει χωρὶς νὰ φαίνεται καὶ ὁ ἥλιος, λέγουσιν ἐν Νάξῳ τὸ ἐξῆς ἀσμάτιον: «Βρέχει βρέχει καὶ χιονίζει, | κ' ἡ λαλιὰ μου κοσκινίζει, | νὰ μοῦ κάμῃ μιὰ κουλλοῦρα, | μὲ ταύγά, μὲ τὰ καρύδια, | μὲ τοῦ ποντικῶ τάρχιδια».—Ἐν Σάμῳ α' Ἐβγα, ἥλιε, πύρωσέ με, | καὶ κουλλοῦρα τάησέ με, | μὲ τὸ μέλι, μὲ τὸ γάλα, | μὲ τὴν ἀργυρὴ κουτάλα | Ἐβγα, ἥλιε μιὰ γαρὰς | σὺν τοῦ Μάρκου τὰ παιδιὰ, | ὅπου εἶν' ἡ στήν πυροστία, | καὶ μοιράζουσιν τὴ δουλειὰ | ὅποιος πᾶρ' τὰ πλιὸ πολλὰ | θὰ μοιράζῃ ἄλλη μιὰ». Σαματιῶδου Σαμιακά τ. Ε' σ. 263). Ἐν Μυτιλήνῃ Λέσβου. α' Ἐβγα, ἥλιου, πύρωσέ με, | τὸ ἅγιος Κουσταδίνους εἶμι | Ἐβγαλι τὰ μαῦρα σου | τοῖ βάλε τὰ χρυσά σου, | ἄψι τὰ καθήλια σου, | νὰ φέξῃ ἡ ἀκκλησιά σου. | Κάδαν ἡ Μαριά | πὰ στοῦ παναθύρι, | τοῖ τσέδα τοῦ μαδῆλι, | τ παπᾶ τοῦ πιτραχῆλι» (Kretschmer heutiger lesb. Dialekt σ. 549).—Ἐν Σιατίστη τῆς Μακεδονίας, (κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Δ. Σαχίνη 1887): α' Ἡλιε μου, προσῆλιε μου, | βάρ' τὰ σημαντράκια σου, | ν' ἀνάψουν τὰ καντλάκια σου, | νὰ πύρωθῶν οἱ Χριστιανοί | κ' οἱ Τοῦρκοι νὰ ψουφήσουν». Ἐν Οἰνότη τοῦ Πόντου (κατ' ἀνακοίνωσιν Ἰω. Βαλαβάνη): Ἡλιε μου, κῦρ ἥλιε μου, | κί' ἄγη Κωσταντίνε μου, | ἔβγαλε τὰ μαῦρα σου | καὶ φέρε τὰ χρυσά σου, | Λάμψον, λάμψον». Παραλλαγή ἀντὶ τοῦ τελευταίου στίχου «στὰ ἑσὴμ παραθύρασ σου, | καὶ ἄψε τὴ γκαδῆλασ σου, | μὲ τὸ δαδίν, μὲ τὸ κερίν, | μὲ τοῦ Χριστοῦ τὸ λάδιν».—Ἐν Φερτακαίνοις τῆς Καππαδοκίας: α' Ἐβγα, ἔβγα, ἥλιος, | νὰ ζέσουν τὰ πλακόνια μ» (Δελτ. ἱστ. ἔταιρ. Α' σ. 502).

1) Φύλαρχος παρ' Ἀθην. ΙΕ' 693f.

2) Πολέμων παρὰ Σχολ. Σοφοκλ. Οιδ. Κολ. 100, 19 Π 1651.

3) Πολυδ. Θ' 123, 124. Σουίδ. ἐν λ. Ζωναγῆς σ. 776. Ἐὐσεβ. σ. 881, 42. Bergé Poetae lyr. gr. 1867 μέρ. III σ. 1304. Meineke FCG II, 2 σ. 781. Koch CAF. I 493. L. Grasberger Erziehung u. Unterricht im Klass. Altertum I σ. 131. Kapp ἐν Roscher Lex. d. Myth. I σ. 2000. Jessen ἐν Pauly-Wissowa Real-Enycl. τ. VIII σ. 61.

4) Βλ. Welcher Griech. Götterlehre τ. I σ. 463.

ἐν Vallàs τῆς Καταλωνίας (1). Πολλὰ δὲ φέρονται γερμανικὰ παιδικὰ ἄσματα, λέγονται: «ἔλα, ἥλιε, πάλι, | μὲ τὰ χρυσὰ φτερά σου» (2) ἢ: «μὲ τὰ χρυσὰ φτερά σου | , μὲ ταῖς χρυσαῖς ἀχτίδαις κτλ. (3)». Ἐν Ἰταλίᾳ δὲ οἱ Νεαπολιταὶ παῖδες ἐν κακοκαιρίᾳ ἐκπαλαὶ τραγωδοῦσιν ἄσματιον, οὗ οἱ δύο πρῶτοι στίχοι λέγουσιν: | «Ἐβγα, ἥλιε, ζέστανε τὸν αὐτοκράτορα» (4), οἱ δὲ Πεδεμόντιοι ἄσματα, δι' ὧν καθὼς εἰς τὰ ἡμέτερα παρακαλεῖται ὁ ἥλιος νὰ θερμάνῃ αὐτοὺς κλπ. «Ἦλιε, ἥλιε, ξάπλωσε τὴν πύρα σου, ἔλα νὰ μὲ ζεστάνῃς, μὴ ζεστάνῃς τὴ γριά, ποῦ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ κρεβάτι» (5).

Ἐν τισὶ τῶν παραλλαγῶν τῆς ἐπωδῆς ἀναφέρονται χρυσᾶ φορέματα τοῦ ἡλίου, ὅστις καὶ χρυσὸ παλληκάρι ἐπικαλεῖται. Εἰς δὲ τὸ ζακύνθιον ἄσμα τοῦ 15' αἰῶνος, περὶ οὗ, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ἀμφιβάλλομεν ἂν εἶναι δημοτικόν, ὁ ἥλιος λέγεται ὅτι «χύνει ὅπου διαβῆ χρυσάφι μὲ τς ἀχτίδαις». Καὶ τὰ γερμανικὰ παιδικὰ ἄσματα ὁμιλοῦσι περὶ χρυσῶν πτερῶν καὶ χρυσῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου. Εἶναι αὗται μεταφορικαὶ εἰκόνες κοινόταται, διότι ἡ παράστασις τοῦ ἡλιακοῦ φωτός ὡς χρυσοῦ εἶναι συνηθεστάτη σχεδὸν πανταχοῦ καὶ πάντοτε. Ἐν τοῖς βέδαις τάνήκοντα εἰς τὸν ἥλιον λέγονται συχνότατα χρυσᾶ (6), ὡς καὶ πάντα τὰ τοῦ θεοῦ Savitri ταυτιζομένου πολλάκις πρὸς τὸν Sūrya (7). Ἐν δὲ τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ ὁ μὲν Ἥλιος λέγεται χρυσοκόμης (8), ὁ δὲ Ἀπόλλων, ὡς ἥλιος, ἐπονομάζεται, χρυσεοκόμης, χρυσοέθειρος, χρυσοχαίτας, χρυσάορος, χρυσεοβέλεμος, ἢ Δῆλος κατὰ τὴν γέννησίν του Χρυσῆ, ὁ ἱερεὺς αὐτοῦ Χρύσης, ἢ Ἡὼς χρυσόθρονος καὶ τὰ τοιαῦτα (9). Εἰς μεταγενεστέρους δὲ μύθους ἀναφέρονται χρυσᾶ βασίλεια καὶ χρυσοῦν ἄρμα τοῦ ἡλίου (10). Συναφεῖς δὲ πρὸς τὴν περίστασιν ταύτην εἶναι οἱ ἡλιακοὶ μῦθοι περὶ τοῦ χρυσοῦ δέρατος, τῶν χρυσῶν μήλων κλπ. καὶ τὰ εἰς δημοτικὰ ἄσματα καὶ παραμῦθια τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων λαῶν μυθολογούμενα περὶ χρυσοῦ δένδρου τοῦ ἡλίου, περὶ χρυσοτόκου ὄρνιθος ἢ ἀλέκτορος, περὶ χρυσῶν τριχῶν κτλ.

1) *Bulleti mensual de la Associació d'excursions*, Barcelona 1884 ἔτ. VII σ. 121. Ἐτερον καταλανικὸν παιδικὸν ἄσματιον (*Mannhardt Germanische Mythen* σ. 395) εἶναι παράκλησις πρὸς τὴν ἁγίαν Κλάραν, τὸν ἅγιον Αὐγουστίνον καὶ ἄλλους ἁγίους, νὰ κάμωσιν ὅπως ἔβγη ὁ ἥλιος.

2) *Sanne kumm weder | mit diner goldnen fedder*: (*Mannhardt* αὐτ. σ. 380).

3) *Lewe Sunne kum wedder, Mit diner goldnen fedder, Mit dinen golden stralen*. Βρέμης (αὐτ.). Ἐν Camern τὰ κοράσια σκιασθέντος ὑπὸ νεφῶν τοῦ ἡλίου ὀδοῦσι τὸ αὐτὸ ἄσματιον. «*Sünning kumm wärrer* κτλ. (*Kuhn u. Schwartz Norddeutsche Sagen* σ. 456). Πλείονα παραδείγματα βλ. παρὰ *Mannhardt* σ. 380 κέ. καὶ *K. Schenkl* ἐν *Germania* 1861 τ. VI σ. 380.

4) *Jesca jesse Sole, Scajenta mperatore*, οἱ λοιποὶ στίχοι εἶναι ἀσυνάρτητοι. (*Giambattista Basile der Pentamerone*, ubetr. v. F. Liebrecht τ. II σ. 25).

5) *Sol, sol Būta for'l to color Ven scandeme, Va nen scandè coula vejassa C'à scondiia drè d'la pojassa*. (*Mannhardt* αὐτ. σ. 396).

6) *M. Müller* *Ursprung d. Religion* σ. 301. 303.

7) *Muir* σ. 162—163.

8) *Koscher Lex. d. Myth.* I 2003.

9) *Καλλιμαχ.* εἰς Δῆλον 260 κ. ἔ.

10) *Ovid. Metam.* II.

Ε΄.

Λατρεία τοῦ ἁγίου Ἡλίου ἐν κορυφαῖς.—Πυραὶ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ αὐτοῦ.—Θυσίαι.—
 Αἰτιολογικαὶ παραδόσεις περὶ τῆς λατρείας αὐτοῦ.—Συνταύτισις τοῦ ἁγίου
 Ἡλίου μετὰ τοῦ Ἀκραίου Διὸς καὶ τοῦ Ἡλίου.

Αἱ κορυφαὶ τῶν ἐλληνικῶν ὄρέων φέρουσι συνηθέστατα τὸ ὄνομα τοῦ
 ἁγίου Ἡλίου ἐν ταῖς πλείσταις δὲ τούτων εἶναι ἐκτισμένα παρεκκλήσια, ἀφιερ-
 ωμένα εἰς αὐτὸν (1). Τούτων τὸ γνωστότατον καὶ ἐπισημότερον εἶναι τὸ
 ἐν τῇ ἀκροτάτῃ κορυφῇ τοῦ Ταύγετου, ὅστις νῦν καλεῖται Ἅγιος Ἡλίας ἢ
 Ἁγιολιάς.

Ταύγετον τὸν ἔλεγον οἱ παλαιοὶ Σπαρτιᾶται,
 καὶ μακρινὸν τὸν λέγουσιν Ἡλίαν οἱ Μανιᾶται,

κατὰ τὸν Λάκωνα ποιητὴν τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος Νικήταν Νηφάκην (2).
 Τὴν 20 Ἰουλίου, ἡμέραν καθ' ἣν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία τελεῖ τὴν μνήμην τοῦ
 προφήτου Ἡλιοῦ, προσκυνηταὶ μετὰ κόπου ἀναρριχώμενοι μέχρι τῆς κορυφῆς
 ἐκείνης, ἀνάπτουσι κατὰ τὴν ἑσπέραν μεγάλην πυρὰν, ρίπτοντες εἰς αὐτὴν ἄφθο-
 νον λίβανον, ὃν κομίζουσιν ὡς ἀφιέρωμα εἰς τὸν ἅγιον Ἡλίαν. Οἱ δ' ἐν τοῖς
 πέριξ οἰκοῦντες, ἰδίως ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ δήμου Καρδαμύλης, ἅμα ἴδωσι τὴν
 πυρὰν ἐκείνην, ἐμβάλλουσι πῦρ εἰς σωρείας χόρτου καὶ ἀχύρων καὶ πανηγυ-
 ρίζουσι τὴν ἡμέραν χορεύοντες περὶ τὰς πυρὰς ταύτας ἢ ὑπερπηδῶντες αὐτάς.
 Σημειωτέον δ' ὅτι, ὅπου συνηθίζεται ν' ἀνάπτωνται πυραὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν
 τοῦ ἁγίου Ἡλίου, εἶναι ἄγνωστοὶ αἱ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ καθ' ἅπασαν
 τὴν Εὐρώπην πυραὶ τῶν θερινῶν ἡλιοτροπίων τῆς 24 Ἰουνίου.

Κατ' ἄλλον πάλιν τρόπον πανηγυρίζουσι τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἡλίου
 ἐλληνικὰ χωρία τῆς ΒΑ. Θράκης, κείμενα παρὰ τὸ βουνὸν Ἀηλιάν, κατὰ τὴν
 ἐσχάτην πρὸς ἀνατολὰς προέκτασιν τοῦ Μικροῦ Αἴμου. Ἐπὶ τινος τῶν κορυ-
 φῶν τοῦ βουνοῦ τούτου ὑπῆρχε μονὴ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἡλίου, τῆς ὁποίας
 μόνον λείψανά τινα σώζονται σήμερον. Εἰς τὴν μονὴν ταύτην, κατὰ τὴν παρά-
 δοσιν, ἤρχετο πάντοτε τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς ἕλαφος ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀποστελ-
 λομένη, ἣτις προσεφέρετο θυσία εἰς τὸν ἅγιον. Ἄλλ' ἀφ' ἧς ποτε ἐσφάγη ἢ
 ἕλαφος, ἐνῶ ἀκόμη ἦτο κατάκοπος ἐκ τοῦ δρόμου, τὸ θαῦμα τῆς ἐκουσίας
 προσελεύσεως τοῦ θύματος δὲν ἐπανελήφθη. Ἡ θυσία δ' ὁμῶς γίνεται πάντοτε
 ἐν ἐκάστῳ χωρίῳ τὴν 20 Ἰουλίου ἢ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς, καὶ σφάζεται
 ταῦρος ὑγιὴς τέλειος ἀδμῆς· ἢ θυσία εἶναι δημοτελὴς καὶ σκοπὸς αὐτῆς εἶναι
 ἢ ἀποτροπὴ λοιμικῶν νόσων (3).

1) Βλ. *Tournefort Relation d'un voyage du Levant* τ. I σ. 144. *Ross Griech. Königsreisen* 1848 τ. II σ. 212. *Fr. Lenormant Monographie de la voie sacrée éleusinienne* σ. 451. *Archives des missions scientifiques* 1851 τ. II σ. 714.—1869 τ. V σ. 505. *Fustel de Coulanges* αὐτ. 1856 τ. V σ. 502. *Wachsmuth das alte Griechenland im neuen* σ. 23. *Th. Bent the Cyclades* σ. 87. *Frazer Pausanias* τ. III σ. 364. *Mary Hamilton Greek Saints and their Festivals* σ. 20 καὶ ἐν *Annual of the British School at Athens* XIII σ. 353 κλπ.

2) *Νηφάκη Λακωνικὴ χωρογραφία* στ. 3. (*Maurer das griech. Volk* τ. III σ. 1).

3) *G. A. Méga* Θυσία ταύρων καὶ κριῶν ἐν τῇ ΒΑ Θράκῃ (Λαογραφ. Γ' 148 κέ.)
 Καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους τόπους τῆς Ἑλλάδος πανηγυρικῶς ἑορτάζουσι τὴν 20 Ἰουλίου ἐπὶ
 κορυφῶν ὄρέων, ὡς π. χ. εἰς Πηλίσβιτσαν τῆς Ἡπείρου, ὅπου οἱ χωρικοὶ ἀναβαίνουσιν εἰς
 τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Κισήρα (βλ. *Μυστακίδου*, ἢ μονὴ Γηρομερίου ἐν τῇ ἐφημερίδι
 «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου» 14 Ὀκτωβρίου 1894). Κατὰ τὸν *Koussé* (ἐν *Folk-lore* 1896
 τ. VII σ. 146) τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Ἡλίου ἐν Λέσβῳ θύουσιν ἐν πρόβατον ἐπὶ τῆς κορυ-
 φῆς λόφου, ὅπου ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐν τῇ ΒΑ
 Θράκῃ θυσιῶν, καὶ εἶναι μᾶλλον τὸ σύνθημα τῆς σφαγῆς προβάτων καὶ τῆς εὐω-
 χίας εἰς τὰ πανηγύρια.

Πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀποκλειστικῆς σχεδὸν λατρείας, ἧς τυγχάνει ὁ ἅγιος Ἡλίας ἐπὶ τῶν κορυφῶν, φέρονται παρὰ τῷ λαῷ δύο παραδόσεις. Κατὰ τὴν μίαν τούτων, ὁ ἅγιος Ἡλίας ἦτο ναύτης, ὅστις διὰ τὰς ταλαιπωρίας καὶ τοὺς κινδύνους βαρυνθεὶς τὸν ναυτικὸν βίον, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλίπη αὐτὸν καὶ νὰ εὕρῃ ἓνα τόπον, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι νὰ ἀγνοῶσι καὶ πλοῖα καὶ θάλασσαν, ὅπως ἐγκαταβιώσῃ ἐν αὐτῷ. Λαβὼν δ' ἐπ' ὤμου κώπην, περιήρχετο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ἐρωτῶν τοὺς ἐντυγχάνοντας τί ἦτο αὐτὸ ποῦ ἐκράτει. "Ὅταν δὲ τῷ ἀπεκρίνοντο ὅτι ἦτο κώπη, παρήρχετο προχωρῶν ὑψηλότερα, μέχρις οὗ συνήντησεν ἀνθρώπους, οἵτινες μηδέποτε ἰδόντες κώπην, τῷ εἶπον ὅτι εἶναι ξύλον. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ καὶ «γὰρ τοῦτο τὸν Ἄη Λιά τὸν βάνουν πάντα ἔς τὰ ψηλῶματα» (1).

Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι διασκευὴ τοῦ ἀρχαίου μύθου περὶ ἐξιλασμοῦ τοῦ Ὀδυσσέως· ἐτέρα δὲ παράδοσις λέγει, ὅτι ὁ Μωάμεθ διώκει τὸν ἅγιον Ἡλίαν καὶ εἰς μὲν τὸν κάμπον τὸν καταφθάνει, ἀλλ' εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὄρέων ἀδυνατεῖ νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ ἅγιος εὕρισκει ἐκεῖ καταφύγιον· διὰ τοῦτο κτίζουσιν ἐκεῖ πρὸς τιμὴν αὐτοῦ παρεκκλήσια (2). Εἶναι δ' αὕτη παραλλαγή τῶν εἰς τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα ἀναφερομένων παραδόσεων περὶ διώξεως, περὶ ὧν διέλαβον ἀλλαχοῦ (3).

Ἀμφότεραι αἱ παραδόσεις εἶναι αἰτιολογικαί, σκοποῦσαι τὴν ἐξήγησιν τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Ἡλίου ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρέων. Ἄλλ' αὕτη εἶναι μᾶλλον ὑπόλειμμα τῆς ἀρχαίας θρησκείας, συνταυτισθέντος τοῦ ἁγίου μετὰ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἡλίου. Ὁ προφήτης Ἡλίας, ὡς ἀλλαχοῦ διελάβομεν (4), ἐπέχει θέσιν ὑετίου καὶ κεραυνίου Διός, ὅχι μόνον εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς σλαβικοὺς λαοὺς, ὡς τοιοῦτος δ' ἐτιμᾶτο πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν μεσαιῶνα. Ἡ δὲ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἡλίον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ ἐλληνικῇ καὶ ἐξ ἄλλων λόγων, τοὺς ὁποίους κατωτέρω ἐκθέτομεν. Δι' ἀμφοτέρους δὲ τοὺς χαρακτῆρας τούτους τοῦ ἁγίου Ἡλίου προσφυστάτοι τύποι λατρείας ἦσαν αἱ τῶν ὄρέων κορυφαί, ὁπόθεν λαμπρὸς φαίνεται ἀνερχόμενος κατὰ τὴν ἀνατολήν, αὐτὰς πρώτας φωτίζων διὰ τῶν ἀκτίνων του, καὶ αἵτινες ἀφ' ἐτέρου κατὰ τὰς καταγίδας ὑπολαμβάνονται ὡς ἔδραι τοῦ διεγείροντος τὴν κακοκαιρίαν ὀμβρίου καὶ ἐριγδούπου θεοῦ.

Ἡ παλαιότητι τοῦ Διὸς λατρεία, ὡς θεοῦ τῶν μετεωρικῶν φαινομένων, ἐνέχει πολλὴν τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν τοῦ χριστιανικοῦ ἁγίου Ἡλίου, διότι ἀμφότεροι συνενουοῦσι τοὺς χαρακτῆρας ἡλιακοῦ καὶ ὑετίου θεοῦ. Ὡς ὁ τῶν Ἑβραίων θεὸς καὶ ὁ τῶν Περσῶν, ἐλατρεύετο καὶ ὁ Ζεὺς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐν ὑψηλοῖς τόποις (5), ἐξ οὗ καὶ αἱ ἐπικλήσεις ὕψιστος, ὑπατος, κορυφαῖος, λοφεΐτης, ἀκραῖος, ἐπάκριος, φαλάκριος (6), πολλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλά-

1) Πολίτου Παραδ. σ. 116. 801 κέ. Παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως ταύτης ἐδημοσίευσεν ὁ W. H. D. Rouse ἐν Cambridge Review 24 Μαΐου 1906 ἀρ. 683.

2) Πολίτου Παραδός. σ. 116. 803.

3) Αὐτ. σ. 798 κέ.

4) Πολίτου Δημῶδεις μετεωρολογικοὶ μῦθοι σ. 5. 8. 9. (ἐν Παρνασσῷ τ. Δ' σ. 589. 592—3).

5) Welcker Griech. Götterlehre τ. I σ. 169. — Καὶ ὁ Κέλσος συνεταύτιζε τὸν Ἰεχωβά τῶν Ἑβραίων πρὸς τὸν ὕψιστον Δία ('Ωριγέν. πρὸς Κέλσον Ε' 43 σ. 259).

6) Βλ. Gruppe Gr. Mythol. σ. 1103., Preller—Robert Gr. Mythol. 4 ἐκδ. τ. I σ. 116 κέ.

δος ἦσαν καθιερωμένοι εἰς αὐτὸν αἱ κορυφαὶ τῶν ὄρέων (1), καὶ ἐπικλήσεις εἶχεν ἐκ τούτων (2). Ὁ Λύκαιος Ζεὺς, ὁ ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐπὶ τοῦ Λυκαίου ὄρους τιμώμενος, ἦτο ὄμβριος (3) καὶ ἡλιακὸς ἄμα (4). Ὁ Ζεὺς Ἀταβύριος ἐν Ρόδῳ ἦτο ἴσως φοινικικὸς θεὸς τοῦ ἡλίου (5). Συνεταυτίζετο δὲ πιθανῶς ἐν Ἑλλάδι ἢ τοῦ ἀκραιῦ ἢ ἀκταίου Διὸς λατρεία πρὸς τὴν τοῦ Ἡλίου· τοῦτο δὲ συνάγομεν ἐκ τῆς ἐορτῆς τῆς τελουμένης ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Πηλίου τῷ Διὶ κατὰ τὰ κυνικὰ καύματα (6), ὅποτε παρὰ πλείστοις λαοῖς συνηθίζονται ἐορταί πρὸς τιμὴν τοῦ Ἡλίου, καὶ ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Διὸς ἐν Ταλειῷ, τῇ ἱερᾷ τῷ Ἡλίῳ ἄκρᾳ τοῦ Ταυγέτου (7).

Ἐνῶ δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα συνεταυτίζετο ὁ Ἥλιος πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν κορυφῶν λατρευόμενον Δία, οἱ ἐκχριστιανισθέντες Ἕλληνες ἀντικατέστησαν τὴν λατρείαν τοῦ Ἡλίου διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Ἡλίου. εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη ἐπολεμήθη ὑπὸ τινῶν, ἀλλ' αἱ λόγοι, οὓς φέρουσι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἐναντίου, φρονοῦμεν ὅτι δὲν εἶναι πολὺ ἰσχυροὶ (8). Τὴν ἀντικατάστασιν ἔρκει

1) Μάξιμ. Τύρ. Η' I. Welcker ἐνθ. ἀν. σ. 169 κέ. Pnyx σ. 11 κέ. Gerhard Gr. Mythol. I § 193 κέ. Preller ἐν Pauly Realenc. τ. IV σ. 588 κέ. Preller-Robert ἐνθ. ἀν. Gruppe ἐνθ. ἀν. Ch. Lenormant Nouvelle Galerie σ. 25 κέ. Creuzer Symbolik II 533. A. Maury Histoire des religions de la Grèce τ. I σ. 59. F. Lenormant Recueil des inscriptions d'Eleusis σ. 306. Lauer Mythol. σ. 201 κέ. Farnell the Cults of the Greek States τ. I σ. 50 κέ.

2) Οἶον Ἀγγέσιμος, Κιθαιρώνιος, Ἰδαῖος, Δικταῖος, Ἰθωμάτας, Οἰταῖος κλπ. Gruppe ἐνθ. ἀν. σ. 1104.

3) Πρβλ. Πausan. Η' λη' 4. Preller-Robert ἐνθ. ἀν. σ. 129.

4) Ἀλλὰ μυθολόγοι τινές, ὡς ὁ Schwenck (ἐν Rhein. Museum τ. VI σ. 554) θεωροῦσι τὸν Λύκαιον Δία θεὸν τοῦ φωτὸς καὶ οὐχὶ τοῦ ἡλίου, ἄλλοι δ' ὡς ὁ Gruppe (ἐνθ. ἀν. σ. 1094, 23) ἄσχετον πρὸς τὸν Ἥλιον.

5) Rhein. Mus. Νέες σειρᾶς τ. VIII σ. 323 κέ. Gerhard Gr. Mythol. I § 197, 6. Preller-Robert ἐνθ. ἀν. σ. 136. Ὁ Beloch (ἐν Rhein. Mus. 1894 τ. 49 σ. 130 εἰκάζει ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀταβυρίου Διὸς ἦτο καυρική μᾶλλον.

6) Δικαιόρχου Περιήγ. Ἑλλάδ. Β' 8 (Geogr. Gr. min. I 107 Müller).

7) Τοῦτο συνάγεται, νομίζομεν, ἐκ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Διὸς «Ταλειτίας» ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Σπάρτης (Ἀθήναιον Α' σ. 277. Prott-Ziehen Leges Graec. sacrae I σ. 35 ἀρ. 16). Καὶ τὸ ὄνομα τῆς κορυφῆς τοῦ Ταυγέτου, Ταλειάν, ἔχει ἀναμφιβόλως σχέσιν πρὸς τὸν μυθικὸν (ἡλιακὸν) ἥρωα τῆς Κρήτης Τάλων. «Τάλης ὁ ἥλιος» ἐξηγεῖ ὁ Ἡσύχιος. Βλ. καὶ Gerhard ἐνθ. ἀν. § 473, 3. Sum Wide Lacon. Kulte 18, 216. Usener Götternamen σ. 130.

8) B. Schmidt Volksleben d. Neugriechen σ. 48. Ὁ Schmidt ὄχι μόνον αὐθεντικῶς ἀποφαίνεται κατὰ τῆς γνώμης ταύτης, ἀλλὰ καὶ φέρει αὐτὴν ὡς παράδειγμα τῶν ἐσφαλμένων πορισμάτων, εἰς ἃ δύνανται νὰ περιπέσῃ ὁ αὐθαιρέτως προσπαθὼν νὰ συναρμολογήσῃ κατ' ἐπιφάνειαν ἀναλογίας τῶν χριστιανικῶν ἁγίων πρὸς ἀρχαίους θεοὺς. Καὶ εἶτα μετὰ πολλῆς πεποιθήσεως ἀναφέρει ὡς λόγον τῆς μεγάλης διαδόσεως τῆς τοῦ ἁγίου Ἡλίου λατρείας τὴν παράδοσιν περὶ τῆς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναλήψεως αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀπὸ μάλιστα κατὰ τὴν Γραφὴν (Βασιλ. Δ' 2) ἡ ἀνάληψις δὲν ἐγένετο ἐκ κορυφῆς ὄρους, ἀλλ' ἐκ τῆς παρὰ τὸν ποταμὸν Ἰορδάνην ἐρήμου, ἀν' ἢ ἐξ ὄρους ἀνάληψις ἦτο λόγος ἀποχρῶν πρὸς δικαιολογίαν τῆς λατρείας, τὰ ὅρη ἔπρεπε νὰ καλῶνται Ἀνάληψις ἢ Ἅγιος Σωτήρας, ἐκ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ ἐκ τοῦ ὄρους Ἐλαιῶν ἢ ἐκ τῆς μεταμορφώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Θαβώρ, διότι εἰς ταῦτα ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἀποδίδει μεῖζονα σπουδαιότητα ἢ εἰς τὴν παράδοσιν περὶ ἀναλήψεως τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ.—[Ὅσοι ἐκ τῶν δημοσιευσάντων κρίσεις περὶ τῆς πραγματείας ταύτης διέλαβον καὶ περὶ τοῦ μέρους αὐτῆς τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τῆς λατρείας τοῦ Ἡλίου ὑπὸ τῆς τοῦ ἁγίου Ἡλίου, ἀσπάζονται τὴν γνώμην μου ταύτην (βλ. P. Decharme ἐν Revue critique 1883 σ. 126, G. Meyer ἐν Philol. Wochenschrift 1883 σ. 303. Etard Hugo Meyer ἐν Deutsche Literaturzeitung 1883 σ. 46). Καὶ ἄλλοι μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς πραγματείας μου περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος διαλαβόντες καταλήγουσιν εἰς τὰ αὐτὰ πορίσματα (E. Krause, Tuisko-Land, Glogau 1892 βιβλ. IV, 34. L. Radermacher das Jenseits, Bonn. 503 σ. 54. Mary Hamilton ἐν Annual of the British School XIII σ. 313-6 καὶ τῆς

νά δικαιολογήσῃ καὶ μόνη ἡ ταυτότης τοῦ ὀνόματος, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἡ προφορά τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἁλίου καὶ τοῦ ἁγίου Ἁλίου κατ' οὐδὲν διέφερε, μάλιστα εἰς τὴν γενικὴν πτώσιν. Ἀλλ' ὁ ἅγιος Ἡλίας παρουσίαζε καὶ πολλὰς ἄλλας ὁμοιότηας πρὸς τὸν θεὸν τοῦ ἡλίου, ἐξ ὧν ἀριδῆλως προκύπτει ὅτι συνεταυτίσθη μὲ αὐτὸν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν.

Τὴν ὁμοιότητα τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ πρὸς τὸν Ἡλιον παρετήρησαν πολλοὶ μέχρι τοῦδε, διὰ ταύτης ἐξηγοῦντες τὴν ἐν κορυφαῖς ἑλληνικῶν ὁρέων λατρείαν αὐτοῦ (1). πρῶτος δ' ἂν μὴ ἀπατώμεθα ὁ Βολταῖρος συνεταύτισε τὸν προφήτην Ἡλιοῦ πρὸς τὸν μυθικὸν θεὸν τοῦ Ἁλίου, διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ὀνόματος, τὸ πῦρ τοῦ ὀλοκαυτώματος, τοὺς ὄμβρους, οὓς προεκάλεσε, τὸ πύρινον ἄρμα καὶ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ κατὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου (2). Ἀλλὰ πολλῶ πρότερον, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρατηρεῖται ἡ συνταύτισις αὐτῆ. Χριστιανὸς ποιητῆς, ζήσας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὕμνων τὸν προφήτην παρατηρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι διὰ μεταθέσεως τοῦ τόνου καὶ μεταβολῆς ἐνὸς γράμματος γίνεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἡλιος (3). Αἱ δ' ἀπεικονίσεις τῆς εἰς οὐρανὸν ἀναλήψεως τοῦ προφήτου εὐρίσκονται πρὸ πάντων ἐπὶ χριστιανικῶν σαρκοφάγων τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἤκμαζεν ἔτι ἡ πολυθεΐα καὶ ἦτο εὐκολὸς ἡ συγχώνεσις χριστιανικῶν δοξασιῶν μετ' ἑθνικῶν. Καθόλου δὲ αἱ τοιαῦται παραστάσεις ἐν παλαιοῖς χριστιανικοῖς μνημείοις ἐγίνοντο κατὰ μίμησιν τῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ παραστάσεων τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου (4). Προσέτι εἰς ἀπεικονίσεις τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ Ἡλίας παριστᾷ τὸν Ἡλιον καὶ ὁ Μωυσῆς τὴν Σελήνην, ὡς τοῦτο καταφαίνεται ἐκ συμβολικῶν εἰκόνων τῆς Μεταμορφώσεως, ἀναγομένων εἰς τοὺς πρώτους τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνους, ἐν αἷς ὁ μὲν Χριστὸς παρίσταται διὰ σταυροῦ, τὸν δὲ Μωυσῆν ἀντικαθιστᾷ εἰκὼν μιᾶς τῶν φάσεων τῆς σελήνης ἢ ἡ λατινικὴ λέξις Luna καὶ τὸν Ἡλίαν ὁ ἡλιος ἢ ἡ λέξις Sol (5).

Τῆς ἀπεικονίσεως τῆς εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀναλήψεως τοῦ ἁγίου Ἁλίου κυριώτερον πρότυπον ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν χριστιανικὴν τέχνην πλὴν τῶν

αὐτῆς Greek Saints and their Festivals, 1910 σ. 21 κέ.). Τοῦναντίον δὲ δὲν παραδέχονται σχέσιν τινὰ τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Ἁλίου πρὸς τὴν τοῦ Ἁλίου ὁ βολλανδιστῆς Hip. Delchaye (légendes hagiographiques σ. 197, τοῦ ὁποίου τὰς γνώμας εὐστόχως ἀνασκευάζει ἡ M. Hamilton ἐνθ. ἀν. καὶ ὁ Φίνιος φιλολόγος Edw. Rein ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ περὶ τῆς λατρείας τοῦ προφήτου Ἁλίου παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι, τὴν ὁποίαν δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω, γνωρίζω δὲ μόνον ἐκ τῶν ἀντιπαρατηρήσεων τοῦ K. Krumbacher ἐν Byz. Zeitschrift 1906 τ. XV σ. 355-6).

1) F. Nork Der Prophet Elias. Ein Sonnenmythus. Leipzig 1837. Τοῦ αὐτοῦ Etym.-symbolisch-mythologisch Real-Wörterbuch, Stuttgart 1843 τ. I σ. 451-3. A. Maury Histoire des religions de la Grèce antique, Par. 1857 τ. I σ. 60. Τοῦ αὐτοῦ Sur les divinités psychopompes ἐν Rev. archéolog. τ. I σ. 671. Fr. Lenormant Monographie de la voie sacrée Eleusinienne σ. 452. C. Wachsmuth das alte Griechenland im neuem σ. 23.

2) Voltaire Dictionn. philosoph. ἄρθρ. Elie.

3) Sedulius Carm. pasch. I 184 κέ. σ. 174 ed. Areval.

4) Piper Mythologie der christl. Kunst τ. I μ. I σ. 75-77, μέρ. II σ. 504-5. Bottari Scult. e pitt. sacr. πίν. 17-29, 52, 70. Clarac Catalogue de Louvre ἀρ. 779 b.

5) Τῶν τοιούτων παραστάσεων τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐξήγησιν ὁ Ew. Burnouf (la science des religions σ. 267) νομίζει ὅτι εὐρίσκει ἐν τῇ Ἰνδικῇ θρησκείᾳ βεδικοί τινες ὕμνοι παριστῶσι τὸν θεὸν τοῦ πυρὸς Ἄγνη μεταμορφούμενον ἐπὶ βωμοῦ ἢ ἐπὶ λόφου ἐν μέσῳ «τῶν δύο μεγάλων συγγενῶν αὐτοῦ», ἦτοι τοῦ Ἁλίου καὶ τῆς Σελήνης (μᾶς ἢ μᾶσα σανσκριτιστῶν), ἐπισκοτιζόντα δὲ διὰ τῆς λάμψεώς του τὴν λάμπην ἐκείνων.

ἀρχαίων παραστάσεων τοῦ ἀνατέλλοντος ἄρματηλάτου Ἡλίου καὶ μιθραϊκαὶ παραστάσεις τῆς διαπεραιώσεως τοῦ ὠκεανοῦ καὶ ἀνόδου εἰς τὸν οὐρανὸν τοῦ Μίθρα ἐπὶ τοῦ ἄρματος τοῦ Ἡλίου (1). Ἄλλ' ἀντιθέτως ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (ὁμιλ. γ' εἰς Ἡλ.) λέγει ὅτι οἱ ζωγράφοι ἠρύσθησαν τὴν περὶ τοῦ ἄρματος τοῦ Ἡλίου ἰδέαν ἐκ τῆς περὶ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ παραδόσεως. Οἱ λόγοι τοῦ πατρὸς τῆς ἐκκλησίας ὑπηγορεύθησαν προδήλως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἐξηγηθῇ ὑπὸ χριστιανικὴν ἔννοιαν ἢ καταπληκτικὴ ὁμοιότης τῶν παραστάσεων περὶ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ καὶ τοῦ Ἡλίου, καὶ περιττὴ βεβαίως ἢ κατάδειξις τοῦ ἀναχρονισμοῦ, εἰς ὃν ὑπέπεσε. Πολλῶ πρὸ τῶν χρόνων, εἰς οὓς οἱ ἱστορικοὶ θέτουσι τὴν δυναστείαν τοῦ Ἀχάβ, ἐφ' ἧς ἤκμασεν ὁ προφήτης, ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ἐγίνωσκεν ἵππους καὶ ἄρμα τοῦ Ἡλίου (2), παραλαβοῦσα πιστῶς τὴν παράστασιν ταύτην ἐκ τῆς παναρχαίας τῶν Ἀρίων θρησκείας, ἐσφαλμένως δ' ὁ Decharme γνωματεύει (3), ὅτι οἱ Ἕλληνας ἐτελειοποίησαν τὸν περὶ Ἡλίου μῦθον, ἀποδόντες εἰς αὐτὸν ἄρμα, ἐνῶ κατὰ τὰς πρώτας παραστάσεις ὁ ἥλιος ἐθεωρεῖτο ὡς τροχός· διότι καὶ ἐν τοῖς βεδικοῖς ὕμνοις ἀναφέρεται ἄρμα ἡλίου, συρόμενον ὑφ' ἐνὸς ἢ ἐπτὰ ἵππων (4). Καθόλου δὲ πλείστων λαῶν οἱ μῦθοι ἀναφέρουσιν ἵππους ἡλίου ἢ παριστῶσι τὸν ἥλιον ὡς ἵππον (5). Ἴππους τοῦ ἡλίου ἀναφέρουσι καὶ μουσουλμανικοὶ μῦθοι. Κατὰ τὸν βυζαντινὸν Νικήταν τὸν Χωνιάτην, «Τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην ἐφίππους εἶναι φησιν (Μωάμεθ)· » οὐκ εἰδὼς ὁ ἄθλιος, ὡς ἄψυχα ταῦτα ὄντα, ἵππεύειν οὐ δύνανται. Πῶς δὲ » καὶ ἵπποι, σαρκίον φθαρτὸν περικείμενοι, ὄχημα πυρός εἶναι ὑποστήσονται; » Οἱ δὲ κατὰ τὸν Ἡλίαν ἔμπυροι ἵπποι οὐ φύσιν, ἀλλὰ σχῆμα μόνον ἵππων » περιέκιντο» (6).

Ἡ συνταύτισις τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ ἦτο καὶ ἄλλως εὐχερής, διότι ἔνεκα τῆς ἐξόχου θέσεως, ἣν ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ ἱστορίᾳ κατέχει, καὶ τῶν τελεσφόρων αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἀγώνων ὁ προφήτης δὲν ἐβράδυνε νὰ προσλάβῃ μυθικὸν χαρακτῆρα, συγχωνευθέντων μετὰ τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων πολλῶν ἡλιακῶν μύθων τῶν σημιτικῶν λαῶν. Καθ' οὓς δὲ χρόνους συνετάχθησαν αἱ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ βίβλοι τῶν Βασιλειῶν, αἱ πλείσται τῶν εἰς αὐτὸν ἀναφερομένων εὐλαβῶν παραδόσεων εἶχον ἤδη διαπλασθῆ, μὴ ἐξαιρουμένης καὶ αὐτῆς τῆς προδήλως ὑστερωτέρας περὶ ἀναλήψεως τοῦ προφήτου εἰς οὐρανοὺς ἐν ἄρματι πυρός. Αἱ τοιαῦται παραδόσεις ἀναπτυσσόμεναι βαθμηδὸν συνεταυτίσθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ἰουδαίων μὲ τὰς δοξασίας περὶ ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου ἐπὶ

1) *Cumont Mystères de Mithra* I 178. *Die Mysterien des Mithra*, Lpz. 1903 σ. 176.

2) Ἴπποι καὶ ἄρμα Ἡλίου ἀναφέρονται παρ' Ἡσιόδῳ (ἀπ. 67 παρὰ Σχολ. Ἀπολλ. Ροδ. Γ' 311), Μιμνέρμῳ (ἀπ. 12), ἐν Ὀμηρ. ὕμνῳ εἰς Ἡλίον 14 κέ. εἰς Ἑρμῆν 69 καὶ εἰς Δῆμητρον 88· πτερωτοὶ ἵπποι παρ' Εὐριπίδῃ Φοίνισσ. 3, διφρευτῆς Ἡλιος παρὰ Σοφοκλεῖ Αἴ. 848. Ἐντεῦθεν ὁ Ἡλιος μυθολογεῖται φίλιππος, δωρῶν ἵππους κτλ. (*Pauly Realenc. l. Sol* τ. VI σ. 1271. *Pauly-Wissowa* τ. VIII σ. 88. *Pretter-Robert Gr. Mythol.* σ. 431).

3) *Myth. de la Grèce* σ. 229.

4) Βλ. *Muir* σ. 156—161. *M. Müller* σ. 300.

5) *Pretter, Griech. Mythol.* 3ης ἐκδ. τ. II στ. 80. *W. Schwartz Poet. Naturansch.* I σ. 109, 124 κέ. Ἐν τινι ἐρωτικῷ ἄσματι τοῦ ἐν Λυκίᾳ Λιβισίου, ὁ ἐρῶν εὐχεται νὰ εἶχεν ὡς ἵππον τὸν ἥλιον.

Νά χα τοὺν νῆλιον ἄλουον καὶ τᾶστρα καβαλλάρην,
κὶ τοῦ φεγγάριν σύντροφον νὰ σ' ἔρχουμουν νὰ βράδου.

(Ἐπιθεώρησις πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ 1881 τ. Β' σ. 240).

6) Περὶ τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν θρησκείας § 11 ἐν *Migne Patrol. gr.* τ. 140 σ. 116.

τῶν χρόνων δὲ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιστεύετο, ὅτι τοῦ Μεσσίου θὰ προηγηθῆ ἐν τῷ κόσμῳ ὁ Ἡλίας, οὕτως ἐξηγουμένης περικοπῆς τινος τοῦ προφήτου Μαλαχίου (Δ' 5), ἣν οἱ μὲν εὐαγγελισταὶ Ματθαῖος (ια' 14. ιζ' 11) καὶ Μάρκος (θ' 11) θεωροῦσιν ὡς προφητείαν περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐννοοῦσαν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον διὰ τῆς ὀνομασίας τοῦ Ἡλίου (1), τινὲς δὲ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας προσεπάθησαν ν' ἀποδείξωσιν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ. «Προφήται... τῆς δευτέρας (παρουσίας) πρόδρομον λέγουσι τὸν Ἡλίαν ἔσεσθαι» λέγει ὁ Χρυσόστομος (2). Ἐπιστεύετο δέ, ὅτι ὁ Ἐνώχ καὶ ὁ Ἡλίας, οἵτινες δὲν ἐγεύθησαν θανάτου, θὰ ἐπιφανῶσι κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν (3): πολλοὶ τῶν ἐρμηνευτῶν ἀπέδιδον τοιαύτην ἔννοιαν εἰς τι χωρίον τῆς Ἀποκαλύψεως (4), κατὰ δὲ τὸν Χρυσόστομον, ὁ Ἡλίας θὰ ἐπιφανῆ ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου, συγχρόνως μετὰ τοῦ Ἀντιχρίστου, ἐξουδετερῶν οὕτω τὰ ἐκ τῆς παρουσίας τούτου κακὰ (5). «Θθεν ἐν τοῖς ὕμνοις, τοῖς ψαλλομένοις ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ εἰκοστῇ Ἰουλίου, ὅτε τελεῖται ἡ μνήμη αὐτοῦ, ὁ προφήτης Ἡλίας ἀποκαλεῖται, «ὁ τῆς δευτέρας» τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσεως θεῖος πρόδρομος» (6), προστίθεται δὲ ὅτι ὠρίσθη αὐτῷ «μὴ ἰδεῖν τὸν θάνατον, ἕως ἂν κηρύξῃ τὴν τῶν πάντων συντέλειαν» (7).

Καὶ νῦν ὁ λαὸς πιστεύει, ὡς ἀλλαχοῦ διαλαμβάνομεν, ὅτι ὁ Ἡλίας ζῆ ἐν οὐρανῷ, διώκων τὸν δράκοντα τῶν καταιγίδων. Δυνατὸν καὶ νὰ σώζεται πού τῆς Ἑλλάδος ὁ ὑπὸ βυζαντινοῦ συγγραφέως ἀναφερόμενος μῦθος, ὅτι «Ζῆ ὁ» Ἡλίας καὶ ἔστι ἐπὶ τῆς γῆς κἂν μηδεὶς ὁ γνωρίζων αὐτόν, ζῆ δὲ καὶ ὁ Ἐνώχ» καὶ μέσῳ πολλῶν ἀναστρέφεται καὶ οὐδεὶς ἔστιν ὁ γνωρίζων αὐτόν» (8).

Οἱ τοιοῦτοι μῦθοι περὶ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν γῆν ἀνδρῶν, μὴ γνωρισάντων τὸν θάνατον, εἶναι κοινοὶ παρὰ πλείστοις λαοῖς, πραγματευόμεθα δὲ περὶ αὐτῶν ἀλλαχοῦ, ἐξετάζοντες τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ μαρμυρωμένου βασιλιᾶ (9). Περὶ δὲ τῶν Ἰουδαϊκῶν δοξασιῶν, ὅτι ὁ Ἡλίας θὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν γῆν πρὸ τοῦ Μεσσίου, ὁ Ρενὰν εἰκάζει, ὅτι ἐλήφθησαν ἐκ τῆς περσικῆς θρησκείας, ἐν ἣ ἀπαντᾶ τις παραπλήσιον (10). Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπεκράτει ἡ ἰδέα, ὅτι κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Ἀντιχρίστου θὰ πολεμήσῃ αὐτόν ὁ προφήτης Ἡλίας (11).

1) Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος (ἐν Notices et extraits des manuscrits τ. VIII μέρ. 2 σ. 91 κέ.) ἐρμηνεύων χωρίον τι τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ (α' 17) συγκρίνει τὸν Ἡλίαν πρὸς τὸν Ἰωάννην, πολλὰς εὐρίσκων τὰς πρὸς ἀλλήλους ὁμοιότητας αὐτῶν.

2) Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὁμιλ. εἰς Ματθ. 57 τ. 58 σ. 558 Migne. Βλ. καὶ Ἰουστίν. πρὸ Τρύφ. σ. 208 ed. Sylb. Augustine de Civ. Dei 20, 29. Tertullian. de anima 50, de resurrect. 58.

3) Εὐαγγέλιον Νικοδήμου 25 ἐν Fabrici Codex apocryphus Nov. Testam. I σ. 291.

4) Ἀποκάλυψις ια' 3. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Φαβριλίῳ ἐνθ. ἀν.

5) Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Ὁμιλ. 9 εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλον. ἐπιστ. τ. 62 σ. 449 Migne.

6) Στιχηρὸν προσόμοιον ἐν Μηναίῳ Ἰουλίου 20. «ὁ δεύτερος πρόδρομος τῆς παρουσίας Χριστοῦ» (αὐτ.) «Προάγγελος ἐλεύσεται τῆς δευτέρας παρουσίας» (Ρωμανοῦ κοντάκιον τῇ Κυριακῇ τῆς ἀπόκρουσ. 5, 6 ἐν Pitra Anecd. Sacra I σ. 31 Βλ. καὶ Krumbacher Studien zu Romanos σ. 166 στ. 80 κ. ἐ.)

7) Ἰωάννου μοναχοῦ στιχηρὸν εἰς Ἡλίαν ἐν Μηναίῳ αὐτ.

8) Ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Λέσβῳ μονῆς τοῦ Λειμῶνος, οὗ μέρος ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι «Σμύρνη» τῆς 6 Αὐγούστου 1871.

9) Πολίτου Παραδ. σ. 661 κέ.

10) Renan Vie de Jesus σ. 207 ἐκδ. 13.

11) Grimm D. Mythologie σ. 144 δ' ἐκδ. Βλ. καὶ σ. 676 κέ.— Βλ. καὶ (L. de Bonnaire?) Traités historiques et polemiques de la fin du monde, de la venue d'Elie et du retour des Juifs. Amsterdam (Paris) 1737. 1738 εἰς τόμους τρεῖς. (Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν). W. Bousset der Antechrist 1895 σ. 134 κέ.

καὶ αἱ ραβινικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν, ὅτι ὁ Ἡλίας θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν γῆν, ἵνα φονεύσῃ τὸν πονηρὸν Σαμουὴλ (1). Οἱ μουσουλμᾶνοι, οἵτινες τιμῶσι μέχρι τοῦδε τὸν προφήτην Ἡλίαν (2), διηγοῦνται περὶ αὐτοῦ ὅμοιον περιεργὸν μῦθον, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου (3).

Καθόλου δ' εἰπεῖν, ὁ προφήτης Ἡλίας κατέχει περιφανῆ θέσιν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ τιμώμενος ἐν τοῖς πρώτοις προφήταις καὶ ἁγίοις. Ἐν τοῖς ὕμνοις ἀποκαλεῖται ἐπίγειος ἄγγελος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος (4), ἀνελήφθη δ' εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὡς λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, διότι ὁ κόσμος οὐκ ἦν ἀντάξιός αὐτοῦ (5). Ἡ πανηγυρικὴ τέλεσις τῆς μνήμης αὐτοῦ καθωρίσθη τῇ 20 Ἰουλίου κατὰ τὰ τέλη τοῦ Θ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας Βασιλείου, ὅστις κατὰ τινὰ χρονογράφον «ἐξόχως ἦν τιμῶν καὶ σεμνύων (Ἡλίαν) πομπαῖς, ἑορταῖς δαψιλῶς ταῖς δι' ἔτους» (6). Ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἔκτισε πολλὰς ἐκκλησίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἡλίου (7) καὶ ἐκάνονισεν ἴσως τὰ τῆς ἑορτῆς ἐν τῷ παλατίῳ, ἐκτενῶς ἀναγραφόμενα ὑπὸ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκθέσει τῆς Βασιλείου τάξεως (Α' σελ. 114 κ. ἐ.) «ὅσα δεῖ παραφυλάττειν τῇ παραμονῇ τοῦ ἁγίου Ἡλίου καὶ τῇ αὐτῇ ἑορτῇ». Ἐνα δ' αἰῶνα μετὰ τὸν Βασίλειον, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ, ἐπανηγυρίζετο ἡ ἀνάληψις εἰς οὐρανοὺς τοῦ προφήτου ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ θεατρικῶν θεαμάτων (ludis scaenicis) κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φράγκου ἐπισκόπου Λουιπράνδου (8). Καὶ δημῶδεις μῦθοι περὶ τοῦ ἁγίου φαίνεται ὅτι ἐκυκλοφοροῦντο ἕκτοτε, ἢ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἶχον προσλάβῃ τὴν ὀριστικὴν διατύπωσιν αὐτῶν. Ὁ βυζαντινὸς συγγραφεὺς, τοῦ ὁποίου ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, πλὴν τοῦ μύθου περὶ τῆς διατριβῆς ἐν τῇ γῇ τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ Ἐνώχ, ζώντων ἔτι, ἀναφέρει καὶ ἄλλον δημῶδη μῦθον, ὅτι «ὁ προφήτης ἐστὶν ἐν τῷ ἄρματι βροντῶν καὶ ἀστράπτων ἢ ἐν νεφέλαις, καὶ ὅτι δράκοντα διώκει», ὃν κατακαίει διὰ τοῦ κεραυνοῦ (9). Καὶ ὁ μὲν χρόνος, καθ' ὃν ἔγραφεν ὁ ἀναφέρων τὰς παραδόσεις ταύτας ἀνώνυμος συγγραφεὺς, εἶναι ἄγνωστος, ἀλλὰ ἐτέρου ψυχωφελοῦς βιβλίου, ἐν ᾧ φέρονται δημῶδεις παραστάσεις τοῦ ἁγίου Ἡλίου ὡς ἐπιβλέποντος τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου καὶ κυρίου τοῦ ἕτερου δυνάμεθα ὀπωσδήποτε νὰ προσδιορίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὴν ἐποχὴν. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ Ἀποκάλυψις τῆς ὁσίας Ἀναστασίας, φερόμενον μὲν ἐν χειρογράφοις, ὧν τὸ παλαιότερον εἶναι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, συνταχθὲν δὲ μετὰ τὸν Γ' αἰῶνα, ὡς συνάγεται ἐκ τινῶν ἱστορικῶν ἐνδείξεων ἐν αὐτῷ (10). Κατὰ τὴν Ἀπο-

1) *Eisenmenger* II 696. 851 παρὰ *Grimm* αὐτ. σ. 145.

2) Πρβλ. *H. Matthieu* La Turquie et ses différents peuples τ. II σ. 103.

3) «Ζῆν γὰρ αὐτοῖς (Ἐνώχ καὶ Ἡλίαν) φασὶν (Μωαμεθανοί), ἠθέλησεν ὁ θεός, ὥστε τὰ ἱμάτια ράπτειν τῶν ὅσοι δῆποτε μέλλουσι τοῦ παραδείσου τεύξεσθαι· οὗτοι δὲ ἄρ' εἰσὶν οἱ τοῖς τοῦ Μωάμεθ ἔπονται νόμοις» (Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου Διάλογος, ἔδν ἐποιήσατο μετὰ τινος Πέρσου, Β' 3. Βλ. καὶ Β', 5 ἐν *Notices et extraits des manuscrits* τ. VIII μέρ. 2 σ. 359. 361).

4) *Βυζαντινίου* τροπάριον ἐν *Μηναίῳ* 20 Ἰουλίου.

5) *Χρυσόστομ.* Ὁμιλ. 24 εἰς Πράξ. ἀποστόλ. τ. 60 σ. 189 *Migne*.

6) *Ἐφραίμ.* στ. 2581. Σχολ. εἰς Κωνσταντίν. Πορφυρογεν. Ἐκθ. βῆσιλ. τάξ. Α' 19' αἰστέον, ὅτι αὕτη ἡ ἑορτὴ ἐκαινουργήθη ἐπὶ Βασιλείου τοῦ φιλοχρίστου. Βλ. *Hd. Kurtz* Zwei Griech. Texte über die Hl. Theophano ἐν *Mémoires de l'Acad. imp. des sciences de St. Petersburg*. Σειρὰ VIII τόμ. 3 ἀρ. 2 σ. 56.

7) Μετὰ Θεοράνην σ. 325, 21. 329, 20. 337, 14 *Bonn. Kurtz* αὐτ.

8) Πρεσβεῖα § 30 (*Ζαμπάλιου* Βυζαντινὰ μελέται σ. 540).

9) Βλ. *Πολίτου* ΔΜΜ. ἐν *Παρνασσῷ* τ. Δ' (1880) σ. 592.

10) *Apocalypsis Anastasiae ad trivm codicvm avctoritatem* ed. R. Hombvrg. Lipsiae, Teubner, 1903. Ἐν σ. 27 μνημονεύονται οἱ βασιλεῖς Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς καὶ

κάλυψιν τούτην εἰς τὰ οὐράνια ἐν μέσῳ τῶν ἑξαπτερύγων Χερουβὶμ καὶ τῶν πολυομμάτων Σεραφὶμ κεῖται τροχός, οὗ τὸ εἶδος πλήρες ὀφθαλμῶν, ἐν μέσῳ δὲ αὐτῶν πῦρ καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ εἶδος ἀνθρώπου· «καὶ λέγει ὁ ἄγγελος· οὗτός ἐστιν ὁ τροχός τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου καὶ ὁ ἀνθρώπος ἐστὶν Ἡλίας ὁ προφήτης» (1). Τὸ δὲ φαινόμενον τῆς βροχῆς ἐξηγεῖ ἡ Ἀποκάλυψις οὕτως· «Ὅταν βουληθῇ ὁ Θεὸς βρέξαι ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνοίγει τὰς πύλας καὶ κατέρχεται ὁ ὕετός· τὸν δὲ τροχὸν καὶ τὰς πύλας τοῦ ὕδατος κρατεῖ ὁ ἅγιος Ἡλίας» (2).

Οἱ δημῶδεις οὗτοι περὶ τοῦ ἁγίου Ἡλίου μῦθοι μετεδόθησαν ἐκ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ σλαβικὰ ἔθνη. Οἱ Σλάβοι θεωροῦσι τὸν ἅγιον Ἡλίαν κύριον τῶν κεραυνῶν καὶ τοῦ ὕετοῦ (3)· ὁ δὲ παλαιὸς σλαβικὸς θεὸς τῆς βροντῆς Περκούν μετέπεσεν εἰς τὸν βροντῶντα Ἡλίαν καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ τούτου ὠνομάσθησαν σλαβιστὶ πολλὰ ὄρη (4). Προσθεθείσθω εἰς ταῦτα, ὅτι ὁ ἥρωας Ἡλίας τῶν ρωσικῶν βυλινῶν (δημοτικῶν ἐπικῶν ποιημάτων) εἶναι πιθανῶς προσωποποιήσις τοῦ ἡλίου (5).

1) Ἰωάννης ὁ Τζιμισκῆς, ἐν δὲ σ. 30 Πέτρος ἀπὸ κάστρου Κορίνθου πρωτοψαθάριος. Οὗτος, ὡς μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἰκάζει ὁ R. Homburg (ἐν Zeitschrift f. wissenschaft. Theologie 1903 σ. 445) εἶναι ὁ γνωστός ἄλλοθεν Πέτρος Τορνίκιος Μακεδῶν, ζήσας κατὰ τὰ τέλη τοῦ Γ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος.

2) Ἀποκάλυψ. σ. 7. Περὶ ἀρχαίων παραστάσεων τοῦ Ἡλίου ὡς τροχοῦ βλ. Kapp ἐν Roscher Lex. d. Mythol. I σ. 1996 κέ. Jessen ἐν Pauly-Wissowa R. E. VIII σ. 86.

3) Ἀποκάλυψ. σ. 10—11. Ὁ Ἀμβροσιανὸς κώδιξ (τοῦ ΙΓ' αἰῶνος) ἔχει: «κρατεῖ ὁ Ἡλίας καὶ ὁ ἅγιος Ἡλίας.»

4) Πολίτου ΔΜΕ. ἐνθ. ἀν.σ. 592. 593.

5) Hauusch Slav. Myth. σ. 258.

6) Rambaud La Russie épique σ. 110 κέ.

168

Η ΣΕΛΗΝΗ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΥΘΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑΣ ΔΟΞΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ *

Α'

"Όνομα τῆς Σελήνης.— Προσωποποιία.— Μάννα τῆς Σελήνης.— Δείπνον τῆς Σελήνης.— Σελήνη εἰς τὰ παραμύθια.— Καθέλκνυσις ὑπὸ μαγισσῶν.— Σελήνη ὡς ἀγέλας.— Ὡς κεφάλι τυρί.

Τὸ κοινὸν ἑλληνικὸν ὄνομα τῆς σελήνης εἶναι φεγγάρι μὲ ὑποκοριστικὸν τύπον, ἀπολέσαντα τὴν ὑποκοριστικὴν δύναμιν αὐτοῦ (1). Ὁ μεγεθυντικὸς τύπος εἶναι φέγγαρος καὶ σπανιώτερον φέγγος (2) καὶ φεγγάρα (3).

Ὁ ἀπλοῦς τύπος φέγγος ἐξ ἴσου ἐν χρήσει μετὰ τοῦ σελήνη κατὰ τοὺς μέσους χρόνους (4) διετηρήθη ἐπίσης μέχρι τῆς σήμερον ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Πλὴν τῆς ἀρχαίας σημασίας, ἣν ἔχει συνήθως εἰς δημοτικὰ ἄσματα (5), ἡ λέξις φέγγος λαμβάνεται σπανιώτατα καὶ ἀντὶ τοῦ σελήνη (6), ἐν Πόντῳ δὲ λέγεται εἰς ἀρσενικὸν γένος κατὰ τὸ ὄηλιον (7) ὁ φέγγον (8) ἢ ὁ φέγγος (9), ὁμοίως καὶ ἐν

(*) Ἐδημοσιεύθη γερμανιστὶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Der Mond in Sage und Glauben der heutigen Hellenen*, ἐν *W. H. Roscher Studien zur griechischen Mythologie u. Kulturgeschichte*, 4tes Heft, über *Selene und Verwandtes*. Leipzig 1890 σ. 173—189.

1) Ὑποκοριστικὸν τοῦ φεγγάρι, φεγγαράκι, ἐν Φαράσις τῆς Καππαδοκίας ὁ *φι. γοῦακος* (*Dawkins Modern Greek in Asia Minor* σ. 656).

2) Ἀμφότεροι οἱ τύποι, οἱ μεγεθυντικοὶ καὶ ὁ ὑποκοριστικὸς, περιλαμβάνονται ἐν τῷ σκώμματι: «Φέγγος φέγγαρος καὶ τῆς Ἀεῖαε ὁ φέγγαρος, ὄχι τῆς Ἀμοργοῦ τὸ φεγγαράκι» (*Πολίτων Παροιμίαι* λ. φεγγάρι 36) ἐν παραλλαγῇ χιασῆ (ἀκλήρημα χωρικῶν τῆς Καλαμιωτῆς): «Ὡ μάννα μου, ἓνα φεγγάρι φέγγαρος, ὄχι σὰν τὸ δικό μας τὸ καταφωγόμενον!» (*ΚΠ. Σύλλογος* τ. 40^α σ. 142). Ἐν θηρακικῇ παραλλαγῇ «φέγγα-φέγγαρος» (*F. Hiller von Gaertringen Thera* τ. IV, 2 σ. 182).

3) Χατζιδάκι *Γλωσσολογικαὶ μελέται* σ. 126.

4) Ὁ Κοραῆς (εἰς Ἡλιοδώρ. Αἰθιοπ. τ. Β' σ. 290. Ἄτακτα Δ' 644) διατείνεται ὄχι πολὺ πιθανῶς ὅτι ἤδη παρ' Ἀριστοφάνει (*Βατράχ.* 454) ἡ λέξις φέγγος κεῖται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ σελήνη. Εἰς τὰ παραδείγματα τῆς χρήσεως τῆς λ. φέγγος εἰς τὴν σημασίαν ταύτην εἰς τοὺς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς, τὰναγραφόμενα ἐν τῷ *Θησαυρῷ* τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, πρόσθετος: Σὴθ Στεφανίτ. καὶ Ἰγνηλάτ. ἐκδ. Τυπάλδου, ἐν Ἀθῆν. 1851 σ. 59 «ἀνατίλαντος τοῦ φέγγου». Ἀκρίτας στ. 234 σ. 22 Legrand. Πόλεμ. Τροίας 63 σ. 185 Μαυροφρ. Καλλίμχ. καὶ Χρυσοφρ. 2048 σ. 86 Λάμπρου. Ἰμπέρ. καὶ Μαργαρόν. 251 σ. 253 Λάμπρ. Γλυκᾶ 200 σ. 29 Legrand. Ἐκατόλογα στ. 371 393. 565. σ. 32. 34. 48 ἐκδ. Hesseling καὶ Pernot.— Ἀπαντᾷ δ' ὁμοίως καὶ ὁ τύπος φεγγάριον παρὰ τὸ φέγγος εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα (*Φλώριος* καὶ Πλάτζ. 924 σ. 289 Μαυροφρ. Ἐκατόλογα στ. 504 σ. 44).

5) Ἐν πολλαῖς παραλλαγαῖς τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ φέρεται ὁ στίχος «ς τὰ σκοτεινὰ τὴν ἐλουζες, ὄχι τὸ φέγγος τὴ χτενίζεις» τὸ φέγγος ἔχει τὴν ἀρχαίαν σημασίαν τοῦ νυκτερινοῦ φωτός· ὅτι δὲν σημαίνει τὴν σελήνην γίνεται δῆλον καὶ ἐκ μιᾶς κρητικῆς παραλλαγῆς, ἐν ἣ διαστέλλεται τὸ φέγγος πρὸς τὸ φεγγάρι «ς τὸ φέγγος τὴν χτενίζει, ὄχι τὸ φεγγαράκι τάργυρὸ τήνε σουραδοπλέκει» (*Πολίτων* τὸ δημοτ. ἄσμα τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ ἐν *Δελτ. ἱστ. ἐτ. τ. Β'* σ. 248. 251. Βλ. καὶ σ. 233. 243. 245).

6) «Τοῦ κακοῦ φέγγου» λέγεται ἐν Κερπάρῳ τὸ πρὸ τῆς πανσελήνου χρονικὸν διάστημα (*Μαγολακιάκη Κερπαθιακά* σ. 124).

7) Χατζιδάκι *Μεσ. καὶ νέα ἑλλην. τ. Β'* σ. 58 καὶ ἐν Ἐπιστημον. ἐπετηρ. Η' σ. 7.

8) *Οἰκονομίδου Lautlehre d. pont.* 35. Χαλδία (Ἀρχεῖον Λεξικοῦ). Τραπεζοῦς (Ἰωαννίδου Ἱστορία Τραπεζοῦντος σ. 279 ἐν ἄσματι. Ἀστὴρ τοῦ Πόντου τ. Β' σ. 420 ἐν παροιμίᾳ. *Πολίτων Παραδόξ.* ἀρ. 230. Οἱ φέγγοι εἰς πληθ. ἐν ἄσματι. (*Τριανταφυλλίδου* οἱ φυγάδες σ. 22). Ἐν τῷ αὐτῷ ποντικῷ ἄσματι ἀπαντᾷ καὶ ὁ τύπος φεγγάρι.

9) Ἀμισὸς (Ξενοφάν. Α' 239).

Καππαδοκία ὁ φέγγος (1), ὁ φέυγος (2), ὁ φέυγοις (3) καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον τοῦ Ὑδροῦντος καὶ τῆς Καλαβρίας ὁ φενγγό (4).

Διετήρησε δὲ καὶ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς σελήνης ὁ λαός, ἀλλὰ σπανίως καὶ κατ' ἐξαιρέσειν, τὸ μὲν ἐξ ἰσχυρᾶς λογίας ἐπιδράσεως, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς χρήσεως ὀνόματος θηλυκοῦ γένους, ὡς ἄκις προσωποποιούμενον παρίσταται ὡς γυνή, ὡς ἐν τῇ παραδόσει, ἣτις λέγει αὐτὴν σύζυγον τοῦ ἡλίου (5), ἐνῶ εἰς ἄλλην παράδοσιν, ὅπου φέρεται ὡς μικρὸν κοράσιον, διατηρεῖ τὸ οὐδέτερον γένος (6). Παρίσταται δὲ ἡ σελήνη ὡς σύζυγος ἢ ἀδελφὴ τοῦ Ἡλίου (7). Θηλυκῶς φαντάζονται τὴν σελήνην καὶ τὰ δημῶδη μαγικὰ βιβλία. Ἐν τινι Σολωμονικῇ δίδονται ὁδηγίαι πρὸς κατασκευὴν εἰκόνας τῆς σελήνης, ἣτις κρυπτομένη εἰς τὸ ἀνώφλιον τοῦ ἐργαστηρίου ἐμπορίου θὰ προσελκύη ἀγοραστάς, πρὸς οὗς ἐκεῖνος θὰ πωλῇ εὐκόλως ὅ τι δήποτε θέλῃ. Εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην ἢ τὸ εἶδωλον, ὡς ἀλλαχοῦ χαρακτηρίζεται, ἢ παράστασις τῆς σελήνης εἶναι γυναικὸς κρατούσης ἡλακάτην καὶ νηθούσης (8).

Ἄλλαχοῦ ἢ παράστασις δὲν εἶναι σαφής, μᾶλλον δὲ φαντάζονται τὴν σελήνην ὡς ἄρρενα. Οὕτως ἐν ἐπιγράμμοις: «Καλὸ 'ς τὸ νιὸ φεγγάρι καὶ τᾶξιο παλληκαρι» (9). Ὡς ἄρρενα προσωποποιοῦσι τὴν σελήνην πολλοὶ λαοὶ (10), ἴσως δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ὡς θεὸν τὴν ἐτίμων (11). Προσωποποιουμένη ἡ σελήνη λέγεται ὅτι ἔχει μητέρα, παρὰ τῇ ὁποία διατρίβει κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας, ὡς ἀναφέρει τὸ τραγοῦδι (12), εἶναι δὲ ἡ αὐτὴ

1) Σύλατα (Ζήλε). Ξενοφάν. Δ' σ. 478. Σινασός, ὁ φέγγος καὶ τὸ φεγγάρι ('Αρχαίου Σινασός σ. 276).

2) Φάρασα, Φερτάκινα, Ἄραβάν, Ἄξι, Ποταμιά (Dawkins ἐθν. ἀν.)

3) Αὐτ.

4) Morasi Studi sui dialetti greci d'Otranto ἀρ. 110 σ. 50 ἀρ. 166 σ. 67 καὶ σ. 79, 211. Pellegrini il dialetto Greco-calabro di Bova σ. 169.

5) Βλ. τὴν πραγματείαν μου ὁ Ἡλιος κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους σ. 25 κέ. (ἀνωτ. σ. 127). Παράδοσ. ἀρ. 2-5.

6) Παράδοσ. ἀρ. 231 σ. 228.

7) Περί τῆς σχέσεως τῶν οὐρανίων τούτων σωμάτων ὡς συζύγων μὲν διέλαβον ἐν τῇ περὶ Ἡλίου πραγματείᾳ μου καὶ ἐν Παράδοσ. σ. 807-9, ὡς ἀδελφῶν δὲ ἐν Παράδοσ. σ. 811.

8) Ἐθν. βιβλιοθ. Ἀθηνῶν κωδ. 1265 φ. 8α: «Εἰκόνα τῆς σελήνης. Ὅταν εἶναι ὁ ἥλιος εἰς τὸν καρκίνον καὶ ἡ σελήνη ὁμοῦ, τῆς σελήνης τὴν ὥραν ἔπαρον ἀσῆμιν καθαρὸν καὶ ποιήσον εἰκόνα ὁμοίαν γυναικὸς καὶ νὰ κρατῇ ρόκαν νὰ κλώθῃ καὶ μὲ τὸ μαχαίριν τῆς τέχνης χάραξον εἰς τὸ μέτωπόν της τὰ ὀνόματα τούτα. . . . καὶ τότες κρύψον αὐτὴν εἰς τὸ ἀνώφλιον τοῦ ἐργαστηρίου σου ἢ τοῦ στασίματός του, καὶ πωλεῖς ὅ τι θέλεις». Στάσιμα εἶναι τὸ μέρος, ὅπου ἴσταται ὁ μὴ ἔχων ἐργαστήριον, ἀλλὰ μετερχόμενος τὸ λεγόμενον ἐμπόριον τοῦ ποδιοῦ. Παραπλησία ὁδηγία πρὸς κατασκευὴν εἰκόνας τῆς σελήνης καὶ ἐν Σολωμονικῇ Ἰστ. ἐταιρείας φ. 4 β.

9) Λελέκου Ἐπιγράμμιον σ. 204. Παρνασσός τ. ΙΕ' σ. 556. Καπελλίκη Χιανὰ ἀνάλεκτα σ. 201.

10) Βλ. Roscher Nachträge zu meinem Buche über Selene und Verwandtes, Wurzeln 1895 σ. 5, 14 κέ. Drexler ἐν Roscher Lex. d. Mytholog. τ. II σ. 2689 καὶ τοὺς ὑπ' ἀμφοτέρων ἀναφερομένους συγγραφείς.

11) Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἦτο διαδεδομένη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ λατρεία τοῦ φρυγικοῦ θεοῦ Μηνός. Ὡς δὲ μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἰκάζει ὁ Usener (Götternamen σ. 36) ἡ παράστασις τῆς σελήνης ὡς ἄρρενος θεοῦ εἶναι ἡ παλαιότερα παρὰ τοῖς ἑλληνικοῖς καὶ τοῖς ἰταλικοῖς λαοῖς, ἀλλ' ὑπὸ μὲν τοῦ συγγενοῦς λαοῦ τῶν Φρυγῶν διετηρήθη ὁ θεὸς Μῆν, ἐνῶ ἐν Ἑλλάδι ἐπεκράτησεν ἡ θῆλειχ προσωποποιία (μῆν—μήνη).

12) Ἀνέκδοτον τῆς συλλογῆς μου ἐκ Καρατσὸλ Τιρνάβου: («Τὴ μέρασαι 'ς τὴ μάνα σου, τὴ νύχτα μᾶς διατάξεις, Πῶς νὰ πιρνοῦμι τὸν κερὸ μὲ τς Τοῦρκοι τς ἀφιντάδης»)

καὶ μήτηρ τοῦ Ἡλίου, κατὰ τινὰ παράδοσιν (1). Δὲν ἀναφέρουσι δημῶδεις παραδύσεις, ἂν αὕτη παρασκευάζῃ τὸ δεῖπνον τῆς σελήνης, ὡς λέγουσιν ἄλλαι περὶ τοῦ Ἡλίου, οὐδὲν ἤττον εἶναι κοινὴ ἢ παροιμιώδης φράσις «Τὸ φεγγάρι δειπνάει», λεγομένη ἐπὶ τῆς βραδείας ἀνατολῆς τῆς σελήνης κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον αὐτῆς (2).

Ὅμως διακεκριμένη καὶ διάφορος ταύτης εἶναι ἡ προσωποποιία τῆς σελήνης εἰς τὰ δημῶδη παραμύθια. Τὸ Φεγγάρι ἐν αὐτοῖς ἔχει ἴδια ἀνάκτορα, μητέρα, γυναῖκα, καὶ εἶναι ἀνθρωποφάγον, τρῶγον τοὺς εἰς τὴν κατοικίαν αὐτοῦ ἐρχομένους. Ἐνὶ λόγῳ παντελῶς ἀδιάγνωστος εἶναι ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ οὐράνιον σῶμα, καὶ κατ' οὐδὲν διαφέρει τῶν ἐν τοῖς ἄλλοις παραμυθίοις συγγενῶν τεράτων, τῶν Δρακόντων ἢ Λαμιῶν τῶν νεοελληνικῶν, τῶν Ogres τῶν γαλλικῶν, τῶν Riesen ἢ Hexen τῶν γερμανικῶν παραμυθίων. Εἰς τὸ οὕτω προσωποιοῦμενον φεγγάρι προσέρχονται οἱ ἥρωες τῶν παραμυθίων, ὅπως ζητήσωσι πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἀδυνατοῦσιν ἄλλοθεν νὰ περισθῶσι (3), καὶ τοῦτο παραπέμπει αὐτοὺς ἐνίοτε εἰς τὸν Ἡλίον, ὡς ἡ Ἐκάτη τοῦ ὀμηρικοῦ ὕμνου ὁδηγεῖ εἰς τὸν Ἡλίον τὴν Δήμητρα, ἵνα μάθῃ τὰ περὶ ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης (4).

Ἐρωτήσεις πρὸς τὸ Φεγγάρι φέρονται καὶ εἰς δημοτικὰ ἄσματα, ἀντίστοιχοι πρὸς τὰς συνηθεστέρας ἐρωτήσεις πρὸς τὸν Ἡλίον εἰς ἄλλα ἄσματα. Οὕτως ἐν ἡπειρωτικῶν τραγοῦδι λέγει:

Φεγγάρι, φεγγαράκι μου, τριγύρω κυκλωμένο,
καὶ χαμηλοσκυμένο,
αὐτοῦ ψηλὰ ποὺ περπατεῖς μὴν εἶδες τὸν καλὸ μου; (5) κλπ.

Ἐν ἐτέρῳ δὲ ὑπεμφαίνεται σχέσις πρὸς τὸν ἥλιον τῆς σελήνης, ἣν παρακαλεῖ ἡ ἐρωμένη νὰ μεσιτέψῃ πρὸς ἐκεῖνον, ὅπως ἀνταμωθῶσι ταχέως (6).

Ἡ σελήνη ἀπὸ ὑψηλὰ βλέπει καὶ ἐπισκοπεῖ τὰ πάντα, διὸ εἰς ἄλλο τραγοῦδι ὁ ἐραστὴς φθονεῖ αὐτὴν ὡς εὐτυχεστέραν, ἀφοῦ ἡμπορεῖ νὰ βλέπῃ τὴν μακρὰν εὐρισκομένην ἐρωμένην του (7). Οὕτω καὶ παρ' ἀρχαίοις ἡ πανεπίσκοπος σελήνη ἐλέγετο ὄμμα τῆς νυκτός, καὶ ὡς οὐράνιον ὄμμα, τὰ πάντα βλέπον, ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἄλλων λαῶν (8), καὶ αὐτὴ ἐπιστεύετο ὅτι ἠδύνατο ν' ἀποκαλύπτῃ τὰ κεκρυμμένα καὶ νὰ φανερώνῃ τοὺς δράστας ἀποκρύφων πράξεων (9).

1) Παραδόσ. ἀρ. 231.

2) Π. Π. λ. φεγγάρι ἀρ. 30. Πελοπόννησος. Τήνος παρ' Ἀδ. Ἀδαμαντίου (Δ. ἀκόμ. τὸ φεγγάρι), Σάμος (Σταματιάδου Σαμιακὰ τ. Ε' σ. 414. Ζαφειρίου περὶ τῆς συγχρόνου Σαμίας διαλέκτου σ. 73).

3) Πολίτου ὁ Ἡλιος σ. 39 (ἀνωτ. σ. 139).

4) Ὁ Roscher (Selene 173 σημ. 2β) εἰκάζει ὅτι ἡ παράστασις τῆς ἀνθρωποφάγου σελήνης ἀνεπτύχθη πιθανῶς ἐκ τῆς δοξασίας περὶ διαμονῆς ἐν αὐτῇ τῶν νεκρῶν. Ἄλλ' εἶναι πιθανώτερον μᾶλλον ὅτι ἡ παράστασις αὕτη οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς δοξασίας ἐκεῖνας, καὶ ὅτι τὸ ἀνθρωποφάγον φεγγάρι ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐν τοῖς παραμυθίοις ἀντιπάλων συνήθως τοῦ ἥρωος πονηρῶν καὶ φοβερῶν δυνάμεων.

5) Ἀραβαντινοῦ Συλλογὴ δημοδῶν ἄσματων τῆς Ἠπείρου ἀρ. 400.

6) Αὐτ. σ. 306. Ἡ νὰ μεσιτεύσῃ εἰς τὴν Τύχην, ὅπως παύσῃ τὰς καταδρομὰς αὐτῆς (Λελέκου Ἐπιδόρπιον σ. 114).

7) Ἐλπιδος Μελαίτης Κρητικὴ μέλισσα, 1873 σ. 51, 35.

8) Roscher Selene σ. 21, 22, 33 κέ. Lex. d. Mythol. τ. II σ. 3136 3138. Gruppe Griech. Mythologie σ. 380.

9) Roscher Selene σ. 34.

Πρὸ πάντων δ' ὁμῶς ἀναφέρεται ἡ σελήνη ὡς πρόσωπον ἐν ταῖς δοξασίαις περὶ καθελκύσεως ὑπὸ μαγισσῶν, διατηρουμέναις ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων (1). Αἱ μάγισσαι ἀδυνατοῦσι νὰ κάμωσι τὰ μάγια των, πρὸ πάντων δὲ νὰ παρασκευάσωσι φίλτρα ἢ ἀντιπαθητικὰ φάρμακα, ἂν μὴ συνεργήσῃ τὸ φεγγάρι ἢ ἐνίοτε καὶ ἄλλα ἄστρα ἢ ἀστερισμοί. Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου λέγει περὶ τῆς μαγίσσης, τῆς ὁποίας τὴν συνδρομὴν ἐπεκλήθη ὁ Ἐρωτόκριτος:

Ἦτο μιὰ γριά 'ς τὴν Ἐγρίπο, ἄλλοτινὴ βυζάστρῃ,
μάισσα ποὺ κατέβαζε τὸν οὐρανὸν μὲ τ' ἄστρα (2).

Καὶ ἐν τῇ κρητικῇ κωμῳδίᾳ τοῦ Γύπαρη (στ. 367 σ. 199 ἐκδ. Σάθα) ἡ μάγισσα καυχᾶται:

Τὸν ἥλιον σταίνω 'ς τὸ οὐρανὸς καὶ τ' ἄστρα κατεβάζω.

Παρόμοια ὑποθέτει λέγουσαν γραῖαν μάγισσαν καὶ ὁ παλαιότερος ποιητὴς τοῦ Λιβίστρου καὶ τῆς Ροδάμνης:

Ἐφερνα εἰς [τὴν] γῆν τὸν οὐρανόν, ἐμίλουν τοὺς ἀστέρας (3).

Παραπλήσια δὲ πολὺ πρὸ αὐτῶν ἐπαναλαμβάνει περὶ τῆς Μηδείας καὶ ὁ Ἀπολλώνιος (Γ' 533) «ἄστρα τε καὶ Μῆνης ἐπέδησε κελεύθους». Καὶ εἰς σημερινὸν τραγοῦδι ὁ ἐραστὴς ζητεῖ φίλτρον, ὅπερ ὁμῶς ἀδυνατοῦσι νὰ παρασκευάσωσιν εἰς αὐτὸν «ξῆντα μάγισσαις καὶ ξῆντα μαγιοπούλαις» ἐπιτυγχάνει δὲ τοῦτο μόνον παρὰ δύο δεινῶν μαγισσῶν, μητρὸς καὶ κόρης, αἱ ὁποῖαι:

Τὸν ἥλιο ἐμαγεύανε καὶ τὸ φεγγάρι ρῆχναν (4).

Ἄλλ' εἰς κωμαστικὸν δίστιχον αὐτὸς ὁ ἐραστὴς καυχᾶται ὅτι θὰ καταβιβάσῃ εἰς τὴν γῆν τὴν σελήνην καὶ τὸ ἄστρον πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἔρωτός του (5).

Τὸ μέγιστον ἐν τῇ μαγικῇ τέχνῃ θεωρεῖται ἡ δύναμις τοῦ καθελκύειν τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας (6). Κοινῶς δὲ πιστεύεται ἐν Ἑλλάδι, ὅτι τὴν δύναμιν ταύτην ἔχουσι τινες μάγισσαι (7) καὶ πολλὰ τῶν μετερχομένων τὴν

1) Συναγωγὴν τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν περὶ καθελκύσεως τῆς σελήνης ὑπὸ μαγισσῶν βλ. παρὰ Roscher Selene σ. 87 κέ. Nachträge σ. 30—2. Lex. d. Mythol. II 3165. Βλ. προσέτι Roscher Lex. d. Mythol. II 3164 κέ. IV 649.— Ἐκ τῶν ἄλλων λαῶν μόνον, καθ' ὅσον γινώσκωμεν, οἱ Βέλγαι (ἐν Knoeke) πιστεύουσιν ὅτι μάγοι δύνανται νὰ καθελκύσωσι τὴν σελήνην (Rev. des trad. popul. 1902 σ. 140).

2) Ἐρωτόκριτ. Δ' 891 (σ. 290 ἐκδ. Βενετίας 1737).—

3) Στ. 2471 σ. 31 W. Wagner.

4) Δελέκου Δημοτικὴ ἀνθολογία. Ἄθ. 1868 σ. 192.

5) Σόμης (Κ.Π. Σύλλογος τ. ΙΘ' σ. 235): «Τ' ἄστρη θὰ βάλω 'ς τὸ σινὶ καὶ τὸ φεγγάρι χάμαι, νὰ πάρω τὴν ἀγάπῃ μου».

6) Ἐν τοῖς μαγικοῖς βιβλίοις, τοῖς ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ἐπαγγελλομένοις τὸν μάγον παρ' ἡμῖν, οὐδεμίαν ἐπιπέδη εὐρίσκειται, καθ' ὅσον δύναμις νὰ συμπεράνω ἐξ ὄσων ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν. Εὐρηνται δ' ὁμῶς δεήσεις πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς βοήθειας τῆς σελήνης, τὰς ὁποίας μεταγράφωμεν ἐν τέλει τῆς παρούσης πραγματείας.

7) Πιπτάκης ἐν Ἐφῆμ. Ἀρχαιολογ. καὶ ἐν Ἐφῆμ. Φιλομαθῶν 1859 σ. 1119: «Πιστεύουσιν αἱ γυναῖκες τοῦ λαοῦ, ὅτι αἱ μάγισσαι καταβιβάζουσι τὴν σελήνην». I. Λαμποῖδου Ζαγοριακά, Ἄθ. 1871 σ. 210. «Καὶ νῦν πιστεύει ὁ . . . ὄγλος ὅτι ἡ σελήνη καταβαίνει ἐνίοτε χάριν τῶν μαγισσῶν».—Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας ἡ δύναμις τοῦ καθελκύειν τὴν σελήνην ἀποδίδεται εἰς μάγους (Παραδ. ἀρ. 240).

μάγισσαν καυχῶνται ἐπὶ τούτῳ. «Νὰ σοῦ κατεβάσω γὼ τ' ἀστέρι, ἔλεγέ ποτε γραϊά τις ἐξ Ἀθηνῶν, ποῦ νὰ τὸ ἰδῆς σὰ μελισσοκόφινον (=κυψέλην), ποῦ νὰ στουπίρη ὁ νοῦς σου!»

Κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς Παρνασσίδος, ὅταν ἡ μάγισσα πρόκειται νὰ ἐκτελέσῃ σπουδαῖα τερατουργήματα, στρέφεται πρὸς τὸ Φεγγάρι, τὸ ἐρωτᾷ καὶ τὸ ἐπιτάσσει ν' ἀποκριθῆ· ἂν δὲ τοῦτο ἀρνηθῆ, τὸ καταβιβάζει ἡ μάγισσα ἐξ οὐρανοῦ διὰ τῆς βίας, ἐπιβαίνει αὐτοῦ, ποδοπατεῖ καὶ λακτίζει αὐτὸ καὶ μυριοτρόπως τὸ βασανίζει, μέχρις οὗ ἐπιδοκιμάσῃ τὰ βουλεύματα τῆς μαγίσσης καὶ ἀνακοινώσῃ αὐτῇ ὅ,τι ἀπόρρητον ἐπιθυμεῖ αὕτη νὰ μάθῃ. Πολλάκις ὅμως τὸ Φεγγάρι ἀνθίσταται, δὲν ὑπενδίδει· πάσχον ἐκ τῶν βασάνων μουγκρίζει καὶ τὸν μυκηθμὸν (μουγκρητὸ) αὐτοῦ ἤκουσαν πολλοί, ἐν καιρῷ μάλιστα θεελλώδους νυκτὸς (1). ὁ δ' ἀκούων, ἐὰν δὲν εἶναι μάγος, πάντοτε πάσχει τι δεινόν, φρενόπληκτος ἢ βωβὸς ἢ τυφλὸς καθιστάμενος. Καὶ ταῦτα, διότι, ὅτε τὸ φεγγάρι βασανίζεται ὑπὸ τῆς μαγίσσης, οἱ διάβολοι περιτρέχουσι καὶ παρίστανται περὶ αὐτήν, αἰτοῦντες τὴν ἄδειαν νὰ κακοποιήσουν τὸν κόσμον. Ἀλίμονον δ' εἰς τὸν παρευρισκόμενον, ἂν ἡ μάγισσα κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν τοῖς χορηγήσῃ τὴν ἄδειαν (2). Τὸ Φεγγάρι, παθὸν τοιαῦτα βασανιστήρια, ἂν καὶ ἐκ δευτέρου ζητηθῆ ἢ διαταχθῆ νὰ κατέλθῃ, κατέρχεται μὲν, διότι δὲν δύναται νὰ ἐναντιωθῆ, ἀλλὰ μετὰ τηλικαύτης μανίας, ὥστε ὅπου καὶ ἂν πέσῃ ἀνοίγει λάκκωμα ἄπατον (βάραθρον ἄνευ πυθμένος, ἀπύθμενον), πάντα δ' ὅσα τύχωσι πέριξ τοῦ βάραθρου τούτου τὰ κάνει βήσαλο (θρύμματα) (3). Ἐκφεύγει δὲ τὸ Φεγγάρι διὰ τοῦ βάραθρου ἐκείνου, καὶ διὰ τοῦ ἐτέρου χάσματος αὐτοῦ ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν. Τούτου ἕνεκα προσβλέποντα πολλάκις τὰ γραῖδια εἰς τὸν οὐρανόν, ἂν μὴ ἴδωσι τὸ φεγγάρι, λέγουσι: «Τὸ φεγγάρι ἀκόμα δὲν ἤβγηκε ἢ δὲν ἐφάνη, δὲν πετάχτη, δὲν ἀνέβκι κλπ. ἢ μὴ καμιά μάγισσα τὸ κατέβασε κάτου; στάχτη 'ς τὸ στόμα μου!» (4).

Ἐν δὲ Ζωπκνίῳ τῆς ἐπαρχίας Σισανίου τῆς Μακεδονίας πιστεύουσιν, ὅτι μάγισσαι ἐξεργόμεναι τὴν νύκτα, ὅταν εἶναι πανσέληνος, εἰς τὴν αὐλὴν τῶν γυμναί, ἐπιβαίνουσι τοῦ ἀντιοῦ τοῦ ἴστοῦ τρέχουσαι κατὰ μῆκος καὶ πλάτος αὐτῆς. Καταβιβάζουσαι δὲ διὰ τῶν ἐπωδῶν αὐτῶν καὶ ἄλλων μυστηριωδῶν πράξεων τὴν Σελήνην, μαγεύουσιν ὅσους ἤθελον ὑποπέσῃ εἰς τὸ μῖσος αὐτῶν. Προξενοῦσιν εἰς αὐτοὺς ἀσθενείας, ζημίας ἢ καὶ ἐπιφέρουσι τὸν θάνατον αὐτῶν (5).

1) Ὁ Roscher (Selene 177) ὑποδεικνύει τὴν ὁμοιότητα τῆς παραστάσεως τοῦ μυκημένου φεγγαριοῦ πρὸς τὴν ἐν ἀρχαίῳ μαγικῷ ὕμνῳ παράστασιν τῆς Ἑκάτης, ὑποτυπώσεως τῆς Σελήνης, «ἢ ταύρων μύκημα κατὰ στομάτων ἀνείσα» (παρὰ Abel Orphica σ. 292 κέ. στ. 12).—Κατὰ παράδοσιν ἠπειρωτικὴν τοῦ Ζαγορίου τὸ φεγγάρι καταβιβάζομενον ὑπὸ τῆς μαγίσσης εἰς τὴν γῆν προκαλεῖται, ἤτοι ὀλολύζει ὑπὸ λύπης καὶ κλαίει ὡς νήπιον (Παραδόσ. 239).

2) Πρβλ. Bastian in Zeitschrift für Ethnologie 1872 σ. 372: «Κατὰ τοὺς Βοτοκούνδους, ὅταν ἡ Σελήνη πίπτῃ ἐπὶ τῆς γῆς, χάνονται πολλοὶ ἄνθρωποι».

3) Βήσαλον κυρίως ἢ ὀπτὴ πλίνθος (ἐκ τοῦ λατ. besalis), ἐπίσης δὲ λέγεται καὶ μικρὸν τεμάχιον αὐτῆς.

4) Γ. Κρέμιον κρίσις περὶ τοῦ βιβλίου μου Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Νέα Ἑλλάς» 1874 ἀρ. 35.

5) Λαογραφικὸν ἀρχεῖον ἀρ. 169β-152.—Καὶ αἱ ἀρχαῖαι μάγισσαι γυμναί καθ-εἴκυσον τὴν Σελήνην, ὡς δεικνύει ἡ παράστασις τῆς σκηνῆς ἐν τῇ ἀγγειογραφίᾳ, (πρβλ. σ. 159 σημ. 4). Ἐποχοῦνται δ' αἱ σημεριναὶ τῆς Μακεδονίας μάγισσαι τοῦ ἀντιοῦ, τοῦ μακροῦ κυλινδρικοῦ ξύλου τοῦ ὕφαντουργικοῦ ἴστοῦ, ὡς αἱ τοῦ μεσαίου ἔτους ἐν Εὐρώπῃ μεταβαίνουσαι εἰς τὰ νυκτερινὰ αὐτῶν συνέδρια ἐπέβαινον ἐπὶ στελειῶν σαρώθρων.

Αιτωλική δέ τις παράδοσις ἀναφέρει κάθοδον τῆς σελήνης ἐπὶ τῆς γῆς, χωρὶς νὰ μνημονεύῃ παρέμβασιν μαγικὴν. Μιὰ φορά, λέγει, θερίζανε τὴν νύκτα μὲ τὸ φεγγάρι. Ἐκεῖ ποῦ θερίζανε, τηρᾶνε, εἶδαν τὸ φεγγάρι ποῦ ἔπεσε ἀπάνω εἰς ἓνα ἄλῳνι καὶ ἦτανε ἴσιο μὲ τ' ἄλῳνι (1).

Εἰς δὲ τῶν τρόπων, δι' ὧν καταβιβάζει ἡ μάγισσα τὸ Φεγγάρι, εἶναι καὶ ἡ μαγικὴ πίτα. Ταύτην κατελθὼν νὰ φάγῃ τὸ Φεγγάρι συλλαμβάνεται καὶ περιπίπτει εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς μαγίσσης (2). Ἡ μαγικὴ αὕτη πίτα ἐνθυμίζει τὰ πέμματα σελήνης, ἅτινα, κατὰ τὸν Ἀλκίφρονα (B' δ' 16), παρεσκευάζε Φρυγία μάγισσα πρὸς φίλτρα, καὶ τὰ πέμματα ἢ κόπανα, τὰς συνήθεις προσφορὰς εἰς τὴν Σελήνην καὶ τὰς σεληνιακὰς θεότητας, τὴν Ἐκάτην καὶ τὴν Ἄρτεμιν (3).

Αἱ περισθεῖσαι μαρτυρίαι περὶ καθελκύσεως τῆς σελήνης ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν μαγισσῶν δὲν παρέχουσι λεπτομερείας, ἐπαρκούσας ὅπως ἐξακριβώσωμεν τὴν σχέσιν τῶν δοξασιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ πρὸς τὰς ἀρχαίας (4). Κατὰ πᾶσαν δ' ὁμως πιθανότητα οὐδέποτε ἔπαυσεν ἐν Ἑλλάδι ἡ πίστις εἰς τὴν τοιαύτην δύναμιν τῶν μαγισσῶν. Ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ζήσαντος Εὐσταθίου Ἀντιοχείας γράψας τὸ εἰς τὴν ἑξαήμερον ὑπόμνημα ποιεῖται μνεῖαν τῶν τοιούτων δοξασιῶν. «Μέγα δέ τι καὶ αὐτὴ ἡ σελήνη» καθέστηκε. Μῦθοι δὲ ληρώδεις ὑπὸ μεθυόντων γραϊδίων διεσώθησαν, ὅτι μαγ-» γανείαις τισὶ τῆς οἰκείας ἔδρας ἀποκινεῖται καὶ πρὸς τὴν γῆν καταφέρεται» (5). Ἐν τινι δὲ τύπῳ ἀναθεματισμῶν, ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς τοὺς βουλομένους ν' ἀσπασθῶσι τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν Ἀθιγγάνους, ἡ δύναμις τοῦ καθιέναι τὴν σελήνην ἀποδίδεται εἰς τοὺς Ἀθιγγάνους, ὧν ἡ αἵρεσις κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἀναφανεῖσα ἐν Λυκαονίᾳ καὶ Φρυγίᾳ προπάντων ἤκμαζε μέχρι τοῦ IB' αἰῶνος. «Ἀναθεματίζω τοὺς ἐπικαλουμένους δαιμόνιά τινα, ὧν τὰ πρῶτα καλοῦνται Σωροῦ καὶ Σοχάν καὶ Ἀργὲ καὶ δι' αὐτῶν τὴν σελήνην δῆθεν ἔλκον-» τας πρὸς ἑαυτοὺς καὶ ἐρωτῶντας αὐτὴν περὶ ὧν βούλονται» (6). Ἀξία ἰδαι-» τέρας μνεῖας εἶναι καὶ περικοπὴ τις ἐπιστολῆς τοῦ ἀββᾶ Νείλου τοῦ μεγάλου (ἀποθανόντος περὶ τὸ 450) πρὸς τὸν σοφιστὴν Νικότυχον. Ἐκ ταύτης ἐμ-» φαίνεται ὅτι ἐπιστεύετο ὅτι καθελκύετο ἡ σελήνη, ὡσάκις ἐφοινίσσετο ἢ συνέ-» βαινεν ἐκλειψις καὶ ὅτι πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐκ τῆς καθελκύσεως τῆς σελήνης κακῶν συνήθης ἦτο ἡ ἐπιφώνησις «οὐκ ἔλαθες, φαρμακέ» (7).

Πολλὴν σπουδαιότητα ἔχει καὶ ἑτέρα συναφῆς δοξασία, κοινὴ ἐν Θεσσαλίᾳ, Φωκίδι, Λοκρίδι, Βιθυνίᾳ, ἴσως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἣν αἱ μάγισσαι

1) Λαογραφικὸν ἀρχεῖον ἀρ. 148 σ. 45 (ἀνακοίνωσις Δ. Λουκοπούλου).

2) Κρέμος ἐνθ' ἀν. ἀρ. 37.

3) Βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἀλκίφρονος ὑπὸ Seiler (Lips. 1856) σ. 304 καὶ Roscher Selene σ. 112.

4) Ἡ σπουδαιότερα λεπτομέρεια εἶναι ἡ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους (Νεφ. 752), καθὼς καὶ ἡ παράστασις καθελκύσεως τῆς σελήνης ὑπὸ δύο γυμνῶν μαγισσῶν ἐν ἀγγειογραφίᾳ παρὰ Tischbein Vases Hamilton τ. III πίν. 44 (= Lenormant et de Witte Elite des monuments céramographiques τ. II σ. 389. S. Reinach Répertoire des vases peints τ. II σ. 319).

5) Παρὰ Migne Patr. gr. τ. 18 σ. 721.

6) Migne Patr. gr. τ. 106 σ. 1333 ἐκ τοῦ Baudini Biblioth. Medic. Laurent. τ. I σ. 420.

7) Migne τ. 79. «Ἄλλ' οὐκ ἔλαθες, φαρμακέ | ἐπιφθέξομαι γάρ σοι τὸ παραληρού-» μενον ὑπὸ τῶν ἀνοήτων, νομιζόντων γοητείαις τισὶ κλέπτεσθαι τὴν σελήνην, ἠνίκα ἂν φοι-» νηθεῖν ἢ ἐκλείπῃ, καὶ τῆς οἰκείας ἀποκινεῖσθαι τάξεως, καὶ ἀνακείραγόντων ὁμοθυμαδὸν στόματι ἐνὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν: Οὐκ ἔλαθες, φαρμακέ».

1+

κατάγουσι τὴν σελήνην ὑπὸ μορφήν ἀγελάδος. Ταύτην ἀμέλγουσιν, ὅπως ἐκ τοῦ γάλακτος αὐτῆς παρασκευάσωσι ποικίλα μάγια, πρὸ πάντων δὲ φίλτρα ἰσχυρὰ (¹). Τότε ὁ οὐρανὸς θολώνεται, σκότος ψηλαφητὸν ἐπιχύνεται ἐπὶ τοῦ κόσμου, μουγκρίζει ἡ Γῆ καὶ οἱ δαίμονες τρέχουσι πρὸς τὴν μάγισσαν ἐξαιτούμενοι νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς νὰ βλάψωσι τοὺς ἀνθρώπους (²).

Ἐν Ἀλμαλί τῶν Μαλγάρων πιστεύουσιν ἐπίσης ὅτι καθελκύεται ἡ Σελήνη ὑπὸ μορφήν βουβάλου ἢ ἐρυθρᾶς ἀγελάδος, λευκὴν ἐχούσης τὴν γαστέρα, καὶ ἀμέλγεται ὑπὸ μάγων, ἐπιζητούντων τὸ σεληναῖον γάλα. Οἱ μάγοι οὗτοι ἔρχονται ἐξωθεν, εἶναι ξένοι, οὐδεὶς δὲ τῶν ἐντοπίων χωρικῶν αἰσθάνεται τὴν ἔφρασιν νὰ διδαχθῇ τὴν φοβερὰν τέχνην των, διότι αὕτη πολλὰ ἔχει τὰ δυσάρεστα καὶ ἐπικίνδυνα· ὅταν ὁ μάγος, μετὰ τὴν γεῦσιν τοῦ γάλακτος τῆς σελήνης, συναγομένου εἰς λέβητα, ἀποκοιμηθῇ, ἀμέσως ἔπειτα εἰσέρχονται εἰς τὸ σῶμά του διὰ τῆς ρινὸς καὶ τοῦ στόματος παντοῖα ἔρπετὰ καὶ ἔντομα καὶ καταβροχθίζοντα τὸ ἐντὸς τῆς κοιλίας του γάλα ἐξέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους, ὁπόθεν εἰσῆλθον. Ὅσάκις καθελκύεται ἡ Σελήνη, γίνεται ἐκλειψις αὐτῆς. Μετὰ δὲ τὴν καθέλκυσιν καὶ τὴν ἀμελξιν ὁ μάγος φροντίζει ν' ἀναβιβάσῃ αὐτὴν εἰς τὴν ἐν τῷ οὐρανῷ θέσιν της, ἀναλαμβάνουσαν τὴν προτέραν μορφήν. Πρὸς τοῦτο δὲ μεταχειρίζονται πάναν ἢ πάννιστρον (ράκος προσδεδεμένον εἰς ἐπίμηκες ξύλον, χρησιμεῦον δὲ πρὸς καθαρισμὸν τῶν πυρουμένων φούρνων), μὲ τὸ ὁποῖον κτυποῦσιν εἰς τὴν κοιλίαν τὴν ἀγελάδα· καὶ ἐκ τῶν κτυπημάτων τούτων προέρχονται αἱ κηλίδες, τὰς ὁποίας διατηρεῖ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ ἡ σελήνη (³).

Ἡ δοξασία περὶ καθελκύσεως τῆς σελήνης ὑπὸ μορφήν ἀγελάδος, συνάπτεται πρὸς τὴν παράστασιν τῆς σελήνης ὡς βουμόρφου ἢ βουπροσώπου, ἥτις εἶναι παλαιοτάτη. Παρὰ τῷ Λουκιανῷ ἡ σελήνη καθελκυσθεῖσα ὑπὸ μάγου «τὸ μὲν πρῶτον γυναικίαν μορφήν ἐπεδείκνυτο, εἶτα βοῦς ἐγένετο πάγκαλος» (⁴). Ὡς παρατηρεῖ ὁ Roscher (⁵) ἐκ τοῦ σχήματος τῆς μηνοειδοῦς σελήνης, ὁμοιάζοντος πρὸς κέρατα βοῦς, προῆλθεν ἡ παράστασις θεότητος τῆς σελήνης τοῦτο μὲν βουμόρφου ἢ ταυρομόρφου, τοῦτο δὲ ἐποχουμένης ταύρου ἢ ἄρματος ὑπὸ βοῶν ἢ ταύρων συρομένου (⁶). Καίτοι δὲν διεσώθησαν εἰκονικαὶ παραστάσεις βουμόρφου ἢ βουκεφάλου σελήνης, εἰμὴ ἐν ὀλιγίστοις μνημεῖοις, ὧν δὲν εἶναι ἀσφαλῆς ἡ ἐξήγησις (⁷), ἀλλ' ὁμοίως, ὡς ὁ Roscher παρατηρεῖ, μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων ὑπεμφαίνουσιν ἀνάμνησιν τοιούτων παραστάσεων ὀνοματὰ τινὰ καὶ ἐπίθετα τῆς Σελήνης, καὶ ὡς τελευταῖον λείψανον τῆς ἐν ἀρχῇ βουμόρφου σελήνης δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ κέρατα, ἅτινα ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὴν ποιητικὰ ἐπίθετα (ὡς κερόεσσα, χρυσόκερως, κεραιή) καὶ ἀπεικονίσεις αὐτῆς εἰς πάμπολλα μνημεῖα. Καὶ ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ θρησκείᾳ θεότητες τῆς

1) *Fauriel Chants populaires* τ. I σ. LXXXII. Ἐκ τούτου *Cypr. Robert* ἐν *Revue des deux mondes* 1842 τ. 29 σ. 413. *Waschsmuth* *das alte Griechenland im neuen* σ. 34. Παραδόξ. ἀρ. 237. 238. 240.

2) *Κρέμος* ἐνθ. ἀν. ἀρ. 37.— Κατὰ τὴν βιβυλιακὴν παράδοσιν, ὅταν οἱ μάγοι ἔχουν κατεβασμένο τὸ φεγγάρι, σκοτίζεται ὁ οὐρανὸς καὶ δὲ φαίνεται. (Παραδόξ. ἀρ. 240).

3) *Λαογραφικὸν ἀρχεῖον* ἀρ. 156 σ. 63.

4) *Λουκιαν.* *Φιλοσόφ.* 14 τ. III σ. 42 R.

5) *Roscher Selene* σ. 31 κέ. 102.

6) *Roscher Lex. d. Myth.* 3134. 3137. *Nachträge* σ. 22.

7) *Roscher Nachträge* σ. 21.

σελήνης παρίστανται ἐνίοτε βουκέφαλοι καὶ ἐν τῇ συριακῇ ἢ Ἀστάρτη κατὰ μίμησιν αἰγυπτιακὴν ἀπεικονίζεται ἐν τισὶ μνημείοις μετὰ κεράτων (¹).

Πρὸς τὰς τοιαύτας παραστάσεις συναφῆς ἴσως εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ παράστασις τῆς σελήνης ὡς τυροῦ. ὣς ἄλλοι, λέγει ὁ Schwartz, παραβάλλουσι τὴν σελήνην πρὸς τροχὸν καὶ ἄλλοι πρὸς λευκὸν λίθον, οἱ ποιμένες ἐκλαμβάνουσι αὐτὴν ὡς τυρόν. Εἰς τὴν κοιλάδα Sernft τοῦ Glarn ἐν Ἑλβετίᾳ ἡ πανσέληνος λέγεται ἀκόμη καὶ σήμερον Käsleib (κεφάλι τυρί). Κατὰ τινὰ δανικὴν παράδοσιν εἶναι τυρὶ κατεσκευασμένον ἀπὸ τὸ γάλα τοῦ Γαλαξίου, λαταυικὸν δ' αἰνίγμα τὴν λέγει πίταν (²).

Ὡς ἀνάμνησις τοιαύτης παραστάσεως ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἡ εὐτράπελος διήγησις, ἡ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λεγομένη ὡς περίπαγμα χωρικῶν, ἐπεχόντων τὸν τόπον τῶν Ἀβδηριτῶν καὶ τῶν Κυμαίων τῶν ἀρχαίων. Κατ' αὐτὴν ὁ χωρικὸς ἰδὼν τὴν ἀντανάκλασιν τῆς σελήνης εἰς τὸ πηγάδι, ἐξέλαβεν αὐτὴν ὡς «ἓνα κεφάλι τυρί» ἢ ὡς μιὰ «μυζήθρα» καὶ προσεπάθησε νὰ τὴν ἀνασύρῃ διαρραγέντος δὲ τοῦ σχοινίου καὶ πεσὼν ὑπτίως, εἶδε τὴν σελήνην εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐθαύμασε διὰ τὴν δυνάμιν του ποῦ τὴν ἐσφενδόνησε τόσον ὑψηλὰ (³). Ἡ διήγησις αὕτη δ' ὅμως δὲν ἐπιχωριάζει ἐν Ἑλλάδι μόνον, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης γνωστὴ καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους εὐρωπαϊκούς, ἀσιατικούς καὶ ἀφρικανικούς λαούς (⁴).

B'.

Κηλίδες τῆς σελήνης. — Παραδόσεις περὶ αὐτῶν.

Πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἐν τῇ σελήνῃ παρατηρουμένων κηλίδων φέρονται πολλὰ παραδόσεις. Μία τούτων ἀποδίδει τὰς κηλίδας (τὰ μαυράδια τοῦ φεγγαριοῦ) εἰς βόλιτον ἢ πηλὰ, ποῦ ἔρριψεν ἓνας κακὸς ἄνθρωπος εἰς τὸν οὐρανόν, ὅταν ἦτο χαμηλὸς καὶ ἤγγιζε τὴν γῆν· τὰ πηλὰ ἐκόλλησαν εἰς τὸ φεγγάρι καὶ ἀπὸ τότε ἔμειναν εἰς αὐτό. Περὶ τοῦ κοσμογονικοῦ τούτου μύθου, κοινοτάτου καθ' ἅπασαν

1) *Ed. Meyer* ἐν *Roscher Lex. d. Mythol.* I σ. 652. Βλ. καὶ τ. II σ. 453 κέ.

2) *F. L. W. Schwartz* die poetischen Naturanschauungen, Berlin 1864 τ. I σ. 9. (Αἱ μαρτυρίαι παρὰ *Rochholz* Naturmythen, Leipzig 1862 σ. 252 κέ).

3) Εἰς τὴν Καλαμάταν ἡ διήγησις ἀναφέρεται εἰς τοὺς Κουτσαβίταις (τοὺς κατοίκους τοῦ τέως δήμου Ἀλαγονίας) ἐν Καζακλάρ Τιρνάβου (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου, δημοδιδασκάλου) εἰς τοὺς κατοίκους ἄλλου χωρίου τῆς Λαρίσης.—Ἐν Χίῳ εἰς τοὺς Καλαμωτούσους (τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου Καλαμωτῆς). Βλ. ΚΠ. Σύλλογον τ. ΙΘ' σ. 142. Κατ' ἄλλην χιαικὴν παραλλαγὴν, ἡ ἀντανάκλασις τοῦ φωτὸς τῆς σελήνης εἰς τὸ πηγάδι δὲν ἐξελήφθη ὡς τυρὶ, ἀλλ' ὡς αὐτὴ ἡ σελήνη (Λαογραφ. Δ' 487). Ὁμοία εἶναι καὶ κρητικὴ παραλλαγή περὶ τῶν Ἀνωγειανῶν (I. Κονδυλάκης ἐν Ἑστία, ἐφημ. Ἀθηνῶν, 26 Ἰουνίου 1896). Ἡ διαφορὰ αὕτη παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς ὁμοίας διηγήσεις τῶν ἄλλων λαῶν.

4) *Petri Alfonsi* Disciplina clericalis, ed. Schmidt σ. 68-9. Ὁ λύκος ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀλώπεκος πίπτει εἰς τὸ πηγάδι διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν ἀντανάκλασιν τῆς σελήνης, τὴν ὁποῖαν ἐπίστευσεν ὅτι εἶναι τυρὸς (IΑ' αἰών). Παράλληλα ἐκ μεσαιωνικῶν συγγραφέων καὶ ἐκ νεωτέρων λαογράφων ἀναγράφουσι οἱ ἐπόμενοι: *J. Grimm* Reinhart Fuchs σ. CCLXXXVIII. *K. Krohn* Bär und Fuchs, Helsingfors 1888 σ. 41 κέ. Ὁ αὐτός, Mann u. Fuchs, Helsingfors 1891. *Chauvin* Bibliographie des ouvrages arabe τ. III σ. 78, 57. *Dähnhardt* Natursagen τ. IV σ. 230—1. Πρόσθετες εἰς ταῦτα γασκωνικὸν μῦθον: *Cénac—Moncaut* Contes populaires de la Gascogne σ. 130 κέ. ἐλβετικόν: *Schweizer Volksk.* II 74—5. σερβικόν: *Wuk Karadschitch*, Volksmärchen der Serben ἀρ. 50.—Ἡ ἀντανάκλασις ἐκλαμβάνεται ὡς αὐτὸ τὸ φεγγάρι. I. Βαλαβάνη *Νασρεδίν Χόντζας*, σ. 78 ἀρ. 123. *Decour-*

τὴν Ἑλλάδα, ἐπραγματεύθημεν ἐκτενῶς ἀλλαγῶν (1). Ἐτέρα δὲ κοσμογονικὴ παράδοσις τῆς Αἰτωλίας λέγει ὅτι αἱ κηλίδες τῆς σελήνης, εἶναι βοῖδογλυψαῖς, ἀπολειφθεῖσαι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ποῦ τὰ βόιδα ἔλειχον τὸν οὐρανόν, ὁ ὁποῖος ἦτο κολλητὰ εἰς τὴν γῆν (2).

Παραλλαγὴ τῆς κοσμογονικῆς παραδόσεως εἶναι κρητικὴ τις παράδοσις ἀφηγουμένη ἀνθρωπομορφικῶς καὶ ἀνθρωποπαθῶς τὸ πρᾶγμα ὡς σκηνὴν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. Τὸ φεγγάρι ἄλλοτε δὲν ἦτο ὑψηλὰ εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ περιεπάτει ἐπὶ τῆς γῆς στερούμενον πάντων καὶ ἀποζῶν ἐξ ἐπαιτείας. Ὅτε δὲ ποτε εἰσήρχετο εἰς τινὰ χωρικὴν οἰκίαν διὰ νὰ ἐπαιτήσῃ ἄρτον, συνέβη νὰ παννίξῃ τὸν φούρνον ἢ οἰκοδέσποινα καὶ ἔκ τινος ἀτυχήματος ὀργισθεῖσα ἔρριψεν ἔξω τῆς θύρας τὸ πάννιστρον. Ἀλλὰ τότε ἔτυχε νὰ εὑρίσκειται πρὸ τῆς θύρας τὸ φεγγάρι· τὸ εὔρεν τὸ πάννιστρον εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ἀφῆκεν εἰς αὐτὸ τὰς κηλίδας ποῦ ἔχει καὶ σήμερον. «Τότε τὸ φεγγάρι τὸ πῆρε ἢ παραπόνεση κ' ἔφυγενε καὶ πῆγενε ψηλὰ ἐκεῖ ποῦ ν' ἐδᾶ» (3).

Εἰς κακόβουλον ὑπ' ἀνθρώπου σκότισιν τῆς σελήνης δι' ἐκσφενδονήσεως κατὰ τοῦ προσώπου αὐτῆς ἀκανθῶν ἢ δέσμησιν φρυγάνων ἀποδίδουσι τὰς κηλίδας καὶ Ἰταλικαὶ τινες παραδόσεις (4), αἵτινες ὁμως δὲν ἀνσφένδουσι τὴν ἐξηγουσαν τὴν ἐκσφενδόνησιν στενὴν γειτνίασιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς.

Σικελικαὶ δὲ παραδόσεις εἶναι ὁμοίωται πρὸς τὴν κρητικὴν· τὰς κηλίδας, κατὰ ταύτας, ἐπροξένησεν ἡ μήτηρ τῆς σελήνης ἄρτοποιός, ἣτις ἔρριψεν εἰς τὸ πρόσωπόν της ἄκουσα ἢ πρὸς τιμωρίαν αὐτῆς τὸ πάννιστρον τοῦ φούρνου (5).

Ἄλλη παράδοσις, φερομένη ἐν διαφόροις παραλλαγαῖς πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, αἰτίαν τῶν κηλίδων λέγει τὸν Ἥλιον· οὗτος ἐρίζων περὶ κάλλους πρὸς τὴν σελήνην καὶ θυμωθεὶς ἔρριψεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς βόλιτον ἢ πηλὸν καὶ ἔκτοτε παρέμειναν αἱ κηλίδες εἰς τὴν σελήνην (6). Παραλλαγὴ ποντικὴ τῆς παραδόσεως ἐπακολούθημα τῆς ἔριδος ἀναφέρει τὰς κηλίδας μὲν τῆς σελήνης ἐκ τῆς ἀκαθαρσίας ποῦ τῆς ἔρριψεν ὁ Ἥλιος, τὴν ἐκ πλήγματος δὲ τῆς σελήνης ἐξόρυξιν τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἡλίου, ὅστις ἔκτοτε ἀπέμεινε μονόφθαλμος. Μακεδονικὴ δὲ παραλλαγὴ τῶν Λακκοβικίων (7) διηγεῖται ὅτι τὸναντίον ὁ Ἥλιος εἶναι ὁ ἐξορύξας τὸν ὀφθαλμὸν τῆς ἀδελφῆς του σελήνης, τὴν ὁποίαν ἡ μήτηρ της συνεβούλευσε νὰ τὸν ἀποφεύγῃ τοῦ λοιποῦ καὶ διὰ τοῦτο τώρα ὁ Ἥλιος καὶ ἡ σελήνη δὲν πορεύονται τὴν αὐτὴν ὁδόν.

Ὡς παρετήρησα ἀλλαγῶν (8), κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐμυθεύετο ὅτι

demanche Les plaisanteries de Nasr-eddin Hodja, Paris 1876 σ. 98 ἀρ. 124. Παράλληλα μεσαιωνικὰ καὶ γερμανικὰ ἀναγράφουσι ὁ R. Köhler ἐν Orient u. Occident τ. I σ. 433—4. Bolte ἐν Schweiz. Archiv f. Volksk. 1920 τ. 23 σ. 36 καὶ Wisselski der Hodscha Nasreddin 1911 τ. I σ. 241 εἰς ἀρ. 124.

1) Δημῶδεις κοσμογ. νικολ. μῦθοι ἐν Δελτίῳ ἱστορ. καὶ ἔθνολ. ἐταιρείας τ. Ε' σ. 58. (Ἄνωτέρω σ. 78 καὶ.). Παραδόσεις ἀρ. 227 καὶ σ. 809.

2) Παραδόσ. ἀρ. 226.

3) Αὐτ. 233 καὶ σ. 812.

4) Αὐτ. σ. 809.

5) G. Pitre Usi e costumi credenze e pregiudizi del popolo siciliano τ. III σ. 20-1.

6) Παραδόσ. ἀρ. 228, 229, 230 (Αἰγίου, Ζαγορίου Ἠπείρου, Κερασσοῦντος Πόντου). Ἀνέκδοτος παράδοσις Ἠπείρου (Λαογραφικὸν ἀρχεῖον ἀρ. 51,90, παραλλαγὴ τῆς ὑπ' ἀριθ. 229 τοῦ Ζαγορίου) καὶ ἕτερα Εὐρυτανίας (παρὰ Στ. Βίου, Λαογρ. ἀρχεῖον 124, 23): «Γιὰ τοῦ φεγγάρ λένε ὅτι εἶχε τὴν ἰδῆτα λάμψη μὲ τὸν Ἥλιον κὶ νὰ μέρα θύμουσι ὁ Ἥλιος κὶ πῆρε νὰ σβουνιά κὶ βάρισι τοῦ φεγγάρ κὶ ἀπ τὰ τότε ἀνέμκι θαμπό».

7) Παραδ. ἀρ. 231.

8) Αὐτ. σ. 810.

αί κηλίδες προέρχονται ἐκ πηλοῦ, ὡς συνάγεται ἐκ τινος χωρίου τῶν Ἐπερωτήσεων τοῦ Βαρθολομαίου. Τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων παραλλαγή εἶναι βουλγαρική παράδοσις, καθ' ἣν αἱ κηλίδες τῆς σελήνης προῆλθον ἐκ κτυπήματος τοῦ προσώπου αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου, ὀργισθέντος, διότι ἐκαυχᾶτο ὅτι ἦτο ὠραιότερα αὐτοῦ καὶ φωτίζει περισσότερο. Καὶ πορτογαλικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὡς αἰτίαν τῶν κηλίδων τῆς σελήνης ἔριν ταύτης καὶ τοῦ ἡλίου (1).

Ἰδιάζουσα ἄλλως εἶναι ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα παράδοσις τῶν Μαλγάρων, καθ' ἣν αἱ κηλίδες προέρχονται ἐκ τῶν πληγμάτων τοῦ παννίστρου ἐπὶ τῆς γαστρὸς τῆς βουμόρφου σελήνης, δι' ὧν οἱ μάγοι προσπαθοῦσι ν' ἀναβιάσωσιν αὐτὴν εἰς τὸν οὐρανόν.

Κατ' ἄλλην πάλιν παράδοσιν, πελοποννησιακὴν (2), αἱ φαινόμεναι ἐν τῇ σελήνῃ σκιαὶ εἶναι δένδρου, τὸ ὁποῖον ὁ Πειρασμὸς (ὁ διάβολος) ἢ ὁ Κήης (=ὁ Κάιν) κατ' ἄλλας παραλλαγὰς προσπαθεῖ καθ' ὅλον τὸ ἔτος νὰ κόψῃ διὰ τοῦ πελέκεως, ἵνα αὐτοῦ καταστραφέντος συγκαταστραφῇ καὶ ἡ γῆ. Ἄλλ' ὅταν πλησιάζῃ εἰς τὸ τέρμα τῶν ἀγώνων του καὶ ἐν μόνον κτύπημα ὑπολείπεται, ὅπως τὸ μοχθηρὸν του ἔργον συντελεσθῇ, ἀπηυδηκῶς πλέον καὶ καταπεπονημένος κάθηται, ἵνα πρὸς στιγμὴν ἀναπαυθῇ, ἢ πτύει εἰς τὰς χεῖρας του, διὰ νὰ καταφέρῃ νέα κτυπήματα, ὡς κάμνουν οἱ ὑλοτόμοι. Τότε τὸ δένδρον ἀνορθοῦται γιγάντειον, καὶ ὁ δαίμων ὀφείλει νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐργασίαν του. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι προφανῶς παραλλαγή τῆς περὶ τοῦ ὑποβαστάζοντος τὴν γῆν δένδρου, ὅπερ πριονίζουσιν οἱ Καλλικιάντζαροι, οἱ καὶ Κήηδες ἄλλως ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καλούμενοι, οἵτινες διακόπτουσι τὸ ἔργον των κατὰ τὸ δωδεκάημερον (3) ἢ τῆς ἐτέρας διὰ τὰ δαιμόνια ποὺ τρώγουν ὅλον τὸ ἔτος τὸν ὑποβαστάζοντα τὴν γῆν σιδηροῦν στῦλον, ὅστις ἀπολεπτυνθεὶς κινδυνεύει νὰ καταπέσῃ, ἀλλὰ κατὰ τὰ Χριστοῦγεννα, ὅτε πρὸς στιγμὴν ἀναπαύονται, αὐξάνει καὶ στερεώνεται (4).

Ἡ παράστασις δένδρου ἐν τῇ σελήνῃ εἶναι ἄγνωστος εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς. Εἰς τὴν ὑπαρξιν τοιοῦτου δένδρου πιστεύουσι καὶ οἱ Νεοσηλανδοὶ (5). Ἄλλὰ τοῦτο μὲν ἀναμφιβόλως προέρχεται ἐκ συμπτώσεως. Λίαν δ' ὁμοίως παράδοξος φαίνεται ἡ ὁμοιότης παλαιστάτης τινὸς σινικῆς παραδόσεως πρὸς τὴν ἐλληνικὴν. Κατὰ ταύτην ἄνθρωπος ἐν τῇ σελήνῃ ἀδιακόπως πελεκᾷ διὰ τοῦ πελέκεως του τὸ πελώριον δένδρον Κουέι ματαιοπονῶν· διότι αἱ σχισμάδες κλείουσιν ἀμέσως. Λέγουσι δὲ ὅτι τοῦτο τοῦ ἐπεβλήθη ὡς ποινὴ δι' ἁμαρτίαν, εἰς ἣν ὑπέπεσεν ἀσκητῆς ὢν (6). Καὶ ἄλλη τις παραπλησία παράδοσις φέρεται ἐν τῇ Σινικῇ παρὰ τῷ πρωτογόνῳ λαῷ τῶν Μιάς τῆς ἐπαρχίας Κούου τσέου. Διηγοῦνται οὗτοι ὅτι ὑπῆρχεν ἐν μυστηριῶδες δένδρον, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ κοπῇ, διότι ἀπὸ αὐτὸ κατέβαινον κακοποιὰ ὄντα, ποὺ ἔτρωγαν τοὺς ἀνθρώπους. Ματαιίως προσεπάθησαν νὰ τὸ καταστρέψωσιν ὁ καρκίνος καὶ ὁ ἀετός. Ἀλλὰ μία γυναῖκα ἀνέλαβε τὸ ἔργον καὶ τὸ ἔφερεν εἰς πέρας, καὶ μετὰ τὸ δένδρον τὴν ἔβαλαν εἰς τὴν σελήνην, ὅπου φαίνεται ἕως σήμερον (7).

1) Αὐτ.

2) Αὐτ. ἀρ. 232 καὶ σ. 811.

3) Αὐτ. σ. 831.

4) Αὐτ. ἀρ. 255.—Πρβλ. καὶ γερμανικὴν τινα παράδοσιν, καθ' ἣν τὴν ἐσπέραν τῶν Χριστοῦγέννων ὁ ἐν τῇ σελήνῃ ἄνθρωπος δέεται εἰς τὸν Θεόν, κραυγάζων νὰ παύσῃ ἡ τιμωρία του (Kuhn u. Schwartz Nordd. Sagen ἀρ. 55).

5) Klemm Allgem. Culturgeschichte τ. IV σ. 355.

6) Grimm Deutsche Mythologie 4η ἐκδ. τ. III σ. 209.

7) A. Schottes Notes ethnographiques sur les tribus du Kouy-tcheou ἐν Anthropos 1908 τ. III σ. 421. (=Revue des tradit. popul. 1910 τ. XXV σ. 19).

Καὶ τὰ περὶ τῆς τιμωρίας τοῦ Κάιν ἐν τῇ σελήνῃ εἶναι ἐπίσης ἰδιάζοντα. Ἐν μὲν τῇ προηγουμένη παραδόσει περὶ τοῦ ἐν τῇ σελήνῃ δένδρου, τὸ ὅποιον ματαίως ἀγωνίζεται νὰ κόψῃ ὁ Κάιν, ἐπῆλθε συμφυρμὸς τῆς παραστάσεως δένδρου ἐν τῇ σελήνῃ καὶ τῆς τιμωρίας τοῦ Κάιν ἐν αὐτῇ. Εἰς τὸν συμφυρμὸν τοῦτον συνετέλεσε βεβαίως ἡ συνταύτισις τῶν ἐκκοπτόντων τὸ ὑποβαστάζον τὴν γῆν δένδρον Καλικαντζάρων πρὸς τὸν Κάιν, ἀφοῦ οἱ Καλλικαντζαροὶ εἰς τὴν Σύμῃν καὶ τὴν Κάλυμνον φέρουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ (Κάηδες) (1). Αἱ δὲ λοιπαὶ παραδόσεις περὶ τοῦ Κάιν ἐν τῇ σελήνῃ παραλλάσσουν τῶν ὁμοίων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ὁ Κάιν εὐρίσκεται ἐν τῇ σελήνῃ, λέγουσιν αἱ πλεῖσται τῶν ἡμετέρων παραδόσεων (2), κατὰ βιθυνιακὴν δὲ παράδοσιν εὐρίσκεται μὲ τὸν Ἄβελ ἐρίζων ἀδιαλείπτως πρὸς αὐτὸν (3). Ἡ ἀθηναϊκὴ παράδοσις προσθέτει ὅτι ἐν τῇ σελήνῃ ὁ Κάιν εἶναι καταδεδικασμένος νὰ συνάγῃ εἰς τετρημένον κάλαθον τὰ ὄστᾶ τοῦ ἀδελφοῦ του, ὃν ἐφόνευσε (4), τὸν δὲ λόγον τῆς ἀδελφοκτονίας ἀναφέρει κρητικὴ παράδοσις (5). Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἦσαν υἱοὶ βασιλέως, εἰς οὓς διένειμε θνήσκων τὸ βασίλειον ὁ πατὴρ κληροδοτήσας εἰς μὲν τὸν Ἄβελ τὰς νήσους, εἰς δὲ τὸν Κάιν τὰς ἐν τῇ ἠπειρῷ χώρας του. Οὗτος δὲ, φθονῶν τὸν ἀδελφόν του, ἤλθέ ποτε πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν ἐσκότωσεν εἰς τὸν ἀγρόν. Ὁ Θεός, ὀργισθεὶς κατὰ τοῦ ἐργάτου τοῦ πρώτου φόνου, ὥρισε τὸ μὲν μέρος, ὅπου διεπράχθη τὸ ἀνοσιούργημα, νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τῆς γῆς καὶ νὰ πλανᾶται εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὁ δὲ Κάης τότε νὰ βρῇ συγχώρεση, ὅταν «γιομίση μὲ τὰ κόκκαλα τοῦ ἀδελφοῦ του ἓνα ξέκωλο καλάθι». Τὸ ξέκωλο καλάθι, εἰς τὸ ὅποιον ματαίως ἀγωνίζεται ὁ Κάιν νὰ συναθροίσῃ τὰ ὄστᾶ τοῦ θύματός του, ἀντιστοιχεῖ, ὡς παρετηρήσαμεν ἀλλαχοῦ (6), πρὸς τὸν τετρημένον πίθον τῶν Δαναῶν τοῦ ἀρχαίου μύθου, καὶ ὡς ἐκεῖνος ἔγινε παροιμιώδης, οὕτω καὶ σήμερον «ξέκωλο καλάθι» παροιμιωδῶς λέγεται ὁ ἄσωτος.

Τὸν Κάιν θέτουσιν ἐν τῇ σελήνῃ καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν παραδόσεις. Ἡδη ἐν τῇ Θείᾳ κωμῳδίᾳ μνημονεύεται ὁ Κάιν μετὰ τῶν ἀκανθῶν (Caino e le spine) ἐν ἀναφορᾷ βεβαίως πρὸς τοιαύτας ἰταλικὰς παραδόσεις (7)· φέρονται δὲ καὶ νῦν πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας παραδόσεις, λέγουσαι ὅτι αἱ κηλίδες τῆς σελήνης εἶναι ὁ Κάιν, φέρων φορτίον ἀκανθῶν (8), κατὰ δὲ τὴν παρατήρησιν τοῦ G. Pitre (9), ἐν μὲν τῇ βορείῳ καὶ τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ τὸ ἐν τῇ σελήνῃ

1) Παραδ. σ. 1331.

2) Σίφνου παρὰ Σπ. Δουκάκη. Καλύμνου παρὰ Γιαν. Κ. Ζερβοῦ. Σωζοπόλεως παρὰ Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου: «Μέσα 'ς τὸ φεγγάρι εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ Κάη ποῦ σκότωσε τὸν ἀδελφὸν του».

3) Παραδός. ἀρ. 236. Τοιαύτη παράδοσις φέρεται ἴσως καὶ ἐν Σάμῳ, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς παροιμιώδους φράσεως: «Θὰ γένουμι σὰν ἰκ'νοὺς ποῦ νι μέσ 'ς τοῦ φεγγάρ», ἧτοι θὰ ἀλληλοσπαραχθῶμεν. (Ἀνακοίνωσις Μυρογιάννη ἐκ Μαραθοκάμπου τῆς Σάμου. Λαογρ. ἀρχ. ἀρ. 126 σ. 42, 15).

4) Παραδός. ἀρ. 234.

5) Αὐτ. ἀρ. 235.

6) Αὐτ. σ. 812.

7) *Dante Inferno* XX 124—6. *Paradiso* II 49—51. Βλ. καὶ *Stan. Prato Caino e le spine secondo Dante e la tradizione popolare*, Ancona 1881. Τὸ βιβλίον τοῦτο, τυπωθὲν εἰς 50 μόνον ἀντίτυπα, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν. Κατὰ τὸ *Archivio per lo studio delle tradizioni popolari* 1882 σ. 166 σκοπεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ παράδοσις περὶ τοῦ Κάιν καὶ τῶν ἀκανθῶν ἐν τῇ σελήνῃ εἶναι κοινὴ παρὰ πολλοῖς λαοῖς.

8) Βλ. *Stan. Prato* καὶ *G. Pitre* ἐνθ. ἀν. *Archivio per le tradiz. popol.* 1882 σ. 296-7. *G. Pitre Usi e costumi del popolo siciliano* τ. III σ. 22-3.

9) *G. Pitre* ἐν *Archivio per le tr. pop.* 1900 σ. 545.

ἐμφαινόμενον πρόσωπον νομίζεται πάντοτε πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων ὅτι εἶναι ὁ Κάιν, ἐν δὲ τῇ νοτίῳ ὅτε μὲν ὁ Κάιν, ὅτε δ' ἄλλος τις.

Ὅμοίως Κάιν ὀνομάζουσι τὸ ἐν τῇ σελήνῃ πρόσωπον καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν παραδόσεις (1), ὁλον γαλλικαί (2), τοῦ βελγικοῦ Λουξεμβούργου (3), βελγικαί (4), βλαχικαί τῆς Βουκοβίνας (5), βουλγαρικαί (6), πολωνικαί (7), μικρορωσικαί (8) καὶ ἐστωνικαί (9).

Αἱ παραδόσεις αὗται βασιζονται πιθανώτατα εἰς τὴν δοξασίαν, ὅτι ἡ σελήνη εἶναι ἐνδιαίτημα τῶν ψυχῶν ἢ κατὰ μεταγενεστέραν παραλλαγὴν τῶν κολαζομένων ψυχῶν (10). Τὴν δοξασίαν ταύτην ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα παρὰ τοῖς ὀρφικοῖς, τοῖς πυθαγορείοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις πλατωνικοῖς (11), ἀλλ' ἐπίσης εὐρίσκομεν αὐτὴν καὶ εἰς Ἰνδικὴν (12), εἰς τὴν ἀρχαίαν Περσίαν (13) καὶ εἰς τὰ ἰθαγενῆ φύλα τοῦ νέου κόσμου, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἴσως εἶναι δημώδης (14). Ἐξ αὐτῆς δὲ προῆλθον καὶ οἱ παμπληθεῖς καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κόσμου διαδεδομένοι μῦθοι περὶ τοῦ ἐν τῇ σελήνῃ ἀνθρώπου, ὅστις σχεδὸν εἰς ὅλας ταύτας παρίσταται ὡς ἁμαρτωλός, κολαζόμενος διὰ τινὰ ἁμαρτίαν του (15).

1) Βλ. καὶ Grimm Deutsche mythologie 4ης ἐκδ. σ. 600. O. Dähnardt Natur-sagen I σ. 254—6.

2) Rev. des tradit. popul. 1903 τ. 18 σ. 375 (Ἰούδας ἢ Κάιν). Sébillot Folklore de France I σ. 20.

3) RTP. 1902. La Tradition 1895 σ. 141. Sébillot ἐνθ. ἀν.

4) Dähnardt ἐνθ. ἀν. σ. 256.

5) Zeitschrift f. ostereich. Volksk.

6) Strauss die Bulgaren σ. 35—6.

7) RTP. 1895 σ. 422.

8) Dähnardt ἐνθ. ἀν. σ. 254.

9) Αὐτ. σ. 256.

10) Συναφῆς πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην εἶναι καὶ ἡ περὶ ἀποκρύψεως εἰς τὴν σελήνην τῶν φρενῶν τῶν ἐπὶ γῆς παραφρόνων, εἴτε δημώδης δοξασία εἶναι τοῦτο εἴτε ἀπλῆ ποιητικὴ ἐπίνοια. Εἰς τὴν δοξασίαν ταύτην ἀναφέρεται στίχος τῆς κρητικῆς τραγωδίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος Ζήνωνος (Πρᾶξ. Ε' σ. 7 στ. 251 σ. 96 Σάθα). Δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, ἀν ἔληφθη ἐκ τοῦ λατινικοῦ πρωτοτύπου τῆς τραγωδίας τοῦ Jos. Simonis ἢ ἂν εἶναι προσθήκη τοῦ Κρητὸς διασκευαστοῦ. Πάντως δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀριστοῦ, ὅστις ἐν τῷ Μαινομένῳ Ὀρλάνδῳ (XXXV, 1) ὑπαινίσσεται τοιαύτην δοξασίαν.

11) Βλ. Kohde Psyche 4η ἐκδ. τ. II σ. 131. 320. Roscher Selene σ. 48. 90 κέ. 121 κέ. Nachträge σ. 32. Lex. d. Mythol. τ. II σ. 2769. 3167. 3186.

12) Βλ. Gruppe Griech. Culte u. Mythen σ. 670. Böklen Adam und Qain σ. 48—49. (Mythologische Bibliothek τ. I 2).

13) Böklen αὐτ. σ. 49.

14) Waitz Anthropologie τ. III σ. 197. 311. V 197. Roscher Lex. d. Myth. τ. II σ. 999. Tylor Primitive culture κεφ. 13 τ. II 69 κέ. (τῆς γερμ. μεταφράσεως).

15) Συναγωγὴν τῶν παραδόσεων διαφόρων λαῶν περὶ τοῦ ἐν σελήνῃ ἀνθρώπου βλ. εἰς τοὺς ἐξῆς συγγραφεῖς: Grimm Irische Elfenmärchen σ. 225. Deutsche Mythologie σ. 679 κέ. (σ. 597 κέ. τῆς 4ης ἐκδ.) Köhler Kleine Schriften τ. III σ. 597—600. (=ἐν Anglia 1879 τ. II σ. 137—140). Am Ur-Quel τ. I σ. 85. III 290—1. 343. Les taches de la lune ἐν Rev. d. trad. popul. τ. II 406. III 129 κέ. V 117. VII 448. 553. XVI 52, XVII 591. XVIII 105 κέ. καὶ εἰς τοὺς ἐπομένους τόμους πολλαχοῦ. Boas ἐν Verhandl. d. Berl. Gesel. f. Anthropol. 1891 σ. 596. 1893 σ. 262. 386. 453. Peschel Ueber den Mann im Monde (Abhandl. zur Erd- u. Völkerkunde 1878). Tim. Harley Moon Lore. London. (The Man in the Moon. The woman in the Moon κτλ.).

Γ'.

Μαντική ἐκ τῆς σελήνης.— Μετεωρολογικαὶ παραστάσεις.— Ἐπιρροὴ τῆς σελήνης ἐπὶ τῆς γῆς.— Τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὴν σελήνην.

Ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς σελήνης πολλοὺς συνάγουσιν οἰωνοὺς οἱ καθ' ἡμᾶς Ἕλληνας, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ πλεῖστοι ἄλλοι λαοί. Τὸ πορφυροῦν χρῶμα αὐτῆς (κοινῶς λέγεται τότε αἱματωμένο φεγγάρι) εἶναι προμῆνυμα τῆς χύσεως αἵματος καὶ πολλῶν καταστροφῶν (1). Ὅταν δ' ὁμοιωσὶ τὸ φεγγάρι, πιστεύουσιν ὅτι θὰ χαθοῦν οἱ Τούρκοι (2), τὸναναντίον δ' εἶναι προμῆνυμα εὐτυχίας τῶν Τούρκων, ὅταν συμπέσῃ ὁ Ἑσπερος εἰς τὸ μέσον τῆς καμπύλης, ἣν σχηματίζει τὸ κέρασ τῆς φθινοῦσης σελήνης, διότι τότε ἀναπαρίσταται ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ὀσμανικὸν σύμβολον. Καταστροφᾶς δὲ προμηνύουσι καὶ οἱ ἐκλείψεις, περὶ ὧν κατωτέρω.

Κυρίως δ' ὁμοιωσὶ τὰ ἐκ τῆς σελήνης καὶ τοῦ φωτὸς αὐτῆς προμηνύματα εἶναι μετεωρολογικά. Ὅταν ἡ μῆνη εἶναι ὀρθία, προμηνύεται εὐδία, τὸναναντίον δὲ τρικυμία, ὅταν εἶναι πλάγια. Ἐντεῦθεν ἡ κοινοτάτη ἐν πολλαῖς παραλλαγαῖς φερομένη παροιμία: «Δίπλα φεγγάρι; ὀρθὸς καραβοκύρης· ὀρθὸ φεγγάρι; δίπλα καραβοκύρης (3)». Τὴν αὐτὴν παρατήρησιν ἐθεώρουν ὀρθὴν καὶ οἱ ἀρχαῖοι (4), ἐπαναλαμβάνουσι δ' ἐν παροιμίαις καὶ νεώτεροι λαοί (5). Ὁμοίως καὶ ἡ ἄλλως τῆς σελήνης θεωρεῖται προάγγελος τρικυμίας. Ὅταν ἔχη ἄλῶνι τὸ φεγγάρι, τὴν ἄλλη μέρα θὰ βρέξῃ ἢ θὰ σηκωθῇ ἄνεμος, λέγουσιν ἐν Γορτυνίᾳ (6). Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος εἶναι συνήθης ἡ παροιμία: «Τοῦ ἡλιοῦ κύκλος ἄνεμος, τοῦ φεγγαριοῦ χειμῶνας (7)», ἧς ὁμοίαν εὐρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς (8), κυρουμένην καὶ ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἀρχαίων (9).

Ἰδίως δ' ὁμοιωσὶ αἱ φάσεις τῆς σελήνης, ἡ γιόμιση ἢ γέμωσις ἢ φέξη ἢ δεκαπέντισμα (σελήνη πλήθουσα) καὶ ἡ χάσις αὐτῆς (ἡ λίγωσις ἢ τὸ λίγος ἢ τίμισμα τοῦ φεγγαριοῦ (σελήνη φθινουσα) μεγίστην δοξάζει ὁ λαός, ὅτι ἔχουσι ροπὴν εἰς τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι κοινὴ ἀπανταχοῦ, γνωστὴ δὲ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας (10) καὶ δικτηρηθεῖσα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς

1) Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.—Χίος: *Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλεκτα* σ. 372. «Ὅταν ἡ σελήνη ἔχη χρῶμα πορφυροῦν, φρονοῦσιν ὅτι προμηνύει πολέμους». Παροιμία ἡ γερμανικὴ δοξασία ὅτι τὸ πορφυροῦν χρῶμα τῆς σελήνης εἶναι προμῆνυμα θανάτου (*Kochholz Deutscher Glaube* τ. I σ. 70).

2) Π. Παπαζαφειροπούλου, *Περὶ συναναγωγῆς γλωσσικῆς ὕλης*, Πάτραι 1887 σ. 346.

3) Π. Π. λ. φεγγάρι ἀρ. 4 12. 13. 14. 20.

4) Θεοφράστ. Ἀπόσπ. 6 (περὶ σημείων γ' 38): «Χειμῶνος δὲ (σημεῖα)... τὸ σελήνιον ἐὰν ὀρθὸν ᾖ.» Αὐτ. β' 27: «ἐὰν δ' ὀρθὸς (ὁ μείς)... εἴωθε χεμαῖζειν μέχρι διχομηνίας».

5) Σικελικὴ παροιμία ἀπαράλλακτος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν: *Luna a l'addritta, marinaru curcartu. Luna curcata, marinaru a l'addritta. (Pitré Proverbi sicilianu τ. III σ. 37)*. Ὁμοίαι βενετικὴ παρὰ *Pasqualigo* (*Proverbi ven.* σ. 209). Πορτογαλικὴ ἀπαράλλακτος (*Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1904* σ. 224). Ἐν Σλέσβικ—Ὀλσταῖν ἡ αὐτὴ παρατήρησις (Αὐτ. 1914 σ. 60, 23).

6) Παπαζαφειροπούλου *ἔθ. ἀν.*

7) Π. Π. λ. ἡλιος 60. 61.

8) Ἰταλικαί: *Giani Sapienza italiana* ἀρ. 930. 931. Καταλανικὴ: *J. Cortils Vieta Ethologia de Blanes* σ. 74, 21.

9) Ἀριστοτέλ. παρὰ Στοβ. Ἐκλ. Α' λ. 2 (=Diels *Doxographi* σ. 454). Βλ. καὶ *Μιχ. Γλυκᾶ Α'* σ. 48 κέ. (ἐκ τοῦ Βασιλείου εἰς Ἑξαήμερον).

10) *Roscher Selene* 49 κέ. *Lex. d. Myth.* II 3152 κέ. 3148. 2765 κέ. IV 647 κέ. *Pauly-Wissowa R. E.* τ. I σ. 39. *Fraser Adonis* σ. 305 κέ.

χρόνους (1) παρέμεινεν άκμαία μέχρις ήμῶν. Πιστεύεται σήμερα ὅτι ἐκεῖναι αἱ ἐργασίαι εὐοδοῦνται, ὅσων ἡ ἑναρξίς γίνεται μετ' τὴν γιόμισή τῆς σελήνης, τοῦναντίον δὲ ἀποτύγγάνουσιν ὅσαι μετ' τὴν χάσῃ. «Σώφραγα πιάσε τὴ δουλειά» συμβουλεύουσιν ἐν Ἡπειρῷ, ἐν ὥρᾳ δηλ., καθ' ἣν ἡ σελήνη πληροῦται, διότι τότε μόνον τὸ ἐπιχειρούμενον ἔργον προκόπτει, ἐνῶ τὸ ἐπιχειρούμενον ἐν φθινοῦσῃ σελήνῃ δὲν εὐδοκιμεῖ (2). Καὶ αὐτοὶ αἱ μαγικαὶ πράξεις κανονίζονται κατὰ τὰς φάσεις τῆς σελήνης: ὅθεν τὰ μαγικὰ βιβλία περιέχουσιν ὁδηγίας τίνες τούτων πρέπει νὰ γίνωνται εἰς τὴν γέμωσιν καὶ τίνες εἰς τὴν λιγῶσιν αὐτῆς (3).

Κατὰ τὰς γεωργικὰς ἐργασίας προπάντων λαμβάνουσιν ὡς ὁδηγὸν τὰς φάσεις τῆς σελήνης: καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπρέσβευον ὅτι ἡ σελήνη ἀσκεῖ μεγίστην ροπήν εἰς τὴν αὐξήσιν τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ὅτι αὐξούσης αὐξοῦνται καὶ προκόπτουσι καὶ μειουμένης φθίνουσιν (4), εἶναι δ' ἡ δοξασία αὕτη κοινὴ εἰς πολλοὺς λαοὺς (5). Παρ' ἡμῶν πλείστας γεωργικὰς ἐργασίας κανονίζουσι κατὰ τὰς φάσεις τῆς σελήνης (6): τὰ δένδρα γλαδεύουσι καὶ ἐνοφθαλμίζουσι μόνον κατὰ τὴν γέμισήν. Τὰ ξύλα δὲν κόπτουσι ἐν πανσελήνῳ, διότι πιστεύουσιν ὅτι σήπονται, φυτεύουσι δὲ εἰς τὴν γέμισιν (7). Ἐξαιρετικῶς ὁ κανὼν αὗτος δὲν τηρεῖται κατὰ τὸν Ἰανουάριον, διότι τότε εἶναι ὁ καταλληλότερος καιρὸς πρὸς κλάδουσιν καὶ χρεῖα νὰ μὴ ἀπολεσθῇ ὁ χρόνος ἐπὶ ματαίῳ: ὅθεν παροιμία κοινοτάτη, φερομένη ἐν πολλαῖς παραλλαγαῖς, διδάσκει ὅτι κατὰ τὸν Ἰανουάριον πρέπει νὰ γίνεταί τὸ κλάδευμα παρὰ τὴν δεισιδαίμονα ἀπαγόρευσιν: «Γεννάρη μῆνα κλάδευε καὶ μὴ ρωτᾶς φεγγάρι» (8).

Ἄλλὰ καὶ τὰς ἄλλας τῶν πράξεις κανονίζουσιν οἱ χωρικοὶ μετὰ πολλῆς μικρολογίας συμφώνως πρὸς τὰς φάσεις τῆς σελήνης, πρὸς δὲ τούτοις ἐκ τῆς παρατηρήσεως αὐτῶν συνάγουσι προμηνύματα περὶ τοῦ μέλλοντος. Οὕτω π.χ., ὅταν τὸ Πάσχα συμπέσῃ περὶ πλήθουσιν σελήνην, πιστεύουσιν ὅτι θὰ ἐπέλθῃ καθυστέρησις τῶν σιτηρῶν (9). Ἡ τεκοῦσα ἄρρεν, φθινοῦσης τῆς σελήνης, τὸ τέκνον, τὸ ὁποῖον θὰ γεννήσῃ μετὰ τοῦτο, θὰ εἶναι θῆλυ καὶ τάνάπαλιν, τὸ δὲ γεννηθὲν, πληθούσης τῆς σελήνης, θὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ ἄλλο τοῦ αὐτοῦ γένους (10). Ἐν Μακεδονίᾳ οἱ γάμοι τελοῦνται μόνον περὶ πλήθουσιν σελήνην (11), ἀλλὰ ἐν Κύπρῳ τὸν ἀπὸ τῆς νέας σελήνης ἄχρι τῆς πανσελήνου χρόνον δὲν ὑπολαμβάνουσιν εὐθετον πρὸς γάμους, διὸ τελοῦσι τούτους μετὰ τὴν πανσελήνον (12). Τὸν λόγον

1) «Ὅτι... καὶ νομιμῆς παρατηρούμεθα». Ἰωσήφ Βενέτιος ἐν Λάμπρον Ν. Ἑλληνομνήμ. τ. Δ' σ. 17.—Εὐσταθίου Ἀντιοχείας εἰς Ἑξαήμερον *Migne Patr. Gr.* τ. 78 σ. 721 Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου Στίχοι ἐν *Not. et exlr. des mss.* τ. 22 μέρ. 2 σ. 25. *Μιχαήλ Γλυκᾶ Α'* σ. 42—44.

2) Ἀραβαντινοῦ Γλωσσάριον σ. 89.

3) Σολωμον. Ἑθν. βιβλ. Ἀθηνῶν κῶδ. 1235 φ. 36α.36β.

4) *Roscher Selene* σ. 65 κέ. *Nachträge* σ. 26. *Lex. d. Mythol.* II 3152 κέ. 3157. *Frazer Adonis* σ. 298 κέ.

5) *Grimm Deutsche Mythologie* σ. 617 κέ. (σ. 595 κέ. 8' ἐκδ.) *Wuttke deutsch. Volksaberglaub.* § 65. *Frazer* αὐτ. σ. 297 κέ. Γαλλικαὶ ὅμοιαι δοξασίαι: *RTP.* 1894 σ. 217—8. 560. 1907 σ. 426—8. Πορτογαλικά: *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1904 σ. 224.

6) Στατιστικὴ τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας. Ἐν Ἀθ. 1864 σ. 105 κέ.

7) *Πιστάκης* ἐν Ἀρχαιολ. ἔφημ. καὶ ἐν Ἑφ. Φιλομ. 1859 σ. 1119.

8) Π. Π. λ. Γεννάρης 2 τ. Γ' σ. 536 κέ.

9) *Παπαζαφειρόπουλος*: ἐθν. ἀν. σ. 346.

10) Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Παροιμία δοξασία καὶ ἐν Λαγκεδόκῃ τῆς Γαλλίας. (*RTP.* τ. VI σ. 550).

11) *Abbott Macedonian Folklore* σ. 155.

12) *Σακελλάς*. Κυπρ. Α' σ. 722. *Λουκᾶ Φιλολογ.* ἐπισκέψεις σ. 77.

τῆς τοιαύτης προλήψεως τῶν Κυπρίων ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν, ἡ τέλεσις δ' ὅμως τῶν γάμων περὶ πλήθουσιν σελήνην γίνεται κατὰ παλαιὰν συνήθειαν, διότι καὶ οἱ Ἕλληνες ἐξέλεγον ὡς ἡμέραν ἀγαθὴν πρὸς γάμους, ὅτε ἦτο πλησιφαῆς ἡ σελήνη· «ὅταν σελήνης εὐτυχῆς ἔλθῃ κύκλος» (1)· ἀλλ' ὁμοίως καὶ ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ νομίζουσιν ὅτι εὐδαίμων ὁ γάμος, ὅταν τελεσθῇ περὶ πλήθουσιν σελήνην (2). Προσέτι φυλάττονται νὰ μὴ κόπτωσι τοὺς ὄνυχας καὶ τὰς τρίχας φθινούσης τῆς σελήνης, διότι παρεμποδίζεται ἡ ἀύξησις αὐτῶν, ἐνῶ, ὅταν κόπτονται ἀυξομένης τῆς σελήνης, ταχέως ἀυξάνουσι πάλιν· καὶ ἡ δοξασία αὕτη ἐπίσης ἦτο κοινὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους (3) καὶ εἶναι καὶ σήμερον γνωστὴ εἰς πολλοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς (4).

Δραστηκωτάτη δ' ὑποτίθεται ἡ ἐπήρεια τῆς σελήνης ἐπὶ τῶν ἀσθενειῶν (5). Ἡ ἀσθένεια εἶναι εἰς ἐπίτασιν ἢ ὑφῆσιν, ἀν' ἡ σελήνη εἶναι πλήθουσα ἢ φθίνουσα. Ἐπὶ δὲ τῶν ψυχικῶν νόσων οἱ παροξυσμοὶ ἀποδίδονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς πληθούσης σελήνης. «Ἐχει ἢ τὸν ἔπιασαν τὰ φεγγαριάτικα του» ἢ «εἶναι ἔς τὰ φεγγάρια του» λέγουσι καὶ ἐπὶ ὑγιῶν, καταλαμβανομένων ὑπὸ παροδικῶν ἐξάψεων (6). Πρὸς θεραπείαν πολλῶν νόσων λέγουσιν ἐπωδὰς φθινούσης τῆς σελήνης, ἵνα καὶ ἡ νόσος ἐξαλειφθῇ, ὡς πιστεύουσι καὶ οἱ Γερμανοὶ καὶ ἄλλοι λαοὶ (7) καὶ ὡς ἐπίστευον βεβαίως καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι (8). Μόνον εἰς πόνον ὀδόντων ἡ ἐπωδὴ μετὰ τῆς μαγικῆς ἐνεργείας συντελεῖται κατὰ τὴν νέαν σελήνην (9). Ἰδιαιτάτα δὲ ἡ ἐπήρεια τῆς σελήνης νομίζεται ὅτι καταφαίνεται ἐν τῇ ἐπιληψίᾳ, ἣτις δηλοῦται μέχρι τοῦ νῦν διὰ τῆς ἀρχαίας λέξεως σεληνιασμός (10). Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίσης εἰς τὴν σελήνην προπάντων ἀπέδιδον τὴν

1) Εὐριπίδ. Ἰφιγ. Αὐλ. 717. Δίον Χροσόστομ. Ζ' 245 R. 113 M. «ποιήσομέν γε τοὺς γάμους ἡμέραν ἀγαθὴν ἐπιλεξάμενοι... ὅταν μὴ μικρὸν ἦ τὸ σελήνιον».

2) Grimm Deutsche Mythol. σ. 676 (595 δ' ἐκδ.). Wuttke deutsch. Volksabergl. § 65 σ. 58. § 558 σ. 368 γ' ἐκδ. Frazer Adonis σ. 299.

3) Varro R. rust. I 37. Plin. N. hist. 16, 194.

4) Grimm, Frazer, Wuttke ἐνθ. ἀν. Roscher Selene σ. 63. Ἐν τῷ νομῷ Côtes du Nord τῆς Γαλλίας διὰ νὰ μὴ πέφτουν τὰ μαλλιά τῶν παιδιῶν τὰ κουρεύουσι τὴν πρώτην παρασκευὴν τῆς ἀυξούσης σελήνης (RTP. τ. VII σ. 600).

5) Περὶ τῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων περὶ ἐπήρειας τῶν φάσεων τῆς σελήνης ἐπὶ τῶν νόσων βλ. Roscher Selene σ. 67 κέ. Nachträge σ. 27 κέ. Lex. d. Mythol. II 2767. Ὅτι αἱ ἀρχαῖαι αὗται δοξασίαι διετηρήθησαν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ποιήματος τοῦ Μαξίμου περὶ καταρχῶν, καὶ ἐξ ἀνωνύμου συνταγματίου περὶ βοτανῶν καὶ ἐκ τῶν παλαιῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν (ἐν τῇ παρά Διδότῳ ἐκδόσει τῶν βουκολικῶν καὶ διδακτικῶν ποιητῶν).

6) Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Σφακίσις ἡ φράσις «εἶναι ἔς τὰ φεγγάρια του» λέγεται ἐπὶ ἀνθρώπων καθ' ὑπερβολὴν ὀργίλων ἢ σκυθρωπῶν (Κρητικὸς ἀστὴρ 1908 ἀρ. 41 σ. 317). Παρόμοιαι ρωμουνικαὶ φράσεις: A fi cu luna'n cap καὶ I—a resarit luna'n cap. (Zanne Proverbele românilor τ. II ἀρ. 2910.2911). Περὶ τῶν ἰδεῶν τῶν ἀρχαίων διὰ τὴν ἐκ σελήνης μανίαν βλ. Roscher Selene σ. 69 κέ. Ἐν Σύμῃ τὸ φεγγάρι λέγεται πάθος τι τῶν νηπίων, προερχόμενον, ὡς πιστεύουσιν, ἐξ ἐπήρειας τῆς σελήνης. Πρὸς θεραπείαν δὲ τοῦ πάθους τούτου θραύουσιν αὐγὰ ἐντὸς λεκάνης καὶ τὰ ἐκθέτουσιν εἰς τὸ φῶς τῆς σελήνης ἐν πανσελήνῳ, ἀλείφουσι δὲ δι' αὐτῶν τὸ σῶμα τοῦ πάσχοντος ἐπιλέγοντες ἐπωδὴν τινα. Φεγγαροπιασμένος δὲ λέγεται ὁ πάσχων ἀπὸ τὸ φεγγάρι· τὸ πάθος δὲ τοῦτο φεγγαροπιασμός (Λαογραφ. ἀρχείου ἀρ. 161, 229 παρὰ Χαβιαρᾶ).

7) Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 230—3. 1911 σ. 426. Kuhn u. Schwartz Nordd. Sagen σ. 457. Jevons ἐν Folk-lore 1891 τ. II σ. 229.

8) Βλ. Ἀλέξ. Τραλλιαν. τ. I σ. 567 Puschmann. Marcell. de medicam. VIII 50. XXXI 18.

9) Λελέκου Ἐπιδόρπιον Α' σ. 203. 204.

10) Τὸ ρῆμα σεληνιάζομαι (παρὰ Μανίθωνι Δ' 81 σεληνιάζω) εὐρηται τὸ πρῶτον ἐν τῇ Καινῇ διαθήκῃ. Ἐν τῇ μέσῃ ἑλληνικῇ βλ. τὸ Γλωσσάριον τοῦ Ducange σ. 1348 ἐν λ. σεληνιαζόμενος.

αίτιαν τῆς ἐπιληψίας (1). Καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους διετηρεῖτο ἡ δοξασία αὕτη, ὡς ἐμφαίνεται πλὴν ἄλλων καὶ ἐκ τῶν Ἀμφιλοχίων τοῦ Φωτίου (2) καὶ ἐκ τοῦ περὶ σεληνιασμοῦ συνταγματίου τοῦ Ψελλοῦ.

Κατὰ δὲ τὴν νομηνίαν (τὴ νύχτα ποὺ γυρίζει τὸ φεγγάρι κι' ἀρχίζει τὸ νιὸ) πιστεύουσιν ἐν Κρήτῃ ὅτι ἡ σελήνη ἐπηρεάζει τὰ ὕδατα, διὸ λέγουσιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ πίνη τις νερό, διότι ἀσθενεῖ ἢ χάνει τὸν νοῦν του (3).

Ὅλως ἰδιάζουσα εἶναι ἡ δοξασία τῶν Σφακιανῶν (4), ὅτι ἡ σελήνη ἐπὶ μίαν κατὰ δεκαήμερον ἡμέραν διαμένει εἰς ἕκαστον ἀπὸ τοὺς ὀκτὼ καιροὺς (ἀνέμους) (5). Τὴν δ' ἐνάτην, δεκάτην ἐνάτην καὶ εἰκοστὴν ἐνάτην διαμένει εἰς τὰ οὐράνια καὶ τὴν δεκάτην, εἰκοστὴν καὶ τριακοστὴν εἰς τὰ καταχθόνια. Εὕρισκομένη εἰς τὰ καταχθόνια ἀδυνατεῖ νὰ βλάψῃ, ὡς μὴ βλέπουσα, δι' ἃ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι νομίζονται προσφορώτεραι πρὸς τέλεσιν γάμων. Τούναντίον δὲ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ συμβῇ δυστύχημά τι, ἂν τελεσθῶσιν οἱ γάμοι, ὅταν ἡ σελήνη εὕρισκεται εἰς τὰ ἐπουράνια, ὁπόθεν ἐπισκοπεῖ τὰ πάντα. Ὅθεν ἡ 9, 19 καὶ 29ῃ τῆς σελήνης θεωροῦνται ἀποφράδες (6).

Ἀποφεύγουσι δὲ οἱ Σφακιανοὶ τὴν ἐπήρειαν τῆς σελήνης καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς εὐρίσκεται αὕτη εἰς τοὺς καιροὺς, ἤτοι τὴν 1 μέχρι τῆς 8, τὴν 11 μέχρι τῆς 18 καὶ τὴν 21 μέχρι τῆς 28ης. Ὁ γαμβρὸς ἐξερχόμενος τῆς θύρας τῆς οἰκίας δὲν πρέπει νὰ ἔχη ἀντικρὺ του τὸν καιρὸν, εἰς τὸν ὁποῖον εὕρισκεται ἡ σελήνη, τὸν ἀντιστοιχοῦντα δηλαδὴ πρὸς τὴν ἡμέραν αὐτῆς ἀνεμον. Διὰ τοῦτο, ὡσάκις συμβῇ δυστύχημα ἐν γάμῳ, λέγουσι: «Τ' ἄστρο ἦταν ἀπ' ἐμπρός». Ἐάν ἡ θύρα τῆς οἰκίας λ.χ. εἶναι ἐστραμμένη πρὸς βορρᾶν καὶ ἡ σελήνη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τελετῆς τῶν γάμων εὕρισκεται εἰς τὸν καιρὸν τοῦτον (διαμένει δ' ἡ σελήνη εἰς τὴν τραμουντάνα τὴν 7ην, 17ην καὶ 27ην ἡμέραν αὐτῆς), πάντως θὰ ἐπέλθῃ κακόν. Πρὸς ἀποφυγὴν τούτου ἡ ἀναβάλλουσι τοὺς γάμους ἢ ἐξέρχονται ἐξ ἄλλης θύρας ἢ, ἂν δὲν ὑπάρχῃ δευτέρα θύρα, ἐκ τοῦ παραθύρου.

Κατὰ τὴν νομηνίαν πλεῖστοι λαοὶ συνηθίζουσι νὰ ἐκδηλώνωσι χαρὰν καὶ νὰ χαιρετῶσιν ἢ νὰ προσκυνῶσι τὴν σελήνην, αἱ δὲ συνήθειαι αὗται ἔχουσιν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Frazer (7) τὸν χαρακτῆρα μᾶλλον μαγικῶν ἐνεργειῶν ἢ θρησκευτικῶν τελετῶν. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐν ταῖς νομηνίαις προσηύχοντο εἰς τὴν Σελήνην καὶ ἐστεφάνουν τὴν Ἑκάτην καὶ ἔπεμπον δεῖπνον εἰς τὰ τρίστρατα ὡς θυσίας εἰς αὐτήν (8). Νῦν θεωρεῖται εὐοίωνος ἡ θεὰ τῆς νέας σελήνης. «Χαρὰ ἔς τὰ μάτια ποὺ θωριοῦν δυῶν ἡμερῶν (ἢ τριῶ μερῶ) φεγγάρι» λέγει μία παροι-

1) Roscher Selene σ. 68 κέ. Nachträge σ. 27 κέ. Lex. d. Mythol. II 3155. III 459.

2) Ἀμφιλόχεια Γ' 1. 2 ἐκδ. Σοφ. Οἰκονόμου (ἐν Ἀθῆν. 1858) σ. 23.

3) Ἑστία τ. ΙΖ' σ. 366.

4) Κρητ. ἀστῆρ 1908 ἀρ. 41 σ. 317—Λαογρ. Α' 358.

5) Τὴν διαίρεσιν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ὀκτὼ ἀνέμων βλ. ἐν ΔΜΜ. (Παρνασσ. Δ' 671).

Ἡ σειρά τῶν ἀνέμων κατὰ τοὺς Σφακιανούς εἶναι ἡ ἐξῆς, ἀντιστοιχοῦντος τοῦ πρώτου τῆς σειράς πρὸς τὴν πρώτην, τὴν ἐνδεκάτην καὶ τὴν εἰκοστὴν πρώτην ἡμέραν τῆς σελήνης. 1) Λιβάντες (ἀπηνλιώτης) 2) Σιρόκος (εὐρος), 3) Ὀστρια (νότος). 4) Γαμπῆς (λίψ), 5) Πονίντες (ζέφυρος), 6) Μαῖστρος (σκίρων), 7) Τραμουτάνα (βορρᾶς) καὶ 8) Γραῖγος (καικίας).

6) Ἡ δοξασία περὶ διαμονῆς τῆς σελήνης τρεῖς μὲν ἡμέρας τοῦ μηνὸς εἰς τὰ καταχθόνια, τρεῖς δὲ εἰς τὰ οὐράνια, ὑπενθυμίζει ἀρχαίας μυθολογικὰς παραστάσεις περὶ καθόδου ἢ διαμονῆς σεληνιακῶν θεοτήτων ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν τῷ ἄδῃ, ὡς τῆς Περσεφόνης (περὶ συνταυτίσεως τῆς Περσεφόνης καὶ τῆς σελήνης βλ. Roscher Selene σ. 119 κέ.) καὶ τῆς Ἰστάρ.

7) Frazer Adonis σ. 307 κέ.

8) Roscher Selene σ. 110 κέ.

μία (1). Οί τὸ πρῶτον βλέποντες νέαν σελήνην ἀπαγγέλλουσι ἔμμετρον χαιρετισμὸν πρὸς αὐτήν. | «Προσκυνῶ σε, νιὸ φεγγάρι» ἢ «ὦ, καλὸ τὸ νιὸ φεγγάρι, σὰν τὸ νιὸ τὸ παλληκάρι, | π' ὅποιος δὲν τὸ χαιρετίση | τὸν περίδρομο νὰ χύση, ἀφ' τὸ στόμα, ἀπ' χεῖλη, | γῆ ἀφ' τὸ μεσιανὸ δαχτύλι» (2). Αἱ δὲ γυναῖκες ἐν Χίῳ ἐκφέρουσι τὴν ἐξῆς εὐχὴν: «Σὰν ποὺ γεμίζει τὸ φεγγάρι, ἔτσι νὰ γεμίζη καὶ τ' ἀντρός μου (ἢ τοῦ ἀδελφοῦ μου κ.τ.δ.) τὸ πουγγι» (3). Ὁ Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος μεταξὺ τῶν δεισιδαιμονιῶν τῶν συγχρόνων του βυζαντινῶν καταλέγει καὶ ταύτην καὶ τὴν σελήνην νεάζουσαν προσκυνοῦσι πολλοὶ χαιρετίζοντες» (4). Καὶ ἄλλοι λαοὶ συνηθίζουσι νὰ χαιρετῶσι τὴν νέαν σελήνην προσδοκῶντες ὠφέλειάν τινα ἐκ τούτου. Ἐν Σλαβωνίᾳ καὶ Βοσνίᾳ πιστεύουσι ὅτι ἐκεῖνος ποὺ προσκυνήσῃ τὴν νέαν σελήνην ἐξασφαλίζει τὴν ζωὴν του ἀπὸ τοῦ θανάτου καθ' ὅλον τὸν μῆνα (5) ἐν Landsberg τοῦ Βρανδεβούργου ὁ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας κάμνων ἀνὰ τρεῖς μετανοίας εἰς τὴν νέαν σελήνην ἐλπίζει ὅτι θὰ λάβῃ ἐν δῶρον (6). Ἐν δὲ Σαμλάνδη καὶ ἐν Λιθουανίᾳ πιστεύουσι, ὅτι ὅποιος κάμῃ τρεῖς ὑποκλίσεις εἰς τὴν νέαν σελήνην καὶ ἐκφράσῃ μίαν εὐχὴν, θὰ ἴδῃ αὐτὴν πληρουμένην (7).

Συναφῆς πρὸς ταῦτα εἶναι καὶ ἡ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα κρατοῦσα συνήθεια, ὃ τὸ πρῶτον βλέπων τὴν νέαν σελήνην νὰ ψαύῃ διὰ τῆς χειρὸς χρυσοῦν τι κόσμημα ἢ νόμισμα, ὅπως αὐξάνωσι τὰ χρηματά του, κατὰ συμπάθειαν, ὡς αὐξάνει ἡ σελήνη (8). Τὴν αὐτὴν δοξασίαν εὐρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς. Γερμανός τις ζήσας κατὰ τὸν ἸΔ' αἰῶνα στηλιτεύει τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν συγχρόνων του, οἵτινες τιμῶσι τὴν νέαν σελήνην, καὶ ὅταν τὸ πρῶτον ἴδωσιν αὐτὴν ἀνοίγουσι τὸ βαλάντιόν των καὶ δεικνύουσι τὰ ἐν αὐτῷ νομίσματα καὶ ταράττουσι καὶ κινουῦσι ταῦτα νομίζοντες ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ θ' αὐξήσωσι τὴν περιουσίαν των κατὰ τὸν μῆνα (9). Ἐκ τῶν μέσων χρόνων ἔχομεν καὶ ἄλλας τινὰς μαρτυρίας, βεβαιούσας τὴν συνήθειαν ταύτην καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ (10). Σήμερον ἐν Βενετίᾳ ψαύουσι νόμισμα χρυσοῦν, ἅμα ἴδωσι τὸ πρῶτον τῆς σελήνης τέταρτον (11). Ἐν Βοημίᾳ ὃ τὸ πρῶτον βλέπων ἐν ὑπαίθρῳ τὴν νέαν σελήνην κτυπᾷ τὸ θυλάκιόν του ἢ τὸ ἀνακινεῖ ἐπιλέγων «Ἐλα φεγγάρι, ἔστην τσέπη μου!» (12). Ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίνῃ ὃ τὸ πρῶτον βλέπων τὴν νέαν σελήνην τρίβει χρυσοῦν τι ἀντικείμενον εἰς τὴν παλάμην του (13). Ἐν Worcester ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς νέας σελήνης ἀνακινουῦσι νομίσματα εἰς τὸ θυλά-

1) Π. Π. λ. φεγγάρι ἀρ. 3. 38.

2) *Κανιλάκη Χιακὰ ἀνάλεκτα* σ. 201. Ἐν Βούᾳ τῆς Καλαβρίας συνηθίζεται ἄλλος χαιρετισμὸς: «Φεγγάριμ μου, φεγγάριμ μου, | χαιρέτα μου τοὺς ἅγιουμ μου' | χαιρέτα μου καὶ τὸ Χριστό, | καὶ ὅλω τῶν Χριστιανῶν» (*Morosi* ἐν *Archivio glottol. italiano* τ. IV σ. 96).

3) *Κανιλάκης* αὐτ. σ. 367.

4) Ἐν *Λάμπρον Νέω Ἑλληνομνήμονι* τ. Δ' σ. 17.

5) *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1892 σ. 183.

6) *Αὐτ.* 1891 σ. 189, 13.

7) *Am Ur-Quell* 1890 τ. 3 σ. 123,6.

8) Ἐνιαχοῦ τῆς Θρίκης, ὅταν ἴδωσι κατὰ πρῶτον τὴν σελήνην, πηδῶσι τρεῖς καὶ τὸ πτοντες τὰς παλάμας λέγουσιν: «ὦς μ' ἡῦρες, νὰ μ' ἀφήσης!» ἀναδεύουσι τὸ βαλάντιον αὐτῶν, ἵνα γεμισθῇ, ὅπως γεμίζει ἡ σελήνη (*Λαογραφικὸν ἀρχεῖον* ἀρ. 4, 144, 18. Βλ. καὶ *Λαογραφ.* Β' 413, 64), καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος κρατοῦσιν ὅμοιαι συνήθειαι.

9) Παρὰ *Fr. Panzer Bayerische Sagen u. Bräuche*, München 1855 τ. II σ. 260.

10) *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1912 σ. 124 σημ. 4.

11) *Reinsberg-Düringsfeld Ethnologische Curiositäten* τ. II σ. 118.

12) *Wuttke deutsch. Volksaberglaube* § 632 σ. 408 γ' ἐκδ.

13) *Zeitschrift f. osterreich Volksk.* τ. V σ. 172.

κίον των (1), και άλλαχού δὲ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Σκωτίας τὰ αὐτὰ παρατηροῦνται (2).

Ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πιστεύεται ὅτι ἡ θεὰ τῆς νέας σελήνης δὲν εἶναι ἀκίνδυνος, ἀλλ' ὅτι ἡ νέα σελήνη εἶναι ἔμπλεως κακῶν, ταῦτα δὲ μεταδίδει εἰς τοὺς βλέποντας αὐτὴν τὸ πρῶτον ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς της. Ἐν Σφακίοις τῆς Κρήτης πιστεύουσιν ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπήρεια δύναται νὰ μεταβιβασθῇ ὑπὸ τοῦ ἰδόντος τὸ πρῶτον τὴν νέαν σελήνην εἰς ἐκεῖνο, πρὸς ὃ ἀμέσως ἔπειτα στρέφῃ τὸ βλέμμα του. Ὅθεν σπανίως μὲν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ κάμνει ὁ ἰδὼν τὸν σταυρόν του, συνηθέστερον δὲ στρέφει τὸ βλέμμα εἰς βουνό, διὰ νὰ ἐπιρρίψῃ ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἀπὸ τοῦ φωτός τῆς σελήνης κακὰ (3), ὁμοίως δηλ. ὡς ἐν ἐπωδαῖς καὶ ἐν ἀπευχαῖς παραπέμπουσι τὰ κακὰ «ς τ' ἄγρια ὄρη» ἢ «ς τὰ ὄρη, 'ς τὰ βουνά». Καὶ ἐν Λέσβῳ ὁ τὸ πρῶτον ἰδὼν νέαν σελήνην στρέφει ἀμέσως τὰ βλέμματά του πρὸς τὰ ὄρη, διὰ ν' ἀποτρέψῃ τὰ κακὰ, ἀν δὲ μὴ πράξῃ τοῦτο, ὁ πρῶτος τὸν ὁποῖον θὰ ἴδῃ θὰ βγάλῃ ἐξανθήματα εἰς τὸ πρόσωπον (4). Ἐν Ἀργυράδῃς τῆς Κερκύρας λέγουσιν ὅτι «ἔτσι πρωτογένεται τὸ φεγγάρι δὲν πρέπει νὰ καθόμαστε καταπέγγαρα γιὰ νὰ μὴ φεγγαριστοῦμε καὶ βγάλουμε ὀξοθιά μας τῆ χρυσῇ» (5). Ὅθεν οἱ κάτοικοι τῶν Ἀργυράδων πιστεύουσιν ὅτι τὸ φῶς τῆς νέας σελήνης προξενεῖ ἴκτερον. Ἐν Φαναρίῳ δὲ τῆς Θεσσαλίας δοξάζουσιν ὅτι δὲν πρέπει ν' ἀτενίζωσι τὴν πλησιφαῆ σελήνην, διότι κατὰ τὴν γέμιση μαζεύει ὅλα τοῦ κόσμου τὰ κακούδια, καὶ ὅταν χάνεται τὰ μεταδίδει. (Παρὰ Λάμπρου Βαμπούλη).

Ἐν Σφακίοις προσέτι πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ μείνῃ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπὶ ἓνα σεληνιακὸν μῆνα εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἦτο, ὅτε τὸ πρῶτον εἶδε τὴν νέαν σελήνην. Διὸ συνηθῶς ἀτενίζουσιν αὐτὴν ὄρθιοι νομίζοντες ὅτι ἐξασφαλίζουσιν οὕτως εἰς ἑαυτοὺς ὑγίαν καὶ εὐρωστίαν (6).

Τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὴν σελήνην νομίζεται ὕβρις πρὸς αὐτὴν, ὁ δ' ὕβριστὴς τιμωρεῖται· καὶ τοῦτο, διότι τὸ δακτυλοδεικτεῖν θεωρεῖται πάντοτε ἀπρεπές. «Μὴ δείγνης τὸ φεγγάρι μὲ τὸ δάχτυλο, γιὰτὶ σ' τὸ κόβει» ἢ «γιατὶ σοῦ πέφτει» λέγουσι πολλάκις αἱ μητέρες πρὸς τὰ τέκνα των. Ἐν Κύπρῳ πρὸς ἀποτροπὴν παντὸς κακοῦ τρίβουσι τὰς χεῖρας διὰ τῆς λεβηρίδος τοῦ ἐν τῇ νήσῳ ἐκεῖνη ἐμφιλοχωροῦντος ἰοβόλου ὄφρεως κουφῆς, διότι πιστεύουσιν ὅτι δακτυλοδεικτοῦντες τὴν σελήνην θὰ θραύσωσι πινάκια ἢ θὰ προξενήσωσιν ἄλλας ζημίας κατ' οἶκον (7). Ὅμοια πρόληψις ἐπικρατεῖ καὶ περὶ τῆς ἰριδος (8) καὶ τῶν ἀστέρων. Τὰς αὐτὰς δὲ πρόληψεις ἔχουσι καὶ οἱ Γερμανοί. Τοῦ δακτυλοδεικτοῦντος τὴν σελήνην ξηραίνεται ὁ δάχτυλος (9)· ὁ δακτυλοδεικτῶν τὴν σελήνην ἢ τοὺς

1) Folk-lore 1909 σ. 343.

2) Frazer Adonis σ. 312.

3) Κρητικὸς ἀστὴρ ἐνθ. ἀν. Λαογρ. Α' 357—8.

4) *Georgiakis et Pineau* Le Folk-lore de Lesbos σ. 354—5.

5) Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ διδάκτορος Γερτσ. Σαλβάνου.

6) Λαογραφ. ἐνθ. ἀν. — Καὶ ἐν Θράκῃ νομίζουσιν ἀπαίσιον νὰ πρωτοῖδωσι τὴν σελήνην καθήμενοι (Λαογραφικὸν ἀρχεῖον ἀρ. 4, 144, 18).

7) Γ. Λουκῆ. Ὁ κύπριος ὄφις ἐν Πανδώρα τ. ΙΘ' σ. 158. Τοῦ αὐτοῦ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 130.

8) Βλ. τοὺς ἐμοὺς ΔΜΜ. σ. 21—2 (=Παρνασσὸς τ. Δ' σ. 605—6) καὶ *L'arc-en-ciel en Grèce ἐν Mélusine φ. II σ. 39.*

9) *Grimm's Deutsche mythologie* 4 ἐκδ. τ. III σ. 477 δεισιδ. 1123. Τοῦ δακτυλοδεικτοῦντος τ' ἀστρα ἢ πίπτει ἢ ξηραίνεται ὁ δάχτυλος (*Kuhn u. Schwartz Nordd. Sagen* σ. 458). *Wuttke deutsche Volksabergl.* § 11. 598.

ἀστέρας πληγώνει με τὸ δάκτυλόν του τὰ μάτια τῶν ἀγγέλων (¹). Καὶ ἄλλοι δὲ λαοὶ μὴ εὐρωπαϊκοὶ τὰ αὐτὰ πρεσβεύουσι. Κατὰ τὸν Bastian, οἱ Σῖναι ὑπολαμβάνουσι παράβασιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὰς τρεῖς λαμπηδόνας, τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας τὸ δακτυλοδεικτεῖν αὐτούς. Οἱ δὲ Odjibways ἀπαγορεύουν εἰς τὰ παιδιά των νὰ δεικνύωσι με τὸ δάκτυλον τὴν σελήνην, διότι τρέχουν τὸν κίνδυνον νὰ τὸ δαγκάσῃ (²). Καὶ ἐν Καμεροῦν δὲν δακτυλοδεικτοῦσι τὴν σελήνην (³).

Δ'

Ἐκλείψεις.

Αἱ ἐκλείψεις τῆς σελήνης, καθὼς καὶ αἱ τοῦ ἡλίου, διεγείρουσι καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς Ἕλληνας τὸν αὐτὸν δεισιδαίμονα φόβον, ὃν καὶ εἰς ἄλλους παμπόλους λαοὺς. Ἀλλὰ πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικειμένου δῆθεν κακοῦ προσφεύγουσι συνήθως εἰς δεήσεις μόνον καὶ ἰκεσίας πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἁγίους νομίζοντες ὅτι προμαντεύουσιν ἐπικείμενον μέγα τι δυστύχημα (⁴), ζητοῦσι παντοιοτρόπως ν' ἀποφύγωσιν αὐτό. Ἀνταπόκρισις ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος ἐκ Θήρας παρέχει ζωηρὰν περιγραφὴν τοῦ καταλαβόντος τοὺς κατοίκους τῆς νήσου τρόμου κατὰ τινα ἐκλείψιν (⁵). Σπανιώτατα δὲ καὶ ἐνιαχοῦ μόνον τῆς Ἑλλάδος γίνεται ἡ χρῆσις τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις (⁶) καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς συνήθων μέσων τῆς ἐκφοβήσεως κακοποιῶν δυνάμεων, εἰς ἃς ἀποδίδονται αἱ ἐκλείψεις, διὰ συγκρούσεως χαλκῶν σκευῶν καὶ τῶν τοιούτων (⁷). Ἐν παράδειγμα τοιαύτης ἐκφοβήσεως ἀναγράφομεν, ὅπερ ἐκθέτει ὁ Ludwig Ross, παρατηρηθὲν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ Καστελλόριζον κατὰ τὴν ἐκλείψιν τῆς σελήνης τὴν νύκτα τῆς 19)31 Μαΐου 1844. Ἀμα ἐννοήσαντες, διηγεῖται ὁ Ross, τὴν ἐκλείψιν, ἐξύπνησαν οἱ κάτοικοι. Τί εἶναι; Τί τρέχει; Τὸ φεγγάρι ἔμπλεξεν τὸ φεγγάρι ἐχάθηκε. Καὶ Τοῦρκοι καὶ Ρωμιοὶ ἐπυροβόλουν διὰ ν' ἀποσοβήσωσιν ἢ φονεύσωσι τ' ἀπειλοῦντα τὴν σελήνην «δαιμόνια, στοιχεῖά, τσίνια». Ὁ κόσμος ἔτρεχεν εἰς τὰς ἐκκλησίας, δεήσεις καὶ παρακλήσεις, ἐνῶ ἄλλοι πλήττοντες σιδηρᾶ καὶ χαλκᾶ σκεύη ἐνόμιζον ὅτι ἡδύνατο οὕτω συντελεστικώτερον ν' ἀποδιώξωσι τοὺς δαίμονας (⁸).

Ἡ δὲ παγκόσμιος σχεδὸν δοξασία περὶ τῆς προελεύσεως τῶν ἐκλείψεων

1) Grimm αὐτ. σ. 445 δεισιδ. 334. Τὸ δακτυλοδεικτεῖν πληγώνει τοὺς ἀγγέλους (αὐτ. σ. 469 δεισιδ. 937. 947). Ὁ στρέφων τὰ νῶτα πρὸς τὴν σελήνην κατὰ τὸ παιγνίδιον χάνει (αὐτ. 473 δεισιδ. 1021). Ἐν βορείῳ Θυριγγίᾳ οὔτε δακτυλοδεικτοῦσι τοὺς ἀστέρας, οὔτε βλασφημῶς περὶ αὐτῶν ὀμιλοῦσιν, ὅπως μὴ τοῖς συμβῇ δυστύχημα (Zeitsch. d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 231).

2) Bastian ἐν Zeitschr. f. Ethnologie 1872 σ. 362.

3) RTP. 1903 σ. 434.

4) Αἱ ἐκλείψεις θεωροῦνται δυσόλωνοι ἐν Σαράντα Ἐκκλησιαῖς τῆς Θράκης. (Θρησκευτικὴ ἐπετηρὶς 1896 σ. 190).

5) Ἐφημερὶς 14 Ἰουνίου 1890.

6) O. Jahn ἐν Berichten d. sächs. Ges. d. Wiss. 1855 σ. 79. Roscher Selene σ. 89. Lex. d. Mythol. II 1613. 1615. 2405. 3166. Samter Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 39 κέ. 58 κέ.

7) Βλ. Archiv f. Religionswiss. 1912 σ. 467. Παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῖς Περουβίοις: Waitz Anthropologie τ. III σ. 215. 531, IV 451. Πρὸς ἀποτροπὴν φανταστικῶν κινδύνων κρότοι ἐν Χαλεπίῳ καὶ ἐν Περσίᾳ: Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1910 σ. 142.

8) Ross Kleinasien σ. 7.

ἐκ πονηρῶν πνευμάτων ἢ δρακόντων ἢ θηρίων, ζητούντων νὰ καταβροχθίσωσι τὴν σελήνην ἢ τὸν ἥλιον (¹), ἢς δοξασίας ἐξίτηλα ἔγνη διετηρήθησαν ἴσως εἰς ἀρχαίους ἐλληνικοὺς μύθους (²), ἀνευρίσκεται σαφῶς εἰς τινὰς παλαιοτέρας παραλλαγὰς ἀκριτικοῦ ἄσματος (³). Ἐν κυπριακῇ παραλλαγῇ ὁ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς νέος ἄγει γυναῖκα ἐκ τῆς Δύσεως, ἀλλὰ δὲν τολμᾷ νὰ μεταβῆ, ὅπως τὴν παραλάβῃ, φοβούμενος τρία θερία:

φοβᾶται ποὺ τὸν δράκοντα, φοβᾶται ποὺ τὸν λιόντα,
ποὺ τὸν Ἀβρίτην ποταμόν, μὴν τὸ κακοδικήση.

Ἄλλ' ἡ πενθερὰ μηνύει εἰς αὐτόν, ὅτι κατάλληλος ἡ περίστασις νὰ ἔλθῃ, διότι τὸν μὲν δράκοντα ἀπέκτειναν, τὸν λέοντα ἐπνίξαν καὶ τὸν Εὐφράτην ἐζευξαν διὰ γεφυρῶν. Ἰππεύσας ὁ νέος τὸν μαῦρόν του,

τὸν λέουσιν Πετρίτην,
ποὺ καταλεῖ τὰ σίδερα καὶ πίνει τὸν Ἀβρίτην,
ποὺ μὲ τὰ νέφη περπατεῖ καὶ ταῖς δροσιαῖς ἐγλύφει,

μεταβαίνει εἰς τῆς μνηστῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ Δράκοντας δὲν εἶχε φονευθῆ, καὶ δεῖ ὁ νέος διῆλθε πρὸ τοῦ σπηλαίου του, ζητεῖ νὰ τὸν φάγῃ. Ἐκεῖνος τὸν παρακαλεῖ νὰ τὸν ἀφήσῃ μόνον νὰ τελέσῃ τοὺς γάμους του ὑποσχόμενος ὅτι θέλει ἐπιστρέψῃ. Ὁ Δράκοντας τῷ χορηγεῖ τὴν ἄδειαν, ἀφοῦ πρῶτον ὠρκίσθη ὅτι δὲν θὰ παραβῆ τὴν ὑποσχασίν του.

«Μόσε μου, παῖδιο, μόσε μου, κι' ἀφήνω σέ νὰ πάῃς».
Ἐμοσέν του χαμαὶ ἔς τὴν γῆν, εἶπεν του χῶμα νὰ νι.
Ἐμοσέν του ἔς τὸν οὐρανόν, τὰ ἄστρα, τὸ φεγγάριν,
πῶς τριῶν μερῶν γαμπρὸς νὰ νι κ' ἐννά ρτη νὰ τὸν φάῃ,
κι' ἂν παραλλάξῃ ποὺ ταῖς τρεῖς, ἄς τρὼ ποὺ τὸ φεγγάριν.
Ὁ Δράκος στάθην ἐμπιστὰ κι' ἀφῆκεν τον καὶ πάει.

Καὶ ἐπέστρεψε μὲν ὁ νέος, ἀλλὰ συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς νεαρᾶς συζύγου του, ἦν φοβηθεὶς ὁ Δράκος, διότι ἦτο αὕτη ἡ τοὺς δράκοντας ἀποτεφροῦσα, κόρη τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς ἐγγόνη, ἀφῆκεν αὐτὸν ἐλεύθερον (⁴).

1) Grimm Deutsche Mythologie σ. 668 κέ. (588 κέ. δ' ἐκδ.) Fdw. Tylor Primitive Culture I σ. 328 κέ. (I σ. 323 γερμ. μεταφρ.). Archiv f. Religionswiss. 1912 σ. 467. Siecke Drachenkämpfe σ. 10 κέ. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις: Maspero Histoire ancienne des peuples d'Orient τ. I σ. 90 κέ. 93. Koscher Lex. d. Mythol. II 2745. Παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς (Βέδαί, Βουδισταί): Siecke ἐνθ. ἀν. Ch. R. Lanmann ἐν Festgruss an Roth 1893 σ. 187 κέ. Παρὰ τοῖς Θιβετίοις: RTP. IX 573. Παρὰ τοῖς Αὐστραλοῖς: Waitz Anthropologie τ. VI σ. 266.

2) Πρβλ. Roseher Nachträge σ. 32, 2. Lex. d. Mythologie II 3167. Ὁ Siecke ἀνευδοιάστως ὑποστηρίζει ὅτι πολλοὶ ἐλληνικοὶ μῦθοι ἀναφέρονται εἰς τὴν παράστασιν τῆς καταπόσεως τῆς σελήνης ὑπὸ δαίμονος ἢ θηρίου, ὅλον ὁ τοῦ Κρόνου καὶ τῶν παίδων αὐτοῦ, οἱ τῆς καταπόσεως ὑπὸ δράκοντος τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἰάσονος κλπ.

3) Ἀναγραφὴν τῶν παραλλαγῶν τοῦ ἄσματος τούτου βλ. ἐν Παραδόσ. σ. 99β. Λαογρ. Δ' 182.

4) Ἄσμα ψαλλόμενον ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν τελετὴν γάμων (Λουκᾶ φιλ. ἐπισκέψεις σ. 80 κέ. Σακελλάριου Κυπριακά τ. Α' σ. 721—2.—Κόρη τῆς φύσεως καὶ τῆς βροντῆς ἀναφέρεται καὶ ἐν τῷ ἐστωρικῷ Kalewipoeg (RTP. IX 167).

Ἐν ἑτέρᾳ παραλλαγῇ, κερκυραϊκῇ, ὁ Γιάννης (1) ἀφήνει εἰς τὸν δράκοντα ἐγγυητὰς τὸν Ἥλιον καὶ τὸ Φεγγάρι.

Κι' ὁ Γιάννης ἐπαράργησε, κι' ὁ Δράκοντας πεινάει,
κι' ἐκεῖ ἀρχινάει κ' ἐτρωγε τοῦ ἡλίου τσοῖ ἀχτίδες.

Ἡ σύζυγος τοῦ Γιάννη εἶναι τὸ καῖον τοὺς δράκοντας ἀστροπέλεκο μητέρα ἔχουσα τὴν ἀστραπὴν καὶ πατέρα τὸ βόλι (2). Ἐν ἑτέρῳ δ' ἄσματι:

Βάλαν τὸν ἥλιο μάρτυρα καὶ τὸ φεγγάρι ἐγγύη
κι' ὁ Δημητρὴς παράργησε τὴν τρίτη ὡς τὸ γιόμα.
Ὁ ἥλιος ἐθάμπωσε καὶ τὸ φεγγάρι χάθη (3).

Εἰς ἄλλο δὲ ἀνέκδοτον ἄσμα τῆς Σύρου ὁ Γιάννος κρατεῖται ἀπὸ τὴν Λάμιαν καὶ εἰς αὐτὴν ὀρκίζεται νὰ ἐπανέλθῃ.

Κι' ὁ Γιάννης ἀργοπόρησε κ' ἐθύμωσε ἡ Λάμια,
κι' ἀπὸ τὴν πεῖνα ἐτρωε τοῦ ἡλίου τοῖς ἀχτίνες (4).

479
✓
Αἱ μυθολογικαὶ δ' ὁμοίως αὐταὶ παραστάσεις Δρακόντων ἢ Λαμιῶν, αἵτινες τρώγουσι τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ προξενοῦσι τὰς ἐκλείψεις αὐτῶν, κατ' οὐδὲν διαφέρουσαι τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς παραστάσεων περὶ τῆς αἰτίας τῶν ἐκλείψεων, μόνον εἰς τὰ παλαιὰ δημοτικὰ τραγούδια εὑρίσκονται. Ἄλλως εἶναι ἄγνωστοι εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαόν, ὅστις τὰς ἐκλείψεις ἀνάγει συγκεχυμένως εἰς τὸν Θεόν, ἐκδηλοῦντα δι' αὐτῶν τὴν ὀργὴν του.

Ἐπίμετρον (εἰς σελ. 157 σημ. 6).

Εὐχαὶ εἰς τὴν σελήνην. Ἐκ μαγικοῦ παπύρου Παρισίων (*Wessely Bericht über griech. Papyri in Wiener Studien* 1886 τ. 8 σ. 198). «Εὐχὴ πρὸς τὴν σελήνην ἐπὶ πάσῃ πράξει. Ἐλθέ μοι, ὦ δέσποινα, φίλη τριπρόσωπε σελήνη, εὐμενία δ' ἐπάκουσον ἐμῶν ἱερῶν ἐπαοιδῶν· νυκτὸς ἄγαλμα, νέα φαεσίμβροτε ἠριγένεια κλπ.» ὁ τελευταῖος στίχος «ἐλθέ ἐπ' ἐμαῖς θυσίαις καὶ μοι τόδε πρᾶγμα ποίησον» (αὐτ. σ. 201).

Ἐκ χειρογράφου ἰατροσοφικοῦ τοῦ 15 αἰῶνος τῆς ἐν Μονάχῳ δημοσίας βιβλιοθήκης (Ἑλλην. κώδ. LXX φ. 247β). «Προσευχὴ τῆς σελήνης. Δέσποτα κύριε, ὁ δεσπόζων ζώντων καὶ νεκρῶν, ὁ ἐν σοφίᾳ κατασκευάσας τὸν ἄνθρωπον, ἵνα δεσπόζῃ τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων ἐν ὀσιότητι καὶ συνέσει, συνέργησόν μοι, ἵνα δυνηθῶ ὁ δοῦλός σου χάριν λαβεῖν καὶ ὑποτάξαι

1) Τὸ ὄνομα τοῦ Διγενῆ εὑρίσκεται πολλάκις παρηλλαγμένον ἐν ταῖς παραλλαγῇς τῶν ἀκριτικῶν ἀσμάτων εἰς Διηνῆς, Ἰενῆς, Ἰγιανῆς, Γιάννης, Διονῆς κλπ. Δημητρὴς κλπ.

2) Γ. Α. Κοιτοῦ Δημοτικὰ ἀνέκδοτα Κερκύρας. Κέρκυρα 1877 σ. 12.

3) Α. Ἰατρίδου. Συλλογὴ δημοτ. ἀσμάτων. Ἀθῆν. 1859 σ. 66.

4) Ἀνακοινωθέν μοι ὑπὸ τοῦ κ. Ἐμμ. Γ. Πολιτάκη.—Δράκων καὶ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου ἀναφέρονται καὶ ἐν δαλματικῇ κοσμογονικῇ παραδόσει, καθ' ἣν, ὅτε ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν κόσμον, εἶχεν ὁ ἥλιος δέκα ἀκτῖνας· τούτων τὰς ἐννέα ἔπιεν ὁ δράκων, τὴν δὲ δεκάτην ἔσωσεν ἡ χελιδὼν εἰς τὰς πτέρυγὰς της (*Zbornik τῆς ἀκαδημίας τοῦ Agram* τ. X σ. 222 κέ.= *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1907 σ. 225).

τὸν πλανήτην τὴν σελήνην καὶ τελειῶσαι τὸ ἔργον, ὃ ἐπεχειρίσθην. Ὁρκίζω σε, σελήνη, τοῦ οὐρανοῦ ὠραιότατη πορφύρα καὶ τῆς νυκτὸς παραμυθία (1). Ὁρκίζω σε εἰς τὴν ὁδὸν σου καὶ εἰς τὴν ἀνακαίνισίν σου καὶ εἰς ἀναμετρήτους βαθμούς, ἐν οἷς μετέρχεται, καὶ εἰς τὰ ὀνόματα ταῦτα: Σαβαήλ, Βοαήλ, Ὠνιτζήρ, Σπαροῦ, Σωτήρχα, Γαβήδ, Οὔτουπών, Καιπολής, Γωμεδήμ, Μαρηβάτ, εἰς ταῦτα σε ὀρκίζω, σελήνη, ἵνα μου ὑποκλίνης τὴν χάριν σου καὶ τὴν ἐνέργειάν σου εἰς τὴν δουλείαν ταύτην, ἐν ᾧ ἐπιχειρίζομαι (2).

Ἐκ χειρογράφου Σολωμονικῆς τῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας φ. 7α. «Γιδού (=ιδού) καὶ ἡ εὐχὴ τῆς σελήνης» κυριεύει τῆ δευτέρα. Κύριε παντοκράτορ, ὑψίστε καὶ συνεκτικὲ τῶν ἀπάντων, βασιλεῦ τῶν βασιλευόντων καὶ κύριε τῶν κυριευόντων, τὸ <ν> οὐρανὸν κοσμήσας τοῖς ἀστρασιν καὶ τὴν γῆν ὠραγίσας (=ὠραίσας) τοῖς ἄνθεσιν, ὃν πᾶσα κτίσις ὄρατὴ καὶ ἀόρατος τρέμουν (3) ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεώς σου (4)· δέδομαι καὶ περικαλῶ ἐγὼ ὁ ἀνάξιος δοῦλός σου, ἵνα ὑποκλίνης τὸν πλανήτην τῆς σελήνης τὰς χάριτας καὶ εὐεργεσίαις εἰς σὲ ἢ εἰς αὐταῖς ὃ ἐν σοὶ (;) (5). Κυρία Σελήνη, τοῦ κόσμου σωτηριά καὶ ἐπίγνωστη (;), τοῦ οὐρανοῦ (6) ἢ πορφύρα καὶ τῆς νυκτὸς ἢ παραμυθία[ν] καὶ βιαζομένων πνευμάτων ἢ δέσποινα· ὦ ἐσὺ κυρία Σελήνη, ἢ ἀπόδειξις τοῦ χρόνου καὶ τὸ σημεῖον πασῶν τῶν <ἐορτῶν> καὶ πανηγύρεων (7), ὀρκίζω σε εἰς τὸν ὑψηλὸν θρόνον τοῦ θεοῦ καὶ εἰς τὰς λαμπρὰς ἀκτῖνας καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ θεοῦ ἵνα μου ὑπακούσης· ὀρκίζω σε εἰς τὰ ἐξαπτέρυγα Χερουβείμ (8) καὶ Σεραφεῖμ καὶ εἰς πάσας τὰς τάξεις τῶν ἁγίων ἀγγέλων καὶ εἰς τὰ ὀνόματα ταῦτα (9): Γαλαβήρ, Βινοήλ, Ἀδοναήλ, Θελαβοήλ, Ἀρφαήλ, Ζογοθουήλ, Ἀγαθαήλ νὰ μοῦ δείξης τὴν χάριν σου καὶ τὴν δύναμιν σου (10) καὶ τὴν ἐνέργειάν σου εἰς ταύτην μου τὴν πρᾶξι<ν>. Ἀμήν» (11).

φ. 10α. «Ἐδῶ γράφομεν διὰ τῆς μελάνης τοὺς χαρακτῆρας τῶν πλανήτων. Γίνωσκε γὰρ ἔτι καὶ τοῦτο (12). Ὅταν ὀρκίσῃς τοὺς ἀγγέλους γῆ τοὺς δαίμονας, κάπνιζέ τα (13) καὶ λέγεις καὶ τὴν εὐχὴν τοῦ πλανήτου· καὶ ὀρκίζε

1) Τὰ ἐπίθετα ταῦτα τῆς σελήνης, ἅτινα καὶ ἐν τῇ Σολωμονικῇ τῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας καὶ τῶ παρ' ἐμοὶ παρὶω λατροσοφικῶ ἐπαναλαμβάνονται, εὐρίσκονται καὶ εἰς τὰς γνώμας Σεκούνδου τοῦ Ἀθηναίου (παρὰ Mullach Fragm. philos. Gr. τ. I σ. 513. 516. 518): «Τί ἐστὶ σελήνη; Οὐρανοῦ πορφύρα, νυκτερινὴ παραμυθία».

2) Ὁμοίᾳ πρὸς ταύτην με ἀσημάντους τινὰς παραλλαγὰς εἶναι «εὐχὴ τοῦ πλανήτου σελήνης» τῆς Σολωμονικῆς (κῶδ. 1265 τῆς Ἐθν. βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν φ. 9α).

3) Χφ. τερμουν.

4) Χφ. δυναμεονσου.

5) Χφ. Αἱ λέξεις ὑποκλίνης (ἡποκλινης) μέχρι τοῦ εὐεργεσίαις (εὐεργησίγες) εἶναι γεγραμμένα ἐν τῷ μεσοστίχῳ, ἐν τῷ χώρῳ τῶ ἀνωθεν τῶν λέξεων ἀνάξιος μέχρι τοῦ σελήνη· εἶναι δὲ διαγεγραμμένα αἱ αὐταὶ λέξεις καὶ ἐν τῷ ἀμέσως κατωτέρῳ διαστίχῳ, ἐσφαλμένως γεγραμμένα (ἡποκλινις τοῦ πλανητις σελινις τας χαριαις και. Μετὰ δὲ τὸ ἵνα καὶ τὸ σημεῖον τῆς παραπομπῆς εἰς τὰ ἀνωθεν γεγραμμένα, ἔπονται τὰ ἐξῆς δύσληπτα: ισειγισ αυτες νοενσι.

6) Χφ. σοταιριατε και επιγνωστη τους ουρανοῦς. Ἡ Σολωμονικὴ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (φ. 11β) ἔχει: εὐταξία τε καὶ ἐπίγνωσις.

7) Χφ. πανηγιρον

8) Χερ. Χουρουβημ

9) Χφ. ονοματαυτα

10) Χφ. δηανμινσου

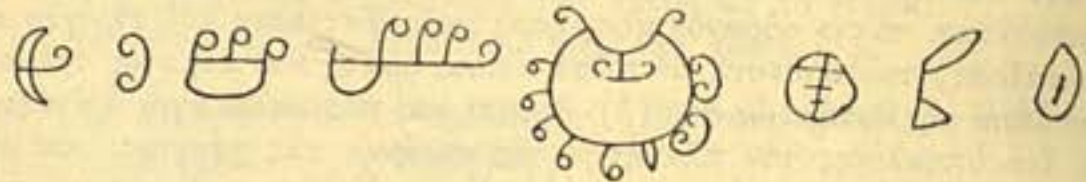
11) Ὁμοίᾳ εὐχὴ καὶ ἐν τῇ Σολωμονικῇ τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης φ. 11α β.

12) Χφ οτη και τουτον

13) Χφ δεμοναν καπνηζμετα καπνηζετα

τούς ἀγγέλους (1) νὰ ὑποτάξουν τὰ δαιμόνια εἰς τὴν χρείαν σου (2). Καὶ σὺν θέλῃς νὰ γράψῃς, πρῶτον γράψον τοὺς χαρακτῆρας καὶ ὕστερος γράψον εἴτι θέλεις· νὰ γράψῃς τοῦ κάθε πλανήτου τοῖς χαρακτῆρες. Ἴδου ὅπου τοῖς γράφω κατόπιν.....» (3).

φ. 10β. «Ἴδου οἱ χαρακτῆρες τῆς σελήνης. Ταῖς χαρακτῆρες γράψον με κρόκον καὶ μόσκον καὶ ροδόσταμον καὶ μετὰ γαίματος ἀνθρώπου εἰς χαρτὴν (4) κουνελίου ἢ πανπάκινον (5) καὶ κάπνισον αὐτὸ με τὸν στύρακα καὶ χαλβάνιν.

Ἴδου καὶ τὸ μελάνι τῆς σελήνης. Τὸ μελάνι τῆς σελήνης γίνεται με τὸ ζουμί τῆς ἐλιᾶς καὶ τὸ ὄρεοπάρπαρον (6) καὶ κάμφουραν καὶ γαῖμα λαοῦ (7), τρίψας καὶ ἐνώσας αὐτὰ καὶ ποῖσον μελάνιν καὶ γράφε εἰς τὴν ὥραν ὅπου κυριεύει ἡ σελήνη».

Ἐξ ἱατροσοφικοῦ ἀντιγραφέντος ἐν Πάρῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τῆς βιβλιοθήκης μου φ. 84β. «Ἐὐχὴ καὶ ὀρκισμὸς τῆς σελήνης. Κύριε παντοκράτορ, ὕψιστε, ὁ τῶν ἀπάντων βασιλεῦ τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν κυριευόντων· ὁ πλάστης τοῦ ἀνθρώπου καὶ ποιητῶν κτισμάτων· τῶν ἀστέρων· κατακοσμήσας καὶ τῆς γῆς τοῖς ἀνθεσιν· ἐπ' ὀνόματος αὐτοῦ πᾶσα κτίσις ὀρατὸς καὶ ἀόρατος τρέμει ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· χαρίτωσόν με ἵνα δυνηθῶ ἐγὼ ὁ δοῦλός σου Νικόλαος, υἱὸς τῆς παιδίσκης Καλῆς, χάριν λάβω ἀπὸ σοῦ ὅπως δυνηθῶ ὑποτάξω τὸν παρόντα πλανήτην τῆς σελήνης νὰ τελειώσω τὸ ἔργον μου εἰς τὴν ἐπιχείρησίν μου. Ὀρκίζω σε, σελήνη, ὠραίαν τε καὶ τοῦ οὐρανοῦ πορφύραν (8) καὶ τῆς νυκτὸς παραμυθίαν· διαβαζομένων πνευμάτων δέσποινα, ὀρκίζω σε εἰς τὸν θεὸν τὸν ζῶντα, ὅπου με ἔκτισεν, εἰς τὸν οὐρανόν, ἵνα μὴν με παρακούσης· ὀρκίζω σε καὶ εἰς τὰς λαμπράς σου ἀκτῖνας καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ νὰ μοῦ ὑπακούσης· ὀρκίζω σας εἰς τὰ Χερουβεὶμ καὶ Σεραφεὶμ καὶ εἰς τὰ ὀνόματα ταῦτα: Γαλαβιρών, Ἐβενοήλ, Ἀγαλαήλ, Ἀδαμοήλ, Θελαφοήλ, Ἐριφούλ, Ζωγοθοήλ, Ὀνιτζέρ, Παρούμ, Ἰσατάρ, Ἐγάμ, Σαβαώθ, Γωμεδόμ, Μαρσεάτ μετὰ ταῦτά σου τὰ ὀνόματα σὲ ὀρκίζω νὰ ὑποκλίνης τὴν χάριν σου καὶ τὴν

1) Χφ ἀγγλους

2) Χφ. ταλεμονηα ηστηνχρακσου

3) Τὰ αὐτὰ ἐπιτομώτερον ἐν Σολωμονικῇ Ἐθν. Βιβλιοθήκης φ. 13α.

4) Χφ. ηχαρτην

5) Ἦτοι βαμβάκινον (βομβύκινον). Ἡ Σολωμονικὴ τῆς Ἐθν. βιβλιοθήκης (φ. 13β) ἔχει ἢ βαμπακῆ.

6) Ὀρεοπάρπαρον εἶναι τὸ φαρμακευτικὸν φυτὸν *Rheum Emodi Wall.* καὶ *Rheum rharonticum L.* Τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ ἄλλοι τύποι φέρονται, ὡς ρέον βάρβαρον, ριομπάρπαρον, ρενμπάρπαρο κλπ. (βλ. *B. Langkavel Botanik der späteren Griechen* σ. 90).

7) Χφ. λαον (=λαγοῦ, λαγωῦ).

8) Χφ. πορφίραν.

παρόντα μου πράξιν και μέλλω ποιήσω να γένη βέβαιον και ἀληθινόν. Ἄμην.»
 Ἐκ τῆς Σολωμονικῆς τῆς Ἐθν. βιβλιοθήκης ἀρ. 1265 φ. 39αβ. «Χαιρετισμός ἄστρου πρὸς κατασκευὴν φίλτρου: «Εἰς τὸ πρῶτον ἄστρον, ἂν τύχη ἀνατέλλοντος τῆς σελήνης, ἤγουν ἂν λάχῃ και δῆς τὸ φεγγάριν πρὶν τοῦ ἄστρου, χαιρέτισον αὐτὸ λέγων οὕτως. Χαῖρε φέγγος και μιλιτινόν, φέγγος καλὴ σου ἐσπέρα· ὀρκίζω σας κατὰ τοῦ καλέσαντός σε· ἐπὶ ἀνατολῶν και κατευθύνεις ἐπὶ δυσμῶν, ὅπως κελεύῃς τὴν ὀδεῖναν, ἵνα μὲ ἀγαπήσῃ και ἔλθῃ ὅπου κοιμοῦμαι».

ΟΙ ΠΕΡΙ ΑΣΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΑΣΤΕΡΙΣΜΩΝ ΜΥΘΟΙ *

Α' ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΙ

* *Αστερισμοὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. — Σημάδια, χωριό. — Ἰχνη παλαιῶν μύθων. — Χριστιανικαὶ ὀνομασίαι.*

Μετὰ τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα καὶ τὸ εὐεργετικὸν θάλπος καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἅτινα ἄμεσον ἀσκοῦσιν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐπενέργειαν, τὸ θέαμα, ὅπερ ἐν αἰθρία νυκτὶ παρέχει ὁ οὐρανός, ἐνεποιεῖ βεβαίως βαθεῖαν αἰσθησιν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν ἀνθρώπους· τὰ δὲ συναισθήματα αὐτῶν ταῦτα ἐξεδήλουν δι' εἰκονικῶν ἐκφράσεων, αἵτινες βαθμηδὸν διεπλάσθησαν εἰς μύθους. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ ἀστρονομικῶν μύθων. Ἐτέρα δὲ καὶ κυριωτάτη αὕτη πηγὴ εἶναι αἱ παρατηρήσεις περὶ τῆς κινήσεως τῶν διαφόρων ἀστέρων, προπάντων ἐκείνων, αἵτινες συντονωτέραν ἐλκύουσι τὴν προσοχὴν ἔνεκα τοῦ μεγέθους καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτῶν, περὶ τῶν διαφόρων συστημάτων, τὰ ὅποια φαίνονται σχηματίζοντες οὗτοι ἐν τῷ οὐρανῷ, περὶ τῆς ἐπιτολῆς καὶ τῆς δύσεως αὐτῶν, πρὸς ἃ ἐκανονίζοντο τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἔργα, προπάντων τῆς γεωργίας καὶ τῆς ναυτιλίας. Ἄλλ' αἱ τοιαῦται θετικώτεροι παρατηρήσεις δὲν ἦσαν πολλαί, ἀναμφιβόλως δὲ οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες δὲν ἐ συστηματοποίησαν διὰ συμβολικῶν καὶ μυθικῶν παραστάσεων, βαθείας ὑποκρυπτουσῶν ἐννοίας, περίσσειαν γνώσεων περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων, ὡς ἐπρέσβευεν ἡ μυθολογικὴ σχολὴ τοῦ Dupuis. Αἱ ἀστρονομικαὶ γνώσεις τῶν παναρχαίων Ἑλλήνων ἦσαν στοιχειωδέσταται· εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον ἦσαν γνωστοὶ μόνον οἱ ἀστερισμοὶ τῶν Πλειάδων, τῶν Ἰάδων, τοῦ σθεναροῦ Ὠρίωνος, τῆς Ἀρκτοῦ ἢ Ἀμάξης μετὰ τοῦ Βοώτου ἢ Ἀρκτούρου καὶ τοῦ Κυνὸς τοῦ Ὠρίωνος ἢ τοῦ Σειρίου (1). Μετὰ τῶν ἀστερισμῶν δὲ τούτων συνεδέοντο εὐάριθμοι μῦθοι, οἵτινες βαθμηδὸν πλουτιζόμενοι διὰ νέων ἐπεισοδίων κατέστησαν ποικιλώτεροι (2). Κυρίως δὲ ἡ τάσις πρὸς τὴν ἀστρονομικὴν μυθοπλαστίαν ἀρχεται προφανῶς ἐκδηλουμένη ἀπὸ τοῦ Εὐδόξου, ἀκμάσαντος περὶ τὸ μέσον τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ.,

*) Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν Ἀσωπίου Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ 1882 (Ἀθ. 1881) σ. 246—267.

1) Βλ. K. O. Müller Prolegomena zu einer wissenschaftl. Mythologie. Göttingen 1825 σ. 191 κέ. Πρβλ. O. Gruppe Griech. Mythol. σ. 936.—Ἄλλ' οἱ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσίοδου ὀνομαστί ἀναφερόμενοι ἀστερισμοὶ ἦσαν πιθανῶς πολλῶ πρὸ αὐτῶν γνωστοί, ὡς τεκμαιρόμεθα καὶ ἐκ τῆς λατινικῆς γλώσσης, ἣτις δὲν ἔχει ἴδια ὀνόματα δι' ἄλλους ἀστερισμοὺς πλὴν τούτων. Παντελῶς δ' ἀβάσιμος φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ C. Brown (Researches into origin of the primitives constellations of the Greeks, Phoenicians and Babylonians, London 1899—1900), ὅτι οἱ ἀστερισμοὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι, οἵτινες τὸ πρῶτον ἀναφέρονται μόνον κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους, εἶναι βαβυλωνιακῆς προελεύσεως καὶ ὅτι ἐγνώρισαν ἐκπαλαι αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες διὰ τῶν Φοινίκων.

2) Ἡ εἰς τὸν Ἡσίοδον ἀναφερομένη Ἀστρονομία, ἐν ἣ περιείχοντο καὶ ἀστρονομικοὶ μῦθοι, εἶναι ἄδηλον πότε ἐποιήθη· τινὲς ὑποθέτουσιν αὐτὴν ἔργον τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων, μεταγενέστερον τοῦ Καλλιμάχου καὶ τοῦ Ἀράτου, ἄλλοι δὲ πάλιν τὴν ἀνάγουσι μέχρι τοῦ 5 αἰῶνος (Βλ. Riach ἐν Pauly-Wissowa Real-Encyclop. τ. VIII σ. 1223).

ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι παρ' αὐτῷ πρώτῳ γίνεται μνεία τῶν μυθολογικῶν ὀνομάτων τῶν ἀστερισμῶν Κηφέως, Κασσιεπείας, Περσέως, Ἀνδρομέδας, Κήτους, Ἀργοῦς, Κενταύρου. Ἐἴτα οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐπολλαπλασίασαν τοὺς ἀστρονομικοὺς μύθους, μὴ ἐπινοοῦντες τὰ πολλὰ νέους, ἀλλὰ παλαιούς, πολλάκις ἀσχέτους πρὸς τὴν τῶν οὐρανίων σωμάτων παρατήρησιν, συνδέοντες πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἀστέρων καὶ τῶν ἀστερισμῶν καὶ ταῦτα μυθολογικῶς ἐξηγοῦντες.

Ἄλλ' ὅμως ὄχι μόνον οἱ μῦθοι οὗτοι δὲν ἐρριζώθησαν παρὰ τῷ λαῷ, ἀλλ' οὐδὲ ἡ γνῶσις τῶν βραδύτερον παρατηρηθέντων ἀστερισμῶν ἐγενικεύθη. Νῦν οἱ χωρικοὶ τῆς Ἑλλάδος γνωρίζουσιν ἐκείνους ἰδίως τοὺς ἀστερισμούς, τοὺς ὁποίους ἐγνώριζον καὶ οἱ παναρχαιότατοι προπάτορες αὐτῶν, καὶ τούτους ἔχουσιν ὡς ὀδηγοὺς εἰς τὰ γεωργικὰ τῶν ἔργα ἢ τὴν ναυτιλίαν, ὡς ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου. Οἱ ἀστερισμοὶ καλοῦνται ὑπὸ τοῦ λαοῦ γενικῶς σημάδια (1), ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος χουργιά (χωρία) (2). τὰ δὲ ἰδιαίτερα αὐτῶν ὀνόματα ἢ εἶναι αὐτὰ τὰ παλαιά, ἢ ἕτερα, ὧν τινὰ μὲν διεπλάσθησαν ἐξ ἀναλογίας πρὸς κοινὰ ἐργαλεῖα ἢ σκευὴ ἢ ἄλλα τῶν ἐπὶ τῆς γῆς πραγμάτων, ἄλλα δ' ἀναφέρονται εἰς μύθους μέχρις ἡμῶν διὰ στόματος διατηρηθέντας. Τῶν μύθων τούτων ἔνιοι διέσωσαν ἴχνη ἀμυδρὰ γνωστῶν ἀρχαίων πάντες δ' ἐν γένει φαίνονται ὡς τις ἀπήχησις τοῦ φανταστικοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς κληροδόμημα τῶν παναρχαίων χρόνων. Ἄν δ' εἰς τινὰς αὐτῶν παρατηρήται καὶ ἡ ἐπήρεια τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ὁ λόγος εἶναι εὐνόητος· οἱ ἐκχριστιανισθέντες Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσιν ὀνομασίας, ἀμέσως ἀνακαλοῦσας εἰς τὴν μνήμην τοὺς μύθους τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ πρῶτοι χριστιανοί, σκανδαλιζόμενοι ἐκ τῶν ἐθνικῶν ὀνομασιῶν τῶν ἀστερισμῶν, ἐπειρῶντο ἄλλοτε μὲν χριστιανικὴν νὰ δώσωσιν εἰς ταύτας ἐξήγησιν (3), ἄλλοτε δὲ καὶ ἐντελῶς ν' ἀντικαταστήσωσιν αὐτάς. Ἐν ναυτικῷ καλανδαρίῳ, φερομένῳ ἐν χειρογράφῳ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, γραφέντι δ' ἴσως δύο ἢ τρεῖς αἰῶνας πρότερον, τὰ πλεῖστα τῶν ἄστρον καὶ τῶν ἀστερισμῶν ἀναφέρονται μὲ χριστιανικὰ ὀνόματα, οἷον τὸ ἄστρον τοῦ Τιμίου σταυροῦ, τὸ ἄστρον τῆς ἁγίας Θέκλης, τὸ ἄστρον τοῦ ἁγίου Θωμᾶ, τὸ λεγόμενον Ταύρου οὐρὰ κ. τ. τ. καὶ ρητῶς παρατηρεῖται, ὅτι θρησκευτικὸς λόγος ὑπαγορεύει τὴν ἐκχριστιάνισιν τῶν παλαιῶν ὀνομάτων: «Εὐσεβέστερον γὰρ χάριν σεβάσματος τὰς τῶν ἀστέρων» τροπὰς ἁγίων ὀνομασι χριστιανοὶ προσανέθεντο, Ἑλλήνων ταύτας τὸ πρότερον εἰς ζῶά τινὰ κριοῦς καὶ ταύρους καὶ καρκίνους κακῶς ἐπικαλεσάντων» (4).

Ἡ τάσις αὕτη διετηρήθη ἐν τῇ ἄλλῃ Εὐρώπῃ μέχρι τοῦ ΙΖ' ἀκόμη αἰῶνος. Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα Σέμλερ τις ἐν τῇ *Astrogposia nova* (1742) αὐτοῦ προέτεινε τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἐθνικῶν διὰ

1) Βλ. καὶ *Hiller von Gaertringen Thera* τ. IV, 2 σ. 167 (Μίλητος). *Βλαστοῦ ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ* σ. 176 (Κρήτη)· «καὶ τὰ σημάδια τ' οὐρανοῦ» ἐν *χιακῷ ἔσματι* (Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 93).—Σημάδια εἶναι τὰ σημεῖα, τὰ παρ' Ὀμήρῳ τεῖρεα (Ἰλ. Σ. 485).

2) Ἀρτοτίνια τῆς Δωρίδος: Λαογρ. Δ' 424 «Χουργιά εἶναι ἀστέρια πουλλάζμαζούλα. Ὅθι εἶναι πουλλά ἀστέρια, δέκα, δικαπέντι, εἶναι χουργιά.»

3) Οὕτω περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησίας Εὐχέριος ἔγραψεν, ὅτι ὁ μὲν Ἀρκτουῦρος παριστᾷ τὴν ἐκκλησίαν, ὁ Ὠρίων τοὺς μάρτυρας καὶ αἱ Ἰάδες τοὺς διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας (*Piper Mythologie der christl. Kunst* τ. I μέρ. II σ. 299).

4) Ἐκ τοῦ κώδ. 135 τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης (Ν. Ἑλληνομνήμων τ. Θ' σ. 172).

χριστιανικῶν ὀνομάτων, ὅπως οἱ τὴν ἀστρογνωσίαν διδασκόμενοι, ἀντὶ κενῶν μύθων, μανθάνωσι συγχρόνως ἱστορίας τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς καινῆς διαθήκης (1).

Κατωτέρω καταγράφομεν τὰς γνωστὰς ἡμῖν ὀνομασίας ἐκάστου ἰδία τῶν ἀστερισμῶν καὶ τῶν ἀστέρων καὶ τοὺς περὶ τούτων μύθους καὶ δοξασίας.

Β' ΠΟΥΛΙΑ

**Όνομα.*— Γεωργικαὶ παρατηρήσεις.— Δύσις τῆς Πούλιας μετὰ κρότου.— Σεισμοί.— Πλειάδες ἐξ ἀδελφαί, ἀποκτείνουσαι τὴν ἐβδόμην.— Μνηστὰι τοῦ Ὁρίωνος, ὑπὸ τούτου διωκόμεναι.— Πούλια, κλωσσα μετὰ τὰ κλωσσόπουλα.— Γουροῦνα μετὰ τὰ γουρουνόπουλα (*Υάδες).

Ὁ ἀστερισμὸς τῆς Πλειάδος διετήρησε τὸ ἀρχαῖον ὄνομα μικρὸν παραφθαρὲν εἰς τινὰς ἑλληνικὰς χώρας· ἐν Ρόδῳ λέγεται Πλειὰ (2), ἐν Χίῳ Πιλειὰ (3), ἐν Κύπρῳ Ὀπλιὰ (4), ἐν Σύμῃ καὶ Λιβισίῳ τῆς Λυκίας Ἀπλιὰ (5). Ἐπειδὴ δὲ νομίζεται ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐξ ἄστρα (6), κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐλέγετο ἐξαστέριν (7) ἢ ἐξάστερον (8), καὶ ἀκριβέστερον ἐπιτὰ ἀστέρες (9) ἢ ἐπιτάστερον (10). Ἀλλὰ γνωστὴ καὶ πιθανῶς εὐχρηστοτέρα ἦτο καὶ ἡ σήμερον κοινοτάτη ὀνομασία Πούλια (11). Ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξεως φαίνεται οὕσα ἢ αὐτὴ καὶ ἡ τῆς λέξεως πουλί (=πτηνόν, ἐκ τοῦ ἀρχαίου πωλίου, πρβλ. τὸ λατ. pullus), οὗ τὸ θηλυκὸν εἶναι ποῦλα ἢ πουλάδα (ἢ μήπω φωτοκῆσασα ὄρνις) (12). Εἰς τὴν ἐπικράτησιν δὲ τοῦ ὀνόματος συνετέλεσεν ἴσως καὶ ἡ παρήχησις πρὸς τὸ ἀρχαῖον ὄνομα, τοῦ ὁποίου ὡς παρετυμολογία ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ τὸ κοινόν.

Ἡ Πλειὰς θεωρεῖται ὡς σημαντικώτατος τῶν ἀστερισμῶν (13), διότι ἐξ

1) *Piper* αὐτ. σ. 299 κέ.

2) Ἐν γαμηλίῳ ὄσματι «τᾶστρα καὶ τὴν Πλειὰ» (Πανδῶρ. τ. IB' σ. 599).

3) *Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλεκτα* σ. 361.

4) *Σακελλαρίου Κυπριακὰ* τ. Β' σ. 703. Λουκᾶ Φιλολ. ἐπισκέψεις σ. 130.—Ἐν Καρπάθῳ Ὀπλιὰ ἢ Ὀπλιὰ *Μανωλακίκη* Καρπαθιακὰ σ. 206. *Dielerich*, Sprache u. Volksüberl. d. Sporaden σ. 220.

5) *Μουσαίου* Βατταρισμοὶ σ. 29. *Σακελλαρίου* ἐνθ. ἀν.

6) Ἄρτοτινα Δωρίδος: Λαογραφ. Δ' 423. Θήρα: *F. Hiller von Gaertringen* Thera τ. IV, 2 σ. 167. Ἡπειρωτικὸν ὄσμα τῶν ἀριθμῶν: «ἐξῆ ἄστρα ἔχει ἡ πούλια» (Ζωγράφ. ἀγών Α' σ. 8). Ὀμοιον κυπριακόν: «Αἱ τὴν Ὀπλιὰν π' ἀνέφανε καὶ τᾶστρα τῆς ἐν ἐξῆ» (*Σακελλάριος* ἐνθ. ἀν. σ. 43. Βλ. καὶ Ἐφημ. Φιλομαθ. 1865 σ. 775). Ὀμοιον κορινθιακόν: «Ἐξ ἀστέρια ἔχει ἡ πούλια» (*Διλέκ.* Ἐπιδόρπ. σ. 140). Εὐρυτανικόν: «Ἐξ ἀστέρια ἔχ' ἡ πούλια, τέσσερα βζιά ἢ ἀγελάδα, κί τρία πουδάρια ἢ πυρουσιὰ» (παρὰ Στυλ. Βίου).

7) *Ducange* Glossar. Graecit. λ. ἐξαστέριν.

8) Αὐτ. λ. πούλια.

9) Αὐτ. λ. ἐπιτὰ ἀστέρες.

10) Τὸν τύπον τοῦτον ἔχουσι πάντες οἱ κώδικες τοῦ Ἐρατοσθένους (Καταστερ. 23). Ἄνευ ἀνάγκης δὲ διορθώνουσιν ὁ μὲν τελευταῖος ἐκδότης *Olivieri* ἐξάστερος, ὁ δὲ *Wilmowitz* ἐπιτάπορος.

11) *Ducange* λ. πούλια. Ἡ μαρτυρία παρ' αὐτῷ ἐκ τοῦ Ἰωάννου Καναβούτζη. «ἐξάστερον, ὅπερ λέγεται καὶ Πλειὰς, ὃ καὶ βαρβαρίζοντες οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι λέγουσι Πουλίαν».

12) Ἐκ τοῦ πουλί οἱ Ἡπειρῶται ἐσχημάτισαν ῥῆμα πουλιέω, σημαῖνον ἵπταμαι. Τὸ ἀρσενικὸν Πούλιος ἐν Ἡπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ σὺνηθες ὡς βαπτιστικὸν καὶ κύριον ὄνομα. Πούλια δὲ (θηλ.) λέγεται καὶ ἡ μεταλλίνη φολὶς, ἢ ἐπιρραπτομένη ὡς ποίκιλμα εἰς ἐνδύματα· ἡ αὐτὴ λέγεται καὶ οὐδετέρως τὸ πουλί· πουλι λέγεται ἐπίσης καὶ ὁ πεσσός.

13) Ἄπ' ὅλα τ' ἄστρα τ' οὐρανοῦ ἢ Πούλια εἶν' τὸ κεφάλιν», λέγει ἐρωτικὸν δίστιχον τῆς Μήλου (Ἐφημ. Φιλομ. 1868 σ. 1610 ἀρ. 121).

αὐτοῦ ὁδηγοῦνται πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ὥρας τῆς νυκτὸς τὸν χρόνον, καθ' ὃν εἶναι ὄρατος εἰς τὸν ὀρίζοντα. καὶ κατ' αὐτὸν κανονίζουσι οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ ποιμένες τὴν τάξιν τῶν ἔργων των. Εἶναι δὲ θαυμαστὴ ἡ ἀκρίβεια, μεθ' ἧς ἐκ τῆς θέσεως τῶν ἀστέρων ἐν τῷ οὐρανῷ κατορθώνουσι νὰ ὀρίσωσι τὴν ὥραν τῆς νυκτὸς καὶ τὸν μέχρι τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου χρόνον⁽¹⁾. Εἰς τὸν ἀκριβέστερον ὑπολογισμὸν τῆς ὥρας ἐκ τῆς Πλειάδος ὁδηγοῦνται καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἐν σχέσει πρὸς αὐτὴν θέσεως τοῦ Ὠρίωνος⁽²⁾.

Ἐξαιρεται δὲ ἡ σημασία τῆς Πλειάδος, διότι ἡ πρώτη ἐωθινὴ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις αὐτῆς διχάζουσι τὸν ἐνιαυτὸν, καὶ κατὰ τὸν διχασμὸν τοῦτον κανονίζονται κυρίως αἱ γεωργικαὶ καὶ ποιμενικαὶ ἐργασίαι. Ἡμέραν ἐπιτολῆς ὀρίζει ὁ λαὸς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου (21 Μαΐου), ὅτε ἐπιτέλλει ἀμέσως πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, καὶ ἔπειτα δύο ἢ τρία λεπτὰ ἐνωρίτερον καθ' ἑκάστην⁽³⁾ μέχρι τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Φιλίππου (14 Νοεμβρίου)⁽⁴⁾ ἢ ὀλίγας ἡμέρας ὕστερον τὴν 17 ἢ 18 Νοεμβρίου⁽⁵⁾. Ἐπειδὴ δὲ τότε φαίνεται κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, φαντάζονται τοῦτο ὡς ἀσπασμὸν τῆς Πούλιας καὶ τοῦ Ἡλίου, καὶ ἐν Χίῳ καὶ Θήρᾳ λέγουσι: «τ' ἁγίου Φιλίππου φιλεῖ ἡ Πεύλια μὲ τὸν Ἡλιον»⁽⁶⁾. Καὶ μετεωρολογικὰς προγνώσεις στηρίζουσι εἰς παρατηρήσεις τῆς καταστάσεως τῆς ἀτμοσφαιρας κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην· ὅτι ὁ πνέων τότε ἄνεμος θὰ ἐπικρατήσῃ μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανίων⁽⁷⁾· ὅτι ἂν νέφη ἀποκρύψωσι τὴν Πλειάδα, τὸ λῆγον ἔτος θὰ εἶναι δυστυχὲς⁽⁸⁾. Ἐν Ἀχαΐᾳ πάλιν πιστεύουσι ὅτι, ἂν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου ἡ Πούλια βασιλεύσῃ μὲ συννεφίαν, θὰ ἐπέλθῃ βαρυχειμωνιά, καὶ τὰνάπαλιν, ἂν ὁ οὐρανὸς εἶναι αἶθριος⁽⁹⁾.

Ὁ χρόνος τῆς ἐπιτολῆς καὶ τῆς δύσεως τῆς Πλειάδος καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐτίθετο περίπου κατὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας. Ἡ μὲν ἐπιτολὴ ὑπ' ἄλλων μὲν τὴν 7, ὑπ' ἄλλων τὴν 9 καὶ ὑπὸ τοῦ Πλινίου τὴν 10 Μαΐου⁽¹⁰⁾, ἢ δὲ δύσις τὴν 11 Νοεμβρίου⁽¹¹⁾. Τὴν ἡμέραν δὲ ταύτην ὀρίζει καὶ δημῶδης παροιμία. «Ὁ Ἄη Μηνᾶς ἐμήνυσε Πούλια μὴν ξημερώσῃ»⁽¹²⁾. Ἐθεώρουν δ' ἐπίσης

1) Βλ. καὶ *F. Hiller von Gaertringen* ἐνθ. ἀν. Λαογραφ. Δ' 424.

2) *F. Hiller* αὐτ. σ. 168.

3) Αὐτ. σ. 167.—Καρπενίσιον παρὰ Στυλ. Βίου: «Ἡ Πούλια προτουβγαίν' τ' ἁγίου Κουσταντίνου».

4) «Τ' ἁγίου Φιλίππου βασιλεύει ἡ Πούλια» (Θήρα, *Hiller* αὐτ.). Ὅτι ἡ Πλειὰς δύει τοῦ ἁγίου Φιλίππου ἀναφέρει καὶ βυζαντινὸν ναυτικὸν συνταγματίον, ἐν χειρογρ. τοῦ Π' αἰ. τῆς Μαρξικανῆς βιβλιοθήκης (N. Ἑλληνομν. τ. Θ' σ. 173).

5) Χίος: *Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλεκτα* σ. 361. Παροιμίαι Γορτυνιακαὶ (Πολίτου Παροιμίαι λ. πούλια 7.8): «Σ τοῖς δεκαφτά, 'ς τοῖς δεκαχτώ, | πέφτει ἡ Πούλια 'ς τὸ γιάλο, | καὶ πίσω παραγγέλλει. | μῆτε στανίτσα 'ς τὰ βουνά, | μῆτε γιωργὸς 'ς τοὺς κάμπους». καὶ: «'ς τοῖς δεκαφτά, 'ς τοῖς δεκαοχτώ, | ποὺ πέφτει ἡ Πούλια 'ς τὸ γιάλο, | μουδὲ κοπάδι 'ς τὸ βουνό, | μουδὲ γουργὸ 'ς τοὺς κάμπους» (γουργὸ=βοῦς ἀροτήρ). Μακεδονικὴ παραλλαγή παρὰ *Abbott Macedonian Folklore* σ. 70.

6) *Κανελλάκης* αὐτ. *F. Hiller* αὐτ.

7) *Κανελλάκης* σ. 362. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον «οἷα τις ἂν ἦ κατάστασις τοῦ ἀέρος Πλειάδος δυομένης οὕτω ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μέχρι τροπῶν, κἂν μεταβάλλῃ, μετὰ τροπᾶς». (Θεοφράστ. π. σημ. 7).

8) *Κανελλάκης* σ. 370.

9) Λαογραφ. Β' 705—6.

10) *Er. Boll Griech. Kalender, Heidelberg 1911* II σ. 6.30.

11) Αὐτ. σ. 11.32 I σ. 15.

12) Ἀραβαντιν. Παροιμιαστήριον σ. 80 ἀρ. 811. Βενιζέλ. Παροιμ. δημῶδ. σ. 176 ἀρ. 3. *A. Mommsen Griechische Jahreszeiten* I σ. 88 ἀρ. 123. Ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Μηνᾶ ἄγεται τὴν 11 Νοεμβρίου.

καὶ οἱ ἀρχαῖοι διχοτομοῦμενον διὰ τῆς ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως τῆς Πλειάδος τὸν ἐνιαυτόν, καὶ τὴν μὲν ἀνατολὴν ὡς σημαίνουσαν τὴν ἀρχὴν τοῦ θερούς, τὴν δὲ δύσιν τοῦ χειμῶνος (1).

Ὁ Ἡσίοδος (Ἔργ. 383 κ. ἐ.) παραγγέλλει νὰ γίνεται ἡ ἐναρξὶς τοῦ θερισμοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν τῶν Πλειάδων καὶ τοῦ ἀρότου κατὰ τὴν δύσιν. Κατὰ τὴν γνώμην δ' ὅμως τῶν σημερινῶν χωρικῶν ὁ ἄροτος πρέπει νὰ ἐγῆ περατωθῆ πρὸ τῆς δύσεως τῆς Πούλιας, διὸ λέγουσι παροιμιωδῶς: «Ἡ Πούλια βασιλεύοντας, καὶ ὁ καλὸς ζευγολάτης ἀποσπέρνοντας» (2). Ἐν μὲν πρὸ τῶν μέσων τοῦ Νοεμβρίου γίνῃ ἡ σπορά, θὰ βλαστήσῃ μετὰ μίαν ἐβδομάδα, ἂν δ' ὅμως ὕστερον, θὰ βραδύνη ἕνα μῆνα (3). Ταῦτα, ὡς παρατηρεῖ ὁ Α. Mommsen (σ. 90), εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰ τοῦ Ἡσιόδου (Ἔργ. 479 κ. ἐ.), λέγοντος ὅτι ὁ ἄροτος δὲν πρέπει νὰ γίνεται περὶ τροπᾶς ἡλίου, κατὰ τὰς μικρότερας δηλ. ἡμέρας τοῦ ἔτους, διότι τότε ἡ συγκομιδὴ θὰ εἶναι πενιχρά.

Μετὰ τὴν δύσιν τῆς Πλειάδος παύουσιν αἱ γεωργικαὶ ἐργασίαι, οἱ δὲ ποιμένες πρέπει νὰ κατέλθωσιν εἰς τὰ χειμάδια· δὲν ἐπιτρέπεται πλέον κατὰ τὴν παροιμίαν οὔτε γεωργὸς νὰ εὐρίσκειται εἰς ἀγροὺς οὔτε ποιμνὴ εἰς τὰ βουνά (4). Καὶ ἡ θάλασσα εἶναι ἐπικίνδυνος, μέχρι δὲ τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανίων, ὅτε ἀγιάζονται τὰ νερά, τὰ πλοῖα δὲν πρέπει νὰ ταξιδεύωσι. Τὴν μετὰ τὴν δύσιν τῆς Πλειάδος, μετὰ τὴν πλειοδυσίαν, ὡς τὴν ὀνομάζει, ταραχὴν τῆς θαλάσσης μνημονεύει καὶ βυζαντινὸν τι κείμενον τοῦ ΙΑ αἰῶνος πιθανῶς. «Ἀπὸ δὲ τῆς δεκάτης πέμπτης τοῦ αὐτοῦ μηνὸς (Νοεμβρίου) ἀρχεται ἡ λεγομένη πλειοδυσία, καὶ κατὰ ἐβδόμην ἡμέραν, ἤγουν ἀπὸ τῆς ιε', ἕως τῆς κβ', δύνει ἄστρον, ὁμοίως καὶ καθεξῆς, καὶ ἐν ταῖς αὐταῖς ἡμέραις, ὅτε τὸ ἄστρον δύνει, γίνεται ἐν τῇ θαλάσσει κακοκαιρία· ἐπικρατεῖ δὲ ἡ τοιαύτη πλειὰς ἡμέρας τεσσαράκοντα ἐννέα» (5).

Ὅταν δὴ ἡ Πούλια, πιστεύει ὁ λαὸς ὅτι ἀκούεται σφοδρὸς κρότος περὶ βαθῶν ὄρθρον (6), λέγουσι δὲ ἔπεσεν ἡ Πούλια στὴ θάλασσα (7). Παραπλησίαν πρὸς ταύτην ἀρχαίαν δημώδη δόξαν περὶ τοῦ ἡλίου ἀναφέρει ὁ Ποσειδώνιος (8): «μείζω δύνειν τὸν ἥλιον ἐν τῇ παρωκεανίτιδι μετὰ ψόφου παραπλησίως ὡσανεὶ

1) Θεόφραστ. π. σημ. 6. Ἄρατ. Φαινόμε. 266-7. Plin. H. N. XVIII, 69.

2) Πατρῶν (Στατιστικὴ τῆς γεωργίας, ἐν Ἀθ. 1864 σ. 108) Ζακύνθου (Α. Mommsen σ. 92 ἀρ. 123 α [κι' ὁ καλὸς γεωργὸς]) Διμιτσάνης Γορτυνίας παρὰ Κ. Κασσιμάτη.— Καὶ ἄλλως: «Ὅντις ἡ Πούλια βασιλεύει, ὁ καλὸς ζευγολάτης ἀποσπέρνει». Γορτυνία (Ἐφημ. Φιλομ. 1858 σ. 573=Mommsen σ. 93 ἀρ. 125 β') ἢ: «Ἡ Πούλια βασιλεύοντα | καὶ πίσω ἀποσπέρνοντα». Διμιτσάνης παρ' Ὁθ. Στασινοπούλου.

3) Ἐφημ. Φιλομαθ. ἐνθ. ἀν.

4) Βλ. τὰς παροιμίας ἀνωτέρω σ. 181 σημ. 5. Ἄλλαι παραλλαγαὶ τούτων: «Ἡ Πούλια βασιλεύοντας | καὶ πίσω παραγγέλλοντας, | μῆτε τσοπάνος 'ς τὸ βουνό, | μῆτε γιωργὸς 'ς τοὺς κάμπους». Πατρῶν (Λαογραφ. Β' 706) Ἀρκαδίας (Στατιστ. τῆς γεωργίας σ. 109=Mommsen σ. 93 ἀρ. 93 ἀρ. 125 c). Πύργου Ἡλείας (παρὰ Λιναρδάκη), Κυνουρίας (παρὰ Κ. Ρωμαίου). ἢ: «κι' οὔτε τσοπάνης 'ς τὰ βουνά, οὔτε ζευγᾶς 'ς τοὺς κάμπους». (Ἐφ. Φιλομαθ. 1858 σ. 573=Mommsen σ. 93 ἀρ. 125 β). ἢ: «μῆδὲ πουλάκι 'ς τὸ κλαρί, μῆδὲ βοσκὸς 'ς τὸ πλάγι» (Πύργου παρὰ Λιναρδάκη) ἢ: «οὔδὲ πουλάκι 'ς τὸ βουνό, οὔδὲ γιωργὸς 'ς τὸν κάμπο» (Διμιτσάνης παρὰ Ὁθ. Στασινοπούλου).

5) Λάμπρον Ν. Ἑλληνομν. τ. Θ' σ. 174.— Καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐθεώρουν τὴν θάλασσαν ἰὼς ἐπικίνδυνον μετὰ τὴν δύσιν τῶν Πλειάδων. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Gundel de stellarum appell. σ. 99.

6) Π. Παπαζαφειρόπουλος ἐν Βύρωνι τ. Β' σ. 333.

7) Ἐφημ. Φιλομ. 1858 κλι σ. 574. Πρὸβλ. ἀνωτέρω σ. 181 σημ. 5: «πέφτει ἡ Πούλια 'ς τὸ γιᾶλον».

8) Παρὰ Στράβων. Γ' 5 σ. 138.

» σίζοντος τοῦ πελάγους κατὰ σβέσιν αὐτοῦ διὰ τὸ ἐμπίπτειν εἰς τὸν βυθόν». Ἐκ τινος δὲ δημοτικοῦ ᾄσματος δυνάμεθα ἴσως νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἡ αὐτὴ ἰδέα ἐπικρατεῖ καὶ περὶ τῆς δύσεως ἄλλων ἀστέρων.

Νὰ βρῆς καὶ τὸν Αὐγερινὸ πού κούεται στὴ δύση (1).

Ὁ κατὰ τὴν δύσιν τῆς Πούλιας κρότος παρακολουθεῖται, κατὰ τὰς δημώδεις παρατηρήσεις, ὑπὸ σεισμοῦ (2). Ἐκ τῆς ἐπιρροῆς δ' ἴσως τοιούτων ἰδεῶν κρητικόν τι ᾄσμα περὶ δεινοῦ σεισμοῦ, συμβάντος ἐν Κρήτῃ τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1856, προσομοιάζει τὰς τότε καταστροφὰς πρὸς τὰς ἐπιγινομένας, «ὅταν χάνεται ἄστρο» (3).

Προέρχεται δ' ὁ κρότος ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ οὐρανίου σώματος εἰς τὴν γῆν, διότι καὶ τὴν δύσιν ἀντιλαμβάνονται ὡς πτώσιν τῆς Πλειάδος εἰς τὴν θάλασσαν, καθὼς ἐμφαίνεται ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας φράσεις πέφτει ἡ Πούλια στὸ γιᾶλό, ἔπεσε ἡ Πούλια στὴ θάλασσα (4). Ὁ αὐτὸς κρότος ἀκούεται καὶ ὅταν ἡ Πούλια κατέρχεται εἰς τὴν γῆν προσωποποιουμένη ὑπὸ μορφὴν κλώσσης, περὶ τούτου δὲ θὰ διαλάβωμεν κατωτέρω ἐξετάζοντες ~~ἄρ~~ προσωποποιίας τοῦ ἀστερισμοῦ.

Προσωποποιίας τῆς Πούλιας ἀναφέρουσι δημώδεις τινὲς παραδόσεις, ἐν δὲ παραμῦθιον ἀναφέρει καταστερισμόν, ἀφηγούμενον ὅτι ὁ θεὸς ἐλεήσας τοὺς πολλὰ δεινοπαθήματα ὑποστάντας ἀδελφοὺς Ἀστερινὸν καὶ Πούλιω (5) κατηστέρισεν αὐτούς. «Κι' ὁ θεὸς τὰ λυπήθηκε κ' ἔτσι γίνηκαν ἡ Πούλιω Πούλια κι' ὁ Ἀστερινὸς Αὐγερινὸς» (6). Πρὸς τὸ ἡπειρωτικὸν τοῦτο παραμῦθιον ὁμοιότατον εἶναι παραμῦθιον πολυνησιακὸν τῆς Ταχίτης, καθ' ὃ οἱ Δίδυμοι εἶναι ἀδελφὸς καὶ ἀδελφή, φυγόντες τῆς πατρικῆς οἰκίας καὶ καταστερισθέντες (7).

Κατὰ τινὰ δὲ παράδοσιν τῶν Κυκλάδων, αἱ Πλειάδες εἶναι ἀδελφαί, ὧν αἱ ἕξ ἀπέκτειναν τὴν ἐβδόμην. Ἡ παράδοσις αὕτη προῆλθε, κατὰ τὴν εὐστοχὸν παρατήρησιν τοῦ Wachsmuth, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἀστερισμὸς τῆς Πλειάδος ἀποτελεῖται ἐξ ἑπτὰ ἀστέρων, ὧν εἰς μόλις καὶ ἀμυδρῶς διακρίνεται (8): «οὐχ ὁρῶνται δὲ εἰ μὴ ἕξ, ὁ δὲ ἕβδομος ἀμαυρὸς ἐστὶ σφόδρα» (9). Δύνανται δ' ἴσως τὰ περὶ τοῦ φόνου τῆς ἐβδόμης ἀδελφῆς νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὁ ἀρχικὸς πυρὴν τοῦ παλαιοῦ μύθου, καθ' ὃν αἱ ἕξ τῶν Πλειάδων ἦσαν ἀθάνατοι, θνητὴ δὲ ἡ ἐβδόμη Μερόπη, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δεικνύει, ἡ σύζυγος θνητοῦ, τοῦ Σισύφου καὶ τοῦ Γλαύκου

1) Χασιώτων Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρον δημ. ᾄσμ. σ. 35.

2) Ἐφημ. Φιλομ. ἐνθ. ἀν.

3) *Jeannarakis* Ἄσματα κρητικὰ σ. 60 ἀρ. 83: «Τρία λεφτὰ βοῶ ἡ γῆς, καπνὸς ποκάτω βγαίνει, | χάνονται χώραις καὶ χωριά, σὰν ὄντας χανετ' ἄστρο».

4) Ὁμοίως εἶπεν ὁ Ἡσίοδος (Ἔργ. 620): «εὐτ' ἂν Πληιάδες—πίπτωσιν ἐς ἡεροειδέα πόντον».

5) Ὁ τύπος τῶν θηλυκῶν εἰς ω εἶναι συνηθέστατος πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα δ' ἐν Ἠπειρῷ. Παρὰ Hahn τὸ ὄνομα φέρεται Πούλια.

6) Παραμῦθιον ἐκ Κουκουλι τοῦ Ζαγορίου, ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Hahn παρὰ J. Pio Νεοελληνικὰ παραμῦθια, Copenhagen 1879 ἀρ. 1 σ. 5, ἐν γερμανικῇ μεταφράσει Hahn Griech. u. Alban. Märchen Lpz. 1864 ἀρθ. 1, ἐνθα ἴσως τὸ τέλος τοῦ παραμυθίου περὶ καταστερισμοῦ τῶν ἀδελφῶν παραδόξως λείπει. Περὶ τοῦ παραμυθίου τούτου ἐκτενῶς ἐπραγματεύθημεν ἐν Ἐστία 1880 ἀρ. 111. 112. (Λαογραφ. Σύμμεικτα Α' 203 κέ.).

7) Ellis the history of the London Missionary Society τ. III σ. 172 παρὰ Waitz-Gerland Anthropologie der Naturvölker τ. VI σ. 268.

8) C. Wachsmuth das alte Griechenland im neuen, Bonn 1864 σ. 22.

9) Ἐρατοσθέν. Ἀστροθεσίαι Α' 14 Olivieri. Βλ. καὶ Ἄγραι. φαιν. 259—260.

Hras

1/0

μήτηρ (1). Διότι ὁ δημώδης μῦθος, ἀπλούστερος ὢν καὶ ἀτεχνότερος, εἶναι πιθανῶς ἢ πρώτη ἀκαλλώπιστος ἔκφρασις τῆς μυθολογικῆς εἰκόνας, ἣν ἦτο δυνατόν νὰ φαντασθῇ ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ ἀστερισμοῦ. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δ' ὅμως καὶ ἄλλους μύθους διηγοῦντο πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀφανείας τοῦ ἐβδόμου ἀστέρος (2). Γενικῶς δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐμυθολογοῦντο ἀδελφαί, θυγατέρες τοῦ Ἀτλαντος ἢ κατὰ Καλλίμαχον τῆς βασιλείσης τῶν Ἀμαζόνων (3). Ὡς ἐπτὰ ἀδελφὰς θεωροῦσι τοὺς ἀστέρας τῆς Πλειάδος καὶ οἱ Αὐστραλοὶ (4).

Κατ' ἄλλην δὲ, κυκλαδικὴν καὶ ταύτην, παράδοσιν, αἱ Πλειάδες εἶναι μνηστὰι τοῦ Ὠρίωνος, διωκόμεναι. Περὶ ταύτης διαλαμβάνομεν κατωτέρω (σ. 191).

Πασῶν δ' ὅμως γνωστοτάτη εἶναι ἡ παράστασις τῆς Πούλιας ὡς ὄρνιθος μετὰ τῶν νεοσσῶν αὐτῆς (κλωσσα μετὰ τὰ κλωσσόπουλα). Εἰς τὸ ὄνομα Πούλια ὁ λαός, συμφώνως πρὸς τὴν ἔτυμολογίαν αὐτοῦ, ἀποδίδει μᾶλλον τὴν ἐννοίαν τῆς ἐπωαζούσης ὄρνιθος, οὐδέποτε ὅμως τὸ μεταχειρίζεται ὡς προσηγορικὸν εἰς τὴν σημασίαν ταύτην, ἀλλὰ μόνον ὡς κύριον ὄνομα τοῦ ἀστερισμοῦ. Ἐν τούτοις ἐν Μακεδονίᾳ ἡ Πούλια λέγεται καὶ Κλωσσαριὴ (5). Φέρεται δὲ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος περὶ τοῦ ἀστερισμοῦ, ὅτι ἡ Πούλια ἦτο κλωσσα μετὰ τὰ κλωσσόπουλά της κ' ἐγιναν ἀστέρια, καὶ ὅτι «μονάχα τὰ ἕξι τῆς ἕζησαν καὶ γὰρ δαῦτο ἔς τὴν Πούλια φαίνονται καλὰ» (6).

Ὑπὸ τὴν μορφήν δὲ ταύτην μεγάλην ἔχει δύναμιν ἐπὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν μαγγανειῶν, ὅπως καὶ τὸ φεγγάρι. Ἄν μὴ ἴδῃ τὰ μάγια (τὰς μαγικὰς σκευασίας) ἐπὶ τῶν κεράμων τῆς οἰκίας, ἐνθα παρασκευάζονται, οὐδεμίαν προσκτῶνται μαγικὴν δύναμιν (7). Πολλάκις δὲ καὶ αὐτὴ κατέρχεται ἐξ οὐρανοῦ μεθ' ὅλης τῆς φωλεᾶς, καὶ εἶδον αὐτὴν ἄνθρωποι πολλοί, μάλιστα γραῖδια· ἀλλ' ἀλίμονον εἰς ἐκεῖνον ποῦ εὖρη μπροστά της ἐκείνην τὴν στιγμὴν (8)!

Ὡς ὄρνις ἡ Πούλια πλάττεται ὡς βασίλισσα τῶν πτηνῶν εἰς παραμύθια. Ἀνέκδοτόν τι παραμύθιον σμυρναϊκὸν ἀφηγεῖται, ὅτι βασιλόπουλον, ἀναζητοῦν τὴν ἐγκαταλιπεύσαν αὐτὸ Νεράϊδα σύζυγόν του, πορεύεται πρὸς τὸ ἄνθρωποφάγον Φεγγάρι, διὰ νὰ μάθῃ ποῦ αὐτὴ εὐρίσκεται. Τοῦτο παραπέμπει αὐτὸ

1) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *Preller-Robert* Gr. Mythol. σ. 467. *Ilberg* ἐν *Roscher* Lex. d. Mythol. III 2553.

2) *Ilberg* αὐτ.

3) Αὐτ. σ. 2550. *Preller-Robert* σ. 465 κέ.

4) *Revue des trad. popul.* 1902 σ. 456. *Edw. Tylor* die Anfänge der Cultur τ. I σ. 353.

5) *Abbot* Macedonian Folklore σ. 70. Ὁ Σκ. Βυζάντιος (Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς λ. Πούλεια) γράφει ὅτι ἡ Πούλια λέγεται καὶ Κλωσσα καὶ ἀλέτρι· ἀλλ' ἀδυνατοῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν, ἂν τὸ πρῶτον εἶναι ἀκριβές.

6) Παραδόσ. ἀρ. 244.

7) Τὴν τοιαύτην μαγικὴν δύναμιν ἀναγράφουσι καὶ εἰς τ' ἄλλα ἄστρα ἐν γενεῖ. Αἱ μαγικαὶ σκευασίαι πρέπει νὰ ἐκτίθενται καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐν ὑπαίθρῳ, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς στέγης, «γὰρ νὰ τὰ δῆ τὰστέρι.» Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ὁ λόγος. Ἐνταῦθα ὅμως πρέπει τοῦτο νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὴν εἰκοστὴν πρώτην Μαΐου, ὅτε ὁ λαὸς ὀρίζει τὴν ἀνατολὴν τῆς Πούλιας, οἱ ἰδιοκτῆται ἵππων προσέχουσι μὴ οὔτοι μείνωσι τὴν νύκτα ἐν ὑπαίθρῳ φοβούμενοι μὴ καταστήσῃ αὐτοὺς καταστικτοὺς ἢ Πούλια. Ἐντεῦθεν ἡ παροιμιώδης φράσις «τὸν ἐπιασεν ἡ πούλια» ἐπὶ τῶν κατεστιγμένων ἐχόντων τὸ πρόσωπον (βλ. *Καραγιάννη*, Δεισιδαιμονίας δοκίμιον, Σμύρνη 1872 σ. 259). Ἡ πρόληψις προῆλθεν ἐκ τοῦ σχήματος τῆς Πούλιας, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ὑποτιθεμένης ἐπιβλαβοῦς αὐτῆς ἐπιρρείας ἐπὶ τῶν ἐπιγείων.

8) Νέα Ἑλλάς (ἐφ. Ἀθηνῶν) 1874 ἀρ. 35.

πρὸς τὸν ἀδελφὸν τοῦ "Ἡλιον, καὶ οὗτος πρὸς τὴν ἀδελφὴν τοῦ Πούλιαν. "Ἄμα δὲ τῇ ἀνεκοίνωσεν τὴν αἵτησίν του, τῷ εἶπεν αὕτη ν' ἀναμείνη μικρόν, «γιαὶ νὰ φωνάξῃ τὰ πουλιά, νὰ μάθῃ ἀπ' αὐτὰ ποιὰ εἶναι· τότε ἐκάθησαν αὐτὸς καὶ με ἓνα σφύρισμα τῆς Πούλιας μαζευτήκανε ὄλου τοῦ κόσμου τὰ πουλιά, καὶ ἀρωτοῦσε αὐτὴ ἓνα ἓνα γιὰ νὰ μάθῃ ποιὰ εἶναι αὐτή».

Ἡ παράστασις τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Πλειάδος ὡς ὄρνιθος μετὰ τῶν νεοσσῶν αὐτῆς (1) εἶναι ἀπανταχοῦ τῆς γῆς ἐξηπλωμένη. Πολλὰ δὲ τεκμήρια πείθουσιν ἡμᾶς, ὅτι παραπλήσιος θὰ ἦτο ὁ ἀρχικὸς περὶ Πλειάδων ἑλληνικὸς μῦθος. Ἡ λέξις εἶναι ἕτερος τύπος τοῦ πέλειαι (ἀγρία περιστέρα), διότι αἱ Πλειάδες (ἢ Πληιάδες) λέγονται ἐνίοτε (οἶον παρ' Ἀλκμαῶνι, Σιμωνίδῃ κ. ἄ.) καὶ Πελειάδες. Προφανῶς δὲ ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ πλείος ἢ πλείων ἢ ἐκ τοῦ πέλειν ἢ ἐκ τοῦ πλείειν στερεῖται παντελῶς ὑποστάσεως. Ὡς δεικνύει τὸ ὄνομα, οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες ἐφαντάζοντο τὸν ἀστερισμὸν ὡς σμήνος ἀγρίων περιστερῶν, οἱ μῦθοι δέ, εἰς τοὺς ὁποίους τοιαῦται εἰκόνες ὑπόκεινται, εἶναι πιθανῶς πανάρχαιοι, καὶ δὲν πρέπει νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἐπινοηθέντων. Κατὰ τὸν ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα μῦθον, πέλειαι φέρουσιν ἀμβροσίαν εἰς τὸν πατέρα Δία· ἐν δὲ ταῖς Πλαγκταῖς μία τούτων πάντοτε χάνεται, ἀλλ' ὁ Ζεὺς πλάττει ἑτέραν πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτῆς (2). Τὰς πελειὰς ταύτας μεταγενέστεροι συγγραφεῖς ἐταύτιζον πρὸς τὸν ἀστερισμὸν, ἄνευ δ' ὁμοῦ λόγου τινὸς οὐδεμίαν ἀνεγνώριζον σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰς κοινὰς περιστέρας (3).

Ἀκριβῶς δ' ὁμοῦ τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ λογογράφων, τὰ ὁποῖα ἐπάγεται ὁ Ἀθηναῖος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης, πείθουσι περὶ τοῦ ἐναντίου. Αἱ πλειάδες τοῦ ἀστερισμοῦ ἐξελαμβάνοντο ὡς περιστεραί, ἐκ τούτου δ' ἐπλάσθη καὶ ὁ μῦθος περὶ μεταμορφώσεως αὐτῶν διωκομένων ὑπὸ τοῦ θηρευτοῦ Ὠρίωνος (4). Κατὰ τὴν ποιήτριαν Μοιρῶ τὴν Βυζαντίαν, τὴν ἀμβροσίαν ἐκόμιζον εἰς τὸν Δία, παιδίον ἔτι ἐν Κρήτῃ, τρήρωνες πελειάδες, τὸ δὲ νέκταρ ἀετός, καὶ ὁ Ζεὺς, νικήσας τὸν πατέρα, τὸν μὲν ἀετὸν ἐποίησεν ἀθάνατον καὶ προσέλαβεν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐκείνας δὲ ἐτίμησε καταστήσας ἀγγέλους τοῦ θέρους καὶ τοῦ χειμῶνος (5). Εἰς τὰς καταστερισθείσας ὑπὸ τοῦ Διὸς πελειάδας ἀναφέρονται καὶ αἱ δύο περιστεραί ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Μαλλοῦ τῆς Κιλικίας (6). Πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλα ἀρχαῖα μνημεῖα ἔχουσι παραπλησίας παραστάσεις (7).

1) Μεταξὺ τῶν ὀρατῶν ἀστέρων τοῦ συστήματος ὑποτίθεται ὡς κλῶσσα ἡ Ἀλκυόνη, ὁ μεγαλύτερος αὐτῶν (τρίτου μεγέθους).

2) Ὀδυσσ. Μ. 62.

Τῇ μὲν τ' οὐδὲ ποτητὰ παρέρχεται οὐδὲ πέλειαι
τρήρωνες, ταί τ' ἀμβροσίην Διὶ πατρὶ φέρουσιν,
ἀλλὰ τε καὶ τῶν αἰὲν ἀφαιρεῖται λίς πέτρῃ·
ἀλλ' ἄλλην ἐνήσει πατὴρ ἐναρίθμιον εἶναι.

3) Ὁ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα μῦθος περὶ τῆς διὰ τῶν Πλαγκτῶν διαβάσεως τῶν πελειῶν παρεφθάρη ὕστερον, μετατραπείς εἰς ἄλλον μῦθον περὶ πτήσεως περιστερᾶς διὰ τῶν Πλαγκτῶν καὶ ἀποκοπῆς τῆς οὐρᾶς αὐτῆς κατὰ τὸν πλοῦν τῶν Ἀργοναυτῶν (βλ. περὶ τοῦ μύθου τούτου καὶ τῆς διατηρήσεως αὐτοῦ εἰς σημερινὰς παραδόσεις καὶ παραμύθια Παραδ. σ. 1195 κέ.)

3) Ἀθην. ΙΑ' σ. 491.

4) Περὶ τῶν πλειάδων ὡς περιστερῶν βλ. *Nitzsch* εἰς Ὀδυσσ. Ε, 269.

5) Παρ' Ἀθηναίῳ ΙΑ' σ. 491.

6) I. N. Σβορώνος ἐν *Bulletin de correspond. hellénique* 1894 σ. 107 κέ. καὶ ἐν *Parνασσῶ τ. ΙΖ' σ. 326* καὶ *Διεθνῆ ἐφημ. νομισμ. ἀρχαιολογίας* 1899 σ. 74. Διάφορον γνώμην περὶ τῆς παραστάσεως ὑποστηρίζει ὅχι μὲν πολλὴν πιθανότητα ὁ G. Thiele *Antike H m m e l s b i l d e r*, Berlin 1898 σ. 73.

7) Ὁ L. A. Mitani (*La fibula Corsini e il templum coeleste degli Etruschi* ἐν

Ἐν τῇ Γερμανικῇ μυθολογίᾳ αὐτοῦ ὁ Γρίμμ περισυνήγαγε πολλὰς ὀνομασίας ἐξ εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, προδήλως ἐξ ἀναλόγων μύθων ἢ παραστάσεων προελθούσας. Αἱ πλειάδες γερμανιστὶ καλοῦνται die Henne mit sieben Küchlein (ἡ κόττα μὲ ἐπτὰ κοττόπουλα)· δανιστὶ aftenhønne (ἔσπερινὴ κόττα)· ἀγγλιστὶ the hen With her chickens (ἡ κόττα μὲ τὰ πουλιά της)· γαλλιστὶ la poussinière (ἡ κλωσσα)· ἐν Λορραίνῃ poucherousse ἢ courousse (κλωσσα)· ραιτορωμανιστὶ cluotschas ἢ cluschas (ὄμ.)· ἰταλιστὶ gallinelle (μπεκατσίναις, σκολόπακες)· βοημιστὶ slepicas kurátky (κόττα καὶ τὰ κοττόπουλα)· οὐγκριστὶ fiastik ἢ fiastyuk (ἐκ τοῦ tik ἢ tyuk κόττα καὶ fiazom γεννῶ) (1). Πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Γρίμμ ἀναφερομένων ὀνομάτων εἶναι γνωστὰ ἡμῖν καὶ τὰ ἐπόμενα: γαλλιστὶ ἰδιωματικῶς (ἐν Λιμουζίνῃ) clouca (κόττα μὲ κοττόπουλα) (2) καὶ ἐν γλώσσαις λαῶν μὴ εὐρωπαϊκῶν· τῶν Σιαμίων: Dao luk kai (ἄστρον μικρῶν πουλιῶν) (3)· τῶν Κοριαίκων, φωλιὰ πάπιας (4)· τῶν Βανάρ, ὀρεινῆς Ἰνδικῆς φυλῆς, καλάθι γιὰ κότταις, ἐνν. διὰ νὰ κλωσοῦν κότταις· τῶν Κασσιῶν ἐν Ἀσσάμ κόττα (5)· τῶν Ταχιτίων τῆς Πολυνησίας E hwettu ohwa a (ἄστρο τῆς φωλιᾶς) (6). Τέλος καὶ Ἑβραῖοι ραββῖνοι ὀνομάζουσι τὸν ἀστερισμὸν κλωσσαν (7).

Κατὰ μετάπτωσιν, συνήθως συμβαίνουσιν εἰς τοὺς φυσικοὺς καὶ τοὺς ἀστρονομικοὺς μύθους, εἰς παραδόσεις ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος διατηρουμένας ἀναφέρεται ἡ κλωσσα μὲ τὰ κλωσσόπουλα ὡς ἀποτελοῦσα θησαυρὸν (8) ἢ ὡς στοιχειὸν (9) ἢ ὡς σφραζομένη ἐπὶ τόπου, ὅπου κρύπτεται θησαυρός, διὰ ν' ἀναληφθῇ οὗτος ἀκινδύνως (10). Παραπλήσιαι παραδόσεις φέρονται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐν Petersberge πιστεύουσιν ὅτι χρυσοῦν χὴν ἐπώζει που δώδεκα χρυσαῖ ἀβγά· πολλοὶ τὴν ἐζήτησαν, ἀλλ' οὐδεὶς κατώρθωσε νὰ τὴν εὔρῃ (11). Ἐν Βοημίᾳ, ἐν πλατείᾳ ἀγορᾶς τῆς πόλεως Blatna εἶναι ἰδρυμένη στήλη τῆς Παναγίας· ὑπὸ ταύτην δοξάζουσιν, ὅτι ἐκτείνεται μέγα ὑπόγειον, ἐν ᾧ εὐρίσκονται πολυάριθμοι χρυσαῖ ὄρνιθες· ὅποταν ἡ πόλις περιέλθῃ εἰς

Rendiconti della r. Accadem. dei Lincei, 1912 τ. XXI σ. 315—330) ἐξηγεῖ ὡς παράστασιν τῆς Πλειάδος τὰ ἐπὶ χρυσοῦς πόρπης (εὐρεθείσης ἐν Τυρρηνίᾳ, ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀρχαίας Σατουρνίας) δέκα πτηνά (περιστερὰς ἢ νήσους)· ἀνάγει δὲ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν Η' αἰῶνα π. Χ. Ὁ αὐτὸς δὲ εἰς ἄλλα προγενέστερα ἔργα του, μνημονευόμενα αὐτόθι, ὁμοίως ἐξηγεῖ ἄλλα τινὰ ἀρχαῖα μνημεῖα (οἷον τὴν ἀπεικόνισιν ἐπτὰ πτηνῶν ἐπὶ χρυσοῦ ἔλλοβίου ἐξ Ὀλκίου εὐρισκομένου νῦν ἐν Μονάχῳ κλπ.).

1) *J. Grimm* Deutsche mythologie σ. 691 (607 δ' ἐκδ.)

2) *Revue des tradit. populaires* 1902 σ. 340· εἰς τὸν αὐτὸν τόπον εὐγρηστον εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ ὄνομα la poussinière, ἡ κλωσσα (αὐτ.). Ἐν τῷ Bocage vendéen τὸ αὐτὸ ὄνομα, rouzinière (αὐτ. 1902 σ. 139). τὸ δ' ὄνομα poussinière ἢ l'étoile poussinière εἶναι κοινότατον ἐν Γαλλίᾳ (αὐτ. 1904 σ. 45. 1907 σ. 17). Ἐν τῷ βελγικῷ Λουξεμβούργῳ συνήθιζται ὄνομα σημαίνον ἐπίσης κλωσσαν μὲ τὰ κλωσσόπουλα (αὐτ. 1903 σ. 282).

3) *Bastian* Kambodja σ. 58.

4) *Krascheninnikov* Kamtschatka, Lemgo 1766 σ. 279 παρὰ *R. Andree* Ethnograph. Parallelen σ. 107.

5) *Bastian* Geogr. u. ethnograph. Bilder σ. 126.

6) *J. C. Forster* Bemerkungen auf seiner Reise um die Welt, Berlin 1783 σ. 441 παρὰ *R. Andree* ἐνθ. ἀν.

7) *Nork* Etym. - symbol. - mythol. Reallexikon τ. IV σ. 72.

8) *Παραδόξ.* σ. 1018. 1068.

9) *Αὐτ.* σ. 381 ἀρ. 644.

10) *Αὐτ.* 1006.

11) *Kuhn* u. *Schwartz* Nordd. Sagen σ. 233. *Bl.* καὶ *Sommer*, Sagen aus Sachsen u. Thüringen, Halle 1846 σ. 63.

μέγαν κίνδυνον, θὰ πετάξωσιν αἱ ὄρνιθες, καὶ τόσον μεγάλη θὰ εἶναι ἡ ἀξία των, ὥστε δι' αὐτῶν θὰ λυτρωθῆ ἡ πόλις (1). Ἐπίσης ἐν Βοημία ὑπὸ ἐκκλησίαν τινὰ ἐν Elbekostelev κατάκεινται ἀνάριθμοι θησαυροὶ καὶ παρ' αὐτοὺς χρυσῆ ὄρνις μὲ χρυσοῦς νεοσσούς (2).

Ἐν Σικελίᾳ δὲ φέρονται παραδόσεις ὅτι εἰς τὸ βουνὸν Castel d'Orlando ὑπάρχει θησαυρὸς μία κλωσσα μὲ χρυσὰ πουλιὰ (3), καθὼς καὶ εἰς τὴν πεδιάδα Monforte (4) καὶ εἰς ἐν ἐκκλησίδιον παρὰ τὸ Mascali, καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ κλωσσα μὲ τὰ χρυσὰ πουλιὰ ἐμφαίνει τὴν ὑπαρξιν θησαυροῦ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο (5).

Ἐκ τοιούτων παραδόσεων προῆλθον προφανῶς καὶ τὰ ἐν παραμυθίαις ἀναφερόμενα περὶ χρυσῶν ὄρνιθων. Ἐν βλαχικῷ παραμυθίῳ ἡ ἀγία Κυριακὴ χαρίζει εἰς χρηστὴν νέαν, ἀναζητοῦσαν τὸν σύζυγόν της, χρυσὴν κλωσσαν μετὰ πέντε νεοσσῶν (6). Ἀλλὰ τοιαῦτα παραμύθια ἀναφέρει ὁ Γρίμμ (7). Ἐν νεαπολιτικῷ τῆς Πενταήμερου (ἐν τῇ εἰσαγωγῇ) ἀναφέρεται, ὅτι ἐκ θαυμασίου καρύου ἐξέρχεται μία voccola co dudece polenice (κλωσσα μὲ δώδεκα κλωσσόπουλα) (8). Ἐν γερμανικῷ γίνεται μνεῖα δώρων, καρύων ἢ ἀβγῶν, περιεχόντων χρυσοῦν ἔνδυμα, ἕτερον ἀργυροῦν καὶ τὴν κλωσσαν μὲ τὰ ἐπτὰ ἢ δώδεκα κλωσσόπουλα, ἥτοι τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην καὶ τὴν πούλιαν (9). Ἐν οὐγγρικῷ τέλος γίνεται ἐπίσης μνεῖα τῆς ὄρνιθος καὶ τῶν ἐξ νεοσσῶν αὐτῆς (10).

Ἀλλὰ ἑλληνικαὶ παραδόσεις ἀντὶ τῆς κλώσσας μὲ τὰ κλωσσόπουλα ἀναφέρουσι γουροῦναν μὲ τὰ γουρουνόπουλά της. Τί εἶναι ἡ γουροῦνα αὕτη οὐδεὶς ἐξ ὧν τὴν ἀναφέρουσι δύναται σαφῶς νὰ ὀρίσῃ· ἄλλοι μὲν φαντάζονται αὐτὴν χρυσὴν, ἄλλοι μαρμαρίνην, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι πιστεύουσιν ὅτι εἶναι ἀντίκα, ἥτοι ἀρχαία σφραγιδόλιθος, ἔχουσα ἐγγεγλυμμένην ὕν μετὰ χοιριδίων. Πάντες δὲ συμφωνοῦσιν ὅτι εὐδαιμονέστατος θὰ γίνῃ ὁ εὐρὼν τοιοῦτο κειμήλιον, διότι καὶ θησαυροὺς θὰ δύναται δι' αὐτοῦ ν' ἀποκαλύπτῃ καὶ ἡ εὐτυχία θὰ εἶναι ἀναπόσπαστος συνοδὸς τοῦ βίου του. Διὰ τοῦτο περὶ τῶν πλουτούντων ἐνίοτε ψιθυρίζεται, ὅτι κατέγουσι τὴ γουροῦνα μὲ τὰ γουρουνόπουλα.

Ὅτε κατὰ τὸ 1851 ἡ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὴ εἰσαγγελία ἀπεφάσισε ν' ἀγοράσῃ οἰκίαν τινὰ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν, ἐνθα ὑπετίθετο τότε ὅτι ἦτο ἡ θέσις τοῦ ἀρχαίου βουλευτηρίου, ὁ ἰδιοκτῆτης δὲν συγκατετίθετο νὰ τὴν πωλήσῃ εἰμὴ ἀντὶ μεγάλου τιμήματος· τὸ δ' αἴτιον τῶν παραλόγων ἀξιώσεων αὐτοῦ ἀναγράφει ὡς ἐξῆς ἐκθεσις τῆς εἰσαγγελίας: «Καὶ ἡ κατ' ἀδεσποτόν τινα φήμην κειμένη που ἐν Ἀθήναις καὶ μῆπω ἀνακαλυφθεῖσα χρυσῆ ὕς μετὰ τῶν δώδεκα σκυμνίων αὐτῆς, μέλλοντα κατὰ τὴν τῶν πολλῶν γνώμην νὰ εὐρεθῶσιν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς οἰκίας ταύτης, ἐπηύξανον τὴν ἀξίαν αὐτῆς καὶ τὴν ὑπεροχὴν τιμῆν, ἣτις ἀπῆρτεῖτο ὡς ἀντάλλαγμα, δικαίαν ἐδείκνυον» (11). Ὁ Per-

1) *Grohmann Sagen aus Böhmen* σ. 244.

2) Αὐτ. σ. 288.

3) *Archivio per le tradiz. popolari* 1900 τ. XIX σ. 229.

4) Αὐτ. 1902 τ. XXI σ. 304 ἀρ. 6.

5) Αὐτ. σ. 305 ἀρ. 9.

6) *Schott Walachische Märchen* σ. 242.

7) *Grimm Deutsche myth.* σ. 691 (607—8 δ' ἐκδ.).

8) *Giambatt. Basile der Pentamenone*, übertr. v. F. Liebrecht τ. I σ. 10.

9) *Grimm Kinder u. Hausmärchen* ἀρ. 88.

10) *Gaal* σ. 381 παρὰ Grimm.

11) Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Ἐν Ἀθ. 1852 φύλλ. 2 σ. γ'.

τοῦ (1) διηγείται ὅτι εἰς πολλὰ χωρία τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς ἄλλης Στερεᾶς Ἑλλάδος οἱ χωρικοὶ πεποιθότες ὅτι καὶ αὐτοὶ καθὼς καὶ πάντες οἱ ἀρχαιο-
λόγοι σκοπὸν εἶχον διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τὴν εὑρεσιν θησαυρῶν, πολλάκις τοὺς
ἠρώτων ποῦ ἤμποροῦν νὰ εὑροῦν τὴν πέτρα ποῦ ἔχει τὴ γουροῦνα μὲ τὰ γουρου-
νόπουλα καὶ ἔλεγον ὅτι αὐτὴ δεικνύει τὸν τόπον, ὅπου εἶναι κρυμμένος θησαυ-
ρός. Παρατηρεῖ δὲ προσέτι ὁ Perrot ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξιχνιάσῃ τίνι τρόπῳ
ἐφαντάζοντο οἱ χωρικοὶ ὅτι θὰ παρείχε τὴν ἐνδειξιν τοῦ θησαυροῦ ἢ γουροῦνα
μὲ τὰ γουρουνόπουλα. Καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἐν Μεσσήνῃ εὐρισκόμενος κατὰ τὸ 1866
ἔμαθον ὅτι μετὰ πολλῆς πίστεως καὶ ἐπιμονῆς ἀνεζήτησαν οἱ χωρικοὶ τὴν ἀν-
τίκα μὲ τὴν γουροῦνα εἰς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως. Φαίνεται δ' ὅτι ἀπαν-
ταχοῦ ὅπου εὐρίσκονται Ἑλληνες εἶναι διαδεδομένη ἡ δοξασία αὕτη. Ὁ Δανιή-
λογος (2) λέγει ὅτι ἐν τῇ πολίχνῃ Τουρσαμπᾶ τῆς Τραχείας Κιλικίας ἀπαίδευ-
τοι χωρικοὶ προσφέροντες νομίσματα πρὸς πώλησιν ἐθεώρουν ὡς ἀνεκτιμήτου
ἄξιας ἂν εὐρίσκετό τι ἔχον εἰκόνα χοίρου.

Εὐνόητον δ' εἶναι ὅτι, ἀφοῦ τοσοῦτον τιμαλφῆς ἐθεωρεῖτο τοιαύτη ἐπί-
σφραγιδος παράστασις, ἐπεχείρησαν ἀπατεῶνες νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν εὐπι-
στίαν τῶν πολλῶν καὶ κατασκεύασαν κιβδήλους. Ὡς τοιοῦτο δὲ κατασκεύασμα
ἔχαρακτήρισα πραγματευόμενος περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης (3) σφραγιδα
τινα λίθου ἀργιλώδους τετραγωνικοῦ, ἣν ἐγίνωσκον ἐκ περιγραφῆς τοῦ Γ.
Γρ. Παπαδοπούλου (4) καὶ ἦτις νῦν εὐρίσκεται ἐν τῷ Νομισματικῷ μουσεῖῳ
Ἀθηνῶν. Ἡ σφραγὶς αὕτη ἔχει παράστασιν ὕος, ἧς κάτωθεν ἐννέα χοι-
ρίδια θηλάζοντα καὶ ἐπιγεγραμμένα δώδεκα ἑλληνικὰ γράμματα. Προσέθε-
τον δὲ ὅτι πλὴν τῆς σφραγιδος ταύτης καὶ νομίσματα καὶ νομισματόσημα
κατασκευάζονται ἔχοντα τὴν παράστασιν ὕος μετὰ χοιριδίων, καὶ ὅτι, ὡς μ'
ἐβεβαίωσεν ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ νομισματικοῦ μουσεῖου Ἀθηνῶν κ.
Ι. Σβορώνος, πολλάκις παρουσιάσθησαν εἰς αὐτὸν τοιαῦτα κιβδηλα, προσ-
φερόμενα πρὸς ἀγοράν, ὡς κειμήλια ἀνυπολογίστου ἄξιας.

Τοιαῦτα νομίσματα καὶ κέρματα βαρβαρότεχνα εὐρέθησαν ἐν τῇ βορείῳ
Μακεδονίᾳ (παλαιᾷ Σερβίᾳ) καὶ ἐπραγματεύθη περὶ αὐτῶν ὁ Σέρβος ἀρχαι-
ολόγος Μιχαὴλ Βάλτροβιτς, ἀλλὰ καὶ ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν περιῆλθον εἰς τὴν
κατοχὴν τοῦ ἡμετέρου νομισματικοῦ μουσεῖου, περὶ πάντων δὲ τούτων καὶ
ἐνὸς ἐκμαγείου ἐδημοσίευσεν ἐκτενῆ μελέτην ὁ κ. Ι. Ν. Σβορώνος (5). Ἡ παρά-
στασις τῆς θηλαζούσης τὰ χοιρίδια ὕος ἐν τῇ σφραγιδι τοῦ ἐν Ἀθήναις νομι-
σματικοῦ μουσεῖου ἐλήφθη βεβαίως ἐκ προτύπων ἀρχαίων, πιθανῶς δὲ, κα-
θὼς εἶκαζον (6), ἐξ ἰταλικῶν καὶ σικελιωτικῶν νομισμάτων, ἐχόντων τὴν
αὐτὴν παράστασιν, καὶ ἐπιγραφὰς προσομοιαζούσας πῶς πρὸς τὰ ἐν τῇ σφρα-
γιδι γράμματα· τοιαῦτα δὲ νομίσματα ὑπέδειξα τῶν Ἀβακαινίνων καὶ τοῦ Του-
δέρτου, προσέθετον δὲ ὅτι οἱ κιβδηλοποιοὶ εὐρίσκουσι τοὺς τύπους εἰς πολλὰ
ἀρχαῖα μνημεῖα, ἦτοι νομίσματα, νομισματόσημα, δακτυλιολίθους, καὶ πλὴν

1) Ἐν *Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques* 1874 σ. 399, καὶ *Mémoires d'archéologie et d'histoire* σ. 325.

2) Δ. Ε. Δανιήλογος, Ἀτταλέως, *Περιήγησις εἰς τὴν Παμφυλίαν*, Κωνσταντινούπολις 1855 σ. 140.

3) *Παραδόσ.* σ. 1015.

4) *Πανδῶρ.* 1855 τ. Ε' σ. 570.

5) Ι. Ν. Σβορώνου *Νεοελληνικαὶ παραδόσεις περὶ ἀρχαίων νομισμάτων ἐν Διεθνῇ Ἐφημ. νομισματ. ἀρχαιολ.* 1905 τ. VIII σ. 257—292.

6) *Παραδόσ.* σ. 1015 κέ.

τῶν νομισμάτων τῶν Ἀβακαινίνων καὶ τοῦ Τουδέρτου ἢ παράστασις τῆς ὕδς μετὰ τῶν χοιριδίων εὐρίσκεται καὶ εἰς νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς καὶ εἰς νομισματόσημα τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ δὲ κ. Σβορώνος τὴν εἰκασίαν περὶ προσλεύσεως τοῦ τύπου ἐκ τοῦ σικελικοῦ καὶ ὀμβρικοῦ νομίσματος κατ' ἀρχὴν μὲν δὲν θεωρεῖ ἀπίθανον, δυσκολεύεται δ' ὅμως νὰ παραδεχθῆ ὅτι οἱ ἐν Ἑλλάδι κιβδηλοποιοὶ ἐζήτησαν τὰ πρωτότυπα αὐτῶν εἰς πόλεων τῆς Σικελίας αὐτόνομα νομίσματα, οὐδέποτε ἐφ' ὅσον γνωρίζει ἀνακαλυπτόμενα ἐν Ἑλλάδι, πολὺ δὲ πιθανώτερον φαίνεται εἰς αὐτόν, ὅτι ἂν οἱ τὸ πρῶτον κατασκευάσαντες ἐνεπνεύσθησαν ἐκ τύπου γνωστοῦ τινος νομίσματος, τοῦτο εἶναι τὸ ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς κοπέν διὰ δὲ τὰ εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις νομισματικὸν μουσεῖον περιελθόντα, κατασκευασθέντα κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Σβορώνου πρὸ ἐνὸς περίπου αἰῶνος ὑπὸ ἐνὸς πιθανώτατα καὶ τοῦ αὐτοῦ κιβδηλοποιοῦ, ἐργαζομένου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς πρότυπα ἐχρησίμευσαν νομίσματα πόλεων καὶ βασιλέων τῆς Θράκης καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτὴν κειμένων παραλίω τοῦ Εὐξείνου Πόντου (1).

Ἄλλ' οἷονδῆποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ ἀρχαῖον πρότυπον τῆς παραστάσεως, εἴτε ὁ τύπος τῶν νομισμάτων τῶν Ἀβακαινίνων καὶ τοῦ Τουδέρτου, εἴτε ὁ τοῦ νομίσματος τοῦ Ἀντωνίνου, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ πρότυπον τοῦτο ἐζητήθη, διότι κατὰ τὰς δημῶδεις δοξασίας συνήπτετο ἢ ὕς μετὰ τῶν χοιριδίων τῆς πρὸς θησαυρούς. Ἀλλὰ τίς ὁ λόγος τῆς τοιαύτης συναφείας εἶναι δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῆ. Ὅτι διετηρήθη ἀνάμνησις τοῦ παλαιοῦ ἰταλικοῦ μύθου, καθ' ὃν ὕς θηλάζουσα χοιρίδια ὠδήγησε τὸν Αἰνεῖαν εἰς εὖρεσιν τοῦ προσφορωτάτου τόπου πρὸς κτίσιν πόλεως, νομίζω ἀπίθανώτατον. Ὁ Perrot (ἐνθ. ἀν.) εἰκάζει, ὅτι ἴσως ἡ γουροῦνα ἐξελέχθη ὡς σύμβολον ἐπιτυχοῦς εὐρέσεως ἕνεκα τοῦ ἰδιώματος αὐτῆς τοῦ ν' ἀνορύσσει διὰ τοῦ ρύγχους τὴν γῆν, ὡσπερ ὀδηγοῦσα τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὴν μιμηθῶσι, βέβαιοι ὅτι ἀνασκάπτοντες τὴν γῆν πάντως θὰ εὕρωσι κάτι. Ἡ εἰκασία εἶναι εὐφυῆς, ἀλλ' ἤκιστα πιθανή· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προσφυέστερον σύμβολον θὰ ἦτο ὁ χοῖρος, ἡ δὲ προσθήκη τῶν γαλαθηνῶν χοιριδίων οὐδὲν ἔχει νόημα. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ πιστεύω μᾶλλον ὅτι ἐν ἀρχῇ τὴν γουροῦναν μὲ τὰ γουρουνόπουλα ἐφαντάζοντο χρυσᾶ καὶ ἀποτελοῦντα αὐτὸν τὸν θησαυρόν, ὕστερον δ' ἐπλάσθη ἢ παράδοσις, ὅτι ἦσαν ἢ σφραγῖς θησαυροῦ ἢ ὁ τρόπος, δι' οὗ εὐρίσκονται θησαυροί. Ἡ χρυσῆ γουροῦνα μὲ τὰ χρυσᾶ γουρουνόπουλα εἶναι παράστασις ὁμοία πρὸς τὴν χρυσῆν κλωσσαν μὲ τὰ χρυσᾶ πουλιά, πού ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ἢ μὲ τὴν χρυσῆν χῆνα ἢ μὲ τὴν χρυσῆν αἶγα, τὴν ὁποίαν ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Προβηγκίᾳ πιστεύουσιν ὅτι ἔχουσι κρύψη Σαρακηνοί (2).

Ἐν Ἑλβετικῇ τινι παραδόσει συνδέεται ἀγρία γουροῦνα ἢ ἀγριόχοιρος πρὸς θησαυρόν, κεκρυμμένον εἰς ὄρος (3). Ἄλλη δὲ τις ἑλβετικὴ ἀντίληψις φυσικοῦ φαινομένου μᾶς φέρει ἴσως πλησιέστερον πρὸς κατανόησιν τῆς ἐννοίας τῆς παραστάσεως τῆς ὕδς μετὰ τῶν χοιριδίων τῆς. Οἱ χωρικοὶ ἐν τῇ βερναίᾳ κοιλάδι Kander, ὅσάκις βλέπουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ λευκὸν νέφος ἐκ τῶν προμηνούντων μεταβολῆν τοῦ καιροῦ, πιστεύουσιν ὅτι βλέπουσι γουροῦναν (Moore) μετὰ τῶν ἐπτὰ χοιριδίων αὐτῆς (4). Καὶ σχετίζει μὲν ὁ W. Schwartz τὴν

1) Σβορώνος ἐνθ. ἀν. σ. 272. 291.

2) Revue des trad. popul. 1894 τ. IX σ. 256.

3) Schweizer. Archiv. f. Volksk. τ. XIV σ. 178.

4) Rochholz Naturmythen σ. 100 παρὰ W. Schwartz die poetischen Naturanschauungen, Berlin 1879 τ. II σ. 33.

παράστασιν ταύτην με τὴν τῆς μονοφθάλμου γουρούνας καὶ τοῦ χρυσότριχος κάπρου, ὑποθέτων ὅτι ἀναφέρεται εἰς μετεωρολογικὸν φαινόμενον. Ἄλλ' ἂν, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἡ ὄρνις μετὰ τῶν νεοσσῶν αὐτῆς εἶναι προσωποποιία τῆς Πλειάδος, πολὺ πιθανῶς ἢ γουρούνα τῶν δημοδῶν παραδόσεων νὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν Ὑάδων, τὸν ὁποῖον οἱ παλαιότατοι Ἕλληνας ἐφαντάζοντο ὡς ἀγέλην χοίρων. Καὶ ἀληθές μὲν ὅτι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς παρήγον τὴν λέξιν ἐκ τοῦ ὕειν, ἢ ἄλλως ἐτυμολόγουν αὐτήν, καὶ συμφώνως πρὸς τὴν παραγωγὴν ἐπλαττον μύθους. Ὅτι δ' ὁμοῦς ἡ λέξις Ὑὰς εἶναι ἕτερος τύπος τοῦ συὰς (1) δεικνύει καὶ τὸ ἀρχαιότατον ρωμαϊκὸν ὄνομα τοῦ ἀστερισμοῦ *Suculae*, ἂν καὶ τινες τῶν λατίνων συγγραφέων ὑπολαμβάνουσιν ὅτι ἐσχηματίσθη τοῦτο ἐκ παρανοήσεως τοῦ ἐλληνικοῦ Ὑάδες(2). Ὑπῆρχε δὲ πιθανῶς καὶ ἀρχαῖος μῦθος περὶ καταστερισμοῦ ὕος, ὡς δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ κρητικοῦ μύθου, ὃν διέσωσεν ὁ Ἀγαθοκλῆς: «Λέγεται γὰρ (ἐν Κρήτῃ) ὡς ἄρα Διὶ θηλὴν ὑπέσχεον ὕς, καὶ τῷ σφετέρῳ γρυσμῷ περιοιχνεῖσα τὸν κνυζηθμὸν βρέφους ἀνεπάιστον τοῖς παριοῦσιν ἐτίθει» (3). Ὡς κατηστερίσθη ἡ τροφὸς τοῦ Διὸς αἰξ' Ἀμάλθεια καὶ αἰ κομίζουσαι εἰς τὸν Δία τὴν ἀμβροσίαν πέλειαι ἐν τῷ ἀστερισμῷ τῆς Πλειάδος, οὕτω θὰ ἐπλάσθη ἴσως καὶ μῦθος περὶ καταστερισμοῦ τῆς τροφοῦ τοῦ Διὸς ὕος, ἐφαρμοσθεῖς ἐπὶ τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν Ὑάδων, ὃν οἱ πρῶτοι ὀνομάσαντες ἐφαντάζοντο ἀπλῶς ὡς ἀγέλην χοιριδίων (4).

Γ' ΩΡΙΩΝ

Ἄλετροπόδιον. — Πῆχυς. — Σκεπαρνέα. — Μνηστῆρ τῶν Πλειάδων. — Δίωξις αὐτῶν.

Ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ὠρίωνος καλεῖται κοινῶς ἔνεκα τοῦ σχήματος αὐτοῦ ἄλετροπόδι (τὸ) ἢ ἄλετροπόδα (ἡ), ἥτοι πούς ἀρότρου(5). Τὸ ὄνομα τοῦτο φέρεται καὶ παρεφθαρμένον ἐνιαχοῦ, οἷον λιτρουπόδια (τὰ) (6) καὶ πογαλέρικα (τὰ)(7). Ἦτο δ' ἐν χρήσει καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ

1) Συάδες αἰ σύες. (Ἡσύχ.).

2) *Aul. Gell.* XIII 9. *Cicero.* de nat. D. II 43. *Plin.* H. N. 18, 29. *Gundel* de stell. appellat. σ. 102.

3) *F.H.G.* IV, 289 παρ' Ἀθην. Θ' 376α.

4) Τὴν αὐτὴν γνώμην περὶ προσωποποιίας τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν Ὑάδων ὡς ἀγέλης χοιριδίων ὑπὸ τῶν παλαιωτάτων Ἑλλήνων ἐκφράζει καὶ ὁ *G. Thiele* (*Antike Himmelsbilder*, Berlin 1898 σ. 2), ἀγνοῶν τὴν προκειμένην κατὰ τὸ 1881 δημοσιευθεῖσαν πραγματείαν. Ἐγκρίνει δὲ τὰ τοῦ *Thiele* καὶ ὁ *E. Bethe* (ἐν *Rhein. Mus. f. Phil.* 1910 τ. LV σ. 430). Συμμερίζεται δὲ αὐτὴν καὶ ὁ *Σβορώνος* ἐνθ. ἀν.

5) Ἐν Δωρίδι ἀλιτρουπόδα (ἡ) «βγαίν' κουντὰ τμ Πούλια· ἐχ' ἐξ ἀστέρια, ἀλλὰ δὲν εἶναι οὐλα μαζί». (Λαογρ. Δ' 423) ὁμοίως ἐν Εὐρυτανία ἢ ἀλιτρουπόδα (παρὰ Στ. Βίου). Ἐν Μακεδονία τὰ ἀλιτροπόδια (*Abvott* *Macedonian Folk-lore* σ. 70). Κατὰ τὸν Ἀρβατινὸν (Ἡπειρωτ. γλωσσάριον σ. 18) ἀλιτροπόδα λέγεται ὁ Σείριος, ὑποθέτομεν δ' ὁμοῦς ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο ἀκριβές, καὶ ὅτι μᾶλλον ὑπέλαβεν ἐσφαλμένως ὡς ἀλιτροπόδα τὸν ἑγγὺς τοῦ Ὠρίωνος φαινόμενον Σείριον. Ἐν Οἰνοῦντι δὲ ἀλιτροπόδα ὀνομάζεται ὁ ἀστερισμὸς τῆς μεγάλης ἄρκτου (*Κουκουλέ Οἰνουνητικὰ* σ. 259).

6) Ἐν Βελβεντῷ: *Μπουγιώνας* ἐν Ἀρχεῖῳ ἑλλ. γλώσσ. τ. Α' β' σ. 93—4.

7) Ἐν Κύπρῳ. Ὁ *Λουκάς* (*Φιλολ. ἐπισκέψεις* σ. 130) λέγει ὅτι *Πογαλέρικαν* καλοῦσι «αὐτοὺς ἐπτὰ κατὰ σειρὰν μετὰ τὰς τρεῖς τοῦ μεσονυκτίου περίπου φαινομένου ἀστέρας». Ὁ δὲ

σχολιαστοῦ τοῦ Θεοκρίτου (Ζ' 54) λέγοντος· «Ὁρίων τὸ κοινῶς ἀλεκτροπόδιον λεγόμενον» (1), καὶ ὑπὸ τοῦ Ζωναρχᾶ (λ. Αὐδῶδ). Τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο κυρίως δίδεται εἰς τοὺς ἀστέρας τῆς ζώνης καὶ τοῦ ξίφους τοῦ Ὁρίωνος (2). Εἰς τὸ ἄροτρον καὶ τὴν ἀροτρίασιν ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τοῦ ἀστερισμοῦ καὶ ἐν ἄλλαις γλώσσαις· οὕτως ὑπὸ μὲν τῶν παλαιωτέρων Γερμανῶν ἐλέγετο rfluos, ἄροτρον (3)· ὑπὸ τῶν Σκώτων ὁμοίως pleuch (ἄροτρον) (4)· ὑπὸ τῶν Γάλλων râteau (5)· ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων παρίστατο ὡς ἀροτρίων ζευγίτης (6). Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἀσιατικῶν λαῶν οἱ μὲν Καμβόδιοι ὀνομάζουσι τὸν Ὁρίωνα τζέμ κὸλ (φρουρὸν ἀρότρου), οἱ δὲ Σιάμιοι dao thai (ἀρότρου ἀστέρα) (7).

Ἄλλο ὄνομα τοῦ Ὁρίωνος ἐν Θήρᾳ καὶ ἐν Μιλήτῳ εἶναι πήχη (8), ἐν Ἰκαρία πήχαις (9). Ἀναφέρεται δὲ τοῦτο εἰς μόνους τοὺς ἀστέρας τῆς ζώνης τοῦ ἀστερισμοῦ. Ἀντίστοιχοι πρὸς τὴν ὀνομασίαν ταύτην εἶναι αἱ τῶν γερμανικῶν λαῶν, αἱ σημαίνουσαι βακτηρίαν (οἶον Jacobsstab, Petersstab κττ.) ἢ ἡλκιάτην (οἶον Friggarröck κττ.), καὶ αἱ τῶν σλαβικῶν, αἱ σημαίνουσαι ἐπισκοπικὴν βακτηρίαν (10).

Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους φαίνεται ὅτι εἶχε καὶ ἄλλο ὄνομα, μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ λεξικογράφου τοῦ Γουδιανοῦ Ἐτυμολογικοῦ (σ. 581,1), Σκεπαρνέα· τὸ ὄνομα τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐδόθη ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ ἀποτελουμένου ἐκ τῶν ἐν τῇ ζώνῃ καὶ τῷ ξίφει τοῦ Ὁρίωνος ἀστέρων.

Ἄν καὶ ἐκ τῶν δημοδῶν ὀνομάτων τοῦ ἀστερισμοῦ δὲν ἐμφαίνεται πρωτοποποιία αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως φέρεται μία παράδοσις, ἐπιχωριάζουσα εἰς τὰς Κυκλάδας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ὁρίων εἶναι ἀρραβωνιστικὸς τῆς Πούλιας καὶ κάθε τόσο τὴν κυνηγάει (11). Ἡ παράδοσις προῆλθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ὁ Ὁρίων διατρέχει ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ μῆνας πέντε τροχίαν πλησίον τῶν Πλειάδων καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἀκρόνυχον ἐπιτολὴν τοῦ Ὁρίωνος, ἥτις ἀρχεται, ὅτε ὁ ἥλιος εὐρίσκεται εἰς τὸν Σκορπίον, ὁ ἀστερισμὸς τῶν Πλειάδων καθὼς καὶ ὁ τῶν Ὑάδων κινουῦνται πρὸ τοῦ Ὁρίωνος. Περὶ τῆς διώξεως τῶν

Σακελλάριος (Κυπριακὰ 1868 τ. Γ' σ. 239) ἐρμηνεύει· «Τρεῖς παρακείμενοι ἀστέρες. Ρίζα δὲ τῆς λέξεως εἶναι γαλ., ἢ αὐτὴ τῇ τοῦ Γαλαξίου». Ἄλλ' ἡ ὀρθὴ ἐτυμολογία εἶναι ἐκ τοῦ πόδια καὶ ἀλέτρια, διότι τὸ ποδιαλέτρια κατὰ τοὺς κυπριακοὺς φθογγολογικοὺς νόμους γίνεται πογαλέρικα.

1) Οἱ ἐκδόται τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου παραθέτουσι χωρίον τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀράτου [παρὰ Petavius Uranologium σ. 258], καθ' ὃ ὁ Ὁρίων ἰδιωτικῶς καλεῖται ἀλεκτροπόδιον. Ἡ λέξις ὅμως ἔχει πλημμελῶς ἀντὶ ἀλεκτροπόδιον. Ἐκ τῆς πλημμελοῦς δὲ γραφῆς πλανηθεὶς ὁ Κ. Ο. Müller (ἐν Rhein. Museum 1833 τ. II σ. 5) προσεπάθει νὰ συμβιβάσῃ τὸ σχῆμα τοῦ ἀστερισμοῦ πρὸς τὴν παράστασιν ποδὸς ἀλέκτορος. Ἀλλὰ καὶ ὁ G. Thiele (Antike Himmelsbilder, Berlin 1898 σ. 3) νομίζει ὅτι τὸ ὄνομα ἀλεκτροπόδιον εἶναι παλαιόν, καὶ εὐρίσκει ὅτι πραγματικῶς ὁ Ὁρίων φαίνεται ὁμοιότατος πρὸς πόδα ἀλέκτορος!

2) Ἐν Πελοποννήσῳ: Hiller von Gaertringen Thera τ. IV, 2 σ. 167.

3) Grimm Deutsche myth. 4 ἐκδ. σ. 600.

4) Αὐτ.

5) Flammarion Astronomie populaire. Les étoiles. Par. 1882 σ. 447. Revue des trad. popul. 1896 σ. 577.

6) Gruppe Griech. Mythol. σ. 946.

7) Bastian Kambodja σ. 58.

8) Hiller von Gaertringen αὐτ. 166. 167.

9) Ἐπ. Σταματιάδου Ἰκαριακὰ σ. 142.

10) Grimm ἐνθ. ἀν. σ. 606—7 τ. III 213. Βλ. καὶ Zeitschrift d. Ver. f. Volksh. 1899 231.

σ 11) Παράδοσ. ἀρ. 247 καὶ σ. 825 κέ.

Πλειάδων ὑπὸ τοῦ Ὠρίωνος ἐφέροντο καὶ ἀρχαῖοι μῦθοι. Αἱ Πλειάδες, κατὰ τὸν Ἡσίοδον (Ἔργ. 619—620), δύνουσι πίπτουσαι εἰς τὸν πόντον, ἐνῶ φεύγουσι «σθένος ἡμβριμον Ὠρίωνος». Κατὰ δὲ τὸν Πίνδαρον, ὁ Ὠρίων, ἰδὼν τὴν Πληιόνην μετὰ τῶν θυγατέρων αὐτῆς καὶ ὑπὸ ἔρωτος τρωθείς, ἐδίωκε ταύτας ἐπὶ πέντε ἔτη, μέχρις οὗτοῦ ὁ Ζεὺς κατηστέρισε πάσας μετὰ τοῦ Ὠρίωνος καὶ τοῦ κυνὸς αὐτοῦ (1). Ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ἀστρονομικῆς παρατηρήσεως ὀρμώμενοι οἱ μὲν Μορφορέσιοι τῆς Νέας Γουινέας θεωροῦσι τὴν Πλειάδα σύζυγον τοῦ Ὠρίωνος (2), οἱ δὲ μαῦροι τῆς ἀποικίας Βικτωρίας, τὰς μὲν Πλειάδας ὡς ἕμιλον γυναικῶν, τὸν δ' ἐν τῇ ζώνῃ τοῦ Ὠρίωνος ἀστέρα ὡς συμπαίκτηρα αὐτῶν χορευτὴν (3)· καὶ οἱ Καμιλαρόοι τῆς Αὐστραλίας τοὺς μὲν ἀστέρας τοῦ Ὠρίωνος ὡς νέους, τοὺς δὲ τῆς Πλειάδος ὡς παρθένους, τὰς ὁποίας ἐκεῖνοι προσπαθοῦσι νὰ συλλάβωσι διὰ νὰ τὰς νυμφευθῶσι (4).

Δ' ΜΕΓΑΛΗ ΑΡΚΤΟΣ

Δίημα ἄρκτου ἐν τῷ οὐρανῷ.— Ἀμάξι τοῦ Δαβίδ.— Κάραβος.— Ἀναποδοκάραβος.— Κιβωτὸς τοῦ Νῶε.— Κλέφταις.— Παράστασις τῶν ἀστέρων τοῦ ἀστερισμοῦ ὡς βοῶν.— Ἀλέτρι, ἀλειτρολόδα.— Ἐπὶ ἀδέλφια.— Ἐπὶ πλανῆται.— Ἐπταπάρθενος χορὸς.— Συμπεθερείδ.— Τριῶνι.

Τὸ ὄνομα ἄρκτος, ὅπερ οἱ ἀρχαιότατοι Ἕλληνες ἀπέδιδον εἰς τὸν ἀστερισμὸν τῆς μεγάλης Ἀρκτου, διότι ταύτην μόνην δι' ἰδίου ὀνόματος διέκρινον, τὴν δὲ μικρὰν ὑπέδειξε πρῶτος ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, συνεδέετο πιθανῶς πρὸς τινὰ μῦθον, ἴσως παραπλήσιον πρὸς τὸν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις πλασθέντα περὶ καταστερισμοῦ τῆς εἰς ἄρκτον μεταμορφωθείσης νύμφης Καλλιστοῦς. Ἡ Καλλιστώ, ἡ πάτριος θεὰ τῶν Ἀρκάδων, ἡ μετέπειτα εἰς νύμφην τῶν περὶ τὴν Ἀρτέμιδα ἢ εἰς ἐπίκλησιν τῆς θεᾶς ταύτης μεταπεσοῦσα, ἐπιμᾶτο πιθανώτατα ἐν παλαιοτάτοις χρόνοις ὡς ἀρκτόμορφος, καθὼς συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τῶν Ἀρκάδων καὶ ἐκ τοῦ τοῦ ἐπωνύμου ἥρωος, τοῦ υἱοῦ τῆς Καλλιστοῦς, καὶ ἐκ τοῦ μύθου περὶ μεταμορφώσεως ταύτης εἰς ἄρκτον καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν τεκμηρίων. Ἐνεκα δὲ τῆς μεγάλης σημασίας, ἣν φαίνεται ὅτι εἶχεν ἡ ἄρκτος εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην θρησκείαν τῆς Ἀρκαδίας, ὑποθέτομεν ὅτι τὸ ὄνομα ἄρκτος ἐδόθη εἰς τὸν ἀστερισμὸν τὸ πρῶτον ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐκεῖθεν διαδοθεὶς καὶ ἀνὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα κατέστη κοινὸς κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους, διότι ὁ ποιητὴς ἀνεφέρει συγχρόνως δύο ὀνομασίας αὐτοῦ, ἄρκτον καὶ ἄμαξαν.

Ἐν Μαντινείᾳ τῆς Ἀρκαδίας φέρεται νῦν παράδοσις, ἱκανῶς περίεργος διὰ τὸν ἀρχαιώτατον χαρακτῆρα αὐτῆς. Κατὰ ταύτην «τὸν παλαιὸν καιρὸν ὁ οὐρανὸς ἦτο κολλητὸς εἰς τὴν γῆν, ἦτο γυάλινος καὶ μεριαῖς μεριαῖς μαλακός.

1) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher Lex. d. Mythol. τ. III 1026—7. 1031—2.

2) Beccari ἐν Geographical Magaz. 1876 τ. III σ. 212.

3) Standbridge ἐν Fransact. Ethnolog. Soc. N. Σεπ. 1861 σ. 302.

4) Elie Reclus les primitifs d'Australie σ. 304—5. Rev. des trad. popul. 1898 σ. 270.

μερικοί ἄνθρωποι ἐκάρφωσαν μίαν φοράν ἐν ἄρκουδοτόμαρο, καὶ τὰ καρφιά ἐγέναν ἄστρα καὶ φαίνεται καὶ ἡ ὄρα τῆς ἄρκουδας ἀκόμα ὡς τὰ σήμερα εἰς τὸν οὐρανόν». Παραλλαγὴν δὲ τῆς παραδόσεως ταύτης ἠκούσαμεν ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ, προαστείῳ τῆς Τριπόλεως: Μιά βασιλοπούλα ἀπὸ κατάρρα ἐγένεν ἄρκουδα, καὶ τὸ τομάρι τῆς ἐκάρφωσαν εἰς τὸν οὐρανὸν (1).

Ἐπίσης παλαιά, ἂν μὴ παλαιότερα, εἶναι ἡ ὀνομασία τοῦ ἀστερισμοῦ ἄμαξα, προελθοῦσα προδήλως ἐκ τοῦ σχήματος αὐτοῦ, παρομοιαζομένων τῶν τεσσάρων ἀστέρων πρὸς τὸν δίφρον, τῶν δὲ λοιπῶν τριῶν πρὸς τὸν ρυμὸν τῆς ἀμάξης. Ἦδη κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας (2). Ὁμοίως δὲ ὀνομασίας εἶχον καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, ὡς *plaustrum* καὶ *carrus* καὶ *temo*, συνεκδοχικῶς ἀπὸ τοῦ ρυμοῦ (3). Ἐπίσης εἶναι συνηθεστάτη ἡ ὀνομασία αὕτη εἰς τὰς πλείστας γλώσσας. Ὁ Γρίμμ ἀναφέρει πολλὰς τοιαύτας τῶν γερμανικῶν λαῶν, παρ' οἷς, ὡς εἰκάζει, ἀρχικῶς θὰ ἐκαλεῖτο ἄμαξα τοῦ Ὀδίνου (*Wuotans Wagn*), ἐκ τοῦ πρωτίστου θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἐπίσης καὶ ἄλλων λαῶν, οἷον γαλλ. *char* καὶ *charriot*, παλαιογαλλ. *cher el ciel*, ἰταλ. καὶ ἰσπαν. *carro*, πολωνιστὶ *woz niebiski* (ἄμαξα οὐρανοῦ), σερβιστὶ *hola* (ἄμαξα) κλπ. (4). Προσέλαβε δὲ πῶς χριστιανικὸν χαρακτῆρα διὰ τῆς προσθήκης τοῦ Δαυίδ. Ἀμάξι τοῦ Δαυὶδ λέγεται ἡ Μεγάλῃ ἄρκτος ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ δὲν ἰδιάζει εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν μόνον ἡ ὀνομασία αὕτη. Διότι καὶ οἱ Ἴταλοὶ τὸν ὀνομάζουσι *carro di Davide* (5) καὶ οἱ Γάλλοι *chariot de David* (6). Ἀμαξα Σολομῶντος δὲ προέτεινε νὰ κληθῇ ἡ μεγάλη ἄρκτος ὁ *Bartsch* τῷ 1624 (7).

Ἀπὸ τοῦ σχήματος ἐπίσης, προσομοιαζομένων τῶν τεσσάρων ἀστέρων πρὸς τὸ κύτος τοῦ πλοίου καὶ τῶν τριῶν πρὸς τὴν πρῶραν, καλεῖται ὁ ἀστερισμὸς Κάραβος ἐν Ἰκαρίᾳ (8). Ἀναποδοκάραβο ἐν Ἀργυράδες τῆς Κερκύρας (9). Ὁμοίαι εἶναι αἱ παρὰ Πορτογάλους εὐχρηστοὶ ὀνομασίαι *barca* (βάρκα) καὶ *barquinha* (βαρκοῦλα) καὶ *barca de David* (βάρκα τοῦ Δαυίδ) (10).

Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ ὀνομασία Κιβωτὸς τοῦ Νῶε. Καὶ ἐν Οὐαλίᾳ ὁμοίως *Arch Noah* καλοῦσι τὸν αὐτὸν ἀστερισμὸν (11). Κιβωτὸν τοῦ Νῶε ὠνόμασεν ἄλλον ἀστερισμὸν, τὸν τῆς Ἀργούς, ὁ Ἰούλιος Schiller ἐν τῷ συγγράμ-

1) Παραδόσ. ἀρ. 241. 242 καὶ σ. 815 κέ.—Εἰς πολλὰ παραμύθια ἀναφέρονται νεάνιδες φέρουσαι δωρὰς ζώων καὶ πρὸς ταῦτα ταυτιζόμεναι, ὡς ἡ Ἀρκουδίτσα, ἢ ὡς ἄρκτος ὑπολαμβάνομένη, ἢ Γαϊδουρίτσα (πρβλ. τὸ γαλλικὸν *Peau d'âne* παρὰ Perrault)· τὸ ἀγαπῶν αὐτὴν βασιλόπουλον ἐν τέλει ἀνακαλύπτει ὑπὸ τὸ ἀπεχθές περίβλημα κόρην περικαλλῆ (*Antti Aarne Verzeichniss der Märchentypen* ἀρ. 402).

2) Ἰλ. Σ. 487. Ὀδυσ. Ε' 273.

3) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ *G. Gundel* de stellarum appellatione et religione Romana, Giessen 1907 σ. 65 κέ. (RGVV τ. IV, 2).

4) *Grimm* σ. 138. 688 (125. 604—5 8' ἐκδ.). Συναγωγὴν τῶν τοιούτων ὀνομασιῶν βλ. καὶ ἐν *Mélusine* τ. II σ. 30 κέ. *Revue des trad. popul.* 1902 σ. 142, 571. *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1899 σ. 231. *Archiv f. Religionswiss.* 1899 σ. 339. 343.

5) *Mélusine* τ. II σ. 30.

6) Αὐτ. σ. 31. *Revue des trad. popul.* 1902 σ. 571. *Chariot à David* ἐν *Deux Sèvres* τῆς Γαλλίας (*Mélusine* II 33). *Carri de Dobid* ἐν *Aveyron* (αὐτ. 31).

7) *Piper* *Mythologie der christl. Kunst* τ. Γ, 2 σ. 305.

8) *Σταματιάδου Ἰκαριακὰ* σ. 142.

9) *Γεω. I. Σαλβάνου* Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἀργυράδων, ἐν Ἀθ. 1918 σ. 19.

10) *Mélusine* τ. II σ. 31. 35.

11) Αὐτ. σ. 32.

ματί του *Coelum stellatum christianum*, έκδοθέντι τῷ 1627 (1), ἐνῶ τὴν μεγάλην ἄρκτον ὠνόμαζε πλοιάριον τοῦ Πέτρου.

Ἐν Δωρίδι τῆς Παρνασσίδος ἐπιχωριάζει τὸ ὄνομα *Κλέφτης* (Κλέπτει) (2). Δὲν γινώσκωμεν, ἂν τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι καὶ ἐν Ἡπειρῷ γνωστόν, ἀλλ' ὅμως δημώδης παράδοσις τῆς ἐν Θεσπρωτίᾳ Γουμενίτζας ἐξηγεῖ αὐτό. Κατὰ ταύτην ἕνας παπᾶς καὶ μιὰ παπαδιά εἶχαν ἕνα παιδάκι ἐτοιμοθάνατο. Ὁ παραγιός των ἐπωφελούμενος τὴν ἀταξίαν καὶ τὴν ταραχὴν ποῦ ὑπῆρχον εἰς τὸ σπίτι ἔνεκα τούτου, συνεννοήθη μὲ δύο ζωοκλόπους νὰ κλέψουν τὰ δύο βόιδια τοῦ παπᾶ. Μίαν νύκτα λοιπὸν ἐμπῆκαν κρυφὰ εἰς τὸν στάβλον καὶ ἔκλεψαν τὰ ζῶα. Μόλις ὁ παπᾶς ἀντελήφθη τὴν κλοπὴν καὶ ἐβγήκε νὰ κυνηγήσῃ τοὺς κλέφταις. Τὸν πῆρε τὸ κατόπι ὁ παραγιός, γιὰ νὰ μὴν τὸν ὑποπτευθοῦν, καὶ ἀποπίσω ἀκολουθοῦσε ἡ παπαδιά μὲ τὸ ἐτοιμοθάνατο παιδί στὴν ἀγκαλιά. Καὶ ὅλους ὁ θεὸς ἔβαλλε εἰς τὸν οὐρανὸ γιὰ νὰ βλέπωμεν καὶ νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν κλοπὴν (3). Παραπλησίαν παράδοσιν ἔχουσι καὶ οἱ Βάσκοι (4). Οἱ δὲ Κοζάκοι τοῦ ἀνατολικοῦ Τουρκεστάν ὀνομάζουσι τὸν ἀστερισμὸν *yetti-ughri* (ἑπτὰ κλέπτεις) ποῦ γυρίζουν ὅλοεν καὶ παραμονεύουν νὰ κλέψουν δύο ἄλογα (δύο ἀστέρας τῆς μικρᾶς ἄρκτου), ποῦ βόσκουν δεμένα εἰς ἕνα παλοῦκι (τὸν πολικὸν ἀστέρη) (5).

Ἡ παράστασις βοῶν ἐν τῷ ἀστερισμῷ, τοὺς ὁποίους μνημονεύουσι καὶ ἡ ἡπειρωτικὴ καὶ ἡ βασικὴ παράδοσις, εἶναι παλαιότατη. Τὸ λατινικὸν ὄνομα *septentriones* δεικνύει ὅτι οἱ ἀρχαιοτάτοι Ἰταλοὶ ἐφαντάζοντο τὸν ἀστερισμὸν ὡς ἑπτὰ βόας ἀλωνίζοντας (*septem triones* ἀπὸ τοῦ *terere*) (6). Ὅτι δὲ καὶ οἱ Ἕλληνες εἶχον πρότερον τὴν παράστασιν τῶν ἀστέρων τῆς Μεγάλης ἄρκτου ὡς βοῶν καὶ ἴσως παρ' αὐτῶν παρέλαβον ταύτην καὶ οἱ Ἰταλοὶ δεικνύει, ὡς μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἶκασεν ὁ G. Thiele (7), τὸ παρ' Ὁμήρῳ ὄνομα τοῦ Ἀρκτούρου Βοώτης, ὅπερ μᾶλλον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὡς σημαῖνον τὸν βουκόλον.

Συναφῆς δὲ πρὸς τὴν παράστασιν τῶν ἀστέρων τούτων ὡς βοῶν εἶναι καὶ

1) *Piper* ἐνθ. ἀν. σ. 306.

2) Λαογραφ. Δ' 423. «Κλέφτης εἶναι ἀστέρις ἑπτὰ. Οὐλα τὰστέρις πὰν βασιλιμὶ ἡλιοῦ κὶ αὐτὰν τὰ ἑπτὰ πὰν τὸν ἀνήφουρου ῥχόντι οὐλου γυρβουλιὰ, δὲ βασ'λεῖνι πουτέν».

3) Σημεία (ἑφημ. Ἀθηνῶν) 24 Ἰανουαρίου 1914 ἀρ. 32.

4) *Carquana* *Légendes du pays Basque* ἀρ. 6 ἐν *Mélusine* τ. II σ. 35. «Ἦταν μιὰ φορὰ ἕνας πλοῦσιος ζευγολάτης. Δύο κλέφταις τοῦ πῆραν ἕνα ζευγάρι βόιδια. Ἔστειλε τὸν παραγιό του νὰ τοὺς πιάσῃ, καὶ σὰν εἶδε πῶς δὲν ἐγύρισε, ἔστειλε καὶ τὴν δοῦλα νὰ τὸν εὔρῃ, ἀποπίσω ἀπὸ τὴν δοῦλα ἔτρεξε καὶ τὸ σκυλάκι. Ἀφοῦ πέρασαν κάμποσαις ἡμέραις, καὶ οὔτε ὁ παραγιός, οὔτε ἡ δοῦλα ἐφάνησαν, πῆγε καὶ αὐτὸς καὶ τοὺς ἐγύρευε. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν τοὺς εὔρισκε πουθενά, ἄρχισε τοῖς βλαστήμιας καὶ τοῖς κατάραις, τόσο ποῦ ὁ θεὸς ὠργίσθη καὶ γιὰ νὰ τὸν τιμωρήσῃ καταδίκασε τὸ ζευγολάτη, τὸν παραγιό, τὴν δοῦλα, τὸ σκυλί, τοὺς δυὸ κλέφταις καὶ τὰ βόιδια νὰ τρέχουν ὁ ἕνας ἀποπίσω ἀπὸ τὸν ἄλλον ὅσο ὑπάρχει ὁ κόσμος καὶ τοὺς ἔβαλε εἰς τὸν οὐρανὸ εἰς τὴν μεγάλην ἄρκτον. Τὰ βόιδια εἶναι ἕς τὰ δύο ἐμπροστινὰ ἀστέρις, οἱ κλέφταις ἕς τ'ἄλλα δύο ἀποπίσω, ὁ παραγιός ἕς τὸ ἄστρο ποῦ εἶναι κατόπι, ἡ δοῦλα ἕς τὸ δεύτερο ἄστρο, τὸ σκυλάκι κοντά, εἰς ἕνα μικρὸ ἄστρο, καὶ ὁ ζευγολάτης ὕστερα ἀπὸ ὅλους εἰς τὸ ἑβδομὸ ἀστέρη».

5) *Shaw* *A sketch of the turk. lang. as spoken in east. Turkistan 1880* ἐν *Mélusine* II 32. 35.

6) *Varro* l. lat. VII 74. *Aul. Gell.* II 21. *Preller* *Römische Mythologie* 2ας ἐκδ. σ. 241. *G. Gundel* *de stellarum appellatione et religione Romana*, Giessen 1907 σ. 63 ἐκ.

7) *Antike Himmelsbild.* σ. 3. Τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχει καὶ ὁ *Gruppe* (*Griech. Mythol.* σ. 946), ὅστις καὶ ἄλλα ἐπιχειρήματα προσάγει πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς.

ἡ ὀνομασία τοῦ ἀστερισμοῦ ἀλέτρι, ἣν ὡς μακεδονικὴν ἀναφέρει ὁ Abbott (σ. 70, καὶ Λαογραφ. ἀρχ. ἀρ. 169α, 46 «λιτροπόδια» ἐν Ζωπανίῳ τῆς Μακεδονίας) καὶ ἀλιτροπόδα, ὡς ἀντὶ τοῦ Ὁρίωνος ὀνομάζουσι τὴν μεγάλην ἄρκτον οἱ Οἰνούντιοι (1). Ἀροτρον δὲ σημαίνουσι καὶ διάφοροι κελτικαὶ ὀνομασίαι αὐτῆς τῶν Ἰρλανδῶν, Οὐαλῶν κλπ. (2).

Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀποτελούντων τὸν ἀστερισμὸν ἀστέρων ὀνομάσθη οὗτος, ὡς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰταλοῖς septentrio, καὶ τοῖς Ἰνδοῖς Saptars-hayas (οἱ ἑπτὰ σοφοί) (3) καὶ σήμερον παρὰ τοῖς Οὐαλοῖς Saith seren y gogledd (ἑπτὰ ἀστέρια τοῦ βοριᾶ) (4) καὶ παρὰ τοῖς Τουρκομάνοις γεττί οὐγρί (ἑπτὰ κλέφταις), καθὰ ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, καὶ γεττί γιουλδιούζ (ἑπτὰ ἀστέργια) καὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις γεδὶ γκαρδέσ (ἑπτὰ ἀδέρφια) (5), οὕτως καὶ παρ' ἡμῖν τὰ ἑπτὰ ἀδέρφια (6). Ἐν Κύπρῳ λέγεται Ἐφτὰ πλανήταις (7), ὡς εἰς τὸ δημοτικὸν ἄσμα τῶν ἑκατολόγων· «Ἐφτὰ πλανήταις τοῦ οὐρανοῦ τὴν ἀαπῶ πλανᾶτε» (8). Ἐν Μιλήτῳ δὲ οἱ Ἕλληνες χωρικοὶ ὀνομάζουσι τὸν ἀστερισμὸν Ἐφταπάρθενο χορὸ, ἦτοι χορὸν τῶν ἑπτὰ παρθένων (9). Ἄλλ' ἐν Δωρίδι τὸ ἴδιον ὄνομα δίδουσι εἰς ἄλλους δύο ἀστερισμούς, οἵτινες πιθανῶς εἶναι ὁ τοῦ Ἡνιόχου καὶ ὁ τοῦ Ταύρου (10). Ὁ Ἐφταπάρθενος χορὸς μνημονεύεται καὶ εἰς ἀριθμητικὸν αἰνιγματῶδες ἄσμα, ἐπαναλαμβάνομενος καὶ εἰς παραμύθια, ἀλλ' ἄδηλον εἰς τίνα ἀστερισμὸν ἀναφέρεται (11).

Ἐν Βοιωτίᾳ φέρεται παράδοσις τις ἄλλη περὶ τοῦ ἀστερισμοῦ, ἐξ ἧς οὗτος ἔλαβε τὸ ὄνομα Συμπεθερειό. Ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς κατὰ τὴν ἀνακοίνωσιν ἐργάτου τινὸς ἐκ Θήρας, ἀκούσαντος παρὰ Βοιωτοῦ ποιμένου. «Εἶναι αὐτὰ τὰ ἄστρα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται Συμπεθερειό. Μία φορὰ ἕνας νέος ἠπάτησε μίαν νέαν. Λοιπὸν ἔπειτα αὐτὸς δὲν ἠθέλησε νὰ τὴν πάρῃ ὡς σύζυγον, καὶ αὐτὴ ἀρραβωνίσθη μὲ ἄλλον νέον. Ὅταν ἔγιναν οἱ γάμοι, αὐτὸς τὴν βρῆκε ἀπατη-

1) Κουκουλέ Οἰνουντιακὰ σ. 259.

2) Mélusine II σ. 31. 32.

3) Usener Sintfluthsagen σ. 242 κέ.

4) Mélusine II σ. 31.

5) Hiller von Gaertringen Thera IV, 2 σ. 172.

6) Σίνελ εἰς Ἡσιόδ. Θεογον. στ. 382 σ. 124. Ποῦ ἐπιχωριάζει ἡ ὀνομασία αὕτη δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω.

7) Σακελλαρίου Κυπριακὰ τ. Β' σ. 547.

8) Αὐτ. σ. 43. Ἐφημ. Φιλομαθ. 1865 σ. 775. Ὁ αὐτὸς στίχος καὶ ἐν ροδιᾷ παραλλαγῇ τοῦ ἄσματος (Παναθηναῖα 1910 τ. ΙΘ' σ. 146). Κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Σακελλαρίου σήμερον λέγοντες ἑπτὰ πλανήτας ἐννοοῦσι τὸν ἀστερισμὸν τῆς μεγάλης ἄρκτου, ἀλλ' εἶναι ἐνδεχόμενον ὅχι μόνον ἐν τῇ ροδιακῇ παραλλαγῇ τοῦ ἄσματος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κυπριακῇ, ἐπειδὴ αὕτη εἶναι ἱκανῶς παλαιά, νὰ ἔχη τὸ ὄνομα ἄλλην σημασίαν, ἦτοι τῶν ἐκ τῆς ἀστρολογίας γνωστῶν ἑπτὰ πλανητῶν.

9) Hiller ἐνθ. ἀν.

10) Λαογραφ. Δ' 423. «Ἰφταπάρθενος χορὸς· πακί' κουντὰ τμ Πούλια κ' ἔχ' ἰνιὰ ἀστέργια.—Ἰφταπάρθενος χορὸς· εἶνι ἄλλους αὐτὸς κί πακί' μπρουστὰ τμ Πούλια κ' ἔχ' ἰφτὰ ἀστέργια».

11) Λελεκ. Ἐπιδόρπιον σ. 139 (ἄσμα Κορινθίας). Hahn Griech. u. alban. Märchen τ. II σ. 210—Pis Neoeλλ. παραμύθια σ. 195 (παραμύθιον Τήνου). Neoeλλην. ἀνκλ. Β' σ. 29 (παραμύθιον Νάξου). Ὁ Ἐφταπάρθενος χορὸς παρεφθάρη ἐν παραλλαγαῖς τοῦ ἄσματος: «ἑφταπάρθενο κοράσι» (Γορτυνίας, Παταξοφειροπούλου, περιουαγωγὴ σ. 158, 151). «ἑφτὰ πόδια τοῦ χοροῦ» (Ἠλείου, Ζωγρ. ἀγών Α' σ. 8, 1). «ἑφτ' ἀστέργια τοῦ οὐρανοῦ» (Καρυῶν τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ: Δουλουδοπούλου Συλλογὴ ἀνέκδοτος σ. 75, 69). «ἑφτὰ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ» (Μακεδονίας. Γουσίου τὰ τραγούδια τῆς πατρίδος μου σ. 60, 104. Abbott Macedonian Folklore σ. 328, 330). Ἴσως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον προῆλθεν καὶ οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες ἑπτὰ πλανήταις τοῦ οὐρανοῦ τοῦ κυπριακοῦ καὶ τοῦ ροδιακοῦ ἄσματος.

μένην καὶ πήγανε σ' τὰ δικαστήρια. Ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ βροῦνε ἓνα δικαστήριο νὰ τοὺς δικάσῃ. Καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο αὐτὰ τὰ ἄστρα δὲν βασιλεύουνε, ἀλλ' ἐπιστρέφουνε πάλιν ἀπὸ τὸ ἴδιο μέρος, ὅπου ἀνατέλλουνε». Οἱ ἀστέρες α καὶ β τοῦ ἀστερισμοῦ εἶναι οἱ δύο πατέρες, ὁ τοῦ ἐγκαταλείψαντος τὴν νέαν ἔραστοῦ καὶ ὁ τῆς νέας, οἱ γ καὶ δ αἱ μητέρες, ὁ ἀστὴρ Μιζάρ μὲ τὸν πλησίον του ἀμυδρῶς φαινόμενον μικρὸν ἀστέρα ἢ νεαρά γυνὴ μὲ τὸ μικρὸν τέκνον τῆς, καὶ ὁ προπορευόμενος ἀστὴρ Βενετινάς ὁ εἰς ἀναζήτησιν δικαστηρίου τρέχων νεόνυμφος. Ὁ ἀστὴρ ε Ἀλιώθ δὲν ταυτίζεται μὲ κανέν ἀπὸ τὰ εἰς τὴν παράδοσιν ἀναφερόμενα πρόσωπα (1). Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη, ἢ τοσοῦτον πτωχὴ τὴν εὔρεσιν, οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖ, εἰ μὴ τὴν παραστασιν ὁμίλου πολλῶν προσώπων. Εἶναι δὲ σύνηθες καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις (2) τοιοῦτοι ὅμιλοι νὰ χαρακτηρίζωνται ὡς γαμήλιος πομπή, ὡς συμπεθερείο.

Ἐν ἄλλο ὄνομα τοῦ ἀστερισμοῦ, τὸ Τριῶνι, ἀναφέρεται μόνον ὑπὸ τοῦ Σομαυέρα· ἀλλ' οὔτε νῦν εἶναι γνωστὴ οὔτε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ λεξικογράφου θὰ ἦτο εὔχρηστος, εἰμὴ παρά τισιν ἰταλίζουσιν. Εἶναι δὲ ἡ παλαιὰ ἰταλικὴ ὀνομασία τῆς Ἀρκτου trione del cielo.

Ε'. ΑΛΛΟΙ ΑΣΤΕΡΙΣΜΟΙ

Τ' ἄστρο τῆς Τραμουνιάνας. — Τ' ἄστρο τῆς Κλαδευτήρας. — Πυροστιά. — Ράβδος τοῦ Ἀαρών. — Σταυρός. — Τὰ Γεμελλάκια. Γαλαρτοῖδες.

Ὁ ἀστερισμὸς τῆς Μικρᾶς ἄρκτου δὲν διακρίνεται δι' ἰδίου ὀνόματος ὑπὸ τοῦ λαοῦ, μόνον δ' ὁ πολικὸς ἀστὴρ εἶναι γνωστός, ὡς τὸ ἄστρο τοῦ τραμουνιάνας (3) ἢ τᾶστρο τῆς Κλαδευτήρας (4). Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Hiller von Gaertingen, τὸ πρῶτον ὄνομα ὑπεμφαίνει, ὅτι τὸν ἀστέρα τοῦτον ἐγνώρισεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς, καὶ ἡ μὴ ἀπόδοσις τῆς προσηκούσης σημασίας εἰς αὐτόν, ἂν καὶ ἔχει τοσαύτην σπουδαιότητα διὰ τοὺς ναυτιλλομένους, ἐξηγεῖται ἴσως, διότι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἦτο τόσο πλησίον τοῦ πόλου, ὅσον νῦν, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐνεῖχε διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Ὁ δ' ἑλληνικὸς λαὸς διετήρησε κατὰ παράδοσιν περὶ τῶν ἀστέρων καὶ ἀστερισμῶν τὰς γνώσεις μόνον, ὅσας ἀνέκαθεν ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων εἶχεν.

Ἄλλων δὲ τριῶν ἀστερισμῶν ὀνόματα ἀναφέρει τις ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν, ἀλλὰ λίαν ἀσαφῶς καὶ ἀορίστως. «Ὁ ἐκ τριῶν ἀστέρων, λέγει, ἐν εἴδει ἰσοπλεύρου τριγώνου πλησίον ἀλλήλοις κειμένων ἀστερισμὸς (καλεῖται) Πυροστιά, ἐστία, ἢ αὐτὴ τῇ Ρέα ἢ Κυβέλη (:); ὁ ἐκ τεσσάρων ὁμοίόσχημος Σταυρός, ἢ προηγουμένη τούτου Ράβδος τοῦ Ἀαρών, ἐκ τριῶν κατ' εὐθεῖαν ἄστρων» (5).

Ἐκ τῆς ἀτελοῦς ταύτης περιγραφῆς εἰκάζομεν, ὅτι Πυροστιά μὲν εἶναι:

1) Hiller ἐνθ. ἀν.

2) Πρβλ. Παράδοσ. ἀρ. 292—294.

3) Ἐν Θήρᾳ καὶ Μιλήτῳ: Hiller ἐνθ. ἀν.

4) Καρκαβίτσα ἢ Λυγερὴ ἐν Ἐστία 1890 τ. Α' σ. 212. (Ἡ Λυγερὴ, ἐν Ἀθ. 1896 σ. 16) Ἡ ὀνομασία ἐν ἐπωδῇ, ἦν ἐν Ἡλείᾳ λέγει γραῖα μάγισσα, προσηλώνουσα τὸ βλέμμα ἀπενεὶς αἰεὶς τὸν πολικὸν ἀστέρα, τὸν ἀστέρα τοῦτον τῶν ναυτιλλομένων καὶ τῶν μαγισσῶν.

5) Ἐφ. Φιλομαθ. 1858 τ. ζ' σ. 574.

Ίσως ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Ἡνιόχου ἢ μᾶλλον τρεῖς τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν ἀστέρων, οἱ λαμπρότατοι. Ράβδος τοῦ Ἀαρὼν ἴσως εἶναι ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Περσέως. Σταυρὸς δὲ ὁ ἀστερισμὸς τῆς Ἀνδρομέδας ἢ μᾶλλον τρεῖς λαμπροὶ ἀστέρες αὐτοῦ καὶ ἕτεροι τρεῖς τοῦ Πηγάσου, ἦτοι ὁ Ἀλγενίβ, ὁ Μαρκάβ καὶ ὁ Σεάτ. Ἄλλ' εἰς τὸν Hiller von Gaertringen εἰς ἐργάτης αὐτοῦ ἐκ Θήρας, μαθὼν παρὰ ποιμένος Βοιωτοῦ, ὑπέδειξεν αὐτῷ ὡς Σταυρὸν τὸν ἀστερισμὸν τῆς Αἰγῆς (1). ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν εἶναι ἀκριβῆς ὁ προσδιορισμὸς οὗτος. Κατὰ τοὺς λόγους δὲ ἀγραμμάτου ποιμενόπαιδος ἐκ Δωρίδος τῆς Παρνασσίδος ὁ Σταυρὸς ἔχει πέντε ἀστέρια καὶ πάει κοντὰ στὴ Ζυγαριά, αὕτη δὲ ἔχει τρία ἀστέρια, ἐν λαμπρὸν καὶ δύο ἀμαυρά (2). Τίνες εἶναι οἱ ἀστερισμοὶ οὗτοι ἄδηλον.

Ἐν Θήρᾳ οἱ ἀλιεῖς καλοῦσι δύο ἄστρα τὰ Γεμελλάκια (διδύμους), τὰ ὁποῖα ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου ἐπιτέλλουσι κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ἀπὸ δὲ τοῦ Μαρτίου μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν πρὸ ταύτης καὶ καθεξῆς ἐνωρίτερον, ἐπέγοντα μέχρι τοῦ χειμῶνος τὴν θέσιν τοῦ Αὐγερινοῦ. Τὰ ἄστρα ταῦτα οἱ ἄλλοι Θηραῖοι πλὴν τῶν ἀλιέων τὰ ἀγνοοῦσιν. Ἐν Μιλήτῳ δὲ τὰ γνωρίζουσι καὶ τὰ καλοῦσι Γαλαρσιίδες. Ὡς ἐξηκρίβωσεν ὁ Hiller von Gaertringen, τὸ ζεύγος τοῦτο εἶναι οἱ ἄκροι ἀστέρες λ καὶ ν τοῦ κέντρου τοῦ σκορπίου (3). Κατὰ τὴν εὐστοχον δ' εἰκασίαν τοῦ αὐτοῦ ἐρευνητοῦ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἡ γνώσις τῶν ἄστρον τούτων ὀφείλεται εἰς τὴν συνήθειαν τῶν ἀρχαίων νὰ ἰδρύνωσιν εἰς τὰς πόλεις στήλας ἐχούσας ἀναγεγραμμένας τὰς ἐπιτολάς καὶ τὰς δύσεις τῶν ἀστέρων· τὰ τοιαῦτα παραπήγματα συνετέλουν βεβαίως εἰς τὸ νὰ καθιστῶσιν οἰκείας ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις εἰς τὸν λαόν, δυνηθέντα νὰ διατηρήσῃ κατὰ παράδοσιν τινὰς τούτων. Ἀκριβῶς δ' εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Μιλήτου εὐρέθησαν κατὰ τὸ 1903 ἐν τῷ θεάτρῳ τεμάχια τοιοῦτου μαρμαρίνου παραπήγματος τοῦ Β' αἰῶνος π. Χ. καὶ εἰς ἐν τούτων ἀνεγράφετο ὁ χρόνος τῆς πρωινῆς ἐπιτολῆς τοῦ κέντρου τοῦ σκορπίου (4).

Γ' ΓΑΛΑΞΙΑΣ

Τοῦ παπᾶ ἢ τοῦ κουμπάρου τάχερα. — Σωρός. — Ἰορδάνης ποταμὸς. — Δρόμος τῆς Παναγίης. — Τὸ ζουνάρι τῆς καλόγριας.

Παράδοσις διαδεδομένη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος παριστᾷ τὸν Γαλαξίαν ὡς ἄχυρα ἐσκορπισμένα εἰς τὸν οὐρανόν. Κατὰ τὴν μίαν παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως, ἕνας παπᾶς ἔς ἕνα χωριὸν ἐκλεψε τὴ νύχτα μὲ τὸ σκοτάδι δεμάτια ἀπὸ τὸ σωρὸν ποῦ εἶχε ὁ γείτονας ἔς τ' ἀλῶνι γιὰ νὰ λιχνίση· ἀλλὰ μόλις τὰ πῆρε καὶ προχώρησε, φύσηξε ἀέρας καὶ σκόρπισε τὸ ἄχυρον κι ἀπ' αὐτὸ τὸν ἡῦραν καὶ τὸν ἐπίασαν (5). Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγὴν, ἀγωγιάτης κακοπαθήσας ἐκ

1) Hiller ἐνθ. ἀν. σ. 173.

2) Λαογραφ. Δ' 423. Ἡ Ζυγαριά καὶ οἱ Σταυρὸς ὀνόματα ἀστερισμῶν καὶ ἐν Εὐρυτανίᾳ. (Κατὰ τὸν ἐκ Καρπενισίου ποιμέναν Κ. Κουτσοθόδωρον, ἀνακοίνωσις Στυλ. Βίου).

3) Hiller ἐνθ. ἀν. σ. 169 κέ.

4) Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Diels καὶ Rehm ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου τῆς 14 Ἰανουαρίου 1904. Βλ. Hiller αὐτ. σ. 171.

5) Abbott Macedonian Folklore σ. 69=Παραδόσ. σ. 825 (Μακεδονίας). Κατὰ παράδοσιν αἰτωλικήν, τὰ συννεφάκια, ποῦ φαίνονται τὸ καλοκαίρι ἔς τὸν οὐρανόν, ὅταν εἶναι ξάστερος, τὰ λένε τοῦ παπᾶ τάχερα ἢ τῆς παπαδιᾶς τάχερα. Καὶ τὰ λένε ἔτσι γιὰτὶ μιά φορὰ ἕνας παπᾶς τὸ καλοκαίρι ἐκλεψε ἄχυρον· ἐκεῖ ποῦ τὸ πῆγαινε τὸ ἄχυρον, σκορπίζοτανε ἔς τὴν στράτα. Γιὰ τὴν κλεψιά τὸν τιμώρησε τὸν παπᾶν ὁ Θεός. Τὰ ἄχυρα πῆγαινε

τοῦ δεινοῦ χειμῶνος καὶ φιλοξενηθεὶς μετὰ τοῦ ζῶου του μίαν νύκτα εἰς τὸ σπίτι κουμπάρου του, ἔκλεψε πρὶν ἐξημερώσῃ ὅλον τὸ ἄχυρον. Ὁ νοικοκύρης τὸ πρῶτ' ἀντελήφθη τὴν κλοπὴν, ἀλλὰ δὲν ὑπωπτεύθη ὅτι τὴν ἔκαμε ὁ κουμπάρου του· ἔχων δ' ἀνάγκην νὰ προμηθευθῇ ἄχυρον διὰ τὸ ζῶόν του καὶ ψωμί διὰ τὴν οἰκογένειάν του, ἐξεκίνησε διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν πόλιν μὲ ὄλην τὴν βαρυχειμωνιάν· ἀλλὰ εἰς τὴν ὁδὸν λύκοι ἔφαγαν τὸ ζῶόν του, αὐτὸς δὲ μόλις κατῴρθωσε σωθεὶς νὰ προμηθευθῇ ὀλίγον ψωμί εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ βραδύνας νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ σπίτι του εὔρε τὸ μικρότερον τῶν τέκνων του νεκρὸν ἀπὸ τὴν πείνα. Εἰς τὴν ἀπελπισίαν του τότε εἶπε· «Δὲν εἶναι θεὸς νὰ μοῦ δείξῃ τὸν κλέφτη νὰ πάρω τὸ δίκιο μου!» Τότε βγῆκε ὁ ἥλιος κ' ἔλειωσε τὸ χιόνι καὶ φάνη στὸ δρόμο σκορπισμένον τ' ἄχυρον ποῦ ἔχύνετο ἀπὸ τὰ σακκιά ποῦ εἶχε πάρῃ ὁ κλέπτης. Ἐκεῖνος μ' ἓνα πέλεκυν εἰς τὰς χεῖρας ἠκολούθησε τὰ ἴχνη καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ σπίτι τοῦ κουμπάρου του, ποῦ τοῦ ἔκλεψε τὸ ἄχυρο, καὶ τὸν ἐσκότωσε μὲ τὸν πέλεκυν. Ἐκτοτε δὲ ἔμεινεν εἰς τὸν οὐρανὸν ὁ δρόμος μὲ τὰ ἄχυρα, καὶ ὠνομάσθη τοῦ κουμπάρου τὰχερα⁽¹⁾. Ἄλλη πάλιν παράδοσις ἀποδίδει τὴν κλοπὴν τοῦ ἄχυρου εἰς βαπτιστικόν, θέλοντα νὰ ἐκδικηθῇ τὸν ἀνάδοχόν του πρὸς ὃν ἦλθεν εἰς ἔριδας. Ὁ θεὸς ὅμως δὲν ἐπέτρεψε τὴν κλοπὴν, καὶ τὸ ἄχυρον ἐπέταξεν ἀπὸ τοὺς σάκκους εἰς τὸν οὐρανὸν⁽²⁾.

Ἡ παράδοσις εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Βουλγαρικὴ τις παράδοσις λέγει, ὅτι ἓνας μίαν φορὰν δὲν εἶχε ἀρκετὸ ἄχερο γιὰ τ' ἄλογό του, καὶ πῆρε ἓνα κοφίνι κ' ἔκλεψε ἀπὸ τοῦ κουμπάρου του γεμᾶτο τὸ κοφίνι· καὶ ὅταν ἐγύριζε ἔς τὸ σπίτι του, τὸ ἄχυρο σκορποῦσε δῶ κ' ἐκεῖ ἔς τὸ δρόμο· καὶ γιὰ νὰ μὴ λησμονηθῇ τὸ κακὸ ποῦ ἔκαμε, τὰ ἄχυρα ποῦ χύθησαν ἐγίναν ἄστρα σ' τὸν οὐρανὸν⁽³⁾. Ὁμοίως καὶ οἱ Κροᾶται διηγούονται, ὅτι ἓνας ἔκλεψε μίαν φορὰ τὴν νύκτα ἓνα δεμάτι ἄχερο τοῦ κουμπάρου του, κ' ἐκεῖ ποῦ ἔφευγε μὲ βία ἔχυνόταν τ' ἄχερο ἔς τὸ δρόμο· καὶ γιὰ νὰ θυμᾶται ὁ κόσμος πάντα αὐτὴ τὴν πράξιν του, ὁ θεὸς ἔβαλε τὸ ἄχυρο ἔς τὸν οὐρανόν, καὶ φαίνεται κάθε βράδυ⁽⁴⁾. Οἱ δὲ Σέρβοι ἐν Τσόκα τῆς Οὐγγαρίας λέγουσιν ὅτι ἓνας ἔκλεψε τ' ἄχυρο τοῦ κουμπάρου του καὶ τὸ ἔχυσεν ἐκεῖ ἔς τὸν οὐρανόν⁽⁵⁾. Οἱ Βλάχοι πιστεύουσιν, ὅτι ὁ Γαλαξίας εἶναι σκορπισμένον ἄχυρον, καὶ λέγουσιν πῶς μίαν φορὰν ἡ ἁγία μάνα Ἀφροδίτη (swentomaika Vinire) ἔκλεψε μίαν νύκτα ἄχυρα ἀπὸ τὰς θημωνιάς τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ ἐκεῖ ποῦ ἔφευγε μὲ βία, πολὺ ἀπ' αὐτὴ τῆς ἐσκόρπισεν⁽⁶⁾. Κατ' ἄλλην βλαχικὴν παράδοσιν, τὸ ἄχυρον ἐχύθη ἐκ τῆς ἀμάξης, ἣτις ἔφερεν ἀπαχθεῖσαν παρθένον⁽⁷⁾. Κατὰ τὰς οὐγγρικὰς παραδόσεις ὁ ἅγιος Πέτρος ὠδήγει ἀμάξιον, συρόμενον ὑπὸ τυφλοῦ ἵππου· καθ' ὁδὸν συνεκρούσθη πρὸς τὴν ἀμάξαν μεθύσου, καὶ ἐθραύσθη ὁ ρυμὸς τῆς ἀμάξης τοῦ

¹ ἔς τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ βλέπει ὅλος ὁ κόσμος. Καὶ τὸν παπᾶ τὸν πιάσανε οἱ ἄνθρωποι πᾶς ἔκλεψε, γιὰτὶ πήρανε τὴν στρατά στρατά ποῦ ἔπεφτε τὸ ἄχυρο· μὲ τὸ ντορὸ φτάσανε ὡς τὸ σπίτι του. (Λαογρ. ἀρχ. ἀρ. 148, 39 παρὰ Λουκοπούλου).

1) Κερκύρας: Παράδοσ. ἀρ. 246. Βλ. καὶ Γερ. I. Σαϊβάνου. Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν ἐν Κερκύρα Ἀργυράδων σ. 19.

2) Πλησοβίτσας τῆς Ἠπείρου: ΚΠ. Σύλλογος 1890 τ. ΙΘ' σ. 148. = Παράδοσ. ἀρ. 245.

3) Strauss die Bulgaren σ. 33. Lydia Schischmanov, Légendes religieuses bulgares σ. 4—5 ἀρ. 3.

4) F. S. Kraus ἐν Mélusine τ. II σ. 156

5) Strauss ἐνθ. ἀν. σ. 34.

6) Schott Walachische Märchen, Stuttg. 1845 σ. 285. 381.

7) Strauss αὐτ.

ἀγίου, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ἄχυρον ἐχύθη ἀποτελέσαν τὸν Γαλαξίαν (1). Ἡ ὁ ἅγιος Πέτρος ἐκλεψε τὸ ἄχυρον, καταδιωκόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ ἀγροφύλακος (τοῦ ἀστέρος Βέγα), ἐσκήρπισεν αὐτὸ (2)· ἢ κατ' ἄλλην παραλλαγὴν, Ἀτσίγγανος ἦτο ὁ κλέπτης (3). Κατὰ τὴν δαλματικὴν παράδοσιν, ὁ ἅγιος Πέτρος ἐτίναξε τὸν πλήρη ἄχυρον σάκκον του καὶ ἐξ αὐτῶν ἐγένεν ὁ Γαλαξίας, ὅστις διὰ τοῦτο λέγεται Petrova slama, ἦτοι τοῦ Πέτρου τᾶχυρο (4). Ὑπῆρχε δὲ καὶ τις ἀρμενικὴ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ ἥρωϊς Βαχάκεν, ὁ τοῦ βασιλέως Τιγράνου νεώτατος υἱός, ἐκλεψε τὸ ἄχυρον τοῦ ἀσσυρίου θεοῦ Βάρχαμι καὶ ἔχνη τῆς φυγῆς αὐτοῦ μετὰ τοῦ φορτίου του ἀνά τὰ οὐράνια πλάτη κατέλιπε τὸν Γαλαξίαν (5).

Τὴν ὑπαρξίν ὁμοίας παραδόσεως παρὰ διαφόροις λαοῖς ἐμφαίνουσιν αἱ ἐν ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ὀνομασίαι τοῦ Γαλαξίου, αἱ εἰς κλοπὴν ἄχυρου ἀναφερόμεναι. Οἱ Ἄλβανοι (Γκέγκηδες) ὀνομάζουσιν αὐτὸν κάστρο ε κούμπεριτ, ἦτοι τοῦ κουμπάρου τ' ἄχυρο (6)· οἱ Σαρδόνιοι bia de sa palla (δρόμον ἄχυρου) (7)· οἱ Σερβοκροάται Kumovska slama, ἦτοι τοῦ κουμπάρου ἄχυρο (8)· οἱ Βόσνιοι slamica ἐκ τοῦ slama, σημαίνοντος ἄχυρον· οἱ Οὐγγροὶ szalmas ut (ἄχυρένιος δρόμος) καὶ Szalma hullato (ἄχυρου σκόρπισμα) (9)· οἱ Ἀρμένιοι hartacol ἢ hartgosch (ἄχυροκλόπον)· οἱ Πέρσαι rah kah keshan (δρόμον τοῦ φέροντος ἄχυρον)· οἱ Τούρκοι saman ughrisi (ἄχυροκλόπον) (10)· οἱ Ἀραβες tarik el tibū, ἦτοι δρόμον ἄχυρου, ἢ derb ettūbenin, ἦτοι μονοπάτι αὐτοῦ πρὸ βαστᾶ ἄχυρο (11)· οἱ Ἀραβες τῆς Καβυλίας abrid' b oualim, ἦτοι δρόμον ἄχυρου (12). Καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἐβραϊκῇ ἐπίσης ὁ Γαλαξίας λέγεται netibat theben, ἦτοι ἄχυρου δρόμος (13)· ἐν τῇ συριακῇ schevil tevno, ἦτοι ὁμοίως ἄχυρου δρόμος (14)· ἐν τῇ κοπτικῇ pimoit ente pitoḥ, ὅπερ τὸ αὐτὸ σημαίνει (15), καὶ ἐν τῇ αἰθιοπικῇ mangad za hasar ἐπίσης (16).

Ἡ ταυτότης αὕτη τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν παραδόσεων δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν, ἀλλ' ἡ αἰτία αὐτῆς πρέπει ν' ἀναχθῇ μᾶλλον εἰς κοινὴν τινα πηγὴν· διότι, ἂν ἡ εἰκὼν τοῦ Γαλαξίου ὡς ἄχυρου διακεχυμένου ἠδύνατο ὄχι ἄνευ λόγου νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐθιγενὴς παρ' ἐκάστῳ λαῷ, ἢ παραστάσις ὅμως αὐτοῦ ὡς ἄχυρου κλαπέντος προὑποθέτει παράδοσιν, ἣν παρ' ἐνὸς λαοῦ παρέλαβον οἱ ἄλλοι. Ἡ παράδοσις δ' αὕτη πιθανῶς ἦτο ἐλληνικὴ. Ὁ

1) Revue des tradit. populaires 1892 σ. 486.

2) Strauss αὐτ.

3) Αὐτ.

4) Pott ἐν Kuhn's Zeitschrift f. vergleich. Sprachforschung τ. VI σ. 314. Mélusine τ. II σ. 153.

5) V. Langlois Collection des historiens anciens et modernes de l' Arménie. Par. 1867 τ. I σ. 40. Βλ. καὶ Rev. d. trad. popul. 1896 σ. 349.

6) Hahn Alban. Studien τ. III σ. 43. 201. Χριστοφορίδου Λεξικὸν τῆς ἄλβανικῆς σ. 145.

7) Mélusine τ. II σ. 151.

8) Αὐτ. σ. 153. Ἐν Δαλματικῇ ὁ γαλαξίας ἐπίσης λέγεται τοῦ κουμπάρου τᾶχυρο. (Sbornik τῆς νοτιοσλαβικῆς ἀκαδημίας τ. XII σ. 153=Zeitschrift d.Ver. f. Volksk. 1908 σ. 314).

9) Mélusine τ. II σ. 153.

10) Grimm deutsche mythologie 4ης ἐκδ. σ. 296.

11) Αὐτ. Mélusine τ. II σ. 154. 403.

12) Mélusine σ. 154.

13) Grimm αὐτ.

14) Αὐτ. Mélusine αὐτ.

15) Mélusine αὐτ.

16) Αὐτ. σ. 403.

Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ἐν τῷ περὶ προνοίας βιβλίῳ, ὅπερ ἐν ἀρμενικῇ μεταφράσει περιεσώθη, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης λέγει τὸν Γαλαξίαν πλὴν ἄλλων καὶ «κύκλον (ἢ ζώνην) τοῦ ἐν σπουδῇ φεύγοντος ἀχυροκλόπου» (1). Ταῦτα ὁ μὲν Th. Bergk (2) παραδέχεται ὅτι ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Ἐρατοσθένους, ὁ δὲ Ed. Hiller εἰκάζει ὅτι εἶναι προσθήκη τοῦ Ἀρμενίου μεταφραστοῦ τοῦ Φίλωνος στηρίζει δὲ τὴν εἰκασίαν του εἰς τοῦτο, ὅτι παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις ἐπιχωριάζει τὸ ὄνομα τοῦ Γαλαξίου Hartacol ἢ Hartcogh, τὸ σημαῖνον τὸν ἀχυροκλόπον. Ἄλλ' ἀφοῦ, ὡς εἶδομεν, τὸ ὄνομα εἶναι κοινὸν καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαούς, τὸ ἐπιχείρημα δὲν εἶναι ἰσχυρὸν (3). Οὐδὲν ἤττον ὁ Gundel τελευταῖον ἀσπάζεται τὴν γνώμην τοῦ Hiller θεωρῶν τὴν παράστασιν ἀκραιφνῶς ἀνατολικήν (4) χωρὶς νὰ σαφηνίξῃ ποσῶς ποῦ νομίζει ὅτι ἐγκεῖται ὁ τοιοῦτος χαρακτὴρ αὐτῆς.

Συμφώνως πρὸς τὰς μνημονευθείσας παραδόσεις ὁ Γαλαξίας καλεῖται ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τοῦ παπᾶ ἢ τοῦ κουμπάρου τάχερο ἢ τάχερα, ἐν Μακεδονίᾳ δὲ καὶ Σωρὸς ἀπὸ τοῦ σωροῦ τοῦ γείτονος, ἐξ οὗ ὁ παπᾶς ἐκλεψε τὰ δεμάτια.

Ἄλλη ὀνομασία, κοινοτάτη εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, προῆλθεν ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ Γαλαξίου ὡς ποταμοῦ, διὸ προσλαβὼν χριστιανικὸν προσδιορισμὸν καλεῖται Ἰορδάνης ποταμὸς (5). Ἡ ὀνομασία αὕτη εὐρίσκεται καὶ εἰς τὸν Ἀπόκοπον τοῦ Μπεργαῆ (6) καὶ εἰς δημοτικὰ ᾄσματα, οἷον ἐν κωμαστικῷ διστίχῳ :

Σοῦ στέλνω χαιρετίσματα μὲ τὴ βροχὴ ποῦ βρέχει,
μὲ τὸν Ἰορδάνη ποταμὸ ποῦ στερεμὸ δὲν ἔχει (7).

Τοῦτο ὑποθέτω ὅτι οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν γνωστικῶν Μανδαίων, οἵτινες ἐξόχως τιμῶντες τὸν Ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν κατήστερισαν τὸν Ἰορδάνην ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα Jardenā rabba (8), οὔτε πρὸς τὸ δόγμα τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ὅτι ὁ Γαλαξίας ἦτο ὁ μυστικὸς Νεῖλος, ἐν διέπλεσεν ὁ θεὸς Ὡρος ἐν τῇ βάρει αὐτοῦ (9). Ἄλλὰ προῆλθε μᾶλλον ἐξ ἀπλῆς παρομοιώσεως τοῦ σχήματος τοῦ Γαλαξίου πρὸς ποταμὸν. Ἡ ταύτη ἰδέα δὲν ἦτο ξένη καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους (10), ὁ δὲ Ἰουλιανὸς ταυτίζει

1) *Eratosthenis carminum reliquiae disp.* Ed. Hiller, Lips. 1872 σ. 48. *Philonis Iudaei Paralipomena in latin. translata per I. B. Aucher* σ. 101.

2) Ἐν *Jahrbücher f. Philologie* 1860 σ. 412.

3) Ὁ Edw. Tylor (*Primitive culture* κεφ. 9 τ. I. σ. 360, σ. 354 τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως) προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ὄνομα λέγων ὅτι αἱ ὁδοὶ τῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς συχνάκις εἶναι κατεσπαρμέναι μὲ ἀχυρον, ἐκ τοῦ ἀχύρου, ὅπερ διαφεύγει ἐκ τῶν μετακομιζομένων δεμάτων.

4) Ἐν *Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie* τ. VII σ. 562.

5) Ὄνομα πάγκοινον ἐν Ἑλλάδι. Ἐν Ἰκαρία: Σταϊνατιάδου Ἰκαρικὰ σ. 142. Ἐν Εὐρυτανίᾳ οὗ Ἰορδάνης ποταμὸς (Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου). Ἐν Κύπρῳ καλεῖται καὶ «Σκιὰ τοῦ Ἰορδάνου» (*Δουκᾶ Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις* σ. 135).

6) Στ. 88 ἐν *Legrand Bibliothèque grecque vulgaire* τ. II.

7) *Λελέκου Δημοτ. ἀνθολογία* 1868 σ. 155.

8) *E. Kessler über Gnosis und altbabylonische Religion* ἐν δημοσιεύμασι τοῦ Ἀνατολ. συνεδρίου τοῦ 1881, τοῦ σημιτικοῦ τμήματος σ. 291.

9) *T. Negroῦτος* ἐν Ἀθηναίῳ τ. Α' σ. 224.

10) *G. Gundel de stellarum appellatione et religione Romana* σ. 151 καὶ ἐν *Pauly-Wissowa Real-Encycl.* τ. VII σ. 561. Βλ. *Plin. N. H.* 18, 280. *Martian. Capell.* II 207. *Glaudiam* 28, 173.

τὸν ἱερὸν τῆ Κυβέλη ποταμὸν Γάλλον πρὸς τὸν Γαλαξίαν (1). Καὶ μόνοι ἐξ ὄλων τῶν Εὐρωπαϊκῶν σήμερον οἱ Οὐαλοὶ τῆς Σκωτίας καλοῦσι τὸν Γαλαξίαν *geal-shruth nan spreu* (ἄσπρο ποτάμι τῶν ἀστρων (2)). Ὁμοίως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς παρομοιώσεως πρὸς ποταμὸν οἱ Ἴνδοι τὸν ὀνομάζουσι *Akâch Gangâ*, ἤτοι οὐράνιον Γάγγην (3), καὶ οἱ Ἀραβες *nahr al mad-schertah* (ρεῦμα ποταμοῦ) (4). οἱ Κοριάκκι τῆς Σιβηρίας θεωροῦσιν αὐτὸν ὡς πλημμυρισμένον ποταμὸν (5). οἱ Ἀνναμίται τὸν ὀνομάζουσι *Sôn ? ngân* (ποταμὸν ἀσημένιον) ἢ *ngân ha* (ἀσημένιον ρεῦμα) (6). οἱ Σίνοι *tien ho* (οὐράνιον ποταμὸν) (7). οἱ μαῦροι Γιγκί τῆς Νέας νοτίου Οὐαλίας καλοῦσιν αὐτὸν *worambul* καὶ νομίζουσι ὅτι εἶναι ποταμὸς διακρῶν κάλλιστον ὀπωροβριθῆ κῆπον, εἰς ὃν μεταβαίνουνσι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀγαθῶν (8). Καὶ οἱ Αὐστραλοὶ Κορνοῦ τὸν ὀνομάζουσι μὲν *paranortu*, νομίζουσι δ' ὅτι εἶναι ποταμὸς, εἰς ὃ τὰς ὄχθας μετὰ θάνατον θ' ἀναστήθῳσι λευκοὶ (9). Τέλος οἱ Αὐμάρας τῆς Περουβίας καλοῦσιν αὐτὸν ποταμὸν τῶν σκιῶν (10).

Ἐτερον ὄνομα σπανιώτατον τοῦ ἀστερισμοῦ, ἐν μόνῃ τῇ Ἀχαΐᾳ ἀκούμενον, ὅπου ἐπιχωριάζουσι καὶ τ' ἄλλα ὀνόματα αὐτοῦ, εἶναι ὁ δρόμος τῆς Παναγίας· ἐνῶ ἡ παράστασις τοῦ ἀστερισμοῦ ὡς ὁδοῦ εἶναι κοινοτάτη εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς, καὶ εἰς ταύτην ἀναφέρονται τὰ πλεῖστα τῶν ὀνομάτων αὐτοῦ. Τὰ πολυπληθῆ τοιαῦτα ὀνόματα ἀναγράφονται εἰς τὰς συλλογὰς, εἰς ἃς παραπέμπω ἐν ὑποσημειώσει (11). Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦσαν εὐχρηστα ὅμοια ὀνόματα. Ὡς πλεῖστοι λαοὶ καὶ οἱ ἀρχαῖοι Πυθαγόρειοι ὁδὸν ψυχῶν ἐθεώρουν τὸν Γαλαξίαν (12). οὗτοι δ' ἔλεγον προσέτι αὐτόν, ὡς

1) *Iouliar.* Ε' σ. 165 c.

2) *Mélusine* τ. II σ. 153.

3) *Revue des trad. popul.* 1906 σ. 381.

4) *Grimm Deutsche mythologie* 4ης ἐκδ. σ. 296.

5) *R. Andree Ethnograph. Paralelen* σ. 110.

6) *Mélusine* τ. II σ. 154.

7) *Αὐτ.* *Revue des tradit. populaires* 1896 σ. 576.

8) *Ridley* ἐν *Journal of the anthropological Instit.* τ. II σ. 273. Παρὰ *R. Andree* ἐθ. ἀν.

9) *Ridley* αὐτ. τ. I σ. 143 παρὰ *R. Andree* ἐθ. ἀν. Φυλαί τινες τῆς Νοτίου Αὐστραλίας τὸν φαντάζονται ὡς μέγαν ποταμὸν. (*Réville Histoire des religions des peuples non civilisés* Par. 1883 τ. II σ. 151).

10) *Revue des trad. popul.* 1903 σ. 224, 28.

11) Βλ. *Grimm Deutsche mythologie* 4ης ἐκδ. σ. 295—7 τ. III σ. 706. *Kuhn* *Namen der Milchstrasse und des Höllenhundes* ἐν *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* τ. II σ. 311 κέ. *Arnold* *Ipolyi* *die Milchstrasse im ungarischen* ἐν *Zeitschrift f. deutsche mythologie u. sittenkunde* τ. II σ. 160—4. *Edw. Tylor* *Primitive culture* κερ. 9 τ. I σ. 360, σ. 412—4 τῆς γάλλ. μεταφράσεως, σ. 353—4 τ. II σ. 72 τῆς γερμανικῆς. *O. Schrader* *Reallexikon d. indogermanischen Altertums* σ. 827. *Mélusine* τ. II σ. 151 κ. ἐ. 403. *Revue des traditions populaires* 1895 σ. 423. 1896 σ. 45. 576. 1900 σ. 3. 1901 σ. 22. 1902, σ. 139. 141. 340. 571. 1903 σ. 100. 184. 1904 σ. 425—7. 1906 σ. 381—2. *Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde* 1899 σ. 231. *Archiv f. Religionswissenschaft* 1899 σ. 343, 1908 σ. 60—1. *Revue de l'histoire des religions* 1900 τ. 42 σ. 231. 248. 249.

12) Ἐμπεδότιμος παρὰ *Φιλοπόμφ* εἰς Ἀριστοτέλην. Μετὰ τὰ φ. σ. 104. *Manil.* *Astro-nom.* I 754 κέ. Παρὰ *Λουκιαν.* *Δημοσθ.* ἐγκώμ. 50 τ. Γ' σ. 527 «τὰς εἰς οὐρανὸν ψυχὰς νομιζόμενας ὁδοῦς». *Πορφυρ.* π. ἀντρ. νομφ. 28. Παρὰ *Macrob.* *Somn. Scipionis* I 12, 1, 2. *Kohle* *Psyche* 4ης ἐκδ. σ. 213, 2. *Gundel*, *de stellarum appellatione et relig.* *Romana* σ. 152 κέ.

τὸν κατ' ἀρχὰς ἡλιακὸν δρόμον (1) καὶ Φαέθοντος ὁδὸν (2). Κοινῶς δ' ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο ἡ ὁδὸς ἢ ἄγουσα εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ ἀνακτος τῶν θεῶν (3). Ταύτην δὲ λιπαρὰν ὁδὸν λέγων ἐννοεῖ ὁ Πίνδαρος (4) καὶ ἀλλαχοῦ Διὸς ὁδὸν (5). Κατ' ἄλλους ἦτο ἡ ὁδὸς, ἣν διήνυσεν ὁ Ἡρακλῆς ἄγων τοὺς βοῦς τοῦ Γηρυόνου (6). Ὁδὸν δὲ ὠνόμαζον τὸν ἀστερισμὸν καὶ οἱ Ρωμαῖοι (7) καὶ κατὰ χριστιανικὸν μῦθον ἦτο ἡ ὁδὸς, δι' ἧς ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὁ Ἡλίας καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἐνώχ (8).

Ἐν μόνῃ τῇ Ἀχαΐᾳ ἐπιχωριάζει καὶ τὸ ὄνομα τὸ ζουνάει τῆς καλόγριας, ὅπερ ἀλλαχοῦ σημαίνει τὴν ἱρὴν. Ὁμοιάζει δὲ πρὸς τοῦτο τὸ λεττικὸν ὄνομα τοῦ Γαλαξίου *deewa jahsta*, ἦτοι θεοῦ ζώνη (9), καὶ τὸ βουλγαρικὸν γάλακτος ζώνη (10).

Ζ'. ΑΣΤΕΡΕΣ

Προσωποποιία.— Ἀστέρες τέκνα τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης.— Ἀστέρες ὡς καρφία.— Ἀυγερινός.— Ἄλλα ὀνόματα αὐτοῦ.— Ταχινός.— Ἀφροδίτη.— Ἐσπερος (Ἀποσπερίτης).— Ὁ Γιάννης καὶ ἡ Μάρω.— Γελαντζῆς, Νυχτοκόπος ὁ Ζεὺς.

Καὶ οἱ ἀστέρες, ὡς ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, προσωποποιοῦνται ἢ ἐν τῷ οὐρανῷ κινήσεις αὐτῶν παρέχει τὴν ἐμφασιν ζωῆς, διὸ ὄχι μόνον οἱ κατὰ φύσιν ἄνθρωποι ὑπολαμβάνουσι τὰ οὐράνια σώματα ὡς ἔμψυχα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνωτέρας πνευματικὰς βαθμίδας διατηρεῖται ἡ αὐτὴ ἀντίληψις· περὶ τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἀστέρων ἔλεγε καὶ ὁ Ὀριγένης ὅτι ζῶά εἰσι λογικά καὶ σπουδαῖα (11). Ὁ δὲ λαϊκὸς ποιητὴς φαντάζεται τὸ «ἀστέρι τὸ λαμπρὸ πού πάει νὰ βασιλέψῃ» οἰκειῶς συνδιαλεγόμενον μὲ τοὺς κλέφτας καὶ πληροφοροῦν αὐτοὺς περὶ πολεμικῶν συμβάντων (12). Εἰς παλαιὸν ἀκριτικὸν ἄσμα ὁ διαφυγὼν τοὺς Σαρακηνοὺς αἰχμάλωτος παρακαλεῖ τοὺς ἀστέρας νὰ τῷ δεῖξωσι τὴν ὁδὸν τὴν φέρουσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Οἱ ἄστροι ἔχαμέλεναν, οἱ φέγγοι κάθα ἔρθαν,
Ἐδεῖξαν ἄτον τῆσ στρατὴν ντὸ πάει 'ς τῆρ Ρωμανίαν (13).

1) Πλούταρχ. Ἀρέσκ. φιλοσ. Γ' 1. Στοβ. Ἐκλ. Α. 27 (*Diels Doxographi graeci* σ. 364—5). *Philonis Paralipomena* transl. per Aucher σ. 101. *Οἰνοπίδης* παρ' Ἀχὺ. Τατ. εἰς Ἀριστοτέλ. σ. 147 α. *Manil. Astron.* I 725. *Gundel* ἐν *Pauly-Wissowa Real-Enc.* τ. VII σ. 561—2.

2) Ἀριστοτ. Μετεωρολ. Α' 8. *Manil. Astronom.* I 731 κέ. Πλούταρχ. ἔνθ. ἀν. Στοβ. ἔνθ. ἀν.

3) *Ovid. Metam.* I 168 κέ.

4) Πινδάρ. ἀποσπ. 30 (6) Bergk παρὰ Κλημ. Ἀλεξανδρ. Στρωματ. ε' 731. Πρβλ. *Κόιντ. Μεθ' Ὀμηρ.* ΙΔ' 224—6. *Gunn et* ἔνθ. ἀν. σ. 563.

5) Πινδάρ. Ὀλύμπ. Β 126. Ἡ Διὸς ὁδὸς, ἢ κατὰ πρόσταξιν τοῦ Διὸς εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων φέρουσα, εἶναι ὁ Γαλαξίας, ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ πρὸς τὰς ἄλλας μαρτυρίας συνάγεται. (Βλ. καὶ *Bergk* ἐν *Jahrbücher f. Philol.* 1860 τ. 81 σ. 411).

6) *Philonis Paralipom.* ἔνθ. ἀν.

7) *Ovid. Metam.* I 168. Ἀμφίβολον δ' ὅμως ἂν εἶναι ἀκραιφνῶς ρωμαϊκὸν ὄνομα, ἐπειδὴ τὸ πρῶτον παρ' Ὀβιδίῳ εὐρίσκεται, οὗτος δὲ παρέλαβεν ἴσως μεταφράσας ἐκ τοῦ Πινδάρου. (*Gundel* ἔνθ. ἀν. σ. 561).

8) *Anson. Ephemeris oratio* 37 κέ.

9) *Grimm Deutsche mythologie* τ. III σ. 106.

10) *Strauss die Bulgaren* σ. 33.

11) Ὀριγέν. π. ἀρχῶν Α' (*Migne Patrol. gr.* τ. 11 σ.).

12) *Passow* ἀρ. 102.

13) Πολίτου Ἐκλογαί σ. 266. Πρβλ. *Τριανταφυλλίδου οἱ φυγάδες* σ. 22.

Φαντάζονται δ' επίσης οί ποιηταὶ τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων τοὺς ἀστέρας ὡς καὶ τὴν ἄλλην καθόλου ἄψυχον φύσιν, συμπαθοῦντας πρὸς δεινὰ παθήματα τῶν ἀνθρώπων (1) ἢ πολεμοῦντας καὶ συγκρουομένους(2) ἢ καὶ συμπαίζοντας πρὸς ἀλλήλους (3).

Ἡ προσωποποιία τῶν ἀστέρων σαφέστερον ἐμφαίνεται ἐν τῇ δοξασίᾳ, ὅτι οὗτοι εἶναι τέκνα τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης (4). Τὴν δοξασίαν ταύτην ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τινὰς κατὰ φύσιν λαούς, οἵτινες προσπαθοῦσι προσέτι νὰ ἐξηγήσωσι διατί οἱ ἀστέρες ἐπιφαίνονται μόνον τὴν νύκτα (5). Ἄλλ' ἴσως καὶ οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες εἶχον αὐτήν, διότι, ὡς οὐχὶ ἀπιθάνως εἰκάζει ὁ Roscher, τοιαύτην παράστασιν ἐγκρύπτουσιν ἀρχαῖοί τινες μῦθοι, οἷος ὁ περὶ τῆς Ἀντιόπης (Σελήνης) καὶ τῆς ἐκ τοῦ Διὸς (Ἡλίου) γεννήσεως τῶν θηβαϊκῶν Διοσκούρων Ἀμφίωνος καὶ Ζήθου, ἀστρικῶν θεοτήτων (6).

Κατὰ τὴν ἀρκαδικὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ἐγίναν ἀστέρες τὰ καρφιά, δι' ὧν ἀνθρωποὶ τινες ἐκάρφωσαν εἰς τὸν οὐρανόν, τὸν καιρὸν ποῦ ἦτο κολλητὰ εἰς τὴν γῆν, ἐν δέρμα ἄρκτου. Παραπλησίαν δὲ πρὸς ταῦτα εἰκόνα ἐνέχει ἡ θεωρία τοῦ Ἀναξιμένους, διδάσκοντος ἦλων δίκην καταπεπηγέναι τοὺς ἀστέρας τῷ οὐρανῷ (7).

Λαμπρότατος τῶν ἀστέρων θεωρεῖται ὁ Αὐγερινός (8), οὗτω καλούμενος ἀπὸ τῆς αὐγῆς, ὡς ἐπιτέλλων ἐν τῷ ἀνατολικῷ ὀρίζοντι πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου (9). Διὰ τοῦτο πρὸς δῆλωσιν αὐτοῦ γίνεται ἐνίοτε χρῆσις τῆς περιφράσεως *πρῶτο τῆς αὐγῆς*, ὡς ἐν κρητικῷ ἄσματι: «Ἐρρόδις ἡ ἀνατολή, καὶ βγαίνει τ' ἄστρο τῆς αὐγῆς» (10). Διὰ τὴν λαμπρότητα δ' αὐτοῦ λαμβάνεται ὡς ὄρος πρὸς ἐκφρασιν θαυμασίου κάλλους συνήθης ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων εἶναι ἡ παρομοίωσις «λάμπει ὡς αὐγερινός» (11). Ὁ Πετρίτσης εἰς τὴν διασκευὴν τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους λέγει τὴν ἐρωμένην τοῦ Διγενῆ «ὠραϊαν τε καὶ πάγκαλον, αὐγερινὸν ἀστέρα (12)». Καὶ εἰς σημερινὴν κρητικὴν μαντινάδα ἡ ἐρωμένη προσ-

1) Πολίτου Αὐτ. ἀρ. 189 (=Πλάτων Γ' σ. 186,64. Σταματέλλου Μοιρολόγια Λευκάδος σ. 21 ἀρ. 11.—Πρβλ. Βύρωνος (περιοδ. Ἀθηνῶν) τ. Β' σ. 619).

2) Φραντζεσκάκη Ἀριάδνη σ. 37.

3) Ἀραβαντινοῦ Συλλογὴ σ. 363.

4) «Τ' ἀστέρια εἶναι τὰ πιδιά τοῦ ἡλίου καὶ τ' φηγαριού, καὶ τ' μέρα δὲ φαίνουσι, εἶναι φῶς, καὶ αὐτοῦνα εἶναι μικρά» (Καρπενίσιον, κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου).

5) Ταχίτη: *Ellis the history of the London Missionary Society* τ. III σ. 171 παρὰ Waitz-Gerlande *Anthropologie* τ. VI σ. 266.—Μιντιράς τοῦ μαλακικοῦ πελάγους, καὶ Χόρς τοῦ Τσ'ότα Ναγπόρε τῆς ΒΑ Ἰνδικῆς: *Tylor Anfänge der Cultur* I σ. 350—1.

6) Roscher über Selene und Verwandtes σ. 140 κέ.

7) Πλουταρχ. Ἀρέσκ. φιλοσ. Β' 14,3 σ. 889. Στοβ. Ἐκλ. Α' 24,1. Diels *Doxogr. graeci* σ. 344. Πρβλ. S. Bonaventur *Compendium theologiae* II 51: «stellae supremae in firmamentum figuntur».

8) Κατὰ παρετυμολογίαν δ' ἴσως ἀπὸ τοῦ ἡμέρα καὶ Ἀημερινός ἐν Γορτυνίᾳ, καὶ ἀπὸ τοῦ ὅλη ἡμέρα Ἀλημερινός ἐν Πύργῳ τῆς Τήνου (Βάλληδα πάρεργα σ. 43).

9) Τὸ ὄνομα ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ αὐγῆ, ὡς τὸ νυκτερινός ἐκ τοῦ νύξ, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἡμερινός, ἑσπερινός κτλ. Πρβλ. Χατζιδάκι Μ. καὶ νέα ἑλλην. Α' σ. 563.—Εἰς τὸν Φλώριον καὶ τὴν Πλατζιαφόρε ὡς χαρακτηριστικὴ ὥρα τῆς ἐπιτολῆς τοῦ αὐγερινοῦ λέγεται ἡ χαρακτηριστικὴ: «ὅταν ἐβγῆ ὁ αὐγερινός καὶ ἡ αὐγὴ χαράξῃ» (στ. 1341 σ. 304 Μαυρ. στ. 1329 σ. 87 Hesseling). Βλ. καὶ Ἐρωτόκρ. Β' 1429 «τὴν ὥραν ποῦ ὁ Αὐγερινός πασίχαρος προβαίνει | Κι ἀπὸ τῆς γῆς τὸ πρόσωπο ἡ σκοτεινάγρα βγαίνει».

10) Jeannarakis Ἄσματα κρητικὰ σ. 219 ἀρ. 283.

11) Ducange *Glossar. Graec.* σ. 151 λ. αὐγερινός. Ἐρωτόκρ. Β' 402, 498. Πρβλ., Γιωργιά. Θανατικόν 158—9 «ὡσάν τὸν ἥλιον λάμπουσι, σάν τὸν ἀποσπερίτην, φέγγουσι παρὰ τὴν Ἀφροδίτην».

12) Στ. 1598 σ. 177 ἐκδ. Λάμπρου.

ομοιάζεται πρὸς τὸ αὐτὸ ἄστρον (1), εἰς λεριακὸν δὲ γαμήλιον ἄσμα λέγεται ὅτι τὰ μάτια τῆς νόμφης αἰχρουν τὸν αὐγερινὸν καὶ τὸ φεγγάρι μέσα (2) καὶ θηραϊκὸν βαυκάλημα παρομοιάζει τὸ κοιμώμενον παιδίον μετὰ τὸν αὐγερινόν (3).

Ὡς ὑπέρτερος τῶν ἄλλων ἀστέρων (4), τάσσεται ὁ Αὐγερινὸς μετὰ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ ὁμοῦ μνημονεύονται συναπτόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὁ ἥλιος, τὸ Φεγγάρι καὶ ὁ Αὐγερινός (5). Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι (6). ὁ Πλίνιος λέγει αὐτὸν ἐφάμιλλον τῷ ἡλίῳ καὶ τῇ σελήνῃ (7), καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων λαῶν οἱ Σλάβοι συνδέουσι στενωῶς τὸν ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην μετὰ τοῦ Ἑσπέρου (8). Ὅθεν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀστέρα ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὀνομάζουσι τὸν Αὐγερινὸν τὸ ἀστέρι (9).

Φέροντι δὲ παρὰ τῷ λαῷ καὶ ἄλλα ὀνόματα τοῦ Αὐγερινοῦ. Ἐν Σοποτῶ τῶν Καλαβρύτων αὐτὸ ἄστρο πρὸ βγαίνει τὸ πρῶτ' τὸ λένε Αὐγερινὸν καὶ Τραχανολόγο, γιὰτὶ τότε σηκώνεται ὁ ζευγολάτης καὶ βράζει τὸν τραχανὸν του καὶ πηγαίνει ἐς τὸ χωράφι του (10). Ἐν Κύπρῳ ὀνομάζεται τὸ ἄστρον τῆς πρωγνῆς (11), ἥτοι τῆς πρωίας, πρὸς ὃ ἀντιστοιχοῦσι τὸ κρητικὸν τῆστρο τῆς αὐγῆς, ὅπερ ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, καὶ τὸ θηραϊκὸν ὁ ταχινός (ἀπὸ τοῦ ταχὺ=πρωία), ὅστις ὁμοῦς εἶναι ἄλλος παρὰ τὸν Αὐγερινὸν ἀστήρ (12). Ἐν Μιλήτῳ, κατὰ τὸν Hiller von Gaertringen, γινώσκουσι δύο πρωίνους ἀστέρας, ὧν τὸν ἕνα ὀνομάζουσι τσῆ ἡμέρας τὸ ἄστρο (οἱ δὲ Τοῦρκοι κάτοικοι σαβὰ—ιδίς), τὸν δ' ἕτερον ὁ Ἀδιζῆ Γιαννάκης, ἥτοι ὁ κυνηγὸς Γιαννάκης. Τίνες οἱ ἀστέρες οὗτοι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ, ἐκ τινῶν δ' ὁμοῦς τεκμηρίων εἰκάζει ὅτι τσῆ ἡμέρας τὸ ἄστρο εἶναι ἴσως ὁ ἀρκτοῦρος, ὁ δὲ Ἀβτζῆ Γιαννάκης ὁ Σείριος (13).

Ἐν Θήρᾳ ἐπίσης ἄλλος ἀστήρ ὀνομάζεται Ἀφροδίτη καὶ λέγουσι περὶ ὃ τοῦ ὅτι εἶναι «παιδί τοῦ Ταχينوῦ καὶ ἀκλουθάει ἀποπίσω». Καὶ περὶ τούτου δὲν ἐξηκριβώθη τίς ἀστήρ εἶναι (14), ἀλλὰ πάντως ἐδόθη εἰς αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέρος τῆς Ἀφροδίτης, πρὸς ὃν ἴσως συνεταυτίσθη. Τὸν δὲ ἀστέρα τῆς Ἀφροδίτης καλοῦσιν Ἀποσπερίτη (15), καὶ διακρίνουσιν ἀπὸ τὸν Αὐγερινόν,

1) [Ἑλπίδος Μελίτης] Κρητικὴ μέλισσα. Ἐν Ἀθ. 1873 σ. 51 ἀρ. 31.

2) Οἰκονομοπούλου Λεριακὰ σ. 83.

3) Νεολλ. ἀνάλ. Β' σ. 460, 17. Ἐν παραμυθίῳ κόρη νομφομένη βασιλόπουλον ἐπαγγέλλεται νὰ γενήσῃ παιδί ὠραῖον ὡς τὸν Αὐγερινόν. (Hahn Gr. Märchen II σ. 288) ἢ γενῆ παιδίον τὸν Αὐγερινόν (αὐτ. σ. 40) ἢ ἔχον εἰς τὸ μέτωπον τὸν Αὐγερινόν (Νεολλ. ἀνάλ. τ. Β' σ. 43).

4) «Τ' ἄλλου τρανότερου ἀστέρι». Χαρακτηρισμὸς τοῦ Αὐγερινοῦ ὑπὸ Καρπενισιώτου ποιμένος (Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου).

5) Πρβλ. τὸ παραμύθιον ὁ ἥλιος τὸ Φεγγάρι καὶ ὁ Αὐγερινός (Hahn αὐτ. ἀρ. 69 τ. II σ. 40 κέ. Πρβλ. καὶ Νεολλ. ἀνάλ. Β' σ. 40 κέ. ἀρ. 20).

6) Roscher Lex. d. Mythol τ. III σ. 2519.

7) Plin. N. H. II 36. Roscher αὐτ.

8) Βλ. Hanusch Slav. Mythus σ. 267, 269.

9) Βαλαωρίων ποιήματα τ. Β' σ. 324. (τ. Γ' σ. 242 ἐκδ. Βιβλ. Μακρολῆ). Ἐν Ἠπειρῷ (Ἀραβαντινοῦ Ἠπειρωτ. γλωσσάριον σ. 26). Ἐν Αἴγῳ (Α. Α.)

10) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀνδρ. Κωνσταντινοπούλου (1888). Ὁ τραχανός ἢ τραχανᾶς ἔδεσμα κοινότατον (περὶ τούτου βλ. παρεμβολικὴν σημείωσιν).

11) Λουκᾶ Φιλολ. ἐπισκέψεις σ. 130.

12) Hiller Thera IV σ. 166, 168.

13) Αὐτ. σ. 169.

14) Αὐτ. σ. 173.

15) «Κ' ἤλαμπ' ὡς λάμπει ὁ Αὐγερινός, κ' ὡς φέγγει ὁ Ἀποσπερίτης» (Ἐρωτόκριτος Β' 498). «Βραδείζει καὶ ἡ δύση καὶ βγαίνει ὁ ἀποσπερίτης» (Δημῶδες ἄσμα, Jeannarakis

ἐν ὑπολαμβάνουσιν ἄλλον, διάφορον τούτου, ἀστέρα. Ὁμοίως καὶ οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες τὸν Ἀποσπερίτην (τὸν Ἔσπερον) ἐθεώρουν ἄλλον ἀστέρα παρὰ τὸν Αὐγερινὸν (τὸν Ἐωσφόρον ἢ Φωσφόρον ἢ Ἐῶν), καὶ πρῶτος, ὡς λέγεται, ὁ Πυθαγόρας ἀνεγνώρισε τὴν ταυτότητα αὐτῶν (1). Ἐπίσης καὶ οἱ Ἀσσύριοι φαίνεται ὅτι ὡς δύο διαφόρους ἀστέρας τοὺς ἐνόμιζον, καὶ οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν αὐτὴν εἶχον ἀντίληψιν καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων λαῶν οἱ Λεττοὶ (2).

Ὁ Αὐγερινός, ὡς Ἔσπερος καὶ ὡς Ἐωσφόρος, ὡς δύο δηλ. χωριστὰ ἀστέρα, ὀνομάζονται ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος Γιάννος καὶ Μάρω (3), καὶ φέρονται περὶ αὐτῶν διάφοροι παραδόσεις, σκοποῦσαι νὰ ἐξηγήσωσι τὴν χωριστὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν ἐν τῷ οὐρανῷ. Κατὰ τὴν μίαν τούτων ὁ Γιάννος καὶ ἡ Μάρω ἦσαν πολυαγαπημένο ἀντρόγυνο, καὶ ἀπὸ τὴν πολλὴν τους ἀγάπην ἐπαρακαλεθῆκανε ἔς τὸ Θεὸ νὰ τοὺς κάμῃ ἀστέρια καὶ ἀμέσως ὁ Θεὸς τοὺς ἔκαμε ἀστέρια πολὺ λαμπερὰ, καὶ τὸ βράδυ ποὺ νυχτώνει τὸ ἓνα εἶναι ἔς τὴν ἀνατολήν, τὸ ἄλλο ἔς τὴ δύση. Ἀλλὰ τὸ χειμῶνα ὁ Γιάννος εἶναι εἰς τὴν ἀνατολήν, ἔς τὰ βουνά, καὶ ἡ Μάρω δυτικά, ἔς τοὺς κάμπους, καὶ αὐτὸ γιὰ νὰ περνᾷ καλὰ ἡ Μάρω, τὸ χειμῶνα νὰ μὴν εἶναι ἔς τὰ χιόνια καὶ τοὺς πάγους, οὔτε τὸ καλοκαίρι ἔς τὴ μεγάλη κάψα (4). Ἄλλη παράδοσις, βοιωτικὴ, παριστᾷ τοὺς καταστρεφθέντας Γιάννην καὶ Μάρω, ἢ τὸν Δῆμον καὶ τὴν Δάφνην, ὡς καὶ ἄλλως καλοῦνται, ὡς ἐχθρικῶς πρὸς ἀλλήλους διακειμένους. Ἦσαν μνηστευμένοι, καὶ διαλυθείσης τῆς μνηστείας κατηστερίσθησαν καὶ αὐτοὶ καὶ ἡ νυμφικὴ συνοδεία καὶ οἱ μουσικοὶ. «Ὁ Γιάννος καὶ ἡ Μάρω ὅμως ἀνταμώνουν μιὰ φορὰ μόνον τὸ χρόνο καὶ τότε ἢ ὁ Γιάννος βγαίνει τὴν ἡμέρα καὶ ἡ Μάρω τὴ νύχτα, ἢ τὸ ἐναντίον ἔτσι ζοῦν πάντα χωρισμένοι καὶ κυνηγοῦν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο» (5). Ἐριν καὶ διάστασιν τῶν δύο ἀστέρων ἀναφέρει καὶ ἀρχαῖκὴ παράδοσις ὁ Γιάννος καὶ ἡ Μάρω εἶναι ἀδελφοί, ἡ Μάρω ὅμως εἶναι σκληρὰ καὶ πονηρὰ, καὶ τὸν ταλαίπωρον Γιάννον, ποῦ εἶναι καλόβολος, τοῦ στέλλει τὸν χειμῶνα νὰ δουλεύῃ εἰς τὰ βουνὰ μὲ τοὺς πάγους καὶ τὸ καλοκαίρι κάτω εἰς τοὺς κάμπους, ποῦ τὸν πᾶγει ἡ φωτιὰ τοῦ ἡλίου. «Μόνον μιὰ φορὰ τὸ χρόνο πλησιάζει ὁ Γιάννος τὴ Μάρω, ἀλλὰ καὶ τότε αὐτὴ τὸν διώχνει εὐθὺς ἀπὸ κοντὰ της» (6). Ὁμοίως καὶ αἰτωλικὴ αἰσ παράδοσις εἰς κακίαν καὶ ἀπάτην τῆς Μάρως ἀναφέρει τὴν αἰτίαν τοῦ ὅτι ὁ Γιάννος ἐπιφαίνεται τὸν χειμῶνα εἰς τὰ βουνὰ καὶ τὸ θέρος εἰς τὰς πεδιάδας (7).

Ἄσματα κρητικὰ σ. 219 ἀρ. 283). Ἀποσπερίτης καὶ ἐν Ἰκαρίᾳ (Σιαματιάδου Ἰκαριακὰ σ. 142). Ποσπερίτης ἐν Κύπρῳ (Λουκά Φιλολ. ἐπισκέψεις σ. 130). Ἀσπερινός κατὰ τὸν Αὐγερινός ἐν κρητικῷ ἄσματι: «ἀστρι μου, ἀστρίτσι μου, κι' ἀσπερινὲ κι' αὐγερινὲ» (Jean-narakis σ. 154 ἀρ. 171).

1) Βλ. Schaubach *Astronomie der Griechen* σ. 181. Wilamowitz ἐν *Hermes* τ. XVIII σ. 417, 1. Kalkmann ἐν *Jahrbuch d. archäol. Instit.* 1886 σ. 242. Roscher *Lex. d. Mythol.* τ. III σ. 2519.

2) Roscher *Lex. d. Mythol.* τ. III σ. 2519. 2521.

3) Λαογρ. Δ' σ. 423.

4) Παραδόσ. ἀρ. 248.

5) Αὐτ. ἀρ. 249.

6) Αὐτ. ἀρ. 250.

7) Λαογρ. Δ' σ. 422: «Ἡ Μάρω εἶναι κειὸ τὰστέρ τοῦ λαμπροῦ π βγαίν' τν αὐγὴ μὲ τὸν ἡλίου. Δίν' κοντὰ π τὸν ἡλίου, κι πάει πάει κοντὰ, ἀλλὰ δὲ βουδῶν' (κατορθώνει) νὰ βασιλέψ' κι μὲν' παραπίσ ἀπ τὸν ἡλίου κι γι' αὐτὸ τοῦ βράδ φαίνετι.— Ἡ Μάρω τὸν γέλασι τοῦ Γιαννάκ', ἓνα ἄλλου ἀστέρ, κι τοῦ καλοκαίρ οὐ Γιαννάκ' ἔς παλιν ἔς τς κάμπς κι τοῦ χ'μῶνα ἔς τὰ βουνά».

Ἐνιαχοῦ εἶναι βέβαιον ὅτι λέγοντες Γιάωνν καὶ Μάρων ἐνοοῦσι τὸν Ἐσπερον καὶ τὸν Ἐωσφόρον, ὡς δύο ἀστέρας ἐκλαμβανομένους (1). Ἐν δὲ τῇ αἰτωλικῇ παραδόσει σαφῶς καταφαίνεται ὅτι ἡ Μάρω, ὁ ἀστὴρ ὁ κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ἐπιφαινόμενος καὶ δύοιν μετὰ τὴν δύσιν αὐτοῦ, εἶναι ὁ ἀστὴρ τῆς Ἀφροδίτης, ἀλλὰ δὲν καθορίζεται ἀσφαλῶς ποῖος ἀστὴρ εἶναι ὁ Γιάωνν. Καὶ πολλαχοῦ μὲν ταυτίζουσι τὸν ἕτερον τῶν ἀστέρων τούτων πρὸς τὸν τῆς Ἀφροδίτης, ἐνιαχοῦ ὁμῶς καὶ πρὸς ἄλλους ἀστέρας. Ἐν Ἀχαΐᾳ οἱ δύο ἀστέρες εἶναι ὁ Στάχυς τῆς Παρθένου καὶ ὁ Βοώτης· ἀλλαχοῦ δὲ ὁ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρμοῦ ἢ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Διὸς (2).

Ὡς Αὐγερινὸν συμβαίνει ἐνίοτε νὰ ὑπολαμβάνωσι τὸν Δία, ἐπιτέλλοντα πρὸ αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ νὰ ἀρχίζωσι προῶρως τὰς ἡμερησίας ἐργασίας των, νομίζοντες ὅτι εἶναι πλεόν αὐγῆ. Τούτου ἕνεκα ὁ Ζεὺς, ὡς παραπλανῶν ἀποκαλεῖται Γελαντζῆς (3), καὶ λέγουσι περὶ αὐτοῦ πῶς «ξεπλανοῦσε μιά φορὰ τοὺς ἀγωγιάταις καὶ ξεκινοῦσαν νύχτα, θαρρῶντας τον γιὰ τὸν αὐγερινό, κ' ἔτσι ἔπεφταν μιά χαρὰ ἔς τὰ χέρια τῶν κλεφτῶν» (4). Ἐν Καρπενισίῳ δὲ διηγοῦνται, ὅτι ἀνὰ βουλὰ οἱ Τούρκ' εἶδαν τ' ἀστὴρ αὐτοῦνου κὶ νόμισαν κ' ἦταν ἡ αὐγερινὸς κὶ ξεκίνησαν, ἀλλὰ ἦταν νύχτα κὶ πέσαν ἔς τὰ χέρια τῶν οὐχτρῶν Κὶ τὲ σφάξαν οἱ Ἕλληνας, γι' αὐτὸ λέγει κὶ γελαντζῆς». Ἄλλο δὲ ὄνομα τοῦ ἀστέρος τούτου, ἐπιχωριάζον ἐν Εὐρυτανίᾳ, εἶναι Νυχτιουκόπου (5).

Τραχανᾶς (Παρεκβολικὴ σημείωσις εἰς σελ. 204 σημ. 10).

Ὁ τραχανᾶς (σπανιώτερον ὁ τραχανὸς ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, τὸ τραχανὸν ἐν Καππαδοκίᾳ) (6), εἶναι ρόφημα χειμερινόν, κοινότατον ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, παρασκευαζόμενον δὲ κατὰ δύο τρόπους ἐν Πελοποννήσῳ. Κατὰ μὲν τὸν ἕνα φυρῶσιν εἰς σκάφην ἄλευρον μετὰ ὄξυγάλακτος, τὸ ὅποιον ἐκλέγουσιν ἐκ τοῦ ἐπιπλέοντος εἰς στάμνους, ἐν αἷς ἀφήνουσι τὸ γάλα ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ὅπως ξινήσῃ· ἀφοῦ δὲ ἀφήσωσι τὸ φύραμα ἐν τῇ σκάφῃ ἐπὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας ἢ καὶ πλείονας, ἂν θέλουσι νὰ γίνῃ ὀξινώτερος ὁ τραχανᾶς, τὸ ἐξάγουσιν εἰς κατακόπτοντες εἰς μεγάλα τεμάχια, τὰ ὅποια ἀπλώνουσι ἐπὶ συνδόνων ἐν δωματίῳ καὶ ὅταν ἀποξηρανθῶσι τρίβουσι εἰς δερμάτινον κόσκινον. Κατὰ δὲ τὸν ἕτερον, ἀλγίζοντες διὰ χειρομύλου σῖτον ἢ σπανιώτερον κριθῆν, τὰ ἀλέσματα (χόνδρον ἐν Μάνῃ, κοινότερον δὲ διὰ τουρκικῆς λέξεως πλιγοῦρη ἢ μπλιγοῦρη ἢ φλιγοῦρη) (7) ἐμβάλλουσι εἰς λέβητα, περιέχοντα βράζον γάλα, καὶ ἀναδεύουσι ταῦτα, μέχρις ὅτου ἀπορροφήσωσιν ὅλον τὸ γάλα· ἔπειτα κενώνοντες ἐπὶ σανίδος τὸν πόλτον κατακόπτουσι εἰς τεμάχια, τὰ ὅποια ἀποξηρανθέντα διαπερῶσι διὰ δερματίνου ἢ μεταλλίνου κόσκινου. Ὁ κατὰ τὸν πρῶ-

1) Ἡ Γιάωνν κ' ἡ Μάρω βγαίν' οὐ ἕνας ἀπουσπερῆς κὶ οὐ ἄλλους τοῦ ποιητοῦ. (Κατὰ τοὺς λόγους γέροντος ποιητοῦ τοῦ Τυμφρηστοῦ, κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου).

2) Πολίτου Παραδόσ. σ. 827.

3) Πανδώρα τ. Η' σ. 423. Ἀραβαντιν. Ἡπειρ. γλωσσάρ. σ. 31.

4) Μ. Χατζοπούλου Μέσα στὸ λόγγο (ἐν Παρνασσῷ τ. ΙΕ' σ. 54).

5) Κατ' ἀνακοίνωσιν Στυλ. Βίου.

6) Φαρασοπούλου τὰ Σύλαττα σ. 165. Τὸ τραχανᾶ ἐν Νεοκαισαρείᾳ (Ξενοφάν. τ. Δ' σ. 130). Ἡ παρὰ Δουκαγκίῳ (Glossar. σ. 1600) γραφὴ τραχάνα εἶναι ἐσφαλμένη.

7) Ἐκ τοῦ τουρκικοῦ μπουλοῦρη ἢ μπουργούλ. (Κοραῆ Ἀτακτα τ. Ε' σ. 349). μπλιγοῦρη ἐν Βελβεντίῳ (Ἀρχ. νεωτ. ἑλλην. Α' β' σ. 79). Μπλιγοῦρη ἐν Πελοποννήσῳ.—Μπλιγοῦρη ἐν Καισαρείᾳ Καππαδοκίας. (Παρνασσ. ΙΕ' 379).

τον τρόπον παρασκευαζόμενος τραχανᾶς λέγεται πρὸς διάκρισιν ξινὸς τραχανᾶς, ὁ δὲ κατὰ τὸν δεύτερον γλυκὸς τραχανᾶς ἢ ἀπλῶς πλιγοῦρι ἢ κουσκουσές (1).

Τὸ ἔδесμα εἶναι γνωστότατον καθ' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον, διὰ κοινοῦ ὀνόματος δηλούμενον (2). Ἄλλ' ἢ προέλευσις αὐτοῦ δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένη. Ὁ Hemsterhuis (3) λέγει ὅτι οἱ Ἕλληνες παρέλαβον αὐτὸ παρὰ τῶν Τούρκων, οὗτοι δ', ὡς καὶ οἱ Πέρσαι, tarchanach ἢ terchanach καλοῦσιν ἔδесμα κατασκευαζόμενον ἐκ χόνδρου βραζομένου μετὰ ὀξυγάλακτος, ὅστις ἀποξηραίνόμενος μαγειρεύεται κατὰ τὸν χειμῶνα (4). Τελευταῖον δ' ὁ Emil Fischer βεβαιώνει ὅτι τὸν τραχανᾶν οἱ Ἀλβανοὶ διετήρησαν ἐκ τῶν ἀρχαίων Ὀλυριῶν (5), ἀφήνων ἴσως νὰ ἐννοηθῇ, ὅτι καὶ μετέδωσαν αὐτὸν εἰς πάντας τοὺς γείτονας λαούς.

Πιθανωτέρα δ' ὁμως φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ Κοραῆ ("Ατ. Ε' 348), ὅτι τὴν λέξιν τραχανᾶ κατὰ στοιχείων μετάθεσιν ἔλαβον οἱ Τούρκοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, παρεφθαρμένην ἀπὸ τὸ τράχος, ὡς λέγεται ἑλληνιστὶ ὁ καρπὸς σιτηροῦ τινος καὶ αὐτὸ τὸ φυτὸν, συνώνυμον τῆς ὀλύρας, ἐξ ἧς κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γαληνοῦ ἐποιοῦν τὸν τράχον, καὶ οἱ χωρικοὶ κατεσκευάζον καὶ ἄρτον καὶ τὸν ἐπωνόμαζον ὀξυγαλάκτινον, πιθανὸν διότι τὸν ἐσκευάζον μετὰ τὸ ὀξύγαλα, ὡς καὶ σήμερον σκευάζεται ὁ τραχανᾶς.

Τοιαῦτα ἔδесματα ἦσαν συνηθέστατα εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅθεν καὶ ἂν δυσκολεώμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ τουρκικὴ γλῶσσα μετέτρεψε τὸν τράχον εἰς τραχανᾶν, δὲν δυνάμεθα δ' ὁμως ν' ἀμφισβητήσωμεν ὅτι ἡ μαγειρικὴ τῶν Τούρκων ἐγνώρισε καὶ παρέλαβεν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὸν 15' αἰῶνα, ὡς διδασκόμεθα ἀπὸ τὸν Γάλλον περιηγητὴν Βελόν, μεγίστη χρῆσις ἐγένετο τοῦ τραχανᾶ, ὅστις κατεσκευάζετο ἐν τῇ νήσῳ Λέσβῳ, ὅπουθεν ἐπρομηθεύοντο αὐτὸν καθ' ἅπασαν τὴν Τουρκίαν (6). Ὁ Βελὸν ὑποθέτει, ὅτι ὁ τραχανᾶς εἶναι ἡ μᾶζα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὁμοίως ὁ Κάρολος Σίττλ ταυτίζει αὐτὸν πρὸς τὴν παρ' Ἡσιόδῳ μᾶζαν ἀμολγαίην (7). Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βοδλημιανοῦ κώδικος τὸν παρὰ τῷ ποιητῇ ἄμητα ἐξηγεῖ: «ἄμητα τὰ κοινῶς τραχανᾶ». Οἱ ἄλλοι σχολιασταὶ τὴν αὐτὴν λέξιν ἐρμηνεύουσιν ὡς σημαίνουσιν «εἶδος πλακοῦντος γαλακτώδους (8)». Ἄδηλον ποῦ στηριχθεὶς ὁ γραμματικὸς οὗτος, παρὰ τῷ ὁποίῳ πρώτῳ φέρεται ἡ λέξις τραχανᾶς, ἐταύτισε τοῦτον πρὸς τὸν ἄμητα· δυστυχῶς δὲ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐζησε.

Ἄλλο ὅμοιον πρὸς τὸν τραχανᾶν ἔδесμα φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ γαλαξία, ἀπόλτος

1) Κουσκουσές λέγεται τὸ εἶδος τοῦτο ἐν Γορτυνίᾳ, ὅπου ἐπιχωριάζει ἐπίσης καὶ τὸ ὄνομα γλυκὸς τραχανᾶς, ἐκ τοῦ ἀραβ. κουσκούς, γαλλ. couscous ἢ couscoussou (κόκκος ἀραβοσίτου).—Ἐν Κρήτῃ ὁ τραχανᾶς λέγεται ξινόχοιτρος, κατασκευάζεται δὲ μετὰ ξινόγαλον καὶ χόνδρον, ἦτοι χονδροαλεσμένον σῖτον (Ξανθοῦδίδης ἐν Λεξικογραφ. ἀρχαίῳ τ. Ε' σ. 278).

2) Τραχανᾶ: ἀλβανιστὶ, ἑλληνοβλαχιστὶ, ρωμουνιστὶ, τραχανᾶ βουλγαριστὶ, σερβιστὶ. tarhanā ἢ terhana τουρκιστὶ, terhané ἢ tarhané περσιιστὶ, tarhonya οὐγγριστὶ.

3) Tib. Hemsterhuis Ἀριστοφάνους Πλοῦτος, Harling. 1744 εἰς στ. 350.

4) Ἐκ τοῦ Castellus Lex. Pers. σ. 177.

5) Zeitschrift f. Ethnologie 1911 σ. 566.

6) Pierre Belon Les observations de plusieurs singvlaritez et choses memorables trounees en Grèce etc. Paris 1584 Βιβλ. Ι κεφ. 59 σ. 132. Βλ. καὶ βιβλ. II κεφ. 7 σ. 184 κεφ. 92 σ. 338.

7) Εἰς Ἡσιόδ. Ἔργ. 590.

8) Σχολ. Ἀριστ. Πλοῦτ. 1000.

κρίθινος ἐν γάλακτι), ὡς ἐξηγοῦσι τὴν λέξιν ἀρχαῖοι λεξικογράφοι (1). Καὶ οἱ Αἰγύπτιοι δὲ ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου (Α' 84,5) «σεμίδαλιν ἢ χόνδρον ἔψοντες ἐν γάλακτι» (2).

1) **Ηούχ.* λ. γαλῆξ. *Bekker An. gr.* I 229, 26.

2) Βλ. καὶ *Piin* XVIII 7, 12, § 16 πρὸς Κοραῆ' Α', Ε' 349.

Μ Α Ρ Τ Η Σ (*)

Καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ἐπεκράτει καὶ ἐπικρατεῖ ἀκόμη πολλαχοῦ ἡ συνήθεια τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου ἢ τὴν πρώτῃν αὐτῆς νὰ προσδένωσιν εἰς τὰ παιδιὰ, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς ἐνηλίκους, κλωσμένα νημάτια, ὁμώνυμα τοῦ μηνός (*). Τὰ κλωσμάτια ταῦτα κατασκευάζονται συνηθέστερον μὲν ἐκ νημάτων διχρῶων, ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ (**), ἢ γι σπανίως δὲ καὶ τριῶν χρωμάτων, ἐρυθροῦ, λευκοῦ καὶ κιτρίνου ἢ χρυσοῦ (***). Περιεδένοντο δὲ ὅτε μὲν περὶ τὸν καρπὸν τῆς δεξιᾶς(†), ὅτε δὲ περὶ ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας (‡), καὶ σπανιώτερον εἰς τὸν βραχίονα ἢ εἰς τὰ δάκτυλα (¶), καὶ τῶν μικρῶν παι-

*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑστία 1883 τ. ΙΕ' σ. 190—1. Ἀναδημοσιεύεται μετὰ τῶν ἐν Λαογραφίᾳ τ. Α' σ. 369—370 συμπληρωματικῶν σημειώσεων καὶ τινῶν ἄλλων προσθηκῶν.

1) Ὁ μάρτης, πληθ. οἱ μάρτηδες ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ θηλυκὸν γένος ἢ μάρτα (Γουσιόπουλος Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 83. Abbott Macedonian folklore σ. 19—Μακεδον. ἡμερολόγιον 1912 σ. 86). Ἐν Ἠπείρῳ δὲ λέγεται καὶ τὰ μαρτίτια. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀλ. Α. Παπαγιαννοπούλου—ΚΠ. Σύλλογος τ. ΚΖ' σ. 151. Ζωγράφ. ἀγ. Α' σ. 15. Ἀθῆναι, Φιλολ. παράρτημα, τ. Ε' σ. 3766). Ἐν Καρπάθῳ λέγεται μάρτης καὶ μαρτιάταιον, ἐκ τοῦ μάρτης καὶ γαῖτάνι (Ἀρχεῖον λεξικοῦ). Μάρτισον—Μάρτιος λέγεται ὑπὸ τῶν βλαχοφόνων τῆς Μακεδονίας (Κ. Νικολαΐδου Λεξικὸν τῆς κουτσοβλαχικῆς σ. 283. Λαογραφ. ζ' 175).

2) Ἐν Ἀθήναις τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου ἐπωλεῖτο ὑπὸ πλανοδίων πωλητῶν δίχρωμος (ἐρυθρὸς καὶ λευκὸς) μάρτης. Δίχρωμος μάρτης: Κόθνος (Βύλληδα Κυθνιακά σ. 116), Κάρπαθος (Ἀρχεῖον λεξικοῦ), Λέσβος (Georgiakis et Pineau Le folklore de Lesbos σ. 299), Κάρπαθος (Μαυρολιανῆς Καρπαθιακά σ. 132). Δύο χρώματα, ἐρυθρὸν καὶ λευκόν: Πελοπόννησος (πολλαχοῦ κατ' ἰδίαν παρατηρήσεις. Βλ. καὶ Σ. Π. Συνοδικὸν ἐν Πήλικα Ἐπτανησ. ἡμερολόγ. 1913 σ. 359). Λιγουριὸ Ἀργολίδος (Λαογραφ. Δ' 173). Μακεδονία (Γουσιόπουλος ἐνθ. ἀν. Abbott ἐνθ. ἀν.). Γκιουμουλτζίνα Θράκης. (Λαογραφ. Β' 407, 20) Σηλυβρία (Ἀρχεῖον λεξικοῦ). Ἠπειρος (Ζωγράφ. ἀγ. Α' σ. 15. ΚΠ. Σύλλογος τ. ΚΖ' σ. 151). Ἐν Ἠπείρῳ ἀναφέρει τις ὅτι ὁ μάρτης ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο χρώματα, ἐρυθρὸν καὶ πράσινον ἢ λευκόν (Ἠπειρωτικὸς ἀστὴρ τ. Α' σ. 144). Σύμη (Ζωγράφ. ἀγ. Α' σ. 214). Νήματα δίχρωμα συνηθίζουσι καὶ οἱ βλαχοφῶνοι τῆς Μακεδονίας (Λαογραφ. ζ' 175).

3) Ἐν Κῶ τρεῖς κλωσταὶ τριῶν διαφόρων χρωμάτων στρημέναις (Rouse ἐν Folklore 1899 X σ. 180). Ζάκυνθος, τρεῖς κλωσταὶ, λευκὴ, ἐρυθρὰ καὶ κιτρίνη (Ἀπ' ὄλα δι' ὄλους 1904 ἀρ. 44 σ. 720). Πολλαχοῦ τὸ κίτρινον νῆμα ἀντικαθίσταται ὑπὸ χρυσοῦ. Ἐν Κύπρῳ ἀναφέρεται χρυσοῦφαντος μάρτης (Λαογρ. Α' 369).

4) Σύνηθες πολλαχοῦ.—Μακεδονία (Χαρισίου Μεγδάριου Ὁ λόγνος τοῦ Διογένους ἢ χαρακτηριστῆρες ἠθικοί, Βιέννη 1818 σ. 275. (Abbott ἐνθ. ἀν.). Κῶς (Rouse ἐνθ. ἀν.) Λιγουριὸ (Λαογρ. Δ' 173).

5) Georgiakis ἐνθ. ἀν. (Λέσβος). Λαογραφ. Β' 407 (Γκιουμουλτζίνα).

6) Εἰς τὸν βραχίονα: Ἀθῆναι (Καμπούρογλου Ἱστορία Ἀθηναίων τ. Α' σ. 283). Ζάκυνθος. (Ἀπ' ὄλα δι' ὄλους, ἐνθ. ἀν.). Εἰς τὸν δεξιὸν βραχίονα: Κρήτη (Δελτ. ἱστορ. ἔταιρ. τ. Β' σ. 381). Σηλυβρία (Ἀρχ. λεξικοῦ). Εἰς τὰ δάκτυλα: Κύπρος (Λαογραφ. Α' 369). Λιγουριὸ (Λύτ. Δ' 173). Εἰς τὸν μικρὸν δάκτυλον: Κῶς (Rouse ἐνθ. ἀν.). Περὶ τὸν τράχηλον, τὰς χεῖρας καὶ τὰ δάκτυλα: Χίος (Κανελιάνη Χιακὰ ἀνάλ. σ. 364). Περὶ τὰς χεῖρας καὶ τὰ δάκτυλα: (Ζῶη Λεξικὸν σ. 587). Περὶ τὸν πῆχυν ἢ τὸν δάκτυλον τῆς δεξιᾶς χειρός: Κρήτη (Ἀρχ. λεξικοῦ).—Εἰς τὸν ἀριστερὸν βραχίονα καὶ περὶ τὸν λαμὸν οἱ βλαχοφῶνοι τῆς Μακεδονίας (Λαογρ. ζ' 175).

δίωκων προπάντων περὶ τὸν τράχηλον⁽¹⁾. Γραῖαι δέ τινες, ὁσάκις ἔβαναν μάρτη, προσεπάθουν νὰ μὴ φανερωθῶσιν, ὅπως μὴ ἐλέγχωνται ὡς φιλάρεσκοι, καὶ ἀπέκρυπτον περιδένουσαι τὸν μέγαν δάκτυλον τοῦ ποδὸς⁽²⁾.

Τῆς κατασκευῆς τῶν περιάπτων τούτων ἐπεμελοῦντο αἱ μητέρες ἢ κοράσια, ἰσχυρολόμενα συνήθως εἰς τὸ ἔργον πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου. Ἐν Ἀθήναις δ' ἄλλοτε τὸν μάρτη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον «ἔφτιαναν οἱ νιόνυμφες» καὶ τὸν ἔστελλαν εἰς ἀνύπανδρα κοράσια, συνοδεύουσαι τὸ εὐοίωνον δῶρον μὲ τὴν εὐχὴν «καὶ τοῦ χρόνου νὰ ναι νοικοκυραῖς»⁽³⁾. Ἐν Κῶ ἡ νεῆνις στέλλει τὸ μάρτη ἔς τὸν ἄρμασιό της (τὸν μνηστῆρα ἢ τὸν ἐρώμενον) καὶ ὁ νέος εἰς τὴν φίλην του ἐντὸς καλαθίου, κρύπτοντες αὐτὸν μὲ ὀπώρας ἢ γλυκύσμηκτα ἢ ὅ τι δήποτε ἄλλο δῶρον· τὴν δὲ πρῶταν τῆς ἐπαύριον ὁ ἄρμασιός προσπαθεῖ νὰ συναντήσῃ κατ' ἰδίαν τὴν ἀποστείλασαν καὶ νὰ τῆς πάρῃ λόγον· ἂν τὸ κατορθώσῃ, τῆς τραυᾶ τὴν ἄκραν τοῦ φορέματός της φωνάζων: πάνω νορά! ὡς εὐχὴν δι' ὑγείαν καὶ δύναμιν⁽⁴⁾. Ἐν Κύπρῳ εἰς τὰ βρέφη τὰ μὴ συμπληρώσαντα τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας των ἀντὶ ἐνὸς βάνου ἐπτὰ μάρτηδες⁽⁵⁾.

Οἱ πλεῖστοι φοροῦσι τὸν μάρτη καθ' ὅλον τὸν μῆνα⁽⁶⁾. Ἐν Ἀθήναις ἄλλοτε τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ Μαρτίου ἐπήγαιναν ἔς τὸ πηγάδι, ἔβλεπαν μέσα τὸ πρόσωπό τους, ἔκοβαν τὸν μάρτη μ' ἓνα ψαλίδι, κ' ἔλεξαν

Πηγάδι, πᾶρ' τὸ μάρτη μου, καὶ δῶσ' μου τὴ δροσιά σου.

Ἄλλαις ἔστεναν τὸ μάρτη τους ἔς τὴν τριανταφυλλιά κ' ἔλεξαν

Πᾶρε, ρόδο, τὸ μάρτη μου, καὶ δῶσ' μου τὴ θωριά σου⁽⁷⁾.

Ἀλλαχοῦ πάλιν διατηροῦσι τὸν μάρτη μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, ὅτε ἀποκόπτοντες τὸν καίουσιν εἰς τὴν λαμπάδα τῆς Λαμπρῆς ἢ τὴν ἀναπτομένην τότε ἔξω τῆς ἐκκλησίας πυρὰν ἢ εἰς τὰ κηροσβεστήρια τῆς ἐκκλησίας⁽⁸⁾. Ἐν Ρόδῳ τὸν φοροῦσι μέχρι τῆς 23 Ἰουνίου, ὅτε τὸν καίουσιν εἰς

1) Περὶ τὸν τράχηλον: Λιγουριὸ (Λαογρ. Δ' 173), Λέσβος (Georgeakis ἐνθ. ἀν.), Μοσχονήσια (κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Ι. Δράκου). Περὶ τὸν τράχηλον καὶ τοὺς δακτύλους: Κάρπαθος (Μανωλακάκη Καρπαθιακά σ. 132). Περὶ τὸν τράχηλον καὶ τὰς χεῖρας τῶν παιδίων: Ἡπειρος (Ζωγρ. ἀγ. Α' σ. 15' ΚΠ. Σύλλογος τ. ΚΖ' σ. 191). Περὶ τὸν τράχηλον τῶν παιδίων: Ἀθήναι (Ἑβδομάς 1884 τ. Α' σ. 8).

2) Ἀθήναι (Ἑβδομάς αὐτ.), Λιγουριὸ (Λαογραφ. Δ' 17), Κῶς, συνήθως καὶ ὑπὸ ἄλλων ἢ περιδέσεις περὶ τὸν μέγαν δάκτυλον τοῦ ποδὸς (Rouse ἐνθ. ἀν.).

3) Ἑβδομάς αὐτ.

4) Rouse αὐτ.

5) Λαογραφ. Α' 369.

6) Πήλικα, Ἑπτανησιακὸν ἡμερολ. 1913 σ. 359. Ζάκυνθος (Ἀπ' ὅλα δι' ὅλου ἐνθ. ἀν.).

7) Ἑβδομάς αὐτ. Καμπούρογιου Ἱστορ. Ἀθην. τ. Α' σ. 283. Ὡς αἱ Ἀθηναῖαι ἐκατοπτρίζοντο τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ Μαρτίου εἰς τὸ πηγάδι, εἰς τὸ Λιγουριὸ τὴν πρώτην Μαρτίου, ἀφοῦ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου μεταβῶσι τὰ κοράσια εἰς τοὺς ἀγρούς καὶ νιφθῶσι μὲ τὴν δρόσον τῶν χόρτων, ἐπιστρέφοντα εἰς τὸν οἶκον ἀποσύρουσι τὸ πῶμα τοῦ πίθου τοῦ ἐλαίου καὶ ἐνοπτρίζονται εἰς τὸ ἔλαιον, διὰ νὰ μὴ τὰς κάψῃ ὁ ἥλιος (Λαογραφ. Δ' 174). Ὁμοίως ἐν Ἡπείρῳ ἐνοπτρίζονται τὴν πρώτην τοῦ Μαρτίου εἰς τὸν πίθον τοῦ ἐλαίου διὰ τὸν αὐτὸν λόγον (ΚΠ. Σύλλογος τ. ΚΖ' σ. 151).

8) Εἰς τὴν λαμπάδα τῆς Λαμπρῆς: Λιγουριὸ. (Αὐτ.) Εἰς τὴν πυρὰν ἔξω τῆς ἐκκλησίας: Κύθνος (Βάλληδα Κυθνιακά σ. 116). Εἰς τὰ κηροσβεστήρια τῆς ἐκκλησίας ἢ τὸ πῦρ κατὰ τὸ Πάσχα: Μοσχονήσια (ἀνακοίνωσις Εὐστ. Ι. Δράκου). Ρίπτονται εἰς τὸ πῦρ κατὰ τὸ Πάσχα, ὡς ἡγιασμένον πρᾶγμα: Κῶς (Rouse ἐνθ. ἀν.)

τὴν ἀναπτομένην πυρὰν κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου (1). Ἐν δὲ Λέσβῳ τὸν ἀποσπῶσι τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν καὶ δένουσι δι' αὐτοῦ ἄνθη τοῦ στολισμοῦ τοῦ ἐπιταφίου (2).

Πολλαχοῦ δ' ὅμως δὲν συνάπτεται ἡ ἀπόσπασις τοῦ μάρτη πρὸς ἡμέραν μεγάλης τινὸς ἑορτῆς, ἀλλὰ παραδίδουσιν αὐτὸν εἰς φυτὸν ἢ ζῷον νομίζοντες ὅτι διὰ τῆς μαγικῆς ταύτης πράξεως μεταβιβάζουσι μὲν εἰς ἐκεῖνο τὰ ἴδια κακά, παραλαμβάνουσι δ' ἴσως ἐξ αὐτοῦ ἀγαθὰ τινα. Εἶδομεν πρὸ ἰλίου ὅτι ἐν Ἀθήναις ἀποσπῶντες τὸν Μάρτην ἐξέρτων ἐκ κλάδου ροδῆς ἐξαιτούμενοι νὰ τοῖς δώσῃ τὴν εὐχροίαν αὐτῆς. Ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ τέλος τοῦ Μαρτίου τὸν ἀναρτῶσιν εἰς κάλυκα ροδῆς, καὶ ἂν ἡ κάλυξ γίνῃ ὠραῖον ρόδον, θεωροῦσι τοῦτο οἰωνὸν ἄριστον· ρίπτουσι δ' αὐτὸν καὶ εἰς κλίβανον καί, ἂν οὗτος θερμοῦται ταχέως, μαντεύονται ὅτι ἡ κόρη θὰ εἶναι καθ' ὅλον τὸ ἔτος ροδοκόκκινη (3). Ἐν Σύμῃ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ Μαρτίου ἀναρτῶσι τὸν μάρτην εἰς ροδῆν ἐπιλέγοντες: «Νὰ τριανταφυλλιά τὸ μάρτημ μου, δῶκε μου, τὰ κάλλη σου, καὶ τοῖς κοκκινάδαις σου, καὶ τοῖς ἡμορφάδαις σου» (4). Ἐν Γκιουμουλτζίνῃ φοροῦσι τὸν μάρτην εἰς τὰς δύο χεῖρας ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου, μέχρις ὅτου ἴδωσι τὴν πρώτην γελιδόνα ἢ τὸν πρῶτον πελαργόν· καὶ κόπτουσι τὸν ἕνα μὲν, ὅταν ἴδωσι τὸ ἐν τῶν πτηνῶν τούτων, καὶ τὸν ἄλλον, ὅταν τὸ ἕτερον, καὶ τὸν θέτουσιν ὑποκάτω λίθου, ὅπου τὸν ἀφήνουσιν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας· ἔπειτα ἐγείρουσι τὸν λίθον καί, ἂν εὔρωσιν ὑπ' αὐτὸν μύρμηκας, προοιωνίζονται ὅτι θὰ πλουτήσωσιν, ἂν δὲ σκώληκας, ὅτι θ' ἀποθάνωσι (5). Καὶ ἐν Μακεδονίᾳ τὰ παιδιά, ὅταν ἴδωσι γελιδόνα, ρίπτουσι τὸν μάρτην πρὸς τὸ πτηνόν, ὡς προσφορὰν πρὸς αὐτό, ἢ τὸν θέτουσιν ὑπὸ λίθον μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας σηκώνουσι τὸν λίθον καί, ἂν εὔρωσι πολλοὺς μύρμηκας ὑπ' αὐτόν, προοιωνίζονται εὐτυχὲς ἔτος, τάνάπαλιν δέ, ἂν δὲν εὔρωσι τίποτε (6). Ἐν Κυζίκῳ παραδίδουσι τὸν μάρτην εἰς τὸν πελαργόν, πού θὰ ἴδωσι πρῶτον, ἐπάδοντες ἐπωδὴν τινα (7). Ἐν Σηλυβρίᾳ, ὅταν ἴδωσι τὸν πρῶτον πελαργόν, τὸν κόπτουσι λέγοντες ἐπωδὴν τινα καὶ τὸν θέτουσι κάτωθι λίθου ἢ εἰς τριανταφυλλιάν (Ἀρχεῖον λεξικοῦ). Οἱ δὲ βλαχόφωνοι τῆς Μακεδονίας φοροῦσι τὸν μάρτην ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας, τὴν δ' ἐνάτην, ἣν θεωροῦσιν ὡς ἀρχὴν τῆς ἀνοιξέως καὶ ἡμέραν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν γελιδόνων, τὸν ρίπτουσιν ἐπὶ δένδρου πλησίον τῆς οἰκίας των, ἐπευχόμενοι βλαχιστί: φέτος καλά, τοῦ χρόνου καλύτερα· πιστεύουν δ' ὅτι αἱ γελιδόνες παραλαμβάνουσι τὸν μάρτην καὶ τὸν χρησιμοποιοῦσι πρὸς κατασκευὴν τῶν φωλεῶν των (8).

Ὁ κοινότερος λόγος, ἂν φέρουσι, τῆς συνηθείας ταύτης εἶναι ἡ προφύλαξις ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν ἡλιακῶν ἰκτίνων. Βάνουν τὸν μάρτην εἰς τὰ παι-

1) Μπιλιώτου—Κατὰ τὴν νῆσον Ρόδου, 1881 τ. Β' σ. 304.

2) Georgeakis ἐνθ. ἀν. (Ἐσφαλμένως ἀναγράφει μέχρι τοῦ μεγάλου Σαββάτου).

3) Δελτ. ἱστορ. ἔταιρ. τ. Β' σ. 281.

4) Ζωγράφ. ἀγών τ. Α' σ. 214. Ἐν Γκιουμουλτζίνῃ τῆς Θράκης τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου κλώθουν τὸν μάρτην προσαρτῶντες τὰς κλωστὰς εἰς κλώνους ροδῆς καὶ ἐπάδουσι στίχους, ὑπαινισσομένους τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν τῶν δύο χρωμάτων αὐτοῦ (Λαογρ. Β' 407).

5) Λαογρ. αὐτ.

6) Abbott *Macedonian folklore* σ. 19. Ἡ ρίπτουσι τὸν μάρτην εἰς δένδρον, ὅταν ἴδωσι τὴν πρώτην γελιδόνα (Μακεδονικὸν ἡμερολόγ. 1908 σ. 309).

7) Κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Φιλήντα.

8) Λαογρ. Γ' 175. Κ. Νικολαΐδου Λεξικὸν τῆς κουτσοβλαχικῆς σ. 283.

διά, ὡς λέγουσι, γιὰ νὰ μὴ τὰ πιάη ὁ ἥλιος ἢ γιὰ νὰ μὴ τὰ κάψῃ (τὰ μαυρίσῃ) ὁ ἥλιος (1). Διότι νομίζουσι ὅτι ὁ ἥλιος κατὰ τὸν Μάρτιον εἶναι καυστικώτερος καὶ μαυρίζει τὸ δέριμα (2). Οἱ δ' Ἕλληνες τῆς Γκιουμουλτζίνης ἀπὸ τὸν μάρτην ἀπεκδέχονται ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν ψύλλων, τὸν βάνουιν ἀγινὰ νὰ μὴ τσοῖ τρῶν οἱ ψύλλοι (3). Ἐν Μακεδονίᾳ δὲ (ἐν Κοζάνῃ;) ὑπέθετον ὅτι εἶναι προφυλακτῆριον τοῦ πυρετοῦ (4), καὶ ἐν Ἀθήναις ἔλεγον γενικῶς ὅτι δι' αὐτοῦ ματαιώνουσι τὴν ὀλεθρίαν ἐπὶ ἡμέραν τοῦ μηνὸς Μαρτίου (5).

Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἴσως ἀκραιφνῶς ἑλληνικόν, διότι εἶναι ἄγνωστον εἰς ἄλλους λαούς, πλὴν τινῶν, οἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῶν Ἑλλήνων τὸ παρέλαβον. Οἱ μὲν βλαχόφωνοι τῆς Μακεδονίας, ἑλληνικὰ ἔχοντες καὶ τὰς δοξασίας καὶ τὸν βίον καθόλου, οὐδαμῶς ἄπορον ὅτι τηροῦσιν ἀπαρράλλακτως τὴν ἑλληνικὴν συνήθειαν τοῦ μάρτη. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πέραν τοῦ Δουνάβεως Βλάχους φαίνεται ὅτι μετεδόθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τὴν πρώτην Μαρτίου περιδένουσιν οἱτοὶ περὶ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα ἐρυθρὸν καὶ λευκὸν μετὰξινον νῆμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἀργυροῦν νόμισμα (6). Φοροῦντες δὲ αὐτὸ καθ' ὅλον τὸν μῆνα, τὴν τελευταίαν ἡμέραν αὐτοῦ ἀγοράζουσι μὲ τὸ νόμισμα τυρίον καὶ κόκκινον κρασί, τρώγουσι καὶ πίνουσι ταῦτα πλησίον ροδῆς, εἰς τῆς ὁποίας τοὺς κλώνους ἀφήνουσι τὸ νῆμα. Διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τούτων ἐξασφαλίζεται ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ ὑγεία αὐτῶν καθ' ὅλον τὸ ἔτος (7). Καὶ ἂν μὴ ἦσαν γνωστὰ τσαῦτα ἄλλα ἐπιδράσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῶν Βλάχων, πάντως ἡ παυτότης καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς λεπτομερείαις τοῦ ρωμουνικοῦ ἔθιμου πρὸς τὰ ἑλληνικὰ θὰ ὑπεδείκνυε σαφῶς τὴν προέλευσιν. Ὁ μάρτης τῶν Βλάχων συνίσταται ἐκ διγρώμου ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ νήματος, φέρεται καθ' ὅλον τὸν μῆνα εἰς τὸν βραχίονα, ἀποσπᾶται κατὰ τὸ τέλος αὐτοῦ καὶ ἀφῆνεται εἰς τοὺς κλώνους ροδῆς, ἐκ τῆς μαγικῆς δὲ τυχίτης πράξεως προοιωνίζονται ὑγείαν καὶ εὐεξίαν κατὰ τὸ ἔτος· ἀκριβῶς δηλαδὴ ὡς γίνεται εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

Καὶ ἐν τῇ βορείῳ Ἀλβανίᾳ ἄνδρες καὶ γυναῖκες περιδένουσι τὸν μικρὸν δάκτυλον τῆς δεξιᾶς καὶ τὸν μέγαν τοῦ δεξιοῦ ποδὸς μὲ μεταξίνην ἐρυθρὰν κλωστήν, τῶν δὲ μικρῶν παιδιῶν περιδένουσι τὸν τράχηλον καὶ τὸν δεξιὸν βραχίονα, ὅταν δὲ ἴδωσι τὴν πρώτην γελιδόνα, ἀποσπῶντες ρίπτουσι τὴν κλωστήν εἰς ροδὴν (ἢ εἰς κλάδον κρανέας) διὰ νὰ τὸν πάρῃ ἐκεῖθεν ἡ χειρὶς (8).

1) «Γιὰ νὰ μὴ τοὺς πιάσῃ ὁ Μάρτης καὶ μαυρίσουν». Βλαχόφωνοι Μακεδονίας. Λαογραφ. αὐτ. — Βλ. καὶ Πήλικα ἑπτανησιακῶν ἡμερολόγιον 1913 σ. 359. Ἄπ' ὅλα δὲ ὅλους, ἐνθ. ἀν. (Ζάκυνθος). Λαογραφ. Α' 369 (Κύπρος). Ζωγράφ. ἀγὼν Α' 214 (Σόμη). — Ἡ δοξασία ὅτι ὁ ἥλιος τοῦ Μαρτίου μαυρίζει τὸ πρόσωπον ἐπιχωριάζει καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Γαλλίας (Rev. des trad. popul. 1894 τ. IX σ. 533).

2) ΚΠ. Σύλλογος τ. ΚΖ' σ. 151. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ κοινοτάτη παροιμία: «Ὅπου κέρη ἀκριβή, τοῦ Μάρτη ἥλιος μὴ τὴν δῆ» (ΠΠ. λ. Μάρτης 83). Καὶ μία ἑλληνικὴ παροιμία τῆς Καλαβρίας λέγει: «Ὁ ἥλιος τοῦ Μαρτίου τρυπάει τὸ στέρατο τοῦ βουδίου» (Morasi Studi sui dialetti greci della Terra d'Otranto σ. 93 ἀρ. 78).

3) Λαογραφ. Β' 407.

4) Μαρδάνου ὁ λόγος τοῦ Διογένους σ. 275.

5) «Γιὰ νὰ μὴ τοὺς ρομπώσῃ ὁ Μάρτης» (Ἑβδομάς Α' σ. 8).

6) W. Derbitch Land und Leute in Moldau und Walachei, 1859 σ. 164.

7) Καὶ οἱ βλαχόφωνοι τῆς Μακεδονίας κρεμῶσι μικρὸν ἀργυροῦν ἢ χρυσοῦν νόμισμα ἀπὸ τὸν μάρτην (Νικολαΐδου, Λεξικὸν τῆς κουτσοβλαχικῆς σ. 283).

8) Hahn Albanes. Studien I σ. 200. Χριστοφορίδου Λεξικὸν τῆς ἀλβανικῆς σ. 95.

Πλὴν τῶν Ρωμούνων καὶ τῶν Ἀλβανῶν παρέλαβον τὸ ἔθιμον ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ Βούλγαροι. Τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης Μαρτίου περιδένουσι περὶ τὸν βραχίονα ἐρυθρὸν καὶ λευκὸν νῆμα τὰ κοράσια, διὰ νὰ μάθωσιν, ἂν θὰ εἶναι πλούσιος ἢ πτωχὸς ὁ μέλλον σύζυγός των. Τὸ ἔχουσι δέ, μέχρις ὅτου ἴδωσι τὴν πρώτην χελιδόνα, ὅτε τὸ λύουσιν ἀπὸ τὸν βραχίονα καὶ τὸ θέτουσιν ὑπὸ λίθον λέγουσαι: «Εὐτυχισμένη θὰ εἶμαι, ἂν σκουλήκια, καὶ ὄχι, ἂν μυρμήκια». Ὅταν φύγουν τὰ χελιδόνια, σηκώνουν τὸν λίθον καὶ ἂν εὐρίσκωνται ὑπ' αὐτὸν σκώληκες, προσιωνίζονται γάμον μετὰ πλουσίου, ἂν δὲ μύρμηκες μετὰ πένητος⁽¹⁾. Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι παρὰ Βουλγάρους περιωρίσθη ὁ σκοπὸς τοῦ ἔθιμου εἰς μαντικὸν μόνον, ἐνῶ ἐν Ἑλλάδι ὁ προγνωστικὸς χαρακτὴρ εἶναι δευτερεύων καὶ ἐπουσιώδης. Διτηρήθη δ' ὁμως ἡ περίδεσις περὶ τὸν βραχίονα ἐρυθρολεῦκου νήματος, ἢ τήρησις αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐπιφανείας τῆς πρώτης χελιδόνος, ἢ ὑπὸ λίθον κατάκρυφίς καὶ τὸ προγνωστικὸν ἐκ τῶν εὐρισκομένων ὑπὸ τὸν λίθον σκωλήκων ἢ μυρμηκίων.

Τὴν διατήρησιν τοῦ ἔθιμου ἐν Ἑλλάδι δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἐν ἀδιασπάστῳ συνεχεῖ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς. Ἐν χειρογράφῳ νομοκάνονι τοῦ 15' αἰῶνος ἀναγινώσκωμεν: «βάμματα τοῖς παισὶν ἢ τοῖς ζώοις αὐτῶν ἐπιθέτουσιν» καὶ «ἢ βάμματα, ταυτέστιν κἀνουραϊς (;) ἢ μετάζια εἰς τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς» ἐπιθέτουσιν⁽²⁾. Ταῦτα βεβαιοῦσι τὴν χρῆσιν ὡς περιάπτων βεβαμμένων νημάτων, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν 15' αἰῶνα, ἀλλὰ φαίνονται μᾶλλον παρασφρασθέντα ἐκ τῆς τοῦ Βαλσαμῶνος ἐρμηνείας εἰς τὸν 61ον κανόνα τῆς 5' Οἰκουμενικῆς συνόδου⁽³⁾, ὥστε πιστοῦται μὲν ἐντεῦθεν ἡ προγενεστέρα, κατὰ τὸν 16' αἰῶνα χρῆσις τῶν περιάπτων, δὲν διευκρινεῖται δ' ὁμως σαφῶς ἡ ὁμοιότης ἢ διαφορὰ αὐτῶν πρὸς τὸν σημερινὸν Μάρτην. Σύντομον, ἀλλὰ ρητὴν μνείαν τοῦ Μάρτη εὐρίσκομεν εἰς συγγραφέα τοῦ 14' αἰῶνος, τὸν Ἰωσήφ τὸν Βρυέννιον: «καὶ Μαρτίου περιάμματα φέρομεν»⁽⁴⁾. Ἐκ χειρογράφου δὲ τινος λεξικοῦ, ἴσως παλαιότερου τοῦ Βρυεννίου, παραθέτει ὁ Δουκάγγιος ἐν τῷ γλωσσαρίῳ του τὴν ἐξῆς περικοπήν: «Περιάμματα τὰ κατὰ τοὺς τραχήλους καὶ τοὺς πόδας βεβαμμένα κλωσμάτια, ἃτινα αἱ γυναῖκες περιάπτουσι»⁽⁵⁾. Τὰ αὐτὰ δὲ περίπου λέγει καὶ τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ κατὰ τὸν 16' αἰῶνα ζήσαντος Ζωνάρᾳ φερόμενον λεξικόν⁽⁶⁾. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1' αἰῶνος ὁ σχολιαστὴς Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ μητροπολίτης Καισαρείας Βασίλειος ἔγραψεν: «Περιάμματα κατὰ τὰς ἡγεῖρας καὶ τοὺς βραχίονας καὶ τοὺς ἀγένας κλωσμάτια τινὰ βεβαμμένα καὶ σελήνια μηνίσκων χρύσεια καὶ ἀργύρεα ἢ καὶ τῆς εὐτελεστέρας ὕλης, τὰ ὑπὸ τῶν γραβδίων τοῖς βρέφεσιν ἐπιδεσμούμενα, ἐπιψιθυρίζουσιν εἰς ἀποτροπιασμὸν καὶ ἄμα ταῖς γλώσσαις ἐπιλιγμασσουσὶν τὸ μέτωπον καὶ ἀποπτυσουσὶν μετὰ τοῦ φουσᾶν ἑκατέρωθεν»⁽⁷⁾. Πολὺ δὲ πρὸ αὐτοῦ

1) *Ad. Strauss die Bulgaren*, Les. 1898 σ. 298.

2) *Rouse ἐν Folk-Lore* 1899 τ. X σ. 152-153.

3) *Βίβλη καὶ Ποίη Σύνταγμα κανόνων* τ. Β' σ. 444-445.

4) *Ἐν Λάμπρῳ Ν. Ἑλληνομνήμ.* τ. Δ' σ. 17.

5) Ἡ λ. κλωσμάτια φέρεται ἐν τῷ χειρογράφῳ ἐσφαλμένως κλωσμάτια, ὅπερ ὑπέλαβεν ὁ Δουκάγγιος ὀρθῶς ἔχον καὶ περιέλαβεν ὡς λῆμμα ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ του διώρθωσε δ' ὁ Hemsterhusius (εἰς *Σχολ. Ἀριστοφ. Πλοῦτ.* 590 σ. 190α. Βλ. καὶ *Scholia graeca in Aristophanes*, ed. Fr. Dübner, σ. 572-3).

6) *Zonaras* σ. 1536.

7) *Gregorius Corinthius*, ed. Schaefer, Lips. 1811 σ. 874. Τὸ ἐπιψιθυρίζουσιν τοῦ κώδικος ὁ Schaefer διορθώνει: ἐπιθυρίζουσιν.

κατεδίκαζε τὸν περιδενόμενον εἰς τὰ παιδιά κόκκινον στήμονα ὁ πατήρ τῆς ἐκκλησίας Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος : «Τί ἂν τις εἶποι τὰ περιάπτα καὶ τοὺς » κώδωνας τοὺς τῆς χειρὸς ἐξηρητημένους καὶ τὸν κόκκινον στήμονα καὶ » τὰ ἄλλα τὰ πολλῆς ἀνοίας γέμοντα, δέον μηδὲν ἕτερον τῷ παιδί περιτι- » θέναι, ἀλλ' ἢ τὴν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ φυλακὴν ; Νῦν δὲ οὗτος μὲν καταπεφρό- » νηται . . . κρόκη δὲ καὶ στήμων καὶ τὰ ἄλλα περιάμματα τὰ τοιαῦτα τοῦ παιδίου ἐμπιστεύονται τὴν ἀσφάλειαν» (1).

Ἡ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου πολεμουμένη, ἀλλὰ καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα χρόνον διατηρηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων δεισιδαίμων συνήθεια, ἦτο κληρο- δότημα τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον ἦσαν συνηθέ- στατα τὰ τοιαῦτα περιάμματα, ἡ μόνη δὲ πρὸς τὸν ἡμέτερον Μάρτην διαφορὰ αὐτῶν φαίνεται ἦτο ὅτι δὲν συνήπτοντο, ὡς οὗτος, πρὸς τακτὸν γρόνον. Ὁ Paul Wolters κατέδειξεν ἐν ἀρχαίαις ἀγγειογραφίαις πολυπληθεῖς παραστά- σεις παίδων καὶ ἀνδρῶν, ἐχόντων ταινίας ἢ κλωσμάτια, χαλαρῶς προσδεδε- μένα εἰς τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς ἢ τὰ σφυρὰ καὶ γυναικῶν, ἐχουσῶν τὰ κλω- σμάτια εἰς τοὺς πόδας, τοὺς βραχίονας, τὰ στήθη ἢ τὸν τράχηλον (2). Τὰ προσδεδεμένα δὲ ταῦτα κλωσμάτια οὔτε κοσμητικὸν σκοπὸν ἐπλήρουν οὔτε πρακτικὴν τινα χρησιμότητα εἶχον, ἀλλὰ προήρχοντο, ὡς ἀναγνωρίζει ὁ Wolters, ἐκ δεισιδαίμονος συνήθειας, τῆς ὁποίας περίλειμμα εἶναι ἡ συνή- θεια τοῦ Μάρτη, ὡς εἶχον καταδείξῃ ἐν τῇ διατριβῇ μου, τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ Ἑστία. Ἡ το δὲ καθιερωμένη ἢ δεισιδαίμων αὕτη συνήθεια κατὰ τὴν ἀρ- χαιότητα καὶ ὑπὸ τῆς λατρείας ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις οἱ μύσται δὲ κρόκη καταδοῦνται τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸν ἀριστερὸν πόδα, καὶ τοῦτο » λέγεται κροκοῦν» (3). Ἡ κατάδεσις ἐγένετο πιθανώτατα, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ὀνομάτων, ὑπὸ γεννητῶν τοῦ γένους τῶν Κροκωνιδῶν, κατὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν ἐν Κρόκωνι, παρὰ τὴν ἀρχαῖαν σύνορα τῆς Ἐλευσίως καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου μέχρι τοῦ Β' αἰῶνος μ. Χ. ἐσφύζοντο παλαιότατα ἀνάκτορα, καλούμενα τοῦ Κρόκωνος (4). Ἐκ τοιαύτης συνήθειας δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ ἐν τοῖς Σαμοθρακίοις μυστηρίοις περίζωσις τῶν μυστῶν κατὰ τὴν μύησιν με- ταινίας πορφυρᾶς (5).

Ἡ δεισιδαιμονία αὕτη εἶναι ἀπόρροια τῆς πίστεως εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τῶν κεχρωματισμένων νημάτων, πίστεως κοινῆς εἰς πολλοὺς λαοὺς ἀρχαίους καὶ νέους. Καὶ παρ' ἡμῖν ἔχομεν καὶ ἄλλας ὁμοίας συνήθειας, πλὴν τοῦ Μάρτη οὕτως ἐν Καρπάθῳ ὁ ἱερεὺς περὶ τὸν λαιμὸν ἀσθενοῦς περιδένει κόκκινον κλωσμάτιον, τὸ ὁποῖον παραλαμβάνουν τὴν ἐπαύριον οἰκεῖοι τοῦ πάσχοντος καὶ τὸ φέρουν μακρὰν καὶ τὸ δένουν εἰς ἓν δένδρον νομίζοντες ὅτι μεταβιβά- ζουσιν εἰς τοῦτο τὴν ἀσθένειαν (6). Ἐν τῇ Σύμῃ δὲ κόπτουσι τρία τσουλλιά (πλοκάμους) ἐκ τῆς κόμης τῆς μητρὸς, τὰ ὁποῖα πλέκουσι καὶ δένουσιν εἰς

1) Ἰωάν. Χρυσόστομον εἰς Α' πρὸς Κορινθίους 12,7 τ. X σ. 125 ἐκδ. Παρισίων.

2) Paul Wolters Faden und Knoten als Amulett ἐν Archiv. f. Religionswis- senschaft 1905 τ. VIII Παράρτημα σ. 1-22.

3) Bekker Anecd. gr. τ. I σ. 273,25. Φώτ. λ. κροκοῦ σ. 180,7.

4) Πανοσ. Α' λή 2.—A. Mommsen Feste der Stadt Athen. Lpz. 1898 σ. 228-275. Schoemann Gr. Alterthümer, 4 ἐκδ. (Βερολ. 1902) τ. II σ. 399. Δ. Φιλίου Ἐλευσίς. Ἄθ. 1906 σ. 26.

5) Σχολ. Ἀπόλλων. Ρόδ. Α' 917.

6) Blackwood's Magazine, Φεβρ. 1886 σ. 239 = Frazer the golden Bough 2ας ἐκδ. τ. III σελ. 27.

τὸν πόδα τοῦ τέκνου τῆς ὡς προβασκάνιον (γὰρ νὰ μὴ τὸ πιάνη τὸ μάτι) (1). Ἐκ τῆς ἀρχαιότητος δ' ἔχομεν πολλὰς μαρτυρίας, ὅτι κλωσμάτια, ἐρυθρὰ καὶ λευκὰ ἦσαν ἀποτροπτικὰ κακῶν (2). Στέμμα ἐρίου λευκοῦ καὶ φοινικοῦ ἀναφέρουσιν ἐν μαγγανείᾳ τὰ Γεωπονικά (3). Ἡ φαρμακεύτρια τοῦ Θεοκρίτου περιστέφει τὸ ἀγγεῖον μὲ πορφυροῦν ἔριον, καὶ ἐπίγραμμά τι τῆς Ἀνθολογίας ἀναφέρει μαγικὴν περιδέσιν μὲ πορφυρᾶν τρίχα (4). Ὁ Βεργίλιος ἐν τοῖς Βουκολικοῖς ἀναφέρει πολυχρώμους μίτους, περιδενομένους τρίς περὶ εἰκόνα ἐρωμένου πρὸς σαγήνευσιν αὐτοῦ (5) καὶ ἀλλαχοῦ ὑποτίθησι πρεσβύτιδα ἐνοῦσαν διὰ τριπλοῦ κόμβου τρεῖς πολυχρώμους στήμονας πρὸς τέλεσιν φίλτρων (6). ὁ δὲ Πετρώνιος μνημονεύει ὁμοίας μαγγανείας τῆς περὶ τὸν τράχηλον δέσεως πολυχρώμου στήμονος (7). Δὲν ἦσαν δὲ ἀσυνήθη εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας περίαπτα ἐκ χρωματισμένων νημάτων (8), ἅτινα καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος, οἷον τοὺς Βαβυλωνίους καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, ἦσαν ἐπίσης ἐν χρήσει (9).

Καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις λαοῖς εἶναι τὰ μάλιστα διαδεδομένη ἡ δεισιδαίμων χρῆσις τῶν πολυχρώμων νημάτων (10). Τὸ κόκκινον νῆμα ἔχουσιν ὡς περίαπτον ἢ μεταχειρίζονται πρὸς μαγγανείας οἱ Γερμανοὶ (11). Κατὰ δανικὰ δημοτικὰ ἄσματα, οἱ ἥρωες ἔδενον περὶ τὸ κράνος ἐρυθρὰν μεταξίνην κλωστὴν πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν ἐν τῇ μάχῃ (12). Ἐν τῇ Βενδικῇ περιδέουσι τὴν χεῖρα τῶν παιδίων κατὰ τὸ βάπτισμα δι' ἐρυθρᾶς μεταξίνης κλωστῆς (13). Ἐν Ἀβελλάνδῃ ἡ νύμφη φέρει περὶ τὸν τράχηλον ἐρυθρὸν κλωστὴν (14), ἐν Βελγικῇ δὲ περιδέουσι δι' ἐρυθρᾶς κλωστῆς τὸν τράχηλον τῶν φαγόντων δηλητηριώδη χόρτον κτηνῶν πρὸς θεραπείαν (15). Οἱ Ρῶσοι πιστεύουσιν ὅτι ἐρυθρὰ μαλλίνη κλωστὴ τυλιγμένη εἰς τὰς χεῖρας ἢ τοὺς πόδας προφυλάσσει ἀπὸ τοῦ πυρετοῦ, καὶ ὅτι ἐννέα ἀλυσίδια κλωστῆς εἰς τὸν τράχηλον παιδίου εἶναι ἀλεξητήριον τῆς σκαρλατίνας (16). Οἱ δὲ Πολωνοὶ περιδέουσι εἰς τὸν βραχίονα

1) Ζωγραφ. ἀγών Α' σ. 212.

2) Wächter Reinheitsvorschriften in griech. Kult σ. 18,3 (=Religions gesch. Vers. u. Vorarb. IX, 1). Περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν Gruppe Gr. Mytholog. σ. 885. Abl die Apolog. des Apuleius σ. 74. Hock Griech. Weihegebräuche σ. 11 κέ. Συνταγματίον τι τοῦ Ταλμούδ, γραφὴν περὶ τὸν Γ' αἰῶνα μ. Χ., μνημονεύει μεταξὺ τῶν συνηθειῶν τῶν Ἑμοριτῶν, ἧτοι τῶν μὴ Ἰσραηλιτῶν, τὸ ἐρυθρὸν νῆμα περὶ τὸν δάκτυλον (Levy ἐν Zts. d. Ver f. Volksk. 1893 τ. III σ. 24).

3) Γεωτ. ον. ΙΕ' γ' 2. Τὸ κείμενον ἔχει λευκοῦ φοινικοῦ, ὁ δὲ Needham προσέθηκε τὸν διαζευκτικὸν ἢ φ.

4) Θεοκρίτ. Β' 2. Ἀνθολ. ἐπιγρ. Ε' 204,5.

5) Vergil. Ecl. VIII 72 (=Apuleii de magia 30 σ. 35,10 Helm).

6) Vergil. Cir. 371. Βλ. καὶ Nemesian. Ecl. IV 62.

7) Satir. 131 σ. 97 Bücheler.

8) Abl die Apologie des Apuleius σ. 75 (Religionsgesch. Vers. u. Vorarb. IV,2)

9) Αὔτ.

10) Βλ. E. L. Rochholz Deutscher Glaube u. Brauch, Berlin 1867 τ. II σ. 204-212 (der rothe faden). F. Liebrecht Zur Volkskunde, Heilbronn 1879 σ. 305-310 καὶ ἐν Philologus τ. XIX σ. 582 κέ. (Der hegende Faden).

11) O. Jahn Ueber den Aberglauben d. bösen Blicks ἐν Berichten der Sächs. Gesel d. Wissensch. 1855 σ. 42 σσμ. 47. Wuttke der deutsche Volksabergl. 3ης ἐκδ. 1900=§ 492. 636 σ. 331. 410.

12) Liebrecht σ. 307.

13) Rochholz σ. 205.

14) Wolf Beiträge zur deutschen Mythologie τ. I σ. 80.

15) Αὔτ. σ. 220.

16) Frazer the golden Bough 2ας ἐκδ. τ. I σ. 399-400.

τοῦ παιδίου ἐρυθρὰν ταινίαν διὰ νὰ μὴ τὸ πιάσουν τὰ μάγια (1). Παρὰ τοῖς Κροάταις καὶ τοῖς Σέρβοις ἡ μήτηρ, τῆς ὁποίας ἀπέθανον πολλὰ τέκνα, παίρνει ἀπὸ ἐννέα γυναῖκας, ὀνομαζομένας Στόγια ἢ Στογιάννα (στερεωμένη) ἐννέα κλωστάς, τὰς πλέκει καὶ περιδένει διὰ τοῦ σειρητίου τούτου τὸν τράχηλον τῶν τέκνων τῆς, ὅπως τὰ προφυλάξῃ ἀπὸ τοῦ θανάτου (2). Οἱ Ρωμοῦνοι τῆς Βουκοβίνας ἔχουσι τὰς ἐρυθρὰς κλωστάς ὡς προφυλακτικὰ καὶ ἀποτρόπαια (3). Καὶ παρ' Ἀρμενίοις ὁ ἱερεὺς κατὰ τὴν βάπτισιν τοῦ βρέφους στρίβει ἐρυθρὰν καὶ λευκὴν μεταξίνην κλωστήν, τὴν ὁποίαν ἐπιθέτει ἐπὶ τοῦ εὐχολογίου του ἢ τοῦ Σταυροῦ του (4).

Τῆς δεισιδαίμονος ταύτης συνηθείας οἱ Ἀρμένιοι ἱερεῖς φέρουσι θρησκευτικὴν ἐξήγησιν, ὅτι δῆθεν συμβολίζει τὸ ἐκ τῆς λογισθείσης πλευρᾶς τοῦ Ἰησοῦ ρεῦσαν αἷμα καὶ ὕδωρ. Ἄλλοι δ' ὁμῶς ἄλλως ἐξηγοῦσι τὴν ἔννοιαν τῶν χρωμάτων. Οἱ Ἀθηναῖοι, τῶν ὁποίων ὁ μάρτης ἀπετελεῖτο ἐξ ἐρυθροῦ νήματος καὶ χρυσοῦ, ἔλεγον ὅτι τὸ χρυσάφι ἦτο γιὰ νὰ ναι ἐκεῖνος πού τὸ ἐφόρει πλούσιος καὶ τὸ κόκκινον μετὰξι γιὰ νὰ ναι εὐρωστος καὶ ροδοκόκκινος (5). Ἐν δὲ τῇ Γιουμουλτζίνα ὑποδηλώνουσι τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν ἐν τῇ εὐχῇ, τὴν ὁποίαν ἄδουσιν, ὅτε κλώθουσι τὸν μάρτην.

Ἄσπρη νὰ σὶ σὰν βαμβάκι,
κόκκινη σὰν δοῦ κίρασι (6).

Ἄν παραδεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τῆς συμβολικῆς σχολῆς τῶν μυθολόγων προτεινομένην ἐρμηνείαν, ἐπειδὴ τὸ λευκὸν χρῶμα εἶναι κατ' αὐτὴν σύμβολον τοῦ πρωينوῦ καὶ ἐν γένει τοῦ ἀσθενεστεροῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου, τὸ δ' ἐρυθρὸν τοῦ μεσημβρινοῦ καύματος (7), ἔπεται ὅτι κατὰ τὸν εἰς τὰς δεισιδαιμονίας ἐφαρμοζόμενον νόμον τῆς συμπαθείας, τὰ ἐρυθρὰ καὶ λευκὰ κλωσμάτια σκοποῦσι τὴν ἀπέλασιν παντὸς ἐκ τοῦ ἡλιακοῦ καύματος κακοῦ. Ἀφορμώμενος ἐκ τῆς ἐν Πομερανίᾳ καὶ ἀλλαγῇ τῆς Γερμανίας ἐπικρατούσης συνηθείας νὰ θέτωσιν εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀρτιγεννήτου παιδίου ἢ εἰς τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἐρυθρὰν ταινίαν Γερμανὸς τις ἐθνολόγος θεωρεῖ τὴν συνηθειάν ταύτην ὡς ἀντικαταστήσασαν παλαιὰς ἀνθρωποθυσίας (8). Ἄλλος δ' ἀνασκευάζων τοῦτον παρατηρεῖ ὅτι τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς συνηθείας ἐμφαίνει ἐσθωνικὸν παραμῦθιον (9), κατὰ τὸ ὁποῖον εἰς θεὸς τῆς μοίρας περιέδιδεν εἰς τρία ἀρτιγέννητα παιδιά ἀνὰ μίαν ἐρυθρὰν κλωστήν, εἰς μὲν τὸ ἐν περὶ τοὺς κροτάφους, εἰς τὸ ἄλλο περὶ τὸν πόδα καὶ τὸ τρίτον περὶ τὴν χεῖρα καὶ ὅτι οὕτω τὸ μὲν πρῶτον παιδίον ἐγένετο ὀξυδερκέστατον, τὸ δεύτερον ταχύπουνον καὶ τὸ τρίτον ἀπέκτησεν ἐξαιρετικὴν δεξιότητα. Ὅθεν τὸ παραμῦθιον μᾶς δεικνύει ὅτι συνταυτίζεται ἡ ἐρυθρὰ κλωστή μετὰ τὴν κλωστήν τῆς ζωῆς, ἣν

1) *Clar. Viebig* Das schlafende Herre 222 παρὰ *Pley De anae in antiquorum ritibus usu* σ. 94 (Religionsgesch. Versuche u. Vorarb. XI,2).

2) *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1891 I σ. 151.

3) *Zeitschr. f. österr. Ver. f. Volksk.* τ. II σ. 285 ἀρ. 51-53.

4) *Αὐτ. τ.* X σ. 97.

5) Ἐβδομάς Α' 8.

6) *Λαογραφ.* Β' 407.

7) *Bl. Norsk Etymol. mythol. Real-Wörterbuch* τ. II σ. 14 λ. Farbe.

8) *Sigm. Ferst* Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogermanen, Berlin 1913 σ. 299.

9) *Fr. Kreuzwald* Ehsteische Märchen, übersetzt von F. Löwe, Halle 1869 ἀρ. 3.

κλώθει ἡ Μοῖρα, καὶ πιστεύεται ὅτι ἐνισχύει τὸ μέλος ἐκεῖνο τοῦ σώματος, πρὸς ὃ συνάπτεται (1).

Ἄλλὰ θὰ ἦτο ματαιοπονία, ἂν ἐζητοῦμεν νὰ ἐξεύρωμεν τὸν ἐν ἀρχῇ λόγον τῆς δεισιδαίμονος συνήθειας, ἀφοῦ δὲν ἔχομεν ἐπαρκῆ στοιχεῖα, ἐφ' ὧν νὰ βασισθῶμεν ὅθεν κατ' ἀνάγκην ὀφείλομεν ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἐξήγησιν, ἣν δίδει ὁ ἐλληνικὸς λαός, ὑπολαμβάνων αὐτὴν ὡς ἀλληγορικὴν εὐχὴν ὑπὲρ υἰείας, εὐεξίας καὶ κάλλους.

Ἡ δὲ συνήθεια τῆς παραδόσεως τοῦ Μάρτη μετὰ τὸν τεταγμένον χρόνον, καθ' ὃν ὀφείλουσι νὰ τὸν φέρωσιν εἰς ροδὴν ἢ εἰς χελιδόνια ἢ εἰς πελαργόν, ὑπάγεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς μεταβιβάσεως κακοῦ τινος εἰς φυτὸν ἢ ζῶον, εἰς ἣν καὶ πολυάριθμοι ἄλλαι παρόμοιαι ἀνήκουσιν. Ὅπως διὰ μαγικῆς πράξεως ἐξάγουσι τὸ πάθος ἐκ τοῦ σώματος τοῦ νοσοῦντος καὶ ὀρίζουσι πρὸς διαμονὴν αὐτοῦ ἄψυχόν τι ἀντικείμενον ἢ κατώτερον σῶμα, οὕτω καὶ ἀπὸ τὸν μάρτη, ὅστις ἐκπληρώσας τὸν προορισμὸν του, ἦτοι ἀποτρέψας τὸ κακὸν διὰ τῆς συγκεντρώσεως εἰς ἑαυτὸν, ἀποβαίνει τοῦ λοιποῦ ἐπιβλαβῆς, πρέπει νὰ ἀπαλλαγῶσι καὶ φροντίζουσι νὰ τὸν παραδώσωσιν εἰς ροδὴν ἢ χελιδόνα. Ἡ πρώτη χελιδὸν καὶ κατ' ἀρχαίαν δεισιδαίμονα δοξασίαν παρελάμβανε τὰς παθήσεις τῶν ὀφθαλμῶν ἢ τῶν ὀδόντων καὶ ἀπηλλάσσετο ὁ πάσχων καθ' ὅλον τὸ ἔτος αὐτῶν (2), διετηρήθη δ' ἐπὶ πολὺ ἡ δοξασία αὕτη καὶ τὴν βλέπομεν ἐπαναλαμβανομένην εἰς ἱατρικὸν βιβλίον τοῦ ΙΔ' αἰῶνος (3).

1) H. Lessmann ἐν Mitra. 1914 σ. 153.

2) Marcellus Empiricus 8, 30, 12, 46.

3) Παρὰ O. Keller Die antike Tierwelt, Lpz. 1913 τ. II σ. 117.

ΓΑΜΗΛΙΑ ΣΥΜΒΟΛΑ (*)

Παρατηρήθη πολλάκις ὅτι παρὰ λαοῖς προηγμένοις εἰς τὸν πολιτισμὸν διατηροῦνται ἔθιμα καὶ ἐπικρατοῦσι δοξασίαι δυσαρμοστοῦσαι πρὸς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν ἐκείνων, φαινόμενα δ' ἔκτροποι καὶ παράδοξοι, διότι καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἐλησμονήθη καὶ ἡ ἔννοιά των εἶναι δυσδιάγνωστος. Τοῦτο δέ, διότι οὐδένα ἄλλον λόγον ἔχουσιν ὑπάρξεως ἐν τῷ παρόντι εἰμὴ ὅτι προϋπῆρξαν ἐν τῷ παρελθόντι, ἀπορρέουσαι ἐκ κοινωνικῆς καταστάσεως διαφόρου τῆς ἐνεστώσης καὶ ἐξ ἰδεῶν ἐκλιπουσῶν, διατηρούμεναι δὲ διότι βαθέως ἐρριζωμέναι δὲν ἀπεσπᾶσθησαν ὑπὸ τοῦ ρεύματος τῶν μεταβολῶν. Οἱ ἐθνολόγοι ἐξηγοῦσι τὸ φαινόμενον διὰ τοῦ λεγομένου νόμου τῆς ἐπιβιώσεως θεωροῦντες τὰ τοιαῦτα ἔθιμα καὶ τὰς δοξασίας, ὡς περιλείμματα (survivals) παρωχημένων χρόνων.

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου Γ' 1906 σ. 111-187.

Περὶ τῶν κατὰ τὸν γάμον ἐθίμων προτίθειμαι νὰ πραγματευθῶ ἐκτενῶς ἐν τῷ Α' τόμῳ τῆς συλλογῆς μου τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων, ὅστις θὰ περιέχῃ τὰ γαμήλια ᾠσματα. Ἡ συλλογὴ δ' αὕτη θὰ ἐκδοθῆ, ἂν δώσῃ ὁ Θεός, ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Μελετῶν μου περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐκδόσεως τῆς συλλογῆς τῶν παροιμιῶν. Τὸ δ' ἀνὰ χεῖρας εἶναι προσωρινὴ ἐκθεσις τῶν πορισμάτων τῆς μελέτης τινῶν τῶν εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου ἀναφερομένων ζητημάτων, ἀνακοινωθεῖσα εἰς τὸ φιλολογικὸν καὶ ἀρχαιολογικὸν τμήμα τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ. Εἰς τὰ ἀνακοινωθέντα εἰς τὸ τμήμα προσθέτω μόνον ὀλίγας λεπτομερείας περὶ τῶν κατὰ τόπους ἐθίμων καὶ τὰς ἀναγκαίας παραπομπάς· τὰ δὲ συγγράμματα, εἰς ἃ συχνότερον παραπέμπω, δηλῶ βραχυγραφικῶς ὡς ἐξῆς:

Abb.=Abbott, *Macedonian Folklore*, Cambridge 1903.

Ἀρχελ.=I. Σαραντίδου Ἀρχελίου. Ἡ Συνασὸς Ἀθ. 1889.

Βλαστ.=II. Γ. Βλασιτοῦ, ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ. Ἀθ. 1893.

ΔΙΕ=Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθ.

Douglas=Douglas, *An Essay on certain points of resemblance between the ancien and modern Greeks*, 3d ed. Lond. 1813.

ΕΦ.=Ἐφημερίς τῶν φιλομαθῶν (περιοδ. Ἀθηνῶν).

Γουσ.=Ἀσπερίου Γουσίου, ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, Λακκοβηκίων τοπογραφία, ἦθος, ἔθιμα καὶ γλῶσσα. Ἐν Λευσίᾳ (;) 1894.

ΖΑ=Ζωγράφειος ἀγών, ἦτοι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ. Τόμ. Α'. Ἐν Κωνσταντινίᾳ 1881.

ΚΠ.=Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος, σύγγραμμα περιοδικόν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Λουκ.=Γ. Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. Ἀθ. 1874.

Μανωλ.=Γμμ. Μανωλιακάκη, Καρπαθιακά. Ἀθ. 1896.

ΝΑ.=Νεοελληνικά ἀνάλεκτα περιοδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ φιλολογ. συλλόγου Παρνασσοῦ. Ἀθ. 1870-1882.

Πανδ.=Πανδώρα, σύγγραμμα περιοδικόν. Ἀθ. 1850-1873.

Ππζ.=Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου. Ἐν Πάτραις 1887.

Roszbach=A. Roszbach, *Untersuchungen über die römische Ehe*, Stuttgart 1853.

Σακ.=Ἀθ. Α. Σακελλαρίου, τὰ Κυπριακά. Ἀθ. τ. 1890 τ. Α'.

W.=C. Wachsmuth, *Das alte Griechenland im neuen*, Bonn 1864.

Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν ἀνακοινωσάντων μοι περιγραφὰς τῶν κατὰ τόπους γαμηλίων ἐθίμων ἀναγράφω ἐν παρεμβολικῇ σημειώσει Α.

Τοιαῦτα περιλείμματα εὐνόητον εἶναι ὅτι πολυπληθέστερα παρατηροῦνται κατὰ τὰ γινόμενα εἰς τὰς σπουδαιοτάτας περιστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὴν γέννησιν, τὸν γάμον, τὰς ἀσθενείας καὶ κατὰ τὰ πένθη. Διότι δυσκόλως ἀπεφάσιζον οἱ ἄνθρωποι ἐν τοιαύταις στιγμαῖς νὰ παραλίπωσιν τι τῶν ἐκπαλαί συνηθιζομένων νομίμων, ἐκ φόβου μὴ προκαλέσωσιν ἀπροσδόκητα κακά, οὐδ' ἀπέβαλλον πατροπαραδότους ἰδέας, συναπτομένας πρὸς τὰς περιστάσεις ἐκείνας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἐν τοῖς γάμοις εὐλαβῶς τηροῦνται μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν ἔθιμα, ἀναγόμενα εἰς διαφόρους περιόδους τοῦ βίου τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ συνδεόμενα πρὸς τοὺς τύπους τοὺς ἐθιζομένους κατὰ καιροὺς πρὸς κύρωσιν τοῦ γάμου. Διότι μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν τύπου τινὸς ὑπὸ ἄλλου διτηρήθησαν ἢ μέρος τῶν ἀποτελούντων τὸν πρότερον τύπον νομίμων ἢ ἀπεικίσματα καὶ μιμήσεις αὐτῶν, ὡς πάρεργα ἔθιμα, ἐκ φόβου μὴ ἐκ τῆς παραλείψεως αὐτῶν σαλευθῆ τὸ κύρος, ὅπερ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπιστεύετο ὅτι προσέδιδον εἰς τὸν γάμον τὰ νόμιμα ἐκεῖνα. Καὶ ἡ μακρὰ συνήθεια ἀρωμαίωσε καὶ συνεχώνευσε τοῦ παλαιότερου τύπου τὰ περιλείμματα πρὸς τὰ κατὰ τὸν νεώτερον τύπον νόμιμα. Οὕτω δέ, ὡς ὁ γεωλόγος ἀναγνωρίζει ἐκ τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς τὰς περιόδους τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ, δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν γαμηλίων ἐθίμων νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐπαλληλίαν τῶν διαφόρων τύπων πρὸς σύναψιν γάμου, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν δι' ἀρπαγῆς ἢ δι' ἀγορᾶς τῆς γυναικὸς μέχρι τοῦ χριστιανικοῦ διὰ τῆς εὐλογίας τῆς ἐκκλησίας.

Σκοπὸς τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης εἶναι ἡ ὑπόδειξις τῶν συμβόλων, ἅτινα εἰς παλαιότερους τύπους πρὸς κύρωσιν τοῦ γάμου ἀνήκοντα, ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ παραλάβῃ ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ εὐλογίᾳ τοῦ γάμου. Ἄλλὰ πρὸ τούτου εἶναι χρεῖα νὰ ἐξετασθῆ πότε ἐκανονίσθησαν ὀριστικῶς τὰ τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου καὶ πότε συνετάχθησαν αἱ ἐν χρήσει ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ ἀκολουθίαι τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τοῦ στεφανώματος. Δυστυχῶς ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία δὲν ἐμερίμνησε περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν ἀκολουθιῶν τούτων ἐπιτρέψασα νὰ γίνεσθαι ἡ ἱεροτελεστία κατὰ τὰς ἀνεξελέγκτους ἐκδόσεις ἐν παλαιότεροις μὲν χρόνοις τῶν ἐν Βενετίᾳ τυπογραφῶν, ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Κωνσταντινουπόλει. Πρόδηλος εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης τῶν πολυπληθεστάτων ἀντιγράφων τῶν ἀκολουθιῶν, τῶν ἀποκειμένων ἐν δημοσίαις βιβλιοθήκαις καὶ ἐν μοναῖς καὶ ἐκκλησίαις, πρὸς ἀποκατατάσασιν τοῦ κειμένου καὶ ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐκδοσιν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ μελέτη αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ἔργον ἑνὸς ἀνδρός, καὶ μέχρις οὗτου συντελεσθῆ, ἂν ποτε ἐπιχειρηθῆ, ἀδύνατον εἶναι νὰ ὀρισθῆ εἰς τὸ ἀκριβέστατον ὁ χρόνος τῆς συντάξεως τῶν ἀκολουθιῶν. Ἐξ ὧσων δὲ χειρογράφων ἐμελέτησα τῇ συνεργασίᾳ τῶν κ. κ. Σωκράτους Κουγέα καὶ Ἀδαμαντίου Ἀδαμαντίου πείθομαι ὅτι αἱ ἀκολουθίαι εἶναι ὑστέρων χρόνων. Τὰ παλαιότατα εἰς ἐμὲ γνωστὰ ἀντίγραφα αὐτῶν εἶναι τοῦ IB' αἰῶνος, τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἀθωνικῆς Λαύρας B, 7 καὶ τὰ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν ἀρ. 662.670.

ΙΕΡΟΤΕΛΕΣΤΙΑ

Οἱ περὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου πραγματευόμενοι ἡμέτεροι νομοδιδάσκαλοι συμφωνοῦσι πάντες, ὅτι πρώτη νομοθετικὴ διάταξις περὶ τῆς ἀνάγκης ἐκ-

κλησιαστικῆς τελετῆς καὶ ἱερατικῆς εὐλογίας πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου εἶναι ἢ τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ὀρίσαντος διὰ τῆς 89 νεαρᾶς αὐτοῦ περὶ τὸ 803 : «τὰ συνοικέσια τῆ μαρτυρία τῆς ἱερᾶς εὐλογίας ἐρρωσθαι», διότι ἢ ἄνευ ταύτης συμβίωσις αὐδὲ τὴν ἀρχὴν ῥηθήσεται συνοικέσιον, οὐδ' ἐπιτεύξεται τῶν τούτου δικαίων». Καὶ ὅτι συνεπλήρωσε τὴν διάταξιν ταύτην ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός ἐν ἔτει 1095 κελεύσας καὶ τῶν δούλων ὁ γάμος νὰ ἱερολογῆται ἀπαραιτήτως, ἀπελευθερουμένων, ἂν ὁ κύριος ἤναντιοῦτο εἰς τὴν ἱερολογίαν. Ταῦτα διδάσκουσιν ὁμοφώνως ὁ Καλλιγᾶς (1) καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος (2). Προμαχῶν δὲ περαιτέρω ὁ Κρασσαῦς διδάσκει, ὅτι πρῶτοι οἱ Φράγκοι βασιλεῖς ἐνομοθέτησαν ἱερολογίαν γάμου ἀρχομένου τοῦ Θ' αἰῶνος, ὀλίγον δ' ὕστερον ὁ Λέων (3). Ἐνῶ πρὸς τὴν ὀριστικὴν διὰ τῆς διατάξεως τοῦ Λέοντος ἐπιβολὴν τῆς ἱεροτελεστίας ὡς ἀπαραιτήτου πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου ἀντιστοιχεῖ παρὰ τοῖς δυτικοῖς μᾶλλον ὁ κανὼν τῆς ἐν Τριδέντῳ συνόδου τοῦ 1563 περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου (4).

Ἡ γνώμη, ὅτι πρῶτος ὁ Λέων ἐνομοθέτησε τὸ ἀπαραίτητον τῆς ἱερολογίας καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, ἐπεκτείνας τὴν διάταξιν καὶ εἰς τοὺς γάμους τῶν δούλων, ἐξηγέθη ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ Θεοδώρου τοῦ Ἐρμουπολίτου, μνημονευομένη καὶ ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, παραθετομένη δὲ πλήρως ἐν σχολίῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου (Δ', 4, 19) : «καὶ τοῦτο διετυπώσατο διὰ νεαρᾶς νομοθεσίας αὐτοῦ ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἀοίδιμος κύρις Λέων ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ τρισμακάριστος βασιλεὺς κύρις Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός».

Ἀλλὰ σφόδρα ἄπορον φαίνεται τοῦτο, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἢ ἐκκλησία ἀπὸ πολλοῦ κατεδίκαζεν ὡς ἁμαρτωλὴν πᾶσαν συμβίωσιν μὴ εὐλογηθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς καὶ ἱερώτατον ἀνέκαθεν ἐθεώρει τὸν γάμον, στηριζομένη καὶ εἰς τὴν ῥῆσιν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου : «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν. Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι οἱ γάμοι ἡύλογοῦντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Ἰγνάτιος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Πολύκαρπον

1) Καλλιγᾶ, Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου 1881 τ. Δ' σ. 70 § 53.

2) Παπαρρηγόπουλος, Οἰκογενειακὸν δίκαιον, 2ας ἐκδ. σ. 74 § 52.

3) Ἀλκ. Κρασσαῦς, Σύστημα ἀστικοῦ δικαίου, 3ης ἐκδ. τ. Δ' σ. 87 § 50. Τὰ οὕτως ἀορίστως ὑπὸ τοῦ κ. Κρασσαῦ λεγόμενα περὶ ἱερολογίας ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει ὑποθέτω ὅτι ἀναφέρονται εἰς διάταξιν τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου τοῦ 802 (Pertz, Monumenta hist. german. Leges τ. I σ. 95)· διότι ἄλλην διάταξιν σχετικὴν δὲν ἀνεύρου ἐν τοῖς νόμοις τοῦ Καρόλου ἢ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λουδοβίκου, τῶν μόνων Φράγκων βασιλέων τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἡ διάταξις ἐκείνη τοῦ Καρόλου ἐσκόπει τὴν παρακώλυσιν ἀθέσμων γάμων στενῶν συγγενῶν, ὀρίζουσα ὅπως μὴ συνομολογῶνται γάμοι λαϊκῶν, ἂν μὴ ἐξετάσῃσι πρότερον ἐπιμελῶς τὴν συγγενεῖαν αὐτῶν ἐπίσκοποι ἢ πρεσβύτεροι μετὰ γερόντων ἐκ τοῦ λαοῦ· καὶ τότε μόνον μετ' εὐλογίας (cum benedictione) νὰ γίνεταί ἢ σύζευξις. Ὅθεν τοῦτο προπάντων ἢ διάταξις ἐσκόπει, νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εὐλογίαν τοῦ γάμου ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἂν ὑπῆρχε κώλυμα ἐκ συγγενείας. Ἄλλως δ' ἢ διάταξις αὕτη δὲν ἐφηρμόσθη κατ' ἅπαν τὸ φραγκικὸν κράτος. Τούλάχιστον ἐν Γερμανίᾳ καὶ αὕτη ἢ εὐλογία ἢ παρελείπετο ἢ δὲν ἐθεωρεῖτο οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ γάμου. Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ ΙΔ' καὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος φαίνεται ἀπαιτουμένη πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου (βλ. Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer 3ης ἐκδ. σ. 434-5). Ὅθεν δὲν εἶναι ἀκριβές, ὅτι πρῶτον νομοθέτημα περὶ ἱερολογίας τοῦ γάμου εἶναι ἢ διάταξις τοῦ Καρόλου, ἀφοῦ μάλιστα δὲν εἶχε γενικὸν τύπον οὐδὲ καθολικὴν ἐφαρμογὴν, πάντως δὲ πρῶτον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ νόμος τοῦ Ἀναστασίου, περὶ οὗ ἀμέσως κατωτέρω.

4) Consil. Trident. Sess. XXIV, Decret. c. 1 de reform. matr.—Τὸν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐλεγχὸν τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου ἐκανόνισε καὶ ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' τῷ 1215 ἐν τῇ Δ' ἐν Λατερανῷ συνόδῳ διὰ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ νόμου (c. 3 X de landest. desponsat).

5 διδάσκει «μετὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἔνωσιν ποιῆσθαι, ἵνα ὁ γάμος ᾖ κατὰ θεὸν καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν». Οἱ δὲ μὴ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας εὐλογοῦμενοι στιγματίζονται ὡς *occultae conjunctiones* ὑπὸ τοῦ Τερτουλλιανοῦ (*de pudicitia* 4).

Ὅθεν κατὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ δυνάμεθα ὡς βέβαιον νὰ θεωρήσωμεν ὅτι οἱ γάμοι τῶν χριστιανῶν ἠὲλογοῦντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἡ πολιτεία δὲν ἀνεγνώριζε τὴν εὐλογίαν ὡς ἀπόδειξιν τοῦ κύρους τοῦ γάμου, ἐθεώρει δ' ὡς κυρίους καὶ τοὺς μόνον διὰ ψιλῆς συναινέσεως συναπτομένους κατὰ τὸν τύπον τοῦ ρωμαϊκοῦ *usus*. Ἡ παλαιστάτη νομοθετικὴ διάταξις, ἡ ἐπιβάλλουσα τὴν ἱεροτελεστίαν ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον ἐγκύρου γάμου, μνημονεύεται ὡς ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἀναστασίου τοῦ Α' (493-518): «Ὁ δὲ αὐτὸς βασιλεὺς ἕτερον ἐξέθετο θεῖον τύπον, ὥστε μηδένα δίχα σάκρας τινὰ τεκνοποιῆσθαι, μήτε ἄρρεν, μήτε θῆλυ, ἀλλ' ὑπὸ θείας σάκρας, διὰ τὸ καὶ τὸ τεκνοποιούμενον ἔχειν δίκαιον υἱοῦ νομίμου κλπ.»⁽¹⁾.

Ἄλλ' ἡ διάταξις δὲν ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν κατάχρησιν τοῦ *usus*, φαίνεται δὲ ὅτι περιῆλθεν εἰς ἀχρηστίαν διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οὗτος προσέδωκε μὲν κύρος εἰς τὸν διὰ ψιλῆς συναινέσεως γάμον (*solus consensus facit nuptias*), ἀλλ' εἰς τοὺς ἀνώτερα ἔχοντας ἀξιώματα μέχρις ἰλλουστρίων ὤρισε καὶ τὰ προικῶνα (*dotalia instrumenta*). Ὅμως ἐν ἔτει 538 διὰ τῆς 74 (94) νεαρᾶς ὠμολόγησεν ὅτι εἰς πολλὴν ἀτοπίαν ἔφερον αἱ διατάξεις αὐτοῦ «ὥστε τοὺς γάμους καὶ γαμικῶν συμβολαίων χωρὶς ἐκ μόνης ἐρρῶσθαι διαθέσεως καὶ κυρίους εἶναι». Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῶν καταχρήσεων, ὧν σπουδαιστάτη ἦτο ἡ διὰ ψευδομαρτύρων ἀπόδειξις γάμων ἀνυπόρκτων, διὰ μὲν πρὸς συγκλητικούς καὶ τοὺς ἀνώτερα ἔχοντας ἀξιώματα ἀπαραίτητον ἐθεώρησε προῖκα καὶ προγαμιαίαν δωρεάν (γαμικὰ συμβόλαια), διὰ δὲ τοὺς στρατευομένους καὶ τοὺς ἐμπορευομένους τὴν πρόσδοτον πρὸς τινὰ τῶν εὐκτηρίων οἰκῶν καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν εἰς τὸν ἐκδικικόν (*defensor ecclesiae*), ὅστις συνέτασσε ληξιαρχικὴν πρᾶξιν, ἐπιμαρτυροῦντων τριῶν ἢ πλειόνων κληρικῶν· εἰς δὲ τοὺς εὐτελεστεροὺς ἔδωκε τὴν ἄδειαν «καὶ ἀγράφως συνοικεῖν ἀλλήλοις». Ἐκ τοῦ 5 κεφαλαίου τῆς νεαρᾶς ταύτης συνάγεται ὅτι πρότερον συνωμολογοῦντο γάμοι, ὁμνυόντων ἀνδρῶν ἐν εὐκτηρίοις οἰκοῖς, ὅτι θὰ ἔχωσι τὴν γυναῖκα νόμιμον γαμετήν. Καὶ ἡ 117 (141) νεαρὰ τοῦ 542 ἐπαναλαμβάνει ὁμοίας διατάξεις πρὸς τὰς τῆς 74, μεταρρυθμίζουσα ἐπὶ τὸ ἐλευθεριώτερον ταύτας.

Ἄλλ' αἱ διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀντέκειντο πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναμφισβήτητον δὲ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι καὶ μετὰ τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον, ὡς καὶ πρὸ αὐτοῦ, πάντες οἱ χριστιανοὶ ἐνόμιζον ἀτελεῖ καὶ ἀνίερρον τὸν μὴ εὐλογηθέντα ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας γάμον, καίπερ ἀναγνωρίζομενον ὡς ἔγκυρον ὑπὸ τῶν νόμων. Εὐρίσκομεν εἰς κείμενον τοῦ 3 αἰῶνος τὸ ρῆμα εὐλογοῦμαι ὡς συνώνυμον τοῦ νυμφεῖομαι⁽²⁾, ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὅτι καὶ πολὺν πρότερον χρόνον ἡ εὐλογία θὰ ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητον στοιχεῖον τοῦ γάμου, ὅπως προσλάβῃ ἡ λέξις καὶ τὴν σημασίαν ταύτην· συνήθως δὲ καὶ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ χρῆσις τῶν λέξεων ἱερολογέω, ἱερολογία, εὐλογέω, εὐλογοῦμαι καὶ εὐλογία ἀντὶ τοῦ γάμος (ἔθεν καὶ βλόγα

1) *Maiálas* σ. 401,14 Bonn.

2) *Boissonade*, *Anecd. graeca* τ. IV σ. 80.

ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ (1). Ὅπου δὲ συμβαίνει νὰ γίνεται λεπτομερέστερος λόγος περὶ γάμου ἐπιφανοῦς ἀνδρὸς μνημονεύεται καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐλογία αὐτοῦ. Οὕτως ἱστορεῖται, ὅτι δι' ἱεροτελεστίας ἠὲ λογιῆθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ὁ γάμος τοῦ Μαυρικίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Τιβερίου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος (2). ἐπίσης περὶ τοῦ Ἡρακλείου (610) καὶ περὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Δ' κατὰ τὸν 7' αἰῶνα (3). Ἐν τοῖς ἔπειτα δὲ χρόνοις καὶ περὶ ἰδιωτῶν τοῦ λόγου ὄντος μνημονεύεται ἱεροτελεστία ἐν τῷ ἐπυλλίῳ Βελθάνδρῳ καὶ Χρυσάντζῳ ὁ πατριάρχης εὐλογεῖ τοὺς γάμους (4). ὁ Ψελλὸς δ' ἀναφέρει καὶ τῶν ἀραβῶνων συγγενοῦς του τὴν τέλεσιν δι' ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας καὶ πομπῆς καὶ ἁσμάτων (5).

Ἡ πολιτεία ὄφειλε προπάντων νὰ μεριμνήσῃ περὶ ἀσφαλοῦς ἀποδείξεως τῆς τελέσεως τῶν γάμων. Καὶ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐπλήρωσεν ἐν μέρει ἡ νομοθεσία τῶν συμβασιλέων Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου (περὶ τὸ 740), ὁρίσασα ὅτι ἐγγραφὸς μὲν γάμος συνίσταται δι' ἐγγράφου προικίου συμβολαίου ὑπὸ τριῶν ἀξιοπίστων μαρτύρων, ἄγραφος δὲ συνίσταται ἀδόλῳ συναινέσει τῶν συναλλασσόντων προσώπων... εἴτε ἐν ἐκκλησίᾳ τοῦτο δι' εὐλογίας ἢ καὶ ἐπὶ φίλοις γνωρισθῆ (6). Ἡ δημοσιότης ἄρα ἐκρίνετο ἐπιτυγχανομένη διὰ τῆς ἐπ' ἐκκλησίας εὐλογίας ἢ διὰ τῆς ἀνακοινώσεως εἰς φίλους, ἥτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν *rompam* καὶ *amicorum fidem* τοῦ Ἰουστινιανείου νόμου ἢ τὰ ἀνέκαθεν εἰθιζόμενα γαμήλια συμπόσια.

Αἱ διατάξεις αὗται, ἰσχύουσαι ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων, ἐπανελάβον ἴσως ἰσχὺν ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Μεθυστοῦ (842), ὅτε διεσκευάσθη ἡ Ἐκλογή. Ἐπὶ δὲ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, τοῦ διαδόχου τοῦ Μιχαὴλ, ἐξεδόθη διάταξις, ἐμφαίνουσα ὅτι συνήπτοντο μὲν δι' ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας πάντες οἱ γάμοι, ἀλλὰ δὲν παρείχετο εἰς ταύτην ἡ ἀναγκαία δημοσιότης, διότι ἡ διάταξις ἐπιβάλλει αὐστηρῶς τὴν δημοσιότητα τῶν γάμων (7). Ἐπηκολούθησαν εἴτα ἡ διάταξις Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ ἡ συμπληροῦσα ταύτην Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ· ἐπίσης συμπλήρωμα ταύτης εἶναι καὶ ἡ 26 νεαρά τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ γέροντος (τοῦ 1306), ἡ ὁρίζουσα ὅπως μὴ συνιστῶνται συνεικῆσια ἄνευ τῆς βουλῆς τοῦ ἱερέως, παρ' ᾧ ἐκκλησιάζονται, ἐπιβάλλουσα δὲ ποινὴν αὐστηροτάτην εἰς τοὺς παραβάτας, ἥτοι πρόστιμον ἴσον πρὸς τὸ ποσὸν τῆς προικῆς (8).

Συντετελεσμένην βλέπομεν τὴν ἱεροτελεσίαν ἐν ἀρχῇ τοῦ 11' αἰῶνος.

1) *Ducangius*, Glossar. ad script. Graecit. σ. 446-7 λ. εὐλογεῖν (εὐλογητικὸς βλογεῖν, βλογητική), σ. 510 λ. ἱερολογεῖν. *Sophocles*, Glossary λ. εὐλογέω, ἱερολογεῖν, ἱερολογία. Κοραῆ, Ἄτακτα τ. Δ' σ. 144-145. Εὐλογία ὁ γάμος, εὐλογοῦμαι τὸ νυμφεύομαι, εὐλογητικὴ ἡ νόμφη καὶ ἐν ταῖς Ἀσσιζαῖς τῆς Κύπρου (Σάθα, Μεσαιων. Βιβλ. τ. 5' σ. 118. 127. 136. 226) εὐλογητικὸς ὁ νυμφίος ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς νόμοις τῆς Κύπρου (αὐτ. σ. 530). Εὐλόγησις ὁ γάμος ἐν Βελθάνδρῳ καὶ Χρυσάντζῳ στ. 1036 σ. 159 *Legrand*. «Εὐλογεῖται καὶ στεφανοῦται» παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματ. σ. 301, ὅστις ἐπεράτωσε μὲν τὴν χρονογραφίαν τοῦ τῷ 1013, ἀλλὰ παραλαμβάνει ἐκ παλαιότερων χρονογράφων.

2) Θεοφύλ. Σιμοκατ. Α', 10 σ. 51 Bonn.

3) Λέων Γραμματικ. σ. 147. 188. 322 Bonn.

4) Βελθάνδρος στ. 1031 σ. 158 *Legr*.

5) Ψελλ. ἐπιστ. 83. 84 (Σάθα, Μεσαιων. βιβλ. τ. Ε' σ. 320-323).

6) Ἐκλογ. Τίτλ. Β', 2 (*Zachariä von Lingenthal*, *Jus Graeco-romanum* τ. IV σ. 8. Τοῦ αὐτοῦ, *Collectio librorum Juris Graeco-romani ineditorum* σ. 19=Ἐκλογ. Λέοντ. καὶ Κωνστ. Τίτλ. Β', 8).

7) Πρόχειρ. Δ', 27.

8) Νεαρ. 26, 11 (*Zachariä*, *Jus Graeco-rom.* τ. IV σ. 632).

Ἐν συνοδικῷ γράμματι τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ πρὸς τὸν ρῆγα τῆς Ἀρμενίας (Ὁκτωβρ. 1213), ὡς ὄρος ἀναγνωρίσεως τοῦ κύρους τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ρωμαίων τίθεται ἡ τελείωσις τῶν ἀρχαίων κανονικῶν ἐθίμων καὶ νομίμων καὶ ἡ τελεία ἱερολογία τοῦ γάμου. Τὸ κείμενον τοῦ γράμματος ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς χρονικοῖς τῆς Πετροπόλεως (τ. IV σ. 164-5): «Εἰ μὴ πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ κανονικὰ ἐθιμὰ τε καὶ νόμιμα, κατὰ τὴν τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας ἀρχαίαν ἱεράν παρατήρησιν καὶ ἐπὶ τῇ τοῦ προκειμένου συναλλάγματος ὑποθέσει κατὰ τὸ ἄριστον τελειωθήσεται».

Κατὰ ταῦτα πιθανὸν νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου ἔλαβε τὸν ὀριστικὸν τύπον, ὃν μέχρι τῆς σήμερον διατηρεῖ, μεταξύ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ ΙΑ' καὶ τῶν πρώτων τοῦ ΙΒ' αἰῶνος· τὰ δύο ταῦτα χρονικὰ σημεῖα παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς ἡ διάταξις τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς Λαύρας καὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

Κατηρτίσθη δ' ἡ ἀκολουθία δι' ἐπιλογῆς τῶν ἐν χρήσει κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων συμβόλων, περιλαβοῦσα ὅσα τούτων ἡ ἐκκλησία ἔκρινεν ἀναγκαῖα καὶ σπουδαιότατα. Ἐκ τῶν ἐχόντων ὁπωσδήποτε σπουδαιότητα, διότι καταλέγονται εἰς τὰ νόμιμα, ἅτινα καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ρώμῃ προσέδιδον κύρος εἰς τὸν γάμον, παρέλιπε τὰ ἐξῆς: τοὺς τύπους τοὺς ἐμφαίνοντας τὴν ἀγορὰν τῆς γυναικὸς ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς (coemptio): τοὺς τῆς συζεύξεως διὰ τῆς ὑπὸ ζυγὸν διόδου· τοὺς τῆς καθιερώσεως τῆς οἰκίας διὰ τῆς ἐπαλείψεως τῶν παραστατῶν τὸν τοῦ νυμφικοῦ πέπλου· τὸν τῆς ἄρσεως τῆς νύμφης ὑπὲρ τὸ κατώφλιον τῆς θύρας καὶ τὸν τῶν καταχυσμάτων. Ἀλλὰ πάντας τούτους, τοὺς μὴ περιληφθέντας ἐν τῇ ἱερᾷ ἀκολουθίᾳ τύπους, διετήρησεν ἡ συνήθεια μέχρι τοῦ νῦν. Εἰς ὅσους δὲ παρέλαβεν ἡ ἐκκλησία προσήρμοσεν εὐγὰς καὶ ὕμνους, προσέθεσε δὲ καὶ τὴν ἀνάγνωσιν περικοπῶν τῆς Καινῆς διαθήκης, ἀναφερομένων εἰς τὸν γάμον. Ἡ συμπλοκὴ τῶν δεξιῶν (dextrarum junctio) γίνεται μὲν νῦν ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ἀλλὰ δὲν μνημονεύεται εἰς τὰς ἐκδεδομένας ἀκολουθίας (1): εἰς τὰ παλαιότερα ὁμοίως χειρόγραφα ρητῶς ἀναγράφεται. Ἐν τῷ τῆς Λαύρας Β 7: «καὶ οὕτω κρατήσας τὰς δεξιὰς αὐτῶν ὁ ἱερεὺς συμπλέκει ἀλλήλους καὶ κρατούμενοι ἐξέρχονται» (κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἀρραβῶνος). Κατὰ δὲ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος προστίθεται ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι μετὰ τὴν στέψιν τῶν νυμφίων: «καὶ συμπλέξας ἀλλήλων τὰς δεξιὰς, λέγει...» Ἐν κώδικι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς τοῦ Φιλοθέου (ἀρ. 164) τοῦ ΙΣ' αἰῶνος: «καὶ κρατῶν (ὁ ἱερεὺς) αὐτὰς τὰς δεξιὰς χεῖρας καὶ συνάπτων παραδίδωσιν ἀλλήλοις». Ἐν κώδικι ἀρ. 217 τῆς αὐτῆς μονῆς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος: «καὶ ἀρμόττει αὐτοῖς τὰς δεξιὰς». Ἐν κώδικι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου ὑπ' ἀρ. 419: «ὁ ἀρχιερεὺς συμπλέκει τὰς δεξιὰς ἀλλήλων καὶ κρατοῦντες ἐξέρχονται».

Τῶν γαμηλίων συμβόλων, ὅσα περιελήφθησαν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ, δύο θεωροῦνται τὰ σπουδαιότερα πάντων, ὁ δακτύλιος καὶ τὰ στέφανα, διὸ τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου ἐπιγράφεται ἐν μὲν τοῖς ἐντύποις εὐχολο-

1) Νῦν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος συνάπτει ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς τῶν εὐλογουμένων, φοροῦντων ἤδη τοὺς δακτυλίους τοῦ ἀρραβῶνος, ἢ συνάπτει ἀγιστροειδῶς τοὺς μικροὺς δακτύλους τῶν δεξιῶν αὐτῶν· λύει δὲ τὴν συμπλοκὴν κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀκολουθίας, παρεμβάλλων μεταξύ τῶν δεξιῶν αὐτῶν τὸ Εὐαγγέλιον.—Καὶ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ οὐσιώδης τύπος εἶναι ἡ συμπλοκὴ τῶν δεξιῶν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπίσης γινομένη.

γίοις και άγιασματαρίοις «'Ακολουθία τοῦ άρραβώνος», έν δέ τοῖς χειρογράφοις «'Ακολουθία εἰς μνήστρα, ἤγουν τοῦ άρραβώνος» ἢ «Περὶ τάξεως γινομένης ἐπὶ μνήστροις βασιλέων και λοιπῶν ανθρώπων», τὸ δέ δεύτερον «'Ακολουθία τοῦ στεφανώματος».

Ο ΔΑΚΤΥΛΙΟΣ ΤΟΥ ΑΡΡΑΒΩΝΟΣ (1)

Ὡς και ἐπὶ τῶν άλλων συναλλαγμάτων δίδεται συνήθως άρραβῶν ὡς ἐγγύησις τῆς ἐκτελέσεως τῶν συμφωνηθέντων, οὔτω και ἐπὶ τοῦ γαμικοῦ. Πολλαχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν συνηθίζεται άρραβῶν εἰς χρήματα ἢ εἰς άλλα πράγματα αξίας, ἅτινα χάνει ὁ αὐθαιρέτως λύσας τὸ συνάλλαγμα (2).

1) Περὶ τοῦ δακτύλιου τοῦ άρραβῶνος ἐπραγματεύθην ἰδιαίτερος και άλλος (Ἐστία 1877 τ. Δ' σ. 541-2—Λαογραφ. Σύμμεικτα Α' 102-4).

2) Ὁ Μελισσηνός Χριστοδοῦλου (Πρόχειρον νομικόν, 1895 τ. Β' σ. 27) βεβαιῶν ὅτι σπανίως δίδεται νόμισμα ὡς άρραβῶν, και ὅτι και αὐτὴ ἡ αξία τῶν δακτύλιων καθωρίσθη ὑπὸ τῆς πατριρχικῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1827, και ὅτι ἐπίσης συνοδικῶς καθωρίσθη, ὅπως ἡ αξία τῶν δακτύλιων εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν περιουσίαν τῶν νυμφευομένων.— Ἄλλά και πρὸ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων ὑπῆρχε και μετὰ ταύτας παρέμεινε πολλαχοῦ ἡ συνήθεια τῆς δόσεως χρημάτων ὡς άρραβῶνος γάμων ἢ δῶρων αξίας· ἐνιαχοῦ τὰ δῶρα ταῦτα εἶναι κεκανονισμένα τὰ αὐτὰ έν παντὶ άρραβῶνι. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνωμεν τὰ μνηστραῖα δῶρα τοῦ μνηστῆρος και τῶν συγγενῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν μνηστῆν και ταύτης πρὸς τὸν μνηστῆρα τῶν δῶρων ἐκείνων, ἅτινα ἔχουσι τὸν χαρακτήρα άρραβῶνος, μὴ ἀποδιδόμενα, ἀν λύσῃ ὁ ἕτερος τῶν συμβαλλομένων τὸ συνάλλαγμα. Ταῦτα δ' εἶναι προπάντων τὰ χρυσᾶ νομίσματα, εἴτε μόνα εἴτε και μετ' άλλων δῶρων διδόμενα, ἀν και πολλαχοῦ ἐλησμονήθη ὁ έν ἀρχῇ σκοπὸς αὐτῶν και ἀποδίδονται μετὰ τῶν άλλων δῶρων κατὰ τὴν λύσιν τῆς μνηστείας. Σαφέστατα τὸν χαρακτήρα τοῦ άρραβῶνος ἐτήρησεν ἡ συνήθεια έν Λιβησίῳ, ὅπου ὁ μελλονύμφος δίδει εἰς τὸν προξενητὴν τῆς νύμφης χρυσῶν νόμισμα (φλουρί) πρὸς πίστωσιν τῆς συμφωνίας τοῦ γάμου. Περὶ άλλων παραπλησίων ἐθίμων βλ. τὴν παρεμβολικὴν σημείωσιν Β, ὅπου γίνεται λόγος και δὲ τὰ έν Κυζίκῳ ξενίσματα, πρὸς ἃ ἀντιστοιχοῦσιν ἴσως τὰ έν Λέρῳ συνηθιζόμενα γαμήλια δῶρα τὰ λεγόμενα ξένια (Οἰκονομοποιίου Λερισκᾶ σ. 84). Κατὰ τὴν πρώτην ἐπισκεψιν τοῦ μνηστῆρος εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ὅτε γίνεται τὸ λεγόμενον κέρασμα τῆς νύμφης, πολλαχοῦ ὁ μνηστῆρ πλὴν άλλων δῶρων προσφέρει και χρυσῶν νόμισμα, εἰς τινὰς δὲ τόπους και οἱ συγγενεῖς τοῦ μνηστῆρος δίδουσι χρυσᾶ νομίσματα, ὅσον έν Κυζίκῳ, έν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας, έν Ἀμαλιαπόλει, έν Κοζάνῃ, έν Ἐδέσσει τῆς Μακεδονίας και έν Βάρνῃ (Ἰω. Νικολίου, ἡ Ὁδησός σ. 217). Ἐν Γορτυνίᾳ ὁ πατὴρ τοῦ μνηστῆρος δίδει εἰς τὴν μνηστῆν μετὰ τοῦ δακτύλιου και χρυσῶν νόμισμα (Ππ. σ. 29). Ἐν Λακκοβικίσις τῆς Μακεδονίας ὁ γαμβρὸς πέμπει εἰς τὴν νύμφην δακτύλιον, φλωρία και άλλα δῶρα· πέμπει δὲ δῶρα και εἰς πάντα τὰ μέλη τῆς οικογενείας αὐτῆς· ἐπίσης δὲ και ἡ νύμφη ἀντιδίδει ἀντάξια δῶρα εἰς τὸν γαμβρὸν και τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ (Γούσ. σ. 57). Εἰς τὰ πέριξ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Μακεδονίας χωρία, ἅμα συμφωνηθῆ ὁ γάμος, οἰκεῖοι τοῦ μελλονύμφου φέρουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης τὰ λεγόμενα σημάδια (μνήστρα), δακτύλιον μετὰ προσδεδεμένων νομισμάτων χρυσῶν και ἀργυρῶν (Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888 σ. 791). Ἄλλαχοῦ τῆς Μακεδονίας ὁ μνηστῆρ ἀποστέλλει διά τρητα χρυσᾶ νομίσματα πλείονα τῶν δέκα, ἅτινα ἡ μνηστῆ μέχρι τῆς τελέσεως τοῦ γάμου φέρει ὡς περιδέλαιον (Ἰω. Μιχαήλ, Μακεδονικά, Ἐρμούπολ. 1879 σ. 1-2). Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας, συμφωνηθέντος τοῦ γάμου, δίδουσιν άρραβῶνα ὁ μὲν γαμβρὸς ἀπὸ δέκα μέχρι χιλίων γροσίων, ἡ δὲ νύμφη μανδήλια ἰσάριθμα πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ (Π. Γ. Μακρῆ, Τὸ Κατιρλί σ. 93). Ἐν Σιλάτοις τῆς Καππαδοκίας ὁ άρραβῶν συνίσταται εἰς φλωρία (Φαρμασοπούλου, Τὰ Σύλατα σ. 34). Ἐν Συνασσῷ τῆς Καππαδοκίας τὰ δῶρα τοῦ άρραβῶνος, ἅτινα φέρει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μνηστῆς παῖς συγγενῆς τοῦ γαμβροῦ ἐπὶ δίσκου, εἶναι χρυσοῦς δακτύλιος, χρυσοῦς σταυρὸς ἢ άλλο τι κόσμημα και χρυσᾶ νομίσματα αξίας δέκα μέχρις εἰκοσι λιρῶν (Ἀρχέλ. σ. 77). Ἐν Ἀκ-σὺν παρὰ τὴν Μαλακοπὴν παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ δίδονται πρὸ τοῦ γάμου ὡς δῶρα γαμιάκι (κάλυμμα τῆς κεφαλῆς) ὁμοῦ με 5-10 γρόσια, κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς. Ἐν

Ἄλλὰ τοῦ ἀρραβῶνος οὐδέποτε ἐλλείπει ὁ δακτύλιος, ἀποτελῶν τὸ κύριον αὐτοῦ στοιχεῖον, διὸ καὶ συνεκδοχικῶς ὁ δακτύλιος ἐπεκράτησε νὰ καλῆται ἀρραβῶν (1). Οὗτος δὲ βεβαίως δὲν δίδεται ἐν τοῖς γαμηλίαις συμβολαίοις λόγῳ τῆς μεταλλικῆς ἀξίας αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους κατὰ τὴν συνομολόγησιν πολλῶν συναλλαγμάτων ἐδίδετο ἀντὶ ἀρραβῶνος δακτύλιος, διότι ἦτο τὸ προχειρότατον πρᾶγμα ἀξίας, ὅπερ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν οἱ συναλλασσόμενοι. Ἄλλ' ἀπρόσφορος ἀρραβῶν ἐθεωρεῖτο ὁ δακτύλιος ἐπὶ μεγάλων συναλλαγμάτων, διότι ἡ ἀξία αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀνάλογος. Ρητῶς δὲ λέγει τοῦτο ὁ Θεόφραστος ἐν τῷ περισωθέντι ἀποσπάσματι τῆς περὶ νόμων συγγραφῆς αὐτοῦ: «τάττουσι δὲ τινες καὶ τὸν ἀρραβῶνα πόσον δεῖ δίδοναι, πρὸς τὸ πλῆθος τῆς τιμῆς μερίζοντες· ἄτοπον γὰρ ἐὰν δακτύλιον δῶ τῶν δέκα ταλάντων» (2). Ὅθεν ὁ δακτύλιος διδόμενος ὡς ἀρραβῶν ἐπὶ τοῦ σπουδαιότητος τῶν συναλλαγμάτων, τοῦ γαμικοῦ, πάντως ἄλλην ἔχει σημασίαν.

Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἀρραβῶνος τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ἐν εὐχῇ τοῦ ἱερέως, διαφαίνεται προσπάθεια πρὸς ἐξεύρεσιν συμβολικῆς ἐννοίας τῶν δακτυλίων συμφώνως πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ἄλλὰ τὰ φερόμενα ἐξ αὐτῆς παραδείγματα εἶναι ἐξεζητημένα καὶ ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Διότι ἐν ἄλλοις μὲν τούτων ὁ δακτύλιος δίδεται ὡς σύμβολον δυνάμεως καὶ ἐξουσίας (Ἰωσήφ, Δανιὴλ), ἐν ἄλλῳ ὡς σύμβολον ἀναγνωρίσεως (Θάμαρ) καὶ ἐν ἄλλῳ πρὸς στολισμὸν (ὁ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ). Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι τὸ ἔθιμον εἶναι παλαιότερον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, εἰς ἣν ἀνεζητήθη ἡ ἐννοια αὐτοῦ (3).

Γνωστὸν δὲ καὶ ἄλλως εἶναι, ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ δακτυλίου δὲν προσιδιάζει εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ ὅτι ὄχι μόνον καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦτο σὺνήθες, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς μουσουλμανικοῖς λαοῖς. Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος καλεῖται ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων διὰ λέξεων δηλουσῶν σύμβολον ἢ σημάδι, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος λαός, καὶ ἡ φράσις ἐπέερασε δακτυλίδι εἶναι συνώνυμος τοῦ ἐνυμφεῦθη, ὡς ἡ τῆς σὺνήθειας «ἔβαλε δακτυλίδι» (4).

Ἀνδρονικῶς τῆς Καππαδοκίας ὁ γαμβρὸς δίδει εἰς τὴν νύμφην φλωριὰ ἀναλόγως τῆς οικονομικῆς καταστάσεώς του κατὰ τὸν ἀρραβῶνα. Ἐν Ἰκονίῳ, ἂν δεχθῶσι τὴν προξενικὰν οἱ γονεῖς τῆς νύμφης, ὁ γαμβρὸς στέλλει 2-6 λίρας, ἴσα δὲ χρήματα στέλλονται καὶ ἐκ τῆς νύμφης εἰς τὸν γαμβρόν. Τάνταλλασσόμενα δῶρα πολλαχοῦ λέγονται χάριαι (χάρη=δῶρον) ἢ χαρίσματα.—Μεταξὺ τῶν τύπων τοῦ γάμου παρὰ τοῖς καθολικοῖς εἶναι καὶ ἡ προσφορὰ ὑπὸ τοῦ μελλονύμφου εἰς τὴν μελλονύμφον νομίματος, ὅπερ ἐνιαχοῦ εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς. Νόμισμα καὶ παρ' ἡμῖν δίδεται ὑπὸ τοῦ μελλονύμφου κατὰ περίεργον τρόπον ἐν Λευκάδι. Προτοῦ ν' ἀρχίσῃ ἡ τελετὴ τοῦ γάμου διὰ χρυσοῦ ἢ ἀργυροῦ νομίματος σταυρώνει ὁ γαμβρὸς τὴν νύμφην εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στῆθος· ἔπειτα τὸ θέτει εἰς τὸ στόμα τῆς, ὁπόθεν αὐτὴ τὸ λαμβάνει καὶ τὸ φυλάττει (ΕΦ. τ. ις' σ. 1687. ΚΠ. τ. Η' σ. 411). Ὑπενθυμίζει τὸ ἔθιμον τὴν ἀρχαίαν σὺνήθειαν τοῦ νὰ φυλάττωσι νομίματα εἰς τὸ στόμα.

1) Περὶ τῶν ὀνομασιῶν τοῦ ἀρραβῶνος ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Β. Ἐν Κύπρῳ ὁ ἀρραβῶν λέγεται χαριτωμαν (=χαρίτωμα, χάρις), ὁ μνηστὴρ χαριτωμένος, τὸ ρῆμα χαριτώνω (Σακελλαρίου, Κυπριακά τ. Α' σ. 719, Β' 858).

2) Στοβ. ΜΔ', 22, 5.

3) Ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία μετὰ τινος δυσφορίας ἀπεδέχθη τὸ ἐθνικὸν ἔθιμον τοῦ δακτυλίου ὑπεμφαίνεται ἐξ ὧν λέγει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Παιδαγ. Γ', 11 σ. 287-8 Potter), ὅστις θεωρεῖ προσῆχον μόνον ὡς σημαντῆρα νὰ φορῶσι δακτύλιον οἱ χριστιανοί. Ἡ δυτικὴ δ' ἐκκλησία ὁψέποτε μόλις ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἱερολογίαν τοῦ γάμου τὸν δακτύλιον, μεῖζονα δὲ σπουδαιότητα ἀποδίδει εἰς τὸ γαμήλιον σύμβολον τοῦ πέπλου. Βλ. Herzog, Real-Encyklopädie f. protestant. Theologie τ. II σελ. 347.

4) Reinaud, Description des monuments musulmans du cabinet de M. le duc de Blacas, Par. 1828 τ. I σ. 31-32.

Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀνεζήτησαν τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν, ἣν ὑποκρύπτει ἡ συνήθεια τοῦ φορεῖν τὸν δακτύλιον εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς (1). Ὁ Πλούταρχος διέλαβε περὶ τοῦ ζητήματος ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν Συμποσιακῶν προβλημάτων του (Δ', 8) τῷ ἐπιγραφομένῳ: «Διατί τῶν δακτύλων μάλιστα τῷ παραμέσῳ σφραγιδας φοροῦσιν;» Ἀλλ' ἡ λύσις τοῦ προβλήματος ἐξέπεσεν ἐκ τῶν χειρογράφων. Πιθανώτατα ὁμοῦ δὲν θά ἦτο διάφορος τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Αὔλου Γελλίου (X, 10, 1). Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, κατὰ τὸν Ῥωμαῖον συγγραφέα, ἐφόρουσαν δακτύλιον εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς, παρὰ τούτων δὲ παρέλαβον τὸ ἔθος καὶ οἱ Ῥωμαῖοι. Ὁ λόγος δὲ τούτου εἶναι, ὡς βεβαίῳ ὁ Ἀππίων ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς, ὅτι ἐπειδὴ, ὡς παρετήρησαν οἱ Αἰγύπτιοι ταριχευταί, νεῦρον λεπτότατον ἀπὸ τοῦ δακτύλου ἐκείνου φθάνει εἰς τὴν καρδίαν, ἐτιμήθη ὁ δάκτυλος ὡς συναπτόμενος πρὸς τὴν καρδίαν.

Τὴν δῆθεν παρατήρησιν ταύτην ἔχουσιν ὡς ἀφετηρίαν καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ ἐθίμου ὑπὲρ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς τοῦ Ἰσιδώρου, ὅτι εἶναι δεῖγμα ἐνώσεως τῶν καρδιῶν ἐν τῇ ἀγάπῃ. Εἰς τὴν ἐξήγησιν δ' ἴσως ταύτην πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν καὶ τὸν λόγον τῶν ἐπιγραφῶν ἀρχαίων δακτυλίων, ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἐπιφανείᾳ φερόντων κεραραγμένα τὰ ὀνόματα τῶν συζύγων (2), καὶ βυζαντινῶν ἔχοντων ἕνδον ἐπιγραφὰς εἰς τὸν συζυγικὸν βίον ἀναφερομένας, ὡς Ὁμόνοια (3).

Εἶναι βεβαίως χαρίεσσαι καὶ ποιητικαὶ τοιαῦται ἐρμηνεῖαι, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο φαίνονται ἐξεζητημέναι, ἐπινοηθεῖσαι, ὅτε ὁ λόγος τοῦ ἐθίμου εἶχε λησιμονηθῆ. Πρὸς ἀνεύρεσιν δὲ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τούτου πρέπει, νομίζω, νὰ συνεξετάσωμεν καὶ ἀρχαιότερά τινα στοιχεῖα αὐτοῦ, ἢτοι πρῶτον τίς ὁ δίδων τὸν δακτύλιον, δεύτερον ὁποῖός τις ὁ δακτύλιος καὶ τρίτον τίς ἡ συμβολικὴ σημασία τούτου προτοῦ νὰ ἐπεκταθῆ ἡ χρῆσις αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν μνηστειαν.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις, οἵτινες εἶγον ἐπίσης τὴν συνήθειαν τοῦ δακτυλίου ὡς μνήστρου (*anulus pronubus*), ἔδιδεν αὐτὸν ὁ μνηστήρ εἰς τὴν μνηστὴν (4). Τοῦτο δὲ φαίνεται ὅτι ἐπὶ μακρὸν γρόνον διετήρησε καὶ ἡ ἐκκλησία. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τοὺς Βουλγάρους τοῦ 866 ἀναφέρεται ὅτι ὁ μνηστήρ ὀφείλει νὰ δώσῃ ἀρραβῶνα εἰς τὴν μνηστὴν δακτύλιον (5). Μεταξὺ δὲ τῶν τύπων τοῦ γάμου τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας

1) Πλὴν τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Γελλίου τὴν συνήθειαν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Λουκιανὸς (Πλοῖον 45 σ. 278). Σήμερον παρ' ἡμῖν συνήθως ὁ δακτύλιος φορεῖται εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς, ἀλλ' ὄχι σπανίως καὶ εἰς τὸν τῆς δεξιᾶς. Ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (Γ' 1467) ὁ μνηστήρ παραγγέλλεται νὰ βάλῃ τὸ δακτυλίδι εἰς τὸ δεξιὸν χεῖρ. Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ στεφανώματος ἐν τῷ 849 κώδ. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΖ' αἰώνος: «εἶτα δίδει ὁ ἱερεὺς (οὗτω) τὰ δακτυλίδια εἰς τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας». Οἱ Πέρσαι πρὸς δῆλωσιν τοῦ παραμέσου μεταχειρίζονται λέξιν σημαίνουσαν τὸν δακτύλιον, διότι εἰς τοῦτον φοροῦσι τὸν δακτύλιον τοῦ ἀρραβῶνος, ἐνῶ οἱ Ἰνδοὶ καὶ ἄλλοι Μουσουλμάνοι προτιμῶσι τὸν μικρὸν δάκτυλον (*Reinaud* ἐνθ. ἀν. σ. 35-6).

2) *Le Blanc* ἐν *Mémoires de l'Acad. des Inscriptions* 1918 τ. 36, 1 σ. 65. Τοῦτο καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν πολλαχού συνηθίζεται, μάλιστα εἰς τὰς πόλεις, χαρασσομένων ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν ὀνομάτων τοῦ ἀνδρός μὲν ἐν τῇ τοῦ φορομένου ὑπὸ τῆς γυναικός, ταύτης δὲ ἐν τῇ τοῦ ἀνδρός.

3) *Schlumberger*, *Nicéphore Phocas* σ. 389.

4) *Juvenal*. VI, 25-7. *Plin*, *N. H.* 33, 1, 4. *Tertull.* *Apolog.* 6. *Isidor* 19, 32. Βλ. καὶ *Δαμάσκ.* β. Ἰσιδώρ. 59.311. (Ἡ μόνη μαρτυρία περὶ γαμηλίου δακτυλίου φορομένου ὑπὸ γυναικός Ἑλληνίδος). Περὶ τῶν γαμηλίων δακτυλίων παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς πλὴν τῶν ἀνωτέρω καὶ κατωτέρω ἀναφερομένων μαρτυριῶν βλ. καὶ *Krumbacher* *Ein Serbisch-byzantinischer Verlobungsring*, München 1906 ἰδίως σ. 440 ἐκ.

5) *Mansi*, *Concilior. ampl. collectio* τ. XV σ. 401.

καταλέγεται καὶ ἡ εὐλογία τοῦ δακτυλίου, ὃν ὁ ἱερεὺς δίδει εἰς τὸν νυμφίον, οὗτος δὲ θέτει εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς τῆς νύμφης. Καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς Γερμανοῖς φαίνεται ὅτι μόνος ὁ μνηστὴρ ἔδιδε τὸν δακτύλιον εἰς τὴν μνηστῆν⁽¹⁾. Τὸ ἔθιμον τοῦτο, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γινώσκωμεν, δὲν διετήρησεν ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία. Ἀλλ' ἴσως ὑπεμφαίνεται τοῦτο ἐν τῷ Βίῳ τῆς βασιλίδος Θεοφανοῦς (κεφ. 10), γραφέντι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ πενθερὸς βασιλεὺς δίδει τὸν δακτύλιον τοῦ ἀρραβῶνος εἰς τὴν μνηστῆν, ἐνῶ οὔτε αὕτη οὔτε ὁ πατήρ αὐτῆς δίδουσιν ἄλλον δακτύλιον εἰς τὸν μνηστῆρα⁽²⁾. Τοῦναντίον ἔχομεν μεσαιωνικὰς διηγήσεις περὶ ἀποστολῆς δακτυλίου ὑπὸ τῆς κόρης πρὸς τὸν ἐρώμενον· ἀλλὰ τοῦτο γίνεται εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ παρθένος ἀμνηχανοῦσα προσφεύγει εἰς τὸν τρόπον τοῦτον πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἐρωτος αὐτῆς καὶ τῆς ἀποφάσεως, ἣν ἔλαβε ν' ἀφοσιωθῇ εἰς τὸν ἐρώμενον καὶ οὐδένα ἄλλον πλὴν αὐτοῦ νὰ λάβῃ σύζυγον. Οὕτως ἐν τῇ ἐποποιίᾳ τοῦ Διγενῆ, κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ Πετρίτση (1670), ἡ θυγάτηρ τοῦ Δούκα πέμπει πρὸς τὸν ἥρωα διὰ τῆς τροφῆς αὐτῆς τὸ δακτυλίδι τῆς παραγγέλουσα:

Πέ του πῶς ἀρραβῶνα του τὸ στέλλω καὶ ἄς ξέρη,
ἄλλον τινὰν δὲν θέλω γώ, μόνο αὐτόνον ταῖρι.

Ὁ δὲ Διγενὴς λαβὼν τὸν ἀρραβῶνα ἐχάρη, διότι ἐνόησεν ὅτι ἡ κόρη ἐδέχετο

νὰ τηνε πάρη γιὰ γυνὴ γνήσια βλογητικὴ του⁽³⁾.

Καὶ εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον (Γ', 1465 κέ.) ἡ Ἀρετοῦσα δίδει εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον δακτυλίδι, καὶ τοῦ παραγγέλλει νὰ τὸ φορῇ πάντοτε εἰς τὴν χεῖρα,

σημάδι πῶς ὥστε νὰ ζῶ εἶσαι δικό μου ταῖρι.

Ὅμοια παραδείγματα ἀποστολῆς δακτυλιδίων ὑπὸ παρθένων πρὸς τοὺς ἐραστὰς εἰρίσκονται συχνότατα εἰς γερμανικὰ ποιήματα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὅτε, ὡς πρὸ μικροῦ εἶδομεν, ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ἡ συνήθεια ὁ μνηστὴρ νὰ δίδῃ δακτύλιον εἰς τὴν μνηστῆν⁽⁴⁾.

Τὸ δὲ μέταλλον, ἐξ οὗ κατασκευάζεται ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, εἶναι σήμερον παρ' ἡμῖν πανταχοῦ σχεδὸν ὁ χρυσοῦς⁽⁵⁾. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολουθία τοῦ ἀρραβῶνος ὀρίζεται χρυσοῦς μὲν ὁ τοῦ ἀνδρὸς δακτύλιος, ἀργυροῦς δ' ὁ τῆς γυναικὸς· καὶ εἰς τοὺς κώδικας τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ τοῖς νεωτέροις τούτων ὀρίζονται οἱ δακτύλιοι χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς⁽⁶⁾. Οἱ κώδικες ὁμῶς τῆς ἐθν. βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 662 (ΙΒ' αἰῶνος) καὶ 661 (τοῦ ΙΕ') τῆς Λαύρας (Β, 7) καὶ ὁ τοῦ Κουτλουμουσίου (ἀρ. 491) χρυσοῦν ὀρίζουσι τὸν τοῦ ἀνδρὸς, τὸν δὲ

1) Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer 3ης ἐκδ. σ. 177 59-311. Καὶ σήμερον ἀκόμη ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας (Sartori Sitte u. Brauch I σ. 87).

2) Kurtz, Zwei griechische Texte über die heilige Theophano σ. 6. Σήμερον εἰς Λεζούρη οἱ ἐνδεέστεροι ἐνίοτε ἔχουσιν ἓνα μόνον δακτύλιον ἀρραβῶνος, καὶ τοῦτον φορεῖ ἡ νύμφη.

3) Πετρίτση Διγενῆς στ. 1677 κέ. = Lambros, Romans grecs σ. 180. — Ἐν τῇ διασκευῇ τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀνδρου στ. 1779 κέ. σ. 56-7 ἐκδ. Μηλιαράκη. Τὸ χειρόγραφον τῆς Τραπεζοῦντος ἔχει γάσμα ἐνταῦθα.

4) Grimm ἐνθ. ἀν. σ. 177-8.

5) Βλ. παρεμβολικὴν σημείωσιν Γ'.

6) Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς ἐν διδαχῇ αὐτοῦ (1780) παρέχει τὴν συμβολικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἔθους τούτου: «ἡ γυναῖκα πρέπει νὰ εἶναι καθαρὴ ὡσάν τὸ μάλαμα, ὁ ἀνδρας στέρεος ὡσάν τὸ ἀσῆμι» (Ἐν Ἱερῷ Συνδέσμῳ 1915 ἀρ. 247 σ. 3-4).

τῆς γυναικὸς σιδηροῦν. Ἡ δὲ διαφορὰ τῶν μετάλλων οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν μνηστευομένων· διότι ἡ ἀκολουθία εἶναι εἰς τὰ μνήστρα βασιλέων καὶ ἄλλων ἀνθρώπων.

Τὴν ἀποδιδομένην σημασίαν εἰς τὴν ὕλην τῶν δακτυλίων διδάσκει ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐν Ρώμῃ. Ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας χρυσοῦν δακτύλιον ἐφόρουσιν οἱ συγκλητικοί, οἱ ἱππεῖς, οἱ ἰσότιμοι τούτοις ἄρχοντες καὶ οἱ δι' ἀνδραγαθίαν ἢ δι' εὐεργεσίας πρὸς τὸν δῆμον εἰς τὴν ἱππάδα τάξιν ταχθέντες. Τῶν δὲ στρατευομένων ἐχρυσόφορον μὲν οἱ χιλίαρχοι, οἱ δὲ ἐλάττονες ἐσιδηροφόρουσιν. Οἱ πληβεῖοι δ' ἐφόρουσιν σιδηροῦν δακτύλιον. Μνημονεύεται δ' ὅτι καὶ τῶν δούλων φόρημα ἦτο ὁ σιδηροῦς δακτύλιος (1). Ἀπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων δ' ὅμως ἐπέξετάθη τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου ἡ χρῆσις καὶ τελευταῖον πάντες οἱ στρατιῶται εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ φορῶσιν αὐτόν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς 97 (78) νεαρᾶς ἐπέτρεψεν εἰς πάντας καθόλου τοὺς ἐλευθέρους νὰ φορῶσιν ὀρίσας ὅπως καὶ οἱ λαβόντες τὴν ἐλευθερίαν οἰκέται ἢ θεράπαινοι ἔχωσι παρὰ τὸν εὐθὺς καὶ τὸ τῶν χρυσοῦν δακτυλιδίων δίκαιον. Εἰς δὲ τοὺς πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρόνους ἀναφέρεται ἴσως τὸ τοῦ Ἰσιδώρου (XIX, 32), ὅτι οἱ μὲν ἐλεύθεροι ποιοῦνται χρῆσιν χρυσοῦ δακτυλιδίου, οἱ ἀπελεύθεροι ἀργυροῦ καὶ οἱ δοῦλοι σιδηροῦ.

Ὅθεν ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ ἀνὴρ δίδων εἰς τὴν μνηστευομένην γυναικὰ σιδηροῦν δακτυλίδιον ἐδήλου συμβολικῶς, ὅτι ὤφειλεν αὐτῷ δουλικὴν ὑποταγὴν (2). Ἄλλ' ἡ ἐκκλησία διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν δακτυλίων ἠθέλησε νὰ σημάνη τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν καὶ ὑποταγὴν. Τὴν τοιαύτην δὲ συμβολικὴν ἐννοιαν τοῦ δακτυλίου διευκρινουσι πολλὰ τεκμήρια. Ὁ Προμηθεὺς μυθολογεῖται ὅτι λυθεὶς ἔφερε τοῦ λοιποῦ εἰς μνήμην τῶν δεσμῶν αὐτοῦ σιδηροῦν δακτύλιον (3). Οἱ Χάττοι, ἀρχαῖον γερμανικὸν ἔθνος, ἐνόμιζον αἰσχρὸν τὸν σιδηροῦν δακτύλιον, οἱ δὲ πολεμικώτατοι αὐτῶν ἔφερον ἐκουσίως τοῦτον, ὡσπερ ἄλυσιν, μέχρις ὅτου ἀποκτείναντες πολέμιον ἀπαλλάξωσιν ἑαυτοὺς τοῦ ὄνειδους (4). Παρὰ πολλοῖς ἀσιατικοῖς λαοῖς δακτύλιος ἐνώτιος θεωρεῖται σημεῖον δουλείας, καὶ αἱ φράσεις ἔχει τρυπημένο τὸ αὐτὶ ἢ ἔχει δακτυλίδι εἰς ταῦτι σημαίνουσι τὸν δούλον (5). Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἀνατολῆς αἱ γυναῖκες φοροῦσι δακτύλιον εἰς τὴν ρίνα, ἐξαρτῶσαι ἐκ τοῦ διαφράγματος, εἰς ἐνδειξιν εὐπειθείας καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸν ἴδιον ἄνδρα. Κατὰ δὲ τὴν Γένεσιν (κδ' 22) ὁ θεράπων τοῦ Ἀβραάμ ὡς ἐγγύησιν τοῦ γάμου τοῦ Ἰσαὰκ δίδει εἰς τὴν Ρεβέκκην ἐνώτια χρυσᾶ καὶ δύο ψέλια ἐπὶ τὰς χεῖρας αὐτῆς· τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον ὅμως ἀντὶ ἐνωτίων λέγει δακτύλιον τῆς ρινός.

Σ Τ Ε Φ Α Ν Ο Ι

Ἐπίσης σπουδαιότατον σύμβολον τῆς γαμηλίου τελετῆς θεωροῦνται, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, καὶ οἱ στέφανοι τῶν νυμφίων (κοινῶς τὰ στέφανα, εἰς ἐνικὸν

1) *Apulej. Metam.* X, 9.

2) Ὁ *Samler* ἐν κρίσει περὶ τῆς προκειμένης διατριβῆς (ἐν *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1908 XVIII σ. 121—3) ἐξηγεῖ τὴν σημασίαν τοῦ σιδηροῦ δακτυλίου ἐκ τῆς δοξασίας, ὅτι ὁ σίδηρος εἶναι ἐπίφοβος εἰς τὰ δαμόνια. Ἀλλὰ πῶς ἐξηγεῖται τότε ὁ περιορισμὸς τῆς χρῆσεως αὐτοῦ εἰς τοὺς πληβεῖους καὶ τοὺς δούλους;

3) *Hygin. Fab.* 54. *Poet. astron.* II, 15.

4) *Tacit. German.* 31.

5) *Keinaud* ἐνθ. ἀν. σ. 32.

ἀριθμὸν τὸ στέφανο καὶ σπανιώτερον τὸ στεφάνι). Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ρῆμα στεφανῶ (κοιν. στεφανώνω) εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὴν σημασίαν τοῦ τελεῖν τὸν γάμον (κυρίως λεγόμενον ἐπὶ τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ παρὰνύμφου), καὶ εἰς τὴν παθητικὴν φωνὴν στεφανοῦμαι (κ. στεφανώνουμαι) εἰς τὴν σημασίαν τοῦ νυμφεύομαι· στεφάνωμα δὲ λέγεται αὐτὴ ἡ τελετὴ τοῦ γάμου, ὅθεν καὶ ἀκολουθία τοῦ στεφάνωματος ἐπιγράφεται εἰς πάντα τὰ χειρόγραφα τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου. Ἡ χρῆσις αὕτη εἶναι μεμαρτυρημένη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων (1)· συχὴ δ' εἶναι καὶ ἡ μνεία στεφάνων τοῦ γάμου ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων (2).

Οἱ στέφανοι τοῦ γάμου κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐπιστολῇ τοῦ Πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τοὺς Βουλγάρους (866), ἦσαν χρυσοὶ ἢ ἀργυροὶ ἢ ἐξ οἰουδήποτε ἄλλου μετάλλου, ἀνήκον δ' εἰς εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐφυλάσσοντο ἐν αὐτῇ (coronas... quae semper in ecclesia ipsa sunt solitae conservari). Καὶ πολλαχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν αἱ ἐκκλησίαι εἶχον ἄλλοτε, διατηροῦσι δὲ τινες καὶ μέχρι τοῦ νῦν, ἴδια στέφανα, ἀργυρᾶ συνήθως, βαρέα, ἐν σχήματι ἐπισκοπικῆς μίτρας ἢ στέμματος, δι' οὗ ἐστέφοντο οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὐλογούμενοι, τοῦ παρὰνύμφου καταβάλλοντος τμήμα τι εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον (3). Μέχρις ἐσχάτων δ' ἐνιαχοῦ κατὰ τοὺς γάμους

1) *Ducang. Glossar. ad scr. Graec.* σ. 1443-5 λ. στέφανοι (στεφανοῦν, στεφάνωμα). *Sophokles, Glossar.* λ. στέφανον, στέφανος, στεφανώω, στεφάνωμα. Παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματικῷ (σ. 301 Bonn) συνώνυμα αεὐλογεῖται καὶ στεφανοῦται. Ὁμοίως παρὰ τοῖς Μετὰ τὸν Θεοφάν. σ. 394, 22 Bonn. Ἀστεφάνωτος δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Λέοντος σ. 278 καλεῖται ὁ μήπω νυμφευθεὶς, ἀνθ' οὗ ὁ Κεδρηνὸς μεταχειρίζεται τὸν τύπον ἀστεφῆς (πρβλ. καὶ παρὰ *Πετρίτζη, Διγεν.* στ. 2080 σ. 195 Λάμπρου «τὰ στέφη» ἀντὶ τοῦ στέφανα). Ἡ λέξις ἀστεφάνωτος ἐν τῇ αὐτῇ πιθανώτατα σημασία τοῦ ἀγάμου εὐρίσκεται καὶ ἐν ἀρχαίῳ ἐπιτυμβίῳ ἐπιγράμματι, περὶ οὗ βλ. *Herwerden, Studia critica in epigr. Gr.* σ. 54. Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως εἶναι συνηθεστάτη· οἷον «εἶναι ἀστεφάνωτον» ἐπὶ μνηστῆρων μήπω εὐλογηθέντων· «τὴν ἔχει ἀστεφάνωτη» = μὴ νομίμως συνευγεμένη. Ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Μορέως στ. 5948 Schmidt «στεφανικὴ γυναῖκα» ἡ νόμιμος σύζυγος, «ἠρωτική» δὲ ἡ παλλακίς (στ. 5778). «Στεφανοκράτωρ» δὲ ὡς κρατῶν τὰ στέφανα τῶν νυμφῶν κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφάνωματος (μάλιστα κατὰ τὴν κύκλιον ὄρχησιν) λέγεται ὁ παρὰνύμφος εἰς τινὰ χειρόγραφα τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφάνωματος (οἷον ἐν κώδ. 164 τῆς ἀθωνικῆς μονῆς Φιλοθέου τοῦ 13' αἰῶνος καὶ ἐν κώδ. 849 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τοῦ 13' αἰῶνος)· τὴν λέξιν ταύτην μεταχειρίζεται καὶ ὁ Πανάρετος (Χρον. Τραπεζ. παρὰ *Eustath. Opuscul.* σ. 369, 33 Tafel = *Κουμανοῦδη, Συναγωγὴ λέξ. ἀθησαυριστῶν ἐν λ.*).

2) Κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Μαυρικίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Τιβερίου ὁ ἀρχὴς «τὰς κορυφὰς τῶν βασιλέων τοῖς στεφάνοις καθίδρυσε» (Θεοφύλακτ. *Σιμόκατ.* Α' 10 σ. 51 Bonn.) Περὶ τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου καὶ τῆς Εὐδοκίας λέγει ὁ Θεοφάνης σ. 461 Bonn. «καὶ ἔλαβον ἀμφοτέρω τὸς στεφάνους τοῦ γάμου». Τὰ στέφανα τοῦ γάμου τούτων ἀναφέρει καὶ ὁ Λέων ὁ γραμματικὸς σ. 147 Bonn. Βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ σ. 188, 322. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ παστοῦ ἐν τῷ βασιλικῷ παλατίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ νεόνυμφοι βασιλεῖς ἀπέθετον τὰ βασιλικὰ στέμματα καὶ τοὺς γαμηλίους στεφάνους (*Κωνστ. Πορφυρογέν.* «Ἐκθ. Α' 39 σ. 199, 200. Α' 41 σ. 213. *Epersoll Le grand palais de Ciple, Par.* 1910 σ. 72). Ἄλλα παραδείγματα ἐκ βυζαντινῶν συγγραφέων βλ. παρὰ *Reicke* εἰς ὑπομνήμ. εἰς Κωνσταντ. Πορφυρογέν. τ. II σ. 254-5 Bonn.—Ἐν τελετῇ γάμων ἀήλθασιν εἰς τὰ στέφανα, καθὼς τὸ δίδ' ἢ τάξις» (Βέλθανδρος στ. 1032 σ. 159 Legrand).

3) Ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας, ὅπου ἄλλοτε κατεσκευάζοντο τὰ στέφανα ἐκ κλήματος, ἐγένετο ἐνίοτε χρῆσις καὶ ἀργυρῶν ἀνηκόντων εἰς ἐκκλησίαν, χάριν συνδρομῆς τῆς ἐκκλησίας ταύτης. Ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακεδαιμόνος ἡ στέψις πρότερον ἐγένετο καὶ δι' ἀργυρῶν στεφάνων, ἐν εἶδει μίτρας, ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν (*Κουκουλέ, Οἰνουνησιακὰ* σ. 98). Εἰς παλαιότερα ἔτη ἐπίσης ἐστέφοντο διὰ τῶν ἀργυρῶν στεφάνων τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἀνδριτασίῳ (ὅπου ἐσυνηθίζοντο καὶ οἱ κλημάτινοι), ἐν Δημιτσάνῃ καὶ ἐν Λάστῃ τῆς Γορτυνίας. Γίνεται δὲ μέχρι τοῦ νῦν τὸ στεφάνωμα δι' ἀργυρῶν ἢ ἐπιχρῦσων στεφάνων τῆς

τῶν ἀπορωτέρων συνηθίζονται στέφανοι ἐκ λεπτοτάτων μεταλλίνων χρυσοειδῶν καὶ ἀργυροειδῶν συρμάτων, πεπλεγμένων περὶ ξυλίνην στεφάνην⁽¹⁾. Ἄλλ' οὔτε οἱ μετάλλινοι στέφανοι, ὅσονδῆποτε παλαιὰ καὶ ἂν εἶναι ἢ χρῆσις αὐτῶν, οὔτε οἱ ἐκ ψευδῶν ἀνθέων πορτοκαλέας, ὧν ἡ χρῆσις ὁσημέραι ἐπεκτείνεται ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀντικαθιστώντων πάντα τᾶλλα εἶδη τῶν στεφάνων⁽²⁾, πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ κανονικοὶ καὶ σύμφωνα πρὸς τὴν παλαιὰν συνήθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τοιοῦτοι δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι μόνοι οἱ ἐκ κλάδων ἐλαίας ἢ ἐκ κλήματος στέφανοι.

Ἐξ ἐλαίας κατασκευάζονται νῦν οἱ στέφανοι, καθ' ὅσον γινώσκω, μόνον ἐν Κύπρῳ. Πλέκουσι δ' αὐτοὺς οἱ παράνυφοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν μελλονύμφων ψάλλοντες ἐκκλησιαστικὰ μέλη ἐκ δύο ἀφύλλων κλάδων ἐλαίας, οὓς περιτυλίσσουν δι' ἐρυθρῶν καὶ γουρῶν ταινιῶν⁽³⁾. Ὡς δὲ βεβαιώνει ὁ Μουστοζύδης καὶ ἐν Ἀθήναις συνηθίζονται οἱ ἐξ ἐλαίας στέφανοι, ὅπερ ὁμῶς δὲν φαίνεται ἀκριβές, ἢ τοῦλάχιστον κατ' ἐξαιρέσειν σπανιώτατα θὰ ἐγίνετο⁽⁴⁾. Εὐχὴ δὲ τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος τοῦ ὑπ' ἀρ. 849 κώδικος

ἐκκλησίας ἐν Κοζάνῃ καὶ ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας· ὁμοίως δι' ἀργυρῶν ἐν Λουλέ Βουργάζ τῆς Θράκης, καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Βουρδουρίῳ (Ξενοφάνης 1906 τ. Γ' σ. 209), ἐν Πανόρμῳ, ἐν Περγάμῳ (ἀργυρῶν ἢ χαλκῶν), ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας, ἐν Ἀκ-σοῦ (Χασάκιοι) ἐν Μαλακοπῇ τῆς Καππαδοκίας (ἀργυρῶν) (Ξενοφάν. Δ' 430), ἐν Ποταμίῳ (Δερέκιοι) τῆς Καισαρείας καὶ εἰς τινὰ χωρία τῆς Λέσβου (Πάφλα). Ἐν Τραπεζοῦντι καὶ τοῖς χωρίοις ἐκ τεχνητῶν ἀνθέων κατασκευαζόμενοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὁμοίως καὶ ἐν Ἰκονίῳ οἱ τῶν ἀπορωτέρων.—Οἰκογένειαί τινες ἔχουσιν ἴδια πατρῷα στέφανα ἀργυρᾷ, ὡς ἐν Κορινθίᾳ ἢ τῶν Νοταράδων, ἀνήκοντα κατὰ τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν εἰς τὸν Μέγαν δοῦκα Λουκᾶν Νοταρᾶν. Καὶ ἐν Ρωμανίᾳ οἰκογένειαί τινες ἑλληνικαί τὴν καταγωγὴν, ὡς ἡ τῶν Κατακουζηνῶν, ἔχουσιν ὁμοίως πατρῷα στέφανα.—Ἄλλη παρὰ τὰ νυμφικὰ στέφανα εἶναι ἡ κορῶνα, κτῆμα καὶ αὐτὴ τῆς ἐκκλησίας· ταύτην φορεῖ τὴν πρώτην καὶ δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου ἢ νόμφη ἐν Πωγῶνῃ τῆς Ἠπείρου (I. Λαμπαρίδου, Ἠπειρωτικά μελετήματα τ. Ζ' σ. 25), ἐκόσμη δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἢ νόμφη δι' αὐτῆς τὴν κεφαλὴν τῆς (Ἔστια 1882 τ. ΙΔ' σ. 593). Ἀντεστοίχει δ' αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἐν Γερμανίᾳ συνηθιζομένην Brautkrone, ἣτις ἀνήκειν ὁμοίως εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ παρείχετο πρὸς κόσμον τῆς νόμφης ἐπὶ ρητῷ τμήματι (βλ. Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1900 σ. 166 κέ.).

1) Τοιούτα στέφανα εἶδον πολλαχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι. Ἐν Πάξοις στέφανα ἀπὸ χρυσοειδῆ συρμάτια (τρέμουλα) ἀναφέρει ὁ *Salvator* (Paxos σ. 87). Ἐν τῇ πόλει τῆς Λευκάδος μέχρι πρὸ 60 ἐτῶν τὰ στέφανα ἠγοράζοντο ἔτοιμα, ἦσαν δὲ κατασκευασμένα ἐκ τοιούτων συρματίων, ἐπεπλεγμένων διὰ μεταξίνης ταινίας καὶ εἶχον καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν ἐπερραμμένα ἀπομιμήματα μικρῶν ρόδων ἐξ ὑφάσματος. Ἐν Σκοπέλῳ δ' ἐπὶ τοῦ βάμβακος, δι' οὗ περιβάλλοντο τὰ ἐκ κλήματος στέφανα, ἐνεπηγνύοντο συρμάτια φέροντα τεχνητὰ ἄνθη ἐκ φύλλων λεπτοτάτων χαλκοῦ (κοινῶς *εὐρέ*), ὁμοίως ἐστολλίζοντο ἄλλοτε τὰ κλημάτινα στέφανα μετ' ἐρίνας ἢ τρένας ἐνιαχοῦ τῆς Λέσβου (Πάφλα). Ἐν Ἀνδρονικῷ τῆς Καππαδοκίας οἱ στέφανοι τῶν πλουσιωτέρων, ἔτοιμοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀγοραζόμενοι, εἶναι κατασκευασμένοι ἐκ συρματίων μεταλλίνων.

2) Οἱ τοιοῦτοι ἐκ ψευδῶν ἀνθέων βυρσίνων ἢ κηρίνων νυμφικοὶ στέφανοι εἰσῆγοντο ἄλλοτε πάντες ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, νῦν δ' οἱ πλείστοι κατασκευάζονται ἐν Ἀθήναις. Ἐν Μάνῃ, ἂν ὁ γάμος τελεῖται καθ' ἓν χρόνον ἔχουσι τᾶνθη τῶν τὰ ἐσπεριδοειδῆ, κοσμοῦσι τὴν κόμην τῆς νόμφης καὶ μετ' κλωνίον ἠνθισμένον.

3) *Λουκ.* σ. 88. *Σακ.* τ. Α' σ. 728. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Κωνστ. Ν. Παπαδοπούλου τὰ στέφανα νῦν κατασκευάζονται ἐκ κλάδων πορτοκαλέας ἢ ἐλαίας ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Κύπρου, καὶ δὴ ἐν τοῖς τοῦ διαμερίσματος Λεύκας καὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου. Πλέκουσι δ' ἕκαστον στέφανον λαμβάνοντες δύο ἢ τρεῖς κλάδους καὶ περιελλίσσοντες τούτους διὰ λεπτοτάτων μεταλλίνων συρμάτων καὶ κοσμοῦντες διὰ ταινίας. Ἡ στεφανηπλοκία γίνεται συνήθως ὑπὸ τῶν παρανύμφων ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νόμφης, εἰδομένων γαμηλίων ἀσμάτων, ἐν δὲ τοῖς χωρίοις τῆς Μεσαρέας γίνεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

4) Ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι *Αἰγιναία* 1831 σ. 135, ἐν τῷ ὑπομνηματισμῷ ἀττικῆς ἐπιγραφῆς (SIG. 108. CIA. II, 594). Περὶ τῆς χρήσεως κληματίνων στεφάνων ἐν Ἀθήναις βλ. τὴν παρεμβολικὴν σημείωσιν Δ.

τῆς Ἑβρ. Βιβλιοθήκης (τοῦ ΙΖ' αἰῶνος), ἀναφερομένη πιθανῶς εἰς τοὺς κλάδους, ἐξ ὧν ἐπλέκοντο οἱ στέφανοι, μνημονεύει καὶ τοὺς τῆς ἐλαίας: «Καὶ στεφάνωσον τοὺς δούλους σου τούτους, λαβὼν κλάδους ἐλαίας καὶ βάρια φοινίκων, καὶ ρόδα ἐκ τοῦ παραδείσου, καὶ βότρυν ἐκ τῆς ἄμπέλου καὶ μαργαρίτας ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ λίθον τίμιον ἐκ τῆς ἐρήμου, καὶ πλέξας στέφανον ἐπίθες ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν».

Συνηθεστάτη δ' ἦτο ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἡ χρῆσις τῶν ἐκ κλήματος στεφάνων, διατηρουμένη πολλαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον. Μνεῖαν τούτων εὐρίσκουμεν παρὰ τῷ Ροδίῳ Γεωργιλλᾷ (1498). Ὁ λόγος περὶ τοῦ ἀσυνέτως εἰς δεύτερον γάμον ἐρχομένου πρεσβύτου:

Κάλλιον νὰ μὴ εἶχεν βλογηθῆν, νὰ μὴ εἶχαν βάλειν κλῆμα

καὶ μικρὸν πρόσθεν:

Βάλλει γομάρι πάνω του κ' εἰς τὸ κεφάλιν κλῆμα⁽¹⁾.

Ὅπόσον δὲ κοινοὶ ἦσαν ἄλλοτε οἱ κλημάτινοι στέφανοι μαρτυροῦσι φράσεις τινὲς παροιμιώδεις⁽²⁾, καὶ ἡ εὐχὴ ὑπὲρ τοῦ ἀναδόχου κατὰ τὴν βάπτισιν: «Ὅπου βαλε τὸ λάδι, νὰ βάλῃ καὶ τὸ κλῆμα», συνηθιζομένη καὶ ὅπου ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἐκλίπη ἢ συνήθεια⁽³⁾. Ἡ ἔννοια δ' αὐτῆς εἶναι νὰ ζήσῃ ὁ ἀνάδοχος μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ βαπτισθέντος καὶ νὰ στεφανώσῃ αὐτό· μετέπεσε δὲ καὶ εἰς παροιμίαν ἡ εὐχὴ, ἡ ἀκριβέστερον εἰς βιοτικὸν κανόνα, ὀρίζοντα ἔτι ἀναγκαιῶς πρέπει νὰ ἐκλέγεται ὡς παράνυμφος τῶν μελλονύμφων ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμβροῦ ἢ ὁ τῆς νύμφης, ἂν ἐκεῖνος δὲν ζῇ, μόνον δ' ἂν ἀμφότεροι ἔχουσιν ἀποθάνῃ, ἐπιτρέπεται νὰ προσκληθῇ ἄλλος⁽⁴⁾.

Ἐνιαχοῦ ἐπιχωριάζουσιν ἔθιμα κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν κληματίνων στεφάνων, ἐμφαίνοντα ὀπόση σπουδαιότης ἀπεδίδεδο εἰς τὰ γαμήλια ταῦτα σύμβολα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δ' ἡ στεφανηπλοκία γίνεται μετὰ πομπῆς καὶ προσδίδεται τρόπον τινὰ εἰς αὐτὴν τύπος θρησκευτικῆς καθιερώσεως⁽⁵⁾.

Ἄλλο εἶδος στεφάνων σπανιώτερον εἶναι οἱ κήρινοι, σχηματιζόμενοι κυκλωτερεῖς ἐκ λεπτῆς λαμπάδος· συνηθίζονται ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Βουρδουρίῳ

1) Γεωργιλλᾷ, Θανατικὸν τῆς Ρόδου στ. 441. 421 = Wagner, *Carnina graeca med. aevi* σ. 46. 45. Ὁ ἐκδότης παρανοήσας τὴν λέξιν γράφει κλῆμα. Καὶ ἐν δημοτικῷ ροδίῳ ἴσμοτι ἀναφέρεται τὸ κλῆμα, ὡς σύμβολον τοῦ στεφανώματος (Λαογραφ. Β' 455). Ὁμοίως καὶ εἰς τὴν ἀργεῖαν παραλλαγὴν τῶν Ἑκατολόγων (αὐτ. σ. 452, 19).

2) Ἐν Τρικυαλοῖς τῆς Κορινθίας: «ἐπέρασαν τὴν κλημακίδα» ἀντὶ τοῦ ἐνυμφεύθησαν. Ἐν Κερκύρα: «ὡς ποῦ νὰ βάλῃς τὴν κλαδιά 'ς τὸ κεφάλιν» ἀντὶ τοῦ ὡς ποῦ νὰ στεφανώθῃς.

3) Βλαστ. σ. 61 (Κρήτη). Τὴν εὐχὴν ἤκουσα πολλαχοῦ. Παρὰ Κρητῶν τὴν ἤκουσα καὶ ἐγὼ οὕτω: «Ἀποῦ βαλε τὸ λάδι κτλ.». Ὁ δὲ παλαιότερος ἀθηναϊκὸς τύπος τῆς εὐχῆς εἶναι: «Ὅπως ἔτρεξες 'ς τὸ λάδι, νὰ τρέξῃς καὶ 'ς τὸ κλῆμα». Ἐν Κυζίκῳ λέγουσι ἀκαθῶς ἔβαλες τὸ λάδι, νὰ βάλῃς καὶ τὸ κλῆμα». Ἐν Οἰχαλίᾳ εὐχονται βραχυλογικῶς εἰς ἀνάδοχον ἄρρενος τέκνου: «Καὶ κλῆμα!» Ἐν Μελιτίνῃ τῆς Λακεδαιμόνος ἡ εὐχὴ πρὸς τὸν κουμπάρου εἶναι: «Ἄξιος, τίμιος, ἔβαλε λάδι, νὰ βάλῃ καὶ στεφάνιν» καὶ ἴσμομα ἴδεται.

Κουμπάρε καλορίζικε, ὀπῶβαλες τὸ λάδι
νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς κ' ἡ Παναγιά νὰ βάλῃς καὶ στεφάνιν.

4) Ἡ συνήθεια αὕτη δὲν τηρεῖται σήμερον αὐστηρῶς. Ἄλλ' ἡ πρόσκλησις τοῦ ἀναδόχου τοῦ γαμβροῦ ὡς παρανύμφου θεωρεῖται ὡς ἐπιβαλλομένη εἰς αὐτόν. Ἐν Κρήτῃ ἐπίσης ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμβροῦ ἢ, ἂν οὗτος ἀπέθανεν, ὁ τῆς νύμφης προσκαλεῖται ὡς ἀνάδοχος· ἀλλ' ἐν Σητεῖᾳ προτιμᾶται ὁ τῆς νύμφης (Βλαστ. σ. 61).

5) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Δ.

(¹) καὶ ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου. Ἐν Ἀκ-σοῦ παρὰ τὴν Μαλακοπὴν κατασκευάζονται ἐκ φύλλων δάφνης. Καὶ οἱ ἐν Σικελίᾳ Ἀλβανοὶ ἔποικοι μεταχειρίζονται ἐπίσης στεφάνους δάφνης (²). Γάλλος περιηγητὴς τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἀναφέρει καὶ στεφάνους ἐρίου (³). Ἀλλ' ἀπίθανος μοὶ φαίνεται ἡ χρῆσις τοιούτων στεφάνων· τοῦλάχιστον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω, ἂν εἶναι ἀληθὴς ἡ μαρτυρία αὕτη ἢ ἂν προῆλθε μᾶλλον ἐκ συγχύσεως πρὸς τοὺς ἐξ ἐρίων πεποιημένους στεφάνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Πάντως δὲ ταύτην σύγχυσιν ἐμφαίνουσι τὰ λεγόμενα περὶ στεφάνων κρίνων καὶ σταχύων, συμβόλων ἀγνότητος καὶ γονιμότητος (⁴).

Τὸ ἔθιμον τῶν γαμηλίων στεφάνων δὲν εἶναι Ἰουδαϊκόν, θν καὶ ἐκ τινος χωρίου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰκάζεται ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ χρῆσις αὐτῶν παρὰ τοῖς Ἑβραίοις (⁵)· πιθανώτερον δὲ μᾶλλον φαίνεται ὅτι παρέμεινεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὅθεν καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις καὶ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Τερτουλλιανός, συνειδὼς ὅτι τὸ ἔθος δὲν εἶναι χριστιανικόν, ἀποτρέπει τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τοῦ νὰ φορῶσι γαμηλίους στεφάνους, ἵνα μὴ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν λατρείαν τῶν ψευδῶν θεῶν, ἐξ ἧς τοῦτο ἐκπηγάζει (⁶), ἀποδεικνύει δ' ὅτι τὸ ἐπιθέτειν στέφανον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν εἶναι ἀθέμιτον εἰς τοὺς χριστιανούς, ἀλλότριον ὃν τῶν κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν νομίμων καὶ ἀγνωστον εἰς πάντας τοὺς δικαίους. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐδίδασκεν ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τοὺς χριστιανούς ἡ χρῆσις στεφάνων καὶ μύρων (⁷)· καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἔψεγεν ἀποκαλῶν κωμαστικὴν καὶ πάροιον (⁸)· ὁ χριστιανός, κατὰ τὸν πατέρα τοῦτον τῆς ἐκκλησίας, ὤφειλε νὰ ὑπολαμβάνῃ στέφανον μὲν γυναικὸς τὸν ἄνδρα, ἄνδρὸς δὲ τὸν γάμον, ἄνθη δὲ τοῦ γάμου τὰ τέκνα ἀμφοῖν (⁹). Ἀλλὰ τοσοῦτο εἶχε ριζωθῆ καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς τὸ ἔθος τῶν γαμηλίων στεφάνων, ὥστε δύο αἰῶνας περίπου μετὰ τὸν Τερτουλλιανὸν καὶ τὸν Κλήμεντα ἄλλος πατήρ τῆς ἐκκλησίας, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁμιλεῖ περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ ἔθους κανονικοῦ καὶ οὐδὲν ἐνέχοντος τὸ ἄτοπον καὶ ἀνευρίσκει ἐν αὐτῷ ἔννοιαν σύμφωνον πρὸς τὰς χριστιανικὰς ιδέας, θεωρῶν αὐτὸ ὡς σύμβολον σωφροσύνης: «Διὰ τοῦτο, λέγει, στέφανοι ταῖς κεφαλαῖς ἐπιτίθενται, σύμβολον τῆς νίκης, ὅτι ἀήττητοι γενόμενοι, οὕτω προσέρχονται τῇ εὐνῇ, ὅτι μὴ κατηγωνίσθησαν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς» (¹⁰). Παραπλησίαν συμβολικὴν ἔννοιαν

1) Ξενοφάνης 1906 τ. Γ' σ. 209.

2) Pitré, Usi e costumi τ. II σ. 66. 67. 68.

3) Le-Brun, Voyage au Levant 1714 σ. 153.

4) W. σ. 90, ὅστις παραλαμβάνει ἐκ τοῦ Douglas σ. 110. Ἐσφαλμένως ἐπίσης γράφει ὁ αὐτὸς Wachsmuth, ὅτι οἱ στέφανοι κατασκευάζονται ἐκ φύλλων ἀμπέλου· ἀνακριβὲς δ' εἶναι καὶ ὅτι ἐπιτίθενται ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ παρανόμου καὶ ἐναλλάσσονται ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν νυμφίων μετὰ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὐλογίαν· ὁ Douglas, ὃν εἶχεν ὁ W. πρὸ ὀφθαλμῶν, λέγει ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν στεφάνων γίνεται during the ceremony (σ. 110).

5) Ἄσμα ἄσμ. γ' 11: «ἐν τῷ στεφάνῳ, ᾧ ἐστεφάνωσεν αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ νυμφεύσεως αὐτοῦ». Πρβλ. Ἡσαΐαν ἔα' 11. Μακκαβ. Γ' δ' 8.

6) Tertullian, De corona milit. 13 τ. I σ. 96 Migne: «Coronant et nuptiae sponsos, ideo non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatriam usque deducant, a qua apud illos nuptiae incipiunt». Βλ. καὶ J. Köchling De coronarum apud antiquos vi atque usu σ. 93 κέ.

7) Κλήμ. Ἀλεξ. Παιδαγ. Β' 8 σ. 205 Potter. Πρβλ. Ἰουσέιν. Ἀπολογ. 9.

8) Κλήμης αὐτ. σ. 210.

9) Αὐτ. σ. 212.

10) Ἰπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. Α ἐπιστ. Ὁμιλ. Θ', 2 τ. 62 σ. 546 Migne.

ἀποδίδει εἰς τοὺς νυμφικούς στεφάνους καὶ ἱεράρχης τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, Νικήτας ὁ Θεσσαλονίκης, θεωρῶν τὸν στέφανον ὡς ἀμοιβὴν τῆς παρθενίας, διὸ κατ' αὐτὸν ὁ εἰς δεῦτερον γάμον ἐρχόμενος δὲν στεφανοῦται (1). Ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐμφαίνεται καὶ ἐν τῇ εὐχῇ εἰς τὴν λύσιν τῶν στεφάνων, ἣν περιέχει ἡ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ἐν κώδ. 849 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης: «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν στέφανον εὐλογήσας, καὶ τοὺς παρόντας στεφάνους ἐπιτίθεσθαι παραδοὺς τοῖς μονογάμοις συναπτομένοις ἀλλήλοις, καὶ μισθὸν ὡσπερ ἀπονέμων αὐτοῖς τοῦτον (Χ. τούτων) τῆς σωφροσύνης, ὅτι ἐν ἀγνείᾳ (Χ. ἀγνοίᾳ) πρὸς τὸν ὑπὸ σοῦ νομοθετηθέντα γάμον συνήφθησαν» (2).

Ἡ ἀληθὴς ὁμῶς τοῦ στεφάνου ἔννοια εἶναι ἄλλη καὶ ταύτην διδασκόμεθα ἐκ τῆς χρήσεως αὐτοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἡ στεφανηφορία ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν ἔθος, διότι εἰς πᾶσαν εὐφρόσυνον περίστασιν τοῦ βίου αὐτῶν, συγχάκις δὲ καὶ εἰς ἐπισήμους πράξεις ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ οἱ Ἕλληνες ἐστεφανηφόρουσαν· ἀλλὰ προπάντων ἐθεώρουσαν τὸν στέφανον ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον φόρημα τῶν μετεχόντων οἰασδῆποτε θρησκευτικῆς πράξεως· «ἀστεφανώτοισι δ' ἀπυστρέφονται (οἱ θεοὶ)» εἶπεν ἡ Σαπφώ (3). Ὅθεν καὶ ἐν τοῖς γάμοις ἐφόρουσαν στεφάνους οἱ νυμφῖοι, συνήθως δὲ καὶ οἱ συνεορτάζοντες, κατεστεφανοῦντο δὲ καὶ αἱ θύραι καὶ ὁ οἶκος ὅλος τῶν νυμφίων, ἐνίοτε καὶ αἱ ὁδοί, δι' ὧν διήρχετο ἡ γαμήλιος πομπή (4). Οἱ τῶν νυμφίων στέφανοι ἐλέγοντο νυμφικοί στέφανοι (5) ἢ γαμήλια στέφη (6), ἐνιαχοῦ δ' ἦσαν ὠρισμένα τάνθη ἢ τὰ φυτά, ἐξ ὧν κατασκευάζοντο οἱ στέφανοι. Ἐν Ἀττικῇ ὁ μήκων καὶ τὰ σισύμβρια (μίνθη ἢ ὑδρόφιλος) ἦσαν τὰ «φύλλα, οἷς ἐστεφανοῦντο οἱ νυμφῖοι (7)», ἐν Βοιωτίᾳ δ' ἡ νύμφη ἐστεφανοῦτο δι' ἀσφαραγωνιᾶς (8). Εἰς τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης οἱ νυμφῖοι ἀπεικονίζοντο ἐστεφανωμένοι (9). Ὁμοίως καὶ ὁ τοῦ γάμου θεὸς Ὑμένιος ἀπεικονίζετο στεφανηφορῶν καὶ ἄλλον στέφανον κρατῶν εἰς τὴν δεξιάν (10), στέφανον δὲ τοῦ Ὑμεναίου μνημονεύουσιν Ἕλληνες καὶ

1) Ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς 1895 τ. II σ. 392: «Ἐρώτησις. Εἰ χρὴ στεφανοῦσθαι τοὺς διγαμοῦντας; καὶ εἰ τὸ ἐν μέρος παρθενείᾳ, τί ὀφείλει γίνεσθαι; Ἀπόκρισις. Τὸ μὲν παρθενεῖον μέρος ἐξάπαντος διὰ τὴν τῆς παρθενίας φυλακὴν, ὡς ἄξιον στεφάνων, καὶ στεφανωθήσεται· τὸν δὲ διγάμον, καὶ ὁ ὅσιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς [ἴσως ἐννοεῖ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου] καὶ ἀπλῶς ὁ ὀρθὸς λογισμὸς κωλύει στεφανοῦσθαι».

2) Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (ἐνθ. ἀν. σ. 213) ὑπολαμβάνει τὸν στέφανον ἀοχλήτου ἀμεριμνίας σύμβολον, διὸ καὶ οἱ νεκροὶ στεφανοῦνται. Ἐπεξηγῶν δὲ τὸ νόημα αὐτοῦ βυζαντινὸς τις σχολιαστὴς παρατηρεῖ ὅτι δίδεται εἰς τοὺς νυμφευομένους ὁ στέφανος σύμβολον ἀμεριμνίας τῆς ἐφροδισίου φροντίδος.

3) Ἀπ. 78 Bergk παρ' Ἀθην. ΙΕ' 16 σ. 674.

4) Βλ. Becker, Charikles 3ης ἐκδ. τ. III σ. 375. Daremberg et Saglio, Dictionnaire des antiquités λ. corona τ. I σ. 1527—8 K. Schmidt, de Hymenaeo et Talasio. Kil. 1886 σ. 47—8. Köchling de coronarum apud antiquos vi atque usu (RGVV. XIV, 2) σ. 13.61 κέ. V. K. Müller, der Polos. Berlin 1915 σ. 85 κέ.

5) Πολυδ. Γ. 43.

6) Βίον Α' 88.

7) Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 869. Ὅρν. 159.

8) Πλουτάρχ. Γαμικά παραγγ. 2 σ. 138 d.

9) Ἐν τῷ πίνακι τοῦ Ἀετίωνος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεικονίζετο ὀρέγων στέφανον τῇ Ρωξάνῃ (Λουκ. Ἡρόδ. 6. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐστεφανωμένος κατὰ τοὺς γάμους αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸν Πλουτάρχ. π. Ἀλεξάνδρ. ἀρετῆς Α' 7 σ. 329). Περὶ μνημείων τῆς τέχνης βλ. Daremberg ἐνθ. ἀνωτ. Helbig ἐν Annali de Instit. 1866 τ. 38 σ. 454 κέ. Brückner ἐν Athen. Mitt. 1907 πίν. v. 2. 7. IX.

10) Roscher, Lex. d. Mythl. τ. I σ. 2802. Schmitt ἐνθ. ἀν. σ. 57 κέ.

Ρωμαῖοι ποιηταὶ (1). Ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Στεφάνου ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἦτο ὁ καταστερισθεὶς στέφανος «ὃ πρῶτον ἢ νύμφη ἐστεφανώσατο» κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης (2).

Τὸ ἔθος τῶν γαμηλίων στεφάνων ἦτο κοινὸν καὶ εἰς τοὺς Ἰταλικοὺς λαοὺς. Ἐν τυρρηνικοῖς μνημείοις οἱ νυμφῖοι ἀπεικονίζονται ἐστεμμένοι ἢ κρατοῦντες ἐκάτερος τὸν στέφανον εἰς τὴν χειρᾶ (3). Ἐστεφανηφόρον δὲ καὶ οἱ Ρωμαῖοι νυμφῖοι· ἢ νύμφη ἐφόρει ὑπὸ τὸν νυμφικὸν πέπλον στέφανον (corollam), κατεσκευασμένον ἐξ ἀνθέων καὶ χόρτων ὑπ' αὐτῆς συνειλεγμένων (4). Τὸν θρησκευτικὸν δὲ τῶν γαμηλίων στεφάνων χαρακτῆρα ἀποδεικνύει καταφανέστατα τὸ ρωμαϊκὸν ἔθος, διότι ὁ Ρωμαῖος, μόνον ὅτε ἔθυεν ἢ ἠύχετο εἰς τοὺς θεοὺς, ἐστεφανοῦτο (5).

Ἐδήλου δὲ ὁ στέφανος πιθανώτατα καθιέρωσιν τοῦ φοροῦντος εἰς τοὺς θεοὺς ἢ κοινωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν θεόν, εἰς ὃν ἦτο ἀφιερωμένον τὸ φυτόν, ἐξ οὗ ὁ στέφανος ἐπλέκετο (6).

Περὶ δὲ τῶν φυτῶν, ἐξ ὧν κατασκευάζονται νῦν οἱ στέφανοι, παρατηροῦμεν ὅτι οἱ ἐλαίας (ἢ θαλλοῦ ἢ θάλλινος) στέφανοι ἦσαν συνηθέστατοι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ δι' ἐλαίας καὶ μύρτου ἐστεφοντο ἐνιαχοῦ τῶν νεονύμφων αἱ θύραι (7). Ἀλλὰ κλημάτινοι στέφανοι, καθ' ὅσον γινώσκω, δὲν ἐσυνηθίζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, οὐδὲ δύναται νομίζω νὰ θεωρηθῇ ἢ χρῆσις αὐτῶν ὡς ἔχουσα συνάφειάν τινα πρὸς τὴν χρῆσιν κληματίδων ἐν τοῖς ἱεροῖς (8) ἢ νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ Διονύσου πρὸς τὸν Ὑμέναιον (9). Πιθανώτατον ὅμως, ὅτι τὸ ἔθος τῶν τοιούτων στεφάνων εἶναι ἀρχαῖον· πάντως οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς χριστιανικὰς δοξασίας, τῆς δὲ παλαιότητος αὐτοῦ τεκμήριον εἶναι ἢ ἐξάπλωσις αὐτοῦ ἀνὰ πάσας τὰς ἐλληνικὰς χώρας (10). Ἴσως δὲ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰ κατὰ τὰς ταφὰς ἀρχαῖα νόμιμα, ἀφοῦ τινα τῶν γαμηλίων συμβόλων παρατηροῦνται καὶ κατὰ τὰ πένθη, οἷον τὸ λουτρόν, αἱ

1) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher αὐτ. σ. 2803. Schmidt σ. 57.

2) Ἐρατοσθένης. Καταστερ. 5. Ἡ νύμφη ἐνυμφαγωγεῖτο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νυμφίου κατεστεμμένη. Ὅθεν ἢ Κλυταιμνήστρα λέγει πρὸς τὸν Ἀχιλλεῖα περὶ τῆς Ἰφιγενείας παρ' Ἐυριπ. Ἰφιγ. Αὐλ. 905: «Σοὶ καταστέψασ' ἐγὼ νιν ἦγον ὡς γαμουμένην».

3) Daremberg ἐνθ. ἀν.

4) Fest. λ. coriolla σ. 63, 14. Cicero. de orat. III, 5, 8. Πλούταρχ. Πομπ. 55 (Περὶ τοῦ Πομπηίου, ὅτι «στεφανοῦται καὶ θύει γάμοις»). Lucan. II, 358 (πυργωτὸς στέφανος τῆς νύμφης) Claudian. Epithal. 92 (στέφανος τοῦ νυμφίου) Dracont. VI, 6 Duhm (πλὴν τῶν νυμφίων, ἐστεφανωμένοι καὶ πάντες οἱ συνεορτάζοντες τοὺς γάμους). Ἀπεικονίσεις γαμηλίων στεφάνων ἐν ρωμαϊκοῖς μνημείοις: Rosbach, die romische Ehe σ. 381. 384. 388, 9. Römische Hochzeits- u. Ehedenkmäler, 1871.

5) Fiebigger ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie τ. IV σ. 1367. Rosbach, die röm. Ehe σ. 292—3.

6) Bütticher, Baumkultus σ. 321.

7) Πλούταρχ. Ἐρωτ. 10, 5 σ. 755 α.

8) Ἐπιγραφή Ἐλευσίνος (Dittenberger, Sylloge ἐκδ. 2, ἀρ. 587. 125. 129). Ἐπιγραφαὶ Δήλου (Δελτ. ἐλλ. ἀλληλογραφ. 1890 σ. 493, 4. 9). Πρβλ. G. Hock, Griechische Weihegebräuche σ. 114.

9) K. Schmidt ἐνθ. ἀν. σ. 15 κέ. 22 κέ. 30 κέ.

10) Ἴσως ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπεμφαίνουσα τὴν χρῆσιν τῶν ἐκ κλήματος ἢ κλάδων ἐλαίας πλεκομένων στεφάνων ἢ ἐπομένη εὐχή ἐκ τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος (ἐκ κώδ. 661 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΕ αἰῶνος): «Ἡ γυνή σου ὡς ἀμπελὶς εὐθηνούσα ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου, οἱ υἱοὶ σου ὡς νεόφυτα ἐλαίων κύκλω τῆς τραπέζης σου».

δάδες καὶ οἱ στέφανοι⁽¹⁾. Φύλλα δὲ καὶ κλάδοι ἐλαίας καθὼς καὶ κλήματα συνθηίζοντο κατὰ τὰς ταφάς, ἐκεῖνα μὲν ἤδη ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων⁽²⁾, τὰ κλήματα δ' ἐν Ἀττικῇ, ὅπου κατὰ τὴν πρόθεσιν ὑπεστρώνοντο εἰς τὸν νεκρὸν καὶ συνεθάπτοντο εἰς τοὺς τάφους⁽³⁾, ἴσως δὲ καὶ ἀλλαγῆς τῆς Ἑλλάδος⁽⁴⁾.

Σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὸν ἔγγαμον ἀποθανόντα στέφουσι δι' αὐτοῦ τοῦ νυμφικοῦ στεφάνου του⁽⁵⁾. Καθόλου δὲ οἱ γαμήλιοι στέφανοι θεωροῦνται ἱεροὶ καὶ μέχρι τῆς λύσεως τοῦ γάμου διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων φυλάσσονται, περιδενόμενοι ἐνιαχοῦ διὰ τῶν λαμπάδων τοῦ ὑμεναίου⁽⁶⁾, ἐν ἰδίᾳ θήκῃ, ἀναρτωμένη ἐν τῷ κοιτῶνι ἄνωθεν τῆς συζυγικῆς κλίνης ἢ παρὰ τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων⁽⁷⁾. Τὸ ἔθιμον τοῦτο διατηρεῖται ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων⁽⁸⁾. Ἱερὸς θεωρεῖται καὶ ὁ ὄρκος εἰς τὰ στέφανα: «Ἐτσι νὰ χαρῶ τὸ στεφάνι μου!» Μεγάλῃ δὲ καὶ ἡ ἀντίστοιχος εὐχή: «Νὰ χαίρεσαι τὸ στεφάνι σου!»⁽⁹⁾ καὶ ἐν γαμηλίῳ ἄσματι:

Ὡστε νὰ στέκη ἡ θάλασσα,
νὰ στέκουν τὰ στεφάνια σας!⁽¹⁰⁾.

1) Ἡ ὁμοιότης πολλῶν τῶν γαμηλίων καὶ τῶν τοῦ πένθους ἔθιμων εἶναι ἀπόρροια τῆς παραστάσεως τοῦ θανάτου ὡς γάμου τοῦ νεκροῦ μετὰ τοῦ ἄδου ἢ τῆς γῆς.

2) Τσοῦντας ἐν Ἀρχαιολ. ἐφημερ. 1888 σ. 136. Ἐν Λακεδαίμονι κατ' ἀρχαιότατον ἔθιμον ἀναφερόμενον εἰς τὸν Λυκούργον ἔθαπτον τὸν νεκρὸν ἐν φοινικίδι καὶ φύλλοις ἐλαίας θέντες τὸ σῶμα (Πλουτάρχ. Λυκ. 27). Ἀττικὸς νόμος παρὰ Δημοσθ. ΜΙ' 71 σ. 1074 μνημονεύει τὴν χρῆσιν ἐλαίας κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν. Ἄλλας μαρτυρίας περὶ χρήσεως ἐλαίας καὶ κλημάτων ἐν Ἀττικῇ κατὰ τὴν ταφὴν βλ. παρὰ Kohde, Psyche 4ης ἐκδ. σ. 2129.

3) Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 1031: «καὶ κλήματα ὑπόθου συγκλάσσασα τέτταρα». Ἰγνη κλημάτων παρατηρήθησαν καὶ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς παναρχαίων τάφων παρὰ τὸ Δίπυλον. Βλ. Rohde αὐτ.

4) Εὐστόχος ὁ Hock, Griech. Weihegebräuche σ. 13 συνάπτει πρὸς τὸ ἔθιμον τὰ ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Πιλάφ τεπέ παρὰ τὸν Βῶλον εὐρεθέντα τεχνητὰ κλήματα καὶ τὰ παρατηρηθέντα Ἰγνη φυσικῶν κλημάτων.

5) Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Rouquieville, Voyage de la Grèce τ. II, σ. 53, περιγράφων τελετὴν γάμων ἐν Πωγῶνῃ τῆς Ἠπείρου. Ἐν ὁ ἀποθανὼν εἶναι προσβύτης καὶ καταλείπει ἐνήλικα τέκνα, δὲν συνθάπτουσι τὸν νυμφικὸν στέφανον αὐτοῦ. Συνήθως δὲ στέφουσι διὰ τούτου τὸν πρῶτον ἀποθανόντα τοῦ ἀνδρογύνου· ὁ ἕτερος στέφανος δὲν συνθάπτεται πλέον. Ἐν Καλύμνῳ «σὰμ πεθάνῃ ὁ γαμπρὸς γιὰ ἡ νύμφη, τὸ ἕνα στεφάνι βάλλουν τὸς τῆμ μπάντα (= παραπλεύρως) μέσ' εἰς τὸ κασόνι (= τὸ φέρετρον), τ' ἄλλο πᾶν το σὲ καένα ξωκκλήσει καὶ κρεμάζουν το, καὶ με τσαιρὸ τὰ κλήματα ποὺ πομένουν ρίχνουν τα εἰς τὸ χωνευτήρι, ποὺ βάλλουν καὶ τὰ κόκκαλα· τ' ἄν εἶναιγ καινούρτζια κόμα κι ἄμορφα τὰ λουλλούγκια τοῦ στεφανιοῦ, βάλλουν τα ἐρινέ στεφάνι εἰς τοὺς ἁγίους τοῦ τέμπλου (= εἰκονοστασίῳ) τῆς ἐκκλησοῦς γιὰ βάλλουν τα τσιὰ εἰς τὸν ἄγκωνα (= ἄμβωνα), ποὺ μπαίνει πάνω ὁ τζιᾶκος (= διάκονος) καὶ λέει τὸ βαγγέλιο. Ὅταν πεθάνῃ λεύτερος, τὸ στεφάνι, βάλλουν τοῦ το εἰς τὴν κεφαλή». (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γιάννη Κλ. Ζερβοῦ).

6) Ἀφότου εἰσήχθη ἡ συνήθεια τῶν μακρῶν καὶ βαρειῶν λαμπάδων τῶν νυμφίων, ἡ σύνδεσις αὐτῶν μετὰ τῶν στεφάνων δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὴ, καὶ ἡ διατήρησις δύσκολος· ὅθεν ἀναθέτουσιν αὐτὰς εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

7) Κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος ἐν κώδ. 670 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης (τοῦ IB' αἰῶνος) τὰ στέφανα ἀπέθετεν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸν πασιὸν μετ' εὐχῆς. Μετὰ ἐπτὰ δ' ἡμέρας συνέσειλλε τὰ στέφανα ὁ ἱερεὺς καὶ ἀνέθετεν εἰς τὸν ναόν. Ἄλλ' ἴσως πρόκειται περὶ προσωρινῆς ἀναθέσεως ἢ περὶ τῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀνηκόντων στεφάνων.

8) Βλ. Κωσταγι. Πορφυρογεννήσει, Ἐχθ. βασιλ. τάξ. Α' λθ' 4 σ. 200 Bonn: «Τὰ δὲ στεφάνια κρεμῶσιν οἱ τῆς τάξεως τοῦ κουβουκλίου ἐν τῷ πενταπυργίῳ, ἐν ᾧ ἴσταται ὁ βασιλικὸς κράβατος».

9) Ὁμοίαι εὐχαὶ κρητικαὶ παρὰ Βλασι. σ. 128.

10) Ποιμενικὸν τῆς Χίου (Καρελλάκη, Χιακά ἀνάλεκτα σ. 131).

Τὴν ἱερότητα τῶν νυμφικῶν στεφάνων ἐμφαίνει καὶ ἡ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν χρήσει πρὸς δῆλωσιν αὐτῶν λέξις ἀπαρχαί. Ἄλλ' ἡ χρῆσις αὐτῆς ἦτο σπανιωτάτη, τοῦλάχιστον μόνον ἐξ ἐνὸς χειρογράφου τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος διδασκόμεθα ταύτην (1), ἄγνωστον δ' ἂν διετηρήθη ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἂν ὑποδεικνύει ὅτι οἱ στέφανοι ἐθεωροῦντο ὡς αἱ ἀφιερωμένοι εἰς τοὺς θεοὺς ἀπαρχαί τῶν τοῦ γάμου.

ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ ΠΟΤΗΡΙΟΝ

Εἰς τὴν ἐν χρήσει ἐντυπον ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος ἀναφέρεται, ὅτι μετὰ τὴν στέψιν τῶν νυμφίων, τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, μετ' εὐχὴν τοῦ ἱερέως καὶ τὴν κυριακὴν προσευχὴν, προσφέρεται εἰς τοὺς νυμφίους ποτήριον, ἐξ οὗ πίνουνσι τρίς: «εἶτα προσφέρεται τὸ κοινὸν ποτήριον καὶ εὐλογεῖ αὐτὸ ὁ ἱερεὺς λέγων τὴν εὐχὴν ταύτην. Ὁ θεός, ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου...καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο παρεχόμενος τοῖς συναφθεῖσι πρὸς γάμου κοινωνίαν, εὐλόγησον εὐλογία πνευματικῇ...Εἶτα λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἐπὶ χειρας τὸ ποτήριον, μεταδίδωσιν αὐτοῖς ἐκ τρίτου, πρῶτον τῷ ἀνδρὶ καὶ αὐθις τῇ γυναικί».

Εἰς τινὰ τῶν χειρογράφων ὀρίζονται τὰ αὐτά, παρατηρουμένων μόνον διαφορῶν τινῶν εἰς τὰς εὐχὰς καὶ τὴν καθόλου διατύπωσιν τῶν ὁδηγιῶν (2). Ἄλλα ὅμως ἀναφέρουσιν ὅτι μεταλαμβάνουσι πρῶτον οἱ νυμφιοὶ τῆς θείας κοινωνίας καὶ ἔπειτα πίνουνσι οἶνον ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, προσθέτουσι δέ τινὰ καὶ τὴν περίεργον λεπτομέρειαν, ὅτι ἐνιαχοῦ θραύουσι μετὰ τοῦτο τὸ κοινὸν ποτήριον. Οὕτως ὁ ἀγιορειτικὸς κώδιξ Λαύρας Β 7 τοῦ ΙΒ' αἰῶνος λέγει: «Καὶ ἐλθόντες (οἱ νυμφιοὶ) πρὸ τῶν ἀγίων θυρῶν τοῦ θυσιαστηρίου, ἀπολύουσι ἀλλήλων τὰς χειρας καὶ ἴστανται· ἀπόκεινται δὲ ἐν τῇ θεῖᾳ τραπέζῃ ποτηρίων ἔχον προηγιασμένα καὶ στέφανα δύο, καὶ ποτήριον ὑέλου πλήρες οἴνου... Κρατῶν δὲ (ὁ ἱερεὺς) τὸ ποτήριον [λέγει]: πρόσχωμεν τὰ προηγιασμένα [καὶ] κοινωνεῖ αὐτούς. Εἶτα ποιεῖ τὴν εὐχὴν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. (Ἐπεταί ἡ εὐχή, ὡς ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολουθίᾳ). Εἶτα δίδωσι τῷ ἀνδρὶ πιεῖν, αὐτὸς κατέχων τὸ

1) Τὸ χειρόγραφον, ὅπερ ἐνδέχεται νὰ περιέχῃ παλαιότεραν τῶν γνωστῶν διατάξιν τῆς ἀκολουθίας εἶναι βαρβερινὸς κώδιξ, οὗ ταύτην τὴν περικοπὴν παραθέτει ὁ Ducange, Glossar. λ. ἀπαρχαί σ. 96: «Εἶτα ἐπαίρει ὁ ἱερεὺς τὰς ἀπαρχὰς καὶ στέφει αὐτούς, λέγων· Στέφεται ὁ δούλος τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα στέφανον ἀφθαρσίας κλπ». Τὸ ἀντίστοιχον χωρίον τῆς ἐν χρήσει ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος ἔχει ὡδε: «Καὶ μετὰ τὸ Ἀμήν, λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα, στέφει πρῶτον τὸν νυμφίον λέγων: Στέφεται ὁ δούλος τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα τὴν δούλην τοῦ θεοῦ τὴν δεῖνα, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς κτλ.»

2) Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδικι Φιλοθέου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος: Μετὰ τὴν εὐχὴν: «Ποτήριον σωτηρίου λήψεται» καὶ εὐθὺς μεταδίδει αὐτοὺς τοῦ κοινοῦ ποτηρίου· εἶτα λέγει: Σῶσον ὁ θεός τὸν λαόν σου... καὶ τὴν εὐχὴν· Ἀδελφοί, χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε, τὸ ἐπιεικὲς ἡμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις· [εἶπεν] ὁ κύριος, μηδὲν μερμνάτε, καὶ ὁ θεός τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ἡμῶν». Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδ. Λαύρας Γ, 7. Μετὰ τὴν εὐχὴν τῆς στεφανώσεως: «καὶ εὐθὺς ποτιεῖ αὐτοὺς οἴνου ἀκράτου, καὶ λέγει τὴν εὐχὴν. Δέσποτα, δέσποτα τῶν ἀπάντων, ὁ λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας ἔργον τίμιον... ἐν πάσῃ σωφροσύνῃ τῷ σῶ φόβῳ. Ἀδελφοί, χαίρετε, καὶ πάλιν ἐρῶ χαίρετε· ὁ θεός τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ἡμῶν». Ἐν κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλ. 849 τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀνευ προηγουμένης ὁδηγίας ἀναγράφεται· Εὐχὴ τοῦ ποτηρίου καὶ προστίθενται ταῦτα: «Ἐπιδίδωσι τῷ ἀνδρὶ καὶ τῇ γυναικί τὸ κοινὸν ποτήριον ἐκ τρίτου». Ἐν κώδ. 670 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθ. τοῦ ΙΒ' αἰῶνος φ. 1α: «Καὶ ποτιεῖ αὐτοὺς ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου λέγων: Κοινὸν ποτήριον πίνουνσι, οἱ πίνοντες ζήσουσι καὶ πολυχρονίσουσι».

ποτήριον, καὶ αὐθις τῇ γυναικί· καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιδίδωσι τὸ ποτήριον τῷ ἀνδρί, καὶ πιών οὗτος (χειρ. οὕτω) ἀποδίδωσί τινι, ἢ ὡς ἔνοι κλα. Καὶ ἐμφυσᾷ ὁ ἱερεὺς λέγων ὀρθοὶ οἱ μεταλαβόντες, ἀντιλαβοῦ... ἀδελφοί, χαίρετε ἐν κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε... καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ... καὶ οὕτως ἐξέρχονται». Ὁμοια ἀναγινώσκουμεν καὶ εἰς ἄλλους κώδικας (*). Ἡ δὲ συνήθεια τῆς θραύσεως τοῦ ποτηρίου παρέμεινεν ἐνιαχοῦ (**).

Μνεῖαν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τῶν νυμφίων εὐρίσκομεν καὶ εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Οὕτως ὁ κατὰ τὴν πρώτην πεντηκονταετηρίδα τοῦ Ζ' αἰῶνος ζήσας Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάτης (Ἰστ. Α' 10 σ. 52 Bonn) ἱστορεῖ ὅτι κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Μαυρικίου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Τιβερίου «ὁ νυμφαγωγὸς κύλικι τοὺς νυμφίους, ὀρώντων τῶν δῆμων, ἐφιλοφρονήσατο». Ὁ δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἀκμάσας Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς λέγει πού: «οὐδ' ἀπὸ κρατῆρος σπένδομεν, ὃν ἀλλήλοις νυμφιοὶ προπίνουσιν» (**).

Ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Σιμοκάτου μαθητόμεν, ὅτι ἀντὶ τοῦ ἱερέως, ὡς ἡ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ὀρίζει, προσέφερε καὶ ὁ παρὰ νυμφος εἰς τοὺς νυμφίους τὸ κοινὸν ποτήριον. Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος πρὸ ἐνὸς περίπου αἰῶνος ἐσυνηθίζετο νὰ δίδῃ τοῦτο εἰς τοὺς νυμφίους ὁ τῆς νύμφης πατήρ (*). Σήμερον δ' ἐνιαχοῦ ἐκ τοῦ προσφερομένου ὑπὸ τοῦ ἱερέως ποτηρίου πλὴν τῶν νυμφίων πίνει τρίς καὶ ὁ παρὰ νυμφος (**).

Τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ἀνάγει ὁ Guys εἰς τὴν ἀρχαιότητα συ-

1) Οἷον ἐν τῷ κώδικι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν ἀρ. 662, ὅπου μετ' ἀσημάντων παραλλαγῶν ἀπαντῶνται αἱ αὐταὶ εὐχαὶ καὶ ὁδηγίαι καὶ ἐν τῷ τῆς Λαύρας. Ὁμοίως καὶ ἐν κώδικι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς Κασταμονίτου ἀρ. 19 τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. «Καὶ μεταδοὺς αὐτοῖς (X. αὐτῶν) τῶν θείων μυστηρίων ποιεῖ τὴν εὐχὴν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Εὐχή: [Ὁ Θεὸς] ὁ τὰ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου (X. εὐχῇ σου) καὶ στερεώσας (τὴν οἰκουμένην καὶ κοσμήσας) τὸν στέφανον [πάντων] τῶν πεπονημένων (X. τὸν πεπονημένον) ὑπὸ σοῦ, ὁ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο παρεχόμενος τοῖς συναφθεῖσι πρὸς γάμου κοινωνίαν, εὐλόγησον εὐλογία πνευματικῇ... Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον ἐπιδίδωσι πρῶτον τῷ ἀνδρί καὶ ἀπογεύεται εἷτα τῇ γυναικί. καὶ πάλιν [τῷ ἀνδρί καὶ εἷτα] τῇ γυναικί ἕως ἐκπύη. Εἶθ' οὕτως λέγει. Ὅρθοι μεταλαβόντες... καὶ ἐπευχόμενος αὐτοῖς λέγει, Χαίρετε ἐν (Κυρίῳ) πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε, ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ἡμῶν». Ἐν κώδ. τῆς μονῆς Φιλοθέου 164 τοῦ ΙΓ' αἰῶνος: «Καὶ μετὰ τοῦτο λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸ ἅγιον ποτήριον ἐξέρχεται ἔξω, μεταλαμβάνει τοὺς νεονύμφους, καὶ ὑποστρέφει καὶ τίθησι τὸ ἅγιον ποτήριον ἐν τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ. Ὁ δὲ ψάλτης ψάλλει τὸ κοινωνικόν: Ποτήριον σωτηρίου καὶ ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τοῦ κοινωνικοῦ: Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου κτλ. Εἷτα λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἕτερον ποτήριον καὶ μετακινῶν (X. μετὰ καινῶν) τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο καὶ λέγων οὕτω: Καὶ ἐκκλινεν (X. ἐκκλινεν) ἐκ τούτου εἰς τούτο, πλὴν ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἐξεκενώθη. Καὶ μετὰ τοῦτο λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ ποτηρίου: Ὁ σωτήρ τῆς οἰκουμένης, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς κτλ. Καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν μεταδίδωσιν (X. μετάδωσιν) ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, πρῶτον τῷ ἀνδρί, ἔπειτα τῇ γυναικί ἐκ τρίτου, καὶ λέγει ὅτι Σὺ εἶ ὁ πατήρ ἐν τῷ υἱῷ καὶ ὁ υἱὸς ἐν τῷ πατρὶ, ἅμα τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ πνεύματι νῦν κλπ. Εἷτα σφραγίζων αὐτοὺς λέγει (X. λέγων): Ἐν εἰρήνῃ προσέλθετε καὶ ἐν ἀγάπῃ πορεύεσθε. Καὶ ἀπέρχονται εἰς τὸν παστόν». — Νῦν οἱ μελλονύμφοι πολλαχοῦ, μάλιστα δ' εἰς τὰς πόλεις, κοινωνοῦσιν ἐκκλησιαζόμενοι πρὸ τῆς τελετῆς τῶν γάμων.

2) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Ε.

3) Μονοδιά ἐπὶ τῇ Θεοδώρᾳ Κοντοστεφάνου σ. 10 στ. 12.

4) Douglas σ. 111.

5) Tournesfort, Voyage τ. Ι σ. 150. Guys Voyage littéraire de la Grèce, 3e éd. τ. Ι σ. 247. W. 91. Ὁ Guys προσθέτει ὅτι πλὴν τῶν νυμφίων καὶ τοῦ παρὰ νυμφου πίνουσιν ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ οἱ μάρτυρες, ἐννοῶν βεβαίως τοὺς παρευρισκομένους εἰς τὴν τελετὴν. Ἐν παρεκβολικῇ σημειῶσει τ' σημειοῦνται αἱ διάφοροι κατὰ τόπους παραλλαγαὶ τοῦ ἔθιμου.

σχετίζων αὐτὸ πρὸς τὰ τοῦ Πινδάρου ἐν Ὀλυμπίων. Ζ' 1 κέ. καὶ πρὸς τὴν παρ' Ἀθηναίῳ διήγησιν περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μασσαλίας. Ταῦτα ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Βυβιλάκης (1) ἐπαγόμενος ὡς παράλληλον καὶ τὴν ἄλλην ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ τοῦ Ἀθηναίου (II' σ. 575) διήγησιν περὶ τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς τῶν πέραν τοῦ Τανάιδος Σκυθῶν. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι ταῦτα σχέσιν πρὸς τὸ κοινὸν ποτήριον τῶν νυμφίων. Εἰς μὲν τὰς παρ' Ἀθηναίῳ διηγήσεις ἡ κόρη προσφέρει φιάλην (καυκίον) οἴνου εἰς τὸν νέον, ὃν ἐκλέγει σύζυγον· παρὰ Πινδάρῳ δ' ὁ τῆς νύμφης πατήρ προπίνων δωρεῖται φιάλην πλήρη οἴνου εἰς τὸν γαμβρόν.

Ἀλλ' ὅμως ἡ προέλευσις τοῦ ἔθιμου εἶναι ἀρχαία, ἐμφαίνει δὲ μᾶλλον τὴν ἀρχαιότητα αὐτῆς καὶ ἡ παράθεσις εἰς τὴν τράπεζαν παρὰ τὸ κοινὸν ποτήριον καὶ ἄρτου, τοῦ ὁποῦ τεμάχια ἐμβαπτίζονται εἰς τὸ ποτήριον καὶ δίδονται πρὸς βρῶσιν ἅμα μετὰ τοῦ οἴνου εἰς τοὺς νυμφίους καὶ εἴτε εἰς τὸν παρὰ νυμφον εἴτε εἰς ἄλλους τῶν κεκλημένων. Τὰ περὶ τῆς βρώσεως τοῦ ἄρτου δὲν παρελήφθησαν ἐν τῇ ἀκαλουθίᾳ τοῦ στεφανώματος, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἡ συνήθεια αὕτη τηρεῖται ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν (2). Παρὰ πλησίον δὲ πρὸς ταύτην εἶναι καὶ ἡ ἐνιαχοῦ ἐπικρατοῦσα συνήθεια τῆς παραθέσεως εἰς τοὺς νεονύμφους μετὰ τὴν στέψιν κοινῆς τροφῆς, ἄρτου ἢ ἄλλου ἐδέσματος (3). Ὁμοίως δὲ συναφῆς εἶναι ἡ συνήθεια τοῦ νὰ προσφέρεται ὑπὸ συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ γυναικὸς εἰς ἀμφοτέρους τοὺς νυμφίους ἢ εἰς τὴν νύμφην μόνην μέλι ἢ ἄλλο τι γλύκυσμα ἢ πλακοῦς (4).

Τὸ κοινὸν ἔδεσμα τῶν νεονύμφων ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὸν τύπον τοῦ ἱεροῦ γάμου τῶν Ρωμαίων (*confarreatio*), τὰ φαρράκια, ὡς τὰ λέγει ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς (5). Ἐν τῷ οἴκῳ τῆς νύμφης τὸ ζευγὸς τῶν μελλονύμφων, κεκαλυμμένην ἔχοντες τὴν κεφαλὴν, καθήμενοι δ' ἐπὶ θρόνων ὑπεστρωμένων διὰ τοῦ δέρματος ἱερείου, ἀπήγγελλον ῥήσεις ἱεράς (*verba solemnia*) καὶ ἔτρωγον τὰ φαρράκια, ἧτοι πιθανώτατα ἄρτον ἀπὸ ζειῶν (*panis farreus*), ἢ, ὡς τινες εἰκάζουσιν, ἔρριπτον ταῦτα εἰς τὸ πῦρ. Ὅθεν τὰ φαρράκια ἦσαν, κατὰ τὸν Διονύσιον, κοινωνία τοῦ φαρρός, ἧτοι τῆς ζέας. Φανερὸν δὲ τῷ ὄντι εἶναι ὅτι ἡ κυρία τελετὴ συνίστατο εἰς τὴν κοινὴν βρῶσιν τοῦ ἄρτου, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῆς πράξεως (*confarreatio*), τὰ δ' ἄλλα ἦσαν πρόσθετοι ἐπουσιωδέστεραι τελεταί.

Καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης οἱ νεόνυμφοι ἤσθιον ὁμοῦ ἐκ τῆς θυσίας· μετὰ δὲ τὴν εἰσοδὸν τῶν εἰς τὴν οἰκίαν ἔπινον ἀπὸ κοινοῦ ὀξύγαλα (6).

Ὁμοία ἔθιμα ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, καὶ εἰς εὐρωπαϊκοὺς καὶ εἰς μὴ χριστιανικοὺς καὶ εἰς πολλοὺς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν (7). Κατὰ τι παρισινὸν ἐρχολόγιον τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐν Παρισίοις οἱ νεόνυμφοι ἐπιστρέφοντες ἐκ τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου εὕρισκον πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τῶν

1) *Bvtilakis Neugriechisches Leben*, 1840 σ. 45 κέ.

2) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν ζ'.

3) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Ζ'.

4) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Η'.

5) Βλ. *Roszbach* σ. 96 κέ. *R. Leonhard* ἐν *Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie* τ. IV σ. 862—4 λ. *confarreatio*.

6) *Haas* ἐν *Weber*, *Indische Studien* τ. V σ. 326. 346.

7) Βλ. μαρτυρίας παρὰ *Sartori* *Sitte n. Brauch*, Lpz. 1910 τ. I σ. 73 (*Handbücher zur Volkskunde* V). Ἄλλας μαρτυρίας παραθέτομεν κατωτέρω.

ἄρτον καὶ οἶνον· ὁ ἱερεὺς ἠϋλόγει τὸν ἄρτον καὶ ὁ νυμφίος μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ἡ νύμφη ἐγεύοντο τοῦ ἄρτου καὶ ἔπινον ἔπειτα ἐκ κοινοῦ ποτηρίου οἶνον (1). Ἐν Βρετάνῃ τῆς Γαλλίας οἱ νεόνυμφοι τρώγουσιν ἄρτον, μεριζόμενοι τεμάχιον αὐτοῦ, καὶ πίνουσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου μηλίτην (2). Καὶ ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις τῆς Γαλλίας ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε νὰ τρώωσιν οἱ νεόνυμφοι ἀπὸ κοινοῦ ἄρτον (3). Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐξ οὐδεμιᾶς γαμηλίου τελετῆς ἐλλείπει ὁ γαμήλιος πλακοῦς, ὃν κόπτει πάντοτε ἡ νύμφη (4). Ἐν ταῖς Σκανδιναικαῖς χώραις ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε νὰ πίνωσιν ὁμοῦ οἱ νεόνυμφοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου (5). Ἡ δὲ κατὰ μόνους ἐστίασις τῶν νυμφίων ἀπετέλει μέρος τῆς τελετῆς τῶν γάμων παρὰ τοῖς Σάρδοις, τοῖς Ἑρμολανδοῖς ἐν Πρωσσίᾳ καὶ τοῖς Ἑσθωνοῖς (6). Παρὰ τοῖς Κιργίζοις ὁ μολλᾶς προσφέρει καυκίον πλήρες ὕδατος, εἰς ὃ ἐμβάπτουσι βέλος καὶ τρίχας ἐκ τῆς χαίτης τοῦ ἵππου τῆς νύμφης ἢ μίαν τῶν ταινιῶν ταύτης καὶ πίνουσιν ἀμφότεροι οἱ νυμφίοι· εἰς τοῦτο δὲ καὶ μόνον συνίσταται ἡ τελετὴ τοῦ γάμου (7). Ἐν Τουρκεστάν οἱ νυμφίοι ἐκπίνουσι κοινῶς κύλικα ὕδατος καὶ τρώγουσι τὸν αὐτὸν ἄρτον (8). Ἐν Ἰαπωνίᾳ οἱ νυμφίοι ὀφείλουσι νὰ πῶσι κατὰ προδιαγεγραμμένην τάξιν ὀρισμένον ἀριθμὸν ποτηρίων οἴνου (9). Παρὰ τοῖς Πιπερᾶ, ὄρεινῇ φυλῇ τοῦ Γιτταγόγη τῆς Βεγγάλης, ἡ νύμφη παρασκευάζει πῶμα, πίνει τὸ ἥμισυ αὐτοῦ, προσφέρει τὸ ἕτερον ἥμισυ εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ ἔπειτα συνδέουσιν ἀγκιστρσεῖδῶς τὸν μικρὸν τῆς χειρὸς δάκτυλον (10). Σχεδὸν δὲ παρὰ τοῖς πλείστοις ὄρεινοῖς λαοῖς τῆς Ἰνδικῆς ἀπαντᾷ ἡ αὐτὴ συνήθεια τοῦ κοινοῦ πώματος ἢ τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος (11). Ἐν Μαδαγασκάρῃ μέρος τῆς τελετῆς τοῦ γάμου ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν ἐδεσμα τῶν νυμφίων ἀπὸ τῆς αὐτῆς λοπάδος (12). Ἐν Νέα Γουινέα οἱ νυμφίοι δίδοντες εἰς ἀλλήλους τὰς χεῖρας κάθηνται πρὸ τῆς εἰκόνης τοῦ κυριωτέρου θεοῦ των, καὶ τρώγουσιν ὁμοῦ σάγον, ὃν ἡ νύμφη προσφέρει πρὸς τὸν νυμφίον, καὶ οὗτος ἔπειτα πρὸς ἐκείνην· μετὰ δὲ τοῦτο ἡ μὲν νύμφη δίδει εἰς τὸν νυμφίον καπνόν, οὗτος δὲ εἰς αὐτὴν βετέλ πρὸς μάσησιν (13). Ὁμοια γαμήλια ἔθιμα παρατηρήθησαν ἐν ταῖς Φιτζίοις νήσοις, ἐν τῇ νήσῳ Σαμόα καὶ παρὰ τοῖς Ἰροκέσοις τῆς Ἀμερικῆς (14). Εἰς τινὰς δὲ φυλάς τῆς Βρασιλίας ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ νυμφεύονται κατὰ τύπον ἀπλούστατον, διὰ κοινῆς πόσεως οἰνοπνεύματος (15).

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ πώματος ἢ τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος ὡς οὐσιώδους τύπου πρὸς σύναψιν τοῦ γάμου δύναται νὰ θεωρηθῇ

1) Martens, De antiquis ritibus ecclesiae τ. II σ. 376 παρὰ Michelet, Origines du droit français 1838 τ. I σ. 37.

2) Nore, Coutumes, mythes, traditions des provinces de France σ. 192.

3) Αὐτ. πολλαχοῦ.—Ἐν Αλεμτεῖο τῆς Πορτογαλίας ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη τρώγουσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ πινακίου (Revista Lusitana 1910 σ. 35).

4) J. Lubbock, Die Entstehung der Civilisation κεφ. 3 σ. 99.

5) Westermarck, Origine du mariage, Par. 1895 σ. 400.

6) Αὐτ.

7) H. Brüsch Von den Kirgisen ἐν Vom Fels um Meer 1889 σ. 1457.

8) F. V. Schwartz Alexanders des Grossen Feldzüge in Türkistan σ. 82.

9) Westermarck ἔνθ. ἀν.

10) Dalton, Ethnology of Bengal σ. 193.

11) Αὐτ. σ. 216. Lubbock ἔνθ. ἀν. Oldenberg, Religion d. Vedas σ. 330 κ. ε. 502.

12) Sibree, Madagascar and its People σ. 193 παρὰ Lubbock ἔνθ. ἀν. σ. 100.

13) Waitz-Cerland, Anthropologie der Naturvölker τ. VI σ. 133.

14) Τὰς μαρτυρίας βλ. παρὰ Lubbock ἔνθ. ἀν. σ. 99—100.

15) Westermarck ἔνθ. ἀν.

ὡς παγκόσμιον σχεδόν, φαίνεται δ' ἄπορον ὅτι δὲν ἔχομεν ρητὴν τινα μαρτυρίαν βεβαιούσαν ὅτι ἦτο κοινὸν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους "Ἕλληνας. Ἄλλ' ὅμως ὑπάρχουσι τεκμήριά τινα, ἐξ ὧν μετὰ πολλῆς πιθανότητος συμπεραίνεται, ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς αὐτούς.

Πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ Ρωμαίου Κουρτίου μανθάνομεν, ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐσυνήθιζον τὰ τέμνωσι διὰ ξίφους ἄρτον καὶ ν' ἀπογεύηται αὐτοῦ ἑκάτερος τῶν νυμφίων καὶ ὅτι τοῦτο ἐθεώρουν ἱερώτατον τῶν συμβίων ἐχέγγυον (1). Εἰς τὰς τοιαύτας δὲ συνθηεῖας δύναται ἴσως νὰ ἀναχθῆ καὶ ἡ βρωσις ὑπὸ τῶν νυμφίων καὶ τῶν προσκεκλημένων τῆς σησαμῆς, γαμηλίου πλακοῦντος ἐκ σησάμων καὶ μέλιτος, ὅστις καὶ κατ' ἐξοχὴν γαμηλῖος ἐκαλεῖτο (2), καὶ πρὸς ὃν ἀντιστοιχεῖ τὸ προσφερόμενον ἐνιαχοῦ παρ' ἡμῖν ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος καὶ καρύων γλύκισμα εἰς τὴν νύμφην, οὗ γεύονται καὶ ὁ γαμβρὸς καὶ οἱ τῆς γαμηλίου πομπῆς (3).

Ἄλλὰ καὶ μῦθοι καὶ ἱερὰ νόμιμα παρέχουσιν ἐνδείξεις, ὅτι τὸ ἔθος ἐκπαλαι ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς "Ἕλληνας. Ὁ Welcker (4) εὐστόχως διέγνωσεν, ὅτι τὰ γινόμενα ἐν Σάμῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τὴν καλουμένην Τόνεα ὑποδηλοῦσιν ἀναφορὰν εἰς ἔθος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ φαρράκια (confarreatio). Διότι κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην, μίμησιν οὔσαν πιθανώτατα τοῦ ἱεροῦ γάμου τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τοῦ προτύπου τῶν ἐν ἀνθρώποις γάμων, παρετίθεντο εἰς τὸ ἀποκρυπτόμενον ξόανον τῆς θεᾶς ψαιστά, ἤτοι πίται ἀπὸ ἀλεύρου, κριθῆς καὶ στέατος καὶ μέλιτος.

Ἐπίσης δ', ὡς νομίζω, εἰς τὸ ἔθος τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος τῶν νυμφίων ἀναφέρεται καὶ ἐπεισόδιον τοῦ μύθου τῆς ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος, ὅπερ οὕτω μόνον δύναται νὰ ἐννοηθῆ, ἄλλως ἀνεξήγητον καὶ παράδοξον φαινόμενον. Κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Δήμητρα (στ. 371 κέ. 411 κέ.), ὁ Πλούτων ἐξηνάγκασε διὰ τῆς βίας ἐν Ἄδου τὴν Περσεφόνην νὰ φάγη κόκκον ροιδᾶς, ὅπως καταστήσῃ εἰς αὐτὴν ἀδύνατον τὸν παντελεῆ ἀπ' αὐτοῦ χωρισμὸν καὶ τὴν ὑποχρεώσῃ νὰ παραμένῃ μέρος τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν Ἄδου. Μεταγενέστεροι ὅμως ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι παρανοήσαντες τὸν μῦθον παρήλλαξαν ἐν τισιν αὐτόν, λέγοντες ὅτι ὄχι ἓνα μόνον, ἀλλὰ τρεῖς ἢ ἐπτὰ ἢ ἐννέα κόκκους ροιδᾶς ἔφαγεν ἡ Περσεφόνη, ἢ καὶ ὀλόκληρον ροιδίδιον ἢ καὶ πλείονα, καὶ ὅτι ἐμήνυσε τὸ πρᾶγμα ὁ Ἀσκάλαφος, ὅστις καὶ ἐτιμωρήθη διὰ τοῦτο

1) Curt. VIII, 4,27: «hoc erat apud Macedones sanctissimum coeuntium pignus, quem divisum (panem) gladio uterque libabat».

2) Ἡούζ. λ. γαμηλῖος. Σχολ. Ἀριστοφ. Εἴρ. 869. Φωτ. Λεξ. σ. 510, 7. Πρβλ. Ἀριστοφ. Ὀρν. 159. Ὁ Welcker παρὰ K. Schwenck Etymologisch-mythologische Andeutungen, 1825 σ. 227, εἰκάζει ἤμιστα πιθανῶς, ὅτι τὸ «πλακοῦντας ἔδεσθαι» ἐν τῷ ᾄσματι τοῦ ὕμνου ἐν Ἀριστοφ. Εἴρ. 1357 ἀναφέρεται εἰς ἔθος παραπλήσιον πρὸς τὴν confarreationem τῶν Ρωμαίων.

3) Βλ. παρεμβολικὴν σημείωσιν Η. Ἐν Κρήτῃ τὸ γλύκισμα τοῦτο λέγεται μελοκάρυδο· περὶ τοῦτου Bybilakis Neugr. Leben σ. 38 καὶ ἐκ τούτου W. σ. 96, ἀκριβέστερον δὲ καὶ πληρέστερον Βλαστ. σ. 91: «Ὅταν ἀφιππεύσῃ πρὸ τῆς θύρας τοῦ γαμβροῦ ἢ νύμφη, ἢ μήτηρ τούτου τὴν ἀσπάζεται καὶ προτείνει εἰς αὐτὴν (ἂν δὲ δὲν ζῆ ἢ πενθερά, ἀδελφὴ ἢ θεῖα τοῦ γαμβροῦ) ἀγγεῖον πλήρες μέλιτος σησάμων καὶ καρύων. Ἡ νύμφη ἐμβάπτουσα τὸ ἄκρον τοῦ μικροῦ δακτύλου τῆς δεξιᾶς σχηματίζει ἐπὶ τοῦ ἀνωφλίου καὶ τῶν πλευρῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ.... Μετὰ τοῦτο προσφέρεται τῇ νύμφῃ ὑπὸ τῆς πενθερᾶς τὸ μελοκάρυον δι' ἀργυροῦ κοχλιαρίου, ἀφοῦ δὲ γευθῆ, προσφέρει καὶ αὕτη πρὸς τὴν πενθεράν. Βλ. καὶ παρεμβολικὴν σημείωσιν Η.

4) Παρὰ Schwenck ἐνθ. ἀν. Roscher, Studien zu vergleich. Mythologie τ. II σ. 78.

ὑπὸ τῆς Δήμητρος ἢ τῆς Περσεφόνης μεταμορφωθείς (1). Καὶ ὁ λόγος, δι' ἐν τοιοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς βρώσεως τῆς ροιᾶς, δὲν ἐμφαίνεται σαφῶς. Ὁ μὲν Ἀπολλόδωρος (Α', 5, β', 3) λέγει ἀπλῶς: «Διὸς δὲ Πλούτωνι τὴν Κόρην ἀναπέμψαι κελεύσαντες, ὁ Πλούτων, ἵνα μὴ πολὺν χρόνον παρὰ τῆ μητρὶ καταμείνῃ, ροιᾶς ἔδωκεν αὐτῇ φαγεῖν κόκκον. Ἡ δὲ οὐ προΐδομένη τὸ συμβησόμενον κατηγάλωσεν αὐτόν». Ὁ δὲ Ὀβίδιος (2) ἐπίσης εἰς τὴν λύσιν τῆς νηστειᾶς ἐν Ἄδου ἀποδίδει τὴν ἀνάγκην τῆς παραμονῆς τῆς Περσεφόνης τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ παρὰ τῷ Πλούτωνι. Ἐκ τοῦ Ἀρτεμιδώρου δὲ μαθάνομεν ὅτι αἱ ροιαὶ εἶναι σημαντικαὶ δουλείας καὶ ὑποταγῆς «διὰ τὴν ἐν Ἐλευσίनि λόγον», κατὰ πρόδηλον ἀναφορὰν εἰς τὸν μῦθον (3).

Ἴσως ὁ λόγος τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τῆς Περσεφόνης, ὅπως παραμένῃ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν τῷ Ἄδῃ διὰ τὴν γεῦσιν τῆς ροιᾶς, θὰ διηυκρινεῖτο σαφῶς ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἰς τὴν Δήμητρα, ἀν περιήρχετο εἰς ἡμᾶς ἀλώβητος. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν τῇ διηγήσει περὶ τῆς ἀνόδου τῆς Κόρης ὑπάρχει χάσμα ἐν τῷ χειρογράφῳ. Ἐκ τῆς συνεχείας ὅμως τῆς ὅλης διηγήσεως διαφαίνεται ἡ ἐννοια τῆς πράξεως. Κατ' ἐνταλὴν τοῦ Διὸς ἐργεταὶ ὁ Ἑρμῆς εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Ἄδου, ἵνα πείσας αὐτὸν ἀναγκάσῃ τὴν Κόρην εἰς τὸ φῶς καὶ τὴν φέρῃ εἰς τὴν μητέρα τῆς. Ὁ δὲ Πλούτων προθύμως πείθεται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Διὸς καὶ προσκαλεῖ τὴν Περσεφόνην νὰ ἔλθῃ πρὸς τὴν μητέρα:

Ὡς φάτο, γήθησεν δὲ περίφρων Περσεφόνη,
κρηπκλίμως δ' ἀνόρουσ' ὑπὸ χάρματος. Αὐτὰρ ὄγ' αὐτὸς
ροιῆς κόκκον ἔδωκε φαγεῖν μελιηδέα λάθρη
ἀμφὶ ἔνομήσας, ἵνα μὴ μένοι ἤματα πάντα
αὐθι παρ' αἰδοίῃ Δημήτερι, κυανοπέπλω.

Ἡ Περσεφόνη ἐπιβᾶσα μετὰ τοῦ Ἑρμῆος ἄρματος φθάνει εἰς Ἐλευσίνα πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος, ἣτις ἰδοῦσα τὴν ποθητὴν κόρην ὤρμησεν εἰς τὰς ἀγκύλας τῆς. Τὰ ἐπαγόμενα εἶναι κεκαλοβωμένα, ἀλλ' ἐκ τῶν περισωθέντων φαίνεται ὅτι ἐρωτᾷ ἡ Δημήτηρ τὴν Κόρην περὶ ἐδέσματος (βρώμης) ἐν Ἄδου καὶ βεβαιοῖ αὐτὴν ὅτι, ἂν μὴ ἐγεύθῃ τινός, θὰ παραμένῃ πάντα τὸν χρόνον παρ' αὐτῇ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀθανάτοις, ἀν δ' ἔφαγέ τι, θὰ κατέλθῃ πάλιν καὶ θὰ οἰκῇ εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ (στ. 399-400):

εἰ δ' ἐπάσω, πάλιν αὐτις ἰοῦσ' ὑπὸ κεύθεσι γαίης
οἰκήσεις ὠρέων τρίτατον μέρ(ος εἰς ἐνιαυτόν).

Ἡ Περσεφόνη ὁμολογεῖ εἰς τὴν μητέρα τῆς ὅτι ὄντως ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ φάγῃ κόκκον ροιᾶς (στ. 412-4):

αὐτὰρ ὁ λάθρη
ἐμβαλέ μοι ροιῆς κόκκον μελιηδέ' ἔδωδῆν,
ἄκουσαν δὲ βίῃ με προσηνάγκασσε πάσασθαι.

Ἡ Δημήτηρ μαθοῦσα τοῦτο οὐδόλως ἀντιλέγει ὕστερον εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ Διὸς νὰ μένῃ ἡ Κόρη τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν Ἄδου. Φανερόν εἶναι ὅτι διὰ τῆς γεύσεως τοῦ κόκκου τῆς ροιᾶς ἐγένετο ἡ Περ-

1) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ A. Zimmermann, De Proserpinae raptu, Linguae 1882 σ. 57.

2) Ovid. Metam. V, 534. Fast. IV, 607.

3) Ὀνειροκρ. Α', 73.

σεφρόνη σύζυγος τοῦ Πλούτωνος καὶ διὰ τοῦτο ὄφειλε νὰ συνοικῆ, μὲ αὐτὸν (1). Ὡς δ' ἐκ τοῦ ὕμνου συνάγεται, δὲν ἐγεύθη μόνη αὐτή, ἀλλὰ μᾶλλον συνεμέρισθη τὸ ἔδεσμα μετὰ τοῦ Πλούτωνος. Διότι τὸν κόκκον τῆς ροιᾶς (2) ἐμοίρασεν οὗτος εἰς δύο (3) προφανῶς ὅπως φάγη αὐτὸς τὸ ἥμισυ. Ὅθεν ἡ βρωσις κοινοῦ ἐδέσματος ἐθεωρεῖτο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γενέσεως τοῦ μύθου περὶ τῶν γάμων τοῦ θεοῦ τοῦ Ἄδου ὡς τύπος συντελέσεως τοῦ γάμου, ὡς τις *confarreatio*.

Τίνος ἕνεκα καθιερώθη ὁ τύπος οὗτος πρὸς σύναψιν τοῦ γάμου συνάγεται ἀριδῆλως ἐκ τῶν περὶ τῆς κοινῆς τραπέζης ἐπικρατουσῶν δοξασιῶν. Περὶ τούτων ἐκτενῶς ἐπραγματεύθη ἄλλαχοῦ (4), ὅθεν περιττὸν κρίνω νὰ διατρίψω ὧδε. Ἐπαναλαμβάνω μόνον, ὅτι ἡ κοινωνία τῆς τραπέζης παρὰ πλείστοις λαοῖς ἀρχαίοις καὶ νῦν συμβολίζει τὴν πρὸς ἀλλήλους στενωτάτην σύνδεσιν τῶν ὁμοτραπέζων. Κατὰ συνειδοχὴν δὲ ἡ τῆς τραπέζης κοινωνία καὶ εἰς ὄρκους καὶ παροιμιώδεις ἐκφράσεις καὶ εἰς συμβολικὰς πράξεις δηλοῦται καὶ δι' ἐνὸς ἢ δύο τῶν κυριωτάτων συστατικῶν τῆς τροφῆς, καὶ δὴ διὰ τοῦ ἄρτου, ἢ διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἢ διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ἄλατος μόνον. Δὲν εἶναι δὲ τοῦ παρόντος νὰ ἐξετασθῆ, ἂν τὸ ἔθιμον τῆς κοινῆς τραπέζης τὴν ἀρχὴν ἔχη εἰς θυσίας καὶ κοινὰ δεῖπνα τοτεμικῶν πατριῶν καὶ βασιλείας εἰς τὴν δοξασίαν, ὅτι τὸ ἐσθιόμενον εἶναι αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ θεοῦ, μεταδιδόμενον διὰ τῆς κοινωνίας τῆς τραπέζης εἰς τοὺς ἐσθιόντας (5). οἵτινες οὕτω συνταυτίζονται τρόπον τινὰ καὶ ἀφομοιοῦνται πρὸς ἀλλήλους. Πάντως ὅμως τὰ εἰς τακτὰς τινὰς περιστάσεις συνηθιζόμενα κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα κοινὰ δεῖπνα τῶν φρατέρων ἢ τῶν θιασωτῶν ἐσκόπουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν θηρησκευτικὴν κύρωσιν τοῦ συνδέσμου τῶν ὁμοδείπνων. Καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνάγονται καὶ αἱ κατὰ τὰ Ἀπατούρια ἐστιάσεις τῶν φρατέρων, οὓς εἰστία ὁ πατήρ πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φρατρίαν τοῦ τέκνου του, καὶ ἡ γαμηλία, ἣν εἰσέφερεν εἰς τοὺς φράτερας ὁ σύζυγος· ἦτο δὲ ἡ γαμηλία θυσία ἢ δεῖπνον, διδόμενον εἰς τοὺς φράτερας πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς νεονύμφου εἰς τὴν

1) Παραπλησίαν ἔννοιαν ἀνευρίσκουσιν εἰς τὸν μῦθον καὶ ἄλλοι. "Ὅτι ἡ ροιὰ ἦτο σύμβολον τοῦ γάμου καὶ τῆς γαμηλίου κλίτης, τὸ σῆμα ἐμβλημα τῆς Ἡρας τελείας, ὅθεν ὑπεδεικνύετο οὕτως ὅτι ἡ Περσεφόνη εἶχε γίνῃ σύζυγος τοῦ Πλούτωνος (*Preller Demeter u. Persephone* σ. 116. *Griechische Mythologie* τ. I σ. 673). Ὁ ἐξαναγκασμὸς νὰ φάγη κόκκον ροιᾶς σημαίνει, ὅτι «mit dem Aïdoneus sich geschlechtlich verbunden habe und ihm dadurch verfallen sein» (*Hehn, Kulturpflanzen u. Haustiere* 4ης ἐκδ. σ. 195). Ἡ βρωσις τοῦ κόκκου τῆς ροιᾶς δηλοῖ ἐν ἄλλοις λόγοις ὅτι ἡ Περσεφόνη *die Vermählung schon geschlossen hat* (*Gemoll Die homerischen Hymnen* σ. 303).

2) Οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ κόκκος τοῦ ὕμνου σημαίνει τὸν καρπὸν τῆς ροιᾶς, τοῦ δένδρου.

3) Τὸ ἀμφὶ ἐνωμήσας, ὅπερ καὶ εἰς ἀμφὶς νωμήσας μεταβάλλουσί τινες, πολλοὶ ἄλλως ἐρμηνεύουσιν· ἀλλ' ὅτι τὸ νωμάω ἐνταῦθα σημαίνει τὸ διαίρειν, μερίζειν, παραδέχονται ὁ *Sauten*, ὁ *G. Herman* (παρὰ *Franchet* ἐν τῇ περὶ τοῦ ὕμνου διατριβῇ αὐτοῦ), ὁ *Preller* (*Demeter u. Persephone* σ. 115) καὶ ὁ ἡμέτερος Πανταζίδης ἐν τῷ Ὀμηρικῷ Λεξικῷ αὐτοῦ λ. νωμάω.

4) Παροιμίαι τ. Α' σ. 436 κέ.

5) Τὴν θεωρίαν ταύτην ἀνέπτυξε πρῶτος ὁ *Robertson Smith* ἐν τῷ συγγράμματι του περὶ τῆς θρησκείας τῶν Σημιτῶν (*Religion of the Semites*, 1889). Περὶ τῶν δοξασιῶν δὲ τούτων καὶ τῶν συναφῶν ἐθίμων διαλαμβάνει ἐν ἐκτάσει ὁ *Frazer*, *The golden Bough*, 2ας ἐκδ. τ. II σ. 318 κέ. (*Eating the God*). Βλ. καὶ *Dieterich*, *Eine Mithrasliturgie* σ. 100 κέ.

φρατρίας καὶ ἀναγνώρισιν αὐτῆς ὡς νομίμου συζύγου τοῦ εἰσφέροντος τὴν γαμηλίαν (1). Συναρῆς δὲ πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας εἶναι βεβαίως καὶ ἡ ἐν τοῖς ἀρχαίοις μυστηρίοις κοινωνία τροφῆς καὶ ποτοῦ τῶν μυστῶν (2).

Ο ΚΥΚΛΙΚΟΣ ΧΟΡΟΣ

Μετὰ τὴν μετὰδοσιν εἰς τοὺς νεομύμους ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, κατὰ τὴν ἐντυπον ἀκολουθίαν, «λαβὼν αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς, τοῦ συντέκνου κρατοῦντος ὀπισθεν τοὺς στεφάνους, στρέφει ὡς ἐν σχήματι κύκλου, καὶ ψάλλει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ λαὸς τὰ τροπάρια: Ἡσαΐα, χόρευε, ἢ παρθένος ἔσγεν ἐν γαστρὶ, καὶ ἔτεκεν υἱὸν τὸν Ἐμμανουήλ, θεὸν τε καὶ ἄνθρωπον κτλ.» (3). Τοῦτ' αὐτὸ τελεῖται καὶ κατὰ τὴν βάπτισιν, καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ βαπτίσματος ἀναγρῶνται αἱ ρηταὶ ὁδηγίαι: «Εἶτα ποιεῖ ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ ἀναδόχου καὶ τοῦ βρέφους σιῆμα κύκλου, καὶ ψάλλομεν. Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Ἀλληλούϊα! ἐκ τρίτου» (4).

Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν ὁδηγίαν τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν σήμερον γίνεται ἡ τριπλῆ κυκλικὴ κίνησις περὶ τὴν τράπεζαν τοῦ ἱερέως, τῶν νεομύμων καὶ τοῦ παρνούμφου, κρατοῦντος ὀπισθεν τοὺς στεφάνους. Συνάπτεται δὲ πρὸς ταύτην ἀπανταχοῦ μὲν τὸ ἔθιμον τῶν καταχυσμάτων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὸ τῆς καλύψεως τῶν νεομύμων διὰ πέπλου. Ὁμοίως καὶ ἐν *Risna dei Greci* ἐν Σικελίᾳ παρὰ τὸ Παλέρμον, παρὰ τοῖς

1) Ἀρποκρατ. λ. γαμηλία. Ἰσαίου π. Κίρωνος κλ. 18.20, π. τοῦ Πύρρου κλ. 79. Schömann Griech. Alterthum. 4ης ἐκδ. τ. II σ. 587-8. Bekker, Charikles 3ης ἐκδ. τ. III σ. 379 κέ. L. Beauchet, Hist. du droit privé de la république Athénienne τ. σ. 145 κέ. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἶχε καὶ ἡ ἐστίασις τῶν οἰκείων καὶ φίλων (γάμον ἐστιᾶν) ἄλλη παρὰ τὰ συνήθη γαμηλία συμπόσια. Ὁμοίως κατὰ τὴν ἐγγραφὴν τοῦ ἐφῆβου εἰς τοὺς δημότας ὁ πατήρ εἰστία τοὺς δημότας. Ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἡ ἐστίασις αὕτη γαμηλία (Bekker, Anecl. gr. σ. 128. Ἐτυμ. Μ. λ. γαμηλία). Καὶ ἡ εἰσαγωγή τῆς νομίμου γυναίκος εἰς τὸν οἶκον τῶν συνδημοσίδων ἐγένετο διὰ ἐστίασεως τούτων κατὰ τὴν ἐορτὴν τὰ θεομοφῶρια (θεομοφῶρια ἐστιᾶν): Βλ. Ἰσαίου π. τοῦ Πύρρου κλήρου 80.

2) Βλ. Dieterich ἐνθ. ἀν. σ. 102 κέ.

3) Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδ. τῆς μονῆς Φιλοθέου 21 / τοῦ ΙΕ' αἰ. αἱ ὁδηγίαι ἔχουσιν ὡς ἐξῆς: «εἶτα βηματίζει (ὁ ἱερεὺς) μετὰ τῶν νεομύμων κύκλῳ ψάλλων τὰ τροπάρια Ἡσαΐα χόρευε καὶ τὴν εὐχὴν εἰς τὸ ἐπᾶραι (Χ. παρει) τὰ στέφανα: Μεγαλύνθητι, νεμοῖε κτλ.» Ἐν τῷ τῆς βιβλιοθήκης Παντελεήμονος κώδ. 364 τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος: «Εἶτα γυρίζει

ὁ ἱερεὺς ὁ λαὸς καὶ οἱ νεομύμοι τὸν ἔμπο (συμπορευόμενοι) τρίς καὶ ψάλλουσι: Ἄγιο! μάρτυρες οἱ καλῶς ἀθλήσαντες καὶ στεφανωθέντες κτλ. Ἡσαΐα, χόρευε κτλ.» Ἐν τῷ κώδικι Λαύρας Γ 7: «Καὶ γυρίζει αὐτοὺς τρίς καὶ λέγει τὸν ψαλμὸν: Μακάριοι [οἱ] πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον... (ψαλμ. 128,1). Ἐν τῷ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης 849 τοῦ ΙΖ' αἰῶνος: «Εἶτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τοῦ στεφανοκράτορος ἐν κύκλῳ τρίς ψάλλει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ λαός: Ἡσαΐα, χόρευε κτλ. Καὶ μετὰ τὸ γυρίσαι τρίς λέγει τὴν εὐχὴν... Εἶτα εὐχονται οἱ γονεῖς».—Οὐδεμία δὲ μνεῖα τῆς τοιαύτης περιαγωγῆς γίνεται εἰς τοὺς κώδικας Λαύρας Β 7 (ΙΒ' αἰ.), Κασταμονίτου 19 (ΙΔ' αἰ.), Φιλοθέου 164 (Ις' αἰ.), Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 670 (ΙΒ' αἰ.) καὶ Πάτμου (τοῦ Ις' αἰ.) φ. 137α—146 α: «Γάξις γινομένη εἰς... στεφάνων ἐπίθεσιν».

4) Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδικι Φιλοθέου 217 ὀρίζεται ἡ περιαγωγή μετὰ τὸ ἅγιον χρῆσμα: «Εἶτα ποιῶν κύκλον γύρωθεν τῆς κολυμβήθρας μετὰ τοῦ βρέφους καὶ τοῦ ἀναδόχου ψάλλει (Χ. ψάλλων): Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε κτλ.» Δὲν μνημονεύουσι δὲ τῆς περιαγωγῆς οἱ κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλ. 662 (ΙΒ' αἰ.), 661 (ΙΕ' αἰ.), 663 (ΙΕ' αἰ.), 848 (ΙΕ' αἰ.), οἱ λαυρεωτικοὶ κώδικες Β 7 καὶ Γ 7, οἱ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου 491 (ΙΙ'—ΙΔ' αἰῶνος), Κασταμονίτου 19, Παντελεήμονος 364, Φιλοθέου 164 καὶ 177, Διονυσίου 450, Ἰβήρων Ἀλλὰ σήμερον ἀπανταχοῦ γίνεται κατὰ τὴν βάπτισιν ἢ περὶ τὴν κολυμβήθραν ἐκ τρίτου στροφή τοῦ ἱερέως καὶ τῶν λοιπῶν.

Ἄλβανοῖς τὴν καταγωγὴν κατοίκοις, οἵτινες περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐποικήσαντες τηροῦν τὰ νόμιμα τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου μετάδοσιν γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπαραλλάκτως τρόπον ἢ κυκλικὴ κίνησις (1).

Ἄν καὶ αἱ κινήσεις τῶν περὶ τὴν τράπεζαν στρεφομένων δὲν εἶναι ὀρχηστικάι, ἐν μέρει μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἐμποδίζει ἢ ἐκ τῶν καταχυσμάτων καὶ τοῦ συνωστισμοῦ τῶν κεκλημένων ἐπερχομένη ἀταξία, προσαρμοζόμεναι πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἄσματος (ψαλλομένου εἰς ἤχον πλάγιον πρῶτον), οὐδὲν ἤττον ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς ἀντιλαμβάνεται ταύτας ὡς χορόν, καὶ παροιμιώδης ἐγένεν ὁ χορὸς τοῦ Ἑσαίου ἢ μεγάλη δὲ σημασία, ἣν ἀποδίδει εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην, ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς συνεκδοχικῆς χρήσεως τῶν δύο πρώτων λέξεων τοῦ τροπαρίου, Ἑσαία, χόρευε, πρὸς δῆλωσιν τῆς ὅλης τελετῆς τοῦ γάμου.

Τὴν παραδοχὴν τῆς κυκλικῆς ὀρχήσεως εἰς τὴν ἱεροτελεσίαν τοῦ γάμου δὲν προεκάλεσεν ἐσωτερικὸς λόγος, οὐδὲ ἐξηγεῖται αὕτη ἐκ συνηθειῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἢ ἐκ χριστιανικῶν δοξασιῶν. Προδήλως δ' εἶναι παλαιὸν ἔθιμον, ἐγκριθὲν μὲν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' εὐδιάκριτα παρουσιάζον γνωρίσματα, ἐλέγχοντα αὐτὸ ὡς στοιχεῖον ἐπίσασκτον. Τεκμήριον δὲ σαφές τούτου παρέχουσι καὶ τὰ τροπάρια, ὧν χαλαρὰ καὶ πῶς βεβιασμένη φαίνεται ἡ συνάφεια πρὸς τὰ τελούμενα. Ἡ ἐν τῷ δευτέρῳ (ἢ πρώτῳ κατὰ τινὰ χειρόγραφα) ἐπίκλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων γίνεται, διότι ἔλαβον τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου («καὶ στεφανωθέντες»), καὶ ἐπίκαιρος ὑπολαμβάνεται ἡ μνεῖα τούτων ἐν τῷ γάμῳ, τοῦ ὁποίου κυριώτατον σύμβολον εἶναι οἱ στέφανοι. Διὰ δὲ τῆς ἐν τῷ πρώτῳ προστακτικῆς χόρευε δεικνύεται μὲν ἡ ἀναφορὰ τούτου πρὸς τὸν τελούμενον χορόν, ἀλλὰ συμφωνοτέρα πρὸς τὸ νόημα θὰ ἦτο ἡ ἐκλογή ἐτέρου ῥήματος, οἷον ἀγάλλου ἢ ἄλλου τινὸς συνωνύμου.

Τὸ δὲ παλαιὸν ἐκεῖνο ἔθιμον ἐσκόπει τὴν θρησκευτικὴν καθιέρωσιν τῆς νύμφης διὰ τῆς περιαγωγῆς αὐτῆς περὶ τὴν ἔδραν τῆς λατρείας τῆς νέας οἰκογενείας, εἰς ἣν εἰσῆγετο, ἦτοι τὴν ἐστίαν. Ἀνευρίσκομεν δ' αὐτὸ παρ' ἀρχαίους λαοῖς, καὶ παρατηροῦμεν ὅτι καὶ μέχρι τοῦδε περιεσώθη πολυαχοῦ.

Περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιοῦτου γαμηλίου ἐθίμου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν οὐδεμίαν μὲν ἔχομεν ρητὴν μαρτυρίαν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς πιθανότητος δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς αὐτοὺς ὁδηγούμενοι ἐκ τῶν τελουμένων κατὰ τὰς γεννήσεις. Διότι αἱ τελεταί, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν εἰσαγωγὴν νέου μέλους εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἴτε (ἐκ τοῦ γάμου προσετίθετο τοῦτο, εἴτε διὰ τῆς γεννήσεως ἢ τῆς εἰσποιήσεως, ἀναγκαίως τὴν αὐτὴν εἶχον ἔννοιαν, ὅθεν καὶ συνήθως κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἢ παραπλησίους ἐγίνοντο ἐξωτερικοὺς τύπους. Αἱ δὲ γενεθλιακαὶ τελεταί, αἱ πρὸς τὴν καθιέρωσιν τῆς νύμφης

1) Crispí παρὰ *Pitrè Usi e costumi del popolo Siciliano* τ. II σ. 67: «Indi si fa una certa danza, ma con tutto il dacoro che si convien ad una sacra pompa; e propriamente non consiste in altro che in tre giri che si fanno attorno guidati dal sacerdote, con l'accompagnamento di due inni diretti uno al profeta Isaia, e l'altro a santi marriti.»—*Leanti*, *Lo stato presente della Sicilia*, Palermo 1761 τ. I σ. 42 παρὰ *Pitrè* αὐτ. σ. 68: «Quindi cinti amendue il capo di una ghirlanda di alloro e coverti da un gran velo, girano in tondo tre volte insieme col mentovato parroco e testimonj, che quivi chiamano padrini».

ἀντιστοιχοῦσαι, ἦσαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι τὰ ἀμφιδρόμια (1). Τὴν ἑορτὴν ταύτην ἤγον ἐν Ἀθήναις, πιθανῶς δὲ καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι, μίαν τῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς πέμπτης μέχρι τῆς δεκάτης μετὰ τὴν γέννησιν κατὰ ταύτην αὐτὸ βρέφος περὶ τὴν ἐστίαν ἔφερον τρέχοντες κύκλῳ καὶ ἐπετίθεσαν αὐτῷ ὄνομα. Ἐκόμιζον δὲ καὶ οἱ συγγενεῖς δῶρα καὶ ἐκαθαίροντο αἱ συναψάμεναι τῆς μαιώσεως.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἑορτῆς ταύτης διάφοροι φέρονται γνώμαι· οἱ πλεῖστοι παραδέχονται ὅτι ἐσκόπει τὴν διὰ τοῦ ἀγνοῦ πυρὸς τῆς ἐστίας κάθαρσιν τῶν μιανθέντων ἐκ τοῦ τοκετοῦ. (Preuner, Leist, Rohde, Saglio, Hermann, Blümner, Schoemann, Stengel)· ὁ Samter φρονεῖ ὅτι πλὴν τῆς καθάρσεως ἐγένετο διὰ τῆς τελετῆς καὶ ἡ εἰσαγωγή τοῦ παιδίου εἰς τὴν οἰκογένειαν, στηριζόμενος πρὸ πάντων εἰς χωρίον τι τοῦ Πλάτωνος (Θεαίτητ., σ. 160 e), ἐξ οὗ σαφῶς συνάγεται τοῦτο. Ὁ δὲ S. Reinach, εὐστόχως παρατηρῶν ὅτι παρεῖδον οἱ περὶ τοῦ θέματος τούτου πραγματευθέντες λεπτομερείας, πολλὴν ἐχούσας σημασίαν, ὅτι δηλαδὴ δρομαίως ἔτρεχον περὶ τῆς ἐστίας (ἔθεν καὶ ἡ τελετὴ ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀμφιδρόμια) καὶ ὅτι ἦσαν γυμνοὶ οἱ βασιτάζοντες τὸ βρέφος, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ τελετὴ εἶναι ἀπόρροια τῶν δοξασιῶν, καθ' ἃς ἡ ὑγεία καὶ ἡ εὐημερία τοῦ νεογνοῦ εἶναι συναφῆς πρὸς τὴν κατάστασιν καὶ τὰς πράξεις τοῦ πατρός· τρέχων γυμνός (ὡς δρομεύς) ὁ πατήρ ἐπιστεύετο ὅτι προσέδιδεν εἰς τὸ νεογνὸν ρώμην καὶ εὐκηνῆσιαν (2).

Αἱ γνώμαι αὗται ἔχουσι πολλὰ τὰ συνηγοροῦντα περὶ τῆς ὀρθότητος αὐτῶν, ἀλλὰ κοινὸν ἐλάττωμα πασῶν εἶναι ἡ μονομέρεια, ἐρμηνευουσῶν μέρος τῆς ἑορτῆς, ἀλλ' ἔχει καὶ τὸ σύνολον, ὡς ἐπαγγέλλονται. Διότι ἡ ἑορτὴ ἀποτελεῖτο ἐκ πολλῶν πράξεων, ὧν ἐκάστη ἴδιον εἶχε σκοπὸν· εἶναι δ' αὗται:

α') Ἡ κάθαρσις τῶν γυναικῶν, ὅσαι ἐβοήθησαν εἰς τὸν τοκετόν. «Ἐν ταύτῃ καθαίρουσι τὰς χεῖρας αἱ συναψάμεναι τῆς μαιώσεως» (Σχολ. Πλάτ. Θεαίτ. 160 e. Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια· Ἀποστόλης 156).

β') Ἡ περιφορὰ τοῦ βρέφους κύκλῳ τῆς ἐστίας (Ἀρποκρ. λ. ἀμφιδρόμια. Ἡσύχ. λ. ἀμφιδρόμια. δρομιάμριον ἡμερ. Σχολ. Πλάτ. Θεαίτ. 160 e. Ἀποστόλ. 156. Πρβλ. Πλάτ. Θεαίτ. σ. 160 e).

γ') Ὁ δρόμος τῶν βασιτάζόντων τὸ βρέφος (Πλάτ. Θεαίτ. Ἀρποκρατίων. Σχολ. Πλάτ. Ἡσύχιος. Σουίδας. Ἀποστόλης). Οἱ τρέχοντες ἦσαν γυμνοί.

1) Περὶ τῶν ἀμφιδρομιῶν βλ. Petersen Über die Geburtstagsfeier bei den Griechen ἐν Flegkeisen, Jahrbücher f. Philologie, συμπληρώματος τ. II 1856. Prüner Hestia—Vesta σ. 52—61. Daremberg—Saglio Dictionnaire des antiquités τ. I σ. 238—9. Schoemann Griech. Alterthümer 3ης ἐκδ. τ. II σ. 562—3 (4ης ἐκδ. 590—1). Hermann—Blümner Lehrbuch d. griech. Privatalters. σ. 281—2. Becker Charikles 3ης ἐκδ. τ. II σ. 21—2; Leist, Gräkoitalische Rechtsverhältnisse σ. 24—5. Stengel ἐν Pauly—Wissowa Real-Encyclopädie τ. I σ. 1901—2. Rohde, Psyche 1ης ἐκδ. σ. 360. Ernst Samter Familienfeste der Griechen u. Römer σ. 59 ἔ. S. Reinach Cultes, mythes et religions, Par. 1905 τ. I σ. 137—145 (L'amphidromie).—Τὴν ἀντιστοιχίαν τῶν κατὰ τὰ ἀμφιδρόμια τελουμένων πρὸς τὰ γαμήλια ἔθιμα τῆς περιεγωγῆς τῆς νόμφης περὶ τὴν ἐστίαν ἀνεγνώρισεν ὁ Mannhardt, Mythologische Forschungen τ. I σ. 37. Βλ. καὶ Samter ἐνθ. ἀν. σ. 62.

2) Ἡ γυμνότης, ὡς νομίζω, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας, εἶναι δὲ μᾶλλον μαγγάνευμα. Διότι ἡ γυμνότης θεωρεῖται ὡς καθιστώσα ἀποτελεσματικὰς τὰς μαγγανείας· περὶ τούτου θὰ διαλάβω ἴσως ἐκτενέστερον ἄλλοτε. Σημειῶ μόνον τοῦτο, ὅτι καὶ σήμερον ἐνίοτε πρὸς παρρασκευὴν ἰσχυροῦ φίλτρου ἢ ἐρῶσα μετὰ τῆς μαγίσσης περιθέουσι νύκτωρ γυμναί τρίς περὶ τὴν οἰκίαν τοῦ ἐρωμένου, ἂν ὁ τόπος εἶναι πρόσφορος.

(Ήσυχ. λ. δρομιάμφιον). Παραλλαγή: "Ἐτρεχον περι τὸ παιδίον κείμενον (Πλάτ. Θεαιτητ. (;) Σχολ. Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 757).

δ') Ἡ ὀνομασθεσία (Σχολ. Πλάτ. Ήσυχ. λ. ἀμφιδρόμια). Τὴν ἐβδόμη ἡμέραν (Ἀριστοτ. Ζ. ἰστ. Ζ', 12. Ἀρποκρατ. λ. ἐβδομευομένου). ἢ τὴν δεκάτην (Σχολ. Ἀριστοφ. Λυσ. 757. Ἀρποκρατ. λ. δεκάτην θύομεν. ἐβδομευομένου Σχολ. Πλάτων. Σουῖδ. λ. ἀμφιδρόμια δεκάτην ἐστιᾶσαι Bekker, An. gr. 237,26 Ἰσαῖος 33,0 Δημοσθέν. 39. 20. 22).

ε') Δῶρα προσφερόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων: Ἀρποκρατ. ἀμφιδρόμια. Σχολ. Πλάτων. Σουῖδ. λ. ἀμφιδρόμια. Ἀποστόλης 156. Πρβ. Αἰσχύλ. Εὐμεν. 7 (γενέθλιος δόσις).

ς') Θυσία καὶ ἐστίασις (δεκάτην ἐστιᾶν, ἢ θύειν, ἢ ποιεῖν. γενέθλια θύειν ἢ ἐστιᾶν): Ἀριστ. Ὀρν. 494, πρβλ. 922. Εὐριπ. Ἡλ. 1125-6. Ἴων 652-3. 805-7. Δημοσθ. 39.20. 22. Εὐβουλος παρ' Ἀθην. ΙΕ' σ. 668 d. Εὐδουλος ἢ Ἐφιππος παρ' Ἀθην. Β, 65c. Θ, 370 c. Ήσυχ. λ. δεκάτην θύομεν. Σουῖδ. λ. δεκάτην ἐστιᾶσαι. Bekker An. gr. σ. 237, 26. Πρβλ. Λουκιαν. Ἐρμῶτ. 11 σ. 750. Ὀνειρ. 9 σ. 715.

Αἱ πράξεις αὗται εἶναι διακεκριμένα ἀλλήλων πλὴν, ἐννοεῖται, τῆς τρίτης, ἥτις εἶναι ἄλλος τρόπος τελέσεως προσδίδων καὶ ἑτέραν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν δευτέραν. Ἀντιστοιχοῦσι δὲ πρὸς ταύτας παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῶ ὅμοιαι ἢ παραπλήσια συνήθειαι κατὰ τὰ γενέθλια, τὰς ὁποίας ἀναγράφω κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν.

α') Οἱ παρευρεθέντες κατὰ τὸν τοκετὸν θεωροῦνται ἀκάθαρτοι, «διὸ δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσι τῆς οἰκίας, πρὶν ὁ ἱερεὺς ἀγιάσῃ αὐτοὺς δι' εὐχῶν»⁽¹⁾. Κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν προσέρχεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡ μαῖα φέρουσα τὸ βρέφος, διὰ νὰ πᾶσῃ τοῖς εὐχαῖς· καλεῖται δ' ἡ τελετὴ αὕτη οἱ ὀχτῶ (ἡμέραις)⁽²⁾. Μέχρι τῆς ὀγδοῆς ἡμέρας, δηλαδὴ πρὸ τῶν εὐχῶν, ἡ λεγὼ ὑποτίθεται κιδυνεύουσα ἀπὸ τῆς Γιάλουν (τὴν Γιλῶ τῶν ἀρχαίων), διὸ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀφίνουσιν αὐτὴν μόνην ἐν τῇ οἰκίᾳ⁽³⁾. Οἱ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν καθαίρονται διασκελίζοντες ἀνημμένον δαυλὸν⁽⁴⁾.

β') Ἡ ἐκκλησία ἀντικατέστησε τὴν περὶ τὴν ἐστίαν περιφορὰν διὰ τῆς περιφορᾶς τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ ἀναδόχου βαστάζοντος τὸ βρέφος κύκλῳ τῆς κολυμβήθρας τρεῖς φορές. Ἐν Κύπρῳ δὲ γίνεται κατὰ τὴν πέμπτην ἢ τὴν ἐβδόμη μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέραν περίοδος τῆς μαίας καὶ τῆς λεχοῦς ἐπὶ παρουσίᾳ συγγενῶν καὶ φίλων γυναικῶν ἐντὸς τῆς οἰκίας πρὸς ἐξευμένισιν τοῦ στοιχειοῦ τοῦ σπιτιοῦ, ἦτοι τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος⁽⁵⁾. Ἐν Κᾶσῳ τὴν ἐβδόμη τελοῦνται τὰ καλούμενα ἐφτά. Ἡ μαῖα δένει τὴν κούνιαν, ἦτοι ἀναρτᾷ ἐκ

1) Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας (Π. Γ. Μακρῆ, Τὸ Κατιρλί σ. 99).

2) ΝΑ. τ. Α' σ. 383. (Ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ ἐδημοσίευσεν διατριβὴν περὶ τῶν κατὰ τὴν γέννησιν ἐθίμων). Τὸ Εὐχολόγιον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν εὐχῶν εἰς γυναῖκα λεγὼ σημειώνει: «Ἰστέον ὅτι τῇ ὀγδῷ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν προάγεται ἐν τῷ ναῶ τὸ βρέφος παρὰ τῆς μαίας καὶ ἵσταται πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ, ὁ δὲ ἱερεὺς ποιεῖ Εὐλογητόν... καὶ σφραγίζει τὸ μέτωπον, τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος τοῦ βρέφους, λέγων τὴν παρούσαν εὐχὴν».

3) Σύμη (ΖΑ. σ. 21).

4) Ἐν Ἀγρινίῳ τῆς Ἀκαρνανίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταίχου).

5) Σακ. σ. 735. Ἡ τελετὴ καλεῖται σιαύρωμαν διότι ἡ λεγὼ ἢ ἡ μαῖα γράφει διὰ βαφῆς ἰνδικοῦ σταυροῦς εἰς τὰς γωνίας καὶ τὰς θύρας τοῦ οἴκου ἐπιλέγουσα: «Κυρά οἰκοκυρά, ὅπως ἐγὼ ἐν σοῦ ἑκάμα κακόν, μήτε σοῦ ἔς τὸ παιῖ μου» ἢ ἐν ἄλλαις κώμαις τῆς νήσου: «Καλημέρα, τοῖχε, τοιχεῖον (=στοιχεῖον) τοῦ σπιτιοῦ, οὔτε κακόν σοῦ ἐκάμαμεν, οὔτε σοῦ κακόν νὰ μᾶς κάμησ».

δύο ξύλων λαχούριον δεμένον με τὴν ζώνην τοῦ πατρὸς, καὶ ἀφοῦ ἐναποθέσῃ εἰς τὴν κούνιαν τὸ βρέφος, θυμιᾷ διὰ θυμιατηρίου τὴν μητέρα, τὸ βρέφος καὶ τὸν οἶκον ἐκφωνοῦσα: «ὦ Μοῖραι τῶν Μοιράων, ἔρχεσθε νὰ καλομοιράσετε τῆς δεῖνα τὸ παιδί κτλ.». Μετὰ δὲ τὴν ἐπίκλησιν τῶν Μοιρῶν ἐπιτίθενται ἐπὶ τοῦ βρέφους τὰ πολυτιμώτατα τῶν φορεμάτων τοῦ πατρὸς μὲν, ἂν εἶναι ἄρρεν, τῆς μητρὸς δέ, ἂν θῆλυ (¹). Ἐν Ρόδῳ δὲ τὴν ὑγδόγην ἡμέραν ἢ μαῖα κρατοῦσα ἄρτον ἐν τῇ ἀριστερᾷ καὶ θυμιατήριον ἐν τῇ δεξιᾷ παραλαμβάνει εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς τοῦ παιδίου καὶ περιάγει αὐτὸ τρίς ἐν τῷ θαλάμῳ θυμιῶσα τὰς εἰκόνας, μεθ' ἧς τὸ παραδίδει εἰς τὴν μητέρα τοῦ (²). — Ἐτέρα περιφορὰ τοῦ παιδὸς πλὴν τῆς περὶ τὴν κολυμβήθραν κατὰ τὸ βάπτισμα ὑρίζεται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας περὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως (³).

γ') Ἀντίστοιχοι πρὸς τὸν δρόμον τῶν βασταζόντων τὸ παιδίον κατὰ τὴν ἐννοίαν, ἣν ἀποδίδει εἰς τοῦτον ὁ S. Reinach, εἶναι συμβολικαί τινες πράξεις σκοποῦσαι τὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὴν στερέωσιν τῆς υἰείας τοῦ νεογνοῦ. Ἐνιαχοῦ φοροῦσιν εἰς αὐτὸ παλαιὸν ὑποκάμισον τοῦ πατρὸς τοῦ. Ἐν Κύπρῳ καίοντες διὰ λαμπάδος ἀνοίγουσιν ὁπὴν εἰς ὑποκάμισον θείας τοῦ παιδίου, δι' ἧς εἰσάγουσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, περιβάλλοντες διὰ τοῦ ὑποκαμίσου τὸ λοιπὸν σῶμά του (⁴). Πολλαχοῦ δὲ ἐπιθέτουσιν εἰς αὐτὸ μέχρι τῆς βαπτίσεως εὐκτικὰ ὀνόματα, συνηθέστατα μὲν τὸ Δράκος (θῆλυ. Δρακοῦ, Δρακοῦλα), σπανιώτερον δὲ τὸ Σιδέρης, ἐπευχόμενοι οὕτω ν' ἀποκτήσῃ δύναμιν Δράκου (⁵) καὶ στερεότητα σιδήρου. Ἐνιαχοῦ τῆς Μάνης τὴν ὑγδόγην ἡμέραν, ὅτε ἡ μάκα μετὰ τοῦ βρέφους εὐλογεῖται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἅμα πάει τοῖς εὐχαῖς κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν οἰκίαν συνοδεύεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως βαστάζοντος τὸ παιδίον· οὗτος δὲ ἴσταται, ὅπου εὖρη πέτρα ριζιμιά καὶ κρατῶν οὕτω τὸ βρέφος, ὥστε νὰ πατήσωσιν οἱ πόδες τοῦ ἐπὶ τοῦ βράχου, λέγει τὴν ρῆσιν ταύτην:

Χαῖρε, γῆ, καμάρωνε,
 νέοι πόδες σὲ πατοῦσι,
 παλαιοὶ θενὰ γενοῦσι.

Ἴσως δὲ πρὸς τὸν δρόμον τῶν ἀμφιδρομίων ἀνάλογον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔθιμον ἐπιχωριάζον εἰς τοὺς Ἑλληνας τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ ἰδίως τῆς Στενημάχου. Κατὰ τὰ γενέθλια (γεννητούρια), τελούμενα τὴν ἡμέραν τῆς

1) Ἐρατῶ (περιοδ. Ἀθηνῶν) Ἀθ. 1861 σ. 80.

2) Μιλιότον καὶ Κοιρὸ ἢ νῆσος Ρόδος, ἐν Ρόδῳ 1881 τ. Β' σ. 382.

3) Ἐν τοῖς ἐντύποις εὐχολογίαις δὲν ἀναγράφονται ὁδηγίαι περὶ τούτου. Ἐκ τοῦ κῶδ. 664 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης φ. 44β-45α: «Εἶτα τὸ παιδίον αὐτὸς μετὰ χειρὸς λαβὼν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸ θυσιαστήριον ἀπάγει καὶ ἐπιτιθεὶς τὸ στόμα τούτου παρ' ἑκατέραν τῶν ἁγίων θυρῶν ἐν σχήματι ἀσπασμοῦ τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὴν ἁγίαν ποιῶν τράπεζαν σχηματίζει αὐτὸ ὡς προσκυνῶν καὶ εἰ μὲν ἀρ[ρ]εν ἐστίν, περιέρχεται τρίτον τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ κατὰ τὰ τέσσαρα μέρη ταύτης, τελεῖ τὸ σχῆμα τῆς προσκυνήσεως· εἰ δὲ θῆλυ, εἰς μὲν τὸ ἔμπροσθεν οὐκ ἄπεισι μέρος, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν λοιπῶν τριῶν ἐκ τρίτου παραγίνεται καὶ τελεῖ τὴν προσκύνησιν».

4) Σακ. σ. 734.

5) Βλ. καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Δ' σ. 574.

γεννήσεως ἢ τὴν ὑστεραίαν, παρατίθεται τράπεζα εἰς συγγενεῖς καὶ φίλους τῆς λεχοῦς, ἢ δὲ μάμπου (μαῖα) φέρει τὴν πίταν, τὴν ὁποῖαν πηδῶσα καὶ εὐχὰς ἀπχγγέλλουσα κόπτει σταυροειδῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς λεχοῦς, καὶ διανέμει ἀνὰ ἓν τεμάχιον εἰς τὰς ἄλλας γυναῖκας (1).

δ') Νῦν ἡ ἡμέρα τῆς βαπτίσεως, καθ' ἣν δίδεται εἰς τὸ παιδίον τὸ ὄνομα, δὲν εἶναι ὠρισμένη, συνήθως ὅμως γίνεται ἡ βάπτισις ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως· ἀλλ' ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ἐνίεντο τὴν ὀγδόην ἡμέραν (2), καὶ τοῦτο συνηθίζεται ἀκόμη εἰς τινὰς τόπους (3). Οἱ Ἕλληνες δὲ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως συνήθως τελοῦσι τὴν βάπτισιν τὴν ἐβδόμην ἡμέραν (4). Διαρρήδην δ' ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολουθίᾳ τοῦ βαπτίσματος ὀρίζεται ἡ ὀγδοῆ: «Λαμβάνον (τὸ βρέφος) ὄνομα τῇ ὀγδοῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ» (5). Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ σοφὸς διὰ νεαρᾶς αὐτοῦ συνέστησε νὰ γίνεται ἡ βάπτισις τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν, ἀλλὰ δὲν ἐζήτησε νὰ καταργήσῃ τὴν συνήθειαν: «εἰ δὲ καὶ τῇ ἀπὸ τῶν ὀδίνων ὀγδοῇ βούλοιτό τις βαπτίζειν, οὐδὲ τοῦτο ἄτοπον» (6).

ε') Τὰ δῶρα τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων συνηθίζονται ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, διδόμενα ἢ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν ἢ κατὰ τὴν βάπτισιν (7).

1) Πανδ. τ. ΙΑ' σ. 448.

2) *Attalius De quorund. Graec. opination.* σ. 116. Ὁ W. σ. 76 μνημονεύει τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ Ἀτταλίου ἐκφέρει τὴν ἀπίθανον γνώμην, ὅτι ὁ προσδιορισμὸς τῆς ὀγδοῆς ἡμέρας διὰ τὴν βάπτισιν ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθους τῆς περιτομῆς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

3) Οἶον ἐν Σιατίστῃ Μακεδονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Σαχίνη), ἐν Σιναστῶ ('*Αρχαιολ.* σ. 69). Ἐν Κάσῳ τὴν ὀγδοῆν ἢ τὴν δεκάτην ('*Ερατῶ* σ. 79).

4) Πανδ. τ. ΙΑ' σ. 448.

5) Ἐν κώδ. 664 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΕ' αἰῶνος φ. 41β: «Ἀκολουθία εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον, λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδοῇ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ.—Ἰστέον ὅτι τῇ μετὰ τὴν γέννησιν ὀγδοῇ ἡμέρᾳ προσάγεται τῷ νεῷ παρὰ τῆς μαῖας τὸ βρέφος ἐπὶ τὸ λαβεῖν ὄνομα. Τίθεται γοῦν παρ' αὐτῆς εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ δὲ ἱερεὺς πρὸ τῶν τοῦ νεοῦ πυλῶν λέγει. Εὐλογητὸν κλπ.» Βλ. καὶ *Κωνσταντ. Περφυρογορον.* Ἐκθ. βασιλ. Τάξ. Β', 21 σ. 667-8 Bonn.

6) *Zachariae von Llugenthal, Jus Graecoromanum* τ. III σ. 91. Βλ. καὶ Βαλσαμῶνα ἐν *Ράλλῃ καὶ Ποτῆ Συντάγμ. κανόνων* τ. Δ' σ. 9.

7) Ἐν Ἠπείρῳ καὶ πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας τὰ δῶρα ταῦτα καλοῦνται πογωνία, ἤτοι ἀπογωνία, ὡς ὀρθῶς ἐτυμολογεῖ ὁ Πανταζίδης (ἐν *Φιλίστορι* τ. Γ' σ. 220), ἢ αὐτὴ δὲ λέξις σημαίνει καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις ἐστίασιν· παρελήφθη δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν (πογωνία-ου τσομιστί: *Hahn, Alban. Stud.* I σ. 149. III 102. Χριστοφορίδου: *Λέξ. ἐν λ.*). Ἀλλαχοῦ δὲ καλοῦνται δι' ἄλλων ὀνομάτων. Ἐν Ἀθήναις τὰ δῶρα ταῦτα ἐκαλοῦντο *ρατίσματα* καὶ ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν συγγενῶν τὴν τρίτην ἡμέραν· καὶ φράσις: ἔρανε τὸ παιδί, ἢ τὴ μακμῆ (τόσαις δραχμαῖς). (*Πιστάκης ἐν Ἀρχαιολ. ἐφημερίδι* 1853 σ. 658). Ἐν Τριπόλει εἰς παλαιότερα ἔτη τὰ γωνόφυλλα (=φύλλα [φυράματος] τῆς γέννας) ἦσαν γλυκύσματα καὶ ἄλλα δῶρα, κομιζόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν κατὰ τὴν βάπτισιν ἢ καὶ πρὸ ταύτης (*Πύργα, Φοῖβος* 1898 σ. 96. Πρξ. σ. 163). Ἐν Κάσῳ τὰ κανίσια, γλυκύσματα ὄντα, προσφέρονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέρας, μέρος δ' αὐτῶν ἀνήκει εἰς τὴν μαῖαν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν οἰκίαν ὑποχρεοῦνται νὰ τὰ κομίσωσιν αἱ κανισοφόροι ('*Ερατῶ* τ. Α' σ. 80). Ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου τὴν τρίτην ἡμέραν, ὅτε γίνεται τὸ λουτρὸν τοῦ νεογνοῦ, οἱ παριστάμενοι *χουρώνουν* ἢ *ἀσημώνουν* τὸ παιδί, ἤτοι ρίπτουσιν εἰς τὸν λουτήρα χρυσῆ ἢ ἀργυρᾶ νομίσματα, ταῦτα δ' ἀνήκουν εἰς τὴν μαῖαν. Εἰς τὴν Γιάννιτσαν, χωρίον τοῦ δήμου Καλαμῶν, οἱ συγγενεῖς μέχρι τῆς ὀγδοῆς ἡμέρας κομίζουσι δῶρα, συνιστάμενα εἰς τροφίμα καὶ οἶνον.—Ἐν Ἀπολλωνίᾳ (;) τῆς Θράκης οἱ προσευθέντες κατὰ τὴν βάπτισιν προθέτουσιν ἐπὶ τῆς κοιτίδος τοῦ βρέφους νομίσματα ('*Ἐπιθεώρησις, ἐφημ. Κωνσταντινουπόλεως* 12 Ἰανουαρ. 1889). Παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῆς Φιλιππουπόλεως συνηθίζεται

ς') Πρὸς τὰ δῶρα συνάπτεται ἡ ἐστίασις γινομένη ἐπίσης μίαν τῶν δέκα πρώτων ἡμερῶν μετὰ τὴν γέννησιν ἢ κατὰ τὴν βάπτισιν ἢ καὶ κατ' ἀμοιότρον τὰς περιστάσεις ταύτας⁽¹⁾. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ ἐστίασις ἐγένετο τὴν ἐβδόμην ἡμέραν⁽²⁾.

Ἐκ τοῦ παραλληλισμοῦ τούτου τῶν συνηθειῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἐν τοῖς γενεθλίοις πρὸς τὰς τῶν ἀμφιδρομίων καταφαίνεται ὅτι τὴν ἑορτὴν ταύτην ἀπετέλουν διακεκριμένα ἀλλήλων πράξεις, ὧν ἐκάστη ἴδιον εἶχε σκοπὸν. Ὁ σκοπὸς δὲ τῆς περιφορᾶς τοῦ βρέφους κύκλῳ τῆς ἐστίας ἦτο ἡ εἰσδοχὴ

κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέρας, πάντες οἱ συγγενεῖς ἢ ἀποστέλλουσι γλυκύσματα καὶ ἐδέσματα εἰς τὴν λεχώαν, καὶ ὅταν ἔλθωσιν εἰς δευτέραν ἐπίσκεψιν νὰ φέρωσι καὶ πρὸς τὸ βρέφος δῶρόν τι, νόμισμα ἢ κόσμημα (Πανδ. ΙΑ' σ. 448). Ἐν Σικελίᾳ τῆς Καππαδοκίας κομίζουσιν οἱ οἰκτεῖοι καὶ οἱ φίλοι δῶρα εἰς τὴν λεχῶ καὶ τὸ νεογνόν, συνιστάμενα εἰς γλυκύσματα (συνήθως μέλι), ἐδέσματα καὶ χρυσᾶ νομίσματα. Μείζονα δὲ καὶ πολυτιμότερα δῶρα ἐδίδοντο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς βαπτίσεως, καλούμενα φαισίματα, ἀλλὰ ταῦτα κατηργήθησαν δι' ἀρχιερατικῆς ἐπιτιμίας, ὡς δαπανηρὰ εἰς ἄκρον (Λογέλλ. σ. 68, 69). Οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὰ πογονίγια, ἄλλας ἡμέρας μετὰ τὴν βάπτισιν, φέρουσιν ἕκαστος κανίσκιον ἐκλεκτόν τι ἐδεσμα, καὶ δῶρον τοῦ παιδίου, ὃ μὲν ὑποκάμισον, ὃ δὲ ἄλλο ἐνδύμα, ὃ δὲ κόσμημα, ὃ δὲ χρυσοῦν νόμισμα (Φιλίστωρ τ. Γ' σ. 219-220).—Ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας ἡ ἀνάδοχος ἢ συγγενεῖς καὶ γείτονες κομίζουσιν εἰς τὴν λεχῶ κατὰ τὴν βάπτισιν ἐδέσματα (Schönwerth, Aus der Oberpfalz τ. I σ. 174 κέ).

1) Εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετὸν προσφέρονται γλυκύσματα καὶ τρωγᾶλια εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους καὶ εὐχομένους συγχαρητήριους εὐχὰς ὑπὲρ τῆς λεχῶς ταῦτα δὲ λέγονται πολλαχοῦ τὰ γεννητοῦρια. Ἐρατῶ σ. 72 [Κάσος]. Παιδείη, Χακὸν γλωσσάριον σ. 119 [Χίος]. Πανδ. ΙΑ' 448 [Φιλιππούπολις]. (Ὁ Σκ. Βολάντιος Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ. ἐν λ. ἐσφαλμένως μεταφράζει τὴν λέξιν διὰ τοῦ γενεθλίου ἡμέρα καὶ τοῦ γαλλ. l'anniversaire de la naissance). Κατὰ συνεκδοχὴν δὲ σημαίνει ἡ λ. γεννητοῦρια καὶ αὐτὸν τὸν τοκετὸν. Ἡ κυρίως ὁμοῦ γενεθλίου ἐστίασις εἶναι ἡ γινομένη τὴν τρίτην μετὰ τὸν τοκετὸν ἢ μίαν τῶν ἐξῆς ἡμερῶν. Ἐν Κάσῳ παρατίθεται ἡ τράπεζα τὴν ἑσπέραν τῆς ἐβδόμης ἡμέρας, ὅτε ἀναμένεται ἡ ἐπιφοίτησις τῶν Μοιρῶν, δειπνοῦσι δὲ οἱ προσκεκλημένοι καθ' ἡν ὥραν ὑποτίθεται ὅτι μοιράνασαι αἱ Μοῖραι τὸ νεογνὸν ἀπῆλθον (Ἐρατῶ σ. 80-1). Ἀλλαχοῦ ὁμοῦ πιστεύουσιν ὅτι αἱ Μοῖραι ἐπιφοιτῶσι τὴν τρίτην νύκτα. Καὶ συμφώνως πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην τὰ πογονίγια ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν τελοῦνται τὴν τρίτην νύκτα (Hahn Alban. Studien I σ. 149). Οἱ δὲ Κουτσόβλαχοι τῆς Μακεδονίας τελοῦσι τὰ πογονίγια ἡμέραν ὅχι ὠρισμένην μετὰ τὴν γέννησιν, ἀπροσκήτων προσερχομένων τῶν συγγενῶν καὶ φίλων τῆς οἰκογενεῖας καὶ δειπνούντων ἐξ ἐράνου (Φιλίστωρ τ. Γ' σ. 219). Ἐν Ἀμισῶ τοῦ Πόντου τὸ ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις ἄρρενος συμπόσιον καλεῖται παιδοποιία (Ε. Φ. 1878 τ. ΚΕ' σ. 34). Πολλαχοῦ δὲ τὸ γενεθλίον συμπόσιον γίνεται κατὰ τὴν βάπτισιν τοῦ παιδίου, οἷον ἐν Τριπόλει τῆς Ἀρκαδίας (Hörst, Φοῖβος 1898 σ. 96) ἐν Σεβεδίκῳ τῆς Δωρίδος, ὅπου τράπεζα παρατίθεται εἰς τὸν ἱερέα, τὸν νομνὸν καὶ ὀλιγίστους συγγενεῖς. (Ἐπιθεώρησις πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ 1882 τ. Γ' σ. 59) ἐν Ἰκαρίῳ (Σταματιῶν Ἰκαρικῶν σ. 107) ἐνιαχοῦ τῆς Ἠπείρου πογονίγια καλοῦσι τὴν παρατιθεμένην τράπεζαν κατὰ τὴν βάπτισιν πρωτοτόκου (ΖΑ. σ. 5) ἐν Καρπάθῳ συμπόσιον κατὰ τὴν βάπτισιν) Μεσσηνιακῆ Καρπαθιακῆ σ. 117).—Συμπόσια ἐπὶ τῇ βαπτίσει βασιλόπαιδος ἀναφέρει καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτ. σ. 220 Bonn. Διάφορον σκοπὸν καὶ χαρακτῆρα ἔχουσι τὰ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς συνήθη συμπόσια πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς βαπτίσεως. Βλ. Grimm Wörterbuch λ. kindbetthof, kidbettmahl, kindelbier, kindelmahl, kindelsod, kindelsuppe, kindschenke, kindtaufe.

2) Περὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἀλεξανδρείας παρατηρεῖ ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάτης (H' 13, 9 σ. 342 Bonn, σ. 310 De Boor), ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ τινος συμβάντος ἐν ἔτει 602: «σύνηθες γοῦν τοῖς ἐγγυρῶσι ἐπὶ τοῖς λελοχημένοις παιδίοις ἐβδομαίαν ἄγουσι τὴν ἡμέραν συμποσίων ἑορταῖς καταπανυχιζέσθαι». Ὁ Ζωναρᾶς ἐν ἐρμηνείᾳ τοῦ 54 κανόνος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ ἀναφέρει συμπόσια ἐν γενεθλίοις (Ρίλλη καὶ Ποιλή Σύνταγμα κανόν. τ. Γ' σ. 220). Ὁ δὲ 52 κανὼν τῆς αὐτῆς συνόδου ἀπαγορεύει γάμους καὶ γενεθλια ἐν τερσαρικοστῇ (αὐτ. σ. 219), ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἐπανηγυρίζοντο τὰ συμπόσια ἐν εὐωχίαις, ὡς ἡ ἐκκλησία ἐθεώρει ἀπρεπεῖς καὶ ἀσεβεῖς ἐν ἡμέραις νηστειῶν.

αὐτοῦ εἰς τὴν οἰκογένειαν. Παραπλήσιον σκοπὸν ἔχει καὶ τὸ ἀρχαιώτατον σημερινὸν κυπριακὸν ἔθιμον, δι' οὗ ζητεῖται ἡ ἐξευμένισις τοῦ στοιχείου τοῦ σπιτιοῦ, ἢτοι τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος τοῦ οἴκου⁽¹⁾. Ἀκριβῶς δὲ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κύκλω τῆς ἐστίας περιφορὰν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κύκλω τῆς κολυμβήθρας σήμερον ἢ κυκλικὴ κίνησις τῶν νεονύμφων. Ἐνῶ δὲ ψάλλονται τὰ τροπάρια καταχέονται κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν καταχύσματα, ὅπερ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐσυνηθίζετο καὶ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν οἰκίαν νεωνήτων δούλων, προσαγομένων εἰς τὴν ἐστίαν, καὶ κατὰ τὴν πρώτην εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου· ἴσως δὲ τότε ἐγίνετο περιφορὰ τῶν νεονύμφων περὶ τὴν ἐστίαν ἢ ἐκάθηντο οὗτοι παρὰ τὴν ἐστίαν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐθίμων. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις βέβαιον φαίνεται ὅτι ἐσυνηθίζετο νὰ κινῶνται οἱ μνηστῆρες κύκλω περὶ τὸν βωμὸν⁽²⁾. Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς ἡ νύμφη περιήγετο τρίς περὶ τὸ πῦρ τῆς θυσίας, ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ ὑπὸ τοῦ νυμφίου καὶ ὕστερον ἐν τῇ οἰκίᾳ τούτου⁽³⁾.

Παρατηρεῖται δ' ἐπίσης τὸ αὐτὸ ἔθιμον καὶ παρὰ πολλοῖς νεωτέροις λαοῖς, μάλιστα γερμανικοῖς καὶ σλαβικοῖς. Πολλαχοῦ τῆς βορείου Γερμανίας ἡ νύμφη περιάγεται τρίς περὶ τὴν ἐστίαν, ἐφ' ἧς καίει νέον πῦρ⁽⁴⁾. Ὁμοίως καὶ ἡ τὸ πρῶτον εἰσερχομένη εἰς τὴν οἰκίαν θεράπεινα. Τοῦτο ὅμως ἦτο δυνατὸν μόνον ἐν ὄσῳ ἡ ἐστία εὕρισκετο εἰς τὸ μέσον τῆς οἰκίας, ἀλλ' ἀφ' οὗτος ἄλλως κατασκευάζονται αἱ οἰκίαι, ἀντὶ τούτου περιάγουσιν ἐνιαχοῦ τρίς τὴν κρεμάθραν τῆς χύτρας περὶ τὸ ζεῦχος τῶν νεονύμφων⁽⁵⁾.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πρώσσοις ἡ νύμφη περιήγετο τρίς περὶ τὴν ἐστίαν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ⁽⁶⁾. Ἐν Πολωνίᾳ μετὰ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γαμήλιον εὐλογίαν περιήγετο τρίς ἡ νύμφη περὶ τὴν ἐστίαν τῆς νέας οἰκίας αὐτῆς⁽⁷⁾. Ὁμοία ἔθιμα ἐπιχωριάζουσι καὶ ἐν Κροατίᾳ καὶ ἐν Σερβίᾳ⁽⁸⁾. Ἐν δὲ τῇ Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίνῃ ἡ τοιαύτη περιήγηση γίνεται καὶ ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης καὶ ἐν τῇ τοῦ συζύγου αὐτῆς⁽⁹⁾. Παρὰ τοῖς Ρουθηνοῖς τῆς Βουκοβίνης, πρὸ τῆς μεταβάσεως τῆς νύμφης εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὴν ἱεροτελεσίαν, ἡ μήτηρ λαμβάνουσα ἐκ τῆς χειρὸς περιάγει αὐτὴν τρίς περὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δωματίου τράπεζαν, ραντίζουσα δι' ἀγιασμοῦ καὶ σκορπίζουσα ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς σίτον⁽¹⁰⁾. Ἐν παλαιότεροις δὲ χρόνοις καὶ οἱ

1) Ὅτι τὸ στοιχεῖο τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ὁ Ἀγαθὸς δαίμων τῶν ἀρχαίων ἀνέπτυξα εἰς τὰς ἐμὰς Παραδόσεις σ. 1075.

2) Οὕτω μετὰ πολλῆς πιθανότητος ἐρμηνεύει ὁ Rossbach σ. 314-5 χωρία τοῦ Valerius Flaccus Argon VIII 246 καὶ τοῦ Servius ad. Aen. IV 62.

3) Haas ἐν Weber Indische Studien τ. V. σ. 318. 372 κέ. 388. 396 R. Schmidt Beiträge zur indischen Erotik, Leipzig 1902 σ. 674-5. Ἡ παλαιστάτη μνηστῆρα τοῦ ἔθιμου ἐν τοῖς ὕμνοις τοῦ Ριγ Βέδα τοῦ χωρίου τούτου καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων ἱερῶν βιβλίων παρὰ Haas. Παραπομπὰς δὲ εἰς τὴν Ραμαϊάναν καὶ τοὺς νόμους τοῦ Μανού παρὰ Rossbach σ. 203. Βλ. καὶ Goblet d'Alviella Croyances, rites et religions, Paris 1911 τ. I. σ. 9-12. Samter Familienfeste der Griechen u. Römer σ. 20 91 κέ.

4) Weinhold die deutschen Frauen im Mittelalter 2ας ἐκδ. τ. I σ. 408. Rossbach σ. 231-2. Kuhn u. Schwartz Norddeutsche Sagen, Märchen u. Gebräuche σ. 433 Kuhn, Westphälische Sagen, II, 37. 38. Samter Familienfeste σ. 20-21.

5) Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde 1900 σ. 165-6.

6) Samter αὐτ. σ. 91.

7) Mannhardt, Mythologische Forschungen σ. 356.

8) Samter σ. 21.

9) Αὐτ. σ. 92.

10) Αὐτ. σ. 92-3.

Σαμαγίται και οί Λατανοί περιήγον την νύμφην τρίς περί την έστίαν έν τή οικία του συζύγου (1). Μέχρι δέ του 1860 τουλάχιστον έσυνήθιζον τουτο και οί Όσσέται, όρεινός λαός του Καυκάσου (2).

Τής ύπολανθανούσης εις τās συνηθείας ταύτας λατρείας τής έστίας έμφανεστερα ίγνη άνευρίσκομεν ένιαχού τής Έλλάδος. Έν τή έπαρχία τής Ήπειρου Πωγώνη, κατά την είσοδον τής νύμφης εις την οικίαν του συζύγου της, ύποδέχονται αύτην μετ' έκδηλώσεων μεγάλης χαράς ή πενθερά και ή σύζυγος του παρανύμφου, αί δέ λοιπαί γυναίκες παρατάσσονται εις δύο στοίχους τηρουσαι σιγήν άκραν. Διά μέσου δ' αύτων βαίνουσα βραδέως ή νύμφη κατευθύνεται προς τό δωμάτιον, έν ώ εύρίσκεται ή έστία και μικραί αποθήκαι τροφίμων· τό δωμάτιον τουτο καλεΐται Μαννα, βεβαίως από τής μητρός έστίας, ήτις έν τή έπαρχία ταύτη, ως και άλλαχού τής Έλλάδος, διατηρεΐ ακόμη τό παλαιόν όνομα καλουμένη στιά. Έκει δέ ίσταμένη άπέναντι τής έστίας προσκυνεί τρίς προσκλίνουσα την κεφαλήν και τό σώμα εις τās περί αύτην(3). Έν Βήσανη τής Ήπειρου κατά την είσοδον τής νύμφης εις την οικίαν του γαμβρου φέρουσιν αύτην εις τον φούρνον, αντικαταστήσαντα την έστίαν, και εκεί κάμνει μετάνοιαις, ήτοι προσκυνεί κλίνουσα τό γόνυ. Λησμονήσαντες δέ την έν αρχή σημασίαν τής πράξεως λέγουσιν ότι θέλουσι νά δείξωσιν ούτω ότι ούσον λείπει ό φούρνος από τό σπίτι, τόσο νά λείψη και ή νύμφη (4). Έν Μεσσηνία δέ λέγουσιν ότι είναι κακόν, αν ή νύμφη δέν προσκυνήση τό σπίτι, έννοούντες ότι οφείλει ή νύμφη μετά τό στεφάνωμα νά μεταβή εις την πατρικήν οικίαν του νυμφίου, και αν μέλλει ούτος νά συγκατοικήση μετά των γονέων τής νύμφης, ως έσώγαμβρος, ή εις ίδίαν αύτου οικίαν δηλονότι δέν διατηρήθη μέν ή πράξις τής προσκυνήσεως τής έστίας, αλλά παρέμεινεν έν τή γλώσση ή ανάμνησις αύτης (5). Έν Ανδριτσαίνη ή νύμφη προσκυνεί τά εικονίσματα των άγίων εισερχομένη εις την οικίαν (6).

Πρός τās έν τή ακολουθία του γάμου αναγραφομένας τελετάς συνδέονται στενωώς και άλλα έθιμα, περιλείμματα όντα επίσης αρχαίων γαμηλίων συμβόλων, οία τά κατάρχσματα και ή κάλυψις των νεονύμφων διά πέπλου, άμφοτέρα γινόμενα κατά την κυκλικήν κίνησιν αύτων. Άλλ' έπειδή δέν μνημονεύονται ταύτα έν τοίς εκκλησιαστικοίς βιβλίοις και δέν είναι βέβαιον, αν ή εκκλησία τά έγκρίνει ή άπλώς τά άνέχεται, ή εξετάσις αύτων εξέρχεται των όρίων τής μελέτης ταύτης.

1) Joh. Lasicius, De diis Samagitarum 1615 σ. 56 παρά Schrader Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde σ. 356.

2) L. V. Schoeder Hochzeitsbräuche der Esten σ. 129 παρά Samler σ. 21.

3) Ίω. Λαμπρίδου, Ήπειρωτικά μελετήματα τευχ. Ζ' σ. 24.

4) ΚΠ. τ. ΙΙ' σ. 226.

5) "Ιγνη τής λατρείας τής έστίας διατηρήθησαν και έν άλλαις συνηθείαις, άλλ' έν ταύθα άνέγραφα μόνον τās γαμηλίους.—Ίσως εις την λατρείαν τής έστίας αναφέρεται και συνηθεία τις έν Καρυαίς τής έπαρχίας Καβακλή. Προτου καθίσουν εις την τράπεζαν έν τή οικία του γαμβρου μετά τό στεφάνωμα «ό νούνος τρίς μετά των παρεστώτων φέρεται περίξ αύτης» (Λουλουδοπούλου Άνέκδοτος συλλογή ήθών και έθίμων κτλ. σ. 185).

6) Παραπλήσιον ρωσικόν τι έθιμον προσκυνήσεως εικόνων ύπό τής νύμφης βλ. παρά Samler σ. 23.

ΠΑΡΕΚΒΟΛΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Α΄.

Τὰ κατὰ τοὺς γάμους τελούμενα παρὰ τῶ ἑλληνικῶ λαῶ γινώσκω καὶ ἐκ τῶν ἐντύπων περιγραφῶν, εἰς ἃς ἐν τῶ οἰκείῳ ἐκάστοτε τόπῳ παραπέμπω, καὶ ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων, ἃς ἐποίησα ἐν Ἀθήναις, πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου (μάλιστα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Καλαμῶν, Μεσσήνης, Οἰτύλου, Μαντινείας, Ναυπλίου), ἐν Βώλῳ καὶ ἐν Λαμῖα, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐξ ἀνακοινώσεων, ἃς πολλαχόθεν κατὰ καιροὺς ἔχω λάβῃ. Εἶναι δ' οἱ ἐπιστελλαντές μοι ἀνακοινώσεις περὶ γαμηλίων ἐθίμων, εἰς οὓς ἐπιτραπήτω μοι καὶ δημοσίᾳ ὧδε νὰ δηλώσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου, οἱ ἐπόμενοι, ὧν τὰ ὀνόματα ἀναγράφω κατὰ τάξιν τῶν τόπων.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ. Νομὸς Κορινθίας. Τρίκαλα (Ἰω. Σταματούλης). Νομὸς Ἀχαΐας. Σοποτόν τοῦ δήμου Ἀροανίας (Α. Κ. Κωνσταντινόπουλος). Νομὸς Ἠλείας. Δίβρη (Θεόδ. Φ. Φανουράκης). Ἀνδραβίδα (Κ. Σ. Γούναρης). Νομὸς Ἀρκαδίας. Δημητσάνα (Μαρία Ν. Πολίτου). Λάστα τοῦ δήμου Μυλάοντος (Ν. Λάσκαρης). Νομὸς Τριφυλίας. Ἀνδρίτσαινα τῆς Ὀλυμπίας (Παναγιώτης Ι. Θεοδωρόπουλος γυμνασιάρχης, κατὰ πληροφoρίας ἱερέων καὶ γερόντων). Νομὸς Μεσσηνίας. Ἐπαρχία Μεσσήνης (Κ. Σ. Γούναρης). Δῆμος Οἰγαλίας (Χρῆστος Μπαρδόπουλος). Γιάννιτσα τοῦ δήμου Καλαμῶν (Γ. Βέλμαχος ἱερεύς). Νομὸς Λακεδαιμόνος. Μαλιτζίνα τοῦ δήμου Μελιτίνης (Δ. Θ. Γραφειάδης). Νομὸς Λακωνικῆς. Ἐπαρχία Οἰτύλου (Παναγ. Ριζάκος). Δῆμος Ἀβίας (Σωκράτης Κουγέας). Δῆμος Καρδαμύλης (Ἰω. Παπαδόπουλος δημοδιδάσκαλος).

ΕΠΤΑΝΗΣΟΣ. Κέρκυρα. (Κα Ειρήνη Α. Δεδρινοῦ) πόλις (Σ. Κ. Σακελλαρόπουλος) χωρία (Δημήτριος Σπίγγος). (Σ. Δάλλας). Κεφαλληνία Λιξούρη (Σ. Δ. Παγώνης). Ζάκυνθος. (Σπ. Α. Καλογερόπουλος καὶ Ι. Καμπίσης). Κύθηρα (Σωτ. Ἐμμ. Στάθης).

ΚΥΚΛΑΔΕΣ. Θήρα (Μ. Σ. Πυργιανός). Τήνος (Στυλιανὴ Καραλή). Βόρειαι Κυκλάδες. Σκόπελος (Γεώργ. Δ. Πραϊδης).

ΘΕΣΣΑΛΙΑ. Πορταριά τῆς Μαγνησίας (Ι. Βαλαμουτόπουλος). Καρυὰ Ὀλύμπου (Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδης). Γραλίτσα τοῦ δήμου Ἰθώμης. (Ἀθ. Δελητσαϊκόπουλος). Τίρναβος (Κ. Β. Γιανακόπουλος).

ΗΠΕΙΡΟΣ. Βουργαρέλι Τζουμέρκων (Χρ. Λαμπράκης).

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ. Ἀμαλιάπολις τῆς Φθιώτιδος, ἐποικία Μακεδόνων Χ. Ν. Βαρούτσικος). Κοζάνη (Ἀθαν. Ε. Διάφας). Ἐπαρχία Ἐδέσσης (Εὐστάθιος Στουγιαννάκης). Σιάτιστα (Μ. Γ. Μιχαηλίδης).

ΘΡΑΚΗ. Λουλὲ Βουργάζ (Στέφανος Α. Στεφανίδης). Κούταλη (Μ. Γ. Μιχαηλίδης).

ΣΠΟΡΑΔΕΣ. Κάρπαθος (Ἄνδρ. Β. Ἀσλανίδης καὶ Μ. Γ. Μιχαηλίδης). Κάλυμνος (Γιάννης Κλ. Ζερβός). Λέρος, Κάσος, Κῶς (Μ. Γ. Μιχαηλίδης).

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ. Νικόπολις Πόντου (Γεώργ. Θ. Στρουθόπουλος). Τραπεζοῦς (Μ. Γ. Μιχαηλίδης). Λειβαδιά Τραπεζοῦντος, Ἰκόνιον, Ἀκ-σου (Χασάκιοι), Μισθία, Ποτάμια (Δερέκιοι), Ἀνδρονίκιον καὶ Ταβλουσοῦνιον (Διάφοροι διὰ Κωνστ. Γ. Λαμέρα). Κυδωνίαι, Πέργαμος (Στέλιος Ἐγγλε-

ζάπουλος) Σπάρτη Πισιδίας (Χ. Κ. 'Ηλιάδης). Λιβήσιον Λυκίας ('Εμμ. Γ. Πολυζωίδης). Κύζικος, 'Αρτάκη, Πάνορμος και τὰ περίξ χωρία (Μ. Φιλήτας).

ΝΗΣΟΙ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ. Λέσβος. Πάφλα (Π. Ν. Χιωτέλλης). Λέσβος Μόλιβος (Κα Εὐρυδίκη Ι. 'Εμμανουήλ), Μεγίστη (Κ. Σ. Γούναρης: ὅστις και πολλῶν ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν μοι ἀνεκοίνωσε γαμήλια ἔθιμα), ΚΥΠΡΟΣ (Κωνστ. Ν. Παπαδόπουλος).

Β'.

Λέξεις τῆς κοινῆς πρὸς δήλωσιν τοῦ δακτυλίου τοῦ ἀρραβῶνος (')

Δακτυλίδι τὸ (δακτυλίδιον) Πελοπόννησος (Τρίκαλα Κορινθίας. 'Ανδρίτσαινα. Καλαμάτα. Οἰχαλία. Μάνη. Λάστα). Τζουμέρκα. Λευκάς. χωρία τῶν Κυθῆρων. Λουλέ Βουργάζ τῆς Θράκης. Κυδωνίαι. Πέργαμος. Λιβήσιον. Κάρπαθος. Κάσος. Κῶς. Λέρος. Ἄλλοι τύποι: δακτυλίδι (Κύπρος. Νικόπολις τοῦ Πόντου. Λιβαδιά Τραπεζοῦντος. 'Ακ-σού). τὸ δ δακτυλί (Κάλυμνος) κατ' ἀποκοπὴν τῆς τελευταίας συλλαβῆς. δακτυλιδ ἐν Μισθία τῆς Καππαδοκίας. δακτυλιδ (πολλαχού τῆς Στερεᾶς 'Ελλάδος. Θεσσαλία) κατ' ἐκπτώσιν τοῦ ἀτόνου ι. δακλιδ (Σκόπελος. Λέσβος. Σιάτιστα) κατ' ἐκπτώσιν τούτου και ἐνὸς τῶν τριῶν συμπιπτόντων συμφώνων. Παράγωγα: δακτυλιδάνομαι=ἀρραβωνίζομαι. δακτυλιδωμένη ἢ μνηστή. Κρήτη (Βλαστ. σ. 23). δακτυλιδωμα τὸ=ἡ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος (Καρυά 'Ολύμπου. Λιβήσιον).

'Αρραβῶνας, ὁ (ἀρραβῶν) Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. ἐν λ. Κρήτη (Βλαστ. σ. 23). 'Εν δημοτικῷ πατριακῷ ἄσματι (ΔΙΕ. τ. Γ' σ. 15). Συνηθέστερον εἰς θηλυκὸν γένος ἢ ἀρραβῶνα (Βυζάντιος ἐν λ. Κέρκυρα, Λιξούρη. Κύθηρα. Σκόπελος. Λέρος. Κῶς. Κάλυμνος) κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὰ εἰκόνα (εἰκῶν), τρηδόνα (τερηδῶν), τρυγόνα (τρυγῶν), Γοργόνα κτλ., ὡς και ὁ στρατῶν ἐγένεν ἢ στρατῶνα' πρβ. και τὸ ἀρχαῖον ἀγκῶνη (ἀγκῶν. Ἄλλοι τύποι: ἀρραῶνα (Κάρπαθος) και ὁ ἀρραῶνας κατὰ συγκοπὴν τοῦ β μεταξὺ δύο φωνηέντων, ὡς ἐν τοῖς φο(β)ερός, λά(β)ωμα, βλά(β)ος, βου(β)άλι, ἀ(β)ἀρετος, ἀθι(β)ολή, ἐν τῷ καρπαθιακῷ καθὼς και ἐν τῷ κυπριακῷ ἰδιώματι: ἀρρεθῶνα Πελοπόννησος (Τρίκαλα, Μεσσηνία, Μάνη. 'Ανδρίτσαινα. Λάστα). Λευκάς. 'Αμαλιάπολις. Κυδωνίαι. Κύπρος (Σακ. τ. Β' σ. 443, κίτ. ἀρραβῶναν), κατὰ τὴν συνήθη τροπὴν τοῦ α εἰς ε, εἰς τὰ ρεπάνι, κρεβάτι, παροεθύρι. ἀρρεθῶνα. Τζουμέρκα, κατὰ τὴν κανονικὴν ἐν 'Ηπείρῳ και τῇ ἄλλῃ βορείῳ 'Ελλάδι τροπὴν τοῦ ἀτόνου ε εἰς ι: ἀρθῶνα. Κύζικος. 'Αρτάκη. Πάνορμος, κατ' ἐκπτώσιν τοῦ δευτέρου α ἐξ ἀνομοιωσεως. Παράγωγα: ἀρραβωνιάζω, -ομαι. μνηστεύω μνηστεύομαι: ἀρραβωνιασμένος-η=μεμνηστευμένος: Κρήτη (Βλαστ. 23), ἀρρεθωνιασμένος: Πελοπόννησος κλπ. ἀρραβῶνιασμα, ἢ μνηστεία. Πελοπόννησος. ἀρραβωνιαστικός,-ή, μνηστήρ, μνηστή. ἀρραβωνιασκή ἢ μνηστή. Αἶνος (ΚΠ. τ. Θ' σ. 372) κατὰ συγκοπὴν τοῦ ἀτόνου ι και εἶτα τοῦ ἐνὸς τῶν τριῶν συμ-

1) Ἡ σημείωσις τῶν τόπων, ὅπου ἐπιχωριάζει ἕκαστος τῶν τύπων, ἐγένεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐντύπων μαρτυριῶν, τῶν πρὸς με ἀνακοινώσεων και τῶν ἰδίων μου παρατηρήσεων. Ὅθεν δεικνύει μόνον τίς ἢ διάδοσις αὐτῶν, ὅχι δὲ και ποῦ εἶναι ἀγνωστοὶ ἢ ἀσυγῆθεις.

πιπτόντων συμφώνων. Ἄλλαι σημασίαι: ἀρραβῶνα ἢ συνηθέστερον εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν οἱ ἀρραβῶνες=ἡ τελετὴ τῆς μνηστείας. Ἄρραβῶνα ἐν τῇ πρώτῃ καὶ κυρίᾳ σημασίᾳ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καβακλή τῆς βορείου Θράκης=τὸ μυχδῆλιον, ὅπερ χαρίζει ἢ μνηστὴ εἰς τὸν μνηστῆρα (Λουλουδοπούλου, Ἄνεκδοτος συλλογὴ ἠθῶν καὶ ἐθίμων σ. 172). Ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκη, Πάνορμος ἀρραβῶνα μὲν λέγονται πάντα τὰ προσφερόμενα ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος εἰς τὴν μνηστῆν, ἅτινα εἶναι «ἀμανέτι» (ἐνέχυρον), δηλαδὴ «ἐν τύχῃ καὶ χωριστοῦνε γυρίζονται πίσω ἀνέγγιχτα καὶ εἰς τὴν ἐγλαβὴ (προικοσύμφωνον) καταχωρίζονται ἕνα ἕνα μὲ τ' ἕνομα» κατ' ἀντιδιαστολὴν δὲ ὁ κυρίως ἀρραβῶν λέγεται τὰ ξενιάσματα, εἶναι δὲ τὰ δῶρα, ἕσα ρίπτονται εἰς τὸν δίσκον κατὰ τὸ κέρασμα τῆς νύμφης, ἅτινα δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ προικοσύμφωνον οὐδ' ἐπιστρέφονται, ἀν διαλυθῇ ὁ ἀρραβῶν.

Σημάδι τό· (σημεῖον, σημάδιον). Κρήτη (Βλαστ. σ. 23). Λακκοβίκια τῆς Μακεδονίας (Ἐθνικὴ ἀγωγή 1901 σ. 123). Τζουμέρκα. Χωρία τῆς Κύπρου. Λουλέ Βουργάζ. Ἄλλοι τύποι: σημαδί, Νικόπολις Πόντου, σημάδ Σκόπελος, Μόλιβος Λέσβου (κατ' ἐκπτώσιν τῶν ἀτόνων ι). Λογοσημαδο τὸ (λόγος+σημάδι, ἦτοι σημεῖον τοῦ δοθέντος λόγου). Κύζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος. Παράγωγα: σημαδεύομαι=μνηστεύομαι. Νικόπολις τοῦ Πόντου, σημαδεμένος=μεμνηστευμένος. Κρήτη (Βλαστ. σ. 23). Συνασσός (Ἀρχελ. σ. 77). Σύλατα Καππαδοκίας (Ξενοφάνης 1905 τ. Β' σ. 284), σημάδεμα ἢ μνηστεία. Νικόπολις Πόντου. Ἄλλαι σημασίαι: Σουμάδ (κατὰ μεταβολὴν τοῦ πρώτου ἀτόνου ι εἰς η, ὡς εἰς τὸ σουσάμι καὶ ἀποκοπὴν τοῦ ἀτόνου ι τῆς καταλήξεως) ἢ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος ἐν Ἀμισῶ (ΔΙΕ. τ. Α' σ. 527. Πλάτων 1880 τ. Β' σ. 524)· ὁμοίως ἐν Τραπεζοῦντι, καὶ φρ. ἐγιναν τὰ σουμάδια τ' =ἡρραβωνίσθη. Ἐν Συνασσῶ τὸ σημεῖον τοῦ μικροῦ ἀρραβῶνος, τοῦ πρὸ τοῦ μεγάλου γινόμενου (Ἀρχελ. σ. 77). Ἐν Λιβησίῳ σημάδι λέγεται ὁ ἀρραβῶν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἦτοι τὸ χρυσοῦν νόμισμα (φλουρί), ὅπερ δίδεται ὡς ἀρραβῶν ὑπὸ τοῦ γαμπροῦ εἰς τὸν προξενητὴν τῆς νύμφης, ὡς σημεῖον ὅτι δίδει τὸν λόγον του, νὰ μνηστευθῇ τὴν κόρην. Παραπλησία εἶναι ἢ σημασία τῆς λέξεως ἐν Καλύμνῳ, διότι σουμάι εἶναι τὸ στελλόμενον ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος δῶρον πρὸς βεβαίωσιν τῆς μνηστείας· «τὸ πεστέλλωμα τοῦ γαμπροῦ ἔς τῆς νύμφης μπριχοῦ πατήση μεσ' ἔς τὸ σπίτιν της. Λέμεν τὸ σουμάι, ἐπειδὴ τὸ στέλλει μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ πιστέψῃ πῶς εἶναι σσουοῦρος (=βέβαιος, sicuro) ὁ γαμπρός, τσ' εἶναι μπλιὸ τίποτα μαντῆλι μεταξωτό, κεντημένο καπνοσάκκουλο, γιὰ τσεμπέρι, γιὰ κανένα ἄλλομ πρᾶμα».

Βέρα ἢ κυρίως ὁ ἀπλοῦς ἄνευ πολυτίμου λίθου χρυσοῦς κρίκος, εἰς οὗ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν χαράσσονται ἐνίοτε τὰ ὀνόματα τῆς μνηστῆς ἐν τῷ φρουμένῳ ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος καὶ τούτου ἐν τῷ ἑτέρῳ. Πελοπόννησος (Ἀνδρίτσκινα. Καλαμάτα. Οἰχαλία. Μάνη). Λευκάς. Λιξούρη χωρία Κυθῆρων. Ἀμαλιάπολις. «Ἀσημένια βέρα» θηραϊκῶ δημοτικῶ ἄσματι (ΝΑ. τ. Β' σ. 448). «δαχτυλίδι βερωτό» ἐν λευκαδίῳ αἰνίγματι (ΚΠ. τ. Η' σ. 400), ἀλλ' ἐν παιδικῶ ἄσματι τῆς Καλαμάτας «δαχτυλίδι βεργωτό». Ἐν Κεφαλληνίᾳ φέρεται καὶ τὸ σύνθετον «βεργοδαχτυλίδα»=τὰ διαφόρων εἰδῶν δαχτυλίδια (ΝΑ. τ. Β' σ. 178) καὶ ἐπίθετον ἐκ τούτου βεργοδαχτυλιδένιος, -α, -ο (αὐτ.), τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σημαῖνον καὶ τὸ ἀπλοῦν «δαχτυλιδένιος», εὐχρηστοῦν δ' ὡς ἐπίθετον κοσμητικὸν τοῦ μικροῦ στόματος, τῆς λεπτῆς ὀσφύος κττ. Ἐν ἡπειρωτικῶ ἄσματι εὐρίσκεται ὁ τύπος βίρα (Ἀραβαντινοῦ, συλλογὴ δημοδῶν ἄσμάτων σ. 373). Ἐν Λέρῳ δὲ φέρεται ὁ τύπος βέργα.

Ἡ λέξις εἶναι βενετική (*vera*), ὁ δὲ τύπος βέρα τοῦ ρωμανιολικοῦ ἰδιώματος, κατὰ τὸν *de Gubernatis, Ulsi nuziali* 17. Κατὰ τὸν *A. G. Meyer Neugr. Studien* IV, 1878 σ. 103, ἡ λέξις εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως.

103

Βεργέττα ἢ. Σημαίνει ὅ τι καὶ τὸ βέρα. Μεσσήνη Ἀνδραβίδα. Κούταλη παρὰ τὴν Προποντίδα. Μόλιβος Λέσβου. Κύζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος. Κυδωνία, Πέργαμος. Ἐκ τοῦ ἰταλ. *verghetta*.

Βαῦλλα—σφραγίς. Ὁ χρυσοῦς δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, ὁ ἔχων πλατεῖαν σφενδόνην ἐν σχήματι καρδίας, ἐφ' ἧς ἦσαν χαραγμένα ἢ σύμπλεγμα τῶν ἀρκτικῶν γραμμάτων τοῦ φοροῦντος ἢ στέμμα ἢ ζώδιόν τι. Ἡ λέξις (ἐκ τοῦ λατ. *bullā* καὶ παρὰ βυζαντινοῖς συνήθης) ἦτο εὐχρηστος ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκῃ καὶ Πανόρμῳ.

Παρόλα δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ἔχων τὴν σφενδόνην ἐν σχήματι δύο συμπεπλεγμένων δεξιῶν χειρῶν. Καὶ αὕτη παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους, δηλοῦσα ὅτι προσφέρεται ὡς σημεῖον τηρήσεως τοῦ δοθέντος λόγου (ἰταλ. *parola*) τῆς περὶ μνηστίας ὑποσχέσεως.

Νισάνι γιντζοῦκ (δακτύλιος ἀρραβῶνος, λεξ. τουρκικῆ), Ἰκόνιον, Ἀνδρονίκιον, Τριβλουσοῦνιον Καππαδοκίας.

Γ'

Σχεδὸν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπεκράτησε νῦν ἡ χρῆσις τῶν χρυσῶν δακτυλίων, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη. Ἐν Λευκάδι μέχρι πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ἐν μὲν τῇ πόλει χρυσοὶ ὄντες ἐκοσμοῦντο διὰ λίθου πολυτίμου μὲν οἱ τῶν πλουσίων, εὐτελοῦς δὲ οἱ τῶν πτωχῶν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐξοχῇ ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ἦτο σπικνιώτερον μὲν χρυσοῦς ἀνευ κήσιμου καὶ μικρᾶς ἀξίας, συνήθως δ' ἀργυροῦς, ἔχων πεπλατυσμένην σφενδόνην, νῦν δὲ γενικεύεται ἡ χρῆσις τῶν κοινῶν χρυσῶν δακτυλίων (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δάλλα). Ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας μέχρι πρὸ πενήκοντα ἐτῶν ἀμφοτέρω οἱ δακτύλιοι κατασκευάζοντο ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου, ἐκ χρυσοῦ, οἱ δὲ τῶν ἀπορωτέρων ἐξ ἀργύρου· ἔφερον δ' ἐνδεδεμένους πολυτίμους λίθους ἀναγλύφους ἢ ἀνευ τύπου· τὰ ἔχοντα ἀδάμαντα (διαμαντένια δακτυλίδια) ἐπροτιμῶντο, πρὸς κηττασκευὴν δὲ τῶν χρυσῶν ἐχώνευον «μαγγυάρικα» (αὐστριακὰ) ἢ «βενέτικα φλωριὰ» διὰ τὸ ἀμιγῆς τοῦ μετάλλου (I. Σταματούλης). Ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακεδαιμόνος οἱ δακτύλιοι τοῦ ἀρραβῶνος ἄλλοτε ἦσαν ἀργυροῖ, νῦν δὲ χρυσοῖ (Κουκουλιὲ Οἰνουνητικῆ σ. 94). Ἐν Κρήτῃ συνηθίζονται καὶ δακτύλιοι χρυσοῖ ἐν σχήματι ὄφρα (Βλασι. σ. 23). Ἐν Σιατίστῃ κατασκευάζονται χρυσοῖ, μὲ πέτρας, αἱματοστάδια καλουμένας, ἢ ἐξ ἄλλου μετάλλου, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε ἀμφοτέρων τῶν μνηστήρων. Ἐν Μολίβῳ τῆς Λέσβου ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος εἶναι εἰς καὶ δίδεται πάντοτε ὑπὸ τῆς μνηστῆς εἰς τὸν μνηστῆρα ὁμοῦ μὲ κεντημένον μεταξωτὸν μανδήλιον· ὁ τε δακτύλιος καὶ τὸ μανδήλιον λέγονται σημάδια. Εἶναι δὲ ὁ δακτύλιος χρυσοῦς (τῶν ἀπορωτέρων ἀργυροῦς) μὲ λίθον οἰουδήποτε χρώματος. Ὁ δὲ μνηστήρ, ἂν εἶναι εὐπορος, κηττασκευάζει δύο δακτυλίους χρυσοῦς ὁμοίους καὶ χαράσσει εἰς τὸν ἕνα τὸ ὄνομά του καὶ εἰς τὸν ἄλλον τὸ τῆς μνηστῆς καὶ δίδει τὸν φέροντα τὸ ὄνομά του εἰς τὴν μνηστήν· οἱ δύο οὗτοι δακτύλιοι λέγονται βεργέταις.—Χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε μετάλλου ἀμφοτέρων τῶν μνηστήρων εἶναι ἐν χρήσει ἐν Καρπάθῳ, Τραπεζοῦντι, Λειβαδιᾷ Τραπεζοῦντος, Μισθία, Τοτάμια (Δερέ-κιοι) Καππαδοκίας.

Ἐνιαχοῦ δι' ἐνδειαν τῶν μνηστευομένων κατασκευάζονται οἱ δακτύλιοι ἐξ εὐτελεστέρου μετάλλου, ἀλλ' ἀμφότεροι ἐκ τοῦ αὐτοῦ. (Μεσσήνη, Ἀνδραβίδα, Ναυπακτία, Μεγίστη). Ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ Λεύκτρου τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου, ἐν Ἀνδριτσαίνῃ δὲν εἶναι σπάνιοι καὶ οἱ ἀργυροὶ δακτύλιοι. Ἐν δημοτικῷ θηραϊκῷ ἄσμητι ὁ ἐραστὴς θνήσκων παραγγέλλει νὰ τῷ φορέσωσιν εἰς τὸν δάκτυλον «ἀσημένια βέρα» (ΝΑ. τ. Β' σ. 448). Ἐν Κούταλῃ παρὰ τὴν Προποντίδα εἶναι ἀργυροὶ. Ἐν Ἀκ-σοῦ ἄλλοτε ἦσαν χρυσοὶ, νῦν δὲ κατασκευάζονται ἐκ νικελίου. Ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας συνηθίζονται χρυσοὶ, καὶ τῶν ἀπορωτέρων ἀργυροὶ ἐπίχρυσοι. Ἐν Ἐδέσση τῆς Μακεδονίας κατασκευάζονται οἱ τῶν ἀπορωτέρων καὶ ἐξ ἀργύρου ἢ ἐξ ἄλλου εὐτελεστέρου μετάλλου. Ὁμοίως καὶ ἐν Καρπάθῳ, ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου. Ἐν δ' Ἀμισῷ τοῦ Πόντου εἶναι συνήθως χαλκοὶ (Πλάτων τ. Β' σ. 524). Εἰς Πάφλα τῆς Λέσβου εἶναι ἐν χρήσει πλὴν τῶν χρυσῶν καὶ χαλκοῖ, λεγόμενοι χαλκάδες. Χαλκοὶ εἶναι οἱ δακτύλιοι καὶ ἐν Γλιάτα τοῦ δήμου Ἄριος. Ἐν Ἀνδραβίδα εἶναι ἐν χρήσει καὶ μολύβδινοι δακτύλιοι. Ἐν Σκοπέλῳ οἱ ἀπορωτέροι ἀντὶ δακτυλίων ἀντχλλάσσουσι μυχθῆλια. Ἐν Καλύμνῳ «τὰ δακτυλίγια μπορεῖ νὰ ναι γκαὶ μιλιακτένια, τσαὶ βολιμένα, γιά προύζενα» (χουσᾱ, μολύβδινα ἢ|χαλκᾶ).

Οἱ ἀποροι ἐνίοτε δὲν κατασκευάζουσιν ἰδίους δακτυλίους, ἀλλὰ δανείζονται παρ' ἄλλων (Λιξούρη Κεφαλληνίας, Ἀμισὸς Πόντου [Πλάτων τ. Β' σ. 524]). Ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Κυδωνιῶν τὰ δανεικὰ δακτυλίδια ζητοῦνται ἀπὸ ἀνδρόγυνον ἀμφιθλές, διότι ταῦτα θεωροῦνται γουρλίδικα (αἴσια). Ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας ὁ πρωτότοκος ἀρραβωνίζεται διὰ τῶν δακτυλίων τῶν γονέων του, ἐπίσης δ' ἄλλοτε ἐν Κεφαλληνίᾳ (Λιξούρη) περὶ πολλοῦ ἐποιῶντο οἱ ἀρραβωνιζόμενοι νὰ ἔχωσι τοὺς δακτυλίους τῶν γονέων των, ἂν οὗτοι ἔζησαν εὐτυχεῖς.

Ἀλλὰ καὶ ἡ παραδεδεγμένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας συνήθεια τοῦ νὰ φορῇ ὁ νυμφίος χρυσοῦν, ἢ δὲ νύμφη εὐτελεστέρου μετάλλου, δακτύλιον τηρεῖται ἐνιαχοῦ. Ὁ Douglas σ. 111 παρατήρησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτι ὁ τοῦ γαμβροῦ δακτύλιος ἦτο χρυσοῦς, ὁ δὲ τῆς νύμφης ἀργυροῦς. Ὁμοίως ἐν τῇ πόλει καὶ ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Κερκύρας(1). Ἐν Λέσβῳ (Πάφλα) εἶναι μὲν οἱ δακτύλιοι χρυσοὶ ἢ χαλκοὶ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱερουργίαν τοῦ ἀρραβῶνος τίθενται ἐπὶ τῆς τραπέζης χρυσοῦς μὲν δακτύλιος διὰ τὸν ἄνδρα καὶ ἀργυροῦς διὰ τὴν γυναῖκα. Ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας ὁ τοῦ νυμφίου εἶναι πάντοτε χρυσοῦς, ὁ δὲ τῆς νύμφης ἀργυροῦς ἐπίχρυσος, ἂν οἱ γονεῖς αὐτῆς εἶναι πτωχοί. Ἐπίσης ἐν Κοζάνῃ τῆς Μακεδονίας οἱ δακτύλιοι εἶναι χρυσοὶ ἢ ἀργυροὶ ἀμφότεροι, ἀλλ' ἐνίοτε ὁ τοῦ νυμφίου εἶναι χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς ὁ τῆς νύμφης. Ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ ἐν Ταβλουσουνίῳ τῆς Καππαδοκίας εἶναι χρυσοῦς ὁ τοῦ νυμφίου καὶ ἀργυροῦς ὁ τῆς νύμφης. Καὶ ἐν Καλύμνῳ συνηθίζεται ἐνίοτε νὰ εἶναι χρυσοῦς ὁ τοῦ νυμφίου δακτύλιος, ὁ δὲ τῆς νύμφης μολύβδινος ἢ χαλκοῦς. Καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐποικοὶ τῆς Σικελίας, οἵτινες καίπερ καθολικοὶ

(1) Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ ὁ κ. Δημ. Σπίγγος μοὶ ἀνεκοίνωσεν τὰ ἐξῆς. «Τὰ δακτυλίδια τ' ἀρραβωνιάσματος εἶναι γιά τὴ νύμφη, ἓνα ἀσημένιο κ' ἓνα χρυσό· ὅσο πλούσιοι καὶ νὰ ναι οἱ νυμφαντροὶ τὰ ἀσημένιο εἶναι καὶ αὐτὸ ἀπαραίτητο νὰ τὸ βάλῃ ἢ νύμφη τὴν πρώτην φορά, ὅταν θὰ γίνουσι τὰ ἀρραβωνιάσματα· (τὰ δακτυλίδια τῆς νύμφης τῆς τὰ φορεῖ ὁ παπᾶς, ὅταν διαβάξῃ τὴν εὐχὴ τὰ ἀρραβωνιάσματα, ποῦ γίνεται πάντα Παρασκευὴ βράδυ). ὁ γαμβρὸς ποῦ αὐτὸς δὲ βρίσκειται παρῶν 'ς τὸ ἀρραβωνιάσμα, τὸ φορεῖ μοναχὸς του, ἀσημένιο ἢ χρυσὸ ἀδιάφορο, 'ς τὸ δείχτη τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ».

τὸ δόγμα τηροῦσι τοὺς τύπους τῆς λατρείας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τελοῦσι τοὺς ἀρραβῶνάς των διὰ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ δακτυλίου (*Pitrè, Usi e costumi del popolo Siciliano τ. II σ. 66*).

Δ'

Οἱ ἐκ κλήματος στέφανοι. Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ, ὅπου νῦν συνηθίζονται στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας, ἐν παλαιότεροις χρόνοις κατεσκευάζοντο ἐξ ἀφύλλων κλάδων κλήματος, περιτυλισσομένων διὰ ταινιῶν μεταξίνων· ἐνίοτε ἀντὶ τῶν ταινιῶν ἐπεκολλᾶτο χρυσοκόλλα ἢ καὶ λεπτότατα φύλλα χρυσοῦ (*χουσάλειψη*). Ὁμοίως καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ ἔχει πρὸ πολλοῦ ἦτο κοινή ἢ χρῆσις τῶν ἐκ κλήματος στεφάνων, ἐχόντων ταινίας πολυχρώμου χάρτου. Ἐν Ἰθώμῃ τῆς Μεσσηνίας κατασκευάζονται ἐκ κλήματος ἢ σύρματος λευκοῦ στολιζομένου δι' ἀνθέων λεμονέας ἢ πορτοκαλέας. Εἰς τοὺς ἐκ κλήματος στεφάνους ἐπιθέτουσι μικρὰς τούφας βάμβακος, αἵτινες φαίνονται ὡς ἄνθη. Ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακεδαίμονος ἡ στέψις πρότερον ἐγένετο καὶ διὰ στεφάνων ἐκ κλήματος περιτυλισσομένου δι' ἀπλοῦ χάρτου (*Κουκουλὲ Οἰνουντιακὰ σ. 98*). Καὶ ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκη καὶ Πανόρμῳ, ὅπου νῦν ἐπίσης συνηθίζονται στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων, εἴτε πορτοκαλέας (Ἀρτάκη) εἴτε πολυειδῶν ἄλλων ἀνθέων (ἐν τοῖς χωρίοις), μετὰ ταινιῶν μεταξίνων. Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Λευκάδος μέχρι πρὸ ἐξήκοντα ἐτῶν ἐπλέκοντο ἐκ κλήματος, ἐπενδυόμενοι διὰ ταινίας μεταξίνης ἢ μαλλίνης. Ἐπίσης ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας μέχρι πρὸ πενήκοντα ἐτῶν ἐπλέκοντο ἐκ κλήματος, ἐπενδυόμενοι διὰ ταινιῶν ἐκ χρυσοχάρτου, μετὰ θυσάνων ἐκ χρυσοχάρτου ὁμοίως καὶ συνδεόμενοι διὰ λευκῆς ταινίας. Ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Κυδωνιῶν οἱ κλάδοι τοῦ κλήματος περιβάλλονται διὰ βάμβακος, ἐπενδυομένου διὰ χρυσοχάρτου, συνενεῶνται δ' οἱ δύο στέφανοι διὰ ταινίας. Ὁμοίως καὶ ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ ἐν Ταβλουσυνίῳ τῆς Καππαδοκίας οἱ κλάδοι τοῦ κλήματος περιτυλίσσονται διὰ τουλίου. Κλημάτινοι στέφανοι συνηθίζονται καὶ σήμερον εἰς Βυσωκὰν τῶν Καλαβρύτων (*ΔΙΕ. τ. Α' σ. 130*), εἰς τινα χωρία τῆς δυτικῆς Μάνης, εἰς Τζουμέρκα τῆς Ἠπείρου, εἰς Κόνιτσαν τῆς Ἠπείρου (1) καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τόπους, οὓς ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀναγράφομεν.

Πολλαχοῦ ἡ στεφανηπλοκία γίνεται τηρουμένων κανόνων τινῶν καὶ τύπων ὀρισμένων. Ἐν Κερκύρᾳ ἄλλοτε ὁ κάτω κύκλος τοῦ στεφάνου τοῦ νυμφίου ἦτο ἐκ κλήματος ἐπιχρυσωμένου, ἐξ ἐπηργυρωμένου δ' ὁ τοῦ τῆς νύμφης (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κ. Σακελλαροπούλου), νῦν δὲ συνηθίζονται ἀκόμη ἐν τοῖς χωρίοις οἱ κλημάτινοι στέφανοι (ἀλλ' οἱ εὐπορώτεροι στέφονται διὰ στεφάνων τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Εἰρήνης Α. Δεντρινουῦ). Καλοῦνται δ' οὗτοι κλαδιαῖς, καὶ κατασκευάζονται ἐν τοῖς χωρίοις ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ παρανόμφου, καὶ περιτυλίσσονται μὲ χρυσοχάρτο οἱ τοῦ νυμφίου καὶ μὲ ἀσημόχαρτο οἱ τῆς νύμφης. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Δημ. Σπίγγου). Ἐν Κυθήροις τὰ πρὸς πλοκὴν τῶν στεφάνων κλήματα κόπτονται ὑπὸ συγγενῶν τῶν μελλονύμφων μετὰ πομπῆς ἐν ἄσμασι καὶ πυροβολισμοῖς. Ἐν Ἀθήναις τὰ στέφανα ἦσαν ἐκ κλήματος, συνήθως ἐκ τῆς ποιικιλίας τῆς λεγομένης *σιώκι*, ὅπερ ἔχει ὀρισμένον ἀριθμὸν κόμπων, περιτυλίσσοντο δὲ διὰ ταινιῶν καὶ χρυσομάτων· ἡ συνήθεια διετηρήθη μέχρι

1) Ἀγὼν 14 Μαΐου 1899.

τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος περίπου (1), κατεσκευάζοντο δ' ἐν σχήματι ἐπισκοπικῆς μίτρας. Ἐν Λιβησίῳ κατασκευάζονται ἐκ κλάδων κλημάτος, πλεκομένων, ἀλλὰ μὴ δενομένων, δὲν ἔχουσι δὲ ταινίας (2). Ἐν τοῖς πέριξ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Μακεδονίας χωρίοις ἐκ τῶν κληματίνων στεφάνων ἐξαρτῶνται προσδεόμενοι δι' ἐρυθρᾶς μετάξης σταυροὶ ἐκ κλημάτων ὁμοίων(3). Πλὴν δὲ τοῦ στεφάνου, ὃν φορεῖ κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος, ὁ μελλονύμφος εἶναι ἐστεφανωμένος ἀπὸ τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου φορῶν στέφανον γλωρῶν ἀνθέων, τὸν δὲ χειμῶνα στέφανον πυξαρίου καὶ ξηρῶν ἀνθέων· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης, ὅταν παραλαμβάνωσιν αὐτὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ὁ παράνυμφος ἐπιθέτει βαρὺν στέφανον (4). Ὁμοίως καὶ ἐν Ἑδέσση τῆς Μακεδονίας ἀντὶ ταινιῶν ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν στεφάνων κληματινοὶ σταυροὶ· πλέκονται δ' οἱ στέφανοι ὑπὸ τῶν παρανύμφων ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἐκ κλήματος, ἕπερ περιενδύεται διὰ βάμβακος, περικαλυπτομένου διὰ φύλλων χρυσοῦ.

Γαμήλιον ἄσμα ἀδόμενον ἐν Καρυᾷ τοῦ Ὀλύμπου ἐξαίρει τὸ κλῆμα τῶν γαμηλίων στεφάνων ὡς ἐξῆς·

«Τί στέκεις, νύφη μου καλή;
 τίναν, νύφη μ', καρτερεῖς;
 —Καρτερῶ τὸν σύντικνό μου,
 νὰ πάη 'ς τὴν Πόλη κι νὰ ρθῆ
 νὰ φέρη κλῆμ' ἀγιόκλημα,
 νὰ φκειάσουμι τὰ στέφανα».

Ἐν Σκοπέλῳ οἱ κληματινοὶ στέφανοι (διότι συνηθίζονται ἐπίσης ἐν τῇ νήσῳ καὶ οἱ στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας) πλέκονται ὑπὸ γυναικῶν στεφανηπλόκων, μετερχομένων τοῦτο τὸ ἐπιτήδευμα ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, κατασκευάζονται δ' ἐκ κλήματος, περιβαλλομένου διὰ βάμβακος· ἐπενδύεται δ' ὁ βάμβαξ διὰ λωρίδος λευκοῦ ὑφάσματος, ἐφ' οὗ ἐμπηγνύονται συρμάτια, φέροντα ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ἄκρου προσδεδεμένα τεχνητὰ ἀνθη ἐκ φύλλων λεπτοτάτων χαλκοῦ (κοινῶς τρεῖ) (5). Ἐν Καρπάθῳ πρωτότοκοι παρθένοι ἀμφιθαλεῖς (6) πλέκουσι τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου τοὺς στεφάνους (7)· ὅτι οὗτοι εἶναι κλήματος ἐμφαίνει καὶ τὸ δημῶδες καρπάθιον ἄσμα.

Κι ὄντ' ἔρτ' ἐκεῖνος κ' εὔρη με ἄντρα το θέλω πάρη
 μὲ κλῆμα, μὲ στεφάνι (8).

1) Ἐστία 1882 τ. ΙΔ' σ. 595. Ἡ χρῆσις τῶν ἐκ τεχνητῶν ἀνθέων στεφάνων ἤρ-
 χισεν ἐν Ἀθήναις εὐθὺς μετὰ τὴν ἰδρύσιν τοῦ βασιλείου.

2) Ἀποφεύγουσι τοὺς κόμβους καὶ πάντα δεσμὸν ἐκ δεισιδαμονίης πρὸς πρόλη-
 ψιν καταδέσμων καὶ ἄλλων μαγγανειῶν ἐπιφόβων εἰς τοὺς μελλονύμφους.

3) Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888 σ. 792.

4) Αὐτ. σ. 791.

5) Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως τρεῖ εἶναι δυσεξιγνιάστος· ἴσως εἶναι ἕτερος τύπος
 τῆς λέξεως τρα ἢ τραά, ἧς ἐπίσης εἶναι ἀμφίβολος ἡ ἐτυμολογία (βλ. G. Meyer Neu-
 griech. Studien III σ. 66). Συγγενεῖς φαίνονται καὶ αἱ λεσβικαὶ λέξεις τρένα καὶ τράνα.

6) Ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ σήμερον κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων πρὸς
 πολλὰς ὑπηρεσίας ἐκλέγονται παρθένοι ἢ παῖδες ἢ ἔφηβοι ἀμφιθαλεῖς.

7) C. Wescher Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου, μεταφρ. ὑπὸ Ἐμμ. Μακωλακίᾳ.
 Ἀθ. 1878 σ. 57.

8) Αὐτ. σ. 77.

Κατὰ δὲ τὴν λεπτομερεστέραν πρὸς με ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἄνδρ. Β. Ἀσλανίδη, οἱ κλάδοι ἐκλέγονται ἐκ κλήματος λευκᾶς παράγοντος σταφυλᾶς, κόπτει δ' αὐτοὺς ἀμφιθαλῆς παῖς, ἀπαγγέλλων τρεῖς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Πλέκονται δ' οἱ κλάδοι περιελισσόμενοι εἰς χρυσᾶ καὶ ποικιλόχρωμα χαρτία ὑπὸ τῶν παρθένων ἄδουσῶν γαμήλια ἄσματα καὶ στολίζονται διὰ ταινιῶν ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν, ἔχουσῶν θυσάνους ἐκ χρυσῶν κλωστῶν (1). Ἐν Θήρᾳ τὴν προτεραίαν τοῦ στεφανώματος προσκαλοῦνται ὑπὸ τῶν μελλονύμφων καὶ τῶν γονέων αὐτῶν πλὴν τῶν συγγενῶν καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ συνέρχονται εἰς τὸ νυφικὸν (τὴν οἰκίαν τῶν μελλονύμφων). Ἀφοῦ δὲ συναθροισθῶσι πάντες, ἡγουμένων τῶν ἱερέων τῆς ἐνορίας καὶ τοῦ παρανύμφου, μεταβαίνουν πάντες ἐν πομπῇ εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ κόπτουν δύο κλήματα, τὰ ὅποια φέρουν εἰς τὸ νυφικόν, ἐκεῖ δὲ πολλοὶ παρθένοι, καθήμενοι παρὰ τράπεζαν, στολίζουσι τὰ στέφανα μὲ πολυτελεῖς ταινίας καὶ ἄλλα κοσμήματα, καὶ ἄδουσι δίστιχα γαμήλια ἄσματα, εὐχητικά τοῦ γαμβροῦ, τῆς νύμφης καὶ τοῦ παρανύμφου· μετὰ δὲ τὸν στολισμὸν τῶν στεφάνων προσφέρουσι διάφορα γλυκίσματα. Ἐν Σάμῳ «νεάνιδες ἀμφιθαλεῖς καὶ πρωτότοκοι μεταβαίνουσιν εἰς ἄμπελον, ἀπαγγέλλουσι τρεῖς τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, μεθ' ὃ κόπτουσι κληματίδας ἐκ κλήματος ἑπτακόϊλου συμπλέκουσιν ἐν ἄσμασι τοὺς στεφάνους, οὓς περικοσμοῦσι δι' ἐλασμάτων χρυσῶν προσέχουσαι μὴ ποιήσωσι κόμβον ἐπ' αὐτῶν. Φέρουσι δὲ αὐτοὺς ἐν πομπῇ εἰς τὸν τοῦ μελλονύμφου οἶκον, τῶν καθ' ὁδὸν συναντώντων αὐταῖς εὐχομένων, ὅπως ὁ γάμος ἦ αἴσιος καὶ οἱ μελλονύμφου ζήσωσι στερεωμένοι καὶ καλορίζικοι» (2). Ἐν Κερασσοῦντι δὲ τοῦ Πόντου εἰς παλαιότερα ἔτη τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου γυναῖκες συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἀπερχόμεναι εἰς τὰς ἀμπέλους ἔκοπτον δύο κλήματα ἄδουσαι.

Τ' εὐλογημένον τὸ βεργίν. ποῦ πάει νὰ στεφανώσῃ.

Ἐπειτα καθήμενοι ἐσχημάτιζον ἐξ αὐτῶν δύο στεφάνους, καὶ ἐκόσμουσαν τοὺς διὰ θυσάνων ἐκ μετάξης, τραγωδοῦσαι τὸν αὐτὸν στίχον (3). Εἰς Λιζούρη τῆς Κεφαλληνίας, εἰς παλαιότερα ἐπίσης ἔτη, διότι σήμερον συνηθίζονται κοινῶς στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας ἢ λεμονέας, ἐπλέκοντο ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ ὑπὸ παρθένων φίλων τῆς νύμφης ἐκ κλάδων ἀμπέλου, τοῦ εἶδους τοῦ λεγομένου μοσχάτου (*vitis vinifera* L. *acinis viridi-flavescentibus*), διότι ἐξ αὐτοῦ παράγεται γλυκὺς ἀρωματικὸς οἶνος· περιετυλίσσοντο δὲ διὰ βάμβακος, ἐπενδυομένου διὰ μεταξίνης ταινίας οὐρανόχρου ἢ ἐρυθρᾶς ἢ λευκῆς μήκους 7 μέτρων περίπου, συνδεοῦσης ἀμφοτέρους τοὺς στεφάνους, ἐκ περισσοῦ δὲ ἐκοσμεῖτο μὲ χρυσοκόρδοιο 3--4 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου καὶ ἐπετίθεντο εἰς αὐτὴν τεχνητὰ ἄνθη λεμονέας. Ἐν Λέσβῳ (Πάφλα) μέχρι τοῦ 1850 περίπου οἱ στέφανοι κατεσκευάζοντο ἐκ κλάδων ἀναδενδράδος, τεμνομένων ὑπὸ ἀμφιθαλῶν· προετιμᾶτο δὲ μάλιστα ἄμπελος ἀναδενδρουμένη, ἧς οἱ κλάδοι πλεκόμενοι ἐτυλίσσοντο εἰς βάμβακα καὶ ἐστολίζοντο μὲ τρίνας ἢ τράνας. Ἐνιαχοῦ τῆς Λέσβου (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Εὐρυδίκης Ι. Ἐμμανουήλ) ἄλλοτε οἱ ἐκ κλήματος διὰ τοιούτων συρματίων ἐστολισμένοι στέφανοι ἐπλέκοντο

1) Ἡ χρῆσις στεφάνων τεχνητῶν ἀνθέων εἶναι ἐν Καρπάθῳ σχεδὸν ἄγνωστος. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἐκομίσθησαν δύο ἢ τρεῖς.

2) Σταματιάδου, Σαμιακά τ. Ε' σ. 274.

3) Πανδ. τ. Θ' σ. 519.

εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ παρανόμου ὑπὸ νεανίδων, αἵτινες ἐτραγώδουν κατάλληλα πρὸς τὴν περίστασιν δημῶδη ἄσματα· σήμερον τὸ ἔθιμον εἰς ὀλίγα χωρία διατηρεῖται, διότι οἱ περισσότεροι ἀγοράζουν ἐτοιμούς στεφάνους. Ἐν Σύμῃ πρὸς κατασκευὴν τῶν στεφάνων ἀνὴρ ἀμφιθαλῆς κόπτει ἐννέα κλάδους ἀμπέλου, τοῦ εἶδους τῶν λεγομένων ὀπωρικῶν, ἀλλ' οὐδέποτε ἀμπέλου ἐκ τῶν παραγουσῶν μέλανας σταφυλάς· καθ' ἑκάστην δὲ τεμνομένην τριάδα κλάδων ἀπαγγέλλει τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· ἔπειτα ρίπτει ἓν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἕτερον πρὸς δυσμὰς, διὰ δὲ τῶν τριῶν ἄλλων πλέκει τὸν στέφανον τοῦ νυμφίου καὶ διὰ τῶν ὑπολοίπων τεσσάρων τὸν τῆς νύμφης (ἐπειδὴ ἡ γυνὴ ἔχει, λέγουσιν, μίαν πλευρὰν πλεον τοῦ ἀνδρός)· τυλίσσει δ' αὐτοὺς διὰ μετὰξῆς ἐρυθρὰς, χωρὶς νὰ δέσῃ κόμβον, διὰ νὰ μὴ δεθῇ τὸ ἀνδρόγυνον. Ἄν αἱ ἀμπελοὶ εἶναι κλαδευμένοι εὐρίσκει κλήματα κεκομμένα καὶ ἀποτεθειμένα εἰς σωρούς, ἐκλέγει ἐννέα καὶ κόπτει τὰς κάτω ἄκρας αὐτῶν (διότι πάντως πρέπει νὰ κόψῃ διὰ μαχαίρας) ἀπαγγέλλων ἐπίσης τὸ πιστεύω εἰς ἑκάστην τριάδα (1). Ἐν Καλύμνῳ συνηθίζονται καὶ οἱ κλημάτινοι καὶ οἱ ψευδῶν ἀνθέων στέφανοι· ἀλλ' εἰς τούτους πάντας πρέπει νὰ ἐπιτεθῇ μικρὸν τεμάχιον κλήματος, τεμνομένου ὑπὸ παιδὸς ἀμφιθαλοῦς, ἀπαγγέλλοντος τρεῖς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· πρέπει δὲ νὰ εἶναι ὀξεῖα ἢ μάχαιρα, ὅπως διὰ μιᾶς ἀποκοπῇ τὸ κλῆμα. Οἱ δ' ἐκ κλήματος πλεκόμενοι στέφανοι περιετυλίσσοντο διὰ λευκοῦ βαμβακηροῦ ὑφάσματος, ἀποκρύπτοντος ἐξ ὀλοκλήρου τὸ κλῆμα· τὸ δ' ὑφάσμα ἐκεῖνο περιενεδύετο διὰ πρασίνων, ἐρυθρῶν ἢ καὶ κυανῶν στενῶν ταινιῶν, δι' ὧν προσεδέοντο καὶ τεχνητὰ ἄνθη καὶ προσηρμόζοντο προσέτι εἰς ταύτας καὶ λεπτότατα χρυσοειδῆ συρμάτια. Εἰς παλαιότερα δ' ἔτη, καὶ σήμερον ἀκόμη κατὰ τοὺς ἐν σπουδῇ τελουμένους γάμους, οἱ κλημάτινοι στέφανοι περιεβάλλοντο προχείρως δι' ὑφαντῶν μάκτρων, ὧν αἱ θυσανῶται ἄκραι ἐπιπτον ἐπὶ τῶν νώτων τῶν νυμφίων (2). Ἐν Κάσῳ τὰ κλήματα πρὸς κατασκευὴν τῶν στεφάνων κόπτουσι νύκτα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης παρθένοι, ἐπιλέγουσαι τρεῖς τὸ Πιστεύω. Πλέκονται δ' ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης ὑπὸ παρθένων, ἀναγινωσκομένων εὐχῶν ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ ψαλλομένων θρησκευτικῶν ἁσμάτων, κοσμοῦνται δι' ἀνθέων καὶ ταινιῶν πολυχρῶμων. Ἐν Βουρδουρίῳ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ νεαραὶ γυναῖκες καὶ παρθένοι στολίζουσι τὰ στέφανα, τὰ ὅποια κατασκευάζουσιν ἐκ κλάδων ἀμπέλου καὶ ποικίλλουσι διὰ φύλλων χρυσοῦ (Ξενοφάνης τ. Γ' σ. 168).

1) ΖΑ. Α' σ. 213.

2) «Τὰ στέφανα εἶναι γὰρ πρὸ ψεύτικους ἀειοὺς γὰρ τὸ κλῆμα· σὺν εἶναμι πρὸ ψεύτικους ἀειοὺς, ἐννοῦμι (=δένουν) πάνω ἔς τὰ στέφανα ἐνχα κομματάτσι κλῆμα, ποῦ τὸ κόβζει ἀρσενικόμ παιὶ με μάναγ καὶ πατέρα, καὶ λέει μπρὶ (=πρὶν) τὸμ Πιστεύω τρεῖς φοραῖς τσαὶ πρέπει νὰ ναιγ κοφτερὸ τὸ μασ' αἶρι γὰρ νὰ τὸ κόψῃ με μιᾶς, γιατί ἐχομέ-ν-το σὲ κακὸ ἂ ἐν γκοπῇ με τὸ πρῶτο.—Ἄν εἶναμι πρὸ κλῆμα, τυλίουν τα μ' ἀσπροχ χασέ, ὡς ποῦ νὰ μὴφ φαίνεται καθόλου τὸ κλῆμα· ὕστερις τυλίουν το πάλι με πράσιναις, κότσι-ναις γὰρ τσαὶ γαλάζαις κορδέλαις στεναῖς, καὶ με φταῖς (=αὐτὰς) τοῖς κορδέλαις ἐννοῦσι ψεύτικα λουλλούγκια· τυλίουν γκόμα πάνω τσαὶ χρουσάφσια.—Τὸμ παλιόγ καιρό (τσαὶ τώρα κόμχ σὰ ζενῆ (=γίνῃ) καένας γάμος κλεψυμιός) ἠκάμνασι στέφανα με τοῖς παλαιῖς φαι-αῖς (=ὑφαντὰς) μεσάλλαις· ἠτυλίαισι τέτζιονας (=δὸς εἰπεῖν) τὸ κλῆμα με τοῖς μεσάλλαις, τσ' ἠκρέμμουνταν οἱ ἄκιρζ'ιαῖς (=ἄκραι) τῶ μεσαλλιῶ ποῦ γαγ καὶ φούν-ταις, σὰμ ποῦ κρέμμεται τώρα ποπίσω ποῦ τὴν νύμφη τσαὶ τὸγ γαμπρὸ ἢ ἀσπρη πλαγ-κειὰ (=πλατεῖα) κορδέλλα, ποῦ με τοῖς ἄκιρζ'ιαῖς τῆς ἐννοουσιγ καὶ τὰ τζυὸ στέφανα.—Τὰ στέφανα πλέτσει τα ὄψα (=ὄποια) τύσ'η κι' ὄψα ξέρη». (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γιάννη Κλ. Ζερβοῦ).

Ε'

'Εν 'Ανδριτσαίνῃ ὁ παράνυμφος ἐκπιῶν ὄλον τὸ ποτήριον θραύει αὐτὸ ἐπὶ τοῦ πατώματος. 'Ομοίως καὶ ἐν Λάστα. 'Εν Μεσσήνῃ καὶ 'Ανδραβίδα (Κ. Σ. Γούναρης) τὸ ποτήριον ἄλλοτε θραύεται καὶ ἄλλοτε ὄχι. 'Ομοίως καὶ ἐν Οἰγαλίᾳ. 'Εν Μολίβῳ τῆς Λέσβου ὁ παράνυμφος, ἀφοῦ ἐκπίῃ τὸν ἐν τῷ ποτηρίῳ οἶνον, τὸ πετᾶ ὀπισθὲν τοῦ καὶ ἂν τὸ ποτήριον (ὅπερ εἶναι μετάλλινον) πέσῃ ἐπὶ τῆς βάσεώς του, τεκμαίρονται ἐκ τούτου ὅτι τὸ πρωτότοκον θὰ εἶναι θῆλυ· ἂν δὲ τούναντίον, θὰ εἶναι ἄρρεν· ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Λέσβου, ὅπου τὸ ποτήριον εἶναι ὑάλινον, θραύεται. 'Εν ταῖς νήσαις τῆς Προποντίδος ὁ ἱερεὺς θραύει τὸ ποτήριον (Μ. Φιλήντας). 'Εν Βουρδουρίῳ τῆς Μικρᾶς 'Ασίας ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε ἐπίσης νὰ τὸ θραύῃ ὁ ἱερεὺς (Χ. Κ. 'Ηλιάδης). 'Εν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας θραύει ὁ παράνυμφος τὸ ποτήριον. 'Εν ταῖς χωρίοις τῆς Τραπεζοῦντος ὁ παράνυμφος ἐπίσης ἐκπιῶν τὸ ποτήριον τὸ θραύει ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. 'Εν 'Ακ-σοῦ (Χασᾶ κιοι) παρὰ τὴν Μαλακοπὴν ὁ παράνυμφος θραύει τὸ ποτήριον καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν τεμαχίων αὐτοῦ τεκμαίρονται τὴν εὐτεκνίαν τῶν νυμφίων, διότι ὅσον περισσότερα εἶναι τὰ τεμάχια, τόσον τὰ τέκνα θὰ εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν γονέων, ἄρρενα, ὑγιῆ κλπ. 'Εν Μισθίᾳ τῆς Καππαδοκίας ἐπίσης τὸ ποτήριον θραύεται. Εἰς τινὰ τῶν Γραμμενοχωρίων τῆς 'Ηπείρου θραύει τὸ ποτήριον ὁ παράνυμφος, δηλῶν οὕτω συμβολικῶς ὅτι εὐχεται νὰ μὴ εὐρεθῇ πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ στέψῃ αὐτοῦς, ἀλλὰ νὰ εἶναι οὗτος ὁ πρῶτος καὶ τελευταῖος γάμος των. Καὶ παρὰ τοῖς 'Αλβανοῖς ὁ ἐφημέριος ρίπτει μεθ' ἑρμῆς τὸ ποτήριον, ἵνα θραυσθῇ, θεωρεῖται δὲ κακὸς οἰωνός, ἂν μείνῃ ἀκέραιον (1).

Τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως τοῦ ποτηρίου ἔχουσι καὶ οἱ 'Εβραῖοι τῆς Κερκύρας καὶ τῆς ἄλλης 'Επτανήσου, κατὰ τὴν ὥραν τῆς τελετῆς ρίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸ πάτωμα θεωροῦσιν αἴσιον, ἂν θρυμματισθῇ, διότι πιστεύουσιν ὅτι ἄλλην ζημίαν ἢ συμφορὰν δὲν θὰ γνωρίσωσιν οἱ νεόνυμφοι. Ἄν τὸ ἔθιμον παρελήφθη παρὰ τῶν 'Ελλήνων ἢ εἶναι ἀκραιφνῶς ἐβραϊκὸν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω.

'Ενιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου συνηθίζουσι νὰ θραύωσι τὰ πινάκια καὶ τὰ ποτήρια καὶ τᾶλλα ὑάλινα ἢ πήλινα σκεύη τῆς τραπέζης μετὰ τὸ πέρας τοῦ δείπνου, τοῦ ἐπακολουθοῦντος εἰς τὸ στεφάνωμα. Ἴσως θέλουσι διὰ τούτου νὰ δείξωσιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ἄλλη χρῆσις αὐτῶν. Συναφὲς δὲ ἔθιμον εἶναι τὸ ἐν Πορταριᾷ τοῦ Πηλίου γινόμενον, ὅπου κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἢ νύμφῃ ρίπτει ὀπισθὲν τῆς μετὰ δυνάμεως καὶ θρυμματίζει τὸ πινάκιον τοῦ βουτύρου, δι' οὗ ἤλειψε τοὺς παραστάτας τῆς θύρας κατ' ἀρχαιοτάτον ἔθιμον (2). 'Επίσης κατ' ἔθιμόν τι τῆς 'Αλσατίας, τὸ κατὰ τὴν γαμήλιον πομπὴν προσφερόμενον εἰς τὴν νύμφην ποτήριον οἴνου, ἐξ οὗ πίνει ἢ νύμφῃ, ρίπτεται κάτω καί, ἂν θρυμματισθῇ, προαιωνίζονται εὐτυχῆ τὸν γάμον (3).

1) Pitre, Usi e costumi τ. II σ. 66.

2) 'Εν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ (Φιλιππουπόλεως) οἱ 'Ελληνες μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἔθραυον τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης, ἧς ἐπέβαινον οἱ νεόνυμφοι (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἔθιμων κλπ. σ. 184-5). Τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῶν ἀρχαίων Βοιωτῶν, καίοντων τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης, ὁ Πλούταρχος Κεφαλ. καταγραφὴ ρωμ. 29 σελ. 271 d.

3) Samler Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 163.

Ἐκ τοῦ ἐμβαπτιζομένου ἄρτου τρώγουσιν οἱ νυμφῖοι μόνοι ἢ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ παράνυμφος ἢ οἱ ἄγαμοι τῶν κεκλημένων ἢ οἱ κεκλημένοι πάντες, ἔχει δηλαδὴ τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τὸν χαρακτῆρα μεταλήψεως κοινῆς τροφῆς μόνον τῶν νυμφίων ἢ τινῶν τῶν παρισταμένων ἢ πάντων ὁμοῦ. Ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας παρατηροῦνται διαφοραὶ τοῦ ἔθιμου, ὧν καταγράφω ὧδε ὅσας περιῆλθον εἰς γνῶσίν μου.

Ὁ ἱερεὺς δίδει εἰς τοὺς νυμφίους, καθὼς καὶ εἰς τὸν κουμπάρον καὶ τὴν κουμπάραν, νὰ πῖωσιν οἶνον ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, καθὼς καὶ νὰ φάγωσι τεμάχιον ἄρτου ἐμβαπτιζομένου εἰς τὸν οἶνον (W. 91). Ἐν Πελοποννήσῳ: Ἐν Βυσσοῦ τῶν Καλαβρύτων, ἐπὶ ξυλίνου βαρελίου περιέχοντος ἀμίλητον νερὸν θέτουσιν οἱ ἱερεῖς «πλαστήριον καὶ ἐπ' αὐτοῦ μανδήλιον καινουργῆς καὶ πολυποίκιλον καὶ εἶτα ἐπ' αὐτοῦ τὰ τῆς θρησκείας σύμβολα, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων τὸν ἄρτον, προσφορᾶς σχῆμα ἔχοντα, ἄνευ ὅμως τῆς σφραγίδος, ἀλλὰ μόνον ἐν μέσῳ ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐκτέμνονται τρία τρίγωνα, ἅτινα καταλήλως χαραχθέντα σχηματίζουσι μέγα τρίγωνον οὕτω $\Delta \Delta$. Κάτωθεν δὲ ὑπὸ

τὸ πλαστήριον τίθεται οἰνοδόχον ἀγγεῖον ξύλινον (τσίτσα ἢ τσιότρα). Τοῦτο δὲ τίθεται ἐκεῖ πλήρες οἶνου, εἰς τοῦ μυστηρίου τὴν ἐκτέλεσιν χρησιμεύοντος. Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἡ ὥρα, κεράννυται ἐν φιάλῃ ἀπὸ τοῦ ἀγγείου ἐκείνου ὁ οἶνος καὶ ρίπτονται ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τὰ τρία ἐκεῖνα ἐξ ἄρτου τρίγωνα, ὧν τὸ πρῶτον ὄριστα διὰ τὸν γαμβρόν, τὸ δὲ δεύτερον διὰ τὴν νύμφην καὶ τὸ τρίτον διὰ τὸν παράνυμφον» (ΔΙΕ. τ. Α' σ. 130). Ἐν Λάστα τῆς Γορτυνίας ὁ γαμβρὸς ἐκόμιζεν εἰς τὸν γάμον ἄρτον, οἶνον καὶ ἐν τεμάχιον κρέατος, ἔθετε δ' ἐντὸς τοῦ σάκκου (τράσιτο) καὶ ἐν ποτήριον. Ὁ ἄρτος, ὁ οἶνος καὶ τὸ ποτήριον ἐτίθεντο ἐπὶ τῆς τραπέζης, τὸ δὲ κρέας καὶ τὸ σακκίδιον ὑπὸ τὴν τράπεζαν. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅταν ἀπηγγέλλετο ἡ φράσις «γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος», εἰς τῶν παρισταμένων γεμίζει τὸ ποτήριον καὶ εἶτα ὁ ἱερεὺς ρίπτει ἐντὸς αὐτοῦ τρία τεμάχια ἄρτου· τούτων τὸ ἐν δίδεται εἰς τὸν νυμφῖον, τὸ ἄλλο εἰς τὴν νύμφην, ἀφοῦ πῖωσι πρότερον ὀλίγον οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου. Τὸ τρίτον τρώγει ὁ παράνυμφος, ὅστις ὑποχρεοῦται νὰ κενώσῃ τὸ ποτήριον καὶ εἶτα νὰ τὸ θρυμματίσῃ ρίπτων κατὰ γῆς. Ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας ἐμβάλλονται ἐκ τοῦ παρατιθεμένου ἐπὶ τῆς τραπέζης ἄρτου τρία τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἅτινα τρώγουσιν οἱ νυμφῖοι καὶ ὁ παράνυμφος πίνοντες καὶ τὸν οἶνον. Ὁμοίως ἐν Ἀνδριτσαίνῃ, ἐν Μάνῃ. Ἐν τῷ δήμῳ Εὐας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἐπαρχίας Μεσσήνης κατὰ τὴν στέψιν φέρεται ὑπὸ τῶν συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ ἄρτος μέγας καὶ δοχεῖον πλήρες οἶνου (τσίτσα ἢ μπλάσκα ἢ μπρίκα)· ὁ ἱερεὺς κόπτει ἐκ τοῦ ἄρτου μικρὸν τριγωνικὸν τεμάχιον, ὅσον τὸ ἀντίδωρον τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐμβάλλει εἰς τὸ ποτήριον, τὸν δὲ λοιπὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον παραλαμβάνει εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἐκ τοῦ ποτηρίου πίνουσιν οἱ νυμφῖοι, ὁ δὲ παράνυμφος μόνον ἂν εἶναι ἀμφιθαλής, ἄλλως δίδεται ὁ οἶνος εἰς ἀμφιθαλῆ παιδα, ἵνα ἐκπῆ αὐτόν. (Παρά Κ. Σ. Γούναρη). Καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ τῆς Μεσσήνης τὰ αὐτὰ τηροῦνται· ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος κομίζονται ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ νυμφίου, ἐμβάλλονται τεμάχια ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον, ὁ παράνυμφος δὲν πίνει, ἀλλὰ δίδεται εἰς ἀμφιθαλῆ παιδα τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ποτηρίου.

Ἐν Κερκύρα παρατίθεται καὶ ἄρτος μετὰ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ἐμβάλλονται ἐξ αὐτοῦ τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον. Ὁ παράνυμφος δὲν πίνει. Εἰς τὰ

χωρία τῆς Κερκύρας, ἀφοῦ πῆν ἡ νύμφη καὶ ὁ γαμβρός, τὰ γραμματικουδία ἀδειάζουν τὸ ποτήρι, ἀν ζοῦν ἀμφότεροι οἱ γονεῖς των, διότι ἄλλως δὲν εἶναι αἰσιον. Εἰς ἄλλα δὲ χωρία μὲ τὸ κρασί, τὸ ὁποῖον εἶναι πάντοτε μαῦρον, ἔχουν καὶ τρεῖς φέταις ψωμί, καὶ ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, ὁ ἱερεὺς ἐμβαπτίζει τὸ ψωμί εἰς τὸ κρασί καὶ δίδει εἰς αὐτοὺς καὶ τρώγουν ἐξ ἐκάστης φέτας, πρῶτον τοῦ νυμφίου καὶ ἔπειτα τῆς νύμφης· ἔπειτα τοὺς δίδει νὰ πῶσιν ἐκ τοῦ ποτηρίου ὁ γαμβρός πρῶτον, εἶτα ἡ νύμφη καὶ τελευταῖον πάλιν ὁ γαμβρός. Ὁ παράνυμφος δὲν πίνει, καὶ τὸν ὑπόλοιπον ἄρτον καὶ οἶνον ὁ ἱερεὺς δίδει νὰ φάγῃ παῖς ἀμφιθαλής. Ἐν Λευκάδι ἐνέβαλλον ἄλλοτε τρεῖς φέταις ἄρτου εἰς τὸν οἶνον, καὶ ὁ ἱερεὺς ἔδιδε νὰ πῆν καὶ φάγῃ πρῶτος ὁ νυμφίος εἶτα ἡ νύμφη, τρεῖς, καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἔδιδε νὰ πῆν εἰς τῶν παρισταμένων νεανίσκων (*Paradoroulo Vreto, Memoria su di alcuni costumi tuttora esistenti nell' isola di Leucada, Napoli 1835 σ. 35-36*). Καὶ σήμερον δὲ τηροῦνται τὰ αὐτά· μετὰ δὲ τὴν μετάληψιν ἐκ τοῦ ποτηρίου καὶ τὴν βρῶσιν τοῦ ἄρτου γίνεται ἀγὼν τῶν ἀγάμων νέων περὶ τῆς ἀρπαγῆς τοῦ ποτηρίου μὲ ταῖς φέταις. Ὁ κατορθώσας νὰ γίνῃ κύριος τρώγει τὸν ἄρτον καὶ πίνει τὸν οἶνον, πιστεύεται δὲ ὅτι ταχέως θὰ νυμφευθῇ. Τὸ ποτήριον δὲ πρέπει νὰ λάβῃ πάντοτε νέος ἀμφιθαλής, διότι ἄλλως δὲν θὰ βγῆ σὲ καλό.—Ἐν Λιξούρῃ τῆς Κεφαλληνίας παρατίθενται καὶ τρεῖς φέταις ἄρτου, ὁ δ' ἱερεὺς ἐμβαπτει εἰς τὸ ποτήριον μίαν φέταν καὶ δίδει πρῶτον εἰς τὸν γαμβρόν καὶ εἶτα εἰς τὴν νύμφην νὰ φάγῃ, εἶτα δὲ δευτέραν, ἣν δίδει πρῶτον εἰς τὴν νύμφην, καὶ τὴν τρίτην πρῶτον εἰς τὸν γαμβρόν. Τὸ ποτήριον δίδει ὁ ἱερεὺς εἰς τοὺς ἀγάμους κεκλημένους ἢ εἰς ἓνα μόνον ἐξ αὐτῶν, ἵνα πίνοντες νυμφευθῶσι ταχέως· ἀν ὁ παράνυμφος εἶναι ἄγαμος, φυλάττουσιν ἵνα πῆν καὶ αὐτός. Τὸ ποτήριον μετὰ τοῦ ἄρτου λέγεται σοῦπα.—Ἐν Ζακύνθῳ ἐμβάλλονται εἰς τὸ ποτήριον τεμάχια ἄρτου, ἅτινα τρώγουσιν οἱ νυμφίοι. Ὁ παράνυμφος πίνει ἐπίσης καὶ περιέρχεται τὸ ποτήριον εἰς τοὺς παρεστῶτας ἀγάμους, ἵνα κολλήσουν, ἦτοι ἵνα νυμφευθῶσι καὶ αὐτοὶ (Παρά Ι. Καμπίτση). Ἐν Κυθήροις παρατίθεται καὶ ἄρτος, ὃν εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς· τὸ ποτήριον παραλαμβάνει ὁ παράνυμφος καὶ ἀν μὲν εἶναι ἄγαμος, πίνει καὶ αὐτός, ἀν δ' ἔγγαμος, δίδει εἰς πάντας τοὺς ἀγάμους νέους καὶ νέας, ἵνα πίνοντες νυμφευθῶσι ταχέως.

Ἐν Μεσολογγίῳ καλοῦσι τάισμα τὴν μετάληψιν ταύτην τοῦ ἄρτου καὶ οἶνου (Παρά Σ. Παγώνη).—Ἐν Τζουμέρκοις τῆς Ἠπείρου δίδεται εἰς τοὺς νυμφίους ὁ ἐμβαπτιζόμενος εἰς τὸ ποτήριον ἄρτος, ἐκ τοῦ οἶνου δὲ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τοῦ οἶνου καὶ τοῦ ἄρτου δίδεται εἰς παῖδα ἀμφιθαλῆ. Πολλαχοῦ τῆς Ἠπείρου παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν μετὰ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ἄρτος σφηνοειδῶς κεκομμένος. Ἀφοῦ δὲ γευθῶσιν οἱ νεόνυμφοι πρῶτον τὸν οἶνον, τρώγουσιν ἔπειτα ἀμφότεροι τὸν ἄρτον. Ὁμοίως καὶ ὁ παράνυμφος. Ἐν πολλοῖς ὁμοῦς πεδινοῖς χωρίοις τῆς Ἠπείρου ἀντὶ ποτηρίου οἶνου παρεῖχεν ἄλλοτε ὁ παράνυμφος δοχεῖον πλήρες μέλιτος καὶ ἄρτου, ἐξ οὗ ἔτρωγον οἱ τε νεόνυμφοι καὶ ὁ παράνυμφος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἔτρωγον οἱ καλύτεροι τοῦ γαμβροῦ φίλοι, οἱ καλούμενοι βλάμηδες. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κοντοθανάση).—Ἐν Σκοπέλῳ παρατίθεται ἐν τῇ τραπέζῃ κατὰ τὸ στεφάνωμα καὶ ἄρτος καὶ ἐπὶ ἀβαθοῦς δισκοειδοῦς ἀγγείου μέλι μετὰ καρῶν ἐκ τοῦ ἄρτου ἐμβάλλονται δύο τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἅτινα ἐσθίουσιν οἱ νυμφίοι· ἀνὰ ἓν κάρυον δὲ μετὰ μέλιτος ἐσθίουσιν οἱ νυμφίοι, ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ παράνυμφος. Τὸ ποτήριον εἶναι ἀργυροῦν τῶν εὐπόρων, ὑάλινον δὲ μετὰ ποικιλμάτων τῶν ἀπόρων.

Ἐν Νέῃ Μιτζέλα τῆς Φθιώτιδος (ἐποικήσει τῶν Μακεδόνων) πίνει καὶ

ὁ παράνυμφος τελευταῖος ἐκ τοῦ οἴνου, καὶ τρώγει ἐν τῶν ἐμβαλλομένων ἐν τῷ ποτηρίῳ τριῶν τεμαχίων ἄρτου. Παραδίδει δὲ τὸ ποτήριον εἰς τὸν μπράτιμον ἢ βλάμην, ὅστις ἐκπίνει ὅλον τὸν οἶνον εὐχόμενος εἰς τοὺς μελλονύμφους νὰ ζήσουν.—'Ἐν Κοζάνῃ τῆς Μακεδονίας τίθενται τεμάχια ἄρτου ἐν κοίλῳ ἀργυρῷ δίσκῳ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ δὲ διὰ τοῦ κοχλιαρίου δοθῆ τρίς εἰς τοὺς νυμφίους, λαμβάνει τὸ ποτήριον καὶ πίνει τὸν ὑπόλοιπον οἶνον ὁ παράνυμφος (νοῦννος).—'Ἐν Ἐδέσση ὁ ἄρτος ἐμβάπτεται εἰς τὸν οἶνον καὶ προσφέρεται εἰς τοὺς νυμφίους· πίνουνσιν οὗτοι καὶ οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου, τὸν δ' ὑπολειφθέντα πίνει ὁ νοῦννος. Ἐν Σιατίστῃ ὁ ἄρτος λαμβάνεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκ προσφορᾶς, ἐμβάλλονται δὲ τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἐξ οὗ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος.

'Ἐν Λουλέ Βουργάζ τῆς Θράκης ἐμβάλλεται τεμάχιον ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον, πίνει δὲ καὶ ὁ παράνυμφος. Ὁμοίως καὶ ἐν Κούταλη παρὰ τὴν Προποντίδα.

'Ἐν Λέρῳ πίνει ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ὁ παράνυμφος, ἀλλὰ δὲν παρατίθεται ἄρτος ἐν τῇ τραπέζῃ, οὐδ' ἐμβάλλονται τεμάχια αὐτοῦ. Ὁμοίως καὶ ἐν Μολίβῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Λέσβου, καὶ ἐν Κῶ. Ἐν Κάσῳ παρατίθεται ἄρτος, ἐξ οὗ κόπτονται μικρὰ τεμάχια ἴσα τὸν ἀριθμὸν πρὸς τοὺς νυμφίους καὶ τοὺς παρανύμφους· ἕκαστον τεμάχιον ἐμβάπτεται εἰς τὸ ποτήριον καὶ προσφέρεται μετὰ τοῦ οἴνου εἰς τοὺς νυμφίους καὶ τοὺς παρανύμφους. Ἐκ τοῦ ἄρτου κόπτονται ἄλλα τεμάχια, ἅτινα ἐμβαπτόμενα εἰς μέλι δίδονται ὑπὸ τοῦ ἱερέως εἰς τοὺς παρισταμένους, καλοῦνται δὲ μελόπιτα. Ὁμοίως ἐν Κερπάρῳ ἐμβάλλονται ἐκ τοῦ ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον τεμάχια καὶ τρώγουσιν αὐτὰ προτοῦ νὰ πῖωσι τὸν οἶνον οἱ νυμφεῖοι καὶ ὁ παράνυμφος. Ὁ δ' ὑπόλοιπος ἄρτος κόπτεται εἰς μικρὰ τεμάχια, ἐμβαλλόμενα εἰς ἀγγεῖον πλήρες μέλιτος καὶ οἴνου· ταῦτα διανέμει ὁ ἱερεὺς εἰς πάντας τοὺς προσκεκλημένους λαμβάνων κερμάτια· τὸ δ' ἀγγεῖον δίδεται εἰς τὸν παράνυμφον.—'Ἐν Καλύμνῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, ἐκ δὲ τοῦ ποτηρίου πίνουνσιν πρῶτος ὁ γαμβρός, ἔπειτα ἡ νύμφη καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ κουμπάροι καὶ οἱ κουμπάροις· τὸ ὑπόλοιπον πίνει ὁ τυγών.—'Ἐν Πάτρῳ πίνουνσιν τὸν ὑπολειφθέντα οἶνον οἱ ἄγαμοι, ἵνα ταχέως νυμφευθῶσι (ΔΙΕ. τ. Γ' σ. 334).

'Ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκη, Περγάμῳ ὁ ἱερεὺς ἐμβάλλει εἰς τὸ ποτήριον τρία τεμάχια ἐκ προσφορᾶς διὰ τοὺς νυμφίους καὶ τὸν παράνυμφον, ὅστις πίνει καὶ ἐκ τοῦ οἴνου. Μετὰ τὴν τελετὴν κατακοιματιάζουν τὴν προσφορὰν, ἐξ ἧς ἐξήγαγεν ὁ ἱερεὺς τὰ τεμάχια καὶ λαμβάνουν ἀπὸ ἐν μικρὸν τεμάχιον οἱ κενημένοι· ἀλλὰ τοῦτο νῦν μόνον εἰς τὴν χωρία γίνεται.—'Ἐν Κυδωνίαις καὶ Περγάμῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, τὸν δ' ὑπόλοιπον οἶνον πίνει ὁ παράνυμφος. Ὁμοίως ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας πίνει ἐκ τοῦ ποτηρίου καὶ ὁ παράνυμφος καὶ ἡ παράνυμφος.—'Ἐν Σπέρτῃ τῆς Πισιδίας παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν ἄρτος, ἀλλὰ δὲν ἐμβάλλονται τεμάχια αὐτοῦ εἰς τὸ ποτήριον· πίνουνσιν δὲ οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου πλὴν τῶν νυμφίων καὶ ὁ παράνυμφος καὶ ἡ παράνυμφος.

'Ἐν Ἰκονίῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, τὸ ποτήριον δ' ἀνήκει εἰς τὴν ἐκκλησίαν· μετὰ τοὺς νυμφίους ὁ παράνυμφος ἐκπίνει τὸν οἶνον. Ἐν Ἀκ-σοῦ (Χασάκιον) πλησίον τῆς Μαλακοπῆς ὁμοίως μόνον οἶνος τίθεται ἐν τῷ κοινῷ ποτηρίῳ, ἐξ οὗ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος. Ἐν Μισθίῳ τῆς Καππαδοκίας πίνουνσιν ἐκ τοῦ οἴνου τρίς οἱ νυμφεῖοι, μετ' αὐτοὺς δὲ οἱ γονεῖς ἀμφοτέρων καὶ εἶτα ὁ παράνυμφος. Ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ Ταβλουσουνίῳ τῆς Καππαδοκίας δὲν παρατίθεται ἄρτος, ἀλλὰ τίθενται ἐπὶ τῆς τραπέζης κουφέττα· ἐκ τῶν ὁποίων δίδονται

τινὰ εἰς τοὺς νυμφίους, τὰ δὲ λοιπὰ διανέμονται εἰς τοὺς παρεστῶτας· ἐκ τοῦ ποτηρίου πίνουνσι μόνον οἱ νυμφίοι.

Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Τραπεζοῦντος μόνον οἶνον περιέχει τὸ ποτήριον, ἐξ οὗ πίνουνσι τρεῖς οἱ νυμφίοι, καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἐκπίνει ὁ παράνυμφος, ὅστις καὶ θραύει τὸ ποτήριον. Ἐν Λιβαδιᾷ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ὁ παράνυμφος πίνει τρεῖς ἐκ τοῦ ποτηρίου. Ὁμοίως καὶ ἐν Νικοπόλει.

Εἰς τινὰ χωρία τῆς Κύπρου, οἶνον εἰς τὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου, παρατίθεται ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἄρτος, ἐξ οὗ ἐξάγονται ἀνά ἓν τεμάχιον διὰ τὸν γαμβρόν, τὴν νύμφην, τὸν παράνυμφον καὶ τὴν παράνυμφον· ἐμβάλλεται δὲ ἀνά ἓν ἐκάστοτε εἰς τὸ ποτήριον, ὅταν προσφέρεται τοῦτο εἰς τὸν μέλλοντα νὰ πῆ. Εἰς τὸν Κάμπον τοῦ διαμερίσματος Λεύκας πίνει καὶ ὁ παράνυμφος, ἀλλ' ὄχι ἡ παράνυμφος· ἔπειτα δίδεται τὸ ποτήριον εἰς συγγενῆ τοῦ παρανύμφου.

Καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς τῆς Σικελίας εἰς κρυστάλλινον ἢ ὑάλινον ποτήριον πλήρες οἶνου ἐμβάπτει ὁ ἱερεὺς τεμάχιον ἄρτου ἢ παξιμάδιον καὶ δίδει τρεῖς εἰς τοὺς νυμφίους νὰ φάγωσι καὶ νὰ πῶσι, καὶ ἀφοῦ ψάλλῃ «ποτήριον σωτηρίου λήψομαι καὶ τὸ ὄνομα κυρίου ἐπικαλέσομαι» (*prendero il calice salutare, ed invocherò il nome del signore*), ρίπτει μεθ' ὁρμῆς κατὰ γῆς τὸ ποτήριον, ἵνα συντριβῆ (*Pitrè, Usi e Costumi τ. II σ. 67*).—Παρὰ τοῖς Βουλγάροις πρὸ τῆς εὐλογίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ Κοῦμ (ὁ προεστὼς) καλύπτει διὰ πέπλου τὰς κεφαλὰς τῶν μνηστήρων, καὶ κρατῶν ποτήριον οἶνου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει τεμάχιον ἄρτου, εὐλογεῖ αὐτοὺς καὶ καταχέει αὐτοῖς τὸν οἶνον. (*Strauss, die Bulgaren σ. 325*).

Ζ'

Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ τὴν ἐπομένην τοῦ στεφανώματος συνεσθίουσιν οἱ νεόνυμφοι ἀλέκτορα, οὐδενὸς ἄλλου τῶν οἰκείων μετέχοντος τοῦ γεύματος.

Ἐν Γορτυνίᾳ ἄλλοτε τὴν νύκτα τῆς Κυριακῆς τοῦ γάμου, μικρὸν πρὸ τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἐγίνοντο τὰ πιστόφια, ἤτοι ἐπέστρεφεν ἡ γαμήλιος συνοδεία εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ἡ μήτηρ ταύτης παρέθετεν εἰς τοὺς νεόνυμφους ἀλέκτορα κεκαρυκευμένον, τὸν κόκορα τῆς πενθερᾶς λεγόμενον (Ππζ. σ. 48). Καὶ ἐν Καλαμάτᾳ ἄλλοτε παρετίθεντο εἰς τοὺς νεόνυμφους τὴν πρωτὰν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου ὀπτὰ περιστέρια. Ὁμοίως καὶ ἐν Λιζούρῃ τῆς Κεφαλληνίας οἱ νεόνυμφοι συνεσθίουσι περιστέρια, «διὰ νὰ εἶναι ἀγαπημένοι». Ἐν Σκοπέλῳ οἱ νεόνυμφοι τρώγουσι τὴν ἐπαύριον τὸν ὑπολειφθέντα ἄρτον, ἐξ οὗ ἐλήφθησαν τὰ εἰς τὸ κοινὸν ποτήριον τεθέντα τεμάχια. Ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβκλή (Φιλιππούπολις) κατὰ τὴν παραλαβὴν τῆς νύμφης ἐκ τῆς οἰκίας τῆς οἱ νυμφίοι τρώγουσιν ἰδιαιτέρως κάτι τι (*Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν καὶ ἐθίμων κλπ. σ. 188*). Εἰς τὰ χωρία τῆς Κυζίκου εἰς κοινὸν γεῦμα τῶν νεόνυμφων παρτίθεται γεμιστὴ ὄρνις. Ὅπτον δὲ περιστέριον παρατίθεται εἰς τοὺς νεόνυμφους ἐσθίοντας αὐτὸ κατὰ μόνας καὶ ἐν Ἀϊδινίῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (*W. Paton ἐν Folk-Lore 1891 σ. 192*). Ἐν Καρπάθῳ τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου τρώγουσιν οἱ νεόνυμφοι ὄρνιθα ἐν τῷ αὐτῷ πινακίῳ. Ὁμοίως καὶ ἐν Κάσῳ. Ἐν Ἀγιάσῳ τῆς Λέσβου οἱ νεόνυμφοι τρώγουσι μετὰ τῆς μητρὸς τῆς νύμφης ὄρνιθα, ἣν αὕτη μοιράζει δίδουσα τοὺς πόδας εἰς τὸν γαμβρόν, συμβολικῶς σημαίνουσα ὅτι εἶναι ὁ στῦλος τοῦ σπιτιοῦ. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Γ. Λάμερα).

Εἰς τὰ περὶ τὴν Πύλον χωρία οἱ νεόνυμφοι κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τῶν ὀφείλουσι νὰ φάγωσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ τεμαχίου ἄρτου, ὅπερ παρουσιάζει

συνήθως εἰς αὐτοὺς ἢ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ. Ὁμοίως ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης, κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεόνυμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ προσφέρονται εἰς ἀμφοτέρους ἄρτος μετὰ ἄλατος, ἐξ οὗ ὀφείλουσι νὰ φάγωσιν ἀνὰ μίαν δακνιάν (Θρακικὴ ἐπετηρὶς 1897 σ. 193). Πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας μετὰ τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ γαμήλιον συμπόσιον καὶ τὸν ἐπακολουθοῦντα χορὸν κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Κυριακῆς συνδειπνοῦσιν ἐν ἰδίῳ δωματίῳ οἱ νεόνυμφοι μετὰ τῶν παρανύμφων (τοῦ καλιτάτα καὶ τῆς καλιμάννας)· ἐπικρατεῖ δ' ἐνιαχοῦ συνήθεια νὰ τρώγωσι κατὰ πρῶτον αὐτὰ καὶ παρασκευασμὰ τι ἐξ ὀρύζης. (Ἐθνικὴ ἀγωγή 1901 σ. 157). Πρὸ τούτου δ' ἀμέσως κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς γαμηλίου συνοδείας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, παρὰ τὴν αὐλειὸν θύραν ὁ καλιτάτας σπάζει τὸ κλίκι ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης καὶ διανέμει αὐτὸ εἰς τοὺς συνοδεύοντας, οἵτινες συνωθοῦνται ποῖος νὰ πρωτοπάρῃ ἢ μᾶλλον ν' ἀρπάσῃ τεμάχιον αὐτοῦ. Εἶναι δὲ τὸ κλίκι (1) ἄρτος περιφερῆς, τὸν ὁποῖον ὁ παρὰνυμφος παρασκευάζει, κατὰ δὲ τὴν στέψιν φέρει διαπερασμένον εἰς τὸν λαιμὸν τῆς κλυντήρας του, ἥτις εἶναι πλήρης οἴνου (2).

Παραπλήσια συνήθειαι ἐπιχωριάζουσι καὶ ἀλλαγῶ. Ἐν δήμῳ Ἀβίας ἡ μήτηρ τῆς νύμφης κόπτει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ταύτης ἄζυμον ἄρτον (τουρέκι), ὃν ἐκόμισεν ὁ γαμβρὸς κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου. Ἐν Μαλιτζίνα τοῦ δήμου Μελιτίνης τῆς Λακεδαιμόνος κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ κόπτουν μίαν πίταν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς καὶ τὴν διαμοιράζονται οἱ προσκεκλημένοι, εὐχόμενοι καλορίζικα. Ἐν Ἀρτάκη, Κυζίκῳ, Πανόρμῳ κατὰ τὸ στόλισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης σπάζουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἑκατέρου ἀνὰ ἓνα πλατὺν ἄρτον ἐπὶ τούτῳ πλασμένον. Ἐν Καρυῶ τοῦ Ὀλύμπου, ὅταν ἡ γαμήλιος πομπὴ φθάσῃ πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ἵσταται τότε δ' ἐξέρχεται τῆς οἰκίας ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ βαστάζουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἄρτον καὶ εἰς τὴν χεῖρα κρατοῦσα ἀγγεῖον οἴνου· ὀρχομένη χαιρετᾷ πρῶτον τοὺς ἱερεῖς, ἔπειτα τὸν νουνὸν (παρὰνυμφον) καὶ τελευταῖον τὸ ἀνδρόγυνον· μετὰ τὸν σύνθηθαι χαιρετισμὸν «καλῶς ὄρισατε· στερεωμένοι» θέτει τὸ ψωμίον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης ἀνὰ τρεῖς φορές, εὐχομένη νὰ στερεώσῃ ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύμφη· ὅταν δ' ἔλθουν οἱ μπράτμοι λαμβάνουν τὸν ἄρτον παρὰ τῆς μητρὸς τοῦ γαμβροῦ καὶ τὸν σπάζουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης καὶ τὸν διαμοιράζουσι ὅλοι.

Ἐν Λευκάδι τὴν δείλῃν τῆς δευτέρας (τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου) ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ ἀφαιροῦσιν ἐκ τῶν στρωμάτων τὰ τραγήματα καὶ πάντα τὰ καταχύσματα ἐν γένει, δι' ὧν ἐπλήρωσαν αὐτὰ προσωρινῶς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, καὶ τὸν ἄρτον τὸν ὁποῖον ἐνέβαλον εἰς αὐτὰ κόπτοντες εἰς μικρὰ τεμάχια διανέμουσιν εἰς τοὺς προσκεκλημένους.

Η'

Ἐν Ἀθήναις ἄλλοτε προσεφέρετο εἰς τὴν νύμφην ὑπὸ συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ παρθένου κατὰ τὴν εἴσοδον αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν τούτου ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κατωφλίου πλακοῦς ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος καὶ καρύων. Ἡ προσφορά

1) Ἦτοι κολλίκιον ἐκ τοῦ κόλλιξ. «Κόλλιξ δὲ ἐστὶν εἶδος ἄρτου περιφεροῦς, ἐξ οὗ τὰ παρ' ἡμῖν κολλίκια» Γρηγορ. Κορίνθ. σ. 549 καὶ Schaefer αὐτ.). Συνήθης καὶ ὁ πληρέστερος τύπος κολλίκι (βλ. Κοραῆ Ἀτακτα τ. Α' σ. 153, τ. Γ' σ. 62 καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. μέλλω 2).

2) Ἐθνικὴ ἀγωγή 1901 σ. 156. Κλυντήρα=στάμνος, τὸ κοινῶς λεγόμενον κροστήριον, ἐκ τοῦ κρωτήριον (βλ. Kretschmer, Der heutige Lesbische Dialekt σ. 118).

αὕτη ἐθεωρεῖτο ὡς ἐμφαίνουσα εὐχὴν πολυτεκνίας καὶ ἡδέος βίου. (Θεοδοσ. Β. Βενιζέλου, Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀθ. 1873 σ. 38--9). Ἐν Γορτυνίᾳ προσφέρεται ὑπὸ τοῦ παρανόμφου εἰς τοὺς νεονύμφους μέλι ἢ ἄλλο γλύκυσμα. Καὶ λέγεται ὅτι γίνεται διὰ νὰ περάσουν γλυκισμένοι καὶ ἄλυποι τὴν ζωὴν των. (Ππζ. σ. 46). Ἐν Σοποτῶ τοῦ δήμου Ἀροανίας ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ ἢ ἡ τοῦ παρανόμφου κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ δίδει ἀπὸ κυαθίσκου πλήρους μέλιτος ἀνὰ μίαν κουταλιάν εἰς τοὺς νεονύμφους καὶ τὸν παράνομφον. Ἐν τῷ δήμῳ Ἀβίας τῆς Μάνης μόλις εἰσέλθουν οἱ νεονύμφου εἰς τοῦ γαμβροῦ θὰ τοὺς ταῖσουν μέλι καὶ καρύδι. Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ προσφέρεται ὑπὸ τῆς πενθερᾶς εἰς τοὺς νεονύμφους δι' ἀργυροῦ κοχλιαρίου γλυκὸ τῆς κούπας. Ἐν Λάστα «ἀφοῦ ἐμπαίνανε μέσα στὸ σπίτι ἤφερνε ὁ παπᾶς ἢ ἐλλείψει ὁ κουμπάρος ἓνα ποτήρι μέλι με κολλίνας ἀπὸ μύγδαλα κ' ἔδινε πρῶτα στὰ νογάμπρια καὶ στερνά 'ς ὅλους τοὺς ἄλλους» (Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα σ. 108). Ἐν Ζακύνθῳ, ὅταν φθάσουν οἱ νεονύμφου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἵστανται πρὸ τῆς θύρας· τότε δ' ἐξέρχεται ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ, ἂν ἔχη, ἢ μία συγγενής, ἂν δὲν ἔχη μητέρα, με ποτήριον μέλιτος καὶ λεπτὰς φέτας ψωμιοῦ, ἐμβαπτίζει τὸ ψωμί εἰς τὸ μέλι καὶ ταῖζει τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην τρεῖς φορὰς (Παρά Σ. Καλογεροπούλου). Ἐν Σκοπέλῳ κατὰ τὸ στεφάνωμα παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν ὅπου οἱ στέφανοι ἐπὶ ἀργυροῦ δισκοειδοῦς ἀγγείου μέλι μετὰ καρῶν· μετὰ δὲ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τρώγουσιν ἀνὰ ἓν κάρυον οἱ νυμφῖοι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ παράνομφου. Εἰς τινὰ πεδιναὶ χωρία τῆς Ἡπείρου, κατὰ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ὁ παράνομφος προσέφερε δοχεῖον πλήρες μέλιτος καὶ ἔτρωγον ἐξ αὐτοῦ οἱ νυμφῖοι, αὐτὸς οὗτος ὁ παράνομφος καὶ οἱ βλάμηδες τοῦ γαμβροῦ (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κοντοθανάση). Ἐν Κονίτση τῆς Ἡπείρου «μετὰ τὸ πέρας τοῦ μυστηρίου ἡ νουνὰ διανέμει εἰς ὅλους τοὺς παρευρεθέντας εἰς τὴν στέψιν τεμάχιον προσφορᾶς ἐντὸς μέλιτος βουτηγμένον» (1). Ἐν Σιακίστῃ τῆς Μακεδονίας οἱ συνοδοὶ τοῦ γαμβροῦ (μπιράτιμοι) μετὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος θέτουσιν ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης τεμάχια σακχάρου καὶ τρώγουσι ταῦτα οἱ νυμφῖοι, λαμβάνοντες τὰ τοῦ γαμβροῦ ἢ νύμφης καὶ ταύτης ὁ γαμβρός. Ἐν Ἐδέσση τῆς Μακεδονίας τὴν ἐπομένην τοῦ στεφανώματος προσφέρονται εἰς τοὺς νεονύμφους πίτα καὶ γλυκύσματα κομιζόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῆς νύμφης. Ἐν Κοζάνῃ μετὰ τὸ στεφάνωμα γίνεται ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ γαμβροῦ τὸ λεγόμενον θρέψιμο· μικρὸς παῖς δίδει τρεῖς εἰς τοὺς νεονύμφους, ἵνα φάγωσιν ἐξ αὐτῆς. Εἰς τὰ χωρία τῆς Κυζίκου μετὰ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ὁ ἱερεὺς ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα τῶν νυμφῶν καὶ τοῦ παρανόμφου μίαν δακτυλιάν μέλι.

Ἐν Ριανὰ δὲ Γρεεὶ καὶ ἐν ἄλλαις ἀλβανικαῖς ἀποικίαις τῆς Σικελίας ἡ πενθερὰ ἀναμένουσα τὴν νύμφην ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας προσφέρει εἰς αὐτὴν κοχλιάριον μέλιτος (*Pitrè, Usi e costumi* τ. II σ. 76). Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Σικελίας, ἀφοῦ εἰσέλθωσιν οἱ νεονύμφου εἰς τὴν οἰκίαν, οἱ συγγενεῖς προσφέρουσιν εἰς αὐτοὺς ἓν κοχλιάριον μέλιτος (αὐτ. σ. 75—6.)

1) Ἀγὼν 14 Μαρτίου 1899 σ. 3.

ΤΟ ΕΘΙΜΟΝ ΤΗΣ ΘΡΑΥΣΕΩΣ ΑΓΓΕΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΗΔΕΙΑΝ (*)

Σχεδόν άπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν συνηθίζεται κατὰ τὰς κηδείας νά θραύωνται πῆλινα ὑδροφόρα ἀγγεῖα πρὸ τῆς οἰκίας κατὰ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐξοδὸν τοῦ νεκροῦ (¹), ἑνιαχοῦ δὲ καὶ ἐν τῇ ὁδῷ, ὁπόθεν διέρχεται ἡ ἐπικήδειος πομπή, ριπτόμενα ἐκ τῶν παρακειμένων οἰκιῶν (²), ὡς ἐπίσης καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου, ὅταν καταβιβασθῇ εἰς τὸν λάκκον ὁ νεκρός. Ὁ ἱερεὺς τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν οἱ νεκροθάπται καταβιβάζουσι τὸ φέρετρον, ἐκφωνῶν τὸ γραφικόν: Γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ(³) ἐπιχέει ἐπὶ τοῦ τάφου ὀλίγον ὕδωρ ἐκ λαγγήνου, πρὸς τοῦτο κομιζομένης, ἥτις πάραυτα θραύεται, καὶ βάλλει δράκα χώματος ἢ ἀναμιγνύων

*) Ἐγρᾶφη κατ' αἴτησιν τοῦ Edw. Tylor, ἀνακοινωθεῖσα δ' εἰς συνεδρίαν τοῦ ἐν Λονδίῳ ἀνθρωπολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἐδημοσιεύθη μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Louis Dyer ἐν Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland 1893 τ. XXIII ἀρ. 1 σ. 28-44. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἀνετυπώθη ἐν Παρισαῶν 1894 τ. 12 σ. 81-7, νῦν δὲ συμπληροῦται διὰ πολλῶν προσθηκῶν.

1) Ἀθῆναι, πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου (ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων). Βλ. Rouquieville, Voyage de la Grèce, Par. 1827 τ. VI σ. 147. Πρωτοδόκιμος, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς, Ἀθ. 1860 σ. 13. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen σ. 119. Larson, Modern Greek Folklore σ. 520.—"Ὅπισθεν τοῦ ἐκκομιζομένου νεκροῦ ρίπτουσι πρὸ τῆς θύρας καὶ θραύουσιν ὕδριαν πλήρη ὕδατος. (Τῆνος κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Σταμ. Καραλῆ 1888). Μύκονος: Th. Bent The Cyclades σ. 220. «Ἄμα ὁ νεκρὸς ἐξέλθῃ τῆς οἰκίας ρίπτεται κατόπιν αὐτοῦ πῆλινόν τι ἀγγεῖον ἢ κέραμος, ἵνα θραυσθῇ (Λακκοβίγια Μακεδονίας: Γουαίτου Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα 1894 σ. 63. Abboll Macedonian folklore σ. 198). Θραύεται τὸ ἀγγεῖον κατὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ λειψάνου ἐκ τῆς οἰκίας, τὰ δὲ τεμάχια τῆς ὕδριαις ἐξαερίζονται εἰς τὰ ξύλα τοῦ φερέτρου, τὰ ἐμπηγνύμενα σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ τάφου. (K. Kleinraut Οἱ νεκροὶ τῶν Ἀθηνῶν, μεταφρ. ἐν Ἐστία 1882 τ. II σ. 99). Ἐν Ἀχαΐᾳ πάντα τὰ ὑέλινα ἢ πῆλινα ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων ἕκαμνε χρῆσιν ὁ ἀσθενής, θραύονται κατὰ τὴν ἐκφορὰν συνήθως τὸ ἀγγεῖον, ἐξ οὗ ἐλήφθη τὸ ὕδωρ διὰ τὸ λουτρὸν τοῦ νεκροῦ, τίθεται ἐπὶ τοῦ κατωφλίου οὕτως, ὥστε νά πατήσῃ καὶ θραύσῃ αὐτὸς ὁ πρῶτος τῶν βασταζόντων τὸ φέρετρον, τὰ δ' ἄλλα ἀγγεῖα θραύονται ριπτόμενα ἀπὸ τῶν παραθύρων τοῦτο δὲ διὰ νά μὴ τὰ μεταχειρισθῇ ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ νά τὰ παραλάβῃ ὁ νεκρός. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Γ. Παπαγεωργίου, φοιτητοῦ 1918). Ἐν Γορτυνίᾳ κατὰ τὴν ἐξοδὸν θραύουσιν ὑάλινον ἀγγεῖον ἢ πῆλινον κανάτιον, οἱ δὲ πενέστεροι κεραμίδι. (Παλαζαφειροπούλου Περισυναγωγῆ σ. 285). Ἐν Τριπόλει καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις τῆς ἐπαρχίας Μαντινείας θραύουσι κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ οἱ μὲν εὐπορώτεροι κινουργῆ ὕδριαν ἢ λαγγήνον, οἱ δ' ἀπορώτεροι παλαιὸν τι ἀγγεῖον ἢ ἀπλῶς κέραμον πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἢ πρὸ τῆς θύρας τοῦ δωματίου, ἐν ᾧ ἐτελεύτησεν ὁ νεκρός, ἢ ἐν ᾧ δωματίῳ ἐξετέθη, ἤτοι ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου τὰ εἰκονίσματα. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου φοιτητοῦ 1892). Εἰς τὸ Μπουγιᾶτι τοῦ τέως δήμου Ἡραίας κατὰ τὴν ἐκ τῆς οἰκίας ἐξοδὸν τοῦ λειψάνου ἀντὶ ὑδροφόρου ἀγγείου συνηθίζουσι νά θραύωσι κέραμον καὶ ἐν κοχλιάριον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου, ἐπιθεωρητοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως Γορτυνίας).

2) Ἐν Τριπόλει καὶ ἐν πλείστοις χωρίοις τῆς Μαντινείας λέγουσιν, ὅτι ἅμα προσπεράσῃ τὸ λείψανον, πρέπει ἀμέσως νά πάρῃς ἓνα κανάτι ἢ νιᾶ (μίαν) στάμνα ἢ νιᾶ λαγγή γεμάτη νερὸ καὶ νά τὸ χιούσῃς ἀπὸ τῆ νιᾶ ἄκρῃ τοῦ δρόμου ὡς τὴν ἄλλῃ ἢ χάμου ἔς τάγκωνάρι τοῦ σπιτιοῦ ἢ μπροστὰ ἔς τὴν πόρτα σου με οὔλο τάγγειδ ἢ μέσα ἔς ταῖς τέσσαραις ἀγκωναῖς τοῦ σπιτιοῦ, καὶ νά σπάσῃ τάγγειδ καὶ νά εἰπῆς: Διὸς (Θεὸς) σχωρέσ' τοσε! τὸ κακό του νά μὴ μᾶς βρῆ! » (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου). Ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὅταν διέρχεται κηδεῖα πρὸ τῆς οἰκίας, χύνουσιν ἐν κανάτι νερὸν ἐπιλέγοντες: Θεὸς σχωρέσ' τοσε, τὸ κακό του νά μὴ μᾶς βρῆ (Globus τ. 65 σ. 55). Ἐν Χίῳ, ὅταν ἐξαχθῇ τὸ λείψανον τῆς οἰκίας, ρίπτουσι εἰς τὴν ὁδὸν πῆλινα ἀγγεῖα ὕδατος, πλὴν δὲ τούτου πολλοὶ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων ρίπτουσι καὶ ὅταν διέρχεται ἡ πομπή πρὸ τῆς οἰκίας τῶν (Καννελᾶκη Χιτικὰ ἀνάλεκτα, Ἀθ. 1890 σ. 338). Ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν ἐκκομιδὴν, ὅθεν ἂν διέρχεται ὁ νεκρός, χύνουσιν ὕδωρ ἐκ πηλίνων ἀγγείων, ἅπερ ἀμέσως θραύουσι ριπτόντες χαμαί. (Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Α' σ. 738).

3) Γένεσ. γ' 19.

ὕδωρ ἐκ τῆς λαγῆνου μετὰ χόματος κατασκευάζει πηλόν, δι' οὗ ραίνει τὸν νεκρόν· ὁμοίως καὶ οἱ παριστάμενοι εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν νομίζουσι θρησκευτικὸν καθῆκον νὰ ρίψωσι χῶμα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ἐκφωνοῦντες, *Θιὸς χωρὲς τόν!* Εἶναι δ' ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι ἡ ἱεροτελεστία αὕτη, ἣν οὐδεὶς Ἑλλην ἱερεὺς παραλείπει κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν, δὲν ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διότι οὐδεμία μνεῖα ταύτης γίνεται ἐν τῇ νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ (1).

Ὁμοια ἢ παραπλήσια ἔθιμα εἶναι κοινὰ καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαούς. Ἡ μὲν θραῦσις τῶν ἀγγείων παρατηρεῖται εἰς ὀλίγους μόνον τόπους. Οὕτω πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας, ὅταν ἐξάγωσι τὸ λείψανον τῆς οἰκίας, χύνουσι τρεῖς νερόν ἀπὸ πήλινον ἀγγεῖον καὶ καταθραύουσι τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, διότι ἄλλως φοβοῦνται, ὅτι κάποιος ἄλλος ἀπὸ τὴν οἰκίαν θ' ἀποθάνῃ (2) καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ρωσίας κατὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ νεκροῦ ἢ χήρα αὐτοῦ καταθρυμματίζει ἐν καινουργῆς κανάτιον (3). Οἱ Ἀρμένιοι ρίπτουσι καὶ θραύουσιν ὅπισθεν τοῦ φερέτρου κανάτια ἐπιλέγοντες «φεύγα καὶ νὰ μὴ γυρίσης πίσω!» Τὸ αὐτὸ δὲ πράττουσι καὶ ὅταν φεύγῃ ἐχθρός, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀναχώρησιν φίλου, τοῦ ὁποῦ εὐχονται τὴν ταχείαν ἐπάνοδον, χύνουσι νερόν (4). Οἱ Δαγιάκ τοῦ Σαραβὰκ (τῆς νήσου Βορνέου) καθ' ἣν στιγμὴν τὸ λείψανον ἐξάγεται τῆς κατοικίας

1) Ἐν Βουλδοῦρ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Ἰκόνιον) θραύουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου ἀγγεῖον πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν, ἂν ἤθελε συμβῆ θάνατος ἐν τῇ οἰκίᾳ, ὅπου ἐγεννήθη ἄρτι παιδίον, ἢ ἂν ὁ θάνατος συνέβῃ μὲν ἐν γειτονικῇ οἰκίᾳ, ἀλλ' ἢ λεγὼ συνέπεσε νὰ ἴδῃ τὸν νεκρόν· ἂν μὴ θραυσθῇ ἐπὶ τοῦ τάφου στάμνος, πιστεύουσιν ὅτι ὁ νεκρὸς θὰ βρασάνιζῃ τὸ παιδίον καὶ δὲν θ' ἀφήνῃ αὐτὸ ν' αὐξήθῃ ἐλευθέρως. (Ξενοφάνης 1906 τ. Γ' σ. 275). Ἐν Ρόδῳ μετὰ τὴν ταφὴν ὁ ἱερεὺς θραύει ἄνωθεν τοῦ τάφου λάγηνον πλήρη ὕδατος. (Αὐτ. τ. Ζ' σ. 50). Ἐπίσης ἐν Κύπρῳ θραύουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου, τὰς λαγῆνους, ἐν αἷς φερον τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἐνίψαν τὰς χεῖρας τῶν οἱ κηδεύσαντες. (Λοῦροι, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 98. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Α' σ. 738). Καὶ εἰς Γιάννιτσαν τῆς Καλαμάτας θραύουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου τὸ ἀγγεῖον, εἰς ὃ ἦτο τὸ νερόν, δι' οὗ ἐνίφθησαν οἱ ἐργασθέντες εἰς τὸν τάφον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Βελμάχου ἱερέως). Πλὴν τοῦ χόματος ἐνιαχοῦ ὁ ἱερεὺς καὶ οἱ κηδεύοντες ρίπτουσι ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ τεμάχια τοῦ θραυσθέντος ἀγγεῖου. (Γ. Σωτηρίου ἐν Ἀρχαιολογικῷ δελτίῳ τ. Β' σ. 182, 2). Ὁ ἱερεὺς ρίπτει ἐπὶ τοῦ τάφου χῶμα βρεγμένον μὲ νερόν ἐξ ὕδρας, ἣτις θραύεται. *R. Klesch, Die Ethn. An. σ. 100*). Ἐν Λιβισίῳ τῆς Λυκίας ὁ μὲν ἱερεὺς διὰ πτύου κατασκευάζει πηλόν ἐκ γῆς, ὕδατος καὶ ἐλαίου, καὶ ρίπτει αὐτὸν σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ (Ξενοφάν. 1907 τ. Δ' σ. 236), οἱ δὲ παριστάμενοι ρίπτουσι δράκμα χόματος. (Αὐτ. σ. 237). Ἐκαστος τῶν παρισταμένων ρίπτει δράκμα χόματος. (Καρυὰ Ὀλύμπου, κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδου.—Κύθιος: Βάλληρον Κυθνιακὰ σ. 114. Λακκοβίτικα Μακεδονίας. Γουσίον, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 63. *Abbott Macedonian Folklore σ. 200*. Αἴνος: ΚΠ. Σύλλογος τ. Θ' σ. 549). Κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς ρωσικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, κατὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ φερέτρου εἰς τὸν τάφον ὁ ἱερεὺς ρίπτει διὰ πτύου σταυροειδῶς χοῦν, ἐπιλέγων «Τοῦ κυρίου ἢ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς», ἐπὶ τούτοις δὲ ἐπιχύνει ἐλαίον ἐκ τῆς κανδήλας ἢ τέφραν ἐκ τοῦ θυμιατηρίου ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ψάλλον «Μετὰ πνευμάτων δικαίων τετελειωμένων κτλ.» (*Al. Maltzer Begräbniss-ritus, Berlin 1898 σ. 134*). Καὶ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιρρίπτει ὁ ἱερεὺς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον διὰ πτύου χοῦν ἐπιλέγων «Ἡ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ». (Αὐτ. σ. XLVII).

2) *Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube*, 3ης ἐκδ. § 737. Ἐν τῇ Ἀν. Πρωσίᾳ χύνουσι ὅπισθεν τοῦ φερέτρου ἐκ πηλίνης λεκάνης τὸ νερόν, δι' οὗ ἐπλυναν τὸν νεκρόν, καὶ θραύουσι τὸ ἀγγεῖον ὑπὸ τοὺς τροχοὺς τῆς ἀμάξης διὰ νὰ μὴ συμβῆ συμφορὰ εἰς τὴν οἰκίαν ἢ διὰ νὰ μὴ ἐπανέλθῃ ὁ νεκρὸς (*Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1910 τ. 20 σ. 394 κέ.*). Ἐν Auxois τῆς Γαλλίας εὐρίσκονται εἰς τοὺς τάφους πήλινα ἀγγεῖα τεθραυσμένα, ἀλλ' εἶναι ταῦτα ἀγγεῖα περιέχοντα ἁγιασμόν, τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ ἐκ τύχης θραύονται (*Revue des trad. popul. 1895 τ. X σ. 108*).

3) *Kalston, Songs of the Russian people σ. 318=Abbott, Macedonian Folklore σ. 199*.

4) *Aberghian, Der armenische Volksglaube σ. 12=Zts. d. Ver. f. Volksk. 1908 τ. 18 σ. 365*.

θραύουσιν ἐν κανάτιον νεροῦ ρίπτοντες αὐτὸ κάτω (1). Ἡ συνήθεια δὲν εἶναι ἄγνωστος καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους (2), ἴσως δὲ καὶ εἰς τοὺς Μαροκηνοὺς, ὡς δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς παρατηρουμένης εἰς νεκροταφεῖα τῆς Μογαδόρης ἀναρτήσεως τεμαχίων πηλίνων ἀγγείων ἐκ πασσάλων ἐμπεπηγμένων εἰς πολλοὺς τάφους (3). Προδήλως δὲ τὴν αὐτὴν δεισιδαίμονα ἀντίληψιν ἐμφαίνει καὶ τὸ ἐν τῇ Δυτικῇ Βοημίᾳ κρατοῦν ἔθιμον νὰ συντρίβηται κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ φερέτρου ἐκ τῆς οἰκίας τὸ ὑάλινον δοχεῖον τοῦ ἀγιασμοῦ, τὸ ὁποῖον ἔκειτο πλησίον τοῦ φερέτρου (4). Ἐπίσης καὶ τὸ ρωμουνικόν, τοῦ νὰ μεταβαίῃ εἰς τὸ νεκροταφεῖον τὴν ἐπομένην ἀπὸ τῆς ταφῆς πρωίαν συγγενῆς τοῦ νεκροῦ ἢ ἄλλη μισθωτὴ γυνὴ καὶ νὰ περιέρχεται τρεῖς κύκλω τὸν τάφον θυμιῶσα διὰ λιβανωτοῦ, τὸν ὁποῖον φέρει εἰς κεράμιον, νὰ ἐπαναλαμβάνῃ δὲ τοῦτο καθ' ἑκάστην ἐπὶ ἑξ ἑβδομάδας καὶ τὴν τελευταίαν φορὰν νὰ ρίπτῃ τὸ κεράμιον ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ νὰ τὸ συντρίβῃ (5).

Ἐνῶ δὲ ἡ συνήθεια τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων παρατηρεῖται ἀλλαχοῦ σπανιώτερον, εὐρύτατα τούναντίον εἶναι διαδεδομένη ἢ παρ' ἡμῖν συναφῆς πρὸς ταύτην ἐκχυσίς ὕδατος κατὰ διαφόρους στιγμὰς τῆς κηδεῖας (6). Ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Γερμανίᾳ συνήθεια νὰ χύνωσι γυναῖκες ὑπὸ τὸ φέρετρον ὕδωρ ἐξ ἀγγείων, μαρτυρεῖ ἐγγραφοῦν τοῦ ΙΑ αἰῶνος (7). Καὶ σήμερον δὲ πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας συνηθίζεται τὴν στιγμὴν τῆς ἐξόδου τοῦ λειψάνου ἐκ τῆς οἰκίας νὰ χύνωσιν ὕδωρ ὀπισθεν αὐτοῦ, ὅπερ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἔλουσαν τὸν νεκρόν, καὶ τοῦτο ὡς λέγουσι πρὸς ἀποτροπὴν νέων θανάτων ἢ τοῦ κινδύνου τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ νεκροῦ (8). Ὁμοίως καὶ οἱ Τσέχοι ἐκχύνουσι

1) Wilken, Ueber das Haaropfer I σ. 246—Zts. d. Ver. f. Volksk. 1908 τ. 18 σ. 365.

2) Andree, Zur Volkskunde der Juden σ. 166.

3) Verhandlungen d. Berl. Gesell. f. Anthropologie 1886 σ. 680. Ἡ ἐν Μογαδόρῃ συνήθεια ἐνθυμίζει τὴν ἐλληνικὴν, περὶ ἧς ἡ παρατήρησις τοῦ R. Kleinpaul ἀνωτέρω σ. 268 σημ. 1.

4) Zts. d. Ver. f. Volksk. 1908 τ. 18 σ. 363. Καὶ ἐν Ammersee ὁμοίως γυνὴ ρίπτει τὸ ἀγγεῖον τοῦ ἀγιασμοῦ, ὅπως θυμματοισθῆ. (Sepp, Völkerbrauch bei Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 135—Samter Geburt, Hochzeit u. Tod, Lpz. 1910 σ. 87).

5) Globin τ. 69 σ. 138—IS. Scheffelowitz Das Stellvertretende Huhnopfer σ. 27 (Religionsgeschichtliche Versuche u. Vorarbeiten τ. XIV, 3).

6) Πολλὰ τοιαῦτα ἔθιμα καταλέγουσιν οἱ ἐξῆς συγγραφεῖς: Sartori, Das Wasser im Totengebrauche ἐν Zts. d. Ver. f. Volksk. 1908 τ. 18 σ. 364 κέ. Samter ἐνθ. ἀν. σ. 85 κέ. Goldziher, Wasser als Dämonen abwehrendes Mittel ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1910 τ. 13 σ. 20 κέ. Scheffelowitz, Die Sündetilgung durch Wasser ἀπόθθι 1914 τ. 17 σ. 408 κέ.

7) Διάγγελμα τοῦ Βουρχάρδου τοῦ Βόρμς (ἀποθανόντος τῷ 1025) παρὰ Grimm Deutsche Mythologie 4ης ἐκδ. τ. III σ. 408.

8) Zts. d. Ver. f. Volksk. 1901 τ. 11 σ. 266—7. Sartori αὐτ. τ. 18 σ. 364—5. Μεκλεμβούργον. (Zts. d. Ver. f. Volksk. 1907 τ. 17 σ. 364) Bartsch Sagen aus Mecklenburg τ. II σ. 96 ἀρ. 329). Ἐν Μεκλεμβούργῳ, Σιλεσίᾳ, Ἄνω Πρωσσίᾳ, Ἄνω Παλατινάτῳ, Βοημίᾳ, Τρανσυλβανίᾳ, παρὰ τοῖς Σάξοσι καὶ Σουηδίᾳ τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἔλουσαν τὸν νεκρόν, χύνεται μετὰ προσοχῆς, ὅπως μὴ θίξῃ τινά, ὅστις ἐκ τούτου θὰ πάθῃ τι κακόν. (Sartori ἐνθ. ἀν. σ. 359). Εἰς τὸ Ἄνω Παλατινάτον χύνεται ἐν κανάτιον νεροῦ πρὸ τῆς θύρας, διὰ νὰ μὴ ἐπανεέλθῃ ὁ νεκρὸς (Bavaria II, 1 σ. 23. Samter σ. 87). Ἐν Σιλεσίᾳ, ὅταν τὸ λειψάνον διέλθῃ ὑπὲρ τὸ κατώφλιον, χύνουσι νερὸν σταυροειδῶς γομίζοντες ὅτι οὕτως ἐξασφαλίζουν τὴν μὴ ἐπάνοδον τῆς σκιᾶς τῶν νεκρῶν. Dreßler, Sitte, Brauch u. Volksglaube in Schlesien I 302—Samter αὐτ.). Ἐν Θουριγγίᾳ ἐξαγομένου τοῦ λειψάνου ἐκ τῆς οἰκίας χύνουσιν ὀπισθεν τοῦ εἰς τὴν θύραν ζέον ὕδωρ (Witschel, Sagen, Sitten u. Gebräuche in Thüringen σ. 258—Samter αὐτ.). Ἐν Waldeck χύνουσι κάδον ὕδατος ὀπίσω ἀπὸ τὸ λειψάνον καὶ καθαρίζουσι τὴν οἰκίαν, πιστεύουσι δὲ ὅτι δὲν ἐπιφαίνονται οὕτω φαντάσματα (Curize Volksüberlieferungen aus Waldeck σ. 348—Sartori ἐνθ. ἀν. σ. 354). Ἐν Μάζουρίᾳ φυλάττουσι τὸ ὕδωρ, δι' οὗ ἐπλύθη

κάδον ὕδατος κατὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ νεκροῦ ἐκ τῆς οἰκίας, ὅπως ἐμποδίσωσι τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ (1) καὶ οἱ Λατανοὶ (2) καὶ οἱ Ρῶσοι (3). Οἱ Βεδουῖνοι τοῦ Μωάβ χύνουσι νερὸν ὀπισθεν τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν κηδεῖαν, διὰ νὰ κόψουν τὸ κακὸν (4). Ἐν Δαμασκῷ δὲ κατὰ τὴν δίοδον λειψάνου ὁ κοινὸς λαὸς χύνει ἀπὸ κανάτια νερὸν (5).

Προπάντων δ' ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ ἐκχύνεται, ὅταν συμβῇ θάνατος, ὄλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ. Παρ' ἡμῖν, ἐν Ἀρκαδίᾳ, οἱ δεισιδαιμονέστεροι χύνουσιν ὄλον τὸ ὅπουδῆποτε τῆς οἰκίας ὑπάρχον ὕδωρ, ἂν τύχη νὰ διέλθῃ λείψανον πρὸ τῆς οἰκίας, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ νερὸ εἶναι θράσιο (θρασύ), ἦτοι ἀκάθαρτον, ἄχρηστον, μίασμα τῆς οἰκίας καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ χυθῇ ἀμέσως, ἵνα καθαρισθῇ ἡ οἰκία γιὰτὶ σκουληκιάζει τὸ νερὸ, ὅταν διέλθῃ τὸ λείψανον. Ἐπίσης χύνουσιν ὕδωρ γιὰ καλὸ ἢ γιὰ νὰ πασιρευτῇ τὸ σπίτι (6). Δηλονότι ἔχουσιν ἐπίγνωσιν, ὅτι σκοπὸς τοῦ ἐθίμου εἶναι ὁ καθαρισμὸς τῆς οἰκίας, ὁ δὲ φερόμενος λόγος περὶ τῆς ἐπηρείας τοῦ λειψάνου ἐπὶ τῆς ποιότητος τοῦ ὕδατος εἶναι ἐκ τῶν συνήθως ἐξευρισκομένων πρὸς ἐξήγησιν τῶν κατὰ παράδοσιν πρακτομένων. "Ὅθεν ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἄλλους προβάλλουσι λόγους, οἷον ἐν Κύπρῳ ὅτι τὸ ὕδωρ ἔχει μιανθῆ, διότι ἀπέπλυνεν ἐν αὐτῷ τὴν αἰμοσταγῆ μάχαιραν, δι' ἧς ἀπέκτεινε τὸν νεκρὸν ὁ Χάρος ἢ ὁ ψυχοπομπὸς ἄγγελος (7).

Ἄλλαχοῦ δὲ διαφόρους ἄλλας δικαιολογίας ἀναφέρουσι τῆς συνήθειας, κυρίως τὸν κίνδυνον μόλυσμῶ ἢ ἀκαθαρσίας τοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὕρισκόμενου ὕδατος ὑπὸ τῶν δυνάμεων τοῦ θανάτου, ἢ τὸν ἐκ τοῦ ὕδατος κίνδυνον τῆς ψυχῆς (8). Ἐν Γαλλίᾳ, ὅταν συμβῇ θάνατος, χύνουσιν ὄλον τὸ εἰς ἀγγεῖα εὕρισκόμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ, ἐκ φόβου μὴ πέσῃ εἰς αὐτὸ θέλουσα ν' ἀποπλύνῃ τὰ ἁμαρτήματά της καὶ πνιγῇ ἡ ψυχὴ τοῦ τεθνεῶτος ἢ διότι ἐλούσθη ἐν αὐτῷ ἡ ψυχὴ καὶ δὲν πρέπει νὰ τὸ χρησιμοποιοῦσιν εἰς ἄλλην τινὰ χρεῖαν (9). Ἐν

ὁ νεκρὸς, καὶ ὅταν ἐξάγεται τὸ λείψανον μία γυνὴ τὸ χύνει ὀπισθεν τοῦ φερέτρου ἢ τῆς κερσφόρου ἀμάξης. Τοῦτο γίνεται, ὅπως, ἂν τὸ πνεῦμα τοῦ νεκροῦ θελήσῃ νὰ ἐπιστρέψῃ, σχηματισθῇ πρὸ τῆς οἰκίας λίμνη ἀδιάβατος εἰς αὐτό. (Törrens, Aberglauben aus Masurien 2ας ἐκδ. σ. 208. Wuttke, Deutsche Volksaberglaube, § 732). Ἐν τῷ Ἄνω Δουναβίῳ χύνουσι κατὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ νεκροῦ βαρέλιον ὕδατος ὑπὲρ τὸ κατώφλιον (Samler ἐνθ. ἀν.).

1) Revue des trad. popul. 1901 σ. 36.

2) Archiv f. Religionswissenschaft 1914 τ. 17 σ. 495.

3) Αὐτ. 1911 τ. 14 σ. 315. Τὸ χυνόμενον ὕδωρ πιστεύουσιν ὅτι ἀποτελεῖ φραγμὸν μεταξύ τοῦ νεκροῦ καὶ τῶν ἐπιζώντων. Βλ. καὶ Samler σ. 85.

4) P. Ant. Jaussen, Coutumes des Arabes au pays de Moab σ. 71 (καὶ ἐν σ. 105 περὶ παραπληροῦ ἐθίμου τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Ἀτσιγγάνων Ναβάρ ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ) = Archiv f. Religionswissenschaft 1910 τ. 13 σ. 41.

5) Curtiss Ursemit., Religionen σ. 231 σημ. 2 = Sartori ἐνθ. ἀν. σ. 365.

6) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, Ἀρκάδος, τελειοφοίτου τῆς φιλολογίας 1893.

7) Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 97. Ὁμοίως καὶ ἐν Λακκοβικίῳ τῆς Μακεδονίας. «Τὸ πρὸ τῆς κηδεῖας εὕρισκόμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ χύνεται, διότι πλύνει ὁ Χάρος μέσα εἰς αὐτὸ τὸ σπαθί του καὶ μετὰ τὴν κηδεῖαν φέρουσι νέον ὕδωρ». (Κατ' ἀνακοίνωσιν I. Πρωτοῦ 1890).

8) Βλ. Sartori ἐνθ. ἀν. σ. 363.

9) Laisnelte de la Salle, Croyances et légendes de centre de la France, Par. 1875 τ. II σ. 71 = Liebrecht, Zur Volkskunde σ. 350. Mélusine τ. I (1878) σ. 97 ἐν Orne καὶ ἀλλαχοῦ) 320 (ἐν Morvand τῆς Νιέβρης) 456 (ἐν τοῖς Βοσγίοις). A. Orcin De la vie à la mort. Folk-lore de l' Ille-et Vilaine, Paris 1898 τ. II σ. 290. Revue des traditions populaires 1893 τ. 8 σ. 420 (Poitou). 1895 τ. 10 σ. 370 (Πικαρδία).

Βελγικῇ χύνουσι τὸ νερόν, διότι πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ διέρχεται δι' ὄλων τῶν ἀγγείων, ἵνα καθαρισθῇ, προτοῦ νὰ καταλίπη τὴν γῆν (1). Ἐν Ἑλβετία ἐπίσης χύνουσι τὸ εἰς τὸ μαγειρεῖον νερόν καὶ κενώνουσι τὴν ἐν τῷ δωματίῳ ἀγιαστήραν, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ ἐπέρσεν ἀπὸ ἐκεῖ (2). Ὁμοίως διὰ τὸν αὐτὸν λόγον χύνουσι ὄλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὑρισκόμενον νερόν καὶ ἐν Βάδεν τῆς Γερμανίας (3). Ἐν Βοημία δὲ ἀνατρέπουσι τὸ βαρέλιον τοῦ ὕδατος, διότι ἡ ψυχὴ ἐλούσθη ἐν αὐτῷ καὶ ὁ πῖνὸν ἐκ τοῦ ὕδατος θ' ἀποθάνη ἐντὸς ἔτους (4). Οἱ δὲ Ρωμοῦνοι σκεπάζουσι πάντα τὰ ὑδροφόρα ἀγγεῖα ἐκ φόβου μὴ ἡ ψυχὴ πέσῃ εἰς αὐτὰ (5). Ἐν Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη ἅμα τῷ θανάτῳ τινὸς χύνεται τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ, ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν οἰκιῶν. Ἡ δὲ οἰκία τοῦ θανόντος ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας θεωρεῖται ἀκάθαρτος, τὸ ὕδωρ χύνεται, πῦρ δὲν ἀνάπτεται καὶ οἱ ἐξερχόμενοι νίπτονται (6). Ἐν Κάτω Στερίᾳ καὶ ἐν Κραϊνη χύνουσι ἀπὸ ὄλα τὰ ἀγγεῖα τὸ νερόν, διότι θὰ τὸ πῆ ὄλον ἡ Smert, ἡ δαίμων τοῦ θανάτου (7). Ἐν δὲ Πολωνίᾳ δὲν φέρουσι νερόν εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου εἶναι λείψανον, διότι διασφείρεται (8). Ἰουδαϊκὸν νόμιμον εἶναι κατὰ τὴν ἐκπνοὴν ψυχορραγοῦντος νὰ χύνεται ὄλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ταῖς γειτονικαῖς εὑρισκόμενον ὕδωρ (9). Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Βουκοβίνας ἀναφέρουσι λόγον τοῦ νομίμου τούτου, τὸν αὐτὸν καὶ οἱ Ἕλληνας τῆς Κύπρου καὶ τῆς Μακεδονίας, ὅτι ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου ἀπέπλυνε διὰ τοῦ ὕδατος αὐτοῦ τὴν σπάθην του (10). Οἱ δὲ τῆς Νοτίου Ρωσίας, διὰ νὰ μὴ δυνηθῇ νὰ τὴν πλύνῃ (11). Καὶ οἱ ραββῖνοι, διδάσκοντες ὅτι ὁ ἄγγελος τοῦ θανάτου, ὅταν πλήξῃ διὰ τῆς σπάθης του τὸν ψυχορραγοῦντα, συνηθίζει νὰ πλύνῃ αὐτὴν παραγγέλλουσι νὰ ἐκχύνεται ἔξω ὄλον τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ (12). Ἀλλὰ τὸν ἀληθῆ λόγον τοῦ νομίμου παρέχει ἡ μωσαϊκὴ διδασκαλία, καθ' ἣν ὁ θάνατος φέρει μίσημα, ὃ ἕνεκα πᾶς ὁ εἰσπορευόμενος εἰς τὴν οἰκίαν, ἐν ἣ ἀπέθανεν ἄνθρωπος, εἶναι ἀκάθαρτος καὶ πᾶν σκεῦος ἀνεωγμένον ἀκάθαρτον, ἔχοντα χρεῖαν καθαρμοῦ διὰ ραντισμοῦ (13).

Ὁλεθρία ἐπήρεια ἀποδίδεται καὶ ἐν Ὀλλανδίᾳ εἰς τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὑρισκόμενον ὕδωρ κατὰ τὴν στιγμὴν θανάτου ἐν αὐτῇ, διὸ πρέπει τοῦτο νὰ ἐκχυθῇ, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ὥστε νὰ μὴ πέσῃ οὔτε εἰς ἄνθρωπον οὔτε εἰς ζῶον οὔτε εἰς δένδρον οὔτε εἰς σπόρους (14).

1896 τ. 11 σ. 589 (περίχωρα τοῦ Μὲτς) 1897 τ. 12 σ. 664 (Περιγόρδη) 1900 τ. 153 σ. 382 (Loire-et-Cher). 1905 τ. 20 σ. 24-5 (Καμπανία) 25 (Poitou)

- 1) Bulletin de Folklore τ. II σ. 345.
- 2) E. L. Rochholz, Deutscher Glaube u. Brauch, Berlin 1867 τ. I σ. 176.
- 3) Wuttke § 725.
- 4) Αὐτ. § 726.
- 5) Sartori ἐνθ. ἀν. σ. 363.
- 6) Zeitschrift d. österr. Verein f. Volksk. τ. VI σ. 62.
- 7) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk 1891 σ. 157.
- 8) Am Ur-Quell τ. III σ. 51-2.
- 9) Liebrecht, Zur Volkskunde σ. 351. Brück Rabbinische Zeremonialgebräuche
48. Fusèbe Vassel., La littérature populaire des Israélites tunisiens, Par. 1904-7 σ. 125. Archiv f. Religionswiss. 1910 σ. 41. Der Ur-Quell, Neue Folge II σ. 108. Mittheil. d. anthropolog. Gesell. in Wien. Sitzungsberichte 1895 σ. 2-3.
- 10) Globus τ. 80 σ. 159=Sartori ἐνθ. ἀν. σ. 363.
- 11) Globus τ. 91 σ. 360=Sartori αὐτ.
- 12) Buxtorf Synagoga judaica Frankfurt u. Lpz. 1729 σ. 80 κεφ. 33.
- 13) Ἀριθμοὶ ἰθ' 14 κέ.
- 14) Sartori ἐνθ. ἀν. σ. 353. Καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τοῦ Loango ἐκχύνουσι ὄλον τὸ ἐν οἰκίᾳ, ἐν ἣ συνέβη θάνατος, ὕδωρ θεωροῦντες αὐτὸ μίανθὲν (E. Pechnel—Loesche Volkskunde von Loango 1907 σ. 307).

“Οτι ὁ σκοπὸς τοῦ ἐθίμου τούτου εἶναι καθαρτικὸς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἰουδαϊκῶν θρησκευτικῶν παραγγελμάτων περὶ καθαρμοῦ τῶν πλησιαζόντων νεκρῶν, καὶ ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ ἑλλη-
 ικοῦ λαοῦ τῆς ἀνάγκης διὰ τῆς ἐκχύσεως τοῦ ὕδατος νὰ καθαρθῇ ἡ οἰκία, νὰ
 παστρευθῇ τὸ σπίτι. Χύνεται δὲ τὸ ὕδωρ, διότι κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν
 τὰ πάντα τὰ εἰς τοὺς καθαροὺς χρησιμεύσαντα, τὰ καθάρματα ἢ καθάρσια,
 ἔπρεπε νὰ καταστραφῶσιν (1), ὅπως μὴ βεβηλωθῶσι δι’ ἄλλης χρήσεως καὶ
 μειωθῇ οὕτως ἡ τῶν καθαρωῶν ἐνέργεια. Σαφέστερον δ’ ἐκδηλοῦται ὁ καθαρ-
 τικὸς σκοπὸς καὶ εἰς ἄλλας χρήσεις τοῦ ὕδατος κατὰ τὰς κηδείας. Παρ’ ἡμῖν
 οἱ μετασχόντες τῆς κηδείας καθαίρονται, συνίσταται δ’ ἡ κάθαρσις εἰς νίψιν
 τῶν χειρῶν κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος, ἢ εἰς τὸν περίβολον
 τῆς ἐκκλησίας, ἢ ἐπ’ αὐτοῦ τοῦ τάφου (2). Καὶ οἱ ἀρχαῖοι “Ἕλληνες ἀπὸ τῶν
 παλαιοτάτων χρόνων ὑπελάμβανον ὡς μίσημα τὸν νεκρὸν καὶ ὡς μαινόμενον
 πάντα ἐρχόμενον εἰς ἐπαφήν πρὸς νεκρὸν ἢ ἐπιμελούμενον τῆς ταφῆς (3). “Οθεν
 ἐλούετο μὲν τὸ σῶμα τοῦ τεθνεῶτος χάριν καθαρμοῦ (4), ἐλούοντο δὲ καὶ οἱ
 οἰκεῖοι αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ σώματος, ἢ οἰκία ἐκαθαίρετο δι’ ὕδατος (5)
 καὶ οἱ ἐρχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκαθαίροντο
 ἐπίσης δι’ ὕδατος περιρραϊνόμενοι κομιζομένου ἐξ ἄλλης οἰκίας ἐν ἀγγείῳ,
 ὑπερέκαλεῖτο ἀρδάνιον (6). Δι’ ὕδατος ἐκαθαίροντο ἀπὸ τοῦ μίσηματος καὶ οἱ

1) Βλ. *Stengel*, Die griech. Kultusaltertümer 2 ἐκδ. München 1898 § 87 σ. 145.

2) Ἐξ ἰδίων πληροφοριῶν γινώσκω ὅτι τοῦτο συνηθίζεται ἐν Ἀθήναις, Τριγωνία, Γορτυνία καὶ ἐν τισὶ τῶν Κυκλάδων. Βλ. καὶ Ἰω. Πρωτοδίκου, περὶ τῆς παρ’ ἡμῖν ταφῆς, Ἀθ. 1860 σ. 13. Ν. Βουλοδήμου, Δοκίμιον περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, Ἀθ. 1903 τ. Β’ σ. 370. *Th. Bent*, The Cyclades σ. 221. (Μύκονος). Οἱ ἐργασθέντες εἰς τὴν ἀνό-
 ρυξιν τοῦ τάφου ἢ καταβιβάσαντες εἰς αὐτὸν τὸν νεκρὸν νίπτονται ἐπὶ τοῦ τάφου (Γιάν-
 νισα Καλαμάτας, κατ’ ἀνακοίνωσιν τοῦ ἱερέως Γ. Βελμάχου). Πολλαχοῦ τῆς Ἠπείρου
 οἱ χωρικοί, ἀφοῦ ἐνταφιάσωσι τὸν νεκρὸν, νίπτουσι τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ τάφου (Γρ. Παλιου-
 οῖτου, Ἀρχαιολογία Ἑλληνική 1915 τ. Β’ σ. 257). Ἐν Δρόβιανη «εἰς τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ
 τοῦ ἐνταφιασμοῦ οὐδεὶς εἰσέρχεται εἰς τὸν οἶκον χωρὶς νὰ πλυθῇ μὲ νερόν». (Δωδώνη, ἡμερολ.
 1896 σ. 22). Οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς κηδείας νίπτονται πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ τεθνε-
 ῶτος (Γουαίον, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 63). Ἐν Αἰῶν τῆς Θράκης νίπτονται ἐπὶ
 τοῦ τάφου πάντες οἱ συνοδεύσαντες τὴν κηδείαν, καὶ τοῦτο, ὡς λέγουσι, διὰ νὰ μὴ βλέπωσι
 καθ’ ὕπνου τὸν νεκρὸν (ΚΠ. σύλλογ. τ. Θ’ σ. 549). Ἐν Σιάμνῃ τῆς Ρόδου πάντες οἱ παρα-
 κληθῆσαντες τὴν κηδείαν ἐπιστρέφοντες, μεταβαίνουσιν, ἀφοῦ νύψωσι τὰς χεῖρας τῶν
 εἰς τὴν κρήνην τοῦ χωρίου, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος (Ξενοφάν. τ. Ζ’ σ. 50). Ἐν Κύπρῳ
 νίπτουσι τὰς χεῖρας ἐπ’ αὐτοῦ τοῦ τάφου. (Λουκᾶ σ. 98. Σακελλαρίου, Κυπριακά τ. Α’
 σ. 738). Ἐν Κρήτῃ προτοῦ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεῶτος ἢ εἰς τὴν οἰκίαν τῶν
 οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς κηδείας θεωροῦσιν ἀπαραίτητον νὰ νύψωσι τὰς χεῖρας (Bybilakis,
 Neugriechisches Leben, Berlin 1840 σ. 67). Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας οἱ ἐπανερχόμενοι
 ἐκ κηδείας ὀφείλουσι νὰ καθαρῶσιν νιπτόμενοι. (Π Γ Μακρῆ, Τὸ Κατιρλί σ. 100).
 Ὁμοίως νίπτονται οὗτοι καὶ ἐν Βουλδοῦρ τοῦ Ἰκονίου (Ξενοφάν. τ. Γ’ σ. 340) καὶ ἐν
 Τσιτσμῆ, καὶ δὴ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ περιβάλλοντος τῆς ἐκκλησίας, διότι φοβοῦνται ὅτι ἐπιστοέφροντες
 ἄνθρωποι θὰ προκαλέσωσι θάνατον ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν. (ΚΠ σύλλογος τ. ΙΘ’ σ. 139). Ἐν
 Συνασῶ τῆς Καππαδοκίας οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ κηδείας, ἀκάθαρτοι ὄντες, βλάπτουσι τὴν
 λεγώ, ἂν πλησιάσωσιν αὐτὴν (Ἀρχελάου, Συνασῶς σ. 68), διὸ νίπτονται πρὸς καθαρόν
 (Πρωτοδίκου ἔνθ. ἄν).

3) Βλ. *Th. Wächter*, Reinheitsvorschriften im griechischen Kult σ. 43 κέ. 50. (Re-
 ligionsgeschichtliche Versuche u. Vorarbeiten IX 1). *Kretschmer* ἐν Jahreshefte d.
 österr. arch. Inst. 1902 σ. 141. 142. *Dittenberger*, Sylloge ἀρ. [566, 5.7. 8. 567. 877, 15.]

4) Τὸ λουτρὸν τοῦ νεκροῦ συνηθίζεται καὶ παρ’ ἡμῖν πολλαχοῦ, εἶναι δ’ εὐρύτατα
 διαδεδομένη συνήθεια ἀπανταχοῦ τοῦ κόσμου (Βλ. *I. Scheftelowits* ἐν Archiv f. Reli-
 gionswissenschaft 1914 τ. 17 σ. 399 κέ.)

5) *Wächter* 48 κέ.

6) Πολυδ. Η 65 Φωτ. λ. ἀρδάνιον 346, 1. *Bekker*, An. gr. 440, 30. Σχολ. Ἀριστοφ.

566, 5. 567, 12. 87
 250. (118, 7)

ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι (1) καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι λαοί, ὡς οἱ Ἑβραῖοι (2), οἱ Βαβυλώνιοι (3), οἱ Πέρσαι (4), οἱ Ἀραβες πρὸ τοῦ ἰσλαμισμού (5).

Καθόλου δὲ αἱ τοιαῦται δοξασίαι περὶ τοῦ ἀπὸ τῶν νεκρῶν μιάσματος καὶ αἱ συνήθειαι τῆς καθάρσεως δι' ὕδατος δύνανται νὰ θεωρηθῶσι παγκόσμιαι, παρατηρηθεῖσαι παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν σημερινῶν λαῶν. Ἐν Γαλλίᾳ οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς κηδείας νίπτουσι τὰς χεῖρας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεώτος (6), ἐνιαχοῦ δὲ τὸ μάκτρον, δι' οὗ σπογγίζονται, ρίπτουσιν εἰς τὴν στέγην (7) πρὸς παρακώλυσιν βεβαίως βεβήλου χρήσεως τοῦ χρησιμεύσαντος εἰς καθαρμόν. Ἐν Μεκλεμβούργῳ ἄλλοτε πολλοὶ ἐκ τῆς κηδείας μετέβαινον ἀμέσως εἰς τὸ λουτρόν (8), ἐν δὲ τῇ Πομμερανίᾳ ἐλούοντο πρὸ τοῦ περιδεῖπνου (9). Ἐν Συρίᾳ πρὸ τοῦ περιδεῖπνου νίπτουσι τὰς χεῖρας, ἐν δὲ τῇ Σιλεσίᾳ πράττουσι τοῦτο μετὰ τὸν ἐνταφιασμόν ἐκ φόβου μὴ ἂν τὸ παραλείψωσιν ἀποθάνωσιν ἢ χάσωσι τοὺς ὀδόντας των (10). Ἐν Ρωμουνίᾳ οἱ νεκροθάπται μετὰ τὴν ταφὴν νίπτονται καὶ πλύνουσι τὰ ἐργαλεῖά των, ὅσα μετεχειρίσθησαν πρὸς κατασκευὴν τοῦ τάφου (11). Ἐν Βουλγαρίᾳ οἱ μετασχόντες τῆς κηδείας νίπτουσι τὰς χεῖρας προτοῦ νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν (12). Εἰς τοὺς ὄρεινους Σαμοβόρους προσάγεται κατὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς κηδείας εἰς τὴν οἰκίαν μέγα ἀγγεῖον πλήρες καθαροῦ ὕδατος, ὅπου πλύνουσι τὰς χεῖρας (13), ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Βολυνίας πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεώτος πρόκειται ἀγγεῖον ὕδατος καὶ χειρομάκτρον, ἕκαστος δ' ἐπιστρέφων ἐκ τῆς κηδείας νίπτει τὰς χεῖρας, ἐπιλέγων «ἂν ἦτο τίποτε κακόν, ἄς ξεπλυθῆ» (14). Ὁμοίως οἱ Λέττοι ἄλλοτε ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν οἰκίαν ἐνίπτοντο ἐκ μεγάλου κάδου ὕδατος προκειμένου πρὸ τῆς θύρας μετὰ χειρομάκτρον (15). Νίπτουσι τὰς χεῖρας καὶ οἱ Ρῶσσοι ἐπίσης ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν οἰκίαν (16). Οἱ δὲ Τσουβάσοι μετὰ περίδειπνον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ τεθνεώτος λούονται (17), ἐπίσης δὲ ἀπὸ τοῦ τάφου ἀμέσως μεταβαί-

Νεφ. 838. Σχολ. Εὐρ. Ἀλκ. 68. Ἦουχ. λ. ἀρδάνιον, λ. περγαῖον ὕδωρ. Σουίδ. λ. ἀρδάνιον. τοῦστρακον. Πρβλ. Εὐριπίδ. Ἀλκ. 98. κέ. Ἀριστοφάν. Ἐκκλησι. 1032—Rohde, Psycho I. σ. 219 Pauly-Wissowa, Real-Encycl. τ. III. σ. 335. Wächter σ. 47, Stengel, ἐνδ. ἀν. § 88 σ. 147. Iv. Müller, Privataltert. σ. 462d Hermann-Blümner, Gr. Privataltertümer σ. 365.

1) Bekker, Gallus τ. III σ. 378.

2) Ἀριθμ. ιθ' 19. Σήμερον παρ' Ἰουδαίους οἱ φορεῖς τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν κηδείαν νίπτονται τὰς χεῖρας (Mittheilungen der anthropolog. Gesel. in Wien, Sitzungsber. 1895 σ. 2. Wolf, die Juden σ. 133. Wilken ἐν Revue coloniale internationale τ. II σ. 246 κέ.—Archiv f. Religionswiss. 1914 σ. 405).

3) A. Jeremias, Das Alte Testament im Lichte d. alt. Orients 1906 σ. 432.

4) Scheftelowitz ἐν Zts. deutsch. morgenl. Gesel. τ. 57 σ. 150 κέ. καὶ ἐν Archiv f. Religionswiss. 1914 τ. 17 σ. 401. Chantepie de la Saussaye, Lehrb. d. Religionsgesch. 1905 τ. II σ. 219.

5) ARW. 1914 σ. 401. 402.

6) Bas-Armagnac τοῦ Gers: Revue des tradit. popul. τ. X στ. 537—8.

7) Nore, Coutumes, mythes, traditions des provinces de France 1846 τ. 94.

8) Am Ur-Quell τ. 7 σ. 113=Sartori τ. 18 στ. 370.

9) Homeyer, der Dreissigste σ. 157=Sartori αὐτ.

10) Sartori σ. 370.

11) Globus τ. 57 σ. 29=Sartori σ. 369.

12) Strauss, Die Bulgaren σ. 451.

13) Fr. S. Krauss, Volksglaube u. religiöser Brauch der Südslaven σ. 151.

14) Am Ur-Quell 1892 τ. III σ. 52.

15) Praetorius, Del. pruss. σ. 99, 103 ἐκδ. Pierson=Caland ἐν Archiv f. Religionswiss. 1914 τ. 17 σ. 488.

16) Globus τ. 29 σ. 123=Scheftelowitz ἐν Archiv f. Religionsw. 1914 τ. 17 σ. 402.

17) K. Schwenck, Mythologie, Frankf. 1853 τ. VII σ. 452.

ουσιν εἰς τὸ λουτρὸν καὶ ἄλλοι φιννικοὶ λαοί, οἱ Τσερεμίσοι καὶ οἱ Βοτιάκοι (1). Ὁ διὰ λουτροῦ ἢ δι' ἀπονίψεως τῶν χειρῶν καθαρμὸς τοῦ ἄγους τοῦ θανάτου εἶναι συνήθεια ἐξ ἴσου κοινὴ καὶ εἰς πολλοὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας (2), τῆς Ἀφρικῆς (3), τῆς Ἀμερικῆς (4) καὶ τῆς Ὠκεανίας (5).

Ἄλλος τρόπος καθαρμοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ πολλαχοῦ συνηθιζόμενος τοῦ ραντισμοῦ δι' ὕδατος. Ὁ περὶ τῶν καταφθιμένων νόμος τῆς πόλεως Ἰουλίδος τῆς Κέω ἤδη κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα π. Χ. ὠριζε τοιαύτην κάθαρσιν τῆς οἰκίας τὴν ἐπαύριον τοῦ θανάτου (6). Καὶ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ραίνει δι' ἡγιασμένου ὕδατος κατὰ τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν. Οἱ μουσουλμᾶνοι τῆς Βοσνίας ραίνουνσι δι' ὕδατος τὸν κοιτῶνα, ὅπου ἔμεινεν ὁ νεκρὸς, διὰ νὰ μὴ ἐπανέλθῃ (7). Κυρίως δ' εἰπεῖν, ὁ ραντισμὸς κατὰ τὰς κηδείας εἶναι παλαιὸν ἰσλαμικὸν νόμιμον, ὅπερ, ὡς ἐκ τινων τεκμηρίων συνάγεται, παρελήφθη ἐκ προἰσλαμιτικοῦ νομίμου τῶν Ἀράβων καὶ θεωρεῖται ὡς οὐσιωδέστατον στοιχεῖον τῆς νεκρώσιμου τελετῆς (8). Καὶ παρ' ἄλλοις δὲ λαοῖς συνηθίζεται ὁ ραντισμὸς πρὸς κάθαρσιν τῆς οἰκίας (9).

Σκοπὸν τοῦ ἐθίμου τούτου διαγινώσκουσί τινες τὴν ἀποτροπὴν τῶν δαιμονίων (10), κατὰ δὲ τὸν Frazer ὁ ραντισμὸς συμβολίζει τὴν ἀποκήρυξιν τοῦ πνεύματος τοῦ θανόντος, πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τῆς ἐπήρειας τούτου, τὴν δ' αὐτὴν ἔννοιαν ἀποδίδει καὶ εἰς τὰ πλεῖστα τῶν κατὰ τὴν κηδεῖαν καὶ τὰ πένθη νομίμων (11). Ἄλλ' ἴσως μετὰ μείζονος πιθανότητος θὰ ἠδυνάμεθα ἄλλην νὰ παραδεχθῶμεν ἐξήγησιν καὶ νὰ συνδέσωμεν καὶ τὸν ραντισμὸν καὶ τὴν ἔκχυσιν τοῦ ὕδατος κατὰ τὰς κηδείας μετὰ τῆς συνηθείας τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων, τῶν ὁποίων χύνεται τὸ ὕδωρ κατὰ τὴν νεκρικὴν πομπήν. Καὶ ἡ ἔκχυσις τοῦ ὕδατος καὶ ὁ ραντισμὸς σκοποῦσι τὸν καθαρμὸν τοῦ ἄγους τοῦ θανάτου, ὡς σαφῶς νομίζομεν συνάγεται ἐκ τῶν προειρημένων, διότι ὁ καθαρμὸς ἐξαφανίζει πᾶσαν τοῦ μιάσματος ἐπήρειαν. Συνίσταται δὲ κυρίως ἡ ἐπήρεια αὕτη εἰς τὴν κακοποιὸν ἐνέργειαν δαιμονικῶν δυνάμεων συνημμένων πρὸς τὸ μίασμα. Πρὸς ἐξίλασμον τῶν δυνάμεων τούτων προσφέρουσιν εἰς αὐτὰς μειλίγματα, τὰ ὅποια ὑπολαμβάνουσιν ὡς πρόσφορα καὶ πρὸς καθαρμὸν καὶ κάμνουσι τοιαύτην χρῆσιν αὐτῶν. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι τοῦλάχιστον παρατηροῦμεν ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐκانونίζοντο πολλάκις τὰ τῶν καθαρμῶν, διότι τὰ εἰς τοὺς καταχθονίους δαίμονας καὶ τοὺς κατοικομένους προσφερόμενα μειλίγματα ἦσαν καὶ καθάρματα, ὅργανα δηλ. καθαρμοῦ, ἢ τὰνάπαλιν τὰ καθάρματα προσεφέροντο ὡς μειλίγματα (12).

1) Sartori σ. 370.

2) Scheffelowitz αὐτ. σ. 402-3. Sartori σ. 369.

3) Scheffelowitz σ. 403. 404. Sartori αὐτ. A. v. Geuner, Tabou et totémisme à Madagascar σ. 59 κέ.

4) Παρὰ τοῖς ἐρυθροδέρμοις: Scheffelowitz αὐτ. 404.

5) Sartori αὐτ. Scheffelowitz αὐτ. Orelli Religionsgesch. 830.

6) Στ. 14 κέ. «τῇ δὲ ὑστεραί(η ἀπ)οραίνειν τὴν οἰκίην (ἐ)λεύθερον θάλα(σση) πρῶτον, ἔπειτα δ(ἐ) ὑσώπω(;) οἰ(κη)τῆ(ρ)ι(α ἄπα)ντα» (Proll et Ziebarth, Leges Graecorum sacr. τ. II ἀρ. 93 A).

7) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1901 τ. 11 σ. 267.

8) I. Goldziher ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1910 τ. 13 σ. 44.

9) Αὐτ. σ. 41.

10) Αὐτ. σ. 42.

11) J. G. Frazer ἐν Journal of Anthropological Institute of Great Britain and Ireland 1885 τ. XV σ. 64—100.

12) Βλ. Rohde, Psyche 4ης ἐκδ. τ. I σ. 242, 243, 276. II σ. 79. P. Slengel, Opfer-

Παρά τῷ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῷ λαῷ δὲν ἐξέλιπεν ἡ συνήθεια τῶν πρὸς τοὺς νεκροὺς προσφορῶν ὕδατος, ἐλαίου ἢ οἴνου, τῶν χοῶν δηλ. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν διατριβῇ περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν ἐθίμων ἀνέφερα διαφόρους μαρτυρίας περὶ διατηρήσεως τῆς συνηθείας τῶν σπονδῶν ἐν τοῖς τάφοις ἐν Θεσσαλίᾳ, Μακεδονίᾳ, Τραπεζοῦντι, Καππαδοκίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1). Ὁ δὲ κ. Γουλιέλμος Μπάρτ (2) συμπληρῶν ταύτας ἐκ πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἔλαβε πολλαχόθεν, παρετήρησεν ὅτι σπονδὴ οἴνου γίνεται κυρίως εἰς τὰ βόρεια μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ δὴ ἐν Ἡπείρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ (Κωνσταντινουπόλει), ἐν Βιθυνίᾳ καὶ Κυζίκῳ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς π. χ. ἐν Λεβιδίῳ τῆς Ἀρκαδίας ἐνταῦθα ὁ οἶνος σπένδεται ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, ἀφοῦ ριφθῆ πρότερον ὀλίγον χῶμα ἐπ' αὐτοῦ, ἐν Ἡπείρῳ δὲ καὶ Μακεδονίᾳ πρὶν καλυφθῆ ὁ νεκρὸς διὰ χῶματος. Καὶ ἐν Πάρῳ δὲ χύνουσιν οἶνον ἐπὶ τοῦ μόλις ἐτοιμασθέντος τάφου, ἐνίοτε δὲ καὶ ἑτέραν σπονδὴν ἐλαίου καὶ ὕδατος ἐκ κανδηλίου κομιζομένου ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος σπονδῆς ἐπικρατεῖ εἰς τὰ νότια μέρη· οὕτω σπένδεται ἔλαιον καὶ ὕδωρ ἐν Καρυστίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Σμύρνῃ, ἐν Ἄνδρῳ δὲ μόνον ἔλαιον. Συνήθως ρίπτεται πρῶτον ὀλίγον χῶμα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ· ἐν Κρήτῃ δ' ὁμοίως ἐκτελεῖται ἡ σπονδὴ ἐλαίου καὶ ὕδατος ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σώματος πρὶν καλυφθῆ ὑπὸ γῆς. Ἐν Βρεσθένοις τῆς Λακωνίας ἐξαπλοῦται σάβανον ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἐκχέει τρεῖς ἐν σχήματι σταυροῦ ἔλαιον ἐξ ἐλαιοδόχου, κομιζομένου ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ ἀποθανόντος, εἶτα δὲ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μίγμα χῶματος καὶ ὕδατος. Καὶ ἐν Κύπρῳ δὲ χύνουσιν ἔλαιον ἐπὶ τοῦ τάφου (3). Ἐν Ζαγορίῳ, ἐπειδὴ τὰ κανδήλια ἀντὶ ὕδατος ἔχουσιν οἶνον, ὁ νεκρὸς λαμβάνει σπονδὴν ἐλαίου καὶ οἴνου. Τὴν αὐτὴν δὲ σπονδὴν συνηθίζουσιν οἱ ἐν Ρωμουνίᾳ Ἕλληνας (4).

Εἰς τὰς πληροφορίας ταύτας περὶ χοῶν προσθέτομεν, ὅτι καὶ εἰς Στεμνίτσαν τῆς Γορτυνίας, εὐθὺς ὡς κατατεθῆ εἰς τὸν τάφον ὁ νεκρὸς, ὁ ἱερεὺς χύνει σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ τάφου οἶνον ἐκ δοχείου ξυλίνου (τσιτσας) ἢ ὑαλίνου, διὰ δὲ τοῦ ὑπολειφθέντος ἐν τῷ δοχείῳ οἴνου νίπτουσι τὰς χεῖρας οἱ παριστάμενοι (5), (δηλονότι ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴνου γίνεται καὶ ἡ προσφορὰ εἰς τὸν νεκρὸν καὶ ὁ

bräuche der Griechen σ. 31. Τὰ ὄξυθύμια, ἦτοι «τὰ καθάρματα τῶν νεκρῶν» (Becker, An-Gr. σ. 287, 24) ἐξετίθεντο εἰς τὰς τριόδους ὡς προσφορὰ εἰς τὴν Ἐκάτην (Ἀποκορατ. λ. ὄξυθύμια). Βλ. καὶ Ἀθῆν. Θ' 409 f. αἰδίως καλεῖται παρ' Ἀθηναίους ἀπόνιμμα ἐπὶ τῶν εἰς τιμὴν τοῖς νεκροῖς γινομένων καὶ ἐπὶ τῶν τοὺς ἐναγεῖς καθαιρόντων, ὡς καὶ Κλείδημος ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ Ἑξηγητικῷ.

1) Ν. Γ. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν, ἐν Παρθενῶνι 1872 τ. Β' σ. 1143. Ἀνθ. Γαζῆ (Θεσσαλομάγνητος), Λεξικὸν Ἑλληνικόν, ἐν Βενετ. 1816 τ. Γ' στ. 230 λ. σπονδὴ: «Ἡ τοιαύτη τῶν παλαιῶν σπονδὴ μένει εἰσέτι καὶ εἰς ἡμᾶς· διότι καὶ ἡμεῖς ἐκχέομεν οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου ἐπὶ τιμῇ καὶ μνεῖα τῶν τεθνεώτων» Ἱεροτόδικος σ. 17. Fellows, A journal written during an excursion in Asia Minor σ. 241 (τῆς γερμ. μεταφρ.) = Wachsmuth, das alte Griechenland σ. 124: ὅτι δι' ὄπης, ἦν πρὸς τοῦτο κατασκευάζουσιν, ἐγγέουσιν ἐντὸς τῶν τάφων οἶνον.—Συνασὸς Καππαδοκίας, οἶνος κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν (Ἀρχέλαος, Συνασὸς σ. 42).

2) W. Barth ἐν N. Jahrbücher f. d. klass. Altertum 1900 I σ. 177 κέ. καὶ ἐν Ἀρμονίᾳ 1900 τ. Α' σ. 314—5.

3) Ἐπὶ τοῦ τάφου θραύουσι καὶ τὸ ἀγγεῖον, ἐν ᾧ ἐκομίσθη τὸ ἔλαιον, καὶ ρίπτουσι μετὰ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον καὶ πινάκιον μετὰ σίτου, ὅπερ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔφερον ὡς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρὸν (Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Α' σ. 738. Λουκά, φιλολογ. ἐπισκέψεις σ. 97).

4) Ὡς ἐθίμον ἐπιγοριάζον ἐν Ρωμουνίᾳ ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἱερεὺς ραίνει τὸν νεκρὸν μετὰ νερόν καὶ ἔλαιον (Globus τ. 89 σ. 197).

5) Κατ' ἀναγκράνωσιν Π. Κωνσταντινοπούλου, ἐπιθεωρητοῦ τῆς δημοτ. ἐκπαιδεύσεως.

καθαρός τοῦ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ μιάσματος). Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Γορτυνίας (Ρένεσι καὶ Κάλλιανη), ὅταν ἀποτεθῇ ὁ νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ, ὁ ἱερεὺς πρῶτον χύνει ἐπ' αὐτοῦ σταυροειδῶς ἔλαιον ἀπὸ τὴν κανδήλαν τῆς ἐκκλησίας, ἔπειτα ἐνώνει τὸ πτύον καὶ τὴν ἀξίνην, μὲ τὴν ὁποῖαν ἐσκάφη ὁ τάφος, κρατεῖ ταῦτα ἄνωθεν τοῦ τάφου καὶ χύνει ἐπ' αὐτοῦ ὕδωρ. Ἀφοῦ καλυφθῇ ὁ νεκρὸς, τοποθετοῦνται τὸ πτύον καὶ ἡ ἀξίνη σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ ἐπ' αὐτοῦ οἱ ἀνορούξαντες τὸν τάφον νίπτουσι τὰς χεῖρας διὰ τοῦ ὑπολειφθέντος ὕδατος. Ἐν Καμινίτσα τῆς Γορτυνίας, ἐν Βερζοβᾶ τῆς Μαντινείας κομίζουσιν ἐκ τῆς οἰκίας εἰς τὸν τάφον ἐν πηλίνοις ἢ ὑαλίνοις δοχείοις ἔλαιον, ὕδωρ καὶ οἶνον. Ὁ δὲ ἱερεὺς ἀναμιγνύει τοῦτο μετὰ χώματος ἐπὶ τοῦ πτύου καὶ τὸν σχηματιζόμενον πηλὸν ρίπτει ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ τάφῳ νεκροῦ, θραύει δ' εἶτα παρὰ τὸν τάφον καὶ τὰ ἀγγεῖα (1). Σημειωτέον δ' ὅτι αἱ χοαὶ συνηθίζονται καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις πλὴν τῆς κηδείας οὕτως ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὡσάκις πίνουσι, χύνουσι τὸν περισσεύοντα εἰς τὸ ποτήριον οἶνον, ἐπιλέγοντες ἀγιά να πιουῖν οἱ ψυχαῖς τῶν πεθαμένων». Ὁμοίως καὶ αἱ γυναῖκες τῶν βλαχοφῶνων τῆς Πίνδου πρὶν ἢ πίνωσιν οἶνον χύνουσι προηγουμένως ὀλίγον κατὰ γῆς διὰ τοὺς πεθαμένους (2).

Παραπλήσια πρὸς τὰς χοὰς ἔθιμα παρατηροῦνται καὶ εἰς τινὰς ἄλλους λαοὺς. Τοιοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον *romana* ἢ *dač* τῶν Ρωμοῦνων καὶ τῶν Σέρβων τοῦ Temes-Kubin. Ὅταν τις ἀπαθάνῃ, θέτουσι παρὰ τὴν νεκρικὴν κλίνην μικρὰν λάγηνον γεμάτην νερὸν καὶ ἐστολισμένην μὲ ἄνθη, κατὰ δὲ τὴν ταφὴν χύνουσι σταυροειδῶς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τὸ ὕδωρ καὶ θέτουσιν ἐν τῷ τάφῳ τὴν λάγηνον· τὴν ἕκτην δ' ἐβδομάδα ἀπὸ τῆς ταφῆς τοῦ συζύγου, ἡ χήρα μεταβαίνει εἰς τὸν τάφον φέρουσα κάλαθον τροφῶν καὶ λαγῆνιον ὕδατος, δίδει τὰς τροφὰς εἰς τοὺς ἐκεῖ εὕρισκομένους Ἀτσιγγάνους καὶ, ἀφοῦ φάγωσι καὶ αὐτὴ μοιρολογήσῃ τὸν νεκρὸν, κενώνει τὸ λαγῆνιον ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ χαρίζει αὐτὸ εἰς τοὺς Ἀτσιγγάνους. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται τετράκις ἐντὸς τοῦ πρώτου ἔτους κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς, τὸ δεύτερον ἔτος δὲν γίνεται εἰς μίαν τῶν ἐορτῶν τούτων, τὸ τρίτον εἰς δύο καὶ οὕτω καθεξῆς, ὥστε παύει εἰς τὸ πέμπτον ἔτος (3). Παρὰ δὲ τοῖς Ρωμοῦνοις τῆς Τρανσυλβανίας, ὅταν χῆρος ἔρχεται εἰς δεύτερον γάμον, τὰ ἐκ τοῦ πρώτου τέκνα ἢ οἱ συγγενεῖς τῆς θανούσης γυναικὸς χύνουσι κατὰ τὴν ὥραν τοῦ γάμου ἐν τῷ νεκροταφείῳ τρεῖς ὕδωρ εἰς τὸν τάφον· διότι νομίζουσι, ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἡ καρδιά τῆς νεκρᾶς καίεται εἰς τὸν τάφον καὶ ζητοῦσι νὰ σβήσωσι τὴν φλόγα (4). Καὶ οἱ μουσουλμᾶνοι χύνουσι νερὸν ἐπὶ τοῦ τάφου, τὸ δ' ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἐπίσης παλαιόν, ὡς ὁ ραντισμὸς τῶν παρισταμένων κατὰ τὴν κηδεῖαν, παραληφθὲν ὁμοίως, ὡς ἐκεῖνος, ἐκ προῖσλαμικοῦ ἀραβικοῦ νομίμου (5). Οἱ Μουσουλμᾶνοι τοῦ Ἰνδικοῦ πελάγους ἀμέσως μετὰ τὴν ταφὴν ραντίζουν τὸν νεκρὸν δι' ὕδατος (6). Κατὰ τὴν ταφὴν γυναικὸς τῶν Μακούση ἔφερον αἱ γυναῖκες

1) Κατ' ἀνακοινώσεις τοῦ αὐτοῦ.

2) Λαογραφ. σ' 188.

3) *Kálmán v. Miske*, Pomana oder Dač, ein Todten-Cultus bei den Serben u. Rumänen der Gegend von Temes-Kubin ἐν Verhandl. d. Berl. Gesell. f. Anthrop. 1899 σ. 652.

4) *Globus* τ. 50 σ. 30 = *Sartori* σ. 367.

5) *I. Goldzieher* ἐν Archiv f. Religionswiss. 1910 τ. 13 σ. 43.

6) *Wilken*, über das Haaropfer ἐν Revue coloniale internationale I. σ. 246.

ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ὁ χῆρος καὶ αἱ ἀδελφαὶ τῆς θανούσης ἔχυσαν ἐπὶ τοῦ χώματος τοῦ τάφου (1).

Πλὴν δὲ τῶν χοῶν καὶ ὑπὸ ἄλλον τύπον παρέχονται καὶ σήμερον ἐπιπροσφοραὶ εἰς τοὺς νεκρούς, ὅπως χρησιμεύσωσιν εἰς αὐτοὺς πρὸς τροφήν, συνήθεια ἣτις εἶναι ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς παγκοσμίου δοξασίας περὶ ἐπιβιώσεως τῶν νεκρῶν μετὰ θάνατον. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σήμερον ἐπὶ τρία ἡμερονύκτια ἀνάπτουσιν ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου ἐξεψύχησεν ὁ νεκρός, ἀκοίμητον λύχνον καὶ παραθέτουσιν ἄρτους καὶ λάγνηνον πλήρη ὕδατος (2). Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου πλὴν τῆς κανδήλας ἀποτίθεται λάγνηνος ὕδατος καὶ ἀφήνεται ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, διότι δοξάζουσιν ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ περιφερομένη εἰς τοὺς τόπους, εἰς οὓς ζῶν παρευρέθη, πίνει ἐκ τοῦ ὕδατος ἐκεῖνου ἐπανερχομένη τὴν ἐσπέραν (3).

Ἡ συνήθεια καὶ ἡ συναφῆς αὐτῇ δοξασία εἶναι κληροδότημα τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος, διότι οἱ Ἕλληνες ἐπίστευον, ὅτι οἱ νεκροὶ «τρέφονται ταῖς χοαῖς καὶ τοῖς καθαγιζομένοις ἐπὶ τῶν τάφων» (4). Ὅτι δὲ μεταξὺ τῶν εἰς τοὺς νεκρούς προσφερομένων συγκατελέγετο καὶ τὸ δοχεῖον τοῦ ὕδατος, προτιθέμενον καθὼς σήμερον ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ τεθνεῶτος, φαίνεται πιθανὸν ἐκ τῆς ἀπαγορευτικῆς διατάξεως τοῦ νόμου τῆς Ἰουλίδος ἐν Κέῳ· «μη ὑποτιθέναι κύλικα ὑπὸ τῆ (γ κλίν)ην μηδὲ τὸ ὕδωρ ἐκχεῖν» (5).

1) Koch ἐν Internat. Archiv f. Ethnogr. τ. 13 σ. 55—Sartori σ. 367.

2) Δοχεῖον ὕδατος ἐν τῷ δωματίῳ, ὅπου ἐξέπνευσεν ὁ νεκρός, ἐπὶ τρεῖς νύκτας, ὅπως ἡ ψυχὴ ἐπανερχομένη πίνη (Καρυὰ Ὀλύμπου, κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδου). Ποτήριον ὕδατος καὶ κηρίον ἀνημμένον ἐπὶ τρεῖς νύκτας (χωρία Ἡραίας τῆς Γορτυνίας, Π. Κωνσταντινῆ-πoulos). Ἐν Καρδίτῃ τῆς Θεσσαλίας ἐπὶ τρεῖς κατὰ συνέχειαν ἐσπέρας μετὰ τὴν κηδείαν συνηθίζουσι ν' ἀνάπτωσι κανδήλιον ἐπὶ τοῦ τόπου, ὅπου ἔκειτο ὁ νεκρός, πλησίον δὲ τοῦ κανδηλίου θέτουσιν ἐντὸς μικροῦ ἀγγείου ὕδωρ, τινὲς δὲ συνηθίζουσι νὰ θέτωσι καὶ σῖτον. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀναστ. Λαδιᾶ, ἱερέως καὶ δημοδιδασκάλου 1888). Ποτήριον ἢ δοχεῖον πλήρες ὕδατος μετὰ τοῦ ἀνημμένου κανδηλίου ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ νεκροῦ μίαν ἢ καὶ πλείονας νύκτας μετὰ τὴν κηδείαν. (Ἀθῆναι. Πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου). «Καὶ εἰς τὸν τόπον, ὅπου ἐξεψύχησεν ὁ νεκρός, ἄπτει ὁ δεισιδαίμων λύχνον τρεῖς νύκτας κατὰ συνέχειαν καὶ παραθέτει κανόνιον μὲ καθαρὸν νερόν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα κάμνει» (Κοζάνη, Μακεδονίας: Χάρις Μεγδίου, Λύχνος Διογένους ἢ ἠθικοὶ χαρακτῆρες, ἐν Βιέννῃ 1818 σ. 273). Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἀκοίμητος λύχνος μετ' ἀγγείου ὕδατος (Bybilakis, Neugriechisches Leben, Berlin 1840 σ. 67. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen σ. 119). Μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς κηδείας παρατίθεται πινάκιον πλήρες ὕδατος διὰ νὰ πίνη ἡ ψυχὴ, ἣτις μένει τρεῖς ἡμέρας ἐν τῇ οἰκίᾳ· τὴν τρίτην ἡμέραν ὁ ἱερεὺς δίδει τὸ τρισάκιον καὶ ἀφαιρεῖται τὸ πινάκιον (Νίσυρος: Γ. Παπαδοπούλου, Γενικὴ περιγραφὴ Νισύρου, 1909 σ. 70). Εἰς τὸν οἶκον κανδήλιον, ὕδωρ καὶ ἄρτον, ὅταν δὲ δύο οἱ νεκροί, δύο ἄρτους (Κρήτη: Α. Ἀντωνιάδου, Κρητικῆς, Ἀθ. 1868 σ. 347). Ἐν Σιάμῃ τῆς Ρόδου ἀναρτῶσιν ἄνω τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεῶτος λάγνηνον πλήρη ὕδατος, ἵνα «ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν εἰς τὴν γῆν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας περιοδεῖαν τῆς πίνῃ ἐκ ταύτης ὕδωρ.» (Ξενοφάνης τ. Ζ' σ. 50). Ἐν Αἰτωλίᾳ, λησμονηθείσης τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου, ἐπλάσθη ἄλλη αἰτιολογία αὐτοῦ, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θανόντος χρησιμεύει ὅπως πέση μέσα ὁ διάβολος, ὁ ὁποῖος γίνεται σὰν μύγα καὶ ἐρχεται νὰ πάρῃ τὴν ψυχὴν τοῦ παθαμένου. (Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Γ. Δροσίνῃ). Ὑπὸ μορφήν μυίας φαντάζονται μᾶλλον ἐπανερχομένην τὴν ψυχὴν, ἐν Κρήτῃ δὲ πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπὸ μορφήν μελίσσης πίνει ἐκ τοῦ προκειμένου ὕδατος (Bybilakis σ. 68).

3) Πανδώρα, 1866 τ. ΙΖ' σ. 331. R. Kleinprau, Ἔστια 1882 τ. ΙΓ' σ. 100: «Τίθενται ὕδριαν ἐπὶ τοῦ τάφου, ἵνα δροσίῳσιν τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποικομένου, ὡς ἐκτίθενται ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον ἐν τῷ δωματίῳ, ἐνθα συνέβη ὁ θάνατος, ἀγγεῖον πλήρες ὕδατος καὶ κείουσι λυχνίαν».

4) Λουκιαν. π. πένθους 9 τ. II σ. 926 R. Rohde, Psyche 4ης ἐκδ. τ. I σ. 243.

5) Prott et Ziebarth, Leges graec. Saer. II 1 ἀρ. 93 Α στ. 22 κέ.—Ἀθῆλον, ἂν ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων νὰ ἐπιθέτωσιν ἀγγεῖα λουτροφόρως ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἀγάμων

Ἄλλὰ καὶ παρ' ἄλλοις διαφοροῖς λαοῖς εὐρίσκομέν παρομοίας συνηθείας. Εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Μῆτς μετὰ τὴν κηδείαν θέτουσι παρὰ τὸν τάφον ποτήριον μὲ ἀγιασμὸν (1). Πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας τίθεται κάδος ὕδατος παρὰ τὴν κλίνην τοῦ ψυχορραγοῦντος ἢ λεκάνη πλήρης ὕδατος πρὸ τοῦ παραθύρου (2). Εἰς τὰς ἀνατολικὰς Κάτω Χώρας ὁμοίως λεκάνη ἰπὸ τὴν κλίνην ἢ παρ' αὐτήν (3). Ἐν Μάλτα διατηρήθη ἡ συνήθεια νὰ χύνωσιν εἰς τέπον ὡς ἔνεστι περισσότερον ἐκτεθειμένον εἰς τὰς ἀκτίνας τοῦ ἡλίου δροσερὸν νερὸν διὰ νὰ ἀνακουφίζωσι τὰς ψυχὰς (4). Οἱ Λέττοι θέτουσιν ἐπὶ σκαμνίου ἀγγεῖον μὲ νερὸν διὰ τὴν ψυχὴν (5). Οἱ ἀρχαῖοι Πρωσσοὶ καὶ οἱ Λιτουανοὶ ἔθετον εἰς τὸν τάφον παρὰ τὸν νεκρὸν ἄρτον καὶ λάγηνον ζύθου (6). Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα οἱ Λάπωνες τῆς Ρωσίας ἔθετον εἰς τὸ δωμάτιον, ἔπου συνέβη θάνατος, λεκάνην μὲ ἀγιασμὸν διὰ νὰ λουσθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ θανόντος (7). Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Πολωνίας καὶ τῆς Νοτίου Ρωσίας πιστεύουσιν, ὅτι τὴν πρώτην ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐβδομάδα ἡ ψυχὴ περιίπταται εἰς τὸ δωμάτιον, ἔπου ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ σώματος, καὶ διὰ τοῦτο καίουσιν ἐν αὐτῷ κανδήλιον καὶ θέτουσι ποτήριον ὕδατος διὰ νὰ ἡμπορῇ ἡ ψυχὴ νὰ νιφθῇ (8). Κατὰ δὲ τὰς δοξασίας τῶν Ταγάλων ἐν ταῖς Φιλιππίναις ἡ ψυχὴ τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ τὴν ἐκπνοὴν ἐπανέρχεται εἰς τὴν κατοικίαν, ἵνα μετάσχη τοῦ πανηγυρικοῦ συμποσίου· συνηθίζουσι δὲ πλὴν ἄλλων νὰ θέτωσι πρὸ τῆς θύρας νερὸν διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ πλύνῃ τοὺς πόδας τῆς (9). Ἀπόρροια τῶν αὐτῶν δοξασιῶν εἶναι ἴσως καὶ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ προσφέρωσιν ὕδωρ εἰς τὰς ψυχὰς κατὰ τινὰς ἑορτάς· οὕτω κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἑορτῆς τῶν ψυχῶν θέτουσιν ἐν Κορσικῇ πρὸ τῆς θύρας κάδον μὲ νερὸν, ἐν τῷ Παλατινάτῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ψυχῶν χύνουσιν ἀγιασμὸν εἰς τὴν ἐστίαν, εἰς τὸ πῦρ, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κλπ. καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἀνατολικῆς Γερμανίας καὶ τῆς Λεττικῆς Ρωσίας ἐτοιμάζουσι δεξιῶσιν τῶν κατοικομένων εἰς τὸν λουτρῶνα, ἔπου πιστεύουσιν ὅτι ἔρχονται καὶ λούονται μὲ τὴν σειράν των αἱ ψυχαί. Τὴν δὲ νύκτα τῶν Χριστουγέννων εἰς πολλὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Λιέγγης τῆς Βελγικῆς θέτουσιν ἔξω εἰς τὸ παράθυρον τεμάχιον ἄρτου καὶ λάγηνον ὕδατος (10).

συνήπτετο πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην. Διότι ἀμφιλογία ἐπικρατεῖ περὶ τῆς σημασίας αὐτῆς, καὶ ἄλλοι μὲν ὑπολαμβάνουσιν ὅτι εἶναι περίλειμμα τῆς συνηθείας τοῦ νὰ προσφέρηται εἰς πάντας τοὺς νεκροὺς ὕδωρ πρὸς λούσιν, ἄλλοι δὲ τὴν θεωροῦσι συμβολικὴν ὑπόμνησιν τοῦ μὴ τελεσθέντος γάμου τοῦ νεκροῦ.

1) *Revue des tradit. populaires* 1896 τ. XI σ. 589. Ἐν Loir-et-Cher σωρεύουσιν εἰς τὸ νεκρικὸν δωμάτιον πάντα τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ εὐρισκόμενα ἐδώδιμα (αὐτ. 1900 τ. 15 σ. 382), ὡς προσφορὰν ἴσως πρὸς βρῶσιν τοῦ νεκροῦ.

2) *Wuttke, Deutsch. Volksaberglaube* § 725. *Sartori* σ. 353.

3) *Volkskunde* τ. 13 σ. 90—*Sartori* αὐτ.

4) *Actes du XIVe congrès international des Orientalistes*, Alger 1905 II Sect. II, 31—*Archiv f. Religionswiss.* 1910 τ. XIII σ. 40. Καὶ παρ' ἡμῖν χύνουσι τὸ νερὸν ἀπὸ τὸ κανάτι διὰ νὰ δροσισθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου (*Wachsmuth* σ. 119. *Σακελλάρι*, τ. Α' σ. 738. *Κασιλάκη*, *Χιακὰ ἀνάλεκτα* σ. 378).

5) *Catand* ἐν *Archiv f. Religionsw.* 1914 τ. 17 σ. 504.

6) *Lasicus, De diis Samagitarum*, Basileae 1615 σ. 57—*Schrader, Reallex. der indogerm. Altertumskunde* 1901 σ. 21.

7) *De la Martinière, Voyage*—*Zts. d. Ver. f. Volksk.* 1901 τ. 11 σ. 435.

8) *Andree, Zur Volkskunde der Jaden* σ. 185—*Sartori* σ. 375. Καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τοῦ Καυκάσου διὰ τὸν αὐτὸν λόγον θέτουσι πλησίον τοῦ τάφου νερὸν (αὐτ. σ. 183). Καὶ ἄλλαχοῦ οἱ Ἰουδαῖοι τηροῦσι τὸ ἔθιμον τῶν ἐν Πολωνίᾳ ὁμοφύλων των (*Annuaire officiel du culte israélite* 1858 σ. 104—*Rochholz, Deutscher Glaube u. Brauch* τ. I σ. 167).

9) *Wilken, Het animisme* I 107—*Sartori* σ. 375.

10) *Sartori* σ. 376.

Ἐκ τῶν προειρημένων ἐμφαίνεται τίς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ σκοπὸς τῆς ἐκχύσεως τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ραντισμοῦ, καθὼς καὶ ὁ τῶν προσφορῶν εἰς τοὺς νεκρούς. Τοῦ δὲ ἐθίμου τῆς θραύσεως κατὰ τὴν κηδεῖαν τῶν περιχόντων τὸ ὕδωρ ἀγγείων δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διαγνωσθῇ. Οἱ ἱερεῖς καὶ τῶν λαϊκῶν οἱ λογιώτεροι παρ' ἡμῖν, ἐρωτώμενοι περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου, ὅπερ ὑπολαμβάνουσι θρησκευτικὸν νόμιμον, ἀποκρίνονται ὅτι εἶναι συμβολικὴ παράστασις τῆς διαλύσεως τοῦ ἀψύχου σώματος εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν εἶναι συντεθειμένον, τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ. Ἄλλ' ὁ λαὸς ἄλλην ἐξήγησιν δίδει. Ἐν Τριπόλει καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις τῆς Μαντινείας πιστεύουσιν ὅτι τ' ἀγγεῖα θραύονται πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Χάρου καὶ ἀποτροπὴν αὐτοῦ. Θραύει δὲ τὸ ἀγγεῖον στενὸς συγγενῆς ἢ φίλος τοῦ θανόντος, συνηθέστατα δὲ γυνή, ἀλλὰ πρεσβύτες, ἡλικίας ἄνω τῶν πενήκοντα ἐτῶν· εἰς νέον δὲ ἐπιτρέπεται τοῦτο, διότι οἱ νέοι εἶναι ἀνίσχυροι ν' ἀντιμετωπίσωσι τὸν Χάρον (νὰ τὰ βάνουν μὲ τὸ Χάρο) ἢ μᾶλλον διότι φοβούμενοι ἐκδίκησιν τοῦ Χάρου προτιμῶσι νὰ ἐκθέσωσιν εἰς αὐτὴν πρεσβύτην μᾶλλον ἢ νέον. Πιστεύουσι δ' ὅτι ἡ θραῦσις τοῦ ἀγγείου, ἐκφοβίζουσα τὸν Χάρον, ἐξασφαλίζει τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων. Καὶ ἐπιλέγουσι θραύοντες τὸ ἀγγεῖον: Ἐνας μᾶς ἐπῆρες, μωρὲ Χάρο, νάντοτος! (= ἰδοὺ αὐτός)—ἐνταῦθα θραύεται τὸ ἀγγεῖον—ἄλλοι δὲ μᾶς παίρνεις! Ἡ: ὅπως σπάζει τὸ κεραμίδι, ἔτσι, ρὲ Χάρο, νὰ σπάσῃ τὸ κεφάλι σου, ἂν ξανάρθῃς! (ἦ: ἂν ξανάμπῃς ἔς τὸ σπῆτι μας!) ἦ: Νά ναι σιδερένιοι οἱ πιστοὶ! ἦ Σιδερένιοι νὰ εἴσαστε! (ἦ νὰ εἴμαστε!) ἦ: Ἐνας ἐχάθη, οἱ ἄλλοι σιδερένιοι! Λέγουσι δ' ὅτι θραύουσι τὸ ἀγγεῖον γιὰ νὰ σκιάξουνε τὸ Χάρο, ἦ Νὰν τ' ἀκούσῃ ὁ Χάρος καὶ νὰ μὴν ξανάρθῃ, ἦ γιὰ νὰ μὴν ξανάρθῃ ὁ Χάρος, ἦ νὰ μὴ σώσῃ νὰ ρθῇ πλιὰ ὁ Χάρος, ἦ Νὰ μὴ σώσῃ πλιὰ νὰ ρθῇ καὶ ἄλλη βολὰ ἔς τὸ σπῆτι μας, ἦ Γιὰ νὰ μὴν τοῦ περνάῃ πλιὰ, ἦ Νὰ ξεσπάσῃ τὸ κακὸ ἔς τὸ κεφάλι τοῦ Χάρου, ἦ Γιὰ νὰ φύγῃ τὸ κακὸ ἀπὸ τὸ σπῆτι μας* ἦ Γιὰ νὰ μὴ μᾶς ξαναύρῃ τὸ κακὸ ἦ Γιὰ νὰ ζήσουνε οἱ ἄλλοι, ἦ Γιὰ νὰ μὴν πεθάνῃ ἄλλος ἦ Γιὰ νὰ μείνουνε οἱ ἀποδέλοιποι ἦ Γιὰ νὰ ναι οἱ ἄλλοι γεροὶ (1). Ἐν Κρήτῃ δὲ πιστεύουσιν ὅτι διὰ τοῦ κρότου τῶν θραυομένων ἀγγείων ἐκδιώκονται οἱ δαίμονες, ὅσοι περιτρέχουσι ζητοῦντες νὰ σύρωσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν κόλασιν τὴν ψυχὴν (2). Ἀληθῶς δὲ τὴν ἐκφόβησιν καὶ τὴν ἀποτροπὴν τῶν δαιμονίων ἔχει ἡ θραῦσις τῶν ἀγγείων, ἀλλ' ἡ συνηθιζομένη παρ' ἡμῖν εἰς ἄλλας περιστάσεις καὶ ὄχι ἢ κατὰ τὰς κηδεῖας. Ἡ διὰ κρότων καὶ θορύβου ἀποτροπὴ τῶν δαιμονίων εἶναι δεισιδαίμων συνήθεια ἀρχαιοτάτη καὶ εὐρύτατα διαδεδομένη (3), τοιοῦτοι

1) Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἀπ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, τελειοφοίτου 1893. Ἄλλοι τρόποι πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Χάρου κατὰ τὰς κηδεῖας συνηθίζονται οἱ ἐξῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ. Ἐνίοτε, θραύουσι τὸ καλάμιδι ἢ καλάμι τοῦ ἀργαλειοῦ (κάλαμον μήκους 1½, μέχρι δύο πήχεων) ἐπιλέγοντες: Τὸ καλάμι τὸ σπασε, μωρὲ Χάρο, μὰ τὸ σίδερο δὲ θὰ μπορέσῃ; ἦ Σιδερένιοι οἱ πιστοὶ. Ἐνιοχῶ δὲ τῆς Μαντινείας, καὶ δὴ καὶ ἐν Τριπόλει, κόπτουσι ἐκ τοῦ σαβάνου μακρὰν λωρίδα, ἣν ἀναρτῶσι πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἢ εἰς τὴν δοκὸν τῆς στέγης (εἰς τὸ πάτωρον) γιὰ νὰ δέσωσι τὸ Χάρο ἂν ξανάρθῃ, πιστεύοντες ὅτι ὁ Χάρων, ἂν θελήσῃ νὰ ἐπανέλθῃ, ὅπως ἀποκτείνῃ ἄλλον τινὰ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκίας, βλέπων τὸ προωρισμένον πρὸς δέσιμον αὐτοῦ σχοινίον, θὰ φοβηθῇ καὶ θὰ φύγῃ. — Παρομοίας δεισιδαίμονας συνήθειας πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Χάρου ἐν χωρίοις τῆς Λακεδαιμόνος ἀναγράφει ὁ Φ. Κουγκουλῆς (Οἶνωντικὰ σ. 101).

2) Βλ. Ἀντωνιάδου, Κρητηίδ. σ. 346. Ἐν Μακεδονίᾳ πιστεύουσιν ὅτι θραύονται τὰ γυῖα διὰ νὰ μὴ ἀποθάνῃ μετ' ὀλίγον ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας (Abbott, Macedonian Folklore σ. 199.)

3) Βλ. ἀνωτέρω σ. 172

δὲ κρότοι γίνονται παρ' ἡμῖν διὰ τῆς θραύσεως πηλίνων ἀγγείων καὶ τὴν πρώτην Μαρτίου ἢ τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας ταύτης⁽¹⁾ καὶ τὸ Μέγα Σάββατον⁽²⁾. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων μέσων προξενούσι κατὰ τὰς αὐτὰς περιστάσεις κρότους· οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὴν παραμονὴν τῆς Α' Μαρτίου συγκρούουσι χαλκᾶ σκευὴ ἐπιφωνοῦντες: "Ὄξου ψύλλοι, ὄξου κουρέοι, -Μέσα οἰνοκουραῖοι!"⁽³⁾. Ἐν Ἠπειρῷ περιέρχονται τὴν παραμονὴν τῆς 25 Μαρτίου κρούοντες κώδωνας⁽⁴⁾. Κατὰ δὲ τὸ μέγα Σάββατον εἰς τοὺς περισσοτέρους ἑλληνικοὺς τόπους προξενούσι τοὺς κρότους διὰ πυροβολισμῶν⁽⁵⁾. Καὶ περὶ τοῦ σκοποῦ δὲ τῶν ἐθίμων τούτων διαφόρους ἄλλους λόγους ἐπλασεν ὁ λαὸς· τῆς μὲν ἐαρινῆς ἑορτῆς τῆς Α' Μαρτίου ὁ σκοπὸς δηλοῦται εἰς τὰς ἐπιφωνήσεις, δι' ὧν συνοδεύουσι τοὺς κρότους, χαρακτηριζούσας τὴν ἑορτὴν ὡς ἀντίστοιχον πρὸς τὴν Βουλίμου ἐξέλασιν καὶ τὰς ἄλλας παραπλησίας ἀρχαίας τελετάς, αἵτινες ἐπίσης ἐσκόπουν τὴν ἀποδιοπόμπησιν τῶν κακῶν, τῶν δὲ κρότων τοῦ μεγάλου Σαββάτου σκοπὸν ἀναφέρει ὁ λαὸς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς χαρᾶς τῶν χριστιανῶν ἢ τοῦ ἐμπαιγμοῦ τῶν Ἑβραίων. Ἄλλος δὲ σκοπὸς τῆς θραύσεως τῆς πηλίνης ὑδρίας εἰς ἄλλην περίστασιν ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν Σουλτάνων τοῦ Ἰκονίου. Ἐκεῖ ἡ νόμφο τὴν ἐπομένην ἀπὸ τοῦ γάμου Κυριακὴν, κατὰ τὰ ἀντίγαρα, ἐπιστρέφουσα εἰς τὴν οἰκίαν ἐκ τοῦ φρέατος, ὑπόθεν ἤντησεν ὕδωρ, εὐθὺς ὡς εἰσέλθῃ, ρίπτει τὴν ὑδρίαν χαμαὶ καὶ θραύει αὐτὴν «θέλουσα ν' ἀποδείξῃ διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὅτι θὰ καταισχυρθῶσιν οἱ διαβάλλοντες αὐτὴν»⁽⁶⁾. Τὴν θραῦσιν ἀγγείων κατὰ τοὺς γάμους ἐπίσης συνηθίζουσι καὶ ἄλλοι λαοί, διάφορον ὅμως ἀναφέρουσι λόγον τοῦ ἐθίμου. Οἱ Ἀραβες τοῦ Καΐρου ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ρίπτοντες θραύουσι πηλίνην λάγγηνον, διὰ νὰ περισπάσωσι τὴν προσοχὴν τῶν παρισταμένων καὶ ἀποτρέψωσι τὴν ἐπήρειαν βασικάνου ὀφθαλμοῦ⁽⁷⁾. Καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἔχουσι συνηθειαν, μνημονευομένην ὑπὸ τοῦ Ταλμούδ, κατὰ τὸν γάμον νὰ θραύωσι πολύτιμον

1) Ἐν Ἀθήναις τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τῆς Α' Μαρτίου ἔρριπτον ἀπὸ τῶν παρθύρων εἰς τὴν ὁδὸν ἀχρηστα ἢ τεθραυσμένα πηλίνα ἀγγεῖα ἐπιλέγοντες· «Αὐτὰ παλιὰ καὶ ἄλλα καινούργια» (Ἑβδομάς 1884 τ. Α' ἀρ. 1 σ. 8). Ἐν Αἴνω τὴν πρώτην Μαρτίου ὁμοίως (ΚΠ. Σύλλογος τ. ΚΖ' σ. 153). Ἐν Ἠπειρῷ τὸ αὐτὸ ἔθιμον (*Ami Boué, La Turquie d'Europe, Paris 1840 τ. I σ. 410. Hammer, Des Osman. Reichs Verfassung τ. II σ. 167*) Ἐν Σινασῶ τῆς Καππαδοκίας θραύουσι τὴν πρώτην Μαρτίου ἀγγεῖα, ὅπως ἐκδιώξωσι τοὺς ψύλλους (*Λογελίον, Σινασὸς σ. 92*).

2) Ἐν Ζακύνθῳ τὴν πρώτην τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ὅταν ἐκφωνηθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ Ἀνάστα ὁ Θεὸς (Ἑστία 1889 τ. ΚΖ' σ. 338. *Α. Ζώης ἐν Ἐκκλησιαστ. ἀληθείᾳ 1902 σ. 427*). Ἐν Κερκύρᾳ ὁμοίως (Ἑστία αὐτ. σ. 333). Ἐν Κεφαλληνίᾳ (*Ἠλ. Τοιτοίλης ἐν Παρνασσῶ τ. ΙΕ' σ. 290. Βλ. καὶ σ. 294*). Ὡς παρετήρησα ἀλλαγῶν (Παροιμ. τ. Β' σ. 310) τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως τῶν πηλίνων ἀγγείων ὑπῆρχεν ἐνιαχοῦ τῆς Γαλλίας, ἀλλ' ἔρριπτοντο παῦτα τὴν Κυριακὴν τῆς διακαινητίμου ἀντὶ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου.

3) Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταῖκου, ἱατροῦ (1883).

4) *N. Γ. Μυστακίδου, Τὸ κωδώνισμα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἐν τῇ ἀθηναικῇ ἐφημερίδι «Φωνὴ τῆς Ἠπειροῦ» 10 Ὀκτωβρίου 1904 ἀρ. 592 σ. 4.*

5) *Πολίτου, Παροιμ. ἐθν. ἀν.*

6) *Φαρασοπούλου, Τὰ Σούλτα, Ἀθ. 1895 σ. 39.*—Ἐν Ζουπανίῳ τῆς ἐπαρχίας Σισανίου τῆς Μακεδονίας θραύουσι πηλίνον ἀγγεῖον καινούργες ρίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸν ποταμόν, ὡς μαγγανείαν πρὸς πρόκλησιν βροχῆς ἐν ξηρασίᾳ· τὸ τοιοῦτο δ' ἀγγεῖον πρέπει νὰ προέρχεται ἐκ κλοπῆς (Λαογραφ. ἀρχεῖον ἀρ. 169 β).

7) *S. Seligmann, Der böse Blick, Berlin 1910 τ. II σ. 40.* Καὶ ὅπισθεν τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ὑπολαμβάνουσι βασικάνους, οἱ Ἀραβες πρὸς προφύλαξιν θραύουσι πηλίνον ἀγγεῖον.

ύάλινον σκεῦος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μετριάσωσι τὴν ὑπερβάλλουσαν χαρὰν ἐκ τῆς εὐφροσύνου τελετῆς (1).

Εἶναι πρόδηλον ὅτι οἱ φερόμενοι εὗτοι λόγοι πρὸς ἐξήγησιν τῆς συνηθείας τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων εἰς τὰς περιστάσεις ταύτας εἶναι ἐξευρημένοι, ὅτε εἶχε πλεον λησμονηθῆ ὁ ἐν ἀρχῇ σκοπὸς αὐτῆς. Πάντως δὲ οὐδεὶς αὐτῶν ἐφαρμόζεται εἰς τὴν θραῦσιν τῶν ἀγγείων κατὰ τὰς κηδείας· ἀλλ' οὐδὲ ὁ δημῶδης λόγος περὶ ἐκφοβήσεως τοῦ δαίμονος τοῦ θανάτου εἶναι πιθανός, φαίνεται δὲ μᾶλλον ὅτι ἐπλάσθη ἐξ ἀναλογίας τῶν συμβαινόντων κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου καὶ τὸ Μέγα Σάββατον. Ἄλλ' ἦν ὁ τότε γινόμενος μέγας πάταγος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐκφοβήσῃ τοὺς δαίμονας, οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ ὅτι ὁ Χάρος τρέμων φεύγει τὸν ἦχον μιᾶς ὑδρίας θραυομένης. Ὅθεν ἀλλαχοῦ πρέπει ν' ἀναζητηθῆ ὁ λόγος, εὐαρμοστῶν ὑπωσδήποτε πρὸς τὴν παλαιστάτην ταύτην συνηθειαν.

Διότι ἡ θραῦσις παρὰ τοὺς τάφους ἀγγείων εἶναι περίλειμμα τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. Διὰ τοῦ ἐθίμου τούτου δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἡ εὕρεσις θραυσμάτων κεραμείων ἀγγείων ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου ἀνοίγματι τῶν ὑπὸ τοῦ Χ. Τσουντα ἀνασκαφέντων Μυκηναίων τάφων σχηματιζομένῳ βόθρῳ, τῷ προωρισμένῳ ἴσως εἰς χοῆς (2). Τὰ αὐτὰ δὲ παρατηροῦνται καὶ εἰς τάφους τῶν μετὰ τοὺς μυκηναίικους χρόνων. Ἐν ἀρχαιοτάτῳ τάφῳ ἐν Βουρβᾷ τῆς Ἀττικῆς εὐρέθησαν ἀγγεῖα συντετριμμένα ἐπίτηδες, τὰ ὅποια δὲν ἦσαν ἀναθήματα, ἀλλ' ἐκ τῶν χρησιμευόντων εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον (3). Ἐν πλείστοις δ' ἐλληνικοῖς τάφοις εὐρίσκονται ληκύθια, ἔχοντα ἀποκεκρουμένον τὸν πυθμένα, καὶ πολλὰ καθόλου τῶν κτερισμάτων φέρουσι τὰ ἴχνη ἐπίτηδες ἐπενεχθείσης εἰς αὐτὰ βλάβης (4). Εἰς τὴν νεκρόπολιν τῆς Μυρρίνης ἐν Αἰολίδι εὐρέθησαν ἀπειράριθμα ἀντικείμενα, εἰδώλια, ἀγγεῖα, χαλκᾶ σκεῦη, ὧν ἡ φθορὰ δὲν ἐξηγεῖτο ἐκ τοῦ χρόνου ἢ ἐκ τῆς πίεσεως τῶν χωμάτων· ἡ κεφαλὴ ἑνὸς εἰδωλίου εὐρίσκειτο εἰς μίαν γωνίαν τοῦ τάφου, τὸ δὲ σῶμα εἰς τὴν ἀντίθετον καὶ ἦτο πρόδηλον ὅτι οἱ ἐπιζῶντες συνέτριψαν τὰ εἰδώλια παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ τάφου καὶ ἔρριψαν ἐντὸς αὐτοῦ τὰ τεμάχια (5). Ἐκ τῆς αὐτῆς δ' ἴσως συνηθείας προέρχονται καὶ οἱ μεγάλοι τῶν κεραμίων σωροὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀλεξανδρείᾳ, ἧς αἱ πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν τῆς νεωτέρας πόλεως ἀνωφείρται καὶ οἱ βουνοὶ συνίστανται ἀπὸ τῆς κορυφῆς μέχρι τοῦ εἰς βάθος 8—16 καὶ πλείονων μέτρων παλαιοῦ ἐδάφους ἐκ στρωμάτων τεθραυσμένων κεραμίων αἰγυπτιακῶν, ἐλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν διαφόρων περιόδων, ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως ὑπὸ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων (6).

Πρῶτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος παρετήρησαν τὰς εἰς τὰ

1) Αὐτ.

2) Τσουντα, Μυκῆναι σ. 148. *Chr. Belger* ἐν *Berliner philolog. Wochenschrift* 1891 σ. 707.

3) Β. Στάης ἐν *Athen. Mitteilungen* τ. XV σ. 323. Περὶ τούτων παρατηρεῖ ὁ ἀνασκάψας τὰ ἐξῆς (σ. 321): «Περὶεργος εἶναι ἡ συντριβὴ τῶν χρησιμοποιηθέντων ἀγγείων καὶ ἡ ἐναπόθεσις τῶν τεμαχίων ἐντὸς τοῦ στενοῦ καὶ τοῦ ἐτέρου μόνον τῶν διαχωρισμάτων αὐτοῦ».

4) *Hermann—Blümmner*, *Griech. Privatalterthümer* σ. 380.

5) *Pottier et Reinach*, *La nécropole de Myrina* σ. 103 = *S. Reinach*, *Cultes, mythes et religions*, Par. 1908 τ. III σ. 152.

6) *T. Νεφύτσου*, *Κεραμίων λαβαὶ ἐναπίγραφου*, ἀνευρισκόμενα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀλεξανδρείᾳ σ. 3 κέ. καὶ ἐν Ἀθηναίῳ 1874 τ. Γ' σ. 215 κέ.

κτερίσματα επίτηδες γενομένας βλάβας οἱ ἀρχαιολόγοι Millin καὶ Millingen (1). Ἀναφορὰν δὲ εἰς τὸ ἐθίμον διαβλέπει ὁ S. Reinach εἰς τὸ ἡμιστίγιον τοῦ Προπερτίου (V, 7, 34): fracto busta piare cado. Ὁ δὲ Dümmler προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς ἐν ὀστράκοις κήπους τοῦ Ἀδώνιδος ἐκ τῆς συνηθείας τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων, ἣτις εἰκάζει ὅτι ὁ ἀπετέλει ἴσως μέρος τῆς ἐορτῆς τῶν Ἀδωνίων (2). Νομίζει δ' ὡς ἀναφέρει ὁ Bochlau (3), ὅτι ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν του περὶ τῶν κεραιμίων τοῦ Ἀδώνιδος γραφὴ ἀπτικοῦ ἀγγείου τοῦ Ε' αἰῶνος, παριστῶσα τὸν Ἐρωτα κινδυνεύοντα ὑπὸ συὸς ὡς ἄλλον Ἀδωνιν· ἐν αὐτῇ ἀπεικονίζεται τεθραυσμένη ὕδρια, ἣν νόμφη μεταχειρίζεται ὡς ὄπλον κατὰ τοῦ θηρίου.

Πλὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος δὲν ἦτο ἄγνωστον τὸ ἐθίμον. Διότι λελωβημένα κτερίσματα εὑρίσκονται καὶ ἐν προϊστορικοῖς τάφοις τῆς βορείου Εὐρώπης (4), καὶ εἰς κελαικοὺς τάφους πολλαχοῦ τῆς Γαλλίας, ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ, ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ρήνου, ἐν Ἑλβετία καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Οὐγγαρία καὶ ἐν Ρωμανίᾳ εὐρέθησαν γαλατικαὶ μάχαιραι κεκαμμένα καὶ διπλωμένα (5).

Ὁ Reinach κατέδειξεν ὅτι ἡ κάμψις καὶ ἡ δίπλωσις αὕτη τῶν ἐν τοῖς τάφοις μάχαιρῶν ἐγένετο σκοπίμως καὶ συνάγει ὅτι ὑπῆρχε τοιοῦτο γαλατικὸν νόμιμον τῆς ταφῆς. Συγκρίνει δὲ τὴν βλάβην τῶν συνθαπτομένων μετὰ τὸν νεκρὸν ὄπλων πρὸς τὸ παρ' ἡμῖν ἐν Ἑλλάδι συνηθιζόμενον σχίσσιμον τῶν ἐνδυμάτων τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ, παρατηρῶν ὅτι τὴν συνηθειαν ταύτην δὲν ὑπαγορεύει ἡ ἀνάγκη τῆς προσυλάξεως ἀπὸ τυμβωρυχίας, ἀλλ' ἄλλος τις λόγος.

Τὸν δὲ λόγον τοῦτον νομίζει ὅτι ἀνευρίσκει εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν διὰ καθοσίωσως, εἰς τὸ ταμπαῦ, τὸ θρησκευτικὸν νόμιμον, τὸ ἵποϊον ἐπικρατεῖ παρὰ πολλοῖς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τοιαύτη καθοσίωσις δὲν συνεπάγεται καὶ τὴν ἀνάγκην βλάβης τοῦ καθωσιωμένου, διότι τὸ ἀνακρυχθὲν ταμπαῦ προσυλάσσει ἐπαρκῶς τὸ θρησκευτικὸν δέος καὶ δὲν διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ γίνῃ ἄλλη χρῆσις αὐτοῦ, εἰκάζει ὅτι ἡ ἰδέα, ἣτις ἐν ἀρχῇ ὑπηγόρευσε τὴν βλάβην τῶν κτερισμάτων εἶναι αὕτη, ὅτι ὁ νεκρὸς εἶναι ἄνθρωπος συντετριμμένος καὶ ἐπομένως προσήκει καὶ τὰ συνθαπτόμενα μετ' αὐτοῦ νὰ συντρίβωνται ὁμοίως. Ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς τῶν κτερισμάτων ὡς προσφορῶν ἢ δώρων εἰς τὸν νεκρὸν εἶναι ὑστερογενής, ἐπινοηθεὶς μετὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐπικράτησιν τοῦ ἐθίμου.

Ἀλλὰ πιθανωτέραν θεωροῦμεν τὴν γνώμην, τὴν ἵποϊαν πρὸ πολλοῦ ἐξεφράσαμεν, ὅτι ἡ ἰδέα, ὅποθεν προῆλθε τὸ ἐθίμον τῆς θραύσεως τῶν κτερισμάτων, ἦτο ὅτι τάφιερῶμένα εἰς τοὺς νεκροὺς ἔπρεπε νὰ καταστρέφωνται, ὅπως ἐξαπαλλίξῃται τῆς ἀφιερώσεως ὁ σκοπός, ὅστις θὰ ἐματαιοῦτο, ἂν ἐγένετο ἄλλη τις χρῆσις αὐτῶν. Ὡς δὲ τὰ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐναγιζόμενα ἔμψυχα ὑπετίθετο ὅτι διὰ τοῦ θανάτου αὐτῶν καθίσταντο ὑπηρετικὰ τῷ τιμωμένῳ νεκρῷ, οὕτω καὶ τὰ σκεύη, ἔμψυχα ἐπίσης ὑπολαμβάνόμενα ὑπὸ τῶν κατὰ φύσιν λαῶν (6), πρέπει νὰ καταστραφῶσι διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς αὐτόν, ἀνεπιτήδεια ὄντα πρὸς πᾶσαν ἄλλην χρῆσιν.

1) S. Reinach, Peintures de vases σ. 89.91=Cultes etc. ἐνθ. ἀν.

2) Pauly-Wissowa RE. τ. I σ. 388.

3) Ἐν Philologus 1901 τ. 60 σ. 327 κέ.

4) Olshausen ἐν Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Anthropologie etc. 1892 σ. 166 κέ.

5) Reinach, Cultes etc. τ. III σ. 148 κέ.

6) Περὶ τῶν ἰδεῶν τούτων περὶ ψυχῆς τῶν ἀψύχων πραγμάτων βλ. Tylor, Primitive Culture τ. I σ. 470 κέ. (τῆς γερμ. μεταφρ.).

ΩΚΥΤΟΚΙΑ *

Ἡ μικρολόγος καὶ περίφοβος χρῆσις πανταίων δεισιδαιμόνων τρόπων κατὰ τὰς κρισιμωτάτας περιστάσεις τοῦ βίου, ὡς τὸν γάμον, τὸν τοκετὸν, τὴν ἀσθένειαν, τὴν κηδείαν κττ., ὑπὸ πάντων τῶν λαῶν συνηθιζομένη πρὸς προφύλαξιν ἢ ἀποτροπὴν φανταστικῶν ἐπηρειῶν, εἶναι ἀξία μελέτης καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας (Völkerpsychologie), ἀλλὰ πρὸ πάντων ὡς συντελοῦσα σπουδαίως εἰς γνῶσιν καὶ διαφώτισιν παλαιστάτων καὶ δὴ καὶ πρωτογενῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων. Διότι ἀκριβῆς ἐξέτασις καταδεικνύει τινὰς μὲν τῶν τρόπων τούτων ὡς περιλείμματα ἀρχαίων θρησκευτικῶν νομίμων, ἄλλους δὲ ὡς ἀπόρροιαν ἐκλείπουσῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν καὶ ἄλλους ὡς παρεφθαρμένας ἐκ παρανοήσεως καὶ δυσεξηγήτους μαγικὰς πράξεις, εἰς ἃς ἀποδίδεται ὑπερφυσικὴ δύναμις.

Ἐξετάσαντες ἄλλοτὲ τινὰς τῶν κατὰ τὸν γάμον τοιούτων συνηθειῶν⁽¹⁾ ἐπιλαμβανόμεθα νῦν τῆς ἐρεύνης τῶν κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συντεινόντων εἰς διευκόλυνσιν τοῦ τοκετοῦ καὶ ἀποφυγὴν τῶν κινδύνων, οἵτινες ὑποτίθεται ὅτι ἐπικρέμονται εἰς τὰς ἐγκύους ἐκ τῆς δυσμενοῦς ἐνεργείας δαιμόνων. Αἱ ὠδίνες τῶν τικτουσῶν καὶ οἱ πραγματικοὶ κίνδυνοι, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι αὐταὶ ἐκτεθειμέναι ἕνεκα ἀνεπαρκοῦς ἢ πλημμελοῦς βοήθειας καὶ τῶν ἀνθυγιεινῶν συνήθως ὄρων τοῦ τοκετοῦ, ὑπαγορεύουσι τὴν προσφυγὴν εἰς ὑπερφυσικὰς ἐπικουρίας τῶν ἀδυνατούντων νὰ διαγνώσωσι τὰς ἀληθεῖς αἰτίαι τῶν τοιούτων παθῶν καὶ ἀποδιδόντων ταῦτα εἰς ἕξωθεν ἐπηρείαις. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπιμελὴς ἐφαρμογὴ τῶν προφυλακτικῶν δεισιδαιμόνων τρόπων, ἐξ ἧς ἐξηγεῖται καὶ ἡ μεγάλη πληθὺς, καὶ ἡ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας διατήρησις αὐτῶν.

Εἰς τὸ ἀδιεξίτητον χάος τῶν πανταχόθεν περισυλλεγθεισῶν ἀπειραρίθμων δεισιδαιμόνων κατὰ τὸν τοκετὸν συνηθειῶν κατέστη δυνατόν νὰ διακριθῶσι θεμελιώδεις τινὲς ιδέαι, ἐξ ὧν ἀπορρέουσιν ἢ πρὸς ἃς προσαρμόζονται αὐταί, ὑπαγόμεναι εἰς τρεῖς γενικὰς κατηγορίας⁽²⁾. Ἡ μὲν πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν περὶ τὸν τοκετὸν ἐπήρειαν θείων ἢ δαιμονικῶν δυνάμεων ἢ δευτέρα τὰς συμπαθητικὰς ἢ ἀλληγορικὰς πράξεις, τὰς γινομένας πρὸς βοήθειαν, διευκόλυνσιν ἢ προφύλαξιν τῆς ἐπιτόκου· καὶ ἡ τρίτη τὰς ἐχούσας ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὸ τεχθησόμενον.

Α'.

Κυλίστρα.

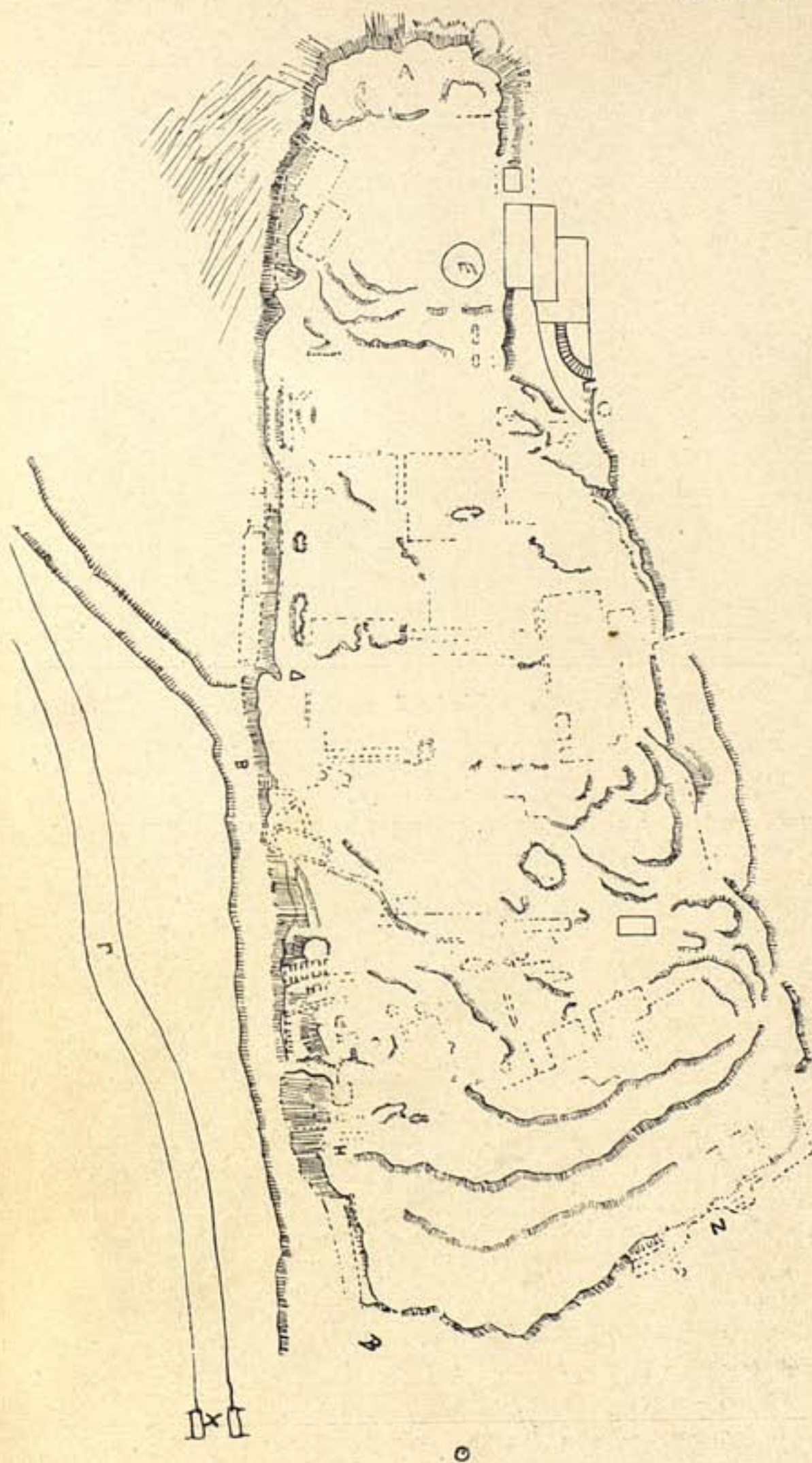
Ἡ ἐν Ἀθήναις Κυλίστρα. — Ὅμοιαι συνηθίαι κατολισθήσεως ἐκ βράχου ἀλλοχοῦ. — Ἡ κατολισθήσις, προστριβὴ ἢ ἐπιρῆ πρὸς βράχον πρόξενος εὐτοκίας, γονιμότητος ἢ ταχέος γάμου. — Ἡ δοξασίη τῆς παραγωγῆς γονοποιῶν δυνάμεως ἐκ τοῦ λίθου εἶναι ἡ πρωτόγονος. — Αἱ παλαιόταται θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις περὶ γονοποιῶν λίθων. — Γέννησις ἐκ λίθου. *Petra genitrix*. Λίθος τῆς μητρὸς τῶν θεῶν. Ἱερός λίθος τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τῆς Ἄγαρ Ἐρως τῶν Θεσπιῶν. Θεορίκιος πέτρος. Ἀγέλαστος πέτρι. Ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τῶν παραστάσεων τούτων.

Εἰς τὸ ΒΑ πέρασ τοῦ λεγομένου λόφου τῶν Νυμφῶν ἐν Ἀθήναις, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουσι πολλὰ ἔχνη παλαιστάτων οἰκήσεων λελαξευμένων ἐν τῷ

(*) Ἐδγημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1918 τ. ζ' σ. 299-346.

1) Γαμήλια σύμβολα ἐν Ἑσπετ. Ἐθν. Πανεπ. Β' (1915) σ. 81 κέ. [κ. ἀν. σ. 218 κέ.]

2) H. Ploss-Max Bartels, das Weib 7η ἐκδ. 1902 τ. II σ. 275 κέ.

Εικόνη 1.

Εικόνη 2.

βράχῳ, παρατηρεῖται ἰδιαιτέρα ὄλως λείανσις τῆς ἐπιφανείας τῆς ἀποτόμως ἐπικλινοῦς πέτρας, καθιστῶσα αὐτὴν στιλπνοτάτην. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ βράχος πρὸ πεντήκοντα περίπου ἐτῶν ἐνθυμοῦμαι ὅτι εἶχεν ὕψος ὑπὲρ τὰ 2 $\frac{1}{2}$ μέτρα, νῦν δ' ἔνεκα ἐπιχώσεως τὸ ὕψος αὐτοῦ μόλις ἀνέρχεται εἰς 1,30 μ. Τὸ πλάτος τῆς στιλπνῆς ἐπιφανείας, διακεκτομένης ἐν τῷ μέσῳ διὰ τεχνητοῦ κοιλώματος, εἶναι 0,40-0,50 μ. ἑκατέρωθεν (¹).

Τὸ μέρος τοῦτο λέγεται *Κυλίστρα* (²) ἀπὸ τῆς συνηθείας τῶν Ἀθηναίων γυναικῶν, καθήμεναι ἐπὶ τῆς κορυφῆς νὰ κατολισθαίνωσι μέχρι τῆς βάσεως ἐκ τῆς συνηθείας δὲ ταύτης διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπὶ μακροῦς χρόνους περιστροφῆς προῆλθε καὶ ἡ λείανσις τῆς πέτρας. Κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους κατολισθαίνουν αἱ ἐπίτοκοι γυναῖκες, νομίζουσαι ὅτι εὐτως εὐκολύνουσι τὸν τοκετὸν, παλαιότερον δ' ὅμως ἡ συνήθεια εἶχεν ἄλλον, συγγενῆ πάντως, σκοπὸν, περὶ οὗ θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω (³).

1) Ἀκριβῶς ἡ θέσις τῆς *Κυλίστρας* (ὑπὸ τὴν δηλωτικὴν ὀνομασίαν *Rutschstein*) σημειοῦται ἐν τῷ 7ῳ χάρτῃ (*Felshügel der Hagia Marina*) τῶν τοῦ *H. Curtius Sieben Karten zur Topographie von Athen*, Gotha, 1868. Ὁ παρεντεθειμένος πίναξ Α ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἔργου τούτου τοῦ *Κουρτίου*, σχεδιασθεὶς ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀστεροσκοπεῖου *Γουλίου Σμίτ*. Ὁ βράχος ἔχει μῆκος 150 μέτρων περίπου, ἡ δὲ διαφορὰ τοῦ ὕψους ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου σημείου Α μέχρι τοῦ Χ, τῆς μικρᾶς γαφύρας τῆς φεροῦσης εἰς τὴν περιφερικὴν ὁδὸν Ἀκροπόλεως, εἶναι 18 μέτρων. 18 δ' ἕτερα μέτρα ὑψηλότερον τοῦ διασέλου τοῦ βράχου, ἐν ᾧ ἡ *Κυλίστρα*, εἶναι ἡ εἴσοδος τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν *Νυμφῶν*.—Αἱ διακεκομμένα γραμμὰ δηλοῦσιν ἀρχαῖα λαξεύματα καὶ διοχετεύσεις ὑδάτων, αἱ δὲ πλήρεις μέλαινα νεώτατα κατασκευάσματα.

Α Τὸ ἀνώτατον σημεῖον τοῦ βράχου, πρὸς τὸ διάσελον τοῦ λόφου τῶν *Νυμφῶν*.

Β Βόθρος ὠρυγμένος ἄλλοτε περὶ τὸν βράχον.

Γ Ὁδὸς ἄγουσα εἰς τὸ Ἀστεροσκοπεῖον καὶ τὴν Πύκναι.

Δ Ἀρχαιοτάτη ἐπιγραφή (ἡὸρος Διὸς)

Ε Ἀγία Μαρίνα.

Ζ Σπήλαιον.

Η *Κυλίστρα*.

Θ Ὁδὸς περιφερικὴ Ἀκροπόλεως.

Χ Γέφυρα.

Ἐν δὲ τῷ πίνακι Β ἡ εἰκὼν 1 εἶναι τῆς *Κυλίστρας*, ἡ δ' εἰκὼν 2 ἑτέρου τμήματος τοῦ αὐτοῦ βράχου, ἐξ οὗ καὶ σήμερον κατολισθαίνουσι παίζοντα παιδιά.

2) Ὁ Δ. Γρ. *Καμπούρογλου* ἀναφέρει ἰδιωματικὸν τύπον τοῦ ὀνόματος *Ξουλιώστρα* (ξ), ὃν ἐρμηνεύει: «λίθος ὀλισθηρὸς, ὁ παρὰ τὸν λόφον τῶν *Νυμφῶν*». (*Δίτυλλον* σ. 47). Ὁ τύπος οὗτος εἶναι ἀνύπαρκτος κατὰ τὴν παλαιὰν ἀθηναϊκὴν προφορὰν, ἡ *κυλίστρα* ἐλέγετο *τσιουλιίστρα*. Ἡ δὲ λ. *κυλίστρα* ἐν τῇ κοινῇ διέσωσε τὴν σημασίαν, ἣν εἶχε καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ, συνώνυμος οὖσα τῶν ἀλινδῆθρα, κυλινδῆθρα, ἐξαλίστρα, σημαίνει δηλ. τὸν τόπον, ὅπου κυλιούνται ἵπποι καὶ ἄλλα ζῶα. (βλ. *Βυζαντι. Λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. ἐν λ. Πασπάτη*, τὸ γλακὸν γλωσσάριον ἐν λ. Πανδῶρ. τ. II' σ. 462).

3) *Bartholdy*, *Bruchstücke zur näheren Kenntniss Griechenlands* σ. 353 (= *Voyage en Grèce*, trad. de *Pallemand*, Paris 1807 τ. I σ. 162 τ. II 57). *Doanwell* *A classical and topographical Tour through Greece*, Lond. 1819 τ. I κεφ. 12 = *Reise durch Griechenland während der Jahr. 1801, 1805 und 1806*, übers. v. *F. K. L. SICKLER*, Meiningen 1821 τ. I, 2 σ. 239. *Ukert*, *Bilder von Griechenland*, Darmstadt 1833 σ. 157. *H. Sauder*, *Erinnerungen aus Hellas*, Darmstadt 1838 σ. 108. *A. Ιωαννίδου Λευκίου*, Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων, γραψάντων κλπ. Ἀθ. 1843 σ. 43: «Αἱ γυναῖκες τῶν Ἀθηναίων γυναῖκες ἐν τῷ προσπελάζειν τῷ τοκετῷ, εἰς τὸν πλησίον τοῦ ἕως Διὸς [γρ. ὄρος Διὸς] πάλαι ὄντα εἰδειθῆναι νάον [παντελῶς ἀσύστατος εἰκασία τοῦ Λευκίου] ἀπίσαι, καὶ μετὰ τὸ προσεῦξασθαι, ἐπὶ τινος λείας τε καὶ κατωφεροῦς καθήμεναι πέτρας, κατολισθαίνουσαι, εὐτοκίας τυχεῖν ἐκ τούτου οἰόμεναι». (Ὁ Λευκίας εἶναι ὁ πρῶτος μνημονεύσας ὡς σκοπὸν τῆς συνηθείας τὴν εὐτοκίαν). *Yemenis* ἐν *Revue du Lyonnais* 1842 παρὰ *Bérenger-Férand*, *Tradit. et réminiscences populaires de la Provence*, Par. 1886 σ. 201. *On. die Abstammung der Griechen*, München 1848.

“Ομοίαι συνήθειαι ἐπικρατοῦσι καὶ ἀλλαχῶ, ἐκ τούτων δ' ἐν Γαλλίᾳ πολλὰ τῶν μεγαλιθικῶν μνημείων ἔλαβον τὸ ὄνομα *glissades* (γλύστραις) ἢ *roches écriantes*, ὅπερ ταυτόσημον, τοῦ ῥήματος *écrier* διαλεκτικῶς σημαίνοντος ὀλισθαίνειν (1). Ἄλλ' ἡ δύναμις, τὴν ὁποίαν ἀπεκδέχονται ἐκ τῆς τοιαύτης μαγικῆς πράξεως δὲν εἶναι ἡ εὐτοκία, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ γονιμότης, διὸ προσφεύγουσιν εἰς τοὺς λίθους ἐκείνους στεῖραι γυναῖκες ἢ καὶ ἄγαμοι, παθοῦσαι νὰ ὑπανδρευθῶσι ταχέως. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τῆς χρήσεως τοιαύτου λίθου ἐν Λεοντικρίῳ. Ὀλίγον ἔξωθεν αὐτοῦ πρὸς Α. ὑπάρχει βράχος ὀλίγον ἐπικλινής, ὕψους 3 περίπου μέτρων, ἔχων ἐπιράνειαν ἐν τῷ μέσῳ λείαν καὶ στιλπνὴν. Λέγεται Παλιὰ Πέτρα. «Τὴν Παλιὰ Πέτρα τὴν ἔχομε γιὰ νὰ πηγαίνῃ ὅποια γυναῖκα δὲν κάνει παιδί κι' ὅποια γγαστραμηνὴ θέλει νὰ κάμῃ σερνικὸ παιδί καὶ κυλιῶνται. Καμιὰ φορὰ πάνε καὶ κυλιῶνται καὶ τ' ἀνύπαντρα κορίτσια καὶ παιδιὰ γιὰ νὰ παντρευτοῦν γλιγορα» (2). Ὁμοίως ἐν Κύπρῳ ὑπάρχουσι τοιαῦτα πέτραι, ἐφ' ὧν κυλιῶνται αἱ στεῖραι γυναῖκες διὰ νὰ κυοφορήσωσι (3). Καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις κυλιστρα ὑπετίθετο πρότερον, ὅτι τοιοῦσαν ἐξυπηρέτει σκοπόν, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ παλαιότεροι περιηγηταί.

Ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλον τινὰ βράχον παρὰ τὴν Καλλιρρόην προσερχόμεναι προσετρίβοντο αἱ στεῖραι Ἀθηναῖαι διὰ ν' ἀποκτήσωσι τέκνα καὶ αἱ ἔγκυοι διὰ νὰ γενήσωσιν εὐκόλως, ἐπιλέγουσαι πᾶσαι. «*Ελάτε, Μοῖραι τῶν Μοιρῶν, νὰ μοῖρατε κ' ἐμένα*» (4). Ἡ συνταύτισις τῶν σκοπῶν τῆς γονιμότητος καὶ τῆς εὐτοκίας, παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας δοξασίας, ἀρχαίας καὶ νεωτέρας, οἷον εἰς τὰς περὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ὕδατος τῆς Κυλλοῦ Πήρας, περὶ ἧς κατωτέρω, καὶ εἰς τινὰς τῶν πρὸς μεγαλιθικὰ μνημεῖα συνδεομένων γαλλικῶν καὶ κελτικῶν δεισιδαιμόνων συνηθειῶν (5). Εἰς δὲ τὴν πρὸς τριβὴν ἢ καὶ ἀπλῶς τὴν

Anhang σ. 59. *Vi-c'ier*, Erinnerungen aus Griechenland, Basel 1857 σ. 116. G. Wachsmuth, das alte Griechenland im neuen, Bonn 1864 σ. 71: «Das Gebären zu erleichtern, rutschen die schwangeren Athenienserinnen - selbst jetzt noch - am nördlichen Abhang des sog. Nymphenhügels in der Nähe der hochhalten Inschrift ὄρος Διὸς an einer durch vielen Gebrauch bereits geglätteten Stelle den Fels herunter». N. F. Holleis ἐν Νεοελλ. ἀνάλ. Ἀθ. 1872 σ. 375.

1) *Sebillot* ἐν *Revue des trad. populaires* 1901 τ. XIV σ. 65 καὶ *Folklore de France* τ. I σ. 334 καὶ S. Reinach, *Cultes, mythes et religions* 1908 τ. III σ. 405.—Συμφυρμὸν δύο δοξασιῶν, τῆς ἐκ λίθου ἐπικουρίας εἰς ἐπιτόκους καὶ τῆς διόδου δι' ὁπῆς πρὸς λύτρωσιν ἀπὸ κακοῦ τινος, παρουσιάζει συνήθειά τις αὐστριακῆ. Ἐν Αὐστρίᾳ κατὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Huttenstein εἰς S. Wolfgang ὑπάρχει λίθος, δι' ὃ διέρπουσιν ἔγκυοι, ὅπως αἰσίως τέξωσι (*Dr. Panzer*, *Beitrag zur deutschen Mythologie*, München. 1855 τ. II σ. 431).

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Κωνσταντοπούλου.

3) Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Μ. Σάρρου.

4) *Pouqueville*, *Voyage de la Grèce*, Paris 1827 τ. V σ. 67. Ἀντὶ *μοῖρατε ἢ B. Schmidt* (*Das Volksleben der Neugriechen* σ. 218) εἰκάζει ὅτι πρέπει νὰ γραφῆ νὰ μοῖραστε, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ἀσυνήθους τύπου *μοῖρατε* συνηγορεῖ τὸ μέτρον. Ὁ Schmidt ἐπίσης θεωρεῖ ὡς πιθανώτατον, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ *Pouqueville* ἀναφερομένη δεισιδαίμων συνήθεια συνάπτεται πρὸς τὴν ἀρχαίαν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης, τῆς παρὰ τὸν Ἰλισθὸν τιμωμένης ὡς πρεσβυτάτης τῶν Μοιρῶν. Ἄλλ' οὐδὲν κοινὸν πρὸς τὴν ἀρχαίαν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης φαίνεται ἔχουσα ἡ νεωτέρα ἐπίκλησις τῶν Μοιρῶν, αἵτινες οὐ μόνον παρὰ τὸν Ἰλισθόν, ἀλλὰ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος θεωροῦνται προστάτιδες τοῦ γάμου.

5) Πολλὰς μαρτυρίας περὶ γαλλικῶν καὶ κελτικῶν συνηθειῶν βλ. παρὰ P. Sebillot ἐν τοῖς ἀνωτέρω σημ. 1 μνημονευομένοις συγγράμμασι. Πρὸς τὸν σκοπὸν ταχέως ὑπανδρείας καὶ γονιμότητος αἱ γυναῖκες κατολισθαίνουσιν ἀπὸ ἐπικλινούσων βράχων εἰς τὸ χωρίον Σαιντοῦρς ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Ἰβριγέτης εἰς τὰς Κάτω Ἀλπεις (*Rivallat*, *La mythol. comparée* τ. I σ. 29. RTP. 1901 τ. XVI σ. 66). Εἰς Βωδουὲν τῆς Βρετανίας

ἐπαφὴν μέρους τοῦ σώματος ἐπὶ τοῦ λίθου ἢ ἄλλου τὴν αὐτὴν δύναμιν ἔχοντας πράγματος ἰσοδίδεται ἢ αὐτὴ ἐνέργεια καὶ εἰς τὴν κατολισθήσῃν Πολυ-ἀριθμοὶ τοιαῦται δοξασίαι ἐπεκράτουν ἐν Γαλλίᾳ. Οὕτως εἰς κωνικὸν τινα βράχον κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄσπερ ἐν Βεάρνη προσέτριβον αἱ στεῖραι γυναῖκες τὴν γαστέρα πρὸς γονιμότητα (1). Ἐν τῷ Φινιστέρῳ εἰς τὸν μεγαλιθικὸν τάφον (μενχίρ) τοῦ Πλουαρχζέλ, ὅστις ἔχει εἰς τὰς δύο ἀντικειμένης πλευρὰς αὐτοῦ ἀνὰ μίαν μαστοειδῆ προεξοχὴν εἰς ὕψος ἑνὸς μέτρου περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, μεταβαίνοντες πεζοὶ οἱ νεόνυμφοι καὶ ἐκδυόμενοι ἐκεῖ μέρος τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν, προσέτριβον τὴν κοιλίαν ἑκάτεροι εἰς μίαν τῶν προεξοχῶν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὁ μὲν ἀνὴρ ὅτι θ' ἀποκτήσῃ ἄρρενα τέκνα, ἡ δὲ γυνή, ὅτι θὰ εἶναι ἡ κυρία ἐν τῷ οἴκῳ (2). Ἀλλαγὴ δὲ τῆς Γαλλίας αἱ στεῖραι γυναῖκες ἀσπάζονται τὸ μεγαλιθικὸν μνημεῖον διὰ νὰ καταστῶσι γόνιμοι (3). Ἀντὶ λίθου παρὰ τὸ Bécharel τοῦ Ille-et-Vilaine προσ-τρίβονται εἰς μίαν δρυὸν αἱ νεάνιδες πεῦ ἐπιθυμοῦν νὰ ὑπανδρευθῶν ταχέως (4). Ἐν δὲ τοῖς Πυρρηναίοις παρὰ τὸ Bourg-d'Oneil ὑπάρχει λίθινόν τι ἄγαλμα, ὕψους 1 1/2 μ., εἰς τὸ ὁποῖον προστρίβονται καὶ τὰ ὁποῖον κατασπάζονται αἱ στεῖραι γυναῖκες διὰ νὰ γεννήσωσιν (5). Εἰς τὴν κατηγερίαν τῶν τοιούτων δεισιδαιμόνων συνηθειῶν πρέπει νὰ ὑπαχθῇ καὶ ἡ ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων μαρτυρουμένη πρόσψαυσις εἰς τὴν κοιλίαν δυστοκίᾳς ζώνης ἐκ τινος τῶν κίωνων ἐκκλησίας πρὸς εὐτοκίαν (6).

Καὶ παρ' ἄλλοις δὲ λαοῖς, πλὴν τῆς κατολισθήσεως ἐκ λίθων ἢ δένδρων, ἐπικρατοῦσι ποικίλαι παραπλήσιαι συνήθειαι, σκοποῦσαι τὴν ἐπίτευξιν γονιμότητος. Ἐν τῇ κοινότητι Anthy τῆς Σαβοῦας, ὅταν γυνή τις ἐπὶ τινα εἴτη συζυγικοῦ βίου μένη ἄτεκνος, συναθροίζονται τὰ παιδιά τοῦ χωρίου καὶ ἐν θορόβῳ καὶ ἀλαλαγμῷ τῆς φωνάζουσι νὰ ὑπάγῃ νὰ γλυστρήσῃ εἰς τὴν Πέτραν τοῦ ἄλωνοῦ διὰ ν' ἀποκτήσῃ παιδί (7). Εἰς τινα τόπον τοῦ διαμερίσματος Tizi—Ouzoun τῆς Ἀλγερίας ὑπάρχει βράχος, ἐπὶ ᾧ κατολισθαίνουσι αἱ ἄτεκνοὶ γυναῖκες διὰ ν' ἀποκτήσωσι τέκνα (8). Παρομοία συνήθεια παρατηρεῖται καὶ ἐν Τύνιδι (9). Ἐν Τύνιδι ἐπίσης εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης παρὰ τὸν τάφον τοῦ Σιδι Φετχαλλῆ ὑπάρχει βράχος, ἀφ' οὗ ὀλισθαίνουσι αἱ χῆραι πρὸς γονιμότητα (10). Εἰς ἄλλους λίθους κάθονται αἱ γυναῖκες πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ αὐτοῦ

νης τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς τοῦ ἁγίου τοῦ χωρίου αἱ νεάνιδες κατολισθαίνουσι ἀπὸ τινος βράχου, κειμένου ὀπισθεν τῆς ἐκκλησίας. (RTP. Αὐτ.). Παρὰ τὸ Poncin ἐν Ain αἱ ἔγκυοι πρὸς εὐτοκίαν κατολισθαίνουσι ἐκ βράχου τινός. (Αὐτ. σ. 67). Εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Collobrières αἱ νεάνιδες αἱ ἐπιθυμοῦσαι νὰ νυμφευθῶσι καὶ αἱ γυναῖκες ποῦ ἤθελαν ν' ἀπακτήσωσι παιδιὰ ὀλισθαίνουσι εἰς τὰς ρίζας μιᾶς παλαιοῦς καστανέας (RTP. 1899 τ. XIV σελ. 455).

1) Nore, Coutumes etc. des provinces de France σ. 128.

2) S. Reinach, ἐθν. ἀν. τ. III σ. 475. Sebilot ἐν RTP. 1901 σ. 68 κέ., ὅστις ἀναφέρει καὶ ἄλλας ὁμοίας συνηθείας ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Γαλλίας.

3) S. Reinach αὐτ. E. Sidney Hartland, Primitive Paternity, Lond. 1909 τ. I σ. 127 κέ.

4) RTP. 1899 τ. XIV σ. 455.

5) Ploss-Bartels, Das Weib τ. I σ. 686.

6) Ed. Kurtz, Zwei griechische Texte über die hl. Theophano σ. 2-3.

7) L. Jacquot, Pierres à cupules et à sculptures hiéroglyphiques du Chablais. Congrès préhistorique de Chambéry, Paris 1907 σ. 497 = van Gennep ἐν Revue de l'histoire des religions 1910 τ. 62 σ. 207.

8) L. Jacquot ἐν Rev. d. tradit. popul. 1910 τ. 26 σ. 234.

9) Αὐτ. σ. 235.

10) Hartland, ἐθν. ἀν. σ. 130. P. Saintyves, Les vierges mères, Par. 1908 σ. 25.

ἀποτελέσματος. Εἰς σπήλαιον παρὰ τὸ Verdun ὑπάρχει βράχος ἔχων σχῆμα ἔδρας καὶ διὰ τοῦτο καλούμενος Chaise de Sainte Lucie. Εἰς τοῦτον κάθηνται αἱ ἄτεκνοι γυναῖκες, ἐπιθυμοῦσαι νὰ συλλάβωσιν (1). Ἐν Ταναναρίβη τῆς Μαδαγασκάρης ὑπάρχει ἀργὸς λίθος, ἐφ' οὗ κάθηνται ἐπτάκις ἐπὶ ἐπτά συνεχεῖς νύκτας πρὸς ἐπίτευξιν γονιμότητος τῶν ἀνθρώπων καὶ εὐφορίας τῶν ἀγρῶν (2). Ἐν Μεδίνα ἐντὸς τοῦ τζαμίου, τοῦ λεγομένου τοῦ ἡμιόνου, εὐρίσκεται λίθος, ἐφ' οὗ καθήμεναι στεῖραι γυναῖκες καθίστανται γόνιμοι (3). Ἡ αὐτὴ ἐνέργεια ἀπεδίδεται καὶ εἰς ἀποκεκρουμένον ἄγαλμα Σφιγγὸς ἐν κήπῳ τινὶ τῆς Ἀλεξανδρείας (4). Αἱ γυναῖκες τέλος τῆς φυλῆς τῶν Hupa κάθηνται ἐπὶ βράχου τινός, ὅπως θεραπευθῶσι τῆς στειρώσεως (5).

Ἄλλος τρόπος ἐπενεργείας εἶναι ὁ διὰ τῆς ἐπαφῆς. Εἰς ἐκκλησίαν παρὰ τὸ Pleubian τῆς Βρετανίας αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν ἐτησίαν πανήγυριν τοῦ ἁγίου τρίβουν τὸ γυμνὸν ὑπογάστριον πρὸς σκωληκόβρωτον ξόανον τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἀπεκδεχόμεναι ἐκ τούτου γονιμότητα (6). Ἐν Poligny δὲ τοῦ Jura ἀσπάζονται οἱ νεόνυφοι βράχον, ὃν ὑπολαμβάνουσιν ὡς ἀπολιθωθέντα γίγαντα, διὰ ν' ἀποκτήσωσι τέκνα (7). Ἐν Ἀραβίᾳ ὑπάρχει πῦρ βράχος, θεωρούμενος ἱερός, πρὸς ὃν προστριβόμεναι αἱ στεῖραι ἢ ἐπιθέτουσαι ἐπὶ τοῦ σώματος χῶμα εὐληγμένον ἀπὸ τὴν βάσιν αὐτοῦ, συλλαμβάνουσιν ἀναποφεύκτως (8). Αἱ στεῖραι τῶν Βορείων Μαῖδου τῆς Καλλιφορνίας, ἀπτόμεναι βράχου, ὁμοιάζοντος πρὸς γυναικὰ μὲ παιδίον, εἶναι βέβαιαι ὅτι θὰ συλλάβωσιν (9).—Εἰς ἄλλους δὲ λίθους ἢ ἐνέργεια προκαλεῖται κατὰ διαφόρους τρόπους. Οἱ νεόνυφοι μεταβαίνουσιν εἰς τὴν Πέτραν τῶν νυφάδων παρὰ τὰς Rennes κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν τῆς ἀνοιξέως καὶ πηδῶσιν αὐτήν, τραγουδοῦντες ἐν ἰδιαιτέρῳ πρὸς τοῦτο ᾄσμα (10). Ἐν Σκωτίᾳ κάμνουσι χρῆσιν πρὸς γονιμότητα τοῦ ὕδατος τοῦ συναγομένου εἰς κοιλότητα τοῦ λίθου, τοῦ καλουμένου Κολυμβήθρας τοῦ ἁγίου Κολούμβα (11). Παρομοίαν δὲ δύναμιν ἀποδίδει καὶ εἰς ἄλλον λίθον ἐν Arpafelie παρὰ τὸ Inverness (12). Εἰς ἀπόστασιν δώδεκα χιλιομέτρων νοτίως τῆς Ταναναρίβης ἐν Μαδαγασκάρ ὑπάρχει ὄνυξ ἰσχυρῆς λίθος, παχύτερος εἰς τὸ μέσον καὶ λεπτότερος εἰς τὰ ἅκρα, ἐν σχήματι ὑφαντικῆς κερκίδος· οὗτος καλεῖται ἢ γγαστρομένη πέτρα καὶ πιστεύεται ὅτι καθιστᾷ γόνιμους τὰς ἐπικαλουμένας τὴν βοήθειάν του ἀτέκνους γυναῖκας (13).

1) *Bérenger-Feraud*, Superstitions et survivances, Par. 1896 τ. II σ. 192=*Saintyves* αὐτ. σ. 27.

2) *Saintyves*, αὐτ. σ. 25.

3) *I Gol zihet* ἐν *Archiv f. Religionswiss.* 1911 τ. XIV σ. 309.

4) *R. Burton*, A Pilgrimage to Mecca and Medina, Tauchnitz ed. 1874 τ. II σ. 187 παρὰ *Goldziher* αὐτ.

5) *Goddard*, Hupa Texts 280 παρὰ *Hartland*, ἐνθ. ἄν. σ. 125

6) *Sébillot*, Le Folklore de France, Paris 1907 τ. IV=*Hartland* αὐτ.

7) *Hartland* αὐτ. σ. 128.

8) *Jausseu et Savignac*, Mission archéologique en Arabie, Paris 1909 σ. 470 παρὰ *I. Goldziher* ἐνθ. ἄν.

9) *Bulletin of the American Museum of Nat. History* 1897. τ. XVII σ. 230=*Hartland*, ἐνθ. ἄν. σ. 124.

10) *Hartland*, The legend of Perseus τ. I σ. 175. Τοῦ αὐτοῦ, Primitive Paternity τ. I σ. 137, 123 κέ.

11) *Hartland*, Primitive Paternity I σ. 78.

12) *Αὐτ.* σ. 79.

13) *De la Vaissière*, Vingt ans à Madagascar, Paris 1885. σ. 258=*Saintyves* σελ. 26.

Ἐν Κύπρῳ δὲ παρὰ τὸν ὄρμον τῆς Παλαιπάφου, διακόσια μέτρα μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἴστανται δύο κωνοειδείς μονόλιθοι, ὕψους 11 πεδῶν, ὧν ὁ ἕτερος ἔχει ἐν τῷ ἐνὶ ἄκρῳ μεταγενεστέρως τιὰς λελοξευμένας βοθμίδας· διὰ τούτων αἱ ἄτεκνοι Κύπριαι γυναῖκες ἀναβοίησιν πρὸς θεραπείαν τῆς στειρώσεως αὐτῶν (1). Περαιτέρω δὲ εἰς τὸ χωρίον Κούκλια, ἔπεν τὰ λείψανα τοῦ παλαιοτάτου ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, ὡς σημειώνει Ἄγγλος περιηγητὴς (2), αἱ χωρικοὶ ἔχρην ἐσχάτως καὶ χρίουσιν ἀκόμη πιθανῶς μέχρι τῆς σήμερον πρὸς τιμὴν τῆς παρθένου τῆς Βηθλεὲμ τοὺς μεγάλους θεμελίους λίθους τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Παφίας θεᾶς· ὡς ἰκέτευον τὸ πάλαι τὴν Ἀφροδίτην, οὕτω προστρέχουσι σήμερον εἰς τὴν Μαρίαν Μουσουλμᾶνοι καὶ Χριστιανοὶ προσδοκῶντες δι' ἐπωδῶν καὶ τῆς διόδου διὰ τετρημένων λίθων ν' ἀποτρέψωσι τὴν κατάραν τῆς στειρώσεως ἀπὸ τῶν Κυπρίων γυναικῶν καὶ ν' αὐξήσωσι τὴν ἀνδρικότητα τῶν ἀνδρῶν. Προσθεθεῖσθαι ὅτι καὶ εἰς ἄλλο ἀρχαῖον οἰκοδόμημα τῆς νήσου πιστεύεται ὅτι εὕρισκον τελεσφόρον βεβήθειαν αἱ ἔγκυοι. Ἐν τῷ ἀρχαίῳ Κιτίῳ παρὰ τὴν Λάρνακα, ἐν ἀρχαίῳ μεγαλιθικῷ κτιρίῳ κρήνης, μεταβληθέντι νεωστὶ εἰς ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας τῆς Φανερωμένης, αἱ ἔγκυοι ἀνάπτουσι κηρία καὶ προσφέρουσιν ἀναθήματα καὶ χρήματα (3).

Ἐξετάζοντες τὴν πρέλευσιν τῶν τοιούτων δεισιδαιμόνων συνηθειῶν παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ ἀρχικὴ δοξασία, ἐξ ἧς ἐγεννήθησαν αὗται, ἦτο ἡ διὰ μαγικῆς πράξεως παραγωγὴ δυνάμεως γονιμοποιῶν ἐκ τινῶν λίθων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων. Αἱ συγγενεῖς δοξασίαι περὶ παραγωγῆς ἄλλων δυνάμεων, ὡς ἡ τῆς εὐτοκίας καὶ τοῦ ταχέως γάμου, εἶναι δευτερογενεῖς, ἐκπηγάσασαι ἐκ τῆς πρώτης καὶ ἀρχικῆς κατὰ παρέκκλισιν ἐκ ταύτης, ὀφειλομένην εἰς διαφορὰν ἀντιλήψεως εὐνόητων. Οὕτω λ.χ. ἡ διὰ τῆς κατολισθήσεως ἐκ βράχου προσπάθεια πρὸς παραγωγὴν γονιμοποιῶν δυνάμεων ἐξελήφθη ὡς σκοποῦσα μᾶλλον τὴν διὰ τῆς συμπαθητικῆς μαγείας κατελίσθαι τοῦ ἐμβρύου ἐκ τῆς μήτρας, καθ' ὃν τρόπον καὶ τὸ σῶμα τῆς ἔγκυου καταλίσθαι ἐκ τῆς πέτρας· καὶ ὁ ταχὺς γάμος ἐξελαμβάνετο ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεσις τῆς γονιμότητος.

1) Σακελλάριον, Κυπριακὸν Α' σ. 78-9. E. Deschamps, Les menhirs percés de l'île de Chypre en L'Anthropologie 1896 τ. VII σ. 46-57. (Τὴν πραγματείαν ταύτην, ἐν ἣ μνημονεύεται καὶ ἡ λατρεία τοῦ μονόλιθου ἐς τὰ Κούκλια, γινώσκω μόνον ἐκ περιλήψεως αὐτῆς ἐν Revue de l'Histoire des religions 1898 τ. 38 σ. 244. Ἀναφέρεται ἐν ταύτῃ ὅτι ὁ μονόλιθος καλεῖται Ἀγία Γουρημίτη, καὶ ὅτι αἱ ἄτεκνοι γυναῖκες προσκυνοῦσι πρὸς ἀπόκτησιν τέκνων). Λεπτομερεστέρως πληροφορίας μοῦ παρέσχεν ὁ κ. Δ. Μ. Σάρροζ. Κατ' αὐτὰς οἱ μονόλιθοι οὗτοι καλοῦνται στεῖρακα-στυλάρια καὶ κατ' ἄλλην πληροφορίαν γυναικόπετρας. Ἐχουσιν ἀμφότεροι ὁπὰς εἰς τὸ μέσον. Ὁ εἰς ἔχει μικροτέραν καὶ λέγεται ἀρσενικός, ὁ δὲ ἄλλος μεγαλυτέραν καὶ λέγεται θηλυκός. Ὅσαι δὲ στεῖραι θέλουν νὰ ὠφεληθῶν ἐκ τῶν μονολίθων τούτων καπνίζουσι πρῶτον μὲ λιβανωτὸν τοὺς μονολίθους τούτους καὶ διέρχονται τρεῖς διὰ τῆς ὀπῆς τοῦ θηλυκοῦ πρῶτον καὶ εἶτα διὰ τῆς τοῦ ἀρσενικοῦ. Κατ' ἄλλην πληροφορίαν τοῦ αὐτοῦ συνέρχονται ἐκεῖ αἱ στεῖραι γυναῖκες καὶ ρίπτουσι λίθους. Ἐξῶθεν δὲ τοῦ χωρίου Κούκλια ὑπάρχει καὶ ὀγκόλιθος τις ὃν θυμῶσι μὲ λιβανωτὸν καὶ πρῶσιν ὅσαι γυναῖκες δὲν ἔχουσι γάλα.

2) D. G. Hogarth, A Wandering Scholar in the Levant, London 1896 σ. 179 κέ.

3) Mg. Ohnefalsch—Richter, Sitten u. Gebräuche auf Cypern, Berlin 1913 σ. 33.—Ὁ Σακελλάριος (Α' 32-33) ἀναφέρει γενικῶς τὴν ὑπὸ τῶν χωρικῶν λατρείαν τῆς Παναγίας, ὧν τινες παρακαλοῦσι νὰ φανερώσῃ εἰς αὐτοὺς ἡ Παναγία ποῦ εὕρισκεται ὁ εἰς τὰ ξένα ἀποδημῶν ἀνθρώπος των. Πάντως δὲ ἡ λατρεία αὕτη εἶναι νεωτέρα, χρονολογούμενη ἀπὸ τῆς ἐγέρσεως τοῦ τόπον ἐκκλησίας ἐπέχοντος παραπήγματος, μετὰ τὴν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀρχαίου οἰκοδομήματος.

Ἡ δὲ δοξασία τῆς γονιμοποιῶ δυνάμεως τῶν λίθων, ὑπερφαινεμένη ποικιλοτρόπως εἰς συνηθείας ἀρχαιοτάτων λαῶν, καθὼς καὶ τῶν κατὰ φύσιν ἀνθρώπων, μετάγει ἡμᾶς εἰς πρωτογόνους θρησκευτικὰς παραστάσεις. Τὴν ὑπαρξίν παλαιότερων ἑλληνικῶν μύθων περὶ γενέσεως ἀνθρώπων ἐκ λίθων, ὑποδηλοῦσιν αἱ ἤδη παρ' Ὀμήρῳ παροιμιώδεις καταστάσαι φράσεις, οἷα ἡ «οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἐσσι παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης» (Ὀδ. σ. Γ 163), καὶ ὁ μῦθος περὶ δημιουργίας ἀνθρώπων μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐκ λίθων ριφθέντων ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας (1). Κατὰ τὰς μυθραϊκὰς παραστάσεις ὁ Μίθρας ἐγεννήθη ἐκ βράχου (θεὸς ἐκ πέτρας, πετρογενής, de petra natus)(2), συχνάκις δὲ μνημονεύεται ἐν ἀναθηματικαῖς μυθραϊκαῖς ἐπιγραφαῖς ἡ petra g netrix (3). Αἱ παραστάσεις αὗται φαίνεται ὅτι ἔχουν τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ φρυγικοῦ μύθου περὶ γεννήσεως τῆς Ἀγδίστιος ἐκ λίθου, εἰς ὃν ἀπεσπέρμηεν ὁ Ζεὺς (4). Ὁ μῦθος δὲ αὗτος ἐπλάσθη ἴσως πρὸς αἰτιολογίαν νομίμου τιμῆς τῶν ρυστηρίων τῆς μεγάλης μητρὸς τῶν θεῶν ἐν Πεσσινοῦντι (5). Οὐχὶ δ' ἄσχετος πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ταύτας ἀντιλήψεις φαίνεται ὅτι εἶμαι καὶ ἡ λατρεία μικρασιατικῶν καὶ συριακῶν θεοτήτων τῆς γονιμότητος ὑπὸ τὴν μορφήν κωνικῶν λίθων (6). Τοιοῦτος δὲ λίθος πιθανώτατα ἦτο καὶ ὁ ἐν Μέκκᾳ ἱερός λίθος Κα'αβᾶ τῶν Μουσουλμάνων, ὅστις εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὁ τιμώμενος πρότερον ὑπὸ τῶν Πετραίων ὡς θεᾶ, ὑπὸ τὸ ὄνομα Χααβουῦ· ἐπὶ τοῦ λίθου τούτου κατὰ τὴν μουσουλμανικὴν παράδωξιν ὁ Ἀβραὰμ ὠμίλησε τῇ Ἄναρ (7). Ὁμοια κατὰ λοιπα παλαιστάτης θρησκευτικῆς καταστάσεως, ὡς ὄξυνούστατα διέγνω ὁ O. Gruppe (8), εἶμαι ὁ ἐν ταῖς ἀρχαῖαις Θεσπιαῖς ὡς Ἐρως τιμώμενος ἀργὸς λίθος, ὁ Θεορίκιος πέτρος, ἐξ αὐτοῦ ἀποσπέρμηαντος ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ποσειδῶνος ἐξῆλθεν ὁ ἵππος Σκύριος, καὶ ἡ πρὸς τοὺς μύθους καὶ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος συνδεομένη Ἁγέλαστος πέτρα. Πρὸς τοὺς Φρυγίους δὲ μύθους συγγενεῖς εἶναι καὶ οἱ τῶν σημερινῶν Τσεντσένζων καὶ Ὀσσήτων τοῦ βορείου Καυκάσου περὶ γεννήσεως ἥρωος ἐκ πέτρας, τὴν ὁποίαν κατέστησε γόνιμον τὸ σπέρμα ἀνδρός, πεσὸν ἐπ' αὐτῆς (9). Ἐπίσης καὶ ἰουδαϊκαὶ καὶ χριστιανικαὶ καὶ μεσαι-

1) Πινδάρ. Ὀλυμπ. Θ' 44. Ἡσιόδ. Ἀποσπ. 115 (141). Ἀπολλοδώρ. Α' 48 (ζ' 2, 4). Ovid. Metam. I 408 κέ. Περὶ ὁμοίου μύθου ἐν Φρυγίᾳ βλ. Arnob, adv. nat. V 5.

2) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher, Lex. Myth. II 3046-7. Κατὰ τινα μῦθον, περὶ τῆς γονιμότητος τοῦ ὁποίου οὐδέν τι ἔχομεν σπουδαῖον λόγον ν' ἀμυβᾶλλωμεν, ὁμοίως ἐκ τῆς πέτρας καὶ τοῦ Μίθρα ἐγεννήθη ὁ Διορρος. (Ψευδοπλουτάρχ. περὶ ὄρων καὶ ποταμ. 23, 4).

3) Βλ. Eistler ἐν Philologus τ. 68 σ. 135 κέ.

4) Arnob, adv. nat. V 5. Βλ. Fr Cumont, Textes et monuments relatifs aux mystères de Mithra I 160. J. Riville ἐν Revue de l'histoire des religions 1901 τ. 43 σελ. 191.

5) Πρβλ. R. Eistler ἐν Archiv. f. Religionswis. 1912 τ. XV σ. 311 καὶ ἐν Philologus, ἐνθ. ἀν.

6) Λατρεία τῆς Ἀστάρτης ἐν Βύβλω (βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ J. G. Frazer, Adonis Attis Osiris, Lond. 1906 σ. 10), τῆς Περγαίας Ἀρτέμιδος ἐν Πεσσινοῦντι (αὐτ. σ. 20), θεότητος τῆς Μαλλοῦ τῆς Κιλικίας (αὐτ. σ. 82 κέ), τῆς Παφίας Ἀφροδίτης ἐν Κύπρῳ (αὐτ. σ. 20 κέ. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Α' 85 κέ.). Περὶ τὴν λατρείαν τῆς Παφίας Ἀφροδίτης θεωρεῖ οὐχὶ ἀπεικόντως ὁ Frazer τὸ ἀνωτέρω ἐκ τοῦ Hogarth μνημονευθέν (αὐτ. σ. 21) σημερινὸν κυπριακὸν ἔθνον.

7) Fr. Cumont ἐν Revue de l'histoire des religions 1911 τ. 64 σ. 147 κέ. Eistler ἐν Arch. f. Religionswis. 1912 τ. XV σ. 306 κέ.

8) Ἐν Archiv f. Religionswiss. 1912 τ. XV σ. 306 κέ.

9) Βλ. Archiv f. Religionswiss. 1910 τ. XIII σ. 509 κέ. 1911 τ. XIV σ. 641 κέ. 1912 τ. XV σ. 305 κέ.

ωνικά παραδόσεις περί γενήσεως τοῦ Ἀρμίλλου ἢ τοῦ Ἀντιχρίστου ἐκ μαρμάρου γυναικομόρφου (1).

Οἱ μῦθοι οὗτοι φέρονται ὡς τροποποιήσις ἀρχικοῦ ἀπλουστέρου μύθου περί γενήσεως ἀνθρώπων ἐκ λίθων, προσάγοντες αἰτιολογίαν καὶ ἐξήγησιν αὐτοῦ, ἢτοι ἀποδίδοντες κυρίως τὴν γέννησιν εἰς τὴν ἐπενέργειαν σπέρματος πεσόντος ἐπὶ τοῦ λίθου. Ὁ ἀπλοῦς δ' ὅμως καὶ πρωτογενῆς τύπος τοῦ μύθου ἀνευρίσκεται ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἐλληνικοὺς περὶ τῆς δημιουργίας ἀνθρώπων μετὰ τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμόν, ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, αὐτομάτως ἐσχηματισμένος, διότι ἀδύνατος εἶναι ἡ ὑπόθεσις ἀροισίας ἐπικοινωνίας καὶ μεταδόσεως θρησκευτικῶν ἰδεῶν μεταξύ τινῶν τῶν λαῶν τούτων. Πιθανωτάτη εἶναι ἡ ὑπαρξίς παλαιῶν γερμανικῶν μύθων περὶ δημιουργίας ἀνθρώπων ἐκ λίθων (2), ὁμοίας δὲ ἰουδαϊκῆς θρησκευτικῆς παραστάσεως ὑπεμφαίνει τὸ εὐαγγελικὸν ρητόν: «ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ» (3). Κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς φυλῆς Toradjas τοῦ Celebes τῆς Ἰνδονησίας, ὁ πατήρ Οὐρανὸς (I Lai) καὶ ἡ μήτηρ Γῆ (I Ndera) ἐπλασαν τοὺς ἀνθρώπους ἐκ λίθων (4). Ἡ δὲ ἀνθρωπομορφωτικὴ ἰδέα, ὅτι οἱ λίθοι εἶναι ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ ὅτι ἔχουν καὶ τέκνα, ἐπικρατεῖ εἰς τοὺς Θαγενεῖς τῶν Φιτζίων νήσων, τοὺς Περουβίους καὶ τοὺς Λάπωνας (5). Ἀπηχῆσαι τῶν ἰδεῶν τούτων δύναται νὰ θεωρηθῶσι καὶ αἱ παιδικαὶ δοξασίαι παρὰ νεωτέροις λαοῖς περὶ προελεύσεως τῶν νεογνῶν ἐκ βράχων. Οὕτως ἐν τῷ διαμερίσματι τῶν Βοσγίων πολλαχοῦ λέγουν ὅτι τὰ παιδιά ἔρχονται ἐκ βράχου, ὅστις τὰ παράγει καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκβαίνουν (6). Ἐν Πομμερανίᾳ πιστεύουν ὅτι τὰ παιδιά κομίζουσι κύκνοι ἐκ μεγάλων βράχων γρανίτου κατὰ τὴν ἀκτὴν τοῦ Jasmund, καλουμένων ἐκ τούτου Κυκνείων λίθων (Schwansteine) (7). Ἐν τόπῳ τινὶ τῆς Σουαβίας ἐξέχει βράχος, ὅπόθεν ἐξέρχονται τὰ νεογνά (8). Ὁμοίως ἐκ τοῦ βράχου Kindstein ἐν Ἄνω Ἑσση (9). Εἰς τὸ σουαβικὸν Hansbach λέγουν ὅτι ἡ μαμμη κομίζει τὰ παιδιά ἀπὸ τὴν σπηλιάν τοῦ Rosenstein (τριανταφυλλόπετρα), ὅπου τῆς τὰ δίδει μίαν ἀσπροφόρα (10).

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται, ὡς νομίζομεν, σαφῶς ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀρχικὴ ἔννοια συνηθιστῶν, οἷα ἡ τῆς ἐν Ἀθήναις Κυλίστρας. Ἡ δημιουργία ἀνθρώπων ἐκ λίθων, ὡς καὶ ἡ ἐκ δένδρων, εἶναι συγκεκριμένη εἰκονικὴ ἔκφρασις τῆς παγκοίνου δοξασίας περὶ τῆς παμμήτορος γῆς, περὶ τῆς ἀμέσου ἐκ τῆς γῆς γενέσεως τοῦ αὐτόχθονος ἀνθρώπου (11). Βράχοι ἐγκλείουσιν ἐντὸς αὐτῶν ζώην, πρὸς ἐξαγωγήν δ' αὐτῆς καὶ ἐμφύχουσιν τοῦ νέου ὄντος κρίνεται ἀναγκαῖα μαγικὴ πρᾶξις, οἷα ἡ προστριβή, ἡ κατολίσθησις κττ. Παραστατικώτατα δ' ἐκ-

1) Αὐτ. 1910 τ. XIII σ. 517.

2) Grimm, Deutsche Mythologie 4ης ἐκδ. τ. I σ. 474. III 162. 163.

3) Ματθ. γ' 9. Βλ. τὴν συσχέτισιν τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς ἄλλὰ χωρία τῆς Π. Δ. μάλιστα τῶν προφητῶν ἐν Archiv f. Religionswiss. 1912 τ. XV σ. 305 κέ.

4) Archiv f. Religionswiss. 1914 τ. XVII σ. 583.

5) ἰδὲν. Tylor, Primitive Culture, τῆς γερμ. μεταφρ. τ. II σ. 163.

6) Perdrizet ἐν Annales de l'Est 1904 παρὰ A. Dieterich, Mutter Erde 2ας ἐκδ. σελ. 20.

7) Am Ur-Quell τ. V σ. 254.

8) Sepp, Völkerbrauch bei Hochzeit, Geburt u. Tod σ. 7 παρὰ Samter, Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 29.

9) H. Hepding παρὰ Dieterich ἐνθ. ἀν. σ. 126.

10) Meier, Schwäb. Sagen σ. 263 ἀρ. 294 παρὰ Mannhardt, Germanische Mythen σελ. 256.

11) Βλ. Dieterich, ἐνθ. ἀν. σ. 20.

φράζει τὴν ιδέαν ταύτην ἢ παιδικὴ δοξασία ἐν Ἀργοβία τῆς Ἑλβετίας, ὅτι ἡ μαῖα ἐξάγει τὸ παιδίον ἐκ τοῦ βράχου τοῦ λεγομένου Kindlistein κατὰ λισθαίνουσα ἐξ αὐτοῦ (1).

Β'.

Ἡ δίοδος τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου.

Τρυποπέρισμα. — Ἡ συνήθεια τῆς δίοδου δι' ὀπῆς.

Ἄγγλος περιηγητῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (2) βεβαιώνει ὅτι σχεδὸν εἰς ἕκαστον σπηλαίον ἐν Ἀθήναις ἀπεδίδοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ θαυμάσιαι δυνάμεις, καὶ ἄλλα μὲν αὐτῶν εἶχον τὴν φήμην ὅτι ἐπιταχύνουσι τὸν γάμον κορασίων, τὰ ὅποια κομίζουσιν εἰς αὐτὰ προσφοράς καὶ μελιγμματα, ἄλλα δὲ ὅτι βοηθοῦσιν εἰς τιμωρίαν ἐχθρῶν, καὶ εἰς ἄλλα μεταβαίνουσιν ἔγκυοι πρὸς εὐτοκίαν, καθὼς καὶ πρὸς γέννησιν ἀρρένων. Καὶ δὲν προσδιορίζει μὲν ἀκριβέστερον ταῦτα, ἀλλ' ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως γινώσκω ὅτι εἰς τὴν τελευταίαν κατηγορίαν τῶν σπηλαίων ὑπήγετο μόνον ἡ ὑπόγειος καμαρωτὴ δίοδος τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου, ἥτις πρὸ τοῦ καθαρισθῆ εἶχεν ἐπίφραξιν σπηλαίου (3).

Ὅθεν ὁ μαγικὸς οὗτος τρόπος πρὸς εὐτοκίαν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς τρυποπέρισμα, ὡς καλοῦσιν ἐν Κυθήροις τὸν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος συνηθιζόμενον μαγικὸν τρόπον πρὸς ἴασιν προπάντων ἀσθενειῶν ἢ ἀποτροπὴν κακῶν διὰ τῆς δίοδου δι' ὀπῆς φυσικῆς ἢ τεχνικῆς βράχων ἢ διὰ σχισμάδων δένδρων ἢ ὑπὸ ζῶον (4). Ἡ δεισιδαίμων συνήθεια εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς πλείστας χώρας, ἐκτενέστερος δὲ λόγος περὶ αὐτῆς προσήκει νὰ γίνῃ μᾶλλον ἐξ ἀφορμῆς τῶν τελουμένων πρὸς θεραπείαν νόσων, μάλιστα τῶν καχεκτικῶν παιδίων, τὰ ὅποια παρ' ἡμῖν διαπεραιοῦσι διὰ τοιούτων τρημάτων, ὅπως ἀπαλλάξωσι τοῦ κατατρύχοντος αὐτὰ κακοῦ. Καὶ ἀλλαχοῦ διαπερῶσι διὰ τῆς ὀπῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπίσης καχεκτικὰ παιδία ἢ πάσχοντες ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας διαφόρους περιστάσεις τοῦ βίου καὶ πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἐπηρείας πονηρῶν πνευμάτων· σπανιωτέρα δὲ εἶναι ἡ προσφυγὴ εἰς τὸν μαγικὸν τοῦτον τρόπον τῶν ἐγκύων πρὸς εὐτοκίαν (5).

Ἡ μεγάλη διάδοσις τῆς συνήθειας εἰς παντεδαποὺς λαοὺς, οἱ διάφοροι σκοποί, εἰς οὓς ἀποβλέπει, καὶ αἱ ποικίλαι μεταβελαι αὐτῆς κατὰ τόπους καὶ χρόνους, ἀφοῦ καὶ αὐταὶ αἱ θριαμβικαὶ πύλαι τῶν Ῥωμαίων, κατὰ τινα γνώμην, ἐκ ταύτης ἔχουσι τὴν προέλευσιν, καθιστῶσι δυσχερῆ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ τῆς κυρίας σημασίας αὐτῆς. Ἀλλὰ φαίνεται πιθανώτερον ὅτι οὔτε ἐκ μιᾶς μόνης προῆλθεν ἀρχῆς, οὔτε τὴν αὐτὴν σημασίαν ἀνέκαθεν εἶχε· πάντως δ' ὅμως ἡ κυριωτάτη καὶ ἐπικρατοῦσα σημασία αὐτῆς ἦτο ἡ τοῦ καθαρμοῦ (6).

1) Αὐτ. σ. 126.

2) *Dodwell, Class. u. topograph. Reise durch Griechenland* τ. I, σ. 230.

3) Βλ. περιγραφὴν ἐν *N. G. Πολίτιου*, Τὸ Παναθηναϊκὸν στάδιον 1897 σελ. 38 (Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες Β').

4) Παραπλήσιον ἔθιμον εἶναι καὶ τὸ ἀνωτέρω (σ. 289) μνημονουθὲν τῶν Κυπρίων γυναικῶν ἐν τῷ μονολίθῳ τῆς Παλαιάσου (Κούκλις) εἰς τὴν Ἀγίαν Τροπῆμένην.

5) Πραδείγματα ἐξ Αὐστρίας, Σουηδίας, Δανίας, Σερβίας καὶ Περσίας ἀναφέρει ὁ *H. Zachariä*, *Durchkriechen als Mittel zur Erleichterung der Geburt* ἐν *Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde* 1902 XII σ. 110-3). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 286 σημ. 1. [Ἐκ Θράκης βλ. *Λαογρ.* τ' σ. 658].

6) Εἰδικώτερον περὶ τῆς συνήθειας ταύτης ἐπραγματεύθησαν οἱ ἐπόμενοι συγγραφεῖς: *Liebrecht*, *des Gervasius v. Tilbury Otia imperialia* σ. 170-1. *Zur Volks-*

Γ'.

Κυλλοῦ πήρα.

Ἔδωρ τῆς Κυλλοῦ πήρας. — Ἀγίασμα ἁγίου Ἀνδρέου ἐν Πάτραις. — Πηγαὶ μεθ' αὐτῆς ἐπιπέρας ἐν Ἀρκαδίᾳ. Πηγαὶ γονιμότητος.

Ἐν Ἀττικῇ πρὸς τῷ Ὑμηττῷ ὑπῆρχε χωρίον, ἐν ᾧ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης, καὶ πηγὴ, Κυλλοῦ πήρα καλουμένη, περὶ τῆς ὁποίας ἐπιστεύετο ὅτι αἱ ἐκ ταύτης πίνουσαι ἠυτόκουν καὶ αἱ ἄγονοι γόνιμοι ἐγίνοντο (1). Τὴν πηγὴν ταύτην συνταυτίζουσι τινες πρὸς τὸ ΝΑ τῆς μονῆς Καισαριανῆς εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων ἑκατοντάδων μέτρων ἐντὸς τῶν ἐρειπίων ἀρχαίου ἐρημοκλησίου κείμενον ἀγίασμα, ἄλλοι δὲ πολλῶ πιθανώτερον πρὸς ἑτέραν πλησίον τῆς αὐτῆς μονῆς εἰς τὴν θέσιν Καλοποῦλας πηγὴν, τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ ἔχει, ὡς πιστεύεται καὶ νῦν ὑπὸ τοῦ λαοῦ, τὴν δύναμιν τῆς εὐτοκίας καὶ τῆς γονιμότητος (2). Παραπλήσιον παράδειγμα διατηρήσεως ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀρχαιότητος τῶν εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ἀναφερομένων δημωδῶν δοξασιῶν παρέχει καὶ τὸ ἐν Πάτραις ἀγίασμα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου, εἰς ᾧ ἀποδίδονται νῦν θαυμάσιαι ἰδιότητες (3). Μετωνομάσθη δ' ἀγίασμα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἢ πρὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος πηγὴ, ἐξ ἧς ἐμαντεύοντο τὸ πάλαι διὰ κατόπτρου περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς νόσου τῶν ἀσθενῶν (4). Ὅτι ἡ πίστις εἰς τὰς θαυμασίας ἰδιότητας τοῦ ὕδατος ἐξηκολούθησεν ἀδιαλείπτως ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, μαρτυρεῖ βυζαντινὸν ἐπίγραμμα, ἐπὶ πλακῶς ἐντετειχισμένης παρὰ τὸ φρέαρ (5).

kunde σ. 349-350. H. Gaidoz, Un vieux rite médical, Paris 1892. Kr. Nyrop, Kludetraee ἐν Dania I.—E. Sidney Hartland, The Legend of Perseus, Lond. 1896 τ. II, σ. 146 κέ. Ὁ αὐτὸς ἐν Folk-Lore 1896 VII σ. 303-6. Frazer, The golden bough 2ας ἐκδ. τ. III σ. 394-406. 3ης ἐκδ. μέρ. VII τόμ. 2 σ. 168-195. Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1897 σ. 42-53. 1906 σ. 316-8. 1910 σ. 156-9. 167-181. 1914 σ. 201-6.

1) Φώτ. Λεξ. σ. 185, 21—Meincke, FCG II 79,8. 1508,9. Paroemiogr. gr. Göthing. τ. I, σ. 427, 52 καὶ Leutsch αὐτ. Μακάρ. 441. Σονίδ. λ. κυλλός, κυλλοῦ πήραν. Πούχ. λ. Κίλλεια. Κύλλου πήραν.

2) Koss, Archäol. Aufsätze τ. I σ. 220 καὶ ἐν Ἀσκληπιῷ (περιοδ. Ἀθην.) 1857 τ. Β' σ. 18-20. On, Aufzeichnungen I 93. Henriot, Recherches sur la topographie des demeures d'Attique, Paris 1853 σ. 68. Α. Πανταζή, ἡ πρὸς τὴν Καισαριανῆν κρήνη Κυλλοῦ πήρα νῦν Καλοποῦλα, ἐν Ἐφημ. Φιλολ. 1867 σ. 1249-1250. Archives des missions scientifiques et littéraires 1869 τ. V σ. 498. B. Schmidt, das Volksleben d. Neugriechen, Lpz. 1871 σ. 79-80. Γ. Λαμπάκης ἐν Παρνασσῷ τ. Ε' σ. 646. Α. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων 1890 τ. Β' σ. 196-7. Γ. Σβορώνος ἐν Διεθνεί Ἐφ. νομισμ. ἀρχ. 1917 τ. III σ. 36 κέ.

3) Frazer, Pausanias τ. IV σ. 151.

4) Πανσοφ. Ζ' κ' 12. Περὶ τῆς πηγῆς τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ ἀγιάσματος βλ. Frazer ἐνθ. ἀν. καὶ Πανσοφ. ἐκδ. Hitzig καὶ Blümner τ. II σ. 821 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναφερομένους συγγραφείς, πρὸς δὲ Σε. Ν. Θωμοπούλου, Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν, Ἀθ. 1888 σ. 81, τοῦ αὐτοῦ ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας, Ἀθ. 1899 σ. 24.

5) Τὸ ἐπίγραμμα ἀναφέρει, ὅτι ἡ θαυμαστικὴ ἰαματικὴ ἰδιότης κεκτημένη πηγὴ αὕτη ἀνῆκε ποτε εἰς τὴν Δήμητρα, καὶ ὅτι ἐν τῷ τόπῳ αὐτῷ ἐσταυρώθη ὁ πολιοῦχος τῶν Πατρῶν ἅγιος. («Νημερτές τόδ' ὕδωρ / Δημήτερος ἦν ποτε νούσοις / Ἐνθα παγεὶς ξύλω Ἀνδρέας / Πάτρας ἀμφιβέβηκεν»). Ἡ παράδοξος ἐν χριστιανικῷ ἐπιγράμματι μνεία ἀρχαίας θεότητος καθὼς καὶ ἡ νεωτερικὴ τοῦ λίθου καὶ τοῦ χαράγματος ὄψις εἶναι ἡ αἰτία, δι' ἣν ἀδιστακτικῶς ἀποφαίνονται ὅσοι κάμνουν λόγον περὶ τῆς ἐπιγραφῆς, ὅτι εἶναι οὐγγρονον ἔργον. (βλ. Θεμμόπουλον ἐνθ. ἀν. Baedeker, Griechenland 1883 σ. 20.—1888 σ. 30.—1908 σ. 283). Ἄλλ' ὅμως εἶναι παλαιά, εὐρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ φρέατος ἐν ἀνασκαφαῖς γενομέναις πρὸς καθαρισμόν αὐτοῦ κατὰ τὸ 1876. Ἐδημοσιεύθη δ' εὐθὺς ἐντὸς τῆς ἔφερον ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Πατρῶν Τοῦζοτη, καὶ ἐξ αὐτῆς ἐν Παρνασσῷ 1877 τ. Α' σ. 73. Περὶ τῶν τυχῶν τῆς ἐπιγραφῆς, ἐρωτηθεὶς ὑπ' ἐμοῦ μοι ἀνεκοίνωσεν ὁ ἐν

—Καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν περιηγητοῦ τινος, πιστεύεται ἔτι τὸ ὕδωρ πηγῶν τινῶν συντελεῖ εἰς τὴν γέννησιν ἀρρένων τέκνων (¹).

Πηγαί, τῶν ὁποίων τὸ ὕδωρ πιστεύεται ὅτι ἐπιφέρει γονιμότητα (ἢ εὐτοκίαν, διότι, ὡς εἶδομεν, ἀμφοτέραι αἱ θαυμάσιαι ιδιότητες αὗται συνήθως συνάπτονται) ἀναφέρονται πολλαχοῦ (²). Ἡ δοξασία δ' αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ἀπόρροια τῆς θρησκευτικῆς πίστεως πολλῶν λαῶν, ὅτι πάντων ἀρχὴ καὶ γένεσις τὸ ὕδωρ, ἣν καὶ εἰς φιλοσοφικὴν ὑπόθεσιν διετύπωσεν ὁ Θαλῆς (³), ἀλλὰ μᾶλλον ἀνεπτύχθη ἐκ τῆς ἀποδεδειγμένης ἱαματικῆς δυνάμεως πολλῶν ὑδάτων. Ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐπέξτεινεν εὐκόλως τὴν δυνάμιν τῶν ὑδάτων καὶ εἰς τὴν θεραπείαν παθημάτων καὶ τὴν βελτίωσιν καταστάσεων, ἐφ' ὧν οὔτε εἶχαν, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωσιν οἰαδήποτε φάρμακα ἐπιείργειάν τινα.

Δ'.

Ἄ λ α ς .

Ἄλας διαλελυμένον εἰς ὕδωρ κατὰ τῆς δυστοκίας.—Ἱερότης τοῦ ἁλατος.—

Ἄλας καὶ ὑπόδημα.

Εἰς τὸν Οἰνοῦντα τῆς Λακωνίας «ὅταν δυσχερὴς ὁ τοκετὸς προμηνύεται, ἢ πενθερὰ θέτουσα ἐντὸς τοῦ ὑπεδύματός της ὕδωρ, ἐν ᾧ ἔχει διαλυθῆ ἄλας, τὸ προσφέρει εἰς τὴν νύμφην ὡς ἀλτιζήτηριον κατὰ τῆς δυστοκίας» (⁴). Παραπλησία δεισιδαιμονία κρατεῖ καὶ παρὰ τοῖς Βουλγάροις. Ἡ μαῖα, ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἐγκύου, θέτει ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν της ἄλας, τὸ ὁποῖον ἀφαιρεῖ μετὰ τρεῖς νύκτας καὶ τὸ ἀναμιγνύει εἰς τὴν τροφήν τῆς ἐγκύου διὰ νὰ γενήσῃ εὐκόλως (⁵).

Ἡ συνήθεια στηρίζεται εἰς τὴν κοινὴν εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους λαοὺς δοξασίαν περὶ τῆς καθαρτηρίου δυνάμεως τοῦ ἁλατος. Ἐνεκα τῶν ἀντισηπτικῶν ιδιοτήτων αὐτοῦ τὸ ἄλας θεωρεῖται ἱερόν, διαλύον τὰς μαγγανείας, ἀποκαθαῖρον τὰ μολύσματα καὶ ἀποτρέπον τὰ ἐκ τούτων κακά. Διὰ τοῦτο γίνεται χρῆσις αὐτοῦ εἰς πολυπληθεῖς δεισιδαίμονας συνηθείας, μάλιστα εἰς

Πάτριαι φίλος συνεργάτης τῆς Λαογραφίας κ. Χ. Κορύλλος, ἰατρός, διὰ τὴν εἰς βεβαίωσιν μετ' ἀκριβεῖς καὶ ἐπιπόνους ἐρεῦνας, ὄντως κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ φρέατος καὶ τῶν πέριξ εὐρέθη πλάξ ἐνεπίγραφος, ἣτις ὑπὸ τῶν τότε ἐπιτρόπων τοῦ ναοῦ, ἐμπόρων μὴ ἱκανῶς μορφωμένων, ἐδόθη πρὸς ἀντιγραφήν εἰς μαρμαρ γλύφον, ἀσχολούμενον τότε εἰς τὴν ἐπιδιόρθωσιν ἐν γένει τοῦ ναοῦ. Ἡ ἐπιγραφή ἀντεγράφη πανομοιότυπως, ὡς βεβαιώνει ὁ ἐπιζῶν ἐμπόρος ἐπίτροπος τοῦ ναοῦ, ἀλλ' ἢ πρωτότυπος πλάξ δὲν ἐπεστράφη, μὴ ζητηθεῖσα, διότι ἐθεωρήθη ἀχρηστος πλέον. Ταῦτ' ἐβεβαίωσε καὶ ὁ μαρμαρογλύφος Καθρέπτης, ὅστις κατὰ τὸ 1876 ἐμαθῆτεσε παρὰ τῷ χαράξαντι τὴν στήλην ἀδελφῷ του.

1) [Pükler-Muskau] Südöstlicher Divan, Stuttgart 1840 τ. II σ. 185-6. (Ἐξ ἀφορμῆς ἐκδρομῆς εἰς Ἀγίαν Λαύραν τῶν Καλαβρύτων, παρατηρεῖ οὗτος ὅτι τὰ ὄρη τῆς Ἀρκαδίας ἔχουσι πολλὰς πηγὰς, περὶ ὧν, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, μυθολογοῦσι καὶ νῦν πολλὰ, ὅτε μὲν ὅτι θεραπεύουσι τὴν λύσσαν, ὅτε δ' ὅτι ἐπιφέρουσιν ἀρρενογονίαν, ἢ ὅτι εἰδικῶς θεραπεύουσι νόσους τινὰς, ἢ καὶ ἀντιθέτως, ὅτι προξενοῦσι νόσους).

2) Βλ. *Bérenger-Féraud*, Superstitions et survivances, Paris 1896 τ. III σ. 247-289. (Le pèlerinage de la Sainte-Beaume, πρὸς γονιμοποίησιν) σ. 291-360. (Les vertus miraculeuses des fontaines, μαντική, γονιμοποίησις, θεραπεία). *Hartland*, Primitive Paternity τ. I σ. 64 κέ. 79 κέ. 129 κέ. *P. Saint Yves*, Les vierges mères, Paris 1908 σ. 45 κέ. Πηγαὶ γονιμότητος ἐν Παλαιστίνῃ Archiv f. Religionswiss. 1912 XV σ. 141 κέ. Ἐν Ἀλγερίᾳ: Verhandlungen der berliner Gesellschaft f. Anthropologie 1887 σ. 374.

3) Βλ. *Zeller*, die Philosophie der Griechen 4ης ἐκδ. τ. I σ. 174 κέ.

4) *Φ. Κουκουλέ*, Οἰνωυτιανά, ἐν Χανίοις 1908 σ. 82.

5) *A. Strauss*, die Bulgaren σ. 291.

σκοπούσας τὴν προφύλαξιν τῶν μικρῶν παιδίων καὶ τὴν ἀποτροπὴν κακῶν ἀπὸ τούτων· οὕτω π. χ. εἰς τὰ σώματα τῶν νεογνῶν ἐπιπάσσουσιν ἄλας πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος (1) καὶ ἀλλαχοῦ (2), κατὰ παλαιὸν ἰατρικὸν παράγγελμα (3). Καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ ἐτίθετο ἄλας ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ κατὰ τὴν βάπτισιν (4), ἡ δὲ συνήθεια αὕτη διετηρήθη ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ 15' τοῦλάχιστον αἰῶνος (5).

Ἡ διάλυσις τοῦ ἁλατος εἰς ὕδωρ, καθὼς ἀνεπτύξαμεν ἀλλαχοῦ (6), θεωρεῖται ὡς συμβολικὴ πρᾶξις πρὸς ἀποτροπὴν τῶν κακῶν. Ὁ ραντισμὸς διὰ τοιοῦτου ὕδατος νομίζεται ἀντιβασκάνιον καὶ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου (7) καὶ ὑπ' ἄλλων λαῶν (8). Ὡς ἐν τῷ μνημονευθέντι τόπῳ ἐσημειώσαμεν (9), εἰ ἀρχαῖοι πρὸς καθαρμὸν τῆς οἰκίας ἐπέρραινον θαλλῶ «ἄλεσσι μεμιγμένον ὕδωρ», ὁ δὲ δεισιδαίμων τοῦ Μενάνδρου περιρραίνει ὕδατι, εἰς ὃ ἔχει ἐμβάλλῃ ἄλας. Ἐν δὲ τῇ Βουλγαρίᾳ μεταχειρίζονται ὕδωρ, ἐν ᾧ ἔχει διαλυθῆ ἄλας κατὰ τοῦ πόνου τοῦ στήθεος τῶν λεγόντων (10).

Ἡ δὲ ἀγῆδῃς συνήθεια τοῦ προσφέρειν ἐν τῷ ὑποδήματι τὸ τοιοῦτο ὕδωρ δὲν ἐπιχωριάζει μόνον ἐν Οἰνοῦντι. Καὶ ἐν Ὀλδεμβούργῳ τὸν νεοσῦντα μύσχον ποτίζουσιν ἀπὸ ὑποδήματος δι' ὕδατος, ἐν ᾧ ἔχει δ αλυθῆ ἄλας (11). Συνάπτεται

1) Πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, μέχρι τοῦ νῦν δὲ συνηθίζεται ἐν Οἰνοῦντι τῆς Πελοποννήσου (Κουκουλέ, Οἰνοῦντιακά σ. 83), ἐν Σύμῃ (Ζωγράφων Ἀ' σ. 211), ἐν Σίλῃ τῆς Καππαδοκίας (Φαρασαπούλου, Τὰ Σύλατα σ. 40). Ἐν Σύμῃ ἀλατίζουσι τὸ νεογνὸν εἰς τὸ πρῶτον λουτρὸν αὐτοῦ (Ζωγράφ. ἀγῶν Ἀ' σ. 211). Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου, ἐν Σοποτῶ Καλαβρύτων «κατὰ τὴν δευτέραν ἢ τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ ἡ μαῖα ἀλατίζει τὸ παιδί ἐπιχρίουσα τὸ σῶμα αὐτοῦ με πειμῆλι ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει διαλύσει τὸ ἄλας. Τὸ κάμνουν αὐτὸ γιὰ νὰ σφίξῃ τὸ κορμί του, δι' ὃ καὶ τοὺς ἀρθρῶνας ἰδρῶντας λέγουσιν ἀναλάτους. Μαῖαι τινὲς ἀλείφουσι καὶ τὸ στόμα τοῦ παιδίου, γιὰ νὰ λῆῃ κατὰ λόγια, ὅποτε τὸ ἀλάτισμα λαμβάνει καὶ χροιάν θρησκευτικὴν, οὕτως εἶπεῖν, ὁμοίαν τῇ τοῦ ἁγίου μύρου.» Καὶ ἐν Ἀρτοστίνῃ, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ διδασκάλου Δ. Λουκοπούλου ἀλατίζουσι τὸ παιδί εἰς ὄλον τὸ σῶμα πλὴν τοῦ προσώπου. Τὴν τρίτην ἡμέραν τὸ ἐπαλύνουσι ἀπὸ τ' ἁλάτι. Βλ. καὶ H. Ploss, das Kind, 2ας ἐκδ. 1884 τ. Ι σ. 281 (ἐκ τοῦ Ausland 1864 ἀρ. 25 σ. 599).

2) Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑβραίοις: Ἰεζεκιὴλ ΙΓ' 4. Παρὰ τοῖς νῦν: Samler, Geburt, Hochzeit u. Tod σ. 152. Schweizerisches Archiv f. Volksk. 1913 σ. 6. Ἐν Βουλγαρίᾳ: Strauss die Bulgaren σ. 294. Samler αὐτ. Ἐν Σιλεσίᾳ, Βρανδεμβούργῳ καὶ Μεκλεμβούργῳ (αὐτ.). Ἐν Ἑσθωνίᾳ πρὸς προφύλαξιν τοῦ νεογνοῦ ἀπὸ πάσης δυστυχίας ἐν τῷ μέλλοντι, ἐμβάλλει ἡ μαῖα ἄλας εἰς τὸ πρῶτον λουτρὸν του (Samler αὐτ.), ὡς συμβαίνει παρ' ἡμῖν ἐν Σύμῃ. Ἀναγραφὴν ὁμοίων συνηθειῶν διαφόρων τόπων βλ. παρὰ Ploss ἐνθ. ἀν. σ. 280-3. τ. II σ. 16-19.

3) Βλ. Γαλην. Ὑγιεινῶν Ἀ' 7 τ. VI σ. 32 Kuhn: «πρῶτον μὲν σπαραγανούσθω (τὸ νεογενὲς παιδίον), συμμέτρως ἄλασιν περιπαττόμενον, ὅπως αὐτοῦ πυκνότερον καὶ στερρότερον εἴη τὸ δέρμα τῶν ἐνδον μορίων ἐν γὰρ τῷ κῦσκεισθαι πανθ' ὁμοίως μαλακά». Τὴν αὐτὴν αἰτιολογίαν φέρουσι καὶ νῦν ἐν Κύπρῳ, ἰσχυριζόμενοι ὅτι τὸ μὴ ἀλατισθὲν νεογνὸν μένει μαλθακὸν καὶ ἀδύνατον. (Λουκᾶ, Λεξιλόγιον σ. 33).

4) Βλ. W. Kroll, Alte Taufgebräuche ἐν Archiv f. Religionswiss. 1905 τ. VIII, Beiheft 32 κέ.

5) Ὁ Παχώμιος Ρουσαῖνος ἐπατίμησεν αὐστηρῶς, ὡς διηγεῖται, ἱερέα τινὰ ἐν Ξανθείᾳ (Ξάνθη) τῆς Θράκης, διότι κατὰ τὴν βάπτισιν παιδίου ἐπέτρεψεν εἰς τὴν μαῖαν νὰ βάλῃ δράκμα ἁλατος εἰς τὴν κολυμβήθραν. (Ρουσαῖνου, πρὸς τοὺς ἐλληνίζοντας ἐν Δελτ. ἱστ. ἐτ. Α' σ. 109.)

6) Λαογραφ. Β' 168-171.

7) Αὐτ. σ. 169.

8) Seligmann, der hōse Blick τ. I σ. 308.311 (Σκωτία) 311 (Σιβηρία) 313 (Ρωσία) 379 (Καλαβρία) τ. II σ. 34 (Σιλεσία. Ἑσθωνία).

9) Λαογραφ. Β' 170.

10) Strauss, die Bulgaren σ. 408.

11) Wuttke, der deutsche Aberglaube, 3ης ἐκδ. § 698 σ. 444.

δὲ τὸ ἄλας πρὸς τὰ ὑποδήματα καὶ εἰς δεισιδαίμονας γαμηλίους συνηθείας τῆς Γερμανίας· ἐν Πότσδαμ οἱ ἀρραβωνισμένοι θέτουσιν εἰς τὰ ὑποδήματά των ἄλας (1)· ἐν Σουηβία κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γάμων ἐμβάλλουσιν ἄλας εἰς τὰ ὑποδήματα τῶν μελλονύμφων (2), ὁμοίως ἐν Μάρκ, ἐν Βάδεν καὶ ἐν Θουριγγία ἢ μήτηρ τῆς νύμφης ἢ ἀμφότεροι οἱ μελλονύμφοι ἐμβάλλουσιν ἄλας εἰς τὰ ὑποδήματά των πρὸς ἀποτροπὴν μαγγανειῶν (3). Παρ' ἡμῖν δ' ἐνιαχοῦ ἐντίθεται ἄλας εἰς ὑπόδημα πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς παρουσίας ὄχληροῦ ἐπισκέπτου (4), ἐνῶ εἰς τὰ περισσότερα μέρη θέτουσι κρυφίως τὸ ἄλας ὑπὸ τὸ κάθισμα τοῦ ἐπισκέπτου πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν (5).

Ε'.

Θ υ σ ί α .

Θυσία ἀλέκτορος πρὸς εὐτοκίαν.

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Γερμανοῦ λατροῦ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος Röser ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπίκειται τοκετός, σφάζουσιν ἀλέκτορα (6). Περὶ τῆς αὐτῆς συνηθείας ἐπιμαρτυρεῖ ὅτι ἤκουσε νὰ γίνεταί λόγος καὶ ὁ Curt Wachsmuth (7), οὐδεμίαν δ' ἔχομεν ἀφορμὴν ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς ἀκριβείας τῆς πληροφορίας αὐτῶν. Ἀμφότεροι παραλληλίζουσι τὴν συνήθειαν πρὸς τὴν θυσίαν ἀλέκτορος τῶν ἀρχαίων εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, ἀλλ' ὁ σκοπὸς τῆς ἑστίας ἐκείνης ἦτο παντελῶς διάφορος καὶ οὐδὲν κοινὸν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἔχουσα πρὸς τὴν σημερινὴν συνήθειαν. Τῆς μὲν γνωστοτάτης ἐκ τοῦ Πλατωνικοῦ Φαίδωνος (σ. 118α) θυσίας τοῦ ἀλέκτορος, ἣν μόνην εἶχον κατὰ νοῦν οἱ παραλληλίζοντες, ὁ σκοπὸς καὶ ὁ χαρακτήρ ἦτο πιθανώτατα ὁ αὐτὸς καὶ ὁ τῶν θυσιῶν ἀλέκτορος εἰς χθονίους θεοὺς καὶ εἰς νεκρούς (8), αἱ δ' ἄλλαι μνημονευόμεναι ὑπὸ ἀρχαίων παρόμοιαι θυσίαι εἶχον μᾶλλον τὸν χαρακτήρα λατρῶν (9). Ὅτι δ' ὅμως ἡ σημερινὴ συνήθεια παρέμεινεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, συνάγεται ἐξ ὅσων λέγει ὁ Αἰλιανὸς (π. ζῶων Δ' 29). Οὗτος μνημονεύων, μῦθον, καθ' ὃν παρέστη ἀλέκτωρ κατὰ τὰς ὠδίνους τῆς Λητοῦς, προσθέτει: «ταῦτά τοι καὶ νῦν ταῖς τικτούσαις ἀλεκτροῦν πάρεστι, καὶ δοκεῖ πως εὐώδινος ἀποφαίνεσθαι». Ὅθεν ἐπιστεύετο καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ὅτι ὁ ἀλέκτωρ συντελεῖ εἰς εὐτοκίαν τῶν ὠδινουσῶν.

Σ'.

Χέρι τῆς Παναγίας.

Βοτάναι ὡς ὠκυτόκια.—Χέρι τῆς Παναγίας.—Δύναμις χειρὸς Θεοῦ πρὸς πρᾶνσιν τῶν πόνων καὶ θεραπείαν τῶν νόσων.

Αἱ ἀρχαῖαι Ἑλληνίδες ἔκαμνον χρῆσιν βοτανῶν τινῶν ὡς ὠκυτοκίων,

1) Seligman τ. II σ. 38.

2) Zts. d. Ver. f. Volksk. 1905 τ. XV σ. 146 Samter σ. 151.

3) Αὐτ.

4) Ζωγράφων Α' 215 (Σύμη). M. A. Walker ἐν The Folk-lore Journal 1883 σ. 217.

5) Ὡς ἐν Κύπρῳ (Σακελαρίου, Κυπριακά Α' 704).

6) Ploss-Bartels, Das Weib, 7ης ἐκδ. τ. II σ. 293.

7) Wachsmuth, das alte Griechenland im neuen σ. 71. «Auszuführen wäre hier noch der Gebrauch, in dieser Zeit einen Hahn zu schlachten, von welchem mir erzählt ward».

8) P Stengel, Opferbräuche der Griechen, Lpz. 1910 σ. 142. 152. 167.

9) Ἡρώδ. Δ' 12.16.90. Πρβλ. Πλουτάρχ. Πύρρ. 3.

εἴτε φέρουσαι αὐτὰς ὡς περίαπτα, εἴτε ὡς φάρμακα συνεσκευασμένα. Οὕτως λ. γ. ἡ ρίζα τοῦ κυκλαμίνου ἐθεωρεῖτο κατάλληλος ὡς ὠκυτόκιον περίαπτον (1), τὴν δὲ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν χρῆσιν τοῦ δικτάμνου ὑπεμφαίνει ἡ στέψις δι' αὐτοῦ τῆς Εἰλειθυίας (2), καὶ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Κρήτῃ (3), πλὴν τῆς ρητῆς μαρτυρίας ἀρχαίων συγγραφέων, ἐξ ὧν διαγιγνώσκεται καὶ ὁ λόγος τῆς χρήσεως, ἢ ὑποτιθεμένη δηλ. φαρμακευτικῇ ἐνέργειᾳ (4). Πρὸ ἡμῶν μεταχειρίζονται ὡς ὠκυτόκιον τὸ φυτὸν τὸ καλούμενον Χέρι τῆς Παναγίας ἢ τῆς Παναγίας τὸ χορτάρι ἢ Παναγιόχορτο ἢ τῆς Κυρᾶς τὸ χόρτο, ἢτοι Τεύκριον τὸ πόλιον (5). Τοῦτο κρατοῦσιν αἱ ὠδίνουσαι εἰς τὴν χεῖρα πρὸς καταπράυνσιν τῶν πόνων (6), ἢ ἐμβάλλουσιν εἰς ὕδωρ, δι' οὗ ραίνουσι τὸν κοιτῶνα τῆς ἐπιτόκου (7), ἢ δίδουσιν εἰς ταύτην νὰ πῖν ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου πρὸς εὐτοκίαν (8), ἢ ἐμβαπτίζουσιν εἰς ποτήριον ὕδατος ἀπεξηραμμένον ἄνθος αὐτοῦ μνηστεύμενοι περὶ εὐχεροῦς ἢ δυσκόλου τοκετοῦ τῆς ὠδινούσης ἐκ τοῦ βραχέος ἢ μακροτέρου χρόνου, ὅστις θ' ἀπαιτηθῇ, ὅπως τὸ ἄνθος ὑπανοίξῃ τὰ πέταλα (9). Ὁμοία συνήθεια μνημονεύεται καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἐκεῖ «αἱ γυναῖκες θέτουν τὴν χειρόμορφον ρίζαν φυτοῦ, τὸ ὁποῖον ὀνομάζουν Χέρι τῆς Θεομήτορος, εἰς ἀγγεῖον μὲ νερὸν καὶ πίνουσιν ἐνίοτε ἐξ αὐτοῦ ἂν ἡ ρίζα βλαστήσῃ, εἶναι σημεῖον, ὅτι ἐγγίξει ἡ ὥρα τοῦ τοκετοῦ» (10).

Εἶναι φανερόν ὅτι εἰς τὸν τρόπον τῆς χρήσεως τοῦ φυτοῦ τούτου δὲν ἀποδίδεται σημασία, ἀφοῦ τέσσαρες διάφοροι τρόποι ἀναφέρονται, καὶ ὅτι κυρίως ἢ προσκόμισις αὐτοῦ πλησίον τῆς ὠδινούσης θεωρεῖται ὡς ἐπαρκῆς ἐπικουρία. Ὡς λόγον τῆς θαυμαστικῆς δυνάμεως αὐτοῦ φέρει κεφαλληνιακὴ τις παράδοσις ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ Θεοτόκος ἤψατο τοῦ φυτοῦ τούτου, ὠδίνουσα ἐν Βηθλεὲμ (11). Ἄλλ' ἡ παράδοσις ἐπλάσθη προδήλως πρὸς αἰτιολογίαν τοῦ κεφαλληνιακοῦ ὀνόματος τῆς Παναγίας τὸ χορτάρι, ἢ δ' ἀληθῆς ἀφορμῆς, δι' ἣν ἀπεδόθη ἡ προστατευτικὴ τῶν ἐπιτόκων δύναμις εἰς τὸ φυτὸν, εἶναι τὸ σχῆμα αὐτοῦ, ὁμοιάζον πρὸς χεῖρα. Καὶ τῆς Παναγίας τὸ χορτάρι ἐπέχει θέσιν θείας χειρὸς, τῆς χειρὸς τῆς Παναγίας, ὡς δὲ ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ ἐνομιζέτο ὅτι ἔφερεν ἀνακούφισιν καὶ θεραπείαν πάσης νόσου, προπάντων δὲ τῶν ὠδίνων τῶν ἐπιτόκων, ὥτως ἐπίσης καὶ εἰς τὸ σύμβολον αὐτῆς ἀπεδόθη ἢ αὐτὴ δύναμις (12).

1) Θεοφράστ. Φ. ἱστ. Θ' θ' 3.

2) Σχολ. Ἀράτ. Φαιν. 33.

3) Σχολ. Εὐριπίδ. Ἰππόλ. 58.

4) Ἰπποκράτ. π. γυναικείης φύσεως τ. 22 σ. 553 Kuhn. Γυναικείων Β 108 Θεοφράστ. Φ. ἱστ. Θ' ις' 1. Λισιοπορίδ. Ἰλ. ἱατρ. Γ' 34. Πλουτάρχ. πότ. τ. ζώων φρονιμ. 20,8 σ. 974 Plin. N. H. XXVI 153. 161.

5) Θ. Χελιδράχ ἐν Ἐγκυκλοπαίδ. λεξικῶ λ. τεύκριον. Χελιδράχ—Μηλιαράκης ἐν Ἐπετηρίδι Πανεπιστημίου 1907) 8 σ. 304-5. Ὁ Σκαρολάτος ὁ Βυζάντιος (Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς λ. χέρι) καὶ ὁ Χ. Π. Κορύλλος (Ἐθνογραφία τῆς Πελοποννήσου σ. 60) ἐσφαλμένως ταυτίζουσι τὸ φυτὸν τοῦτο μὲ τὴν Παιονίαν τὴν φαρμακευτικὴν.

6) Χ. Π. Κορύλλος ἐνθ. ἀν.

7) Σκ. Βυζάντιος ἐνθ. ἀν. (Ἐκ τούτου: Wachsmuth, das alte Griechenland im neuen σ. 71. B. Schmidt, Volksleben d. Neugriechen σ. 36).

8) Λακκοβίτσια Μακεδονίας: Γουσίον, ἢ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 54—Abbott, Macedonian Folklore σ. 123.

9) Κεφαλληνία: Δελτ. ἱστ. ἔταιρ. 1902 τ. γ' σ. 64.

10) A. Strauss, die Bulgaren σ. 291.

11) Δελτίον ἱστ. ἔτ. ἐνθ. ἀν.

12) Βλ. Sittl, die Gebärden der Griechen u. Römer, Lpz. 1890 σ. 257. O. Weinreich, Antike Heilungswunder, Giessen 1909 σ. 12. 37. (Religionsgesch. Versuche u. Vorarbeiten, τ. VIII, 1) Samier, Geburt, Hochzeit u. Tod, Lpz. u. Berl. 1911 σ. 11.—

Ζ΄.

Περίεργα

Ἀετίτης.—Μαγικά λόγια ἐπιπερίπτους.

Ὁ κυριώτερος μαγικὸς τρόπος πρὸς ἐπίτευξιν εὐτοκίας ἐθεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὁ διὰ τῶν περιάπτων (1), ἐφέροντο δ' ὡς ὠκυτόκια περιάπτα κατὰ πρῶτον λόγον λίθοι, ὡς ὁ γαγάτης (2) καὶ προπάντων ὁ ἀετίτης (3). Ἀλλὰ καίτοι μέχρι τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνων ἀναφέρεται ἡ τοιαύτη χρῆσις τοῦ ἀετίτου, καὶ καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην διετηρήθη καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων χρόνων ἐνιαχοῦ (ὡς ἐν Βαυαρίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ) (4), δὲν ἠδυνήθη νὰ βεβαιώσω τὴν χρῆσιν τοῦ ἀετίτου ὡς ὠκυτοκίου παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ· οἱ Ἕλληνες μετεχειρίζοντο τὸν ἀετίτην μόνον εἰς ἄλλην μαγικὴν ἐνεργεῖαν, πρὸς ἀνακάλυψιν κλοπῆς, ὡς μαρτυρεῖ ἀξιόπιστος περιηγητὴς τοῦ 15' αἰῶνος (5).

Δὲν εἶναι δ' ὅμως ἀσυνήθης παρ' ἡμῖν ἡ χρῆσις πρὸς εὐτοκίαν ἄλλων περιάπτων, ἐγκλειόντων χάρτην μὲ μαγικά λόγια ἢ σχήματα. Ὀδηγίας πρὸς κατασκευὴν τοιούτων περιάπτων παρέχουσι τὰ μαγικά βιβλία. Οὕτως ἐν Φλωρεντινῷ κώδικι τοῦ 1Α' αἰῶνος (Λαυρεντ. 28, 34) ἀναγινώσκειται: «πρὸς δυστοκοῦσαν γυναῖκα· γράφε εἰς χαρτὴν [διαγεγραμμένα 10 γράμματα] καὶ περιάψον τὸν δεξιὸν μηρόν· ἅμα δὲ τέκη, ἔπαρον τὸ φύλλον ἐπεὶ καὶ τὴν μήτραν καταφέρει» (6). Ἡ παραγγελία ν' ἀπομακρύνωσιν ἀμέσως μετὰ τὸν τοκετὸν τὸ ὠκυτόκιον, ὅπως μὴ καὶ ἡ μήτρα κατενεχθῇ, πρὸς ἐμφαντικὴν παράστασιν τῆς δραστηριωτάτης ἐνεργείας αὐτοῦ, εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνω-

Περὶ τῆς ἐπενεργείας τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν τοκετὸν διαλαμβάνει ἐν πλάτει ὁ O. Weinreich ἐνθ. ἀν. πολλὰ γού.

1) Πρβλ. Πλουτάρχ. σ. 912 W. αὐτὸ μὴν δοτέον, ὡσπερ δυστοκοῦσαις γυναῖξι περιάψεσθαι τοῖς φιλοσόφοις ὠκυτόκιον, ἵνα ραδίως καὶ ἀταλαιπώρως τὸ δίκαιον ἡμῖν ἀποτέκωσιν». Φρόνιχ. ἐν Bekker An. gr. I 74,5: «ὠκυτόκιον φάρμακόν τι, ὃ περιάπτουσι ταῖς κυσσομέναις ὑπὲρ τοῦ ταχέως τεκεῖν καὶ μὴ ἐν ταῖς ὠδίσι διατρίβειν καὶ κάμνειν». Ἀριστοφάν. Θεσμοφοριαζ. 504: αὐτὸ δ' ἀνὴρ (γυναικὸς προσποιουμένης τὴν ὠδίνουσαν) περιήρχετ' ὠκυτόκι' ὠνούμενος».

2) Ἀετ. Β' 24: «εἶναι δὲ καὶ ὠκυτόκιον (τὸν γαγάτην) ἐπὶ τῶν δυστοκουσῶν γυναικῶν, κατεχόμενον τῇ χειρὶ τῆς τυκτούσης». M. Ψελλοῦ, Ἐπιστολ. 86=Σάββα, Μεσ. Βιβλιοθ. τ. Ε' σ. 328.

3) Plin. N. H. X 12 XXVI 151. Αἰλίαν. π. ζώων Α' 35 [Πλουτάρχ.] π. ὄρων καὶ ποταμ. 20,2. Αἰλίον Προμώτον, φυσικὰ καὶ ἀντιπαθητικὰ ἐν Sitzungsber. d. preuss. Akad. 1908 σ. 774-5. Ἀετ. Β' 32 (= Rose ἐν Hermes τ. IX σ. 481-2). Διορ. Ὀρνιθ. ἐν Cramer An. Paris, I 22 κέ. Εὐσταθ. εἰς ἐξαήμερ. ἐν Migne, Patr. gr. τ. 18 σ. 732. Γεωπον. ΙΕ' α' 30 Γλυκᾶς, Α' σ. 82 Bonn. Φυσιολόγ. (ΙΔ' αἰῶν.) 32 ἐν Annuaire pour l'encourag. des études grecques 1873 σ. 259. Φυσιολόγ. (ἐν γρ. ΙΑ' αἰῶν.) 22 ἐν Byz. Zts. τ. III 52 Κυρανίδες ἐν Kuelte, Les Lapidaires τ. II σ. 6,227. Drexler ἐν Wochenschrift f. klass. Philologie 1898 σ. 977-8 (βιβλιογραφία τῶν περὶ τοῦ ἀετίτου πραγματευθέντων). Fr. Kaumann, der Adlerstein als Hülfsmittel bei der Geburt ἐν Hess. Blätter f. Volkssk. 1906 σ. 133-156.

4) Kaumann ἐνθ. ἀν. σ. 134. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ἀετίτου παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις βλ. M. Gaster ἐν Hastings, Encyclopaedia of Religion and Ethics 1909 τ. II σ. 657.

5) P. Belouius, Observat. XX κεφ. 23.—Περίεργα, ἐν οἷς ἱασπις, προφυλάττουσι τὰς ἐγκύους παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἐπιρρείας τῶν Νεραίδων, ὡς σημειώνει ὁ C. Wachsmuth (Das alte Gr. im neuen σ. 70)· πῶθεν ὅμως ἠρύσθη τὴν πληροφορίαν ταύτην ἀγνοῶ.

6) W. Kroll, Astrologisches ἐν Philologus 1898 τ. 57 σ. 131. Βλ. καὶ Catal. cod. astrolog. Graec. τ. I σ. 65.

στη (1). Ἐπίσης ἐν κώδικι τοῦ IS' αἰῶνος τοῦ πατριαρχικοῦ σεμιναρίου Βενετίας φ. 153α: «Εἰς γυναῖκα νά γεννήσῃ εὐκολά· Γράψε εἰς τή: Ὁ θόρυβος ἐγένετον ἐπὶ τῆς γῆς· ἄγγελοι τὸ ἤκουσαν» (2).

Η'.

Μαγικά ἐμπόδια τοῦ τοκετοῦ καὶ ἀποτροπὴ αὐτῶν.

Συμπλοκὴ δακτύλων πρὸς δυστοκίαν.—Δύσις τῆς κόμης πρὸς εὐτοκίαν.—Ομοίως ἄνοιγμα τῶν θυρῶν καὶ τῶν κλειθρῶν.—Ἀνοικτὴ ψαλὶς.—Δύσις κόμβων καὶ ἄνοιγμα πιντὸς κεκλεισμένου παρ' ἄλλοις λαοῖς.

Ὁ μῦθος περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἡρακλέους περιλαμβάνει ὡς ἐν τύπῳ τὰ κυριώτατα μαγικά ἐμπόδια πρὸς παρακώλυσιν τοῦ τοκετοῦ. Πρὸς χάριν τῆς Ἡρας τὸν τοκετὸν τῆς Ἀλκμήνης παρεμπόδιζον αἱ Μοῖραι καὶ ἡ Εἰλείθεια, κρατοῦσαι συμπεπλεγμένους τοὺς δακτύλους τῶν χειρῶν ἐπὶ τῶν γονάτων, μέχρις ὅτου διὰ τεχνάσματος τῆς Γαλινθιάδος ἔλυσαν τὰς χεῖρας καὶ οὕτως ἀπετράπη ἡ ἐπήρεια τῆς μαγγανείας (3). Τὴν συμπλοκὴν τῶν χειρῶν, τὴν ἐπίθεσιν αὐτῶν ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ τὰ τοιαῦτα ὡς μαγικοὺς τρόπους πρὸς ἀναστολὴν τοῦ τοκετοῦ ἀναφέρει καὶ ὁ Πλίνιος (28,33). Ἡ δεισιδαίμων αὕτη δοξασία, τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξίς παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις Γερμανοῖς πιστοῦται καὶ ἐκ μνημείων τῆς τέχνης (4), μνημονεύεται καὶ ἐν νορβηγικῇ παραδόσει (5) καὶ ἐν σικελικοῖς παραμυθίοις (6). Συναφῆς δ' ἴσως πρὸς αὐτὴν εἶναι καὶ ἡ βυζαντινὴ, καθ' ἣν ἀπηγορεύετο εἰς τὰς ἐγκύους νά δίδωσι τὴν χεῖρα εἰς ἐπίτοκον (7). Παρ' ἡμῖν δὲ διατηρεῖται μὲν ἡ αὐτὴ δεισιδαιμονία, ἀλλ' ὑπὸ γενικώτερον τύπον, ἄνευ δηλ. ἀμέσου ἀναφορᾶς εἰς τὸν τοκετὸν. Ἐν Λέσβῳ δὲν θεωρεῖται καλὸν νά κάθηνται μὲ συμπεπλεγμένους τοὺς δακτύλους, οὐδὲ νά ἐξαπλώνωνται μὲ ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας, διότι τοῦτο θεωρεῖται γρουσούζικο (8).

Ἡ δεισιδαίμων αὕτη συνήθεια εἶναι ἀπόρροια τῆς ιδέας, ὅτι πᾶν τὸ συμπεπλεγμένον ἢ συνδεδεμένον ἢ κεκλεισμένον παρακωλύει τὴν ἐλευθέραν λειτουργίαν τῆς φύσεως. Ἐκ τῆς ιδέας δὲ ταύτης ἐκπηγάζει μέγα πλῆθος μαγικῶν πράξεων, γινομένων ὄχι μόνον κατὰ τοὺς τοκετοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας κρι-

1) Ὁ Kroll ἀναφέρει σχετικὰς μαρτυρίας τοῦ Plin. 20,6. 226. Φιλοστράτου, Ἀπολλών. Τυζν. Γ' 39. Theodor. Priscian. 303,30,341,18,346,1.

2) Ν. Ἑλληνομνημ. τ. Θ' σ. 195.

3) Νίκαρθος παρ' Ἀντων. Λιβεράλ. 29. Ovid. Metam. IX 292-323. Plin. N. H. XXVIII 33. Αἰλία, π. ζώων IB' 5. Αἰβάν. σ. 1099 παρὰ Westermann, Mythogr. σ. 360. Σχολ. Townl. Ἰλ. T 119. Πρὸβλ. Ἰλ. T 119 Πανσολ. Θ' ια' 3. Βλ. καὶ Büttcher, Kl. Schriften I 80 κέ. F. G. Welcher, Kl. Schr. τ. III σ. 190-3. F. L. Schwarz, die poet. Naturansch. 1864 I 252 κέ. Samter, Geburt, Hochzeit. Tod, σ. 121 κέ. Koscher, Lex. d. Myth. I 1591.

4) Grimm, Deutsche Mythologie 4ης ἐκδ. σ. 984. Fr. Panzer, Beitrag zur deutschen Mythologie, München 1855 τ. I σ. 336 κέ.

5) Asbjörnson, Norske Huldre-Eventy³ σ. 13 (Mélusine Γ σ. 86). Ὁ Grundvig (DgF III 859α=Lieblich, Zur Volkskunde σ. 322) ἐκφράζει τὴν γνώμην, ὅτι εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην εἰσεχώρησεν ἀνεπιγνώστως σχολικὴ τις ἀνάμνησις τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου.

6) Gonzenbach, Sicilianische Märchen τ. I. σ. 72. 102. 348. (Συμπεπλεγμένοι χεῖρες μαγίσσης μεταξὺ τῶν γονάτων ἢ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἐμποδίζουσι τὸν τοκετὸν).

7) Ψελλος ἐν Σάθα, Μεσ. βιβλιοθ. τ. Ε' σ. 28.

8) Georgeakis et Pineau, Folk-lore de Lesbos σ. 335.

σίμους περιστάσεις τοῦ βίου, οἷον κατὰ τοὺς γάμους (1), κατὰ τὰς ἀσθενείας (2) καὶ κατὰ τὰς κηδείας (3). Διότι κατὰ τοὺς κανόνας τῆς συμπαθητικῆς μαγείας ὑποτίθεται ὅτι τὸ φυσικὸν ἐμπόδιον, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ πᾶς δεσμός ἢ κόμβος ἢ τι τοιοῦτο ἐπὶ τινος ἀντικειμένου, ἀναπαράγει ἀντίστοιχον ἐμπόδιον ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει ἡ μαγικὴ πρᾶξις (4).

“Ὅθεν κατὰ ταῦτα καὶ παρ’ ἡμῖν λύουν τὴν κόμην τῆς ἐπιτόκου (ξεπλέκουν τὰ μαλλιά της), ἄφηνον δὲ ἐφ’ ὅσον διήρκουν αἱ ὠδίνες ἀνοικτὰς πάσας τὰς θύρας καὶ τὰ παράθυρα καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ κλειῖθρα (5). Ἐνιαχοῦ δὲ θέτουν ὑπὸ τὴν κλίνην καὶ ψαλίδιον μὲ ἀνοικτὰ τὰ σκέλη (6).

Ἡ λύσις τῆς κόμης εἶναι ἀρχαιοτάτη ἐλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ συνήθεια τῶν ἐπιτόκων (7), πρὸς τὸ ἀνοίγμα δὲ τῶν κλειθρῶν συναφὲς εἶναι τὸ ρωμαϊκὸν ἔθιμον τοῦ δίδειν εἰς τὰς γυναῖκας κλειῖδα εἰς σύμβολον εὐτοκίας (8). Αἱ Σερβίδες τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἐρζεγοβίνης κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τοκετοῦ λύουν τὴν κόμην καὶ πάντα κόμβον τῶν ἐνδυμάτων αὐτῶν (9). Ἐν Ρωσίᾳ, ὅταν ὁ τοκετὸς εἶναι δυσχερὴς, ἀνοίγουσιν ὅλα τὰ κλεισμένα καὶ λύουσιν ὅλα τὰ δεμένα διὰ νὰ ἐπέλθῃ εὐτοκία (10). Ἐν Νοίετλ πᾶ ἀνοίγουσιν ὅλα τὰ κλειῖθρα (11). Οἱ Σάξονες τῆς Τρανσυλβανίας πρὸς εὐκολίαν τοῦ τοκετοῦ, ὅταν ἐπέλθωσιν αἱ ὠδίνες, λύουν ὅλους τοὺς κόμβους τῶν ἐνδυμάτων καὶ ἀνοίγουν ὅλα τὰ κλειῖθρα τῶν θυρῶν καὶ τῶν κιβωτίων (12). Οἱ δὲ σκηνῖται Τσιγγάνοι τῆς αὐτῆς χώρας λύουν κατὰ τὸν τοκετὸν ὅλους τοὺς κόμβους τῶν ἐνδυμάτων τῆς ὠδινούσης, καθὼς καὶ τῶν παρισταμένων (13). Ὅμοίως ἐν Νορβηγίᾳ ἐπικειμένου τοκετοῦ λύουν ὅλους τοὺς

1) Περὶ τῶν τοιούτων ἐμποδίων κατὰ τοὺς γάμους διαλαμβάνομεν ἐν ἄλλῳ τόπῳ τὸ κυριώτατον αὐτῶν εἶναι τὸ λεγόμενον ἀμπόδεμα (κατὰδεσμος) πρὸς ματαίωσιν τοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου. Ἐν Εὐρώπῃ ἦσαν ταῦτα συνηθέστατα κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, διατηρούμενα μέχρι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον. (Βλ. *Fraser, the golden Bough*, 2d ed. τ. I σ. 394 κέ. *Samter, Geburt, Hochzeit u. Tod* σ. 123. *Liebrecht, zur Volkskunde* σ. 322.

2) *Fraser*, σ. 396 κέ.

3) Αὐτ. σ. 401 κέ. *Samter* σ. 128 κέ.

4) *Fraser*, σ. 393.

5) *B. Stern, Medizin, Aberglauben u. Geschlechtsleben in der Türkei* τ. II σ. 294 = *Samter* σ. 125 *Ukeri, Gemälde von Griechenland 1833* σ. 132 (κλειῖθρα). Δελτ. Ιστ. ἑταιρ. τ. 5' σ. 64 (θύραι καὶ κλειῖθρα, ἐν Κεραλληνίᾳ). *Somnini, Voyage en Grèce et en Turquie 1801* τ. II σ. 81 (θύραι ἀνοικταί). Ἐν Λιγουριῶ ξεκλειδώνουν ὅλα τὰ μπαούλα, τὰ ντουλάπια. *Λαογρ. Ε'* 647. Ἐν δὲ Σοποτῶ, κατ' ἀνγκοίνωσιν τοῦ Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου, ἀνοίγουν τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ κιβώτια καὶ τὰς θύρας τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου. Εἰς παλαιότερην δ' ἐποχὴν ἐπέθετον ἐπὶ τῶν νώτων τῆς τικτούσης κλειδαριὰν ἀμεταχειρίστον καὶ τρεῖς ἐξεκλείδωνον αὐτήν. Νῦν σχεδὸν πανταχοῦ ἡ θύρα τοῦ κοιτῶνος εἶναι κλειστή, παρῆμενόντων ἐν αὐτῷ πλὴν τῆς μηκίας καὶ θεραπαινίδων, τοῦ συζύγου καὶ τῶν γονέων τῆς ὠδινούσης. Ἐν Κάσῳ, ὡς λόγον τούτου φέρουσι τὴν ἀνάγκην προφυλάξεως, ὅπως μὴ διὰ τῆς ἀνοικτῆς θύρας εἰσχωρήσῃ εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς ἐπιτόκου κακοποιὸν τι πνεῦμα. (Ἐρατώ, Ἀθ. 1861 τ. Α' σ. 78)

6) Ἐν Τσεσμέ «πρὸ τοῦ τοκετοῦ θέτουν τριχίνον σάκκον ὑπὸ τὴν κλίνην τῆς ἐπιτοκόκου, πρὸς δὲ ἀνοικτὴν ψαλίδα καὶ τεμάχιον δικτύου, ἅτινα προφυλάττουσι τὴν υἰεῖαν αὐτῆς». (Ὁ ἐν ΚΠ. Σύλλογος τ. ΙΘ' σ. 140). Κάτωθεν τῆς κλίνης, ἐφ' ἧς ἡ λεγώ, θέτουν σακκίον μαῦρον καὶ ψαλίδιον. (Καραγιάννη, Δειδαμιονίας δοκίμιον σ. 264).

7) Ὀπιαν. *Cynaget.* A 497. *Σωφρονός* σ. 240 *Ros. Ovid Fast.* III 257. *Sext. Placi.* *Pagyciens.* κ. XVII 11 σ. 55 *Ackerns.* = *Heim, Incantam. magica gr. lat.* σ. 485.

8) *Paul.* σ. 56.6 = *Samter* σ. 125.

9) *Ploss—Bartels, das Weib*, 7ης ἐκδ. τ. II σ. 291. Βλ. αὐτ. τ. I σ. 811. Ἐν Σερβίᾳ ἡ κόμη μεταβαίνουσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρὸς στέψιν λύει πάντα κόμβον τῶν ἐνδυμάτων τῆς διὰ νὰ γεννᾶ εὐκολα (Αὐτ. σ. 290).

10) *Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.* 1907 σ. 166.

11) *Ploss—Bartels* ἐνθ. ἀν. τ. II σ. 284.

12) Αὐτ. σ. 286. *Fraser* ἐνθ. ἀν. I 392.

13) *Ploss—Bartels* II 292.

κόμβους τοὺς εὐρισκομένους ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων ἢ ὑποδήποτε ἀλλαγῶ ἐν τῇ οἰκίᾳ (1). Καὶ ἐν Λαπωνίᾳ ἢ ὠδίνουσα δὲν πρέπει νὰ ἔχη ἐπ' αὐτῆς ἄλυτον κόμβον (2). Ἐν δὲ τῇ Βουλγαρίᾳ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ τοκετοῦ ἀνοίγουν θύρας καὶ παράθυρα (3).

Καὶ ἐκτὸς δὲ τῆς Εὐρώπης παρατηρήθησαν παραπλήσια συνήθειαι. Ἐν Περσίᾳ, ὡς ἀναφέρει περιηγητῆς τοῦ IZ' αἰῶνος, ὅταν ὁ τοκετὸς ᾔτο δύσκολος, παρεκάλουν τὸν μολλᾶν νὰ σχολάσῃ τὰ παιδιά καὶ νὰ χαρίσῃ τὴν ποινὴν εἰς τοὺς τιμωρημένους μαθητάς· ἠγόραζον δὲ καὶ ἀπὸ τὸν πτηνοπώλην πτηνὰ ἐν κλωβίοις καὶ τ' ἄφηνον ἐλεύθερα (4). Ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς Ἰνδίαις ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι, ὅν ἡ ἔγκυος δέσῃ κόμβον ἢ πλέξῃ πλεξίδα ἢ σφίγγῃ τίποτε, θὰ σφιγθῇ τὸ ἔμβρυον ἢ αὐτὴ θὰ ἐμποδισθῇ νὰ γεννήσῃ, ὅταν ἐπιστῇ ἡ ὥρα· αἱ προφυλάξεις δ' αὗται πρέπει νὰ φυλάττωνται καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἐγκυμοσύνης (5). Οἱ Mandeling τῆς Σουμάτρας ἀφίηθαι ἀνοικτὰ κατὰ τὸν τοκετὸν ἔλα τάγγεϊα, τὰ κιβώτια, τὰς θήκας (6). Ἐνιαχοῦ τὰς προφυλάξεις πρὸς ἀποτροπὴν τῆς δυστοκίας λαμβάνουσιν οἱ γονεῖς ἢ ὁ σύζυγος. Παρὰ τοῖς παραλί- οισ Δυὰκ οὐδέτερος τῶν γονέων ἐπιτρέπεται νὰ δέσῃ τι κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐγκυμοσύνης τῆς θυγατρὸς αὐτῶν (7), παρὰ δὲ τοῖς μεσογειοῖς Δυὰκ ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη βαρύνει τὸν σύζυγον (8). Εἰς τὴν φυλὴν τοῦ Tumbulih ἐν Celebes ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἢ τοῦ πέμπτου μηνὸς τῆς ἐγκυμοσύνης ἀπαγορεύεται εἰς τὸν σύζυγον νὰ δέσῃ ὅ,τι δήποτε ἢ νὰ θέσῃ τὸν ἕνα πόδα ἐπὶ τοῦ ἑτέρου (9). Ἐν Ἰάβα ὅχι μόνον πᾶν τὸ κλειστὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀνοίγεται, ἀλλὰ καὶ τὰ ξίφη ἐξάγονται τῶν θηκῶν καὶ τὰ δόρατα τῶν δουροδοκῶν (10), ὅμοιαι δὲ συνήθειαι παρατηροῦνται καὶ εἰς πολλοὺς τύπους τῶν ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν (11).

Θ'.

Συμβολικαὶ λόγοι.

Διὰ τῆς μιμήσεως πράξεων πιστεύεται ὅτι ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐπανάληψις ὁμοίων ἢ ἀναλόγων ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ (12). Κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἀρχὴν τὴν μίμησιν τῆς πράξεως δύνανται ν' ἀντικαταστήσωσι καὶ λόγοι περιγράφοντες αὐτὴν, ἐξ ὧν ὅμοιον προσδοκᾶται ἀποτέλεσμα. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς συμπαθητικῆς μαγείας ὑπάγεται καὶ ἡ συνήθεια (ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακωνικῆς) νὰ λέγωσιν οἱ πλησιάζοντες δυστοκοῦσαν εὐφήμους λόγους, ἐνέχοντας τὴν ἔννοιαν εὐκολίας καὶ ἀπαλλαγῆς, οἷον: «Ἔώρα ποὺ ἐρχόμουν, ἀπάντησα ἕνα

1) Liebrecht, Zur Volkskunde σ. 322.

2) Fritznier, Lappernes Hedenscap etc. Christiania 1876 σ. 69= Liebrecht αὐτ. Frazer I 392.

3) Straus, die Bulgaren σ. 293.

4) O. Dapper (1680) παρὰ Th. Zachariae ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1902 XII σ. 111. Τὴν αὐτὴν συνήθειαν ὡς ἐπικρατοῦσαν παρὰ τοῖς Τούρκοις ἀναφέρουσιν οἱ Ploss—Bartels ἐνθ. ἀν. τ. II σ. 299, στηριζόμενοι εἰς μαρτυρίαν τοῦ Turpin (;).

5) Frazer I σ. 392.

6) Αὐτ. σ. 393.

7) Αὐτ. σ. 392.

8) Αὐτ. σ. 393.

9) Αὐτ.

10) Αὐτ.

11) Αὐτ. σ. 394. Ὁ Samler (σ. 126,2) ἀποδίδει ἄλλην ἔννοιαν εἰς τὴν συνήθειαν ταύτην, τὴν τῆς ὑποδείξεως ὅτι εἶναι ἔτοιμοι ν' ἀμυνθῶσι κατὰ τῆς ἐπιχειρήσεως τῶν διακόνων.

12) Οὕτω λ. χ. ἐν Σουμάτρα ἄτεκνος γυνὴ κατασκευάζει ὁμοίωμα ξύλινον παιδίου, τὸ ὁποῖον κρατεῖ εἰς τοὺς κόλπους τῆς, ἐλπίζουσα ὅτι διὰ τοῦ μέσου αὐτοῦ θὰ δυνηθῇ ν' ἀποκτήσῃ τέκνα. (Frazer, the golden Bough² I 19).

μουλάρι με άσκιλ λᾶδι, κ' ἔπεσαν τὰ άσκιά και χύθηκε τὸ λᾶδι» (1). Τοιαύτη συνήθεια ὑπάρχει και ἐν Σοποτῶ Καλαβούτων, ὅπου λέγουν τὰ ἐξῆς: «Τώρα πέρασα ἀπὸ τὴν ἀγορὰ και εἶδα νὰ πουλᾶνε λάδια χέλια, λάδια χέλια» (2). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐλπίζουν ὅτι θὰ κατολισθήσῃ εὐκόλως τὸ παιδίον ἐκ τῆς μήτρας κατὰ μίμησιν τοῦ ἐκχυθέντος ἐλαίου. Εἰς τὰς Κυκλάδας πρὸς δυστοκοῦσαν λέγουν: «Κάτι χέλια φέρανε, κυρά μου». Ἐν δὲ τῇ Ἀρτοτίνῃ οἱ λόγοι συνοδεύονται και ὑπὸ μαγικῆς πράξεως. Πρῶτον ἔργον τῆς μαίας ἐργομένης εἰς δωμάτιον ὠδινούσης εἶναι νὰ πληρώσῃ τὸ στόμα τῆς ὕδατος τὸ ὁποῖον ἀφήνει νὰ χυθῆ εἰς τὸ στήθος τῆς ὠδινούσης, ἐπιλέγουσα: «καλή της λευτεριά». Το αὐτὸ δὲ κάμνει και οἰαδήποτε ἄλλη γυνὴ εἰσέρχεται εἰς τὸ δωμάτιον τῆς ὠδινούσης. (3)

Ἐν Ἀγρινίῳ οἱ λόγοι οὗτοι ἔχουν τὴν μορφήν ἐπωδῆς: «Ἐβγα βρέφος, καλεῖ σε ἡ γῆς, ἔβγα βρέφος, καλεῖ σε Ἀηγιάννης ὁ βαφτιστής, ἔβγα βρέφος, καλεῖ σε ἡ Παναγία, πού τὸν Χριστὸν ἐγέννησε». (4)

Γ.

Κτυπήματα.

Κτύπημα τῆς δυστοκούσης.—Ἐγὼ σὲ φόρτωσα, ἐγὼ σὲ ξεφορτώνω.—Κτυπήματα τῶν Βαίων.—Κτυπήματα εἰς ἄλλας ἡμέρας τοῦ ἔτους.—Κτυπήματα παρ' ἄλλοις λαοῖς.—Ἀνάλογα ἀρχαῖα ἱερὰ νόμιμα.

Ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πρὸς βοήθειαν τῆς ὠδινούσης γυναικὸς ὁ σύζυγος ἐτυπεν αὐτὴν τρίς εἰς τὰ νῶτα διὰ τοῦ ὑποδήματός του, ἢ εἰς τοὺς ὤμους μετὸν θύσανον (τὴν φαῦντα) τῆς ζώνης του, ἐπιλέγων: Ἐγὼ σὲ φόρτωσα κ' ἐγὼ σὲ ξεφορτώνω ἦ: κί ὁ Θεὸς νὰ σὲ ξεφορτώσῃ (5). Ὁμοίως και ἐν Σερβίᾳ κτυποῦσι τὴν ὠδινούσαν εἰς τὸ πέρασ τῆς σπονδυλικῆς στήλης μετὰ ράβδον, δι' ἧς ἠλευθερώθη βάτραχος ἀπὸ ὕφιν, μέλλοντα νὰ καταβροχθίσῃ αὐτὸν (6), και ἐν Βουλγαρίᾳ ἐπίσης ἡ μαῖα ἢ ὁ σύζυγος κτυποῦσι μετὰ τὴν παλάμην τὴν ἐπίτοκον εἰς τὰ ὀπίσθια διὰ νὰ γεννήσῃ εὐκόλως (7). Τὰ κτυπήματα ταῦτα σκοπὸν ἔχουσι, κατὰ τινα εἰκασίαν (8), νὰ παρακινήσωσι τὸ ἐν τῇ γαστρὶ ἔμβρυον εἰς δραστηριωτέραν ἐνέργειαν. Δὲν φαίνεται δ' ὅμως πιθανὴ τοιαύτη ἐξηγήσις, διότι ἀλλαχοῦ τοῦ αὐτοῦ τρόπου γίνεται χρῆσις οὐχὶ πρὸς εὐτοκίαν, ἀλλὰ πρὸς καταπράυνσιν ἀλγηδόνων καθόλου (9).

1) Φ. Κουκουλέ, Οἰνουντικὰ σ. 82-3.

2) Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Θ. Ι. Ἀθανασοπούλου.

3) Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Δ. Λουκοπούλου. Ἡ μαμμη «τραυαίε ἴσια 'ς τ' λιχῶνα, τς ἀνοίε τσίγ κόρρου κί ξεπουλάε τοῦ νιρὸ 'ς πᾶν τ' ἀστῆθ' τς, κί' λέει: καλή ξιλιφτιριά» (τοῦ νιρὸ δηλ. λέει, καθὼς τρέχ' τοῦ νιρὸ ἔτσι νὰ βγῆ κί τοῦ πιδὶ εἰκουλα). Κί' ὅπρῳια ἄλλ' γ'ναῖκα μπῆ μέσθ κεί πού κ' λουπουνάε ἡ λιχῶνα θὰ κᾶν' ὅπους κᾶν' ἡ μαμμη κί θὰ λέη: «καλή ξιλιφτιριά».

4) Παρὰ Ἀθ. Παπασιωτηροπούλου φοιτητοῦ 1918.

5) Sonnini, Voyage en Grèce, Par. 1801 τ. II, σ. 92. E Bybilakis, Neugriechisches Leben, Berlin 1840 σ. 4.

6) Ploss-Bartels, das Weib 7ης ἐκδ. τ. II σ. 299. Ἐν Εὐρυτανίᾳ συνορθίζεται τὸ ἐκ τῆς γαστρὸς ἢ τοῦ στόματος ὕφρως ἐξαχθὲν πτηνὸν ἢ ἄλλο ζῶον νὰ ἐπιτίθεται ἐπὶ τῆς γαστρὸς τῆς ὠδινούσης ὡς εὐκολύνον τὸν τοκετόν.

7) A. Strauss, die Bulgaren σ. 293.

8) Ploss-Bartels αὐτ. σ. 277.

9) Παρὰ τοῖς Τατάροις τοῦ Ἀδερβεϊτζᾶν δύο χῆραι κτυποῦσιν ἐλαφρότατα διὰ τῶν ὑποδημάτων τῶν τεσσαρακοντάκις πονοῦντα πληγωμένον, ὅστις αἰσθάνεται ἀμέσως ἀνακούφισιν τῶν πόνων. (Revue des trad. popul. 1891 τ. VI σ. 468).

Παραπλησία πρὸς τὴν συνοδεύουσαν τὸ κτύπημα τοῦ συζύγου ρῆσις ἀναφέρεται καὶ εἰς ἰμοίαν, τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἔχουσαν, συνήθειαν τῶν ἀρχαίων. Κατὰ τὸν Πλίνιον, πρὸς ἐπίσπευσιν τοῦ τοκετοῦ, ἐκεῖνος, ἐξ οὗ συνέλαβεν ἡ γυνή, ἔλυε τὴν ζώνην του, ἐζώννυε τὴν γυναῖκα καὶ ἔπειτα τὴν ἔλυε πάλιν λέγων, ὅτι ἐκεῖνος ποῦ ἔζωσε καὶ θά λύσῃ τὴν ζώνην (1). Ἐν Σερβίᾳ δὲ κατὰ τὸν τοκετὸν ὁ ἀνὴρ γυρίζει ἐπ' ὀλίγον εἰς τὸ δωμάτιον, βαστάζων τὴν ὠδίνουσαν γυναῖκά του καὶ ἐπιλέγει: Ἐγὼ σ' ἐφόρτωσα, θέλω νὰ σὲ ξεφορτώσω (2).

Κτυπήματα τῶν ἐγκύων πρὸς εὐτοκίαν συνηθίζονται καὶ πρὸ τῆς ὥρας τοῦ τοκετοῦ. Ἐν Καρδαμύλῃ τῆς Μάνης κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαίτων μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας αἱ γυναῖκες κτυποῦσιν ἀλλήλας διὰ τῶν διανεμηθέντων ὑπὸ τοῦ ἱερέως βαίτων, νομίζουσι δὲ ὅτι, ἂν μὲν ἡ κτυπηθεῖσα εἶναι ἐγκυος, θὰ γεννήσῃ εὐκόλως, ἂν δὲ μὴ, θὰ ὑποστῇ ζημίαν, διότι θὰ θραυσθῶσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς πινάκια· διὰ τοῦτο αἱ ἐγκυοὶ εὐχαρίστως δέχονται κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ ἀνδρῶν κτυπήματα (3). Τὸ αὐτὸ ἔθιμον, μετὰ τῶν αὐτῶν δοξασιῶν συνδεδεμένον, τηρεῖται καὶ ἐν Σάμῳ (4). Ἐν Χίῳ, λησμονηθέντος τοῦ σκοποῦ τῶν κτυπημάτων, μετέπεσαν ταῦτα εἰς ἀπλήν παιδιάν. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην οἱ παῖδες μετὰ τὴν λειτουργίαν ἐξερχόμενοι τῆς ἐκκλησίας χαιρετῶνται μὲ μίαν βαγιοξυλιαν κτυποῦντες ἀλλήλους μὲ τὰ ἀνά χειράς των βάρια (5). Οὐχὶ δ' ἄσχετον πρὸς ταῦτα εἶνε ἴσως καὶ τὸ ἔθιμον εἰς τὰ Κατσανοχώρια τῆς Πίνδου, νὰ μεταβαίνωσι τὴν παραμονὴν τῶν Βαίτων εἰς παρακειμένους δαφνώνας αἱ νεόνυμφοι γυναῖκες τῶν διαφόρων χωρίων καὶ νὰ κομίζωσιν ἐκεῖθεν τὰς χρειαζόμενας διὰ τὴν ἑορτὴν δάφνας. (6) Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαίτων ἐπίσης συνηθίζονται κτυπήματα διὰ τῶν ἡγιασμένων βαίτων καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ἐν Οὐκραίνῃ μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς ἐκκλησίας ὀρμῶσιν οἱ νεαρότεροι προπάντων τῶν ἐκκλησιασθέντων κατ' ἀλλήλων καὶ κραδαίνοντες ἡγιασμένους κλάδους ἱτέας κτυπῶσι τοὺς πλησίον αὐτῶν εὐρισκομένους, κατὰ προτίμησιν γυναῖκας καὶ κοράσια ἐπιλέγοντες: «Ἡ ἰτιά χτυπᾷ, ὅχι ἐγὼ, σὲ μιὰ βδομάδα εἶναι Λαμπρή!» Τὴν δ' ἐπαύριον ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς λειτουργίας εἰς τὴν οἰκίαν, τύπτουσι τοὺς κοιμωμένους ἀκόμη, ἐπιλέγοντες: «Ὅχι ἐγὼ, ἡ ἰτιά χτυπᾷ, σὲ μιὰ βδομάδα ἔρχεται ἡ μεγάλη ἡμέρα· γίνου μέγας σὰν τὴν ἰτιά καὶ γερὸς σὰν τὸ

1) Plin. N. H. XXVIII 42. Samter, Geburt, Hochzeit u. Tod. σ. 126.—Ὡς συνέγεται ἐξ ἐφθαρμένου χωρίου μεταγενεστέρου λατίνου ἱατροῦ, ὁ ἀνὴρ λύων τὴν ζώνην του καὶ ζωννύων δι' αὐτῆς τὴν γυναῖκα, ἐπιλέγει: *Haec est lacinia, aperienda a te, ut facilius parturiam.* (Sexti Placiti Papyriensis, de medicina ed animalibus κ. 17, 12 Parabilium medicamentorum script. ant. ed. Ackermann σ. 55). Βλ. καὶ τὰς περὶ τοῦ χωρίου τούτου παρατηρήσεις τοῦ Heim, Incantamenta magica gr. et latina σελ. 486. Samter σ. 127.

2) Ploss—Bartels αὐτ. σ. 290.

3) Βλ. Ν. Γ. Πολίτην ἐν Πανδώρα 1867 τ. III' σ. 157 καὶ Νεοελλ. ἀνθλ. 1872 Α' 375.

4) Κρητικίδου, Σαμιτικὰ ἔθιμα, Ἐρμούπολ. 1875 σ. 61: Διὰ τῶν διανεμηθέντων βαίτων κατὰ τὴν ἑορτὴν ἀγωναῖκές τινες κτυπῶσιν εἰς τοὺς ὄμους καὶ ὠμοπλάτας τὰς ἐγκυοὺς ἐκ προλήψεως, ὅτι αὐταὶ θέλουσι τέξει τὸ ἔμβρυον ἐν εὐκολίᾳ, ἂν δὲ κτυπήσωσι δι' αὐτῶν μὴ ἐγκυον πιστεύουσιν, ὅτι θέλουσι θραυσθῆ τὸ ἐκ χώματος ἀγγεῖά της.

5) Κανελιάνη, Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 376.

6) Κ. Α. Κρουσαλλῆς ἐν Ἑβδομάδι 1891 φ. 17 σ. 5. Ὅτι ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς συνηθείας ταύτης εἶναι καὶ τὰ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαίτων κτυπήματα, τὰ ὅποια ἡ ἐπαύριον νὰ γίνωνται εἰς τὰ Κατσανοχώρια ἢ παρέλιπε νὰ τὰ μνημονεύσῃ ὁ Κρουσαλλῆς, φαίνεται ἐκ τῆς συνυπάρξεως τοῦ αὐτοῦ ἔθιμου ἐν Σάμῳ. Οἱ νυμφευθέντες κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος ὑποχρεοῦνται νὰ προμηθεύωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς ἐνορίας των δέσμη δαφνῶν διὰ τὴν ἑορτὴν ὡς δ' ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω μετὰ τὴν λειτουργίαν συνηθίζονται ἐκεῖ τὰ κτυπήματα (Κρητικίδου) αὐτ.).

νερό και πλούσιος σάν τή γῆ». Καί εἰς τήν Μεγαλορωσίαν συνηθίζεται εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις νά κτυπῶσι τοὺς μὴ μεταβάντας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐπιλέγοντες: «δὲν χτυπῶ ἐγώ, ἢ ἰτιά χτυπᾶ». Ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ρωσίας οἱ ἐπανερχόμενοι τῆς ἐκκλησίας κτυποῦσι μὲ τὰ βῆλα τοὺς ἀπομείναντας, τὰ παιδιά και τοὺς ὑπηρέτας, λέγοντες: «Δὲν χτυπῶ ἐγώ, ἢ ἰτιά χτυπᾶ, σὲ μιὰ βδομάδα εἶναι Λαμπρή, ἢ ἀρρώστια στὸ δάσος, ἢ γειὰ στὰ κόκκαλα» (1). Καί πολλαχοῦ τῆς Γερμανίας συνηθίζονται τὰ κτυπήματα κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαίων, προπάντων μεταξὺ παιδίων και νέων (2).

Πλὴν τῆς ἑορτῆς τῶν Βαίων συνηθίζονται ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος κτυπήματα και εἰς ἄλλας τακτὰς ἡμέρας τοῦ ἔτους. Ἐν Λέσβῳ τὴν παραμονὴν τῆς πρωτομαγιάς αἱ γυναῖκες κτυποῦσιν ἀλλήλας εἰς τὰ νῶτα μὲ τσουκνίδας, διὰ νὰ μακρύνουν τὰ μαλλιά των (3). Πολλαχοῦ δὲ τῆς βορείου Ἑλλάδος, ἐν Θράκῃ και Μακεδονίᾳ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας, ἢ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων, ποιῶσιν ἀγυρμόν, κρατοῦντες κλάδους σουρβιάς (*Sorbus domestica* L.) δι' ὧν σουρβίζουν (κτυποῦσι) τοὺς ἐντυγχάνοντας, ἐπιφωνοῦντες: «Σοῦρβα, σοῦρβα! γερὸ κορμί, γερὸ σταυρί, ὄλο γειὰ και δύναμη, και τοῦ χρόν' γεροί.» ἢ: «Σοῦρβα, σοῦρβα! και τοῦ χρόνου γεροί σάν τὴ σοῦρβα!» (4). Κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Χριστουγέννων παραπλήσια συνήθειαι ἐπικρατοῦσι και ἐν τῇ μέσῃ και τῇ νοτιοδυτικῇ Γερμανίᾳ: παῖδες και νέοι τύπτουσι τοὺς ἐντυγχάνοντας εἰς τὰς ὁδοὺς και τὰς θεραπεινίδας ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἢ γυναῖκας και κοράσια, ἢ τοὺς γονεῖς και τοὺς ἀναδόχους των μὲ χλωροὺς κλάδους δένδρων χάριν ὑγείας και μακροβιότητος (5).

Ἡ συνήθεια τῶν κτυπημάτων εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη ἐν Εὐρώπῃ, ἐπεκτεινομένη και εἰς ἄλλας ἐποχὰς τοῦ ἔτους. Κατὰ τὴν ἀνοιξιν ἢ κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου (6), κτυποῦνται ἢ μαστιγοῦνται μὲ χλωροὺς κλάδους, ἢ μὲ ράβδους, ἀνθρωποειζῶα και φυτὰ ἀκόμη, ὅπως ἐνισχυθῶσι και ἀυξήσωσιν (7). Ἰδίως δὲ παρατηρεῖται ὅτι μείζων σπουδαιότης ἀποδίδεται εἰς τὴν

1) W. Mannhardt, Wald- u. Feldkulte 2as ἐκδ. τ. I σ. 257.

2) Αὐτ. σ. 257 κέ. Ραβδισμοὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Μαρτίνου 11 Νοεμβρίου Zeits. d. Ver. f. Volksk. 1918 σ. 11

3) Revue des trad. popul. τ. VIII σ. 326. Georgiakis et Pineau, Folk-lore de Lesbos σ. 301.—Ὁ Mannhardt (αὐτ. σ. 264) ἀναφέρει ὅμοιον ἔθιμον τῶν μαθητῶν ἐν τῇ νοτίῳ Ἰρλανδίᾳ νὰ κτυπῶσιν ἀγρίως κατὰ τὴν πρώτην Μαΐου τοὺς συμμαθητὰς των εἰς τὸ πρόσωπον και τὰς χεῖρας μὲ δέσμην κνιδῶν (bunch of nettles).

4) Λαογρ. Γ' σ. 351 κέ. Ἔστι 1890 Α' σ. 62 (Φιλιππούπολις).—Καί ἐν Ἀδριανουπόλει, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Θεολ. Γ. Βασιλείου. «Γ' ἀη Βασιλείου τοῦ πρωτὸ ὅποιος σηκουθῆ ἔμβρουστὰ παίρ τὴ μασιὰ κι σουρβίζ' τοὺς ἄλλ' νὰ ἐνοῦν γιροί κι λέει σοῦρβα, σοῦρβα κι τοῦ χρόν' τοῦ ἀγίου Βασιλείου και εἰς χρόνους πολλοὺς.»—Ἐν Ζακύνθῳ κατὰ τὴν Μεγάλῃν Παρασκευὴν «ἄλλοτε, πρὸ τῆς ἀποκαθηλώσεως, οἱ πιστοὶ χάριν εὐλαβείας ἢ ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν, ἔτυπτον ἑαυτοὺς διὰ δυσθραύστων ράβδων ἢ λύγων, οἱ οὕτως δὲ τυπτόμενοι ἐκαλοῦντο μπατιούδοι (battuti)». (Δ. Χ. Ζώης ἐν Ἐκκλησιαστ. Ἀληθείᾳ, Κων)πολις 1902 σ. 427. Λεξικὸν Ζακύνθου Α' σ. 666). Ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο ἔθιμον οὐδὲν κοινὸν φαίνεται ἔχον πρὸς τὰ κτυπήματα τῶν Βαίων, εἶναι δὲ πιθανῶς ἰταλικῆς προελεύσεως.

5) Mannhardt ἐνθ. ἀν. I σ. 264 κέ. Μὲ κλάδους σουρβιάς συνηθίζουσιν ἐν Βεστροφάλλῃ νὰ κτυπῶσι τὰ ζῶα ἐξάγοντες αὐτὰ πρὸς ἀποτροπὴν τῶν δαιμονίων, προφύλαξιν ἀπὸ τῶν ὄφρων και πρὸς γονιμότητα. (Wuttke, Deutsch. Aberglaube, 3ης ἐκδ. § 145 σελ. 111).

6) Κατὰ τὴν ἀνοιξιν, ὅτε ἡ φύσις ἀφυπνίζεται ἐκ τῆς χειμερίας νάρκης, τὰ Χριστούγεννα, ὅτε ἡ ἐπάνοδος τοῦ φωτὸς προαγγέλλει τὴν ἀσφαλῆ ἐπάνοδον τοῦ ἕαρος (Mannhardt σ. 278). Κατὰ τὰ Χριστούγεννα: H. Haupt ἐν Hess. Blätter f. Volksk. 1903 σελ. 98 κέ.

7) Mannhardt τ. I. σ. 251-303 (Der Schlag mit der Lebensrute). Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1891 τ. I 181, 1897 τ. VII 75. 1900 τ. X σ. 142 κέ. 332-3. Zeit-

μαστίγωσιν νεανίδων καὶ γυναικῶν ὑπὸ ἀνδρῶν καὶ προδήλως συνδέεται τὸ ἔθιμον πρὸς ἰδέας τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς γενετησίου ἱρμῆς (1). Ὁ χαρακτήρ δὲ αὗτος φαίνεται ἐπικρατῶν καὶ εἰς τὰ ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης παραπλήσια ἔθιμα. Παρὰ τοῖς Uaupès τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς ἡ δοκιμασία τῆς ἐφηβείας τῶν γυναικῶν περιλαμβάνει καὶ μαστιγώσεις πολλάκις ἐπαναλαμβανομένας τοῦ γυμνοῦ σώματός των με χλωροὺς κλάδους (2). Ὅμοιαι συνήθειαι ὑπάρχουσι καὶ παρὰ τοῖς Macusi Ἰνδοῖς τῆς Βρεταννικῆς Γουάνας καὶ παρ' ἄλλοις τῶν ἰθαγενῶν (3). Ἐν δὲ Celebes τῆς Ἰνδονησίας κτυποῦσι νεάνιδας εἰς τὴν κεφαλὴν με φύλλα τοῦ φυτοῦ dracaena terminalis, με τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταστήσωσιν ἐναερίᾳ τινὰ πνεύματα βοηθητικὰ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῶν οἰκιῶν των (4). Ὅμοίως κτυποῦσιν αὐτόθι τὴν κεφαλὴν πάσχοντος πρὸς θεραπείαν, ἢ λιποθυμήσαντα, ὅπως ἀνανήψη (5).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων συνάγεται, ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἰδέα, ἐξ ἧς προῆλθον αἱ διάφοροι αὗται συνήθειαι, ἦτο ἡ μετάδοσις τῆς γονιμοποιῦ δυνάμεως, ἣν ὑποτίθενται ἐγκλείοντες οἱ χλωροὶ κλάδοι, εἰς τὸ διὰ τούτων τυπτόμενον σῶμα (6). Πρὸς τὴν γονιμότητα δέ, ὡς εἶδομεν ἤδη, συνδέεται στενῶς καὶ ἡ δύναμις τῆς εὐτοκίας. Ὑστερον δὲ προσέλαβον αἱ συνήθειαι τὰς συγγενεῖς ἐννοίας τῆς ἐνισχύσεως τῆς ὑγείας, τοῦ καθαρμοῦ καὶ τῆς ἀποτροπῆς τῶν προκαλούντων τὰς νόσους καὶ τὴν ἀφορίαν αἰτίων.

Ἡ αὐτὴ πιθανῶς ἀρχικὴ ἰδέα ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ ἀφετηρία θρησκευτικῶν τινῶν νομίμων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἅτινα παντοίας ὑποστάντα σὺν τῷ χρόνῳ μεταβολὰς καὶ τροποποιήσεις προσέλαβον ἄλλην ἐννοιαν, δυσδιαιρέστου καταστάντος τοῦ πρώτου αὐτῶν σκοποῦ. Τοιαῦτα νόμιμα εἶναι τὰκλόουθα.

Α'. Ἡ διαμαστίγωσις τῶν Σπαρτιατῶν ἐφήβων παρὰ τὸν βωμὸν τῆς Ὀρθίας. Τὸ σκληρὸν τοῦτο νόμιμον, ὅπερ τινὲς μὲν τῶν ἀρχαίων χαρακτηρίζουσιν ὡς φιλόανθρωπον ἀντικατάστασιν ἀρχαιοτέρας αἱματηρᾶς λατρείας δι' ἀνθρωποθυσιῶν, ἄλλοι δ' ὡς ἀγώνισμα ἀντοχῆς πρὸς τὰς πληγὰς καὶ ἐγκαρτερήσεως πρὸς τὸν πόνον, πρῶτος ὁ J. G. Frazer (7), ἐξ ὁμοίων ἐθίμων ἀγρίων λαῶν συνεπέρανεν, ὅτι εἶναι εἶδος δοκιμασίας, ὡς ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας ὑποχρεοῦνται νὰ ὑποστῶσιν οἱ νέοι εἰς τοὺς λαοὺς τούτους κατὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν πρὸς θρησκευτικὸν καθαρμόν. Ὁ δὲ Anton Thomsen εὐστοχώτερον διέγνωσεν, ὅτι ἡ διαμαστίγωσις τῶν Σπαρτιατῶν ἦτο τελετὴ κοινωνίας μετὰ τῆς θεότητος τῆς βλαστήσεως Ὀρθίας Λυγοδέσμης, ἐξ ἧς οἱ ἔφηβοι προσεκτῶντο ὑγείαν καὶ ρώμην (8). Τελευταῖον δὲ ὁ Ernst Pfuhl πειστικώτατα κατέδειξεν, ὅτι τὸ ἱερὸν τοῦτο νόμιμον ἐν ἀρχῇ δὲν ἐσκόπει ἀπλῶς νὰ

schrift f. Ethnologie 1909 σ. 681 καὶ Archiv f. Religionswiss. 1899 τ. II σ. 12. Revue de l' hist. des religions 1898 τ. 38 σ. 332-3. R. Andree, Braunschweiger Volkskunde 22 ἐκδ. 1901 σ. 330. Revue des trad. popul. 1903 τ. 18 σ. 326. 328-330.

1) Mannhardt σ. 281. Clemm ἐν Archiv f. Religionswiss. 1914 σ. 147.

2) Ploss - Ba tels das Weib 7ης ἐκδ. τ. I σ. 400.

3) Αὐτ. 400 καὶ Zeitschrift f. Ethnologie 1909 σ. 679 καὶ. Βλ. καὶ τοὺς συγγραφεῖς τοὺς ἀναφερομένους ὑπὸ Frazer, Pausanias τ. III σ. 342. Πρβλ. Zeitschrift des Ver. f. Volksk. 1899 τ. IX σ. 122.

4) Archiv f. Religionswiss. 1914 τ. XVII σ. 585.

5) Αὐτ. σ. 585. 586.

6) Πρβλ. Mannhardt I 303. Edv. Lehmann, die Anfänge der Religion ἐν Die Kultur der Gegenwart Mέρ. I τμ. III, 1 σ. 13, 2ας ἐκδ. (1913).

7) Pausanias τ. III σ. 341 καὶ.

8) Ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1906 IX σ. 397-416.

προσδοθῆ ὑγεία καὶ ρώμη εἰς τοὺς μαστιγούμενους ἐφήβους, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἐνισχύσῃ τὴν γονιμοποιὸν δύναμιν αὐτῶν (1).

Β'. Μαστίγωσις γυναικῶν ἐν Ἀλέα. Ἐν Ἀλέα τῆς Ἀρκαδίας ἐν τῇ διονυσιακῇ ἑορτῇ, τοῖς Σκιερείοις, ἐμαστιγοῦντο αἱ γυναῖκες, «καθὰ καὶ οἱ Σπαρτιατῶν ἐφηβοὶ παρὰ τῇ Ὀρθίᾳ» (2). «Ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἐπρόκειτο περὶ τελετῆς κοινωνίας τῶν γυναικῶν καὶ τοῦ δενδρίτου ἴσως θεοῦ Διονύσου εἶναι πιθανόν· αἱ μαστιγούμεναι γυναῖκες διὰ τῆς τοιαύτης κοινωνίας ἐπεζήτησαν ἐπαύξησιν τῆς γονιμότητος αὐτῶν (3).

Γ'. Μαστίγωσις τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πανός ἐν Ἀρκαδίᾳ. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Θεοκρίτου (Ζ' 106) ἀναφέρει ὅτι ἐν Ἀρκαδίᾳ ἐτελεῖτο ἑορτὴ, «ἐν ἣ ὁὶ παῖδες τὸν Πᾶνα σκίλλαις ἔτυπτον, ὅτε οἱ χορηγοὶ λεπτὸν ἱερεῖον ἔθουον καὶ μὴ ἱκανὸν τοῖς ἐσθίουσιν». Ἄλλος δὲ σχολιαστὴς λέγει ὅτι τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ἀρκαδῶν, ὅταν ἐπέστρεφον ἐκ θήρας ἀτυχοῦς, ἧς τὴν αἰτίαν ἐπίρριπτον εἰς τὸν θεόν, παρ' ὅσον ὄρειος ὧν ἐπιστατεῖ τῆς θήρας. Τὴν μαρτυρίαν τοῦ πρώτου χαρακτηρίζουσι τινες ὡς συγκεχυμένον αὐτοσχεδίασμα, παραδέχονται δ' ὡς ὀρθὴν τὴν τοῦ δευτέρου, ἀρνούμενοι τὴν ὑπαρξίν τοιαύτης ἑορτῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ (4). Ἀλλὰ τὸ μὲν κείμενον τοῦ Θεοκρίτου οὐδαμῶς ἀναφέρει θηρευτὰς καὶ δυσθηρίαν, τὸναντίον δὲ Ἀρκαδικούς παῖδας μαστίζοντας «σκίλλαισιν ὑπὸ πλευρῆς τε καὶ ὤμους» τὸν Πᾶνα, «ὅτε κρέα τυτθὰ παρείη». Πιθανώτατα δὲ πρόκειται περὶ μαστιγώσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πανός ὑπὸ παίδων ἐν τακτῷ χρόνῳ, καὶ δὴ ἐν ἑορτῇ, ὡς μᾶς διδάσκουσιν ἀνάλογα ἀρχαῖα νόμιμα. Οἱ ἀτυχήσαντες κυνηγοὶ ἠδύναντο κατὰ παντοίους ἄλλους τρόπους νὰ ἐκδηλώσωσι τὴν πρὸς τὸν θεὸν δυσαρέσκειν των, καὶ ὄχι ὠρισμένως διὰ σκίλλων μαστιγοῦντες, φυτοῦ καθαρσίου, ὅπερ ἔχει τὴν θέσιν του μόνον ἐν ἱερῷ νομίμῳ. Ὅτι ἡ μαστίγωσις ἐγένετο ἐν ἀρκαδικῇ ἑορτῇ ἐπιβεβαιώνει καὶ τρίτος σχολιαστὴς, στηριζόμενος εἰς μαρτυρίαν τοῦ Μουνατίου, γραμματικοῦ ἀξιοπίστου ἔχοντος πηγὰς (5).—Ἡ ἐννοια τοῦ νομίμου τούτου εἶναι, κατὰ τὸν Mannhardt, ἡ διὰ τῆς μαστιγώσεως τοῦ Πανός ἀποτροπὴ ἀπὸ τούτου πάσης ἐπιβλαβοῦς ἐπηρείας καὶ ἐπαύξεσις τῆς γονίμου καὶ παραγωγικῆς δυνάμεως αὐτοῦ (6).

Δ'. Μαστιγώσις ἐν ἑορτῇ τῆς Δήμητρος. Ἐκ τοῦ Ἡσυχίου (λ. μόροτον) μανθάνομεν ὅτι διὰ πλέγματος ἐκ φλοιοῦ, καλουμένου μορόττου, ἔτυπτον ἀλλήλους τοῖς Δημητρίοις. Ἄν καὶ δὲν καθορίζεται σαφέστερον ἡ δημητριακὴ ἑορτὴ, ἐν ἣ τοῦτο ἐγένετο, εἶναι ὅμως πιθανώτατον, ὅτι ἐννοοῦνται τὰ θεσμοφόρια, τὰ ὁποῖα μόνον γυναῖκες ἐώρταζον (7). Ἡ ἑορτὴ αὕτη δὲν ἦτο μόνον ὑπὲρ τῆς εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς γονιμότητος τῶν γυναικῶν, ἀφοῦ εἰς τὰς πρωτογένεῖς θρησκευτικὰς παραστάσεις αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι ἀχώριστοι, καὶ πολλαχῶς ἐν τῇ λατρείᾳ ἐκδηλοῦνται ὁ παραλληλισμὸς

1) Αὐτ. 1911 XIV σ. 643-6.

2) Πανσαν. Η' κγ' 1. M. P. Nilsson, Griech. Feste, Lpz. 1906 σ. 299-300.

3) Περὶ. E. Pfuhl, ἐνθ. ἀν. σ. 644.

4) J. E. Harrison, Prolegomena to the Study of Greek Religion, Cambridge 1903 σ. 101. Nilsson ἐνθ. ἀν. σ. 443.

5) Ὁ Wilamowitz ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ σχολιαστοῦ ἀναφερόμενος Μούνατος εἶναι ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶν. μ. Χ. ζήσας Μουνάτιος ὁ κριτικὸς ἐκ Τράλλεων. (Euripides Herakles τ. I σ. 188).

6) Mannhardt, Mythologische Forschungen, Strassburg 1884 σ. 124. Roscher, ἐν Lex. d. Mytholog. τ. III σ. 1357. Nilsson ἐνθ. ἀν. σ. 444.

7) Nilsson αὐτ. σ. 233,3.

αὐτῶν. "Ὅθεν βέβαιον φαίνεται ὅτι καὶ ἐν τοῖς θεσμοφορίοις δὲν θὰ ἔλειπον τελεταὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν γονιμότητα τῶν γυναικῶν (1). Ὁ Mannhardt (2) θεωρεῖ συγγενὲς πρὸς τὸ νόμιμον τῶν Δημητρίων τὸ φενατικὸν νόμιμον κατὰ τὴν τελετὴν τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, ὅτε ὁ ἱερεὺς περιθέμενος τὸ προσωπεῖον τῆς Κιδαρίας Δήμητρος ἔπαιε ράβδοις τοὺς ὑποχθονίους. Ἄλλ' ἢ γνώμη αὕτη στηρίζεται προπάντων εἰς τὴν ἐσφαλμένην γραφὴν τῶν κωδίκων καὶ τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων τοῦ Παυσανίου (H' ιε' 1), ἐπιχθονίους, ἦτοι ἀνθρώπους, ἀντὶ ὑποχθονίους (3), εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι τὸ παίζειν τὴν γῆν ράβδοις ἢ τῇ χειρὶ εἶναι μαγικὸς τρόπος ἐπικλήσεως ἢ προσκλήσεως τῶν ὑπὸ τὴν γῆν δαιμόνων.

Ε'. Μαστιγώσεις περὶ τὸν δηλιακὸν βωμόν. Ἐν Δήλῳ, ὡς σημειώνει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Καλλιμάχου (Δ' 321), «περὶ τὸν βωμόν τοῦ Ἀπόλλωνος ἔθος ἦν τρέχειν καὶ τύπτειν τὸν βωμόν τοῦ Ἀπόλλωνος μάστιγι». "Ὅθεν κατὰ ταῦτα ἐπανελαμβάνετο ἐν Δήλῳ παράλληλον νόμιμον πρὸς τὸ τῆς ἀρκαδικῆς ἑορτῆς τοῦ Πανός, τυπτομένου διὰ μάστιγος τοῦ βωμοῦ. Ἄλλως δ' ὁμοίως παραδίδει τοῦτο ὁ Ἡσύχιος ἐν λ. Δηλιακὸς βωμός: «Τὸ περιτρέχειν κύκλῳ τὸν ἐν Δήλῳ βωμόν καὶ τύπτεσθαι», ἀναφέρων τὴν ἀρχὴν τοῦ νομίμου εἰς τὸν Θησέα. Ἄλλ' εἴτε περιτρέχοντες τὸν βωμόν ἔτυπτον ἀλλήλοις, εἴτε ἐμαστίγουν αὐτὸν τὸν βωμόν, ἢ σημασίαι τοῦ νομίμου ἦτο ἢ ἰδίαι, ἦν ἐνεῖχον καὶ αἱ ἄλλαι τοιαῦται μαστιγώσεις (4).

Σ'. Μαστίγωσις φαρμακῶν ἐν τοῖς Ἐπισημείοις. Καθ' ἕκαστον ἔτος ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Ἐπισημείων (κατὰ Μάϊον περίπτου) ἢ καὶ ἐκτάκτως ἐνίοτε ἐν θεομηνίαις, εἰς τινὰς πόλεις (ἀκριβέστερον γινώσκομεν περὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κολοφῶνος) περιήγον ἕνα ἢ δύο ἀνδρας (φαρμακοὺς, συβάκχους, καθάρματα) καὶ τύπτοντες αὐτοὺς διὰ κλάδων ἀγρίας συκῆς καὶ σκιλλῶν, τοὺς ἔθυσον ἔξω τῆς πόλεως πρὸς καθαρμὸν αὐτῆς (5). Χαρακτηριστικώτατον καὶ ἐμφαίνον σαφῶς τὴν ἀρχικὴν ἐννοίαν τοῦ νομίμου ἦτο, ὅτι διὰ τῶν κλάδων ἔτυπτον ἐπτάκις τὸν φαρμακὸν εἰς τὰ γεννητικὰ ὄργανα αὐτοῦ, κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰππώνακτος (6). Ἡ μαστίγωσις τοῦ φαρμακοῦ ἐν ἀρχῇ ἐσκόπει τὴν ἐνίσχυσιν τῆς γονιμότητος, ὕστερον δὲ προσέλαβε τὴν ἐπικρατήσασαν σημασίαν τοῦ καθαρμοῦ, ἥτις διακρίνει τὴν ὅλην ἑορτὴν τῶν Ἐπισημείων (7).

1) Βλ. Nilsson αὐτ.

2) Myth. Forsch. σ. 121.

3) Τὴν ἐσφαλμένην ταύτην γραφὴν ζητεῖ νὰ ὑποστηρίξη, φέρων ὡς ἐπιχείρημα τὰ νόμια τῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γονιμότητος μαστιγώσεων, ὁ Fr. Buck (de Graecorum caerimoniis in quibus homines deorum vice fungebantur, Berol. 1883 σ. 12).

4) Βλ. Mannhardt, Myth. Forsch. σ. 138 κέ.

5) Ἐκτενῶς πραγματεύονται περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου νομίμου οἱ ἐπόμενοι συγγραφεῖς, παρ' οἷς καὶ συναγωγὴ τῶν μαρτυριῶν: A. Mommsen, Feste der Stadt Athen σ. 470 κέ. Mannhardt, Mythologische Forschungen, Strassburg 1884 σ. 124-138. Usener ἐν Sitzungsber. d. Ak. der Wissensch. in Wien Phil.-hist. Cl. 1897 τ. 137,3 σ. 59-62=Kl. Schr. τ. IV (1913) σ. 255-8. Harrison, Prolegomena σ. 95-105. Nilsson, Gr. Feste. σ. 105-113. Paton ἐν Revue archéologique 1907 σ. 51-7. Ὁ P. Stengel (ἐν Hermes τ. 87 σ. 86 κέ.) προσπαθεῖ ν' ἀποδείξη ὅτι οἱ φαρμακοὶ δὲν ἐθνατοῦντο.

6) Ἀπ. 9 Bergk: «ἐν δὲ θυμῷ / φάρμακος ἀγθεῖς ἐπτάκις ραπισθεῖ.» παρὰ Τζέτζη, Χιλιάδ. Ε' 750. Περὶ τῆς αὐτ. 733-4: «Ἐπτάκις γὰρ ραπίσαντες ἐκείνον εἰς τὸ πέος, σκιδλαῖς σημαῖς ἀγρίαις τε καὶ ἄλλοις τῶν ἀγρίων—».

7) Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Nilsson (σ. 112 3) μᾶλλον ἐπῆλθε κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἐπισημείων συμφορμὸς τῶν δύο σημασιῶν διότι θεωρεῖ μονομερῆ ὅλως τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Mannhardt (σ. 138) ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ καθαρμοῦ εἶναι μετατροπὴ τῆς ἀρχικῆς παραστάσεως, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα τῆς αὐξήσεως περιήγετο ἐν ὁμοιώματι (εἰς τὸ πρόσω-

Ζ'. Βουλίμου εξέλασις. Παραπλήσιον ἔθιμον ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Συμποσ. προβλ. Σ' ἢ 1 σ. 693 f): «Θυσία τίς ἐστι πάτριος, ἣν ὁ μὲν ἀρχῶν ἐπὶ τῆς κοινῆς ἐστίας δρᾶ, τῶν δ' ἄλλων ἕκαστος ἐπ' οἴκου· καλεῖται δὲ βουλίμου εξέλασις· καὶ τῶν οἰκετῶν ἓνα τύπτοντες ἀγνίαις ράβδοις διὰ θυρῶν ἐξελαύνουσιν, ἐπιλέγοντες, "Ἐξω βούλιμον, ἔσω δὲ πλοῦτον καὶ ὑγίαιαν». Κατὰ ταῦτα καὶ ἐν Χαιρωνείᾳ ὑπῆρχε θρησκευτικὸν νόμιμον μαστιγώσεως καὶ δὴ διὰ κλάδων λόγου, φυτοῦ εἰς τὸ ἵποϊον ἀπεδίδεδτο ἀντιαφροδισιακὴ δύναμις (1). Τὴν συγγένειαν τῆς βουλίμου ἐξελάσεως πρὸς τὴν μαστίγωσιν τῶν φαρμακῶν ἐν τοῖς Θαργηλίοις ὑπέδειξεν ἤδη ὁ Mannhardt (σ. 129).

Η'. Μαστιγώσεις κατὰ τὰ Λουπερκάλια. Ἐν Ρώμῃ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Λουπερκάλιων, ἀγομένην τὴν 15 Φεβρουαρίου, οἱ ἱερεῖς τοῦ θεοῦ Φαῦνου Λούπερκοι (λύκοι) διέτρεχον γυμνοὶ τὴν πόλιν κρατοῦντες λωρίδας τῶν ἐκ τῶν θυσιαζομένων αἰγῶν δερμάτων, αἵτινες καθάρσια (sebrua) ἐκαλοῦντο, δι' ὧν ἐτυπτον τοὺς ἐντυγχάνοντας, ἰδίως δὲ τὰς γυναῖκας εἰς τὰς παλάμας (2). "Οχι μόνον δ' αἱ ἐν ἡλικίᾳ γυναῖκες εὐχαρίστως ἐδέχοντο τὰ κτυπήματα, νομίζουσαι ὅτι συνεργοῦσι «πρὸς εὐτοκίαν καὶ κύησιν», ἀλλὰ καὶ αἱ ἄγαμοι, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς γονιμότητος αὐτῶν ἐν τῷ γάμῳ. Τὰ κτυπήματα, ὡς παρατηρεῖ ὁ Mannhardt (σ. 114), ἦσαν οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ἑορτῆς.

Θ'. Κτυπήματα τῶν γυναικῶν διὰ μυρσινῶν κατὰ τὴν λατρείαν τῆς Ἀγαθῆς θεᾶς. Κατὰ τινὰ ρωμαϊκὸν μῦθον, ὁ Φαῦνος ἐτιμώρησέ ποτε τὴν σύζυγον τοῦ Φαῦναν ἢ Ἀγαθὴν θεᾶν (Bona dea) μεθυσθεῖσαν, τύψας διὰ κλάδων μυρσίνης (3). Ἄλλ' ὁ μῦθος οὗτος, καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι περὶ τῆς αὐτῆς θεᾶς, ἐπλάσθη ἐκ νομίμων τῆς λατρείας, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Preller (4)· δι' ὃ μετὰ πολλῆς πιθανότητος εἵκασεν ὁ Mannhardt, ὅτι κατὰ τὴν μυστικὴν λατρείαν τῆς θεᾶς ἦτο ἔθος νὰ τύπτωσιν ἀλλήλας αἱ ἑορτάζουσαι διὰ κλάδων μύρτων, πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἐτύπτοντο καὶ κατὰ τὰ Λουπερκάλια (5).

Ι'. Κτυπήματα τῶν γυναικῶν κατὰ τὰς νόνας καπρωτίνας. Κατὰ τὰς νόνας καπρωτίνας (7 Ἰουλίου) ἤγετο ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Λατίῳ ἑορτὴ εἰς τιμὴν τῆς Iunonis, τῆς θεᾶς τοῦ γάμου καὶ τῆς γυναικείας γονιμότητος. Μετεῖχον αὐτῆς καὶ ἐλεύθεραι γυναῖκες, ἀλλὰ προπάντων θεραπαινίδες, αἵτινες λαμπρῶς κεκοσμημέναι περιήρχοντο ἀπαίζουσαι διὰ σκωμμάτων εἰς τοὺς ἀπαντῶντας,

πον τοῦ φαρμακοῦ) καὶ διὰ τῶν μαστιγώσεων ἀπλευθεροῦτο ἀπὸ τὰς κωλυούσας τὴν αὔξησιν ἐπιρρείας καὶ καθίστατο ἱκανὸν πρὸς παραγωγὴν καὶ ὑγίαιαν κατὰ τὸ ἐπιόν ἔτος.— Τὸ ἔθιμον τῆς μαστιγώσεως πρὸς γονιμότητα συνάγει ὅτι ἐπεχωρίαζεν ἐν Ἀθήναις ὁ *A. Furtwängler* (Sitzungsber. d. bayr. Ak. d. Wiss. 1905 σ. 457) ἐκ τοῦ ἀγάλματος ἐν τῷ ἀετώματι ἀρχαιοτάτου ναοῦ τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ τρισωμάτου τέρατος, ὃπερ ὑπολαμβάνει ὡς παριστῶν τοὺς Τριτοπατρεῖς, οὓς ἐπεκαλοῦντο οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὲρ γενέσεως παίδων. Τὸ ἀντικείμενον, ὃπερ κρατεῖ εἰς χεῖρας τὸ τέρας, ἐξηγεῖ ὁ *Furtwängler* ὡς ἱμάντας, σύμβολον μαστιγώσεως πρὸς τεκνοποιίαν.

1) Βλ. *E. Fehrle*, die kultische Keuschheit im Altertum σ. 139 κέ. (RG. VV. τ. VI). Πιθανῶς ὁμοῦ καὶ εἰς τὴν λόγον, ὡς εἰς τὴν μύρτον καὶ ἄλλα φυτὰ ἀπεδόθη ἡ ἰδιότης αὐτῆ ὕστερον, ἀντὶ τῆς ἐν ἀρχῇ πιστευομένης ἀφροδισιακῆς (βλ. αὐτ. σ. 129).

2) Συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν βλ. εἰς τοὺς περὶ τῆς ἑορτῆς πραγματευθέντας: *Mannhardt*, Mythol. Forsch. σ. 72 κέ. *Wissowa*, Religion u. Kultus d. Römer 1902 σ. 173 κέ. 485 κέ. ἐν *Roscher*, Lex. d. Mythol. I 1457. *Harrison*, Prolegomena σ. 52. κέ. *C. Pa cat*, Studi di antichità σ. 166 κέ. *Unger* ἐν *Rhein. Mus.* 1881 τ. 36 σ. 58 κέ.

3) *Πλούταρχ.* Κεφαλ. καταγρ. ρωμ. 20 σ. 268. *Sex. Clodius* παρὰ *Lactant Div. inst.* I, 22, 11 καὶ *Arnob*, adv. nat. V 18.

4) *Preller*, Röm. Mytholog. 3ης ἐκδ. I 391.

5) *Mannhardt* αὐτ. σ. 115-120. *Wissowa*, ἐν *Pauly-Wissowa*, RE. λ. Bona dea σ. 688. *Fehrle* ἐνθ. ἀν. σ. 129.

ἔπειτα δὲ ἔτυπτον καὶ ἐλιθοβόλουν ἀλλήλας (1). Τὰ σκώμματα εἰς τοὺς ἐντυγχάνοντας, καθὼς καὶ ἡ λιθοβολία, εἶναι, ὡς λέγει ὁ Mannhardt, κοινόταται συνήθειαι τοῦ θερισμοῦ, τὰ δὲ κτυπήματα θὰ ἦσαν συναφὲς ἔθιμον, ἐνέχον συγχρόνως πιθανῶς καὶ τὴν ἰδέαν φυτικῆς καὶ γυναικείας γονιμότητος.

ΙΑ'.

"Ἄγιοι βοηθοί.

Δαίμονες καταδιώκοντες καὶ κακοποιούντες ἐπιτόκους καὶ λεχοῦς.—Θῆλυ δαιμόνιον.—Κουτσοδαιμόνιο.—"Ἄλῃς.—"Ἄγιοι βοηθοί.—Παναγία.—"Ἄγιος Ἐλευθέριος.—"Ἄγιος Αὔκουλος.—"Ἄγία Λεχοῦσα.—"Ἄγιος Στυλιανός.—"Ἄγιος Συμεών.—"Ἀζαρέας.—"Ἄγία Μαρίνα.

Πλὴν τῶν ἐκ μαγικῶν ἐπηρειῶν, πιστεύεται ὅτι ἀπειλοῦσι τὰς ἐπιτόκους παντοειδεῖς ἄλλοι κίνδυνοι, προερχόμενοι ἐκ δυσμενοῦς διαθέσεως ὑπερανθρώπων ὄντων ἢ ἐκ τῆς ἐνεργείας δαιμόνων, καταδιωκόντων καὶ κακοποιούντων τὰς ἐγκύους, τὰς λεχοῦς καὶ τὰ βρέφη. Εἰς τοιαύτην ἐνέργειαν ἀποδίδουσι τὰ πλεῖστα παθήματα τούτων, τῶν ὁποίων τὴν ἀληθῆ αἰτίαν ἀδυνατοῦσι νὰ διαγνώσωσι· διὸ συνηθέσταται εἶναι παρὰ διαφόροις λαοῖς αἱ προφυλάξεις κατὰ τῶν δαιμονικῶν ἐπηρειῶν ἐπὶ τῶν λεχόνων καὶ τῶν ἀρτιγεννήτων βρεφῶν (2). Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ τῶν ἐκ τοιούτων ἐπηρειῶν κινδύνων προσφεύγουσι μὲν καὶ εἰς μαγικοὺς τρόπους, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὰ πολλὰ ἐπικαλοῦνται τὴν ἀρωγὴν ἄλλων ὑπερανθρώπων ὄντων ἀγαθοποιῶν, προστατευόντων τὰς ἀπειλούμενας ἐγκύους. Εἰς πάσας τὰς θρησκείας ἀναφέρονται τοιαῦτα ὑπεράνθρωπα ὄντα κακοποιὰ ἢ ἀλεξίκακα, πρόξενα βλάβης καὶ ὀλέθρου εἰς τὰς γυναῖκας κατὰ τὴν κύησιν, τὸν τοκετὸν καὶ τὴν λοχείαν, ἢ ἐπικουροῦντα εὐεργετικῶς κατὰ τὰς αὐτὰς κρίσιμους περιστάσεις τοῦ βίου των. Ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν ἐγίνωσκε μὲν δαίμονας κακοποιοῦς τῶν ἐγκύων, εἰμὴ παιδοκτόνους δαίμονας, μετὰ τὸν τοκετὸν ἐνεργοῦντας, ὡς τὴν Γελλῶ καὶ τὴν Λαμίαν, περὶ ὧν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς διετήρησε τοὺς αὐτοὺς δεισιδαίμονας φόβους μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ τὰ φόβητρα τῶν παιδῶν φάσματα τῆς Μορμούς, τῆς Γοργούς, τῆς Ἀλφίτους, τῆς Ἐμπούσης· ἀπέδιδε δ' ὅμως τὰ ἐπισυμβαίνοντα εἰς τὰς ἐγκύους πάθη εἰς μαγικὰς ἐπηρείας ἢ εἰς τὴν δυσμένειαν τῶν προστατίδων θεοτήτων, ὡς δεικνύουσιν οἱ μῦθοι περὶ τῶν τοκετῶν τῆς Λητοῦς καὶ τῆς Ἀλκυόνης, παρεμποδιζομένων ἐκ τῆς ὀργῆς τῆς Ἥρας. Ἐπίμων δ' ὡς θεὸς ἐπὶ τῆς κυήσεως καὶ τῶν τοκετῶν τὰς Εἰλειθυίας, τὰς Γενετυλλίδας, τὴν Ἥραν, τὴν Ἄρτεμιν, τὴν Ἀφροδίτην, τὴν Ἐκάτην. Παρὰ δὲ τοῖς Ρωμαίοις θεότητες μὲν τῆς εὐτοκίας ἐθεωροῦντο ἡ Lucina, ἡ Diana, ἡ Numeria, ἡ Egeria, ὡς προστατίδες δὲ μετὰ τὸν τοκετὸν κατὰ τοῦ κακοποιῦ θεοῦ Σιλβανοῦ ἐπιστεῦοντο αἱ θεότητες τῶν Ἰνδιγίταμένων Intercidona, Pilumnus καὶ Deverra (3).

Παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ἀναφέρεται ὡς αἰτία τῶν προσβαλλόντων τὰς ἐγκύους καὶ τὰς λεχοῦς κακῶν ὁ διάβολος· κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπιστεῦ-

1) Schwegler, Röm. Geschichte I 532 κέ. Mannhardt αὐτ. 121-3. Roscher, Lex. d. Mythol. II 598 κέ. Wissowa, Relig. u. Kult. der Römer σ. 118.

2) Βλ. συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν παρὰ F. Liebrecht, Des Gervasius von Tilbury Otia imperialia σ. 99 καὶ Zur Volkskunde σ. 31. Mannhardt, Wald- u. Feldkulte τ. II σ. 125. W. H. Roscher, Ephialtes σ. 90.

3) Augustin. De civ. dei VI 9. Περὶ τῶν ἐν ἄλλαις θρησκείαις θεοτήτων ἐπὶ τοῦ τοκετοῦ πρβλ. Ploss-Bartels, Das Weib⁷ II σ. 15 κέ.

ετο ὅτι ἐμποδίζει τὸν τοκετὸν ἢ πνίγει τὰ νεογνά καὶ παρενοχλεῖ τὰς λεχοὺς θῆλυ δαιμόνιον (1), ὅπερ φαίνεται ὅτι δὲν ἐταυτίζετο πρὸς τὴν Γελλῶ, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον συγγενῆς πρὸς τὴν Λιλίθ τῶν Ἑβραίων (2). Ἰδιαιτέρως δὲ δοξάζουσι σήμερον ἐν Ζαγορίῳ ὅτι εἰς τραγοειδῆς χωλὸς δαίμων (κουτσός, κουτσοδαίμονιο) εἶναι ἐπικίνδυνος εἰς τὰς λεχοὺς καὶ τὰς ἐγκύους, τῶν ὁποίων πλήττει τὴν γαστέρα διὰ τῶν κεράτων του (3). Οἱ Ἕλληνες δὲ τῆς Καππαδοκίας πιστεύουσιν ὅτι δαίμων τις θήλεια, ἢ Ἄλης, παρενοχλεῖ τὰς ἐπιτόκους καὶ τὰς λεχοὺς. Ἐντεῦθεν ἡ φράσις: Ἄλης τὴν ἐπάτησε, λεγομένη ὅταν κινδυνεύῃ ἡ γυνὴ κατὰ τὸν τοκετόν. Ὡς σημειώνει ὁ Καρολίδης (4), ἀπρὸς ἀποδιώξιν τοῦ δαίμονος τούτου πρέπει νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς λεχοῦς εἰς ἢ πολλοὶ χῆνες καὶ οὗτοι ν' ἀπολυθῶσι κατὰ τῆς λεχοῦς· θεωρεῖται δὲ σωστικόν, ἂν οὗτοι μεθ' ἐρμῆς ἐφορμῶντες πλήττωσι τὸ πρόσωπον τῆς πασχούσης. Ὁ δαίμων ἐκφεύγει τότε καὶ ἡ οὕτω σωθεῖσα γυνὴ θεωρεῖται τοῦ λοιποῦ ἀπρόσβλητος ὑπὸ τοιοῦτου εἶδους δαιμόνων, καὶ οὐ μόνον αὐτὴ δὲν προσβάλλεται πλέον κατὰ τὸν τοκετόν, ἀλλὰ καὶ παρισταμένη εἰς τοὺς τοκετοὺς ἄλλων γυναικῶν ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ ἐκφοβεῖν καὶ ἀποσοβεῖν τὸν δαίμονα. Πιστεύεται δὲ ὅτι ἡ τοιαύτη δύναμις διατηρεῖται ἐπὶ ἑπτὰ γενεὰς ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ οἰκογενεῖα. Καὶ ἐκ τοιούτων ὀνομασμένων οἰκογενειῶν ζητοῦνται γυναῖκες καὶ ἐκ μακρυσμένων ἐτι κωμῶν, ἵνα παραστῶσιν εἰς τοὺς τοκετοὺς (5).—Τὸ ὄνομα τῆς δαίμονος ταύτης δὲν εἶναι βεβαίως ἐλληνικόν (6). Ἄλλος τύπος αὐτοῦ εἶναι Ἄλους, ὡς καλεῖται παρὰ τῶν κατοίκων τῶν Φαράσων τῆς Καππαδοκίας, κατὰ τὸν Καρολίδην, «δαίμων τις σκότιος, διὰ νυκτὸς πλανώμενος καὶ ποικιλοτρόπως ἐνοχλῶν ἢ κακοποιῶν τοὺς ἀνθρώπους». Καὶ οἱ Ἀρμένιοι (τοῦ Ἐγίν) πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξίν πονηροῦ πνεύματος, ὅπερ καλοῦσιν Ἄλ, κλέπτοντος ἢ ἀντικαθιστῶντος τὰ νεογέννητα παιδιὰ ἢ ἀποσπῶντος τὸ ἦπαρ τῶν μητέρων (7). Τὰ ὀνόματα τῶν δαιμόνων Ἄλη καὶ Ἄλους εἰκάζω ὅτι εἶναι συγγενῆ μᾶλλον πρὸς τὸ τῆς νυκτίας δαίμονος τῶν Ἀράβων Ἀλιλάτ, πρὸς ὃ συσχετίζουσι τινες καὶ τὸ ὄνομα τῆς δαίμονος τῶν Ἑβραίων Λιλίθ (8).

1) Ψελλοῦ, περὶ ἐνεργείας δαιμόνων σ. 25-6. 29 Boissonade. Τὴν ἐπήρσαν τῆς δαίμονος ταύτης ματαιώνει ὁ ἄγγελος Ραφαήλ. (Διαθήκη Σολομῶντος ἐν Mizne, Patr. gr. τ. 122 σ. 1336).

2) Βλ. Bergel, Mythologie d. alten Hebräer I σ. 25. M. Gaster ἐν Hastings, Encyclopaedia of Religion and Ethics 1909 τ. II σ. 655, 657 κέ.

3) B. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen σ. 153.

4) Π. Καρολίδου, Γλωσσάριον συγκριτικὸν ἐλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων, Σμύρνη 1885 σ. 136-7.

5) Βλ. καὶ I. Σαραντίδου Ἀρχελάου, Ἡ Συνασός, Ἄθ. 1899 σ. 84. Εἰς τὰ τοῦ Καρολίδου προσθέτει ὅτι ἡ φράσις Ἄλης τὴν ἐπάτησεν, λέγεται ὅταν ἡ λεγὼ ἔνεκα ἐπιλογίου πυρετοῦ πάθῃ ἐκλαμψίαν, καὶ ὅτι πρὸς ἀποδιώξιν τοῦ δαίμονος πυροβολοῦσιν ἐπανειλημμένως καὶ εἰσάγουσιν εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς λεχοῦς χῆνας, θέτοντες δ' ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς πασχούσης κριθῆν, ἀπολύουσι τούτους κατ' αὐτῆς.—Φαρασοπούλου, τὰ Σύλατα σ. 40: «Ὅταν ὑπάρχῃ δυστοκία, ἔνεκα ἀφορήτων ὠδίνων ἐπέργεται ἐνίοτε λιποθυμία εἰς τὴν τίκτουςαν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει φέρουσι χῆνας, νομίζοντες ὅτι διὰ τῶν φωνῶν τούτων θὰ ἐκδιώξωσι τὸν ἄλυν, ὅπως ὀνομάζουσι τὸν προξενουῦντα πόνους εἰς τὴν τίκτουςαν».

6) Αἱ ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος ὑπὸ Π. Καρολίδου εἶναι ἀπίθανοι· συσχετίζει αὐτὸ πρὸς τὸ ἀλίσκομαι, ἢ τὸ εἴλλω, ἢ τὸ ἄλλη, ἀλαυνω, ἡλός, ἡλός, ἡλίθιος, ἀλεάτης, ἀλιτρός, ἀλιτήριος, καθὼς καὶ πρὸς τὸ ἰάλλω, ἐφιάλτης· οὐχ ἦττον θεωρεῖ αὐτὸ συγγενὲς ἴσως καὶ πρὸς τὸ Εἰλεῖθια.

7) Folk-lore 1904 τ. XV σ. 445.

8) F. Noth, Etymologisch-mythologisches Real-Wörterbuch, Stuttgart 1845 τ. II σελ. 44.

— Ἡ δὲ διὰ χηνῶν ἀποτροπὴ τῆς δαίμονος εἶναι ἴσως συναφῆς πρὸς ἀρχαίας δοξασίας περὶ ἱερότητος τοῦ πτηνοῦ τούτου, ὑπεμφαινομένης εἰς τὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ὡς ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης (1), καὶ εἰς τὸν ρωμαϊκὸν μῦθον περὶ σωτηρίας τοῦ Καπιτωλίου ὑπὸ χηνῶν, ὅστις προφανῶς εἶναι αἰτιολογικός, πλασθεὶς πιθανῶς ἐκ τῆς διατροφῆς χηνῶν ἐν τῷ Καπιτωλίῳ διὰ λόγον τινὰ θρησκευτικόν.

Πρὸς σωτηρίαν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν δαιμονικῶν ἐπηρειῶν κινδύνων συντελεστικωτάτην πιστεύει ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὴν βοήθειαν ἀγίων τινῶν, τοὺς ὑποίους πρὸς τοῦτο ἐπικαλεῖται. Καὶ κατ' ἐξοχὴν μὲν ἀντιλήπτορα ἐν τοῖς κινδύνοις τούτοις, ὡς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς δεινοῖς, νομίζει τὴν Παναγίαν, ἀλλ' ἰδιαιτέραν δύναμιν πρὸς προστασίαν τῶν ἐγκύων καὶ τῶν λεχῶν ἀποδίδει εἰς ἀγίους τινάς. Στηρίζεται δὲ ἡ δοξασία περὶ τῆς τοιαύτης ἰδιότητος τῶν ἀγίων τούτων εἰς τὸ ὄνομα αὐτῶν, τοῦ ἰποίου ἢ σημασία ὑποτίθεται ὅτι ἐμφαίνει τὴν κατοχὴν εἰδικοῦ χαρίσματος. Ἀλλ' εἰς τὴν κατανόησιν τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος συνηθέστατα παραπλανᾷ παρετυμολογία αὐτοῦ, τοῦτο δὲ παρατηρεῖται ὄχι μόνον ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει, ἀλλὰ γενικῶς εἰς τὴν δημώδη ἀντίληψιν περὶ ἰαματικῆς δυνάμεως τῶν ἀγίων. Ἀλλαχοῦ ἐμνημονεύσαμεν παραδείγματα τινὰ παρετυμολογίας ὀνομάτων ἀγίων παρ' ἡμῖν, ἐξ ἧς πηγάζει ἡ πίστις περὶ τοῦ ἰδιαιτέρου χαρίσματος ἐκάστου αὐτῶν (2), τοιαύτη δ' εἰς τὴν παρετυμολογίαν τοῦ ὀνόματος βασιζομένη πίστις εἶναι κοινοτάτη καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς (3).

Οἱ προστάται ἅγιοι τῶν ἐγκύων καὶ τῶν λεχῶν εἶναι οἱ ἐπόμενοι.

Ἅγιος Ἐλευθέριος. Εἶναι γενικὴ κατ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἡ πίστις, ὅτι ἡ χάρις τοῦ ἀγίου τούτου παρέχει εὐκόλον τὸν τοκετόν, διὰ τοῦτο αἱ ἐπίτοκοι τιμῶσι τὴν μνήμην αὐτοῦ μὴ ἐργαζόμεναι κατὰ τὴν ἑορτὴν του (4), ἐπικαλοῦνται δὲ καὶ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ (5) καὶ τελεσφόρος ὑπολαμβάνεται ἡ ἐπίθεσις τοῦ εἰκονισματίου αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ὠδινουσῶν (6). Ἐν Ἀθήναις εἰς τὸ παρὰ τὴν Μητρόπολιν ἐκκλησιδίον τοῦ ἀγίου συρρέουσι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ αἱ ἔγκυαι καὶ ἀνέλπτουσι κηρία πρὸ τῆς εἰκόνης αὐτοῦ, ὁμοίως καὶ ὅπου ἄλλαχοῦ ὑπάρχουσιν ἐκκλησίαι ἀφιερωμέναι εἰς αὐτόν, ὡς παρὰ τὸ Λιβίσιον τῆς Λυκίας, ὅπου ὑπάρχουσιν ἐν τῷ αὐτῷ

1) Ἰω. Λυδοῦ, περὶ μηνῶν Δ' 44. Ἀγαλμα Ἀφροδίτης πατούσης τὸν πόδα ἐπ' χηνῶν ἐν Βερολίῳ: *Kekulé, weibliche Gewandstat. a. d. Werkst. d. Parthenongiebelfiguren*, Berlin 1894. Ὁμοίον ἀγαλμάτιον ἐξ Ἀργεῶν ἐν τῷ αὐτόθι μουσεῖῳ. (Ath. Mittheilungen 1879 IV 150 ἀρ. 489). Περὶ τοῦ χηνῶν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς μύθοις βλ. *Stephani* ἐν *Compte rendu de la Commission archéol. de St. Petersburg* 1863 σ. 17 κέ.— Ὅποια ἡ σχέσις τοῦ χηνῶν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν εἶναι σαφές, οὐδὲ συνάγεται ἀσφαλές τι ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως χηνῶν μεταξὺ παραστάσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν λατρείαν ταύτην. Πρὸ βλ. *Σβορώνου* ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1917 σ. 78 κέ.

2) Δελτ. ἱστορ. ἑταιρ. 1883 τ. Α' σ. 6.

3) Βλ. *Revue des traditions populaires* 1910 σ. 104-5. Τὴν ἰδιαιτέραν μονογραφίαν περὶ τούτου ὑπὸ *Em. Katuzniacki* (Ueber Wesen und Bedeutung der volksetymologischen Attribute christlicher Heiliger ἐν *Jagic Festschrift*, Berlin 1908) γινώσκω μόνον ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ *L. Dübner* ἐν *Archiv f. Religionswiss.* 1912 τ. XV σελ. 300.

4) Ἐν Ἀδριανουπόλει κατ' ἀνακοινώσιν Θεολ. Γ. Βαφείδου. «Τοῦ ἁγίου Λευτέρ οἱ γαστρομῆνις δὲ δουλεύουσι γὰρ νὰ ἐλευθιροῦσιν εὐκόλου».

5) Χ. Κορύλλου, Ἐθνογραφία τῆς Πελοποννήσου σ. 60. *Α. Βάλληδα*, Κυθνιακά. Ἐρμούπολ. 1882 σ. 110.131. *Νερούτσου* ἐν Δελτ. ἱστ. ἑτ. τ. Γ' σ. 84.

6) Ἐν Κεφαλληνίᾳ: Δελτ. ἱστ. ἑτ. τ. Γ' σ. 64. Ἐν Ζακύνθῳ: Ἀπ' ὄλα δι' ὄλους, περιοδ. Ἀθ. 1904 ἀρ. 46 σ. 755. Εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς ἐπιτόκου ἐν Κρήτῃ: *Bvñilakis*, Neugriechisches Leben, Berlin 1840 σ. 4. ὁμοίως ἐν Ἀθήναις ἐπὶ δυστοκίας.

τόπω δύο τοιαῦτα παρεκκλήσις (1). Ἐν Κρήτῃ πρώτας καὶ ἑσπέρας θυμιατίζουσιν αἱ ἔγκυοι τὸ εἰκόνημα αὐτοῦ (2). Ἐν Κεφαλληνίᾳ ἐν δυστοκίᾳ ψάλλεται παράκλησις εἰς τὸν ἅγιον (3), ἂν δ' ἡ μήτηρ κινδυνεύσῃ τίκτουσα, δίδεται εἰς τὸ βαπτιζόμενον τὸ ὄνομα Ἐλευθέριος, ἂν εἶναι ἄρρεν, Ἐλευθερία, ἂν εἶναι θῆλυ («ἐπειδὴ εἰς τὸν φερώνυμον ἅγιον ἀποδίδεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ ἀπὸ τοῦ κινδύνου σωτηρία καὶ ὁ αἴσιος τοκετός») (4).

Ὁ Βυβιλάκης (5) εἰς τὸν ἅγιον Ἐλευθέριον δὲν ἐδίστασε ν' ἀναγνωρίσῃ μικρὸν παρηλλαγμένην τὴν ἀρχαίαν θεότητα Εἰλειθυίαν, ἧς τὴν λατρείαν ἀντικατέστησεν ἐν τῇ ἐκχριστιανισθείσῃ Ἑλλάδι. Καίτοι δὲ ἐνωρὶς ἀνεσκευάσθη ἡ παντελῶς ἀσύστατος αὕτη γνώμη ὑπὸ τοῦ Sanders (6) καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων, καταδειχθέντος καὶ τοῦ ἀληθοῦς λόγου, δι' ὃν αἱ τίκτουσαι ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν τοῦ ἁγίου τούτου (7), ἀλλ' ὅμως ἡ πλάνη τῆς συνταπίσεως τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου πρὸς τὴν Εἰλειθυίαν ἔνεκα τῆς σγνηχίσεως τῶν ὀνομάτων δὲν ἐξηλείφθη, ἐπαναλαμβανομένη πολλάκις μέχρι σήμερον (8). Τινὲς μάλιστα προχωροῦσι καὶ περαιτέρω, ὑποστηρίζοντες ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου ἀντικατέστησε παλαιὸν ἱερὸν τῆς Εἰλειθυίας, ἰδρυμένον ἐν τῇ αὐτῇ θέσει (9). Ἀλλ' ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου ἐτιμᾶτο ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας τῆς Γοργοπηκῆς, ἀνακαινισθεῖσα δ' ἐν ἔτει 1863 ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Σωτῆρος, καὶ μόλις μετὰ τινα χρόνον μετωνομάσθη τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου (10). Πρὸς ἐξομάλισιν τῆς ἀνυπερβλήτου ταύτης δυσκολίας διὰ τὴν ἄμεσον ἀντικατάστασιν τῆς ἐθνικῆς λατρείας ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς, ὁ Struck καὶ ὁ Michael (11) φαντάζονται ὅτι τὴν ἀρχαίαν λατρείαν τῆς Ἰσιδος καὶ τῆς Εἰλειθυίας διεδέχθη ἀμέσως ἡ τοῦ τὴν αὐτὴν ἔχοντος εὐεργετικῆν ἐνέργειαν ἁγίου Ἐλευθερίου· ὅτε δὲ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ἐκτίσθη ἡ σημερινὴ ἐκκλησία καὶ ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας τῆς Γοργοπηκῆς κατετέθη ἐν αὐτῇ, μετακομισθεῖσα ἐκ τοῦ Παρθενῶνος, δὲν ἐξηφανίσθη ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου, ἀλλ', ὡς δεικνύει ἡ διατήρησις τῶν δύο ὀνομάτων, ἐξηκολούθει ὑφισταμένη ὁμοῦ μετὰ τῆς Παναγίας Γοργοπηκῆς μέχρι τῆς σήμερον. Ταῦτα δ' ὅμως εἶναι ἀμάρτυρα καὶ ἀνυπόστατα· οὐδὲν γινώσκωμεν περὶ λατρείας τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου ἐν Ἀθήναις πρὸ τοῦ Θ' αἰῶνος, οὐδεμία δ' ἀπολύτως συνάφεια τοῦ ἁγίου τούτου πρὸς τὸ φερώνυμον ἐκκλησίδιον ὑπῆρχε μέχρι πρὸ πενήκοντα περίπου ἐτῶν· καὶ θὰ ἦτο παραδοξότατον

1) *M. I. Μουσαίου*, Βατταρισμοί, ἤτοι λεξιλόγιον τῆς λειβησιανῆς διαλέκτου, Ἀθ 1885 σ. 34. *Ἰωσ. Χαριτωνίδου*, περὶ τῆς λιβισιακῆς διαλέκτου, ἐν Τραπεζοῦντι 1911 σ. 29

2) *Bybilakis* σ. 3.

3) *Ἡλ. Τοιτοσίλης* ἐν Δελτ. ἱστ. ἐτ. 7' 64.

4) *Π. Λωρσντζᾶτος* ἐν Λαογραφ. Β' 300.

5) *Bybilakis* ἐνθ. ἀν. σ. 2.

6) *D. Sanders*, Das Volksleben der Neugriechen, Mannheim 1844 σ. 305.

7) *C. Wachsmuth*, Das alte Griechenland im neuen σ. 72. *B. Schmidt*, Volksleben d. Neugriechen σ. 38. *N. Γ. Πολίτης* ἐν Νεοελλ. ἀναλ. 1872 τ. Α' σ. 376.

8) *X. Κορούλλου* ἐνθ. ἀν. *E. Sidney Hartland* ἐν *Hastings*, Encyclopaedia of Religion and Ethics 1909 τ. II σ. 638. *Mary Hamilton* ἐν Annual of the British School XII (1906) 7) σ. 352-3. Τῆς αὐτῆς *Greek Saints and their Festivals*, Edinburgh 1910 σ. 18-9.

9) *A. P. Ραγκαβῆ*, Ἀπαντα, τ. III' (1889) σ. 72. *T. Νερούτσου*, Χριστιανικαὶ Ἀθήναι, ἐν Δελτ. ἱστ. ἐτ. τ. I' (1889) σ. 84 *A. Struck* καὶ *K. Michael* ἐν Athen. Mitteilungen 1906 σ. 316. *O. Weinreich* Ἀθ. 1912 σ. 44.45.

10) Βλ. *Νερούτσου* ἐνθ. ἀν.

11) ἐνθ. ἀν. σ. 323 κέ.

φαινόμενον, ὡς ἐλέγομεν καὶ ἀλλαγῶν (1), ἂν ἡ λατρεία τῆς Εἰλειθυίας ἢ τῆς Ἰσιδος, λεληθότως διατηρουμένη ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας, ἐκαραδόκει εὐκαιρίαν ν' ἀναβλαστήσῃ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν.

Τινὲς τῶν ταυτιζόντων τὸν ἅγιον Ἐλευθέριον πρὸς τὴν Εἰλειθυίαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης αὐτῶν φέρουσι τὸν μεταγενέστερον τύπον τοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς Ἐλευθῶ (2). ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι οὔτε πρὸς τὸ Εἰλειθυία, οὔτε πρὸς οἰονδήποτε τύπον τοῦ ὀνόματος τούτου ἔχει τι κοινὸν ἐτυμολογικῶς τὸ ὄνομα Ἐλευθέριος. Τυχαιά δ' ὄλως εἶναι ἡ ὁμοιότης τῆς ἀποδιδδομένης εἰς τὸν ἅγιον δυνάμεως πρὸς προστασίαν τῶν ἐπιτόκων καὶ τῶν λεχῶν, προσερχομένη ἐκ παρετυμολογίας τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ὁ ἅγιος θεωρεῖται προστάτης καὶ βοηθὸς τῶν κυουσῶν, διότι τὸ ὄνομά του ὑποτίθεται ἐμφαίνον ὅτι παρέχει εἰς τὰς ἐγκύους καλὴν λευτεριά, αἴσιον τοκετὸν, ὅτι λευτερώνει αὐτάς. Ὅτι τοιαύτην σημασίαν εἶχε καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ ἢ λέξις ἐλεύθερος καὶ τὰ ἐκ ταύτης παράγωγα συνάγεται μετὰ πιθανότητος ἐκ τῶν ἐξῆς τεκμηρίων. Ἡ θεσσαλικὴ ἐπιγραφή: «Ἀπλουσι Τεμπείτα Αἰσχυλῆς Σατύρου ἐλευθέρια» (3) φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς ἀνάθημα γυναικὸς ἐπὶ αἰσίῳ τοκετῶ. Τὸ παρ' Ὑγίνῳ ὄνομα τῆς θυγατρὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἡρας Libertas ἀντὶ τοῦ Lucina, ὡς εἰκάζει ὁ M. Schmidt, προέρχεται ἐκ μεταφράσεως τοῦ Ἐλευθέρια (4). Ἡ Ἄρτεμις παρὰ Λυκίους ἐλέγετο Ἐλευθέρα, κατὰ τὸν Ἄρτεμίδωρον (5), ἐν ἐπιγραφαῖς δὲ τῶν Λυκιακῶν πόλεων Μύρων, Σούρας καὶ Κυζανέων ἀναφέρεται θεὰ Ἐλευθέρα (6).

Ἄγιος Αὔκουλας. Ἀνύπαρκτος ἅγιος, πλασθεὶς ἐν Λιβισίῳ τῆς Λυκίας ἐξ ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου. Εὐχὴ τῶν Λιβισίων: «Ἄη μου Λιφτέρη μου λιφτίρωσί την, ἄη μου Αὔκουλα, ἠρόκλυνί την» (7). Τὰ Αὔκουλα (= τὰ εὐκόλα, τὰ εὐκολύνοντα τὸν τοκετὸν) εἶναι τὸ ὄνομα μοναστηρίου, κειμένου πρὸς Δ τοῦ Λιβισίου, ἔχοντος δὲ δύο παρεκκλήσια τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου. Τὸ ἕτερον τούτων ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τοῦ ἁγίου Αὔκουλα.

Ἄγια Λεχοῦσα. Ἀνυπαρκτος ἐπίσης ἅγια, προστάτις τῶν λεχῶν, πλασθεῖσα ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Σέρραις ἐκ παρετυμολογίας τοῦ διαλεκτικοῦ τύπου τῆς ἐπικλήσεως τῆς Παναγίας τῆς Ἐλεούσης (8). Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπικλήσεως ἐπλάσθη ἀλλαγῶν τῆς Ἑλλάδος ἢ ἅγια Ἐλεοῦσα, ἀλλὰ δὲν ἐπικαλοῦνται αὐτὴν ἰδιαιτέρως εἰς τὴν βοήθειαν τῶν λεχῶν, ἀφοῦ ὁ ἀδιάφθορος τύπος τοῦ ὀνόματος δὲν εἶναι πρόσφορος εἰς παρετυμολογίαν.

Ἄγιος Στυλιανός. Ἐκ παρετυμολογίας τοῦ ὀνόματος πιστεύεται ὅτι ἐνίσχυει (στυλώνει) τὰ νεογνά. Τὴν μνήμην αὐτοῦ αἱ ἔχουσαι τέκνα τιμῶσι δι' ἀργίας (9), ἐπικαλοῦνται δ' αὐτὸν εἰς διαφύλαξιν τῶν νηπίων (10), διότι θεωρεῖται

1) Λαογραφ. Δ' 20 Βλ. καὶ αὐτ. σ. 17.

2) Κορνοῦτ. 34. Ἀνθολογ. Γ' 604 (Παύλου Σιλενταρίου) Θ' 268 (Ἀντιπάτρου Θεσσαλονικέως).

3) IG. IX, 2, 1034.

4) Ἐν Rhein. Mus. τ. XX σ. 460. Βλ. καὶ Hygin. fabul. σ. 12, 5ed. M. Schmidt.

5) Ὀνειροκριτ. Β', 35.

6) Βλ. Gruppe, Gr. Mythol. u. Religionsgesch. σ. 1266.

7) Μουσαίου, Βατταρισμοὶ σ. 34.

8) Π. Παπαγεωργίου ἐν Byz. Zeitschrift τ. III σ. 256.

9) Ἐν Ἀδριανουπόλει κατ' ἀνακοίνωσιν Θεολ. Γ. Βαφείδου: «Τοῦ ἁγίου Στυλιανοῦ ὅσες ἔχουν πιδιά δὲ δουλεύουν γιὰ νὰ ζήσουν τὰ πιδιά τς.»

(10) Βάλληνηδα, Κυθνακὰ σ. 131. Bybilakis σ. 4.

φύλαξ τῶν παιδῶν, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν καὶ ἡ ρῆσις, ἡ προσγραφομένη εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ὑπὸ τῶν ἀγιογράφων. (1). Κατὰ τὸν Συναξαριστὴν, ὁ ἅγιος οὗτος ἀσκητεύων ἐντὸς σπηλαίου ἐν τῇ ἐρήμῳ «ἐγένεν ἰατρὸς διαφόρων καὶ ἀνιάτων παθῶν· διότι, ὅταν συνέβαινε θανατηφόρος ἀσθένεια εἰς τὰ νήπια καὶ ἀπέθνησκον, ἔμενον δὲ ἄτεκνοι οἱ γονεῖς τῶν, τότε ὅσαι μητέρες ἐπεκαλοῦντο μετὰ πίστεως τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου τούτου Στυλιανοῦ καὶ ἐζωγράφιζον τὴν ἁγίαν αὐτοῦ εἰκόνα, πάλιν ἐγέννων ἄλλα τέκνα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀσθενοῦντα νήπια ἐλυτρώνοντο ἀπὸ τὴν ἀσθένειαν» (2). Τὰ αὐτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου· ὅτι «ἐγένεε θεραπευτὴς παθῶν ἀνιάτων· ὅταν γὰρ ἐφθοροποιὸς θάνατος ἔκαμνεν ἀτέκνους τὰς γενεώσας γυναῖκας μετὰ τὸν θάνατον τῶν βρεφῶν τῶν, αἱ μητέρες ἐπικαλῶμεναι τὸ τοῦ ἁγίου ὄνομα καὶ ζωγραφίζουσαι τὸ τίμιον αὐτοῦ εἰκόνημα πάλιν ἐτρέπονταν εἰς τεκνογονίαν» (3).

Ταῦτα συνηθίζονται μέχρι τῆς σήμερον· καὶ πρὸς τούτοις οἱ γονεῖς, τῶν ὁποίων ἀποθνήσκουσι τὰ τέκνα, ἐπιθέτουσιν εἰς τὸ γεννώμενον μετὰ τὸν θάνατον ἀδελφοῦ τοῦ τοῦ ὄνομα Στυλιανός, ἢ Στυλιανή, ἂν εἶναι θῆλυ (4). — Αἱ Ἀραχοβίτισσαι (τοῦ Παρνασσοῦ) ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν τοῦ ἁγίου Στυλιανοῦ πρὸς εὐτοκίαν (5).

Ἅγιος Συμεῶν. Τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Συμεῶνος τοῦ Θεοδόχου (3 Φεβρουαρίου) ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἄγουσιν ἐν τιμῇ αἱ ἔγκυοι, ἀπέχουσαι πάσης ἐργασίας καὶ προσέχουσαι μὴ ἐγγίωσιν τι, διότι πιστεύουσιν ὅτι τιμωρεῖ αὐστηρότατα ὁ ἅγιος πᾶσαν παράβασιν, ἀποτυπῶν ἐπὶ ἐμφανοῦς μέρους τοῦ σώματος τοῦ τεχνησομένου παιδίου τῶν σημεῖον (σημάδι, θὰ σημαδέψῃ τὸ παιδί), ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης σημασίας τοῦ παρετυμολογουμένου ὀνόματος αὐτοῦ. Ἐν Σαράντα Ἐκκλησιαῖς ἑορτάζουν αἱ ἔγκυοι τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Συμεῶνος (τὰ Συμνογιόρτια), διὰ τὴν μὴ γεννηθῶσι τὰ παιδιά μετὰ στίγματα τοῦ προσώπου ἢ σημαδευμένα (6). Ἐν Βιθυνίᾳ πιστεύουσιν ὅτι ἔχνη ἐργασίας, γενομένης ὑπὸ τῶν ἐγκύων κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ἀναφαίνονται ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ γεννηθέντος κατόπιν παιδός (7). Ἐν Λακκοβικίῳ τῆς Μακεδονίας αἱ ἔγκυοι οὔτε κλώθουσιν οὔτε ἄλλην τινὰ δύσκολον

1) Βλ. *Διονυσίου τοῦ ἐκ Φιρονῆ*, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης, ἐκδ. ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ἐν Περτρούπολει 1909 σ. 164: «Ὁ ἅγιος Στυλιανὸς ὁ Παφλαγῶν, γέρον δασυγένης, λέγει. Παιδῶν φύλαξ πέφυκα· Χριστοῦ τὸ δῶρον». — Συνήθως ἀπεικονίζεται κρατῶν εἰς τὴν ἀγκύλην νήπιον ἐσπαργακωμένον. Περὶ τοῦ ἁγίου Στυλιανοῦ πρὸς καὶ Λαογραφ. Ε' 339.

2) *Μαυροκίον*, Συναξαριστὴς, μεταφρ. ὑπὸ Νικοδήμου ἀγιορείτου, ἐκδ. Σεργίου Χ. Ραφτάνη, Ζάκυνθ. 1868 τ. Α' σ. 298 (26 Νοεμβρ.).

3) Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀλυπίου τοῦ Κιωνίτου καὶ θαυματουργοῦ. Συναχθεῖσα ἐκ τοῦ Μηναίου παρὰ Ἐμμανουήλου Τζάνε τοῦ Μπουνιαλῆ. Ἐνετίησιν 1679 σ. 10. Βλ. καὶ Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Στυλιανοῦ συντεθεῖσα παρὰ Στυλ. Ρόκη, νεωστὶ δὲ μετατυπωθεῖσα. Ἐνετ. 1690 σ. 15: «καὶ ποικίλων παθῶν ἀνιάτων ἰατὴρ γενόμενος, ὁπρὶν αὐτὸς ἐφθοροποιὸς θάνατος διὰ τῆς τῶν νεογνῶν θνήξεως ἀτεκνοῦσας τὰς κυούσας ἀπετέλει, τὸ τοῦ ἁγίου ὄνομα αἱ μητέρες ἐπικαλοῦμεναι, καὶ τὸ τίμιον αὐτοῦ χρωματουργοῦσαι εἰκόνημα, πρὸς τεκνογονίαν αὐθις μετεσκευάζοντο». Βλ. καὶ σ. 17.

4) Ζωγρ. ἁγίων Α' 220 (Σύμη), Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων τ. Α' σ. 200 (Ἀθῆναι).

5) *H. Schmidt*, das Volksleben d. Neugriechen σ. 39.

6) Θρακικὴ ἐπετηρὶς 1897 σ. 194. Ἐν Ἀδριανουπόλει ὠσαύτως κατ' ἀνακοίνωσιν Θεολ. Γ. Βαφείδου, «γὰρ νὰ μὴ κάνουν σημειούμενα πιδιά». Ἐν δὲ Τήνῳ δὲν ἐγγίζουσι κλειδί, ψαλίδι, μάνταλο, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον.

7) Ὁ ἐν Κ)Π. σύλλογος τ. ΚΒ' σ. 127.

ἐργασίαν κάμνουσι διὰ νὰ μὴ γίνῃ τὸ παιδίον των σημαδιακὸ (¹). Ἐν Χίῳ ἢ ἐγκυος οὐδεμίαν ἐργασίαν κάμνει, οὐδέ τι τεχνικὸν ἢ φυσικὸν λαμβάνει εἰς χεῖρας, ἐκτὸς τῶν φορεμάτων τῆς, τοῦ κοχλιαρίου καὶ τοῦ περουνίου· ἀπέχει δὲ ἀπὸ παιτὸς ἄλλου διὰ νὰ μὴ σημαδευθῇ τὸ παιδί τῆς ἀπὸ τὸν ἅγιον Συμεὼν (²).

Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικειμένου κακοῦ ἐκ παραβάσεως τῆς ἀπαγορεύσεως, προσελθούσης ἐξ ἀναποφεύκτου ἀνάγκης ἢ ἐξ ἀπροσεξίας, ἐνιαχοῦ εὐθύς ὡς ἐγγίσωσι τι, ἐπιψάουσι ἀμέσως ἐπειτα τοὺς γλουτοὺς αὐτῶν, ἵνα ἐπ' αὐτῶν ἀποτυπωθῇ τὸ σημεῖον, ὅπου δὲν θὰ εἶναι ἐμφανές (³). Ἐν δὲ τῇ Λέσβῳ προσέχουσι, ὅπως μὴ ἐγγίσωσι τοῦλάχιστον κατόπιν τὸ πρόσωπον, διότι ἐν ταιούτῃ περιπτώσει τὸ παιδίον θὰ ἔχῃ ἐλαίαν τριχωτὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου (⁴). Ἐν Χίῳ δὲ ἢ ἐγκυος προτοῦ νὰ κατακλιθῇ λαμβάνει ποτήριον ὕδατος, ρίπτει εἰς αὐτὸ ἄλας καὶ φοῦ καλῶς ἀναλυθῇ, βρέχει δι' αὐτοῦ πρῶτον τὰς χεῖρας καὶ ἀκολούθως χύνει πρὸς τὰ ὀπίσω, χωρὶς νὰ στραφῇ ἐπιλέγουσα:

“Ὅτ' ἐπιασα, ὄτ' ἔκαμα ὀπίσω μου νὰ εἶναι
καὶ σὰν τ' ἀλάτι ποῦ λειώσα, ἔτσι κι' αὐτὰ νὰ λειώσουν.

Χύνει δὲ καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ὕδατος ὡσαύτως πρὸς τὰ ὀπίσω, χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ ποῦ ἐχύθη καὶ ἀμέσως κατακλίνεται (⁵).

Ἡ ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Συμεῶνος διεξάγεται ἐν Χίῳ μετὰ τινος ἐπισημότητος· τὴν μὲν παραμονὴν καθὼς καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς αἱ ἐγκυοὶ μεταβαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀνάπτουσι κηρία πρὸ τῆς εἰκόνης τοῦ ἁγίου· μετὰ δὲ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας ἐπισκέπτονται αἱ γυναῖκες ἐν σώματι τὰς ἐγκύους εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ ἂν μὲν ἢ ἐγκυος εἶναι νεόνυμφος, ἢ μήτηρ ἢ ἀδελφὴ ἢ συγγενὴς ἢ καὶ στενὴ φίλη τῆς παραθέτει τράπεζαν μετὰ διαφόρων γλυκυσμμάτων ἐξ ὧν τρώγουσι αἱ προσελθούσαι, ἂν δ' ἔχῃ ἤδη καὶ ἄλλοτε γεννήσῃ, τὰ προσφερόμενα εἶναι λιτότερα, σταφίδες, κάρυα, ἀμύγδαλα κττ. Περιέρχονται δὲ μέχρι μεσημβρίας πάσας τὰς οἰκίας τῶν συγγενῶν καὶ τῶν οἰκείων (⁶).

Ἄζαρέας ἦτοι Ἄγι Ζαρέας, ὁ ἅγιος ὁ προξενῶν ζαρωματίας (=ρυτίδας, ρίκνωσις). Οὕτως ἀποκαλεῖται ἐν Κοτυώροις τοῦ Πόντου ὁ ἅγιος Βλάσιος, ὅσον καὶ ὁ ἅγιος Συμεὼν ἐπίφοβος εἰς τὰς ἐγκύους ἐν Πόντῳ καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Πᾶσαι αἱ ἐγκυοὶ καὶ αἱ ἔχουσαι ἐγκύους ἐν τῇ οἰκίᾳ συρρέουσι εἰς τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς καὶ ἀπέχονται πίσης ἐργασίας, διότι ἄλλως τὸ τεχνησόμενον παιδίον κινδυνεύει νὰ ἔχῃ ζαρωματίαν, ἦτοι ἐλάττωμά τι (⁷).—Πόθεν ἢ δοξασία αὕτη ἄδηλον· τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου ἱστορεῖ

1) Γουσίον, ἢ κατὰ τὸ Παγγαῖον χώρα σ. 70=Abbott, Macedonian Folk-lore σ. 139.

2) Κατελλίακη, Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 361.

3) Ἐν Κύθῳ (Βαλληδάς ἐνθ. ἀν. σ. 160).

4) Georgiakis et Pineau. Le Folk-lore de Lesbos, Paris 1904 σ. 329. Παραπλήσια δοξασία ἐπικρατεῖ ἐν Ρωμανίᾳ. Αἱ γυναῖκες κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐγκυμοσύνης των ἀποφεύγουσι τὴν κλοπὴν, ἐκ φόβου μὴ ἂν φωραθῶσι καλύψωσι ἐξ αἰσχύνης τὸ πρόσωπον διὰ τῶν χειρῶν, καὶ ἀποτυπωθῇ ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ παιδίου σημεῖον τοῦ κλαπέντος.

5) Κατελλίακη: αὐτ.—Περὶ τῆς μαγικῆς πράξεως τῆς ἀναλύσεως ἁλατος ἐν ὕδατι β. Λαογραφ. Β' 168 κέ.

6) Κατελλίακη: σ. 360.

7) I. Βαλαβάνης ἐν Ἀρχ. τῆς νεωτ. ἑλλην. Γ' σ. 34.

ὅτι συνήθλησαν μετ' αὐτοῦ δύο βρέφη· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι προῆλθε καὶ διεπλάσθη ἡ δοξασία, καθὼς οὐδὲ πρὸς τὴν ἄλλην ἑλληνικὴν παράδοσιν φαίνεται ἔχουσα συνάφειαν, τὴν μυθολογοῦσαν, ὅτι ὁ ἅγιος εἶναι ποιμὴν ἢ ἡγεμὼν τῶν λύκων (1).

Ἁγία Μαρίνα. Ἐν Ἀθήναις αἱ γυναῖκες ἤρχοντο εἰς τὴν ἁγίαν Μαρίναν ὑπὲρ εὐτοκίας ἢ γονιμότητος, αἱ δ' ἐν ὥρᾳ γάμου ὑπὲρ ταχείας ἀποκάταστάσεως αὐτῶν. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ Α. Mommsen (2), ἀλλὰ σήμερον τοῦλάχιστον τοιαύτη δύναμις τῆς ἁγίας εἶναι ἄγνωστος ἐν Ἀθήναις. Τὴν βοήθειαν αὐτῆς καὶ ἐν παλαιότεροις χρόνοις καὶ νῦν ἀκόμη ἐπικαλοῦνται αὐτόθι μόνον πρὸς θεραπείαν καχεκτικῶν παιδίων, καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς συρρέουσιν εἰς τὸ ἐν τῷ λόφῳ τῶν Νυμφῶν ἐκκλησίδιον αὐτῆς μετὰ τῶν πασχόντων τέκνων των καὶ ἐνδύουσαι αὐτὰ νέα φορέματα, καταλείπουσιν εἰς τὸν περίβολον τὰ παλαιά, ἐλπίζουσαι ὅτι μετὰ τῶν ἐνδυμάτων θὰ συναποβάλωσι καὶ τὴν πάθησίν των. — Ἄλλη δὲ σχέσις τῆς ἁγίας πρὸς τὰ παιδιά ἀναφέρεται εἰς ὀλίγιστα βαυκαλήματα. Ἐν νανάρισμα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τῆς Λεσβου λέγει ὅτι ἡ ἁγία Μαρίνα ξεγέννησε τὸ παιδί (3). ἄλλο δὲ κυπριακὸν προσκαλεῖ αὐτὴν νὰ τὸ κοιμίῃ (4). ἐν δὲ παραλλαγῇ τοῦ αὐτοῦ λέγεται περὶ τῆς ἁγίας ὅτι μαρανίσκει τὰ μωρά, ἤτοι μαραίνει, φθείρει τὰ μικρὰ παιδιά· ἀλλ' εἶναι ἄδηλον, ἂν τοῦτο ἀναφέρεται εἰς ἄγνωστὸν τινα δοξασίαν περὶ φθοροποιῆς ἐπιηρείας τῆς ἁγίας ἐπὶ τῶν βρεφῶν, ἢ ἂν εἶναι ἀπλῶς παίγνιον παρηχητικὸν (Μαρίνα-μαρανίσκω) ἄνευ σημασίας· ὅπερ φαίνεται μοι πιθανώτερον.

1) Πολίτου, Παραδόσεις σ. 202 κέ. 951 κέ.

2) Ath. christianae σ. 52 B. Schmidt ἔνθ. ἀν. σ. 38.

3) Georgeakis et Pineau ἔνθ. ἀν. σ. 155.

4) Passow ἀρ. 282 Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Β' σ. 238

ΥΒΡΙΣΤΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ *

(ΣΦΑΚΕΛΟ. ΜΟΥΝΤΖΑ. ΠΟΥΛΟΣ. ΣΑΜΑΡΚΟ)

*Ἡ περὶ βασκανίας κατὰ τὰς νεοελληνικὰς δοξασίας
πραγματεία τοῦ B. Schmidt.*

Πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς ἑκατοστῆς ἐπετείου τῆς γεννήσεως τοῦ ἀρχαιολόγου Otto Jahn, τοῦ συγγραψάντος καὶ καλλίστην διατριβὴν περὶ τῆς δεισιδαιμονίας τῆς βασκανίας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις (1), ὁ γνωστότατος διὰ τὰς σοφὰς περὶ τῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας μελέτας αὐτοῦ καθηγητῆς τοῦ ἐν Φρειβούργῳ Πανεπιστημίου Bernhard Schmidt ἐδημοσίευσεν ἐπικαίρως πραγματείαν περὶ τῆς βασκανίας καὶ τῶν παρομοίων μαγγανειῶν κατὰ τὰς νεοελληνικὰς δοξασίας (2). Ἐν αὐτῇ περιέλαβε πάντα τὰ κύρια κεφάλαια τῆς δεισιδαιμονίας ταύτης καὶ μεθοδικώτατα ἐξηρέυνησε καὶ διεφώτισεν, ἐπὶ τῇ βάσει ἀφθόνου ὕλικου, ἐπιμελῶς περισυλλεχθέντος ὅχι μόνον ἐκ διαφόρων σχετικῶν δημοσιευμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ προφορικῶν ἀνακοινώσεων. Ὑπολείπονται βεβαίως πολλὰ πρὸς συμπλήρωσιν, καὶ τὸ θέμα δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἔντελῶς ἐξηγτημένον, διότι ἀδύνατον ἦτο εἰς ἐπιστήμονα, μακρὰν τῆς Ἑλλάδος βιοῦντα, νὰ λάβῃ γνῶσιν ὅλου τοῦ πλουσίου ὕλικου, τοῦ ἐγκατεσπαρμένου εἰς παντοῖα δημοσιεύματα, τὰ πλεῖστα σπάνια καὶ δυσεύρετα, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐν Ἑλλάδι δυσπρόσιτα (3), πολλῶ δὲ μᾶλλον νὰ καταμάθῃ καὶ ἐξετάσῃ τὰ μῆπω δημοσιευθέντα ὑπὸ Ἑλλήνων ἐρευνητῶν ἢ τὰ εἰς ἀνεξερευνήτους ἑλληνικοὺς τόπους ἐπιχωριάζοντα (4). Ὅθεν καίτοι καθόλου δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ ἐκείνη ὁ Schmidt οὐδὲν τὸ οὐσιῶδες ἀφῆκεν ἀνεξέταστον, οὐδὲν ἤττον διὰ τὴν ἀνεπαρκῆ γνῶσιν λεπτομερειῶν, προερχομένην ἐκ τῶν μνημογενεῶν λόγων, παρεισέφερσαν πλημμελεῖς ἐξηγήσεις φαινομένων τινῶν ἢ ἀνακριβεῖς χαρακτηρισμοὶ αὐτῶν.

Πρὸς πληρεστέραν ἀνάπτυξιν καὶ διευκρίνησιν τοῦ ζητήματος τούτου θ' ἀσχοληθῶμεν ἐν τῇ προκειμένῃ συμβολῇ εἰς τὸ ἔργον τοῦ B. Schmidt εἰς τὴν ἀναθεώρησιν ἑνὸς μόνου τῶν ἐν αὐτῷ θεμάτων.

Τὸ σφαικέλωμα ἔχει ἔννοιαν ὑβριστικὴν.

Εἰς τὰ πρὸς ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας μαγγανεύματα συναριθμεῖ ὁ B. Schmidt καὶ τὸ σφαικέλωμα καὶ τὰς προσομοίας χειρονομίας, θεωρῶν ἀναμφισβήτητον ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἦτο ἐν χρήσει ὡς ἀποτρεπτικὸν πρωτίστως τῶν ἐκ τῆς βασκανίας κακῶν. Ἄλλ' ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εἶναι

(*) Ἐδημοσιεύθη ἐν Λαογραφίᾳ 1914 τ. Δ' σ. 601—669.

1) Otto Jahn, Ueber den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten ἐν Berichte der kgl. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften τμήμ. φιλογ. ιστορ. 1855 VII σ. 28—110.

2) B. Schmidt, Der böse Blick und ähnlicher Zauber im neugriechischen Volksglauben ἐν Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum, Geschichte u. deutsche Literatur A' τμήμα (1913) τ. 31 σ. 574—613. Συμπληρωτικὰ τινὰ εἰς τὴν διατριβὴν τοῦ Schmidt ἐδημοσίευσεν ὁ συγγραφεὺς τῆς περὶ βασκανίας διτόμου μονογραφίας (Berlin 1910) S. Seligmann ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἐν Hessische Blätter f. Volkskunde 1914 σ. 124—9.

3) Μεταξὺ τούτων καταλέγεται καὶ πραγματεία τις περὶ τῆς βασκανίας παρὰ τῶν ἑλληνικῶν λαῶν, διαλαθοῦσα τὴν προσοχὴν τοῦ Schmidt, ἣν ἐγὼ εἶχον δημοσιεύσῃ ἐν βραχυβίῳ περιοδικῷ συγγράμματι ἐν Ἀθήναις καὶ Σμύρῃ πρὸ τεσσαρακονταετίας ἐκδιδόμενον (Ἀνατολικὴ ἐπιθεώρησις 1873 τ. Α' σ. 537—540. 569—576).

4) Ὁ B. Schmidt εἰς δύο περιόδους διατρίψας ἐν Ἑλλάδι εἶχε τὴν εὐκαιρίαν ἐξ ἰδίας παρατηρήσεως καὶ ἐρεῦνης πολλὰ νὰ καταγράψῃ, ἰδίᾳ ἐν Ζακύνθῳ καὶ Κεφαλληνίᾳ, ὅπου μακρότερον χρόνον παρέμεινεν.

ἐσφαλμένη, διότι αἱ τοιαῦται χειρονομίαι μόνον ὑβριστικὴν ἔννοιαν ἔχουν· ἂν δ' ἐνίοτε στρέφονται κατ' ἐκείνου, ὅστις ὑποτίθεται ὅτι διὰ βασκανίας ἢ ἄλλων μαγγανειῶν ἐγίνε πρόξενος βλάβης τινός, δὲν σκοποῦσι τὴν ἐπανόρθωσιν ἢ τὴν ἀποτροπὴν ταύτης, ἀλλ' ἐκδηλώνουσιν ἀγανάκτησιν, ὀργὴν, περιφρόνησιν πρὸς τὸν νομιζόμενον αἴτιον τοῦ κακοῦ, μὴ ἀποδιδομένης εἰς αὐτὰς μαγικῆς τινος δυνάμεως (1).

Πλὴν τοῦ Schmidt καὶ ὁ G. Meyer καὶ ὁ Lawson ὑπέλαβον, ὅτι τὸ σφακέλωμα σκοπεῖ τὴν ἀποτροπὴν τῆς ἐπηρείας τοῦ βασκάνου ὀφθαλμοῦ (2)· ἀλλ' ὅμως καὶ Ἕλληνες καὶ ξένοι, ὅσοι ἔτυχε νὰ μνημονεύσωσι τὴν συνήθειαν ταύτην, τὴν ἐξηγοῦσιν ὀρθῶς, ὡς πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ Ἕλληνες τὴν ἀντιλαμβάνονται, δηλαδὴ ὡς ἐμφαίνουσιν δεινοτάτην ὑβριν καὶ ἐσχάτην καταφρόνησιν τινος (3). Ἦδη ἀπὸ τοῦ IΕ' αἰῶνος παρὰ τῷ χρονογράφῳ Δούκα (κεφ. 38 σ. 277 Bonn) φέρεται τὸ σφακελλίζειν ὡς συνώνυμον τοῦ ὀνειδίξειν. Τὸ οὐτιδανὸν καὶ ἐξηυτελισμένον, τὸ ἀπολέσαν τὴν τιμὴν αὐτοῦ, κρίνεται ἄξιον σφακελώματος· «σφακελώνέ ται» ἢ «σφακέλωσέ ται» ἢ «σφακέλω ται» λέγεται ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ πραγμάτων ἐκπεσόντων τῆς ἀξίας αὐτῶν. «Σφάκελά της π' ἀγαπᾶ / παντρεμένον ἢ παπᾶ» λέγει παροιμία τῆς Μήλου (4), χαρακτηρίζουσα ὡς αἰσχρὸν τὸν ἔρωτα, τὸν μὴ ἔχοντα σκοπὸν τὸν γάμον. «Πήρασι σπάγκελα 'ς τὰ μάτια τους!» φράσις, ἣν ἤκουσα παρὰ Μανιάτου τῆς ἐπαρχίας Γουθίου, περὶ τῶν ζημίας ἀντὶ κέρδους ἀποκομισάντων ἐκ τινος ἐπιχειρήσεως. Καὶ παλαιότερα παραδείγματα τοιαύτης χρήσεως τῆς λέξεως ὑπάρχουν ἱκανά· οἶον Ἐρωτόκριτ. Γ' 954 «ὡσὰν τὴν ἐκατάστησες (τὴν μάννα σου), παιδ. μου, σφάκελά της». Γαδάρου διήγησις στ. 156 σ. 128 Wagner: «κι' ἀπέκει σφάκελά σου!» Ὑβριστικὸν ὄνομα τοῦ διαβόλου εἶναι σφακελισμένος (5). Καὶ αὐτὸ τὸ πρὸς ὑβριν δεικνυόμενον λέγεται ἐν Καρπάθῳ σφάκελλον (6).

1) Ἐνίοτε σφακελώνουν εἰς μαγικὰς πράξεις πρὸς ἀποτροπὴν, ἀλλ' ἢ μαγικὴ δύνამις νομίζουσι ὅτι ἐγκρίεται ἀλλαχοῦ, εἰς ἐπιδοῦν τινα ἢ ρῆσιν, τὸ δὲ σφακέλωμα ὅτι διὰ τῆς ὑβριστικῆς σημασίας αὐτοῦ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ δραστικωτέραν τὴν ἐνέργειαν. Οὕτω π. χ. ἐν Κεραλλήνῃ, αὐτὰν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ διαβόλου, καθὼς καὶ κακὸν τι μέγα, θέτουσιν ἀμέσως ὀρθίαν ἀνοικτὴν τὴν παλάμην καὶ φωνοῦσι οἰδωρὸν 'ς τὴ μίση μαγίαν (Παρνασσός τ. ΙΖ' σ. 437). Ἐν Ζακύνθῳ ὁ συναντῶν κατὰ τὸ μεσονύκτιον μαῦρον σκύλον, ὁ ὁποῖος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ὁ διάβολος, τὸν σφακελώνει καὶ ἐπιλέγει: «Ὅταν ἐγεννήθηκε ὁ Χριστός, ἦσαν τὸ σκυλί σατανᾶς». (ΛΟΔΟ. 1904 ἀρ. 44 σ. 720). Ἐπίσης αὐτόθι ὁ βλέπων τὴν προίαν πρὸ τῆς οἰκίας του πράγματά τινα, τὰ ὁποῖα ὑποπτέει ὅτι εἶναι μάγια, τὰ σφακελώνει καὶ πτόων τρεῖς χαμαὶ λέγει: Κλοῦβια κι' ἄπισσα καὶ μαγιάτικο περιόμουλο! (Αὐτ.).

2) G. Meyer, Etymol. Wörterbuch d. alban. Sprache σ. 289. Lawson, Modern Greek Folklore, Cambridge 1910 σ. 14.

3) Κραῖη, Ἄτακτα τ. Δ' σ. 504 «σημαίνει σήμερον δείχνω τὴν χεῖρα ἀνοικτὴν μὲ τὰ πέντε δάκτυλα εἰς σημεῖον ὑβρεώσεως. Ross παρὰ Jahn, ἐνθ. ἀν. σ. 56. Ἀκριβῶς χαρακτηρίζει τὸ σφακέλωμα ὁ ἄββᾶς Pègues (Histoire et phénomènes du volcan et des îles volcaniques de Santorin, Par. 1842 σ. 359): «Parmi les expressions qui servent à manifester les sentiments dont ils sont animés contre quelqu'un ou quelque chose, ils ont un geste imprécatif le plus frappant, le plus significatif que je connaisse; il est d'une application universelle, et, appliqué à la circonstance, il résume tout leur mépris, toute leur colère, toute leur indignation, tout leur esprit de vengeance: ils l'appellent σφάκελον.»

4) Πολίτιον, Παροιμίαι Α' 196, 59.

5) Κρήτη: Φιλίστωρ Δ' 436 (= Πολίτιον, Νεοελλ. μυθ. σ. 426). Ἀντίστοιχος εἶναι καὶ ἡ ἄλλη κρητικὴ ἐπίσης ὑβριστικὴ ὀνομασία τοῦ διαβόλου ὁ μουζωμένος (Δελτ. ἱστορ. ἔταιρ. Β' 125).

6) Ζωγράφ. ἀγ. Α' 326.

Τὸ σφακέλωμα νομίζεται καὶ ὡς ἁμαρτία.

“Ενεκα τῆς ἐξαιρέτως ὑβριστικῆς σημασίας, τῆς ἀποδιδομένης εἰς τὸ σφακέλωμα, ἡ χειρονομία αὕτη δὲν θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ἀπλή τις ἐνδειξίς ἀγροικίας ἢ χυδαιότητος, ἀλλ’ ὡς ἁμαρτία αὐτόχρημα, καὶ τοσοῦτο δεινότερα ὅσον μείζων εἶναι ὁ πρὸς τὸν ὑβρισθέντα ὀφειλόμενος σεβασμός. Ἡ σφακελώσασα ἐπίσκοπον χεὶρ δὲ λειώνει εἰς τὸν τάφον, συμφώνως πρὸς τὴν δημώδη δοξασίαν, ὅτι παραμένει μετὰ θάνατον ἄλυτον τὸ σῶμα τῶν εἰς δεινάς ἁμαρτίας ὑποπεσόντων, ἢ ἂν αἱ ἁμαρτίαι δὲν εἶναι πολλαὶ καὶ διαλυθῇ τὸ ἄλλο σῶμα, δὲν διαλύονται δ’ ὅμως τὰ μέλη ἐκεῖνα αὐτοῦ, δι’ ὧν διεπράχθησαν ἁμαρτίαι. Ὅθεν μεριμνῶν περὶ τῆς ψυχικῆς σωτηρίας του ὁ ὑβριστῆς ζητεῖ τὸν ἐπίσκοπον νὰ πατήσῃ τὴν σφακελώσασαν χεῖρα, διότι μόνον οὕτως ἐξαγνίζεται ἡ ἁμαρτία. Ἐνίοτε ἐξ ἴσου βαρεῖα θεωρεῖται ἡ ἁμαρτία, καὶ παρομοίου ἐξαγνισμοῦ ἔχουσα χρεῖαν, καὶ ἂν κατώτερος κληρικὸς εἶναι ὁ ὑβρισθεὶς. Πάντως δὲ ἡ τοιαύτη ὕβρις πρὸς τοὺς γονεῖς παραμένει ἀσυγχώρητος, ὅν ὁ ὑβρισθεὶς δὲν πατήσῃ τὴν σφακελώσασαν χεῖρα. Κάλλιστα περιγράφει ὁ Π. Δ. Σεφερλῆς τοιαύτην σκηρὴν συγχωρήσεως ὑπὸ ἐτοιμοθανάτου πενθερᾶς τῆς ὑβρισάσης αὐτὴν νόμφης (¹).

Ὁ ἀριθμὸς πέντε δυσώνυμος ὡς ὑπενθυμίζων τοὺς σφακελώνοντας δακτύλους τῆς χειρός.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ σφακέλωμα γίνεται διὰ τῆς ἐπιδείξεως τῆς δεξιᾶς συνήθως χειρός, μὲ ἐστραμμένην τὴν παλάμην πρὸς τὸν ὑβριζόμενον καὶ διεσταλμένους ἀκτινοειδῶς τοὺς δακτύλους, ὁ δ’ ὑβριζὼν συνοδεύει τὴν χειρονομίαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ τὰς λέξεις νὰ πέντε! ἐννοῶν τοὺς δακτύλους, καὶ αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς πέντε, ὡς συνδεόμενος πρὸς τὴν ὕβριν, ἐθεωρήθη δυσώνυμος: ὅθεν ἐνίοτε ὁ ἀπαγγέλλων τὴν λέξιν πέντε συναισθάνεται τὴν ἀνάγκην χάριν τῆς εὐπρεπείας νὰ ζητήσῃ συγγνώμην παρεμβάλλων εἰς τὸν λόγον τὰς συνήθεις εἰς τοιαύτας περιστάσεις φράσεις: μὲ συμπάθειο, μὲ συχώρεση (²).

Ἀποφυγὴ κινήσεων προσομοίων πρὸς σφακέλωμα.

Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἀποφεύγουν καὶ πᾶσαν κίνησιν, ἣτις θὰ ἐφαίνετο προσομοία πρὸς σφακέλωμα. Ἐν Ζακύνθῳ δὲν στρέφουν τὰς παλάμας πρὸς τὸν οὐρανόν, διότι ὁ τοῦτο πράττων «φασκελώνει τὸ θεόν» (³). Ὅταν βλέπουν χελώνην κειμένην ἐπὶ τῶν νώτων, τὴν γυρίζουν, διότι «ἔτσι ἀνάσκελα γυρισμένη μουτζώνει τὸ θεόν» (⁴). Ἐπίσης καὶ τῶν βατράχων καὶ τῶν σαυρῶν τὰ πτώματα φροντίζουν νὰ στρέψουν μὲ τὴν κοιλίαν πρὸς τὴν γῆν, διὰ νὰ μὴ φαίνωνται σφακελώνοντα τὸν οὐρανόν διὰ τῶν ποδῶν των ὑψωμένων πρὸς τᾶνω (⁵). Ἐν Παρνασσίδι λέγουν «ἐφασκέλωσεν ὁ γάιδαρος», ὅταν ψοφήσας

1) Λαογρ. Β' 168.

2) Τὴν γνωστοτάτην καὶ κοινοτάτην συνήθειαν ταύτην ἀναφέρουσι καὶ οἱ ἐξῆς: Rouqueville, Voyage de la Grèce, 2e éd. τ. VI σ. 149. Ukert, Bilder von Griechenland 1833 σ. 157. Ross παρὰ Jahn ἔ. ἀ. σ. 57. Δελτ. Ιστορ. ἑταιρ. Β' 125 (Κρήτη). Sittl, die Gebärden der Griechen u. Römer σ. 45—6. Schmidt σ. 587.

3) Schmidt σ. 588.

4) Ἀκαρνανία παρ' Εὐσταθ. Σταίικου καὶ ἐγὼ παρετήρησα τοῦτο πολλάκις ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν Μακεδονίᾳ τὴν αὐτὴν παρατήρησιν ἔκαμεν ὁ G. F. Abbott (Macedonian Folklore σ. 109).

5) Schmidt αὐτ. ἐκ Ζακύνθου καὶ Ἀράχοβας τῆς Λεβαδείας. Εἶναι τοῦτο, ὡς ἤξεύρω, κοινὸν καὶ ἐν Πελοποννήσῳ.

κεῖται ὑπτίως ἀνατεταμένους ἔχων τοὺς πόδας. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην δὲν πρέπει νὰ ὑπαχθῇ ἡ χειρονομία τῆς προσκλήσεως, ἥτις παρ' ἡμῖν γίνεται προτεινομένης τῆς δεξιᾶς καὶ συγκαμπτομένων καὶ κινουμένων τῶν δακτύλων πρὸς τὰ κάτω, ἐνῶ ἀλλαχοῦ συνηθίζεται νὰ ἔχη τὴν παλάμην ἐστραμμένην ὁ καλῶν πρὸς τὸ πρόσωπόν του (ἀλλὰ συνηθέστερον μὲ συγκεκαμμένους τοὺς ἄλλους δακτύλους καὶ ὑψωμένον καὶ κινούμενον τὸν δείκτην μόνον) (1). Ἐπίσης ἤκιστα πιθανὸν φαίνεται, ὅτι ἡ χρῆσις ποδῶν ἀκανθοχοίρων ὡς προβασκανίων προέρχεται ἐκ τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν πρὸς ἀνθρωπίνην χεῖρα (2).

Τὸ σφακέλωμα ἄγνωστον εἰς ἄλλους λαοὺς πλὴν τῶν Ἀλβανῶν.

Τὸ ὑβριστικὸν σχῆμα τῶν σφακέλων συνηθίζεται μόνον ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, εἶναι δ' ἄγνωστον εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς πλὴν τῶν Ἀλβανῶν, οἵτινες τὸ παρέλαβον βεβαίως παρὰ τῶν Ἑλλήνων (3). Ἡ ἀρχὴ δὲ καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ δὲν καταφαίνεται ἐκ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος, ἥτις μᾶλλον ἠδύνατο νὰ παραπλανήσῃ, ὑποδεικνύουσα ταυτότητα πρὸς ἄλλο σχῆμα, συγενὲς μὲν, ἀλλὰ παντελῶς διάφορον ἔχον τὴν προέλευσιν καὶ τὴν ἔννοιαν. Ἡ βεβαιότης δηλ. καὶ ἀναμφισβήτητος ἐτυμολογία καθοδηγεῖ εἰς συνταύτισιν πρὸς τὸν ἀρχαῖον σφάκελον, ἀλλ' ἐξ ἀκριβεστεράς ἐξετάσεως πειθόμεθα περὶ τῆς μεγάλης διαφορᾶς τῶν δύο σχημάτων.

Συνταύτισις πρὸς τὸν ἀρχαῖον σφάκελον.

Ὁ παλαιότερος καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἀκόμη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος συνήθης τύπος τοῦ ὀνόματος τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑβριστικοῦ σχήματος εἶναι τὸ σφάκελο (ἢ ἐνέργεια σφακελιά, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας σφακέλωμα τὸ ρ. σφακελώνω, παθ. -ώνομαι) ὁ δὲ νεώτερος καὶ κοινότερος τὸ φάσκελο (φασκελιά, φασκέλωμα, φασκελώνω -ώνομαι). Οἱ τύποι οὗτοι παρουσιάζουσιν εἰς τινὰ ἰδιώματα ἀσημάντους φθογγικὰς διαφοράς.

Τύποι τῆς λέξεως ἐν τῇ μέσῃ [καὶ τῇ νέᾳ ἐλληνικῇ].

Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους φαίνεται παραμείνας ἀμετάβλητος ὁ ἀρχαῖος τύπος. Οὕτως ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ Δούκα τὸ ρ. εἶναι σφακελίζω. Ἐν Καλλιμάχῳ καὶ Χρυσορρ. (στ. 1165 σ. 49 Λάμπρου) «σφακέλωμαν ἐποῦικεν». Σφάκελα ἐν Γαδάρ. διήγ. στ. 156 σ. 128 Wagner καὶ ἐν

1) Ὁ Schmidt αὐτ. ἀφορμώμενος ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς συνηθείας ταύτης ὑπὸ τοῦ Brandis (Mittheilungen über Griechenland, Lpz. 1842 I. σ. 340) καὶ τοῦ Stephani (Reise durch einige Gegenden der nördlichen Griechenlands σ. 39) νομίζει ὅτι προδήλως τοῦτο γίνεται διὰ νὰ μὴ σφακελώσῃ ὁ καλῶν τὸ ἴδιον αὐτοῦ πρόσωπον.

2) Μαρτυρία περὶ τοιαύτης χρήσεως ἐν ΚΠ. σύλλογ. ΙΗ' σ. 217, 126. πρὸς τὸ σφάκελον ὡς ἀποτρεπτικὸν τῆς βασκανίας συνάπτει τὴν χρῆσιν ταύτην ὁ Schmidt ἐνθ. ἀν. Πόδας ἐχίνων μεταχειρίζονται ὡς προβασκάνια καὶ οἱ Ἀραβες τῆς Ἀλγερίας. (Seligmann, der böse Blick I 8.)

3) Hahn, Alban. Studien III 78. G. Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanes. Sprache σ. 289-290. Χριστοφορίδου, Λεξικὸν τῆς ἀλβανικῆς γλώσσης σ. 252. Sittl die Gebärden d. Griechen u. Römer σ. 45. Ἐκ τῆς ἐλληνικῆς εἶναι εἰλημμένον καὶ τὸ ὄνομα μόνιdζε, ἐξ οὗ καὶ ρ. μόνιdζω (=μουντζώνω).—Ἡ συνηθία ἐπιχωριάζει ἐπίσης καὶ παρὰ τοῖς βλαχοφώνοις τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες κοινὰ ἔχουσι μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων πλεῖστα ἔθιμα καὶ δοξασίας.—Κατὰ τὸν Bresciani (παρὰ Sittl αὐτ.) οἱ σημερινοὶ Ρωμαῖοι ἐν παραφορᾷ θυμοῦ ἐκτείνουσι κατὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὰ πέντε δάκτυλα. Ἀλλὰ δὲν σαφηνίζεται, ἂν ἡ χειρονομία εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ τὸ ἐλληνικὸν σφακέλωμα.

Ἐρωτοκρίτ. Γ' 954. Σφάκιολα παρὰ Νεοφύτῳ (1692) (1). Ὁ Δουκάγκιος ἐκ μεσαιωνικοῦ στιχουργήματος ἔχει τὸν τύπον σφάκλος, ὅπου τὴν ὑφαίρεσιν τοῦ ε βεβαιώνει τὸ μέτρον.

Εἰς τὴν ἀρχαίαν, ἀλλὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, περιεσώθη τὸ σφακελῶ ἐν Πόντῳ καὶ δὴ μόνον ἐν τῇ κατάρρα: «γουρζλάν νὰ σφακελᾶ σε» ἢ ἀπλῶς «νὰ σφακελᾶ σε!», ἤτοι ἡ πανώλης νὰ σὲ σφακελίση, νὰ σὲ γαγγραινώσῃ (Α. Λ.) (2). Καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις δὲν εἶναι σπάνιος ὁ ἀρχαῖος τύπος. Ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Σομαβέρα φέρεται τὸ σφακελώνω, ἐν τῷ τοῦ Βεντώτη τὸ σφάκελον, ἐν τῷ Λεξικῷ τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῆς τοῦ Σκ. Βυζαντίου σφάκελον, σφακέλωμα, σφακελώνω. Σφάκελα (τὰ) ἐν Ἡπείρῳ, ὅπου ἐπίσης εὐχρηστεῖ καὶ τὸ φάσκελα (Α. Λ.), ἐν Μήλῳ (3), ἐν Λιβισίῳ τῆς Λυκίας (4)· σφάκελο ἐν Ἀντικυθήροις ἢ Κρήτῃ (5). Ἐν Κρήτῃ σφάκελος (;Α.Λ.), σφακελιά (ἢ) (6), ἐν τῇ Δ. Κρήτῃ σφακελὲ (ἢ φασκελιά) (7), σφακελισμένος (ὁ διάβολος) (8). Ἐν Χίῳ σφακελώνω (Α. Λ.) Ἐν Καρπάθῳ σφάκελον τὸ φάσκελον (Α. Λ.), ἀλλ' ἀκριβέστερον σφάκελλον αὐτὸ τὸ ἐπιδεικνυόμενον πρὸς ὕβριν (9). Ἐν Πόντῳ σπάγκελα (10), ὁμοίως ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μάνῃ, ὅπου εὐχρηστότερος εἶναι ὁ τύπος φάσκελα· σφογκελιά ἢ, ἐν Κύπρῳ (Α. Λ.) (11) αὐτόθι σφογκελλῶ (Α. Λ.) (12), σφανκελλώνω (13) καὶ σφογκελιάζω (14)· ἐν Τήνῳ σφογκελλώνω (Α. Λ.), ἐν Σύμῃ σφάγκικλα τὰ φάσκελα (Α. Λ.).

Πολὺ κοινότερος εἶναι ὁ κατὰ μετάθεσιν τοῦ σ τύπος (ὡς ἐν τοῖς φασκός ἀντὶ σφάκος, φασκομηλιά ἀντὶ ἐλελί-σφακος κττ.) (15). Φάσκελο, φασκελώνω, φασκέλωμα πάγκοινα ἐν Πελοποννήσῳ· φάσκελα, ἐν Οἰνούντι τῆς Λακεδαίμονος (16), ἐν Ἀθήναις (Α.Λ.) (17) ἐν Τήνῳ (Α.Λ.), φάσκελα καὶ φασκελώνω ἐν Θήρᾳ (18)· φασκελέα ἢ σφακελιά ἐν Λεύκτρῳ τῆς Μάνης καὶ βατσελέα ἐν Αἰγίνῃ (19). Καθόλου δὲ καὶ εἰς πλείστους ἄλλους τόπους εἶναι εὐχρηστόταται αἱ λέξεις φάσκελο, φασκελώνω, φασκέλωμα, ὅν καὶ δὲν ἔτυχε νὰ περιληφθῶσιν ἐν τῷ ὕλικῷ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Λεξικοῦ, οὐδὲ νὰ σημειωθῶσιν ἐν ἐκδεδομένοις γλωσσariois ἢ ἄλλοις βιβλίοις· ἐγὼ τοῦλάχιστον ὅπου τῆς Ἑλλάδος διέτριψα ἐπὶ τινα χρόνον παρετήρησα ὅτι ἦσαν ἐν κοινῇ χρήσει καὶ

1) Τὸ ἀχοῦρι στ. 136 ((*Legrand*, *Bibl. gr. vulg.* II 153).

2) Διὰ τοῦ ΑΛ δηλοῦται ἡ ὕλη, ἣν παρέλαβον ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

3) Πολίτων, Παροιμ. Α' 196,59.

4) Μουσαίου, Βαπτισμοὶ σ. 139.

5) Πανδῶρ. Κ' 303.

6) Δελτ. ἱστ. ἔταιρ. Β' 124.

7) Χατζιδάκι, Μεσαιων. νέα ἑλλ. Β' 238.

8) Φιλίστωρ Δ' 524.

9) Ζωγράφ. ἀγών Α' 326.

10) *Dielerich*, *Untersuchungen* 281 (*Byz. Archiv* 1). Περὶ τροπῆς τοῦ σφ εἰς σπ βλ. Χατζιδάκι *MNE* Α' 163 Β' 431.

11) Ἴσως σφογκελιά, διότι ἐν Κύπρῳ καὶ εἰς τινὰς τῶν Ν. Σποράδων προφέρουν διπλοῦν τὸ λ εἰς τὴν ομάδα ταύτην τῶν λέξεων.

12) Ἐν Ἐφῆμ. φιλομαθ. 1865 II' 759 καὶ Σακελλαρ. Κυπρ. Β' 814 σφογγελῶ.

13) Φιλίστωρ. Δ' 436.

14) Σακελλαρ. αὐτ.

15) Βλ. Χατζιδάκι *MNE*. Β' 200.

16) Κουκουλέ, Οἰνουντιακά σ. 304.

17) Ἐν Ἀθήναις κοινότατα εἶναι καὶ τὰ φασκελώνω, φασκέλωμα.

18) Ν. Πεταλά, Ἰδιωτικὸν τῆς θηραϊκῆς σ. 147.

19) Χατζιδάκι, *MNE*. Β' 238.

τὸ φάσκελο καὶ τὸ φασκελώνω καὶ τὸ φασκέλωμα. Ἐν μεταφορικῇ δὲ σημασίᾳ λέγεται ἐν Χίῳ τὸ σφακελώνω ἀντὶ τοῦ λυπῶ, πικραίνω, οἷον «μὲ τὰ πικρά του λόγια μὲ σφακελώνει» (Α. Λ.). Ἐν Συνασῶ τῆς Καππαδοκίας χασκελώνω σημαίνει «ἀνοίγω τὰ σκέλη μου καθήμενος» (1), δηλ. ἔγω ἀνοικτὰ τὰ σκέλη, ὡς ἀνοικτοὺς τοὺς δακτύλους εἰς τὸ σφακέλωμα. Ἐν Κύπρῳ δὲ φατσελώννω (φατσελλώνω Α. Λ.) σημαίνει μωλωπίζω, παθ. φατσελλώννομαι=μωλωπίζομαι (2), φατσελλώμα=μωλωπισμός (3). Ἡ μετάπτωσις εἰς τὴν σημασίαν ταύτην, ὡς ἀλλαχοῦ ἐν τῷ ἀσβολώνω, προῆλθεν ἐκ τῶν δαρμῶν καὶ κακώσεων τοῦ πομπευομένου, ὡς μετ' ὀλίγον θὰ ἐξηγήσωμεν. Εἰς παρομοίωσιν δὲ πρὸς τὰς μελανίας τῆς ἀσβόλης πρέπει ν' ἀποδώσωμεν καὶ τὴν σημασιολογικὴν μεταβολὴν τῆς λέξεως τὰ φάσκελα, τῆς ὁποίας ὁ Σομαβέρας ἀναφέρει συνώνυμα τὴν πικνάδα (περκνάδα) καὶ τζέπρα (;) ταῦτα εἶναι αἱ ἐφηλίδες, αἱ κοινῶς λεγόμεναι παννάδες ἢ πικροπαννάδες (taches de rousseur).

Δεκάτισμα, τὸ διὰ τῶν δύο χειρῶν σφακέλωμα.

Πρὸς ἐπίτασιν τῆς ὕβρεως πολλάκις προτείνουν ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας μὲ τὴν παλάμην πρὸς τὰ ἔξω καὶ μὲ διεσταλμένους ἀκτινοειδῶς τοὺς δακτύλους ἢ ἐπὶ τῆς οὕτω προτεταμένης δεξιᾶς, αἱ γυναῖκες μάλιστα, ἐπιθέτουσι μεθ' ὀρμῆς ἐπὶ τοῦ ὀπισθένερος αὐτῆς τὴν παλάμην τῆς ἀριστερᾶς ἐπιφωνοῦντες συνήθως *Νά δέκα!* Ἐνίοτε δὲ πρὸς μείζονα ἐπιδείνωσιν τῆς ὕβρεως δίδουν καὶ «φάσκελα χειροπόδαρα». Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο μόνον διὰ λόγου γίνεται. Οὐχ ἤττον πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶδον ἐγὼ ἐν Τριπόλει τῆς Ἀρκαδίας ἐργάτην γυμνόποδα, ὅστις ὀργισθεὶς πρὸς τινα, ἐκάθισεν ἀνεσθήκωσε τοὺς πόδας προσπαθῶν νὰ διαστείλῃ ὅσον ἠδύνατο τοὺς δακτύλους αὐτῶν καὶ ἔτεινε πρὸς αὐτὸν ἀμφοτέρας τὰς παλάμας ἐπιφωνῶν *Νά!* Αὐτὰ εἶναι τὰ πραγματικὰ χειροπόδαρα φάσκελα. Καὶ τὸ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν γινόμενον ὕβριστικὸν τοῦτο σχῆμα λέγεται ὁμοίως φασκέλωμα. Ἄλλ' ἐνιαχοῦ εἶναι ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν αὐτοῦ ἴδιος ὄρος, δεκάτισμα (4) ἢ δεκατίασμα (ἐν Κύπρῳ, ὅπου φασκελώνουν συνήθως δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν) (5), δεκατιά, ἦ, (αὐτόθι) (6), δέκατα, τᾶ, (αὐτόθι) (7), τὸ ρῆμα δεκατίζω (8) ἢ δεκατιάζω (Κύπρος) (9) ἢ δεκατῶ (Χίος Α. Λ.)

Ἔτυμολογία τῆς λέξεως σφάκελον. Ἀρχαῖον ὕβριστικὸν σχῆμα.

Ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξεως σφάκελον εἶναι, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, πρόδηλος, εὐλόγος δ' ἀπορία ἐγείρεται πῶς ὁ μὲν Sittl (10) ἐζήτησε νὰ συνάψῃ αὐτὴν πρὸς τὸν φάκελον, ὁ δ' ὀξυνοῦστατος Gustav Meyer (11) τὴν ἐθεώρησεν ἐπίσακτον ἐκ τῆς λατ. fascinus, ἀρνούμενος ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ταυτότητα πρὸς τὸ ἀρχαῖον σφάκελον. Πρῶτος ὁ Κοραῆς διέγνω ὀρθῶς τὴν ταυτότητα

1) Ἀρχαίου, Συνασὸς σ. 279. Περὶ τῆς ἐναλλαγῆς τοῦ φ καὶ χ πρβλ. τὰ Φασκολιοῦ Χαττολιού (Χατζιδάκι ΜΝΕ. Β' 422).

2) Σακελλάριου. Κυπριακὰ Β' 840.

3) Αὐτ. 841.

4) Κ. Οἰκονόμου, Δοκίμιον περὶ τῆς συγγενείας τῆς σλαβονορ. πρὸς τὴν ἑλλην. τ. Β' σ. 321.

5) Σακελλάριου, Κυπριακὰ Β' 520.

6) Αὐτ.—Χατζιδάκι ΜΝΕ. Β' 233.

7) Σακελ. αὐτ. φράσις «τὰ δέκατα ἔχει τὰ φτηνά».

8) Κ. Οἰκονόμ. ἐνθ. ἀν. Σταματιάδου, Ἰκαριακὰ σ. 128 (Ἰκαρία).

9) Σακελλάριου. αὐτ.

10) Die Gebärden d. Griechen u. Römer σ. 102,6.

11) Neugriech. Studien III 69. Etymolog. Wörterbuch d. albanes. Sprache σ.550.

τῶν λέξεων τούτων (1). *Σφάκελος* κατὰ τὴν μαρτυρίαν μεταγενεστέρων γραμματικῶν ἐλέγετο ὁ μέσος τῆς χειρὸς δάκτυλος (2), τὸ δὲ δεικνύειν τινὰ διὰ τούτου ἦτο ὑβριστικὸν (3). Κατὰ τινὰ διήγησιν ὁ Διογένης βουλόμενός ποτε νὰ χλευάσῃ τὸν Δημοσθένη ἔδειξεν αὐτὸν «τὸν μέσον δάκτυλον ἐκτείνας» (4). Τὸ ρῆμα σκιμαλίζω εἶχε καὶ τὴν σημασίαν ταύτην, τοῦ δεικνύειν εἰς τινὰ πρὸς ὕβριν τὸν μέσον δάκτυλον ἐντεταμένον (5). Ὁ παροιμιολόγος Μιχαὴλ Ἀποστόλης (ΙΕ' 84) καταγράφει, ἄγνωστον πόθεν παραλαβὼν, τὴν ρῆσιν «σφάκελός σοι», ἣν ἐρμηνεύει: «ὁ διὰ τοῦ μέσου τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς γενόμενος χλευασμός». Τὴν αὐτὴν δ' ἐννοίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν χειρονομίαν ταύτην καὶ οἱ Ῥωμαῖοι (6). Διότι ὁ μέσος δάκτυλος ἐθεωρεῖτο αἰσχρὸς καὶ πρὸς αἰσχροὺς πράξεις πρόσφορος, διὸ ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων ἐπεκαλεῖτο καταπύγων ἢ κατάπυγος (7), ὑπὸ δὲ τῶν Ῥωμαίων infamis ἢ impudicus digitus (8).

Τοὺς λόγους, ὧν ἕνεκα τοιαύτη ἐκράτει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπόληψις περὶ τοῦ μέσου δακτύλου, συνάγομεν μετὰ βεβαιότητος ἐξ ὅσων ἐπαρκῶς καὶ σαφέστατα ἐπὶ τῇ βάσει, ὡς φαίνεται, ἀσφαλῶν παλαιοτέρων πηγῶν ἐκθέτει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους (9). Ἐρμηνεύων οὗτος τὴν λέξιν ἐσκιμάλισεν ἀναφέρει ὡς πρώτην σημασίαν αὐτῆς «τῷ μέσῳ δακτύλῳ συναρμόσας τὸν μέγαν καὶ πλήξας ἐφυβρίζει». Ἡ χειρονομία αὕτη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἶχεν, ὡς φαίνεται, ὑβριστικὴν ἐννοίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο ἐν χρήσει περὶ αὐτῆς τὸ ρῆμα σκιμαλίζω, τοῦ ὁποῦ ἡ κυρία σημασία ἐπεξετάθη καὶ εἰς δήλωσιν πάσης ἀπρεποῦς ἢ ἀκόσμου κινήσεως τῶν χειρῶν ἢ τῶν ποδῶν (10). Παρὰ τῷ ἡμετέρῳ δ' ὅμως λαῶ, συνηθιζομένη ἐπίσης, δὲν ἐνέχει τι τὸ ὑβριστικόν· ἀλλ' ἀπλῶς σκοπεῖται διὰ τῆς πλαταγῆς, τῆς παραγομένης ἐκ τῆς βιαίας προστριβῆς τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ μέσου, ἢ κατάπαυσις τοῦ βόμβου τῶν ὠτων ἢ ἡ ἀποτροπὴ τοῦ προμηνυομένου κακοῦ, ὅταν ὁ βόμβος ὑπολαμβάνεται δυσοίωνος.

Ἡ κυρία δὲ σημασία τοῦ σκιμαλίζω κατὰ τὸν Σχολιαστὴν εἶναι «τὸ τὸν μὲν μέσον δάκτυλον εἰς τὸν πρῶτον τοῦ ὀρνέου ἐμβαλεῖν» τοῦτο ἀλλαχοῦ (εἰς Ἀχαρν. 444) λεπτομερέστερον διασαφεῖται· «τὸ τῷ μικρῷ δακτύλῳ τῶν

1) Ἀτακτα Δ' 581. Βλ. καὶ ὅσα περὶ τούτου ἔγραψα ἐν Νεοελλ. ἀναλ. 1876 Β' σ. 397 κέ.

2) Σουίδ. λ. σφακελισμός 2. Σχολ. Ὀππιαν. Ἀλιευτ. Β' 583 Δ' 419 Σχολ. Πλατ. σ. 84β. Ἀποστόλης 1484.

3) Ὁ μέσος δάκτυλος «βασκανίας δηλοῖ καὶ λοιδορίας» (Μελάμποδος, περὶ παλμῶν σ. 484 Franz).

4) Ἀρριαν. Ἐπικτ. διατρ. Γ' β' 11. Διογένης Λαέρτ. ζ' 34.35. Schol. Pers. I 28.

5) Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 549: «σκιμαλίσαι γὰρ ἐστὶ... καὶ ὅταν βουλόμενοι ἐφυβρίσαι τινὰ τὸν μέσον δάκτυλον ἐντείνοντες καὶ τοὺς λοιποὺς συνάγοντες δεῖξωσιν αὐτῷ». Βλ. καὶ Σουίδ. λ. ἐσκιμάλισεν. Ἀποστόλ. 698.

6) Juvenal, IV, 10.53. Martialis, II 28. Plaut. Pseudol. 1144.

7) Πολυδ. Β' 184. Ἡρόδ. λ. καταπύγων. Φωκ. Λεξ. 141,2. Sittl, die Gebärde σ. 101,7.

8) Pers. II 28. Martial. VI, 70,5. Πρὸς Πλιν. Ν. Η. 33,1. Sittl αὐτ.

9) Εἰς Εἰρήν. 559. Σουίδ. λ. ἐσκιμάλισεν. Ἡ κρίσις τοῦ B Schmidt (σ. 585,4) ὅτι τὰ σχόλια «in der Erklärung des Wortes (σκιμαλίζω) unsicher hin- und herschwanken» δὲν μοι φαίνεται βάσιμος. Ἡ ἐρμηνεία τῆς λέξεως δὲν ἐγράφη ὅλη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ γραμματικοῦ, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὑπὸ δύο· καὶ ὁ δεύτερος συμπληρῶναι κάλλιστα τὸν πρῶτον, οὐδεμία δὲ διαφορὰ ἢ ἀντίφασις παρατηρεῖται. Ὁ ραβεννατικὸς κώδιξ περιέχει μόνον τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐρμηνείας. (Βλ. A. Martin, Les scholies du manuscrit d'Aristophane à Ravenne, Par. 1882 σ. 131). Οὕτω δέστερα δ' ὅπως εἶναι τὰ συμπληρωτικὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης εἰς μεταγενεστέρους κώδικας καὶ παρὰ τῷ Σουίδῃ.

10) Οἷον σκιμαλίζω τῷ ποδί, τῷ γόνυτι. Διογένης Λαέρτ. Ζ' α' 17).

ὄρνιθων ἀποπειρᾶσθαι εἰ φωτοκοῦσιν.» Εἶναι δὲ τὸ σκιμαλίζω, αὐτὸ τὸ παρ' ἡμῖν ἐνιαχοῦ λεγόμενον προσφουλῶ ἢ συνηθέστερον περιφραστικῶς «κυτάζω ἂν ἔχει ἡ ὄρνιθα τ' αὐγὸ». Διὰ τὴν ἀτόπως ἐκδηλουμένην εἰς τὰς ὄρνιθας περιέργειαν ταύτην τὸ ἐκ τοῦ προσφουλῶ παράγωγον πρόσφουλας ἐν Πέτρα τῆς Λέσβου σημαίνει τὸν ὠτακουστὴν ἢ τὸν ἀδιάκριτον (1).

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἐξέτασις οὐδὲν ἐνέχει τὸ αἰσχροὺς οὐδ' ἐπομένως καὶ ἡ μιμουμένη ταύτην χειρονομία· αὕτη δ' ὅμως συνάπτεται πρὸς τὴν ἄλλην σημασίαν τοῦ σκιμαλίζω, τὴν πράγματι αἰσχροτάτην, ἣν ὁ σχολιαστὴς ἐδήλωσεν ἀπλῶς διὰ τοῦ συνωνύμου: «ἀντὶ τοῦ καταδακτύλισε» (2). Ἄλλὰ τοῦ καταδακτυλίζω ἢ σημασία εἶναι γνωστὴ ἄλλοθεν (3). Ἐκ ταύτης δ' ἀμέσως προέρχεται ἡ ἄλλη τοῦ σκιμαλίζω σημασία, ἡ τῆς ἐπιδείξεως πρὸς ὕβριν τοῦ μέσου δακτύλου ἐντεταμένου. Ἄλλη δὲ τις διὰ τοῦ μέσου δακτύλου γινόμενη χειρονομία, τὸ σκινθαρίζω ἢ σκινθαρίζω, τὸ τῷ μέσῳ δακτύλῳ τὴν ρῖνα παίειν (4), εἶχεν ἴσως μᾶλλον χαρακτῆρα παιδιᾶς, ὅπως καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν συνηθίζεται (μπαοῦτα (5) ἢ μυτιὰ ἢ σκορδομυτιὰ (6)).

Διατήρησις τοῦ ἀρχαίου ὑβριστικοῦ σχήματος.

Τὸ ὑβριστικὸν σχῆμα τοῦ σκιμαλισμοῦ διετηρήθη παρ' ἡμῖν καὶ δὴ πολλῶ ἀχρειότερον θεωρούμενον τοῦ φασκελώματος. «Ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι καὶ τὸν μέσον δάκτυλον εἰώθασιν δεικνύειν οἱ ἀναγωγότατοι πρὸς ὕβριν», λέγει ὁ Οἰκονόμος (7). Γίνεται δὲ συνήθως παλλομένης τῆς χειρὸς μετὰ τεταμένους τοὺς ἄλλους δακτύλους καὶ ταλαντευόμενον καὶ συγκεκαμμένον τὸν μέσον, καθέτως σχεδὸν πρὸς τὴν παλάμην. Ὀνομα ἴδιον τοῦ σχήματος τούτου δὲν ἤξεύρω. Ἄλλ' ἐν Καρπάθῳ ὁ μέσος δάκτυλος τῆς χειρὸς, ἴσως διὰ τὴν τοιαύτην χρῆσιν, ἐπονομάζεται γάαρος, δηλ. γάδαρος, ἀναιδής, ἢ δ' ὀνομασία αὕτη ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὸν τοῦ ποδὸς (8).—Ἄλλο παραπλήσιον σχῆμα

1) Kretschmer, Der heutige lesbisch. Dialekt σ. 456.

2) Ὄτω καὶ ὁ Ἡούχιος ἀσκιαλίσαι, καταδακτυλίσαι.

3) Bekker, An. gr. 48,23: ἀκαταδακτυλίζω: τὸ ἀσελγῶς τῷ δακτύλῳ τῆς τοῦ πέλας ἔδρας ἄπτεσθαι. Τοῦτο καὶ σκιμαλίζω οἱ Ἀττικοὶ λέγουσιν.

4) Πολύδ. Θ' 126. Ἡούχ. λ. σκινθαρίζω καὶ B. Schmidt αὐτ. Ἐπιστάθ. εἰς Ἰλ. Α. 535 σ. 861,10. L. Grasberger, Erziehung u. Unterricht im klass. Altertum τ. I σ. 115-6.

5) Κουκουλέ, Οἰνοντυακὰ σ. 263. Ἡ λ. συνήθης καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ, εἶναι πιθανῶς ἢ ἰταλ. bautta. Ἐνιαχοῦ δὲ σημαίνει μορφασμὸν τοῦ προσώπου, ὅπερ εἶναι συμφωνότερον πρὸς τὴν σημασίαν τῆς ἰταλικῆς λέξεως.

6) Τὸ σχῆμα τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἄκρου τοῦ ἀντίχειρος μετὰ τοῦ ἄκρου τοῦ μέσου δακτύλου ἢ τοῦ δείκτου, τὸν μεθ' ὁρμῆς χωρισμὸν αὐτῶν καὶ τὴν κρούσιν διὰ τοῦ μέσου ἢ τοῦ δείκτου τῆς ρινὸς ἢ ἄλλου μέρους τοῦ προσώπου. Εἶναι δηλ. παραπλήσιον πρὸς τὰ σχήματα τὰ ὑπὸ τῶν Γάλλων καλούμενα nasarde (κρούσις τῆς ρινὸς διὰ τοῦ μέσου δακτύλου) croquignole (κρούσις οἰουδήποτε μέρους τοῦ προσώπου) chiquenaude καὶ pichenette (κρούσις οἰουδήποτε μέλους τοῦ σώματος).—Ἡ μυτιὰ ἢ σκορδομυτιὰ συνίσταται καὶ εἰς τὴν κρούσιν τῆς ρινὸς ἀπλῶς διὰ τοῦ δείκτου· ὑπάρχει καὶ παιδιὰ διὰ παιγνοχάρτων (σκορδομύτα), καθ' ἣν ὁ χάνων ὑποβάλλεται εἰς τὴν τμηωρίαν τῆς σκορδομυτιᾶς.

7) Κ. Οἰκονόμ. ἐνθ. ἀν. τ. Γ' σ. 320. Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ [Pücker-Muskau] Südöstlicher Bildersaal τ. III σ. 132-3, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ὁ ὀργιζόμενος ἐκτείνει κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του ἕνα δάκτυλον καί, ὅταν ὀργισθῇ πλείοτερον, δύο καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι καὶ τῶν δέκα εἶναι ἀνακριβὲς καὶ προέρχεται ἐκ παρανοήσεως τοῦ σχήματος. (Σφακέλωμα διὰ τῶν δύο δακτύλων, τοῦ δείκτου καὶ τοῦ μέσου, συνηθίζεται ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ μόνον πρὸς παιδιὰν ἢ χαριεντισμὸν).—Τὸ ὑβριστικὸν σχῆμα μετὰ προτεταμένον τὸν μέσον καὶ συγκεκαμμένους καὶ συνεσφιγμένους τοὺς ἄλλους δακτύλους συνηθίζεται καὶ ἐν Μαρόκῳ. (Quadenfeldt ἐν Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropol. Ethnographie u. Urgeschichte 1899 σ. 331.

8) Ζωγρ. ἀγών Α' 332. Μανωλακίση, Καρπαθιακὰ σ. 186.

γλευασμοῦ παρ' ἡμῖν, ἰδίως τροφῶν πρὸς παιδία, συγκαμπτουσῶν τὸν δείκτην, τῶν ἄλλων δακτύλων συγκεκλεισμένων, καὶ ἐπιφωνουσῶν *φι-φίτ*, εἰς ἐνδειξιν ἀποτυχίας, ἀναφέρει ὁ Οἰκονόμος, παρκτηρῶν ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο εἶναι καὶ παρὰ Ρώσσοις σύνηθες, οἷτινες ἐπιφωνοῦσι *σίσι*, καὶ ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὸ αἰσχρὰν σημασίαν (1). Τοιοῦτό τι σχῆμα ἐγὼ δὲν εἶδον ἐν Ἑλλάδι· παρετήρησα μόνον ὅτι καταρώμενοι ἐνίοτε ὑψώνουσι συγκεκαμμένον τὸν δείκτην ἢ τὸν μέσον δάκτυλον ἐπιφωνοῦντες: *Νά, ἔτσι νὰ γίνης!* ἦτοι νὰ κυρτωθῇ τὸ σῶμά σου ὡς ὁ δάκτυλος οὗτος.

Λόγος, δι' ὃν τὸ σχῆμα τοῦτο ἐκλήθη σφάκελος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται ὅτι σφάκελος ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ἀγνωστον ἀπὸ τίνος χρόνου, ὁ μέσος τῆς χειρὸς δάκτυλος, δι' οὗ γίνεται αἰσχρὰ χειρονομία. Ἀλλὰ τίς ὁ λόγος, δι' ὃν ἔλαβεν ὁ μέσος δάκτυλος τὸ ὄνομα τοῦτο, ἀφοῦ οὐδὲν κοινὸν φαίνεται ἔχων πρὸς τὸ κύριον σημαίνομενον τοῦ σφακέλου, ἦτοι τὴν φλεγμονὴν ἢ τὴν φθορὰν μορίου τοῦ σώματος; Οἱ ἐκδόται τοῦ Θεσαυροῦ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου προσπαθοῦντες νὰ ἐξεύρωσι συνάφειαν τῶν δύο σημασιῶν προσφεύγουσιν εἰς βεβιασμένας εἰκασίας «*forsam ita a spha-celi morbi ob putritudinem spurcitia dictus*». Ἀλλ' εὐλόγως ὁ B. Schmidt ἀπορρίπτει τὴν γνώμην ταύτην προτείνων (σ. 586) ἄλλην, οὐχ ἤττον ἀπίθανον· ὅτι ἐπειδὴ ἡ ρίζα σφακ- κυρία σημασίαν ἔχει τὸ δένω, συσφίγγω, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ὄνομα σφάκελος ἐδόθη πρῶτον εἰς τὸ σχῆμα τῆς συσφίγγεως πάντων τῶν δακτύλων πλὴν τοῦ μέσου, ἔπειτα δὲ περιωρίσθη εἰς δήλωσιν τοῦ μέσου δακτύλου, δηλ. ἀκριβῶς ἐκείνου, ἐφ' οὗ δὲν ἐφηρμόζετο ἡ κυρία σημασία τῆς ρίζης. Ἀλλὰ τοιαύτη, ὡς νομίζομεν, διαφορὰ τῆς σημασίας δὲν ὑπάρχει. Ἡ λ. σφάκελος ἔχει πολλὰς σημασίας· «οὐδὲ γὰρ ὠμολόγηται τῆς σφάκελος φωνῆς τὸ σημαίνομενον» λέγει ὁ Γαληνός (2). Δὲν ἦτο ἐν χρήσει μόνον ὡς ἰατρικὸς ὄρος, ἀλλὰ ἐσήμαινε καὶ τὴν σύντονον κίνησιν, τὸν σφασμὸν, τὸν παλμὸν (3). Ἡ σημασία δ' αὕτη εὐαρμωστεῖ καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τὴν σημερινὴν αἰσχρὰν χειρονομίαν, καθ' ἣν ὁ μέσος κινεῖται συντόμως καὶ οἰοῖται σφιδάζει. Ἀναμφιβόλως δὲ τοιαύτη θὰ ἦτο καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων χειρονομία, δι' ἣν ὁ μέσος δάκτυλος ἔλαβε τὸ ὄνομα σφάκελος. Διότι τὰ νεύματα, ἡ κοινὴ αὕτη πάντων τῶν ἀνθρώπων γλῶσσα, κατὰ τὸν Κοϊντιλιανὸν (XI, 3,87), δεικνύουσιν ἕκαστον ὠρισμένην ἐνέργειαν, ἀπομιμούμενα χαρακτηριστικὴν κίνησιν αὐτῆς. Εἶναι δ' ὑβριστικά, ὅταν τοιαύτη ἐνέργεια ἀποτελῇ ὑβρὶν ἐκείνου, πρὸς ὃν γίνεται, δεικνύοντα ὅτι εἶναι ἄξιος τοιαυτά τινα νὰ πάθῃ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ χειρονομία ἀντικαθίστη τὴν αἰσχρὰν ὑβρὶν «καταδακτυλίζω σε»· τὸ δ' ἕτερον σχῆμα τῆς ἐπιδείξεως τοῦ σφακέλου ὀνομασθέντος μέσου δακτύλου ἐντεταμένου ἢ τῆς δείξεως τοῦ ὑβριζομένου δι' αὐτοῦ, τὴν ὑβρὶν «πυγίζω σε».

1) Κ. Οἰκονόμ. ἐνθ. ἀν.

2) Π. τῶν πεπονηθέντων τόπων Β, 8 τ. VIII σ. 92 Κuhn.

3) Σχολ. Αἰσχύλ. Προμηθ. 1045: «σφακέλω, σπασμῶ, συντόμως κινήσει». Αὐτ. 878. Γαλην. ἐνθ. ἀν. σ. 93 Kuhn Σουίδ. λ. σφακελισμός 2. Σχολ. Εὐριπ. Ἴππολ. 1352. Σχολ. Ὀππιαν. Ἄλ. Β' 583. Ἡούχ. λ. Bekker, Anecd. 433,21. Κρατίν. ἀπ. ἀδ. 48 (Meineke FCG. II 191) Φερεκράτ. παρ' Ἀθην. Γ' 75β (Meineke II 287).

Οὐδὲν κοινὸν πρὸς τὸ σχῆμα ἔχουσιν αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις χειρῶν
μὲ διεσταλμένους τοὺς δακτύλους.

Ἡ δὲ διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος δῆλωσις καὶ ἄλλου ὑβριστικοῦ σχήματος, διάφορον ἔννοιαν ἔχοντος, ἦτοι τοῦ σημερινοῦ σφακέλου, σφακελώματος, εἶναι εὐνόητος. Ἡ ἐπίκλησις σφάκελος, ἢ δοθεῖσα εἰς τὸν μέσον δάκτυλον διὰ τὸ δι' αὐτοῦ γινόμενον αἰσχυρὸν σχῆμα, ἐπεξετάθη συνεκδοχικῶς εἰς πάντας τοὺς δακτύλους, διότι καὶ δι' αὐτῶν γίνεται σχῆμα ἐπίσης ὑβριστικόν (1).

Ὁ B Schmidt (σ. 587) θέλων ν' ἀνασκευάσῃ τὴν πρὸ τεσσαρακονταετίας περίπου ἐξενεχθεῖσαν γνώμην μου (2), ὅτι τὸ σφακέλωμα βραδύτερον εἰσῆχθη εἰς τὴν συνήθειαν, παραλαβοῦσαν τὴν ὀνομασίαν ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐπικλήσεως τοῦ μέσου δακτύλου, παρατηρεῖ ὅτι ἡ γνώμη μου εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο ἀσύστατος, καθ' ὅσον τὸ διὰ τῆς διατάσεως τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς σχῆμα δὲν εἶναι ὑστέρων χρόνων γέννημα, ἀλλὰ μᾶλλον πανάρχαιον. Φέρει δὲ εἰς ἀπόδειξιν ἀρχαῖον μνημεῖον ἐν Ἰτάνῳ τῆς Κρήτης ὑπὸ Ἰταλῶν ἀρχαιολόγων ἀνακαλυφθέν, ἐπιγραφὴν, τοῦ 3 αἰῶνος π. Χ. κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, βουστροφηδὸν γεγραμμένην ἐπὶ βράχου, φέρουσαν εἰς τὸ τέλος, ἦτοι εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄνω ἄκρον αὐτῆς, ἐγκεχαραγμένην χεῖρα, διεσταλμένους ἔχουσαν τοὺς δακτύλους. Καὶ ὁ μὲν ἀναδημοσιεύσας καὶ ὀρθότερον ἀναγνώσας τὴν ἐπιγραφὴν Ferdinand Dümmler (3) εἰκάσεν ὅτι ἡ χεὶρ ἐδήλου σχῆμα εὐχῆς· ἀλλ' ὁ Schmidt κρίνων ἐσφαλμένην τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἀσπάζεται τὴν τοῦ Bienkowski (4), νομίζοντος ὅτι ἡ παράστασις δὲν παρουσιάζει σχῆμα εὐχῆς, ἀλλ' ἔχει τὴν ἐν μαγγανείαις συνήθη θέσιν τῶν δακτύλων (:), ἣτις ἐνταῦθα κατ' ἀντιτυπίαν χρησιμεύει ὡς ἀποτροπαιῶν ἀσπάζεται δ' ὁ B. Schmidt τὴν γνώμην ταύτην ἀμφισβητῶν τὴν ἐρμηνείαν περὶ δυνάμεως μαγικῆς τῶν διεστηκῶτων δακτύλων καὶ δεχόμενος ὅτι τὸ σφακέλωμα εἶναι ἀπειλή πρὸς ἐξόρυξιν τῶν βασκάνων ὀφθαλμῶν καὶ διὰ τοῦτο χρησιμεύει καὶ ὡς μαγικὸν σύμβολον ἀποτροπῆς τῆς βασκανίας, συμπεραίνει δὲ ὅτι οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς παραστάσεως τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς ἐν τῷ παλαιῷ ἐκείνῳ κρητικῷ μνημείῳ, ὅτι ἡ χειρονομία τοῦ σφακελώματος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον ἐκφράζει ἐν Ἑλλάδι τὴν ἔννοιαν ταύτην τῆς ἀπειλῆς τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῆς ἀποτροπῆς τῶν ἐκ τῶν μαγγανειῶν κακῶν.

Ἄλλ' ἡ ἀνάγλυφος χεὶρ τοῦ βράχου τῆς Ἰτάνου δὲν εἶναι μοναδική, τούναντίον δὲ παμπληθεῖς εἶναι αἱ ἀρχαῖαι ἀνάγλυφοι παραστάσεις χειρῶν μὲ διεσταλμένους τοὺς δακτύλους· ἡ συνταύτισις δ' ὅμως αὐτῶν πρὸς τὸ σημερινὸν σχῆμα τοῦ σφακελώματος εἶναι παντελῶς ἀβάσιμος, ἄγει δὲ εἰς ἐσφαλμένα πορίσματα περὶ τῆς προελεύσεως αὐτοῦ, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ εἰς παρανόησιν τῶν ἀρχαίων μνημείων. Διότι εἶχεν ἰπωσδήποτε ροπὴν τινα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν μνημείων τούτων ὡς ἀποτροπαιῶν ἢ τοιαύτη συνταύτισις. Πρῶτος ὁ O. Jahn, ὅστις ἔχει πληρεστάτην καταγραφὴν τῶν μέχρι τῶν ἡμε-

1) Ὅτι ἡ ἐπίκλησις τοῦ μέσου ἀπεδόθη ὑστερον εἰς ὅλους τοὺς δακτύλους φαίνεται καὶ ἐκ τῆς συνηθεστάτης φράσεως «Τοῦ δωσε πέντε φάσκελα»=τὸν ἐφασκέλωσε διὰ τῶν πέντε δακτύλων τῆς χειρὸς.

2) Νεοελλ. ἀνάλ. Α' (1876) σ. 399.

3) Athen. Mitteilungen 1891 XVI σ. 129.

4) Ἐν Eranos Vindobonensis, Wien 1893 σ. 298.

ρῶν του δημοσιευθέντων τοιούτων μνημείων (1), εἶκασεν ὅτι ἐκ τούτων, ἄτινα ὑποθέτει ὅτι συμβολίζουσι δέησιν πρὸς τὸν θεὸν περὶ φανερώσεως καὶ τιμωρίας ἀδίκων πράξεων, δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ἡ σημερινὴ νεοελληνικὴ συνήθεια τοῦ σφρακελώματος. Ὡς ἐπὶ κλησιν δ' ἐπίσης τῆς θείας βοήθειας ἐξηγοῦσι τὰς ἐπὶ ἐλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν μνημείων παραστάσεις ταύτας οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτῶν πραγματευθέντων (2). Ἄλλαι δὲ ἐλληνικαὶ καὶ ρωμαϊκαὶ πλαστικαὶ παραστάσεις χειρῶν, ἠνωμένους ἢ διεσταλμένους ἐχουσῶν τοὺς δακτύλους, ἢ ὑψωμένους τοὺς τρεῖς δακτύλους καὶ συγκεκαμμένους τὸν παράμεσον καὶ τὸν μικρόν, εἶναι ἀναθήματα εὐχαριστήρια εἴτε ἐπὶ θεραπείᾳ παθούσης χειρὸς, εἴτε ἐπὶ αἰσίῳ τοκετῷ λεχοῦς, ἢ συνδέονται πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Σαβαζίου καὶ συμβολίζουν τὴν εὐλογοῦσαν καὶ βοηθὸν χεῖρα τοῦ θεοῦ (3). Ὅθεν ὁμοιόταται παραστάσεις εἶναι δυνατόν ἕνεκα ποικίλων αἰτίων παρὰ τῷ αὐτῷ λαῷ νὰ χρησιμεύωσι πρὸς δήλωσιν διαφόρων ἐνοιῶν καὶ νὰ ἐπιδιώκωσι σκοποὺς διαφόρους. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματος τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συνηθείας, ἡ ἀνάθεσις εἰς τὸν Σαβάζιον τῶν χειρῶν φαίνεται, ὅτι ἔχει Ἰουδαϊκὴν τὴν προέλευσιν, διὰ τῶν Ἰουδαίων εἰσαχθεῖσα εἰς τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν φρυγικὴν λατρείαν τοῦ Σαβαζίου, ἐκεῖθεν δὲ μεταδοθεῖσα εἰς τὸν ἐλληνορρωμαϊκὸν κόσμον (4). ἄλλ' αὐτοὶ οἱ Ἰουδαῖοι πάλιν ἐν Ρηνεῖα κατὰ τὸν Β' αἰῶνα π. Χ. ἐχάρασσον κατὰ τὸ ἐλληνικὸν ἔθος ἐν ἐλληνιστὶ γεγραμμέναις ἐπιτυμβίοις ἐπιγραφαῖς τὰς δύο ἀνοικτὰς χεῖρας εἰς δήλωσιν ὅτι ἐπικαλοῦνται τὴν τιμωρὸν βοήθειαν τοῦ θεοῦ (5). καὶ οἱ Ἰουδαῖοι σήμερον ἐν Μαρόκῳ συνηθίζουσι νὰ μεταχειρίζονται παντοειδῆ προβασκάνια εἰς τύπον χειρὸς μὲ' διεσταλμένους τοὺς δακτύλους (6). τὴν δὲ συνήθειαν ταύτην παρέλαβον προδήλως παρὰ τῶν Μουσουλμάνων, καὶ οὐδὲν ἔχει αὕτη τὸ κοινὸν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Σαβαζίου ἢ τὰ ἐλληνορρωμαϊκὰ ἀναθήματα.

Ἄομοιαι παραστάσεις παρ' ἄλλοις λαοῖς.

Αὐτὸ τοῦτο, ἡ διάφορος χρῆσις καὶ ἡ ἐκασταχοῦ παραλλαγή τῆς σημασίας παρατηρεῖται εἰς τὸ σύμβολον τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς παρὰ πολλοῖς λαοῖς, διότι τὸ σύμβολον τοῦτο εἶναι πολλαχοῦ διαδεδομένον καὶ δὴ καὶ εἰς λαοὺς, οἵτινες οὐδεμίαν ποτὲ φαίνεται ὅτι ἔσχον ἐπικοινωνίαν πρὸς ἀλλήλους. Ἦδη τῷ 1855 ἐσημείωνεν ὁ Jahn ὅτι οἱ αὐτόχθονες τῆς Ἀμερικῆς ἀπέδιδον βα-

1) Ἐν τῇ ἐν ἀρχῇ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ του σ. 53 κέ. Καταγραφὰς τῶν κατόπιν εὑρεθέντων πολυπληθῶν ἐλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν μνημείων, μὲ παραστάσεις μιᾶς ἢ δύο χειρῶν διεσταλμένους ἐχουσῶν τοὺς δακτύλους, βλ. ἐν *Sittl, die Gebärden d. Griechen u. Römer* σ. 307. *Ad Wilhelm* ἐν *Jahreshefte d. oesterr. archäol. Institut in Wien* τ. IV 1901 *Beiblatt* σ. 16 σημ. 12. *Beiträge zur griech. Inschriftenkunde* 1909 σ. 200—1.320. *Noak* ἐν *Ath. Mitteil.* 1894 τ. XIX σ. 318.

2) *Wilhelm* ἐνθ. ἀν. *A. Deissmann* ἐν *Philologus* 1902 LXI σ. 255 κέ. *Wiegand* ἐν *Ath. Mitteil.* 1908 σ. 154. Βλ. καὶ *Seligmann, der böse Blick* τ. II σ. 166.

3) *Sittl* σ. 325 7. *Blin'kenberg, Archäologische Studien, Kopenhagen* 1904. *O. Weinreich, Antike Heilungswunder, Giessen* 1909 σ. 16 κέ. (*Religionsgesch. Vers. u. Vorarbeiten VIII, 1*).

4) *Cumont* ἐν *Comptes rendus de l'Académie des Inscript. et des belles lettres, Paris* 9 Φεβρ. 1906 σ. 63 καὶ ἐν *Revue de l'histoire des religions* 1906 τ. LIII σ. 17.

5) *Philologus* 1902 σ. 255.

6) *Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropolog. Ethnol. u. Urgesch.* 1886 σ. 676. Ἐν Ἀλγερίᾳ οἱ Ἰουδαῖοι ἀπεικονίζουσι, ὡς οἱ Μουσουλμάνοι, ἀνοικτὴν χεῖρα εἰς τὴν εἰσοδὸν τῆς οἰκίας των. (*Revue des tradit. populaires* 1899 σ. 282.)

θυτάτην ἔννοιαν εἰς αὐτὸ (¹). Μαρτυρίας ἐπίσης τῆς χρήσεως τοῦ συμβόλου παρὰ τοῖς παλαιοῖς Μεξικανοῖς καὶ τοῖς λαοῖς τῆς κεντρικῆς Ἀμερικῆς φέρει ὁ Seligmann (ἐνθ. ἀν. II 165 κέ.), ὅστις ἐπὶ τούτοις ἐπάγεται καὶ ἄλλας τινὰς περὶ παραστάσεων τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς πρὸς τὸν θεατὴν ἐστραμμένης ἐν βαβυλωνίοις κυλίνδροις, ἐν φοινικικαῖς καὶ λυβικαῖς ἐπιτυμβίοις στήλαις, ἐν καρχηδονικαῖς ἀναθηματικαῖς στήλαις, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐν τοῖς λεγομένοις κελτικοῖς μνημείοις τῆς Βρεταννίας. Ἀποτυπώματα χειρῶν συνηθίζονται καὶ ἐν τῇ Βορείῳ Ἰνδικῇ εἰς τοίχους οἰκιῶν καὶ εἰς ἱεροτελεστίας (²). Πλειότερον δ' ὅμως πάντων ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς αἱ ἐκδηλώσεις τῆς δαιμονίας ταύτης παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις διὰ τὴν ἐνδεχομένην ροπὴν τουρκικῶν συνηθειῶν εἰς τὰς ἑλληνικάς. Διότι παρὰ πᾶσι τοῖς μουσουλμανικοῖς λαοῖς εἶναι κοινόταται αἱ ἀπεικονίσεις χειρῶν μὲ δισστηκότας τοὺς δακτύλους, εἰς παντοειδεῖς τύπους, θεωρούμεναι ὡς ἀσφαλῆ φυλακτῆρια πρὸς ἀποτροπὴν παντὸς κακοῦ (³). Εἰς δὲ τὰς κυρίως μουσουλμανικάς χώρας ἢ συνήθεια δὲν περιορίζεται εἰς μόνους τοὺς μουσουλμάνους, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Ἰουδαίους κατοίκους αὐτῶν (⁴). Ἀλλ' ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ συνήθεια οὐδεμίαν ἔσχε ροπὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας εἶναι, νομίζομεν, ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως· διότι ἦτο γνωστὸς εἰς αὐτοὺς ὁ κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικὸς χαρακτήρ ταύτης καὶ διὰ τὴν ἀντίθεσιν τῆς θρησκείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μιμῶνται πράξεις συμφώνους πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς μουσουλμανικῆς πίστεως, ὅπου δὲ συνέπεσε νὰ παρατηρήσωσι τὴν ὁμοιότητα τῆς συνηθείας ἐκείνης πρὸς τὸ σφακέλωμα, τὸ συνεταύτισαν μὲν πρὸς αὐτήν, ἀλλ' ἀπέδωκαν τὴν ἀτιμωτικὴν ἔννοιαν τούτου εἰς τὸν σεβασμὸν τῶν Τούρκων πρὸς τὸν ἀριθμὸν πέντε καὶ τὴν νομιζομένην ὑπ' αὐτῶν ἱερότητα τοῦ σχήματος τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς· τοῦτο συνέβη ἐν Κρήτῃ, ὅπου οἱ Ὀθωμανοὶ «ἐμβάπτοντες τὴν χεῖρα εἰς μελάνην σχηματίζουσι διὰ τῆς ἐπιθέσεως αὐτῆς σφακελίαν πρὸς ἀποσκοράκισιν τῶν δαιμονίων» (⁵). Ἀληθῶς δέ, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ προέλευσις τοῦ συμβόλου τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς καὶ εἰς οἴουσδήποτε λόγους καὶ ἂν ὀφείλεται ἢ διάδοσις αὐτοῦ παρὰ τοῖς μουσουλμάνοις, οὗτοι δοξάζουσιν ὅτι εἶναι ἱερώτατον, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχει τὴν δύναμιν τῆς ἀποτροπῆς πάσης δαιμονικῆς ἐπηρείας· πιστεύουσι δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ Μωάμεθ ἐμβαπτίσας τὴν χεῖρα εἰς μελάνην καὶ ἀποτυπώσας τὴν παλάμην ἐπὶ λευκοῦ χάρτου (⁶), ὑπέδειξεν ποῖον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς τοὺς πιστοὺς παραδοθὲν τελειότατον ὄργανον πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· διότι, ὡς δογματίζουσιν, ἡ χεὶρ ἔχει τριπλῆν μυστικὴν ἔννοιαν, εἰκὼν οὕσα τῆς θείας προνοίας, σύνοψις τοῦ θείου νόμου καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς θρησκείας, ὡς ἐκ τούτου δὲ εἶναι κραταιότατον ὄπλον ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Ὅθεν καὶ ὁ ἀριθμὸς πέντε

1) *Jahrb.* ἐνθ. ἀν. σ. 56. Ἀναφέρεται εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Stephens, Yucatan σ. 436 κέ.

2) North Indian Notes and Queries τ. V σ. 315 (Folklore, London 1896 τ. VII 315).

3) Στ. Καραθεοδωρῆ περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ΕΙ, Κ] πολ. 1847 σ. 38.—Δελτίον Ἱστορικῆς ἐταιρείας τ. Β' σ. 124 (πρὸς τοῖς ἐν Κρήτῃ μουσουλμάνοις.)—Verhandlungen d. berliner Ges. f. Anthropol. Ethnol. u. Urgesch. 1886 σ. 676. 1887 σ. 372. Revue trad. popul. 1899 σ. 282. Seligmann, der böse Blick, Berlin 1910 τ. II σ. 6. 168 κέ.

4) Seligmann αὐτ. σ. 168.

5) Δελτ. ἱστ. ἐτ. Β' 125.

6) Τὸ βεράτιον, δι' ὃ λέγεται ὅτι ὁ προφήτης Μωάμεθ ἐχορήγησεν ἀτελείας εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ καὶ τὰ ἐξερτήματ' αὐτῆς φέρει τοιοῦτο ἀποτύπωμα, ὅπερ θεωρεῖται ὡς ἀποτύπωμα τῆς χειρὸς τοῦ προφήτου, ἐπέχον τὸν τόπον ὑπογραφῆς (Αὐτ.).

νομίζεται ιερώτατος (1) και τὸ ἀποτύπωμα τῆς χειρὸς καλεῖται «χειρ τοῦ προφήτου», ἐν Τύνιδι δὲ «χειρ τῆς Φατιμάς», τῆς θυγατρὸς τοῦ Μωάμεθ, καὶ ἐν Περσίᾳ «χειρ τοῦ Χουσαίν», τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ (2).

Τὸ σφακέλωμα οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὰς παραστάσεις ταύτας.

“Ὅθεν τὸ νεοελληνικὸν σφακέλωμα οὔτε πρὸς τὴν μουσουλμανικὴν χεῖρα τοῦ Μωάμεθ οὔτε πρὸς τὰ παρόμοια σχήματα ἄλλων λαῶν ἔχει τι κοινόν, ἀλλ’ οὔτε καὶ πρὸς τὸ ἑλληνορωμαϊκὸν σύμβολον τῶν ἀνοικτῶν χειρῶν. Ἰδίαν δ’ ὅλως ἔχει τὴν προέλευσιν καὶ ἰδίαν σημασίαν ὑβριστικὴν, ἧς ἐνεκα προσέλαβε καὶ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐδήλου ἄλλο σχῆμα ὑβριστικόν.

Προίλευσις καὶ ἔννοιαι τοῦ σφακελώματος.

Περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ πολλαὶ ἐξηγήθησαν ἀβάσιμοι γινῶμαι. Ὁ Κοραῆς (3) ἐνόμιζεν ὅτι δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν σκιμαλισμὸν, πλὴν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν δακτύλων μόνον, ἐν ἄλλοις λόγοις ἐθειώνει αὐτὸ ἀνάπτυξιν τῆς ἀρχαίας συνηθείας. Ὁ Stephani (4) ἰσχυρίζετο ὅτι ὑπονοεῖ τὰς πέντε πληγὰς τοῦ Φαραῶ ἢ τὰ πέντε καρφία, δι’ ὧν προσηλάθη ὁ Χριστὸς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ὅτι ὁ σφακελώνων καταρᾶται τρόπον τινὰ τοιαῦτα νὰ πάθῃ ὁ σφακελωνόμενος. Ὁ Hahn (5) εἵκαζεν ὅτι ἡ παλάμη μὲ ἀνοικτούς τοὺς δακτύλους συμβολίζει τὸν ἥλιον μὲ τὰς ἀκτῖνάς του, καὶ ἐκ τούτου, ἐπειδὴ ὁ προσβλέπων τὸν ἥλιον τυφλώνεται, προῆλθεν ἡ σημασία τῆς χειρονομίας «νὰ τυφλωθῆς!» Ὁ Στ. Καραθεοδωρῆς (6) ὅτι «ἡ μούτζα καὶ τὸ λεγόμενον τὰ πέντε αὐτὸ τοῦτο τὸ πεντάγραμμον σημαίνουσιν, ἐκλαμβανόμενον ἐπὶ κατάρα», εἰς τὸ πεντάγραμμον δ’ ἡ τὸ ἄλλως πεντάλφα καλούμενον, προσεπάθει ν’ ἀνεύρη βαθείας μυστικᾶς ἐννοίας!

Μεῖζονος δ’ ὅμως προσοχῆς ἀξία, ἀντὶ τῶν εἰκασιῶν τούτων, εἶναι ἡ γνώμη αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ σφακελώματος. Ὁ λαὸς δὲν πιστεύει ὅτι τὸ σφακέλωμα εἶναι μαγικὴ πρᾶξις, σκοποῦσα νὰ βλάβῃ τὸν καθ’ οὗ γίνεται, ὡς ὑπέλαβεν ὁ Rouqueville, παρεξηγήσας τυχαίαν τινὰ φράσιν, τῆς ὁποίας ἄλλο ἦτο τὸ νόημα (7). Ὁρθῶς δὲ ὁ B. Schmidt (σ. 588) ἠμφισβήτησε τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεταφράσεως ταύτης τοῦ σφακελώνω διὰ τοῦ μαγεύω. Ἀλλὰ νομίζει ὁ λαὸς ὅτι τὸ σφακέλωμα ἀντικαθιστᾷ κατάραν περὶ ἐξορύξεως τῶν ὀφθαλμῶν, παραστατικώτερον ἐκφραζομένην διὰ τῆς χειρονομίας, ὡς νὰ ἦσαν δηλ. οἱ ἐντεταμένοι δάκτυλοι τὰ ὄργανα τῆς τυφλώσεως. Ἡ συνήθης διὰ λόγου κατάρα εἶναι «νὰ τυφλωθῆς», «νὰ στραβωθῆς», «νὰ χυθοῦν τὰ μάτια σου», «νὰ πέσουν» ἢ «νὰ βγοῦν τὰ μάτια σου» κλπ., ἡ δὲ διὰ τοῦ σχήματος ἐκφορὰ αὐτῆς ὑπενέφανε τὴν ἐπιθυμίαν ταχείας ἐκπληρώσεως καὶ δὴ δι’ αὐτῶν τῶν χειρῶν τοῦ καταρωμένου. Καὶ ἐνισχύουν τὴν χειρονομίαν διὰ τῆς ἐπιφώνησεως Νά! ἢ Ὁρσε=(ἔρισε λάβε) ἢ καὶ Ὁρσε

1) Verhandl. d. Berl. Ges. f. Anthropol. 1886 σ. 676.

2) Seligmann σ. 170.

3) Ἄτακτα Δ’ 582.

4) Stephani, Reise durch nördl. Griechenl. 1843 σ. 38. 69.

5) Παρὰ Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen 1864 σ. 61.

6) Ἐνθ. ἀν. σ. 37. 42.

7) Rouqueville, Voyage de la Grèce, 2ας ἐκδ. τ. VI σ. 149 (τῆς α’ ἐκδ. τ. IV σ. 409). Ἐκ τούτου: Tagebuch einer Reise durch Griechenland und Albanien, Berlin 1826 σ. 282 (παρὰ Sill, Gebärden σ. 123, 7).

πέντε! ἄλλ' ὁ ὑβριζόμενος σπεύδει ν' ἀπαντήσῃ 'ς τὰ μάτια σου! ἢ ἂν ὁ σφακελώνων προλαμβάνων εἶπῃ αὐτὸς Νὰ 'ς τὰ μάτια σου! ἀπαντᾷ 'ς τὰ δικά σου! Ἀπαγγέλλοντες δὲ τὸν ἀριθμὸν πέντε, τὸν ὑπενθυμίζοντα τὰ σφάκελα, πολλάκις κρίνουσιν ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῶν κανόνων τῆς εὐπρεπείας νὰ προσθέσωσι: 'ς τῶν ὀχτροῶν μας τὰ μάτια! (1). Οὕτω τὸ τυφλῶνω κατέστη συνώνυμον τοῦ σφακελώνω καὶ τὸ τύφλα τοῦ σφάκελα (2). ταῦτα εὐρίσκομεν ἤδη συνεκφερόμενα εἰς στιχοῦργημα τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰῶνος: «καὶ δίδω του χαιρετισμὸν τύφλαις καὶ σφακιολά σου» (3).

Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ σφακελώματος εἶναι βεβαίως εὐλογοφανής, ἀλλὰ πρέπει πάντως νὰ καταλεχθῇ εἰς τὰς ἀστηρίκτους εἰκασίας, τὰς ὁποίας φέρουσι συνήθως πρὸς ἐξήγησιν καὶ δικαιολογίαν ἐθίμων καὶ δοξασιῶν, ὧν ἐλησμονήθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἀληθὴς ἐννοια (4). Τὸ σφακέλωμα εἶναι ὑβριστικόν, ὡς ἀπομίμησις χαρακτηριστικῶν κινήσεων ὑβριστικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' οὔτε ἡ τύφλωσις ἀνθρώπου εἶναι ὑβριστικὴ ἐνέργεια, οὔσα μᾶλλον τραγικωτάτη ἐγκληματικὴ πράξις, οὔτε ἡ ἐξόρυξις τῶν ὀφθαλμῶν διὰ τῶν δακτύλων εἶναι ὁ συνήθης τρόπος τῆς τυφλώσεως. Ἐπίσης δὲν φαίνονται εἰς ἡμᾶς εὐστοχοὶ καὶ αἱ παραπλήσιοι ἐξηγήσεις τῆς χειρονομίας ὑπὸ λογίων, οἵτινες παραπλανηθέντες ἐκ τῶν συνοδευουσῶν αὐτὴν ἐπιφωνήσεων «νά 'ς τὰ μάτια σου» κτ. ὑπολαμβάνουσιν ὅτι εἶναι ἡ ἀπειλὴ πρὸς ἐξόρυξιν τῶν ὀφθαλμῶν (5) ἢ ὕβρις τινὸς ὡς τυφλώττοντος (6). Ἀλλ' αἱ εἰς τὴν τύφλωσιν ἀναφερόμεναι ἐπιφωνήσεις, αἱ συνοδεύουσαι συνήθως τὸ σφακέλωμα, προῆλθον ἀπλῶς ἐκ τῆς ἐννοίας, ἣν ἀποδίδει εἰς τὸ σχῆμα τοῦ σφακελώματος ὁ λαός, ἀφότου ἐλησμόνησε πλέον τὴν ἀληθῆ ἀρχὴν αὐτοῦ.

Ἡ λέξις μουζα καὶ τὰ παράγωγα αὐτῆς.

Εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς ὑβριστικῆς ἐνεργείας, ἣν ἀπομιμεῖται τὸ σφακέλωμα, μᾶς ὀδηγεῖ ἀσφαλῶς ἡ ταυτόσημος πρὸς τὴν λ. σφάκελο λέξις μουζα. Ἀμφότεραι αἱ λέξεις αὗται εἶναι ἐπίσης κοιναί, ἀδιαφόρως δὲ γίνεται χρῆσις καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἕτερον μὲν ταύτης, ἕτερον δὲ τῆς ἐτέρας πρὸς δήλωσιν τῆς χειρονομίας. Ἡ λέξις μουζα κυρίως σημαίνει ἀσβόλην, ἐκ τῆς σημασίας δὲ ταύτης παρήχθησαν καὶ αἱ λοιπαί, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ ὑβριστικοῦ σχήματος τῆς χειρός.

Φέρεται δ' ἡ λέξις αὕτη εἰς πολλοὺς τύπους. Ὁ παλαιότερος εἶναι μουζα(7).

1) Δελτ. ἰστ. ἑταιρ. Β' 125 (Κρήτης). Καὶ οἱ Ἀραβες τῆς Κωνσταντίνης κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ ἀριθμοῦ πέντε ἐπιλέγουσι: φιτ ἄν βλῖς = 'ς τὰ μάτια τοῦ διαβόλου (Revue des tradit. populaires σ. 282). Ὁ Seligmann (II 178) ἀναφέρει ἀραβικὴν παροιμίαν: Chamse fi wudsch el—a'dâ=πέντε 'ς τῶν ἐχθρῶν τὰ πρόσωπα, καὶ κατάραν: Chamsa fi aïnek=πέντε 'ς τὰ μάτια σου.

2) Κοραῆ Ἀτακτα Δ' 582. Schmidt σ. 583. Ἡ τοιαύτη χρῆσις εἶναι πάγκοινος.

3) Νεοφύτου, τὸ ἀχοῦρι στ. 136.

4) Πρβλ. Λαογραφ. Α' 9.

5) Wachsmuth ἐνθ. ἀν. Sittl, die Gebärden σ. 45. B. Schmidt σ. 588. Ὁ Guys, (Voyage littéraire de la Grèce, 3e éd. 1783 τ. I σ. 371) παραδόξως συγγέων τὰ πράγματα λέγει ὅτι τὸ σφακέλωμα καὶ ἡ συνοδεύουσα αὐτὸ φράσις νά 'ς τὰ μάτια σου! ἐξέφραζε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἐπιθυμίαν ἐξορύξεως τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν.

6) Κ. Οἰκονόμου, Δοκίμιον περὶ τῆς πλησιεστέρας συγγενείας τῆς σλαβονορωσ. πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τ. Γ' σ. 321.

7) Παρὰ Σαχλίση, Γραφαί στ. 47 Wisner, Legrand ἐν Annuaire de l'Associat. σ. 216 στ. 178 W. σ. 226 L. στ. 359 W. σ. 237 L—Ducange λ. σ. 959. Κοραῆ, Ἴσοκράτ. Β'

ἄλλοι τύποι. μούζη (1), μούτσα (2), μούτζα (3), μουτζά (4), μούντζα (μούντζα)· ὁ κοινότατος τύπος (5), ὃν παρέλαβε καὶ ἡ μακεδονοβλαχική (6) καὶ ἡ ἄλβανική (7)· μούντζα (8) μούντσα (9) μούτθα (10). Παράγωγα: ἡ ἐνέργεια μουντζιά (11), μουτζιά (12) μούλουβέ (13). Τὸ ρῆμα μουζώνω (14), μουζζώνω (15), μουζώνω (16), μουντζώνω (17), μουντζώνω (18), μουντζώνω (19), μουντζώνω (20), μουντζώνω (21), μουντζώνω (22). Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας: μούντζωμα (κοινότατον), μούζωμαν (23), μούντσωμαν (24) μουτζωμὸς (25). Μετὰ παραγωγικῶν καταλήξεων: μουντζάλα (μουντζάλα) (26), μουντζαλιά (μουντζαλιά) (27), μουζαλιά (28), μουζουλιά, μουζουλάδα (29). Τὸ ρ. μουντζαλώνω (μουντζαλώνω) (30), ἐκ τούτου μουτζάλωμα. Μετὰ τῆς καταλήξεως -οῦρα: μουν-

σ. 299. Ἄτακτα Β' 253. Σάμου. (Σαματιὰδ. Σαματικὰ Ε' 785). Καλύμνου (Α.Α.) Καρπάθου (Α.Α.) Κύπρου Σακελλάου, Κυπριακὰ Β' 667. (Α.Α.) Σηλυβρίας (Α.Α.) Λιβισίου Λυκίας (Μουσαίου, Βαπτισμοὶ σ. 87).

1) Καρπάθου (Α.Α.) Κύπρου (Σακελλάου. Β' 667. Α.Α.)

2) Ἄμισοῦ (Α.Α.).

3) Συναξάριον γυναικῶν στ. 848 Krumbacher. Μαδύτου (Α.Α.)

4) Σύμης (ΚΠ. Σύλλογος Η' 474. Α.Α.).

5) Τὸ πρῶτον ἐν χειρογρ. τοῦ Νικητα Χωνιάτου σ. 253, 273 Bonn: «τὴν μούντζη» Ἀκολουθία τοῦ σπανοῦ (Legrand, Bibl. gr. vulg. II 43). Κοραῖ, Ἄτακτα Β' 253. Σκ. Βυζαντίου, Λεξικὸν καθ' ἡμᾶς ἐλλ. λ. Πολίτου, Παροιμ. Γ' 400. 409 Πελοποννήσου, Στερεᾶς καὶ ἄλλαχοῦ. Σουλᾶτων Καππαδοκίας (Φαρασοπούλου, τὰ Σουλᾶτα σ. 121) Λάστας (Α.Α.) Τήνου (Α.Α.) Γκιουμουλτζίνα (παρὰ Στ. Κυριακίδου).

6) Mündzâ, πληθ. -dzî. (Νικολαΐδου, Ἔτυμολογ. λεξικὸν τῆς κουτσοβλαχικῆς ἐν λ.)

7) Mundze θηλ. (G. Meyer, Etymolog. Wörterbuch der albanes. Sprache σ.

289) muntse (Hahn, Alban. Stud. III 78). μούντζα (Χριστοφορίδου, Λεξ. τῆς ἄλβανικῆς σ. 252).

8) Ducange.

9) Πόντου (Α.Α.)

10) Καλύμνου (Α.Α.)

11) Μαδύτου (Α.Α.)

12) Σύρου (Α.Α.)

13) Κρήτης (Φιλίστωρ Δ' 520).

14) Κοραῖ Ἄτ. Β' 254. Κρήτης (Φιλίστωρ Δ' 520) μετοχὴ μουζωμένος (Δελτ. ἰστ. ἐτ. Β' 125).

15) Ἐλυμπος Χίου (Pernot, Études de linguistique I 430).

16) Κύπρου (Σακελλάου. Β' 667. Α.Α.) μετ. μουζωμένος (Κύπρου, Σακελλ.) ἢ μουζουμένος (Καρπάθου, Ζωγρ. ἀγ. Α' 369).

17) Λιβισίου (Μουσαίου σ. 87).

18) Καρπάθου (Α.Α.)

19) Τὸ πρῶτον ἐν Σουτίπχ σ. 146 Boiss. αμουντζωθῆναω. Βλάχου, Θησ. τετράγλωσσοσ. Τήνου (Α.Α.). Σύμης (μουτζωμένος: ΚΠ Σύλλογος Η' 474).

20) Κοινότατον, πολλαχοῦ. Σομαναί. Σκαρλ. Βυζαντίου. Λάστα (Α.Α.) μετ. μουντζωμένος, Ἡπείρου (Α.Α.).

21) Πόντου (Α.Α.)

22) Ἰσακωνικῆς. (Οἰκονόμου, Γραμματ. σ. 82).

23) Κύπρου (Σακελλάου. Β' 667).

24) Πόντου (Α.Α.).

25) Σύμης (ΚΠ. Σύλλογος Η' 474).

26) Ἀθηναί, Πελοπόννησος καὶ ἄλλαχοῦ.—Περὶ τῆς καταλήξεως -ία βλ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ. Β' 250.

27) Κοινόν.—μουντζαλιά (Κοραῖ, Ἄτ. Β' 253).

28) Girolamo Germano Grammaire publ. par Pernot σ. 137.—μουζαλιά Κοραῖ, Ἰσοκράτ. Β' 395. Ἄτ. Β' 253. Οἰκονόμου, Δοκ. Β' 238.

29) Σομαναί.

30) Κοινόν.—μουζαλώνω (καταμουζαλώνω) (Κοραῖ, Ἰσοκράτ. Β' 299. Ἄτ. Β' 254). Οἰκονόμ. ἐνθ. ἀν.

τζούρα (1), μουτζούρα (πληθ. μουτζουράες) (2), μουντσοριά, μουντσοράδα (3). Το ρ. μουντζουρώνω (μουτζουρώνω) (4), μουτζουρώνω (5), μουντζουρίζω, (6) ὄθεν τὸ μουντζούρωμα (ἢ μουτζούρωμα). Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ καταλεχθῇ καὶ τὸ θρακικὸν (μούτζουλο, τό, (7) ἴσως δὲ καὶ τὸ ἠπειρωτικὸν μουρτζουλώνω, (8) ὄχι δ' ὁμως καὶ τὸ ἠπειρωτικὸν μουντζούρι, ὅπερ εἶναι ἰταλικὴ λέξις ἐκ παρετυμολογίας προσαρμοσθεῖσα πρὸς τὴν μουντζούραν (9), ὡς οὐδὲ τὸ ἐπίσης ἰταλικὴν ἔχον τὴν προέλευσιν μούτσουνο.—Σύνθετα: ἀμούντσωτος (10) καὶ τὰ τῆς μέσης ἑλληνικῆς μουντζοκουρεμένος, μουντζοπαντομένη, περὶ ὧν κατωτέρω.—Κύρια ὀνόματα Μουντζούρης, (11) Μουντζουρίδης (πελοποννησιακὴ οἰκογένεια), ἴσως καὶ τὸ βυζαντινὸν Μουζάλων, (νεοελλ. οἰκογενειακὸν ὄνομα Μουζάλας).

Πρώτη καὶ κυρία σημασία τῆς λέξεως μουντζα (μουζα κλπ). εἶναι, ὡς εἶπομεν, ἡ τῆς ἀσβόλης (12). Σημασιολογικαὶ μεταβολαί: 2. Ρύπος, μελανία (13). 3. Κηλὶς μελανίζουσα (14). 4. Κηλὶς τοῦ σώματος, δερματικὴ νόσος (λειχὴν) (15). 5. Ὀμίχλη (16). 6. Ἐπίχρισις τοῦ προσώπου καὶ γυμνῶν μερῶν τοῦ σώματος δι' ἀσβόλης πρὸς ὕβριν (17). 7. Ἡ διάταξις τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς πρὸς τὴν ἐνέργειαν ταύτην, σφάκελον. (18) 8. Ἀτιμία, ὄνειδος, περιφρόνησις (19). 9. Ἀράχνη (20).

Ἡ δὲ μουντζάλα ἢ μουντζαλιὰ σημαίνει τὴν κηλῖδα μελάνης, καὶ ἡ

1) Κοινόν.—Περὶ τῆς καταλήξεως -ούρα βλ. G. Meyer, Neugr. Studien III 77. Χατζιδάκι, Μεσαιων. καὶ νέα ἑλλην. Β' 306. Γλωσσολογ. μελέτ. 224.

2) Πυργὶ Χίου (H. Pernot, Etudes de linguistique I 430).

3) Somavera.

4) Κοινότατον.

5) Κύπρου (Σακελλάρι. Β' 667)—μουζουρώνου Λιβύσιον (Μουραίου, Βατταρισμοὶ 87)

6) Τσακωνικόν, καὶ ρηματικόν μουντζουριστέ, -ά, -έ (Οἰκονόμου, Γραμματικὴ τῆς τσακωνικῆς σ. 82).

7) Εἰς τὰ χωρία τῆς Κεσσάνης (ΚΠ. σύλλογος Η' 352) μούτζουλο λέγουσιν τὸ μικρὸν παιδίον καὶ τὸ εὐτελὲς πρᾶγμα.

8) Ζωγράφ. ἀγών Α' 48. μουρτσουλώνω (αὐτ. σ. 3). σημαίνει βάφω με μελάνην, ἢ λερώνω, μαυρίζω. φρ. ἀκόμα δὲ τὸ μουρτζούλωσα ἐνν. τὸ πρόσωπον, εἶμαι ἀσπίλος. Πιθανῶς προήλθεν ἐκ συμφουρμού τοῦ μουρτζός (μαῦρος) καὶ τοῦ μουντζαλώνω.

9) Μουντζούρι ἐν Ἠπειρῷ μέτρον σιτηρῶν (Ἀραβαντιν. Γλωσσάρ. σ. 63) ἐκ τοῦ ἰταλ. misura. Μουζούρι ἐν Κρήτῃ (Jeannarakis, Ἄσματα κρητικὰ σ. 349) καὶ ἐν Καρπάθῳ (Ζωγράφ. ἀγ. Α' 333).

10) Πόντου. ἀμούντσωτος, -ον=ἀκηλίδωτος. ἰδίως ἐπὶ χάρτου μὴ ἀπεσβεσμένος, ἐπὶ γεγραμμένων.» (Ἀρχεῖα νέας ἑλλην. Α' γ' σ. 69).

11) Ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς κωμωδίας τοῦ Μολιέρου La jalousie du Barbouillé ἐπιγράφεται: «Ἡ ζηλοτυπία τοῦ Μουντζούρη». Δημῶδεις τινὲς παροιμίαι ἀναφέρονται εἰς τὸν Μουντζούρη. (Ἐν τῷ ἀνεκδότῳ τμήματι τῆς συλλογῆς μου ἐν λ. Μουντζούρης 1—5).

12) Ὁ εἰς κοινοτέραν γλῶσσαν κώδιξ τοῦ Χωνιάτου ἀποδίδει τὸ ἀσβόλη τῶν ἄλλων κωδίκων διὰ τοῦ μουντζα ἢ μουντζη. -αἰθάλη, fuligo (Ducange) Μουζα ἢ μουντζούρα τοῦ φούρνου καὶ τοῦ μαγειρείου, ἢ καπνὰ τῶν καπνοδόχων κλπ. (Κύπρος). Ἀνθραξ, καπνὰ τοῦ φούρνου, τοῦ τηγανιοῦ (Σύμη). Ἀσβόλη (Μάδυτος).

13) Σαχλίης (Κρήτη). Πόντος. Κάρπαθος.—Μελανία, μαυράδα (Κάλυμνος). Πᾶσα μελανὴ ἀκαθαρσία (Κύπρος).

14) Τήνος, Σύμη, Κάλυμνος Κύπρος, Πόντος.

15) Κύπρος.—Πόντος (Ἀμισός).

16) Μουθεθα, ὀμίχλη, καταχνιά. μουνθαλιάζει=βραδειάζει. πομουθώνω=συνοφρουοῦμαι (Κάλυμνος).

17) Σαχλίης (Κρήτη). Κοραῖ, Ἄτακτα Β' 253. Κύπρος.

18) Κοινότατον. Σκαρλ. Βυζάντιος. Λάστα. Σύρος. Κάρπαθος. Λιβύσιον. Μάδυτος. Γκιουμουτζίνα. Ἡ σημασία τῆς λέξεως εἰς τὴν μακεδονοβλαχικὴν καὶ εἰς τὴν ἀλβανικὴν.

19) Συναξάρ. γυναικ. στ. 848 Krumbacher (ὦ! ἡ μουντζα καὶ ἀστοχία τους!) Πολίτου, Παροιμ. Γ' 400, 24. 403, 36. 409, 57. Τήνος. Σάμος.

20) Σύλατα Καππαδοκίας. Ἴσως διὰ τὴν ἐκδοχὴν τῶν ἰστών τῆς ἀράχνης ὡς ρύπου, ἢ διὰ τὴν παρομοίωσιν τῶν 8 ποδῶν τῆς οἰκιακῆς ἀράχνης πρὸς τοὺς διεστηκότας δακτύλους

μουντζούρα ρύπον μελανίζοντα, μεταφορικῶς δὲ τὰς ὡς κηλίδας μελάνης φαινομένης διαγραφὰς γραμμάτων ἐπὶ τοῦ χάρτου ἢ κακογραφημένα ἔγγραφα ἢ σχέδια· ἔπειτα δὲ καὶ τὰς ἠθικὰς κηλίδας ἢ τὰς καταισχύνην φερούσας πράξεις (1). Τῶν δὲ ρημάτων τὸ μὲν μουντζαλώνω σημαίνει κηλιδῶ, ρυπαίνω εἰς κυρίαν καὶ μεταφορικὴν ἔννοιαν, τὸ δὲ μουντζουρώνω: 1. Ἀσβολῶ, μελανίζω (2). 2. Ρυπαίνω. 3. Ἀτάκτως καὶ ἀπροσέκτως γράφω (φρ. μουντζουρώνω χαρτιά, καταγίνομαι εἰς ἄσκοπον γραφικὴν ἐργασίαν). 4. Προσάπτω εἰς τινα ἠθικὴν κηλίδα, στιγματίζω (3)· καὶ τὸ μουντζώνω: 1. Μαυρίζω με ἀσβόλην (4). 2. Ρυπαίνω, κηλιδῶ (5). 3. Διαγράφω γεγραμμένα, ρυπαίνω οὕτω τὸν χάρτην (6). 4. Χρίω με ἀσβόλην τὸν καταδικασθέντα νὰ πομπευθῇ (7). 5. Σφακελώνω (8). 6. Στιγματίζω (9). 7. Περιφρονῶ (10). Ἡ παθ. μετοχὴ μουντζωμένος, -η, -ο, σημαίνει: 1. Τὸν ὑβρισθέντα διὰ σφακελώματος. 2. Τὸν κατησχυμένον, ἐντροπιασμένον. 3. Τὸν ἄθλιον καὶ ταλαίπωρον (11). 4. Τὸν πονηρὸν καὶ διεστραμμένον (12). 5. Τὸν ἄτιμον (13). Τὸ δὲ μουντζωμα σημαίνει κυρίως τὴν ἀσβόλωσιν, τὸ μαύρισμα διὰ μέλανος χρώματος (14), ὅπως καὶ τὸ μουντζούρωμα, ἀλλ' ἢ κοινοτάτη σημασία τῆς λέξεως ταύτης εἶναι ἢ τοῦ σφακελώματος, τὴν ἐποίαν οὐδέποτε προσλαμβάνει ἢ λ. μουντζούρωμα.

Ἡ ἔτυμολογία τῆς λ. μούζα εἶναι δυσδιάγνωστος. Ὁ Κοραῆς (εἰς Ἰσοκράτ. τ. Β' σ. 299) εἶκασεν, ὅτι παράγεται ἢ ἐκ τοῦ ἰταλ. muso (πρόσωπον) ἢ ἐξ ὑποτιθεμένου θηλυκοῦ μύση τοῦ μῦσος=μιάσμα. Ἐκ τούτου καὶ τοῦ ρ. ἀλίνω (ἀλείφω,) ρ. μουσαλίνω, μουσαλώνω. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην, διότι δὲν τὴν ἐπανέλαβεν εἰς τὰ Ἰτακτα. Ὁ δὲ Κ. Οἰκονόμος (15) παρήγε τὸ μούτζα, μουντζώνω ἐκ τοῦ μούτζουνο (γρ. μούτσουνο) ἰταλ. muzzo (γρ. muso), μύζω. Τὸ δὲ μουντζαλώνω, μουζαλία ἐθεώρει συγγενῆ πρὸς τὰ ρωσικὰ μούσ' θολωτικός, μούσλιω=σιαλίζω, σιάλω μολύνω (16). Ὁ G. Meyer (ἐνθ. ἀν.) ἐθεώρει τὴν λ. ξένην, πιθανῶς ἐκ τοῦ ἰταλ. moscio, βενετ. muzzo (μύζα, βλέννα). Ὁ δὲ K. Sittl (die Gebärden σ. 102, 6) ἀνενδοιάστως ἀποφαίνεται ὅτι ἢ μούτζα ἀνήκει εἰς τὸ λατινικὸν στέλεχος mut- διὰ τῶν Ἀλβανῶν μεταδοθὲν εἰς τοὺς Ἕλληνας, καίτοι κατάδηλον εἶναι, ἐπειδὴ μονήρης εἶναι ἢ λέξις ἐν τῇ ἀλβανικῇ καὶ μία ἢ σημασία

τῶν χειρῶν εἰς τὸ σφακίλωμα.

1) Εἰς τὴν ἀλβανικὴν μούσουρα ἢ μυνκσούρα σημαίνει μουντζούραν καὶ μέγα δυστύχημα, συμφορὰν. (Χριστοφορίδου, λεξικ. τῆς ἀλβαν. σ. 257. G. Meyer, Etymolog. Wörterb. d. albanes. Spr. σ. 290).

2) Σκ. Βυζαντίου, Λεξικόν. Κύπρος. Λιβύσιον.

3) Κοινοτάτη σημασία.—Κύπρος.

4) Κρήτη. Κύπρος.

5) Βιάζου, Θησαυρός. Τήνος.

6) Πόντος φρ. ἐμούντσωσεν τὰ γράμματα τοῦ χαρτί.

7) Σημασία τῆς μέσης ἑλληνικῆς: Συντίπας. Πτωχολέων Α' στ. 96 Λ. καὶ μουντζώνει κ' ἐξορίζω.

8) Ἡ κοινοτάτη σήμερον σημασία.—Somaiveta. Σκ. Βυζάντιος. Λάστα. Γορτυνίας. Τσακωνική. Τήνος. Λιβύσιον.

9) Κύπρος.

10) Κοινοτάτη σημασία. Πρὸς ἐπίτασιν τῆς ἐννοίας ἐκ τῶν ταύτοσῶν μουντζα καὶ φάσκειο σχηματίζεται σύνθετον ρ. μουντζοφασκελώνω.

11) Σύμη. Κάρπαθος (μέραις μουζωμέναις, ἐν κατάρα).

12) Ἡπειρος. Ἐν Κρήτῃ μουζωμένος ὁ διάβολος.

13) Κύπρος.

14) Κύπρος. Πόντος.

15) Δοκίμ. Γ' 321.

16) Αὐτ. Β' 328.

αὐτῆς, ὅτι ἐκ τῆς ἐλληνικῆς παρελήφθη εἰς ταύτην μόνον τὴν σημασίαν. Τέλος ὁ Bern. Schmidt (σ. 586) εὐστοχον θεωρῶν τὴν γνώμην τοῦ Σίττλ, ἀπορρίπτων δὲ πάσας τὰς λοιπὰς ἐτυμολογίας, εὐρίσκει πιθανωτάτην τὴν συνάφειαν τῆς μούντζας πρὸς τὸ λατινικὸν *mutanium* ἢ *muttonium* λέξεις, τὰς ὁποίας παλαιὸς τις γλωσσογράφος ἐξηγεῖ «πέος, προβασκάνιον». Εἶναι φανερὰ ἡ ἐπήρεια, τὴν ὁποίαν εἶχε πρὸς σχηματισμὸν τῆς γνώμης ταύτης ἡ πεποιθῆσις ὅτι ἡ μούντζα εἶναι χειρονομία αἰσχρά, ἡ αὐτὴ καὶ ὁ ἀρχαῖος σφάκελος σκοποῦσα τὴν ἀποτροπὴν τῆς βασκανίας· πεποιθῆσις παντελῶς ἀστήρικτος, ὡς δεικνύουσι πλὴν ἄλλων αἱ ἀναγραφεῖσαι ἀνωτέρω σημασίαι τῆς λέξεως.

*Τὸ σφάκελον καὶ ἡ μούτζα δὲν ὑπονοοῦσι αἰσχρὰν πράξιν,
ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐκπομπεύσεως.*

Οὔτε ἡ λέξις μούντζα οὔτε τὰ παράγωγα αὐτῆς εἶχον ποτε τὴν σημασίαν τοῦ προβασκανίου ἢ τοῦ φαλλοῦ ἢ ἄλλην τινὰ παραπλησίαν. Καίτοι δ' ἀντὶ ταύτης ἀδιαφόρως γίνεται χρῆσις καὶ τῆς ἀρχαίας λέξεως σφάκελος, ἀλλ' ὅμως δὲν σημαίνει τὸ ἀρχαῖον αἰσχρὸν σχῆμα, οὐδ' ὑπονοεῖ κτλ αἰσχρὰν πράξιν. Οὐδὲν ἤττον εἶναι σχῆμα ὑβριστικόν, καὶ ὡς τοιοῦτο ἀναγκαίως ὑποδηλώνει ἐνέργειαν ἀποτελοῦσαν δεινὴν ὕβριν ἐκείνου, πρὸς ὃν ἀπευθύνεται. Ὅπως δὲ κατανοήσωμεν τὴν σημασίαν τοῦ σχήματος καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ πρέπει νὰ ἀνεύρωμεν τὴν ὑβριστικὴν ἐκείνην ἐνέργειαν, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὴ κίνησις ἦτο ἡ ἔκτασις τῆς παλάμης μὲ διεσταλμένους τοὺς δακτύλους ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ ὑβριζομένου.

Ἡ ἐνέργεια αὕτη εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ παρασκευὴ πρὸς πόμπευσίν τινος, ὡς ἐγένετο ἡ πόμπευσις παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ ὡς ἐξηκολούθει μέχρι πρὸ ὀλίγου νὰ γίνεταί ἐνιαχοῦ. Ὁ εἰς τὴν ἀτιμωτικὴν ταύτην ποινὴν καταδικασθεὶς πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐχρίετο μὲ ἀσβόλην τὸ πρόσωπον καὶ τὰ γυμνὰ μέρη τοῦ σώματος. Εὐρίσκοντο δὲ βεβαίως πάντοτε πολλοὶ πρόθυμοι πρὸς ἐκτέλεσιν εὐαρέστου εἰς τὸν χύδην ὄχλον ἀποφάσεως, οἵτινες ἐμβάπτοντες τὴν χεῖρα εἰς ἀσβόλην, ἔχριον τὸ πρόσωπον τοῦ καταδικασθέντος (1). Τὸ σχῆμα τῆς μούντζας λοιπὸν εἶναι μίμησις τῆς κινήσεως τῆς χειρὸς τῆς ἐπαλειφούσης μὲ μούντζαν ἢ ἀσβόλην τὸν πομπευόμενον, δηλοῦν ὅτι τοιαύτης τύχης ἄξιός ἐστιν ὁ ὑβριζόμενος.

Ἡ τοσοῦτο συνήθης εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ποινὴ τῆς πομπεύσεως πλὴν τοῦ ὑβριστικωτάτου σχήματος, ὅπερ παρήγαγεν, ἔσχε καὶ ροπήν τινα εἰς τὴν γλῶσσαν πλουτίσασα τὸ ἐλληνικὸν ὑβρεολόγιον διὰ νέων ἐκφραστικῶν ὕβρεων καὶ προσδῶσασα εἰς πολλὰς λέξεις ὑβριστικὴν σημασίαν. Ἐνεκα τούτου δὲ πρὸς κρείσσονα διευκρίνησιν τοῦ ὑβριστικοῦ σχήματος, καὶ τῶν συναφῶν ὕβρεων, δὲν κρίνομεν περιττὴν τὴν ἐξέτασιν περὶ τῆς βαρβάρου ταύτης ποινῆς.

Ἡ πόμπευσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις.

Ὁ λόγος, δι' ὃν αὕτη ἔλαβεν ὄνομα ἰδιάζον εἰς ἀρχαῖον θρησκευτικὸν νόμιμον, εἶναι φανερός. Θρησκευτικαὶ πομπαί, ἐν αἷς οἱ πομπεύοντες ἔσκωπτον καὶ ἐλοιδοροῦν ἀλλήλους, ὁποῖαι ἢ πομπὴ τῶν Ἐλευσινίων μὲ τοὺς γεφυρισμοὺς (2), ἢ διονυσιακὴ πομπὴ τῶν Ἀνθεστηρίων μὲ τὰ ἐπὶ τῶν ἀμαξῶν

1) Πρβλ. Σαχλίκη, Γραφαὶ Α' 47 σ. 64 Wagner σ. 216 Legrand «καὶ σὲν τὴν μούτζαν χρίσου». — Αὐτ. Γ' 359 σ. 77 W. σ. 237 L. «ταῖς μούτζαις τὸν ἀλείφει».

2) Βλ. A. Mommsen, Feste der Stadt Athen 1898 σ. 227. Καὶ ἐν ἄλλῃ ἐορτῇ τῆς Δήμητρος, τοῖς Θεσμοφορίαις, κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν αὐτῶν, τὰ Στήνια, ἐσυνθηθίζοντο τὰ σκόμματα καὶ λοιδορίαὶ ἀλλήλων, ὅθεν καὶ τὸ ρ. στήνιῶσαι = βλασφημῆσαι, λοιδορῆσαι.

σκώμματα, συνετέλεσαν ὅπως τὸ πομπεύειν προσλάβῃ καὶ τὴν σημασίαν τοῦ λαιδορεῖν, ἢ δὲ πομπεία τὴν τῆς λαιδορίας, ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. (1). Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν διεστέλλετο ἡ πομπὴ τῆς πομπείας, ταύτης μόνον προσλαβούσης τὴν δύσφημον ἔννοιαν, ἀλλ' ὕστερον φαίνεται ὅτι κοινὴ ἦτο ἡ χρῆσις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας καὶ τῶν δύο τύπων (2), ἀφοῦ καὶ τὸ πομπεύειν ἀνεκαθεν εἶχεν ἀμφοτέρας τὰς σημασίας. Ποινὰ δὲ παραπλήσια τῆς βυζαντινῆς πομπῆς δὲν ἦσαν ἄγνωστοι καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, συνιστάμεναι εἰς περιαγωγὴν ὄνειδιστικὴν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἢ ἐκθεατρισμὸν ἐν τῇ ἀγορᾷ, συνοδουόμεναι ἐνίοτε μὲ ὕβρεις καὶ σωματικὰς κακώσεις καὶ συνεπαγόμεναι πάντοτε ἀτίμωσιν (3). Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ. ἐν Σπάρτῃ ὁ Κινάδων, ἀποκαλυφθείσης τῆς συνωμοσίας, ἦν ἐτεκταίνετο κατὰ τῶν καθεστώτων, «ἤδη δεδεμένος καὶ τῷ χεῖρε καὶ τὸν τράχηλον ἐν κλοιῷ μαστιγούμενος καὶ κεντούμενος αὐτός τε καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν πόλιν περιήγοντο» (4). Ἄλλην ὁμοίαν ποινὴν ἐπέβαλλον οἱ Λακεδαιμόνιοι εἰς τοὺς διαπράξαντας ἐγκλημάτι· ὁ φωραθεὶς ἐνοχὸς ἔδει νὰ γυρίζῃ κύκλῳ βωμοῦ τινος τῶν ἐν τῇ πόλει ἄδων ψόγον πεποιημένον εἰς ἑαυτὸν (5). Ἐν Βοιωτίᾳ ποτὲ τὸν μὴ ἀποδίδοντα τὸ χρέος ἄγοντες εἰς τὴν ἀγορὰν ἐκάθιζον καὶ ἐπέβαλλον εἶτα αὐτῷ κόφινον, ὃ δὲ κοφινωθεὶς ἐγένετο ἄτιμος (6). Κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Χαρώνδου παρὰ Θουρίοις, οἱ καταδικασθέντες ἐπὶ συκοφαντίᾳ ὑπεχρεοῦντο νὰ περιπατῶσιν ἐστεφανωμένοι, μὲ μυρίκην, «ὅπως ἐν πᾶσι τοῖς πολίταις φαίνωνται τὸ πρωτεῖον τῆς πονηρίας περιπεποιημένοι» (7)· καὶ οἱ λιπόντες τὴν τάξιν ἢ μὴ ἀναλαβόντες τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῆς πατρίδος ὑπεχρεοῦντο νὰ κάθηνται ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν τῇ ἀγορᾷ φοροῦντες γυναικεῖαν ἐσθῆτα (8). Χαρακτηριστικὰ δὲ τινὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰ βυζαντινά, ἦτοι τὴν ἐπιβολὴν τῆς ποινῆς εἰς τὰς μοιχαλίδας (9) καὶ τὴν ἐπὶ ὄνου περιαγωγὴν (10), ἐνεῖχον νόμοι τῶν Κυμαίων καὶ τῶν Πισιδῶν. Παρὰ τοῖς Κυμαίοις, ἡ φωραθεῖσα μοιχαλὶς ἦγετο εἰς τὴν ἀγορὰν, καὶ ἐκεῖ ἀνεβιβάζετο ἐπὶ λίθου, ὅπως τὴν ἴδωσι πάντες·

1) Δημοσθ. ΙΗ' 11. σ. 229. ΙΗ' 124. σ. 268. Μενάνδρ. ἀπ. Meineke FCG IV, 188, 4. Βλ. μαρτυρίας ἐν Στεφάνου Θησαυρῷ.

2) Ἄμμων. Ἀλεξανδρ. σ. 115. Πτολεμαίου περὶ διαφορᾶς λέξεων ἐν Hermes XXII σ. 404.

3) Δὲν μνημονεύομεν τὴν περιαγωγὴν τῶν φαρμακῶν ἐν τοῖς Θασηγλίοις, διότι καίτοι παρατηροῦνται ἐν αὐτῇ πολλαὶ ὁμοιότητες πρὸς τὴν ποινὴν τῆς πομπεύσεως, εἶναι δ' ὅμως σφόδρα ἀμφίβολος ἰατιώδης συνάφεια ταύτης πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο νόμιμον.

4) Ξενοφ. Ἑλλην. Γ' γ' 11.

5) Πλουτάρχ. Λακεδαιμόν. ἐπιτηδ. 9 σ. 237.

6) Στεφ. Ἀνθολ. ΜΔ' 41 σ. 187. 14 Meineke.

7) Διοδώρ. ΙΒ' 12,2.

8) Αὐτ. 16,1. Ἡ ἀτιμωτικὴ τιμωρία τῶν κταλιπόντων τὴν τάξιν ἢ ὅπως δῆποτε ἐπιδειξάντων ἀνανδρίαν στρατιωτῶν διὰ περιαγωγῆς αὐτῶν ἐν γυναικεῖα περιβολῇ ἦτο καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους συνήθης. Βλ. Ζώσιμ. Γ' 3 σ. 126.8 Bonn (ἐπὶ Ἰουλιανῷ). Κίναμ. Α' 5 σ. 12 (ΙΑ' ἐκ.) Νικήτ. Χωριάτ. ζ' σ. 256 (ΙΒ' ἐκ.) Παχυμέρ. Ι σ. 240 Bonn (ΙΓ' ἐκ.)

9) Αὐστηρότατοι ἦσαν οἱ νόμοι τῶν ἀρχαίων ἐλληνίδων πόλεων πρὸς τοὺς μοιχοὺς καὶ τὰς μοιχαλίδας. (Βλ. Meier—Schömann, Attische Process. σ. 331. L. Schmidt, ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, μετ. Δ. Ι. Ὀλυμπίου τ. Β' σ. 254 κέ.) Καὶ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας παρ' ἡμῖν αἱ μοιχαλίδες ἐτιμωροῦντο διὰ τῆς πομπεύσεως.

10) Πρὸς ἐπίτασιν τοῦ αἰσχος συνήθως ἐκαθίζετο ὁ πομπευόμενος ἀντιστρόφως ἐπὶ τοῦ ὄνου, ἔχων δηλ. ἐστραμμένα τὰ νῶτα πρὸς τὴν κεφαλὴν τοῦ ζώου. Οὕτως ἀπεικονίζεται ἐν τετραδράχμῳ τῆς ἐν τῇ Χαλκιδικῇ Μένδης ἐξηπλωμένος ὁ Διόνυσος (Imhoof—Blümer u. Keller, Tier u. Pflanzenbilder πίν. II 29. Heald, ἱστορ. νομισμ. μετ. Ι. Σβορώνου. πιν. ΙΑ' 10). Ἀλλὰ βεβαίως ἡ παράστασις αὕτη τοῦ Διονύσου ἀναπαυομένου οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς ἀτιμωτικὰς ποινὰς.

ἔπειτα δὲ ἀναβιβαζομένη εἰς ὄνον περιήγετο κύκλῳ κατὰ τὴν πόλιν καὶ ἐπανήγετο πάλιν ἐπὶ τὸν αὐτὸν λίθον εἰς τὴν ἀγοράν· διετέλει δὲ ἄτιμος τοῦ λοιποῦ καὶ προσηγορεύετο ὄνοβάτις (1). Παρὰ δὲ τοῖς Πισίδαϊς ὁ μοιχὸς περιήγετο κατὰ τὴν πόλιν ἐπὶ ὄνου μετὰ τῆς μοιχαλίδος ἐπὶ ἡμέρας τακτάς (2).

Τὸ κυμαῖκόν καὶ τὸ πισιδικὸν νόμιμον, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μεταγόντα ἡμᾶς, ὑπεμφαίνουσιν ἴσως ἀσιατικὴν τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνισχύει καὶ εἶδησις περὶ νομίμου τῶν Πάρθων παρὰ Σουίδα (λ. ὄνος), ὅστις ἄγνωστον ἐκ τίνος πηγῆς παρέλαβεν αὐτήν: «τὸ ἐπ' ὄνου φέρεσθαι γυμνὸν τῶν ἀτιμιῶν ἢ μεγίστη Παρθυαίοις νενόμισται». Τὸ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα μεταφρασθὲν Ἱστορικὸν τοῦ Συντίπα περιέχει περιγραφὴν τῆς ποινῆς τῆς πομπεύσεως μὲ πολλὰς χαρακτηριστικὰς λεπτομερείας, καὶ ἀκριβῶς ἐκείνας, τὰς ἰποίας ἀπαντῶμεν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μέσους καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους· ἐπειδὴ δ' ἡ μετάφρασις ἔγινεν ἐκ συριακῆς μεταφράσεως ἀραβικοῦ κειμένου, ὅπερ καὶ τοῦτο πάλιν μετεφράσθη ἐκ τῆς περσικῆς, θὰ εἶχομεν ἀσφαλῆ ἀπόδειξιν τῆς ἀσιατικῆς προελεύσεως τοῦ ἐθίμου, ἂν τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἦτο ἀκριβῆς μετάφρασις· ἀλλὰ πιθανῶς εἶναι μᾶλλον διασκευὴ καὶ ὁ Ἕλληνας διασκευαστὴς παρενόβαλε γνῶριμον εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ ποινῆς τῆς ἐνόχου βασιλείσεως. Κατὰ πόσον ἀπεμακρύνθη τοῦ κειμένου ἀπόκειται εἰς ἀσιανολόγους νὰ ἐξακριβώσωσιν· ἀπὸ τὴν μόνην προσιτὴν εἰς ἐμὲ ἀγγλικὴν ἐκ τῆς συριακῆς μετάφρασιν (3) ἐλλεῖπει τὸ μέρος τοῦτο, πολλὰ δ' ἄλλαι διασκευαὶ μεσαιωνικαὶ εἰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ἀναφέρουσι ποινὴν ἐξορίας καὶ ὄχι πόμπευσιν.

Ἡ πόμπευσις παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς.

Ἄλλ' εἴτε ἐκ τῆς Ἀσίας εἰσήχθη, εἴτε ἀνεπτύχθη ἐξ ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν συνηθειῶν, καὶ δὴ τοῦ θριάμβου τῶν νικηφόρων στρατηγῶν καὶ τῆς πομπῆς τοῦ ἵπποδρόμου, ἡ ποινὴ τῆς πομπεύσεως ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν καὶ ὀλοσχερῆ σύστασιν αὐτῆς ἐν τῷ βυζαντινῷ κόσμῳ. Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς καταλύσεως αὐτῆς συχνότατα μνημονεύονται καταδίκαι εἰς τὴν ποινὴν ταύτην, ἧτις ἐξηκολούθει ἐφαρμοζομένη καὶ ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, κατ' ἀποφάσεις εἴτε τῶν κρατούντων εἴτε τῆς λαϊκῆς δικαιοσύνης. Καὶ μετὰ τὴν Ἰδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἐπὶ τινὰς δεκαετηρίδας παρετηροῦντο κάποτε εἰς ἀποκέντρους μάλιστα τόπους κρούσματα αὐθαϊρέτων ἀλλὰ δραστικῶν ἀστυνομικῶν ἀποφάσεων, ἄχρωμα περιλείμματα μακραίωνος συνηθείας, ἢ ἐπιβολὴ εἶδους τινὸς μετριωτέρας πομπεύσεως μικροκλόπων, χλευαστικὸν ἐχούσης χαρακτῆρα.

Τὸ παλαιότερον, καθ' ὅσον γινώσκομεν, παράδειγμα πομπεύσεως ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει εἶναι τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου (300—390 μ. Χ.), ὡς πάθημα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου κατὰ τὴν νεότητά του, ἐν Αἰγύπτῳ πιθανώτατα (4). Ἐν Αἰγύπτῳ ἐπίσης μνημονεύεται κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουλιανοῦ πόμπευσις ὑπὸ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐθνικῶν ὄχι ἀνθρώπου ζῶντος, ἀλλὰ τοῦ λειψάνου τοῦ τεθνεῶτος

1) Πλουτάρχ. κεφαλ. καταγρ. ἑλλήν. 2 σ. 291 f. Ἡσυχ. λ. ὄνοβάτιδες (κῶδ. ὄνοβόστιδες) καὶ ἐπὶ μοιχαλίδος ἀλοῦσαι γυναῖκες καὶ ἐξενεχθεῖσαι ἐπὶ ὄνων.

2) Στοβ. Ἀνθολόγ. ΜΔ' 41 σ. 186, 12 Meineke.

3) Ὑπὸ Gollancz ἐν Folklore τ. VIII σ. 100 κέ.

4) Mign., Patrol. gr. τ. 34 σ. 326—7.

πατριάρχου (1). Ὁμοίως λειψάνου πόμπευσις μνημονεύεται περὶ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος ἐν Ἱερησολύμοις καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (2). Κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα μαρτύρια τῆς ἐξαπλώσεως τῆς συνηθείας· κατὰ μὲν τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ αἰῶνος τούτου ὁ ἐπίσκοπος Ἐφέσου Ἡρακλείδης κατηγορήθη ὡς πομπεύσας τινὰς ἀδίκως (3). ὁ δὲ πατριάρχης Εὐφύμιος ἠπείλησε τὸν μετὰ ταῦτα (491) γενόμενον αὐτοκράτορα Ἀναστάσιον ὅτι θὰ πομπεύσῃ αὐτὸν (4). Συχνόταται ἐγένοντο αἱ πομπεύσεις ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ (5), καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα δὲ χρόνοις πολλαὶ ἀναφέρονται πομπεύσεις ἀνδρῶν ἐν ἀξιώμασι, καὶ πατριαρχῶν καὶ αὐτοκρατόρων ἀκόμη (6).

Τὰ παραδείγματα ταῦτα ἀτελῆ δύνανται νὰ παράσχωσιν ἔννοιαν τῶν περιπτώσεων, ἐφ' ὧν ἐπεβάλλετο ἡ ποινὴ τῆς πομπεύσεως καὶ τῆς συχνότητος αὐτῆς, διότι περιορίζονται μόνον εἰς γεγονότα ἀξιομνημόνευτα, τὰ θεωρούμενα ἄξια ἀναγραφῆς ἐν ἱστορικοῖς βιβλίοις. Τὰ ἐγκλήματα, τῶν ὁποίων οἱ ἔνοχοι ἐτιμωρήθησαν διὰ τῆς πομπεύσεως κατὰ τὰς μαρτυρίας ταύτας, εἶναι τὰ πλεῖστα πολιτικά. τουτέστιν ἐγκλήματα καθοσιώσεως ἢ πράξεις ἢ γινῶμαι προκαλέσασαι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ὀλίγιστα δὲ καὶ μεμονωμένα εἶναι τὰ παραδείγματα ἐπιβολῆς τῆς ποινῆς δι' ἄλλας ἐγκληματικὰς πράξεις, οἷον ἀστρολογίαν καὶ μαγείαν (7), παιδεραστείαν (8) καὶ παρθενοφθορίαν (9). Παρατηροῦμεν λοιπόν, ὅτι δὲν ἀναφέρονται ἀκριβῶς ἐκεῖνα τὰ ἐγκλήματα, τῶν ὁποίων προπάντων ἐτιμωροῦντο διὰ τῆς πομπεύσεως κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους οἱ δράσται, αἱ μοιχαλίδες δηλαδὴ καὶ διε-

1) Θεοφ. σ. 72 Bonn.

2) Αὐτ. σ. 166.171 Bonn.

3) Σωκρατ. τ' 17 τ. 67 σ. 713 Migne.

4) Θεοφάν. σ. 208 Bonn. Γεώργ. μοναχ. σ. 521 Muralt.

5) Προκοπ. Ἀνέκδ. 11 σ. 76 Bonn. Εἰς τὴν πόμπευσιν ἀνθρώπων τοῦ ὄχλου ἀναφέρεται, ὡς εἰκόζω, μία περικοπὴ τῶν ἄκτων διὰ Καλοπόδιον (βλ. Λαογρ. Γ' 633 σημ.) Πομπεύσεις παμπληθεῖς παιδεραστῶν, πιθανῶς τῶ 535: Προκοπ. ἐνθ. ἀν. Μαλάλας σ. 436 11 Bonn. Λέων Γραμματικ. σ. 128 17. Γεώργ. Κεδρηγ. I σ. 645, 23 Bonn. Γεώργ. μοναχ. σ. 511 Muralt. 645 De Boor Περβλ. Ζωναρ. ΙΔ' 7, 2 τ. III σ. 158 Bonn. Περὶ τῆς χρονολογίας βλ. Zach. v. Lingenthal, Iustinian. nov. constitut. I σ. 186.

6) 5' αἰών: Πόμπευσις μαγίστρου. Λέων Γραμματικ. 134, 19 Bonn.—Ζ' αἰών: 602. Πόμπευσις ἀνθρώπου προσομοιάζοντος τῷ βασιλεῖ Μαυρικίῳ: βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν Λαογρ. Γ' 638.—Η' αἰών: 704 ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ ρινοτιμήτου πομπὴ τοῦ Ἀψμάρου καὶ τοῦ Λεοντίου: Θεοφάν. σ. 574 Bonn.—735 ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Ε' πόμπευσις τοῦ Ἀρταβάσδου μετὰ τῶν υἱῶν του καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἀναστασίου: Θεοφάν. σ. 628. 646 B. Λέων Γραμματικ. σ. 184 Bonn.—767. τοῦ πατριάρχου: Θεοφάν. σ. 441 De Boor. Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως, Ἰσθ. σύντ. σ. 84 Bonn. Αὐτ. σ. 83. Λέων Γραμματικ. 185—5. Γ' αἰών: 964 ἐπὶ Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ πορφυρογεννήτου πόμπευσις τῶν κατ' αὐτοῦ συνομοσάντων: Λέων Γραμματικ. 290. 18 Bonn. Συνεχισταὶ Θεοφάν. σ. 441, 8 Bonn.—Λέων Γραμματικ. 303, 12. 305, 5. 330, 15.—ΙΑ' αἰών. Κίνναμ. Α' 5 σ. 12 Bonn.—ΙΒ' αἰών: 1104 Τῶν συνομοσάντων κατὰ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Ἀνεμᾶ καὶ τῶν ἄλλων πρωταγίων: Ἀνν. Κομν. ΙΒ' 6 σ. 362β. Παρισ.—1185. Πομπεία τοῦ καθαιρεθέντος βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ: Νικήτ. Χωνιάτ. Β' σ. 455 κέ. Μιχαήλ Ἀκουμιάτ. Α' σ. 239 Λάμπρου, Β. ἀγ. Ἰωάννου 15 (Byz. Zts. XIV 206).—ΙΓ' αἰών: ἐπὶ Μιχαήλ Παλαιολόγου: Παχυμέρ. Δ' 28 σ. 316 Ε' 20 σ. 394.—ἡ παλαιότερον: Ἐπίγραμμα κώδικος Μαρκεσιανῆς βιβλιοθήκης (Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομνημόνων Η' 6)—ΙΔ' αἰών: 1322 Κατακουζην. Α' 31 σ. 151 Bonn.—1341 Αὐτ. Γ' 29 σ. 183.—1342 Νικήτ. Γρηγορ. ΙΒ' 14, 1 σ. 620.—1343 Κατακουζ. Γ' 65 σ. 398.

7) Προκοπ. Ἀνέκδ. 11 σ. 76 Bonn. Παχυμέρ. τ. I σ. 394, Bonn.

8) βλ. ἀν. σημ. 5.

9) Μακαρ. Αἴγυπτ. ἐν Migne τ. 34. σ. 236.

φθαρμέναι γυναῖκες καὶ οἱ μικροκλόποι. Ἡ παράλειψις τούτων εὐλογον θὰ διήγειρεν ἀπορίαν καὶ ἂν ἀκόμη ὑπετίθετο ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως κοινὸν εἶχεν ἡ πόμπευσις πρὸς τὴν αὐστηρὰν ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ τιμωρίαν τῶν μοιχαλίδων καὶ πρὸς τὰς ἐπ' ὄνου πομπεύσεις αὐτῶν ἐν Κύμῃ καὶ ἐν Πισιδίᾳ, διότι ἀνεξήγητος θὰ παρέμενε ἡ μετέπειτα ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς ἀνηθίκους γυναῖκας. Ἀλλὰ φαίνεται βέβαιον ὅτι τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα εἶχεν ἡ πόμπευσις ἀνεκάθεν καὶ ἐν τῷ βυζαντινῷ κόσμῳ, ἐπεβάλλετο δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐνόχους ἄλλων ἐγκλημάτων ὅχι ὡς ἴδια ποινὴ, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς προστίμησις τῆς νομίμου. Ἐν τῇ περιπτώσει τῶν ἀθρόων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ πομπεύσεων τῶν παιδεραστῶν ὁ ἑπαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως φαίνεται ὅτι ἐπέβαλε προσθέτως πρὸς τῇ κατὰ νόμον ποινῇ, ὅπως αὐστηροτέραν καταστήσῃ ταύτην, καὶ τὴν πόμπευσιν, ἀκολουθῶν συνήθειαν βαθείας ἔχουσαν ρίζας, ἀκριβῶς ὡς οἱ ἀστυνόμοι τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἑλληνικῆς βασιλείας ἐπέβαλλον τὴν παντελῶς ἀγνωστον εἰς τὸν ἡμέτερον ποινικὸν νόμον ποινὴν ταύτην. Ἡ περὶ τῶν ἀσελγαινόντων νεαρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἧς τὰ κελεύσματα ἐξετέλεσεν ὁ ἑπαρχος, δὲν ὀρίζει ποινὴν τὴν πόμπευσιν (1). Ἄξιον δὲ προσοχῆς εἶναι ὅτι αἱ στερούμεναι ἱστορικῆς σημασίας πομπεύσεις, αἱ μνημονευόμεναι ὑπὸ μεσαιωνικῶν συγγραφέων, ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα λαϊκῆς τιμωρίας τῶν παραβάσεων τῆς ἠθικῆς καὶ προπάντων τῶν ἀσέμων γυναικῶν. Τὸ παλαιότερον γνωστὸν ἡμῖν παράδειγμα, ὅπερ ἀνωτέρω ἀναφέρομεν, εἶναι ἡ πόμπευσις μοναχοῦ καταγγελλθέντος ἐπὶ παρθενοφθορίᾳ. Τὸ ἐπίγραμμα εἰς τὸν Βουμῆν, ἄρχοντα τοῦ IB' ἢ τοῦ II' αἰῶνος, ἀναφέρεται εἰς πομπεύσεις γυναικῶν (2). Τῆς ἀκολάστου καὶ συκοφάντιδος βασιλείσης δικαία ποινὴ κρίνεται παρὰ Συντίπα ἡ πόμπευσις. Ὁ Ψελλὸς προρίζει εἰς πόμπευσιν μέθυσον καλόγηρον (3), καὶ ὁ Τζέτζης ζητεῖ τοιαύτην τιμωρίαν γραμματέως τινὸς μουσαροῦ καὶ κυναίδου (4). Περὶ πομπεύσεων ἀκολάστων γυναικῶν γίνεται συχνότατα λόγος εἰς τὰ σατυρικὰ ποιήματα τοῦ Κρητὸς Στεφάνου Σαχλίκη (IE' αἰῶν) (5) καὶ ὀλίγον χρόνον ἴσως μετὰ τοῦτον ὁ στιχουργὸς τοῦ Συναξαρίου τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν στηλιτεύει τὰς ἀξίας πομπῆς γυναῖκας (6).

Ἐκ τῶν σποράδην εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς εἰδήσεων περὶ τῶν συμβαινόντων κατὰ τὰς πομπεύσεις, προπάντων δ' ἐξ ὀλίγων λεπτομερῶν περιγραφῶν τῶν πομπεύσεων ἀνδρῶν κατεχόντων μεγάλα ἀξιώματα (7) μανθάνομεν ἀκριβέστατα εἰς τί συνίσταντο καὶ πῶς ἐξετελοῦντο αἱ πομπεύσεις εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Ἡ ποινὴ ἐξετελεῖτο κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους, οὕτω δ' ἐξηκολούθησε γινομένη καὶ μετὰ ταῦτα. Ἐποίκιλλε μόνον, ὡς εἰκόσ, κατὰ

1) Νεαρά 77 (28 L): «ἐπατρέψαμεν..... τῷ ἐπάρχῳ..... τοὺς ἐπιμένοντας ταῖς εἰρημέναις..... πράξεσι..... συνέχειν καὶ ταῖς ἐσχάταις ὑποβάλλειν τιμωρίαις».

2) Λάμπρον, Ν. Ἑλληνομνημῶν Η' 6.

3) Ἐν Σάθα Μεσαιων. βιβλ. τ. Ε' σ. 181. Πομπῆν γυναικὸς μεθύσης εἰς Ῥέθυμον Κρήτης μνημονεύει καὶ ὁ Σαχλίκη: (Ἀφήγησις στ. 885 σ. 51 ἐκδ. Παπαδημητρίου).

4) Τζέτζ. Ἐπιστολ. 6 σ. 7 Pressel.

5) Ἀφήγησις στ. 102.624.627.656 κέ. 673-5.884 κέ. 302 κέ. σ. 19.39.41.51.52. ἐκδ. Παπαδημητρίου. Γραφαὶ στ. 363.421 κέ. 437.627 σ. 78.94.102 Wagner.

6) Στ. 653.683.743-4 σ. 396.398 Krumbacher.

7) Λεπτομερεῖς περιγραφαί: Θεοφάν. σ. 441 De Boor (πομπεία πατριάρχου τῷ 767). Ἄνν. Κομνην. IB' 6 σ. 362 Pag. (πομπεία τοῦ Ἀναμᾶ καὶ τῶν συνενόχων). Νικητ. Χωνιάτ. Β' σ. 455 κέ. (πομπεία τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Κομνηνοῦ). Βλ. καὶ Συντίπ. σ. 146 Boisson. 117 Eberhard.

τὴν τελικὴν, τὴν κατὰ νόμον ποινὴν, ἣτις ἦτο εἰρκτὴ ἢ ἐξορία ἢ τύφλωσις ἢ θάνατος (1), καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐπινοήσεις ἐκτάκτων βασιάνων κατὰ τὴν διαπόμπουσιν, αἵτινες ἦσαν τοσοῦτο μᾶλλον σκληρότεροι, ὅσον ἐπιφανέστερος ἢ μισητότερος ἦτο ὁ κατάδικος (2).

Τὴν ἐξουσίαν τῆς καταδίκης εἰς πόμπουσιν εἶχον πολλοὶ δημόσιοι ἄρχοντες (3), ἀλλὰ μᾶλλον δύναται ἀκριβέστερον νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν γινώσκουμεν, ἂν τις τῶν ἀρχόντων δὲν εἶχεν ἢ δὲν ἐξήσκει αὐθαιρέτως τὴν ἐξουσίαν ταύτην. Ἀφοῦ συνέβη καὶ ὁ ὄχλος ἐν ὀρμῇ ἀγανακτήσεως, ἄνευ ἀποφάσεως ἀρχοντός τινος, νὰ προβῆ εἰς πόμπουσιν (4). Ἐξετέλουν δὲ τὴν ἀπόφασιν δημόσιοι ὑπηρεταί, καὶ εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, φαίνεται, ὅσάκις ἐσκοπεῖτο θεαματικώτερα νὰ γίνῃ ἢ πομπή, συνεπικουροῦν εἰς τὴν προετοιμασίαν τῶν καταδίκων καὶ σκηνικοὶ (5).

Ἡ πρώτη πράξις τῆς προετοιμασίας συνίστατο εἰς τὴν ἐν χρῶ κουρὰν ἢ τὴν ξύρισιν τῆς κεφαλῆς, τοῦ πώγωνος, τοῦ μύστακος καὶ αὐτῶν ἐνίοτε τῶν ὀφρύων (6). Ἐπειτα περιέχριον τὸ πρόσωπον τοῦ πομπευομένου με ἀσβόλην (7). Με ἀσβόλην δὲ καὶ με παντοειδεῖς ρύπους ἔβαλεν αὐτὸν καὶ ὁ παρακολουθῶν ὄχλος καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πομπῆς (8). Ὡς ἐκ τούτου ἡ κουρὰ καὶ ἡ ἀσβόλωσις (ἢ μούζωσις) ἐθεωροῦντο τὰ κυριώτατα χαρακτηριστικὰ τῆς πομπεύσεως, ὅθεν γλευαστικά τινα ἐπίθετα πρὸς δήλωσιν τοῦ ὅτι ὁ ὑβριζόμενος ὑπέστη τὴν ἀτίμωσιν τῆς πομπεύσεως ἐσηματίσθησαν ἐκ μιᾶς ἢ δύο λέξεων, σημαίνουσῶν τὴν ἑτέραν τῶν πράξεων τούτων ἢ καὶ ἀμφοτέρας. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐπίθετα μουτζοκουρευμένος (9), παλαιοκουρε-

1) Εἰρκτὴ (Καντακουζην. Γ' 29 σ. 183,19. Γ' 65 σ. 399,17 Bonn). Ἐξορία (Συνεχισαὶ Θεοφάν. σ. 441,19 Bonn. Λέων Γραμματ. 303,14.305,5.330,16. Bonn. Πτωχολέων στ. 97 Legrand). Τύφλωσις (Θεοφάν. σ. 648 Bonn. Ἄνν. Κόμν. ἐνθ. ἄν.) τύφλωσις πρὸ τῆς πομπείας (Νικητ. Χωνιάτ. σ. 456,8 Bonn). Θάνατος (Θεοφάν. σ. 441 De Boor. Νικητ. Κωνσταντινουπόλεως Ἰστ. σύντ. σ. 75 De Boor).

2) Βλ. παραδείγματα παρὰ Θεοφάν. ἐνθ. ἄν. Νικητ. Χωνιάτ. 455 κέ. Καντακουζην. Γ' 65 σ. 398,23. Β. ἄγ. Ἰωάννου 15 (Byz. Zts. XVI 206,14. 15).

3) Ὁ ἐπαρχος (βλ. ἀνωτέρω σ. 337 σημ. 5. Λέων Γραμμ. 134,19 Bonn), ὁ μέγας λογοθέτης ὡς ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως (Παχυμέρ. Δ' 28 σ. 316), ὁ «ἐπάνω τῆς ἀγορᾶς» ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα (Λεοντίου Νεαπόλεως, Β. ἄγ. Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος 16 σ. 34,12 Gelzer).

4) Θεοφάν. σ. 437.9 Bonn—Migne. Patr. gr. τ. 34 σ. 236 (κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἐν Αἰγύπτῳ.)

5) Ἄνν. Κόμν. ἐνθ. ἄν.

6) Θεοφάν. σ. 208,7. 682,9. Bonn. Λέων Γραμματ. 134,20. 330,15. Γεώρ. μοναχ. σ. 521 Muralt. Ἄνν. Κόμν. ἐνθ. ἄν. Νικητ. Χωνιάτ. σ. 455.456. Καντακουζην. Α' 31 σ. 150,20. Γ' 29 σ. 183,17 Bonn. Νικητ. Ἰρηγορ. IB' 14,1 σ. 620 Bonn. Συντίπας σ. 146. Boiss. Πτωχολέων στ. 96 Legrand.

7) «Καὶ τὸ πρόσωπον αὐτῆς μουτζωθῆναι». Συντίπας ἐνθ. ἄν.—«καὶ μουτζώνει καὶ ξορίζει». (Πτωχολέων στ. 97 Legrand) «ἀσβόλην τε τὸ πρόσωπον περιχρίσας». (Καντακουζην. Γ. 65 σ. 398,23). «πληροῦντα τὸ πρόσωπον αὐτῶν αἰθάλης» (Λάμπρον, Ν. Ἑλληνομν. Η' 6). Σουίδ. λ. προπηλακίζων (βλ. κατωτέρω σ. 340 σημ. 5).

8) «Οἱ δὲ βολβίτοις τὸς ἐκείνου ρίνας ἐμόλυνον, ἄλλοι δὲ σπόγγων λύματα γαστέρων βοείων καὶ ἀνθρωπέων τῶν ὄψεων ἐκείνου κατέχεον.» (Νικητ. Χωνιάτ. σ. 457). «Τοῦ προσώπου φορυτὸν αἰσχροὺν κατεσκεδάζον.» (Β. ἄγ. Ἰωάννου 15=Byz. Zts. XIV 206,14). «ἐνέπτυσαν καὶ κόνιν ἐπέριψαν ἐπ' αὐτόν». (Θεοφάν. σ. 441 De Boor).

9) Ἡ ἐπίκλησις τοῦ Πτωχολέοντος (ἐκδ. Legrand) μουτζοκουρευμένος μουτζωμένος+κουρευμένος) εἶναι ὁ ὑποστάς τὴν ἀτιμωτικὴν ποινὴν τῆς πομπεύσεως, ὁ ἀσβολωθεὶς καὶ κουρευθεὶς. Ὁ Σάθας (ἐν τῷ περιοδικῷ L'Hellénisme, Paris 1906 ἀρ. 2 σ. 4) λέγει τὸ ἐπίθετον τοῦτο παρωνύμιον τοῦ αυτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (πρὸς ὃν οὐδὲν κοινὸν ἔχει ὁ Πτωχολέων) καὶ εὗρισκει διὰ περιέργων ἐτυμολογιῶν ὅτι σημαίνει tondu en carabin =κουρευμένος ὡς καραβιώτης, ὡς στρατιώτης δηλ. ὑπηρετῶν εἰς πλοῖα !

μένος (1), κουρεμένος (2), μουντζοπαντρεμένη (3), μουντζωμένος, ασβόλωμένος (4).

“Οτι δ’ ἡ ασβόλωσις ἐθεωρεῖτο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τὸ οὐσιωδέστατον τῆς πομπεύσεως χαρακτηριστικόν, φαίνεται καὶ ἐκ περιέργου τινὸς γλωσσήματος τοῦ Σουίδου. Ἐρμηνεύων οὗτος τὴν λέξιν προπηλακισμὸς ἀναφέρει ἀρχαίαν ἐλληνικὴν συνήθειαν, μὴ μαρτυρουμένην ἄλλοθεν, τῆς ἐπιχρίσεως διὰ πηλοῦ τοῦ προσώπου τοῦ καταδικαζομένου εἰς ἀτιμίαν, καὶ παραβάλλει τὴν προπηλάκισιν πρὸς τὴν συνήθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ασβόλωσιν, ἐννοῶν βεβαίως τὴν ἐν τῇ πομπεύσει γινομένην (5).

Διὰ τὴν ἐτοιμασίαν τοῦ πομπευομένου ἐθεωροῦντο ἀναγκαῖα καὶ συμπληρώματα, δυνάμενα νὰ καταστήσωσι τὸ θέαμα τῆς πομπῆς ὅσον τὸ δυνατὸν μισαρώτερον καὶ ἀντάξιον τοῦ παρακολουθοῦντος καὶ συνεργοῦντος εἰς αὐτὴν χυδαίου ὄχλου. Ἐπεφόρτιζον μὲν ἐνίοτε τὸν δυστυχῆ κατάδικον μὲ πράγματα ὑποδηλοῦντα τὸ ἐγκλημα αὐτοῦ (6), ἀλλ’ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκρέμων ἀπὸ τοῦ τραχήλου τοῦ ἠσβολωμένης χύτρας (7) καὶ πλεξίδας σκόρδων (8), ἔστεφον τὴν κεφαλὴν του μὲ βδελυρὰ κοσμήματα, μὲ ἐντόσθια τουτέστι βοῶν καὶ προβάτων (9), καὶ τὸ ἄλλο δὲ σῶμα παρομοίως ἐστόλιζον «ἐγκάτοις προβάτων σὺν αὐτοῖς τοῖς ἐκείνων διαχωρήμασιν» (10). Ἐπηκολούθει δὲ τὴν τοιαύτην ἐτοιμασίαν ἀνηλεὲς μαστίγωσις, ἣτις καὶ κατὰ τὴν περιαγωγὴν τοῦ πομπευομένου δὲν ἔπαυεν, ἐπικουροῦντος τοῦ συντρέχοντος ὄχλου, ὅστις καὶ ἔτυπτε καὶ πολλαχῶς ἐβασάνιζε τὸν πομπευόμενον (11). Ὡς ἐκ πε-

1) Σαχλίκ. στ. 363 Wagner : «οἱ πολιτικαῖς οἱ παλαιοκουρεμένοι».

2) Ἐν τῇ καθ’ ἡμᾶς γλώσσει συνώνυμον τοῦ κουρεμένος. Καὶ ἐν παροιμίαις: «Νὰ ξυπνήσῃ ἡ κουρεμένη καὶ νὰ ἰδῇ τὴν καταντιά της» (Πολίτου, Παροιμ. λ. ξυπνῶ 5). «Ὅτι κάμη ἡ κουρεμένη ἔς τὸ πασσάλεμμα τὸ δίνει». (Αὐτ. λ. πασσάλεμμα 2) Βλ. καὶ τὴν συλλογὴν τοῦ Βάουερφ. (Αὐτ. τ. Β’ σ. 75).

3) Συναξάρ. γυναικ. 744 Krumbacher. μουντζοπαντρεμένη (μουντζωμένη + ὑπανδρευμένη) εἶναι ἡ πομπευθεῖσα ποτε διὰ τὴν αἰσχρὰν διαγωγὴν της, ἡ ὁποία ἐν τούτοις καὶ τοιαύτη οὖσα κατώρθωσε νὰ ὑπανδρευθῇ. Ὁ Στ. Ξανθουδίδης (ἐν Byz. Zts. 1907 XVI 475) διορθώνει «μουζοπαντρεμένη», ἀνευ ἀνάγκης, ἀφοῦ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐπίσης εὐχρηστα εἶναι τὰ μούζα—μούτζα, μουντζωμένος καὶ μουντζωμένος, νομίζει δ’ ὅτι σημαίνει τὴν ἀκόλαστον ὑπανδρον γυναῖκα.

4) Περὶ τῆς λέξεως ταύτης γίνεται λόγος κατωτέρω.

5) Σουίδ. λ. προπηλακίζων: ἀπροπηλακισμὸς ὕβρις. Εἴρηται δὲ ἀπὸ τοῦ πηλὸν ἐπιχρίσθαι τὰ πρόσωπα τῶν ἀτιμίαν καὶ ὕβριν καταψηφιζομένων, οἷς ἀγτίως ἀσβόλω χρίουσι».

6) Ὁ Ψελλὸς (παρὰ Σάθα, Μεσ. βιβλ. Ε’ 181) κρίνει προσῆκον νὰ ἐξαρτηθῶσι μὲν ἐκ τοῦ τραχήλου τοῦ μεθύσου καλογήρου, τοῦ ὁποίου ζητεῖ τὴν πόμπεισιν, ἀσκοὶ οἴνου, νὰ ἐπιτεθῶσι δ’ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του στέφανοι ἐξ ἀμπέλων, καὶ ἐκ τῶν ὠτων του νὰ κρεμασθῶσι βότρυες.

7) Μακάριος Αἰγύπτιος ἐν Migne τ. 34 σ. 236.

8) Θεοφάν. σ. 437.11 Bonn.

9) Ἄνν. Κομν. IB’ 6 362β Paris.

10) Παχυμῆρ. I σ. 394 Bonn.

11) Θεοφάν. σ. 628 Bonn. Λέων Γραμματ. σ. 134, 19. 185, 23. 290, 18. 303, 12. 305, 5. 330, 15 Bonn ἀτύπτοντές με... καὶ ἔτυψάν με παρὰ μικρὸν τοῦ ἀποθανεῖν» (Μακάριος Αἰγύπτ. ἐνθ. ἀν. σ. 237). «ἠκίζετο ξαίνουσα κατὰ νότου πολλὰς.» (Προκόπ. Ἄνεκδ. 11 σ. 76 Bonn.) «δαρμῶ ἀφορήτω ὑπέβαλε» (Συνεγ. Θεοφ. 441, 8 Bonn.) «πληγαῖς ἀφορήτοις μαστίζεσθαι αὐτὴν» (Wirth, Danae σ. 10). «τὰς γυναῖκας δέροντα» (Δάμπερον, Ν. Ἑλληνομν. Η’ 6). «οἱ μὲν κατὰ κεφαλῆς κορύναις αὐτὸν ἐπληττον» (Νικητ. Χωριάτ. σ. 457 Bonn.) «ἀλλ’ οἱ εὐθέςτατοι καὶ ἀπαιδευτότατοι τῆς Κωνσταντίνου οἰκήτορες οὐδὲν τι τῶν κακῶν ἐνέλιπον ὅ μὴ εἰς Ἀνδρόνικον εἰργάσαντο» (Αὐτ. 456). «ἐμάστιζον, ἔπαιον κατὰ κόρρης ἐνήλλοντο» (Byz. Zts. XIV, 206, 13.) «πολλὰς αἰκισάμενοι πληγὰς.» (Καντιακουζην. Γ’ 29, 17).

ρισσοῦ δ' ἐνίοτε ἐπιφανῶν καταδίκων διετάσseto καὶ ἐξαιρετικόν τι εἶδος μαστιγώσεως κατὰ τὴν πομπήν, ὡς ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου τοῦ ῥήτορος Ὀλοβώλου, ὅστις «ἤπασι προβάτων κατὰ στόμα ἐτύπτετο συνεχέστερον» (1).

Ἐνδύσαντες τὸν κατάδικον εὐτελές τι φόρεμα (2), ἢ καὶ γυμνὸν (3) ἀνεβίβαζον ἐπὶ ζώου, ὅπως περιαγάγωσιν αὐτὸν περίοπτον εἰς τὰ πλήθη· συνέβαινε δ' ὅμως, ὡς ἴδμεν, ἡδύνατο ἐκ τῶν πληγῶν νὰ σταθῇ ὁ κατάδικος ἐπὶ ζώου, νὰ περιάγῃται ἐπὶ φορείου (4). Τὰ ζῶα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπομπεύοντο ἦσαν ἡμίονοι (5), κάμηλοι (6), βόες (7), ἀλλὰ συνηθέστατα ὄνοι (8). Ὅπως δ' ἐπὶ τὸ γελοιοδέστερον δηλωθῇ ὅτι ἡ ἀκούσιος αὐτῆ ἵππασία ἦτο ἀτιμωτική, ἐκαθίζετο ὁ κατάδικος ἀντιστρόφως ἐπὶ τοῦ ὄνου ἀναγκαζόμενος μάλιστα νὰ κρατῇ ἀντὶ ἡνίων τὴν οὐρὰν τοῦ ζώου (9). Ὅπως δὲ καὶ ὁ ὄνος ἐξομοιωθῇ κατὰ τὴν ρυπαρίαν πρὸς τὸν ἀναβάτην, περιεχρίετο δι' ἀσβόλης ἢ ἀσβέστου (10).

Τῆς πομπῆς προηγείτο κῆρυξ, βοῶν τὸ ἐγκλημα (11), ἢ δύο κήρυκες, ἔμπροσθεν καὶ ὀπίσθεν (12), συνώδευε δὲ δημοσία δύναμις (13). Ἐνίοτε τὸ ζῶον ἔσυρεν ἄλλος κατάδικος (14). Περιήρχετο δ' ἡ πομπὴ διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως (15), διαβαίνουσα πάντοτε μὲν διὰ τῆς ἀγο-

1) Παχυμέρ. I. 394 Bonn.

2) «Βαλόντες αὐτῶ σαγίον μαῦρον.» (Θεοφάν. σ. 437,10 Bonn.) «σάκικους περιβαλόντες.» (Ἄνθ. Κομν. ἐνθ. ἀν.) «ράκη» (Λέων Γραμματ. 290,19) «βραχεῖ ράκιον τὸ σῶμα σκεπόμενος» (Νικήτ. Χωνιάτ. σ. 456), «αχιτώνιον» (Αὐτ. σ. 458. Byz. Zts. XIV, 206,14) «απαλαιὸν παννίον» (Νικήτ. Χωνιάτ. σ. 456). Ἐξαιρετικῶς πομπεύοντες πατριάρχην: «ἐνδύσαντες αὐτὸν σηρικὸν καὶ ἀμανίκωτον κονδόν» (Θεοφάν. σ. 441 De Boor.)

3) Θεοφάν. σ. 628 Bonn. Κεδρη. I 645,23. Λέων Γραμματ. 134,23: ἀγυμνῶ (γρ. γυμνὸν) ὄνῳ.» Γεώργ. μοναχ. σ. 541 Muralt. Wirth, Danae σ. 107 Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν. Η' 6.

4) «Εἰς κραβαταρίαν ἐπόμπευσεν» (Μαλάλας σ. 436,12 Bonn.).

5) «Ἡμιόνῳ ἐφεζόμενος» (Λέων Γραμματ. σ. 303,16). «ὄταν εἰς βορδῶνιν καθέζομαι» (Ἄκτα διὰ Καλοπόδιον, Λαογραφ. Γ' 633).

6) Προκοπ. Ἀνέκδ. 11 σ. 76 Bonn. Μιχαὴλ Ἀκουιν. Α' 239,20 Λάμπρου. Νικήτ. Χωνιάτ. σ. 456,9 Bonn. (ἐν Κωνσταντινουπόλει). Θεοφάν. σ. 72 Bonn (ἐν Ἀλεξανδρείᾳ).

7) Κατὰ τὴν πόμπεισιν, τὴν ὁποίαν περιγράφει ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ (ἐνθ. ἀν.) τοὺς καταδίκους ἐνεκάθισαν ἀνὰ δύο ἐφ' ἐκάστου βοῶς «οὐ περιβάδην ἀλλὰ κατὰ θατέραν πλευράν» —Χοῖρος, ὡς προσῆκον ὄχημα πομπευομένου, εἶναι ψυχρὸν σκῶμμα τοῦ Τζέτζη (ἐπιστ. 6 σ. 7-8 Pressel).

8) Θεοφάν. σ. 437,11 Bonn. Συνεχισταὶ Θεοφάν. σ. 441,8 Bonn. Κίναμος Α' 5 σ. 12 Bonn. Λέων Γραμματ. 134,20. 290,19 Bonn.

9) «Ἐπὶ ὄνου ἐξανάστροφα καθήμενους» (Θεοφάν. σ. 628.648 Bonn. 408.420 De Boor). «ἐκάθισαν αὐτὸν ἐπὶ ὄνου ἐσαγματωμένου ἐξανάστροφα κρατούντα τὴν οὐρὰν αὐτοῦ» (Αὐτ. σ. 441 De Boor). «Ἐπ' ὄνου προσιζηκότα, τῆς καθέδρας αὐτῶ πρὸς τοῖς ὀπίσθιοις τοῦ ζώου περιτραπίσης.» (Νικήτορ. Κωνσταντινουπόλεως, Ἰστ. σύντ. σ. 84 Bonn). «καὶ ἐπάνω ὄνου ἐξόπισθεν καθίσαι» (Συντίπας σ. 146 Boiss. 117 Eber.).

10) «Ἐπ' ὄνου τιτανοχρίστου δημεῦσαι» (Τζέτζ. ἐνθ. ἀν.).

11) Θεοφάν. σ. 271 Bonn.

12) «Δύο δὲ κήρυκες ἦτοι πλατζάριοι πορεύονται μετ' αὐτῆς ἔμπροσθεν τε καὶ ὀπίσθεν καὶ λέγειν αὐτοῖς (Δ. Γ. καὶ ὀφείλουσι βοῶν) φωνῇ μεγάλη ὥστε πάντας ἀκούειν, εἴ τι ἄρα κακὸν αὐτῆ εἴργασται.» (Συντίπ. σ. 118 Eberhard). «οἱ τῆς κώμης..... περιεμπόμπουσαν με..... λέγοντες. Οὗτος ὁ μοναχὸς ἐφθίρειν ἡμῶν τὴν παρθένον, λάβετε αὐτὸν, λάβετε.» (Μακάριος Αἰγύπτ. ἐνθ. ἀν.).

13) Ἄνθ. Κομν. ἐνθ. ἀν.

14) Θεοφάν. σ. 41 De Boor.

15) «Κατὰ ἀμφοδον» (Μακίρ. ἐνθ. ἀν.) «διὰ μέσης τῆς πόλεως» (Σωκράτ. 7'

ρᾶς (1), ἐνίοτε δ', ἂν ἐπομπεύετο ἐπίσημός τις, πρὸ τῶν ἀνακτόρων (2) καὶ ὁσάκις ἦσαν ἵπποδρομῖαι κατέληγεν εἰς τὸν ἵππόδρομον (3). Τὸ παρακολουθοῦν πλῆθος (4) ὕβριζεν, ἐνέπτυε καὶ ἐχλεύαζε τὸν κατάδικον (5), τραγουδοῦν ἐνίοτε ἐπίκαιρα σκωπτικὰ ἄσματα (6).

*Ἡ πόμπευσις παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ.

Ἄν ἐξαιρέσωμεν τὸν ἰδιαίτερον χαρακτήρα, τὸν ὅποιον προσέδιδεν εἰς τὴν πομπὴν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἢ ἐκτέλεσις αὐτῆς ὑπὸ δημοσίων ἀρχῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἀτιμωτικῆς ταύτης ποινῆς εἰς ἐπίσημους ἀνδρας, αἱ πομπαὶ καὶ τὰ γεβεντίσματα εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας καὶ τῆς τουρκοκρατίας μέχρι τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς βασιλείας δὲν ἐπαρουσίαζον οὐσιώδη τινὰ διαφορὰν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν. Εἰς τὸ μεταίχμιον τῶν δύο περιόδων εὐρίσκεται ὁ ἀναίσχυτος βωμολόχος Στέφανος Σαχλίκη, ὅστις κατὰ βάθος γνωρίζων τὸν βίον τῶν ἑταίρων ἐν Κρήτῃ ἀσμένως ἐπιλαμβάνεται πάσης ἀφορμῆς, ὅπως ὑπομνήσῃ τὰ τιμωτικὰ παθήματα γυναικῶν, ἐξ ὧν, ὡς λέγει, πολλὰ δεινὰ ὑπέστη (7). Ἐκ τῶν εἰς τὰ στιχουργήματά του ἐγκατεσπαρμένων ἀρῶν καὶ ὕβρεων καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν γλευαστικῶν ὑπαινιγμῶν καὶ τῶν λοιδοριῶν δύναται ν' ἀπαρτισθῇ τελεία σχεδὸν εἰκὼν τῶν πομπεύσεων ὡς ἐγίνοντο κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐπὶ τῆς βενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ. Περὶ τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας γινομένων ὀλιγίστας ἔχομεν γραπτὰς εἰδήσεις, περιοριζομένας εἰς μνεῖαν πομπῆς ἀκολάστου γυναικὸς ἐν Σκύρω κατὰ τὸ 1702 ὑπὸ τοῦ Γάλλου Tournefort (8) καὶ εἰς βραχυτάτην τινὰ λεξικογραφικὴν σημείωσιν (9)· πλείονα γινώσκουμεν ἐκ παραδόσεων, καθὼς ἐπίσης καὶ περὶ τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων

17 τ. 67 σ. 713 Migne. Συνεχιστὰι Θεοφάν. 441,9 Bonn. Λέων Γραμματ. σ. 134,20. 290,20 303,14. 330,16. Bonn.) ἀνὰ πᾶσαν τὴν πόλιν» (Προκόπ. ἐνθ. ἀν. Θεοφάν. σ. 72.171.574 Bonn. Παχυμῆρ. I σ. 394,16 Bonn. Συντίπ. ἐνθ. ἀν.) ἀμέσω τῶν ἀγχιῶν» (Μιχ. Ἀκομ. Α' 239,19 Λάμπρου) ἀπορεύεσθαι αὐτὴν πᾶσαν περίχωρον ἐκείνην» (Wirth, Danae σ. 10).

1) Κίναυ. Α' 5 σ. 12 Bonn. Γεώρ. Μοραχ. σ. 541 Muralt, 645 De Boor. Κεδορν. I 645,23. Λέων Γραμματ. 128,20. Νικήτ. Χωνιάτ. 456,9. Νικηφορ. Γρηγορ. ΙΒ' 14,1 σ. 629. Παχυμῆρ. I 316. Ἄνν. Κομν. ἐνθ. ἀν. Καντακουζην. σ. 150,19.183,198. 398,24.

2) «διὰ τῆς βασιλίδος ἡγρον αὐλῆς» (Ἄνν. Κομν. ἐνθ. ἀν.)

3) Θεοφάν. 408.420.441 De Boor. Νικηφόρ. Κωνσταντινουπόλεως σ. 83.84 Bonn. Λέων Γραμματικ. σ. 285,24.

4) «ἅπανσα ἡλικία εἰς τὴν τοιαύτην θέαν συνέτρεχον» (Ἄνν. Κομν. ἐνθ. ἀν.)

5) «Τοῦ λαοῦ παντὸς καὶ τοῦ δήμου ἀνασκώπτοντος καὶ ἐμπτύοντος αὐτόν..... ἤκουε παρὰ τῶν δήμων σκωπτικὸς λόγους ἕως τῆς ἀπολύσεως τοῦ ἵππικοῦ». (Θεοφάν. σ. 441 De Boor). «ὑπὸ τοῦ λαοῦ παντὸς δυσφημείσθαι τε καὶ καταπτύεσθαι» (Νικηφορ. Κωνσταντινουπόλεως σ. 83). «Ἄλλοι αἰσχρορρημονοῦντες ἐκακολόγουν» (Νικήτ. Χωνιάτ. σ. 457)

6) Λαογραφ. Γ' 638-9. 651,5.

7) Ἐκδόσεις τοῦ Σαχλίκη ὑπὸ E. Legrand ἐν Annuaire de l'Association pour l'encourag. des ét. gr. 1871 σ. 201 κέ. καὶ ἐν Coll. des monuments 1871 I ἀρ. 15 (L). ὑπὸ W. Wagner, Carmina gr. med. aevi, 1874 σ. 62 κέ. (W). ὑπὸ Δυν. Δ. Παπαδημητρίου Ὀδησῶ 1896 (Π.)

8) Relation d'un voyage du Levant, Par. 1717 4ον τ. I σ. 452 (8ον τ. II σ. 159)

9) Γ. Βεντόγη, Λεξικὸν τρίγλωσσον, Βιέννη 1790 λ. γεβεντίζω.

γινώσκωμεν ἱκανὰ ἐξ ἀκοῆς καὶ ἐξ ὄσων ἐπροφθάσαμεν ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ ἴδωμεν (1), πολὺ ὀλίγα δὲ ἔχουσι γραφῆ, καὶ κατὰ περίεργον σύμπτωσιν μόνον περὶ πομπῶν ἐν ἑλληνικαῖς νήσοις (2).

Ἄξια νὰ ὑποστῶσι τὴν ποινὴν τῆς πομπεύσεως ἐκρίνοντο προπάντων αἱ ἀνήθικοι γυναῖκες, ἤτοι αἱ μοιχαλίδες, αἱ ἑταιρικὸν βίον διάγουσαι, καὶ αἱ χῆραι καὶ ἐξαιρετικῶς καὶ αἱ ἄγαμοι γυναῖκες, αἱ φωραθεῖσαι ὡς ἀκόλαστοι (3)· ἐπιβαρυντικὴ περίπτωσις ἐθεωρεῖτο, ἂν διέπραξαν αὐταὶ κλοπὴν ἢ εἶχον τὸ ἐλάττωμα τῆς μέθης (4), διὰ κλοπὴν δὲ μόνον ἐπεβάλλετο συνήθως ἡ ποινὴ εἰς ἄνδρας (5). Σκοπὸς τῆς πομπεύσεως ἦτο ἡ καταισχύνη καὶ ἡ ἀτίμωσις τῶν τιμωρουμένων (6)· ἀλλ' ὄχι σπανίως ὁ σκοπὸς ἀπετύγγανε, διότι διεφθαρμένοι γυναῖκες, ἀπολέσασαι τὴν αἰδῶ, ἀναισθητῶς εἶχον πρὸς τὴν ἀτίμωσιν, δι' ἃ καὶ πολλαὶ παροιμίαι παρεσιτάγουσι πομπευομένας γυναῖκας ἐναβρυνόμενας μᾶλλον διὰ τὴν πανηγυρικὴν περιαγωγὴν αὐτῶν (7), καὶ ἡ ἑταίρα παρὰ Σαχλίκη (στ. 902 σ. 52, στ. 889 σ. 51 Π.) τὸ γεβέντισμα «τάσσει το ὡς τιμὴν τῆς». Τὴν ποινὴν ἐπέβαλλον οἱ προεστῶτες γέροντες τῆς κοινότητος (8), ἐξετέλουν δ' οἱ κοινοτικοὶ ὑπηρέται, βοηθοῦντος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὄχλου.

Πρὸ τῆς περιαγωγῆς περιεχρίετο τὸ πρόσωπον τοῦ καταδίκου δι' ἀσβόλης (9), ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ λ. γάνα (περὶ ἧς κατωτέρω) ἐγίνε συνώνυμος τοῦ πομπῆ. Εἴτα, παλαιότερον, ἔκειρον τὴν κόμην τῶν γυναικῶν τῆς συνηθείας ταύτης ἀπηχῆσεις παρέμειναν ἐν τῇ γλώσσῃ, ὅσον εἰς τὰς ὕβρεις κου-

1) Ἐσημειώσαμεν τινὰ ἐν Παροιμίαις τ. Γ' σ. 356.357-8. 441.496.

2) Εὐβοία: Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς. Ἀθ. 1884 σ. 43.—Σκῦρος: Μ. Γ. Κωνσταντινίδου, ἡ νῆσος Σκῦρος, Ἀθ. 1901 σ. 145.—Ἀμοργός: Ν. Γ. Γάσπαρη, ἡ νῆσος Ἀμοργός, Ἀθ. 1895.—Καρδάμυλα Χίου: Λαογραφία Γ' 674.—Ἰκαρία: Ἐπ. Σταματιάδου, Ἰκαριακά, Σάμος 1893 σ. 104.—Ῥόδος: Π. Βασιτογιάννης, Βραχεῖαι παρατηρήσεις, Ἀθ. 1872 σ. 42.—Σίφνος: Ἀρμονία Ἀθην. περιοδ. σύγγραμ. 1902 σ. 604. (Ἀναφέρεται ὅτι συνηθίζεται πομπὴ ἔχουσα μαγικὸν σκοπὸν, ἤτοι τὴν θεραπείαν τῆς νόσου τῶν ὀφθαλμῶν τῆς καλουμένης ὀρνιθοτυρλιάς ἢ ὀρνιθοσκουντούφλας. Ὁ πάσχων καθίεται ἀνάστροφα ἐπὶ ὄνου καὶ περιάγεται παρακολουθούμενος ὑπὸ παιδῶν, οἵτινες ἐπῆδουσι ἐπὶ τῆς νόσου.)

3) Παρὰ Σαχλίκη γεβεντίζονται οἱ πολιτικαῖς (στ. 424 σ. 94 W. στ. 656 σ. 41 Π.) αἱ πόρνοι λέγονται πομπεμένας (στ. 624 σ. 39 Π.) καὶ γεβεντισμένας (στ. 627 Π.) καὶ πομπωμένη χῆρα (στ. 102 σ. 19 Π.). Πόμπουσι τῶν ἐπ' αὐτοφῶρῳ συλλαμβανομένων ἀκολάστων γυναικῶν. (Εὐβοία. Καρδάμυλα Χίου). Μοιχαλίδες καὶ διεφθαρμένοι γυναῖκες (Π. Π. Γ' 441). Πομπὴ μετὰ τῆς μοιχαλίδος καὶ τοῦ μοιχοῦ ἐν Ἰκαρίᾳ.

4) Σαχλίκη στ. 885-6 σ. 51 Π. ὡς διὰ τὰ πολιτικά (=ἑταιρικά), ὡς διὰ ταῖς μεθυσίαις, διὰ ταῖς κλεψίαις ταῖς πολλαῖς, ταῖς εἶχα καμωμένας.

5) Πολίτευ, Παροιμία Γ' 356.441. Ἐν τῷ ἀνεκδότῳ μέρει λ. κλέφτης 80.81.—Σκῦρος (Κωνσταντινίδης). Ἀμοργός. Καρδάμυλα Χίου. Κορώνη (Χατζιδάκι, Μελέτης ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς σ. 43). Τιμωρίας μικροκλοπῶν δι' ἀσβολώσεως καὶ περιαγωγῆς ἀπὸ τὰς ὁδοὺς πεζῶν, φερόντων ἀπηρητημένα ἐκ τοῦ τραχήλου καὶ τῶν ὤμων σκόρδα καὶ δείγματα τῶν κλοπιμαίων συνέπεσε νὰ ἴδω καὶ ἐν Τριπόλει πρὸ 50 ἐτῶν καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις πρὸ τεσσαράκοντα περίπου, ὅπου ἡ πομπὴ διήλθεν ἐκ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Ἐρμού καὶ Αἰόλου, ἐνθα ἦτο τότε τὸ κεντρικώτατον μέρος τῆς πόλεως.

6) «Νὰ ντροπιαστοῦν, ν' ἀτιμηθοῦν» (Σαχλίκη στ. 423 σ. 94 W. στ. 458 σ. 41 Π.)

7) Π. Π. Γ' 441-2 ἀρ. 1-4 καὶ τὰς αὐτόθι ἀναφερομένας παραλλαγὰς, σ. 496, 18.

8) Οἱ τρεῖς δημογέροντες (Σκῦρος, Tournesfort) οἱ προεστῶτες γέροντες (Καρδάμυλα), εἰ προύχοντες (Ἰκαρία), ὁ δημοτικὸς ἀστυνόμος (Τρίπολις, Ἀμοργός).

9) Ἀθήναι, Εὐβοία, Τρίπολις, Κορώνη. Τὸ μονιζάλωμα, ἢ ἄλλοτε εἰς τὰ κατώτερα σχολεῖα ἐπιβαλλομένη μεγίστη τιμωρία ἀτάκτων καὶ ἀμελῶν μαθητῶν, συνισταμένη δ' εἰς ἐπίκρισιν διὰ μελάνης τοῦ προσώπου, εἶναι τρόπον τινὰ ἀντίστοιχος πρὸς τὴν πόμπουσιν τῶν ἐνηλίκων, περιοριζομένην εἰς μίαν μόνην τῶν κατ' αὐτὴν γινομένων πράξεων.

ορμένη και παλιοκουρεμένη (1) και εν ταῖς κατάραις «νά κουρευτῆ και νά βατευτῆ» («ιακά του κουρέματα») (2). Παροιμία τις ἀναφέρει τὸ κούρεμα ὡς ἀτιμωτικὴν ποινήν: «Τὸν ἐδικόν μου κούρευαν κ' ἦταν ντροπὴ δική μου» (3). Δημοτικὰ δὲ ἄσματα ὑπαινίσσονται ὅτι τῆς ἀπίστου γυναικὸς πρωτίστη τιμωρία ἦτο ἡ κουρὰ ὑπὸ τοῦ ἀνδρός: «καὶ φοβοῦμαι μὴ τὸ μάθη και μοῦ κόψη τὰ μαλλιά» λέγει ὕπανδρος γυνή, ἀποκρούουσα τὸν ἐραστὴν (4). Ἀπὸ τοῦ τραχήλου και τῶν ὤμων ἐκρεμῶντο σκόρδα, πολλάκις δὲ και ἀηδῆ και βρωμερὰ πράγματα, οἷον ἐντόσθια προβάτων και αἰγῶν, ἂν δὲ τὸ τιμωρούμενον ἐγκλημα ἦτο ἡ κλοπή, δείγματα τῶν κλοπιμαίων, οἷον ὄρνιθες ἀπὸ τοῦ τραχήλου τοῦ ὄρνιθοκλόπου (5). Ἐπειτα δὲ ἐμαστιγοῦτο· ἐπὶ τῆς βενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ τὰς πομπευόμενας γυναῖκας ἔδερν ὁ δημόσιος ἐκτελεστής τῶν μαστιγώσεων (6), ἐν Ἰκαρίᾳ δὲ πρὸ τῆς περιαγωγῆς ἔδερτο ἡ μοιχαλὶς, μετὰ δὲ τὴν περιαγωγὴν ὁ μοιχός, ὅστις πολλάκις κατελίπετο ἐκ τοῦ ἀνηλεοῦς ραβδισμού ἡμιθανής.

Περιήγεται δ' ὁ πομπευόμενος μετὰ τὴν τουρκοκρατίαν συνήθως πεζὸς και δέσμιος (7). Ἐν Ἰκαρίᾳ τὴν μοιχαλίδα περιῆγε φέρων ἐπὶ τῶν νώτων ὁ συνένοχος. Ἄλλ' ἡ κωνοκὴ πόμπευσις ἐγένετο καθιζομένου τοῦ καταδίκου ἐπὶ ὄνου ἀνάστροφα (8). Ἐντεῦθεν αἱ παροιμίαι: «τὸν ἐβάνανε ἔς τὸ γαῖδοῦρι» ἐπὶ τῶν δεινῶς ὕβρισθέντων (9), «τὸν καβαλλίκεψε τὸ γαῖδαρον» ἐπὶ τῶν ὑποστάντων μεγάλην ζημίαν και τῶν χρεωκοπησάντων (10)· και ἡ παροιμία τῶν Καρδαμύλων τῆς Χίου: «Γελᾶτε σεῖς, μὰ γὼ καβαλλαριὰ πηγαίνω», ἣτις παριστᾷ τὴν πομπευομένην, ὡς ἐναβруνομένην, διότι περιάγεται ἔφιππος ἀνά τὴν πόλιν (11). Κατὰ τὸν Σαχλίην (στ. 627 σ. 102 W.) ἡ πολιτικὴ περιήγεται «ὀλόγυμνη». Ἡ πομπὴ διήρχετο δι' ὄλων τῶν ὁδῶν και τῆς πλατείας τοῦ χωρίου (12), παρακολουθοῦντος τοῦ πλήθους, χλευάζοντος και προπηλακίζοντος (13). Κῆρυξ διελάλει τὸ ἐγκλημα, ὅπερ ἐπέφερε τὴν διὰ τῆς πομπῆς τιμωρίαν (14), και τούτου ἕνεκα τὸ ρῆμα γεβεντίζω, τὸ ὁποῖον κυ-

1) Σαχλίης στ. 363 σ. 78 Wagner (παλιοκουρεμέναις) Βλ. και ἀνωτέρω σ. 339-40.

2) Ζαγορίου: ΚΠ. Σύλλογος τ. ΙΔ' σ. 251.

3) Ἀρτάκης τῆς Κυζίκου (Π. Π. Δ' 433, 20).

4) Ζωγράφ. ἀγῶν Α' 125, 194 73, 15. Ἄλλὰ και αἱ χῆραι εἰς ἔνδειξιν τοῦ μεγίστου πένθους τῶν ἐκείρων ἐθελουσίως τὴν κόμην. Ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι ἄμεσον ἐπακολούθημα τῆς καθαιρέσεως τῶν κληρικῶν εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ ξύρισις τοῦ πάγονος.

5) Ἀθῆναι. Τρίπολις. Σκύρος (Κωνσταντινίδης). Ἄμοργός. Καρδάμυλα Χίου.

6) «Νά τὴν δέρνῃ ὁ φουτρῆς» (Σαχλίης στ. 438 σ. 94 W. στ. 674 σ. 41 Π.)

7) Ἄμοργός. Ἐπὶ βενετοκρατίας δεσμία ἡ πομπευομένη: «πιστάγκωνα τὰ χέρια της» (Σαχλίης στ. 626 σ. 101 W.).

8) Ἐπὶ θηλείας ὄνου ἡ πομπευομένη γυνὴ ἐν Σκύρῳ (Tournefort). Ἀνάστροφα ἐπὶ ὄνου ἡ γυνή. (Εὐβοία). «Ἐξανάκωλια» ἐπὶ ὄνου. (Ρόδος). «γεβεντίζομαι εἰς τὸ γομάρι». (Βεντότης).

9) Πελοποννήσου. (Π. Π. Γ' 356, 96).

10) Ἀθηνῶν. (Π. Π. Γ' 357, 98, ὅπου ἀναγράφονται και γαλλικά, ρουμανικά και γερμανικά παράλληλα).

11) (Π. Π. Γ' 496, 18).

12) Σαχλίης στ. 422 σ. 94 W. στ. 657 σ. 41 Π. «πιλαλοῦν τὴν ροῦγαν». Σκύρος (Tournefort, Κωνσταντινίδης). Ἰκαρία, Ἄμοργός, Χίος. Τὴν πόμπευσιν εἰς τὴν ἀγορὰν ἀναφέρουν και δημῶδεις παροιμίαι: «Κάποιον ἐπομπεύαν ἔς τὸ παζάρι κλπ.» (Π. Π. λ. πομπέω). Βλ. κατωτέρω σ. 349-50.

13) Ἐμπτυσμοὶ και χλευασμοὶ (Ἄμοργός). Ἐκαστος ἔρριπτε λάσπην, ἀβρουιάν και αὐτὰ εἰς τὸ πρόσωπον τῆς πομπευομένης. (Σκύρος, Tournefort).

14) «Νά ταῖς διαλαλήσουν» (Σαχλίης στ. 423 σ. 94 W.) «παντοῦ τὴν διαλαλήσετε και κουμουδέψετε τὴν (= διακωμωδήσατέ τὴν)—και μαντατέψετε τὴν». (Αὐτ. στ. 906 σ. 52 Π.)

ρίαν σημασίαν ἔχει τὸ διαλαλῶ, κ. ηρύττω (1), κατέστη συνώνυμον τοῦ πομπεύω. Μετὰ τὴν διαπόμπευσιν ἀφὴν εἰς ἐλεύθερος ὁ πομπευθεὶς (2), ἀλλὰ φέρων ἀνεξίτηλον τὸ ἐκ τῆς ἀτιμωτικῆς ποινῆς στίγμα (3).

Ἡ πόμπευσις παρ' ἀσιατικοῖς λαοῖς.

Κατάδηλον ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται ὅτι ἡ ποινὴ τῆς πομπεύσεως παρ' ἡμῖν τὴν ἀρχὴν ἔχει ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἢ συνήθεια τοσοῦτο βαθέως ἐρριζωμένη οὔσα, διτηρήθη ὑποστᾶσα μόνον μεταβολὰς τινὰς, ὅσας ἐπέβαλλον οἱ διαφορετικοὶ ὅροι τῆς διοικήσεως. Ἐκ τῶν Τούρκων βεβαίως δὲν παρελήφθη, ὡς ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῆ ἐκ τῆς βαρβαρότητος αὐτῆς, ἀφοῦ, ὡς εἶδομεν, καὶ ἐν τῇ βενετοκρατουμένῃ Κρήτῃ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐγένετο ἡ πομπὴ καθ' ὃν περίπου τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν ταύτης εἰς τὰς τουρκοκρατουμένας ἐλληνικὰς χώρας. Παρὰ τοῖς Τούρκοις ἦτο ἐν χρήσει ἡ πόμπευσις, ἣτις ἐπεβάλλετο καὶ ὡς προστίμημα τῆς ἐσχάτης τῶν ποινῶν ὁ Δαπόντες διηγεῖται ὅτι κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα καταδικασθέντας εἰς θάνατον περιήγαγον διὰ τῆς ἀγορᾶς, ἐποχουμένους ἕνων (4). Γνωστότατος δ' εἶναι ὁ πίναξ τοῦ Γκίτζη, ὁ ἀπεικονίζων τὴν πόμπευσιν ὀρνιθοκλόπου ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τουρκικῆς πόλεως. Ἄλλ' ἀπὸ τίνος χρόνου εἰσήχθη εἰς τὴν Τουρκίαν ἢ συνήθεια δὲν δύναμαι νὰ ἐξακριβώσω. Ἦδη κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἀναφέρεται ἡ ξύρησις ὡς ποινὴ ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Βαγιαζίτ, περὶ οὗ ἱστορεῖται ὅτι τοὺς πρέσβεις τοῦ Τιμούρ «ἐκέλευσε ξυρίῳ καθάραι τοὺς πώγωνας καὶ ἀποπέμψαι ἀτίμους» (5). Ἀμφίβολον δ' ὅμως εἶναι, ἂν ἡ ξύρησις τοῦ πώγωνος πρέπει νὰ θεωρηθῆ μέρος τῆς πομπεύσεως ἢ εἶναι μᾶλλον ἰδίᾳ ἀτιμωτικὴ ποινὴ (6). Ὅθεν ἀδυνατοῦμεν ν' ἀποφανθῶμεν, ἂν οἱ Τούρκοι παρέλαβον τὴν συνήθειαν παρὰ τῶν βυζαντινῶν ἢ ἐκόμισαν αὐτὴν ἐκ τῆς Ἀσίας. Εἰς τοὺς Ἀραβὰς ἦτο γνωστὴ ἀπὸ πολλοῦ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἀναφέρεται περιαγωγὴ καταδίκου εἰς θάνατον, τὸν ὅποιον εἶχον καθίσῃ ἐπὶ ἀγελάδος ἐξανάστροφα (7). Ἐν Βαγδατίῳ ὁ χρεωκοπήσας περιήγετο ἐπὶ ἡμιόνου ἀνὰ τὴν πόλιν κατ' ἀπόφασιν τοῦ καδῆ (8). Καὶ ἐν Ἰνδικῇ μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες τιμωροῦνται διὰ τῆς περιαγωγῆς ἐπὶ ὄνων, τοὺς ὁποίους καβαλλικεύουν ἐξανάστροφα (9).

1) Σαχλίκ. σ. 179 Π. — Πολίτου, Παροιμ. Α' σ. 557—8.

2) Σαχλίκ. στ. 887.889 σ. 51 Π. Ἡ καταδίκη εἰς τὸν διὰ πυρᾶς θάνατον τῆς πομπευθείσης εἶναι εὐσεβῆς πόθος τοῦ Σαχλίκη (αὐτ. στ. 439 σ. 94 W. στ. 677 σ. 41 Π.).

3) Κατὰ τὸν Σαχλίκη (στ. 907 σ. 52 Π.) καὶ μετὰ θάνατον τῆς πομπευθείσης ἡ θέσις δὲν ἦτο εἰς τὸ κοιμητήριον τῶν χριστιανῶν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ταφῆ «εἰς τῶν Ἑβραίων τὰ μνήματα».

4) «Τοὺς εἶχαν περπατήσῃ / μὲ τὰ γαδούρια 'ς τὸ ταρσί καὶ ἀποκεφαλίσῃ» (C. Darroulès, Ephémérides Daces, publ. par Em. Legrand σ. φς' στ. 23—4. Βλ. καὶ Δαπόντες Ἱστορικὸν κατάλογον ἐν Σάθα, Μεσ. βιβλιοθ. Γ' σ. 19.154.

5) Δούκας σ. 58 Bonn.

6) Περὶ τοῦ κουρεύματος καὶ τοῦ ξυρίσματος ὡς ποινῆς τῶν μοιχῶν παρὰ τοῖς Σημίταις ἐπραγματεύθη ἐν ἰδίᾳ μελέτῃ, τὴν ὁποίαν δὲν ἡδυνήθη νὰ συμβουλευθῶ, ὁ A. Bücheler (ἐν Wiener Zeitschrift f. d. Kunde des Morgenlandes τ. 18 σ. 91—138). Καὶ αὐτοὶ οἱ αὐτόχθονες Ἰνδοὶ τῆς Ἀμερικῆς ἐπέβαλλον ἐνίοτε ὡς ἰδίαν ἀτιμωτικὴν ποινὴν τῆς μοιχαλίδος (τινὲς δὲ καὶ τοῦ μοιχοῦ) τὴν ἐν χρῶ κουρὰν τῆς κόμης. (Waitz, Anthropologie der Naturvölker τ. III σ. 112.113).

7) Revue de l'hist. des religions 1911 τ. 63 σ. 197.

8) Revue des tradit. popul. 1900 σ. 193.

9) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Bolle ἐν Zeitschrift d. Verf. Volksk. 1909 τ. 19 σ. 69

Ἡ πόμπευσις παρ' εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς.

Ἐπίσης δ' ὅμως καὶ εἰς ἄλλους πλὴν τοῦ ἐλληνικοῦ εὐρωπαϊκοῦ λαοὺς δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ ποινή, ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων (1) μέχρι τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων εἰς τινὰς χώρας. Ἐν Γερμανίᾳ ἡ γυνή, ἣτις ἔδειρε τὸν ἄνδρα της, περιήγετο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως ἢ τοῦ χωρίου ἐπ' ὄνου, ὃν ἐνιαχοῦ ὠδήγει ὁ δαρεὶς σύζυγος (2). Ἐν Grosselfingen δὲ τῆς Σουαβίας ὁ δειρας τὴν σύζυγόν του ἐμουζώνετο εἰς τὸ πρόσωπον μὲ καπνιὰν καὶ κάρβουνον (3). Εἰς παραπλησίαν δὲ ποινήν κατεδικάζοντο αἱ κακόγλωσσοι γυναῖκες καὶ οἱ συκοφάνται, ὑποχρεούμενοι νὰ περιάγωσιν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως ἰδιαιτέρον τινὰ λίθον, καλούμενον Schandstein, Lasterstein καὶ Klapperstein, λίθον τῆς κατασχύνης, τῆς ἀμαρτίας, τοῦ κροτάλου, διὰ τὸν θόρυβον καὶ τοὺς κροταλισμοὺς τοῦ παρακολουθοῦντος πλήθους (4). Ἡ ἀνάβασις δὲ εἰς ὄνον ἦτο εἰς παλαιότερους χρόνους ἐν Γερμανίᾳ ὑβριστικὴ ποινή, ἐπιβαλλομένη εἰς μαθητὰς καὶ ὑστερώτερον εἰς στρατιώτας (5). Εἰς τινὰς δὲ ἐπαρχίας τῆς Γαλλίας οἱ δειραντὲς τὴν σύζυγόν των κατὰ τὸν μῆνα Μάιον ἢ οἱ δαρέντες ὑπὸ τῆς συζύγου των ἢ οἱ ἀπατηθέντες σύζυγοι περιήγοντο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καθισμένοι ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνων μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος (6). Ἐν Hainaut τὴν αὐτὴν ποινήν ὑφίσταντο μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων οἱ μετὰ χηρείαν νυμφευθέντες, ἄνθρωποι καὶ γυναῖκες (7). Ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὸν 15' αἰῶνα αἱ μοιχαλίδες περιήγοντο μετὰ τῶν συζύγων των ἐπὶ ὄνων, ἡ αὐτὴ δὲ τιμωρία ἐπεβάλλετο καὶ εἰς τὰς μαστροπούς. Ἐν Νεαπόλει κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος ὁ Ἰσπανὸς ἀντιβασιλεὺς κατεδίκασε σύζυγον ἀπατηθέντα ὑπὸ τῆς γυναίκος του νὰ περιαχθῆ κατὰ τὴν πόλιν καθισμένος ἐξανάστροφα ἐπὶ ὄνου καὶ ἐστεμμένος τὴν κεφαλὴν μὲ κέρατα, προηγούμενου κήρυκος, ὅστις ἐκήρυττε τὸ πάθημά του (8). Καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπεβάλλοντο ἄλλοτε παραπλήσια πομπεύσεις εἰς ἐρίζοντα ἀνδρόγυνα καὶ εἰς μοιχαλίδας γυναῖκας (9). Ἄλλ' αἱ ὀλίγαι αὗται εἰδήσεις, τὰς ὑποίας κατέχομεν περὶ τῆς διαδόσεως τῆς ποινῆς εἰς ἀσιατικούς καὶ εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, δὲν ἐπαρκοῦσιν, ὅπως συναγάγωμεν ἀσφαλῆ πορίσματα περὶ τῆς προελεύσεως τῆς συνηθείας καὶ περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς μεταδόσεως αὐτῆς ἀπὸ λαοῦ εἰς λαόν· πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα ἰδία λεπτομερεστέρᾳ ἔρευνα.

Ἐξέτασις τῶν λέξεων, τῶν προσλαβουσῶν ὑβριστικὴν σημασίαν ἐν τῇ νέᾳ ἐλληνικῇ. Πομπή-πομπεύω.

Μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λέξεων, αἵτινες ἐκ τῆς πομπεύσεως προσέλαβον εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν ὑβριστικὴν σημασίαν.

1) *Ducange*, Glossar. latinitatis λ. asini caudam in manu tenere. *J. Grimm*, Rechtsaltertümer έκδ. 4 τ. II σ. 318. Βλ. καὶ τὰς ἄλλας μαρτυρίας παρὰ *Bolte* ἐνθ. ἀν.

2) *J. R. Dieterich*, Eselritt u. Dachabdecken ἐν Hessische Blätter f. Volkskunde 1902 σ. 87 κέ. ἰδίως σ. 98 κέ. 109.

3) Αὐτ. σ. 99.

4) *Grimm*, D. Wörterbuch λ. Klapperstein.

5) Αὐτ. λ. Esel 5i.

6) Βλ. πολλὰς μαρτυρίας παρὰ *Bolte* ἐνθ. ἀν. καὶ προσέτι *Dieterich* ἐνθ. ἀν. σ. 109. *Revue des trad. popul.* 1891 σ. 429. 1901 σ. 14. 1907 σ. 318. 1908 σ. 204. 1910 σ. 100 (ἐν Avesnes τῷ 1814). *Archiv f. Religionsw.* 1908 XI σ. 153.

7) *Revue des trad. pop.* 1909 σ. 420.424-5.

8) *Bolte* ἐνθ. ἀν. σ. 68.69.

9) *Liebrecht*, Zur Volkskunde σ. 384 κέ. (= Englische Studien I 173 κέ.).

Ἐσημειώθη ἀνωτέρω (σ.334-5) ὅτι ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος π.Χ. τὸ ρ.πομπεύω μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ λοιδορῶ, τὸ δ' ὄνομα πομπεία (καὶ ὕστερον καὶ τὸ πομπή) εἰς τὴν τῆς λοιδορίας. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐκ τῆς συνηθεστάτης ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς τῆς πομπεύσεως ἢ λ. πομπή εἶχε μὲν καὶ τὴν σημασίαν ταύτην (1), κατέστη δὲ καὶ συνώνυμος τοῦ καταισχύνη· οἶον παρὰ Κωνστ. Πορφυρογεννήτῳ (π. θεμ. Β' 7 σ. 30,6 Bonn)· «πομπή γάρ εἰσι (Παφλαγόνες) καὶ ὄνειδος καὶ ἐξουθένωμα τοῦ ἀνθρωπέου γένους». Τοῦ δὲ πομπεύω γίνεται μὲν ἀλλὰ σπανίως χρῆσις καὶ ἐπὶ εὐφήμου ἐννοίας(2), συνηθέστατα δ' ὅμοιος σημαίνει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς τῆς πομπεύσεως. Ὁ Ἡσύχιος ἐρμηνεύει «πομπεύων περιάγων». Τὸ ἐνεργ. εἶναι σχεδὸν πάντοτε μεταβατικὸν δηλοῦν τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐπιβάλλοντος τὴν ποινὴν ἄρχοντος καὶ τοῦ συμπράττοντος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς ὄχλου (3), σπανιώτατα δ' ἀμετάβατον (4), ἀνθ' οὗ συνηθέστερον εἶναι τὸ παθητικὸν (5). Εἶναι δ' ἐν χρήσει καὶ τὰ ἐμπρόθετα περιπομπεύω (6) καὶ ἐκπομπεύομαι (7). Συνώνυμα τοῦ πομπεύω ῥήματα: θριαμβεύω (8) (καὶ ἀντὶ τοῦ πομπή εἰρωνικῶς θρίαμβος)(9), δημεύω (10), θεατροῦζω (11).

Ἐν δὲ τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσει κοινότατος εἶναι ὁ ἀρχαῖος τύπος τῆς λ. πομπή (12), τοῦ ὁποίου κατὰ τόπους φέρονται ἰδιωματικαὶ παραλλαγαὶ πομπή (13), μπομπή (14) μποιμπή ἢ β.ι.ο.βή (15), πουπή (16) καὶ ἡ τσακωνικὴ πογκή (17). Τὸ

1) Βλ. τὰς βυζαντινὰς παροιμίας ἐν Π. Π. Α' 12,11. 44,38 καὶ λ. πομπεύω. *Krumbacher*, *Mittelgr. Sprichwörter* σ. 123,64.

2) *Θεοφάν.* σ. 143 Bonn πομπεύσας=κηδεύσας μετὰ πομπῆς.

3) *Προκόπ.* Ἀνέκδ. 11 σ. 76,15.21 Bonn. *Θεοφάν.* σ. 72.166.171.574.628.648 Bonn. *Σωκράτ.* τ' 17 τ. 67 σ. 713 *Migne*. *Μαλάλας* σ. 436,11. *Λέοντι.* *Νεαπόλ.* 16 σ. 34,12 *Gelzer*. *Νικηφόρ. Γρηγορ.* IB' 14,1 σ. 620. *Καντακουζην.* Γ' 29 σ. 182,18. *Πτωχολέων* σ. 96 *Legrand*. *Μεσαιωνικαὶ παροιμίαι* (βλ. σημ. 1).

4) *Θεοφ.* σ. 271 Bonn.

5) *Ψελλός* ἐν Σάθα, *Μεσαιων. βιβλιοθ.* Ε' 181. *Wirth*, *Danae* σ. 10.

6) *Μακάρ.* ἐν *Migne* τ. 67 σ. 236.

7) *Συντίπ.* σ. 146 B. 118 E.

8) *Θεοφάν.* 208 Bonn. *Συνεχισταὶ Θεοφάν.* 441,9. *Γεωρ. μοναχ.* σ. 521.546 *Muralt*. 624-651 *De Boor*. *Λέων γραμματ.* 134,21.185,24.299,20.330,10. *Νικηφ.* ΚΠ. Ἰστ. σύντ. σ. 83 Bonn. *Παχυμέρ.* I 316.—*Παθητ. Γεώρ. μοναχ.* σ. 541 M. 645 DB. *Λέων γραμματ.* σ. 128.20 *Νικήτ. Χωνιάτ.* σ. 456,10. *Παχυμέρ.* I 394,17.

9) *Μιχ. Ἀκομινάτ.* Α' σ. 239,19.21 *Λάμπρου*, *Παχυμέρ.* I 394.

10) *Λάμπρου*, Ν. Ἑλληνομν. Η' 6. *Τζέτζ.* Ἐπιστ. σ. 7.8.10 *Pressel*.—*Παθητ. Λέων Γραμματ.* 303,13.305,10. *Κεδρην.* I 645,23.

11) *Καντακουζην.* Α' 31 σ. 150.

12) *Συναξάριον γυναικ.* σ. 623 *Krumbacher*. *Βλάχον*, *Θησαυρὸς τετράγλωσσος ἐν λ. Κοραῆ*, Ἄτακτα Δ' 426. *Σκ. Βυζάντιος*. Π. Π. λ. πομπή. Ἀθήναι (Α.Α.) *Καλάβρυτα* (Π.Π. λ. πομπή). *Κεφαλληνία* (Αὐτ. — *Νεοελλ. ἀνάλ.* Β' 298). Ἡπειρος (Α.Α.) *Θεσσαλονίκη* (Μ. Χ. Ἰωάννου, *Θερμαῖς* σ. 45). Χίος (Α.Α.) *Νίσυρος* (Α.Α.) *Καστελλόριζον* (*Σύλλογος ΚΠ.* ΚΑ' 326,549). *Δαρδανέλλια* (Α. Α.) *Πόντος* (Π. Π. λ. πομπή 14.27. Α.Α.) *Τραπεζοῦς* (Σ. *Ἰωαννίδου*, Ἰστορ. *Τραπεζοῦντος* σ. 269).

13) *Λέσβος* (Α. Α.) *Λακοβίγια Μακεδονίας* (ΠΠ. λ. πομπή 17). *Λιβίσσιον* (*Μουσαίου*, *Βατταρισμοὶ* 118).

14) Ἐκ τοῦ τὴν πομπήν (*Vasmer* ἐν *Byz. Zts.* 1907 XVI 548. *Πρβλ.* *Foy*, *Lautsystem* σ. 25) *Κρήτη* (Α. Α. *Foy* αὐτ). *Ζάκυνθος* (*Ζώη*, *Λεξικὸν Ζακύνθου* σ. 680). Χίος (Α. Α.) *Νάξος* (Π.Π. λ. πομπή 7.8) *Μάδυτος* (Α. Α.)

15) *Θεσσαλία* (*Τζαριζάνου*, π. *θεσσαλ. διαλέκτου* σ. 76). *Σέρραι* (*Λαογραφ.* Γ' 209) *Σάμος* (*Σταματιάδου*, *Σαμιακά* Ε' 56).

16) *Λέσβος* (Π. Π. λ. πομπή) *ποπή* (; *Αἷμος*; Α. Α.).

17) *Οἰκονόμου*, *Γραμματ.* τῆς *τσακων.* σ. 87.

ρήμα πομπεύω⁽¹⁾, παθ. πομπεύομαι⁽²⁾ και ιδιωματικοί τύποι αὐτοῦ πομπεύγω⁽³⁾, παθ. πομπεύγομαι⁽⁴⁾, πουμπεύγον⁽⁵⁾, μομπεύω, παθ.-ομαι⁽⁶⁾, ποπεύω, παθ.-ομαι⁽⁷⁾, πουπεύω⁽⁸⁾, πουμπεύον⁽⁹⁾, πομπιάζω-ομαι⁽¹⁰⁾, πομπέγκον⁽¹¹⁾, μετοχή παθ. παρκα. πομπεμένος, -η, -ο⁽¹²⁾, τομπημένος(;)⁽¹³⁾, πομπιασμένος⁽¹⁴⁾, και ἀπὸ ἄλλων τύπων πομπώνω, πομπειώνω, πομπειεύω, μὴ μαρτυρουμένων, πομπωμένος, ⁽¹⁵⁾ πομπειωμένος, -η, -ο⁽¹⁶⁾, μομπιωμένος⁽¹⁷⁾, πουμπιωμένος⁽¹⁸⁾, ποπιωμένος ἢ ὀποπιωμένος⁽¹⁹⁾, πομπειεμένος⁽²⁰⁾, μομπιασμένος⁽²¹⁾. Παράγωγα: πόμπεμα⁽²²⁾ πομπιασμα⁽²³⁾, πομπευτής⁽²⁴⁾. Σύνθετα: χιλιοπομπειμένη⁽²⁵⁾, πομπάθρωπος, πομπογύναικο, πομποδοκλειά, πομπόλογα, πομπολογία⁽²⁶⁾.

Ἡ κυρία σημασία τῆς λέξεως πομπή, ἢ τῆς πομπεύσεως, διατηρήθη, καθ' ὅσον γινώσκωμεν, μόνον ἐν τῇ πικρομιώδει φράσει «τὸν διώξαν με τῆς πομπῆς τὰ μαντήλια»⁽²⁷⁾, ἀναφερομένη εἰς ἄγνωστόν τινα λεπτομέρειαν τῆς

1) Σαχλίκ. στ. 905 σ. 52 Π. (πομπεύτέ την). Συναξάρ. γυναικ. στ. 809 σ. 400. *Somavera*, Βλάχου, Θησαυρὸς τετράγλωσσος λ. Π. Π. λ. πομπεύω, πορεύομαι. Λάστας. (Α. Α.) Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀνάλ. Β' 298). Νίσυρος (Α. Α.) Ἀμισός (Α. Α. ἀόρ. πόμπεψα Α. Α.)

2) Πομπεύεται (Συναξάρ. γυν. στ. 399 σ. 388 Κρ.) ἐπομπεύτη (αὐτ. στ. 400). προστ. πομπέψου (Πελοπόννησος, Λευκάς, Κυκλάδες: Π. Π. λ. πορεύομαι), πομπεύτου ('Αθήναι ἐν παροιμίᾳ. Ἐβδομάς Α' 120. Σύμη, Καστελλόριζον ὁμοίως: Π. Π. αὐτ.) πομπεύσου (; Ρόδος: Βενετικέως, Παρατηρήσεις σ. 129. Λέρος: Οἰκονομοπούλου, Λερισκὰ σ. 96), πομπεύθου (; Λιβύσιον: ΠΠ. αὐτ.) πομπεύτσι (Αἶνος: Σύλλογος ΚΠ. Θ' 349,4) πομπεύομαι (; Θεσσαλονίκη: Μ. Χ. Ἰωάννου, Θερμαίς σ. 45), ἀόρ. πομπεύτηκα (Νάξος: Π. Π. αὐτ. Νίσυρος: αὐτ.)

3) Νάξος (ΠΠ. αὐτ.). ἀνὰ τὴν πομπεύγαν» (Σαχλίκ. στ. 904 σ. 52 Π.)

4) Σύμη (Α. Α.) πομπεύκομαι (Οἶνὴ Πόντου, Α. Α.).

5) Λιβύσιον (Μουσαίου, Βατταρισμοὶ 118).

6) Γύθειον (ΠΠ. λ. πομπεύω). Ζάκυνθος (Ζώη, Λεξικ. Ζακύνθου σ. 680), Θρήκη (Α. Α.) Σωζόπολις (ΠΠ. Δ' 433, 18α). προστ. μομπέψου (Πάρος: ΠΠ. λ. νοικοκυρεύομαι 1. Φολέγκυδρος: Αὐτ. λ. πορεύομαι).

7) Ποπεύω (Αἶμος: Α. Α.) ποπεύονται (Συναξάρ. γυναικ. στ. 794) ποπευτοῦν (αὐτ. στ. 683).

8) Προστ. παθ. πουπεύτσι=πομπεύθητι (Λέσβος: ἐν παροιμίᾳ Π. Π. λ. πορεύομαι).

9) Προστ. παθ. πουμπεύκ=πομπεύθητι (Λακοβίγια Μακεδονίας: Αὐτ.).

10) Συναξάρ. γυναικ. στ. 1139 σ. 410 Κρumb. *Ducange*. Σκ. Βυζάντιος. Ζαγορά (Α. Α.)

11) Τσακωνικόν (Οἰκονόμου, Γραμματικὴ τῆς τσακων. σ. 87).

12) Σαχλίκη: στ. 624 σ. 69 Π. Συναξάρ. γυν. στ. 743. Κοινὸν ἐν Πελοποννήσῳ.

13) Γ. Βλάχου, Θησαυρὸς τετράγλωσσος.

14) Θεσσαλονίκη. (Μ. Χ. Ἰωάννου, Θερμαίς σ. 45).

15) Σαχλίκης στ. 102 σ. 29 Π.

16) Κοραῆ, Ἡλιόδωρος τ. Β' 173 («ἀπὸ ρ. ἀχρήστου πομπειῶν»). Ἡπειρος (Κ[ρομμύδη] Διατριβὴ Α' 174. Πανδώρα Θ' 341). Κεφαλληνία (Νεοελλ. Ἀνάλ. Β' 298). Σύμη (Α. Α.)—Θηλ-ισσα, οὐδ. -ον (Πόντος: Α. Α.)

17) Ζάκυνθος (Ζώη, Λεξικ. Ζακύνθ. 680).

18) Αἶνος (Ἐσημ. φιλομ. 1857 Ε' 146). Ζαγόριον (Σύλλογος ΚΠ ΙΔ' 226).

19) Σύμη (Α. Α.).

20) Ἀθήναι (Α. Α.). Πύργος Ἠλείας (ΠΠ. Γ' 441,2). Μεσσηνία.

21) Μάδυτος (Α. Α.).

22) *Somavera*.—Κοινόν.

23) *Ducange* λ. πομπιάζειν «πομπιάσματα, ἀτιμάσματα».—Σκ. Βυζάντιος.

24) Οἶνὴ Πόντου ἀπάτεων, ὑποκριτής, ὁ τοὺς ἄλλους παραπλανῶν δι' ἐπιπλάστου διαγωγῆς». (Α. Α.)

25) Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀρ. 81 στ. 70.

26) Πάντα κεφαλληνικά (Νεοελλ. ἀνάλ. Β' 298).

27) Ἀθήναι (Α. Α.). Ὁ Κοραῆς ('Αττακτα Α' 446) ἀναγράφων τὸν τύπον πόμπα ἐκ τοῦ *Somavera* καὶ πομπή ἐκ τοῦ Δουκαγγίου, ὡς δευτέραν σημασίαν ἀναφέρει καὶ τῆς πομπεύσεως.

ποινης. Σημασιολογικαί μεταβολαί 2. Κατηγορία, (1) φρ. «μᾶς ἔβγαλαν τὴν πομπήν» (2), τουτέστιν ἀπέδωσαν εἰς ἡμᾶς πράξιν φέρουσαν ὄνειδος.—3. Ὑβρις, λοιδορία, καταισχύνη (3).—4. Πράξις αἰσχρὰ ἢ ἄτιμος, ἀξία πομπέσεως, καὶ ἐν σχήματι ὑπερβολῆς ἢ ἄτοπος πράξις (4).—5. Παράνομος συνουσία (5), διότι τοῦτο βεβαίως ἦτο τὸ συνηθέστερον διὰ πομπῆς τιμωρούμενον ἀμάρτημα.—6. Αἰσχος, ἀτιμία, ὄνειδος (6).—7. Ὁ ἀξιος ἢ ἡ ἀξία πομπῆς διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ διαστροφήν καὶ αἰσχροτήτα· οὐτιδανός, ἐπονεῖδιστος. (7) φρ. «πομπή τῶν ἀγίων» (ἢ μήπως ἀγίων;) (8), λεγομένη ἐπὶ τῶν κακοηθεστάτων· «εἶναι μιὰ πομπή» ἢ «εἶναι ἡ πομπή τοῦ τόπου μας» (9)· «ἔγει μοῦτρα καὶ ἡ πομπή νὰ μᾶς ἰδῆ, στόμα νὰ μιλήσῃ» (10). Παροιμίαι: «Ἐκατσε ἡ πομπή ἔς τοῖς στραταῖς / κι' ἀναγέλα τοὺς διαβάταις» (11). Κατ' ἐπέκτασιν καὶ ὁ σωματικῶς πλημμελής, ὁ δύσμορφος, ἄσχημος, ἢ μικρόσωμος δυσειδῆς γυνή, ἢ καμποῦρα (12).—8. Περιφρόνησις (Σάμος), σκῶμμα, περίγελως (Ζάκυνθος).—9. Ὑπόκρισις προσποιήσις (13)· καὶ παροιμία. «Ποῖδς κρυφὰ παντρεύεται / φανερά πομπεύεται» (14). Ἐν Οἰνῷ ἀντίστοιχον σημασίαν ἔχει τὸ παράγωγον πομπευτής (βλ. ἀνωτέρω σ. 348 σημ. 24).

Τὸ δὲ πομπεύω σημαίνει: 1. Ἐκπομπεύω, καταισχύνω τινά. (15)—2. Ὑβρίζω, δυσφημῶ, κατηγορῶ (16). Παθ. ἐξευτελιζομαι, πράττω ἀξία πομπῆς, ὄθεν πομπεμένος ὁ βδελυρός, ὁ ἀχρεῖος, ὁ ἄτιμος, ὁ μοχθηρός (17).—3. Συνέρχομαι τινι παρανόμως, ὑπονοουμένου ὅτι ἐκθέτω αὐτὸν οὕτω εἰς τὴν ποινὴν τῆς πομπέσεως (18). Παθητικῶς ἐπὶ γυναικῶν ἀκολάστων ἢ μοιχευομένων (19).

1) Χίος (Α.Α.)

2) Καστελλόριζον. (Σύλλογος ΚΠ. τ. ΚΑ' 326,549).

3) Γ. Βιάχος. Κοραή, Ἡλιόδωρος τ. Β' σ. 173. Ἡπειρος, Κρήτη, Μάδυτος, Δαρδανέλλια (Α.Α.).

4) Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀνάλ. Β' 298). Κύπρος (Α.Α.) καὶ ἀλλαχοῦ.

5) Κεφαλληνία (αὐτ.).

6) *Ducauge* λ. πομπιάζειν «πομπῆς ἀτιμίας, ἀτιμασίας».— Κοραή: Σκ. Βυζάντιος. Τσακωνία. Ζάκυνθος. Κεφαλληνία. Θεσσαλία. Θεσσαλονίκη. Λέσβος. Λιβύσιον. Παροιμίαι δημώδεις: «Πᾶσα πομπή μετ' τὴν κατηγορίαν τῆς» «θὰ πῶ καὶ τὴν πομπή μου». «Τὴν ἔχει τὴν πομπή τῆς γιὰ χαρὰ» (ΠΠ. λ. πομπή 26.2.28) «ἔς τὴν πομπή τοῦ σταυραετοῦ» (ΠΠ. Β' σ. 47).

7) Πελοπόννησος. Λάστα (Α.Α.) Ζαγορά (Α.Α.) Ἡπειρος (Α.Α.). Σάμος. Κρήτη (Α.Α.). Πόντος (Α.Α.).

8) Νίσυρος (Α.Α.)

9) Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀνάλ. αὐτ.).

10) Ζαγορά (Α.Α.).

11) Κοινοτάτη παροιμία, φερομένη εἰς πολλὰς παραλλαγὰς (Π.Π. λ. πομπή).

12) Κεφαλληνία (ἐνθ. ἀν.) Λάστα (Α.Α.) Χίος (Α.Α.).

13) Κύπρος (Α.Α.).

14) Παροιμία κοινοτάτη (Π.Π. λ. παντρεύω 42.48, ὅπου παραλλαγαὶ ἐξ Ἀθηνῶν. Πελοποννήσου, Στερεᾶς, Κρήτης, Κυκλάδων, Σποράδων, Ἡπείρου, Μακεδονίας, Θράκης).

15) Συναξάρ. γυναικ. στ. 1139 σ. 410 Krumb. «θέλει νὰ τὸν ἐντροπιάζῃ, φανερά, νὰ τὸν πομπιάζῃ». Κοραή, Ἀτακτα Δ' σ. 78.—Ζάκυνθος. Τσακωνία. Ζαγορί. Λιβύσιον. Οἰνῷ.

16) Γ. Βιάχος. Ζάκυνθος. Λάστα (Α.Α.) Θράκη (Α.Α.). Σωζόπολις.

17) Κοραή: Ἡλιόδωρ. Β' 173. Ἡπειρος (Κρομμύδης. Πανδώρα). Ζάκυνθος. Κεφαλληνία. Σύμη. Θεσσαλονίκη. Μάδυτος. Πόντος.

18) Συναξάρ. γυναικ. στ. 809 «ὁ καῦχος τὴν πομπεύει». Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀνάλ. ἐνθ. ἀν.).

19) Συναξάρ. γυναικ. στ. 399,400 «ἤρχεψε νὰ πομπεύεται..... καὶ ἀφότες ἐντροπιάστημεν ἢ ἄθλια καὶ ἐπομπεύτη». στ. 794 «νὰ πομπεύονται κρυφὰ».

- 4. Προξενῶ ἄλεθρον (φρ. «πομπεύεις με» = με καταστρέφεις (1): «γραφτὰ πομπειωμένα», ἤτοι ἀποφάσεις τῆς Μοίρας ἄλεθρῆαι, φέρουσαι δυστυχίαν (2).
 —5. Ἀποσβολώνω, ἀποστομώνω, καθιστῶ τινα ἄφωνον, ἐνν. ἐκ συναισθήσεως τῆς ἐνοχῆς αὐτοῦ (3). —6. Περιφρονῶ, σκώπτω (Ζάκυνθος). —7. Ἀπατῶ (Οἰνότη).

* Ἄλλαι συνώνυμοι λέξεις.

Συνώνυμοι τοῦ πομπῆ εἶναι καὶ ἄλλαι λέξεις, συνεχδοχικῶς δηλοῦσαι τὸ σύνολον τῆς πομπεύσεως ἐκ χαρακτηριστικῶν μερῶν αὐτῆς, προσλαβοῦσαι δ' ἐπίσης αἱ πλείεσται ὑβριστικὴν σημασίαν. Τὰ συνώνυμα ταῦτα καταγράφομεν ὧδε:

1. Γαῖδουρογύρισμα.

Α'. Γαῖδουρογύρισμα ἢ πομπῆ ἐν Σκύρω, ἀπὸ τῆς ἐπὶ ὄνου περιγωγῆς οὕτω κληθεῖσα (4).

2. Διαλάλημα.

Β'. Διαλάλημα ἢ πομπῆ, τὸ ρ. διαλαλῶν ἀπὸ τῆς διαλαλήσεως, ἤτοι διακηρύξεως κατὰ τὴν πόμπευσιν τοῦ λόγου τῆς καταδίκης (σ. 341). Ἡ δημώδης παροιμία. «Ἐ τὸ φόρο μᾶς διαλαλοῦνε, τάχα ἴς τὸ σπίτι μας τὸ ξέρουν;» (5) εἶναι προδήλως ἢ ἀρχαιότερα τῶν παρὰλλαγῶν αὐτῆς, ἐν αἷς τὸ μὲν διαλαλῶ ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ πομπεύω, ὁ δὲ φόρος διὰ τοῦ παζάρι (6). Αἱ λέξεις διαλάλημα καὶ διαλαλῶ περιέπεσαν εἰς ἀχρησίαν, ἀντικατασταθεῖσαι διὰ τῶν ἐπομένων λέξεων:

3. Γεβέντισμα.

Γ'. Γεβέντισμα καὶ ρ. γεβεντίζω. Ὁ παλαιότερος τύπος τοῦ ρήματος εἶναι ἴσως κιβεντίζω (7), ἐν Μακεδονίᾳ γκιβεντῶ (8), οἱ δὲ κοινότεροι γεβεντίζω (9) καὶ γιβεντίζω (10), ἐν Λιβισίῳ γιβιντοῦ (11), ἐν Σύμῃ γιβεντίζω

1) Ἀμισός (Α.Α.).

2) Ἡπειρος (Α.Α.).

3) Παθ. Θεσσαλονίκη (Μ. Χ. Ἰωάννου, Θεματικὸς σ. 45). Ἀμεταβάτως: ἐπόμπεφα = ἐμεινα ἐμβρότητος (Ἀμισός, Α. Α.).

4) Μ. Γ. Κομοιανειίδου, ἡ νῆσος Σκύρος σ. 142.

5) Π. Π. λ. φόρος 5. 4.

6) Αὐτ. λ. πομπεύω.

7) Ducange, Glossar. λ. κιβεντίζω (ἐκ γλωσσαρίου). Ἀσσίζαι Ἱεροσολ. 225 παρὰ Ducange. Ἀσσίζαι Κύπρου Β' 279 (ἐν Σάθα, Μεσ. Βιβλ. τ. ζ' σ. 481): ἀνὰ τὸν κιβεντίσου.»

8) Λακοβίγια (Πολίτου, Παροιμίαι Α' 557).

9) Ἀσσίζαι Κύπρου Α' 281 (Σάθα, ΜΡ. ζ' 231) ἀνὰ τὸν γεβεντίσου. Αὐτ. Α' 243 σ. 199 «γεβεντισμένος». Θρήνος Κων/πόλεως στ. 79 (Byz. Zts. XII 271): «γεβεντίζοντα». Αὐτ. στ. 98 «ἐγεβέντιζαν». Ἐρωτόκριτος Α' 602 «γεβεντισθήκαμε». Σαχλίης 421 σ. 94 W. (στ. 656.658 σ. 41 Π.) ἀνὰ ταῖς γεβεντίσου. στ. 627 σ. 102 W. ἀνὰ τῆς γεβεντίσης. στ. 884 σ. 51 Π. «ἐγεβεντίσα». στ. 902 σ. 52 Π. «ἐγεβεντίσαν τὴν». στ. 667 σ. 39 Π. «γεβεντισμέναις». Ducange, Somavera (γεβεντίζω, -ομαι) βαντότη, Λεξ. τετράγλ. λ. Κοραῆ, Ἀτακτ. Δ' 78. — γεβεντίζω, γεβεντισμένος. Γορτυνία (Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή 409). Μεσσηνία. — Ζάκυνθος (Ζῶη, Λεξ. Ζακύνθου 168). Κρήτη (Φιλίστωρ Δ' 514). — «ἐγεβέντισε» Νάξος (Πανδῶρ. Η' 422). «γεβεντίζεται» «γεβεντισμένος» Ἀραβαντιν. Ἡπειρ. γλωσσ. 31 μᾶλλον γιβιντ.). γεβεντισμένος (Σύμη Α.Α.). γεβεντίζω (Ἀδριανούπολις Α.Α.) Σινασός (Ἀρχελαίου, Σινασός 230). γεβεντισμένη (Passow 496, 16. Π. Π. Α' 557).

10) Ducange λ. γιβεντίζω. Βλάχου, Θεσσαυρός. Σύρα (Pio, Spoglige Erindringen 1866 σ. 46 = Meyer, Neugr. Studien IV 23). Κρήτη (Α.Α.) Χίος (Α.Α.) γιβεντισμένος: Κρήτη (Α.Α.), Θήρα (Πεταλῶ, Ἰδιωτικὸν σ. 47). Ἄνδρος (Α.Α.) γιβεντιζμένος (;) Κέρκυρα (Ἐφ. Φιλολ. 1870 ΙΗ' 2246).

11) Μουσαίου, Βατταρισμοὶ σ. 42.

(Α.Λ.) καὶ ἐν Ἰμβρῶ λιβεντίζω (1). Παρὰ Σαχλίκη (στ. 889 σ. 51 Π.) κεῖται ἄπαξ ἐδιεβέντισαν. Παράγωγα: κιβεντισμός (2), γεβέντισμα (3), γίβεντο (4), γεβεντούκλω (5).

Τὸ γεβεντίζω σημαίνει κυρίως τὸ διαλαλῶ, κηρύττω, ἀλλ' ἡ σημασία αὕτη σχεδὸν ὀλοτελῶς ἐλησμονήθη διατηρηθεῖσα μόνον εἰς τινὰ τοπικὰ ἰδιώματα (6). Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν πόμπευσιν διελαλεῖτο ὑπὸ κήρυκος τὸ ὑπὸ τοῦ πομπευομένου διαπραχθὲν ἐγκλημα, προσέλαβε κατὰ συνεκδοχὴν καὶ τὴν σημασίαν τοῦ πομπεύειν (7). Ἐκ τῆς μαστιγώσεως δέ, ἣτις ἦτο ἀπαραίτητον τῆς πομπεύσεως συμπλήρωμα, σημαίνει ἐπίσης: 3. Δέρω, μαστιγώνω (8). — Ἄλλαι σημασίαι συναφεῖς πρὸς τὴν ὕβριν καὶ τὴν ἀτίμωσιν τῆς πομπεύσεως: 4. Ὑβριστικῶς ἀποπέμπω (Σύμη Α.Λ.), ἴσως διότι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ ἐξορία ἦτο ἡ συνηθεστέρα ποινή, ἡ ἐπακολουθοῦσα τὴν πόμπευσιν ἐκτὸς ἂν ἡ σημασία αὕτη ὑποτεθῆ ὅτι εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ἐπομένη.—5. Ὀνειδίζω, καταισγύνω, ὕβρίζω, ἐκπομπεύω. (9)—6. Δυσφημῶ, κακῶς λέγω, συκοφαντῶ (10).—7. Ἐξευτελίζω, ἀτιμάζω, καθιστῶ τινὰ ἄξιον γεβεντισμοῦ. Παθ. ἐξευτελιζομαι, ἀτιμάζομαι, ἐκπίπτω ἠθικῶς ἢ μετοχὴ τοῦ παθ. παρακειμένου γεβεντισμένος, συνώνυμος τοῦ πομπειμένος, θεωρεῖται δεινοτάτη ὕβρις, μάλιστα ἐπὶ γυναικός. (11)—8. Προξενῶ μέγα τι κακόν φρ. «αὐτὸς

1) ΚΠ. Σύλλογος Θ' 352.

2) *Ducange* λ. κιβεντίζειν.

3) *Somavera*.—Κοινόν (ΠΠ. Γ' 441,2,442,5).—*γεβέντισμα*: Μεσαιωνικαὶ παροιμίαι (ΠΠ. Α' 556). *γεβέντισμα* (Νάξος: Π.Π. Γ' 442,5. Καστελλόριζον: Αὐτ. 441,1) *γεβέντισμα* (Μεσαιωνικαὶ παροιμίαι: Π.Π. Α' 556.—Κοινόν: *Βλάχου*, *Θησαυρός*. Π.Π. Α' 557). *γεβέντισμα* (Λιβύσιον: *Μουσαίου*, *Βαπτισμοί* σ. 42).

4) Τὰ *γίβεντα* (Μήλος: Π.Π. Γ' 442,3). τὸ *γίβεντο* (Κρήτη: Φιλίστωρ Δ' 514. Θήρα: *Πεταλά*, *Ἰδιωτικόν* σ. 47) τὰ *γίβεντα* (Κρήτη: Α.Λ.—Κρητικὸς ἀστὴρ 1908 σ. 364).

5) Κυνουρία. Ἡ πομπειμένη καὶ μεταφορικῶς ἡ ἀναιδής ἢ κακολόγος ἢ θρασυλόγος, ἀποστομώνουσα πάντας διὰ τῆς γλώσσης τῆς (Π.Π. Α' 557).

6) Λακωνικὴ Μικεδονίας (Π.Π. Α' 557). Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει καὶ τὸ *λιβεντίζω* ἐν Ἰμβρῶ.

7) *Σαχλίκ.* στ. 421 σ. 94 W. (στ. 656 σ. 41 Π.) στ. 627 σ. 102 W. στ. 884 σ. 51 Π. στ. 902 σ. 52 Π. *Somavera* λ. γεβεντισμένος. *Βεντότη*, *Λεξ.* τετραγλ. λ. γεβεντίζω «πομπεύω τινὰ εἰς τὸ γομάρι». Π.Π. Α' 557. *Λιβύσιον* (*Μουσαίου* σ. 42). Ἄδριανούπολις (Α.Λ.) *Συνασός* (*Ἀρχελάου*, *Συνασός* 230) γεβεντισμένη=πομπειμένη (ΠΠ. Α' 557. *Ἀρχελάου* αὐτ.).

8) «Δαρμοῦ ἢ κιβεντισμοῦ». «ἐτύπτεν, ἔδερνεν, ἐκιβέντισεν» «τύπτει, δέρει, δέρνει, κιβεντίζει» ἐκ γλωσσῶν χειρογράφων παρὰ *Ducange* λ. κιβεντίζειν.—Ἀσίζαι Κύπρου 243 (*Σάθα*, ΜΒ. Γ' 199): «νὰ ἐνι γεβεντισμένος δέρνοντά τον κείμενον».

9) Θρήνος Κων(πόλεως) στ. 79, 98. (Byz. Zts. XII, 271). *Γιάνναρη*, π. τοῦ Ἐρωτοκρίτου σ. 88.—προσβάλλω, ὕβρίζω. Κρήτη (Φιλίστωρ Δ' 514). *Ζάκυνθος* (*Ζώνη*, *Λέξ. Ζακ.* 168). *Νάξος*: ἀτιμάτιον. «βγήκε μιὰ παλιογριτζόλα καὶ τὰ ἐγεβέντισ' ὄλα». (Πανδώρα. Η' 422), ἦτοι τὰ ἐντρόπισσε, τὰ κατήσχυσε, παρευδοκμήσασα αὐτὰ ἐν ἀγῶνι κελადήματος.

10) *Βλάχου*, *Θησαυρός* «δυσφημίζω».—Γορτυνία (*Παλαζαφειροπούλου*, *Περιουναγωγή* 408). «ἐκθίετω, θεατρίζω» *Λιβύσιον* (*Μουσαίου* σ. 42).

11) Ἐρωτόκρ. Α' 602: «ὄλοι γεβεντισθήκαμε 'ς ταῖς γειτονικαῖς 'ς τὴ χώρα» λέγουν στρατιῶται κατανικηθέντες ὑπὸ ὀλιγωτέρων πολεμιστῶν.—*Somavera*. *Βεντότη*, *Λεξ.* τετραγλ. «πομπεύω, ἀτιμάζω».—Ἡπειρος (*Ἀραβαντιν.* Ἡπειρωτ. γλωσσ. 31). Κρήτη (Α.Λ.). Θήρα (*Πεταλά*, *Ἰδιωτικόν* σ. 47). Ἄνδρος (Α.Λ.). Ἐν δημοτικῷ ἄσματι: μωρὴ «γεβεντισμένη» (*Passow* 469,16). Παροιμία: «Ἐβγα ἔξω καὶ πομπέψου, ἔλα μέσα καὶ πορέψου», ἦτοι προσπάθησε νὰ ἐξασφαλίσης τὴν εὐημερίαν ἐν τῷ οἴκῳ σου, ἔστω καὶ μετ' ὀφθαλμῶν τῆς ἀξιοπρεπείας σου. (Π.Π. λ. πορεύομαι.).

ὁ θάνατος μ' ἐγεβέντισεν» (Χίος, Α.Λ.), ἤτοι διетάραζε τὰ τοῦ βίου μου, περιέπλεξε τὰς ὑποθέσεις μου. —9. Βιάζω γυναῖκα, προσάπτων οὕτω εἰς αὐτήν μέγιστον ὄνειδος. (1)—10. Μετ. γεβεντισμένος, μοχθηρός, δύστροπος, κακός (2). —11. Ἐπίσης ἡ αὐτὴ μετοχὴ σημαίνει τὸν θηλυδρίαν, τὸν περιττῶς καὶ ἀνοικείως κομφευόμενον. (Σύμη Α.Λ.)—12. Ἐμπαίζω (3).

Τὸ δὲ γεβέντισμα σημαίνει. 1. Διαλάλημα, κήρυγμα (4). —2. Τὴν ποινὴν τῆς πομπεύσεως (5). —3. Ὑβριν, ἐμπαιγμὸν, ἠθικὴν προσβολὴν (6). —4. Δυσφημίαν, ἠθικὴν κατάπτωσιν (7). —5. Πληθ. τὰ γίβεντα αἱ ἀκαθαρσίαι (Κρήτη, Α.Λ.), ἀπὸ τῶν ἐπιρριπτομένων κατὰ τοῦ πομπευομένου ἀκαθαρσιῶν.—6. Ἐν. τὸ γίβεντο, ὁ ἐξώλης, ἄνθρωπος ἄξιος γεβεντίσματος (8).

Τὴν λέξιν ἐτυμολογεῖ ὁ Ducange ἐκ τοῦ γαλλ. gibet (παλαιογαλ. τοῦ ΙΔ' αἰῶνος juybet, ἰταλ. giubette καὶ giubetto)=ἀγχόνη. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἐγκρίνουσιν ὁ Gustav Meyer (9) καὶ ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης (10). Ἄξια προσοχῆς δ' ὅμως φαίνεται ἡ ἐτυμολογία τοῦ Miklosich (11), ἣν καὶ ὁ Συν. Παπαδημητρίου ἀσπάζεται (12), ἐκ τοῦ τουρκ. ρήματος κένένμέκ βασανίζω, ἂν καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν πρώτην καὶ κυρίαν σημασίαν τοῦ γεβεντίζω ἐν τῇ μέσῃ ἑλληνικῇ. Κατὰ πληροφориαν τοῦ Δρος Στίλπωνος Κυριακίδου τὸ τουρκικὸν ρῆμα γκιουβενμέκ' (οὗ σπανιώτερος παρὰ τοῖς λογίοις μόνον Ἰούρκοις εὐχρηστος τύπος γκιουγενμέκ') σημαίνει θαρρῶ, στηρίζομαι· ἐκ τοῦ ἀορίστου τούτου γκιουβενδίμι ἠδύνατο νὰ σχηματισθῇ τὸ γκιβεντίζω (προβλ. τὸν παρὰ Ducange τύπον κιβεντίζω καὶ τὸν μακεδονικὸν γκιβεντῶ), ὅπως σχηματίζονται δηλ. τὰ πλεῖστα τῶν ἐκ τῆς τουρκικῆς εἰλημμένων ρημάτων.

4. Σιγοῦνι.

Δ'. Σιγοῦνι ρ. σιγογνεύω. Ἐκ τοῦ τουρκ. σιουργκιὸν (ἐξόριστος, σιουργιουνλὸκ=ἐξορία). Εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἐξορίζω ἀπαντᾶται τὸ ρ. ἐν στιχοπλοκίᾳ τῆς Κῶ: «καὶ μὲ ἐσιργουνέψασι κ' ἤρτα 'ς αὐτὸν τὸν τόπον» (13), ἤτοι μ' ἐξώρισαν μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς τῆς ἀποκοπῆς τῆς χειρὸς, εἰς ἣν εἶχον καταδικασθῆ. Εὐχρηστοτέρα εἶναι ἡ περίφρασις μ' ἔκαμε, τὸν ἔκαμε σιγοῦνι=τὸν διέσυρε, τὸν ἔκαμε καταγέλαστον, τὸν ἐξέθεσεν εἰς τὸν κοινὸν περίγελων.

-
- 1) Κρήτη (Φιλίστωρ Δ' 514).
 2) Κέρκυρα (Ἐφ. Φιλολ. 1870 ΙΗ' 2246). Ἄνδρος (Α.Λ.).
 3) Γορτυνία (Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή σ. 408).
 4) Μεσαιωνικὴ παροιμία: «Εἰς τοῦ ἄλλου τὸ γεβέντισμα εὐρέθη τοῦ ἄλλου τὸ ἄλογον». (Π Π. Α' 555,148).
 5) Π Π. Α' 557. Somavera.
 6) Κρήτη (Φιλίστωρ Δ' 514). Θήρα (Πεταλᾶ, Ἰδιωτικὸν 47). Λιβύσιον (Μουσαίου, ἐνθ. ἀν.).
 7) Βλάχος, Θησαυρός. Θήρα (Πεταλᾶς αὐτ.).
 8) Θήρα (Πεταλᾶς αὐτ.).
 9) Neugriech. Studien IV 23.
 10) Die Lehnwörter σ. 16.87.142.158.
 11) Die türkischen Elemente in den südost- u. osteurop. Sprachen XXV σ. 110.
 12) Ἐκδ. Σαγλίκη σ. 177.
 13) Ἐβδομάς, Ἀθ. 1889 φ. 24 σ. 8.

5. Ἀσβόλη.

Ε'. Ἀσβόλη ρ. ἀσβολώνω καὶ κατ' ἐπίτασιν ἐμπροσθέτως ἀποσβολώνω, ἀνασβολώνω, κατοσβολώνω. Ὁ τύπος ἀσβόλη, ὅστις εἶχεν ἤδη ἐπικρατίην κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἀντικαστήσας τὸν παλαιότερον τύπον ἄσβολος (1), φέρεται μὲν μέχρι τῆς σήμερον ἐνιαχοῦ ἀμετάλλακτος (2), ἐν Πόντῳ δὲ παρεφθαρμένος εἰς χαβσάλ, τὸ (3). Ἐκ τούτου οὖσ. ἀσβολιὰ (4), ἐπίθετον ἄσβολος (5) καὶ τὸ ρ. ἀσβολώνω (ἀρχ. ἀσβολόω, ἀσβολάω, ἀσβολαίνω), παθ. -ομαι (6), οὗ ἰδιωματικοὶ τύποι σβολώνω (7), σβολώνω (8), σβουλώνω (9). Μετ. παθ. παρακ. ἀσβολωμένος (10). Ὁ μετ' ἀνύξεως ἀρχαῖος τύπος τούτου ἠσβολωμένος ἀπαντᾶται ὄχι μόνον εἰς τοὺς γράφοντας τὴν ἀρχαῖζουσαν γλῶσσαν βυζαντινοὺς (11), ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς τὴν δημωδεστέραν (12), μόνος δ' ὅμως ὁ ἀναύξητος εἶναι εὐχρηστος εἰς τοὺς γράφοντας τὴν δημώδη (13). Ἐπιρρημα: ἀσβολωμένα (14). Παράγωγον: ἀσβόλιμα (Κρήτη, Α.Α.).

Σύνθετα μετὰ προθέσεων: ἀποσβολώνω -ομαι, μετ. παθ. παρακειμένου ἀποσβολωμένος (15). (Τὸ ἀρχαῖον ἀπασβολόω) (16). Ἰδιωματικοὶ τύποι: ἀποσβολῶ (17), ἀποσβουλώνω (18), ποσβολώνω (19), ποσβουλώνω (20), ποσβουλώνω-

1) Φρόνιχος 113 Lobbeck: «ἀσβόλη μὴ λέγε ἀλλὰ ἄσβολος» Βλ. καὶ *Bekker*, An. Gr. 17, 23. Ἡούχ. λ. ἄσβολος.

2) Μεγαλόπολις (Α.Α.) Λευκάς (ΚΠ. Σύλλογος Η' 456). Μακεδονία (Α.Α.). Ἰκαρία (Σταματιάδου, Ἰκαριακὰ 126. Νεολόγου ἐπιθεώρησις 497). «ἀς σ' ἀσβολώση» Γρεβενὰ (Ἀραβαντιν. Συλλογὴ ἄσμ. 294, 487).

3) Κατὰ τὸν Οἰκονομίδην (Lautlehre des Pont. 111) ἐκ τοῦ ἀβσάλιον (ἀσβόλιον).

4) Ἡπειρος (Ἀραβαντιν. Ἡπειρωτ. γλωσσάρ. σ. 26).

5) Κάρπαθος (Α.Α.).

6) Ἡπειρος (Ἀραβαντιν. αὐτ.) Κρήτη (Α.Α.).

7) Κύθηρα (Πανδῶρ. ΙΕ' 257). σβολώνομαι Κρήτη (Α.Α.).

8) Ρόδος (Χατζιδάκις ἐν Byz. Zts. III 593).

9) Αἴνος (Α.Α.).

10) Κοινόν. Λάμπρου, Romans grecs σ. 341.—ἀσβουλουμένους, Ἰωάννην (Π. Π. λ. σμίγω 5).

11) Π. γ. Μανασσ. Χρον. στ. 1215 Νικήτ. Εὐγεν. Β' 152 Hercher (κατησβολωμένον).

12) Καλλιμάχ. καὶ Χρυσορρ. στ. 2363 σ. 99, στ. 2579 σ. 108 Λάμπρου ἐν στ. 1504 σ. 64 Α. ὁ κῶδ. ἀντὶ ἠσβολωμένης ἔχει ἥς βουλομένης.

13) Πρόδρομ. Α' 48. Β' 26 Hesseling (Α' 41 σ. 39. Β' 26 σ. 49 Legrand) Ριμάδα Βελισσαρίου 114 σ. 351 Wagner (ὁ μυριοασβολωμένος). Ἐρωτόκριτ. Γ' 23. Χορτάση Ἐρωφίλη Β' 79 σ. 336 Σάθα.—Ὁ ἀναύξητος τύπος ἀσβολωμένος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου (Κίμ. 1) ὡς αἰολίζων, εὐχρηστῶν ἐν Φωκίδι.

14) Κρήτη (Jeannarakí, Ἄσμ. Κρητ. 281, 180).

15) Κοινότατον. Κοραῖ ἐπὶ Πλουτάρχ. β. Κίμ. 1. Σκ. Βυζάντιος. Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς Ἀθ. 1884 σ. 40. Ἀθῆναι (Α.Α.) Μεσσηνία. Κύθηρα (Πανδῶρ. ΙΒ' 384). Ζαγορά (Α.Α.) Κρήτη (Χατζιδάκι ἐνθ. ἀν. Α.Α.) Χίος (Α.Α.) Κῶς (Α.Α.).

16) Ὅτι τὸ ἀποσβολώνω τῆς ὁμιλουμένης εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον ἀπασβολόω, δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβήτησιν. Παραδόξως δ' ὅμως ὁ Δημ. Ν. Βερναρδάκης (Ψευδαττικισμοῦ ἔλεγχος σ. 245—6) δυσχυρίσθη ὅτι εἶναι διάφορα καὶ διάφορον σημασίαν ἔχοντα ῥήματα. Τὴν γνώμην ταύτην ἀνεσκεύασεν ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις (ἐνθ. ἀν. σ. 38. 43), ὅστις πλὴν ἄλλων παρετήρησεν εὐστόχως, ὅτι ὁ ἐκτεθλιμμένος τύπος τῆς προθέσεως καὶ ἐν τούτῳ, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις, ἀποκατεστάθη εἰς τὸ πλῆρες καὶ ἄρτιον, τρόπον τινὰ διὰ παρετυμολογίας.

17) *Somavera*.

18) Κέα. Ὁ Χατζιδάκις (ἐνθ. ἀν. σ. 39) ὑποθέτει ὅτι ὁ κειακὸς οὗτος τύπος ἐσχηματίσθη κατὰ παρετυμολογίαν, σχετισθεὶς πρὸς τὸ βουῖλλα, διότι συγγενεῦουσιν ὡς πρὸς τὴν ἐννοίαν τὸ θά σὺ βουλλώσω τὸ στόμα καὶ τὸ θά σ' ἀποσβουλώσω.—Ἀποσβουλώνομαι: Αἴνος (Α.Α.)

19) Κάλυμνος (Χατζιδάκ. σ. 41 Α.Α.) ποσβολώνομαι (Κάρπαθος: Ζωγράφ. ἀγών Α' 331. Μανωλακάνη, Καρπαθιακὰ 180 Α.Α.).

20) Ἐποσβούλωσε (Χίος, Α.Α.) ἐποσβουλώθη (Νένητα Χίου, Α.Α.) ἀποσβολώθη (Χίος, Παοπάτη, χιακὸν γλωσσάριον σ. 86).

νω⁽¹⁾ οὐσ. ἀποσβολιῖ⁽²⁾. Μετὰ τῆς ἀνὰ προθέσεως: (ἀνασβολώνω) μετ. παθ. παρακ. ἀνασβολωμένος⁽³⁾ ἢ ἀνασβολεμένος⁽⁴⁾, οὐσ. ἀνασβολιά⁽⁵⁾, ἐπίρρ. ἀνάσβολα⁽⁶⁾. Μετὰ τῆς κατά: κατασβολώνω⁽⁷⁾.

Ἡ λέξις ἀσβολή διετήρησε τὴν ἀρχαίαν σημασίαν, τῆς αἰθάλης, λιγνύος, σποδοῦ, συνώνυμος οὐσα τοῦ καπνιά καὶ τοῦ στάχτη⁽⁸⁾. ἐν Μακεδονίᾳ σημαίνει κυρίως τὰ ἀνημμένα λεπτὰ τρίμματα τῶν ἀνθράκων, καὶ ἐν Πόντῳ τὸ χαβσάλ σημαίνει τεμάχιον ἀνθράκος. Τὸ δὲ ἀσβολιῖ ἦτοι ἢ ἀσβολοβολιά τοῦ πομπευομένου (πρβλ. τὰ μουτζιά, σφακελιά) συνωνυμεῖ πρὸς τὸ συμφορά, δυστυχία, ἐν τῷ ἠπειρωτικῷ σχετλιασμῷ ἀσβολιά του!⁽⁹⁾. Τὸ ἐπίθετον ἀσβολος σημαίνει τὸν ἀπρόσφορον, ἀνεπιτήδειον «ἀσβολος καιρὸς» = ἀκατάλληλος χρόνος⁽¹⁰⁾. Τὸ δὲ ρῆμα ἀσβολώνω σημαίνει: 1. Καίω, ξηραίνω ἐν ἄσματι τῶν Γρεβενῶν: «φωτιά ἄς σὲ κάψῃ, κυνηγέ, φωτιά κι' ἄς σ' ἀσβολώσῃ» = ἄς σὲ ἀποτεφρώσῃ⁽¹¹⁾. — 2. Ρίπτω κόνιν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς τινος, τὸν ἀποτυφλώνω φρ. «τὸν ἀσβόλωσε» = τὸν ἐτύφλωσεν⁽¹²⁾. Τὴν αὐτὴν σημασίαν εἶχεν ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ ἐλληνικῇ τὸ κατασβολῶ⁽¹³⁾. — 3. Σκοτίζω τινὰ δι' αἰφνιδίου πλήγματος⁽¹⁴⁾. καὶ τοῦτο πιθανῶς ἐκ τῆς ἀσβολοβολίας τῶν πομπευομένων. — 4. Πλήττω τινὰ ἰσχυρῶς, προξενῶ διὰ πλήγματος δεινὸν πόνον⁽¹⁵⁾. Καὶ ἡ σημασία αὕτη ἀνεπτύχθη ἐκ τῶν αἰκίων καὶ τῶν μαστιγώσεων τῶν πομπευομένων. — 5. Κεντῶ, ἀγκυλώνω (ἐπὶ ἀκανθῶν). Πλήττω, ἐπὶ δαιμονικῆς ἐπηρείας: μετ. παθ. παρακ. ἀσβολωμένος, συνώνυμος τοῦ κοινοτέρου λαβωμένος, ὁ παθὼν ἐκ προσβολῆς ἀερικῶν, δαιμόνων⁽¹⁶⁾. — 6. Κακοποιῶ, λυπῶ προξενῶ πένθος εἰς τινὰ⁽¹⁷⁾. — 7. Φέρω εἰς τινὰ ἀτυχίαν. Ἀσβολωμένος, ὁ ἀτυχῆς⁽¹⁸⁾. Ὁ βασιλεὺς Ἀναστάσιος ἔλεγεν εἰρωνικῶς πρὸς τὸν πατριάρχην Εὐφῆμιον, ὅτε συνέλαβε καὶ ἐτιμώρησε τοὺς στασιαστάς, ὧν ὑπελάμβανεν αὐτὸν συνένοχον: «αἰ εὐχαί σου, ὁ μέγας, τοὺς φίλους σου ἡσβόλωσαν»⁽¹⁹⁾, ἦτοι τοὺς ἐμουτζούρωσαν, τοὺς κατέστησαν δυστυχεῖς

1) Σύμη (Α.Λ.) ἐπεσβούλωσε (αὐτ.).

2) *Somavera*.

3) Κύθηρα (Πανδῶρ. IB' 335. IE' 437).

4) Ζάκυνθος (Ζώη, Λεξικ. Ζακύνθ. σ. 61).

5) Ἡπειρος (Ζωγράφ. ἀγών Α' 33).

6) Ζακύνθου (Ζώη: ἔνθ. ἀν.)

7) «κατασβόλωσέ μας» (Συναξάρ. γαδάρου) στ. 530 σ. 139 Wagner). Κατασβουλώνου (Πέτρα Λέσβου: *Kretschmer*, Lesb. Dial. 446).

8) Μεγαλόπολις. Λευκάς. Μακεδονία. Ἰκαρία.

9) Ἀραβαντιν. Ἡπειρ. γλωσσ. 26. — Ἀντίστοιχον ἐν Συναξάρ. γυν. στ. 848: «ὦ ἡ μουτζιά καὶ ἀστοχία τους!».

10) Κάρπαθος (Α.Λ.)

11) Ἀραβαντιν. Ἡπειρ. γλωσσ. σ. 26. Συλλογὴ δημ. ἄσμ. 294,487. Πρβλ. Χατζιδάκι, Μεσ. καὶ νέα ἑλλην. Α' 136 καὶ ἐν Παρνασσῷ IG' 346.

12) Κρήτη (*Jeannarakis*, ἄσμ. κρητικά σ. 327. — Α.Λ.).

— 13) Ἀριστοφάν. Βυζαντιν. ὑπόθεσις Σοφοκλ. Οἰδ. Τυρ. στ. 22, κατὰ γραφὴν ἐνὸς κώδ. «κόρας κατησβόλωσεν αὐτὸς ὁμμάτων» (Schol. in Soph. tr. ed. G. Dindorf. II σ. 12). Ἄνν. Κομν. Θ' 11 τ. II σ. 31,7 αὐτοῦ ἀνέμου τὰς ὄψεις διὰ τῆς κόνεως τρόπον τινὰ κατασβολοῦντο».

14) Κύθηρα (Πανδῶρ. IE' 257) «ἐσβολώθηκε».

15) Κρήτη. φρ. «ἀνὰ σ' ἀσβολώσῃ θέλει, μόνο φύγε.» «ἀσβόλωσέν τον» (Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς ν. ἑλλ. σ. 42. MNE. Α' 136, ἐν Παρνασσῷ IG' 345). — Αἶνος (Α.Λ.).

16) Κρήτη (Α.Λ.). Πρὸς τὴν σημασίαν ταύτην συνάπτεται ἢ τοῦ ποιεῖν τινὰ ἀπρηρον (Χατζιδάκι ἔνθ. ἀν.).

17) Κρήτη. Χατζιδάκι Μελέτη σ. 40.

18) Κρήτη. (Χατζιδάκις αὐτ. MNE. καὶ Παρνασσ. αὐτ.) καὶ ἀλλαχοῦ (*Lampros*, Romans Grecs σ. 31. III. λ. σμίγω 5).

19) Θεοφάν. σ. 216 Bonn. σ. 140 De Boor.

Ἡ μετοχή τοῦ παθητικοῦ παρακειμένου, σημαίνουσα τὸν κεχρισμένον δι' ἀσβόλης, ὑπεμφαίνει καὶ παρ' ἀρχαίοις ἐνίοτε μεταφορικὴν ἔννοιαν, τὴν τῆς ἠθικῆς ρυπαρότητος (1). Ἐν δὲ τῷ μέσῳ ἑλληνισμῷ εἶναι συνήθης ἡ μεταφορικὴ χρῆσις: οἷον «ἡσβολωμένοι πρόσωπα» (2) = τεταπεινωμένοι, οἰκτροί. Ὁμοίως καθὼς τὸ μαῦρος ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ καὶ τὰ συγγενῆ ἐπίθετα σκοτεινός, μουζωμένος (βλ. ἀνωτέρω σ. 333), οὕτω καὶ τὸ ἀσβολωμένος λαμβάνεται τροπικῶς εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀτυχοῦς, τοῦ δυσμοίρου, τοῦ κακοῦ, τοῦ καταράτου κττ. Ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ποιήματι Καλλιμάχῳ καὶ Χρυσορρόῃ συχνάκις συνεκφέρονται τὸ κακός καὶ τὰ τοιαῦτα ἐπίθετα μετὰ τοῦ ἡσβολωμένος: «μυσαρά, σκεῦος μελανωμένον, ἡσβολωμένη καὶ κακῆ» (3). «Τύχη μου κακομήχανε... ἡσβολωμένη καὶ κακῆ, πικρά, φαρμακευμένη» (4). Παρομοίως ὄνειδίζεται ἡ μοῖρα παρὰ τῷ Χορτάτῃ: «ὦ μοῖρα ἀσβολωμένη!» (5). Αἱ ἡμέραι, αἱ νύκτες, τὰ ἔτη χαρακτηρίζονται ἀσβολωμένα, ἤτοι δεινὰ καὶ ἀπαίσια, φέροντα συμφορὰς καὶ δυστυχίας, οἷον ἐν σημερινῇ κατάρα, «τῆ μαύρη καὶ τὴν ἀσβολωμένη σου!» (ἐνν. ἡμέραν) (6), ὡς ἐπίσης καὶ ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (Γ' 24) «μέραις σκοτειναῖς, νύχτες ἀσβολωμέναις» καὶ παλαιότερον ἐν τῷ Πτωχοπροδρόμῳ: «ἔχεις με χρόνους δώδεκα, ψυχροὺς καὶ ἀσβολωμένους» (7). Πρὸς μεῖζονα δ' ἔμφασιν ἐσχηματίσθη καὶ τὸ σύνθετον μυριοασβολωμένος (8). Τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει καὶ τὸ ἐπίρρημα ἀσβολωμένα (9).

Συνηθεστέρα εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ συνθέτου ἀποσβολώνω, ὅπερ σημαίνει: 1. ξηραίνω (πρβλ. τὴν 1 σημασίαν τοῦ ἀσβολώνω): φρ. «τὸ κρύον ἐποσβούλωσεν τὰ μμάτια τῶν συκεῶν» «ἐπεσβούλωσεν ἡ πληγή» = ἐξηράνθη. (Σύμη, Α. Α.) Παρὰ Διοσκορίδῃ (Ε' 87 σ. 749 Kuhn) ἀπασβολοῦνται = ἀποτεφροῦνται. — 2. Χρίω με ἀσβόλην (10). Ἡ ἀσβόλωσις ἐγένετο βεβαίως εἰς τὰς πομπεύσεις, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη συμβαίνει ἐνίοτε χυδαῖοι ἄνθρωποι νὰ ρίπτουν εἰς τὸ πρόσωπον ἐκείνου, τὸν ὑποῖον θέλουν δεινῶς νὰ ὑβρίσουν, ἀσβόλην, τὸν λεγόμενον ἐν Ἀθήναις φοῦμον (11), δυσεξίτηλα καταλείποντα ἐπὶ τοῦ δέρματος μελάσματα: ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀναγράφονται εἰς τὰς ἐφημερίδας τοιαῦται πράξεις. 3. «Τυφλώνω» (Κρήτη, Α. Α.): «κάμνω ν' ἀμυρωθῆ» (Κῶς Α. Α.).

1) Ἀρριαν. Ἐπικτ. διὰτρ. Γ' ις' 3: «εὐλαβῶς δεῖ τοῖς ἰδιώταις συγκαθιέναι εἰς τὰς τοιαύτας συμπεριφορὰς, μεμνημένους ὅτι ἀμήχανον τὸν συνανατριβόμενον τῷ ἡσβολωμένῳ μὴ καὶ αὐτὸν ἀπολαῦσαι τῆς ἀσβόλης». «Ὅτι ἡ ἀσβόλη καὶ τὸ ἀσβολᾶν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Γ' αἰῶνος μ. Χ. εἶχον προσλάβῃ τὴν σημασίαν τοῦ αἰσχύνη καὶ αἰσχύνησθαι φαίνεται καὶ ἐκ περικοπῆς τινος τοῦ Ὠριγένους (πρβλ. Χαεζιδάκι, Μελέτη 39). Ἐρμηνεύων οὗτος τὴν ῥῆσιν τοῦ Ἰερεμίου (Θρ. δ' 8) «καὶ ἐσκότασεν ὑπὲρ ἀσβόλην τὸ εἶδος αὐτῶν» γράφει: «τῆς πνευματικῆς ἐξέπεσον ἐλλάμψεως—καὶ κατὰ τὸν ῥητὸν δὲ ὑπ' αἰσχύνης ἄκρας τὰ πρόσωπα αὐτῶν ἐμελάνετο, ὅτι τοῖς ἄλλοις ὁμοίως ἀμαρτάνοντες ἀπήγοντο· ἐπεὶ καὶ νῦν ἐπὶ τῶν κατασιγνομένων ἡ συνήθεια τῷ ὀνόματι κέχρηται». (Ὠριγένους, Ἐκλογαὶ εἰς θρήνους, Migne τ. 13 σ. 654).

2) Κῶνοι. Μανασσῆ, Χρον. στ. 1215.

3) Lambros, Romans Grecs σ. 108 στ. 2578-9.

4) Αὐτ. σ. 99 στ. 2362-3 Βλ. καὶ σ. 64 στ. 1504.

5) Ἐρωφίλῃ Β' 79 σ. 336 Σάθχ.

6) Lambros ἐνθ. ἀν. σ. 341.

7) Προδρομ. Α' 48 Hesseling καὶ Β' 26 «μεδίμνους σίτου δώδεκα, ψυχροὺς καὶ ἀσβολωμένους».

8) Ῥιμάδα Βελισσαρίου στ. 114 σ. 351 Wagner.

9) Θὰ τὸν κάμω κακὰ κ' ἀσβολωμένα. Κρητικὴ μαντινάδα (Jeannarakis, Ἄσματα κρητ. 281, 180).

10) Σκ. Βυζάντιος, Λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ. ἐν λ.

11) Ἡ λ. εἶναι βεβαίως ἡ ἰταλ. fumo καπνός· ἀλλ' εἰς τὴν ἰταλικήν, καθόσον ἡξεύρω δὲν ἔχει αὕτη τὴν σημασίαν τῆς ἀσβόλης, δι' ἣν εἶναι ἐν χρήσει ἡ λ. fuligine.

Ἡ σημασία αὕτη ἀναγράφεται ἐν συλλογῇ τοῦ Ἀρχείου τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ ἄνευ διασαφήσεώς τινος καὶ ἄνευ παραδειγματικῶν φράσεων, ἐξ ὧν θὰ καθίστατο δυνατόν νὰ κριθῇ, ἂν πρόκειται περὶ κυριολεξίας ἢ μεταφορικῆς ἐκφράσεως. Ἐν τούτοις δύνανται νὰ συσχετισθῶσι πρὸς ταύτην ἡ 2 καὶ ἡ 3 σημασία τοῦ ἀσβολώνω. —4. «Κτυπῶ θανασίμως, ἀλλ' ὄχι διὰ φονικοῦ ὄργανου» (Α. Λ. ἄνευ δηλώσεως τόπου). Πρβλ. τὴν 4 καὶ 5 σημασίαν τοῦ ἀσβολώνω. —5. Καταισχύνω, προσβάλλω τινὰ δι' ὀνειδιστικῶν λόγων ἢ δι' ἀπειλῶν ἢ δι' αἰφνιδίας ἀνακοινώσεως φοβεροῦ ἀγγέλματος ἐμβάλλω εἰς αὐτὸν τρόμον, τὸν κάμνω ν' ἀλλάξῃ τὸ χρῶμά του, νὰ ὠχριάσῃ. Τὸ παθ.—συστέλλομαι, ντροπιάζομαι, κατέχομαι ὑπ' ἀμηχανίας, φρ. «μ' ἀποσβόλωσε»=μὲ κατήσχυνε· «μὴ ποσβολώνεσαι» θάρρει, μὴ συστέλλεσαι· «ἔμεινε ἀποσβολωμένος» (1). —6. Ἀποστομώνω, ἀναγκάζω τινὰ νὰ σιωπήσῃ (ἐξ αἰσχύνης). Παθ. μένω ἄναυδος, καταλαμβάνομαι ὑπ' ἀφασίας (2). —7. Παθ. καταλυποῦμαι, εἶμαι ἐπτοημένος, ζαρωμένος (3). Κατάρα «Ἀποσβολωμένος νὰ σαι!» (Μεσσηνία)· φρ. «ἐποσβολώθηκε σὰ τὸν ἀποκερωμένο Χριστὸ» (4) ἐνν. τοῦ ἐπιταφίου.—8. Ποιῶ τὸ παλαιστικὸν σχῆμα τῆς τρικλοποδιᾶς (5), τὸ ὑποσκελίζει ἢ πτερνίζει τῶν ἀρχαίων. Ἡ μετάπτωσις εἰς τὴν σημασίαν ταύτην ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ αἰφνιδίου καὶ ἀπροσδοκίτου τῆς κινήσεως, ἐπιφερούσης τὴν ταραχὴν καὶ συνήθως τὴν πτώσιν τοῦ ἀντιπάλου.—Καὶ οὐσ. ἀποσβελιά ἢ τρικλοποδιά (6).

Τὸ δὲ κατασβολώνω εἰς τὴν σημασίαν τοῦ καταισχύνω εὐρίσκεται εἰς τὸ Συναξ. γαδάρου (στ. 530σ. 139 Wagner): «ἀνόητους μᾶς ἔδειξε καὶ κατασβόλωσέ μας». Ἐν Πέτρα Λέσβου σήμερον ὑπὸ τὸν τύπον κατασβουλώνου σημαίνει κτυπῶ τινὰ σφοδρῶς, πληγώνω (7). (Πρβλ. τὴν 4 σημασίαν τοῦ ἀσβολώνω καὶ τὴν 4 τοῦ ἀποσβολώνω). Παρὰ Νικήτα Εὐγενιανῶ (Β' 152 Hercher) τὸ κατησβολωμένον ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ρυπαροῦ. Περὶ ἄλλης δὲ παλαιότερας σημασίας τοῦ ρ. βλ. ἀνωτέρω σ. 354 σημ. 13.

Τοῦ ἀνασβολώνω εἶναι ἐν χρήσει ἢ μετ. τοῦ παθ. παρακειμένου ἀνασβολεμένος ἐν Ζακύνθῳ, σημαίνουσα τὸν ἀνάπηρον, ἐν Κυθήροις δὲ ὁ τύπος ἀνασβολωμένος ἀπαντᾷ ἐν τῇ κυθηρικῇ παροιμίᾳ: «Ἐσιμῆε ὁ κακὸς καιρὸς μὲ τὸν ἀνασβολωμένο», ἦτοι μὲ τὸν ζοφώδη, τὸν ἑμιχλώδη, τὸν σκοτεινόν. Ἡπειρωτικὴ παραλλαγὴ τῆς παροιμίας ἀντὶ τούτου ἔχει ἀσβουλουμένον (8). Τὸ οὐσ. ἀνασβολιά σημαίνει τὴν ἔνεκα κωλύματος ἀνακοπὴν ἐνεργείας τινὸς ἢ τὴν ἄτακτον καὶ παράλογον ἐνέργειαν (9), τὸ δ' ἐπίρρημα ἀνάσβολα συνεχφερόμενον συνήθως μετὰ τοῦ ρ. ἔρχομαι (μοῦ ρχεται ἄ.—μοῦ ρθε ἄ.) εἶναι συνώνυμον τοῦ ἄβολα (ἀντίθετον τοῦ βολικά), σημαῖνον τὸ ἀντίξοον (10).

1) Κοριθῆ: εἰς Πλουτάρχ. β. Κίμ. 1. Σκ. Βυζάντιος. Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς ν. ἐλλ. 41. Κύθηρα (Πανθῶρ. IB' 384). Χίος (Παπαίση, Χιακὸν γλωσσ. 86) Ζαγορά (Α. Λ.) Χίος (Α. Λ.) Νένητα Χίου (Α. Λ.) Κάλυμνος (Α. Λ.) Κάρπαθος (Α. Λ.—Ζωγρ. ἀγών Α' 331. Μανωλακάκη, Καρπαθικὰ 180). Αἶνος (Α. Λ.).

2) Σκ. Βυζάντιος. Χατζιδάκις ἐνθ. ἀν. Ἀθῆναι (Α. Λ.). Κρήτη (Α. Λ.). Μεσσηνία.

3) Χατζιδάκις ἐνθ. ἀν. Κάρπαθος (Ζωγρ. ἀγών Α' 320). Κάλυμνος (Α. Λ.).

4) Κάρπαθος (Α. Λ.).

5) Somavera.

6) Αὐτ.

7) Kretschmer, Lesb. Dialekt. σ. 446.

8) ΠΠ. σμίγω 5. Τὸ ἀνασβολεμένος ὑποθέτει τύπον εἰς -εύω.

9) Ἡπειρος (Ζωγρ. ἀγών Α' 33. Ἀραβανειν. Ἡπειρωτ. γλωσσ. 20). Κεφαλληνία (Νεοελλ. Ἀναλ. Β' 159).

10) Ζάκυνθος (Ζῶη, Λεξ. Ζακ. σ. 61). Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀν. αὐτ.).

6. Στάχτη.

Σ'. Στάχτη ρ. σταχτώνω. Εἰς τὰς ἀκαθαρσίας, δι' ὧν ἔβωλλον τὸν πεμπευόμενον, συγκρατελέγετο καὶ ἡ στάκτη, ὡς δ' εἶδομεν ἀνωτέρω (σ. 354) ἡ ἀσβόλη εἶναι συνώνυμος τοῦ στάχτη. Τοῦτου ἕνεκα ἐν κατάραις καὶ ὄνειδισμοῖς ἡ στάχτη συνεκφέρεται μὲ τὴν μούζαν ὄλον· «μούζαις καὶ στάκταις πάνω σου!» κατάρα Καλύμνου (Α.Α.)· «μουνζώνω καὶ σταχτώνω σε» ὄνειδισμὸς ἐν Κερπύθῳ (Α.Α.)· καὶ φρ. «μουντζωμὸς καὶ σταχνωμὸς» σημαίνουσα δυστυχίαν, ἀθλιότητα (1).

7. Γάνα.

Ζ'. Γάνα ρ. γανιάζω. Γάνα κοινοτάτη λέξις, ἕτεροι τύποι γανάδα (2) ἢ γαννάδα (3) καὶ γανίλα (4), ὧν οὗτος μὲν σημαίνει κυρίως τὴν γεῦσιν ἢ τὴν ὄσμην τῆς γάνας, ἢ δὲ γανάδα τὴν χροιάν αὐτῆς, ἀλλὰ συνηθέστατα λαμβάνονται καταχρηστικῶς εἰς τὴν σημασίαν τῆς γάνας. Ἐκ τοῦ γάνα ρῆμα ἀμετ. γανιάζω, κοινοτάτον, οὗ ἰδιωματικοὶ τύποι γανιάζου(5), γανιιάζου(6), γανίζω(7), γανιάννου (8)· μετοχὴ γανιασμένος, ἐν δὲ Σινασῶ καὶ γανωμένος(9). Διάφορον τὴν ἔννοιαν τὸ ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης ἐνεργ. ρ. γανώνω, παθ. -ομαι, ἐξ οὗ παράγονται τὸ γάνωμα, γανωματᾶς, γανωματάδικον. Τὸ ρ. τοῦτο προδήλως εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον γανώω, διότι τὰς μεταβολὰς τῆς σημασίας δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ, ἀπὸ τῆς γανώσεως (διὰ λιπαρῶν οὐσιῶν) τῶν λίθων καὶ τῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων(10) μέχρι τῆς κασσιτερώσεως τῶν χαλκίνων σκευῶν, τῆς σημασίας δηλονότι ἣν ἔχει καὶ σήμερον. Ἡ ἔννοια τοῦ στίλβοντος καὶ λάμποντος (ἐξ ἧς ἡ ἄμεσος μετάβασις εἰς τὴν διὰ κασσιτέρου ἐπίχρισιν) συνάπτεται πρὸς τὴν τοῦ λιπαροῦ καὶ γλοιώδους ἐν τῇ ρίζῃ γαν-, ὡς ἐμφαίνει τὸ ἐπίθετον γανώδης παρὰ Θεοφράστῳ(11), ἣν ἔννοιαν ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὸ σημερινὸν γάνα. Τὸ δὲ γανιάζω ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ γάνα διὰ τῆς ρηματικῆς καταλήξεως -ιάζω, δηλωτικῆς παθήσεως ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ (πρβλ. κίτρινοφυλλιάζω, ἀραχνιάζω, βραχνιάζω, ψωριάζω)(12). Αἱ σημασίαι τοῦ γάνα: 1. Τὸ ἐκ δίψης ἢ ἀσθενείας λευκάζον ἐπίχρισμα τῆς γλώσσης, ἢ περὶ τὸ στόμα γλισχρότης· φρ. «ἔβγαλε γάνα ἢ γλῶσ-

1) Σόμη (ΚΠ. Σύλλογος Η' 474).

2) *Somavera*. Κορυθ, Ἄτακτα Δ' 76. Κύθηρα (Πανδῶρ. IB' 451, ὅπου ἐπίσης εὐχρηστος καὶ ὁ τύπος γάνα). Σινασὸς (Ἀρχελάου, Σινασὸς σ. 230).

3) Λιβύσιον (Μουσαίου, Βαπτισμοὶ σ. 39).

4) Πελοπόννησος. Γορτυνία (Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή σ. 407). Περὶ τῆς καταλήξεως -ίλα δηλωτικῆς ὄσμης βλ. Χατζιδάκι, Μεσ. καὶ νέα ἑλληνικά τ. Β' σ. 246 κέ. περὶ μεταπτώσεως εἰς τὴν σημασίαν τῆς κηλίδος, αὐτ. σ. 252.

5) Βελβεντὸς (Ἀρχ. νεωτ. ἑλλ. Α' β' σ. 80). Σάμος (Ν. Ι. Ζαφειρίου, Περὶ τῆς συγχρόνου Σαμίας διαλέκτου σ. 73).

6) Ἡπειρος (ΚΠ. Σύλλογος ΙΔ' 213).

7) Γορτυνία (Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή σ. 407). Σάμος (Σταματιάδου Σαμιακά Ε' 33).

8) Λιβύσιον (Μουσαίου ἐνθ. ἀν).

9) Ἀρχελάου, Σινασὸς 230.

10) Βλ. *Blümmner*, Technologie u. Terminologie der Gewerbe u. Künste τ. III σ. 200 κέ.

11) Φυτ. ἱστ. Γ' ε' 4 ἀφύεται δ' (ἢ ἔνωσιν) ἐν τῇ γλίσχρῃ καὶ γανώδει καὶ μάλιστα ἐν τῇ σπορίμῳ καὶ γεωργουμένῃ.

12) Τοιοῦτο εἶναι καὶ τὸ θεσσαλικὸν γανοχειλιάζω (Οἰκοδόμου, Δοκίμ. Γ' 423) ἐκ τοῦ γάνα καὶ χεῖλη (= ἔχουν γανίλα τὰ χεῖλη μου).

σα μου» «ἔχει μιὰ γανίλα τὸ στόμα μου» (1).—2. Τὸ προκαλοῦν τὴν δίψαν, τὸ ὑπερβολικὰ ἀλμυρὸν φαγητόν· φρ. «τὸ φαγεῖ ἔγινε γάνα» (2).—3. Κολώδης ρύπος (3) καὶ μεταφορικῶς ὁ φορτικῶς προσκολλημένος ἄνθρωπος: «αὐτὸς οὐ ἄθρουπους εἶναι γάνα»=δὲν ξεκολλᾷ, εἶναι φορτικώτατος (4).—4. Ἡ πρασίνη σκωρία τῶν χαλκίνων σκευῶν μετὰ τὴν ἐξάλειψιν τοῦ κασσιτερίνου ἐπιχρίσματος (5).—5. Ἡ ἐπιπολάζουσα εἰς τὰ τέλματα πρασινωπὴ ἰλῆς (6).—6. Ἡ ἀσβόλη τοῦ φούρνου καὶ τῶν μαγειρικῶν σκευῶν, καὶ ἐν γένει πᾶς μέγας ρύπος· φρ. ἠπειρωτικῆ: «ἔκαμα τὰ χέρια μου ὄλο γάναις ἀπό...» (7).—7. Ἐκ τῆς κατὰ τὴν πόμπουσιν ἀπασβολώσεως, γάνα μετωνυμικῶς λέγεται ὁ ἐξώλης, ὁ ἄξιος πομπεύσεως καὶ ἐν γένει πᾶν βδέλυγμα. «Ὅθεν συνεκφέρεται πολλάκις μετὰ τῆς πομπῆς ὡς συνώνυμον· παροιμιώδεις φράσεις: «μπομπὴ καὶ γάνα» (8) «τῆς πομπῆς καὶ τῆς γάνας ἄνθρωπος» (9)· «κι' αὐτὸς τῆς πομπῆς κι' ὁ ἄλλος τῆς γάνας» (10). «Ἐπαρ' τὴν πομπή, χτύπα τὴ γάνα» (11). Παροιμία: «Κοντὴ γυναῖκα πέρδικα, ψηλὴ καραμαντάνα, / ψηλὸς ἄντρας σὰν ἄγγελος, κοντὸς μπομπὴ καὶ γάνα» (12) Ἄρά: «πομπαῖς καὶ γάναις νάχης!» (13) Ἐπίφθεγμα πρὸς δῖωξιν σκύλων καὶ γάτων ἐν Στενιμάχῳ. «Ὁξου γάνα!» (14)—8. Ἀκαθαρσία σωματικὴ καὶ ἠθικὴ. Πᾶσα ἀκαθαρσία ἐν γένει. Πράγματα, κατ' ἐξοχὴν ἐνδύματα, ἄπλυτα καὶ ρυπαρὰ (15). Λοιδωρία γυναικῶν ἐν Λευκάδι: «Μωρὴ γάνα, μωρὴ κάσσα» (16). Κατάρτα Ζακυνθία: «Μαλιὰ καὶ γάνα!» (ἐν. νὰ σὲ φάη) (17).—9. Προσωποποιία. Οἱ Γάναις, θήλεα δαιμόνια ἐπιφαινόμενα τὴν νύκτα, φόβητρον τῶν παιδίων ἐν Βιθυνίᾳ (Α.Α.).—Τὸ Ἄρχεϊον τοῦ Λεξικοῦ ἔχει ἐκ Σηλυβρίας καὶ ἄλλην σημασίαν «γάνα, σύγχυσις», περὶ ἧς οὕτως ἀσαφῶς παρεχομένης οὐδὲν ἔχομεν νὰ εἴπωμεν.

Τὸ ἐκ τοῦ γάνα παράγωγον ρῆμα γανιάζω ἢ γανίζω σημαίνει: 1. Ἐχω γλίσχραν τὴν γλῶσσαν, αἰσθάνομαι ἀηδῆ γεῦσιν (18), προπάντων ἐκ τῆς βρώσεως πολὺ ἀλμυρῶν φαγητῶν φρ. «γάνιασε τὸ στόμα μ'» (19).—2. Συνέχομαι

1) Κοραῆ, Ἀτακτα Δ' 76. Σκ. Βυζάντιος. Γορτυνία (Παπαλαφειροπούλου ἐνθ. ἀν.) Πελοπόννησος (ὅπου συνηθέστερον τὸ γανίλα). Κύθηρα (Πανδῶρ. IB' 451) Αἴμος (; Α.Α.) Λέσβος (Α.Α.). Λιβίσιον (Μουσαῖος ἐνθ. ἀν.). Συνασός (Ἀρχέλαος ἐνθ. ἀν.).

2) Ψάλλον, Θρακικὰ σ. 175. Αἴμος (; Α.Α.).

3) Κάρπαθος (Α.Α.).

4) Λέσβος (Α.Α.). Συνεφῆς ἴσως εἶναι ἡ κυθηραϊκὴ φράσις «κάνει γανιάσαι» λεγομένη, ὅταν περιστρέφεται τις πλησίον ποθητοῦ ἀντικειμένου (Πανδῶρ. IB' 451). Ζητεῖ δηλ. νὰ κολλήσῃ.

5) Σκ. Βυζάντιος. Παπαλαφειροπούλου ἐνθ. ἀν. Σισάνιον Μακεδονίας (Α.Α.). Τσεσμές Ἐρυθραίας. (Α.Α.).

6) Κάρπαθος (Α.Α.).

7) Ζάκυνθος (Ζώη, Λεξ. Ζακ. 165). Κεφαλληνία (Νεοελλ. Ἀνάλ. Β' 185). Λευκάς (ΚΠ. Σύλλογος Η 370). Ἡπειρος (Αὐτ. 585). Θράκη (Α.Α.).

8) Ζακύνθου (Ζώης αὐτ.).

9) Ἡπείρου (Κ. Οἰκονόμου, Δοκίμιον Γ' 423).

10) Ἡπείρου καὶ ἄλλων τόπων (Π.Π. λ. πομπή, 22).

11) Κεφαλληνίας (αὐτ. 6)

12) Μάνη (Α.Α.).

13) Κάμπος Ἀβίας (Α.Α.).

14) Ἐφ. Φιλομαθ. 1857 Ε' 289.

15) Μάνη (Α.Α.). Στενιμάχος (Ἐφ. Φιλομ. αὐτ.).

16) Α. Α.—Κάσσα=ἀκαθαρσία.

17) Ζώη, Λεξ. Ζακ. σ. 165. 562. Μαλιὰ ἄγνωστος νόσος ἴσως τὸ ἰταλ. maglia (πάθησις τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ), ἂν δὲν εἶναι ἡ ἐλλ. μάλλις.

18) Σκ. Βυζάντιος. Γορτυνία (Παπαλαφειροπούλου. Περισυναγωγή 407). Λιβίσιον (Μουσαῖος, Βατταρισμοὶ 39).

19) Σαράντα Ἐκκλησιαί (Ψάλλον, Θρακικὰ 174).

ἐξ ἀφορήτου δίψης (1), καὶ καταχρηστικῶς «ἐγκάνιαξε τῆς πείνας» = ἀπέθανε τῆς πείνης (2).—3. Ἡ γλῶσσα μου προσέλαβεν ἐπίχρισμα ἐκ τῆς συνεχοῦς ὀμιλίας, ἐκουράσθην νὰ ἐπαναλαμβάνω ἐπὶ ματαίῳ τοὺς αὐτοὺς λόγους (3). φρ. «γάνιασε τὸ στόμα μου (ἢ γλῶσσα μου) νὰ λαλῶ» (Σκ. Βυζάντιος) «ἐγάνιασε ἢ γλῶσσα μου νὰ τὸ λέγω» (4) «γάνιασε νὰ σὲ φωνάζω» (5) «ἐγκάνιαξε φωνάζοντας» = ἀπέκαμε φωνάζων (6). «γάνιασες πιά!» = παραπολὺ ἀνησυχεῖς, δὲν μ' ἀφήνεις ἤσυχον (7).—4. Βραχνιάζω (8).—5. Μοχθῶ ὑπερβαλόντως πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργου τινός, ἀσθμαίνω, κουράζομαι (9).—6. Δὲν κατορθώνω νὰ ἀποβάλω ὅλον τὸν ρύπον «ἐγάνιασαν τὰ ροῦχα» = δὲν ἐπέτυχεν ἢ πλύσις αὐτῶν (10).—«γανιασμένο σκουτί» τὸ μὴ ἐντελῶς λευκαθὲν (11).

8. Στροῦντζα.

Ἡ Στροῦντζα θηλ. συνώνυμος τοῦ μοῦζα καὶ σφάκελο. Παλαιότερος τύπος τῆς λέξεως φαίνεται ὅτι εἶναι στρόντζα, ἐξ οὗ στροντζιά (12), σπανιώτερον εἰς ἀρσενικὸν στρουγκος, στρουντζος (13), καὶ εἰς οὐδέτερον στρουγκι, ἐν Κυθήροις, ὅπου ἐν χρήσει καὶ ρῆμα στρουγκίζω = σφακελώνω. (14) Οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς ταύτην ἡ σλαβικῆς προελεύσεως στρουνα (θριξ οὐράς ἵππου (15)). Ἡ λέξις εἶναι εὐχρηστος μόνον εἰς φράσεις, ἐν αἷς συνεκφέρεται μετὰ τοῦ μοῦζα καὶ σφάκελον πρὸς ἐπίτασιν τρόπον τινὰ τῆς ἐννοίας τούτων: «καὶ ἔς τὰ μάτια μούντζαις καὶ στροντζαῖς» (16). «μούντζαις, στρούντζαις» (17) «μούντζαις καὶ στρούντζαις νὰ χῆς» (18). «στρουγκους καὶ μαυροφάσκελα» φρ. λεγομένη ἐπὶ μεγάλης συμφορᾶς (19), καὶ εἰς παροιμιώδη φράσιν τῶν ἀλβανοφώνων τῆς Ἀργολίδος: τσίσ' τε μούντζε, ισ' τ' εδε σ' τρούντζε (αὐτὸς τῆς μούτζας κ' ἐκεῖνος τῆς στρούντζας) (20) παραλλαγὴν οὖσαν τῆς ἀνωτέρω ἀναγραφείσης «κί' αὐτὸς τῆς πομπῆς κί' ὁ ἄλλος τῆς γάνας». — Τινὲς τῶν τοῦ λαοῦ ἐν Μάνη νομίζουσι ὅτι τὸ στρουγκος σημαίνει ἰσχυρὸν κτύπημα κατὰ τῆς κεφαλῆς, εἰκάζοντες τοῦτο ἴσως ἐκ τῆς χειρονομίας, δι' ἧς συνοδεύουσι συνήθως τὴν φράσιν στρουγκους καὶ φάσκελα, οἶονεὶ οἰκτίροντες καὶ αἰτιώμενοι ἑαυτοὺς καὶ κρίνοντες ἀξίους τιμωρίας. Ἄλλ' ἡ λέξις στρουντζα σημαίνει ἀκαθαρσίαν

1) Πελοπόννησος.—Συνασὸς (Ἀρχαίου, Συνασὸς σ. 230) γανιασμένος «ἀπηυδῆκώς ἐκ δίψης» (Ἀρχαίου αὐτ.).

2) Ἡπειρος (ΚΠ. Σύλλογος ΙΔ' 213).

3) Ἀθηναί. Πελοπόννησος. Συνασὸς (Ἀρχαίου: ἐνθ. ἀν.).

4) Κύθηρα. (Πανδῶρ. ΙΒ' 451). Ἐν Θεσσαλίᾳ ἐγάνιασε ἢ γλ. (Οἰκονόμου, Δοκίμιον Γ' 423).

5) Σάμος (Σταματιῶδου, Σαμιακὰ Ε' 33. Ζαφειρίου ἐνθ. ἀν.).

6) Ἡπειρος (ΚΠ. Σύλλογος ΙΔ' 213).

7) Σαράντα Ἐκκλησιαί (Ψάλτης ἐνθ. ἀν.).

8) Βελβεντὸς (Ἀρχ. νεωτέρας ἑλλ. Α' β' 80).

9) Θεσσαλονίκης (Μ. Χ. Ἰωάννου Θερμαῖς. 32). Σάμος (Σταματιῶδης ἐνθ. ἀν.).

10) Ἀθηναί. Πελοπόννησος.

11) Κεφαλληνία (Νεοελλ. ἀνάλ. Β' 185).

12) Ἀκολουθία τοῦ σπανοῦ ἐν *Legrand*, Bibliothèque grecque vulgaire II 43.

13) Νέα Ἐφεσος (Α. Α.).

14) Πανδῶρ. ΙΘ' 355.

15) Βελβεντὸς (Ἀρχ. νεωτ. ἑλλην. Α' β' 103). Περὶ τῆς λ. βλ. *G. Meyer*, *Neugr. Studien* II 60. *M. Triantafyllidis*, *die Lehnwörter der mittelgr. Vulgärliteratur* σ. 149 (ταυτίζοντα τὴν στρουναν μὲ τὴν στροντζιάν).

16) Ἀκολουθία τοῦ σπανοῦ ἐνθ. ἀν.

17) Ἀρβεντ. Ἡπειρωτ. γλωσσ. 87.

18) Μάνη (Α. Α.) Πελοπόννησος.

19) Γόθειον.

20) *R inhold*, *Noctes pelasgicae*, Ἀθ. 1855 σ. 39.

ἢ εὐτελέστατόν τι καὶ ἄξιον περιφρονήσεως πρᾶγμα. Ἐλήφθη ἐκ τῆς ἰταλικῆς *stronzo* (ἰταλλ. *étron, stront*) τὴν αὐτὴν περίπου σημασίαν ἐχούσης⁽¹⁾.

* Ἄλλο ὑβριστικὸν σχῆμα. Ὀνόματα αὐτοῦ.

1. Στροῦντζος.

Ταῦτα μὲν περὶ τῶν λέξεων, ὅσαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν πόμπεισιν ἢ ὀπωσδήποτε πρὸς αὐτὴν συναπτόμεναι προσέλαβον ἐν τῇ ὁμιλουμένῃ γλώσσῃ ὑβριστικὴν σημασίαν. Ὁ δὲ ἐν Νεῶν Ἐφέσῳ ἐπιχωριάζων εἰς ἀρσενικὸν γένος τύπος τῆς λέξεως *στροῦντζας*, ὁ *στροῦντζος*, ἔχει διάφορον σημασίαν, δηλῶν ἕτερον ὑβριστικὸν σχῆμα. εἶναι δὲ τοῦτο ἢ ἐπίδειξις τοῦ ἀντίχειρος διὰ τοῦ δείκτου καὶ τοῦ μέσου, συγκεκλειμένης τῆς χειρὸς εἰς πυγμὴν, τὸ σχῆμα δηλαδὴ τὸ ὅποιον, ἂν καὶ εἰς μόνος ἀρχαῖος συγγραφεὺς μνημονεύει⁽²⁾, ἦτο γνωστόν, ὡς ἐκ πολυπληθῶν μνημείων καταφαίνεται, εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους πάγκοινον⁽³⁾, συνηθιζόμενον καὶ ὑπὸ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἰθαγενῶν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς⁽⁴⁾. Ἐκ τῆς βραχείας τοῦ σχήματος μνείας πρὸς τῷ Ὀβιδίῳ συνάγεται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐνόμιζον αὐτὸ ἀλεξητήριον τῆς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων, τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν εἰκάζεται ὅτι εἶχον καὶ τὰ σφζόμενα μνημεῖα, ὧν τὰ πλεῖστα φαίνονται φυλακτήρια, προπάντων δὲ προβασκάνια. Καὶ σήμερον πολλαχοῦ συνηθίζεται τὸ σχῆμα πρὸς ἀποτροπὴν, καὶ μικρὰ ὁμοιώματα αὐτοῦ εἶναι συνήθη προβασκάνια, μάλιστα ἐν Ἰταλίᾳ. Δὲν εἶναι δ' ὁμοίως ὁ ἀλεξητήριος ὁ μόνος, οὐδ' ὁ κύριος σκοπὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι δηλωτικὸν ἐσχάτης περιφρονήσεως καὶ μεγίστης ὕβρεως⁽⁵⁾. Ταύτην δὲ τὴν ἐξυβριστικὴν ἔννοιαν ἔχει καὶ παρ' ἡμῶν τὸ σχῆμα, ἐπιδεικνυόμενον πρὸς ἀποδοκιμασίαν ἢ χλευασμὸν ἐν ἀποτυχίᾳ ἢ πρὸς ὀνειδισμὸν θρασέος ἀντιπάλου. Ἡ ἀποτρεπτικὴ χρῆσις εἶναι δευτερεύουσα, συμπλήρωμα ἢ παρακολούθημα τῆς ὑβριστικῆς, ὡς εἰς τὸ σφρακέλωμα (σ. 318)⁽⁶⁾. Ἄν δέ που, ὡς ἐν Κερκύρᾳ, συνηθίζονται καὶ κοράλλινα

1) *Littre*, *Dict. λ. étron*. *Körtling*, *Lateinisch—romanisches Wörterbuch λ. strunt*.

2) Ὁ Ὀβιδίος (*Fast.* V 433-4) ὡς ὑπέδειξεν, ὁ *Echtermeyer*, 1833 (*O. Jahn*, über den Aberglauben des bösen Blicks σ. 81): «*Signaque dat digitis medio cum pollice iunctis, occurant tacito ne levis umbra tibi*».

3) *Liebrecht*, εἰς *Bisite*, *Pentamerone* 1846 τ. II σ. 271 κέ. καὶ ἐν *Germania* 1846 VI 186 κέ. *O. Jahn* ἐνθ. ἀν. σ. 80 κέ. *Grimm*, *D. Wörterbuch* III 1844. *Sill*, *die Gebärden* σ. 102-3 καὶ σ. 123 σημ. 10 (ἔπου βιβλιογραφία τῶν περὶ τῶν τοιούτων ἀρχαίων μνημείων γραφάντων). *Seligmann*, *der böse Blick* τ. II σ. 184 κέ.

4) *U. Malleri* ἐν *First annual Report of the Bureau of Ethnology* 1879/80 σ. 357.

5) «*Ein Ausdruck der tiefsten Verachtung und der grössten Beschimpfung*». (*Seligmann* τ. II σ. 184).

6) Ὁ *Schmidt* (σ. 591) ἀναγράφει ὀρθῶς καὶ τὴν ὑβριστικὴν σημασίαν τοῦ σχήματος. Ὡς βεβαιώνει ὁ *Λουβιάς* (*Ἀνατροπὴ* 1843 σ. 78), «*καὶ νῦν γυναῖκες τινες ἑλληνίδες, ὅταν τις ἐν ἀγκαλίῳ ἔχουσι παιδάριον ἀσκαρδαμυκτὶ βλέπῃ, τῷ λιγανῷ καὶ μέσῳ δακτύλῳ τὸν ἀντίχειρα ἐντιθεῖσαι (ὁ σύμβολον τοῦ γυναικείου ἐστὶν αἰδοίου) τὴν χεῖρα αὐτῷ δεικνύουσιν, ἀλεξητήριον βασκανίας τοῦτο ὑπάρχειν οἰόμεναι*». Ὁ ἀρχιδούξ *Luwig Salvator* (*Zante, Prag* 1904, *Γενικὸν μέρος* σ. 235) παρατηρεῖ ὅτι ἐν *Ζακύνθῳ* ὅταν τις ἐπαινῆται, τείνει τὸν γρόνον ἐπιλέγων «*φάσκελο 'ς τὰ μάτια σου!*» Ὁ δὲ *Schmidt* (ἐνθ. ἀν.) ἀναγράφει καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ σχήματος κατὰ τῶν ὑλακτούντων κυνῶν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ δυσσιωνισμοῦ (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 318).

ίμοιώματα τοῦ σχήματος ὡς προβασκάνια (1), εἶναι ταῦτα ἐπέισακτα. Ἰταλικῆς προελεύσεως, καὶ δὲν δύνανται νὰ μαρτυρήσωσι περὶ τῆς παρεισδύσεως τῆς ἀλλοτρίας δεισιδαιμονίας εἰς τὸν ἡμέτερον λαόν.

2. Σφάκελο.

Ἰδιαίτερον ὄνομα, κοινὸν πολλαχοῦ, δὲν ἔχει τὸ σχῆμα τοῦτο παρ' ἡμῖν. Ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἴσως ἐκαλεῖτο σῦκον, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ γυναικείου αἰδοίου. Τοῦτο συνάγεται μετὰ πολλῆς πιθανότητος ἐκ τῆς αὐτῆς ὀνομασίας παρὰ πολλοῖς λαοῖς (ἰταλ. fica γαλλ. figue γερμ. die Feige weissen κλπ.) (2). Καὶ ἡ πρώτη σημασία τῆς λ. συκοφάντης ἐκ τούτου δύναται ἴσως νὰ ὀρισθῇ, ὡς σημαίνουσης τὸν ὑβριστήν, τὸν δεικνύοντα τὸ σῦκον (3). Παρ' ἡμῖν δηλοῦται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τῆς κοινῆς λέξεως σφάκελο ἢ φάσκελο (4), ἣτις, ὡς εἶδομεν, ἐπεξετάθη καὶ εἰς δήλωσιν τῆς μούζας. Μόνον δὲ δύο ἢ τρία ἄλλα ὀνόματα ἰδιαίτερα φέρονται, ἐπιχωριάζοντα εἰς ὀλίγους τόπους, τὰ ἐπόμενα.

3. Ποῦλος.

Ποῦλος ἐν Κρήτῃ καὶ Καρπάθῳ (5). Ἡ λέξις, σημαίνουσα νεοσσόν ἐτέθη εἰς τὸ σχῆμα κατὰ παρομοίωσιν ἴσως τῆς πυγμῆς, ἐξ ἧς προκύπτει ὁ μέγας δάκτυλος πρὸς τὸν ἐκ τῆς φωλεᾶς τοῦ ἢ ἐκ τοῦ ἀύγου προκύπτοντα νεοσσόν. Μεταφορικῶς ἐν Καρπάθῳ ποῦλλος λέγεται καὶ τὸ μεϊράκιον φρ. «ποῦλλος εἶν' καὶ ἐν ἡπῆξεν ὁ νοῦς του». Καὶ ῥῆμα σύνθετον ἐν Κρήτῃ πουλοκοπῶ (6).

4. Κούτσουλος

Κούτσουλος. Τὴν λ. ἀναγράφει ὁ Κ. Οἰκονόμος (Δοκίμ. Γ' 320) ἄνευ δηλώσεως τόπου. συσχετίζει δὲ πρὸς τὸ ρωσ. κύκισχι, «αἰσχρὸν ὡσαύτως καὶ πρὸς ὁμοίαν ἀποτυχίαν ὕβριν σχῆμα χειρός». Τὸ ἔτυμον τῆς λ. εἶναι δυσδιάγνωστον ἴσως εἶναι συγγενῆς τοῦ κοιτσιλιὰ ἢ κουτσοιλιὰ (τοῦ κοπρίου τῶν πτηνῶν) ἢ, ὅπερ ἀπίθανον φαίνεται, τοῦ κουτσός, οὗ ἔχομεν παράγωγα κούτσουκλος (ὁ χωλὸς καὶ ἀνάπηρος, ὁ μὴν Φεβρουάριος), κούτσαυλος (ὁ χωλὸς ἐμπαικτικῶς) κλπ. Ὁ Οἰκονόμος ὑποθέτει τὴν ὑπαρξίν ἀρχαίας λέξεως κύσθηλος, ἐκ τοῦ κύσθος (ἡ πυγὴ ἢ τὸ γυναικεῖον αἰδοῖον), ταύτης δὲ τῆς λέξεως παραφθορὰν τὸν κούτσουλον.

5. Παρμάκι.

Παρμάκι καὶ κόβω μπράτσα φέρονται ἐν κρητικῷ γλωσσαρίῳ τοῦ Α. Α. Τὸ πρῶτον εἶναι λέξις εἰλημμένη ἐκ τῆς τουρκικῆς παρμάκ, σημαίνουσης τὸν μέγαν δάκτυλον ἐν τῇ κοινῇ δὲ γλώσσῃ παρμάκι σημαίνει πάσσαλον κινγκλιδώματος, ἣν σημασίαν ἔχει ἐπίσης καὶ ἐν τῇ τουρκικῇ. Ἡ δὲ φρ.

1) *Seligmann* ἐν *Hess. Blätter f. Volksk.* 1914 σ. 126: «Die Griechen machen nicht nur die Gebärde der Feige, sondern sie tragen auch die bekannte kleine aus Italien importirte mano fica aus Koralle. Ich besitze eine solche aus Korfu». Ἄλλ' ἐσφαλμένως ἀποδίδει γενικωτάτην σημασίαν εἰς μεμονωμένον παράδειγμα.

2) Βλ. ἄνωτέρω σ. 360 σημ. 3.

3) Εὔστοχος παρατήρησις τοῦ *Sittl* σ. 103,1. Περὶ τῶν νεωτέρων παραπλησίων εἰκασιῶν βλ. *Kretschmer* ἐν *Glotta* I 386 καὶ *B. Schmidt* σ. 591.

4) Ἀθῆναι, Πελοπόννησος, ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων. Ζάκυνθος (*L. Salvator* ἐνθ. ἄν. *Schmidt* 590). Κέρκυρα (*Seligmann* ἐνθ. ἄν.).

5) «Ποῦλο φάσκελο» (*Χουμοῦζη*, Κρητικά, Ἀθ. 1843 σ. 114)· «ποῦλος» Κρήτη, Καρπάθος (Α. Α.) φρ. καρπαθιακὰ ἀῆδωκέν του ἔναν ποῦλλον κατῆματτα (Α. Α.).

6) Κατ' ἀνακόνησιν *A. Thumb* πρὸς τὸν *B. Schmidt* (σ. 590).

κάνω μπράτσα δὲν εἴμεθα βέβαιοι, ἂν ἀκριβῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ σχῆμα σημαίνει. Ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι δηλωτικὴ ἄλλου ἐπίσης αἰσχροῦ καὶ ὑβριστικοῦ σχήματος, συνισταμένου εἰς τὴν σύντονον ἀνάτασιν τοῦ πήχεως τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς μὲ συγκεκλεισμένην εἰς πυγμὴν τὴν χεῖρα, συμβολίζοντος δὲ ὀρθὸν αἰδοῖον (1).

6. Γεῖλος.

Γεῖλος καὶ σύνθετον ἐκ τούτου ρ. γειλοκοπῶ καὶ παράγωγον γειλοκόπημα. Αἱ λέξεις αὗται ἀναγράφονται ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Σομαβέρα (Παρίσι. 1709), ἀλλὰ σήμερον εἶναι, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γινώσκομεν, ἄχρηστοι καὶ λησμονημένοι. Καὶ ὁ Schmidt (σ. 590) ὡσαύτως, στηριζόμενος καὶ εἰς πληροφορίας τοῦ Χατζιδάκι καὶ τοῦ Thumb, παρατηρεῖ τοῦτο. Χωρὶς νὰ προσάγῃ μαρτυρίαν τινά, ἀλλ' ἀναμφιβόλως ὀρμώμενος ἐκ τῆς λεξικογραφικῆς σημειώσεως τοῦ Somavera, ἢ ἴσως ἄλλου τινὸς τῶν παλαιότερων ἐπιτόμων ἐλληνογερμανικῶν λεξικῶν ὁ F. Liebrecht (2) συνταυτίζει τὸ γειλοκοπῶ πρὸς τὸ ἰταλικὸν far la fica, τὸ σχῆμα ὅπερ διὰ τὴν αἰσχρότητα αὐτοῦ θεωρεῖται προσφορώτατον ὡς προβασκάνιον καὶ ἐν γένει ὡς ἀποτρεπτικὸν τῶν δαιμονικῶν ἐπηρειῶν ἐπαναλαμβάνουσι δὲ ταῦτα καὶ ὁ Sittl (σ. 102) καὶ Seligmann (II 184) ὁ Sittl μάλιστα (σ. 125) δὲν διστάζει καὶ αὐτὸ τὸ παλαιότατον ὄνομα τῆς παιδοκτόνου δαίμονος Γελλοῦς (τὸ πολλαχοῦ κατὰ τριπλὴν τοῦ ἀτόνου ε εἰς ι προφερόμενον Γιλλεύ) νὰ ἐτυμολογήσῃ ἐκ τοῦ γείλου ἢ τοῦ γειλοκοπῶ.

Ἔτερον σχῆμα.

Σαμῶκο.

Ἔτερον σχῆμα ὑβριστικόν, ἀλλὰ μὴ ἔχον αἰσχρὰν σημασίαν, εἶναι ἡ ἐπίδειξις τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου τῆς δεξιᾶς, τῶν ἄλλων δακτύλων συγκεκλεισμένων, τὸ λεγόμενον σαμῶκο (3) καὶ ἐνιαχοῦ σαμῶκα (4), καὶ κατὰ μετάθεσιν τοῦ ρ σαρωῶκο (5), εἰς τὰ Τσουμέρκα δὲ καὶ ντζιάπα (λ. τουρκ.=δωρεάν). Τὸ σχῆμα τοῦτο κάμνουν πρὸς τοὺς κύνας ἐπιλέγοντες: κάμε σαμῶκο, ὑποβάλλοντες δι' αὐτοῦ, ὅπως χασμηθῶσιν (6) πρὸς ὕβριν δὲ καὶ εἰς ἀνθρώπους ἀφομοιοῦντες αὐτοὺς τρόπον τινά πρὸς κύνας.

Εἰς τὰ Τσουμέρκα συνοδεύουσι τὴν χειρονομίαν διὰ τῆς φράσεως «Νά σου!» Ἐν Ἀβία δὲ «τὰ παιδία παίζοντα προτείνουνσι τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο νὰ κάμη σαρωῶκο, δηλαδὴ ν' ἀνοίξῃ πλατὺ τὸ στόμα. Ἡ τοιαύτη πρότασις εἶναι πῶς γλευαστικὴ καὶ ἐξευτελιστικὴ, γίνεται δέ, ὅταν παιδίον προβάλλῃ ἰσχυ-

1) Τὸ αὐτὸ σχῆμα εἶναι ἐν χρήσει καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, Ἰταλοῖς, Ἰσπανοῖς, Βρασιλιανοῖς. (βλ. O. Stoll, Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie. Lpz. 1908 σ. 783-4).

2) Εἰς Basile, Der Pentamerone, Breslau 1846 τ. II σ. 274 καὶ εἰς Germania 1846 VII 188. Ἐκ τούτου Nork ἐν Scheible's Kloster 1849 τ. XII σ. 536.— Ὁ Somavera τὸ μὲν γεῖλος ἐρμηνεύει τὸ τῆς γυναικὸς αἰδοῖον (fica), τὸ δὲ γειλοκοπῶ ἀδείκτω ἢ κάμνω τὸν γεῖλον, far le ficheu καὶ τὸ γειλοκόπημα ὡς τὸ σχῆμα τοῦ πούλου (il far le fiche).

3) Ἡπειρος, Θεσσαλία, Κάρυστος. (Α.Α.). Ἀράχοβ: Παρνασσίδος (Schmidt σ. 589). Μεσολόγγιον (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Παλαμᾶ). Τσουμέρκα Ἡπείρου κατ' ἀνακοίνωσιν Χρ. Ν. Λαμπράκη). Βῶλος Μυνησίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Τοπάλη).

4) Σάμος (N. I. Ζαφειρίου, Περὶ τῆς συγγένου Σαμίας διαλέκτου, Ἀθ. 1914 σ. 89).

5) Κυνοῦρια (κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Ρωμαίου). Ἀβία τῆς Λακωνικῆς (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Β. Κογγέα). Μεσσηνία.

6) Ἡπειρος, Θεσσαλία, Τσουμέρκα, Βῶλος, Μεσολόγγιον, Μεσσηνία, Ἀβία, Κυνοῦρια, Σάμος (κάμη σαμῶκα).

ρισμούς άπιθάνους και ψευδεῖς ἢ άπαιτήσεις άνεκπληρώτους. Τότε ο άλλος τοῦ άπαντᾶ: *Μωρὲ τί λές; Για κάμε σαμαῦκο! ἢ Κάμε πρώτα σαμαῦκο.* Ἐννεεῖται ὅτι οὐδέποτε ὑπερήφανον παιδίον δέχεται τὴν ταπείνωσιν τοῦ σαμαῦκου (Σ. Β. Κουέας).

Ὁ Β. Schmidt εικάζει ὅτι τὸ *σαμαῦκο* εἶναι παραφθορὰ ὑποθετικοῦ οὐδετέρου τύπου (σαμάριχον) τῆς άρχαίας ἑλληνικῆς λέξεως *σαμασίχη*, σημαίνουσης τὸ τῆς γυναικὸς αἰδοῖον (1). Ἄλλ' οὔτε πρὸς τὴν άρχαίαν ἑλληνικὴν ἔχει τι κοινὸν τὸ ὄνομα οὔτε ἐμφαίνει τὸ σχῆμα ἄσμενον ἔννοιαν, ὡς εἴπομεν. Ἐλήφθη δ' ἡ λέξις ἐκ τοῦ ἰταλ. *San Marco*, τοῦ κοινου ὀνόματος τοῦ ἐμβλήματος τῆς βενετικῆς πολιτείας, ἥτοι τοῦ πολλάκις με χαῖνον τὸ στόμα ἀπεικονιζομένου λέοντος τοῦ ἁγίου Μάρκου. Ἦτο δὲ γνωστότατον τὸ ἔμβλημα εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἀπὸ τῆς βενετοκρατίας καὶ ἀπ' αὐτῆς ὕστερον τῆς τουρκοκρατίας, διότι εἰς πολλὰ φρούρια, τὰ ὅποια ἔκτισαν ἢ κατεῖχον ποτὲ Βενετοί, διατηροῦντο ἐντετειχισμέναι πλάκες ἀνάγλυφον ἔχουσαι αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν προξενείων τῆς βενετικῆς πολιτείας εἰς πολλὰς τουρκοκρατούμενας ἑλληνικὰς πόλεις τὸ ἔβλεπον καθημέραν. Ἐπιδεικνύοντες λοιπὸν εἰς τοὺς κύνας τοὺς δύο δακτύλους ἀνοικτοὺς καὶ ἐπιλέγοντες «κάμε σαμαῦκο» παρακελεύουσιν αὐτοὺς νὰ μιμηθῶσι τὸν λέοντα τοῦ ἁγίου Μάρκου εἰς τὸ ἀνοιγμα τοῦ στόματος.

Εἶναι δὲ οἰκειοτάτη ἀνέκαθεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἡ ἐξομοίωσις τοῦ ἀνοιγματος τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δείκτου πρὸς τὸ χάσμημα τοῦ κυνός. Τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ ἄκρου ἀντίχειρος μέχρι τοῦ ἄκρου δείκτου ἐκτεταμένων λαμβάνεται καὶ ὡς μέτρον, τὸ δ' ἐκ τούτου κοινότερον μετρητικὸν ὄνομα εἶναι φουρκὶ ἀπὸ τοῦ λατιν. *furca*. Ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας λέγεται καὶ *δίμοιρο* (ἀρχ. *δίμοιρον*, τὸ ἡμισυ τῆς παλάμης), ἀλλ' ἐν τῇ νοτίῳ Μακεδονίᾳ, ἰδίως ἐν Πιερίᾳ καὶ παλαιότερον ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὀνομάζεται *κυνόστομα* ἢ *κυνόστομο* (2), ἐν Θήρᾳ δ' *ἀγκυνόστομο* (3). Ὅτι τὸ *κυνόστομον* εἶναι άρχαία ἑλληνικὴ λέξις εἶναι προφανές· παρὰ τῷ Ἡρωικῷ τῷ Ἀλεξανδρεῖ (ἐν Anal. Benedict. σ. 309) ἔκειτο: «Λιχὰς δὲ λέγεται τὸ τῶν δύο δακτύλων ἀνοιγμα τοῦ ἀντίχειρος λέγω καὶ τοῦ λιχανοῦ. Τοῦτο καὶ *κυνόστομον* λέγουσί τινες». Ἄλλ' ὁ Κοραῆς εὐστόχως διώρθωσε *κυνόστομον*, παραδεχθέντες δὲ τὴν διόρθωσιν κατεχώρισαν τὴν λέξιν εἰς τὸν Θησαυρὸν τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου οἱ Παρισίνοι ἐκδόται.

1) Θεογνωστόν, Κανόνες 717 ἐν *Cramer, Anecd. gr. Oxon.* II 118.

2) Λαογραφ. 1910. Β' 481. Πέτρο. Παπαγεωργίου ἐν Ἀθηνῶν 1911 ΚΓ' σ. 92—3.

3) *Πεταλά*, Ἰδιωτικὸν σ. 4. Ὅτι εἶνε παραφθορὰ τοῦ *κυνόστομον* παρετήρησε καὶ ὁ

ΠΙΝΑΞ

ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- Ἄαρών. Ράβδος τοῦ Α. ὀνομασία ἀστερισμοῦ 197.
 Ἄβδηρῖται 161.
 Ἄβελ. Παραδόσεις περὶ τῆς ἔριδος πρὸς τὸν Κάιν καὶ φόνος αὐτοῦ 164.
 Ἄβραάμ. Ἱερὸς λίθος Α. καὶ Ἄγαρ 290.
 Ἄβτζή-Γιαννάκης ὀνομασία ἄστρου 204.
 Ἄγαθὸς δαίμων 246.
 Ἄγγεῖον, βλ. Θραῦσις ἀγγείων κατὰ τὴν κηδείαν.
 Ἄγγελος ποταμῶν καὶ ὑδάτων 57.
 Ἄγέλαστος πέτρα 290.
 Ἄγιοι βοηθοὶ καὶ προστάται τῶν ἐγκύων καὶ τῶν λεγῶν 311—316.
 Ἄγορὰ γυναικὸς 223.
 Ἄδαμαντίου Ἄδ. 219.
 Ἄδώνια 283.
 Ἄετίτης ὡς ὠκυτόκιον 298.
 Ἄζαρέας ἅγιος, ἐπίφοβος εἰς τὰς ἐγκύους 315—316.
 Αἶμα ὅπου πνίγεται τὸ μουσκάρι 45.
 Αἰνείας 189.
 Ἀκολοῦθία ἀραβῶνος καὶ στεφανώματος 219 κέ. 223.
 Ἄλας γραμμένο 62.63—Διαλελυμένον εἰς ὕδωρ κατὰ τῆς δυστοκίας 294—Ἱερότης αὐτοῦ 294—Ἄλας καὶ ὑπόδημα 295.
 Ἄλέκτωρ. Θυσία αὐτοῦ πρὸς εὐτοκίαν 296. Φωνὴ αὐτοῦ τρέπει εἰς φυγὴν δαιμόνια 40.
 Ἄλέξανδρος ὁ μέγας. Παραδόσεις περὶ αὐτοῦ 1.
 Ἄλέξιος ὁ Κομνηνὸς 220.
 Ἄλέτρι, ἀλετροπόδα, βλ. Ἄρκτος.
 Ἄλετροπόδα, ἀλετροπόδι βλ. Ὠρίων.
 Ἄλουστίναις 61.
 Ἄλης 310.
 Ἄμαξα, ὀνομασία Μεγάλης Ἄρκτου 192.
 Ἄμάξι τοῦ Δαυὶδ, ὀνομασία Μεγάλης Ἄρκτου 193.
 Ἄμφιδρόμια 244. Γνώμαι περὶ σκοποῦ ἑορτῆς ταύτης 245. 249.
 Ἄναξιμένης 203.
 Ἄναποδοκάραβο, βλ. Ἄρκτος.
 Ἄναστάσιος ὁ Α΄ 221.
 Ἄνδρέας ἅγιος. Ἄγίασμα αὐτοῦ ἐν Πατραις 293.
 Ἄνθος. Παραδόσεις περὶ ἀνθέων 42. 43.
 Ἄνθρωπος. Παραδόσεις περὶ δημιουργίας ἀνθρώπων 107—9.
 Ἄντικα 187.
 Ἄπατούρια 242.
 Ἄπογυμνώνεσθαι πρὸ τοῦ ἡλίου 412.
 Ἄπολιθώσεις ὑπὸ τοῦ Ἡλίου καὶ ἡλιακῶν θεοτήτων 116. 117.
 Ἄποσπερίτης 204. 205.
 Ἄράπης φύλαξ θησαυροῦ 45.
 Ἄριστοφάνης 207.
 Ἄρκτος. Μῦθος περὶ τῆς μεγάλης Ἄρκτου 192. Παραδόσεις περὶ αὐτῆς 192—193. Ὀνομασίαι παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ καὶ τοῖς ξένοις λαοῖς (ἄμαξα, Ἄμάξι τοῦ Δαυὶδ, Κάραβος, Ἄναποδοκάραβο, Κιβωτὸς τοῦ Νῶε) 193. Παραδόσεις περὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς Κλέφτης 194. Παράστασις αὐτῆς ὡς βοῶν ἀλωνιζόντων 194. Ὀνομασίαι αὐτῆς: ἀλέτρι, ἀλετροπόδα, ἑπτὰ ἀδέλφια, ἑπτὰ πλανήταις, ἑπταπάρθενος χορὸς, συμπεθερεῖο (καὶ παραδόσεις περὶ τῆς ὀνομασίας ταύτης) 195, τριῶν 196.
 Ἄρμενόπουλος 220.
 Ἄρραβών. Λέξεις τῆς κοινῆς πρὸς δῆλωσιν τοῦ δακτυλίου τοῦ ἀραβῶνος 253—255.
 Ἄρτεμις. Στέψις τοῦ ἀγάλματος αὐτῆς διὰ δικτάμνου πρὸς φαρμακευτικὴν ἐνέργειαν 292.
 Ἄρτος ἐν τῷ κοινῷ ποτηρίῳ 238.
 Ἄσβόλη βλ. Ἰβριστικὰ σχήματα.
 Ἄσθενεια. Ἐπήρεια τῆς σελήνης ἐπ' αὐτῶν 168.
 Ἄσματα δημ. παρουσιαζόμενα ὡς παραδόσεις 44.—Ἀκριτικὰ 44.—τῆς γεσύρας τῆς Ἄρτης 44. μοιρολόγια 49. 50. Παραδόσεις ἐξ ἄσμάτων 61.—τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ 61.—τοῦ γάμου τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ Φεγγαριοῦ 127. 128. Ἄσματα παιδικὰ εἰς τὸν ἥλιον 144. 145—ἀναφερόμενα εἰς δοξασίας περὶ τῶν ἐκλείψεων τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἡλίου 173—174.—ἀναφέροντα τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν ὡς ὀνομασίαν τοῦ Γαλαξίου 200.—περὶ ἀστέρων 202. 203.—γαμήλια 258. 259.
 Ἄσπροπάρης 59.
 Ἄστέρεις. Τὸ δακτυλοδεικτεῖν αὐτοὺς 171. 172. Χαιρετισμὸς ἀστέρος πρὸς κατασκευὴν φίλτρου 177. Δύσις ἀστέρων μετὰ κρότου 183. Προσωποποιία αὐτῶν 202.—τέκνα ἡλίου καὶ σελήνης 203.—ὡς καρφία 203. Λύγερινὸς ὁ λαμ-

- πρότερος πάντων 203. Ὀνόματ' ἀστέρων 197. 203—206.
- Ἄστέρι βλ. Αὐγερινός.
- Ἀστερισμοί. Μῦθοι περὶ ἀστερισμῶν 79.—γνωστοὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους 178. Ὀνομασίαι ἀστερισμῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ 179. Προέλευσις τῶν ὀνομάτων τῶν διαφόρων ἀστερισμῶν 179. Ἐπίδρασις τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἰς τὴν ὀνομασίαν τῶν καθ' ἕκαστα ἀστερισμῶν 179.
- Ἀστρι τῆς Κλαδευτήρας βλ. πολικὸς ἀστὴρ.
- Ἀστρο τῆς Τραμουντάνας βλ. πολικὸς ἀστὴρ.
- Ἀστροφοσ φυγὴ εἰς ἐναγισμοὺς κττ. 93. 143.
- Ἄτλας. Μῦθος περὶ αὐτοῦ 89 κέ.
- Αὐγερινός. Παιδιά γεννώμενα μετὰ τὸν αὐγερινὸν ἐπὶ τοῦ μετώπου 131. Ὁ λαμπρότερος πάντων τῶν ἀστέρων 203. Ἄλλα ὀνόματα αὐτοῦ: ἀστέρη, ἀστρο τῆς πωρνή, ἀστρο τῆς αὐγῆς, τῆς ἡμέρας τὸ ἀστρο 204. Ὁ λαὸς θεωρεῖ αὐτὸν διάφορον τοῦ ἀποσπερίτη 204—205.—καὶ Ἐσπερος ὀνομάζονται Γιάννος καὶ Μάρω, Δῆμος καὶ Δάφνη καὶ παραδόσεις σχετικαί 205.—ὀνομάζεται καὶ ὁ πλανήτης Ζεὺς 206.
- Αὐκουλας ἅγιος 313.
- Αὐτόματα μηχανήματα 25.
- Ἀφομοιώσις τροφῆς 52.
- Ἀφροδίτη ὀνομασία ἀστέρος 204.
- Ἀχιλλεύς. Βυζαντινοὶ μῦθοι περὶ αὐτοῦ 14—16.
- Βαλσαμών 213.
- Βάλτροβιτς Μιχ. 189.
- Βαρθολομαίου Ἐπερωτήσεις 163.
- Bartsch. 193.
- Βασίλειος 213.
- Βασιλεύει ὁ ἥλιος 113—5.
- Βατάτζης Ἰωάννης 5.
- Βάτος. Παράδοσις περὶ μεταμορφώσεως βάτου 41, 47.
- Wachsmuth Curt 183. 296.
- Welcker 240.
- Βελὸν 207.
- Βεργίλιος 215.
- Βεργόνα (Γοργόνα) 34.
- Βήσαλο 158.
- Βιασμός νεκρῶν 35, 36, 37.
- Bienkowski 326.]
- Boehlau 283.
- Wolters Paul 214.
- Βούτημα ἡλίου 112.
- Βόιδια λείγουσι τὸν οὐρανὸν 78—80, 102, 103, καὶ προκαλοῦσι τὰς κηλίδας 162. Βόες ἐν κοσμογονικοῖς μύθοις 103, 162.
- Βοτάνη ἐπαναφέρουσα εἰς τὴν ζωὴν νεκροῦς 53—56. Παραδόσεις περὶ βοτανῶν 63, 64. Βοτάναι ὡς ὠκυτόκια 297.
- Βουλίμου ἐξέλκισις 308.
- Βρέφος. Περιφορὰ αὐτοῦ κύκλῳ τῆς ἐστίης 245, 246. Ὁ δρόμος τῶν βασταζόντων αὐτὸ 245, 247. Ὀνοματοθεσίαι 246, 248.
- Βυβιλάκης 239, 312.
- Γαϊδουρογύρισμα βλ. Ὑβριστικὰ σχήματα.
- Γαλαξία, ἔδεσμα 207.
- Γαλαξίας ὡς ἄγυρα ἐσκορπισμένη εἰς τὸν οὐρανὸν 197. Παραδόσεις περὶ αὐτοῦ 197—199. Τοῦ παπᾶ ἢ τοῦ κουμπάρου τ' ἄγερα 197. Ὀνομασίαι εἰς διαφόρους λαοὺς 199. Κοινὴ πηγὴ τῶν παραδόσεων 199. Ὁμοιότης αὐτοῦ πρὸς ποταμὸν 200. Ὀνομασίαι αὐτοῦ: σωρός, Ἰορδάνης ποταμὸς 200, δρόμος τῆς Παναγίας 201, ζουνάρι τῆς καλόγριας 202. Ἀνάλογοι ὀνομασίαι αὐτοῦ εἰς ξένους λαοὺς 201, 202. Ὀνομασίαι αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀρχαίους 202.
- Γαλαρτσίδες, ὀνομασία δύο ἀστέρων 197.
- Γαμηλία 242.
- Γαμηλία σύμβολα 218—267. Τὰ περὶ ἱεροτελεστίας 219—224. Ἀγορὰ γυναικῶν 223. Πέπλος νομφικὸς 223. Δακτύλιος ἀρραβῶνος 224. Ὁ δακτύλιος παρὰ διαφόρους λαοὺς 225. Σημασία τοῦ δακτυλίου 226—228. Στέφανοι 228, 257. Ἀπὸ τί κατασκευάζονται 229, 232. Προέλευσις τοῦ ἐθίμου τῶν στεφάνων 232. Σημασία τοῦ στεφάνου 234. Ὁ στέφανος παρ' ἄλλοις λαοῖς 234—235. Ὅρκιοι καὶ εὐχαὶ σχετιζόμενοι μετὰ τοὺς στεφάνους 235. Μεσαιωνικὴ ὀνομασία τῶν στεφάνων: ἀπαρχαί 236. Τὸ κοινὸν ποτήριον 236, 261. Ἄρτος ἐν τῷ κοινῷ ποτηρίῳ 238. Confarreatio (φαρράκια) 238. Ἄλλα ἕμοια ἔθιμα 238—240. Ὁ μῦθος τῆς Περσεφόνης 241. Σημασία τοῦ ἐθίμου τῆς κοινῆς τραπέζης 242. Καθιέρωσις τῆς νόμφης 244. Ὁ Κυκλικὸς χορὸς 243, ἔθιμον παλιὸν καὶ οὐχὶ χριστιανικὸν 244. Σημασία τοῦτου 244. Ἀνάλογα τὰ ἀρχαῖα ἀμφιδρόμια 244. Γινώμαι περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐορτῆς ταύτης 245—249. Συμπόσιον ἐπὶ τῇ γεννήσει παιδίου 249. Παρόμοιον ἔθιμον πρὸς τὸν κυκλικὸν χορὸν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς 250. Προσκύνησις τῆς ἐστίης ὑπὸ τῆς νόμφης 251. Καταχύσματα 243, 244, 250, 251. Κάλυψις τῶν νεονόμφων διὰ πέπλου 251. Θραυσίς τοῦ κοινῷ ποτηρίου 261. Παραλλαγὰί τοῦ ἐθίμου τῆς μεταλήψεως ἐκ τοῦ κοινῷ ποτηρίου 262—265. Σοῦπα 263. Τάξιμα 263. Μελόπιτα 264. Κοινὸν ἔδεσμα 265—266. Προσφορὰ γλυκίσματος εἰς τοὺς νεονόμφους 266—267.

- Γάνα βλ. Ὑβριστικά σχήματα.
 Γάτα. Διατί μαλώνει με τὸν σκύλον 60.
 Γεβέντισμα βλ. Ὑβριστικά σχήματα.
 Γεῖλος βλ. Ὑβριστικά σχήματα.
 Γελαντζής βλ. Ζεύς.
 Γελλώ 362.
 Γεμελλάκια βλ. Γαλαρτσίδες.
 Γηρυόνης 202.
 Γιάννος καὶ Μάρω, ὀνομασία τῆς Ἀφροδίτης ὡς ἑωσφόρου καὶ ἑσπέρου 205.
 Γλαῦκος ὁ Ἀθηδώνιος 54.
 Γλαῦκος ὁ Μήνωος, ἀνάστασις αὐτοῦ 53.
 † Γοργόνα τῆς Ἀτταλείας 33—38. Σχέσις Γοργόνων πρὸς Σειρήνας 33. 34. Παραδόσεις περὶ Γοργόνων 33 κέ. Πρώτη ὑποτύπωσις τῆς Γοργόνας κητοειδῆς δαίμων 38.
 Γουροῦνα μετὰ γουρουνόπουλα 187.—μονόφθαλμος 190.
 Γουατερίτσα καλόβολη, βοηθεῖ τὸν Οὐρανὸν 79. 107.
 Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς 213.
 Γρίμμ 187.
 Gruppe O. 290.
 Γύμωνσις πρὸ τοῦ ἡλίου, μαγικὴ πρῶξις 142. 245 (ἡ μαγανίμα) onf. 2.
 Γυνή. Μεταβολὴ γένους εἰς γυναῖκα 51. Ταφή τῆς ἐπιζώσης γυναικὸς κατὰ τὴν κηδείαν συζύγου 55.
 Guys 237.
 Δαίμονια τρώγοντα τὸν σιδηροῦν στῦλον τὸν ὑποβαστάζοντα τὴν γῆν 163. Ἐκφράσεις δαιμονίων διὰ κρότων 218 κέ.
 Δαίμων. Δαίμονες κατὰδιδόντες καὶ κακοποιούντες ἐπιτόκους καὶ λεγούς 309. Διὰ χηνῶν ἀποτροπὴ τῆς δαίμονος 310.
 Δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος 224. Ὁ δακτύλιος πρὸς τοὺς διαφόρους λαοὺς 225. Σημασία τοῦ δακτυλίου 226—228. Ἐκ ποίου μετάλλου κατασκευάζεται 255.
 Δάκτυλος. Συμπλοκὴ δακτύλων πρὸς δυστοκίαν 299. Ὁ μέσος δάκτυλος τῆς χειρὸς ὀνομάζεται γάρος 324. Ἀρχαῖαι παραστάσεις χειρῶν μετὰ διεσταλμένους τοὺς δακτύλους 326.
 Δαυὶδ βλ. Ἀμῆξ.
 Δένδρα φέοντα ἐξ αἵματος 45.—στοιχειωμένα 45. Μεταμόρφωσις εἰς δένδρα 45. 46. Δένδρον ἐν τῇ σελήνῃ, ὅπερ προσπαθεῖ νὰ κόψῃ ὁ πειρασμὸς ἢ ὁ Κάης 163. Δένδρον ὑποβαστάζον τὴν γῆν, ὅπερ προνίζουσιν οἱ Καλλικάντζαροι 163.
 Δευκαλίωνος μῦθος 290.
 Δημιουργία. Παραδόσεις περὶ δημιουργίας ἀνθρώπου καὶ ζώων 107—109.
 Δημος καὶ Δάφνη, ὀνομασία τῆς Ἀφροδίτης ὡς ἑωσφόρου καὶ ἑσπέρου 205.
 Διάβολος. Δημιουργία ἀτελῆς ζώων ὑπὸ διαβόλου 108. 109. Προσπαθεῖ νὰ κόψῃ διὰ πελέκεως τὸ ἐν τῇ σελήνῃ εὐρισκόμενον δένδρον 163. Σφακελισμένος, ὕβριστικὸν ὄνομα αὐτοῦ 318.
 Διαλλάγημα βλ. Ὑβριστικά σχήματα.
 Διηγῆσεις εὐτράπελοι ὡς παραδόσεις 60.
 Δούκας χρονογράφος 318.
 Δράκος, Δρακοῦ, Δρακοῦλα, ὀνόματα τοῦ βρέφους μέχρι τῆς βαπτίσεως 247.
 Δράκων. Μεταμόρφωσις κόρης εἰς δράκοντα 7. Φόνοι δρακόντων 11—14. 38.
 Δρίμας, δαιμονικὰ ὄντα ἐπηρεάζοντα ὕδατα καὶ ξύλα 61.
 Δρόμος τῆς Παναγίας βλ. Γαλιξίας.
 Dummier 283. 326.
 Dupuis 179.
 Δωδεκαήμερον, οἱ Καλλικάντζαροι ἢ Κάηδες πύουσι νὰ προνίζον τὸ ὑποβαστάζον τὴν γῆν δένδρον 163.
 Δώρα προσφερόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων κατὰ τὰ ἀμφιδρόμια 246. 248.
 Ἐγγελευς κωμικὸς μῦθος 50.
 Εἰλείθουια. Στέφισ τοῦ ἀγάλματος αὐτῆς διὰ δικτάμενον πρὸς φαρμακευτικὴν ἐνέργειαν 294. Σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸν ἅγιον Ἐλευθέριον 312.
 Ἐλαφος θεόπεμπτος πρὸς θυσίαν εἰς ἅγιον Ἥλιον 146.
 Ἐλευθέριος ἅγιος, προστάτης τῶν ἐγκύων 311—313.
 Ἐλικών. Μῦθος περίπαρακωλύσεως ἀνυψώσεως αὐτοῦ 89.
 Ἐξαστέριν ἢ ἐξάστερον, ὀνομασία τῆς Πλειάδος 180.
 Ἐξοχ' ὦ φίλ' ἤλιε 144.
 Ἐπιβιώσεως νόμος 88. 218.
 Ἐπιγραφά. Παραδόσεις περὶ ἐπιγραφῶν 62. 63.
 Ἐπτάστερον, ὀνομασία τῆς Πλειάδος 180.
 Ἐπωδαί εἰς τὸν ἥλιον 143. 144.
 Ἐρως τῶν Θεσπιῶν 290.
 Ἐσπερος κατὰ τοὺς ἀρχαίους 205.
 Εὐδοξος 178.
 Εὐριπίδης. Δοξασία περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ ἐνότητος καὶ ὕστερον χωρισμοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς παρ' αὐτῷ 88.
 Εὐφημητικὰ ὀνόματα 64.
 Εὐχαί εἰς τὸν Ἥλιον 141.—εἰς τὴν Σελήνην 174—176.—σχετιζόμεναι μετὰ τοὺς γαμηλίους στεφάνους 235.
 Ἐφτά, τὰ 246.
 Ἐφτά ἀδέρφια βλ. Ἄρκτος.
 Ἐφταπάρθενος χορὸς βλ. Ἄρκτος.—ὀνομασία ἀστερισμοῦ Ἡνιόχου καὶ Ταύρου 195.
 Ἐφτά πλανήταις, ὀνομασία τῆς Μεγάλης Ἄρκτου 195.
 Ζεύς. Παλαιστάτη λατρεῖα αὐτοῦ 147.

- Συνταύτισις πρὸς ἄγ. Ἡλίαν 147. Λατρεία ἐν ὑψηλοῖς τόποις 147. 148. Ζ. Ταλειτίας 148, 7.
- Ζεὺς** πλανήτης. Σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς Αὐγερινὸν 205. Ὀνομάζεται καὶ Γελαντζῆς, ὡς καὶ Νυχτουκόπους 206.
- Ζοὺν ἄρι** τῆς καλόγριας βλ. Γαλαξίας.
- Ζῶα**. Παραδόσεις περὶ δημιουργίας ζῴων 107—109.
- Ζωναρᾶς** 213.
- Ἡλίας** ἅγιος. Κορυφαὶ ὀρέων ἐπώνυμοι αὐτοῦ 146. Λατρεία αὐτοῦ ἐν κορυφαῖς 146. Θυσία ταύρου εἰς αὐτὸν 146. Παραδόσεις αἰτιολογικαὶ πρὸς ἐξήγησιν τῆς λατρείας 147. Συνταύτισις πρὸς τὸν Ἡλίον 147—151. Συνταύτισις πρὸς τὸν Δία 147. 148. Παρὰ Σλάβοις 153. Ἀπαικονίσεις τῆς εἰς οὐρανὸς ἀναλήψεως αὐτοῦ 149. Δὲν ἐγεύθη θανάτου 151. 152. Θά πολειμήσῃ τὸν Ἀντίχριστον 151. Μῦθοι μουσουλμανικοὶ περὶ αὐτοῦ 152. Ἐορταί αὐτοῦ 146. 152. Διώκει δράκοντα, ὃν κατακαίει διὰ τοῦ κεραυνοῦ 152. Κύριος ὑετοῦ 152. 153. Ἐπιβλέπει τὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου 152.
- Ἡλιοβούτημαν** 112. 113.
- Ἡλιογεννημένος**, ἡλιογεννητός 126.
- Ἡλιογραμμένος** 130.
- Ἡλιος** κατὰ τοὺς δημῶδεις μύθους 110—153. Λατρεία Ἡλίου παρ' ἀρχαίους 110.—ὡς ἄνθρωπος 111. 119. Φράσεις περὶ ἀνατολῆς, μεσουρανήματος, δύσεως ἡλίου 111—115. Λουτρά Ἡ. 112. 113. Βασιλεία δώματα τοῦ Ἡ. Ἀνάκτορα 115. 116. Ἡ. ἐν παραμυθίαις 116. 120. 121. Ἡ. ὡς γίγας 116. 120. Μήτηρ τοῦ Ἡλίου 117. 124. 125. 162. Φονεῦει μητέρα, πατέρα, ἀδελφούς 117. 121. 124.—Ἀδηφάγος 117. 119. 122. 123. Ψῆνει τὸ ψωμί εἰς τὴν ἄκραν τοῦ κόσμου 117. 118. Πότε κοιμᾶται 118. Χορεύει ἢ πηδᾷ ἢ στρέφεται ὡς τροχὸς 118. 119. Πτερωτὸς Ἡ. 119. Πόδες Ἡ. 119. Κέρατα Ἡ. 119. Αἰμόδιψος 119. Παράδοσις παιδίων εἰς Ἡλίον 120. Πότης 122. Ἀδελφοὶ τοῦ Ἡλίου 126. 162. Τέκνα 126. 177. Σύζυγος 127. 128. Γάμοι Ἡ. 127. 129. Παραμοιώσεις νυμφίου καὶ νόμφης πρὸς Ἡλίον καὶ σελήνην 128. Ἡ. ἀδελφὸς τῆς Σελήνης 129. 162. Ὠραῖος 130. 133. Κάλλος ἡλίου ὡς ὄρος συγκρίσεως πρὸς τὸ ἀνθρώπινον 130. 131. Παιδιά γεννώμενα μὲ τὸν ἥλιον ἐπὶ τοῦ μετώπου 131. Ἡ. πηγὴ ὠραιότητος καὶ δοτὴρ καλλονῆς 133. Ἡ. ὡς ὄμμα 133. Ὄφθαλμὸς τοῦ Θεοῦ 134. Ἐπισκοπεῖ καὶ βλέπει τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ 134. 135. Συμπαθεῖ τοὺς ἐν τῇ γῆ πάσχοντας 135. 136. Διαβιβάζει παραγγελίας
136. Ἐρωτᾶται περὶ ἀγνοουμένων καὶ δυσερευνητῶν πραγμάτων 136. 137. Ζητεῖται παρ' αὐτοῦ ἡ ἐξήγησις ἀκατανόητων φαινομένων 138. 139. Λείψανα λατρείας τοῦ Ἡ. 140—145. Ἀντικατάστασις τῆς λατρείας τοῦ Ἡλίου ὑπὸ τῆς τοῦ ἄγ. Ἡλίου 141. Εὐχαὶ καὶ ὄρκοι εἰς τὸν Ἡλίον 141. Ἀπαγόρευσις τοῦ ἀπογυμνῶνεσθαι πρὸ τοῦ ἡλίου 142. Ἀπαγόρευσις τοῦ οὔρειν πρὸ τοῦ ἡλίου 142. 143. Ἐποδοί εἰς τὸν ἥλιον 143. 144. Προσφοραὶ πλακούντων εἰς τὸν ἥλιον 144. Παιδικὰ ἄσμάτια εἰς ἥλιον 144. 145. Συνταύτισις πρὸς ἄγ. Ἡλίαν 147—151. Παράστασις ἡλιακοῦ φωτὸς ὡς χρυσοῦ 145. Χρυσᾶ φορέματα ἡλίου 145. Ἴπποι καὶ ἄρμα ἡλίου 150. Ἡλίου καὶ σελήνης ἕρις περὶ κάλλους 162. 163. Ἡλιος ρίπτει πηλὸν εἰς τὸ πρόσωπον τῆς σελήνης καὶ προκαλεῖ τὰς κηλίδας 162. Ἐξόρυξις τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἡλίου ὑπὸ τῆς σελήνης 162. Ἐξόρυξις τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς σελήνης ὑπὸ τοῦ ἡλίου 162. Δοξασίαι περὶ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου 172—174. Τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὸν ἥλιον 172. Δύσις τοῦ ἡλίου μετὰ κρότου 182. Τέκνα ἡλίου καὶ σελήνης οἱ ἀστέρες 203.
- Ἡλιοσκαμμαγισμένος** 130.
- Ἡλιοσκάμμαγκος** 130.
- Ἡλιοστάλακτος** 130.
- Ἡλοκόρασον** 126.
- Ἡράκλειος** 222.
- Ἡρακλῆς** 202. Μῦθοι περὶ Ἡρακλέους ἡλιακοὶ 110. 121.—Ἀδηφάγος πότης 122. 123.
- Ἡσιόδος**. Διήγησις περὶ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ ἐν τῇ θεογονίᾳ 92—102.
- Θάλασσα**. Παραδόσεις περὶ θ. 78. 79. Ὅρα θ. 79. 80. 104—106. Κοιμᾶται 118. Κόρη τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς κερὰ θάλασσης 126.
- Θαλῆς** 192.
- Θάνατος**. Ἄνθρωποι μὴ γνωρίσαντες θάνατον 151. Ἐπάνοδος αὐτῶν εἰς τὴν γῆν 151.
- Θαργηλὸς** 144.
- Θεόδωρος ὁ Ἐρμουπολίτης** 220.
- Θεόκριτος** 215.
- Θεόκριτος** 215.
- Θεός**. Συνταύτισις πρὸς οὐρανὸν 78—80. 102 κέ.
- Θησαυροὶ** 145. Κλωσσα σφαζομένη ἐπὶ τόπου, ὅπου κρύπτεται θησαυρός, καθίστα τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ ἀκίνδυνον 186.
- Thiele G.** 194.
- Θραῦσις** ἀγγείων κατὰ τὴν κηδεῖαν 268—283.—τῶν ἀγγείων κατὰ τὴν κηδεῖαν ἢ κατὰ τὸν ἐνταριασμὸν 268. Χύ-

- σις ὕδατος ἐκ τῶν ἀγγείων κατὰ τὴν κη-
δεῖαν 269. Παραπλήσια ἔθιμα παρ' ἄλλοις
λαοῖς 269. Ὁ σκοπὸς τοῦ ἐθίμου καθαρτι-
κὸς 273. Αἱ δοξασίαι περὶ τοῦ μιάσματος
ἀπὸ τῶν νεκρῶν ὡς καὶ ἡ συνήθεια τῆς
καθάρσεως δι' ὕδατος εἶναι παγκόσμιοι
274. Ραντισμὸς 275. Ἐξήγησις τοῦ
ραντισμοῦ. Γνώμη τοῦ Frazier 275. Ὁ
σκοπὸς τοῦ ραντισμοῦ καθαρτικὸς 275.
Προσφορὰ μελιγμάτων 275. Προσφορὰ
χοῶν παρ' ἡμῖν καὶ διαφόροις ἄλλοις
λαοῖς 276. Ἄλλαι προσφοραὶ εἰς τοὺς
νεκροὺς 278. Ἐξήγησις τοῦ ἐθίμου τῆς
θραύσεως τῶν ἀγγείων 280—283.
- Θύρα. Ἄνοιγμα τῶν θυρῶν ὡς ὠκυτόκιον
300.
- Θυσία. Θυσίαι εἰς ἄγ. Ἡλίαν 146. Θυσία
καὶ ἐστίασις κατὰ τὰ Ἀμφιδρόμια 246.
† 249. Θυσία ἀλέκτορος πρὸς εὐτοκίαν 296.
Jahn O. 326.
- Ἰγνάτιος 220.
- Ἰορδάνης ποταμὸς, ὀνομασία τοῦ Γα-
λαξίου 200.
- Ἰουστινιανὸς 221.
- Ἰπποκράτης. Κόρη Ἰπποκράτους,
μῦθος περὶ αὐτῆς 6—11.
- Ἴρις. Τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὴν Ἴριδα 171.
- Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος 214.
- Ἰωσήφ Βρυέννιος 213.
- Κα'αβᾶ 290.
- Κάδμος καὶ Ἐγγελεῖς 51.
- Κάθαρσις τῶν γυναικῶν 245. 246.
- Καθιέρωσις τῆς νύμφης 244.
- Καθρέπτῆς μαγικὸς 19—23. Μαγικὰ
κάτοπτρα ἐν παραμυθίαις 20. 21. Παρα-
δόσεις περὶ αὐτοῦ 19—20.
- Καίφας ἐν Κρήτῃ, παράδοσις 62.
- Κάιν προσπαθεῖ νὰ κόψῃ τὸ δένδρον τῆς
σελήνης 163. Κήηδες, οἱ Καλλικάντζαροι
163. Παρὰδόσεις περὶ τιμωρίας τοῦ
Κάιν ἐν τῇ σελήνῃ 164.
- Καινὴ ἱστορία Πτολεμαίου 72—76.
- Καλάθι ξέκωλο 164.
- Καλάμια παρακαλοῦν τὸν Θεὸν διὰ βρο-
χὴν 61.
- Καλάθροπτος 64.
- Καλαθροπάριν 64.
- Καλή. Ἀδελφὴ τῶν Καλῶν τῶν ὀρέων
39. — ὀρέων 40.
- Καλιτάτας, καλιμάννα, οἱ παρά-
νυμοι 266.
- Καλλιγᾶς 220.
- Καλλικάντζαροι. Ὁμοιότητες πρὸς
Καλοὺς τῶν ὀριῶν 40. Παραδόσεις περὶ
καλλικαντζάρων 43. 65. Τραγοκέφαλοι 66.
Συμφυρμὸς τῶν παραδόσεων πρὸς τὰς
περὶ Στριγλῶν καὶ τὰς δοξασίας περὶ
λυκανθρωπίας 66. — προιονίζουσι τὸ ὑπο-
βαστάζον τὴν γῆν δένδρον, διακόπτουσι δὲ
τὸ ἔργον τῶν κατὰ τὸ δωδεκάημερον 163.
- Καλλιτσαντέροι 66.
- Καλόγρις ζουνάρι βλ. Γαλαξίας.
- Καλοῖ τῶν ὀρέων. Παραδόσεις περὶ
αὐτῶν 39. 40.
- Κάπρος χρυσόθριξ 190.
- Κάραβος, ὀνομασία τῆς Μεγάλῃς Ἄρ-
κτου 193.
- Καρδία τετριχωμένη 76.
- Κασία. Παραδόσεις περὶ αὐτῆς 26—32.
- Καστελλόριζον 172.
- Κάστρο ὠριᾶς. Παράδοσις 44.
- Καταπύγων ἢ κατάπυγος ὀνομάζετο
παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὁ μέσος δάκτυλος 823.
- Καταχύσματα 243. 244. 250. 251.
- Κάτοπτρα βλ. καθρέπτῆς.
- Κεφαλή ἔχουσα μαγικὰς δυνάμεις 36—37.
— δράκοντος 37. †
- Κέφαλος καὶ Πρόκρις. Μῦθος περὶ αὐτῶν
128. 129.
- Κηδεῖα ζώων 50. Θραῦσις τῶν ἀγγείων
κατὰ τὴν κηδεῖαν 268 κτ.
- Κηλίδες σελήνης βλ. Σελήνη.
- Κιβωτὸς τοῦ Νῶε, ὀνομασία τῆς Μεγάλῃς
Ἄρκτου 193.
- Κλαδίεες, ὀνομασία τῶν κληματίνων στε-
φάνων ἐν Κερκύρα 257.
- Κλεῖθρον. Ἄνοιγμα τῶν κλεῖθρων ὡς
ὠκυτόκιον 300.
- Κλείς, σύμβολον εὐτοκίας 300.
- Κλέφτις, ὀνομασία τῆς Μεγάλῃς Ἄρκτου
194.
- Κλωσσα μετὰ κλωσσόπουλα βλ. Πλειάς.
- Κλωσσαριὰ ὀνομασία τῆς Πλειίδος 184.
- Κόμβος. Λύσις κόμβων ὡς ὠκυτόκιον 300.
- Κόμη. Λύσις τῆς κόμης πρὸς εὐτοκίαν 300.
Confagreatio 238.
- Κοραῆς 322.
- Κοσμογονικοὶ μῦθοι 77—109.
- Κόσμος. Παραδόσεις περὶ καταστροφῆς
κόσμου 106.
- Κουγέας Σωκρ. 219.
- Κούκουτ' ἄλογο 59.
- Κουμπάρουτ' ἄχερα 200.
- Κουτσοδαιμόνιο 310.
- Κούτσουλος βλ. Ὑβριστικὰ σχήματα.
- Κρασσᾶς Ἄλκ. 220.
- † Κρήνη προσωποποιία 58. †
- Κρίσαι καὶ ἔγγελος. Κφακὸς μῦθος 50.
- Κρόνος. Ἀκρωτηριασμὸς τοῦ Οὐρανοῦ
ὑπ' αὐτοῦ 93—102. Ἐξηγήσεις τοῦ μύθου
97—99. Λατρεία αὐτοῦ ἐν ἑλληνικαῖς
χώραις 99.
- Κρονωνίδαί 214.
- Κροῦσις χαλκῶν σκευῶν κατὰ τὰς ἐκλεί-
ψεις ἡλίου καὶ σελήνης 172.
- Κτύπημα τῆς δυστοκούσης 302. Κτυπή-
ματα τῶν Βαίτων 303. Κτυπήματα εἰς
ἄλλας ἡμέρας τοῦ ἔτους 304. Κτυπήματα
παρ' ἄλλοις λαοῖς 304. Ἀνάλογα ἀρχαῖα
ιερά νόμιμα 305—309. Κτυπήματα τῶν
γυναικῶν διὰ μυρσινῶν κατὰ τὴν λατρείαν
τῆς Ἀγαθῆς θεᾶς 308. Κτυπήματα τῶν

- γυναικῶν κατὰ τὰς νόνας καπρωτίνας 308.
 Κυκλικὸς χορδὸς ἐν τῷ γάμῳ 243.
 Κυλίστρα 285.
 Κυλλοῦ πήρα 293.
 Κυμαῖοι 161.
 Κωνσταντῖνος ἅγιος. Φονεῖ τὴν Γοργόνα 34.
 Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος. Παραδόσεις περὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ 49.
 Κωσταντινᾶτα 69f.
 Λάμια 58.
 Lawson 318.
 Λεχοῦσα ἅγια, προστάτις τῶν λεχῶν 313.
 Λέων ὁ σοφὸς 220. Παραδόσεις περὶ αὐτοῦ 2. Χρησμοὶ 5. Κατασκευάζει μαγικὰ ἀντικείμενα 20, 24.
 Liebrecht F. 362.
 Λίθος λευκὸς ὡς σελήνη 161. Γέννησις ἐκ λίθου 290. Μῦθος τοῦ Δευκαλίωνος 290. Petra genetrix 290. — τῆς μητρὸς τῶν θεῶν 290. Ἰερὸς — τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Ἄγαρ 290. Θεορικός πέτρος 290. Ἀγέλαστος πέτρα 290. Γένεσις καὶ ἀρχικὴ ἐνοια τῶν παραστάσεων τούτων 291.
 Λίμνη ἄπατος 48.
 Λιόκαλος 130.
 Λιόκουρο 142.
 Λιόκρουγμα 142.
 Λιόκρουση 142.
 Λιοτρουπόδια, τά, βλ. Ὀρίων.
 Λόγοι συμβολικοὶ ὡς ὠκυτόκια 301.
 Λυκανθρωπία. Συμφορμὸς τῶν δοξασιῶν πρὸς τὰς παραδόσεις περὶ Καλλικαντζάρων 66.
 Λυκοκατζαραῖοι 43.
 Λύκος. Δημιουργία λύκου 108.
 Μαγεία τῶν αὐγῶν 142.
 Μάγια. Παρασκευὴ αὐτῶν τῆ συνεργείᾳ τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀστρῶν 157.
 Μάγισσαι καὶ μάγοι καθελκύουσι τὴν σελήνην 157—160. — ἐπιβαίνουσι τοῦ ἀντιοῦ τοῦ Ἰστοῦ καὶ περιτρέγουσι 158. — καὶ μάγοι ἀναβιβάζουσι τὴν σελήνην εἰς τὸν οὐρανὸν 163.
 Μᾶζα 207.
 Μανδραγόρας. Δοξασίαι περὶ μανδραγόρου 63, 64.
 Μάννα ὡς ὀνομασία δωματίου ἐνθα ὑπάρχει ἡ ἐστία 251.
 Μαρίνα ἅγια, βοηθὸς ἐπιτόκων 316.
 Μάρτης 209—217. Συνήθειαι κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης Μαρτίου 209. Ὁ — παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς 212—213. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους 213. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους 214. Γένεσις καὶ σημασία τοῦ ἐθίμου 214—215.
 Martini Edg. Ἐκδοσις βιβλιοθήκης Φωτίου 72.
 Μαστίγωσις τῶν Σπαρτιατῶν ἐφήβων παρὰ τὸν βωμὸν τῆς Ὀρθίης 305. — γυναικῶν ἐν Ἀλέξ 306. — τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πανός ἐν Ἀρκαδίᾳ 306. — κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Δήμητρος 306. — περὶ τὸν Δηλικὸν βωμὸν 307. — φαρμακῶν ἐν τοῖς Θυρηγλίσις 307. — κατὰ τὰ Λουπερκάλια 308. Βουλίου ἐξέλασις 308.
 Μαυρίκιος 222.
 Μελάνη τῆς σελήνης 176.
 Μελισσανδροῦ (ἄνθος) 42, 43.
 Μελόπιτα 264.
 Μεταμορφώσεις θεαινῶν εἰς θηρία 9. Παραδόσεις περὶ μεταμορφώσεων 41, 47, 58, 59. Μεταμόρφωσις ἀνδρὸς εἰς γυναῖκα 51. — εἰς πτηνὰ 58, 59.
 Meyer G. 318, 322.
 Μηλαδέφει 58.
 Μη(ε)λιγγόνει 16.
 Μηλοβολία. Τρόπος ἐκδηλώσεως ἐρωτος 28, 30.
 Μηλον. Συμβολικὴ σημασία προσφορᾶς αὐτοῦ 27 κέ. Χρήσις εἰς μαγγανείας καὶ φίλτρα 30. Μῦθοι περὶ μῆλων 28.
 Μίθρας γεννᾶται ἐκ βράχου 290.
 Michael 312.
 Μνημεῖα τέχνης. Μῦθοι περὶ αὐτῶν 23.
 Μνημόσυνα ὑπὲρ ψυχῆς νεκροῦ 53, 55.
 Mommson A. 182, 316.
 Μοῦζα βλ. Ἰβριστικὰ σχήματα.
 Μουσικῆς δυνάμις ἐπὶ στοιχείων τῆς φύσεως 89.
 Μπαοῦτο 324.
 Μπεργαῆς 200.
 Μῦθος. Μῦθοι μεσαιωνικοὶ ἑλληνικοὶ 1 κέ. Μῦθοι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διατηρηθέντες ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων 1, 88. Μῦθοι περὶ μῆλων 28. Μῦθοι αἰσώπειοι, ὁμοίότης πρὸς παραδόσεις 41, 47, 59. Πῶς σχηματίζονται ἐκ παρατηρήσεων φυσικῶν πραγμάτων 56. Μῦθοι μεταπίπτοντες εἰς παραδόσεις 64 κέ. 186. Μῦθοι συνεπτυγμένοι εἰς παροιμίας 65. Δημῶδεις κοσμογονικοὶ μῦθοι 77—96. Συγχώνευσις μῦθου ἀστρονομικοῦ πρὸς παράδοσιν 79. Μῦθοι μὴ περισωθέντες ἐν τοῖς μνημείοις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας, ἀλλὰ διατηρηθέντες κατὰ παράδοσιν 88. Μῦθοι αἰτιολογικοὶ 109. Αἰσώπειοι αἰτιολογικοὶ 109. Ἀρχαῖοι μῦθοι περὶ Ὀρίωνος καὶ περὶ Πλειάδων 192. Μῦθος περὶ τῆς Ἀρκτοῦ 192. Μῦθος τῆς Περσεφόνης 242.
 Μυκηναῖοι τάφοι 282.
 Μυρμιδόνες 15, 16.
 Μυστήρια τῆς Ἐλευσίνας 214. — τῆς Σχιοθράκης 214.
 Μυτιὰ 324.
 Μωάμεθ 328.
 Νεκρός. Τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τρώγουσιν ὄφεις 52. Ψυχὴ περιπολεῖ περὶ τὸ σῶμα 52, 53. Συνήθειαι συναφεῖς πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην 53.

Νεράϊδα 58. Συναφεια πρὸς Δρίμας 60.
 Ἐπήρεια ἐπὶ ὕφασμάτων 61.
 Νερόν βλ. ὕδωρ.
 Νίκανδρος ὁ Κολοφώνιος. Μῦθος περὶ
 Ἐλικῶνος παρ' αὐτῷ 89.
 Νομίσματα ὡς περίπτα 69-71. —
 188. 189. — Ἀβακαινίων καὶ τοῦ Του-
 δέρτου 188.
 Νυχτοκόπους βλ. Ζεὺς.
 Ξύλον. Τίμιον ζ. περίπτον 70.
 Ὄνος. Δημιουργία ὄνου 108.
 Ὄπη. Ἡ συνήθεια τῆς διόδου δι' ὀπῆς 292.
 Ὄρκισμός τῆς σελήνης 176.
 Ὄρκοι εἰς τὸν Ἥλιον 141. — σχετιζό-
 μενοι μετὰ τοὺς γαμηλίους στεφάνους 235.
 Ὄρνιο κόκκινον 59.
 Ὄστούν. Ἀντικατάστασις ὄστου 75. 76.
 Οὐρανός. Κολλημένος μετὰ τὴν γῆν 78.
 99. 161. 102. Σύγχυσις ἢ συνταύτισις
 πρὸς θεὸν 80. 102. 103. Βίαιος χωρισμός
 ἀπὸ τῆς γῆς 78 κέ. Κατάπτωσις τοῦ
 οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς 99. Αἰδοῖα τοῦ
 οὐρανοῦ 102. Μῦθος περὶ ἀκρωτηρια-
 σμοῦ αὐτοῦ 92—100. Κακὸς ἄνθρωπος
 ρίπτει πηλὰ εἰς τὸν οὐρανὸν 161.
 Οὐρεῖν πρὸ τοῦ ἡλίου 142.
 Ὄφις Ἀσκληπιείων 9. 10. Παραδόσεις
 καὶ δοξασίαι περὶ ὄφρων 49-56. Οἰκουρὸς
 ὄ. 50. 51. 52. Φόνος ὄφρων συμπεπλε-
 γμένων 50. 51. Σχέσις πρὸς τὴν υἱείαν
 51. Ἐνσάρκωσις ἀφρωϊσθέντος νεκροῦ
 52. Πῶς ἐνισχύει τὴν ὄρασίν του 52.
 Ὄφις διὰ βοτάνης ἐπαναφέρει εἰς τὴν
 ζωὴν ὄφιν 53. 54. 55. — ἐκ φθόνου θέτει
 πῦρ διὰ νὰ καύσῃ οὐρανὸν 79. 106. 107.
 Ὄχτώ (οἶ). Τελετὴ διὰ τὴν κάθαρσιν τῆς
 λεχοῦς 246.
 Παναγία ἀνοίγει εἰς τὸν Ἥλιον τὴν πύλην
 τῆς ἀνατολῆς 124. — Μήτηρ τοῦ μυστικοῦ
 ἡλίου 125. Παράστασις αὐτῆς ὡς ἡοῦς
 125. Σχέσις πρὸς τοὺς μύθους περὶ Ἀθη-
 νᾶς 125. Χέρι τῆς Παναγίας 297. Δρόμος
 τῆς Παναγίας βλ. Γαλαξίας.
 Παναθηναϊκὸν Στάδιον. Ἡ δίοδος τοῦ
 Παναθηναϊκοῦ Σταδίου 292.
 Παπαδόπουλος Γ. 188.
 Παπαρρηγόπουλος 220.
 Παπᾶ (τοῦ) τ' ἄχερα, ὀνομασία τοῦ Γα-
 λαξίου 200.
 Παραδόσεις πλασθεῖσαι ὑπὸ λογίων
 1. 2. — μὴ ὑποστᾶσαι λογίων ἐπήρειαν 34.
 — δημῶδεις 2. Ἐκ τίνων παραδόσεων
 ἀνύμεθα ἱστορικὰ καὶ ἐθνολογικὰ πορί-
 σματα 2. — βυζαντινὰ 18—32. Στοιχεῖα
 πρὸς συναρμολόγησιν παραδόσεων 30.
 34. — περὶ Γοργόνων 33 κέ. Παράδοσις
 περὶ Γοργόνας τῆς Ἀτταλείας 33—38.
 Παρατηρήσεις περὶ δημοσιευμάτων ἀνα-
 φερομένων εἰς ἕλληνα. — 39-71. — περὶ
 τῶν Καλῶν τῶν ὀρέων 39. 40. — περὶ με-
 ταμορφώσεων 41. 47. 58. — περὶ ἀνθῶν

42. 43. Ὁμοιότης πρὸς αἰσωπεῖους μύθους
 41. Τρόπος τῆς δημιουργίας παραδόσεων
 43. Ἄγων ἀποτυχῶν πρὸς συλλογὴν
 π. 43. 44. — περὶ ἁγ. Σοφίης 44. — περὶ
 κάστρου ὠριᾶς 44. — Θεσσαλικὰ 44. 47.
 — μεσσηνιακὰ 45. — περὶ δένδρων 45. —
 περὶ βοτανῶν 63. 64. — περὶ θησαυρῶν
 45. — περὶ τειχῶν 48. — περὶ τοῦ τάφου
 τοῦ Κωνσταντίνου 49. — περὶ ὄφρων 49.
 — αἰτιολογικὰ 58 — 60. — πρὸς ἐξήγησιν
 ἰδιωμάτων ζῶων 59. 60. — λακωνικὰ
 60. 61. Εὐτράπελοι διηγήσεις ὡς — 60.
 — ἐκ δημοτικῶν ἁσμάτων 61. — περὶ κα-
 λαμιῶν καὶ βροχῆς 61. — περὶ ἐπιγραφῶν
 62—63. — περὶ Χριστοῦ 62. — περὶ
 ἀπολιθώσεων 64. — περὶ Καλλικαντζά-
 ρων 65. — περὶ Πλάτωνος 67. — κοσμο-
 γονικὰ 78 — 80. — περὶ ἡλίου 115. 117
 118. 119. 127. — περὶ ἁγ. Ἡλίου 147.
 — περὶ σελήνης 158. 159. 160. 161. κέ.
 — περὶ τῶν κηλίδων τῆς σελήνης 161
 κέ. — περὶ τῶν Πλειάδων ὡς μνηστῶν τοῦ
 Ὀρίωνος 184. — περὶ κλώσσης 186 κέ. —
 περὶ γουρούνας μετὰ τὰ γουρουνόπουλα 187.
 — περὶ τοῦ Ὀρίωνος ὡς μνηστῆρος τῆς
 Πούλιας 191. — περὶ τῆς Μεγάλης Ἀρ-
 κτου 192—193. 194. 195. — περὶ τοῦ
 Γαλαξίου 197—199. — περὶ ἀστέρων
 203. — περὶ τοῦ Γιάννου καὶ τῆς Μάρως
 205. — περὶ τοῦ Δήμου καὶ τῆς Δά-
 φνης 205.
 Παράλιος 137.
 Παραμύθιον τοῦ ἐν παντὶ ἀτυχοῦντος
 πτωχοῦ 47. 48. — περὶ βοτάνης ἀνιστώσης
 νεκροῦς 53—55. Παραμύθια περὶ παιδίων
 γεννωμένων μετὰ τὸν ἥλιον ἢ τὴν σελήνην
 ἢ τὸν αὐγερινὸν ἐπὶ τοῦ μετώπου 131.
 Παραμύθια περὶ ἐρωτήσεων πρὸς τὸν
 ἥλιον 137—140. — περὶ λύσεως ἀπορη-
 μάτων ὑπὸ ὑπερέτερου ὄντος 138. 139.
 Παραμύθια περὶ σελήνης 156. — περὶ
 καταστερισμοῦ τῆς Πούλιας καὶ τῶν
 Διδύμων 183. — περὶ τῆς Πούλιας ὡς
 βασιλείσσης τῶν πτηνῶν 184. Παρα-
 μύθια περὶ χρυσῶν ὀρνίθων 187.
 Πραστάσεις θρησκευτικὰ πρω-
 τογενεῖς 57. — χειρῶν μετὰ διεσταλμένους
 τοὺς δακτύλους 326.
 Προϊμίαι 56. 57. — ἐκ μύθων 65.
 Παράκι βλ. Ὑβριστικὰ σχήματα.
 Παῦλος ἀπόστολος 220.
 Πέμματα σελήνης 159.
 Πέντε, ἀριθμὸς δυσώνυμος 319.
 Πέπλος νυμφικὸς 223.
 Περὶ πτα κωνσταντινᾶτα 69—71. Προ-
 βασκάνια 69. Τίμιον Ξύλον 70. — ὡς ὠκυ-
 τόκια 298. Μαγικὰ λόγια ἐν περιήπτοις
 ὡς ὠκυτόκια 298.
 Perrot 188.
 Περσεφόνης μῦθος 241.
 Πέτρα, πέτρος βλ. λίθος.

- Πετρώνιος 215.
 Πηγασίστρα 58.
 Πηγαί εχουσαι θαυμασίας ιδιότητας 293.—
 επιφέρουσι γονιμότητα 294.
 Πίνδαρος 202.
 Πιστόφια 265.
 Πίτα των μαγισσών διὰ τὸ φεγγάρι 159.
 Πλακῶνω 100.
 Πλανῆται. Χαρακτῆρες αὐτῶν 175.
 Πλάτωνος θαυμαστός. Παράδοσις περὶ
 αὐτοῦ 23—26.— γρυσὴ ἐν τοῖς βυζαντι-
 νοῖς ἀνακτόροις 24.— εἰς ἄσματα 26.
 Πλάτων. Παράδοσις περὶ Πλάτωνος
 67—69.
 Πλειάς. Διάφοροι ὀνομασίαι 180. Ἐκ
 ταύτης προσδιορίζεται ὁ χρόνος τῆς νυκτὸς
 181. Σημασία τῆς Πούλιας διὰ τὰς
 γεωργικὰς καὶ ποιμενικὰς ἐργασίας 181.
 182. Μετεωρολογικαὶ προγνώσεις ἐκ τῆς
 Πούλιας 181. Δύσις τῆς Πούλιας μετὰ
 κρότου 182. Σεισμοὶ μετὰ τὴν δύσιν
 τῆς Πούλιας 183. Ἐξ ἀδελφῶν ἀποκτεί-
 νουσαι τὴν ἐβδόμην 183. Μῦθοι περὶ
 τούτων εἰς τὴν ἀρχαιότητα 184. Μνησταὶ
 τοῦ Ὠρίωνος διωκόμενοι ὑπὸ τούτου
 184. Ἡ Πούλια ὡς κλώσσα μετὰ κλωσ-
 σόπουλα 184. Ἐπιρροή τῆς Πούλιας
 εἰς τὰ μάγια 184. Ἐμφανίζεται εἰς τοὺς
 ἀνθρώπους 184. Ἡ Πούλια ὡς βασι-
 λισσα τῶν πτηνῶν εἰς τὰ παραμύθια
 184. Ἡ Πούλια ἀδελφὴ τοῦ ἡλίου καὶ τοῦ
 Φεγγαριοῦ 185. Ὁ ἀρχικὸς ἑλληνικὸς
 μῦθος περὶ Πλειάδων 185. Ὀνομασίαι
 τῆς Πούλιας ὡς κλώσσας εἰς γλώσσας
 Εὐρωπαϊκὰς καὶ τῶν ἀγρίων 186.
 Σχέσις τῆς κλώσσας πρὸς τὴν ἀνεύ-
 ρεσιν θησαυρῶν καὶ παραδόσεις περὶ
 τούτου 186. Γουροῦνα μετὰ γουρου-
 νόπουλα καὶ παραδόσεις περὶ ταύτης
 187—189. Σχέσις πρὸς τὰς Ὑάδας 190.
 Πλιγοῦρι 206.
 Πλίνιος 204.
 Πογαλέρικα βλ. Ὠρίων.
 Πολικὸς ἀστήρ. Ὀνομάζεται ἄστρο
 τῆς τραμουντάνας, τ' ἄστρο τῆς Κλα-
 δευτήρας 196.
 Πομπεία 335.
 Πόμπευσις, πομπή βλ. Ὑβριστικὰ
 σχήματα.
 Ποτήριον. Τὸ κοινὸν— τοῦ γάμου 236.
 Μνεῖα τούτου εἰς συγγραφεῖς 237. Ἄλλα
 ὅμοια ἔθιμα 238—240. Ὁ μῦθος τῆς
 Περσεφόνης 241. Σημασία τοῦ ἔθιμου
 242.
 Ποῦλος βλ. Ὑβριστικὰ σχήματα.
 Πραξιτέλης 1—6. Ἅγιος— 2. Μεσαιω-
 νικὴ ρωμαϊκὴ παράδοσις περὶ αὐτοῦ 2. 3.
 Βυζαντινὴ δῆθεν περὶ αὐτοῦ 3. 4.
 Πρόσφουλας σημαίνει τὸν ὠτακουστὴν
 ἢ τὸν ἀδιάκριτον 324.
 Πρόσφουλῶ. Σημασία αὐτοῦ 324.
 Προσωποποιία ἀνθρωπομορφικὴ ὕδα-
 των 58.— κρήνης 58.
 Πτολεμαῖος ὁ Ἡρακλιώτης 72—76.
 Πτύειν πρὸς ἀποτροπὴν κακοῦ 57.
 Πυθαγόρας 205.
 Πύλαι θριαμβευτικαὶ τῶν Ρωμαίων 292.
 Πυραὶ κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἁγ. Ἡλίου 146.
 Πυροβολισμοὶ κατὰ τὰς ἐκλείψεις
 τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἡλίου 172.
 Πυροστιά, ὀνομασία ἀστερισμοῦ 196.
 Ραντισμὸς κατὰ τὴν κηδεῖαν 275.
 Reinach S. 245. 283.
 Roscher 203.
 Röser 296.
 Ross Ludwig 172.
 Σαβάζιος. Λατρεία αὐτοῦ 327.
 Σάθας K. N. 1—17.
 Σαλαμάνδρα κατασβέννυσι τὸ πῦρ 107.
 Σαμᾶρκο βλ. Ὑβριστικὰ σχήματα.
 Samter 245.
 Sanders 312.
 San Marco 363.
 Σαρακηνοὶ 189.
 Σάρα βοηθεῖ οὐρανὸν κατὰ τοῦ ἔρωτος
 79. 107. Προάγγελος τοῦ ἔρωτος, ἀγαπητὴ
 εἰς τοὺς θεοὺς 107.
 Σβορώνος 189.
 Σελήνη 155. Ἀδελφὴ τοῦ Ἡλίου 129.
 155. 162. Παιδιά γεννώμενα μετὰ τὴν σε-
 λήνην ἐπὶ τοῦ μετώπου 131. Κάλλος
 σελήνης ὡς ὄρος συγκρίσεως πρὸς ἀν-
 θρώπινον 130—132.— κατὰ τοὺς μύθους
 καὶ δοξασίας τοῦ λαοῦ 154 καὶ. Σόζυγος
 τοῦ Ἡλίου 127. 155. Προσωποποιία τῆς
 σελήνης 155. Εἰκὼν τῆς σελήνης 155.
 Προσωποποιία ὡς ἄρρενος 155, ὡς μικροῦ
 κορασίου 155. Μήτηρ αὐτῆς 155. 156.
 Δεῖπνον τῆς σελήνης 156. Προσωποποιία
 εἰς παραμύθια 156. Ἀνθρωποφάγος 156.
 Γυνὴ τῆς σελήνης 156. Ἐρωτήσεις
 πρὸς τὴν σελήνην καὶ πληροφορίαι ζητού-
 μεναι ἀπὸ αὐτῆν 156. Ἐπισκοπεῖ τὰ
 πάντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ 156. Καθέλκυσις
 τῆς σελήνης ὑπὸ μαγισσῶν καὶ μάγων
 157—160. Ἴση τὸ μέγεθος μετὰ ἄλῶνι 159.
 Καθέλκυσις αὐτῆς ὑπὸ μορφὴν ἀγελάδος
 160. Ἀμελξίς ὑπὸ τῶν μάγων 160.
 Βούμορφος σελήνη 160. 163.— ὡς τρο-
 χὸς 161.— ὡς λευκὸς λίθος 161.— ὡς
 τυρὸς 161. Κηλίδες τῆς σελήνης 161.
 Παράδοσις περὶ τῶν κηλίδων 161—
 163. Κακὸς ἀνθρώπος ρίπτει πηλὰ κατὰ
 τῆς σελήνης, τὰ ὅποια ἐπικαθήμενα ἐπ'
 αὐτῆς προκαλοῦσι τὰς κηλίδας 162.
 Κηλίδες ὡς βοῖδογλυψαῖς 162. Σελήνη
 περιπατεῖ ἐπὶ τῆς γῆς ἀποζῶσα ἐκ τῆς
 ἐπαιτείας 162. Οἰκοδόποινα ρίπτει κατὰ
 τὴν τὸ πάννιστρον κατὰ πρόσωπον τῆς
 περιπατούσης σελήνης καὶ προκαλεῖτὰς κη-
 λίδας 162. Ἡ μήτηρ τῆς σελήνης ὡς ἄρ-
 τοποιὸς ρίπτει τὸ πάννιστρον εἰς τὸ πρό-

- σωπον τῆς σελήνης καὶ προκαλεῖ τὰς κη-
λίδας 162. Ἡλιος ἐρίζει περὶ κάλλους
πρὸς τὴν σελήνην, ρίπτει εἰς τὸ πρόσωπον
αὐτῆς πηλὸν καὶ προκαλεῖ τὰς κηλίδας
162. Ἐξόρυξις τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἡλίου
ὑπὸ τῆς σελήνης 162. Ἐξόρυξις τοῦ
ὀφθαλμοῦ τῆς σελήνης ὑπὸ τοῦ ἡλίου
162. Ὁ Ἡλιος ἐρίσας περὶ κάλλους
πρὸς τὴν σελήνην κτυπᾷ αὐτὴν εἰς τὸ
πρόσωπον καὶ προκαλεῖ τὰς κηλίδας
163. Κηλίδες γεννηθεῖσαι ἐκ πληγμάτων
τοῦ πανίστρου ἐπὶ τῆς γαστρὸς τῆς βου-
μόρφου σελήνης ὑπὸ μάγων προσπα-
θούτων ν' ἀναβιβάσωσι ταύτην εἰς τὸν
οὐρανὸν 163. Αἱ κηλίδες σκια δένδρου, τὸ
ὅποιον ὁ πειρασμὸς ἦ ὁ Κάης (Κάιν)
προσπαθεῖ νὰ κόψῃ διὰ νὰ συγκατα-
στραφῇ ἢ γῆ 163. Παραδόσεις περὶ
ἀνθρώπου καὶ δένδρου ἐν τῇ σελήνῃ
163. 165. Παραδόσεις περὶ τῆς τιμωρίας
τοῦ Κάιν ἐν τῇ σελήνῃ 164. 165. — ἐν-
διαίτημα τῶν (κολαζομένων) ψυχῶν 165.
— προμηνύει εὐτυχίαν καὶ δυστυχίαν
166. — προμηνύει τοὺς καιροὺς 166. Ἐ-
πιρροή τῆς σελήνης ἐπὶ τῆς γῆς 166 κέ.
Τὸ δακτυλοδεικτεῖν τὴν σελήνην καὶ
παραδόσεις περὶ τούτου 171. Ἐκλείψεις
τῆς σελήνης διεγείρουσι φόβον ὡς προ-
μηνύουσαι δυστυχήματα 172. Κροῦσις
χαλκῶν σκευῶν κατὰ τὰς ἐκλείψεις
172. Κακοποιαὶ δυνάμεις προκαλοῦσι
τὰς ἐκλείψεις 172. Ἀποδιώξις τούτων
172. Δοξαsaίαι περὶ ἐκλείψεως τῆς σελήνης
εἰς δημῶδη ἄσματα 173. Εὐχαὶ καὶ
ὄρκισμοὶ τῆς σελήνης 174—176. Χαρα-
κτῆρες τῆς σελήνης 176. Μελάνι τῆς
σελήνης 176. Οἱ ἀστέρες τέκνα τῆς σε-
λήνης καὶ τοῦ ἡλίου 203.
- Seligmann 328. 362.
Σέμελερ 179.
Σιδέρης, ὄνομα διδόμενον εἰς τὸ βρέφος
μέχρι τῆς βαπτίσεως 247.
Σίτος. Σκόρπισις καὶ συλλογὴ κατὰ κόκ-
κους 61.
Σίττλ Κάρολος 207. 322. 362.
Σκανθαρίζειν ἢ σκινθαρίζειν 324.
Σκανίτης 59.
Σκιμαλίξω, σημασία αὐτοῦ 323.
Σκορδομουτιὰ 324.
Σκύλοι. Διατὶ μυρίζουν ἀλλήλους 59. 60.
Διατὶ μιλῶνουν μετὰ τοὺς γάτους 60.
Σοῦπα, τὸ ποτήριον μετὰ τοῦ ἄρτου κατὰ
τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου 263.
Σοφιά ἁγία. Παραδόσεις 44.
Σταυρός, ὄνομασίαι ἀστερισμοῦ 197.
Στάχτη βλ. Ὑβριστικὰ σχήματα.
Στέφανοι 228. — γαμήλιοι 228. Ἀπὸ τί
κατασκευάζονται 229. 232. 257—260.
Προέλευσις τοῦ ἐθίμου 232. Σημασία
234. Ὁ στέφανος παρ' ἄλλοις λαοῖς
234—235. Ὅρκοι καὶ εὐχαὶ σχετιζό-
μεναι μετὰ τοὺς στεφάνους 235. Ὀνο-
μάζονται ἀπρχαὶ 236. Οἱ ἐκ κλήματος
— 257—260. Πῶς πλέκονται καὶ ὑπὸ
ποιῶν 257—260.
- Στοιχειὸ τοῦ πηγαδιοῦ 58.
Στρίγγλαι. Συμφυρμὸς τῶν περὶ τοῦ-
των παραδόσεων πρὸς τὰς περὶ Καλλι-
κάντζαρων 66. Ἀναγνώρισις τῆς Στρίγ-
γλας ἐκ τοῦ ὄπλου δι' οὗ ἐπληρώθη 67.
Στροῦντζα, στροῦντζος βλ. Ὑβρι-
στικὰ σχήματα.
Struck 312.
Στυλιανὸς ἅγιος. Φύλαξ τῶν νηπίων
313—314. Βοηθὸς ἐπιτόκων 314.
Στύλος σιδηροῦς ὑποσβαστάζων τὴν γῆν
163. Τρώγεται ὑπὸ τῶν δαιμονίων 163.
Κατὰ τὰ Χριστούγεννα αὐξάνει καὶ στε-
ρεώνεται ἐκ νέου 163.
Συμβολικοὶ λόγοι ὡς ὠκυτόκια 301.
Συμῶν ἅγιος, τιμώμενος ὑπὸ τῶν ἐγ-
κῶν 314—315.
Συμπεθερεῖο, βλ. Ἄρκτος.
Σφακελισμένος ὕβριστικὸν ὄνομα
τοῦ διαβόλου 318.
Σφάκελο βλ. Ὑβριστικὰ σχήματα.
Σφάκελος 320.
Σφακέλωμα βλ. Ὑβριστικὰ σχήματα.
Schwartz W. 161. 189.
Schiller Ἰούλιος 193.
Schmidt B. 317 κέ. 325. 326. 362. 363.
Σωρὸς ὄνομασίαι τοῦ Γαλαξίου 200.
Τάϊσμα ἢ μετάληψις ἄρτου καὶ οἴνου 263.
Ταρχανὸν βλ. τραχανᾶς.
Ταύγετος. Λατρεία ἁγίου Ἡλίου ἐπὶ
τῆς κορυφῆς αὐτοῦ 146. Ἱερὰ τῷ Ἡλίῳ
ἄκρα τοῦ Ταυγέτου 148.
Ταῦρος. Θυσία ταύρου εἰς ἁγ. Ἡλίαν 146.
Τάφος. Ἴδιος τάφος μέλους σώματος 76.
Ταχινός, ὄνομασίαι ἀστέρος 204.
Τειρεσίας. Μῦθος περὶ μεταμορφώ-
σεως αὐτοῦ εἰς γυναῖκα 51.
Τείχη. Παραδόσεις περὶ κτίσεως 48.
Τερτουλλιανὸς 221.
Τιβέριος 222.
Τράγος. Καλλικάντζαροι τραγοκέφαλοι 66.
Τραχανᾶς. Ὀνομασίαι διάφοροι 206. Τρό-
πος κατασκευῆς 206. Γνώμαι περὶ τῆς
προελεύσεως αὐτοῦ 207.
Τριῶνι, βλ. Ἄρκτος.
Τροχὸς ὡς σελήνη 161.
Τσιροπινᾶς 59.
Τσίρος 59.
Τσοῦντας X. 282.
Τύλος ἀνασταθεὶς ὑπὸ νόμφης Μορίας 54.
Τυροκόμος 59.
Τυρὸς ὡς σελήνη 161.
Υάδες. Οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάζοντο ταύτας ὡς
ἀγέλην χοίρων 190. Ὀνομασίαι εἰς τὴν
λατινικὴν 190. Μῦθος ἀρχαῖος περὶ κατα-
στερισμοῦ αὐτῶν 190.
Ὑβριστικὰ σχήματα. Ἡ περὶ βα-

σκανίας κατὰ τὰς νεοελληνικὰς δοξασίας πραγματεία τοῦ B. Schmidt 317. Τὸ σφακέλωμα ἔχει ἔννοιαν ὑβριστικὴν καὶ ὄχι τὴν τῆς ἀποτροπῆς τῆς ἐπηρείας τοῦ βασικάνου ὀφθαλμοῦ 318. Ὑβριστικὸν ὄνομα τοῦ διαβόλου σφακελισμένος 318. Τὸ σφακέλωμα νομίζεται καὶ ὡς ὁμαρτία 319. Ὁ ἀριθμὸς πέντε δυσώνυμος ὡς ὑπενθυμίζων τοὺς σφακελώνοντας δακτύλους τῆς χειρὸς 319. Ἀποφυγὴ κινήσεων προσομοίων πρὸς σφακέλωμα 319. Τὸ σφακέλωμα ἄγνωστον εἰς ἄλλους λαοὺς πλὴν τῶν Ἀλβανῶν 320. Συνταυτίσεις πρὸς τὸν ἀρχαῖον σφάκελον 320. Τύποι τῆς λέξεως ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ 320—322. Δεκάτισμα, τὸ διὰ τῶν δύο χειρῶν σφακέλωμα 322. Ἐτυμολογία τῆς λέξεως σφάκελον 322. Ἀρχαῖον ὑβριστικὸν σχῆμα 322. Καταπύγων ἢ κατάπυγος 323. Infamis ἢ impudicus digitus 323. Σημασία τοῦ ρήμ. σκιμαλίζω 323. Σημασία τοῦ σκανθαρίζειν 324. Διατήρησις τοῦ ἀρχαίου ὑβριστικοῦ σχήματος σκιμαλισμοῦ 324. Λόγος δι' ὃν τὸ σχῆμα τοῦτο ἐκλήθη σφάκελος 325. Κατὰ συνεκδοχὴν ἢ ἐπίκλησις σφάκελος ἐπεξετάθη εἰς πάντας τοὺς δακτύλους, δι' ὃν γίνεται ἐπίσης ὑβριστικὸν σχῆμα 326. Οὐδὲν κοινὸν πρὸς τὸ σχῆμα ἔχουσιν αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις χειρῶν μετὰ διεσταλμένους τοὺς δακτύλους 326. 329. Ὁμοίαι παραστάσεις παρ' ἄλλοις λαοῖς 327—329. Περὶ τοῦ συμβόλου τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις 328. Τὸ σφακέλωμα οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὰς παραστάσεις ταύτας 329. Προέλευσις καὶ ἔννοια τοῦ σφακελώματος 329. Πρὸς τὴν διάγνωσιν τῆς σημασίας μᾶς ὀδηγεῖ ἡ λέξις μουζα 330. Σημασία τῆς λέξεως 330. 332. Τύπος καὶ παράγωγα ταύτης 330—332. Ἐτυμολογία τῆς λέξεως 333. Τὸ σφάκελον καὶ ἡ μουζα δὲν ὑπονοοῦσι αἰσχροὺς πράξεις, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἐκπομπέσεως 334. Ἡ πόμπευσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις 334—336. Ἡ πόμπευσις παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς 336—342. Περιπτώσεις καθ' ἃς ἐφηρμόζετο ἡ ποινὴ τῆς πομπέσεως 337—338. Πῶς ἐγίνοντο αἱ πομπέσεις 338—342. Ἡ πόμπευσις παρὰ τῶ καθ' ἡμᾶς λαῶ 342—345. Εἰδήσεις περὶ τῆς συνηθείας ταύτης 342—343. Ποῖοι ὑφίσταντο τὴν ποινὴν τῆς πομπέσεως 343. Πῶς ἐγίνετο ἡ πόμπευσις 343—345. Ἡ πόμπευσις παρ' Ἀσιατικοῖς λαοῖς 345. Ἡ πόμπευσις παρ' Εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς 346. Ἐξέτασις τῶν λέξεων τῶν προσλαβουστῶν ὑβριστικὴν σημασίαν ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ 346—350. Πομπή, πομπεύω 347. Τύποι τῆς λ. πομπῆς καὶ τοῦ ρήματος πομπεύω εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν 347—348. Ση-

μασία τῆς λ. πομπῆς καὶ σημασιολογικαὶ μεταβολαὶ 349. Σημασία τοῦ ρ. πομπεύω 349. Ἄλλαι συνώνυμοι τοῦ πομπῆ λέξεις 350. Γαϊδουρογύρισμα 350. Διαλάλημα 350. Γεβέντισμα 350—352. Τύποι τῆς λ. 350—351. Σημασία τῆς λ. 351. Ἐτυμολογία 352. Σιργούνη 352. Ἀσβόλη 353—356. Διάφοροι τύποι 353. Σημασία τῆς λέξεως ἀσβόλη καὶ τῶν παραγῶγων ἐξ αὐτῆς 354—356. Διὰ στάχτης ἔβαλλον τὸν πομπεύομενον 357. Γάνα 357. σημασία τῆς λέξεως καὶ τῶν παραγῶγων τῆς 357. Στρούντζα 359. Στρούντζος, ἕτερον ὑβριστικὸν σχῆμα. Ὄνόματα αὐτοῦ 360. Σφάκελο 361. Ποῦλος 361. Κούτσουλος 361. Παρμάκι 361. Γεῖλος 362. Σαμᾶρκο, ἕτερον ὑβριστικὸν σχῆμα 362.

Ἑδραυλικὰ ἔργα ἀποδιδόμενα εἰς μυθικοὺς ἥρωας 68.

Ἑδωρ. Τὸ νερὸ ποῦ κοιμᾶται 56—58. 118. Ἐπίκλησις ἀγγέλου κατὰ τὴν πόσιν ὕδατος 57. Ἀνθρωπομορφικὴ προσωποποιία ὑδάτων 58. Χύσις ὕδατος κατὰ τὴν κηδεῖαν 269.

Ἐπόδημα. Ἄλας καὶ ὑπόδημα 295.

Φαέθοντος ὁδός, ὀνομασία τοῦ Γαλαξίου 202.

Φαρράκια 238.

Φεγγάρα, φεγγάρι 154.

Φεγγάρι βλ. σελήνη

Φεγγαροπόσωπη 132.

Φέγγαρος 154.

Φέγγον 154.

Φέγγος 154. 155.

Φειδίας 1—6. Ἅγιος—2. Μεσαιωνικὴ ρωμαϊκὴ παράδοσις περὶ αὐτοῦ 2. 3. Βυζαντινὴ δῆθεν περὶ αὐτοῦ 3. 4. Βυζαντιναὶ παραδόσεις περὶ τέχνης αὐτοῦ 6.

Φενγγὸ 155.

Φένγος, φένγους 155.

Φιλάδελφος 58.

Φιληλιὰς ὁδὴ 144.

Φίλτρον. Χαιρετισμὸς ἄστρου πρὸς κατασκευὴν φίλτρου 177.

Fischer Emil 207.

Frazer 275.

Χαρακτῆρες τῆς σελήνης 176.—τῶν πλανητῶν 175.

Hasluck E. W. (Plato. Constantinata) 67—71.

Χατζῆς Ἄντ. Ἐκδ. Πτολεμαίου 72—76.

Χείρ. Ἀρχαῖαι παραστάσεις χειρῶν μετὰ διεσταλμένους τοὺς δακτύλους 326. 329. Τὸ σύμβολον τῆς ἀνοικτῆς χειρὸς παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις 328.

Hemsterhuis 207.

Hiller von Gaertringen 196. 204.

Χοαί. Προσφορὰ χοῶν εἰς τοὺς νεκροὺς 276.

Χόνδρος, ὄ 206.

Χορὸς γραίας μετὰ τοὺς Καλοὺς τῶν ὁριῶν 39.

Χριστούγεννα. Παύουν τὰ δαιμόνια κατὰ τὰ Χριστούγεννα νὰ τρώγουν τὸν ὑποβαστάζοντα τὴν γῆν σιδηροῦν στῦλον, ὅστις τότε αὐξάνει πάλιν καὶ στερεώνεται 163.

Χρονικὸν τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου 18 κέ. — Ψευδοδωροθέου 19.

Ψαλλίς ἀνοικτὴ ὡς ὠκυτόκιον 300.

Ψελλὸς 222.

Ψυχάρης 1. 18—32.

Ψυχὴ περιπολεῖ περὶ τὸ σῶμα 52. 53. 55. Ἡ σελήνη ἐνδικαίτημα τῶν (κολαζομένων) ψυχῶν 165.

Ὠκυτόκια 284—316. Ἡ ἐν Ἀθήναις Κυλλίστρα 285. Ὁμοίαι συνήθειαι κατολισθήσεως ἐκ βράχου ἀλλαχοῦ 286. Ἡ κατολισθήσις, προστριβὴ ἢ ἐπαφὴ πρὸς βράχον πρόξενος εὐτοκίας, γονιμότητος ἢ τυχέος γάμου 286. Ἡ δοξασία τῆς παραγωγῆς γονιμοποιῦ δυνάμεως ἐκ τοῦ λίθου εἶναι ἢ πρωτόγονος 289. Αἱ παλαιόταται θρησκευτικαὶ ἀντιλήψεις περὶ γονιμοποιῶν λίθων 290. Γέννησις ἐκ λίθου 290. Μῦθος τοῦ Δευκαλίωνος 290. Petra genetrix 290. Λίθος τῆς μητρὸς τῶν θεῶν 290. Ἱερὸς λίθος Ἀβραάμ καὶ Ἄγαρ 290. Ἐρως Θεσπιῶν, Θεορίκιος πέτρος 290. Ἀγέλαστος πέτρα 290. Ἡ γένεσις καὶ ἀρχικὴ ἐννοια τῶν παραστάσεων τούτων 291. Ἡ δίοδος τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου 292. Τρυποπέρασμα 292. Ἡ συνήθεια τῆς διόδου δι' ὀπῆς 292. Κυλλοῦ πήρα 293. Ἀγίασμα ἀγ. Ἀνδρέου ἐν Πάτραις 293. Πηγαὶ μεθαυμασίας ιδιότητος 293. Πηγαὶ γονιμότητος 294. Ἄλας 294. Ἄλας διαλελυμένον εἰς ὕδωρ κατὰ τῆς δυστοκίας 294. Ἱερότης τοῦ ἁλατος 294. Ἄλας

καὶ ὑπόδημα 295. Θυσία ἀλέκτορος πρὸς εὐτοκίαν 296. Βοτάναι ὡς ὠκυτόκια 297. Χεῖρ τῆς Παναγίας 297. Δύναμις χειρὸς Θεοῦ πρὸς πράυνσιν τῶν πόνων καὶ θεραπείαν τῶν νόσων 297. Περιάπτα ὡς ὠκυτόκια 298. Ἀετίτης ὡς ὠκυτόκιον 298. Μαγικὰ λόγια ἐν περιάπτοις 298. Μαγικὰ ἐμπόδια τοῦ τοκετοῦ καὶ ἀποτροπῆ αὐτῶν 299. Συμπλοκὴ δακτύλων πρὸς δυστοκίαν 299. Λύσις τῆς κόμης πρὸς εὐτοκίαν 300. Ὁμοίως ἀνοίγμα τῶν θυρῶν καὶ τῶν κλείθρων 300. Ἀνοικτὴ ψαλλίς 300. Λύσις κόμβων καὶ ἀνοίγμα πάντος κεκλεισμένου παρ' ἄλλοις λαοῖς 300. Συμβολικοὶ λόγοι ὡς ὠκυτόκια 301. Κτυπήματα 302. Κτύπημα τῆς δυστοκίης 302. Κτυπήματα τῶν Βαβυλῶν 303. Κτυπήματα κατ' ἄλλας ἡμέρας τοῦ ἔτους 304. Κτυπήματα παρ' ἄλλοις λαοῖς 304. Ἀνάλογα ἀρχαῖα ἱερά νόμιμα 305—309. Δαίμονες καταδιώκοντες καὶ κακοποιούντες ἐπιτόκους καὶ λεχοῦς 309. Θῆλυ δαιμόνιον 310. Κουτσουδαίμονιο 310. Ἄλγος 310. Διὰ χηνῶν ἀποτροπὴ τῆς δαίμονος 310. Ἄγιοι βοηθοὶ τῶν ἐγκύων καὶ τῶν λεχῶν 311. Ἄγιος Ἐλευθέριος 312. Ἄγιος Αὔκουλας, Ἄγ. Λεχοῦσα, Ἄγ. Στυλιανὸς 313. Ἄγιος Συμεὼν 314. Ἄγ. Ἀζαρέας 315. Ἄγ. Μαρίνα 316.

Ὠριγένης 202.

Ὠρίων. Αἱ Πλειάδες μνηστὰι τοῦ Ὠρίωνος 184. 191. Ὀνομασίαι αὐτοῦ εἰς τὸν λαόν (ἀλετροπόδι, ἀλετροπόδα, λιτροπόδια, πογαλέρικα) 190. Ὀνομασίαι εἰς διαφόρους ξένους λαοὺς 191. Παραδόσεις περὶ αὐτοῦ ὡς ἀρχαῖωνιστικῶν τῆς Πούλιας 191—192.